ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

VOLUMUL 11

MP3 – Pasadena

EDITOR
Vidrașcu și fiii

PROIECT EDITORIAL
Dan Vidrașcu

COORDONARE
Cornelia Marinescu, Ilieș Câmpeanu

REDACTARE
Delia Anghelescu, Justina Bandol, Andreea Bratu, Ilieș Câmpeanu, Cristian Cercel, Oana Cristescu, Adriana Dobre, Elena Gugu, Doina Marian, Cornelia Marinescu, Mihnea Moroianu, Carmen Nedelcu, Florența Simion, Sorin Șerb

Anatol Eremia, Eugen Muntean, Rodica Pandele, Florența Simion (articole despre România)

REFERENȚI DE SPECIALITATE
Adrian Burloiu, Christian Ferencz Flatz, Theodor Julea, Mirela Marinescu, Dorin Matei, Marcel Mărunțiu, Nicolae Mocanu, Cristina Staicu, Daniela Strat, Denisa Talaban, Ionuț Vulpescu

COPERTĂ ȘI PREZENTARE GRAFICĂ
Vladimir Zmeev

CORECTURĂ
Cristiana Miu

TEHNOREDACTARE ȘI PREPRESS
Marin Popa

TRADUCĂTORI
Coordonare: Eugen Muntean

Mădălina Adronic, Justina Bandol, Sonia Bulei, Cristina Buta, Andreea Chirculescu, Laura Chistrugă, Daniela Constantin, Roxana Cozac, Bogdan Crețu, Camelia Gheorghie, Ștefan Grigoriu, Cătălina Grosu, Roxana Ivașcu, Carmen Lavrig, Olesia Lupu, Ioan Milică, Doris Mironescu, Magdalena Mișievici, Simona Mitocaru, Marius Motoca, Dinu Gabriel Muntean, Gabriela Muntean, Ecaterina Pătrașcu, Dana Pătruț, Monica Pepine, Oana Petrovici, Fabiola Popa, Mihaela Răducanu, Iulia Rășcanu, Rebeca Romaniuc, Florența Simion, Emanuela Șoimaru, Teodora Szenti, Gabriela Tănase, Otilia Teodorescu, Ramona Zamfirescu

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

Ne puteți vizita pe

www.litera.ro

O.P.53; C.P.212, sector 4, București, România
tel./fax 031 4251619; e-mail: comenzi@litera.ro

JURNALUL NAȚIONAL

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA
coord.: Ilieș Câmpeanu, Cornelia Marinescu. – București: Editura Litera, 2010, 16 vol.
ISBN 978-973-675-761-7
Vol. 11. MP3 – Pasadena – ISBN 978-973-675-779-2

I. Câmpeanu, Ilieș (coord.)
II. Marinescu, Cornelia (coord.)

81'374.2=135.1
030=135.1

MP3 *denumire completă* MPEG-1, audio layer 3

Tehnologie și format standard de comprimare a semnalelor audio în fișiere foarte mici, într-un computer. De exemplu, informația audio de pe un compact disc (CD) poate fi comprimată astfel încât să ocupe a douăsprezecea parte din spațiul inițial, fără să afecteze calitatea sunetului. Datorită dimensiunilor mici ale acestor tipuri de fișiere și a ușurinței cu care se pot introduce CD-uri, formatul MP3 a devenit cel mai cerut tip de fișier audio de pe internet. Deși multe companii producătoare de discuri au dat în judecată multe site-uri web pentru că înlesnesc schimburile de materiale cu drept de autor, ele lansează pe piață cântece în format promoțional MP3 pentru a crește vânzările, iar unii artiști renunță complet la casele de înregistrări pentru a-și produce singuri cântecele doar în format MP3. *Vezi* comprimare de date.

MS-DOS /Microsoft Disk Operating System/

Sistem de operare pentru computerele personale. MS-DOS are la bază programul DOS, dezvoltat în 1980 de firma Seattle Computer Products. Microsoft Corp. a cumpărat în 1981 drepturile de producător pentru DOS și a lansat în același an pe piață MS-DOS pentru PC-urile IBM. Astfel, majoritatea producătorilor de computere personale au licență de utilizare a sistemelor de operare MS-DOS. Pe la începutul anilor 1990 se vânduseră peste o sută de milioane de copii. Windows, un program utilizator de interfață grafică bazat pe MS-DOS, a devenit o alternativă populară odată cu lansarea Versiunii 3.0 în 1990; Windows 95 a integrat complet sistemul de operare și interfața grafică.

MTV /Music Television/

Rețea de televiziune prin cablu înființată în 1980 cu scopul de a promova noile producții ale artiștilor din muzica rock. MTV și-a câștigat o extraordinară popularitate în rândul fanilor muzicii rock din întreaga lume și a influențat foarte mult industria muzicii pop. Orice apariție pop sau rock mai importantă își poate influența vânzările ulterioare prin lansarea videoclipului pe MTV. Mai târziu rețeaua s-a extins difuzând programe originale, ca serialul de animație *Beavis și Butthead*, seria *Real World* și spectacolele în direct, ca decernarea Premiilor MTV Video Music. MTV a lansat în toată lumea posturi independente ca MTV Europe, MTV Latin America, MTV România etc. și este sub controlul conglomeratului media Viacom Inc.

Muawiyah I

(602 d.Hr., Mecca, Peninsula Arabia - 04/05.680 d.Hr., Damasc, Siria)

Primul calif (661–680) din dinastia Omeiazilor. Născut într-un clan ce inițial a respins predicile lui Mahomed, el acceptă islamul numai după ce Mahomed cucerește Mecca. Ca guvernator al Damascului, a consolidat armata siriană până când aceasta a devenit capabilă să reziste atacurilor Imperiului Bizantin. S-a opus lui Ali, cel de-al patrulea calif, dar nu a preluat califatul decât după moartea lui Ali. Pentru a-i atrage de partea sa pe arabii din afara Siriei, a introdus metode prin care triburile îl puteau ține la curent pe calif în legătură cu interesele lor. A canalizat agresivitatea triburilor în campanii antibizantine, iar în N Africii a cucerit Tripolitania și Ifriqiyah. Pentru a putea administra un imperiu atât de mare, a adoptat metode romane și bizantine, angajând creștini ale căror familii slujiseră la curtea bizantină. Muawiyah a pus bazele domniei ereditare, asigurând succesiunea fiului său. A fost discreditat de istoricii musulmani tradiționaliști, pentru felul în care a condus, mult diferit de cel recomandat de Mahomed, și de către șiiți, pentru rolul jucat în uzurparea autorității lui Ali și a familiei acestuia. Cu toate acestea însă, în literatura arabă tradițională este adesea descris ca un conducător ideal.

Mubarak, Hosni

(n. 04.05.1928, Al-Min, Egipt)

Președinte al Egiptului (începând cu 1981). A urmat cursurile unei academii de aviație sovietice și, având funcția de comandant al forțelor aeriene (din 1972), a plănuit primele mișcări ale Egiptului în Războiul arabo-israelian. Numit vicepreședinte în 1975, a devenit președinte după asasinarea lui Anwar el-Sadat, în 1981. A menținut relațiile cu Israelul în timp ce depunea eforturi pentru a readuce Egiptul pe tradiționala poziție de cel mai influent stat arab. În anii 1990, guvernul său s-a confruntat cu o intensificare a terorismului în Egipt, Mubarak supraviețuind mai multor

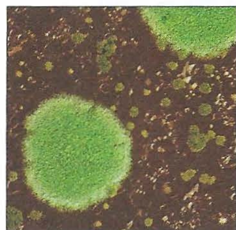
BARRY IVERSON/GAMMA
Hosni Mubarak, 1982

încercări de asasinat. În 2005 a câștigat cu ușurință primele alegeri prezidențiale la care au participat mai mulți candidați.

mucegai

În biologie, masă de miceliu și structuri de reproducere produsă de diverse ciuperci (clasa *Mycota*; *vezi* ciupercă). Mucegaiurile din genurile *Aspergillus*, *Penicillium* și *Rhizopus* sunt răspunzătoare de alterarea alimentelor și de producerea unor boli ale plantelor, dar unele dintre ele au diverse întrebuințări, cum ar fi obținerea antibioticelor (de ex. penicilina) și fabricarea brânzeturilor. Neurospora sau mucegaiul portocaliu al pâinii este foarte valoros în studiile de genetică. Mucegaiurile de apă (regnul *Chromista*, încrengătura *Oomycota*) se dezvoltă în apa dulce și sălcie sau în solurile umede, absorbind materia organică moartă sau în stare de putrefacție.

mucegai pe o suprafață gelatinoasă

INGMAR HOLMASEN, STEPHEN COLLINS

mucegai *sau* mană

Masă deasă, filamentoasă, de hife (*vezi* miceliu) și fructificații produse de ciuperci (încrengătura *Mycota*; *vezi* ciupercă). Mucegaiul crește pe țesături, fibre, obiecte din piele și pe plante, pe care le folosește pentru a se hrăni și înmulți. Mucegaiul-pufos și mucegaiul-făinos sunt boli ale plantelor ce afectează sute de specii.

Mucha, Alphonse *născut* Alfons Maria

(24.07.1860, Moravia, Imperiul Austriac - 14.07.1939, Praga, Cehoslovacia)

Pictor și designer ceh. După studiile făcute la Praga, München și Paris, a devenit principalul designer de afișe pentru spectacolele actriței Sarah Bernhardt; tot pentru ea a desenat decoruri și costume. Afișele opulente și ilustrațiile pentru reviste au făcut din el unul dintre pionierii stilului Art Nouveau. În 1922, după obținerea independenței Cehoslovaciei, s-a stabilit la Praga și a desenat timbrele și bancnotele noii republici.

POSTERS PLEASE, INC.

Biciclete Perfecta, poster publicitar de Alphonse Mucha pentru o marcă englezească de biciclete, 1902

muckraker

(*în engleză, muckrake*, furcă pentru bălegar)

Membru al unui grup de scriitori americani, reprezentanți ai literaturii de tip exposé de dinaintea Primului Război Mondial. Termenul, folosit inițial în derâdere, își are originea în aluzia pe care a făcut-o Theodore Roosevelt, în 1906, la un pasaj din cartea lui John Bunyan *Călătoria pelerinului* (Pilgrim's Progress) despre un om cu o furcă; acesta, spunea el, „nu se putea uita decât în jos". În timp, termenul a dobândit conotații pozitive legate de grija pentru societate și demascarea nedreptăților. Mișcarea a fost inițiată și susținută prin articolele din jurnalismul bulevardier al anilor 1890 și prin cele publicate în revistele populare, ce abordau teme sociale, ca guvernarea, viața muncitorilor etc. Un astfel de exemplu este un număr al revistei *McClure's Magazine*, apărut în 1903 și în care semnează Lincoln Steffens, Ray Stannard Baker și Ida Tarbell. Cel mai cunoscut roman din această categorie este *Jungla* (The Jungle, 1906), scris de Upton Sinclair.

mucoviscidoză

Vezi fibroză chistică

mudang

În religia coreeană, preoteasă care tămăduiește, prezice viitorul, împacă spiritele morților și apără de rău. Echivalentul masculin se numește *paksu*. Ceremonia pe care o oficiază o mudang se numește kut, un ritual în transă în care cântecul și dansul sunt menite să cheme fericirea și să alunge răul. În *kut* sunt invocați o serie de zei sau spirite, de ex. divinitățile nașterii, recoltei sau ale gospodăriei. După ce se construiește un altar pe podea și se aduc jertfe, mudang intră în transă, timp în care se spune că vine spiritul invocat pentru a fi împăcat și pentru a comunica mesajul pentru client.

mudejari

(*în arabă, mudajjan*, căruia i se permite să rămână)

Musulmani care au rămas în Spania după revenirea creștinilor în Peninsula Iberică (sec. XI–XV). În schimbul unei taxe, mudejarii erau o minoritate protejată, căreia i s-a permis să-și păstreze religia, limba și obiceiurile. Au format comunități separate în orașele mari, unde se supuneau propriilor legi musulmane. În sec. XIII începuseră să folosească limba spaniolă pe care o scriau cu caractere arabe. După 1492 au fost forțați să aleagă între a părăsi Spania și a se converti la creștinism, așa că

la începutul sec. XVII, peste trei milioane de spanioli musulmani fuseseră expulzați.

Mudge, Thomas

(sept. 1717, Exeter, Devon, Anglia – 14.11.1794, Newington Place, Surrey)

Ceasornicar englez. În 1765 a inventat eșapamentul cu ancoră, cel mai răspândit dispozitiv de reglare a ceasului mecanic. Mai târziu a îmbunătățit cronometrul maritim.

mudor suan

Ceremonie prin care votiakii sau udmurții (populație din Munții Ural) consacrau o nouă vatră a familiei, sau un mormânt spiritual clanului, atunci când căminul strămoșesc devenea neîncăpător pentru toți membrii și un nou lăcaș trebuia binecuvântat. Principala ceremonie consta în luarea cenușei din căminul mormântului ancestral *(kuala)* și mutarea ei în locul noului mormânt sfințit, care a fost considerat ulterior un subsidiar al *kualei* ancestrale.

mudra

În budism și hinduism, gest simbolic al palmelor și al degetelor prezent în ceremonii, dans, sculptură și pictură. În ceremonii și dans se folosesc sute de mudra, adesea combinate cu mișcări ale încheieturilor mâinii, ale coatelor și umerilor. În ritualuri, mai ales budiste, mudra este un fel de sigiliu, pecetluind un legământ sau o rostire magică, de ex. o rugăciune împotriva răului. De multe ori, mudra însoțește recitarea unei mantra.

muftiu

Autoritate legală islamică însărcinată cu emiterea unei opinii *(fatwa)* ca răspuns la o întrebare din partea unui judecător sau a unei persoane particulare. O astfel de judecată cere o excelentă cunoaștere a Coranului și a hadith, precum și a precedentelor legale. În timpul Imperiului Otoman, muftiul din Istanbul era autoritatea legală supremă a religiei islamice și avea în subordine întreaga ierarhie judiciară și teologică. Dezvoltarea codurilor legale moderne în țările islamice a redus semnificativ atribuțiile muftiului; acum, el se ocupă doar de chestiuni de statut personal, de ex. moștenire, căsătorie și divorț.

Mugabe, Robert (Gabriel)

(n. 21.02.1924, Kutama, sudul Rhodesiei)

Primul premier (1980–1987) și președinte executiv (din 1987) al statului Zimbabwe. Împreună cu Joshua Nkomo, Mugabe a condus un război de gherilă de inspirație marxistă, silind guvernul dominat de albii lui Ian Smith să accepte alegerile generale pe care partidul lui Mugabe, Uniunea Națională Africană din Zimbabwe (ZANU), le-a câștigat cu ușurință. El a format un guvern de coaliție cu partidul lui Nkomo, Uniunea Poporului African din Zimbabwe (ZAPU), dar, în 1982, l-a îndepărtat pe Nkomo. În 1984, cele două partide au fuzionat sub numele ZANU-Frontul Patriotic, deoarece Mugabe intenționa să transforme Zimbabwe dintr-un stat democratic parlamentar într-unul socialist, condus de un singur partid. Mandatul său a fost marcat de violență și de acte de intimidare și de o scădere a toleranței față de opoziția politică.

Muggeridge, Malcolm (Thomas)

(24.03.1903, Croydon, Surrey, Anglia – 24.11.1990, Hastings, East Sussex)

Scriitor britanic și critic social. La sfârșitul anilor 1920 era lector la Cairo; a colaborat la diverse ziare în anii 1930, înainte de a intra în serviciile secrete engleze în Al Doilea Război Mondial. După război, și-a reluat cariera jurnalistică, fiind, printre altele, și editor la revista *Punch* (1953–1957). A fost un iconoclast deschis și controversat, care își îndrepta proza elegantă și spirituală împotriva liberalismului și a altor aspecte ale vieții contemporane. Dacă în tinerețe se declarase un ateist convins, în timp a ajuns să se convertească la catolicism. A scris aproape 30 de cărți – romane satirice și povestiri de factură religioasă –, iar din anii 1950 s-a orientat spre interviuri, dezbateri și documentare de televiziune.

mugur

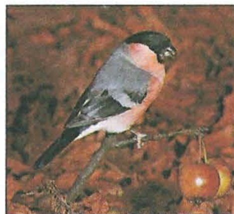
Mică protuberanță laterală sau terminală de pe tulpina unei plante vasculare, care se poate transforma în floare, frunză sau lăstar. Mugurii se dezvoltă din țesutul meristematic. În zonele cu climă temperată, copacii au muguri latenți, rezistenți la îngheț, pregătindu-se pentru iarnă. Mugurii florali sunt frunze modificate.

mugurar

Denumire populară pentru cele câteva specii de păsări cântătoare din familia *Fringillidae* care au cioc foarte mare și conic. Majoritatea consumă semințe. În Eurasia trăiesc șase specii ale genului *Pyrrhula*, cu colorit viu. Mugurarul-comun (*P. pyrrhula*) măsoară 15 cm, este negru cu alb, iar masculul are pieptul roz-portocaliu. Scoate un tril modulat, plăcut

H.M. BARNFATHER/BRUCE COLEMAN LTD.

mugurar (*Pyrrhula pyrrhula*)

și este o pasăre de colivie foarte cunoscută. Trăiește mai ales în pădurile sau în lizierele cu arbori pereni și este renumit pentru că se hrănește cu mugurii pomilor fructiferi. Mugurarul-trompetist, *Rhodopechys githaginea*, răspândit în zonele aride din Insulele Canare și până în India, prezintă un penaj deschis la culoare și are un cânt sonor și zumzăit.

mugwumps

Nume dat membrilor facțiunii reformatoare a Partidului Republican în SUA. În 1884, aceștia au refuzat să-l sprijine pe candidatul republican la președinție, James Blaine, pe care îl considerau corupt, oferindu-și sprijinul în favoarea candidatului democrat Grover Cleveland, pentru ideile lui reformatoare. Termenul, derivat dintr-un cuvânt indian care înseamnă conducător de război, a fost folosit în jargonul politic cu sensul de pivot și a fost aplicat acestui grup disident de către un ziar newyorkez. În SUA, termenul a ajuns să desemneze în argoul politic orice alegător independent. Ulterior a fost folosit și în Anglia.

Muhammad I Askia
sau Muhammad Ture

(m. 02.03.1538, Gao, Imperiul Songhai)

Om de stat din Africa de Vest și lider militar. În 1493, după ce l-a îndepărtat de la putere pe Sonni Baru, fiul lui Sonni Ali, Muhammad a creat un stat islamic ce avea drept cod civil Coranul și a introdus oficial scrierea arabă. A pus pe picioare o administrație exemplară și a rămas la putere până în 1528, când a fost răsturnat de la putere de fiul său, Askia Musa.

Muhammad V
născut Sidi Muhammad ben Yusuf

(10.08.1909, Fès, Maroc - 26.02.1961, Rabat)

Sultan (1927–1957) și rege (1957–1960) al Marocului. La moartea tatălui său, a fost numit sultan al Marocului, aflat sub dominație franceză, fiind preferat celor doi frați ai săi, în mare măsură și pentru că autoritățile franceze îl considerau mai maleabil. Domnia lui a fost marcată discret de sentimentele lui naționaliste. I-a protejat pe evreii marocani în timpul ocupației de la Vichy în Al Doilea Război Mondial. În 1953, francezii l-au exilat pentru doi ani, însă presiunile din partea naționaliștilor i-au forțat să-i permită reîntoarcerea. În 1956, el a negociat termenii independenței față de Franța, iar în 1957, și-a luat titlul de rege.

Muhammad Ali

(1769, Kavalo, Macedonia, Imperiul Otoman - 02.08.1849, Alexandria, Egipt)

Vicerege (chedir) al Egiptului numit de Imperiul Otoman (1805–1848) și fondator al dinastiei ce a domnit în Egipt până în 1953. A reorganizat societatea egipteană după ocupația napoleoniană; i-a eliminat pe mameluci, a limitat activitatea negustorilor și a artizanilor băștinași și a înăbușit răscoalele țărănești. A naționalizat cea mai mare parte a pământului, a introdus recolte productive și a încercat o politică de industrializare care a fost subminată de lipsa muncitorilor calificați, de taxele excesive și de numărul mare de țărani încorporați. A reușit să asigure familiei sale dreptul ereditar la domnia Egiptului și Sudanului (1841), fapt ce a deschis calea spre independență față de dominația otomană. *Vezi și* Abbas.

Muhammad ibn Tughluq

(1290, Delhi - 10.03.1351, Sonda, India)

Al doilea sultan (d. 1325–1351) din dinastia Tughluq, care a extins pentru o scurtă perioadă influența sultanatului Delhi din N Indiei asupra subcontinentului. El a mutat capitala de la Delhi la Deogir (actualul Daultabad), în încercarea de a-și consolida puterea în S Indiei. Migrația ce a urmat, dinspre N spre S, a facilitat răspândirea limbii urdu. A încercat fără succes să obțină serviciile preoților musulmani (ulama); la fel s-a întâmplat și cu sufiștii. A adus inovații în agricultură, prin sisteme îmbunătățite de irigații, rotația culturilor și introducerea fermelor de stat. În ciuda intențiilor de a crea o ordine socială mai echitabilă, asprimea i-a scăzut mult din popularitate: între 1325 și 1351, s-a confruntat cu 22 de răscoale.

Muhammad, Elijah *născut* Elijah Poole

(07.10.1897, Sandersville, Georgia, SUA - 25.02.1975, Chicago, Illinois)

Separatist american de culoare, lider al grupării Națiunea Islamului. S-a născut în familia unor dijmași foști sclavi. În 1923 s-a mutat la Detroit. A devenit membru al mișcării Națiunea Islamică și a înființat cel de-al doilea templu al mișcării la Chicago. Atunci când, în 1934, a dispărut fondatorul grupării, Wallace D. Fard, el a devenit lider. A fost condamnat la detenție pentru instigare la boicotarea recrutărilor în Al Doilea Război Mondial, dar după război a continuat să adune prozeliți ai Musulmanilor Negri. Intenția sa de a construi o națiune afro-americană separată, pe care o numea poporul ales al lui Allah, l-a făcut pe celebrul discipol al lui, Malcolm X, să

părăsească, în 1964, gruparea. În următorii ani și-a temperat punctele de vedere.

Muhasibi, al-

(781 d.Hr., Basra, Persia, azi Irak - 857 d.Hr., Bagdad)

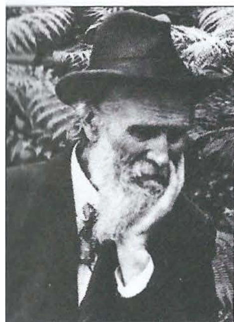
Teolog sufist. A crescut la Bagdad într-o familie prosperă. A avansat o teologie raționalistă, expunându-și ideile în conversații didactice cu discipolii săi și în cărți sub formă de dialoguri. Acorda un loc prioritar introspecției cercetării de sine, reducând rolul ascetismului și al actelor exterioare de evlavie. Spre sfârșitul vieții, a fost considerat eretic și persecutat, dar mai târziu a fost privit ca precursorul credinței islamice ortodoxe.

Muhlenberg, familia ~

Familie americană al cărei nume e legat de statul Pennsylvania și de Biserica Luterană. Henry Melchior Mühlenberg (1711–1787) a emigrat din Germania în Pennsylvania și a supervizat toate bisericile luterane din New York până în Maryland. În 1748 a fondat primul sinod luteran din America. John Peter Gabriel (1746–1807), fiul său cel mai mare, a fost preot luteran, general de brigadă în Armata Continentală și membru al Congresului. Frederick Augustus Conrad (1750–1801), al doilea fiu, tot preot luteran, a deținut funcții în Congresul Continental, devenind primul purtător de cuvânt al Camerei Deputaților. William Augustus (1796–1877), nepot al lui Frederick Augustus Conrad, a fost episcop și fondatorul colegiului Saint Paul din Long Island și al spitalului Saint Luke din New York. Frederick Augustus Muhlenberg (1818–1901), nepot al celuilalt Frederick Augustus, cel mai mic dintre frați, a fost cleric luteran și profesor, primul președinte al colegiului Muhlenberg din Allentown.

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

John Muir

Muir, John

(21.04.1838, Dunbar, Est Lothian, Scoția - 24.12.1914, Los Angeles, SUA)

Naturalist american, emigrat din Scoția împreună cu familia, în Wisconsin, în 1849. În 1867 a suferit un accident care l-a silit să renunțe la o carieră în industrie și să se dedice studiului naturii. În 1876 a început să pună bazele unei politici federale de conservare a pădurilor. Scrierile sale au influențat opinia publică în favoarea proiectului președintelui Grover Cleveland, care propunea înființarea de rezervații silvice, și au influențat programul de conservare susținut de președintele Theodore Roosevelt. Parcurile naționale Sequoia și Yosemite s-au înființat în 1890, urmare a implicării și acțiunilor sale. Muir a fost principalul fondator și primul președinte al organizației Sierra Club (1892–1914). În 1908, guvernul SUA a înființat Monumentul Național Muir Woods, din Marin County, California.

Muir Woods, Monumentul Național ~

Parc național silvic în N Californiei. Regiunea, situată pe coasta Pacificului, la NV de San Francisco, este acoperită cu păduri de sequoia pe o suprafață de 224 ha. Aici există arbori care ating înălțimi de peste 90 m, un diametru de 5 m și vârste de până la 2 000 de ani. Parcul a fost înființat în 1908 și numit în onoarea naturalistului John Muir.

mujahedin *în arabă* mujāhidūn

(cei ce luptă în jihad)

În sens mai larg, acei musulmani care se autoproclamă luptători pentru credință. Forma de singular a cuvântului (*în arabă, mujahid*) nu a avut nici o conotație neobișnuită în nici o perioadă a islamului. În schimb, termenul colectiv sau forma de plural și-a câștigat în limbaj popular sensul de luptători sfinți, începând din sec. XVIII, în India, când a fost asociat cu renașterea musulmană. În sec. XX a fost folosit mai mult în Irak și Afghanistan. În Iran, Mojāhedin-e Khalq (mujahedinii poporului), grup ce combină ideologiile islamiste și marxiste, s-a angajat într-un război de gherilă pe termen lung împotriva conducătorilor republicii islamice. Numele a fost asociat, oricum, cu membrii grupărilor de gherilă ce au operat în Afghanistan și care s-au opus invaziei forțelor sovietice și, în final, au răsturnat guvernul comunist în timpul războaielor afghane (1979–1992). Mai târziu, fracțiunile rivale s-au certat, ceea ce a dus la impunerea cu succes a uneia dintre ele, cea a talibanilor. Ca și termenul jihad, cu care face o conexiune lexicografică, numele mujahedin a fost folosit liber, atât de presă cât și de militanții islamiști, adesea cu referire la orice grup musulman angajat în ostilități cu lumea nonmusulmană sau chiar cu regimurile musulmane secularizate.

Mukden

Vezi Shenyang

Mukden, incidentul de la ~

(1931)

Ocupare a orașului manciurian Mukden (acum Shenyang, China). Ca reacție la presiunile Rusiei făcute dinspre N și la unificarea Chinei realizată de Jiang Jieshi, garnizoana japoneză din Manciuria s-a folosit de pretextul unei explozii pe calea ferată, pentru a ocupa Mukden. Având întăriri din colonia japoneză din Coreea, armata a ocupat în trei luni toată Manciuria. Chinezii s-au retras și au permis japonezilor să înființeze statul Manchukuo.

Muller, Hermann Joseph

(21.12.1890, New York, New York, SUA - 05.04.1967, Indianapolis, Indiana)

Genetician american. A studiat la Universitatea Columbia, fiind motivat în activitatea sa de posibilitatea de a controla conștient evoluția speciei umane. Cercetările le-a efectuat la Institutul de Inginerie Genetică al Uniunii Sovietice. Mai târziu și-a oferit serviciile forțelor republicane din timpul Războiului Civil Spaniol, înainte să se întoarcă în SUA, în 1940. În perioada ce a urmat a predat la Universitatea Indiana (1945–1967). În 1926, în premieră, a indus mutații genetice folosind razele X și a demonstrat că mutațiile sunt rezultatul ruperii lanțurilor de cromozomi și al schimbărilor survenite la nivelul genelor individuale. În 1946 i-a fost acordat Premiul Nobel, ceea ce l-a determinat să atragă atenția în mod repetat asupra riscurilor pe care le presupune acumularea de mutații spontane în ansamblul genetic al omului, ca rezultat al proceselor industriale și al radiațiilor. A depus multă energie pentru a sensibiliza și a avertiza publicul asupra pericolelor genetice ale radiațiilor.

Müller, Johannes Peter

(14.07.1801, Koblenz, Franța - 28.04.1858, Berlin, Germania)

Savant german în domeniul fiziologiei, anatomiei comparate și al filozofiei naturale. A studiat la universitățile din Bonn și Berlin și apoi a predat în ambele locuri. A descoperit că fiecare organ de simț răspunde în mod diferit la stimuli, ceea ce înseamnă că evenimentele exterioare sunt percepute doar prin schimbările pe care le produc în sistemul senzorial. Cercetările lui în fiziologie, evoluție și anatomie comparată au contribuit la o mai bună înțelegere a reflexelor, a proceselor de secreție și coagulare, a compoziției sângelui și a limfei, a simțurilor văzului și ale auzului. Studiile sale asupra structurii celulelor tumorale au dus la dezvoltarea unei noi ramuri științifice, histologia patologică.

Mulligan, Gerry *născut* Gerald Joseph

(06.04.1927, Queens Village, Long Island, New York, SUA - 20.01.1996, Darien, Connecticut)

Muzician american, unul dintre celebrii reprezentanți ai jazzului (*vezi* bebop), saxofonist, pianist, compozitor și conducător de formație. A aranjat piese pentru formația lui Gene Krupa în 1946, iar mai târziu a aranjat piese și a cântat pentru înregistrările nonetului condus de Miles Davis (*Birth of the Cool*, 1949). În 1952 a format, la Los Angeles, un cvartet fără pian, în care a cântat și trompetistul Chet Baker.

Mullis, Kary B(anks)

(n. 28.12.1944, Lenoir, Carolina de Nord, SUA)

Biochimist american. A făcut studii doctorale la Universitatea Berkeley. În 1983 a inventat reacția în lanț a polimerazei, cu ajutorul căreia cercetătorii pot determina ordinea nucleotidelor într-o genă, pot folosi amprenta genetică pentru identificarea indivizilor după ADN, pot studia evoluția speciilor și pot realiza diagnosticarea medicală. A efectuat cercetări prestigioase în cadrul Cetus Corp., iar mai târziu a început o carieră pe cont propriu în consultanță. În 1993 a câștigat Premiul Nobel împreună cu Michael Smith (n. 1932). Este cunoscut pentru stilul personal și scrierile sale iconoclaste, de ex. *Dansând gol pe câmpia minții* (Dancing Naked in the Mind Field, 1998).

Mulroney, (Martin) Brian

(n. 20.03.1939, Bair-Comeau, Québec, Canada)

Prim-ministru al Canadei (1984–1993). Fiu al unui electrician dintr-un oraș producător de celuloză, a crescut într-o comunitate bilingvă, engleză și franceză. Din 1965 a fost avocat la Montréal, iar în 1974 a făcut parte dintr-o comisie de investigare a fraudelor din industria de construcții a Québecului. În perioada 1977–1983 a fost președintele companiei Iron Ore Co. Ales președinte al Partidului Conservator Progresist în 1983, a devenit prim-ministru atunci când partidul său a câștigat alegerile din 1984, în fața liberalilor. A creat o coaliție cu naționaliștii din Québec și conservatorii din V și a militat pentru unificare, cu toate că admitea

RICK FRIEDMAN/BLACK STAR

Brian Mulroney, 1993

statutul diferit al Québecului de „societate distinctă". A colaborat cu SUA pe tema ploilor acide și a politicilor comerciale și a participat la negocierile Acordului Nord-American de Liber Schimb (NAFTA). S-a retras din viața politică în 1993.

Multan

Oraș, 1 182 000 loc. (1998), situat în centrul Pakistanului, în apropierea râului Chenab, cu o istorie veche. A fost cucerit de Alexandru cel Mare în 326 î.Hr. Pe la 712 d.Hr. a căzut sub oștile musulmane. Timp de trei secole a rămas un avanpost al credinței islamice, în ceea ce era la vremea aceea India. Se supunea sultanatului Delhi și Imperiului Mogul și a fost ocupat, pe rând, de afghani (1779), sikhi (1818) și englezi (1849–1947). Este un centru comercial și industrial, cu fabrici de textile, sticlărie și produse de artizanat (olărit și produse din piele de cămilă). Aici se găsesc nenumărate temple islamice și unul hindus, străvechi.

multimedia

Sistem electronic aplicat pe computer, ce permite controlul, combinarea și manipularea diferitelor tipuri de media: text, sunet, video, grafică computerizată și animație. Cel mai cunoscut dispozitiv multimedia se compune dintr-un computer personal cu placă de sunet, modem, difuzor și CD-ROM. Sistemele multimedia interactive, dezvoltate acum după cerințele pieței, includ servicii de televiziune prin cablu, cu interfață computerizată ce facilitează interacțiunea telespectatorului cu programele TV, sisteme de comunicații audiovizuale interactive, de mare viteză (include consolele videojocurilor), ce se bazează pe date digitale de la linii cu fibră optică sau transmisii radio digitale, precum și sisteme realitate virtuală, ce creează medii senzoriale artificiale la scară mică.

multiplexare

Proces de transmitere simultană a semnalelor multiple, dar separate, pe un singur canal. Deoarece semnalele sunt trimise într-o singură transmisie complexă, receptorul trebuie să separe semnalele diferite. Două metode principale de multiplex sunt multiplexarea cu divizare de timp (MDT) și multiplexarea cu divizarea frecvenței (MDF). În prima metodă (folosită pentru semnale digitale), unui dispozitiv i se acordă un interval de timp în care el poate folosi canalul. În a doua metodă (folosită pentru semnale analoage), canalul este împărțit în subcanale, fiecare cu o frecvență diferită specifică unui singur semnal. Rețelele pe bază de fibră optică pot opera DWDM (multiplexare cu diviziunea simultană a lungimii de undă), în care semnale diferite sunt trimise în mediul din fibră optică, sub forma razelor de lumină cu lungimi de undă diferite.

multiprocesare

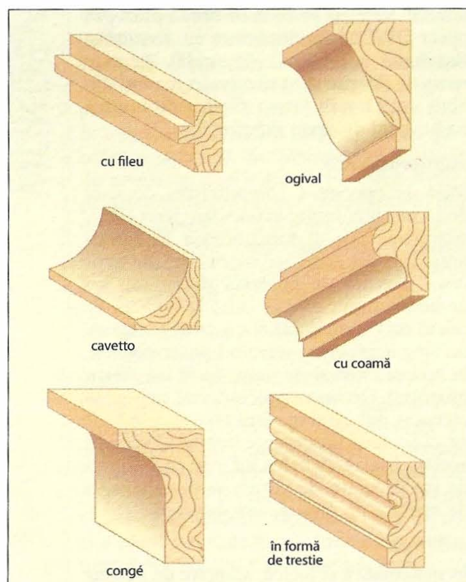
Mod de operare a computerului, în care două sau mai multe procesoare (*vezi* CPU) sunt conectate și funcționează în același timp. Într-un astfel de sistem, fiecare procesor execută un program diferit sau set de instrucțiuni, ceea ce duce la o viteză de calcul mai mare decât cea a unui sistem cu un singur procesor (care nu poate executa, în același interval de timp, decât un singur program). Deoarece procesoarele trebuie să acceseze din când în când aceeași sursă (de ex. când două procesoare trebuie să scrie pe același disc), activitatea lor este coordonată de un program de sistem numit manager de operații *(în engleză, task manager)*.

mulțime

În matematică și logică, adunare de obiecte (elemente) ce pot fi matematice (de ex. numere, funcții) sau nu. Ideea intuitivă de mulțime este probabil chiar mai veche decât cea de număr. Membrii unei turme de animale, de ex., pot fi comparați cu pietrele dintr-un sac fără ca membrii fiecărei mulțimi să fie numărați. Noțiunea se extinde până la infinit. De ex., mulțimea de numere întregi de la 1 la 100 este finită, în timp ce mulțimea tuturor numerelor întregi este infinită. O mulțime este de obicei reprezentată de o enumerare a tuturor membrilor încadrați între acolade. O mulțime fără membri este numită vidă sau nulă, și este reprezentată prin semnul ø. Deoarece o mulțime infinită nu poate fi numărată, este de obicei reprezentată printr-o formulă care generează elementele când este aplicată elementelor mulțimii numerelor numărabile. Astfel, $\{2x|x = 1, 2, 3,...\}$ reprezintă mulțimea numerelor pozitive pare (bara verticală înseamnă „astfel încât").

mulură

În arhitectură și arte decorative, element de contur sau de tranziție ce servește la delimitarea suprafețelor și a marginilor. Suprafața unei muluri poate fi simplă sau cu reliefuri într-un șir neîntrerupt sau în modele repetate. Fascia, mulura teșită și bagheta (banda îngustă) sunt tipuri de muluri simple sau angulare. Mulurile simplu curbate sunt: caveta (concavă, cu un profil de sfert de cerc), scotia (profil concav), canelura (canelată), ovolo (convex,

Tipuri clasice de muluri

cu un profil de sfert de cerc), profilul semirotund sau tor (convex, semicircular), rulou (convex rotund) și astragal (convex, îngust, semicircular). Printre cele mai cunoscute muluri compuse se numără dusina dreaptă sau ciubucul dublu curbat și proeminent, folosită în partea superioară a construcției și dusina inversată, ce se poate folosi deopotrivă la baza și la partea de sus a construcției. Mulurile sunt adesea împodobite cu diverse motive geometrice, spirale, flori sau frunze.

Mumbai *anterior* Bombay

Oraș, 16 368 084 loc. în zona metropolitană (2001), centrul administrativ al statului Maharashtra, în V Indiei. Situat parțial pe insula Mumbai, orașul este flancat de portul Mumbai și de Marea Arabiei. Este principalul port al Indiei la mare și unul dintre cele mai mari și mai dens populate orașe din lume. Orașul a fost administrat de portughezi din 1534 până în 1661, când a fost cedat Angliei ca parte din zestrea Catherinei de Bragonza la căsătoria sa cu Carol II. În 1668 este dăruit Companiei Britanice a Indiilor de Est, care își stabilește sediul principal aici în 1672. În 1708 devine centrul autorității britanice în India, iar odată cu deschiderea Canalului de Suez, în 1869, Mumbai devine cel mai mare centru de distribuție din India. Și astăzi este principalul centru economic, financiar și comercial, cultural și educațional al țării, precum și cartierul general al industriei cinematografice.

Mumford, Lewis

(19.10.1895, Flushing, New York, SUA - 26.01.1990, Amenia, New York)

Om de artă american, critic de arhitectură, urbanist și istoric al culturii. După studiile făcute la City College din New York și Școala Nouă pentru Cercetare Socială, a fost profesor la câteva universități și colaborator la diverse publicații printre care *The New Yorker* și *The Dial*. În lucrări ca *Tehnică și civilizație* (Technics and Civilization, 1934), *Orașul de-a lungul istoriei* (The City in History, 1961) și *Mitul mașinii* (The Myth of the Machine, 3 vol., 1967–1970), Mumford analizează efectul tehnologiei și al urbanizării asupra societății umane, criticând tendințele de dezumanizare ale societății tehnologice moderne și pledând pentru readucerea ei în armonie cu scopurile și aspirațiile umane. *Vezi și* planificare urbană.

mumie

Corp îmbălsămat sau conservat în vederea înmormântării, așa cum făceau egiptenii antici. Tehnica de îmbălsămare a fost diferită de la epocă la epocă în Egipt, dar întotdeauna a presupus scoaterea organelor interne, tratarea corpului cu rășină și înfășurarea lui în bandaje de in. (O practică egipteană mai recentă presupunea reintroducerea organelor după aplicarea tratamentului.) Printre popoarele care practicau mumificarea se numără cele din strâmtoarea Torres, lângă Papua-Noua Guinee, și incașii.

Muna

Insulă aparținând grupului Sulawesi (Celebes) în partea central-estică a Indoneziei. Situată în Marea Flores, are o lungime de 101 km, o lățime de 56 km și o suprafață de 2 911 kmp. Are un relief deluros, împădurit, cu o altitudine maximă de 445 m deasupra nivelului mării. Populația muna este o populație musulmană vorbitoare de limbă austroneziană și practică o agricultură rudimentară, cultivând orez și o specie de tuberculi. Porcușorul babirusa și cuscusul marsupial sunt reprezentanții faunei de pe insulă. Principalul oraș și port este Raha, situat pe coasta nord-estică.

muncă

În economie și sociologie, activități și efort necesare pentru supraviețuirea societății. Cu 40 000 de ani în urmă, vânătorii munceau în grupuri pentru a hăitui și a omorî animale, în timp ce membrii mai tineri

sau mai slabi ai tribului culegeau plante comestibile. Când agricultura a înlocuit vânătoarea și culesul plantelor, surplusul de produse rezultat permitea societăților primitive să se dezvolte; membrii lor au dezvoltat meșteșuguri cum ar fi olăritul, fabricarea textilelor și metalurgia. Civilizațiile primitive erau cunoscute prin ierarhii sociale rigide. Nobilii, preoții, comercianții, artizanii și țăranii au avut ocupații definite de clasele sociale ereditare. Breslele de meșteșugari, influente în dezvoltarea economică a Europei medievale, au limitat norma fiecărei profesii și au controlat producția. Existența orașelor a dus la crearea unor ocupații noi în comerț, justiție, medicină și apărare. Revoluția industrială a fost puternic influențată de realizările tehnologice cum ar fi puterea aburului, acestea schimbând profund politica muncii. Fabricile au împărțit munca făcută altădată de un singur muncitor într-un număr distinct de sarcini îndeplinite de muncitorii necalificați sau semicalificați (*vezi* diviziunea muncii). Numărul firmelor a crescut, în special, în sec. XIX pe măsură ce apăreau piesele standardizate și mașinile-unelte și au fost necesare slujbe mult mai specializate pentru manageri, supervizori, contabili, ingineri, tehnicieni și comis-voiajori. Curentul specializării a continuat de-a lungul sec. XX, crescând astfel numărul de discipline care se preocupau de managementul și proiectarea muncii, inclusiv managementul producției, relațiile industriale, administrarea personalului și ingineria sistemelor. La începutul sec. XXI, automatizarea și tehnologia cunoscuseră deja o creștere uriașă în domeniul serviciilor.

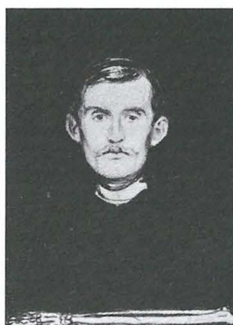
muncă zilieră

Formă de servitute involuntară, apărută încă din perioada cuceririi Mexicului de către spanioli, când cuceritorii i-au obligat pe cei săraci, în special pe indieni, să lucreze pentru proprietarii spanioli de plantații și în mine. Deși interzisă de legea federală a Statelor Unite, munca zilieră continuă să existe în unele state care au impus munca drept activitate obligatorie pentru toată lumea. O altă formă de sclavie este cazul prizonierilor condamnați la muncă silnică, trimiși în lagăre de muncă.

Munch, Edvard

(12.12.1863, Loten, Norvegia - 23.01.1944, Ekely, Norvegia)

Pictor și gravor norvegian. Copilăria nefericită, când își pierde ambii părinți, fratele și o soră, precum și boala mintală a unei alte surori i-au marcat și viața și creația. A primit o educație formală insuficientă, dar încurajarea cercului de artiști din Christiania (actual Oslo) și influențele impresionismului și ale postimpresionismului l-au ajutat să-și formeze un stil original și rafinat, ce a culminat cu lucrările anilor 1890, în care tema dragostei și a morții se regăsește frecvent și în care pictorul dă formă forțelor periculoase și misterioare ale psihicului. Tablourile au adus o contribuție importantă în arta modernă, iar faimoasa lucrare *Strigătul* (1893) este adesea văzută ca un simbol spiritual al angoasei omului modern. Gravurile, litografiile, lucrările în tehnica pointe séche (fără atac cu acizi) și xilogravurile păstrează atât stilul, cât și tema picturilor sale. După o cădere nervoasă în 1908–1909, terapia a adus un ton mai luminos și mai deschis creației sale, care însă nu și-a mai recăpătat intensitatea de la început. Munca sa i-a influențat și pe exponenții expresionismului german.

Edvard Munch, autoportret litografie, 1895; Galeria Albertina, Viena

GALERIA ALBERTINA, VIENA

München

Oraș, 1 893 715 loc. în zona metropolitană (2002), oraș de reședință al landului Bavaria, Germania. Situat pe râul Isar, orașul a fost fondat în 1158, pe locul unei mănăstiri străvechi. A devenit capitala Bavariei în timpul dinastiei Wittelsbach. În sec. XIX s-a dezvoltat ca centru muzical și teatral. După Primul Război Mondial a devenit centrul mișcărilor politice de dreapta; aici a avut loc, în 1923, Puciul de la berărie, încercarea lui Adolf Hitler de a se răzvrăti împotriva guvernului bavarez, și tot aici s-a desfășurat, ulterior, activitatea Partidului Național-Socialist. În 1938, aici s-a semnat Acordul de la München. În Al Doilea Război Mondial, orașul a avut de suferit de pe urma bombardamentelor Aliaților. Au supraviețuit câteva clădiri medievale, printre care catedrala și primăria. München este un important centru comercial, cultural, educațional și industrial, celebru pentru numeroasele sale muzee și pentru industria berii.

München, Acordul de la ~

(1938)

Acord semnat de Germania, Franța, Anglia și Italia, ce permitea Germaniei

anexarea Regiunii Sudete din Cehoslovacia. Amenințările lui Adolf Hitler de a ocupa teritoriul cehoslovac, locuit de populație germană, aveau la origine scopul lui de a reuni în aceeași graniță toate teritoriile din Europa locuite de germani. Deși Cehoslovacia avea tratate de apărare semnate cu Franța și cu Uniunea Sovietică, ambele țări au căzut de acord că anumite părți din Sudeți trebuiau returnate Germaniei pentru că aveau populație majoritar germană. Hitler a cerut atunci ca toți cehii care locuiau acolo să plece; când Cehoslovacia a refuzat, Neville Chamberlain, reprezentantul Angliei, a negociat un acord ce permitea Germaniei să ocupe regiunile în cauză, dar promitea să rezolve toate conflictele ulterioare pe cale consultativă. Acordul, care a devenit sinonim cu politica de conciliere, a fost abrogat când Hitler a anexat, în anul următor, restul Cehoslovaciei.

München, Puciul de la ~

Vezi Puciul de la berărie

München, Universitatea ~
în germană **Ludwig-Maximilians Universität München**

Universitate autonomă finanțată de landul Bavaria, Germania. A fost fondată la Ingolstadt în 1472, după modelul Universității din Viena. În perioada Reformei protestante a fost centrul opoziției catolice împotrivă lui Martin Luther. În 1799 au fost adăugate facultăți de economie și științe politice, iar în 1826, universitatea a fost mutată la München, unde s-au înființat programe agricole și tehnice.

muncitori străini

Persoane care lucrează într-o țară străină, fără ca inițial să dorească să se stabilească acolo și fără a primi cetățenia țării gazdă. Unii sunt recrutați pentru a suplimenta forța de muncă a unei țări, pe termen limitat sau pentru a lucra pe bază de contract în anumite domenii în care țara respectivă are nevoie de specialiști. Alții sunt recrutați direct de către un angajator privat, care trebuie să demonstreze că nu poate găsi muncitori în propria țară. De asemenea, țările-gazdă pot recruta muncitori străini pentru slujbe pe care propriii ei cetățeni le refuză. Un aflux mare de muncitori străini poate genera xenofobia, mai ales dacă populația țării gazdă este omogenă din punct de vedere etnic și cultural, iar cultura și înfățișarea muncitorilor străini prezintă diferențe semnificative sau dacă evoluțiile economice negative sporesc tendința de a da vina pe alții.

Munda, Bătălia de la ~
(45 d.Hr.)

Conflict ce a pus capăt războiului civil dintre forțele lui Pompeius Magnus și ale lui Iulius Caesar. Cele două armate s-au întâlnit în Spania, unde fiii lui Pompei organizaseră o răscoală și ocupaseră Córdoba. Caesar i-a ademenit pe rivali să coboare de pe colinele înalte pe care se aflau. Manevrele rebelilor de a-și reface trupele pentru un atac de cavalerie au fost interpretate greșit de soldați. Astfel, crezând că sunt manevre de retragere, armata pompeiană a rupt rândurile și Caesar s-a declarat învingător.

munda, limbi ~

Familie de cca 17 limbi vorbite în India, Bangladesh și Nepal care, împreună cu limbile mon-khmer formează marea familie a limbilor austro-asiatice. Limbile munda sunt vorbite de cca șapte milioane de oameni, toți membri ai unor grupuri tribale care trăiesc în regiuni deluroase acoperite cu păduri. Limbi mai importante: santali, cu peste patru milioane de vorbitori din N regiunii Orissa, S și E regiunii Bihar, NV Bengalului și regiunea de graniță dintre Nepal și Assam; limba ho, cu cca 750 000 de vorbitori din Bihar și Orissa; limba mundari, cu 850 000 de vorbitori răspândiți în NE Indiei; limba korku, cea mai vestică din această familie lingvistică, cu circa 320 000 de vorbitori din S regiunii Madhya Pradesh și N statului Maharashtra. Limbile munda se deosebesc de toate celelalte limbi austro-asiatice prin complexitatea morfologiei și prin ordinea de bază subiect-complement direct-predicat în propoziție, în contrast cu modelul subiect-predicat-complement direct.

Mundell, Robert A(lexander)
(n. 24.10.1932, Kingston, Ontario, Canada)

Economist de origine canadiană care a primit Premiul Nobel în științe economice în 1999, pentru contribuția sa în domeniul dinamicii monetare și a monedei optime. Mundell a primit grade universitare de la Universitatea Columbia Britanică (licențiat, 1953), Universitatea Washington (master, 1954) și Institutul de Tehnologie Massachusetts (doctor, 1956). A fost profesor de economie la universitățile din Chicago (1956–1957) și Columbia (1974). În cadrul cercetărilor pentru FMI (Fondul Monetar Internațional), Mundell a analizat efectul ratei de schimb asupra politicii monetare. În 1961 a emis teoria conform căreia o regiune caracterizată prin mișcarea liberă a forței de muncă și a comerțului poate susține o singură monedă. Teoriile

sale au contribuit la crearea monedei euro, moneda unică adoptată de Uniunea Europeană, la 1 ianuarie 1999.

Muñoz Marín, Luis

(18.02.1898, San Juan, Puerto Rico - 30.04.1980, San Juan)

Om politic portorican, guvernator al statului timp de patru mandate (1948–1964). Educat în SUA, a devenit editor la ziarul *La Democracia*, fiind ales în 1932 în senatul portorican. Chiar de la începutul carierei sale politice a militat pentru independența față de SUA, dar, ulterior, a colaborat îndeaproape cu guvernatorul numit de SUA pentru îmbunătățirea condițiilor din Puerto Rico. A încheiat cu succes Operațiunea Bootstrap, un program menit să accelereze creșterea economică. În 1948, când Puerto Rico a primit dreptul de a-și alege propriul guvernator, el a câștigat alegerile cu o majoritate de voturi zdrobitoare, fiind apoi reales încă de trei ori. Și-a atins ținta și a făcut din Puerto Rico un stat din Grupul celor șapte (Commonwealth).

Muñoz Rivera, Luis

(17.07.1859, Barranquitas, Puerto Rico - 15.11.1916, Santurce)

Om de stat portorican, publicist și patriot. În 1889 a fondat ziarul *La Democracia*, care milita pentru autoguvernarea statului. A fost unul dintre personajele-cheie în obținerea dreptului de autoguvernare, în 1897. A fost președintele primului cabinet autonom, dar a demisionat când Spania a cedat Puerto Rico în favoarea SUA. Fiul său, Luis Muñoz Marín, a fost guvernator al Puerto Rico.

Munro, Alice *născută* Alice Anne Laidlaw

(n. 10.07.1931, Wingham, Ontario, Canada)

Scriitoare canadiană. Este cunoscută pentru povestirile scurte și atractive, a căror acțiune se petrece adesea în zona rurală din Ontario, cu personaje de origine scoțiană și irlandeză. Antologiile *Dansul umbrelor fericite* (Dance of the Happy Shades, 1968), *Cine te crezi?* (Who You Think You Are?, 1978) și *Drumul dragostei* (The Progress of Love, 1986) i-au adus Premiul Guvernatorului General pentru literatură. Alte antologii includ: *Ceva ce voiam să-ți spun* (Something I've been Meaning to Tell You, 1974), *Lunile lui Jupiter* (The Moons of Jupiter, 1982), *Prieten din tinerețe* (Friend of My Youth, 1986), *Secrete dezvăluite* (Open Secrets, 1994), *Dragostea unei femei de treabă* (The Love of Good Woman, 1998) și *Ură, prietenie, curtare, dragoste, căsătorie* (Hateship, Frienship, Courtship, Lovership, Marriage, 2001).

Munsey, Frank Andrew

(21.08.1854, Mercer, Maine, SUA - 22.12.1925, New York, New York)

Editor american, fondator de ziare și reviste. A condus un oficiu poștal înainte de a se muta în orașul New York, unde, în 1882, înființează prima revistă ilustrată din SUA, ieftină și de mare tiraj, inițial numită *Golden Argosy*, pe care o redenumește mai târziu *Argosy Magazine*, iar în 1889 *Munsey's Magazin*. A cumpărat câteva ziare din Baltimore și New York dintre care o parte au dispărut în fuziuni profitabile. El a văzut în publicațiile sale o sursă de bani și a avut o politică editorială imparțială. Cea mai mare parte din averea sa a fost donată Muzeului Metropolitan de Artă din New York.

Münster

Oraș, 267 197 loc. (2002), situat în V Germaniei. Fondat în 804 d.Hr. ca episcopie, a primit numele în 1068 și atestarea oficială în 1137. Membru al Ligii Hanseatice din sec. XIII, a fost cucerit de anabaptiști în 1535. Aici s-a semnat Pacea din Westfalia, în 1648, iar în 1815, Münster a devenit capitala provinciei prusace Westfalia. Cu toate că a fost grav afectat în Al Doilea Război Mondial, majoritatea clădirilor istorice au fost restaurate sau reconstruite, inclusiv catedrala din sec. XIII și clădirea primăriei din sec. XIV. Este centrul cultural al Westfaliei.

Munster

Provincie, 1 101 266 loc. (2002), situată în S Irlandei, cu o suprafață de 24 127 kmp. Regiunea a fost condusă de un clan din S, care și-a extins treptat influența și în Munster prin 400 d.Hr. În sec. X d.Hr., vikingii au invadat Waterford și Limerick și s-au stabilit aici. După invazia anglo-normandă din sec. XII, în Munster au domnit familiile feudale Fitzgerald și Butler. Provincia are în componență comitatele Clare, Cork, Kerry, Limerick, Tipperary (North Riding și South Riding) și Waterford.

munte

Formă de relief care se ridică mult deasupra peisajului înconjurător, cu versanți abrupți, o zonă de vârf restrânsă ca suprafață și cu relief local neregulat (puncte de diferite înălțimi). Munții sunt forme de relief mai înalte decât dealurile, dar termenul nu are un înțeles geologic propriu-zis. Munții iau naștere prin cutarea, falierea sau ridicarea scoarței Pământului din cauza mișcării plăcilor (*vezi* tectonica plăcilor) sau prin acumularea rocilor vulcanice la suprafață. De ex., Munții Himalaya, situați la punctul

de întâlnire dintre plăcile indiană și eurasiatică, s-au format prin coliziunea dintre aceste plăci, ce a avut ca rezultat încrețirea și ridicarea sub presiune a unor zone întinse din scoarță. Lanțurile muntoase din bazinul Pacific s-au format, se pare, prin scufundarea unei plăci sub cealaltă. *Vezi și* platou.

munte oceanic

Munte vulcanic submarin de dimensiuni mari, care se ridică la cel puțin 1 000 m deasupra nivelului fundului mării; vulcanii submarini mai mici sunt numiți, de obicei, creste (sau dorsale) oceanice, iar munții oceanici cu vârfurile teșite, guyote. Munții oceanici există în toate bazinele oceanice. Până la sfârșitul anilor 1970, mai mult de 10 000 de munți oceanici au fost localizați doar în bazinul Oceanului Pacific. Practic, fiecare expediție oceanografică descoperă noi munți oceanici și se estimează că există cca 20 000 în toată lumea.

Muntele Alb, Bătălia de la ~

(1620)

Bătălie decisivă în apropiere de Praga la începutul Războiului de Treizeci de Ani. Armata catolică a lui Maximilian I, duce de Bavaria, comandată de contele von Tilly, a înfrânt armata protestantă a lui Frederic XV, regele Boemiei. Ca urmare, Boemia și-a piedut independența și protestantismul a fost înlăturat până în 1648.

Muntele Măslinilor

Munte de calcar, situat la E de Ierusalim. Menționat adesea în Biblie, este considerat un loc sfânt atât în iudaism, cât și în creștinism. Din punct de vedere politic, ține de municipalitatea Ierusalimului Mare aflată sub administrație israeliană. De-a lungul secolelor, zona a constituit locul sfânt de îngropare pentru adepții cultului mozaic. Vârful, cunoscut sub numele de Muntele Măslinilor, are o înălțime de 808 m. În apropierea sa se află locul care se consideră a fi grădina Ghetsimani, asociată cu trădarea și crucificarea lui Iisus.

Muntenegru
în sârbo-croată **Crna Gora**

Stat european situat în zona central-vestică a Balcanilor. Suprafața: 13 812 kmp; 618 000 loc. (2005). Capitala: Podgorica. Numele republicii se referă la Muntele Lovćen (1 749 m), veche fortăreață naturală la Marea Adriatică. Peisajul variază de la dealuri aride la păduri și văi fertile. Populația este majoritar muntenegreană, de religie ortodoxă de rit răsăritean; există și minorități albaneze și bosniace. Industria dezvoltată include metalurgia, mineritul și producerea de bunuri de consum; în agricultură predomină producția de cereale și creșterea animalelor. Turismul este o ramură economică importantă. Țara a devenit republică prin Constituția din 1992 și este guvernată de administrația executivă, legislativă și juridică independente. În timpul Imperiului Roman, regiunea făcea parte din provincia Illyricum. În sec. VII d.Hr. au venit slavii, iar la sfârșitul sec. XII, regiunea a fost inclusă în Imperiul Sârb. În urma înfrângerii sârbilor de către turci în Bătălia de la Kosovopolje (1389), regiunea și-a păstrat independența. Fiind adesea în război cu turcii și albanezii, Muntenegru a format o alianță cu Rusia în 1711. În timpul războaielor balcanice din 1912–1913 a colaborat împotriva Turciei. A susținut Serbia în timpul și după Primul

Război Mondial. Apoi a fost anexată de aceasta, uniunea făcând ulterior parte din Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor (devenit Iugoslavia în 1929). În Al Doilea Război Mondial, a fost ocupată de italieni și devine zonă de conflict. În 1946, constituția federală a noii Iugoslavii a făcut din Muntenegru una dintre cele șase unități federative autonome. După separarea de Iugoslavia, în 1991, Muntenegru și Serbia au format noua Republică Federală Iugoslavia (1992). În 2003, în urma acțiunilor ce urmăreau independența regiunii, parlamentele din Muntenegru, Serbia și cel iugoslav au ratificat o nouă constituție care menținea federația sub denumirea Serbia și Muntenegru. În 2006, cele două state s-au separat complet.

muntiac *sau* cerb-lătrător

Denumire comună pentru cele șapte specii de cerbi nocturni, solitari, originari din Asia și aclimatizați în Anglia și Franța, care formează genul *Muntiacus* (familia *Cervidae*). Numele vine de la țipătul lor. Majoritatea speciilor au 40–65 cm înălțime, 15–35 kg greutate și colorit în tonuri de gri, roșcat și maro. Masculii au caninii superiori crescuți pe afara maxilarului și coarne scurte cu o singură ramificație. Crestele osoase se prelungesc de la baza coarnelor spre față. Muntiacul-gigant (40–50 kg) a fost descoperit în N Vietnamului, în 1993–1994. Muntiacul-lui-Fea (*M. feae*), din Myanmar și Thailanda, este periclitat, în timp ce alte specii sunt amenințate.

muntiac-chinezesc (*Muntiacus reevesi*)

KENNETH W. FINK–ROOT RESOURCES

Munții Albaștri

Lanț muntos în partea estică a Jamaicăi. Se întinde de la N de Kingston spre E, pe o distanță de 50 km, până la Marea Caraibilor. Cel mai înalt punct al său este vârful Blue Mountain, cu o înălțime de 2 252 m. Această zonă este cunoscută pentru ploile abundente și pentru temperaturile extreme. Cafeaua produsă aici este renumită datorită calității ei excelente.

Munții Albaștri

Parte a lanțului muntos Marea Cumpănă de Ape, din Australia. Localizați în New South Wales, șirul muntos se ridică la 600–900 m. Considerată odinioară zonă de odihnă de către rezidenții înstăriți ai orașului Sydney, această regiune este accesibilă azi tuturor datorită drumurilor îmbunătățite, și a devenit o zonă turistică bine-cunoscută. În 2000, Munții Albaștri au fost desemnați teritoriu inclus în Patrimoniul Mondial UNESCO. Orașul Blue Mountains (populație estimată în 2004: 77 011 loc.) a luat ființă în 1947.

Munții Albi

Vezi White Mountains

Munții Stâncoși

Lanț muntos în V Americii de Nord. Se întinde pe o lungime de 4 800 km de la frontiera mexicană până la Oceanul Arctic, prin partea de V a Statelor Unite și a Canadei. Vârful cel mai înalt din Stâncoșii americani este Muntele Elbert din Colorado, cu o înălțime de 4 399 m; în Stâncoșii canadieni altitudinea maximă este atinsă de Muntele Robson din Columbia Britanică, la 3 954 m înălțime. Cumpăna de ape din acești munți desparte râurile care curg spre E și spre V. Fauna sălbatică include ursul cenușiu, ursul brun, elanul, oaia de munte și puma. Zona este bogată în zăcăminte de aramă, minereu de fier, argint, aur, plumb, zinc, fosfat, potasiu și gips. Parcurile naționale din Munții Stâncoși, Platoul Yellowstone și Grand Teton reprezintă importante zone de agrement.

Munții Stâncoși, Parcul Național din ~

Parc național, în partea central-nordică a statului Colorado, înființat în 1915. Face parte din lanțul Munților Stâncoși și are o suprafață de 106 105 ha. Cuprinde multe vârfuri de peste 3 000 m, printre care Longs (4 345 m), dar și văi largi și lacuri alpine. Tundra aflată în partea înaltă reprezintă o insulă de vegetație arctică, înconjurată de plante de altitudini mai joase. Fauna include oi, căprioare, lei de munte și o diversitate de păsări.

Munții Stâncoși, febra purpurie din ~

Boală asemănătoare cu tifosul, apărută prima oară în zona Munților Stâncoși, cauzată de bacteria *Rickettsia rickettsii* (*vezi* rickettsia) și transmisă prin diverse specii de căpușe. În cazurile grave, erupțiile cauzate de pișcături sângerează puternic și sunt mai proeminente în zona încheieturii mâinilor și a gleznelor. Afectarea sistemului nervos central provoacă o stare de agitație, insomnie și delir. Extenuarea poate duce la comă cu posibilitatea decesului în interval de o săptămână sau mai mult. Mortalitatea crește în funcție de vârstă. Vindecarea este de durată, dar de obicei completă,

întrucât tulburările de vedere, surditatea și tulburările mentale dispar. Tratamentul cu antibiotic administrat la timp grăbește procesul de vindecare și reduce mortalitatea. Pentru prevenirea bolii se recomandă evitarea mușcăturilor de căpușe, purtarea de haine lungi, de culori deschise, utilizarea unui produs împotriva insectelor. Vaccinarea reduce într-o oarecare măsură riscul unei infecții și într-o măsură și mai mare pe cel al decesului.

Müntzer, Thomas *sau* Thomas Munzer

(înainte de 1490, Stolberg, Thuringia – 27.03.1525, Mühlhausen)

Reformator religios german. A studiat teologia și a colaborat cu Martin Luther, fiind preot până când a fost îndepărtat din cauza ideilor socialiste și a doctrinelor mistice. Credința sa în lumina interioară a Sfântului Duh a adus îndoiala în rândul luteranilor supuși autorității Bibliei. A ținut predici ce îi înflăcărau pe oamenii de rând, iar în 1525 a organizat clasele muncitoare din Mühlhausen. El a condus Războiul Țărănesc din Thuringia, din 1524–1525; după înăbușirea răscoalei, a fost torturat, judecat și executat.

muqarnos

Ornamentație în formă de fagure, în arhitectura islamică, prin executarea unor console complicate (*vezi* consolă) din îmbinarea unor forme contorsionate (*vezi* arhitectură bizantină), cu paranteze și piramide răsturnate, care se împletesc în șiruri. A apărut la începutul sec. XII, în întreaga lume islamică; era adesea utilizată pentru acoperirea zonei de trecere dintre cupole și suportul lor. Cea mai mare răspândire au avut-o în sec. XIV–XV, când au devenit decorația obișnuită pentru arcadele de deasupra ușilor, nișelor, consolelor și minaretelor. Numeroase exemple pot fi văzute în Alhambra și în alte opere de artă maură din Spania.

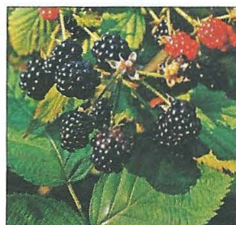
Muqi Fachang

(sec. XIII, provincia Sichuan, China)

Pictor chinez de religie chan (*în japoneză*, zen) budistă. Aproape de sfârșitul dinastiei Song de Sud (1127–1275), Muqi a fugit de acasă la o mănăstire aproape de Hangzhon. Subiectele picturilor sale au fost diverse: peisaje, flori, naturi moarte și multe din iconografia ortodoxă. Cele mai faimoase picturi atribuite lui Muqi includ *Șase curmale* și tripticul înfățișând un guanyin cu mantie albă flancat pe laterale de un cocor și de un grup de maimuțe. Tablourile sale diferă ca stil și subiecte, dar există în toate un sens al viziunii imediate și o mână sensibilă, exprimate în tușe de cerneală pronunțate și evocatoare. Picturile sale cu teme chan au inspirat multe copii în Japonia.

mur

Arbust cu fructe, aparținând genului *Rubus*, din familia *Rosaceae*, care poate fi întâlnit peste tot în zonele temperate. Murul este des întâlnit în America de Nord și pe coasta Pacificului; în Europa este întâlnit în luminișurie de pădure și, uneori, și în gardurile verzi. Este, de regulă, bianual, are spini, iar ramurile sale verticale, semiverticale sau târâtoare au frunze compuse, penate, alcătuite din trei până la cinci foliole zimțate; are flori dispuse în buchete de culoare albă sau roz; fructele sale, drupe mici, sunt dispuse grupat și au o culoare neagră sau roșie-purpurie. Cele câteva specii târâtoare sunt denumite popular mur. Murele sunt o sursă bogată de vitamina C și de fier.

mur (*Rubus*)

DEREK FELL

mur-de-grădină

Plantă sub formă de rug din familia *Rosaceae*. A fost identificată în Santa Cruz, California, SUA, în anul 1881, ca hibrid natural, se pare, între murul-sălbatic de pe coasta Pacificului și zmeură. Este cultivată pe suprafețe mari în statele Oregon și Washington, precum și în Marea Britanie și Tasmania. Este o plantă târâtoare viguroasă, asemănătoare cu murul, cu frunze compuse și tulpini țepoase. Fructele sale acrișoare de culoarea vinului roșu se păstrează conservate, înghețate; se folosesc în compoturi ori plăcinte sau pentru fabricarea vinului.

mur-sălbatic

Plantă cu fructe sub formă de rug, considerată, alături de murul-de-grădină și de zmeură, ca fiind o varietate (*Rubus ursinus*) de mur. Fructul, de culoare neagră-roșcată, este folosit mai ales la fabricarea de compoturi și dulcețuri. Crește în special în S și SV SUA și pe Coasta Pacificului, din California de Sud până în Oregon. Specia a fost cultivată în anii 1920, de către Rudolph Boysen (1895–1950) din Napa, California.

Murad, Ferid

(n. 14.09.1936, Withing, Indiana, SUA)

Cercetător american, farmacolog. Și-a luat masteratul și doctoratul la Western Reserve

University (ulterior Case Western Reserve University). Murad a arătat că nitroglicerina și medicamentele pentru inimă înrudite au ca efect formarea oxidului nitric, un gaz ce mărește diametrul vaselor sangvine. A primit Premiul Nobel în 1998, împreună cu Robert F. Furchgott și Louis J. Ignarro pentru că a demonstrat că nitroglicerina acționează ca o moleculă semnalizatoare în sistemul cardiovascular. Activitatea lor a contribuit la descoperirea unui mecanism cu totul nou, de relaxare și lărgire a vaselor sangvine. Această descoperire a dus la fabricarea pastilelor viagra, care tratează disfuncții erectile.

Murasaki Shikibu

(n. 978 d.Hr., Kyoto, Japonia)

Scriitoare japoneză. Nu se cunoaște adevăratul ei nume, iar informațiile despre viața sa vin dintr-un jurnal intim care acoperă perioada 1007–1010. *Povestea lui Genji* (Genji Monogatari, completată pe la 1010) este o istorisire lungă și complexă concentrată mai mult pe dragostea dintre prințul Genji și femeile din viața lui. Scriitoarea demonstrează o sensibilitate deosebită față de sentimentele umane și frumusețile naturii, dar oferă și imagini încântătoare din viața de la curtea împărătesei Joto mon'in în slujba căreia se afla ea însăși. Cartea este considerată cea mai frumoasă și valoroasă lucrare din literatura japoneză și poate primul roman scris vreodată.

Murat, Joachim

(25.03.1767, La Bastide-Fortunière, Franța - 13.10.1815, Pizzo, Calabria)

Soldat francez și rege al orașului Napoli (1808–1815). A fost comandant de cavalerie în Italia și Egipt, apoi l-a ajutat pe Napoleon în lovitura de stat din 1799 și s-a căsătorit cu sora lui Napoleon, Caroline Bonaparte. A luptat pentru victorie la Marengo (1800). Numit guvernator al Parisului, în 1804 a fost promovat la gradul de mareșal. După victoriile de la Austerlitz (1805) și Jena (1806) a fost uns rege al Napolelui (1808), unde a dus la îndeplinire o serie de reforme administrative și economice, încurajând naționalismul italian. A comandat trupele lui Napoleon în campania din Rusia, în Bătălia de la Borodino (1812), dar a părăsit armata în timpul retragerii din Moscova. L-a sprijinit pe Napoleon din nou în timpul celor O Sută de Zile, în 1815, dar a fost învins în Bătălia de la Tolentino, apoi luat prizonier și împușcat.

CLICHÉ MUSÉES NATIONAUX, PARIS

Murat, desen de Antoine-Jean Gros; École des Beaux Arts, Paris

Murchison

Fluviu în Australia de Vest. Curge spre V, pentru a se vărsa în Oceanul Indian, după un parcurs de 708 km. În 1891, numele râului i-a fost dat uneia dintre cele mai bogate regiuni aurifere din Australia, unde și astăzi se mai fac exploatări. Pe cursul inferior al fluviului se află Parcul Național Kalbarri, în care fluviul taie un defileu spectaculos printre munții de coastă.

Murchison, Ira

(n. 1933, Chicago, SUA)

Atlet american. A fost campionul statului Illinois în 1951, la cursele de viteză de 100 și 200 de metri. La Jocurile Olimpice din 1956, echipa sa a câștigat medalia de aur la ștafetă 4×100 m, stabilind un nou record mondial. În același an a stabilit de două ori recordul mondial la 100 m.

Murcia

Comunitate autonomă, provincie și regiune istorică în SE Spaniei. Suprafața: 11 314 kmp; 1 197 646 loc. (2001). Centrul administrativ: Murcia. A fost un regat maur independent până în 1243, când a fost anexată Castiliei. Comunitatea autonomă a luat ființă în 1982. Regiunea este traversată în centru de râul Segura, ce irigă ogoare și livezi. Porturile Cartagena, Mazarrón și Aguilas s-au dezvoltat odată cu industriile navală și minieră de-a lungul câmpiei de coastă. Principalele culturi sunt cerealele, măslinii, strugurii și pepenii.

Murcia

Oraș, 370 745 loc. în zona metropolitană (2001), centrul administrativ al provinciei autonome Murcia, în SE Spaniei. Regiunea era locuită înainte de ocupația romană, din sec. III î.Hr. A devenit orașul musulman Mursiyah în 825 d.Hr., când emirul din Córdoba a transformat-o în capitala provinciei. Este orașul natal al lui Ibn al-Arabi (1165). Râul Segura împarte orașul în două, zona veche și zona nouă. Catedrala datată din sec. XIV a fost restaurată în sec. XVIII. Murcia este un centru comercial agricol și de comunicații, cu un profil industrial reprezentat de tradiția mătăsii rămasă din timpul maurilor.

Murder, Inc.

Nume dat unei grupări a sindicatului crimei organizate din SUA, fondată pe la 1930 în Brooklyn, New York. Membrii grupării amenințau cu moartea, schilodeau

și ucideau contra cost. Serviciile lor stăteau la dispoziția oricărui membru al sindicatului în țară; multe dintre victime erau tot membri din grup, uciși pentru motive de „afaceri". Membrii cei mai importanți au fost Louis Buchalter, cunoscut ca Louis Lepke, și Albert Anastasia. Gruparea a fost demascată în timpul unei anchete conduse de Thomas Dewey, în 1940–1941, când un fost membru, Abe „Kid Twist" Reles, a dat detalii despre 70 de crime și a mai pomenit despre altele, de ordinul sutelor ca număr; el însuși a murit în împrejurări suspecte, în timpul anchetei.

Murdoch, (Jean) Iris
ulterior **Dame Iris Murdoch**

(15.07.1919, Dublin, Irlanda – 08.02.1999, Oxfordshire, Anglia)

Filozoafă și scriitoare britanică. A studiat la Oxford, unde mai târziu a predat ca lector universitar în același timp în care se ocupa de cariera de scriitoare. Prima lucrare publicată a fost un studiu despre Jean-Paul Sartre (1953). Romanele ei au structură controlată, ce combină subiecte prezentate filozofic și elemente comice: *Clopotul* (The Bell, 1958), *Capul retezat* (A Severed Head, 1961), *Prințul Negru* (The Black Prince, 1973), *Marea, marea* (The Sea, The Sea, 1978), *Cartea și frăția* (The Book and the Brotherhood, 1987). Lucrările sale filozofice cuprind: *Suveranitatea binelui* (The Sovereignty of Good, 1970), *Metafizica, ghidul eticii* (Metaphysics as a Guide to Morals, 1992). Soțul ei, criticul John Bayley, a dezvăluit în *Elegie pentru Iris* (Elegy for Iris, 1999) faptul că boala Alzheimer a adus sfârșitul scriitoarei.

Murdoch, (Keith) Rupert

(n. 11.03.1931, Melbourne, Victoria, Australia)

Jurnalist american de origine australiană și antreprenor media. Fiu al unui celebru publicist și corespondent de război, a moștenit două ziare din Adelaide, în 1954. Le-a mărit tirajul publicând articole despre infracțiuni, scandaluri, viață intimă, sport și subiecte de interes larg, în timp ce afișa o poziție editorială conservatoare. Această politică a avut succes atunci când compania internațională de mass-media pe care o deținea, The News Corporation Ltd., a cumpărat ziare din Australia, Anglia și SUA. A achiziționat, de asemenea, publicații convenționale și foarte apreciate ca *The Times* din Londra. În anii 1980 și 1990 și-a extins afacerea prin cărți și publicații electronice, emisiuni de televiziune și producții de filme și videoclipuri. Holdingul său include The New York Post; Fox, Inc. (*vezi* Fox Broadcasting Co.); Harper Collins Publishers; British Sky Broadcasting; Star TV, un serviciu de televiziune panasiatic și canalul The Los Angeles Dodgers.

murenă

Denumire comună pentru cele 80 de specii (familia *Muraenidae*) de țipar de apă mică răspândite în regiunile tropicale și subtropicale, unde trăiesc printre roci, recife și crevase. Au pielea groasă, moale, netedă, lipsită de solzi și viu colorată. Multe specii nu prezintă înotătoare pectorale. Murenele au gura largă și puternică, înzestrată cu dinți pentru prinderea prăzii (alte specii de pești). Nu atacă omul, decât dacă sunt provocate. Majoritatea speciilor ating lungimi de până la 1,5 m, dar *Thyrsoidea macrurus*, din Oceanul Pacific, poate crește peste 3,5 m. Doar unele specii de murenă sunt comestibile, carnea lor fiind, în general, toxică.

murenă-verde (*Gymnothorax funebris*)

CARLETON RAY – PHOTO RESEARCHERS

Mureș

Râu, cel mai mare afluent al Tisei, în care se varsă pe teritoriul Ungariei, la Seghedin. Este cel mai lung râu al României. Are lungimea de 756 km (718,5 km pe teritoriul României) și o suprafață bazinală de 29 289 kmp (din care 27 890 kmp pe teritoriul României). Izvorăște de pe pantele sudice ale Muntelui Hășmaș. Curge pe direcția SE-NV drenând depresiunea Giurgeu, după care își schimbă direcția de curgere spre V, traversează munții vulcanici Căliman-Gurghiu, pe care-i separă printr-un spectaculos defileu, Toplița-Deda, lung de 50 km. Străbate podișul Transilvaniei pe direcția NE-SV, trecând prin Reghin, Târgu Mureș, Aiud, desparte Munții Apuseni de prelungirile Carpaților Meridionali și de Munții Poiana Ruscăi printr-un culoar larg, trece prin N Dealurilor Lipovei și ajunge în Câmpia de Vest, unde trece prin municipiul Arad. Trece prin Alba Iulia și Deva. Formează granița cu Ungaria pe 31 km, debitul la ieșirea din țară fiind de cca 165 mc/s. Afluenți principali: Târnavele, Luduș, Arieș, Sebeș, Strei, Ampoi.

Mureș

Județ în partea central-nordică a României, în Podișul Transilvaniei, în bazinul superior al râului Mureș. Suprafața: 6 714 kmp. Oraș de reședință: Târgu Mureș. Are șapte orașe, dintre care patru municipii.

În sec. IX-X d.Hr. făcea parte din voievodatul lui Gelu, iar în sec. XI–XIII regiunea a fost cucerită de maghiari care au introdus ca unitate administrativă comitatul. În sec. XIII–XIV sunt colonizați sașii și secuii, care se organizează în scaunele Sighișoara, respectiv Mureș. Județul Mureș a fost reînființat între limitele existente în prezent în 1968. Relieful este dominant de dealuri și podișuri aparținând Podișului Transilvaniei. În NE și E se întind munții vulcanici Căliman și Gurghiu. Economia este caracterizată printr-o industrie diversificată și o agricultură cu un profil mixt, vegetal și animal. Ramurile industriale principale sunt cea energetică și cea constructoare de mașini. Obiective turistice sunt îndeosebi cele istorice și arhitectonice în Tg. Mureș, Sighișoara, Reghin, stațiunea Sovata, rezervația botanică de la Zau de Câmpie.

Mureșanu, Andrei

(16.11.1816, Bistrița, România - 12.10.1863, Brașov)

Poet român. Participant activ la Revoluția din 1848 din Transilvania. Poezia sa *Un răsunet* a devenit textul unui foarte cunoscut cântec patriotic, cu titlul *Deșteaptă-te, române*, imnul național al României începând cu 1990.

Andrei Mureșanu, pictură de Mișu Popp

Murgab *sau* Morghab

Râu în NV Afghanistanului și SE Turkmenistanului. Are o lungime de 970 km; curge spre V și apoi spre N, la intrarea în Turkmenistan. O porțiune de câțiva kilometri reprezintă granița naturală între cele două țări. La N de Mary, dispare în nisipurile deșertului Karakum.

Murgu, Eftimie

(28.12.1805, Rudăria, Caraș-Severin - 12.05.1870, Budapesta, Ungaria)

Filozof și om politic român. A fost unul dintre primii profesori de filozofie în limba română prin cursurile ținute la Academia Mihăileană din Iași (1835) și la Colegiul Sf. Sava din București (1837–1839). Participant la mișcarea revoluționară pașoptistă în Țara Românească, a fost conducătorul Revoluției în Banat (1848–1849), militând, în calitate de deputat revoluționar în Parlamentul de la Budapesta, pentru depășirea neînțelegerilor dintre revoluționarii maghiari și cei români, pe baza recunoașterii drepturilor naționale ale românilor din Ungaria și Transilvania. Prin scrieri în limba germană, a făcut cunoscute în plan internațional convingerile românilor privitoare la originea latină a limbii române și la necesitatea adoptării unei ortografii pe bază latină.

Murgulescu, Ilie

(27.01.1902, Cornu, Dolj, România - 28.10.1991, București)

Chimist român. Profesor universitar la Cluj, Timișoara și București, vicepreședinte (1959–1963) și președinte (1963–1966) al Academiei Române, a fost și ministru al învățământului superior (1953–1957), ministru al învățământului (1960–1963). A publicat lucrări în domeniile chimiei anorganice (structura moleculelor, cinetica termică și fotochimică, termodinamica chimică a gazelor etc.): *Introducere în chimia fizică, Influența solventului asupra reacțiilor dipol-dipol, Forțe și potențiale intermoleculare, Studiul cinetic al reacțiilor eterogene cu ajutorul datelor termogravimetrice.*

Murillo, Bartolomé Esteban

(01.01.1618, Sevilla, Spania - 03.04.1682, Sevilla)

Pictor spaniol. Cel mai cunoscut pictor religios baroc din Spania sec. XVII. A fost apreciat pentru siluetele idealizate, cele mai multe pictate pentru ordinele religioase și confreriile din orașul lui natal, Sevilla. Lucrările din tinerețe erau executate în stilul naturalist al lui Francisco de Zurbarán, dar stilul lui matur s-a dezvoltat în anii 1650 pentru a-l depăși în faimă și celebritate pe cel al maestrului. Formele fragile, culorile bogate și trăsăturile generoase de penel ale ultimelor picturi, ca în *Imaculata concepție* din 1652, subiectul lui preferat, dezvăluie influența artei baroce din Veneția și Flandra sec. XVI. Picturile lui Murillo au fost copiate și imitate pretutindeni în Spania și în imperiu; el a fost primul pictor a cărui celebritate a depășit lumea spaniolă.

murjia

Una dintre cele mai timpurii secte islamice, care crede în amânarea judecății acelora care au comis păcate grele, recunoscând că Dumnezeu singur va hotărî dacă un musulman și-a pierdut credința. A înflorit în sec. VII–VIII d.Hr. într-o perioadă de conflicte în comunitatea musulmană. Spre deosebire de khawarij, o sectă militantă ce intenționa să îi excludă din comunitate pe cei care păcătuiau mai grav și să declare jihad împotriva lor, membrii murjia susțineau că nimeni dintre cei care propovăduiau islamul nu putea fi declarat necredincios,

iar păcătoșii trebuiau lăsați la judecata lui Allah. Atunci când membrii khawarij s-au ridicat împotriva dinastiei Omeiazilor, secta murjia a declarat că o revoltă împotriva unui conducător musulman nu poate fi justificată în nici o situație. Erau credincioși moderați care puneau accent pe dragostea și bunătatea lui Dumnezeu.

Murmansk

Port maritim, 382 700 loc. (1999), situat în NV Rusiei. Amplasat pe malul estic al golfului Kola, în apropiere de Marea Barents, este cel mai mare oraș din lume aflat dincolo de Cercul Polar Arctic. Faptul că portul nu este blocat de ghețari face din el singurul port prin care Rusia are acces nelimitat la Atlantic. A fost fondat în 1915, în timpul Primului Război Mondial, ca port de aprovizionare; în 1918 era baza militară a Angliei, Franței și SUA care luptau împotriva bolșevicilor. Tot bază de aprovizionare a fost și în Al Doilea Război Mondial. Acum are o flotă de pescuit și o industrie de prelucrare a peștelui.

Murnau, F.W.
născut **Friedrich Wilhelm Plumpe**

(28.12.1889, Bielefeld, Germania - 11.03.1931, Hollywood, California, SUA)

Regizor de film german. După studiile la Universitatea de la Heidelberg, a devenit unul dintre protejații lui Max Reinhardt la Berlin. În timpul Primului Război Mondial a fost pilot de luptă și a făcut filme de propagandă. A regizat primul film artistic în 1919. A devenit cunoscut pe plan internațional cu *Nosferatu* (1922), considerat de mulți critici drept cea mai bună adaptare cinematografică a romanului *Dracula* de Bram Stoker, și cu *Cine râde ultimul* (1924). În 1927 s-a mutat la Hollywood unde a făcut filme ca *Răsăritul* (Sunrise, 1927), capodopera sa, și *Tabu* (1931, cu Robert Flaherty). Filmele sale au revoluționat arta expresiei cinematice prin folosirea camerei în mod subiectiv pentru interpretarea stării emoționale a personajului.

Murnu, George

(01.01.1868, Veria, Grecia - 17.11.1957, București, România)

Scriitor, istoric și arheolog român. Profesor universitar la București, membru al Academiei Române. Scrise într-un stil arhaizant și personal, în metru antic (hexametru dactilic și entecasilab), versiunile sale în limba română ale epopeilor homerice (*Iliada* și *Odiseea*) sunt considerate piese ale patrimoniului literar românesc. Director al Muzeului Național de Antichități, a condus săpăturile la șantierul arheologic de la Adamclisi *(Cronica săpăturilor arheologice de la cetatea Tropaeum Traiani - Adamclisi)*. A publicat importante contribuții privitoare la istoria și tradițiile românilor sud-dunăreni *(Arheologia clasică și rolul ei la noi, Monumentele antice din Roma, Istoria românilor din Pind: Vlahia Mare, 980-1259; Când și unde se ivesc românii întâia dată în istorie?)*. A scris și versuri (*Gânduri și vise, Alme sol, Altare Tropare*).

Muromachi, perioada ~

În istoria Japoniei, perioadă de guvernare militară (bakufu sau shogunatele) începând din sec. XIV până în sec. XVI. Forma de conducere bakufu a fost înființată în 1338 de samuraiul Ashikaga Takanji. Deși bakufu își pierde din renume abia din 1573, când ultimul shogunat Ashikaga este detronat, în fapt, Ashikaga pierde controlul Japoniei în timpul Războiului Ōnin (1467–1477). Perioada Muromachi a fost, în ciuda turbulențelor și nemulțumirilor considerabile, perioada de dezvoltare culturală, în care budismul zen, teatrul no și alte forme literare, arta sumi-e (stil chinezesc de pictură în tuș) au înflorit. *Vezi* familia Ashikaga, daimyo, școala Kanō.

Murphy, Audie (Leon)

(20.06.1924, lângă Kingston, Texas, SUA - 28.05.1971, lângă Roanoke, Virginia)

Erou de război și actor american. S-a înrolat în armată în 1942 și a devenit cel mai decorat soldat american din Al Doilea Război Mondial pentru că a ucis sute de germani și a sărit pe un distrugător de tancuri cuprins de flăcări pentru a îndrepta tunul spre trupele dușmane. În 1945 a primit Medalia de Onoare. După război a început o carieră cinematografică; a jucat în roluri potrivite cu statutul său de erou: *Medalia roșie a curajului* (The Red Badge of Courage, 1951), *În iad și înapoi* (To Hell and Back, 1955) și *Un american liniștit* (The Quiet American, 1958). A murit într-un accident cu propriul avion. A fost înhumat în Cimitirul Național Arlington, cu toate onorurile militare cuvenite.

Murphy, Frank *născut* William Francis

(13.04.1890, Harbor Beach, Michigan, SUA - 19.07.1949, Detroit, Michigan)

Judecător la Curtea Supremă a SUA (1940–1949). După ce a luptat în Primul Război Mondial, a fost primarul orașului Detroit în perioada 1930–1933, apoi guvernator general (1933–1935) și înalt comisar pentru Filipine (1935–1936). Ales guvernator al statului Michigan (1937–1938), a refuzat să folosească forța militară pentru a pune capăt conflictului de muncă declanșat

Frank Murphy
BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

de muncitorii de la fabrica de automobile. Ca procuror general al SUA (1939–1940) a înființat Oficiul pentru drepturile omului în cadrul Ministerului de Justiție. Numit la Curtea Supremă a Statelor Unite de către președintele Franklin D. Roosevelt, a apărat cu putere drepturile civile și a respins oficial propunerea de internare în lagăre a americanilor de origine japoneză în Al Doilea Război Mondial.

Murphy, Isaac Burns

(1861, districtul Fayette, Kentucky, SUA - 12.02.1896, Louisville, Kentucky)

Jocheu american, primul jocheu de culoare menționat în Sala Celebrităților de la Muzeul Curselor din Saratoga Springs, New York. Murphy a fost unul dintre primii jochei care și-a încetinit calul, pentru ca apoi să atace în viteză ultima parte a cursei, o tehnică numită și „final glorios". A fost primul care a obținut trei victorii, în 1884, 1890 și 1891 la Derbiul Kentucky, iar procentajul său de 34,5 de victorii în carieră nu a fost egalat niciodată. La sfârșitul anilor 1880, la apogeul carierei, a fost cel mai bine plătit sportiv din America, câștigând aproape 20 000 de dolari pe an.

Murray

Principal fluviu al Australiei. Izvorăște în apropiere de vârful Kosciusko, în SE statului New South Wales și are o lungime de 2 590 km. Traversează SE Australiei, de la Snowy Mountains până la Marele Golf Australian, unde se varsă în Oceanul Indian. Formează granița dintre statele Victoria și New South Wales, iar apoi curge spre S, până în golful Encounter prin lacul Alexandrina. Deși în sec. XIX era încă navigabil, acum, datorită dezvoltării rețelei de cale ferată și a necesității de apă pentru irigații, fluviul nu mai este navigabil, dar văile sale sunt de o mare importanță economică pentru cerealele, fructele, podgoriile și pășunile existente.

Murray, George Redmayne

(20.06.1865, Newcastle-upon-Tyne, Northumberland, Anglia - 21.09.1939, Mobberiey, Cheshire)

Medic britanic. După ce a terminat studiile la Cambridge, a început o muncă de pionierat în tratamentul bolilor endocrine. A fost printre primii care au folosit extracte din glanda tiroidă de la alte animale pentru a ameliora o formă de hipotiroidism.

Murray, Sir James (Augustus Henry)

(07.02.1837, Denholm, Roxburghshire, Scoția - 26.07.1915, Oxford, Anglia)

Lexicograf scoțian, profesor în perioada 1855–1885. Lucrarea *Dialectul ținuturilor din sudul Scoției* (Dialect of the Southern Counties of Scotland, 1873) și un important articol despre limba engleză pentru *Encyclopædia Britannica* (1878) l-au plasat pe primul loc în rândul filologilor vremii. A fost angajat de Societatea de Filologie, în 1879, ca editor al vastei lucrări *Noul dicționar al limbii engleze pe principii istorice* (New English Dictionary on Historical Principles), numit ulterior (1879) Oxford English Dictionary, sarcină pe care a dus-o la bun sfârșit într-un mod exemplar. Primul volum a apărut în 1884, iar până la sfârșitul vieții ajunsese să completeze cam jumătate din dicționar.

Murray, Matthew

(1765-1826)

Inginer britanic. Neavând o calificare înaltă, și-a găsit de lucru la o filatură de in din Leeds, unde a adus inovații mecanismului de toarcere. Și-a deschis propria fabrică și, după puțin timp, ajunsese să breveteze diverse îmbunătățiri la motorul cu aburi. Locomotivele pe care le-a construit pentru minele locale, în 1812, au fost primele mașini folosite regulat pentru scopuri comerciale. În 1813 a construit un prototip al vaporului cu aburi comercial și a declarat că el este inventatorul mașinii de rabotat.

Murray, Philip

(25.05.1886, Blantyre, Lanark, Scoția - 09.11.1952, San Francisco, California, SUA)

Lider sindical american de origine scoțiană. A emigrat în SUA în 1902 și a lucrat în minele din Pennsylvania. S-a înscris în Uniunea Minerilor din America și a urcat pe scara ierarhică până la funcția de vicepreședinte al uniunii (1920–1942) conduse de John L. Lewis. În 1936 Lewis el l-a delegat pe Murray să creeze un sindicat al metalurgiștilor din toate industriile. Murray l-a urmat pe Lewis la conducerea CIO, în 1940, și a rămas în funcție până la moarte. *Vezi și* AFL-CIO.

Murrow, Edward (Egbert) R(oscoe)

(25.04.1908, Greensboro, Carolina de Nord, SUA - 27.04.1965, Pawling, New York)

Prezentator de radio și televiziune. A început colaborarea cu CBS în 1935, iar

doi ani mai târziu a devenit șeful biroului european al CBS. A devenit celebru pentru acuratețea reportajelor sale din timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. După război a produs la radio, împreună cu Fred Friendly, o emisiune foarte serioasă de analiză politică, *Hear It Now*, precum și echivalentul acesteia pentru televiziune *See It Now*. A mai produs și alte programe de televiziune, printre care *Person to Person*. În anii 1950 era un reprezentant influent al presei libere; el a demascat afacerile politice ale senatorului Joseph McCarthy.

Murrumbidgee

Râu în SE statului New South Wales, Australia, principalul afluent al fluviului Murray, având o lungime de 1 690 km. Izvorăște din Munții Marii Cumpene de Ape, lângă Canberra și se varsă în Murray, la o distanță de 225 km de granița cu statul Victoria. Râul irigă un bazin larg de 2 600 kmp în care se găsesc pășuni și culturi de viță-de-vie, citrice, grâu, bumbac și orez.

Musa *sau* Mausa

(m. 1332/1337?)

Împărat (mansa) al Imperiului Mali, din V Africii, care a urcat pe tron în 1307 (sau 1312). Musa a avut o domnie prosperă, în timpul căreia regatul s-a extins și s-a îmbogățit (el a construit Marea Moschee din Tombouctou), dar este cunoscut mai mult pentru pelerinajul său la Mecca (1324), prilej cu care a trezit interesul popoarelor din N Africii și din Europa pentru uriașele bogății ale imperiului. În timpul lui Musa, Mali a devenit unul dintre cele mai mari imperii din lume, iar Tombouctou un important oraș comercial.

Musa al-Sadr

(1928, Qom, Iran - 31.08.1978, Libia?)

Preot șiit libanez de origine iraniană. Fiu al unui ayatollah, a primit o educație tradițională islamică în Qom și în Al-Najaf, Irak, și pentru o perioadă scurtă de timp a studiat economia politică și dreptul la Universitatea din Teheran. S-a mutat în Liban în 1960. S-a implicat în activități sociale în comunitatea șiită, iar în 1968–1969 a format Înaltul Consiliu Islamic Șiit, cu scopul de a susține interesele șiiților din Liban. În 1975 a pus bazele unei miliții, Amal, pentru a lupta în numele șiiților în Războiul Civil Libanez. Împreună cu un mic grup de însoțitori a dispărut în timpul unei deplasări oficiale în Libia. Guvernul libian a declarat că nu are informații despre soarta preotului și a tovarășilor săi, a căror dispariție a rămas o controversă neelucidată.

Musandam

Peninsulă extinsă în NE peninsulei Arabia. Desparte golful Oman de Golful Persic și formează strâmtoarea Hormuz în N. Face parte din statul Oman, dar este despărțită de restul țării de Emiratele Arabe Unite. Are un relief muntos de coastă, foarte riscant pentru vapoare. Principala ocupație a populației regiunii este pescuitul, iar în largul coastei vestice se găsesc zăcăminte de petrol. Orașul cel mai important este Diba, situat într-o oază pe coasta de SE.

muscar

Denumire comună pentru numeroasele paseriforme mici, care prind insectele din zbor, dar, în special, pentru cele cca 100 de specii ale Lumii Vechi (familia de păsări cântătoare *Muscicapidae*) și pentru cele peste 400 de specii din Lumea Nouă numite muscari-tirani. Cea mai comună specie a Lumii Vechi muscarul-sur (*Muscicapa striata*), poate atinge o lungime de 14 cm și are penajul cu dungi cafenii-cenușii. Trăiește în luminișurile și în grădinile din E Europei (unde se reproduce), până în Asia. Cele mai multe au cap mare, picioare scurte și cioc lat.

muscar (*Polioptila caerulea*)

KARL H. MASLOWSKI

Muscat și Oman

Vezi Oman

muscă

În sens larg, termenul denumește orice insectă zburătoare de mici dimensiuni. În entomologie, termenul este atribuit celor cca 120 000 de specii cu două aripi sau de muște „adevărate“ (diptere). Alte insecte numite muște au structura aripilor diferită de cea a dipterelor.

muscă-de-abces

Denumire comună pentru numeroasele specii de diptere ale familiilor *Oestridae* sau *Hypodermatidae*, larg răspândite în Europa și America de Nord. Musca-de-abces *Hypoderma lineatum* și *H. Bovis*, numită și viermele-vacii sau musca-de-călcâi, este mare, grea, asemănătoare cu o albină. Își depune ouăle pe picioarele vițelor. Larva pătrunde prin piele, migrează prin corp și produce o umflătură pe spatele animalului. Larvele mature ies la suprafață și cad

pe pământ ca să se transforme în pupe. Chisturile au găuri pentru respirație, ceea ce reduce valoarea comercială a pielii. Specia *Oedermagena tarandi* este un parazit al renului, producând, de asemenea, pierderi economice.

muscă-de-cal

Denumire comună pentru speciile de diptere ale genului *Tabanus* sau, mai general, din familia *Tabanidae*. Mărimea acestor muște variază de la cea a muștei-de-casă până la cea a bondarului. Numite uneori și monștri cu cap verde, muștele-de-cal au ochi metalici sau cu irizații metalice. Adulții au un zbor rapid și puternic și se găsesc, de regulă, în apropierea curenților de apă, a mlaștinilor și a zonelor împădurite. Sunt purtători ai unor agenți patogeni ce provoacă boli la animale, precum antrax, tularemie și tripanosomiază. Înțepătura femelelor hematofage este dureroasă, iar un roi format din aceste insecte poate suge mai mult de 90 ml de sânge de la un animal, într-o singură zi. Masculii se hrănesc cu nectar, secreții dulci și sevă de plante. Muștele-de-cal din genul *Chrysops*, numite, de obicei, musca-cerbului, sunt mai mici și au desene întunecate pe aripi.

muscă-de-carne

Denumire comună pentru speciile de diptere care fac parte din familia *Calliphoridae*, incluzând viermele-șurub, *Calliphora vomitoria* și *Lucilia sp.*. De culoarea bronzului, albastru sau verde metalic, cu un zbor zgomotos, musca-de-carne se aseamănă în comportament și dimensiuni cu musca-de-casă. Larvele se hrănesc, de regulă, cu carne putredă și, adesea, infectează rănile deschise. Ar putea fi folositoare pentru a preveni infecția, distrugând carnea putredă, dar adesea distrug și țesuturile sănătoase. Muștele de carne erau utilizate cu mult timp în urmă pentru tratarea cangrenelor și a anumitor boli ale oaselor omului, iar în Primul Război Mondial erau utilizate pentru a curăța rănile soldaților. Unele specii au provocat pagube importante, transportând boli precum antrax sau dizenterie.

muscă-de-casă

Specie comună de dipter (*Musca domestica*), care reprezintă aproape 90% din toate muștele răspândite în locuințele oamenilor. Adultul are o culoare gri-deschis, cu zone de un galben murdar pe abdomen. Mărimea corpului variază de la 5–7 mm, iar ochii, ușor de observat, compuși, au cca 4 000 de fațete. Nu poate mușca, deoarece aparatul bucal este format din piese spongioase sugătoare. Apare o problemă atunci când materialul organic în descompunere și gunoiul se acumulează. Poate transporta pe picioare milioane de microorganisme, care cauzează boli infecțioase sau parazitare precum holera, dizenteria și febra tifoidă. Unele insecticide sunt eficiente, dar muștele au devenit rezistente la ele.

muscă-de-casă (*Musca domestica*) pe o gogoașă
AVRIL RAMAGE–© OXFORD SCIENTIFIC FILMS LTD

muscă-de-fructe

Denumire comună pentru speciile de diptere car face parte din cele două familii: *Trypetidae* care cuprinde muște mari de fructe și *Drosophilidae* care cuprinde muștele mici de fructe sau musculițele-de-oțet; *vezi* drosofila. Larvele se hrănesc cu fructe sau cu alte materiale vegetale. Aripile adulților sunt dungate sau pătate cu maro. Multe specii atacă fructele cultivate, provocând importante pagube economice. Unele specii sunt insecte miniere, altele sapă în țesuturile vegetale. Cele mai cunoscute specii dăunătoare sunt musca-de-fructe-mediteraneene și viermele-mărului din SUA. De asemenea, foarte distrugătoare sunt și muștele-de-fructe-mexicane și orientale, musculița-măslinului din regiunea mediteraneană.

muscă-de-fructe (*Trypetidae*)
E.S. ROSS

muscă-de-fructe-mediteraneeană

Specie (*Ceratitis capitata*) dăunătoare în special pentru culturile de citrice, care provoacă mari pierderi economice. Depune 500 de ouă pe citrice (cu excepția lămâilor verzi). Din acestea se dezvoltă larve care sapă tunele în fruct. Din cauza acestui dăunător s-au impus legi de carantină care să regleze importul de fructe la nivel mondial.

muscă-de-nisip

Denumire comună pentru numeroasele specii de diptere din familia *Phelebotomidae* (considerate uneori parte a familiei *Psychodidae*), cu larve acvatice care trăiesc în zona plajelor costiere, în noroi sau în detritus umed. Genul *Phlebotomus* transmite virusul febrei pappataci, iar în regiuni din America de Sud, Africa și Asia poate transmite protozoarul parazit care

produce boala numită kala azar, boala lui Breda și bartoneloza. De asemenea, termenul este folosit pentru specii de muscă-neagră și pentru reprezentanți din familii de diptere, care mușcă.

muscă-neagră

Denumire comună pentru speciile familiei *Simuliidae* care înglobează peste 300 de specii de diptere mici, cu cocoașă, întâlnite în întreaga lume. De obicei neagră sau de culoare gri închis, musca-neagră are piese bucale scurte, adaptate pentru supt sânge. Mușcătura femelelor este, uneori, suficientă pentru a ucide găinile și chiar vitele. Unele specii poartă viermi capabili să producă la om anumite boli, precum orbirea. În regiunile subarctice, muștele-negre pot fi atât de numeroase, încât oamenilor le este imposibil să locuiască acolo.

muscă-neagră (*Simuliidae*)

E.S. ROSS

muscă-țețe

Denumire comună pentru cele cca 21 de specii (genul *Glossina*, familia *Muscidae*) de diptere africane care se hrănesc cu sânge; sunt robuste și au pe corp fire rare de păr. Sunt, de obicei, mai mari decât o muscă-de-casă. Au piese bucale rigide care străpung pielea. Numai două specii transmit protozoarele parazite (tripanozome) care provoacă boala somnului la oameni: *G. palpalis*, întâlnită mai ales în vegetația deasă de pe lângă cursurile de apă, și *G. morsitans*, întâlnită în pădurile cu copaci rari. Femela are nevoie de o cantitate considerabilă de sânge ca să producă larve capabile de supraviețuire, dar atât masculul, cât și femela sug sânge aproape zilnic.

muscă-ucigașă

Denumire comună pentru cele cca 4 000 de specii de diptere prădătoare din familia *Asilidae*, întâlnite pe tot globul. Muștele ucigașe sunt cele mai mari dintre diptere; unele specii au o lungime de 8 cm. Majoritatea au un corp puternic, slab colorat care se aseamănă cu cel al unui bondar și o mustață de peri între ochii mari fațetați. Își folosesc picioarele lungi pentru a prinde insectele în zbor și pentru a le ține în timp ce le consumă; fluidul injectat în corpul victimei distruge țesutul muscular. Câteva specii dăunează grav stupinelor.

WILLIAM E. FERGUSON

muscă-ucigașă (*Asilidae*)

muschetă

Tip de armă de foc portabilă, cu încărcare pe la gura țevii, originară din Spania sec. XVI. Era o versiune mai mare a archebuzei, folosind cocoșul cu fitil până în sec. XVII când s-a inventat închizătorul cu cremene; în sec. XIX, acesta a fost înlocuit cu aprinderea prin percuție. Primele muschete erau manipulate de doi oameni și sprijinite pe un suport de tragere. Aveau 1,7 m lungime și 9 kg greutate, iar bătaia era de cca 160 m, cu o miră defectuoasă însă. Modelele ulterioare erau mai mici, mai ușoare și suficient de precise pentru a nimeri un om de la 75–90 m. La jumătatea sec. XIX, muschetele au fost înlocuite de pușca cu ghinturi.

Muscle Shoals

Foste vâltori pe râul Tennessee, în NV statului Alabama, SUA. Cu o lungime de cca 60 km, cursul era periculos pentru navigație, dar acum vâltorile se află la cel puțin 3 m adâncime datorită barajelor Wilson, Wheeler și Pickwick Landing, care le-au eliminat. Fabricile și centralele electrice sunt administrate de Tennessee Valley Authority (TVA). Orașul Muscle Shoals, 11 924 loc. (2000) a luat ființă datorită complexului TVA din zona barajului Wilson.

muscovit

Silicat foarte răspândit în natură, conținând potasiu și aluminiu și având o structură atomică stratificată. Este mineralul cel mai abundent dintre toate tipurile de mică. Deoarece clivează în foițe subțiri și transparente, era folosit în Rusia pentru ferestre, fiind cunoscut inițial drept sticlă moscovită, de unde și numele actual. Muscovitul este, de obicei, incolor, dar există și varietăți colorate palid, în gri, maro, verde sau roz. Conținutul scăzut de fier îl face un bun izolator electric și termic.

musculiță

Denumire generică pentru orice grup de diptere mici, inofensive (familia *Chironomidae*), înțepătoare (familia *Ceratopogonidae*) și galicole (familia *Cecidomyiidae*). Musculițele inofensive seamănă cu țânțarii, dar nu înțeapă. Trăiesc pe bălți, unde pot fi găsite zburând în roiuri la apusul soarelui. Larvele, adesea de culoare roșie, se dezvoltă în apă și sunt o hrană importantă pentru fauna acvatică. Musculițele înțepătoare sunt cele mai mici insecte hematofage (cam 1 mm lungime).

musculiță (*Chironomidae*)
E.A. CALLOW/EB INC.

Muștele de nisip (genurile *Culicoides* și *Leptoconops*) atacă omul, dar nu transmit boli; multe specii atacă alte insecte. Larvele musculițelor galicole parazite provoacă umflarea țesuturilor plantelor de care depind.

musculiță-albă

Denumire comună pentru speciile de insectă din familia *Aleyrodidae* (ordinul *Homoptera*) care sug sevă. Nimfele sunt plate, ovale și, de obicei, secretă o substanță pufoasă. Adulții au 2–3 mm lungime, sunt acoperiți cu o pudră albă opacă și seamănă cu moliile. Se află în număr mare în zonele cu climat cald, pe plantele de casă și în sere. Musculița-albă-de-seră este una dintre cele mai numeroase și distructive din această familie. Musculița-albă-a-citricelor și musculița-neagră-a-citricelor afectează fructele și alte culturi, sugându-le seva și producând o secreție lipicioasă, rezultată prin digestie. Pe aceasta se dezvoltă o ciupercă neagră ce distruge fructul și reduce capacitatea plantelor gazdă de a realiza fotosinteza.

musculiță-de-oțet

Denumire comună pentru cele cca 1 000 de specii de diptere ale genului *Drosophila*, cunoscute, mai ales, sub denumirea de musculița-de-oțet, musculița-fructelor sau musculiță-de-fermentație. Unele specii, în special *Drosophila melanogaster*, sunt folosite pe scară largă în experimentele de laborator din domeniul geneticii și al evoluției, deoarece se reproduc ușor și au un ciclu de viață scurt (mai puțin de două săptămâni, la temperatura camerei). Au fost obținute mai multe date privind genetica genului *Drosophila* decât pentru orice alte animale. Biologia sa în habitate naturale nu este suficient cunoscută. Larvele pot trăi în fructe stricate sau putrezite, în ciuperci sau în anumite flori cărnoase.

Museveni, Yoweri (Kaguta)

(n. 1944, districtul Mbarra, Uganda)

Președinte al Ugandei (începând din 1986). În perioada studenției a condus un grup aliat cu câteva mișcări de eliberare africane. Când Idi Amin a venit la putere în 1971, Museveni a plecat în exil. El a înființat Frontul pentru Salvare Națională, ce a contribuit la răsturnarea lui Amin în 1979. În 1986 a luat locul lui Milton Obote ca președinte, dar alegerile propriu-zise le-a câștigat abia în 1996. Deși a respins ideea de democrație pluripartită, a permis libertatea presei și inițiativa privată. Lui îi revine meritul pentru stabilitate și creștere economică în Uganda, cu toate că există controverse în ce privește sprijinul pe care l-a acordat rebelilor din alte țări africane.

Musgrave, Thea

(n. 27.05.1928, Barnton, Edinburg, Scoția)

Compozitoare americană de origine scoțiană. A studiat cu Nadia Boulanger și Aaron Copland, iar mai târziu a predat printre alte universități și la Universitatea California din Santa Barbara (1970–1978). A compus o serie de concerte dramatice, dintre care unele reflectă interesul ei pentru dimensiunea spațială a muzicii, dar este foarte cunoscută pentru operele *The Voice of Ariadne* (1973), *Mary, Queen of Scots* (1977) și *Simon Bolívar* (1995).

Mushet, Robert Forester

(1811, Coleford, Gloucestershire, Anglia - 01.1891, Coleford)

Oțelar britanic, fiu al fierarului David Mushet (1772–1847). În 1868, Robert a descoperit că oțelul îmbogățit cu tungsten are o duritate mult mai mare chiar și după răcirea cu aer. Așa a ajuns pe piață primul aliaj de oțel, un material ce a stat la baza dezvoltării componentelor din oțel pentru mașinile de prelucrare a metalelor. Mushet a mai descoperit că adăugarea de mangan prin procesul Bessemer mărește rezistența oțelului în timpul prelucrării la temperaturi înalte.

Musial, Stan(ley Frank)

(n. 21.11.1920, Donora, Pennsylvania, SUA)

Jucător american de baseball. A jucat întreaga sa carieră în echipa St. Louis Cardinals (1941–1963), începând ca prinzător și ocupând apoi baza întâi. Fiind stângaci, și-a câștigat simpatia publicului cu loviturile spectaculoase și a fost poreclit „Stan the Man". Popular în rândul fanilor pentru grația lui pe teren, Musial a preluat conducerea echipei după pensionare.

PICTORIAL PARADE—EB INC
Stan Musial

musica ficta

(*în latină:* muzică artificială, inventată)

Practică de executare a unui cromatism nenotat în partitură într-o piesă polifonică, în Evul Mediu

și Renaștere. Conform tratatelor vremii, interpretului îi revenea rolul de a „corecta" anumite intervale. Care anume intervale trebuiau schimbate și în ce condiții era o chestiune care varia de la epocă la epocă. Această muzică a dus la introducerea accidentelor (diezi, bemoli, becari) în notația muzicală. A influențat și evoluția cheilor majore și minore, care au ajuns să fie dominante în muzica occidentală, prin modificarea modurilor bisericești astfel încât să fie asemănătoare gamelor majore și minore.

musical și teatru de varietăți

Formă de spectacol foarte popular, în care se succed numerele unor artiști din diferite domenii artistice: cântăreți, comici, dansatori și actori. Această formă de spectacol își are originea în concertele ce aveau loc în taverne, în Anglia sec. XVIII–XIX. Pentru a întâmpina cererea de divertisment a clasei muncitoare, proprietarii tavernelor amenajau o încăpere alăturată, pentru spectacol, în care erau permise fumatul și consumul de băutură. Autorul formulei de spectacol de divertisment propriu-zis este Charles Morton, care a construit la Londra sălile de spectacol Morton's Canterbury Hall (1852) și Oxford Hall (1861). Printre artiștii de seamă se numărau Lillie Langtry, Harry Lauder (1870–1950) și Gracie Fields. Musicalurile s-au transformat în teatre de varietăți mai mari și mai respectabile, de ex. Hippodrome și Coliseum din Londra. Spectacolele de varietăți combinau muzica, numerele de comedie și teatrul scurt. Acest gen de spectacole au produs celebrități ca Sarah Bernhardt și Herbert Tree. *Vezi și* vodevil.

musical *sau* comedie muzicală

Producție teatrală, de obicei sentimentală și amuzantă, cu o acțiune simplă, în care alternează părți de dans, muzică și dialog. Își are originea în genuri din sec. XVIII–XIX, cum erau opera bufă, singspiel și opéra comique, în care predomina dialogul. *The Black Crook* (1866), considerată a fi prima comedie muzicală, i-a atras pe patronii de operă, de teatru și de spectacole burlești. Compozitorii europeni ca Sigmund Romberg au dus în SUA o formă de operetă ce a devenit sursa principală a musicalului. George M. Cohan a popularizat genul, iar anii 1920 și 1930 au reprezentat perioada de maximă dezvoltare, datorită creațiilor unor compozitori ca Jerome Kern, George Gershwin, Ira Gershwin, Cole Porter, Richard Rodgers și Oscar Hammerstein. Spectacolul lui Kern și Hammerstein, *Show Boat* (1927), a fost, poate, primul musical ce a integrat deplin muzica în text. Genul a atins apogeul în anii 1950 cu piesele lui Leonard Bernstein, dar a intrat în declin la sfârșitul anilor 1960, când musicalurile au început să se dezvolte în direcții diferite, incluzând muzică rock, caracteristici ale operei, lumini și decoruri extravagante, comentarii sociale, nostalgii și spectacol pur. Printre compozitorii importanți de mai târziu se numără Stephen Sondheim și Andrew Lloyd Webber.

muskogean, limbi ~

Familie de opt limbi ale indienilor din America de Nord vorbite în regiunea de SE a SUA. În sec. XVI limbile koasati (coushata) și alabama se vorbeau probabil în N Alabamei, limbile creek (muskogee) și hitchiti în Alabama și Georgia, iar cele apalachee în Florida. La V se vorbea chickasaw, în N statului Mississippi și în V statului Tennessee, și choctaw în centrul statului Mississippi. Pe la mijlocul sec. XIX, limba apalachee era dispărută de mult, iar după strămutările forțate din anii 1830 (*vezi* Drumul Lacrimilor), ultimii vorbitori ai limbilor muskogean au ajuns fie la V de Mississippi, fie în Florida, unde indienii seminole continuă să vorbească un dialect al limbii creek, în partea centrală a statului, și un dialect mikasuki (miccosukee), în Everglades. Limbile existente sunt încă vorbite, în special de adulți; limba choctaw are cel mai mare număr de vorbitori (în Oklahoma și Mississippi).

muson

Sistem major de vânt care își schimbă direcția periodic, în fiecare anotimp (un vânt care șase luni bate dinspre NE și șase luni dinspre SV). Fenomenul este cel mai frecvent în Africa și S Asiei. Prima cauză a musonilor este diferența anuală de temperatură între curenții de aer de pe uscat și cei de pe mare. Variațiile termice sezoniere sunt mari pe uscat, dar mici pe ocean. Musonul bate dinspre regiunile reci spre cele calde: dinspre mare spre uscat, vara, și dinspre uscat spre mare, iarna. Musonul de vară aduce cantități mari de precipitații; musonul de iarnă provoacă secetă.

Musorgski, Modest (Petrovici)

(21.03.1839, Karevo, Rusia – 28.03.1881, Sankt Petersburg)

Compozitor rus. A compus încă din adolescență improvizații pentru pian ce nu aveau la bază nici o instruire sau educație muzicală. Întâlnește câțiva dintre compozitorii cu care mai târziu va forma Grupul Cei Cinci, care își propunea crearea unei școli naționale a muzicii rusești. În 1857 a

început să ia primele lecții de compoziție de la Mili Balakirev și foarte curând compunea piese pentru pian. În 1858 a demisionat din regimentul militar unde era încorporat pentru a se dedica muzicii. A deținut diferite funcții în guvern, dar după moartea mamei sale, în 1865, alcoolismul a pus capăt carierei lui profesionale. Declinul personal a fost însoțit de maturizarea sa artistică, perioadă în care a scris cele mai importante piese, printre care poemul simfonic *O noapte pe muntele pleșuv* (1867), celebra operă *Boris Godunov* (1868) și faimosul ciclu pentru pian *Tablouri dintr-o expoziție* (1874). Cele 65 de cântece ale sale descriu scene vii din viața rusească și reproduc într-un mod realist și fidel inflexiunile limbii ruse vorbite. După moartea compozitorului, lucrările i-au fost publicate într-o formă editorială, „curățate" de armoniile lor distinctive, rigide și neortodoxe. Abia în 1928 au fost publicate versiunile originale.

Musset, (Louis-Charles-) Alfred de

(11.12.1810, Paris - 02.05.1857, Paris, Franța)

Poet și dramaturg francez, provenind dintr-o familie nobilă. Musset a fost influențat încă din adolescență de romantism și la 20 de ani scrie prima sa piesă, *Povestiri din Spania și din Italia* (Contes d'Espagne et d'Italie, 1830). După o primă piesă de teatru nereușită, a publicat tragedii și comedii istorice, dar a refuzat să mai fie jucate. A rămas cunoscut pentru poezie, versuri ușoare și satirice, poeme de o extraordinară virtuozitate tehnică și poezii pline de pasiune cum este *Noapte de octombrie* (La Nuit d'octobre, 1837). A avut o poveste de dragoste furtunoasă cu George Sand, care l-a inspirat pentru cele mai deosebite poezii romantice.

Mussolini, Benito (Amilcare Andrea)
cunoscut ca **Il Duce**

(29.07.1883, Predappio, Italia - 28.04.1945, lângă Dongo)

Dictator italian (1922–1943). Tânărul neascultător, dar inteligent, devine un socialist fervent și se angajează ca editor al ziarului de partid *Avanti!* (1912–1914). Hotărârea de a nu se mai opune Primului Război Mondial îi atrage excluderea din partid. A fondat ziarul prorăzboi *Il Popolo d'Italia* și a servit în armata italiană în perioada 1915–1917, după care a revenit la publicistică. Susținător al ideii de guvernare prin dictatură, în 1919 formează o grupare ce a marcat începutul fascismului. La întrunirile grupului s-a afirmat ca un orator dinamic și charismatic. El a organizat Marșul asupra Romei (1922), pentru a preveni declanșarea unei greve generale conduse de socialiști. După căderea guvernului a fost numit prim-ministru, cel mai tânăr din istoria Italiei. A reușit să obțină aprobarea unei legi ce dădea fasciștilor statut de partid majoritar, devenind pentru toți *Il Duce* (Ducele). A restabilit ordinea în țară și a introdus reforme sociale și îmbunătățiri în domeniul lucrărilor publice, câștigând o largă susținere populară. Visurile sale imperialiste au dus în 1935 la invadarea Abisiniei (ulterior Ethiopia), pentru a extinde granițele țării. A fost sprijinit de Adolf Hitler în politica sa fascistă, dar, îngrijorat de puterea crescândă a Germaniei, Mussolini a acceptat să intre în Axa Roma-Berlin și să declare război Aliaților, în 1940. Înfrângerile suferite de armata italiană în Grecia și în N Africii au dus la scăderea influenței lui Mussolini. După invadarea Siciliei de către Aliați (1943), Marele Consiliu Fascist l-a suspendat din funcție. A fost arestat și încarcerat, dar comandourile nemțești l-au salvat, ulterior, fiind numit șef al așa-zisului guvern instaurat de Hitler la Salò, în N Italiei. În 1945, când rezistența germană din Italia a fost înfrântă, Mussolini a încercat să fugă în Austria, dar a fost prins de partizanii italieni și executat.

Benito Mussolini

H. ROGER-VIOLLET

mustelid

Denumire comună pentru genurile de animale carnivore din familia *Mustelidae*, prădătoare nocturne care trăiesc în America, Africa și Eurasia. Mustelidele au corp și gât suple, cap mic și turtit, membre scurte și degete prevăzute cu gheare, blană scurtă și deasă și coadă lungă și ascuțită. Mărimea și lungimea relativă a cozii variază de la o specie la alta. Lungimea lor totală este de 17–50 cm, cântărind între 30–350 g. Cele cca zece specii *Mustela* din Lumea Nouă și Eurasia au culoarea maro-roșcată; în regiunile reci, blana lor de iarnă devine albă; pielea neprelucrată, mai ales cea a herminei (*M. erminea*), se numește hermină. Mustelidele vânează în general singure, hrănindu-se cu rozătoare mici, pești, broaște și ouă de păsări.

JOHN H. GERARD

nevăstuică-cu-coadă-lungă, din familia mustelidelor (*Mustela frenata*)

Musulmanii Negri

Vezi Națiunea Islamului

Mușatescu, Tudor

(22.02.1903, București, România - 04.11.1970, București)

Scriitor român. A absolvit Facultatea de Litere și Filozofie și Facultatea de Drept, la Universitatea din București. Rapidele succese în domeniul literaturii, ca autor dramatic și gazetar gustat de public, îl determină să abandoneze avocatura și să se dedice scenei. A debutat cu piesa *Focurile de pe comori* (1923). Director al unor companii teatrale în vogă, regizor, critic dramatic, prolific autor de comedii, piese într-un act, vodeviluri, scenete umoristice și cuplete pentru teatrul de revistă, a compus cu egal talent schițe umoristice (adunate în volumele *Nudul lui Gogu*, 1928; *Ale vieții valuri*, 1929), versuri (*Vitrinele toamnei*, 1926) și un roman (*Mica publicitate*, 1935). După propria mărturisire, ar fi semnat peste o sută de traduceri și prelucrări, dar două sunt titlurile îndeobște evocate în legătură cu numele său: comediile de moravuri *Titanic vals* (1936), considerată cea mai de succes piesă a sa, și *Escu* (1939), ambele remarcabile prin intrigă, varietatea tipologică și verva de limbaj. Melodrama *Visul unei nopți de iarnă* (1937) a fost ecranizată în 1947. A risipit cu jovialitate, oral, dar și în rubrica 10 (1965–1970) din săptămânalul *Contemporanul*, mii de calambururi, panseuri spontane, inimitabile aforisme parodice, supranumite „mușatisme". A fost considerat de critică un continuator al comediei de moravuri de factură caragialeană.

Tudor Mușatescu

Mușatinilor, familia ~

Dinastie domnitoare în Moldova. Linia dinastică se pare că a fost inițiată de **Margareta** sau Mușata, fiica lui Bogdan I, Descălecătorul (d. 1359–1365), sau a lui Lațco (d. cca 1365–1373), fiul acestuia. Mușata s-a căsătorit cu Costea (d. 1373–1375), pomenit ca domn în *Pomelnicul de la Bistrița* (1407). A ctitorit biserica Sfântul Ioan Botezătorul, din orașul Siret, unde a și fost înmormântată; **Petru I** (d. 1375–1391), fiul lui Costea și al Mușatei. A avut bune legături de vasalitate cu regele Poloniei, căruia i-a acordat sprijin financiar, dovadă a bunăstării economice în care se afla Moldova de pe urma taxelor vamale. A bătut prima monedă moldovenească de argint, cu capul de bour pe una dintre fețe, și i se atribuie construirea primei variante din piatră a cetății Sucevei, precum și construirea cetății Neamțului; **Roman I** (d. 1389?–1394), fiul Mușatei și al lui Costea, frate cu Petru I. A fost și el vasal al Poloniei. Sub domnia lui s-a atestat prima oară întinderea teritoriului Moldovei până la Marea Neagră. În conflictul dintre doi principi lituanieni pentru dominația orașului Camenița, a susținut perdantul și a fost luat prizonier în Polonia, pierzând, astfel, tronul. Este înmormântat la Rădăuți, alături de Bogdan I și Lațco; **Ștefan I** (d. 1394–1399), frate sau nepot al lui Roman I. A urcat pe tron cu ajutorul regelui Poloniei, al cărui vasal a fost. Supunerea completă față de acesta l-a supărat pe regele Ungariei, Sigismund, care avea pretenții de suzeranitate asupra Moldovei. Sigismund a organizat o expediție împotriva lui Ștefan, asediind fără succes cetatea Neamțului și pierzând trupele, nimicite în timp ce se retrăgeau (1395). Ștefan a ajutat pe poloni împotriva tătarilor și și-a pierdut viața în Bătălia de la Worskla (1399); **Alexandru cel Bun** (d. 1400–1432), fiu al lui Roman I, a urcat pe tron cu ajutorul lui Mircea cel Bătrân, domnul Țării Românești. S-a bucurat de o domnie lungă și liniștită, în timpul căreia Moldova a prosperat. S-a afirmat ca organizator al structurilor politice, economice și ecleziastice, a aplanat conflictul dintre Biserica Moldovei și patriarhia din Constantinopol. Este, între altele, ctitorul mănăstirii Moldovița. A fost aliatul Poloniei și a participat la bătălii împotriva cavalerilor teutoni (1410 și 1422). A lărgit hotarele țării și a respins primul atac al turcilor împotriva Moldovei (1420); **Bogdan II** (d. 1449–1451), fiu al lui Alexandru cel Bun, se numără printre urmașii mai importanți ai acestuia. A urcat la tron cu sprijinul lui Iancu de Hunedoara. În timpul domniei sale, Moldova a revenit, pentru prima dată de la moartea tatălui său, la o anumită stare de stabilitate, de scurtă durată. Aflat în dispută pentru tron cu fratele mai mare, Petru Aron, i-a învins pe polonii care îl susțineau pe acesta, în codrul Crasnei (1450). A fost surprins de Petru Aron și decapitat; **Ștefan cel Mare** (d. 1457–1504), fiu al lui Bogdan II și personalitate fundamentală în istoria românească. Având un mare talent militar, diplomatic și organizatoric, a asigurat Moldovei o perioadă de stabilitate internă și de mari acumulări sociale și economice, care i-au

permis să joace un rol important pe scena politico-diplomatică a vremii. A luptat împotriva Imperiului Otoman, a tătarilor și polonilor, reușind de cele mai multe ori victorii răsunătoare și menținând, astfel, statutul de relativă independență a țării. A ctitorit peste 40 de mănăstiri și biserici. Tradiția populară și cea cronicărească i-au creat un veritabil cult în posteritate. A fost canonizat de Biserica Ortodoxă Română (1992); **Petru Rareș** (d. 1527–1538,1541–1546) fiu natural al lui Ștefan cel Mare. S-a străduit să continue politica tatălui său îngrădind drepturile marii boierimi, întărind structurile administrative și militare ale statului și stimulând dezvoltarea comerțului. A încercat formarea unui front comun creștin împotriva turcilor. În dorința de a recupera pentru Moldova provincia Pocuției, a intrat în conflict cu Polonia și a pierdut puterea din cauza intrigilor și a trădării marilor boieri. A revenit într-o a doua domnie, cu acceptul turcilor; **Alexandru Lăpușneanu** (d. 1552–1561, 1564–1568), fiu al lui Bogdan cel Chior și nepot al lui Ștefan cel Mare. A dus o politică de întărire a autorității voievodale, ceea ce l-a pus în conflict deschis cu marea boierime, care a sfârșit prin a-l asasina. În plan extern, s-a implicat în luptele pentru putere din Transilvania, ca adversar al Habsburgilor. A mutat capitala țării de la Suceava la Iași (1566); **Ioan-Vodă cel Cumplit** sau Ioan-Vodă cel Viteaz (d. 1572–1574), nepot de frate al lui Alexandru Lăpușneanu. Refuzând dublarea haraciului către turci, a ales confruntarea directă, luptându-se și învingând lângă Focșani armata otomană și aliații munteni ai acesteia. Trădat de boieri după mai multe victorii (la Brăila, Tighina), s-a predat la Roșcani și a fost decapitat.

mușcată

Denumire comună pentru cele cca 300 de specii de plante erbacee perene sau arbuști, care alcătuiesc genul *Geranium* (familia *Geraniaceae*), răspândite în special în zona subtropicală din S Africii. Sunt printre cele mai populare plante de grădină și de seră. Genul *Pelargonium*, înrudit cu acesta, cuprinde cca 280 de specii de plante erbacee anuale, bianuale și perene, numite generic mușcate. Specia Martha Washington (*P. domesticum*) are flori mari, asemănătoare panselelor, dispuse în mănunchiuri. Unele mușcate sunt cultivate ca plante ornamentale de interior și de exterior. În zonele calde sunt folosite și la peluze. Unele specii au frunze parfumate. Uleiul de mușcată are un miros asemănător celui de trandafir și este folosit mai ales la fabricarea parfumurilor, a săpunurilor și a unguentelor.

JOHN H. GERARD

mușcată (*Pelargonium hortorum*)

mușcătură de șarpe

Rană provocată de mușcătura unui șarpe, în special de cea a unei specii veninoase. Șerpii neveninoși lasă cicatrici pe piele, care pot fi tratate asemeni zgârâieturilor. O persoană mușcată de un șarpe veninos necesită îngrijire medicală de urgență. Serul antivenin trebuie să fie specific tipului de venin inoculat, așa încât șarpele trebuie identificat sau descris precis. Există diferite tipuri de venin, care distrug globulele roșii sau atacă sistemul nervos provocând paralizia. Distrugerea țesutului local poate produce cangrena. Prim-ajutorul acordat în asemenea cazuri are ca scop împiedicarea răspândirii veninului în restul corpului; membrul mușcat trebuie ținut nemișcat, sub nivelul inimii, cu un bandaj circular, lat, ferm, dar nu strâns, aplicat deasupra mușcăturii. Trebuie evitate eforturile sau emoțiile. Tăierea, sucțiunea, compresele sau aplicarea gheții nu sunt recomandate în aceste cazuri.

mușchi

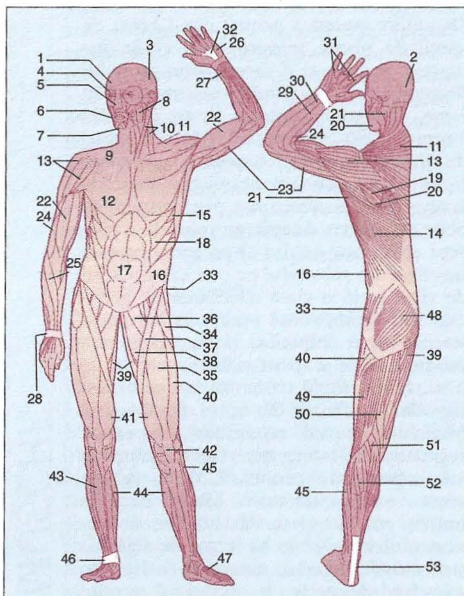
Denumire generică pentru cca 12 000 de specii de plante terestre mici, ce se înmulțesc prin spori și care aparțin grupului *Briophyta*. Sunt răspândite pretutindeni în lume, cu excepția apelor sărate, încă din Permian (290–248 m.a.u.). Mușchii cresc, de obicei, în regiuni umede și umbroase (solurile din păduri) și variază ca mărime, de la organisme microscopice, până la specii de peste un metru. Aceștia au rolul de a preveni eroziunea solului și preiau substanțe nutritive din substratul pe care cresc. Ciclul de viață arată o clară alternanță de generații între gametofitul sexuat, cu structuri asemănătoare tulpinilor și frunzelor, care produce ovule și spermatozoizi, și sporofit, o tulpină verticală terminată la capăt cu o capsulă purtătoare de spori (sporangiu). Mușchiul se mai reproduce și asexuat, vegetativ, prin înmugurire. Genul *Sphagnum* are importanță economică, deoarece din acesta se formează turba. Multe specii de mușchi nu fac parte din briofite, de ex., mușchiul-irlandez (o varietate de algă roșie); mușchiul-barbă, mușchiul-de-Islanda, mușchiul-de-stejar și mușchiul-renului

(toate fiind de fapt licheni); muşchiul-spaniol (nume dat frecvent unei specii de licheni sau unei plante aeriene din aceeaşi familie cu ananasul) şi pedicuţa (o ferigă, plantă ierboasă perenă din familia *Lycopodiaceae*).

muşchi

În anatomie, ţesut contractil care produce mişcarea necesară în funcţiile organismului: mişcări ale corpului, digestie, coordonare, circulaţie şi producerea de căldură. Muşchii se pot clasifica în striaţi, cardiaci şi netezi sau în fazici şi tonici (după cum răspund la stimuli, respectiv imediat sau gradual). Muşchii striaţi, ale căror fibre se văd, la microscop, în dungi colorate alternativ, sunt responsabili de mişcarea voluntară. Cei mai mulţi muşchi din această categorie sunt fazici. Ei sunt ataşaţi la schelet şi produc mişcarea prin contracţie, ca răspuns la stimulii veniţi de la sistemul nervos central; contracţia se realizează prin alunecarea filamentelor fine (de actină) între filamente groase (de miozină); receptorii de întindere din ţesut reacţionează, permiţând o mişcare lină. Fibrele ramificate din muşchiul cardiac îi dau un aspect de reţea; contracţia îşi are originea chiar în muşchiul cardiac, pornind de la un semnal dat de un pacemaker natural; nervii vagi şi simpatici controlează ritmul cardiac. Muşchiul neted, parte componentă a organelor interne şi a vaselor sangvine, este involuntar şi tonic; celulele sale pot opera fie colectiv, fie individual (ca răspuns la terminaţii nervoase separate) şi pot avea forme diferite. Muşchii voluntari pot prezenta diverse forme de slăbire, atrofiere, durere şi spasme. Unele boli sistemice (de ex. dermatomiozită, polimiozită) pot provoca inflamarea muşchiului. *Vezi şi* muşchi abdominal, tumoare musculară, distrofie musculară, miastenia gravis.

Principalii muşchi scheletici la om: (1) frontal (2) occipital, (3) temporal, (4) orbicularul ochiului, (5) transversal al nasului, (6) orbicularul buzelor (gurii), (7) temporal ridicător al mandibulei, (8) maseter, (9) pielos al gâtului (m.platysma), (10) sternocleidomastoidian, (11) trapez, (12) marele pectoral (pectoralis major), (13) deltoid, (14) marele dorsal (latissimus dorsi), (15) marele dinţat (anterior serratus), (16) oblic extern al abdomenului, (17) drept abdominal (rectus abdominis), (18) oblic intern al abdomenului, (19) subspinos sau intraspinos (infraspinatus), (20) micul rotund (teres minor), (21) marele rotund (teres major), (22) biceps brahial, (23) triceps brahial, (24) brahial, (25) extensorul lung radial al carpului, (26) palmar scurt, (27 pătratul pronator (pronator quadratus), (28) ligamentul dorsal al carpului, (29) extensorul comun al degetelor (extensor digitorum), (30) extensorul ulnar al carpului, (31) tendoanele extensorilor degetelor mâinii şi carpului, (32) aponevroza palmară, (33) fesierul mijlociu (gluteus medius), (34) tensor al fasciei lata, (35) dreptul femural (dreptul anterior al coapsei), (36) pectineu, (37) croitor (sartorius), (38) adductorul lung al coapsei, (39) dreptul intern al coapsei (gracilis), (40) vastul lateral (vastus lateralis), (41) vastul medial (vastus medialis), (42) tendonul rotulian, (43) tibial anterior, (44) capul medial al muşchiului gastrocnemian, (45) solear (soleus), (46) ligamentul transversal al gleznei, (47) extensorul scurt al halucelui, (48) fesierul mare (gluteus maximus), (49) biceps femural, (50) semitendinos, (51) plantarul subţire (plantaris), (52) capul lateral al muşchiului gastrocnemian, (53) tendonul lui Ahile.

muşchi abdominal

Muşchii pereţilor frontali şi laterali ai cavităţii abdominale. Formează trei straturi plate – oblicii externi, oblicii interni şi muşchii abdominali transversali – care se întind din fiecare parte a coloanei vertebrale între coastele inferioare şi osul iliac. Muşchii abdominali sunt ataşaţi la aponevroze, învelişuri conectoare ale ţesuturilor care se unesc spre linia de mijloc, învelind muşchii drepţi abdominali de fiecare parte a liniei de mijloc. Muşchii abdominali susţin şi protejează organele interne şi participă la respiraţie, tuse, urinare, defecare, naştere şi mişcarea trunchiului, vintrelor şi membrelor inferioare.

muşchi-de-copac

Denumire comună pentru cele cca 200 de specii de plante vasculare primitive care constituie genul *Lycopodium* (ordinul *Lycopodiales*), întâlnite în munţii din zona tropicalală. Apar des şi în pădurile nordice din ambele emisfere. Sunt plante perene cu frunze în formă de ace şi au adesea grupări de frunzuliţe în structuri asemănătoare conurilor. Fiecare frunzuliţă este prevăzută cu o capsulă reniformă plină cu spori aflată la bază. Printre speciile reprezentative se numără *L. clavatum*, cedrul-de-pământ (*L. complanatum*), *L. lucidulum*, *L. selago*, pinul-de-pământ (*L. obscurum*) şi *L. alpinum*.

mușchi-de-turbă *sau* mușchi-sphagnum

Denumire comună pentru peste 160 de specii de plante care alcătuiesc briofitele din genul *Sphagnum*, care cresc în grămezi dense în jurul iazurilor, în bălți și mlaștini, pe stânci umede și pe malurile lacurilor din regiunile tropicale până la cele subpolare. Aceste plante, verde pal spre roșu-închis, pot reține o cantitate de apă care reprezintă de 20 de ori greutatea lor. După ce mor și sunt presate, ele formează turba organică, recoltată și uscată pentru combustibil, ca material protectiv și ca ambalaj pentru transportul plantelor și al animalelor acvatice vii. Grădinarii amestecă turba în sol pentru a crește umiditatea, porozitatea și aciditatea acestuia și pentru a-i reduce eroziunea.

mușchi extensor

Mușchi care mărește unghiul unei încheieturi (de ex., mușchiul care îndreaptă cotul). De asemenea, mișcarea unei încheieturi sau a coloanei vertebrale înapoi se numește tot extensie. Mișcarea mușchiului extensor este, de obicei, direcționată înapoi, cu excepția mișcării genunchiului. *Vezi și* mușchi flexor.

mușchi flexor

Mușchi care micșorează unghiul unei articulații (de ex. îndoaie cotul). Aplecarea în față a încheieturii sau a spinării este considerată tot o flexiune. De obicei, mișcarea mușchiului flexor e direcționată înainte, cu excepția articulației genunchiului. *Vezi și* mușchi extensor.

mușchi-spaniol

Plantă epifită (*Tillandsia usneoides*) din familia ananasului, care se întâlnește în S Americii de Nord, în Indiile de Vest, în America Centrală și de Sud. Atârnă de obicei sub formă de grămezi mari, gri argintii ca niște bărbi, din arbori și alte plante sau crește pe stâlpi de telefon. Nu este o plantă parazită ori unită structural cu gazda pe care crește. Ea preia dioxidul de carbon, apa de ploaie ori roua, necesare fotosintezei, cu ajutorul solzișorilor asemănători firelor de păr care-i acoperă frunzele filiforme și tulpinile lungi și răsucite ca niște cârcei. Absoarbe substanțele nutritive din praf și pe cele dizolvate în apa de ploaie precum și din materiile organice în descompunere din jurul rădăcinilor aeriene. Florile, galbene și fără peduncul, apar rar. Mușchiul-spaniol este folosit uneori ca umplutură în cutiile pentru ambalaje, în lucrări de tapiserie și în jurul plantelor de ghiveci sau al aranjamentelor florale.

mușețel

Plantă erbacee dintre cele peste o sută de specii care alcătuiesc clasa *Anthemis* din familia *Compositae*; de asemenea, plantă similară din clasa *Chamaemelum* din aceeași familie. Ambele genuri au inflorescențe de tip capitul alcătuite din flori albe sau galbene, dispuse în raze, și un disc galben la mijloc, format din flori tubulare. Mai multe specii de *Anthemis* sunt cultivate ca plante ornamentale, mai ales margaretele sau mușețelul-galben (*A. tinctoria*). Romanița-puturoasă (*A. cotula*), cu miros puternic, este folosită în medicină, dar și ca insecticid. Ceaiul de mușețel, folosit ca tonic și antiseptic, dar și ca remediu homeopat, este făcut din *C. nobile* sau *A. nobilis*.

mușețel (romaniță)
(*Anthemis tomentosa*)

ANTHONY J. HUXLEY–EB INC.

Mușlea, Ion

(29.09.1899, Rodbav, Brașov, România – 27.07.1966, Cluj)

Folclorist și etnograf român. Director al Arhivei de Folclor din Cluj, membru corespondent al Academiei Române, promotor al modernizării metodelor de cercetare a folclorului românesc. Scrieri: *Obiceiuri de vară, Moartea și înmormântarea, Obiceiuri juridice, Obiceiul junilor brașoveni* (1930), *Icoanele pe sticlă la românii din Ardeal* (1995), *Contribuții la studiul Mioriței* (1965), *Cercetări folcloristice din Țara Oașului* (1932), *Bibliografia folclorului românesc* (1959).

Mut

În religia egipteană, zeiță a cerului și mamă divină. Originea cultului ei se află fie în delta fluviului Nil, fie în Egiptul Mijlociu. În timpul Dinastiei XVIII (1539–1292 î.Hr.), era considerată însoțitoarea zeului Amon la Teba. Amon, Mut și tânărul zeu Khons (considerat a fi fiul ei) formau triada tebană. Numele Mut înseamnă „mamă". De obicei, era reprezentată purtând o coroană dublă și câteodată avea cap de leoaică.

mutagen

Agent capabil să modifice structura genetică a unei celule prin modificarea structurii materialului său ereditar, ADN-ul. Multe dintre formele radiației electromagnetice (raze cosmice, raze X, radiația ultraviolet) sunt mutagene, precum și diverși compuși chimici. Asupra organismelor, efectele anumitor agenți mutageni sunt sporite

sau diminuate în funcție de prezența altor substanțe, denumite agenți nonmutageni. De ex., oxigenul sporește sensibilitatea celulelor la efectele mutagene ale razelor X.

Mutanabbi, (Abu al-Tayyib Ahmad ibn Husayn) al-

(915 d.Hr., Al-K, Irak – 23.09.965 d.Hr., lângă Dayr al-Āqūl)

Poet considerat cel mai mare din literatura de limbă arabă. Educația pe care a primit-o, neobișnuită pentru acele timpuri și nepotrivită rangului său, a ținut seama de înclinația sa spre poezie. A trăit printre beduini și, pretinzând că era profet, a condus, fără succes, o revoltă musulmană în Siria. După doi ani petrecuți în închisoare, devine poet hoinar, călătorind din Siria până în Egipt și Iran. A scris în special panegirice, într-un stil încărcat și bombastic presărat cu metafore neobișnuite. Tonul său poetic este mândru și arogant, iar versurile se remarcă prin talent și măiestrie. Influența puternică a stilului său asupra poeziei arabe s-a făcut simțită până în perioada modernă.

mutație

La nivel individual, alterare a materialului genetic din celulă, care este transmisă urmașilor. Mutațiile pot fi spontane sau induse de factori externi (mutageni). Se produc la nivelul genelor prin substituirea unei baze azotate cu alta în secvența de nucleotide care alcătuiește codul genetic. De asemenea, ele pot rezulta și în urma ștergerii sau inserării mai multor baze în structura unei gene. Majoritatea lor sunt inofensive, fiind mascate de prezența unei gene normale dominante (*vezi* dominanță). Unele, însă, pot avea consecințe grave; spre exemplu, o mutație anume, moștenită de la ambii părinți, provoacă anemia cu celule în formă de seceră. Mutațiile care pot fi transmise la urmași sunt doar acelea prezente în celulele sexuale (ovule sau spermatozoizi). Alterarea materialului genetic prin astfel de mutații este, de regulă, dăunătoare organismului. În rarele situații în care o mutație are efecte benefice, procentul indivizilor cu această genă tinde să crească în populația respectivă, gena mutantă devenind genă normală. Astfel, mutația folositoare servește drept materie primă în procesul evoluției.

mutație genetică

Modificare în ansamblul de gene al unei mici populații, care apare complet întâmplător. Mutația genetică poate avea drept consecințe dispariția unor trăsături genetice în cadrul unei populații sau, dimpotrivă, răspândirea anumitor caracteristici la întreaga populație, indiferent de influența asupra supraviețuirii sau a reproducerii a respectivei perechi de gene (alele) implicate. Fiind un efect aleatoriu din punct de vedere statistic, mutația genetică poate apărea exclusiv în cadrul unor populații mici, izolate, în care materialul genetic este suficient de redus, astfel încât evenimentele întâmplătoare pot să-i modifice substanțial compoziția. În cadrul populațiilor mai numeroase, orice alelă specifică este întâlnită la foarte mulți indivizi, având astfel toate șansele de a fi transmisă mai departe de unii dintre ei, cu condiția să nu fie nefavorabilă din punct de vedere biologic.

mutaziliți

În islam, categorie politică sau religioasă de orientare neutră. Termenul se mai aplică și membrilor unei școli teologice înfloritoare la Basra și Bagdad în sec. VIII–X d.Hr. Mutaziliții au fost primii musulmani care s-au folosit de categoriile și metodele filozofiei elenistice pentru a-și formula doctrina. Punctele principale ale credinței lor erau unicitatea lui Dumnezeu *(tawhīd)*, liberul arbitru (capacitatea de a alege între bine și rău) și credința fundamentală în dreptatea lui Dumnezeu (Dumnezeu îi pedepsește numai pe cei ce trebuie pedepsiți). Doctrina lor despre un Coran creat (în timp ce opozanții lor susțineau natura eternă a acestuia) a fost un timp dominantă la curtea califatului, la începutul sec. IX d.Hr. fiind prima dată în lumea musulmană când autoritățile politice au încercat să impună o formă de rigoare dogmatică; însă curând programul lor politic a pierdut teren și în sec. XIII dispăruseră. Deși până la urmă a fost abandonat de musulmanii sunniți (metodele grupului au fost acceptate de unele grupări șiite), importanța sa consta în faptul că a obligat grupările teologice să adopte o metodă dialectică mai riguroasă (*vezi* kalām).

mutilare

Infracțiune care constă în schilodirea sau desfigurarea voluntară a unei părți din corpul unui om. Unele legislații nu fac diferența între mutilare și alt act de violență. Dreptul japonez tratează toate actele de violență în mod similar; dreptul indian împarte vătămările corporale în „răni" și „răni grave". În majoritatea statelor din SUA, sensul este cuprins în termenii „acte de violență" și „acte de violență deosebit de grave".

Muybridge, Eadweard *născut* Edward James Muggeridge

(09.04.1830, Kingston upon Thames, Surrey, Anglia – 08.05.1904, Kingston)

Fotograf american de origine engleză. În tinerețe imigrează în SUA, iar în 1868

devine faimos cu fotografiile sale ce surprind Yosemite Valley. A fost angajat de Leland Stanford să fotografieze un cal în galop pentru a demonstra observația lui Stanford că animalul își ridică toate cele patru picioare simultan; a conceput o diafragmă foarte rapidă pentru aparatele sale, iar în 1877 a putut să confirme că Stanford avea dreptate. A ținut prelegeri despre locomoția animalelor, ilustrându-le cu zoopraxiscopul, un predecesor al proiectorului de film. Artiștii și oamenii de știință au profitat de pe urma vastelor sale studii fotografice având ca subiect mișcarea umană (1884–1887).

muză

În mitologia și religia greco-romană, fiecare dintre zeițele-surori, fiice lui Zeus și ale Mnemosinei (Amintirea). O dată la patru ani avea loc o serbare în cinstea lor, în apropierea muntelui Helicon, centrul cultului lor în Grecia. Probabil erau inițial patroanele poeților, deși mai târziu grupul lor a fost lărgit pentru a cuprinde toate artele și științele. Sunt cunoscute nouă dintre ele, cărora li s-au păstrat numele: Caliope (poezia eroică sau epică), Clio (istoria), Erato (poezia lirică sau de dragoste), Euterpe (muzica sau fluierele), Melpomene (tragedia), Polimnia (poezia sacră sau mima), Terpsihora (dansul și corul), Talia (comedia) și Urania (astronomia).

muzeu

Instituție publică în care sunt păstrate dovezi tangibile despre civilizația umană și despre mediul înconjurător. Există mai multe tipuri de muzee; pot fi generale (interdisciplinare), de istorie naturală, de știință și tehnologie, de istorie și de artă. În perioada romană, cuvântul se referea la un loc pentru activități intelectuale (*vezi* Muzeul din Alexandria). Muzeul public, așa cum îl știm noi astăzi, s-a dezvoltat abia în sec. XVII–XVIII. Prima instituție ce a primit o colecție particulară, a ridicat o clădire pentru a o adăposti și a deschis-o pentru public a fost Universitatea Oxford; Ashmolean Museum s-a deschis în 1683. În sec. XVIII au luat ființă muzee prestigioase cum sunt British Museum, Muzeul Luvru și Galeriile Uffizi. În sec. XIX era deja o practică obișnuită să se permită accesul publicului la colecțiile particulare. În următorii o sută de ani s-au deschis muzee peste tot în lume, cu scopul de a fi vizitate de publicul larg. În sec. XX, muzeele și-au extins funcțiile, fiind în același timp instituții educaționale, locuri de petrecere a timpului liber și centre de informare. Multe locuri de importanță istorică sau științifică au fost transformate în muzee. Numărul de vizitatori a crescut semnificativ odată cu organizarea unor expoziții insolite, cu toate că muzeele suferă adesea de lipsa fondurilor publice și sunt nevoite să-și creeze resurse financiare proprii.

Muzeul American de Istorie Naturală

Centru important de cercetare și educație în științele naturale, înființat la New York în 1869. A fost prima instituție care a organizat expediții științifice de teren, găzduind diorame și alte expoziții ce prezintă habitate naturale cu flora și fauna aferente. Colecțiile sale destinate cercetării conțin zeci de milioane de specimene, iar colecția de fosile și insecte este una dintre cele mai mari din lume. Această instituție face cercetări în domenii precum antropologia, astronomia, entomologia, herpetologia, ihtiologia, biologia nevertebratelor și a mamiferelor, mineralogia, ornitologia și paleontologia vertebratelor, având centre de cercetare permanente în Bahamas, New York, Florida și Arizona. Deține unul dintre cele mai mari planetarii din lume.

Muzeul de Artă Modernă /Museum of Modern Art (MOMA)/

Muzeu din New York, cea mai bogată și diversă colecție de artă europeană și americană din lume, cu lucrări din sec. XIX și până în prezent. A fost fondat în 1929 de un grup de colecționari particulari. Prima clădire de pe Strada 53 a fost deschisă în 1939; mai târziu s-au mai adăugat o clădire și o grădină cu sculpturi proiectată de Philip Johnson (1953). În 1984 s-au construit un turn și o aripă vestică în regim de condominiu, pentru a dubla spațiul expoziției. Colecțiile de picturi din cubism, suprarealism și expresionism abstract sunt foarte vaste; celelalte includ sculptură, grafică, design industrial, arhitectură, fotografie și film. Prin colecțiile sale permanente, publicații și expoziții, muzeul exercită o mare influență asupra gustului și a educației publicului.

muzica lumii

Gen de muzică în care se regăsesc diferite stiluri din Africa, Europa de Est, Asia, America de Sud și Centrală, Caraibe și folclorul occidental. Termenul a fost creat pentru a face referire la creșterea bruscă a înregistrărilor în limbi străine care au apărut în Marea Britanie și Statele Unite în anii 1980. La începutul anilor 1990, muzica lumii devenise un gen muzical respectat, care contrabalansa numărul crescut de sunete sintetizate ale muzicii pop occidentale. Inițial, muzica africană și muzica lumii erau

sinonime; vedetele genului sunt nigerianul King Sunny Ade, Fela Anikulapo Kuti și senegalezul Youssou N' Dour. Unul dintre primii susținători ai genului a fost francezul de origine cameruneză Francis Bebey. La începutul sec. XXI, acest gen includea totul, de la cântărețul pakistanez Nusrat Fateh Ali Khan și genul pop-flamengo al grupului Gipsy Kings până la proiectele globale, care îmbină așa-zisul stil etnic cu ritmurile moderne.

muzică

Artă preocupată de combinarea sunetelor vocale sau instrumentale și de frumusețea formei sau exprimarea emoțională conform standardelor culturale ale ritmului, melodiei și, în mai toată muzica occidentală, ale armoniei. Constă în sunete de înălțimi distincte, ce sunt aranjate să formeze melodii și organizate în modele de ritm și metru. Melodia se cântă într-o anumită gamă sau într-un mod și are o armonie exprimată prin acorduri de acompaniament sau prin contrapunct. Muzica este o artă care, într-o formă sau alta, este prezentă în orice societate umană. Muzica are diverse funcții sociale: religioasă, de coordonare a mișcării, de comunicare și de divertisment.

muzică aleatorie

Muzică, mai ales cea a anilor 1950 și 1960, a cărei compoziție sau interpretare are elemente întâmplătoare (*în latină*: *alea*, joc de zaruri). Aspecte cum ar fi ordonarea părților piesei, ritmurile acesteia și chiar înălțimile notelor sunt alese în timpul interpretării. Atunci când nu improvizează pur și simplu, interpreții urmează liste de reguli arbitrare sau unele semne grafice care nu fac decât să sugereze sunetele. Charles Ives și Henry Cowell au folosit aceste tehnici, dar John Cage a devenit figura principală în muzica aleatorie; printre alți compozitori ai acestui gen de muzică se numără Earle Brown (n. 1926), Morton Feldman (1926–1987) și Pierre Boulez.

muzică country *sau* country and western

Stil de muzică inventat de albii din regiunile rurale din S și V Statelor Unite. Termenul a fost adoptat de industria muzicală în 1949, pentru a înlocui termenul „muzică hillbilly". Rădăcinile sale se află în muzica coloniștilor europeni din Apalași și din alte regiuni. La începutul anilor 1920, genul a început să fie înregistrat pentru a fi comercializat; Fiddlin' John Carson a înregistrat primul mare hit al genului. Programe radio precum Grand Ole Opry din Nashville și National Barn Dance din Chicago au asigurat popularitatea multor muzicieni, precum Carter Family și Jimmie Rogers. Odată cu migrarea albilor din S spre orașele industriale în anii 1930 și 1940, muzica country a fost expusă unor noi influențe, cum ar fi blues și gospel. Stilul nostalgic, însoțit de versuri despre sărăcie, despre iubiri apuse și despre dorul de casă, a fost foarte apreciat într-o perioadă în care mulți oameni se perindau dintr-o localitate în alta. În anii 1930, stele ale filmului, numiți cowboy cântăreți, precum Gene Autry, au schimbat versurile muzicii country, rezultând o muzică „western" sintetică. Alte variante sunt swing-western (*vezi* Bob Wills) și honky-tonk (*vezi* Ernest Tubb și Hank Williams). Anii 1940 au cunoscut un efort de reîntoarcere la valorile inițiale (*vezi* bluegrass), însă valoarea comercială s-a dovedit a fi mai importantă, astfel că în anii 1950 și 1960 muzica country a devenit o afacere profitabilă. Cântăreți cunoscuți înregistrau adesea cântece în stilul Nashville, în timp ce multe înregistrări de muzică country conțineau fundaluri orchestrale complexe. Muzica country a devenit din ce în ce mai acceptată de publicul urban, menținându-și vitalitatea prin interpreți precum W. Nelson, Waylon Jennings, Dolly Parton, Randy Travis, Garth Brooks, Emmylou Harris și Lyle Lovett. Cu toată influența exercitată asupra sa de alte stiluri, și-a menținut un caracter inconfundabil, rămânând unul dintre puținele și adevăratele stiluri de muzică tipic americane.

muzică de acompaniament

Muzică compusă pentru a acompania un spectacol dramatic. Originile sale se regăsesc în dramă ritualică din Grecia antică, fiind astfel legată de folosirea muzicii în alte tipuri de ritual. Uneori se limitează la uvertură sau interludiu (pentru a stabili atmosfera unei epoci istorice, de ex.), alteori poate acompania și dialogurile rostite (*vezi* melodramă). Muzica de film și de televiziune poate fi considerată muzică de acompaniament.

muzică de cameră

Muzică realizată pentru ansambluri instrumentale mici și interpretată fără dirijor. Destinată, în general, interpretării în încăperi mici sau în holuri, adesea doar pentru plăcerea instrumentistului, muzica de cameră se poate auzi acum și în săli de concerte. A apărut în sec. XVI, când era interpretată în familie de cei doi soți, fiind multă vreme asociată caselor aristocratice. Sonata pentru două instrumente (pentru vioară și continuo) și trio sonata au apărut

la începutul sec. XVII în Italia. Cvartetul de coarde s-a format în anii 1750, rămânând genul și ansamblul de muzică de cameră cel mai cunoscut. Serenada, nocturna și divertismento erau genuri clasice care variau forța instrumentală fiind interpretate pentru a însoți servirea mesei sau alte activități. Ansamblurile standard includ trioul de coarde (vioară, violă și violoncel), cvintetul de coarde (două viori, două viole și violoncel) și trioul de pian (pian, vioară, violoncel). Orchestra de cameră cu mai puțin de 25 de instrumentiști este adesea folosită pentru muzica din sec. XVII și necesită, de obicei, un dirijor. *Vezi și* sonată.

muzică de clopoței

Artă tradițională englezească, datând din sec. X d.Hr., care constă dintr-o anumită succesiune de sunete de clopote sau clopoței (*în engleză, change ringing*). Rafinarea acestor sunete a fost mult îmbunătățită odată cu inventarea roții de clopot, în sec. XIV; modificările ulterioare aduse lagărelor și îmbinărilor au permis clopotelor să se legene cu aceeași viteză, ceea ce a dus, în sec. XVII, la obținerea unor modulații de sunete de clopoței. Un set de șase clopote se poate bate în 720 de variații (succesiuni) diferite; opt clopote permit 40 320 de variații diferite, iar zece clopote permit peste trei milioane. În practică, se poate obține numai o selecție de variații, derivate printr-o metodă (un algoritm de modulație) care presupune, de obicei, rotirea perechilor de clopote într-o anumită ordine (de ex. 123 456 devine 214 365, care poate deveni 241 635 etc.). Se bate un ciclu – trasul tuturor clopotelor în ordine, de la sunetul cel mai înalt până la sunetul cel mai jos – înainte și după terminarea metodei.

muzică de consum

Muzică receptată și apreciată de mase într-o societate cultivată, avansată din punct de vedere tehnologic și dominată de cultura urbană. Spre deosebire de muzica populară tradițională, muzica de consum este compusă de persoane cunoscute, de obicei profesioniști, și nu evoluează în procesul de transmitere pe cale orală. Istoric vorbind, muzica de consum a câștigat popularitate în rândul maselor – de la cântecele trubadurilor medievali până la acele elemente muzicale rafinate ce inițial se adresau unei elite, dar care au devenit foarte populare. După revoluția industrială, muzica populară autentică a intrat în declin, iar muzica epocii victoriene și de la începutul sec. XX a fost contopită în acordurile musicalurilor și ale muzicii de vodevil, culminând cu valsul și operetele. În SUA, minstrel show prezenta creațiile unor compozitori precum Stephen Foster. În anii 1890 a apărut Tin Pan Alley, prima industrie producătoare de muzică de consum, iar în următorii 50 de ani, lirismul său s-a combinat cu opereta europeană într-un gen nou, musicalul. Începând cu ragtime-ul anilor 1890, afro-americanii au început să combine ritmuri complexe africane cu structuri armonice europene, o sinteză care avea să ducă la apariția jazzului. Audiența muzicii a crescut mult, în mare parte datorită tehnologiei. În 1930, fonografele au înlocuit partiturile pe hârtie în majoritatea caselor, permițându-le astfel și celor fără pregătire muzicală să asculte cântece la modă. Datorită microfonului, tehnici vocale noi au putut fi adaptate pentru înregistrări. Introducerea radioului și în zonele rurale a contribuit la răspândirea noilor stiluri, în special a muzicii country. Muzica de consum americană a devenit dominantă pe plan internațional în deceniile ce au urmat celui de-Al Doilea Război Mondial. În anii 1950, migrația populației de culoare spre orașele din nord a dus la combinarea elementelor de blues cu ritmurile alerte ale jazzului, astfel apărând rhythm and blues. Rock and rollul, cu personalități ca Elvis Presley, s-a dezvoltat rapid, într-un amalgam de rhythm&blues, muzică country și alte influențe (vezi rock and roll). În anii 1960, trupele britanice de rock, printre care Beatles, și-au câștigat prestigiul internațional. Rockul i-a cucerit în scurt timp pe adolescenții din Occident, care au început să umple sălile de spectacol, înlocuindu-i pe adulți ca public-țintă. Odată cu sfârșitul anilor 1960, stilul pop interpretat de cântăreții de culoare (*vezi* Motown) s-a dezvoltat și și-a lărgit audiența. În anii 1990, rockul și variantele sale, inclusiv disco, heavy metal, punk rock și rap, au dominat scena muzicală, răspândindu-se în întreaga lume. Aceste stiluri au devenit un mod de exprimare pentru tinerii de pe tot globul.

muzică electronică

Muzică în care sunetele sunt produse sau modificate de componente electronice și a cărei reproducere se face cu ajutorul difuzoarelor. La sfârșitul anilor 1940 a început să fie folosită banda magnetică, în special în Franța, pentru modificarea sunetelor naturale (cântându-le în ordine inversă, la viteze diferite etc.), luând astfel naștere genul cunoscut ca „musique concrète". La începutul anilor 1950, compozitorii din Germania și din Statele Unite foloseau conglomerate asamblate, formate din oscilatoare, filtre și alte echipamente

pentru a produce sunete complet noi. Perfecționarea oscilatoarelor controlate prin voltaj și a filtrelor a dus la apariția primelor sintetizatoare, în anii 1950, care au standardizat eficient ansamblurile și le-au făcut mai flexibile. Deoarece nu se mai baza pe imprimarea sunetului pe bandă, muzica electroacustică putea fi creată în timp real. De la apariția lor, la sfârșitul anilor 1970, computerele personale au fost folosite pentru a controla sintetizatoarele. Selecția digitală – mod de compunere folosind muzică și sunete extrase electronic din alte înregistrări – a înlocuit în mare măsură folosirea oscilatoarelor ca sursă de sunete.

muzică klezmer

Muzică tradițională, cântată în ghetourile evreiești din Europa de Est de muzicieni profesioniști (*în idiș, klezmorim*), mai ales la nunți și cu prilejul altor ceremonii. Tradiția klezmer își are originile în Europa medievală. Până în sec. XIX stilul ajunge să fie bine definit, fiind influențat nu numai de muzica liturgică din sinagogă (care permite interpretarea doar a cântecelor neacompaniate), ci și de culturile locale non-iudaice. În principiu, este o muzică de dans ritmată. Au existat multe formații de tip klezmer, de o varietate deosebită; în prezent, în SUA, unde s-a produs la începutul anilor 1980 o renaștere klezmer, o formație obișnuită este formată din patru până la șase membri, o combinație de cântăreți la violină, clarinet, trompetă, trombon, tubă, acordeon, dublu bas și instrumente de percuție.

muzică populară

Muzică specifică unui popor sau unui grup etnic, cunoscută de toate păturile sociale și transmisă de obicei pe cale orală. Cunoașterea istoriei și dezvoltării muzicii populare se bazează în mare măsură pe supoziții. Transcrierea muzicală a cântecelor populare și descrierea culturii muzicale populare apar uneori în documentele istorice, dar reflectă în special indiferența sau chiar ostilitatea oamenilor educați față de acest aspect. Odată cu răspândirea creștinismului în Europa medievală, s-au făcut numeroase încercări de a reprima muzica populară, deoarece se considera că aceasta este asociată cu ritualuri și obiceiuri păgâne, iar cântecele vocale populare au fost denigrate. În perioada Renașterii, noile concepții umaniste au încurajat acceptarea muzicii populare ca un gen muzical cuprinzând vechi cântece rustice. Compozitorii s-au inspirat mult din muzica populară; liniile melodice populare au fost folosite în compunerea cântecelor și a pasajelor muzicale din timpul slujbelor religioase, iar imnurile protestante s-au inspirat din muzica populară. În sec. XVII, muzica populară a dispărut treptat din conștiința grupurilor de oameni educați, dar spre sfârșitul sec. XVIII a devenit iar importantă pentru muzica artistică. În sec. XIX, cântecele populare au început a fi considerate „comori naționale", având același statut ca și poeziile sau cântecele culte. S-au publicat numeroase culegeri de cântece naționale sau regionale, iar muzica a devenit un mijloc de propagandă ideologică naționalistă. Începând cu 1890, muzica populară a fost culeasă și înregistrată cu aparatură mecanică. Înregistrările și culegerile au trezit interesul public, făcând posibilă revigorarea muzicii populare acolo unde folclorul era pe cale de dispariție. După Al Doilea Război Mondial s-au dezvoltat în toată lumea arhive cu înregistrări realizate pe teren. Deși cercetarea științifică a fost interesată de materialele autentice (adică mai vechi) neinfluențate puternic de muzica populară urbană sau de mass media, influența unor cantautori precum Woody Guthrie, Pete Seeger, Joan Baez și Bob Dylan a dus la extinderea genului, pentru a cuprinde și muzica originală (muzică folk) care păstrează forma și simplitatea compozițiilor tradiționale.

muzică religioasă /spiritual/

Muzică populară a albilor și a negrilor din America de Nord, un imn popular în limba engleză. Muzica spiritual își trage rădăcinile mai ales din intonarea psalmilor și datează de pe la jumătatea sec. XVII. Atunci când congregația era analfabetă, un îndrumător intona psalmul, câte un vers o dată, fiind urmat de ceilalți credincioși care cântau fiecare vers pe o melodie familiară; cântecul, intonat încet, era ornamentat cu felurite înflorituri. O altă sursă a fost cântarea imnurilor pe melodii împrumutate de la alte cântece, adesea melodii populare străvechi. Dintre teme făceau parte întoarcerea pe Pământul Făgăduinței, apărarea de Satana, biruirea păcatelor; refrenele tipice erau *Roll, Jordan* și *Glory Hallelujah*. Cântecele au supraviețuit în tradiția orală, în unele comunități izolate. Cântecele religioase ale negrilor au fost create parțial pe baza cântecelor religioase populare ale albilor, dar diferă mult prin calitatea vocii, efectele vocale, prin ritm și tipul acompaniamentului ritmic. Se cântau nu numai ca imnuri de slavă, ci și în timpul lucrului, iar textele reflectă deseori probleme concrete de viață. Asemeni cântecelor în stil gospel ale albilor, cântecele gospel moderne ale negrilor se trag din muzica religioasă populară.

muzică tehno

Muzică electronică de dans, apărută inițial în SUA, în anii 1980, și devenită populară la nivel mondial în anii 1990. Începuturile stilului se leagă de producătorii DJ care, inspirați de stilul pop-electronic, dublau melodiile onirice din sintetizatoare cu ritmuri electronice. Exportat în Europa, stilul tehno a fost adoptat de curentul abia născut al petrecerilor de dans rave (care aveau adeseori un substrat de ecstasy halucinogen) și este celebrat în fiecare an la Parada Dragostei din Berlin.

muzicologie

Studiu organizat al muzicii. La sfârșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX, doar amatori ca Ludwig von Köchel se ocupau cu studiul muzicii. Știința a progresat pe măsură ce creștea interesul pentru muzica veche; era nevoie de profesioniști care să descifreze și să evalueze manuscrisele de și despre muzică. Prima mare lucrare de muzicologie a fost prima ediție a operelor complete (1851–1899) ale lui Johann Sebastian Bach. Scopul muzicologiei este studierea istoriei și a fenomenelor muzicale, care include forma și notarea, biografia, dezvoltarea instrumentelor muzicale, teoria muzicală (armonie, melodie, moduri etc.) și estetica, acustica și fiziologia vocii, a urechii și a mâinii. În ultimele decenii, teoria muzicală tinde să redevină o disciplină separată.

muzicuță

Vezi armonică

Mwene Matapa

Titlu acordat unor regi care au domnit în sec. XIV–XVII, în teritoriile sud-africane dintre fluviile Zambezi și Limpopo, în actualele state Zimbabwe și Mozambic. Domeniul lor, numit Matapa (sau Mutapa), este asociat cu locul istoric al orașului Zimbabwe în SE țării.

Mweru *în franceză* Moero

Lac în Africa Centrală, situat la granița dintre Republica Democrată Congo (Zair) și Zambia, la V de capătul sudic al lacului Tanganyika. Face parte din sistemul hidrografic al fluviului Congo, are o lungime de 122 km și o suprafață de 4 920 kmp. Este traversat de râul Luapula, un braț al fluviului Congo. În jurul lacului sunt mlaștinile Bangweulu.

My Lai, Masacrul de la ~

(16 martie 1968)

Ucidere în masă a mai mult de 500 de oameni neînarmați, în cătunul My Lai, de către soldații americani, în timpul Războiului din Vietnam. O companie de soldați americani aflați într-o misiune de căutare și distrugere a cătunului, în ciuda faptului că nu au descoperit vietnamezi înarmați, au ucis toți locuitorii găsiți. Plutonul care a executat bătrânii, femeile și copiii era comandat de lt. William Calley. Doar câțiva săteni au supraviețuit. Incidentul a fost inițial ascuns de ofițerii superiori. Calley a fost judecat pentru omor premeditat și condamnat la închisoare pe viață, dar după trei ani a fost eliberat condiționat la intervenția președintelui Richard Nixon. Masacrul și alte atrocități dezvăluite în timpul procesului au șocat publicul american și au întărit opoziția față de război.

Myanmar *fosta* Birmania
denumire oficială Uniunea Myanmar

Stat în Asia de SE, pe malul golfului Bengal și al Mării Andaman. Suprafața: 676 577 kmp; 46 997 000 (2005). Capitala: Yangon (Rangoon), Pyinmana. Locuitorii sunt majoritar birmanezi; minoritățile includ populații chin, shan și karen. Limbi vorbite: birmaneza (oficială) și multe alte limbi indigene. Religii: budism (majoritar), creștinism, animism, islam și hinduism. Moneda: kyat. Myanmar poate fi împărțit în cinci mari regiuni: zonele muntoase din N și V, câmpiile de coastă, câmpiile din centru și Podișul Shan din E. Principalele fluvii sunt Irrawaddy și Salween. Climatul tropical este influențat de musonii din S Asiei; doar a șasea parte din această țară muntoasă este propice agriculturii. Are o economie centralizată, în curs de dezvoltare, naționalizată în cea mai mare parte și axată pe agricultură și comerț. Orezul este principala recoltă și produsul care domină exporturile; tekul are, de asemenea, o mare valoare economică. Statul este condus de un regim militar, iar șeful statului și a guvernului este președintele Consiliului de Stat pentru Pace și Dezvoltare. Regiunea, locuită din vremuri străvechi, după sec. I d.Hr., a aparținut statelor dominante Mon și Pyu. A devenit un stat unitar în sec. XI, sub dinastia birmaneză care a unificat statul și a fost detronată de mongoli, în sec. XIII. În sec. XVI–XVII devine regiune de interes comercial pentru portughezi, olandezi și englezi. Statul birmanez modern a fost fondat în sec. XVIII de Alaungpaya. Conflictul dintre birmanezi și englezi pentru Assam a degenerat într-o serie de războaie și, în cele din urmă, Myanmar a fost ocupat de englezi în 1885. În timpul ocupației a luat numele de Birmania (Burma), devenind o provincie indiană. A fost ocupat de

Japonia în Al Doilea Război Mondial și a obținut independența în 1948. Regimul militar instalat în 1962, printr-o lovitură de stat, a naționalizat principalele sectoarele economice. În anii 1980, nemulțumirile civililor au dus la mișcări de protest antiguvernamentale, dar au fost înăbușite prin forță. Regimul militar a continuat să dețină puterea chiar dacă partidele de opoziție au câștigat alegerile din 1990. Încercările lui Aung San Suu Kyi de a negocia un guvern liber, pentru stabilitate națională, au fost răsplătite cu Premiul Nobel pentru pace, în 1991.

mynah *sau* myna

Denumire comună pentru numeroasele specii de păsări cântătoare din Asia, din familia graurului (*Sturnidae*). *Gracula religiosa*, din S Asiei, are 25 cm, penaj negru lucios, cu pete albe pe aripi, moț galben, cioc și picioare portocalii. Poate fi învățată să imite vorbirea umană mult mai bine decât papagalul-cenușiu. Mynah-comun sau indian (*Acridotheres tristis*) a fost adus în Australia, Noua Zeelandă și Hawaii. Specia cu creastă (*A. cristatellus*), originară din China și Indonezia, a fost aclimatizată și în Columbia Britanică, Canada, însă nu s-a răspândit.

Myrdal, (Karl) Gunnar

(06.12.1898, Gustafs, Dalarna, Suedia – 17.05.1987, Stockholm)

Economist și sociolog suedez. Și-a luat doctoratul la Universitatea din Stockholm și a predat acolo din 1933 până în 1967. Primele sale lucrări erau pur teoretice, dar mai târziu s-a orientat spre economia aplicată și problemele sociale. A cercetat dificultățile sociale și economice cu care se confruntau americanii de culoare (1938–1940), iar în 1944 a publicat studiul devenit clasic *O dilemă americană* (An American Dilemma) în care prezenta teoria conform căreia sărăcia naște sărăcie. În ce privește economia de dezvoltare, el consideră că țările bogate și cele sărace nu ajung la un echilibru economic, ci mai degrabă se distanțează tot mai mult, țările sărace devenind și mai sărace, deoarece sunt nevoite să se bazeze pe produsele de bază, în timp ce țările bogate practică o economie de scară largă. În 1974, el a primit Premiul Nobel împreună cu Friedrich von Hayek. Soția sa, Alva Myrdal (1902–1986), era sociolog, diplomat, colaborator ONU și activistă antirăzboi; ei i-a fost acordat Premiul Nobel pentru pace, în 1982, pe care l-a împărțit cu Alfonso García Robles.

Mysore

Oraș, 742 261 loc. (2001), în S statului Karnataka, din S Indiei. Situat la jumătatea distanței dintre fluviul Kaveri și râul Kabbani, locul a fost populat înainte de sec. III î.Hr. Orașul a fost capitala principatului Mysore între 1799 și 1831, după care a fost ocupat de englezi. Al doilea mare oraș al statului, este un important centru al industriei de textile, de produse chimice și alimentare. Aici se află clădirea autorităților britanice din sec. XVII, palatul maharajahului și Universitatea Mysore (fondată în 1916). În apropiere, pe colina Chamundi, se află un monolit ce îl reprezintă pe Nandi, boul sacru al zeului hindus Shiva.

Mysore

Vezi Karnataka

Naber, John
(n. 20.01.1956, Evaston, Illinois, SUA)

Înotător american care a făcut parte din echipa Universității Carolina de Sud și a câștigat 15 campionate. La Jocurile Olimpice din 1976 a câștigat patru medalii de aur și una de argint; timpii săi de record în cursa de 100 m și 200 m spate nu au fost depășiți șapte ani.

Nabisco
Vezi Kraft Foods, Inc.

Nabisco *denumire completă* National Biscuit Company
(Compania Națională a Biscuiților)

Fostă companie americană producătoare de gustări și produse de patiserie. A fost înființată în 1898, când Compania Americană a Biscuiților a fuzionat cu Compania de Biscuiți din New York și au introdus împreună mai multe mărci populare, precum prăjiturile Orero (1912) și biscuiții Ritz (1934). După ce a fost achiziționată de R.J. Reynolds în 1985 și a devenit parte a RJR Nabisco, Nabisco a fost vândută companiei Philip Morris (redenumită Altria Group, Inc.), care a fost compania-mamă a Kraft Foods, Inc.

nabiști
(*în ebraică, navi*, profet)

Grup de artiști francezi care au deschis drumul pentru dezvoltarea artei abstracte la începutul sec. XX. Nabiștii susțineau că opera de artă este expresia vizuală a unei sinteze pe care artistul o face între natură și propria sa estetică. Ei au fost influențați de Paul Gauguin și de Școala de la Pont-Aven, precum și de gravura japoneză în lemn, pictura simbolistă și artiștii prerafaeliți. Paul Sérusier (1865–1927), fondatorul grupului, a pictat prima lucrare nabistă, *Peisaj cu pădurea Amour din Pont-Aven* (Peisaj du Bois d'Amour, Pont-Aven, numită și *Talisman*; 1888). Printre membrii fondatori se numără și Pierre Bonnard și Edouard Vuillard; mai târziu, li s-a alăturat și Aristide Maillol.

Nabokov, Vladimir (Vladimirovici)
(22.04.1899, St. Petersburg, Rusia - 02.07.1977, Montreux, Elveția)

Romancier și critic american de origine rusă. Născut într-o familie nobilă, a avut o guvernantă vorbitoare de limbă engleză. A publicat două volume de poezie înainte de a părăsi Rusia în 1919, când a plecat să studieze la Universitatea Cambridge. În 1925 adoptase deja proza ca gen principal. În perioada 1919–1940 a trăit în Anglia, Germania și Franța. Perioada de dinaintea plecării în America este splendid evocată în autobiografia *Vorbește, memorie* (1951). Începând cu *Rege, regină, valet* (1928), autorul adoptă tehnici stilistice complexe. Romanele sale exprimă în special problema artei în sine, prezentată sub diferite deghizări, ca în *Invitație la eșafod* (1938); *Darul* (1937–1938) și cărțile de mai târziu conțin elemente de parodie. Printre scrierile în limba engleză se află celebrul și apreciatul roman *Lolita* (1955), care i-a adus celebritatea internațională; *Foc palid* (Pale Fire, 1962) și *Ada sau ardoarea: o cronică de familie* (Ada, 1969). Opera sa critică include valoroasa traducere comentată a poemului *Evgheni Oneghin* (4 vol., 1964) de Aleksandr Pușkin.

Vladimir Nabokov, 1968

Nabu

Divinitate majoră din panteonul asiro-babilonian, fiu al lui Marduk. Era patronul artei scrisului și zeul vegetației. Fiind cel care ținea evidența scrisă a soartei hărăzite oamenilor de zei, Nabu avea ca simboluri tăblița de lut și bețișorul. Îi era dedicat orașul Borsippa. Zeițele asociate cu Nabu erau Nana, o divinitate sumeriană, Nissaba din Asiria și Tashmetum din Akkad.

Nabuco (de Araújo), Joaquim (Aurelio Barretto)

(19.08.1849, Recife, Brazilia - 17.01.1910, Washington, SUA)

Conducător al mișcării aboliționiste din Brazilia. A militat pentru abolirea sclaviei în Brazilia, susținându-și cauza în Camera Deputaților (din 1878) și în Societatea Braziliană împotriva Sclaviei al cărei fondator a fost. Sclavia a fost abolită în 1888; pe fondul dezastrului economic, împăratul Pedro II a fost înlăturat de la putere (1889), iar Brazilia s-a proclamat republică. Fiind monarhist, Nabuco s-a retras din viața publică până în 1900, când a acceptat ideea de republică și a primit o funcție publică. A fost numit ambasador în SUA, unde s-a evidențiat ca susținător al cooperării panamericane.

Nabucodonosor II

(cca 630-561 î.Hr.)

Al doilea și cel mai mare rege al dinastiei Caldeenilor din Babilon. Și-a început cariera militară ca administrator (cca 610 î.Hr.) și a urcat pe tron la moartea tatălui său, chiar după câștigarea Siriei de la egipteni (605 î.Hr.) A atacat Iudeea, cucerind Ierusalimul în 597 î.Hr., recucerindu-l apoi în 587/586 î.Hr. și deportând cetățenii importanți în Babilon. A dedicat mult timp și energie pentru a reconstrui Babilonul, pietruind drumurile, reconstruind templele și săpând canale. În tradiția populară, lui îi sunt atribuite grădinile suspendate ale Babilonului.

Nadar *născut* Gaspard-Félix Tournachon

(05.04.1820, Paris, Franța - 21.03.1910, Paris)

Fotograf, caricaturist și scriitor francez. Când, în 1838, tatăl său a dat faliment, Nadar a fost nevoit să renunțe la studiile de medicină și s-a stabilit la Paris, unde a început să vândă caricaturi revistelor umoristice. În 1853 devenise deja un foarte bun fotograf și și-a deschis un studio de portrete. Fotografiile făcute unor personalități pariziene, ca Charles Baudelaire (1855) și Eugène Delacroix (1855), se deosebeau prin naturalețea lor de majoritatea portretelor rigide și formale ale vremii. Studioul lui a devenit un loc de întâlnire pentru intelectualii Parisului și a găzduit prima expoziție impresionistă. Inovator neobosit, el a brevetat, în 1855, ideea de a face fotografii aeriene pentru supraveghere și pentru realizarea hărților; în 1858, el însuși a realizat prima fotografie aeriană reușită dintr-un balon. A scris romane, eseuri, satire și texte autobiografice.

Nader, Ralph

(n. 27.02.1934, Winstead, Connecticut, SUA)

Avocat american și susținător al consumismului. Fiu al unor imigranți libanezi, și-a făcut studiile de drept la universitățile Princeton și Harvard. În 1963 și-a părăsit biroul de avocatură din Hartford, Connecticut, pentru a încerca altceva la Washington DC, unde a început prin a se ocupa de chestiuni de interes public. Preocuparea lui pentru siguranța la volan a dus la publicarea cărții de succes *Nesiguranță la orice viteză* (Unsafe at Any Speed, 1965), ce a dus la apariția unei legislații referitoare la standardele de siguranță ale mașinilor. De atunci, echipa sa, cunoscută sub numele de Nader's Raiders, a întreprins numeroase studii pe tema protecției consumatorului, în diverse domenii (sănătate, siguranță, probleme financiare) și a cerut din partea guvernului măsuri care să reglementeze mai detaliat afacerile și industria. A contribuit la votarea Legii privind libertatea informației (1966) și la înființarea Administrației pentru Siguranța și Sănătatea la Locul de Muncă (OSHA), a Comisiei pentru protecția consumatorului și a Agenției de Protecție a Mediului. De asemenea, el a fondat Public Citizen, o organizație a consumatorilor, și Asociația pentru Probleme de Interes Public din SUA, o organizație ce include alte astfel de grupuri. Candidat nominalizat din partea ecologiștilor pentru funcția de președinte la alegerile din 2000, Nader a câștigat trei procente din voturi. Activitatea lui a influențat puternic și pe termen lung numeroase aspecte ale vieții americanilor.

Nadir Șah

(22.10.1688, Kobhan, Iran - /?/06.1747, lângă Fathabad)

Cuceritor și conducător iranian. Bandit în tinerețe, l-a învins pe Mahmud, uzurpator afghan din Ghirlay, contribuind astfel la reinstalarea pe tronul Iranului a lui Tahmasp II, din dinastia Safavizilor. Ulterior l-a detronat pe Tahmasp II și l-a urcat pe tron pe fiul mai mic al acestuia, el însuși numindu-se regent. În 1736 l-a

Nadir Șah, pictură de artist anonim, cca 1740; Muzeul Victoria și Albert

MUZEUL VICTORIA ȘI ALBERT

detronat și a luat puterea. A purtat războaie neîntrerupte cu vecinii, lărgindu-și imperiul de la fluviul Ind până la Munții Caucaz. Era capricios și crud, fiind veșnic bănuitor față de cei din jurul lui, și a sfârșit prin a fi asasinat de propria armată.

naftalină

Cea mai simplă dintre hidrocarburile cu inele fuzionate, un compus aromatic format din două cicluri benzenice (*vezi* benzen) ce au în comun doi atomi de carbon adiacenți ($C_{10}H_8$). La temperatura camerei este solidă, de culoare albă, foarte volatilă, cu un miros specific. Naftalina este o materie primă importantă în fabricarea vopselelor și a rășinilor sintetice și se folosește în combaterea moliilor.

naga

În mitologia hindusă și budistă, ființă semidivină, jumătate om, jumătate șarpe. Naga poate lua în întregime formă umană sau de șarpe. Trăiește într-un regat subteran, plin de palate minunate, împodobite cu pietre prețioase. Legenda spune că Brahma i-a trimis pe naga să locuiască în lumea subpământeană și le-a poruncit să-i muște doar pe oamenii cu adevărat răi și pe cei meniți să aibă o moarte prematură. Aceste ființe sunt asociate cu apa – râuri, lacuri, mări și fântâni – și sunt considerate a fi paznici ai comorilor. În budism se crede că regele șerpilor l-ar fi adăpostit pe Buddha, protejându-l de ploaie pe timpul celor șapte zile de meditație.

Naga, colinele ~

Regiune deluroasă la NE de India și la NV de Myanmar (Birmania). O prelungire nordică a sistemului muntos Arakan, colinele ajung la o înălțime de 3 826 m, cel mai înalt vârf fiind muntele Saramati, aflat pe linia graniței. Colinele dens împădurite sunt udate de puternice ploi musonice. Ținutul este locuit de triburile naga, grupate în mici sate.

Nagaland

Stat în NE Indiei. Se învecinează cu Myanmar (Birmania) și statele Manipur, Assam și Arunachal Pradesh. Suprafața: 16 488 kmp; 1 988 636 loc. (2001). Centrul administrativ: Kohima. Cu excepția unei mici porțiuni de câmpie, relieful este dominat de coline din sistemul muntos Arakan. Myanmar a dominat regiunea între 1819–1826, până când Anglia a anexat porțiunea deluroasă. Poporul naga a acceptat în 1963 proclamarea statului lor în interiorul Indiei independente. Există peste 20 de triburi și subtriburi naga, cu diferite dialecte și tradiții. Două treimi din populație sunt creștini, iar ceilalți sunt majoritar hinduși și musulmani. Economia este predominant agrară; se cultivă orez, mei, trestie-de-zahăr, cartofi și tutun.

Nagarjuna

(cca 150 d.Hr., India - cca 250 d.Hr.,/?/)

Călugăr și filozof indian, fondatorul școlii budiste Madhyamika. Născut într-o familie de brahmani, s-a convertit după ce a studiat doctrinele budismului mahayana. *Principiile de bază ale căii de mijloc* și *Metoda dialectică* sunt analize critice ale ideilor greșite despre începuturile lumii, calea spre cunoaștere și natura realității. El a lansat conceptul de *sunyata* – golire sau absența unei realități absolute în spatele formelor mereu schimbătoare ale existenței – ca principiu fundamental al școlii Madhyamika.

Nagasaki

Oraș, 423 163 loc. (2000), în V insulei Kyushu, Japonia. Este centru comercial și port la gura de vărsare a râului Urakami, în golful Nagasaki. Între 1639 și 1859 a fost singurul port japonez deschis pentru comerțul străin. După ce negustorii portughezi și englezi au fost expulzați în 1639, numai olandezii, chinezii și coreenii aveau acces în port. În sec. XIX a funcționat ca port de iarnă pentru flota asiatică a Rusiei (până în 1903), dar a devenit un important șantier naval la începutul sec. XX. În 1945, în Al Doilea Război Mondial, armata americană a lansat aici al doilea atac cu bombă atomică. Instantaneu au murit cca 40 000 de oameni, încă aproape 40 000 murind la scurtă vreme după aceea. 40% din clădiri au fost distruse în aceeași zi. Orașul a fost reconstruit și este acum un centru spiritual pentru manifestările împotriva armelor nucleare.

nagâț

Denumire comună pentru numeroasele specii din familia ploierului (*Charadriidae*), în special nagâțul eurasiatic (*Vanellus vanellus*) întâlnit în zonele agrare și în câmpiile ierboase. Nagâții măsoară în jur de 30 cm

nagâț (*Vanellus vanellus*)

INGMAR HOLMASEN

lungime și au aripi largi, rotunjite. Câteva specii au creste, iar altele au pinteni la aripi (protuberanțe ascuțite la curbura aripii). Nagâțul eurasiatic este negru-lucios cu reflexe verzi pe partea superioară, cu obraji albi, gât și piept negru, burtă albă și coadă albă cu o dungă neagră. Alte cca 24 de specii se întâlnesc în America de Sud, Africa, Asia de S, Malaysia și Australia.

Nag Hammadi

Oraș pe cursul Nilului, în Egiptul de Sus. În 1945 a fost făcută o descoperire în apropierea sa, pe locul unei vechi așezări de pe malul estic al fluviului: s-au găsit 13 codice conținând 53 de texte gnostice (cărți sfinte și comentarii) scrise în limba coptă. Textele au fost scrise în sec. II sau III d.Hr. și copiate în sec. IV d.Hr. Conțin istorisiri despre viața lui Iisus și învățăturile lui după Înviere, profeții despre apocalipsă și tratate teologice. Fiind singurele documente scrise de gnostici care au ajuns până în zilele noastre, ele constituie o sursă importantă de informații despre gnosticism.

Nagorno-Karabah

Regiune autonomă, în SV statului Azerbaidjan. Este situată în NE lanțului muntos Karabah. Suprafața: 4 400 kmp; 144 300 loc. (2002). În trecut regiunea făcea parte din Iran, dar a fost anexată de Rusia în 1813. În 1923 a devenit provincie autonomă a RSS Azerbaidjan. În 1988, populația de etnie armeană a demonstrat împotriva regimului azer, iar în 1991, după desprinderea Armeniei și Azerbaidjanului de URSS, a izbucnit un conflict între cele două grupări etnice. Din 1994, regiunea se află sub controlul armenilor, deși oficial ea face parte din Azerbaidjan.

Nagoya

Oraș, 2 171 378 loc. (2000), în S insulei Honshu, Japonia. Este situat la E de Kyoto, pe malul golfului Ise. Este unul dintre principalele orașe industriale din Japonia, cu fabrici de textile, ceasuri de mână, biciclete, mașini de cusut, mașini-unelte, produse chimice și ceramică. Orașul datează din 1610, când ramura Owari a shogunatului Tokugawa a ridicat aici un castel; acesta a fost distrus în Al Doilea Război Mondial și reconstruit în 1959. Printre instituțiile culturale și de învățământ din oraș se numără Universitatea Nagoya și Muzeul de Artă Tokugava. Templul Atsuta și templul Ise, aflate aici, sunt cele mai vechi și cele mai importante temple ale shintoismului din Japonia.

Nagpur

Oraș, 2 051 320 loc. (2001), în NE statului indian Maharashtra. Se află pe râul Nag, aproape de centrul geografic al Indiei. Fondat în sec. XVIII de un prinț din dinastia Gond, a devenit capitala confederației Maratha. În sec. XIX era sub dominație engleză. Economia orașului se bazează pe producția de textile, obiecte din fier, farmaceutice, echipament de transport, bumbac și portocale. Așezată central, clădirea fostului fort britanic domină orașul, care este un centru de educație și cultură.

nagual *sau* nahual

În unele religii mezoamericane, spirit păzitor personal care sălășluiește într-un animal. Persoana care dorește să-și afle spiritul păzitor doarme izolată de comunitate, iar animalul care îi apare în vis sau imediat după trezire va fi nagualul ei pentru restul vieții. Mulți indieni din America de astăzi cred că prima creatură care trece peste cenușa împrăștiată în fața unui nou-născut devine nagualul copilului. În unele regiuni, nagualul este animalul în care oamenii cu puteri magice se pot transforma pentru a face rău.

Nagy, Imre

(07.07.1896, Kaposvár, Austro-Ungaria - 16.06.1958, Budapesta, Ungaria)

Om politic maghiar. A luptat în Primul Război Mondial, a fost luat prizonier de ruși și s-a înrolat în Armata Roșie. A trăit la Moscova între 1929 și 1944, apoi s-a întors în Ungaria aflată sub ocupație sovietică și a deținut mai multe funcții ministeriale. Luptător pentru drepturile țăranilor, a fost numit prim-ministru (1953–1955), fiind ulterior demis pentru ideile sale independente. În timpul Revoluției Maghiare (1956), a fost din nou prim-ministru și a căutat să obțină independența Ungariei de sub dominația sovietică. A făcut apel la ajutorul Occidentului împotriva invaziei trupelor sovietice, însă fără succes; a fost apoi arestat, judecat și executat.

Nahanni, Parcul Național ~

Parc național în partea de SV a Teritoriilor de Nord-Vest, Canada. Fondat în 1972, ocupă o suprafață de 476 968 ha. Principala sa atracție este râul South Nahanni, un afluent al râului Liard, ce

curge la SE de Munții Mackenzie și are o lungime de 563 km. Parcul mai include trei canioane și adăpostește o mare varietate de păsări, animale și flori.

nahua

Populație indiană din Mexic și America Centrală, cea mai cunoscută dintre civilizațiile componente fiind aztecii. Populația nahua actuală se ocupă cu agricultura, dezvoltând culturile itinerante atât pe terenuri private, cât și pe cele aflate în folosință comună. Relațiile sociale se caracterizează prin strânse legături de așa-zisă rudenie între părinți și nași. Deși au fost convertiți la romano-catolicism, ei cred în vrăji și admit existența unor ființe supranaturale. *Vezi și* limba nahuatl.

nahuatl, limba ~

Limbă uto-aztecă din Mexic, încă vorbită de peste un milion de oameni, în diverse dialecte foarte diferite. Este foarte probabil ca limba nahuatl să fi fost vorbită de majoritatea locuitorilor din centrul Mexicului, înainte de invazia spaniolă, inclusiv în capitala imperiului aztec, Tenochtitlán (actualul Ciudad de México). Curând după venirea spaniolilor, în anii 1520, limba nahuatl a început să fie scrisă cu ortografie derivată din limba spaniolă; s-au păstrat până astăzi numeroase documente din perioada colonială: anale, registre municipale, poezii, scrisori oficiale și *Istoria lucrurilor din Noua Spanie*, un remarcabil compendiu al culturii nahua, realizat de informatori indieni sub îndrumarea călugărului franciscan Bernardino de Sahagún (1499–1590).

Nahuel Huapí

Lac în E regiunii submontane din Anzi, în SV Argentinei, lângă granița chiliană. Este cel mai mare lac din Argentina, cu o suprafață de 560 kmp și o adâncime de aproape 960 m. Pe una dintre numeroasele insule de pe suprafața lacului, Isla Victoria, se află o stațiune de cercetare silvică. În 1934, regiunea lacului a fost declarată parc național (*vezi* Parcul Național Nahuel Huapí).

Nahuel Huapí, Parcul Național ~

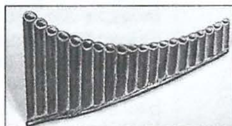
Inițial o rezervație, în 1903, care a primit o donație importantă sub forma unor terenuri particulare, devenind astfel în 1934 primul parc național al Argentinei. Parcul și rezervația naturală adiacentă se întind în prezent pe cca 7 100 kmp, incluzând păduri dese, lacuri, între care lacul Nahuel Huapí, și piscuri înzăpezite, precum El Tornador (Fulgerătorul) și Muntele Catedral.

Nahyan, dinastia ~ *sau* Al Nahyan (familia Nahyan)

Familie domnitoare din Abu Dhabi, zonă inclusă în Emiratele Arabe Unite. Inițial, membrii familiei din oaza Liwa erau beduini din confederația Bani Yas a Arabiei. Primul emir a venit la sfârșitul anilor 1770 și a întemeiat un port comercial pe insulă. Emirul actual, șeicul Zayid bin Sultan al-Nahyan, este și președintele Emiratelor Arabe Unite.

nai

Instrument muzical de suflat, format din mai multe fluiere de diferite mărimi, confecționate din trestie-de-zahăr (mai rar din lemn, lut sau metal), aranjate într-un șir, în ordinea mărimii lor. Se suflă în partea superioară a fluierelor, fiecare fluier producând o notă diferită. Naiul a apărut în mileniul II î.Hr., fiind fabricat peste tot în lume, mai ales în Africa de E, America de Sud și Melanezia.

Nai românesc;
Muzeul Horniman, Londra

MUZEUL HORNIMAN, LONDRA

nailon

Material sintetic din plastic, alcătuit din poliamide cu masă moleculară ridicată, produs de obicei sub formă de fibră. Nailonul a fost descoperit de Du Pont, în anii 1930. Producția unor fibre utile, obținute prin sinteză chimică din compuși deja existenți în aer, apă, cărbune sau petrol, a fost un adevărat succes și a stimulat cercetarea în domeniul polimerilor. Acest lucru a avut drept rezultat obținerea unei varietăți de materiale sintetice. Nailonul poate fi folosit la fabricarea filamentelor, fibrelor, acelor sau materialelor care pot intra în componența fibrelor textile și a compozitelor, putând fi transformat și în produse turnate. Are o rezistență ridicată la temperatură, uzură și produse chimice. Majoritatea formelor pe care le adoptă sunt cele ale filamentelor, în produse precum tricotaje, parașute și îmbrăcăminte rezistentă. *Vezi și* W.H. Carothers.

Naipaul, V(idiadhar) S(urajprasad) *ulterior* Sir Vidiadhar

(n. 17.08.1932, Trinidad)

Romancier din Trinidad. Face parte dintr-o familie de indieni hinduși care au emigrat în Trinidad, lucrând ca servitori. Naipaul a plecat din Trinidad în 1950 pentru a studia la Universitatea Oxford și s-a stabilit în Anglia. A câștigat aprecierea criticilor pentru *O casă pentru Dl Biswas* (A House for Mr.

Biswas, 1961), un roman despre încercarea unui imigrant de a-și afirma identitatea și independența. Alte romane explorează, adesea pe un ton critic, dezintegrarea și înstrăinarea tipică națiunilor postcoloniale: *Într-un stat liber* (In a Free State, 1971; Premiul Booker), *Gherilele* (Guerrillas, 1975) și *Cotul râului* (A Bend in the River, 1979). A mai scris *Enigma sosirii* (The Enigma of Arrival, 1987), *Jumătate din viață* (Half of Life, 2001) și studii despre India. În 2001 a primit Premiul Nobel pentru literatură.

Nairobi

Oraș, 2 864 700 loc. (2006), capitala Kenyei. Se află în partea central-sudică a țării, la o altitudine de 1 680 m. Fondat în cca 1899, ca localitate colonială la calea ferată, a devenit în 1905 capitala Africii Orientale Britanice. Centru guvernamental și comercial, a fost ținta migrației populației rurale și a ajuns unul dintre cele mai mari orașe din Africa. În 1963, când Kenya a obținut independența, Nairobi a rămas în continuare capitală, beneficiind de o lărgire conform prevederilor noii constituții. Este principalul centru comercial și industrial al Kenyei, având o economie bazată pe producția de băuturi, alimente, țigarete și mobilă. Orașul exportă produse prin portul Mombasa. Printre instituțiile culturale și punctele de interes din capitală se află Universitatea Nairobi și Muzeul Național al Kenyei. Turismul este o importantă sursă de venit, cea mai căutată zonă fiind Parcul Național Nairobi.

Nairobi, Parcul Național ~

Parc național în Kenya, fondat în 1946. Este situat la 8 km S de Nairobi. Are o suprafață de 117 kmp. Este cunoscut pentru fauna sa bogată: lei, gazele, rinoceri negri, girafe, antilope, zebre, reptile și sute de specii de păsări.

Naismith, James A.

(06.11.1861, Almonte, Ontario - 28.11.1939, Lawrence, SUA)

Profesor de educație fizică, american de origine canadiană, inventatorul jocului de baschet. A studiat teologia, dar avea înclinație pentru sport. La Colegiul YMCA din Springfield, Massachusetts (1890–1895), i s-a cerut să se gândească la un nou sport de iarnă, jucat în sală. Versiunea lui de baschet avea nouă jucători (ulterior au rămas cinci) în echipă, iar pentru înscriere era folosit un coș pentru piersici (înlocuit mai târziu cu coșuri din plasă). Câțiva ani după aceea, el a antrenat echipa de baschet a Universității Kansas (1898–1937). Tot lui i se atribuie inventarea căștii de protecție pentru jucătorii de fotbal american. În 1959 s-a inaugurat la Springfield Muzeul Celebrităților din Baschet, denumit Naismith, în amintirea sa.

James A. Naismith ținând în mână o minge și un coș pentru piersici, primul echipament pentru baschet

Naivasha

Lac în SV regiunii centrale a Kenyei. Este situat în Valea Marelui Rift, la 1 884 m deasupra nivelului mării. Suprafața lacului variază între 114 și 991 kmp. Nu comunică cu alte lacuri sau râuri. Se află la NV de Nairobi și este un loc de agrement pentru locuitorii capitalei.

Nakae Tōju *născut* Gen Tōju

(21.04.1608, provincia Ōmi, Japonia - 11.10.1648, provincia Ōmi)

Filozof japonez neconfucianist. Servitor într-o familie feudală, a părăsit slujba în 1634 și s-a întors în satul natal pentru a avea grijă de mama lui rămasă văduvă. Acolo a predat și a studiat scrierile lui Zhu Xi, dar, în cele din urmă, a abandonat filozofia lui Zhu în favoarea gândirii idealiste a lui Wang Yangming. Precum Wang, el credea că adevărul poate fi descoperit cu ajutorul intuiției și al reflecției, mai curând decât prin investigație empirică, și că principiul de unitate al universului există în mintea umană și nu în lumea exterioară. El considera că un concept putea fi înțeles pe deplin numai atunci când era pus în aplicație; această orientare spre acțiune l-a făcut popular în rândul naționaliștilor japonezi din sec. XIX–XX.

Nakhon Ratchasima

Oraș, 181 400 loc. (1999), în NE Thailandei. Este centru regional de transport, comerț, finanțe și administrativ. S-a dezvoltat rapid în anii 1960 și 1970, odată cu construirea Bazei Forțelor Aeriene Regale Thailandeze, de unde avioanele americane desfășurau operațiuni în timpul Războiului din Vietnam. În apropiere se află temple khmer din sec. XI, restaurate, care sunt importante puncte de atracție turistică.

Nakhon Si Thammarat

Oraș, 105 176 loc. (1999), în S Thailandei, pe coasta de E a peninsulei Malaysia. Orașul, împrejmuit cu ziduri, unul dintre cele mai vechi din Thailanda, a fost fondat acum o mie de ani. Capitală a unui stat

puternic, ce controla regiunea de mijloc a peninsulei, a fost adesea numit Ligor, până la începutul sec. XX. Este centrul comercial al regiunii și locul complexului de temple Wat Mahathudu. Este cunoscut pentru produsele din argint nielo.

Nalanda

Centru monastic budist, adesea considerat universitate, în N statului indian Bihar. Deși în mod tradițional se consideră că datează din sec. VI–V î.Hr., din timpul lui Buddha, săpăturile arheologice demonstrează că fundațiile nu sunt mai vechi de sec. V d.Hr. Adăpostea o populație de câteva mii de profesori și studenți. Se studiau logica, gramatica, astronomia și medicina. Pelerinii chinezi Xuanzang și Yijing au lăsat descrieri detaliate ale Nalandei la sfârșitul sec. VII d.Hr. A continuat să înflorească în sec. XII și a devenit un centru de sculptură religioasă. Este posibil să fi fost distrus în timpul raidurilor musulmanilor, prin 1200, și nu a mai fost reconstruit.

nalbă-de-grădină

Plantă erbacee perenă *(Althaea rosea)* din familia *Malvaceae*, originară din China, cultivată în multe zone pentru florile ei frumoase. Cele câteva varietăți includ plante anuale, bienale și perene. Pe tulpină, care atinge cca 1,5–2,7 m, cresc frunze cu cinci sau la șapte lobi. În partea superioară cresc flori albe, roz, roșii sau galbene.

nalbă-de-grădină (*Althaea rosea*)

LEFEVER/GRUSHOW DIN GRANT HEILMAN FOTOGRAFEY, INC.

nalbă-mare

Plantă erbacee perenă (*Althaea officinalis*) din familia *Malvaceae*, originară din E Europei și din N Africii și naturalizată în America de Nord. Întâlnită de obicei în zonele mlăștinoase din apropierea mării, nalba-mare are frunze în formă de inimă sau ovate, cu nervuri groase și flori roz la capătul unor tulpini cu înălțimea de până la 1,8 m. În trecut rădăcina era folosită la producerea unor dulciuri.

Nalcik

Oraș, 234 700 loc. (1999), în SV Rusiei. Se află pe râul Nalcik, în regiunea submontană din Caucaz. Fondat ca fortăreață în 1818, a căpătat importanță după Revoluția Rusă din 1917. Este o stațiune turistică și de tratament foarte căutată și are o universitate și un institut de cercetare. Este un oraș industrial puternic, mai ales în domeniul ingineriei și al hidrometalurgiei.

Namath, Joe *născut* Joseph William

(n. 31.05.1943, Beaver Falls, Pennsylvania, SUA)

Fotbalist american. A jucat la Universitatea Alabama pe post de fundaș. Deși a suferit accidentări la genunchi, în momentul retragerii din fotbal stabilise recorduri de sezon și de carieră ce depășesc cifrele tuturor jocurilor din istorie. Porecla Broadway Joe se referă la pasiunea lui pentru viața de noapte din New York.

nambudiri

Castă dominantă din statul indian Kerala. Adepți ai unui ortodoxism rigid, membrii castei se consideră reprezentanții vechii religii vedice și ai codului hindus tradițional. Ei pun accent pe statutul lor preoțesc și preferă să nu intre în afaceri. Fiind cei mai mari proprietari de pământ din Kerala, venitul lor vine din arendă.

Namib, deșertul ~

Regiune deșertică ce se întinde pe 1 900 km din Angola, de-a lungul întregii coaste a Namibiei, până la râul Olifant din Africa de S. Este o zonă aproape lipsită de precipitații, aproape toată suprafața sa având o lățime de 80–130 km. Pe aici trece calea ferată ce face legătura între Walvis Bay și Republica Africa de Sud. Este o platformă netedă de rocă de diferite tipuri și vârste, acoperită de nisip în jumătatea nordică. Mari populații de antilope trăiesc în E deșertului. Zona de țărm adăpostește o populație mare de păsări marine, flamingo, pelicani și pinguini.

Namibia

denumire oficială **Republica Namibia**

Stat de coastă în SV Africii. Suprafața: 825 118 kmp; 1 837 000 loc. (2002). Capitala: Windhoek. O treime din populație este de etnie ovambo. Alte etnii: nama, kavango, herero și san. Limbi vorbite: engleza (oficială), diferite limbi bantu (mai ales ovambo), afrikaans, san. Religii: creștinism (protestanți, romano-catolici, alte religii creștine), animism. Moneda: dolarul namibian. Namibia poate fi împărțită în trei unități geografice: deșertul Namib, Podișul Central și deșertul Kalahari. Economia se bazează mai mult pe agricultură și pe producția și exportarea diamantelor. Republica are două camere legislative, iar președintele este șeful statului și al guvernului. Regiunea a fost locuită din timpuri

străvechi de populații indigene; portughezii au explorat-o la sfârșitul sec. XV. În 1884 a fost anexată de Germania sub numele de Africa de Sud-Vest Germană. În timpul Primului Război Mondial a fost cucerită de Africa de Sud (în consecință a fost numită Africa de Sud-Vest până în 1968), care a primit-o sub mandat din partea Ligii Națiunilor în 1919 și a refuzat să renunțe la ea după Al Doilea Război Mondial. O hotărâre a ONU din 1966, care punea capăt mandatului, a fost un motiv de protest pe care Africa de Sud l-a susținut în anii 1970 și 1980. După multe negocieri, Namibia a obținut independența în 1990. Țara a fost puternic afectată de epidemia de SIDA, o mare parte a populației fiind infectată cu virusul HIV.

Nanak

(15.04.1469, Rai Bhoi de Talvandi, lângă Lahore, India - 1539, Kartarpur, Punjab)

Fondator indian al sikhismului. Născut într-o castă de negustori hinduși, a lucrat în magazinul familiei până când a căpătat o experiență spirituală ce l-a determinat să pornească într-o călătorie de 20 de ani. S-a stabilit la Kartarpur, un sat din Punjab, unde și-a atras mulți discipoli și a devenit primul guru al sikhilor. Doctrina lui punea accent pe unitatea și unicitatea lui Dumnezeu și promitea mântuirea prin meditație asupra numelui divin. Trebuia să fie o meditație interioară, care nu presupunea elemente ajutătoare din exterior, cum erau idolii, templele, moscheile, cărțile sfinte și rugăciunile gata formulate. După moarte, povestirile despre viața sa au fost adunate în antologii numite *Janam-sakhis*.

Nanchang
sau Nan-ch'ang

Oraș, 1 267 739 loc. (1999), centrul administrativ al provinciei Jiangxi, din SE Chinei. A fost fondat în 201 î.Hr., pe malul drept al râului Gan, și protejat cu ziduri de apărare. În 959 d.Hr. a devenit capitala dinastiei Tang de Sud. La sfârșitul perioadei mongole a fost scena luptei dintre războinicii nobili locali și fondatorul dinastiei Ming. La începutul sec. XVI aici a avut loc o răscoală împotriva regimului Ming. Nangchang a avut de suferit pierderi în timpul Răscoalei Taiping. În 1927 era sediul activităților revoluționare ale Partidului Comunist Chinez. Din 1949 a devenit un oraș industrializat; are producție de textile, făină de orez și componente de automobile.

Nanda, dinastia ~

Familie care a domnit în Magadha, în N Indiei (cca 343 – cca 321 î.Hr.) Există legende susținute de surse acceptate, conform cărora familia nu avea origine nobilă, iar fondatorul ei, Mahapadma, era un cuceritor nemilos. Domnia scurtă a familiei Nanda, urmată de una mai lungă a Imperiului Maurya, constituie evenimentele politice importante ale unei epoci de tranziție în care agricultura stabilă și prelucrarea fierului au avut ca rezultat un surplus de producție și dezvoltarea orașelor. Există dovezi despre averea familiei Nanda, forța armată de care dispunea și proiectele lor administrative, cum ar fi schema de irigații.

nandu

Denumire comună pentru cele două specii (familia *Rheidae*) de ratite cu trei degete, asemănătoare cu struțul, din America de Sud. Nandu comun sau struțul-de-pampas (*Rhea americana*) are o înălțime de 120 cm

și o greutate de 20 kg. Are penajul bogat, de culoare brună sau cenușie în partea superioară, și albicios în partea inferioară. Nandu-lui-Darwin, cunoscut și sub numele de nandu-mic (*Pterocnemia pennata*), are dimensiuni mai mici și este acoperit cu pene de culoare maronie, cu vârfurile albe. Nandu trăiesc în ținuturi deschise, printre animale care pasc și care aleargă pentru a scăpa de prădători. Se hrănesc cu o varietate largă de plante și animale. Ambele specii sunt periclitate.

Nanga Parbat

Vârf în V lanțului Himalaya. Se situează în zona aflată sub administrație pakistaneză a regiunii Kashmir. În 1895, alpinistul englez Albert F. Mummery a condus prima expediție spre vârful de 8 126 m, dar și-a pierdut viața în timpul ascensiunii. Cel puțin încă 30 de alpiniști au murit pe munte din cauza avalanșelor și a condițiilor meteorologice nefavorabile, până în 1953, când vârful a fost cucerit de austriacul Hermann Buhl.

Nangnang *sau* Lelang *sau* Lo-lang

Colonie chineză în N Coreei, înființată în timpul dinastiei Han (206 î.Hr.–220 d.Hr.), situată lângă actualul Phenian, de unde China și-a extins sfera de influență în S Coreei și în regiuni din Japonia. Chinezii și-au menținut autoritatea acolo timp de 400 de ani, perioadă în care au fost introduse în regiune cultivarea orezului în mlaștini, tehnologia fierului și a cuptoarelor de ceramică.

Nanjing *sau* Nanching *sau* Nanking

Oraș, 2 966 000 loc. (2003), centrul administrativ al provinciei Jiangsu, în E regiunii centrale a Chinei. Se află pe malul SE al fluviului Yangtze, la NV de Shanghai. Zona este locuită de mii de ani. Orașul actual a fost fondat în 1368 de dinastia Ming, care a avut aici capitala în perioada 1368–1421. În timpul Războaielor Opiului din 1842 a fost cucerit de englezi și a fost în mare parte distrus în 1864 după ce fusese (din 1853) capitala Răscoalei Taiping. În 1899, portul a fost deschis prin tratat, iar între 1928 și 1937 aici era reședința naționalistă; apoi a fost cucerit de japonezi. Masacrul de la Nanjing a avut loc în timpul Războiului sino-japonez din 1937–1945. Ocupat în 1949 de forțele comuniste, în 1952 a devenit capitala provinciei. Este un important centru industrial și de comunicații, cu o universitate și mai multe colegii. În apropiere se află mausoleul lui Sun Yat-Sen și al unui împărat Ming.

Nanjing, masacrul de la ~

Ucidere și violuri în masă ale populației chineze din Nanjing, comise de soldații japonezi după capturarea orașului la 13 dec. 1937. Comandantul japonez a ordonat distrugerea fostei capitale a Chinei naționaliste. Se estimează că au fost uciși între 100 000 și peste 300 000 de oameni și că au fost comise zeci de mii de violuri. Actele de brutalitate comise în China de soldații japonezi au contribuit la menținerea relațiilor reci dintre cele două țări până în sec. XXI. *Vezi și* crime de război; Al Doilea Război Mondial.

Nanjing, Tratatul de la ~

(29 august 1842)

Tratat ce a pus capăt primului Război al Opiului, primul dintre tratatele inechitabile dintre China și puterile imperialiste străine. China se obliga să plătească o indemnizație Marii Britanii, ceda teritoriul Hong Kong și era de acord să stabilească un tarif „cinstit și rezonabil". Negustorii britanici, care anterior aveau permisiunea să facă afaceri numai la Guangzhou (Canton), aveau acum voie să se extindă în cinci porturi, conform tratatului, și să-și aleagă partenerii de afaceri (*vezi* sistemul Canton). Tratatul a fost completat în 1843 de Tratatul suplimentar englez de la Bogue, ce dădea dreptul cetățenilor britanici să fie judecați în tribunalele britanice și acorda Angliei în China toate drepturile pe care le avea orice altă națiune. *Vezi și* Compania Britanică a Indiilor de Est; Lin Zexu.

Nanna

Vezi Sin

Nanni di Banco

(cca 1384/1390, Florența, Republica Florența – 1421, Florența)

Sculptor florentin, elev al tatălui său, un sculptor care a participat la construcția catedralei din Florența. Prima comandă importantă a venit din partea catedralei, o statuie din marmură, în mărime naturală, a profetului Isaia. Grupul *Patru sfinți încoronați* (cca 1411–1413), pentru Or San Michele, este considerat capodopera sa și prezintă influențe clasice. Se crede că el a fost profesorul familiei Della Robbia. Lucrările lui marchează tranziția de la stilul gotic la Renaștere în Italia la începutul sec. XV.

Nanning *sau* Nan-ning *anterior (1913–1945)* Yung-ning

Oraș, 1 031 672 loc. (2003), centrul administrativ al provinciei Guangxi din S Chinei. Situat pe malul nordic al râului

Yung, a fost reședința unei provincii întemeiate în 318 d.Hr. În timpul dinastiei Song era prefectură de frontieră, urmând apoi să intre, pe rând, sub administrația dinastiilor Ming și Qing. Din 1907 a fost deschis comerțului internațional. În timpul Războiului sino-japonez (1937–1945) a intrat sub ocupație japoneză, deși, pentru scurt timp, aici a existat o bază aeriană americană. În perioada războiului împotriva Franței din Indochina (*vezi* războaiele din Indochina) și a Războiului din Vietnam, Nanning era un centru de aprovizionare pentru forțele comuniste. Dacă în trecut era un centru exclusiv administrativ și comercial, în perioada modernă a cunoscut și o dezvoltare industrială.

Nansen, Fridtjof

(10.10.1861, Store-Frøen, lângă Kristiania, Norvegia - 13.05.1930, Lysaker, lângă Oslo)

Explorator și om politic norvegian. În 1888 a condus prima expediție peste întinderile de gheață din Groenlanda. Într-o expediție din 1895, într-o încercare de a ajunge la Polul Nord, a atins cea mai nordică latitudine de până atunci. A început o serie de cercetări științifice în perioada 1896–1917, apoi a condus expediții în Atlanticul de N, în 1900 și între 1910 și 1914. A avut funcții diplomatice, fiind primul reprezentant al guvernului Norvegiei în Anglia (1906–1908) și șef al delegației norvegiene în Liga Națiunilor (1920). În cadrul Ligii s-a ocupat direct de repatrierea a peste 400 000 de prizonieri de război din Rusia și a organizat pentru Crucea Roșie acțiunile de stopare a foametei în Rusia. În 1922 a primit Premiul Nobel pentru pace, iar banii i-a folosit pentru diverse cauze umanitare din lume. În 1931 a fost înființat la Geneva Biroul Internațional Nansen pentru Refugiați.

Nantahala

Râu în V statului Carolina de Nord, SUA. Are 64 km și curge spre N, prin Pădurea Națională Nantahala, pentru a se vărsa în râul Micul Tennessee. Este cunoscut pentru peisajul deosebit al zonei și pentru sporturile nautice (rafting). Defileul Nantahala este adesea evocat în legendele cherokee.

Nantes *în bretonă* Naoned *în Antichitate* Condivincum

Oraș, 282 853 loc. în zona metropolitană (2006), în NV Franței. Situat pe valea Loarei, la V de Tours, și-a luat numele de la namnetes, un trib galic ce locuia aici înainte de cucerirea Galliei de către romani. A fost cucerit de huni, normanzi și de ducii de Bretagne, înainte de a trece sub controlul Franței în 1499. S-a aliat cu regele Henric IV al Franței, după semnarea Edictului din Nantes, în 1598. În timpul Revoluției Franceze, mulți locuitori ai orașului au fost executați. În Al Doilea Război Mondial a fost ocupat de trupele germane și aproape distrus de bombardamentele Aliaților; în 1944 a fost cucerit de trupele americane. După reconstrucție, Nantes a devenit un centru economic și industrial de seamă, fiind cunoscut și pentru șantierele navale. Orașul mai are ca obiective de interes și un castel, o catedrală, o universitate și un muzeu de artă.

Nantes, Edictul din ~

(13 aprilie 1598)

Lege promulgată de Henric IV al Franței, prin care se garantau libertate religioasă și drepturi civile pentru hughenoții protestanți. Stipula, de asemenea, că pastorii protestanți urmau să fie plătiți de stat și că serviciul divin era permis aproape pe întregul teritoriu francez, dar nu și la Paris. Edictul readucea catolicismul în regiunile în care practicarea lui fusese întreruptă din cauza războaielor religioase. Preoții catolici nu au fost de acord cu acest edict; cardinalul de Richelieu i-a anulat clauzele politice în 1629, iar în 1685 Ludovic XIV a revocat edictul în totalitate.

Nantucket

Insulă, 9 520 loc. (2000), în Oceanul Atlantic, la S de Cael Cod, Massachusetts, SUA. Este despărțită de insula Martha's Vineyard prin canalul Muskeget. Insulă de origine glaciară, are plaje cu nisip, un port ferit și o climă blândă. A fost cumpărată de la colonia Plymouth în 1641 și a devenit parte a orașului New York, primii noi locuitori stabilindu-se pe insulă în 1659. În 1692, insula a fost cedată statului Massachusetts. În 1690 au început să sosească pe insulă quakerii. În sec. XVIII era centru de vânătoare de balene. Principala sursă de venit este comerțul turistic din perioada estivală.

nap

Plantă bienală rezistentă din familia *Cruciferae*, cultivată pentru rădăcina sa cărnoasă și pentru frunzele moi. Există două specii, napul comun (*Brassica rapa*) și napul-suedez. Napul comun își are probabil originea în Asia Centrală și de Est, dar s-a răspândit prin cultivare în întreaga zonă temperată. Ambele sunt culturi de climat răcoros. Napul se dezvoltă rapid, astfel încât însămânțările de la începutul primăverii sau

de la sfârșitul verii să producă o recoltă înainte de instalarea temperaturilor caniculare de vară sau înainte de sfârșitul toamnei.

nap-indian

Plantă din America de Nord (*Arisaema triphyllum*), din familia *Arum*, apreciată pentru forma neobișnuită a florilor. Este una dintre cele mai cunoscute flori sălbatice perene din E SUA și al Canadei și crește în pădurile și desișurile bogate în umezeală din Nova Scotia până în Minnesota și la S de Florida și Texas. Frunzele cresc pe două lujere și umbresc floarea verde cu dungi purpurii, în formă de cornet, care crește pe un lujer separat. Cornetul se curbează ca o glugă peste un spic cărnos care are la bază niște flori minuscule. La sfârșitul verii, planta face fructe mici, de un roșu aprins, otrăvitoare pentru om, dar comestibile pentru multe animale sălbatice.

nap-suedez

Plantă (*Brassica napus*) din familia *Cruciferae*. Napul suedez este o plantă bienală, rezistentă, de climat răcoros, cultivată pentru rădăcinile cărnoase și frunzele moi. Este înrudită cu napul; are nevoie de o perioadă de creștere mai îndelungată, dar tolerează mai bine frigul; în plus, pulpa rădăcinii sale este mai consistentă și mai hrănitoare, iar rădăcinile se conservă mult mai bine în timpul iernii. Varietățile cu miez alb au coajă verde și aspră și flori de un galben strălucitor. Varietățile cu miez galben au coajă netedă, de culoare verde, roșie-închis sau de culoarea bronzului și flori galbene-închis sau oranj pal. Napul-suedez se cultivă pe scară largă ca legumă și plantă furajeră în Canada, Marea Britanie și N Europei și pe arii mai restrânse în SUA.

napalm

Compus organic, săpun sau sare de aluminiu a unui amestec de acizi grași, folosit pentru îngroșarea benzinei utilizate drept substanță inflamabilă pentru aruncătoarele de flăcări și bombele incendiare. Amestecul vâscos, numit tot napalm, arde mai încet și poate fi detonat cu mai multă precizie și pe distanțe mai mari decât gazolina. La contactul cu o suprafață, inclusiv cu corpul uman, aderă și continuă să ardă. Prima dată a fost folosit de americani în Al Doilea Război Mondial. A stârnit controverse pe plan internațional, când americanii l-au folosit în Războiul din Vietnam.

Napata

Oraș în Egiptul antic. Situat mai jos de a patra cataractă a fluviului Nil, în N actualului Sudan, a fost capitala (cca 750–590 î.Hr.) regatului nubian Kush și leagănul culturii karmah. De la începutul Dinastiei XVIII a intrat în sfera de influență a Egiptului. Printre ruine se află câteva piramide și temple.

Napier, John

(1550, castelul Merchiston, lângă Edinburgh, Scoția - 04.04.1617, castelul Merchiston)

Matematician scoțian și apărător al protestantismului. Și-a împărțit viața între atacurile la adresa catolicismului și matematică. În repetate rânduri i-a cerut regelui Iacob IV al Scoției să acționeze cu fermitate pentru îndepărtarea pericolului catolicismului. Din 1594 a proiectat arme secrete, printre care un car din metal, prevăzut cu orificii prin care se puteau trage focuri de armă. A introdus conceptul de logaritm, pentru a simplifica o serie de calcule ce presupuneau înmulțirea, împărțirea, radicalii și ridicarea la putere. Tot el a introdus virgula ca notație pentru fracțiile zecimale. Setul de baghete de calcul pe care le-a proiectat a dus la inventarea riglei de calcul.

Napo

Râu care trece prin NE Ecuadorului și prin NE statului Perú. Izvorăște în Ecuador, curge spre E, peste granița peruviană, prin pădurile tropicale și se varsă în fluviul Amazon, după un parcurs de 885 km. Este o importantă rută de transport. Malurile lui sunt pășuni pentru vite, iar pădurile sunt exploatate pentru cauciuc, materie primă pentru guma de mestecat și cherestea.

Napolelui, Regatul ~

Fost regat ce cuprindea partea sudică a Peninsulei Italice. Regiunea a fost cucerită, pe rând, de romani, bizantini, longobarzi și sarazini, înaintea sosirii normanzilor, în sec. XI, care au alipit-o regatului lor, Sicilia. În 1282 a devenit un regat independent, dar în 1442 s-a unit din nou cu Sicilia pentru a forma Regatul Celor Două Sicilii. Din nou separat de Sicilia în 1458, a fost cucerit de Franța și apoi de Spania pentru următoarele două secole. În 1713 a fost cedat casei austriece de Habsburg, însă în 1734 a fost cucerit de Bourbonii din Spania, care au reconstituit Regatul celor Două Sicilii. Napoleon a anexat Regatul Napolelui la Franța și apoi i-a redat statutul de regat independent, între 1806 și 1815, după care casa de Bourbon a revenit la putere. În 1860, Regatul Napolelui și Sicilia au votat unirea cu restul Italiei.

Napoleon II *sau* Ducele de Reichstadt *născut* Napoléon-François-Charles-Joseph Bonaparte

(20.03.1811, Paris, Franța - 22.07.1832, Schönbrunn, Austria)

Singurul fiu al lui Napoleon și al Mariei-Luiza. S-a născut în timpul domniei lui Napoleon ca împărat și a primit titlul de rege al Romei. Când tatăl său a abdicat (1814), Maria-Luiza l-a luat la curtea tatălui ei, împăratul Francisc II, nepermițându-i să rămână în Franța sub numele de Napoleon II, ca nucleu al rezistenței. În Austria i s-a dat titlul de duce de Reichstadt și a fost plasat sub supravegherea lui Klemens, prinț de Metternich. În 1830, insurgenții bonapartiști au încercat să-l readucă pe tron ca Napoleon II, dar tânărul era deja bolnav de tuberculoza care i-a și adus moartea.

Napoleon III *sau* Louis-Napoléon *născut* Charles-Louis-Napoléon Bonaparte

(20.04.1808, Paris, Franța - 09.01.1873, Chislehurst, Kent, Anglia)

Împărat al Franței (1852–1870), nepot al lui Napoleon. Și-a petrecut tinerețea în exil în Elveția și Germania (1815–1830). La moartea fiului lui Napoleon, Napoléon-François Charles-Joseph Bonaparte, duce de Reichstadt, în 1832, el a devenit pretendent la tronul Franței. După o lovitură de stat nereușită a fost exilat de regele Ludovic-Filip în SUA. După o altă lovitură de stat, în 1840, a fost arestat, judecat și condamnat la închisoare. A reușit să fugă în Anglia în 1846 și s-a întors la Paris în 1848, fiind ales în Adunarea Națională. Legenda lui Napoleon i-a câștigat pe alegătorii care l-au votat președinte al celei de-A Doua Republici. În încercarea de a-și extinde puterea, a organizat o lovitură de stat în 1851 și s-a autoproclamat dictator; în 1852 a devenit împăratul Napoleon III al celui de-Al Doilea Imperiu. În intenția de a restabili puterea Franței, s-a implicat în Războiul Crimeii și a contribuit la negocierea tratatului în cadrul Congresului de la Paris (1856). S-a aliat cu Sicilia împotriva Austriei (1859) și a câștigat Bătălia de la Solferino. A sprijinit unificarea Italiei și a anexat Savoia și Nisa (1860). În Franța a sprijinit politicile liberale într-o perioadă de prosperitate ce a caracterizat cea mai mare parte a domniei lui. În anii 1860 a introdus treptat liberalizarea politică. S-a așteptat să obțină recompense materiale din partea „imperiului latin" după ce l-a instaurat pe Maximilian împărat al Mexicului (1864–1867), dar acestea nu s-au materializat. În Războiul austro-prusian (1866), a reușit să mențină neutralitatea Franței, dar în 1870, Otto von Bismarck l-a atras într-un dezastruos Război franco-prusian. După ce a pierdut Bătălia de la Sedan (sept. 1870), Napoleon a capitulat și a fost detronat.

H. ROGER-VIOLLET

Napoleon III, portret de Hippolyte Flandrin; Muzeul Versailles

Napoleon I *inițial* Napoleon Bonaparte *născut* Napoleone Buonaparte

(15.08.1769, Ajaccio, Corsica - 05.05.1821, Insula Sfânta Elena)

General francez, prim-consul (1799–1804), împărat al Primului Imperiu Francez (1804–1814/1815), una dintre cele mai importante figuri din istoria Europei Occidentale. A revoluționat organizarea și pregătirea militară; a inițiat Codul lui Napoleon, aflat la baza codurilor civile de mai târziu; a reorganizat sistemul de învățământ și a încheiat un Concordat de lungă durată cu papalitatea.

Numeroasele reforme ale lui Napoleon au lăsat o urmă adâncă asupra instituțiilor Franței și ale Europei Occidentale. Însă adevărata sa pasiune a fost expansiunea militară a Imperiului Francez. Deși, la căderea sa, teritoriul Franței era doar cu puțin mai întins decât fusese la izbucnirea Revoluției din 1789, el a fost considerat (în timpul vieții și până la sfârșitul celui de-Al Doilea Imperiu, condus de nepotul său, Napoleon III) unul dintre cei mai mari eroi din istoria lumii.

Napoleon s-a născut în Corsica, la scurtă vreme după ce Genova cedase Franței drepturile asupra insulei. Era al patrulea (și cel de-al doilea care a supraviețuit) copil al avocatului Carlo Buonaparte și al soției acestuia, Letizia Ramolino. Familia tatălui, care aparținea vechii nobilimi din Toscana, emigrase în Corsica în sec. XVI.

Carlo Buonaparte se căsătorise cu frumoasa și voluntara Letizia pe când aceasta avea doar 14 ani; au avut opt copii, aduși pe lume în timpuri extrem de vitrege. Ținutul lor natal fusese ocupat de francezi, cărora li se opuneau corsicanii conduși de Pasquale Paoli. Carlo Buonaparte s-a alăturat partidului lui Paoli, însă, când Paoli a trebuit să fugă din țară, Buonaparte a ajuns la o înțelegere cu francezii. În 1771, câștigând protecția guvernatorului Corsicăi, el a fost

desemnat consilier juridic al districtului Ajaccio. În 1778 a obținut permisiunea de a-și înscrie cei doi fii mai mari, Joseph și Napoleon, la liceul din d'Autun.

Născut și crescut în Corsica, Napoleon a continuat, o bună bucată de timp de la sosirea în Franța continentală, să se considere un străin; totuși, de la vârsta de nouă ani, a învățat în Franța, ca orice alt cetățean francez. Deși, din cauza unui anumit aspect al caracterului său, a fost adeseori considerat încarnarea tipului de condotier italian din sec. XIV, Napoleon nu a împărtășit nici tradițiile, nici prejudecățile țării sale adoptive: rămânând corsican, din punctul de vedere al temperamentului său, el era înainte de toate, prin educația și prin învățăturile primite, un om al sec. XVIII.

Napoleon a învățat în trei școli: la Autun (o scurtă perioadă de timp), la colegiul militar din Brienne (cinci ani) și la Academia Militară din Paris (un an). În februarie 1785, la Paris, tatăl său a murit de cancer la stomac, lăsându-și familia în impas financiar. Deși nu era fiul cel mare al soților Buonaparte, Napoleon și-a asumat rolul de cap al familiei înainte de a împlini 16 ani. În septembrie, a terminat academia militară pe locul 42 (din 58 de studenți).

A devenit astfel locotenent secund în regimentul de artilerie din La Fère, un fel de școală pregătitoare pentru tinerii ofițeri de artilerie. Detașat la Valence, Napoleon își continuă studiile și citește mult, în special lucrări de strategie și tactici de luptă. Scrie *Scrisori despre Corsica* (Lettres sur la Corse) în care își exprimă sentimentele față de patria sa. În septembrie 1786 se întoarce în Corsica, revenind în regimentul său abia în iunie 1788. În acel moment, tulburările sociale, care aveau să culmineze cu Revoluția Franceză, se făceau deja simțite. Cunoscător al scrierilor lui Voltaire și ale lui Rousseau, Napoleon era de părere că o schimbare politică era necesară, însă, în calitate de ofițer de carieră, se pare că nu vedea rostul unor reforme sociale radicale.

Revoluția și dictatura iacobină

În 1789, când Adunarea Națională, care hotărâse instituirea monarhiei constituționale, i-a permis lui Paoli să se întoarcă în Corsica, Napoleon a cerut o permisie și, în septembrie, s-a alăturat grupului acestuia. Însă Paoli nu îl simpatiza deloc pe tânăr, deoarece îl considera un străin, iar tatăl său abandonase lupta pentru cauza lui. Dezamăgit, Napoleon s-a întors în Franța și, în aprilie 1791, a fost numit prim-locotenent al Regimentului 4 artilerie, detașat la Valence. Acolo a intrat imediat în Clubul Iacobinilor, o societate care inițial susținuse monarhia constituțională. Curând, Napoleon avea să devină președintele lui, ținând discursuri împotriva nobililor, a călugărilor și a episcopilor. În septembrie 1791 obține permisiunea de a se întoarce în Corsica, unde rămâne trei luni. Ales locotenent-colonel în Garda Națională Corsicană, se ceartă cu Paoli, șeful său direct. În ianuarie 1792, deoarece nu se prezentase în Franța, este trecut pe lista dezertorilor. Însă, în aprilie, Franța a declarat război Austriei, astfel că actul său de nesupunere a fost iertat.

Bucurându-se, după câte se pare, de protecția unui superior, Napoleon a fost promovat la gradul de căpitan, dar nu s-a mai întors la regimentul său. În schimb, în octombrie 1792, se întoarce în Corsica, unde Paoli își exercita puterile dictatorial și se pregătea să separe Corsica de Franța. Totuși, Napoleon se alătură corsicanilor iacobini care se opuneau politicii duse de Paoli. În aprilie 1793, odată cu izbucnirea războiului civil în Corsica, Paoli condamnă familia Buonaparte la „damnare și dezonoare pe viață". Drept urmare, familia se refugiază în Franța.

În iunie 1793, Napoleon Bonaparte, așa cum avea să fie numit din acest moment (deși familia sa avea să renunțe la varianta italiană a numelui, Buonaparte, abia după 1796), s-a alăturat regimentului său detașat la Nisa. În pamfletul *Cină la Beaucaire* (Le Souper de Beaucaire), scris în această perioadă, pleda energic pentru acțiuni concertate ale tuturor republicanilor strânși în jurul iacobinilor, care deveneau din ce în ce mai radicali, și al Convenției Naționale, adunarea revoluționară care, cu o toamnă în urmă, abolise monarhia.

În 1793, la sfârșitul lunii august, trupele Convenției Naționale preluaseră orașul Marseille, însă fuseseră oprite la intrarea în Toulon, unde monarhiștii chemaseră în ajutor trupe ale armatei britanice. Comandantul regimentului de artilerie fiind rănit, Bonaparte preia postul acestuia prin intermediul comisionarului armatei, Antoine Saliceti, delegat corsican și prieten cu familia lui Napoleon. În septembrie, Bonaparte este promovat maior și, în octombrie, general adjutant. Pe 16 decembrie este rănit de o baionetă, dar, în ziua următoare, trupele armatei britanice, hărțuite de regimentul lui Napoleon, evacuează Toulonul. Pe 22 decembrie, la vârsta de 24 de ani, Bonaparte este promovat la gradul de general de brigadă în semn de

recunoaștere a rolului decisiv pe care îl jucase în cucerirea orașului.

Augustin de Robespierre, comisionarul armatei, i-a scris fratelui său, Maximilien, viitorul conducător al guvernului și una dintre figurile marcante ale regimului Terorii, lăudând „calitățile extraordinare" ale tânărului ofițer republican. În februarie 1794, Bonaparte este numit comandant al regimentului de artilerie al armatei franceze din Italia. Pe 27 iulie 1794, la Paris, Robespierre este înlăturat de la putere. Când veștile au ajuns la Nisa, Bonaparte, care era considerat protejatul lui Robespierre, a fost arestat și acuzat de conspirație și trădare. Este eliberat în septembrie, însă nu este repus în funcția de comandant.

În martie, refuză oferta de a comanda regimentul de artilerie al Armatei de Vest, care lupta în Vendée împotriva contrarevoluționarilor. Postul nu îi oferea perspective și pleacă la Paris să se justifice. Îi era greu să se descurce cu jumătate de soldă, mai ales că avea și o aventură cu Désirée Clary, fiica unui bogat om de afaceri din Marseille și sora Juliei, soția fratelui său mai mare, Joseph. În ciuda tratativelor purtate la Paris cu superiorii, Napoleon nu a reușit să obțină un post satisfăcător din cauza ambițiilor sale și a relațiilor strânse cu montagnarzii (care făceau parte din aripa mai radicală a Convenției Naționale). S-a gândit apoi să-și ofere serviciile sultanului Turciei.

Directoratul

Bonaparte se afla la Paris când, în octombrie 1795, Convenția Națională, în ajunul destrămării sale, supunea noua Constituție unui referendum, alături de decrete potrivit cărora două treimi din membrii Convenției Naționale aveau să fie realeși în cadrul noilor adunări legislative. Monarhiștii, care doreau reinstaurarea monarhiei, au instigat la revoltă în Paris pentru a împiedica aplicarea acestor măsuri. Paul Barras, căruia Convenția Națională îi încredințase puteri dictatoriale, nu dorea să depindă de comandantul trupelor din țară. În schimb, cunoscând capacitățile militare ale lui Bonaparte (demonstrate la Toulon), l-a numit secundul său la comanda armatei. Prin urmare, Napoleon a fost cel care a nimicit mulțimile de rebeli care au înfruntat Convenția Națională pe 5 octombrie 1795, salvând astfel Convenția și republica.

Astfel, Bonaparte a devenit comandantul forțelor armate din interiorul țării, fiind la curent cu evoluția politicii în Franța, și un consultant prețuit pe probleme militare în cadrul noului guvern, Directoratul. În această perioadă a cunoscut-o pe Joséphine Tascher de La Pagerie, văduva generalului Alexandre de Beauharnais (ghilotinat în timpul Terorii), mamă a doi copii și o femeie care avusese multe legături amoroase.

Din toate punctele de vedere, Bonaparte începea o viață nouă. În martie 1796, după ce își demonstrase loialitatea față de Directorat, este numit comandantul-șef al forțelor armate din Italia. Obținuse acest post după mai multe săptămâni de insistențe, deoarece dorea să ducă personal la capăt planul de campanie aprobat de Directorat la sfatul său. Pe 8 martie se căsătorește cu Joséphine și, pe 10 martie, pleacă în Italia.

Ajungând la comandamentul său din Nisa, Bonaparte descoperă că soldații săi, în număr de 30 000 (din 43 000, cât ar fi trebuit să fie în realitate), sufereau de malnutriție și erau prost echipați. Pe 28 martie 1796, ține primul discurs în fața trupelor: „Soldați, sunteți prost îmbrăcați și hrăniți... Provincii prospere și orașe mărețe așteaptă să le cuceriți și prin ele veți câștiga onoare, glorie și averi. Soldați ai Italiei, aveți suficient curaj și credință?"

Pe 12 aprilie, pornește atacul și învinge succesiv armatele Austriei și Sardiniei, îndreptându-se către Torino. Regele Sardiniei, Victor Amadeus III, cere un armistițiu și, în urma Tratatului de pace de la Paris din 15 mai, Nisa și Savoia, aflate sub ocupație franceză încă din 1792, sunt anexate Franței. Bonaparte continuă războiul împotriva austriecilor și ocupă Milano, dar este oprit la Mantova. În timp ce armata sa ataca fortăreața, el semna armistiții cu ducele de Parma, cu ducele Modenei și cu papa Pius VI.

În aceeași perioadă, și-a manifestat interesul față de organizarea politică a Italiei. Planul său de „republicanizare" a țării, printr-un grup de „patrioți" italieni conduși de Filippo Buonarroti, a trebuit pus la dosar atunci când Buonarroti a fost arestat pentru complicitate în cazul François-Noël Babeuf, de conspirație împotriva Directoratului. Din acel moment, Bonaparte, fără a-i exclude pe toți patrioții italieni, le-a redus libertatea de acțiune. El a pus bazele unui regim republican în Lombardia, dar i-a supravegheat în continuare pe capii acestuia. În octombrie 1796 a fondat Republica Cisalpină, alipind Modena și Reggio nell'Emilia la statele papale Bologna și Ferrara, ocupate de forțele armate ale Franței. A trimis apoi o expediție pentru recucerirea Corsicăi, pe care forțele armate britanice o evacuaseră.

Napoleon în robă imperială, de François Gérard, 1805; Muzeul Național Versailles și Trianon

Pornind din Alpi, armatele austriece au lansat patru atacuri pentru a elibera Mantova, dar au fost înfrânte de fiecare dată de Bonaparte. În ianuarie 1797, după ultima înfrângere (la Rivoli), Mantova a capitulat. Apoi, Napoleon s-a îndreptat către Viena. Când se afla la 100 km de capitală, austriecii au cerut un armistițiu. În urma tratativelor de pace, Austria ceda Franței sudul Olandei, recunoștea statutul de republică al Lombardiei și primea în schimb o parte dintre teritoriile aparținând vechii Republici a Veneției, care a fost împărțită între Austria, Franța și Lombardia. Apoi, Bonaparte a consolidat și a recunoscut republicile din nordul Italiei și a încurajat propaganda iacobină (republicană radicală) în Veneția. Unii patrioți italieni au sperat că aceste evenimente vor duce în curând la formarea unei republici italiene unice și indivizibile, după modelul francez.

Între timp, Bonaparte privea cu îngrijorare succesul de care se bucuraseră monarhiștii în timpul alegerilor din Franța (din primăvara lui 1797) și a sfătuit Directoratul să le opună rezistență chiar și prin intervenție militară, dacă era necesar. El l-a trimis pe generalul Pierre Augereau la Paris, alături de alți ofițeri și soldați, pentru a sprijini lovitura de stat din 4 septembrie 1797, prin care au fost eliminați susținătorii monarhiștilor din guvern și din consiliile legislative și care i-a adus un plus de prestigiu lui Bonaparte. Astfel, el a putut dicta termenii Tratatului de la Campo Formio, încheiat cu Austria. Totuși, Directoratul a fost nemulțumit că, în urma tratatului, Veneția a revenit Austriei și că în acesta nu se specifica că malul stâng la Rinului revenea Franței. Pe de altă parte, popularitatea lui Bonaparte atinsese cele mai înalte cote, deoarece, după cinci ani de război pe continent, reușise să obțină victorii în numele Franței.

Doar războiul pe mare (împotriva Angliei) a continuat. Membrii Directoratului, care doreau să atace Insulele Britanice, l-au numit pe Bonaparte la comanda armatei, masată în acest scop de-a lungul Canalului Mânecii. În februarie 1798, după o inspecție rapidă, el a anunțat că operațiunea nu putea fi întreprinsă până când Franța nu deținea controlul asupra mării și a sugerat atacarea surselor de bogăție ale Angliei, prin ocuparea Egiptului și prin amenințarea rutei către India. Această propunere, sprijinită de Charles-Maurice de Talleyrand, ministrul de externe, a fost acceptată de membrii Directoratului, care erau bucuroși să scape de tânărul și ambițiosul general.

Datorită unor coincidențe fericite, expediția s-a bucurat, la început, de un mare succes: Napoleon a ocupat Malta, marea fortăreață a cavalerilor ospitalieri (10 iunie 1798), Alexandria (1 iulie) și delta Nilului. Totuși, pe 1 august, flota franceză, ancorată în portul Abu Qir, a fost distrusă complet de flota amiralului Horatio Nelson în urma Bătăliei Nilului, astfel că Napoleon s-a văzut prizonier pe teritoriul pe care îl cucerise. În Egipt, introduce tehnici și sisteme politice și administrative occidentale. În septembrie, Turcia, care deținea oficial suzeranitatea asupra Egiptului, a declarat război Franței. În februarie 1799, pentru a împiedica invadarea Egiptului de către armatele turcești și pentru a se întoarce în Franța prin Anatolia, Bonaparte a intrat în Siria. Este oprit la Accra de forțele armatei britanice, care rezistă asediului, și, în mai, începe o retragere dezastruoasă către Egipt.

Bătălia Nilului a arătat Europei că Bonaparte nu era invincibil, iar Anglia, Austria, Rusia și Turcia au format o nouă alianță împotriva Franței. Armatele franceze din Italia au fost înfrânte în primăvara lui 1799 și au trebuit să se retragă dintr-o bună parte a peninsulei. Aceste înfrângeri au dus la tulburări chiar și în Franța. Lovitura de stat din 18 iunie 1799 a îndepărtat membrii cu vederi moderate din Directorat și a adus la putere persoane considerate iacobini. Totuși, situația a rămas confuză și unul dintre noii membri ai Directoratului, Emmanuel Sieyès, era convins că doar o dictatură militară ar putea preveni reinstaurarea monarhiei: „Am nevoie de o sabie", a spus el. Bonaparte n-a stat foarte mult pe gânduri: și-a părăsit armata și s-a întors în Franța pentru a salva republica, desigur, dar și pentru a profita de pe urma noilor schimbări și pentru a prelua puterea. Directoratul ordonase, de fapt, întoarcerea sa, însă el nu primise ordinul, astfel că, nesocotind instrucțiunile, a părăsit Egiptul pe 22 august 1799, alături de câțiva tovarăși. Cele două fregate au reușit

în mod surprinzător să scape de englezi și Bonaparte a ajuns la Paris pe 14 octombrie.

Între timp, victoriile Franței din Elveția și din Olanda evitaseră pericolul invaziei, iar revoltele contrarevoluționarilor de pe teritoriul Franței eșuaseră. Prin urmare, o eventuală lovitură de stat nu mai putea fi justificată prin nevoia de a salva republica. Totuși, Sieyès nu renunțase la planul său, mai ales că, între timp, obținuse și „sabia". La sfârșitul lui octombrie, el și Bonaparte plănuiau lovitura, iar pe 9–10 noiembrie 1799, aceasta a fost pusă în aplicare: membrii Directoratului au fost obligați să demisioneze, membrii consiliilor legislative au fost împrăștiați și un nou guvern, Consulatul, a luat naștere. Acesta era condus de trei consuli: Bonaparte și doi dintre membrii demisionari ai Directoratului, Sieyès și Pierre-Roger Ducos. Însă, din acest moment, Bonaparte avea să devină conducătorul de facto al Franței.

Consulatul

Bonaparte, acum în vârstă de 30 de ani, era slab, mic de înălțime și avea părul tuns scurt, primind de aceea porecla de *Le petit tondu* (*în franceză*, Tunsulică). Nu se cunoșteau multe lucruri despre caracterul lui, însă oamenii aveau încredere într-un om care nu suferise nici o înfrângere (bătăliile de pe Nil și de la Accra fuseseră uitate) și care reușise să negocieze Tratatul de la Campo Formio. Oamenii sperau ca el să mențină pacea, să pună capăt tulburărilor sociale și să consolideze cuceririle politice și sociale ale Revoluției Franceze. Era extrem de inteligent, prompt în luarea unor decizii, dispus să muncească până la epuizare, însă nespus de ambițios. Părea a fi omul Revoluției deoarece, datorită acesteia, ajunsese, la o vârstă fragedă, să dețină cea mai înaltă funcție din stat. Și nu avea să uite acest lucru; era, de asemenea, un om al sec. XVIII, cel mai luminat dintre despoții din perioada Iluminismului, un adevărat fiu al lui Voltaire. Nu credea în suveranitatea poporului, în voința acestuia sau în dezbaterile parlamentare. Totuși, s-a bazat mai mult pe gândire decât pe dreptate și a preferat „oameni de talent" - matematicieni, juriști și oameni de stat, oricât de cinici sau de interesați ar fi fost aceștia - în locul „tehnicienilor", în adevăratul sens al cuvântului. Era de părere că voința fermă și „dreaptă" putea realiza orice dacă se bucura și de sprijinul baionetelor; disprețuia și îi era teamă de masele de oameni, dar credea că putea manipula în voie opinia publică. Era considerat un general strălucit, dar nu încetase niciodată să fie doar un simplu soldat.

Bonaparte a impus o dictatură în Franța, însă adevăratul său caracter a fost mascat de Constituția din 25 decembrie 1799, redactată de Sieyès, care nu garanta „drepturile omului" și nici nu făcea vreo referire la „libertate, egalitate și fraternitate", ci îi favoriza pe partizanii revoluției, proclamând caracterul irevocabil al vânzării proprietăților de stat și susținând legislația împotriva emigranților politici. De asemenea, conferea puteri extraordinare primului-consul, cei doi colegi ai săi deținând doar roluri minore în cadrul guvernului. Primul-consul, Bonaparte, desemna miniștrii, generalii, funcționarii de stat, magistrații și membrii Consiliului de Stat și avea un cuvânt greu de spus în alegerea membrilor celor trei adunări legislative care, teoretic, erau aleși prin sufragiu universal. În februarie 1800, în urma unui plebiscit, Constituția a fost adoptată cu o majoritate impresionantă de voturi.

Programul de reforme

Modificările viabile impuse de Bonaparte și întreprinse de Consulat, cu privire la reforma administrativă aveau să joace un rol mult mai important decât Constituția. În fruntea guvernului se afla Consiliul de Stat, creat de primul-consul și prezidat, adeseori, tot de el; avea să joace un rol important atât ca sursă de noi legi, cât și ca tribunal administrativ. În fruntea administrației departamentelor se aflau prefecții, care îndeplineau rolul intendenților din regimul precedent: supervizau aplicarea legilor și acționau ca instrumente de centralizare. Sistemul judiciar a fost modificat aproape complet: judecătorii nu mai erau aleși, ci nominalizați de guvern, iar imparțialitatea lor era garantată de inamovibilitate. Efectivele de polițiști au fost suplimentate, iar administrația financiară a cunoscut și ea modificări importante: au fost delegați funcționari de stat speciali pentru colectarea impozitelor; francul a fost stabilizat și a fost înființată Banca Franței, deținută în coproprietate de acționari și de stat. Învățământul s-a transformat într-un serviciu public important; școlile secundare beneficiau de o organizare semimilitară, iar facultățile din cadrul universității au fost reînființate. Totuși, învățământul în școlile primare era, în continuare, neglijat.

Bonaparte împărtășea părerea lui Voltaire conform căreia oamenii aveau nevoie de o religie. Aceasta nu prezenta nici un interes pentru el: în Egipt, dorise să se convertească la islam. Totuși, el considera că Franța avea nevoie de liniște în plan religios. În 1796, în timpul încheierii armistițiului cu papa

Pius VI, Bonaparte a încercat să-l convingă să-și revizuiască atitudinea față de preoții francezi, care îmbrățișaseră Constituția civilă a clerului. Pius VII, care, în martie 1800, devenise succesorul lui Pius VI, era mai înțelegător decât predecesorul său, astfel că, la zece luni de la începerea negocierilor, a fost semnat Concordatul din 1801, un pact de reconciliere între Biserică și stat. Papa a recunoscut statutul de republică al Franței și a cerut demisia tuturor episcopilor; noii prelați aveau să fie desemnați de primul-consul și instituiți de papă; Roma a acceptat, de asemenea, pierderea proprietăților care aparținuseră clerului și care fuseseră vândute în timpul Revoluției Franceze. De fapt, Concordatul recunoștea libertatea de religie și caracterul laic al statului.

Codificarea dreptului civil, inițiată în 1790, s-a încheiat în perioada Consulatului. Codul, care a fost promulgat pe 21 martie 1804 și care avea să devină cunoscut sub numele de Codul lui Napoleon, a dat o formă permanentă ideilor propovăduite de Revoluția Franceză: libertatea individului, libertatea de a munci, libertatea de conștiință, laicitatea statului și egalitatea în fața legii; însă, în același timp, proteja proprietățile funciare, oferea o libertate mai mare angajatorilor, neglijând drepturile angajaților; accepta divorțul, dar oferea puține drepturi legale femeilor.

Armata a beneficiat de cea mai mare atenție din partea guvernului. Primul-consul păstra, în linii generale, sistemul instituit de Revoluția Franceză: serviciul militar rămânea obligatoriu, dar cei care nu doreau să-l satisfacă puteau apela la înlocuitori; recruții erau amestecați cu veteranii și toți se calificau pentru promovare în ranguri superioare. Totuși, înființarea Academiei Saint-Cyr, în scopul pregătirii infanteriștilor, a oferit tinerilor din familiile burgheze o cale ușoară de a îmbrățișa o carieră militară. Mai mult, Școala Politehnică, înființată de Convenția Națională, a fost militarizată pentru a produce ingineri și ofițeri pentru regimentele de artilerie. Totuși, Bonaparte nu era interesat să introducă invenții tehnice în armată. El se baza pe „forța picioarelor soldaților săi“: strategia sa era o armată care se mișca repede.

Campanii militare și vremuri tulburi de pace

Primul-consul și-a petrecut iarna și primăvara 1799–1800 reorganizând armata și pregătind un atac asupra Austriei (Rusia nu era vizată, deoarece se retrăsese din coaliția împotriva Franței). Analizând repede

Napoleon pe câmpul de luptă de la Eylau, februarie 1807, tablou în ulei de Antoine-Jean Gros, 1808; Luvru, Paris. Librăria Congresului, Washington DC

situația, el a întrevăzut importanța strategică a Confederației Elvețiene, de unde ar fi fost liber să ia prin învăluire armatele austriece fie în Germania, fie în Italia. Succesele repurtate anterior l-au făcut să aleagă Italia. Conducându-și armata prin trecătoarea Marele Sf. Bernard înainte de topirea zăpezii, a luat prin surprindere armata austriacă și a asediat Genova. În urma Bătăliei de la Marengo din iunie, armata franceză a pus stăpânire pe valea fluviului Pad până la Adige și, în decembrie, o altă armată franceză i-a înfrânt pe austrieci în Germania. În februarie 1801, Austria a fost nevoită să semneze Tratatul de la Lunéville, prin care era recunoscut dreptul Franței asupra granițelor naturale pe care Iulius Caesar le dăduse Galliei: Rinul, Alpii și Pirineii. Doar Anglia mai rămăsese în război cu Franța, dar și aceasta avea să-și dorească sfârșitul luptelor. Tratativele de pace, stabilite la Londra în octombrie 1801, au marcat sfârșitul ostilităților și tratatul de pace a fost semnat la Amiens pe 27 martie 1802.

Pacea domnea din nou în Europa. Renumele primului-consul atinsese culmi nebănuite, iar prietenii – la sugestia sa – au cerut „o dovadă de gratitudine din partea poporului“ pentru conducătorul lor. În mai 1802 este propus un referendum în urma căruia populația trebuia să răspundă la următoarea întrebare: „Considerați că Napoleon Bonaparte ar trebui să fie consul pe viață?“. În august, un număr impresionant de voturi i-a acordat dreptul de a-și prelungi consulatul și de a-și desemna succesorul.

Concepția lui Bonaparte despre pacea internațională diferea de cea a britanicilor, pentru care Tratatul de la Amiens reprezenta o limită absolută peste care Anglia nu era pregătită să treacă, indiferent de

situație. Englezii sperau, de altfel, să schimbe anumite prevederi, pe care fuseseră nevoiți să le accepte. În schimb, pentru Bonaparte, Tratatul de la Amiens reprezenta un punct de plecare pentru prosperitatea Franței. El intenționa să transforme jumătate din continentul european în piață de desfacere pentru Franța, fără a micșora taxele vamale - spre indignarea comercianților englezi. Pentru a extinde teritoriile franceze peste mări, intenționa să recupereze Santo Domingo (Haiti; guvernată din 1798 de conducătorul de culoare Toussaint-Louverture), să ocupe Louisiana (cedată Franței de Spania în 1800), să recucerească Egiptul și să extindă cu orice preț influența Franței asupra Mării Mediterane și a Oceanului Indian. În Europa continentală, el a înaintat dincolo de granițele naturale ale Franței, a alipit Piemontul Franței, a impus un nou guvern centralizat în Elveția și i-a despăgubit pe prinții din Germania pentru teritoriile din regiunea Rinului, de care fuseseră deposedați în urma Tratatului de la Lunéville, cu proprietăți secularizate din principatele ecleziastice.

Anglia era îngrijorată de această expansiune a Franței pe timp de pace și nu era încântată de faptul că un singur stat deținea controlul asupra liniei de coastă a Europei, care se întindea de la Genova până la Anvers. Totuși, ruptura cu Franța avea să se producă odată cu problema ridicată de Malta. Conform Tratatului de la Amiens, Anglia, care preluase insula după ce fusese înlăturată ocupația franceză, ar fi trebuit să o înapoieze cavalerilor ospitalieri; însă Marea Britanie, sub pretextul că Franța nu evacuase încă anumite porturi din Napoli, a refuzat să părăsească insula. Relațiile dintre cele două țări au devenit încordate și, în mai 1803, Anglia a declarat război Franței.

Imperiul

Consecința acordului de pace a fost consulatul pe viață; reizbucnirea războiului avea să ducă la formarea imperiului. Guvernul britanic, căruia i-ar fi surâs ideea de a-l vedea pe Bonaparte înlăturat de la putere sau asasinat, a reluat subvențiile către monarhiștii francezi, care și-au reînceput comploturile și au iscat tulburări sociale. În 1804, în urma unui complot de asasinare finanțat de britanici, Bonaparte s-a hotărât să le dea o lecție adversarilor. Poliția îl suspecta pe tânărul duce de Enghien, urmaș al casei de Bourbon, care-și avea reședința în Germania, la câțiva kilometri de granița Franței. Prin urmare, cu acordul lui Talleyrand și al șefului poliției, Joseph Fouché, ducele a fost răpit pe teren neutru și adus la Vincennes, unde a fost judecat și împușcat (21 martie). Această acțiune a provocat o reluare a protestelor din partea membrilor vechii aristocrații, dar a contribuit la întărirea autorității lui Fouché.

Fondarea imperiului

În speranța că își va consolida poziția și că va descuraja comploturile, Fouché l-a sfătuit pe Bonaparte să renunțe la consulat și să introducă monarhia ereditară, care, deoarece presupunea un moștenitor, avea să înlăture orice tentativă de schimbare a regimului prin asasinare. Bonaparte a îmbrățișat repede ideea și, pe 28 mai 1804, a proclamat imperiul.

Deși nu se schimbau foarte multe lucruri în organizarea guvernului, Napoleon, ca împărat, a reînviat o serie de instituții asemănătoare celor din vechiul regim. În primul rând, a dorit să fie consfințit de papă, pentru ca încoronarea să fie mult mai impresionantă decât cele ale regilor Franței. Pius VII a fost de acord să vină la Paris, iar ceremonia, care a părut excesivă atât monarhiștilor, cât și veteranilor Revoluției, a avut loc la Notre-Dame pe 2 decembrie 1804. În ultimul moment, împăratul a luat coroana din mâinile papei și și-a pus-o singur pe cap.

Regimul imperial a instituit, de asemenea, simbolurile și titlurile specifice imperiului. Titlurile princiare au fost acordate membrilor familiei lui Napoleon în 1804 și, în 1808, a fost creată o nobilime imperială. Din cauza adversarilor regimului, Napoleon și-a intensificat propaganda și a impus o cenzură din ce în ce mai mare asupra presei. Regimul dictatorial i-a permis să continue șirul războaielor timp de ani de zile fără să-și facă griji din cauza opiniei publice franceze. Deoarece, din ianuarie 1802, era și președinte al Republicii Italiene (fosta Republică Cisalpină), în martie 1805, Napoleon a fost proclamat rege al Italiei și încoronat la Milano (în mai).

Războiul cu Anglia

Din 1803 până în 1805, Napoleon s-a luptat doar cu Anglia; Franța putea spera din nou într-o victorie doar dacă reușea să invadeze Insulele Britanice, iar Anglia nu-l putea înfrânge pe Napoleon decât dacă forma o coaliție cu alte țări de pe continent. De data aceasta, Napoleon a început să se pregătească de invazie la o scară mult mai mare. A adunat 2 000 de nave între Brest și Anvers și și-a concentrat Marea Armată în tabăra de la Boulogne (1803). Chiar și așa, se confrunta cu aceeași problemă din 1798: pentru traversarea Canalului, francezii trebuiau să dețină controlul asupra mării.

Mult inferioară celei britanice, flota franceză avea nevoie de ajutorul Spaniei; nici astfel, Napoleon nu putea spera că va înfrânge mai mult de o parte din flota deținută de englezi. Spania a fost obligată să declare război Angliei în decembrie 1804 și s-a hotărât ca escadrilele Franței și Spaniei, comasate în Antile, să atragă o escadrilă britanică în aceste ape și să o nimicească, pentru a echilibra, într-o anumită măsură, balanța de forțe. Abia în acest moment se putea duce, cu o oarecare șansă de câștig, o bătălie la intrarea în Canal.

Însă planul a eșuat. Escadrila franceză din Marea Mediterană, condusă de amiralul Pierre de Villeneuve, a fost singura care a ajuns la punctul de întâlnire din Antile. Urmărită de Nelson și neîndrăznind să-l atace, aceasta s-a întors în Europa și s-a refugiat la Cádiz (iulie 1805), unde a fost blocată de englezi. Acuzat de lașitate de către Napoleon, Villeneuve a reușit să treacă de blocadă cu ajutorul escadrilei spaniole; dar, pe 21 octombrie 1805, a fost atacat de Nelson în largul capului Trafalgar. Nelson a fost ucis în timpul bătăliei, dar flotele Franței și Spaniei au fost complet distruse. Englezii repurtaseră o victorie decisivă, care a înlăturat pericolul invaziei și le-a dat libertate de mișcare pe mare.

Anglia reușise, de asemenea, să pună bazele unei coaliții împotriva Franței, alcătuită din Austria, Rusia, Suedia și Napoli. Pe 24 iulie 1805, cu trei luni înainte de Bătălia de la Trafalgar, Napoleon detașase Marea Armată de la Boulogne, pe Dunăre (pentru a evita o posibilă invazie din partea Angliei, chiar dacă Franța ar fi obținut o victorie la Trafalgar). Cu o săptămână înainte de Bătălia de la Trafalgar, Marea Armată nimicise trupele Austriei la Ulm și, pe 13 noiembrie, Napoleon intra în Viena. Pe 2 decembrie 1805 a repurtat cea mai mare victorie din cariera sa, înfrângând armatele Rusiei și Austriei la Austerlitz. În urma Tratatului de la Pressburg, Austria renunța la toate teritoriile din Italia aflate sub autoritatea sa și ceda Veneția și Dalmația lui Napoleon, precum și teritorii importante din Germania (Bavaria, Württemberg și Baden) protejaților acestuia. Apoi, armata franceză i-a izgonit pe Bourboni, aflați la conducerea Regatului Napolelui, regat care i-a fost acordat lui Joseph, fratele lui Napoleon. În iulie 1806, este fondat statul Confederația Rinului, care avea să cuprindă toate teritoriile din vestul Germaniei, aflate sub protecția Franței.

În septembrie 1806, Prusia a intrat în război împotriva Franței și, pe 14 octombrie, armatele sale au fost înfrânte la Jena și la Auerstädt (sau Auerstedt). Armatele rusești au opus o rezistență mai mare la Eylau (februarie 1807), însă, în iunie, au fost blocate la Friedland. La Varșovia, Napoleon s-a îndrăgostit de contesa Marie Walewska, o patrioată poloneză care spera ca Napoleon să-i sprijine țara. Cei doi au avut un fiu.

Țarul Aleksandru I ar fi putut continua lupta, dar nu își mai dorea alianța cu Anglia. El s-a întâlnit cu Napoleon la Tilsit, în nordul Prusiei, în apropiere de granița cu Rusia. Aici, pe un bac ancorat în mijlocul fluviului Neman, ei au semnat o serie de tratate care au dus la crearea Marelui Ducat al Varșoviei, alcătuit din provinciile poloneze ce se separaseră de Prusia, și care împărțea controlul asupra Europei între împărați: Napoleon prelua vestul, iar Alexandru, estul. Mai mult, Alexandru i-a promis, fără tragere de inimă, lui Napoleon că va ataca posesiunile britanice din India.

Blocada și Războiul peninsular

Deoarece invadarea Angliei nu mai era posibilă, Napoleon a încercat să o facă să capituleze sufocând economia țării. Prin închiderea tuturor piețelor din Europa mărfurilor de proveniență englezească, el a sperat să determine o revoltă a celor rămași fără lucru în Anglia, care ar fi forțat guvernul să ceară un armistițiu. A interzis comerțul cu Insulele Britanice, a ordonat confiscarea tuturor bunurilor care proveneau din fabricile englezești sau din coloniile britanice și a confiscat navele britanice sau orice altă navă care se apropia de țărmurile Angliei sau ale coloniilor sale.

Pentru ca blocada să se bucure de succes, trebuia aplicată în toată Europa. Însă, încă de la început, Portugalia (un vechi aliat al Angliei) s-a arătat mai degrabă ostilă planului, deoarece blocada ar fi distrus comerțul portughez. Napoleon s-a hotărât să folosească forța pentru a supune Portugalia. Carol IV a permis trupelor franceze să traverseze regatul spaniol, acestea ocupând Lisabona; prezența prelungită a soldaților lui Napoleon în nordul Spaniei a dus la răscoale. Când Carol IV a abdicat în favoarea fiului său, Ferdinand VII, Napoleon, întrezărind posibilitatea de a scăpa de ultimii conducători din dinastia Bourbon, a convocat familia regală spaniolă la Bayonne (aprilie 1808) și a obținut abdicarea lui Carol și a lui Ferdinand; aceștia au fost trimiși la castelul lui Talleyrand. După înăbușirea sângeroasă a unei răscoale la Madrid, au izbucnit revolte pe întreg teritoriul țării, spaniolii

nevrând să-l accepte ca rege pe Joseph Bonaparte, care era și regele Napolelui.

Înfrângerile pe care aveau să le sufere trupele franceze în Spania și în Portugalia au reprezentat lovituri de senzație date prestigiului lui Napoleon. Curând, Peninsula Iberică a devenit un cap de pod în Europa pentru englezi. Sub comanda lui Arthur Wellesley (care avea să devină primul duce de Wellington), trupele Angliei, Spaniei și Portugaliei aveau să repurteze victorii decisive.

La Congresul de la Erfurt (septembrie–octombrie 1808), la o întâlnire cu Aleksandru I, Napoleon a convocat o mulțime de prinți pentru a-l impresiona pe țar în încercarea de a-i smulge promisiunea că îl va ajuta. Însă Aleksandru a refuzat să-și ia un angajament față de Napoleon. Mai mult, decizia sa a fost influențată de Talleyrand, care era exasperat de politicile lui Napoleon și care purta, în secret, negocieri cu împăratul rus.

Totuși, la începutul lui 1809, cu majoritatea trupelor Marii Armate detașate în Spania, Napoleon părea a fi pe punctul de a înăbuși răscoala. Apoi, în aprilie, Austria a lansat un atac asupra Bavariei, în speranța de a instiga Germania împotriva Franței. Napoleon i-a înfrânt din nou pe Habsburgi (6 iulie) și, în urma Tratatului de la Schönbrunn (14 octombrie 1809), a câștigat provinciile ilirice, rotunjind astfel „sistemul continental".

Consolidarea imperiului

În 1810, în ciuda înfrângerilor din Spania și Portugalia, succesul lui Napoleon a atins cele mai înalte culmi. El se considera, de altfel, urmașul lui Carol cel Mare. A repudiat-o pe Joséphine, deoarece nu-i dăruise un moștenitor, și s-a căsătorit cu Maria-Luiza, fiica împăratului austriac Francisc I. Nașterea unui fiu, regele Romei, în martie 1811, părea a asigura viitorul imperiului său, care cunoștea în acel moment cea mai mare extindere, cuprinzând nu doar provinciile ilirice, ci și Etruria (Toscana), o parte dintre Statele Papale, Olanda și statele germane de la Marea Nordului. Imperiul era înconjurat de un inel de state vasale, conduse de rudele împăratului: regatul Westfaliei (Jérôme Bonaparte); regatul Spaniei (Joseph Bonaparte); regatul Italiei (Eugène de Beauharnais, fiul lui Joséphine, vicerege); Regatul Napoli (Joachim Murat, cumnatul lui Napoleon); și principatele Lucca și Piombino (Félix Bacciochi, un alt cumnat al lui Napoleon). Confederația Elvețiană (al cărei mediator era Napoleon), Confederația Rinului și Marele Ducat al Varșoviei au fost și ele anexate imperiului în urma unor tratate. Chiar și Austria părea a fi legată de Franța în urma căsătoriei lui Napoleon cu Maria-Luiza.

Harta politică a Europei, extrem de complexă înainte de 1796, era acum mult simplificată. Totuși, granițele nu coincideau nici cu trăsăturile geografice, nici cu „naționalitățile". Indiferent ce avea să susțină mai târziu, Napoleon, în perioada în care a fost la putere, nu a fost interesat să realizeze nici unirea Germaniei, nici cea a Italiei. Totuși, prin reducerea numărului de state, prin mărirea granițelor, prin amestecarea populațiilor și prin propagarea instituțiilor create în urma Revoluției Franceze și a naționalismului francez, el a pregătit terenul pentru unificarea Germaniei și Italiei. În Europa, sentimentul național, stimulat de ideile franceze și prin contactul cu cetățenii de naționalitate franceză, a dat naștere, la rândul său, primei mișcări de rezistență împotriva dominației Franței. Începând cu 1809, trupele de partizani din Spania, sprijinite de trupele britanice, au început să-i hărțuiască pe francezi, iar Parlamentul național spaniol, convocat la Cádiz de către rebeli în 1812, a promulgat o constituție inspirată din ideile Revoluției Franceze din 1789 și din instituțiile britanice.

Dezastrul din Rusia și consecințele sale

De la Congresul de la Erfurt, țarul Rusiei devenise din ce în ce mai puțin dispus să aibă încredere în parteneriatul cu Napoleon. Prin urmare, în primăvara lui 1812, pentru a-l intimida pe Aleksandru, Napoleon a detașat trupe în Polonia. La sfârșitul lui iunie, după ultimele încercări de a încheia un acord cu Aleksandru, Napoleon, împreună cu Marea Armată (cca 600 000 de soldați, care cuprindeau contingente smulse din partea Prusiei și Austriei), a traversat fluviul Neman. Trupele rusești se retrag, adoptând tactica pământului pârjolit, iar armata lui Napoleon ajunge în împrejurimile Moscovei abia la începutul lunii septembrie. Pe 7 septembrie, Mihail I. Kutuzov, comandantul-șef al armatei rusești, o atacă la Borodino. Bătălia a fost crâncenă, sângeroasă și nedecisă, dar, o săptămână mai târziu, Napoleon reușește să intre în Moscova, care rămăsese fără apărare. În aceeași zi, izbucnește un incendiu uriaș, care distruge o mare parte din oraș. Mai mult, Aleksandru, în mod surprinzător, refuză să negocieze cu Napoleon. Retragerea devenise o necesitate, iar instaurarea timpurie a iernii au transformat-o într-una dezastruoasă. În

noiembrie, după o traversare dificilă a râului Berezina, Napoleon rămăsese cu mai puțin de 10 000 de soldați apți de luptă.

Această catastrofă a încurajat națiunile europene să se revolte împotriva Napoleon. În Germania, veștile au avut drept consecință o sumedenie de demonstrații împotriva Franței. În decembrie, contingentele prusace au părăsit Marea Armată și s-au întors împotriva Franței. Austria și-a retras și ea trupele și a adoptat o atitudine tot mai ostilă. În Italia, oamenii au început să-i întoarcă spatele lui Napoleon.

Chiar și în Franța, semnele de nemulțumire față de regimul lui Napoleon se înmulțiseră. La Paris, Claude-François de Malet, un general nemulțumit, aproape că a reușit să ducă la capăt o lovitură de stat după ce, pe 23 octombrie 1812, anunțase că Napoleon a murit în Rusia. Acest incident l-a convins pe Napoleon să se întoarcă imediat în Franța, în fruntea Marii Armate. Pe 18 decembrie, odată ajuns la Paris, a trecut la întărirea dictaturii, la colectarea de bani prin diferite tertipuri și la recrutarea de noi trupe.

În 1813, armatele coalizate împotriva Franței nu mai erau alcătuite din mercenari, ci din oameni care luptau pentru libertate, la fel cum făcuseră și francezii în 1792 și 1793; francezii înșiși își pierduseră entuziasmul: idealul de cucerire al împăratului nu mai era și al lor.

În mai 1813, Napoleon a repurtat o serie de victorii împotriva armatelor rusești și prusace în bătăliile de la Lützen și Bautzen, însă armata sa decimată avea nevoie de întăriri. Austria s-a oferit să-l ajute pe Napoleon cu forțe militare dacă acesta era de acord cu un armistițiu, propus în cadrul unui congres ce a avut loc la Praga. Austria i-a propus condiții extrem de avantajoase: Imperiul Francez avea să revină la granițele sale naturale, Marele Ducat al Varșoviei și Confederația Rinului aveau să fie dizolvate și Prusia avea să revină la granițele sale din 1805. Napoleon a făcut greșeala de a se gândi prea mult: răspunsul său a ajuns după încheierea congresului (10 august) și Austria a declarat război Franței.

Armata franceză o ducea mai rău decât în primăvară. Aliaților li se alăturau din ce în ce mai multe trupe, în timp ce contingentele germane îl părăseau pe Napoleon unul după altul, trecând în tabăra inamică. Cel mai mare dezastru de la venirea lui Napoleon la putere a avut loc în timpul Bătăliei de la Leipzig, supranumită „Bătălia Națiunilor" (16–19 octombrie 1813), când Marea Armată a fost spulberată. Această înfrângere a dus imediat la colaps. Trupele franceze din Spania, forțate să se retragă, fuseseră înfrânte în iunie și, în octombrie, englezii le atacau fortificațiile din nordul Pirineilor. În Italia, armata Austriei a preluat ofensiva, a trecut râul Adige și a ocupat Romagna. Murat, care nu se mai ferea să arate că este un trădător al împăratului care-l pusese rege în Napoli, a început negocierile cu Viena. Olanda și Belgia nu l-au sprijinit nici ele pe Napoleon.

Prăbușirea și abdicarea

În ianuarie 1814, Franța era atacată din toate părțile. Aliații au acționat cu inteligență, declarând că nu luptau împotriva poporului francez, ci a lui Napoleon, deoarece, în noiembrie 1813, acesta respinsese propunerile făcute de ministrul austriac de externe Klemens von Metternich, prin care Franța și-ar fi putut păstra granițele naturale. Victoriile strategice impresionante repurtate de împărat în primele trei luni ale lui 1814 cu o armată compusă din tineri recruți nu au fost de ajuns; nu putea nici să învingă armatele mult mai numeroase ale aliaților, nici să trezească poporul francez din amorțeala provocată de resentimentele pe care i le purta. Adunarea Legislativă și Senatul, în trecut extrem de obediente, cereau acum pace și libertăți civile și politice.

Prin Tratatul de la Chaumont, semnat în martie 1814, Austria, Rusia, Prusia și Anglia se obligau ca, pe o perioadă de 20 de ani, să nu întreprindă negocieri separate și să continue luptele până când Napoleon avea să fie răsturnat de la putere. Pe 30 martie, când armatele aliaților au ajuns la Paris, Napoleon se îndreptase către est pentru a le ataca ariergarda. Autoritățile de la Paris au trecut imediat de partea aliaților. În calitate de președinte al guvernului provizoriu, Talleyrand a proclamat detronarea împăratului și, fără a consulta poporul francez, a început negocierile cu Ludovic XVIII, fratele lui Ludovic XVI, care fusese executat. Nici nu ajunsese bine la Fontainebleau, că Napoleon a aflat că Parisul capitulase. Pe 6 aprilie, convins că orice fel de rezistență ar fi fost de prisos, Napoleon a abdicat.

Prin Tratatul de la Fontainebleau, aliații i-au acordat insula Elba, principat independent, un venit anual de două milioane de franci, sumă care avea să fie suportată de Franța, și o gardă alcătuită din 400 de voluntari. El își păstra, de asemenea, titlul de împărat. După o tentativă eșuată de sinucidere prin otrăvire, Napoleon și-a luat

rămas-bun de la „vechea sa gardă" și, pe 4 mai, după o călătorie plină de peripeții în timpul căreia a fost cât pe-aci să fie asasinat, a ajuns pe Insula Elba.

Elba și cele O Sută de Zile

„De-acum încolo, vreau să trăiesc ca un judecător de pace", a declarat Napoleon de pe micuța insulă. Însă era greu de crezut că un om cu energia și intelectul lui se va resemna și va accepta înfrângerea la vârsta de 45 de ani.

Mai mult, în Franța, restaurația Bourbonilor avea să se expună în curând criticilor. Deși în 1814 poporul francez se săturase de împărat, acesta nu-și exprimase dorința de a-i vedea din nou pe Bourboni la putere. Poporul ținea la reformele Revoluției Franceze, iar Ludovic XVIII se întorsese „cu căruța de bagaje a străinilor", odată cu ultimii emigranți, care „nu învățaseră și nu uitaseră nimic" și a căror influență părea să amenințe toate schimbările produse de revoluție. Apatia din aprilie 1814 s-a transformat imediat în neîncredere. Vechile uri renăscuseră: încep să se organizeze grupuri de rezistență și se pun la cale comploturi.

De pe insula Elba, Napoleon urmărea cu atenție ce se petrecea pe continent. Știa că, în cadrul unui congres care avusese loc la Viena și care hotăra soarta Europei, unii diplomați susținuseră că Elba, aflată între Corsica și Italia, era prea aproape de Franța și de Italia și că Napoleon ar trebui exilat pe o insulă mai îndepărtată din Atlantic. De asemenea, Napoleon a acuzat Austria că i-ar fi împiedicat pe Maria-Luiza și pe fiul lor să i se alăture (în realitate, aceasta avea un amant și nu avea nici cea mai mică intenție de a i se alătura soțului). Mai mult, guvernul francez a refuzat să-i plătească alocația, astfel că Napoleon era amenințat de sărăcie.

Toate aceste motive l-au determinat să treacă la acțiune: se întoarce în Franța mai iute ca fulgerul. Pe 1 martie 1815, cu un detașament compus din gărzile sale, ajunge la Cannes. În timp ce traversează Alpii, i se alătură fermierii republicani și, în apropiere de Grenoble, soldații veniți să-l aresteze. Pe 20 martie, intra în Paris.

Napoleon a ajuns din nou la putere mai degrabă ca întrupare a spiritului Revoluției, decât ca împărat înlăturat cu un an înainte. Pentru a câștiga sprijinul maselor de francezi, ar fi trebuit să se alieze cu iacobinii, însă nu a îndrăznit s-o facă. Nefiind în stare să scape de liderii burgheziei pe care el însuși îi adusese în număr mare la putere și cărora le era teamă, mai mult decât de orice altceva, să retrăiască evenimentele radicale din 1793 și 1794, el a pus bazele unui regim politic care nu se deosebea foarte mult de cel impus de Ludovic XVIII. Entuziasmul a dispărut repede, iar aventura lui Napoleon a ajuns într-un punct mort.

Pentru a înfrunta trupele aliate detașate la granițe, Napoleon și-a reunit armata cu care reușise să-i învingă pe prusaci la Ligny, pe 16 iunie 1815. Două zile mai târziu, la Waterloo, înfrunta armata engleză condusă de Wellington, învingătorul din Războiul Peninsular. A urmat o luptă crâncenă. Napoleon era pe punctul de a obține victoria atunci când armata Prusiei, condusă de Gebhard Blücher, a venit în ajutorul trupelor britanice. În ciuda eroismului Vechii Gărzi, Napoleon a fost înfrânt.

Pe 22 iunie 1815, Napoleon, obligat de Parlament, abdică în favoarea fiului său. Pe 3 iulie, la Rochefort, încearcă să se îmbarce către SUA, însă o escadrilă engleză nu permitea vaselor franceze să părăsească portul, astfel că este nevoit să ceară ajutor guvernului britanic. Pe 15 iulie se îmbarcă pe vasul *Bellerophon*. Aliații erau de acord cu un singur lucru: Napoleon nu se putea întoarce pe Elba. Nu agreau nici ideea de a-l vedea plecat în America. Le-ar fi convenit însă dacă ar fi căzut victimă reacțiunii regaliste, cunoscută sub numele de Teroarea Albă, sau dacă ar fi fost judecat și executat de Ludovic XVIII. Anglia n-a putut să facă altceva decât să-l trimită în exil pe o insula îndepărtată: Sfânta Elena din Atlanticul de Sud. Datorită poziției sale izolate, Napoleon se putea bucura de o libertate uriașă. El a protestat elocvent: „Fac apel la istorie!".

Exilul pe insula Sfânta Elena

Pe 15 octombrie 1815, Napoleon a debarcat pe insula Sfânta Elena împreună cu voluntarii care fuseseră desemnați să-l însoțească în exil: generalul Henri-Gratien Bertrand, mare mareșal al curții, și soția acestuia; contele Charles de Montholon, aghiotantul generalului, și soția; generalul Gaspard Gourgaud; Emmanuel Las Cases, fostul șambelan; și mai mulți servitori. A petrecut o scurtă perioadă de timp în casa unui comerciant englez bogat, mutându-se apoi în Longwood, o reședință construită pentru guvernatorul provinciei.

Aici, Napoleon începe o viață de rutină. Se trezea târziu, lua micul dejun la ora 10, însă rareori ieșea din casă. Era liber să se ducă în orice parte a insulei atâta vreme

cât era însoțit de un ofițer englez, dar, în curând, avea să se revolte împotriva acestei situații și să se izoleze pe domeniul de la Longwood. Scria și vorbea foarte mult. La început, Las Cases i-a servit drept secretar, redactând celebrul *Memorial de la Sfânta Elena* (Mémorial de Sainte-Hélène, publicat pentru prima dată în 1823). Între șapte și opt seara, Napoleon lua cina, după care își petrecea o parte din timp ascultându-l pe secretarul său citind cu voce tare (în special din clasici). Apoi jucau cărți. La miezul nopții, Napoleon se ducea la culcare. Și-a dedicat o parte din timp învățării limbii engleze și, la un moment dat, începuse să citească ziare englezești; primea, de asemenea, din Europa un număr mare de cărți în limba franceză, pe care le citea cu atenție, făcând însemnări pe marginile paginilor.

Sfânta Elena avea o climă sănătoasă, iar hrana lui Napoleon era de bună calitate, atent preparată și se găsea din belșug. Totuși, lipsa de activitate a contribuit la deteriorarea sănătății sale. Omul care, timp de 20 ani, străbătuse în lung și-n lat lumea și care jucase un rol atât de important în istoria ei ducea acum o existență monotonă pe o insulă mică, într-o izolare autoimpusă. Avea, de asemenea, motive personale de tristețe: Maria-Luiza nu-i scrisese nici măcar un rând și este posibil ca Napoleon să fi aflat de relația ei cu ofițerul austriac însărcinat cu supravegherea ei, contele Adam von Neipperg (cu care avea să se căsătorească în secret, fără a mai aștepta moartea lui Napoleon); nu primise vești nici de la fiul său, fostul rege al Romei, care locuia la Viena și deținea titlul de duce de Reichstadt. Deși Sir Hudson Lowe nu era atât de sever pe cât se credea, acest „temnicer", care devenise guvernatorul insulei Sf. Elena în aprilie 1816, nu i-a făcut viața mai ușoară lui Napoleon. Acesta nu l-a plăcut de la bun început deoarece fusese comandantul trupelor de asalt din Corsica, alcătuite din voluntari, dușmani ai familiei Bonaparte. Fiind genul de om care respecta întocmai ordinele primite, Lowe a intrat în conflict cu Las Cases, pe care l-a considerat confidentul lui Napoleon, l-a arestat și l-a expulzat. Din acest moment, relațiile dintre guvernator și Napoleon s-au limitat strict la prevederile din regulament.

Napoleon a dat primele semne de boală la sfârșitul lui 1817; se pare că suferea de ulcer sau de o formă de cancer la stomac. Doctorul irlandez Barry O'Meara, după ce a cerut în van o schimbare a condițiilor de trai ale lui Napoleon, a fost concediat; la fel s-a întâmplat și cu succesorul său, John Stokoe, deoarece se arătase mult prea binevoitor față de Napoleon. Următorul doctor corsican, care i-a înlocuit pe cei doi, Francesco Antommarchi, i-a prescris un tratament care n-a avut nici un efect asupra pacientului. Totuși, nu se știe dacă Napoleon ar fi putut fi vindecat, chiar dacă ar fi beneficiat de tratamentele sec. XXI. Au existat foarte multe discuții cu privire la cauza morții sale, însă dovezile folosite de unii istorici pentru a-și susține teoria conform căreia el ar fi murit otrăvit nu sunt convingătoare.

1814, Campania Franței, de Ernest Meissonier, 1864; Luvru, Paris

La începutul lui 1821, starea sa de sănătate s-a înrăutățit. În martie, Napoleon era țintuit la pat, iar în aprilie și-a dictat testamentul: „Doresc ca cenușa mea să fie împrăștiată pe malurile Senei, în sânul poporului francez pe care l-am iubit atât de mult... mor înainte de vreme, ucis de oligarhia engleză și de asasinii plătiți de aceasta."

Pe 5 mai, a reușit să spună câteva cuvinte coerente: „Doamne... națiunea franceză... fiul meu... comandantul armatei". A murit la 17:49 în aceeași zi, înainte de a împlini 52 de ani. Trupul său a fost înveșmântat în uniforma preferată, cea purtată de vânătorii de gardă, și într-o manta de culoare gri, pe care o purtase la Marengo. Ceremonia funerară modestă a avut loc în valea Rupert, un loc unde îi plăcea să se plimbe, aflat lângă un izvor în care se oglindeau două sălcii. Pe piatra funerară nu a fost scris nici un nume, ci doar cuvintele „Aici se odihnește".

Napoleon, legenda

Prăbușirea lui Napoleon a dat naștere unor opere antinapoleoniene menite a-i întina reputația. Printre cele mai violente scrieri la adresa lui s-a numărat și pamfletul *Despre Buonaparte, despre Bourboni și despre necesitatea de a ne aduna în jurul prinților noștri legitimi, întru siguranța Franței*

și a Europei (De Buonaparte, des Bourbons, et de la nécessité de se rallier à nos princes légitimes, pour le bonheur de la France et celui de l'Europe, 1814), scris de vicontele de Chateaubriand, scriitor bine-cunoscut și simpatizant al monarhiei. Însă această literatură antinapoleoniană avea să dispară curând, odată cu apariția operelor care îl apărau pe Napoleon. În 1814, lordul Byron publică *Odă lui Napoleon Bonaparte* (Ode to Napoleon Bonaparte); poetul german Heinrich Heine scrie balada *Grenadierul* (Die Grenadiere); iar în 1817, romancierul francez Stendhal începe să lucreze la biografia împăratului, *Viața lui Napoleon* (La vie de Napoléon). În același timp, cei mai fideli susținători ai împăratului contribuie la îmbunătățirea imaginii sale, ținând discursuri despre virtuțile sale și distribuind suvenire, precum gravuri cu chipul împăratului. Ei i-au prezentat viața într-un mod idilic („Viața mea este un adevărat roman!", spusese însuși împăratul), contribuind astfel la crearea legendei napoleoniene.

După moarte, Napoleon a devenit un personaj legendar. Memoriile, comentariile scurte și anecdotele scrise de cei care l-au urmat în exil au contribuit substanțial la crearea legendei. În 1822, O'Meara a publicat la Londra *Napoleon în exil* sau *Un glas de pe Sf. Elena* (Napoleon in Exile; or, A Voice from St. Helena); în 1823 apare *Memorii ale istoriei Franței în timpul regimului lui Napoleon, dictate de împărat pe insula Sf. Elena* (Mémoires pour servir à l'histoire de France sous Napoléon, écrits à Sainte-Hélène sous sa dictée), de Montholon și Gourgaud; Las Cases, în celebrul său *Memorial*, îl prezintă pe împărat ca pe un republican care se opunea războiului și care luptase doar pentru apărarea libertății și doar pentru că Europa îl obligase să lupte; în 1825, Antommarchi publică *Ultimele zile din viața lui Napoleon* (Derniers moments de Napoléon). Din acest moment, lucrările de laudă la adresa lui Napoleon aveau să se înmulțească. Astfel, apar *Odă Columnei* (Ode à la Colonne), de Victor Hugo, *Victoriile și cuceririle poporului francez* (Victoires et conquêtes des Français), în 28 de volume, editate de Charles-Louis-Fleury Panckoucke și *Viața lui Napoleon Bonaparte, Împăratul Franței*; de Sir Walter Scott. Nici acțiunile întreprinse de poliție, nici plângerile nu au putut opri apariția cărților, a ilustrațiilor și a obiectelor care evocau saga imperială din Franța.

După Revoluția din Iulie (1830), care a dus la crearea „monarhiei burgheze" condusă de regele Ludovic-Filip, mii de drapele tricolore au apărut la ferestre, iar guvernul a fost nevoit nu doar să tolereze amploarea pe care o luase legenda, ci și s-o promoveze. În 1833, statuia lui Napoleon a fost pusă din nou în vârful columnei din Piața Vendôme din Paris și, în 1840, François, prinț de Joinville și fiu al regelui, este trimis cu o navă de război pe insula Sfânta Elena pentru a aduce rămășițele împăratului în Franța și pentru a îndeplini ultimele dorințe ale acestuia. În decembrie 1840, la Paris, are loc o ceremonie funerară impresionantă, trupul lui Napoleon fiind purtat prin Place de l'Étoile, pe sub Arcul de Triumf, și îngropat sub Domul Invalizilor.

Ludovic-Napoléon, nepotul lui Napoleon, s-a folosit de legenda împăratului pentru a pune mâna pe putere în Franța. După încercările eșuate de la Strasbourg (1836) și de la Boulogne (1840), el a reușit să câștige alegerile prezidențiale în timpul celei de-A Doua Republici cu o majoritate zdrobitoare de voturi și să dea o lovitură de stat în decembrie 1851. S-a proclamat împărat în 1852.

Sfârșitul dezastruos al celui de-Al Doilea Imperiu (1870) a discreditat legenda napoleoniană și a dat naștere unor noi scrieri antinapoleoniene, dintre care cea mai reprezentativă a fost *Originile Franței contemporane* (Origines de la France contemporaine, 1876–1894), de Hippolyte Taine. Totuși, Primul și Al Doilea Război Mondial și dictaturile din sec. XX au pus regimul lui Napoleon într-o lumină nouă. Orice comparație cu Stalin sau cu Hitler, de exemplu, este în avantajul lui Napoleon. El a fost un conducător tolerant, i-a eliberat pe evrei din ghetouri și a dat dovadă de respect față de viețile oamenilor. Format la școala enciclopediștilor și a filozofilor Iluminismului, el a rămas, mai presus de orice, un om al sec. XVIII, ultimul dintre „despoții iluminați". Unii istorici l-au catalogat pe Napoleon drept „un căpcăun corsican" care a sacrificat milioane de oameni pentru a-și satisface propriile ambiții. Calcule exacte arată că războaiele napoleoniene din 1800–1815 au costat Franța 500 000 de morți – a șaizecea parte din numărul total al populației – și alte 500 000 de prizonieri și de dispăruți. Totuși, pierderea acestor tineri nu a afectat foarte mult creșterea numărului populației.

Structura socială a Franței nu a cunoscut multe schimbări sub Primul Imperiu: trei sferturi din populație era alcătuită din țărani – cam jumătate din ei erau proprietari de ferme sau pălmași, iar cealaltă jumătate aveau prea puțin pământ,

fiind nevoiți să muncească pământurile altora. Industria, stimulată de război și de blocadă, a cunoscut o dezvoltare impresionantă în nordul și în estul Franței, de unde plecau bunurile către Europa Centrală, însă a scăzut în sud și în vest, din cauza închiderii Mării Mediterane și a Atlanticului. Marea migrație din zonele rurale către cele industrializate ale orașelor a început după 1815. Nobilimea ar fi dispărut mai repede dacă Napoleon nu ar fi reinstituit-o, dar aceasta nu s-a mai bucurat de aceleași privilegii de odinioară.

Mai presus de orice, Napoleon a lăsat instituții durabile, „masele de granit" pe care a fost construită noua Franță: sistemul administrativ al prefecților, Codul lui Napoleon, sistemul judiciar, Banca Franței și sistemul financiar al țării, universitatea de stat și academiile militare. Napoleon a schimbat fața istoriei Franței și a lumii.

Napoleon, Codul lui ~
în franceză **Code Civil**

Cod civil francez introdus de Napoleon în 1804. Codul clarifica și uniformiza legea privată, fiind împărțit în trei cărți, după modelul dreptului roman: legi cu privire la persoane, la bunuri și la modalități de a obține proprietatea asupra bunurilor. În Louisiana, singurul stat american în care funcționează dreptul civil, codul civil din 1825 (revizuit în 1870 și încă în vigoare) este strâns legat de Codul Napoleonian. *Vezi și* cod de legi.

napoleoniene, războaiele ~
(1799-1815)

Serie de războaie pe care Franța le-a purtat împotriva alianțelor dintre puterile europene. Au început ca o încercare de a menține puterea pe care Franța o obținuse în luptele din timpul Revoluției Franceze; au continuat din ambiția lui Napoleon de a-și afirma supremația între puterile europene. Victoria Franței în Bătălia de la Marengo (1800), împotriva Austriei, i-a asigurat poziția dominantă pe continent. Doar Anglia mai rămăsese un rival puternic, iar victoria împotriva Franței, în Bătălia de la Trafalgar (1805), a pus capăt amenințării unei invazii în Anglia. Napoleon a repurtat victorii strălucite la Ulm și Austerlitz (1805), Jena și Auerstedt (1806) și Friedland (1807), împotriva alianței formate de Rusia, Austria și Prusia. Tratatele ce au urmat, cel de la Tilsit (1807) și cel de la Schönbrunn (1809), au lăsat cea mai mare parte a Europei, de la Canalul Mânecii până la granița Rusiei, fie inclusă în Imperiul Francez, fie sub controlul Franței, sau aliată a ei prin tratate. Succesul militar al lui Napoleon consta în strategia mișcării și a atacului fulgerător, urmate de neutralizarea fiecărei unități de armată învinsă. Strategia adversarilor era aceea de a evita confruntarea în timp ce se retrăgeau, silindu-l pe Napoleon să-și extindă mereu liniile de rezervă. Această tactică a dat roade când ducele de Wellington l-a învins pe Napoleon în Războiul Peninsular și în victoria lui Mihail, prinț Barclay de Tolly, în Rusia. În 1813 s-a format Alianța Cvadruplă, cu scopul de a-l înfrunta pe Napoleon cu o armată reunită și superioară numeric. Învins în Bătălia de la Leipzig, el a fost forțat să se retragă la V de Rin, iar după invadarea Franței (1814), a abdicat. A strâns o nouă armată cu care s-a întors să domnească în cele O Sută de Zile (1815), dar o nouă Alianță Cvadruplă i-a opus forța armată. Înfrângerea sa definitivă, de la Waterloo, s-a datorat incapacității lui de a lua prin surprindere armatele conduse de Wellington și Gebhard von Blucher, nereușind să împiedice unirea lor pe front. Epoca războaielor napoleoniene a luat sfârșit odată cu a doua abdicare a împăratului și exilarea lui.

Napoli *sau* Neapole
în Antichitate **Neapolis**

Oraș, 993 386 loc. în zona metropolitană (2001) și centru administrativ al regiunii Campania, din S Italiei. Situat pe malul nordic al golfului Napoli, la SE de Roma, a fost fondat în cca 600 î.Hr. de refugiații dintr-o colonie a Greciei antice, iar în sec. IV î.Hr. a fost cucerit de romani. A fost ocupat, pe rând, de bizantini și sarazini, iar în sec. XI a fost cucerit de conducătorul normand al Siciliei. În sec. XIX era capitala Regatului celor Două Sicilii și a Regatului Napolelui. Expediția condusă de Giuseppe Garibaldi a intrat în oraș în 1860. Distrus parțial de bombardamentele germanilor și ale Aliaților în Al Doilea Război Mondial, a fost reconstruit, dar multe clădiri s-au prăbușit în timpul cutremurului din 1980. Este centru comercial și cultural, port cu șantier naval și are o industrie diversificată. Printre atracțiile orașului se numără castele medievale, biserici și o universitate.

Napoli

Golf semicircular la Marea Tireniană, în S Italiei. Se întinde spre SE, pe o distanță de 32 km de la Capul Miseno până la Capul Campanella. Este cunoscut pentru frumusețea peisajului pitoresc, sporită de colinele vulcanice din împrejurimi care includ Muntele Vezuviu. Portul cel mai

important este Napoli, iar de-a lungul țărmului se găsesc ruinele orașelor antice Pompeii și Herculanum.

Naqada *sau* Naqādah

Sit arheologic, în E regiunii centrale a Egiptului. Se află pe malul vestic al fluviului Nil, la N de Karnak, și este locul unui oraș neolitic și al unor morminte preistorice (dinainte de 2925 î.Hr.). Primele excavații au fost făcute de Flinders Petrie în 1895. Localitatea actuală se dezvoltă pe baza produselor din ceramică și a prelucrării mătăsii.

Nara, perioada ~

(710–784 d.Hr.)

Perioadă din istoria Japoniei, în care împăratul a avut reședința la Nara. Capitala era construită după modelul capitalei Changan a dinastiei Tang din China, țara care a fost principala sursă de împrumuturi culturale pentru Japonia din acea perioadă. Budismul fusese introdus abia de un secol în Japonia și se răspândea din ce în ce mai mult, ceea ce a dus la creșterea bruscă de comenzi pentru statui și temple. Japonezii au preluat și modificat sistemul de scriere chinez; ca urmare, s-au scris două istorii oficiale și primele volume de poezie japoneză. Codul Taiho, bazat pe dreptul chinez, a fost adoptat oficial în 701 d.Hr., iar sistemul de distribuire a terenurilor, sistemul de parcele egale chinezesc, a continuat să fie aplicat, chiar dacă nu la fel de riguros. În această perioadă, imperiul și-a extins granițele prin alipirea părții de S din Kyushū și a celei de N din Honshū.

narațiuni ale sclavilor

Istorisiri despre viața unui sclav fugar sau a unui fost sclav, fie scrise, fie transmise oral de el însuși. Prima scriere de gen este considerată *O povestire a suferințelor neobișnuite și a neașteptatei eliberări a lui Briton Hammon, un bărbat de culoare* (A Narrative of the Uncommon Sufferings and Surprising Deliverance of Briton Hammon a Negro Man, 1760). Prima narațiune de acest fel care a devenit un bestseller internațional a fost *Interesanta istorie a vieții lui Olaudah Equiano, sau Gustavus Vassa, africanul* (Interesting Narrative of the Life of Olaudah Equiano, or Gustavus Vassa, the African, 2 vol., 1789), însă la începutul sec. XXI au apărut dovezi care sugerează că autorul s-a născut în Carolina de Sud și nu în Africa, ceea ce înseamnă că măcar o parte din lucrare nu este autobiografică. Perioada cea mai bogată în narațiuni ale sclavilor a fost între 1830 și 1860. Unele erau simple autobiografii, în vreme ce altele au fost influențate sau au primit o tentă de senzațional din dorința autorului de a stârni simpatia față de cauza aboliționiștilor. Genul a ajuns la apogeu odată cu apariția autobiografiei lui Frederick Douglass (1845). În sec. XX narațiunile cu caracter documentar au fost compilate din interviuri luate unor foști sclavi.

Narayan(swami), R(asipuram) K(rishnaswami)

(10.10.1906, Madras, India - 13.05.2001, Madras)

Scriitor indian. A fost profesor pentru o perioadă scurtă de timp înainte să se dedice total scrisului. Primul lui roman, *Swami și prietenii lui* (Swami and Friends, 1935), povestește aventurile unui grup de elevi. Autorul se ocupă în romanele sale de relațiile între oameni și ironiile vieții cotidiene din India, unde existența urbană modernă este în conflict cu tradițiile străvechi: *Profesorul de engleză* (The English Teacher, 1945), *Călăuza* (The Guide, 1958), *Mâncătorul de oameni din Malgudi* (The Man-eater of Malgudi, 1961), *Vânzătorul de dulciuri* (The Vendor of Sweets, 1967), *Un tigru pentru Malgudi* (A Tiger for Malgudi, 1983) și *Lumea lui Nagaraj* (The World of Nagaraj, 1990). A mai scris povestiri, memorii și versiuni moderne în proză.

Narayanan, Kocheril Raman

(27.10.1921, Uzhavon, India - 09.11.2005, New Delhi)

Președinte al Indiei (1997–2000), primul președinte care provine din cea mai de jos castă socială din India - casta intangibililor. A avut o copilărie apăsată de sărăcie, dar a primit o bursă pentru a studia la Universitatea Travancore, iar apoi a absolvit Facultatea de Economie, la Londra, cu rezultate deosebite. În 1949 a intrat în diplomație, în ciuda opoziției din partea politicienilor din castele superioare; a fost numit ambasador în mai multe țări, printre care China și SUA. După ce a fost ministru, a primit numirea de vicepreședinte în 1992 și președinte, în 1997.

Narbonensis *sau* Gallia Narbonensis

Provincie antică romană, mărginită de Alpi, Marea Mediterană și Munții Cévennes, ce includea SE Franței actuale. Ca parte din Gallia romană (*vezi* Gallia), era numită inițial Provincia (*vezi* Provence), iar sub împăratul Augustus i s-a dat numele de Gallia Narbonensis. Era romanizată deplin și guvernată de un proconsul. Clima blândă

a locului a atras mulți imigranți romani. Se cultivau vii și livezi de măslini și se construiau vile somptuoase. Provincia era renumită și din punct de vedere cultural, mai ales pentru școlile de la Massilia (*vezi* Marsilia).

Narcis

În mitologia greacă, tânăr frumos, care s-a îndrăgostit de propriul chip. Era fiul zeului râu Cephissos și al nimfei Leriope. Mamei i s-a prezis că fiul ei va avea o viață lungă, cu condiția să nu-și vadă chipul niciodată. Faptul că a respins iubirea nimfei Echo sau a lui Ameinias, un tânăr îndrăgostit de el, i-a atras pedeapsa zeilor: s-a îndrăgostit de propria imagine din apa unui izvor și acest lucru i-a adus moartea. Floarea numită narcisă a răsărit pe locul unde a murit.

narcisă

Denumire comună pentru cele 40 de varietăți de plante ornamentale parfumate, cu bulb, din genul *Narcissus* (familia *Amaryllidaceae*), originare mai ales din Europa. Printre plantele de grădină comune, de primăvară, se numără narcisa-galbenă (*N. pseudonarcissus*), coprina (*N. jonquilla*) și narcisa-albă (*N. poeticus*). De obicei, tulpina susține o floare mare. Forma coroanei centrale a fiecărei flori galbene, albe sau roz poate varia de la trompetă, ca în cazul narcisei-galbene, la o cupă asemănătoare cu un inel, ca la narcisa-albă. De la baza plantei se dezvoltă frunze liniare plane. Deși otrăvitori, bulbii erau folosiți în trecut la fabricarea medicamentelor.

narcisă-galbenă

Plantă cu floare, care formează bulb (*Narcissus pseudonarcissus*), originară din N Europei și cultivată pe scară largă atât aici, cât și în America de Nord. Lungimea ei ajunge până la 41 cm; are cinci sau șase frunze lungi de cca 30 cm, care cresc din bulb. Tulpina susține o floare galbenă, mare, în formă de trompetă. Popularitatea narcisei a dus la producerea mai multor specii, de culori diferite.

narcisism

Afecțiune psihică manifestată printr-un interes excesiv acordat propriei persoane, un simț al importanței de sine exagerat și o nevoie de atenție și admirație din partea celorlalți. Identificată prima oară de Havelock Ellis în 1898, afecțiunea a primit numele personajului mitologic Narcis, care s-a îndrăgostit de imaginea lui reflectată în apă. Pe lângă exagerarea propriei imagini și apelul maniac la imaginație, narcisismul este caracterizat de o neobișnuită detașare și stăpânire de sine, care sunt zdruncinate doar atunci când încrederea narcisistă este zdruncinată, și de tendința de a se folosi sau de a-i exploata pe ceilalți. După cum afirmă Sigmund Freud, narcisismul este un stadiu normal în dezvoltarea copiilor, dar patologic dacă se manifestă după pubertate.

narcolepsie

Dereglare a somnului manifestată prin nevoia bruscă, irezistibilă, de somn în timpul zilei și dereglări ale somnului noaptea. Începe de obicei în tinerețe sau la debutul perioadei adulte și se datorează unei disfuncții a anumitor structuri cerebrale. Narcolepticii adorm oriunde și oricând – de ex. în timp ce vorbesc, mănâncă sau conduc mașina. Somnul durează puțin, rareori depășește o oră, iar persoana se trezește foarte ușor. Starea de amorțeală din timpul somnului, care este normală atunci când ne trezim sau suntem pe punctul de a adormi, apare la narcoleptici în stare de trezie, durează puțin, însă dă incapacitate totală de mișcare.

narcotic

Medicament ce produce analgezie (*vezi* analgezic), narcoză (somn) și toxicomanie. Sunt multe cazuri în care narcoticele dau stări euforice. Narcoticele naturale din mac, morfina mai ales, sunt folosite încă din Grecia antică. Administrarea narcoticelor are în special scop terapeutic, de a calma durerea. Majoritatea țărilor limitează producția, vânzarea și utilizarea narcoticelor din cauza riscului de dependență, a efectelor nocive și a ratei crescute de abuz de medicamente. Odată cu introducerea, în sec. XIX, a seringii hipodermice și a heroinei, o substanță de 5–10 ori mai puternică decât morfina, a crescut dramatic uzul și abuzul de narcotice. Supradoza de narcotice poate declanșa colapsul sistemului nervos central, blocarea centrului respirator și moartea.

narcoză cu azot *sau* euforie cu azot *sau* extazul adâncurilor

Efecte ale inhalării de azot la presiune mare. Atunci când scafandrii inhalează aer comprimat, azotul saturează sistemul nervos, cauzând o senzație amețitoare de amorțeală, apoi încetinește gândirea și dexteritatea și în cele din urmă provoacă instabilitate emoțională și iraționalitate. Cazurile grave duc la convulsii și stări de leșin. Sensibilitatea variază și severitatea efectelor crește odată cu adâncimea, dar nu apar efecte secundare. Funcțiile fizice rămân normale, dar scafandrii nu conștientizează

faptul că ar putea să se comporte din ce în ce mai irațional, acest lucru putându-i face să iasă prea repede la suprafață (*vezi* decompresiune) sau, dimpotrivă, să rămână fără aer. Heliul, care este asimilat mai greu în țesuturile corpului, este înlocuitorul azotului în scufundările la mare adâncime.

Narmada *sau* Nerbudda

Fluviu în centrul Indiei. Izvorăște în statul Madhya Pradesh și are 1 289 km lungime. Curge spre V până la vărsarea în golful Khambhat și formează granița dintre Hindustan și Deccan. Geograful grec Ptolemeu i-a dat numele Namade, în sec. II d.Hr. Fluviul a fost dintotdeauna o importantă rută de navigație între Marea Arabiei și fluviul Gange. Este un itinerar al pelerinilor hinduși, care îl consideră a doua apă sfântă, după Gange.

narodnic

Membru al unei mișcări socialiste din sec. XIX în Rusia. În anii 1860 și 1870, mișcarea a atras intelectualii care credeau că propaganda politică în rândul țăranilor (*în rusă*: *narod,* norod, popor) ar duce la revolta acestora și la liberalizarea regimului țarist. Încercările de a-i răscula pe țărani s-au soldat cu persecuții și arestări efectuate de poliție, ceea ce i-a determinat pe socialiști să adopte metode mai radicale, terorismul fiind una dintre ele. Grupul revoluționar Pământ și Libertate condus de Gheorghi Plehanov a fost înființat la mijlocul anilor 1870, iar membrii săi au continuat să-i instige pe țărani până în 1879, când s-a destrămat. Ideologia populistă a mișcării a fost preluată în secolul XX de către Partidul Socialist Revoluționar.

Narragansett

Golf la Oceanul Atlantic, la SE de Rhode Island, SUA. Se întinde spre N, intrând 45 km în interiorul statului pe care îl împarte aproape în două. Aici se află insulele Rhode, Prudence și Conanicut, precum și golful Mount Hope, peste care s-a construit unul dintre cele mai lungi poduri din New England. Încă din perioada colonială a fost un centru naval important, cele mai importante porturi fiind Providence și Newport. O mare parte a golfului este zonă de agrement și pescuit.

Narses

(cca 480 d.Hr., Armenia – 574 d.Hr., Roma sau Constantinopol)

General bizantin în timpul lui Iustinian I. Era eunuc și a comandat gărzile de corp imperiale, urcând în ierarhie până la funcția de mare șambelan. A ajutat la înăbușirea unei răscoale în 532 d.Hr., salvând tronul lui Iustinian. Loialitatea sa față de împărat l-a făcut să devină confidentul soției acestuia, Theodora. În 538 d.Hr., Narses a fost trimis într-o expediție militară de recucerire a Italiei, dar a pierdut lupta în fața ostrogoților, pentru că nu a reușit să coopereze cu comandantul. S-a întors în Italia în 551 d.Hr. și a cucerit regatul ostrogot. A guvernat în Italia până când a fost înlăturat de succesorul lui Iustinian (567 d.Hr.). S-a crezut că Narses i-a chemat pe longobarzi, care au cucerit o mare parte a Italiei, să vină în peninsulă, ca răzbunare pentru demiterea sa.

nartex

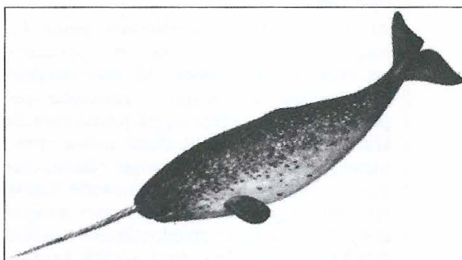
Portic lung și îngust, susținut de obicei de coloane sau arcade, aflat la intrarea într-o biserică. Nartexul este separat de nava bisericii prin coloane sau printr-un perete fals. În bisericile bizantine, încăperea este împărțită în două: exonartexul formează partea exterioară de la intrare și se continuă cu ezonartexul, ce se deschide în interiorul bisericii în naos.

narval

Balenă cu dinți (subordinul *Odontoceti*) (*Monodon monoceros*, familia *Monodontidae*) din regiunea arctică, răspândită în zonele de coastă și, uneori, în râuri. Trăiește în grupuri de 15–20 de indivizi. Narvalul este cenușiu, are 3,5–5 m și este lipsit de înotătoare dorsală. Are doar doi dinți la capătul maxilarului superior. Dintele stâng al masculului este o defensă care atinge 2,7 m și are un relief spiralat spre stânga. În Evul Mediu se bucura de prețuirea pe care o avea și cornul unicornului. Așa-zisul fildeș nu are o funcție precisă, dar se crede că s-a dezvoltat cu scopul de a atrage femela pentru împerechere. Narvalii se hrănesc cu pește, cefalopode și crustacee. Sunt vânați pentru fildeși și carne.

PICTURĂ DE RICHARD ELLIS

narval (*Monodon monoceros*)

nas

Structură proeminentă situată între gură și frunte. Împreună cu o complexă cavitate nazală, participă la îndeplinirea funcțiilor de respirație și la perceperea mirosului. În spatele secțiunii frontale (vestibulul), care cuprinde nările, este împărțit pe verticală de trei proeminențe întortocheate (cornetele nazale – structuri asemănătoare unei scoici), care delimitează trecerea aerului. În partea superioară, regiunea olfactivă, un segment mic din membrana mucoasă, conține neuroni acoperiți de un strat umed, unde particulele microscopice din aerul inhalat se dizolvă și stimulează neuronii. Restul cavității nazale încălzește și umezește aerul inhalat și filtrează particulele sau bacteriile existente. Cavitățile sinusurilor, aflate în os de o parte și de alta a nasului, se deschid spre căile respiratorii. În timpul înghițirii, vălul palatin se închide, blocând partea din spate a cavității nazale, pentru a împiedica pătrunderea mâncării.

NASA /National Aeronautics and Space Administration/

(Administrația Națională pentru Probleme Spațiale și Aeronautice)

Agenție guvernamentală independentă din SUA, creată în 1958 pentru cercetare și dezvoltare a construcției de aparate de zbor și a activităților în domeniul aeronauticii și explorării spațiului. NASA are ca scop o mai bună înțelegere a universului, a sistemului solar și a Pământului. NASA, numită înainte NACA (National Advisory Committee for Aeronautics – Comisia Națională Consultativă pentru Aeronautică), a fost creată mai mult ca reacție la lansarea primului *Sputnik*, de către Rusia, în 1957. În 1961 agenția era încă în curs de organizare când președintele John F. Kennedy a propus trimiterea unui om pe Lună, la sfârșitul anilor 1960 (*vezi* Apollo). Programele ulterioare, fără oameni la bord (Viking, Mariner, Voyager, Galileo), au explorat alte planete, în timp ce observatoarele orbitale (telescopul spațial Hubble) au studiat cosmosul. NASA a mai construit și lansat diverși sateliți cu aplicații pe Terra, de ex. sateliții Landsat pentru comunicații și studii meteorologice. De asemenea, a construit naveta spațială.

NASDAQ /National Association of Securities Dealers Automated Quotation/

(Sistemul de Cotare Automată al Asociației Naționale a Dealerilor)

Piață americană pentru titlurile de valoare tranzacționate fără intermediar. Înființată în 1971 de Asociația Națională a Dealerilor de Titluri de Valoare (NASD), NASDAQ este un sistem automatizat de cotații ce dă informații legate de titluri de valoare de pe piața internă ce nu apar în listele de pe piața de acțiuni. Zilnic ea face publice două indexuri de preț complexe, precum și indexuri de bancă, asigurări, transporturi, utilități și industriale. În anii 1990 ajunsese să depășească Bursa Americană de Valori (AMEX) devenind a doua piață de titluri de valoare din SUA. Membrii se înscriu la Comisia pentru Burse și Hârtii de Valoare dacă îndeplinesc unele condiții legate de bunuri, capital, acțiuni publice și acționari. În 1999 a fuzionat cu AMEX, formând Nasdaq-Amex Market Group, iar în 2000 NASD a vândut aproape jumătate dintre acțiunile sale NASDAQ unor investitori particulari. *Vezi și* piață fără intermediar.

Naseby, Bătălia de la ~

(14 iunie 1645)

Bătălie decisivă în Războiul Civil din Anglia, între Armata Noului Model a Parlamentului și armata regalistă a lui Carol I. Cele două armate s-au întâlnit la Naseby, la S de Leicester, și s-au desfășurat în șiruri paralele. Armata regalistă, alcătuită din zece mii de oameni, comandată de prințul Rupert, a forțat o parte din cavaleria Parlamentului să se retragă, dar apoi s-a dezlănțuit în urmărirea ei, lăsând descoperită infanteria regalistă. Armata parlamentară, condusă de Oliver Cromwell, mai disciplinată, s-a regrupat și a contraatacat, obținând astfel victoria și luând patru mii de prizonieri. Lipsit de cei mai buni soldați, Carol nu a mai făcut față Armatei Noului Model într-o bătălie în câmp deschis și a pierdut războiul.

Nash, (Frederic) Ogden

(19.08.1902, Rye, New York, SUA – 19.05.1971, Baltimore, Maryland)

Poet umorist american. A început să-și vândă poeziile în 1930 ziarului *New Yorker*, unde lucra și el. În 1931 a publicat *Versuri dure* (Hard Lines), primul dintre cele 20 de volume, care includ *Grădina de poezii pentru părinții răi* (The Bad Parents Garden of Verse, 1936), *Și eu sunt străin aici* (I'm a Strager Here Myself, 1938) și *Toți în afară de tine și de mine* (Everyone but Thee and Me, 1962). Poezia sa îndrăzneață se remarcă prin rime aparent imposibile, jocuri de cuvinte și strofe trunchiate, întrerupte adesea de digresiuni. A scris câteva cărți pentru copii și versuri pentru musicalurile *Atingerea lui Venus* (One Touch of Venus, 1943) și *Compania celor doi* (Two's Company, 1952).

Nash, John

(1752, Londra, Anglia - 13.05.1835, Cowes, insula Wight)

Arhitect englez și urbanist. Din 1798, Nash a fost angajat de prințul de Wales. Cu averea dobândită, și-a construit castelul East Cowes de pe insula Wight (1798), care a avut o influență deosebită în timpul renașterii gotice. A continuat să construiască în Anglia și Irlanda castele, case și conace în stil gotic sau italian. Regent's Park din Londra (1811) include diverse elemente, un canal, un lac, o zonă împădurită, o grădină botanică și, la marginea proprietății, arcade comerciale și pitorești ansambluri de locuințe. În 1821 a început lucrul la reconstrucția palatului Buckingham din Londra, ca locuință regală, dar a fost demis înainte de terminarea proiectului și supus unei investigații cu privire la costul și la rezistența proiectului. Parcurile de locuințe Nash E și V, din Londra (terminate după moartea sa de asistentul său James Pennethorne), au servit ca model pentru suburbiile-grădini cu case separate, plasate asimetric.

Nash, John Forbes

(n. 13.06.1928, Bluefield, Virginia de Vest, SUA)

Matematician american. A primit o bursă doctorală la Universitatea Princeton, la vârsta de 22 de ani. A început să predea la MIT în 1951, dar la sfârșitul deceniului a trebuit să se retragă din cauza unei boli mintale; în perioada următoare, a fost acceptat pentru o colaborare neoficială cu Princeton. Din anii 1950, în teza lui *Jocuri necooperante* (Non-cooperative Games), lucrare de mare influență, Nash a formulat principiile matematice ale teoriei jocului. Această teorie, cunoscută și ca echilibrul sau soluția lui Nash, explică dinamica amenințării și acțiunii în rândul concurenților. În ciuda aplicațiilor practice limitate, teoria a fost folosită pe scară largă de strategi din lumea afacerilor. În 1994, Nash a primit Premiul Nobel pentru economie împreună cu John C. Harsanyi (n. 1920) și Reinhard Selten (n. 1930). Filmul *O minte sclipitoare* (A Beautiful Mind, 2001), povestea cinematografică a vieții sale, a obținut Premiul Oscar pentru cel mai bun film.

Nashe, Thomas

(1567, Lowestoft, Suffolk, Anglia - 1601, Yarmouth, Norfolk?)

Scriitor englez, autor de pamflete, poezie, teatru și romane. Primul din seria de excentrici ai literaturii engleze, Nashe a scris într-un limbaj ideal pentru controversă, o combinație de expresii colocviale și invenții proprii reflectate și în titluri: satira *Rugăciunea lui Țeapă Falitul către diavol* (Pierce Penilesse His Supplication to the Divell, 1592), piesa-mască *Testamentul lui Summers* (Summers Last Will and Testament, 1592), publicată în 1600), *Călătorul ghinionist* (Unfortunate Traveller, 1594) - primul roman picaresc din literatura engleză -, *Împrumuturile lui Nashe* (Nashes Lenten Stiffe, 1599). Piesa *Dido, regina Cartaginei* (Dido, Queen of Carthage, 1594) a fost scrisă în colaborare cu Christopher Marlowe.

Nashville

Oraș, 545 524 loc. (2000), centrul administrativ al statului Tennessee, SUA. Este situat pe râul Cumberland. Înființat în 1779, cu numele Nashborough, a fost atestat în 1784 ca orașul Nashville. În 1806 a devenit municipiu și în 1843 capitala statului. În timpul Războiului Civil American a fost ocupat de trupele federale (1862). Ultima mare bătălie a războiului s-a purtat în afara orașului (1864). Este un centru comercial și financiar, cu producție de pantofi, îmbrăcăminte, sticlărie și anvelope. De asemenea, este un sediu editorial și muzical. Simbol al muzicii western și country, orașul găzduiește Opryland USA și Muzeul și Sala Celebrităților Muzicii Country. În oraș există și multe universități, printre care Vanderbilt și Fisk.

Nashville, Convenția de la ~

(1850)

Reuniune în două ședințe a sudiștilor americani care erau în favoarea sclaviei. În 1849, Mississippi a organizat o convenție la cererea lui John C. Calhoun, în care a cerut statelor sclavagiste să-și trimită delegați la Nashville, Tennessee, în vederea formării unui front unit împotriva agresiunii iminente din partea Nordului. În iunie 1850 s-au reunit delegații din nouă state ale Sudului; ședințele au fost dominate de liberali moderați și democrați, cu toate că exista și un număr de extremiști care cereau secesiunea. Convenția a formulat 28 de rezoluții în favoarea sclaviei, dar era de acord cu o extindere a limitei stabilite prin Compromisul Missouri până la Pacific. După Compromisul din 1850, un grup mai mic de delegați s-au întâlnit în noiembrie; fiind majoritar extremiști, au revocat compromisul și au votat din nou pentru secesiune.

Näsijärvi *sau* Näsi

Lac în SV Finlandei. Are o lungime de 32 km și o lățime de 13 km în punctul cel mai lat, fiind cel mai mare dintre lacurile

Pyhä. Malul sudic este plat și lipsit de vegetație, spre deosebire de cel nordic. Încă din 1858, lacul a fost folosit pentru transportul cu feribotul.

Nasir al-Din Șah *sau* Naser od-Dīn Shāh

(17.06.1831, Teheran, Iran - 01.05.1896, Teheran)

Șah al Iranului (1848–1896) care și-a început domnia ca reformator, dar pe parcurs a devenit din ce în ce mai conservator. Pe plan intern, a restrâns influența seculară a preoților, a introdus telegraful și serviciile poștale, a construit drumuri, a fondat primele școli cu educație de tip occidental și a înființat primul ziar din Iran. Cu toate acestea, mai târziu a refuzat să accepte o serie de reforme care erau imperios cerute de popor. A acordat străinilor o serie de drepturi, în schimbul unor mari sume de bani. Printre acestea, cel mai important a fost dreptul de a cumpăra, vinde și prelucra întregul tutun din țară, pentru o perioadă de 50 de ani, acordat în 1890. Aceasta a declanșat un boicot național al tutunului, care a dus la retragerea dreptului în anul următor. Acest incident, cunoscut sub denumirea populară de Răscoala Tutunului, este adesea considerat a se afla la originea naționalismului iranian modern.

Nasir-i-Khusraw *sau* Naser-e Khosrau

(1004, Quabādyiān, Khorāsān - cca 1072/1077, Yumgān, Asia Centrală)

Poet, teolog și propagandist persan. Născut într-o familie importantă de la curte ce aparținea ramurii șiite a islamului, a primit doar o educație sumară. În 1045 a făcut un pelerinaj la Mecca, iar apoi a călătorit în Palestina și Egipt, care pe atunci era condus de dinastia șiită a Fatimizilor. S-a întors în patrie ca misionar ismailit, dar a fost nevoit să fugă de amenințarea sunniților. Este considerat unul dintre cei mai mari scriitori persani, datorită poeziei didactice și religioase, precum și pentru jurnalul său, *Cartea călătoriei* (Safarnama).

naskapi

Vezi montagnais și naskapi

Nasmyth, James

(19.08.1808, Edinburgh, Scoția - 07.05.1890, Londra, Anglia)

Inginer scoțian. Fiu al artistului Alexander Nasmyth (1758–1840), este cunoscut pentru inventarea ciocanului cu aburi (1839), o unealtă metalurgică importantă din timpul revoluției industriale. A mai inventat și alte unelte – mașina de rindeluit, soneta cu aburi, mașina hidraulică de perforat – și a fabricat peste o sută de locomotive cu aburi. S-a retras din activitate la vârsta de 48 de ani, pentru a-și dedica timpul studiului astronomiei, ocupația sa preferată.

Nassau

Oraș, 179 300 loc. (2002), capitala statului Bahamas. Situat în NE insulei New Providence, a fost întemeiat de englezi în sec. XVII și a devenit un punct de întâlnire pentru pirații din sec. XVIII. Apoi s-au construit forturi pentru a-i ține la distanță pe spanioli. În Războiul Civil American era baza confederaților în timpul blocadei. Astăzi este o stațiune turistică.

Nassau

Regiune istorică din Germania, fost ducat în V actualului land Hessen. Se întinde la N și E de Rin, traversat de râul Lahn și Munții Taunus, având un relief deluros, acoperit cu păduri. Titlul nobiliar de conte de Nassau a fost acordat prima oară în sec. XII. Nassau a intrat în Confederația Rinului și a devenit ducat în 1806. În 1866 a fost anexat la Prusia. Descendenții casei de Nassau sunt membrii familiei regale de astăzi din Olanda și Luxemburg.

Nasser *sau* Nubia

Lac în S Egiptului și N Sudanului. Are o lungime de 483 km și s-a format în anii 1960, ca urmare a construcției barajului de la Assuan, ridicat pentru controlarea indundațiilor anuale provocate de fluviul Nil, ale cărui ape alimentează acum lacul. Atunci când sunt deversate la vale, apele lacului asigură irigarea unei suprafețe suplimentare de teren de peste 324 000 kmp. Formarea lacului a avut o consecință negativă: scufundarea unor situri arheologice, printre care cel de la Abu Simbel. În Sudan este numit lacul Nubia.

Nasser, Gamal Abdel *în arabă* Jamal Abd al-Naser

(15.01.1918, Alexandria, Egipt - 28.09.1970, Cairo)

Ofițer în armata egipteană, prim-ministru (1954–1956) și președinte al Egiptului (1956–1970). În tinerețe a participat la demonstrații antibritanice. Pe când era ofițer în armată, a organizat o lovitură de stat ce a dus la căderea familiei regale (1952) și la instalarea generalului Mohammad Naguib ca șef de stat. În 1954 l-a înlăturat pe Naguib și s-a declarat prim-ministru. Frăția Musulmană a organizat un atentat nereușit împotriva lui. În 1956 a promulgat o constituție ce transforma Egiptul într-un stat socialist unipartit, în care Nasser prelua

Gamal Abdel Nasser, fotografie de Yousuf Karsh

funcția de președinte. În același an a naționalizat Canalul de Suez (*vezi* criza Suezului) și a construit barajul de la Assuan, cu sprijin sovietic, atunci când SUA și Anglia au refuzat să-i mai acorde ajutor. Curând după aceea, Egiptul a respins un atac al forțelor unite engleze, franceze și israeliene. Era o personalitate charismatică, visa să conducă întreaga lume arabă și a reușit, pentru o scurtă perioadă de timp, să formeze o Republică Unită Arabă împreună cu Siria (1958–1961). A condus lumea arabă în Războiul de Șase Zile împotriva Israelului și acceptase să procedeze la punerea în aplicare a planului de pace pentru Egipt și Israel, propus de SUA, când a murit în urma unui atac de cord. A fost urmat la președinție de Anwar al-Sadat.

Nast, Thomas

(27.09.1840, Baden - 07.12.1902, Guayaqeul, Ecuador)

Caricaturist politic american de origine germană. A emigrat în SUA la vârsta de șase ani, iar din 1862 până în 1886 a publicat caricaturi în *Harper's Weekly*. Desenele sale favorizau cauza Nordului în timpul Războiului Civil American și i-au adus admirația publicului; Abraham Lincoln l-a numit „cel mai bun sergent de recrutări al nostru". În anii 1870, multe dintre caricaturile sale se îndreptau împotriva politicii de la New York a lui William Marcy Tweed; una dintre ele a avut ca urmare identificarea și arestarea lui Tweed în Spania. El a desenat elefantul care a ajuns mascota Partidului Republican, măgarul care completează sigla Partidului Democrat, precum și una dintre imaginile consacrate ale lui Moș Crăciun. A rămas fără slujbă în urma investițiilor proaste ale unei firme de brokeraj; a fost numit consul în Ecuador, unde a rămas până la sfârșitul vieții.

Thomas Nast, gravură autoportret, 1892

nasture

Disc mic sau protuberanță sferică folosită ca închizătoare sau ca ornament. De obicei, are găuri sau un picior, de care este cusut pe o parte a articolului de îmbrăcăminte. Este folosit pentru a prinde sau a încheia hainele, atunci când este trecut printr-un ochi sau o gaură de pe partea cealaltă a hainei. Vechii greci își încheiau tunicile cu nasturi și ochiuri de ață. În Europa medievală, articolele de îmbrăcăminte erau încheiate cu broșe sau catarame, până când a fost reinventată butoniera în sec. XIII. De-a lungul istoriei, au fost fabricați nasturi de diverse dimensiuni și din diferite materiale, unii dintre ei fiind adevărate opere de artă în miniatură.

nasturtium

Plante anuale din genul *Tropaeolum* (familia *Tropaeolaceae*) originare din Mexic, America Centrală și N Americii de Sud, cultivate pretutindeni ca plante de grădină. Florile viu colorate în galben, portocaliu sau roșu au formă de pâlnie și conțin nectar dulce. Frunzele cu gust ușor înțepător se adaugă uneori în salate, iar mugurii florali și fructele servesc ca garnitură. *Nasturtium* este și numele unui gen de ierburi acvatice din familia *Cruciferae* (*vezi* năsturel).

naștere *sau* parturiție

Proces prin care nou-născutul iese din uter, la sfârșitul gravidității. Are trei stadii. În timpul dilatării, contracțiile uterine cu o durată de până la 40 de secunde se succed la un interval de 20–30 de minute și se transformă progresiv în dureri de naștere puternice, care apar la un interval de trei minute. Deschiderea colului uterin se mărește pe măsură ce contracțiile împing fetusul. La prima sarcină, contracțiile durează cca 13–14 ore, reducându-se ca durată la sarcinile ulterioare. Când colul este complet dilatat, începe expulzarea. Apa (sacul amniotic) se rupe (dacă acest lucru nu s-a întâmplat mai devreme) și femeia poate împinge fătul. Expulzarea durează între una și două ore sau chiar mai puțin. În al treilea stadiu, este eliminată placenta, într-un interval de până la 15 minute după nașterea copilului. Revenirea aparatului de reproducere al mamei la starea dinainte de naștere durează între șase și opt săptămâni. *Vezi și* avort; operație cezariană; lactație; moșit; naștere naturală; obstetrică și ginecologie; naștere prematură.

naștere multiplă

Naștere a mai mult de un copil dintr-o singură sarcină. Cel mai frecvent exemplu

sunt perechile de gemeni, statistic, la una din 80 de sarcini. Gemenii identici se dezvoltă dintr-un singur ovul fecundat, ce se divide în doi embrioni identici din punct de vedere genetic (deși este posibil să apară pe parcurs modificări ale trăsăturilor fizice); se pare că asemenea sarcini apar mai des la mame mai în vârstă. Diviziunea incompletă sau întârziată duce la apariția gemenilor uniți sau siamezi. Gemenii neidentici se dezvoltă din două ovule fecundate de doi spermatozoizi și nu prezintă asemănări genetice mai mari decât frații obișnuiți. Această trăsătură se pare că este ereditară și apare mai des la persoane de origine africană și mai puțin la cele de origine asiatică. Repetarea perechilor de gemeni duce la apariția tripleților, a cvadrupleților etc. Acești gemeni multipli pot fi genetic identici, neidentici sau combinați. Utilizarea medicamentelor pentru fertilitate a dus la creșterea numărului de nașteri multiple. Studiile medicale și psihologice despre gemeni compară gemenii identici și neidentici, pentru a înțelege influențele genetice ale fenomenului asupra trăsăturilor și asupra bolilor.

naștere naturală

Modalitate de desfășurare a nașterii (de ex. metoda Lamaze) fără apel la medicamente sau chirurgie. Aceste metode încep cu o serie de cursuri, în cadrul cărora femeile însărcinate învață despre procesul nașterii, inclusiv mișcările și tehnicile de respirație și relaxare, folosite pas cu pas. Scopul acestor cursuri este de a reduce teama, precum și tensiunea musculară, ce ar putea intensifica durerea în timpul travaliului, și de a o face pe mamă să participe activ la naștere. Viitoarea mamă poate fi însoțită la cursuri de viitorul tată sau de o altă persoană, care va fi prezentă alături de ea în timpul nașterii. *Vezi și* moșit; obstetrică și ginecologie.

naștere prematură

Naștere la mai puțin de 37 de săptămâni de la concepție. Copiii născuți la 32–34 săptămâni pot supraviețui, însă mulți suferă de diferite afecțiuni pe parcursul întregii vieți (de ex. paralizie cerebrală, orbire, surzenie). Copiii născuți prematur reprezintă cca 8–9% din nașterile de copii vii și două treimi din decesele infantile. În cca 40–50% din cazuri nu există nici o explicație pentru acest fenomen. În celelalte cazuri, nașterea prematură poate fi cauzată de hipertensiunea maternă, de diabet, de o sarcină multiplă sau de desprinderea fătului de placentă. Aproximativ 85% dintre copiii născuți prematur au șanse de supraviețuire dacă primesc îngrijire specială. Copiii născuți foarte devreme (înainte de 32–34 de săptămâni) nu au plămâni complet dezvoltați și din această cauză suferă, în general, de sindromul detresei respiratorii. Au probleme legate de menținerea căldurii corporale și lupta contra infecțiilor. Majoritatea deceselor survin din cauza problemelor de respirație, a infecțiilor și a hemoragiilor cerebrale sau pulmonare. Copiii născuți prematur prezintă următoarele caracteristici: greutate mică la naștere, dimensiuni mici, respirație neregulată, absența grăsimii subcutanate și piele foarte fină.

Natal

Oraș-port, 734 500 loc. (2002), în NE Braziliei. Este situat pe coasta atlantică, la gura de vărsare a râului Potengi. Întemeiat de portughezi în 1597, în apropierea unui fort, a primit statutul de oraș în 1611. Este centrul administrativ și principalul centru comercial al statului Rio Grande do Norte, precum și un aglomerat port și bază navală. Aici se află sediul Universității de Stat Rio Grande do Norte. Institutul de Cercetare Marină și baza de rachete Barreira do Inferno se află în imediata apropiere a orașului.

Natal

Fostă provincie în SE Republicii Africa de Sud. Timp de secole, regiunea a fost locuită de populații vorbitoare de limbă bantu. Vasco da Gama i-a dat numele Natal atunci când a zărit portul Natal (astăzi Durban), în ziua de Crăciun (*în portugheză, Natal*) 1497. Primii europeni au ajuns aici în 1824. În 1837, afrikanderii au înaintat pe uscat și, după ce au învins triburile zulu, au pus bazele Republicii Natal. Anexată de englezi în 1843, a fost extinsă prin numeroase alipiri de teritorii. În timpul Războiului cu burii, Natal a fost invadat de forțe afrikander, pe care numai englezii au reușit să le oprească. În 1910 a devenit provincie a Uniunii Africii de Sud, iar în 1961, a Republicii Africa de Sud. Mai târziu a luat ființă în interiorul provinciei un stat negru neautonom și fragmentat, KwaZulu, care a fost scena luptelor dintre fracțiunile rivale de culoare (*vezi* Congresul Național African, Partidul Libertății). După alegerile din 1994 din Africa de Sud, regiunea a fost unificată, constituind provincia KwaZulu-Natal.

Natanael

(sec. X î.Hr.)

Profet la curțile lui David și Solomon, în Israelul antic. În II Samuel, Dumnezeu face o promisiune de mântuire a lui David

prin Natanael, care este prezentat și drept cel care l-a mustrat pe David pentru că a luat-o pe Batșeba de la soțul ei. Ca pedeapsă, lui David nu i s-a permis să construiască Templul din Ierusalim, pentru că Natanael a avut o viziune prin care i-a prezis că zidirea templului va fi amânată până când va urca pe tron Solomon. Tot Natanael l-a uns pe noul rege, ferindu-l pe Solomon de dușmanii săi, și este posibil ca el să fi consemnat evenimentele desfășurate în timpul domniilor lui David și Solomon.

Nataraja

Zeul hindus Shiva, în aspectul său de dansator cosmic. Cele mai cunoscute reprezentări îl arată cu patru brațe și părul în vânt, dansând pe un pitic (simbol al ignoranței umane) și înconjurat de un cerc de flăcări. Statuia lui Nataraja îl arată pe Shiva ca sursa mișcării în universul simbolizat de cercul de foc. Scopul dansului este de a elibera oamenii de iluzie; locul pe care dansează zeul se află, conform credințelor tradiționale, în mijlocul universului și în inima omului în același timp.

Zeul Shiva dansând, în postura de Nataraja (domnul dansului) figurină indiană din bronz, sec. XII-XIII

MUZEUL NAȚIONAL, AMSTERDAM

Natchez, pista ~
în engleză **Natchez Trace**

Vechi drum din SE SUA, lung de 800 km. Urmează traseul unei poteci indiene la NE de Natchez, Mississippi, traversând NV Alabamei până la Nashville, Tennessee. La începutul sec. XIX a fost construit un drum pentru căruțe, folosit de negustori și imigranți. De-a lungul lui se află puncte de interes istoric: Chickasaw Village, platformele rituale indiene Emerald și Bynum în Mississippi și mina Napier și Metal Ford în Tennessee.

Nathans, Daniel

(30.10.1928, Wilmington, Delaware, SUA - 19.11.1999, Baltimore, Maryland)

Microbiolog american. A studiat medicina la Universitatea Washington. A făcut cercetări la Universitatea Johns Hopkins, unde a folosit enzima de restricție, izolată dintr-o bacterie de către Hamilton O. Smith, pentru a studia structura ADN-ului dintr-un virus (SV40) luat de la o maimuță, cea mai simplă formă de virus ce produce cancer. A alcătuit o hartă genetică a virusului, aceasta fiind prima aplicație a enzimelor de restricție în identificarea bazei moleculare a cancerului. În 1978 a primit Premiul Nobel, împreună cu Smith și Werner Arber.

Nation, Carry (Amelia)
născută **Carry Moore**

(25.11.1846, districtul Garrard, Kentucky, SUA - 09.06.1911, Leavenworth, Kansas)

Militantă pentru abstinență. Deși nu a urmat studii regulate, avea o diplomă de profesor. S-a căsătorit în 1867 cu un tânăr fizician, dar și-a părăsit curând soțul alcoolic. În 1877 s-a căsătorit cu avocatul David Nation; el a divorțat în 1901, acuzând-o de părăsire de domiciliu. În urma unei hotărâri a Curții Supreme din 1890, ce tempera legea prohibiției din Kansas, unde locuia, ea s-a alăturat mișcării pentru abstinență și a interpretat statutul ilegal al barurilor ca o libertate de a le distruge. Fiind o femeie înaltă și solidă, era adesea văzută mărșăluind prin baruri singură sau însoțită de acoliți, cântând imnuri, recitând rugăciuni și strigând în timp ce devasta localul cu un topor. A fost arestată de mai multe ori; ținea prelegeri și vindea topoare drept suvenire, iar cu banii obținuți își plătea amenzile.

Carry Nation

FRAȚII BROWN

Nation, The ~

Săptămânal de opinie din SUA, cel mai vechi periodic publicat fără întrerupere. Înființat în 1865, de Frederick Law Olmsted și Edwin L. Godkin (1831–1902), ca publicație reformistă, a fost cumpărat de *New York Evening Post*, în 1881, devenind numărul săptămânal al ziarului până în 1914. Când ziarul a fost preluat de editorul Oswald Garrison Villard (1872–1949), între 1918–1934 a căpătat o puternică orientare de stânga, pe care a menținut-o și sub conducerea altor proprietari și editori, cum s-a întâmplat când și-a exprimat opoziția față de politica senatorului Joseph R. McCarthy și față de implicarea SUA în Războiul din Vietnam. Astăzi este una dintre cele mai prestigioase publicații intelectuale americane.

National Geographic Society

Societate științifică americană, înființată în 1888 la Washington DC, de un grup de

exploratori și oameni de știință „pentru dezvoltarea și difuzarea cunoștințelor de geografie". Astăzi, societatea numără peste nouă milioane de membri și a sprijinit mai mult de 5 000 de proiecte și expediții majore, printre care cele conduse de Robert E. Peary, Richard E. Byrd, familia Leakey, Jacques-Yves Cousteau, Jane Goodall și Dian Fossey. A publicat numeroase cărți, atlase și jurnale și a realizat sute de documentare de televiziune. *National Geographic Magazine* este o revistă lunară de geografie, arheologie, antropologie și explorări. A devenit lider în reproducerea de fotografii color din adâncul mării, din stratosferă și din habitatele naturale ale animalelor. Este cunoscută, de asemenea, pentru articolele care prezintă aspecte culturale, sociale și ecologice ale diverselor regiuni de pe glob.

Native Dancer

Cal de curse american pursânge. S-a născut în 1950; a câștigat cursele de la Preakness și Belmond în 1953, dar a terminat al doilea în derbyul din Kentucky. A primit titlul Calul Anului în 1954 și a câștigat 21 de curse din 22 la care a participat, celebritatea lui pornind de la faptul că a fost primul cal ale cărui victorii importante au fost transmise la televizor.

NATO
/North Atlantic Treaty Organization/

(Organizația Tratatului Atlanticului de Nord)

Alianță militară internațională, creată pentru a proteja Europa Occidentală de o posibilă invazie sovietică. Alianța de apărare încheiată în 1948 între Anglia, Franța, Olanda, Belgia și Luxemburg a fost considerată prea slabă pentru a se opune unei potențiale agresiuni sovietice, iar în 1949, SUA și Canada au fost de acord să se alăture membrilor europeni ai alianței. Articolul 5 al Tratatului Nord-Atlantic stipula că un eventual atac împotriva unei țări semnatare era considerat un atac împotriva tuturor membrilor alianței. A fost elaborată o structură administrativă centralizată și s-au instalat trei baze majore de comandă în Europa, Atlantic și Canalul Mânecii (desființată în 1994). Admiterea Germaniei de Vest, în 1955, a avut ca reacție din partea Uniunii Sovietice crearea Organizației Tratatului de la Varșovia sau Tratatul de la Varșovia. În 1966, Franța s-a retras de la participarea militară. Cum forțele NATO de la sol erau inferioare celor din Tratatul de la Varșovia, echilibrul de forțe era menținut prin superioritatea armelor, inclusiv arme nucleare cu rază medie de acțiune. După dizolvarea Tratatului de la Varșovia în 1991, NATO și-a retras armele nucleare și a căutat să-și redefinească misiunea în perioada următoare Războiului Rece. S-a implicat în conflictele din Balcani, în anii 1990. Pe 12 septembrie 2001, NATO a invocat pentru prima dată articolul 5 ca răspuns la atacurile din 11 septembrie asupra SUA. Noi țări au intrat în NATO în 1991, 2004, inclusiv România, și 2009, și astfel numărul membrilor cu drepturi depline a ajuns la 28. În 2009 Franța și-a anunțat intenția de a reveni la comandamentul integrat NATO.

Natsume Soseki *cunoscut ca* Soseki *născut* Natsume Kinnosuke

(09.02.1867, Edo, Japonia - 09.12.1916, Tokyo)

Romancier japonez. La început a fost profesor și a devenit cunoscut pe plan literar cu două romane umoristice, *Eu sunt o pisică* (Wagahai wa Neko dearu, 1905–1906) și *Botchan* (1906). După 1907 a renunțat la catedră și a adoptat un ton mai grav în cărțile sale care descriu încercările de a scăpa de singurătate: *Războtătorul* (Kojin, 1912–1913), *Poarta* (Mon, 1910), *Inima lucrurilor* (Kokoro, 1914) și *Iarba pe laterale* (Michi Kusa, 1915). Este primul scriitor japonez de romane realiste moderne, în care este descrisă convingător drama înstrăinării intelectualului japonez modern.

Natural Bridges, Monumentul Național ~

Monument aflat în SE statului Utah, SUA. Constă în trei poduri naturale, sculptate de meandrele a două râuri; a fost declarat monument național în 1908. Cel mai mare pod, Sipapu, are 68 de metri înălțime și o deschidere de 80 de metri. Pe un alt pod, Kachina, s-au descoperit pictograme realizate de oamenii preistorici.

naturalism

În filozofie, teorie potrivit căreia toate ființele și evenimentele din univers sunt de ordin natural, putând fi cunoscute prin metodele investigației științifice. Deși a fost deseori identificat cu materialismul, naturalismul are o sferă mult mai largă. În mod strict, naturalismul nu are o poziție preconcepută, din punct de vedere ontologic, față de nici unul dintre cuplurile de categorii ale realității: dualism și monism, ateism și teism, idealism și materialism sunt toate compatibile cu acesta. Naturalismul a atins apogeul în anii 1930 și 1940, în special în SUA prin operele filozofilor F.J.E. Woodbridge (1867–1940), Morris R. Cohen (1880–1947), John Dewey, Ernest Nagel (1901–1985), Sidney Hook (1902–1989) și W.V.O. Quine.

naturalism

Mișcare estetică de la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX, inspirată de adaptarea principiilor și metodelor științelor naturale, în special a darwinismului, în literatură și artă. În literatură a extins tradiția realismului, propunându-și reprezentarea încă și mai veridică, cvasiștiințifică, a realității, prezentată în afara judecății morale. Personajele din literatura naturalistă ilustrează de obicei rolul determinist al eredității și al mediului asupra vieții umane. Naturalismul a apărut în Franța, unde exponentul principal a fost Émile Zola. În America, mișcarea este asociată cu opera literară a lui Stephen Crane și a lui Theodore Dreiser. Artiștii plastici naturaliști au ales teme din viața cotidiană și au surprins personaje reale, dând astfel operelor prospețime și caracter direct. Urmând exemplul pictorului realist Gustave Courbet, pictorii și-au ales teme din viața contemporană și mulți dintre ei și-au părăsit atelierul, preferând lucrul în aer liber, alegând subiecte printre țărani și comercianți, imortalizându-i în poziții firești. Drept rezultat, pânzele terminate aveau prospețimea și caracterul direct, specifice schițelor. Zola, purtătorul de cuvânt al naturalismului literar, a fost primul care a salutat apariția lui Édouard Manet și a impresioniștilor (*vezi* impresionism). Deși naturalismul a durat puțin ca mișcare istorică, a dat artei o îmbogățire în realism, subiecte noi și forme mai aproape de viață decât de artă. Multiplele impresii create construiau imaginea unei lumi într-o continuă mișcare.

naturalizare

Procedură de acordare a naționalității sau a cetățeniei unui străin. Poate fi acordată în urma unei cereri voluntare sau prin metode legislative, prin căsătoria cu un cetățean sau pe cale parentală. Naturalizarea involuntară apare doar în momentul în care teritoriul de reședință a unei persoane este anexat unui alt stat. Condițiile pentru naturalizare pot include o perioadă minimă de rezidență, o vârstă minimă, respectarea legilor țării, stare de sănătate bună, independență economică, cunoștințe despre noua țară și disponibilitatea de a renunța la fosta naționalitate.

natură moartă

În artă, înfățișare a unor imagini statice, pentru a scoate în evidență calitățile formelor, ale culorii, texturii, compoziției și uneori pentru semnificația alegorică sau simbolică. Naturi moarte s-au pictat în Grecia și Roma antică. În Evul Mediu apar în decorarea chenarelor manuscriselor. Natura moartă modernă a apărut ca gen independent în Renaștere. Natura moartă olandeză înfățișează adesea cranii, lumânări, clepsidre ca alegorii ale morții sau flori și fructe simbolizând ciclul naturii. Factorii care au contribuit la dezvoltarea acestui stil în sec. XVI–XVII au fost: interesul față de reprezentările realiste, apariția unei clase de mijloc prospere ce dorea opere de artă pentru decorarea caselor și cererea tot mai mare de picturi cu subiecte laice, altele decât portrete, ca urmare a Reformei. Pictorii olandezi și flamanzi au fost maeștri ai naturii moarte în sec. XVII. Din secolul următor până după Al Doilea Război Mondial, când apare pictura nonfigurativă, Franța devine centru al reprezentărilor de acest gen.

natură umană

Trăsături și comportamente fundamentale ale oamenilor. Teoriile despre natura umană reprezintă o parte integrantă a oricărei culturi. În Occident s-au purtat discuții pe tema egoismului sau a competitivității umane (*vezi* Thomas Hobbes și John Locke) și pe tema sociabilității sau a altruismului (Karl Marx, Émile Durkheim). Ultimele cercetări de genetică, biologie evoluționistă și antropologie sugerează că oamenii pot avea ambele tipuri de comportamente și trăsături, deoarece există o interacțiune complexă între factorii moșteniți genetic (natura) și factorii de dezvoltare și cei sociali (educația). Necesitățile de bază, pe care le au și primatele, includ hrana, sexul, siguranța, dorința de joacă și statutul social. Diferențele de gen implică, la femele, dorința de procreare și de creștere a copiilor, de unde rezultă o existență cu grad mai scăzut de risc; în cazul masculilor, se remarcă dorința mai mică de procreare și necesitatea de a duce o viață cu grad mai mare de risc.

naționalism

Loialitate și devotament față de națiunea sau țara proprie, mai ales înțeleasă ca superioară loialității față de alte grupuri sau interese individuale. Înainte de epoca statelor-națiuni, individul datora în primul rând credință față de localitatea sau grupul religios căruia îi aparținea. Dezvoltarea statelor centralizate mari a dus la slăbirea autorității locale, iar secularizarea societății a diminuat loialitatea față de grupurile religioase, în ciuda faptului că religia, împreună cu rasa, moștenirea politică și istoria, este unul dintre factorii care adună masele

în mișcări naționaliste. Primele mișcări naționaliste din Europa, din sec. XVIII și începutul sec. XIX, erau liberale și aveau tendințe internaționaliste, dar au devenit treptat mai conservatoare, restrânse și șoviniste. Naționalismul este considerat una dintre cauzele principale ale celor două războaie mondiale și a multor altor războaie din epoca modernă. În Africa și Asia sec. XX s-a manifestat adesea ca reacție împotriva colonialismului. După căderea Uniunii Sovietice a căpătat amploare în Europa de E și în fostele republici sovietice, contribuind (împreună cu factorul etnic) la declanșarea unor conflicte, de ex. în fosta Iugoslavie.

naționalism negru

Mișcare socială și politică desfășurată în SUA cu scopul de a dezvolta puterea economică a comunității, precum și mândria etnică în rândul afro-americanilor. A fost proclamată de Marcus Garvey la începutul sec. XX, când mulți naționaliști de culoare din SUA au sperat în eventuala creare a unei națiuni negre separate în Africa. În anii 1960 și 1970, Elijah Muhammad și Malcolm X au predicat idealul de naționalism negru, considerându-l o alternativă la asimilarea de către cultura predominant albă din SUA.

naționalitate

Apartenență la o națiune sau la un stat suveran. Oamenii, firmele, vapoarele și avioanele, toate au naționalități. Naționalitatea este inferioară cetățeniei, întrucât cea din urmă presupune o serie întreagă de privilegii politice, pe când cealaltă nu. O țară are drepturi limitate în a determina care dintre locuitori aparțin naționalității respective. Indivizii obțin o naționalitate prin locul nașterii (un teritoriu sau o țară), prin moștenire, de la unul sau ambii părinți sau prin naturalizare. Naționalitatea poate fi schimbată, dublată sau anulată dacă o țară cedează unei alteia controlul teritoriului în care trăiește individul.

național-socialism *sau* nazism

Mișcare totalitară condusă de Adolf Hitler, ca lider al Partidului Național-Socialist din Germania (1920–1945). Își are originea în militarismul și disciplina tradițională din Prusia și în romantismul german, care celebra trecutul mitic și proclama drepturile individului excepțional deasupra tuturor celorlalte legi. Ideologia mișcării a fost influențată de credința lui Hitler în superioritatea germană și de pericolele comunismului. Respingea liberalismul, democrația, autoritatea legii și drepturile omului, accentuând în schimb subordonarea individului față de stat și supunerea absolută față de conducători. Accentua inegalitatea indivizilor și a raselor și dreptul celor puternici de a-i conduce pe cei slabi. Din punct de vedere politic, național-socialismul pleda pentru reînarmare, reunificarea tuturor regiunilor cu populație germană din Europa, invadarea regiunilor de altă naționalitate și eliminarea persoanelor indezirabile, în special a evreilor. *Vezi și* fascism.

națiune

Popor unit într-o comunitate politică, pe baza unei legături psihologice și a unei identități comune. Identitatea politică presupune anumite caracteristici comune: limba, cultura, trăsăturile etnice și istoria. Un stat poate avea mai mult de o națiune, dar termenii de națiune, stat și țară sunt folosiți fără prea multe deosebiri. Un stat național este un stat în care există o națiune predominantă.

Națiunea Islamului *sau* Musulmanii Negri

Mișcare religioasă afro-americană care a combinat elemente ale islamului cu naționalismul negrilor. A fost inițiată în 1931 de Wallace D. Fard, care a înființat prima moschee la Detroit, Michigan. După ce Fard s-a retras în 1934, conducerea a fost preluată de secundul său, Elijah Muhammad, care a înființat un al doilea templu, la Chicago. El a susținut superioritatea culturală și morală a africanilor asupra albilor și i-a îndemnat pe afro-americani să renunțe la creștinism, considerat un instrument de opresiune. Învățăturile lui cuprindeau principiile islamice tradiționale, cum ar fi monoteismul, supunerea în fața lui Dumnezeu și o viață de familie sănătoasă. Națiunea Islamului s-a dezvoltat rapid după Al Doilea Război Mondial, iar la începutul anilor 1960 a fost recunoscută pe plan național, prin activitatea lui Malcolm X. Conflictele pentru conducere l-au determinat pe Malcolm să înființeze o organizație separată, dar a fost asasinat în 1965. În anii 1970, locul lui Elijah Muhammad a fost luat de fiul său, Wallace D. Muhammad (n. 1933), care a dat un nou nume organizației, aceasta devenind Misiunea Americanilor Musulmani (American Muslim Mission). În 1985, el a desființat Misiunea, cerându-le membrilor să se convertească la credința islamică ortodoxă. Un grup separat, condus de Louis Farrakhan, a adoptat

numele inițial al mișcării și principiile acesteia. La începutul sec. XXI, mișcarea număra cca 10 000 de membri.

Naucratis

Colonie antică greacă în Egipt, în delta fluviului Nil. A fost înființată în sec. VII î.Hr. și s-a dezvoltat ca un centru al relațiilor comerciale și culturale între Grecia și Egipt. A decăzut după cucerirea Egiptului de către Alexandru cel Mare și înființarea Alexandriei în 332 î.Hr. În 1884, arheologul Flinders Petrie a descoperit locul fostei colonii și a contribuit la excavarea ei.

Naum

(sfârșitul sec. VII î.Hr.)

Unul dintre cei 12 profeți minori din Vechiul Testament, autorul *Cărții lui Naum*, conform tradiției. (Profeția lui face parte dintr-o carte mai mare, *Cei Doisprezece*, din canonul evreiesc.) Despre profetul Naum se spune doar că locuia în Elcoș. El prorocește despre căderea Imperiului Asirian și a capitalei Ninive (612 î.Hr.), pe care el o consideră o ilustrare a dorinței lui Dumnezeu de a pedepsi răutatea asirienilor, dușmani vechi ai lui Israel.

Naum, Gellu

(01.08.1915, București, România - 09.09.2001, București)

Poet și prozator român, unul dintre cei mai importanți scriitori suprarealiști europeni. Tatăl său, tot poet, a murit pe când el avea doi ani, în luptele de la Mărășești, din Primul Război Mondial. În perioada liceului, Gellu Naum a început să scrie poezie în urma unui pariu. A urmat cursurile Facultății de Filozofie din București (1933–1937). În această perioadă a debutat cu un volum de poezie, *Drumețul incendiar* (1936, cu desene de Victor Brauner), urmat de *Libertatea de a dormi pe o frunte* (1937). În 1938, îndemnat de Brauner, a plecat la Paris, pregătind un doctorat în filozofie la Sorbonna. Acolo a intrat în legătură cu André Breton, dar s-a întors în România, fiind mobilizat în Al Doilea Război Mondial. În perioada 1941–1947 a fost foarte activ în cadrul grupului suprarealist român (din care mai făceau parte Gherasim Luca, Paul Păun, Virgil Teodorescu și Dolfi Trost). De atunci datează volumul de poezii *Culoarul somnului* (1944), volumul de teatru *Teribilul interzis* (1945), precum și proza *L'Infra-Noir* (Infranegrul, 1947), în colaborare cu Gherasim Luca, Paul Păun, Virgil Teodorescu și Dolfi Trost. După 1947, grupul a fost redus la tăcere de noua orientare, impusă cu forța, a realismului socialist de sorjinte sovietică. Lui Gellu Naum i s-a retras dreptul de a publica, fiind nevoit să se întrețină predând filozofie la Institutul Agronomic, făcând traduceri sau scriind cărți de circumstanță ori literatură pentru copii (*Așa-i Sanda*, 1956; *Cartea cu Apolodor*, 1963, *A doua carte cu Apolodor*, 1964). După câteva volume apărute aproape incognito (*Filonul*, 1952; *Soarele calm*, 1961), în 1968 a primit iar dreptul de publicare, revenind cu *Athanor* (1968), urmat de unul dintre cele mai importante volume de poezii ale sale: *Copacul-animal* (1971). Alte scrieri esențiale sunt *Descrierea turnului* (1975) sau *Zenobia* (1985), o proză a cărei inspiratoare a fost Lyggia Naum, soția sa. De altfel, dublarea consoanei L din prenumele său (Gellu) se datorează preluării consoanei inițiale din numele soției sale. În 2002 a apărut, postum, volumul *Calea Searpelui*, o scriere care își trage seva atât din suprarealism, cât și din ezoterism. Printre puținii scriitori suprarealiști care au rămas fideli acestui ideal până la sfârșitul vieții lor, Gellu Naum a creat un univers poetic absolut singular în literatura română, refuzând orice căi bătute în demersul său artistic și deschizând, astfel, calea pentru noi limbaje poetice.

Gellu Naum

Nauru *în nauran* Naoero *denumire oficială* Republica Nauru

Stat insular în SE Microneziei, în V Oceanului Pacific de Sud. Suprafața: 21 kmp; 10 200 loc. (2002). Capitala: Yaren. Aproape două treimi din populație sunt indigeni naurani. Limbi: nauran, engleză. Religia: creștinism (în mare parte protestantism, dar și romano-catolicism). Monedă: dolarul australian. Nauru este un atol cu un podiș central de 30–60 m înălțime. O fâșie subțire de pământ fertil care înconjoară insula este principala zonă unde sunt plasate așezările umane. Nu are porturi și vasele trebuie să ancoreze la geamanduri aflate dincolo de recif. Nauru a avut cele mai bogate zăcăminte de fosfat, iar economia sa era inițial bazată pe mineritul și prelucrarea acestuia; resursele au fost epuizate și economia a fost îndreptată spre pescuit și alte îndeletniciri. Este o republică cu o singură cameră legislativă; conducătorul statului și al guvernului este președintele.

Nauru era locuită de către băștinași când au ajuns pe insulă primii exploratori britanici în 1798. Aceștia au numit-o Pleasant Island, deoarece au avut parte de o primire prietenoasă. Anexată Germaniei în 1888, a fost ocupată de Australia la începutul Primului Război Mondial, iar în 1919 a fost plasată sub mandatul comun al Marii Britanii, Australiei și Noii Zeelande. În Al Doilea Război Mondial a fost ocupată de japonezi. Numită teritoriu al ONU în 1947 sub administrație australiană, și-a câștigat independența în 1968 și a intrat în Commonwealthul britanic în 1969. În 1999 a devenit membru ONU.

nautil

Denumire comună pentru două genuri de cefalopode. Nautilul-sidefiu sau compartimentat (genul *Nautilus*) trăiește în compartimentul cel mai apropiat de exterior al cochiliei sale plan-spiralate, care are de obicei 36 de spații cu un diametru de aproape 25 cm. Un tub de legătură reglează gazele în compartimente, permițând cochiliei să se comporte ca un obiect plutitor. Nautilii caută pe fundul oceanului creveți și alte prăzi, pe care le prind cu cele cca 94 de tentacule contractile, mici, fără ventuze. Nautilul-de-hârtie (genul *Argonauta*) se hrănește cu plancton care trăiește aproape de suprafața mărilor tropicale și subtropicale. Femela se aseamănă cu o caracatiță, dar are o cochilie subțire, necompartimentată, spiralată, de 30–40 cm în diametru. Masculul este mult mai mic și nu are cochilie.

nautil-sidefiu sau compartimentat (*Nautilus*)

DOUGLAS FAULKNER

Nautilus

Nume dat celor trei submarine de importanță istorică. Robert Fulton a construit una dintre primele ambarcațiuni submersibile în 1800 în Franța; *Nautilus*-ul lui avea un catarg rabatabil, o velă pentru navigarea la suprafață și o elice manuală pentru propulsare. Andrew Campbell și James Ash din Marea Britanie au construit în 1886 un submarin numit *Nautilus*, propulsat de motoare electrice care funcționau pe bază de baterii. Numele a fost dat și primului submarin cu energie nucleară din lume, lansat de Marina SUA în 1954. Capabil de submersie mai lungă decât orice alt submarin anterior, el a făcut în 1958 o călătorie istorică sub calota de gheață de la Polul Nord, navigând de la Point Barrow, Alaska, până la Marea Groenlandei.

navajo *sau* navaho

Indieni din America de Nord care trăiesc mai ales în NV statului New Mexico, Arizona și la SE de Utah. Navajo vorbesc o limbă athabascan înrudită cu cea vorbită de apași. Navajo și apașii au migrat din Canada spre SV între 900–1200, după care navajo au intrat sub influența indienilor pueblo. Vasele pictate, faimoasele carpete navajo și picturile pe nisip sunt rezultatul acestei influențe. Meșteșugul prelucrării argintului a fost probabil adus din Mexic la jumătatea sec. XIX. Economia lor tradițională se baza pe cultivarea pământului și mai târziu pe creșterea animalelor: oi, capre și vite. Unitatea socială de bază era ceata. Religia se baza pe ideea ieșirii primilor oameni din lumile de sub pământ. În 1863, guvernul SUA a ordonat colonelului Kit Carson să pună capăt raidurilor navajo și apașe. Ofensivele sale au avut ca rezultat încarcerarea a aproape opt mii de navajo și distrugerea recoltelor și a turmelor acestora. Astăzi, mulți indieni navajo locuiesc în sau aproape de Rezervația Navajo (64 000 kmp); mii dintre ei își câștigă existența ca lucrători sezonieri. Limba lor s-a păstrat foarte bine. Navajo sunt cel mai numeros grup de băștinași din SUA, recensământul din 2000 înregistrând cca 270 000 de persoane care au susținut că au origine pură navajo.

navajo, țesături ~

Pături și carpete țesute de populația navajo, considerate printre cele mai bune textile produse de amerindienii din SUA. Pe la 1500, indienii navajo erau deja stabiliți în SV SUA de astăzi, unde au început să practice țesutul, în momentul în care și-au schimbat modul de viață din seminomazi în agricultori. De la populația hopi au învățat să facă războaie de țesut și să țeasă pe scară largă; dar, în timp ce hopi își limitau desenele la modele în dungi, populația navajo a introdus forme geometrice, romburi și zigzaguri. În mod tradițional, păturile navajo erau făcute din lână colorată natural sau din lână în culori închise obținute din vopsele din rădăcini, ierburi și minerale. După introducerea vopselelor aniline la sfârșitul sec. XIX, țesătorii navajo au început să folosească culori mai deschise și o gamă mai largă de motive decorative.

Navajo, Monumentul Naţional ~

Monument naţional în N Arizonei, SUA. Acoperind 146 ha, este alcătuit din trei adăposturi construite pe stânci: Betatakin (*Casa de pe margine*), Keet Seel (*Vasul spart*) şi *Casa cu inscripţie*, care se numără printre cele mai bine conservate şi mai minuţios construite dintre cele cunoscute. Cea mai mare, Keet Seel, a fost descoperită de albi în 1895; cele trei aşezăminte au fost declarate monument naţional în 1909. Acestea erau locuinţele principale ale indienilor anasazi kayenta în perioada 1250–1300. 135 de camere cuprinse în Betatakin sunt ascunse într-un alcov de stâncă, având 138 m înălţime şi o lăţime de 113 m. De asemenea, tot într-un alcov de stâncă se găsesc şi cele 160 de camere şi 6 kive (case ceremoniale) ale aşezării Keet Seel. Casa cu inscripţie (închisă publicului) are 74 de camere.

Navaratra

În hinduism, festival de nouă zile, urmat în a zecea zi de sărbătoarea Dussehra. Include ospeţe, vizite, recitaluri publice, piese de teatru şi târguri. Adepţii zeiţei Durga, foarte numeroşi în Bengal şi Assam, sărbătoresc în această perioadă Durga-puja. În alte părţi ale Indiei, a zecea zi este închinată victoriei lui Rama asupra lui Ravana, jucată într-o procesiune ce atinge punctul culminant în arderea efigiilor demonilor.

Navarino, Bătălia de la ~

(20 octombrie 1827)

Conflict naval în Războiul pentru Independenţa Greciei purtat împotriva Turciei. O flotă alcătuită din vase britanice, franceze şi ruseşti a fost trimisă să ajute Grecia printr-o acţiune care consta în interceptarea proviziilor destinate flotei egipteano-turce, ancorată în portul Navarino din peninsula Pelopones. La scurt timp după intrarea în port, ca urmare a faptului că flota europeană a folosit arme superioare, au fost scufundate trei pătrimi din mult mai numeroasa flotă egipteano-turcă, iar alte nave au eşuat. Înfrângerea a însemnat ultima bătălie importantă dusă între vasele de pescuit din lemn şi a avut ca rezultat înlăturarea turcilor din Grecia.

Navarra

Comunitate autonomă şi provincie în N Spaniei. Este situată cam în acelaşi spaţiu ca partea spaniolă a regatului istoric Navarra. Suprafaţa: 10 391 kmp; 555 829 loc. (2001). Înfiinţată în 1982, se învecinează cu Franţa. Pirineii domină jumătatea nordică a provinciei, iar în S predomină un climat mediteraneean. Activităţile industriale se desfăşoară în jurul oraşului Pamplona, care este centru comercial şi administrativ.

Navarra

Vechi regat în N Spaniei, învecinat cu Franţa, Aragon, Castilia şi Ţara Bascilor. Cuprindea comunitatea modernă autonomă Navarra şi o parte din departamentul modern francez Pyrénées Atlantiques. A fost cucerită de romani, apoi de vizigoţi şi de Carol cel Mare. A devenit regat independent în sec. X d.Hr. După 1243, regatul Navarra a fost condus de o succesiune de dinastii franceze. Integrat în Castilia în 1515, a fost alipit Franţei în 1589, când Henric de Navarra a devenit regele Henric IV al Franţei.

Navarro, Fats *născut* Theodore

(24.09.1923, Key West, Florida, SUA – 07.07.1950, New York, New York)

Trompetist de jazz. L-a înlocuit pe Dizzy Gillespie în formaţia lui Billy Eckstine în 1946, căpătând o reputaţie de cântăreţ virtuoz, capabil de a executa fraze complexe cu fioriturI deosebite. A frecventat mediul cântăreţilor de jazz care începea să se formeze în apropierea străzii 52 din New York la sfârşitul anilor 1940, lucrând cu inovatori ai stilului bebop ca Bud Powell, Charlie Parker şi Tadd Dameron. Activitatea sa muzicală a suferit de pe urma faptului că era dependent de heroină. A murit de tuberculoză la vârsta de 26 de ani.

navă *sau* naos

Parte principală a unei biserici creştine, extinzându-se de la intrare (nartex) până la transept sau până la altar sau până la spaţiul din jurul altarului rezervat preotului şi coriştilor. Într-o bazilică în care există deambulatoriu şi nave laterale, naosul reprezintă doar partea centrală. Navele medievale erau în general împărţite în mai multe arcade, dând iluzia unei lungimi mai mari. În timpul Renaşterii, forma navei a devenit mai flexibilă şi aceasta a fost împărţită în mai puţine compartimente, dând o senzaţie de spaţiu şi de proporţii echilibrate între înălţime, lungime şi lăţime, ca în catedrala Saint Paul din Londra.

A.F. KERSTING

Nava catedralei din Salisbury, Anglia, începută în 1220

navă corsar

Navă aflată în proprietate particulară, împuternicită de un stat aflat în război să atace vase inamice, de obicei pe cele comerciale. Toate statele au fost implicate în astfel de acțiuni, încă din cele mai vechi timpuri până în sec. XIX. Echipajele nu erau plătite de guvern, dar primeau un anumit procent din valoarea încărcăturii pe care o capturau. Limitarea corsarilor la activitățile specificate în misiunile lor era dificilă, deosebirea dintre corsari și pirați fiind greu de făcut. În 1865, prin Declarația de la Paris, Anglia și alte țări mari europene (cu excepția Spaniei) au declarat vasele de corsari ilegale; SUA a luat această decizie la sfârșitul sec. XIX, iar Spania a acceptat interdicția abia în 1908. *Vezi și* corsar; Francis Drake; William Kidd; Jean Laffite.

navă spațială

Vehicul destinat să funcționeze, cu sau fără ajutorul unui echipaj, în timpul unui zbor controlat deasupra atmosferei inferioare a Pământului. De vreme ce hidrodinamica nu este necesară în acest mediu extrem de vid, modelul unei nave spațiale este proiectat în funcție de misiunea specifică (*vezi* explorarea cosmosului). Majoritatea navelor spațiale nu sunt autopropulsate; ele sunt accelerate (până la atingerea vitezei necesare) de către rachetele în trepte ce se desprind în momentul când s-a consumat combustibilul. O excepție o constituie orbiterul navetei spațiale care, pentru a se înălța, folosește trei motoare principale pe bază de combustibil lichid, aprovizionate de un rezervor extern detașabil, și o pereche de motoare auxiliare, pe bază de combustibil solid. Nava spațială merge pe orbita Pământului sau, dacă are viteza necesară, își poate continua călătoria spre o altă destinație în spațiu. Naveta poate avea propriile motoare, de dimensiuni reduse, pentru operațiuni de orientare și manevrare. Energia internă a navelor spațiale care orbitează Pământul este asigurată de celule solare și baterii de stocare, de celule combustibile sau de o combinație a acestora, iar dacă a fost proiectată pentru misiuni îndepărtate, nava transportă generatoare termoelectrice încălzite de un element radioactiv. Complexitatea construcției, în mod special a navelor cu echipaj uman, alcătuite dintr-o mulțime de componente, necesită un înalt grad de miniaturizare și siguranță. *Vezi și* vehicul de lansare.

navetă spațială
anterior **sistem de transport spațial /Space Transportation System, STS/**

Vehicul parțial reutilizabil lansat de o rachetă, perfecționat de NASA pentru a intra pe orbita Pământului, care transportă oameni și materiale între Pământ și navele spațiale aflate pe orbite staționare și care planează în drumul de întoarcere pe Pământ. Primul zbor al unei navete spațiale pe orbită a avut loc în 1981. Naveta este constituită dintr-un orbiter cu aripi care transportă echipajul și încărcătura, având și un tanc exterior detașabil de combustibil lichid și oxidant pentru cele trei motoare principale ale orbiterului, și două mari rachete de propulsie reutilizabile. Orbiterul execută o ridicare verticală asemeni unui vehicul de lansare, dar face o coborâre fără motor, ca un planor. Fiecare orbiter a fost proiectat pentru până la o sută de reutilizări. Pentru manipularea încărcăturii și a altor materiale în afara orbiterului, astronauții folosesc un braț de robot, controlat de la distanță, sau ies din orbiter purtând costume spațiale. În unele misiuni, naveta transportă un laborator de cercetare presurizat, construit în Europa și numit Spacelab. Între 1981 și 1985, patru navete spațiale au devenit active: *Columbia* (primul lansat pe orbită), *Challenger, Discovery* și *Atlantis. Challenger* a explodat în 1986, în timpul lansării, în accident pierzându-și viața toți cei șapte astronauți de la bord. A fost înlocuit, în 1992, de *Endeavour*. În perioada 1995–1998, NASA a coordonat misiuni ale navetelor către stația spațială rusă Mir, pentru a face pregătirile necesare construcției Stației Spațiale Internaționale (ISS). Începând cu 1998, naveta a fost folosită foarte des pentru a transporta componente, provizii și echipaje spre ISS. În 2003 *Columbia* s-a dezintegrat la întoarcerea din misiune, cu cei șapte astronauți la bord.

navigație

Știință a direcționării unei ambarcațiuni prin determinarea poziției, a cursului și a distanței parcurse. Primii marinari urmau repere vizibile pe uscat și studiau vânturile predominante pentru indicii despre direcție. Fenicienii și polinezienii navigau foarte departe de țărm și foloseau stelele pentru a-și stabili ruta. Busola (folosită inițial de chinezi, prin 1100) a fost primul obiect utilizat pentru navigare care dădea un punct de referință constant, deși precizia lui era limitată, în special în mările dificile. Busolele moderne sunt stabilizate

de giroscoape și fixate în monturi speciale, care compensează mișcarea ambarcațiunii. Viteza vasului a fost calculată inițial prin aruncarea peste bord a unui buștean legat de un mosor de sfoară înnodată la intervale regulate; observând numărul nodurilor expuse în timp ce bușteanul era dus de curent și măsurând timpul cu o clepsidră, se obținea viteza vasului în noduri (mile marine/h). Hărțile marine sunt un alt element esențial pentru navigație. Fixarea unei poziții necesită folosirea unor hărți care descriu amănunțit locurile cunoscute și instrumente care calculează poziția relativă a unui vas față de ele. Primul instrument pentru determinarea latitudinii a fost cvadrantul, care măsura altitudinea Stelei Polare sau a Soarelui la amiază. Printre primele instrumente se numără sextantul și astrolabul. Longitudinea (folosită pentru navigare în sec. XVII–XVIII) era obținută folosind cronometre și tabele care arătau pozițiile corpurilor cerești de-a lungul anului. În sec. XX, semnalele radio și rețelele prin satelit au permis avioanelor și vaselor să-și determine poziția. Estimarea nautică a distanțelor se folosește de înregistrările precise ale direcției și vitezei, obținute cu ajutorul giroscoapelor și al măsurătorilor computerizate ale accelerației ambarcațiunii. *Vezi și* Sistem de poziționare globală (GPS).

Navistar International Corp.

Principal producător de camioane din SUA. Compania a fost înființată sub numele International Harvester Co., care a fuzionat în 1902 cu McCormick Harvesting Machine Co. (fondată de Cyrus H. McCormick pentru a lansa pe piață secerătoarea sa mecanică), împreună cu alți patru fabricanți de mașini mai mici. A devenit un deschizător de drumuri în producerea camioanelor motorizate când a introdus autovagoanele cu roți înalte pentru fermieri. A început să producă tractoare în anii 1930 și, în scurt timp, a devenit un fabricant important de echipamente de excavare. Înfruntând dificultăți economice la începutul anilor 1980, a vândut o mare parte din compania sa de echipamente de construcții din SUA și a renunțat la linia de utilaje pentru fermă pentru a se concentra în exclusivitate pe construcția de camioane, iar în 1986 și-a schimbat numele în Navistar International.

Navratilova, Martina

(n. 18.10.1956, Praga, Cehia)

Jucătoare de tenis americană de naționalitate cehă. A devenit jucătoarea cea mai cunoscută din lume în 1979, după câștigarea turneului Wimbledon feminin la simplu și la dublu. În 1982 a câștigat 90 de partide din 93, iar în 1983 a câștigat 86 din 87. În 1984 i-a fost acordată o distincție pentru câștigarea Grand Slamului, dar ulterior titlul i-a fost retras din cauza unui detaliu tehnic. Până în 1987, ea a câștigat 37 de Grand Slamuri individuale, iar până la retragerea sa în 1994 a câștigat 56, plasându-se a doua după Margaret Smith Court. Până în 1992 a acumulat mai multe premii în campionate (158) decât orice alt jucător, bărbat sau femeie, din istoria tenisului. S-a retras în 1994 cu 167 de titluri. În 2000 a câștigat Wimbledonul la dublu mixt, egalând-o pe Billie Jean King la numărul de titluri câștigate la acest turneu (20) și devenind, la 46 de ani, cea mai în vârstă câștigătoare.

Naxos

Cea mai mare insulă, 14 838 loc. (1991), dintre insulele Ciclade, din Grecia. Are o lungime de aproape 35 km și o lățime de 26 km, cu o suprafață de 427 kmp. Centrul administrativ și portul principal, Naxos, pe coasta vestică, se află pe locul centrelor antice și medievale ale insulei. În timpuri străvechi era faimoasă pentru vinurile sale și pentru cultul lui Dionysos. În mitologie, este locul unde Tezeu a abandonat-o pe Ariadna. În sec. VI–VII î.Hr. marmura albă cu granulație era exportată pentru statui. Insula a fost cucerită de persani în 490 î.Hr. și de atenieni în 471 î.Hr. Un ducat venețian a condus-o între 1207 și 1566; apoi a fost condusă de turci. În 1830 s-a alăturat regatului grec. S-au găsit aici vestigiile unui așezământ micenian (*vezi* Micene). Naxos produce vin alb, citrice și șmirghel.

nayar

Castă hindusă din statul indian Kerala. Înainte de cucerirea britanică în 1792, familia regală și nobilimea din Kerala, miliția și administratorii pământului proveneau din casta nayar. În timpul stăpânirii britanice a jucat un rol important în politică, medicină, educație și drept. Spre deosebire de majoritatea hindușilor, nayarii aveau în mod tradițional descendență matriliniară, iar tații nu aveau drepturi sau obligații în privința copiilor. Căsătoria multiplă, în care atât bărbații, cât și femeile puteau primi mai mulți „vizitatori" (soți/soții), a fost practicată până în sec. XIX. În anii 1930 au fost adoptate legi care au impus monogamia și au dat copiilor drepturi depline de moștenire pe linie paternă.

Nayarit

Stat în zona central-vestică a Mexicului, cu ieșire la Oceanul Pacific. Centrul administrativ: 27 979 kmp; 920 185 loc. (2000). Capitala: Tepic. Sierra Madre împarte teritoriul statului în chei și văi. De remarcat sunt vulcanii Ceboruco și Sangangüey și lagunele de pe coaste, binecunoscute refugii pentru păsări. Râul principal, Grande de Santiago, ce izvorăște din lacul Chapala, este deseori considerat o continuare a râului Lerma. Economia se bazează în special pe agricultură.

nazareeni

Membrii Frăției Sf. Luca, organizație înființată în 1809 de tineri pictori germani, elvețieni și austrieci, ca reacție împotriva neoclasicismului. A fost prima mișcare eficientă antiacademică din pictura europeană. Din cauza modului biblic de a-și purta părul și de a se îmbrăca, au primit porecla de nazareeni. Nazareenii credeau că arta ar trebui să servească unui scop moral sau religios. Ei îi admirau pe pictorii medievali și pe cei de la începutul Renașterii și respingeau majoritatea picturii ulterioare, considerând că aceasta a abandonat ideile religioase în favoarea virtuozității artistice. Membrii locuiau și lucrau împreună, având mod de viață semimonastic și încercând să imite condițiile de ucenicie dintr-un atelier medieval. Conducătorii grupului au fost Friedrich Overbeck (1789–1869), Franz Pforr (1788–1812) și Peter von Cornelius (1783–1867).

Nazaret *în ebraică* Nazerat *în arabă* Al-Nasirah

Oraș, 69 604 loc. (2000), în N Israelului, la SE de Haifa. Este cel mai mare oraș arab al Israelului. În Noul Testament este orașul copilăriei lui Iisus. Conține multe biserici creștine și reprezintă un centru pentru pelerinaj. A fost cucerit de câteva ori în timpul cruciadelor. În 1517 a fost cucerit de turci. A făcut parte din Palestina sub mandat britanic din 1918 și din Israel începând cu 1948. Arabii creștini formează majoritatea populației.

năpârlire

Proces de înlocuire a învelișului exterior al unui animal cu unul nou-format. Năpârlirea este reglată de hormoni și se manifestă la foarte multe specii de animale. Presupune căderea coarnelor, a părului, a pielii și a penelor și creșterea altora noi; tot năpârlire se consideră și procesul prin care o nimfă sau un alt organism se debarasează de scheletul extern, pentru a crește sau a-și modifica forma.

Năstase, Ilie

(n. 19 iulie 1946, București, România)

Jucător român de tenis de câmp. A început să joace tenis la secția pentru copii a Clubului Steaua din București. La 13 ani a devenit campion național la copii, în 1962 a fost campion național la juniori, iar în 1967 și 1968 a câștigat titlul de campion național la seniori. Primul mare succes mondial a fost la Roland Garros în 1970, în care a jucat alături de Ion Țiriac, la dublu, învingându-i pe americanii Arthur Ashe și Charles Pasarell. Primul succes la simplu a fost cel din US Open, în 1972, în care l-a învins pe Arthur Ashe. A participat la toate marile competiții din tenisul mondial, printre care Wimbledon (trei victorii), Roland Garros (două victorii) sau US Open (două victorii). A câștigat de patru ori Marele Premiu al Federației Internaționale de Tenis (Tennis Masters Cup), în 1971, 1972, 1973 și 1975, ajungând astfel pe locul doi în clasamentul tenismenilor care au câștigat de cele mai multe ori acest trofeu. A făcut parte din echipa de Cupa Davis a României, ajungând de trei ori în finală, împreună cu Ion Țiriac. În 1973 a fost desemnat jucătorul numărul 1 în clasamentul mondial, iar în 2005, revista *Tennis Magazine* l-a plasat pe locul 28 în topul celor mai mari jucător de tenis al ultimilor 40 de ani. La vârsta de 35 de ani, în 1981, s-a retras din competiții, dar în 1994 a condus echipa de Cupă Davis a României, în calitate de căpitan nejucător. Nasty (*în engleză*, răutăciosul), cum era poreclit din cauza temperamentului său exploziv și a tacticilor agresive, a fost unul dintre cei mai iubiți jucători de tenis din lume, în parte și datorită glumelor pe care le făcea în timp ce juca. După ce s-a retras, a trăit câțiva ani în Franța, unde a publicat și câteva romane în limba franceză, iar după Revoluția română din 1989 a revenit în țară, unde a condus, timp de 11 ani, Federația Română de Tenis. În aceeași perioadă s-a implicat și în politică, în 1996 candidând la postul de primar al Bucureștiului. În 2008 a fost înaintat, prin decret prezidențial, la rangul de general-maior (cu două stele), în retragere.

năsturel

Plantă perenă (*Nasturtium officinale*) din familia *Cruciferae*, originară din Eurasia și naturalizată în America de Nord. Rădăcina crește sub apă, iar partea superioară a plantei plutește la suprafață ori se întinde peste suprafețele mâloase din preajma cursurilor de apă. Din florile albe se formează fructe ca niște păstăi, scurte, ce conțin semințe

mici, asemănătoare cu boabele de fasole. Năsturelul este adesea cultivat în lacuri artificiale, pentru lăstarii care se pot consuma în salate. Frunzele fine, verde-deschis, au aromă și sunt puțin iuți, bogate în vitamina C. Deoarece năsturelul crește în apropierea pășunilor pentru vite și oi, poate fi o sursă de infecție cu ouăle viermelui de gălbează, care sunt transmise prin fecale, ceea ce poate cauza fascioliaza (o afecțiune hepatică). Pentru a preveni îmbolnăvirea, zonele de cultură trebuie protejate prin lege de acest mod de poluare.

Năsturel, Udriște

(cca 1596, Fierești (astăzi Herești), Giurgiu, Țara Românească - după 1659, Fierești)

Cărturar român, membru al unei familii boierești de vază (Năsturel-Herescu) și cumnat al domnului Matei Basarab. A fost diac al Divanului domnesc al Țării Românești, iar apoi a îndeplinit misiuni diplomatice la Viena (1638) și în Transilvania (1649, 1652). Erudit și poliglot, a tradus și tipărit scrieri bisericești și laice, cărți de cult sau cu caracter didactic, uneori polemic, apărute la Govora, Câmpulung, Mănăstirea Dealu: *Molitvelnic slavon* (Câmpulung, 1635); *Pravila* (Govora, 1640), la începutul căreia a scris 12 versuri închinate stemei Țării Românești și familiei domnitoare a Basarabilor; *Evanghelie învățătoare* (Govora, 1642), *Antologhion slavon* (Câmpulung, 1643) cu o *Predoslovie* scrisă de el, în care arăta importanța tiparului în răspândirea cărților și a lucrărilor laice și religioase; *Evanghelie învățătoare* (Dealu, 1644), *Carte despre Imitarea lui Hristos* (*Imitatio Christi*) a lui Thomas a Kempis, tradusă din latină în slavonă; romanul popular de mare circulație în epocă *Viețile sfinților Varlaam și Ioasaf*, tălmăcit din slavonă în română. *Predosloviile*, ca și versurile, semnate Uriil sau Orest Năsturel, dezvăluie o manieră savantă, influențată de modelele Antichității greco-latine (cu trimiteri la Platon, Pitagora, Diogene, Aristotel, Homer). Este și cel dintâi versificator cult, ale cărui versuri s-au răspândit prin intermediul tipăriturilor.

năut

Legumă anuală (*Cicer arietinum*) cultivată pe scară largă pentru semințele sale nutritive. Planta stufoasă, de 60 cm înălțime, are frunze penate și flori de culoare albă-roșiatică. Semințele, boabe galbene-maronii, cresc câte una sau două într-o păstaie. Reprezintă un aliment important în India, Africa și America de Sud și Centrală. Semințele constituie principalul ingredient al humusului, o pastă originară din Orientul Mijlociu. În S Europei, năutul se folosește la supe, salate și alte mâncăruri. Din boabele de năut se mai face și făină.

NBA /National Basketball Association/

(Asociația Națională de Baschet)

Ligă de baschet profesionist din SUA, înființată în 1949, prin fuziunea a două organizații rivale, Liga Națională de Baschet (fondată în 1937) și Asociația de Baschet a Americii (fondată în 1946). În 1976, NBA s-a extins prin adăugarea a patru echipe din fosta Asociație a Baschetului American (fondată în 1967). NBA este împărțită în două conferințe, fiecare având câte trei divizii. Conferința de Est cuprinde Divizia Atlantică (Boston Celtics, New Jersey Nets, New York Knicks, Philadelphia 76ers, Toronto Raptors), Divizia Centrală (Chicago Bulls, Cleveland Cavaliers, Detroit Pistons, Indiana Pacers, Milwaukee Bucks) și Divizia de Sud-Est (Atlanta Hawks, Charlotte Bobeats, Miami Heat, Orlando Magic, Washington Wizards). Conferința de Vest este compusă din Divizia de Nord-Vest (Denver Nuggets, Minnesota Timberwolves, Portland Trail Blazers, Seattle SuperSonics, Utah Jazz), Divizia Pacifică (Golden State Warriors, Los Angeles Clippers, Los Angeles Lakers, Phoenix Suns, Sacramento Kings) și Divizia de Sud-Vest (Dallas Mavericks, Houston Rockets, Memphis Grizzlies, New Orleans Hornets, San Antonio Spurs).

NBC /National Broadcasting Co./

Importantă companie comercială de difuzare radiofonică din SUA. A fost înființată în 1926 de către corporațiile RCA Corp., General Electric (GE) și Westinghouse și a fost prima companie americană care a introdus o rețea de difuzare radiofonică. Coordonată de președintele RCA, David Sarnoff, a fost condusă în totalitate de RCA începând cu 1930. NBC a fost la început împărțită în Blue Network, semiindependentă, bazată pe postul WJZ, și Red Network, bazată pe WEAF, fiecare având legături cu posturi din alte orașe. În 1938, Red Network deținea deja 75% din programele NBC. Blue Network a fost vândută în 1941 și a devenit American Broadcasting Co. (ABC). NBC a debutat în televiziune pornind de pe o poziție slăbită și până în 1952 a rămas în urma CBS în audiență, dar treptat și-a recâștigat poziția de lider. În 1986 RCA a fost vândută către GE, iar în 1987 NBC și-a vândut rețelele radio. În anii 1990 NBC și-a extins rețeaua de programe de televiziune prin cablu, formând USNBC (în parteneriat cu Microsoft) și CNBC (în parteneriat cu Dow Jones).

NCR Corp.

Fabricant american de registre de casă, calculatoare și sisteme de procesare a informației. A fost înființat în 1884 sub numele de Compania Națională de Registre de casă de către John H. Patterson, care a cumpărat un aparat defect de registre de casă din Dayton, Ohio. El a îmbunătățit modelul, a dus o politică agresivă în ceea ce privește vânzarea produselor și a angajat reparatori pentru a le întreține după vânzare. Compania s-a extins în sec. XX prin introducerea mașinilor de calcul în anii 1920, a produselor electronice în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, hardware și software pentru calculatoare în anii 1960 și microelectronice în anii 1970. În 1991 a fost cumpărată de AT&T Inc., căreia i s-a schimbat numele în AT&T Global Information Solutions. Când AT&T s-a împărțit în trei companii în 1996, Corporația NCR a devenit independentă și și-a reluat numele original.

ndebele *sau* matabele

Populație vorbitoare de limbă bantu care locuiește în special în jurul orașului Bulawayo, din Zimbabwe, dar și în Botswana. A apărut la începutul sec. XIX ca o ramură a populației nguni din Natal, îndreptându-se întâi spre Basutoland (astăzi Lesotho) și în cele din urmă spre Matabeleland (Zimbabwe). Sub conducerea regelui Lobengula, influența lor a crescut, dar au fost învinși de englezi în 1893. Astăzi este o populație de agricultori și crescători de animale ce numără aproape 1,5 milioane locuitori. Sunt diferiți de băștinașii ndebele din Africa de Sud, care sunt cunoscuți în întreaga lume datorită elaboratelor bijuterii din mărgele confecționate de femei și modelelor geometrice care acoperă zidurile caselor.

N'Djamena *anterior* Fort-Lamy

Oraș, 888 000 loc. în zona metropolitană (2005), capitala Ciadului. Se află lângă Camerun, pe malul estic al râului Chari, în punctul în care acesta se unește cu râul Logone. Înființat în 1900 ca Fort-Lamy, a rămas o așezare mică până după independența Ciadului în 1960. În 1973 numele i-a fost schimbat în N'Djamena. A fost ocupat de forțele libiene între 1980 și 1981 în timpul războiului civil care a început în anii 1960. Este o importantă piață de desfacere pentru bumbac, bovine și pește. Aici se află și singura universitate din țară, Universitatea din Ciad (înființată în 1971).

Ndongo

Regat african istoric al populației mbundu. Înființat în cca 1500 pe teritoriul Angolei actuale, a întreținut relații comerciale cu portughezii din São Tomé în sec. XVI. În momentul în care Portugalia a încercat să-l cucerească, a urmat un război ce a durat o sută de ani. A fost integrat în Angola în cca 1670.

Neacșu, scrisoarea lui ~

Vezi Scrisoarea lui Neacșu

Neagh *în irlandeză* Lough Neagh

Lac în E zonei centrale a Irlandei de Nord. Este cel mai mare lac din Insulele Britanice, cu o suprafață de 396 kmp. Are aproape 24 km lățime și 29 km lungime și numai 12 m adâncime. Aluviunile străvechi din golful Toome, pe țărmul de NV al lacului, au dus la descoperirea celor mai vechi vestigii de cultură materială a omului preistoric din Irlanda. În 1959, lucrările pentru controlul inundațiilor au micșorat semnificativ nivelul lacului.

Neagoe Basarab

Domn al Țării Românești (d. 1512–1521). Cu privire la originea sa, părerile istoricilor sunt împărțite, unii susținând că ar fi fost fiul legitim al lui Pârvu Craiovescu, mare vornic, alții că ar fi provenit dintr-o legătură extraconjugală a lui Basarab cel Tânăr, zis Țepeluș (d. 1477–1481). Cu toate aceste „controverse", Neagoe a fost crescut și educat cu profesori renumiți în casa marelui boier Pârvu Craiovescu. În tinerețe a călătorit prin Ungaria, Europa și Istanbul și, revenit din aceste călătorii, a fost investit cu multe dregătorii: postelnic (1501), mare postelnic (1501–1509); mare comis (1510–1511). A participat la luptele Craioveștilor pentru preluarea puterii și a ajuns domn al Țării Românești (23 ianuarie 1512). A fost preocupat să dezvolte economia, comerțul, să reorganizeze armata și a încercat să stabilească relații diplomatice cu Veneția și Roma și chiar să medieze conflictul dintre creștinii ortodocși și cei catolici. A făcut donații generoase mănăstirilor ortodoxe din Țara Românească și din toate țările balcanice. Sub îndemnul și patronajul său s-a tipărit *Evangheliarul* slavon al lui Macarie (Târgoviște, 1512),

Neagoe Basarab alaturi de fiul său, detaliu de frescă, biserica mănăstirii Curtea de Argeș

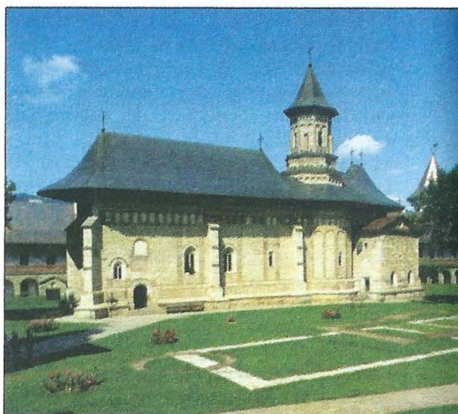
s-a clădit una dintre cele mai frumoase biserici românești, biserica domnească de la Curtea de Argeș (sfințită la 15 august 1517), precum și biserica mitropoliei din Târgoviște, și s-au făcut diferite îmbunătățiri și adăugiri la mănăstirile Tismana și Cozia. Domnitorul este și autorul uneia dintre primele capodopere ale literaturii române vechi, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, scrisă în slavonă, dar tradusă în română (există o copie în română, atestată din 1654).

Neamț

Județ situat în NE României, în bazinul râului Bistrița, la limita dintre Carpații Orientali și Podișul Moldovei, 5 896 kmp. Are un relief variat, constituit din unități montane (munții Stânișoarei, Bistriței, Ceahlău etc.), dealuri subcarpatice și podiș (la E de culoarul Siretului), numără patru orașe, dintre care două municipii, iar reședința de județ se află în municipiul Piatra Neamț. Istoria locuirii sale merge în trecut până în perioada Paleoliticului superior ori a Neoliticului, existând și urme de cetăți dacice pe vârful Bâtca Doamnei și la Cetatea Neamțului. Ținutul Neamț apare menționat prima dată într-o epistolă semnată de Alexandru cel Bun (1403). Exploatarea și prelucrarea lemnului din teritoriul bogat împădurit a dus în trecut la dezvoltarea plutăritului pe râul Bistrița, activitate atestată documentar încă din 1466. În sec. XIV–XV au fost construite cetățile medievale de la Roman și Târgu Neamț și curțile domnești de la Piatra Neamț. Sec. XVIII și XIX au înregistrat o continuă dezvoltare economico-socială a zonei. Economia are o structură industrial-agrară. Între punctele de interes turistic se numără: rezervația de zimbri Dragoș Vodă, situată în apropierea orașului Târgu Neamț, casa memorială Ion Creangă din Humulești, rezervația naturală a faunei și florei Cheile Bicazului, lacul Izvorul Muntelui, Muntele Ceahlău, mănăstirile Agapia, Neamț, Durău, Secu, Bistrița, Văratec, Cetatea Neamțului (Târgu Neamț), Curtea Domnească (Piatra Neamț) sau Palatul Cnejilor (comuna Ceahlău), cetatea dacică de la Bâtca Doamnei, identificată ca antica Petrodava.

Neamț, mănăstirea ~

Locaș monahal situat în apropiere de comuna Vânători-Neamț din județul Neamț, România, vechi centru de cultură ecleziastică românească. A fost ctitorită în sec. XIV de domnul Petru I Mușat. Nu există izvoare istorice care să determine cu exactitate timpul și împrejurările în care a luat ființă,

Mănăstirea Neamț, biserica voievodală cu hramul Înălțarea Domnului

dar tradițiile locale, precum și inscripția de pe un clopot din sec. XIX dovedesc existența ei la sfârșitul sec. XIV. Primul document scris păstrat despre mănăstirea Neamț este un act din 7 ianuarie 1407, din vremea lui Alexandru cel Bun, în care se vorbește despre daniile lui Petru Mușat către mănăstire. Ctitoria sa fiind zdruncinată din temelii de un cutremur (1471), în 1497 Ștefan cel Mare (1457–1503) a înălțat o nouă biserică (biserica centrală), după victoria din Codrii Cosminului asupra regelui polon Ian Olbracht. În sec. XVIII–XIX mănăstirea a suferit lucrări radicale de reconstrucție. Deosebită prin dimensiuni (40,5 m lungime și 23 m înălțime), mănăstirea are aspectul unei cetăți. Pe latura dinspre V a patrulaterului format de clădirile de incintă, la mijloc, străjuiește turnul clopotniță, străbătut la bază de gangul boltit al intrării. Partea inferioară a turnului clopotniță este zidită, probabil, în perioada domniei lui Alexandru cel Bun (1400–1432). Partea de E a bolții gangului este acoperită cu picturi reprezentând scene din romanul popular *Varlaam și Ioasaf*. În câteva scene apar o clădire asemănătoare cu biserica mănăstirii Neamț ctitorită de Ștefan cel Mare, un tânăr principe, care seamănă cu domnitorul, și unele costume caracteristice sec. XV. Acestea au condus la concluzia că pictura ar data din sec. XV–XVII. Mănăstirea a jucat un rol important în promovarea culturii, a artelor și a învățământului românesc. Din sec. XV, aici a funcționat o școală de caligrafi și miniaturiști, întemeiată de Gavriil Uric. În 1808, mitropolitul Veniamin Costachi a organizat în mănăstire o tipografie cu o bogată activitate în sec. XIX.

Mănăstirea deține o bibliotecă și un bogat muzeu de artă bisericească.

Neamțului, Cetatea ~

Cetate medievală, situată în apropierea orașului Târgu Neamț, în România. A fost ridicată la sfârșitul sec. XIV de către Petru I Mușat (d. 1374–1391). Construcția cetății s-a efectuat în două etape. În prima etapă, în vremea lui Petru I Mușat, s-a ridicat un fort central, aproape pătrat, cu fundația în trepte, adaptată la forma terenului, pe care s-au înălțat ziduri groase de 2–3 m și înalte de 12 m, prevăzute cu creneluri și cu patru tunuri de apărare în colțuri. În exterior, zidurile erau susținute de 15 contraforți puternici și impunători, iar în interior existau ziduri de incintă care măreau rezistența zidurilor exterioare. În curtea interioară s-a săpat o fântână (degajată parțial în urma săpăturilor arheologice), care ajungea la pânza freatică. A doua perioadă de construcție a cetății a fost în timpul domniei lui Ștefan cel Mare (d. 1457–1504), când s-a adăugat curtea exterioară și a fost ridicată o nouă centură de ziduri, cu patru bastioane semicirculare, care să reziste artileriei de asediu. Au fost înălțate până la 20 m și zidurile vechiului fort și s-a săpat în jurul cetății un nou șanț adânc de apărare, peste care s-a construit un pod arcuit susținut de piloni. Tot atunci s-au construit și corpurile de clădiri din curtea interioară, cu case domnești pe o latură, locuințe ale domnitorului pe altă latură, cu biserică, magazii pentru hrana și muniție, cu locuințe și ateliere pentru meșteșugari etc. După ce, sub domnia lui Ștefan Mușat, cetatea a rezistat atacului trupelor regelui maghiar Sigismund de Luxemburg (1395), în timpul lui Ștefan cel Mare (1476) a respins atacul lui Mahomed II. Cetatea a continuat să joace un rol important în sistemul defensiv al Moldovei, în timpul voievozilor Bogdan III (1504–1517), Ștefăniță (1517–1527) și Petru Rareș (1527–1538; 1541–1546). Odată cu sfârșitul primei domnii a lui Petru Rareș, cetatea intră într-o lungă perioadă de declin, presărată cu încercările diverșilor domni de a o reface și întări. În 1718, turcii comandă domnului Mihai Racoviță să o dărâme. Cetatea a rămas în paragină, fiind distrusă încetul cu încetul de vreme sau de către localnici, care foloseau piatra în construcții. Abia în 1834, Departamentul Pricinilor Dinlăuntrul Moldovei a interzis luarea pietrei din cetate, iar în 1866 a declarat-o monument istoric. În perioadele 1939–1942 și 1953–1954 au fost efectuate săpături și cercetări arheologice, iar în perioada 1962–1970, cetatea a fost consolidată și restaurată parțial, pentru a putea fi inclusă în circuitul turistic. Lucrări de consolidare a zidurilor au fost efectuate și în 1992, în cadrul programului UNESCO de restaurare și renovare a monumentelor istorice.

Cetatea Neamțului

Neamul Românesc

Ziar editat de Nicolae Iorga între 1906 și 1940, propunând o politică editorială democratică. Ziarul a militat pentru interesele naționale majore și a combătut acțiunile forțelor extremiste.

Neanderthal, Omul de

Neanderthalienii au apărut acum cca 100 000–200 000 de ani și au dispărut în urmă cu cca 28 000–35 000 de ani, odată cu apariția omului modern. Arealul lor de răspândire cuprindea Europa și Asia și se întindea din regiunea Oceanului Atlantic, din Europa, până în Asia Centrală, în est, în nord ajungând până pe teritoriul de astăzi al Belgiei, iar în sud până la Marea Mediterană și în sud-vestul Asiei. Populații asemănătoare au trăit în estul Africii și Asiei. Deoarece trăiau în zone carstice cu multe peșteri calcaroase care au permis conservarea rămășițelor umane și unde au avut loc multe cercetări preistorice, ei sunt cunoscuți mai bine decât orice altă specie umană fosilă, devenind celebrii „oameni ai cavernelor". Numele Neanderthal provine de la valea Neander, aflată lângă Düsseldorf (Germania) unde, în 1856, cercetătorii au descoperit resturile unui schelet de hominid.

Dovezi fosile

Rămășițele descoperite în valea Neander cuprind 16 fragmente, care au fost catalogate științific. Imediat după descoperirea lor, oamenii de știință au început să se întrebe dacă aceste resturi de oase aparțineau într-adevăr unui neanderthalian sau erau ale unui om modern cu o înfățișare

neobișnuită. Prima teorie a fost confirmată în 1886, când două schelete neanderthaliene (alături de unelte din piatră și rămășițe de oase ale unor specii de animale dispărute) din Paleoliticul mijlociu au fost descoperite într-o peșteră din regiunea Spy, Belgia.

Până în 1900, aveau să se descopere și mai multe schelete neanderthaliene în regiuni din vestul și centrul Europei. Plecând de la aceste schelete, savanții au refăcut înfățișarea neanderthalienilor, ființe destul de asemănătoare nouă, cu spatele încovoiat și mai puțin inteligente decât oamenii moderni. Prin urmare, erau considerați o specie umană intermediară între oamenii moderni și maimuțe, deoarece, în acel moment, nu se cunoșteau alte specii umane mai vechi. Mai mult, se credea că erau mult prea diferiți de oamenii moderni pentru a fi considerați strămoșii lor. Această percepție avea să se schimbe abia după Al Doilea Război Mondial, când cercetătorii i-au inclus pe neanderthalieni în istoria evoluționistă a omului modern, aceștia figurând ca subspecie *(Homo sapiens neanderthalensis)* în cadrul speciei *Homo sapiens* sau ca specie *(Homo neanderthalensis)* a rasei umane. Numărul mare de resturi de schelet și de obiecte descoperite în peșteri și în adăposturi de pe teritoriul Europei, din regiuni din sud-estul Asiei și din estul Uzbekistanului din Asia Centrală a făcut posibilă cunoașterea acestor ființe preistorice. Au fost găsite rămășițele a sute de indivizi care au aparținut acestei specii, printre care segmente dentare sau chiar schelete complete.

Origini și anatomie

Fosilele de neanderthalieni, întinzându-se pe câteva sute de mii de ani, indică o reducere treptată a mărimii și a numărului de caracteristici anatomice specifice lui *Homo erectus* și o creștere a numărului de caracteristici specifice lui *Homo neanderthalensis*. Prin urmare, *Homo neanderthalensis* și-a făcut apariția treptat, evoluând din populații hominide regionale și răspândindu-se, probabil, apoi pe tot arealul geografic al acestora. Diferențele dintre strămoșii neanderthalienilor și neanderthalieni subliniază caracteristicile fiecărei specii. Masa creierului s-a mărit, omul de Neandethal având raportul dintre masa creierului și masa corpului la fel cu cel al omului modern, deși creierul și cutia craniană erau mai alungite și poziționate mai jos în comparație cu ale omului modern. Fața rămăsese mare și alungită, arcadele și dentiția erau la fel de proeminente ca ale strămoșilor lor, iar nasul și bărbia se retrăgeau. Dinții posteriori (molarii și premolarii) erau de mici dimensiuni și semănau cu ai primilor oameni moderni, iar mușchii masticatori și pomeții se retrăseseră. În schimb, incisivii și caninii rămăseseră la fel de mari, indicând faptul că aceștia îi foloseau în continuare pe post de menghină sau de a treia mână.

Craniu al unui om de Neanderthal (Shanidar 1) descoperit în peștera Shanidar, în nordul Irakului

Trupul lui *Homo neanderthalensis* diferea foarte puțin de cel al strămoșilor săi. El prezenta umeri largi, membre superioare extrem de musculoase, piept lat și picioare cu mușchi puternici și cu labe mari. Nimic din anatomia membrelor lor nu indică vreo incapacitate de a se mișca normal sau vreo dexteritate mai redusă decât a oamenilor moderni. Totuși, detaliile oaselor mâinii denotă o capacitate de apucare care se baza mai degrabă pe forță decât pe precizie. Se pare că toate aceste trăsături au fost moștenite de la strămoșii lor.

Din punctul de vedere al trăsăturilor faciale, neanderthalienii se deosebeau de celelalte specii umane fosile din Asia de Est și din Africa prin faptul că prezentau incisivi și canini proeminenți, nasuri mari și fețe alungite. La celelalte populații hominide, masivitatea feței și mărimea molarilor și a premolarilor începuseră să se reducă.

Soarta omului de Neanderthal

Evoluția omului de Neanderthal este strâns legată de originile omului modern. De-a lungul anilor, acesta a fost descris în cele mai diverse feluri, până a ajuns să fie numit strămoșul direct al populațiilor moderne din Europa și din Asia de Vest. Dovezile fosile atestă că omul modern a apărut în Africa subsahariană în urmă cu circa 100 000 ani. Oamenii moderni au început să migreze către nord în urmă cu cca 40 000 de ani, înlocuind sau asimilând speciile umane fosile. Prin urmare, neanderthalienii din sud-vestul Asiei, din Asia Centrală și din Europa Centrală au fost asimilați într-o măsură mai mare sau mai mică de către populațiile umane moderne, contribuind din punct de vedere genetic la apariția primelor populații moderne din aceste regiuni. S-au găsit dovezi fosile care atestă amestecul speciei neanderthaliene târzii cu specia umană timpurie chiar și în vestul Europei, o regiune în care tranziția evolutivă s-a produs destul de târziu.

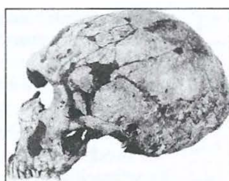
Diferențele anatomice dintre neanderthalieni și primii oameni moderni se reflectă cel mai bine în reducerea masivității corporale, specifică hominidelor. Membrele superioare au devenit mai gracile, deși, conform standardelor actuale, ei continuau să fie foarte musculoși. Anatomia mâinii s-a schimbat, ca urmare a adaptării la apucarea cu precizie a obiectelor. Mobilitatea picioarelor a rămas la fel de mare, specifică pentru toate populațiile humanoide de vânători-culegători din Pleistocen. Dinții din față s-au micșorat și dimensiunile feței s-au redus, apărând bărbia plină și sprâncenele fără arcade. Cutia craniană s-a înălțat și s-a rotunjit, însă nu s-a mărit. Mânuirea uneltelor și cultura au devenit mai complexe, însă nu există nici o dovadă fizică pe baza căreia să se ateste gradul de inteligență al omului de Neanderthal.

Comportament

Comportamentul omului de Neanderthal rezultă din anatomia sa și din datele arheologice pe care le deținem despre el. Pe baza rămășițelor fosile și a fragmentelor de obiecte descoperite în sute de situri (la intrarea în peșteri, în adăposturi din piatră sau în aer liber) ne putem face o părere clară asupra stilului său de viață.

Se pare că neanderthalienii trăiau în grupuri restrânse, se deplasau dintr-o regiune în alta, dar refoloseau adeseori siturile unde locuiseră anterior. Acest lucru este indicat de aria restrânsă a așezărilor și de adâncimea considerabilă la care s-au descoperit fragmentele de obiecte în unele dintre situri. Obiectele descoperite demonstrează că nu schimbau des așezările și că acestea nu erau destinate unui scop anume.

Multe dintre primele seturi de unelte folosite de ei aparțin unei tehnologii paleolitice complexe din cultura musteriană (sau cultura Paleoliticului mijlociu). Printre acestea se numără unelte atent șlefuite din piatră (precum dălțițele) și sulițe simple din lemn. Deși tehnologia de prelucrare a pietrei era simplă și rudimentară, adeseori confecționau unelte de înaltă calitate: pregăteau blocul de piatră, pentru a putea tăia așchii simetrice și relativ uniforme. Deși s-au găsit multe resturi de obiecte făcute din os, neanderthalienii foloseau rareori osul ca materie primă și foarte puține dintre uneltele lor aveau mâner. Predominau răzuitoarele din piatră fără mâner, care necesitau o forță extraordinară pentru a întreprinde aceleași acțiuni pe care oamenii moderni le realizează cu ajutorul unor tehnologii mult mai eficiente și care necesită mai puțină forță. Mai mult, în afară de unelte, de mâini și de brațe, aceștia aveau tendința să-și folosească și dinții din față pe post de menghină.

Craniu al unui om de Neanderthal *(Homo neanderthalensis)*, aparținând unui bărbat adult, descoperit în situl arheologic La Ferrassie, din regiunea Dordogne, Franța
MUSÉE DE L'HOMME, PARIS

Aceste tehnologii aveau să se schimbe 40 000 de ani mai târziu, când neadert-halienii din Europa au început să-și confecționeze unelte mai sofisticate (Paleoliticul superior) din os și din piatră (care, de obicei, aveau și mâner), precum și obiecte de podoabă. Deși acest fenomen s-a manifestat destul de târziu la această specie, el arată foarte clar că erau complet capabili de un comportament tehnologic și social complex. Iar acest lucru este cu atât mai important cu cât primii oameni moderni din sud-vestul Asiei au lăsat în urma lor obiecte care nu se deosebesc foarte mult de cele ale neanderthalienilor.

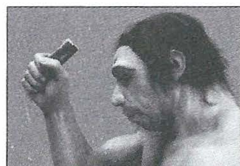
Informațiile cu privire la hrana pe care o consumau neanderthalienii sunt oferite de rămășițele de oase ale animalelor, însă există și câteva (foarte puține) dovezi că aceștia s-ar fi hrănit cu alune, tuberculi sau cu alte plante atunci când erau disponibile. Oasele animalelor arată că puteau să vâneze animale de talie mică și mijlocie (capre, cai, vite) și să se hrănească și cu leșurile unor animale de talie mare (rinoceri, mamuți etc.). Compoziția chimică a oaselor neanderthalienilor din Europa arată că aceștia consumau foarte multă carne și, prin urmare, erau foarte buni vânători. Animalele vânate pentru hrană se găseau, de obicei, în apropierea siturilor lor. Consumau rar pește, carne de pasăre sau crustacee. Nu există nici o dovadă care să ateste că ar fi practicat agricultura sau creșterea păsărilor, activități specifice vânătorilor-culegători moderni care trăiesc în condiții asemănătoare.

Neanderthalienii au fost prima specie umană care a supraviețuit la latitudinile nordice în timpul perioadelor glaciare din Pleistocen. Descoperiseră focul, fapt dovedit de concentrații de cărbune și de pământ ars descoperite în siturile lor. Totuși, adăposturile lor erau simple și șubrede, iar încăperile se răceau repede și nu ofereau foarte multă căldură pe timpul nopții. Deloc surprinzător, neanderthalienii, în special cei din Europa, prezintă modificări anatomice care arată că se adaptaseră la condițiile vitrege de

climă. Printre aceste modificări anatomice se numără trunchiul mare și membrele relativ scurte care măreau capacitatea de producere a căldurii și diminuau pierderile de căldură din organism.

Neanderthalienii prezentau însușiri unice moderne, în ciuda trăsăturilor arhaice și a tehnicilor de obținere a hranei mai puțin eficiente (în comparație cu cele ale vânătorilor-culegători actuali). Ei au fost primele ființe umane care și-au îngropat morții, de obicei în morminte simple. Faptul că își doreau să-și îngroape cum se cuvine morții arată că dețineau sisteme sociale destul de dezvoltate. Uneori, confecționau obiecte de podoabă simple, cum ar fi pandantive perforate în zona centrală. Confecționarea obiectelor artizanale a început să se dezvolte odată cu primele tehnologii de la începutul Paleoliticului timpuriu.

Viața grea pe care o duceau neanderthalienii se reflectă în numeroasele leziuni traumatice pe care le prezintă. Rămășițele tuturor indivizilor mai în vârstă poartă semne de răni grave, de luxații sau de fracturi. Există nenumărate semne de lipsă de hrană în perioada de creștere, peste 75% dintre indivizi prezentând probleme de creștere observabile din analiza dinților. Speranța de viață era scăzută; foarte puțini treceau de vârsta de 40 de ani și aproape nici unul de 50. Totuși, ei puteau să-i mențină în viață pe cei grav răniți, uneori timp de zeci de ani. Acest lucru denotă, din nou, o organizare socială avansată.

Posibilă înfățișare reconstituită (cap și umeri) a unui om de Neanderthal

ERIK TRINKAUS

Prin urmare, imaginea generală despre neanderthalieni este cea a unor hominizi care au în comun o serie de însușiri importante cu oamenii moderni precum mărimea creierului, dexteritatea mâinilor și mobilitatea picioarelor și emanciparea socială. Totuși, la fel ca și în cazul strămoșilor lor, metodele de obținere a hranei erau mai puțin eficiente decât cele ale oamenilor moderni vânători-culegători, necesitând membre mai musculoase, o rezistență mai mare și dinți din față mari. Abia odată cu apariția oamenilor moderni aceste trăsături aveau să dispară, fiind înlocuite de comportamente culturale și de tehnologii mai dezvoltate.

Nebraska

Stat în zona central-vestică a SUA. Suprafața: 200 349 kmp; 1 711 263 loc. (2000). Centrul administrativ: Lincoln. Se învecinează cu Dakota de Sud, Iowa, Missouri, Kansas, Colorado și Wyoming. Râul Missouri se află la granița estică. Platte de Nord și Platte de Sud se unesc în zona centrală de SV a statului pentru a forma râul Platte. Diferite populații preistorice s-au așezat pe acest teritoriu încă din 8000 î.Hr. Printre triburile indiene care locuiau în această zonă se numără pawnee, ute și omaha în E și centru, și sioux, arapaho și comanche în V. Statele Unite au cumpărat teritoriul de la Franța ca parte din Achiziția Louisiana în 1803. În 1804, expediția Lewis și Clark a explorat malul din statul Nebraska al râului Missouri. A devenit o parte a teritoriului Nebraska odată cu Actul Kansas-Nebraska din 1854. Statul Nebraska a fost admis în Uniune, ca al 37-lea stat, în 1867. La scurt timp după aceasta, populația a crescut și, pe măsură ce rezistența indiană la frontieră a fost înfrântă, colonizarea s-a extins pe fâșia Nebraska. La începutul sec. XX a cunoscut o scurtă, dar importantă mișcare populistă. În 1937 a înființat o legislatură unicamerală, singura de acest fel din țară. Cea mai mare parte din economia statului se bazează pe agricultură; ramurile industriale includ prelucrarea alimentelor și instalații mecanice. Petrolul este principala resursă minerală. În afară de Lincoln, Omaha este un alt centru industrial și cultural al statului.

Nebraska, Universitatea ~

Universitate de stat cu campusuri în Lincoln, Omaha și Kearney. A fost dată în folosință ca instituție înființată pe un teren alocat de stat. Campusul Lincoln are nouă colegii, printre care colegii de arhitectură, drept, resurse umane și științe sociale, și oferă programe de licență, masterat și doctorat în numeroase domenii. Campusul Omaha este sediul centrului medical universitar. Campusul Kearney oferă doar diplome de licență. Universitatea conduce cercetări în domenii ca informatică, biochimie, industria alimentară și agricultură. Cifra de școlarizare este în medie de 51 000 de studenți.

Nebuloasa Crabul

Nebuloasă luminoasă din constelația Taurului, aflată la cca 5 000 de ani-lumină de Pământ. Are un diametru de cca 12 ani-lumină și este rămășița unei supernove, observată mai întâi de către astronomii chinezi, apoi și de alții, în 1054. Supernova a fost vizibilă pe timpul zilei timp de 23 de zile, iar în timpul nopții a putut fi văzută

timp de doi ani. Identificată ca fiind o nebuloasă prin 1731, a fost numită astfel datorită formei sale, la mijlocul sec. XIX. În 1921 s-a descoperit că încă este în expansiune, având o viteză de cca 1 100 km/sec. Nebuloasa Crabul este unul dintre puținele obiecte astronomice de la care s-a detectat o radiație electromagnetică în tot spectrul măsurabil. La sfârșitul anilor 1960, în apropierea centrului ei s-a descoperit un pulsar, despre care se crede că este supernova intrată în colaps.

nebuloasă

Nori subțiri de gaz și praf din spațiul interstelar. Nebuloasele constituie doar o mică parte din masa galaxiei. Nebuloasele întunecate (de ex. Coalsack) sunt nori moleculari foarte denși, reci, care apar pe cer ca zone întinse, obscure, de formă neregulată. Nebuloasele luminoase (de ex. Nebuloasa Crabul, nebuloasele planetare) apar ca suprafețe vag luminoase, iradiante; ele emit propria lumină sau o reflectă pe cea a stelelor de lângă ele. Termenul se referea în trecut la galaxiile din afara Căii Lactee.

nebuloasă planetară

Nebuloasă luminoasă (*vezi* nebuloasă) care, atunci când este privită printr-un telescop mic, poate semăna cu planetele. De fapt, nebuloasele planetare sunt învelișuri de gaz luminos în expansiune din jurul stelelor care mor. O nebuloasă planetară este învelișul exterior eliberat de o gigantă roșie, nu îndeajuns de mare pentru a deveni supernovă. În schimb, miezul foarte fierbinte al stelei este expus (*vezi* stea pitică albă) și ionizează învelișul exterior de gaz, care se extinde cu zeci de kilometri pe secundă.

nebuloasă solară

Nor de gaze din care, în ipoteza nebulară a originii sistemului solar, s-au format Soarele și planetele, în urma condensării. În 1755, Immanuel Kant a sugerat că o nebuloasă comprimată treptat de propria gravitație a dat naștere Soarelui și planetelor. Pierre-Simon Laplace a propus în 1796 un model similar, în care un nor de gaze care se rotește și se contractă – Soarele tânăr – arunca inele concentrice de materie din care s-au format, prin condensare, planetele. James Clerk Maxwell însă a arătat că, în cazul în care toată materia din planetele cunoscute ar fi fost odinioară asemeni unui disc, forțele de dispersie ar fi împiedicat condensarea acestora în planete individuale. O altă obiecție este aceea că Soarele are un moment unghiular mai mic decât cel cerut de viabilitatea teoriei. La începutul sec. XX, majoritatea astronomilor dădeau credit teoriei coliziunii, potrivit căreia planetele s-au format ca rezultat al apropierii de Soare a unei alte stele. Pentru că obiecțiile la teoria coliziunii au fost mai puternice decât cele aduse teoriei nebuloasei, o versiune modificată a celei din urmă – conform căreia un disc de materie care se rotește a dat naștere planetelor prin aglomerări tot mai mari, de la particule de praf la corpuri meteoritice și protoplanete – a devenit teoria preferată cu privire la originea sistemului solar.

nebunie

Concept din legea penală care denumește o boală, o deficiență sau o stare mentală din cauza căreia un individ este incapabil să înțeleagă natura unei infracțiuni comise sau a unui rău provocat. Testele de depistare nu servesc diagnosticării medicale, ci doar pentru a determina dacă o persoană poate fi considerată responsabilă sau nu pentru faptele sale, din punct de vedere juridic. În dreptul anglo-american, cea mai durabilă definiție a nebuniei a fost formulată de Sir Alexander Cockburn (1843). Multe state din SUA și câteva curți de justiție au adoptat o normă potrivit căreia acuzatul trebuie să manifeste „o deficiență evidentă în aprecierea caracterului ilegal al faptelor sale sau în adaptarea comportamentul său la cerințele legii". Unele state au abrogat invocarea nebuniei, în vreme ce altele au instituit o prevedere de tipul „vinovat, dar bolnav mintal". *Vezi și* responsabilitate redusă.

NEC Corp.

Important producător japonez de calculatoare, electronice și echipamente de telecomunicații. A fost fondată în 1899 cu fonduri de la Western Electric Co. Inc. din SUA. NEC a fost prima firmă japoneză creată în parteneriat cu o companie străină. Fiind cea mai importantă companie de telecomunicații din Japonia, NEC a contribuit la dezvoltarea telefoniei mobile, a rețelelor de fibră optică, a sistemelor de comunicații private (PBX), precum și la producerea sistemelor cu microunde, digitale și de comunicații prin satelit. În afară de computerele mainframe, NEC a fost unul dintre primii producători de calculatoare personale (PC-uri). În 1997, NEC a acceptat fuzionarea diviziunii sale North American PC cu Zenith Data Systems și Packard Bell pentru a forma Packard Bell-NEC, Inc.

necesitate

În logică și metafizică, proprietate de ordin modal a unei propoziții adevărate, în virtutea căreia ea nu poate fi falsă, sau a unei propoziții false, în virtutea căreia ea nu poate fi adevărată. O propoziție este logic necesară atunci când exemplifică o lege a logicii sau poate fi făcută să exemplifice o lege a logicii înlocuind termenii ei cu termeni echivalenți ca sens; de ex: „Acum plouă sau acum nu plouă" și „Toți bărbații sunt ființe umane" (presupunând că „bărbații" poate fi înlocuit cu „ființă umană de sex masculin"). Se spune uneori despre propozițiile necesare că sunt adevărate sau false (după caz) în toate lumile posibile. O propoziție adevărată sau falsă în chip contingent este, prin urmare, adevărată în anumite lumi posibile și falsă în altele (de ex. „Franța este o democrație"). Toate propozițiile adevărate în mod logic necesar sunt analitice (*vezi* distincție analitic-sintetic) și pot fi cunoscute a priori. Unii filozofi admit o a doua categorie de propoziții, necesare în chip „metafizic", care nu sunt analitice și nu pot fi, în general, cunoscute a priori; printre acestea se numără exemple de tipul enunțurilor de identitate ca „apa este H_2O".

Nechako

Râu în partea centrală a Columbiei Britanice, Canada. Afluent major al fluviului Fraser, curge spre E pe o lungime de aproape 240 km. Râul Stuart, un afluent de 415 km lungime, se unește cu el între Fort Fraser și Prince George, unde este paralel cu Calea Ferată Națională Canadiană. În 1952, pe râul Nechako a fost construit barajul Kenney, care creează un lac de acumulare pentru producerea de electricitate.

Neckar

Râu în SV Germaniei. Izvorăște din Munții Pădurea Neagră, lângă cursul superior al fluviului Dunărea, și are o lungime de 367 km. Curge spre N și NE, traversând orașul Stuttgart. Valea sa pitorească devine din ce în ce mai largă și mai adâncă, traversând dealuri pe care se află castele feudale. Curge pe lângă Heidelberg și se varsă în fluviul Rin la Mannheim.

Necker, Jacques

(30.09.1732, Geneva, Elveția - 09.04.1804, Coppet)

Bancher francez de origine elvețiană și director general al finanțelor în timpul lui Ludovic XVI. A devenit bancher în Paris. După ce s-a îmbogățit de pe urma speculațiilor din timpul Războiului de Șapte Ani, a fost numit ambasador al Genevei în Paris (1768). S-a retras din activitatea bancară în 1772 și a devenit directorul general al finanțelor în 1777. În ciuda reformelor sale prudente, a fost obligat să demisioneze în 1781 ca urmare a reacției adverse față de programul său de finanțare a Revoluției Americane. A fost rechemat în 1788 să salveze Franța, care se afla în pragul falimentului, și a propus reforme financiare și politice care au inclus instaurarea unei monarhii constituționale limitate. Opoziția curții regale a dus la concedierea lui Necker la 11 iulie 1789, un eveniment care a provocat atacarea Bastiliei. După ce a mai lucrat din nou pentru scurt timp (1789–1790), s-a retras la Geneva. Germaine de Staël a fost fiica lui.

necropolă

(*în greacă: nekropolis*, orașul morților)

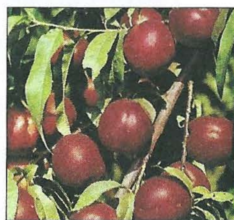
Loc de îngropare extins și elaborat într-un oraș antic. Amplasarea acestor cimitire varia. În Egipt, multe dintre ele erau situate de-a lungul Nilului, pe malul opus orașelor, ca necropola de la V de Teba. În Grecia și Roma, necropola era adesea construită de-a lungul drumurilor ce duceau în afara orașului. O necropolă a fost descoperită în anii 1940 sub bazilica San Pietro din Roma.

necropsie

Vezi autopsie

nectarină

Piersică cu coaja netedă (*Prunus persica nectarina*) cultivată în regiunile temperate calde. Varietatea aceasta apare când unele piersici se autopolenizează sau sunt încrucișate astfel încât se obține un factor genetic pentru coajă netedă. Nectarinele sunt mâncate de obicei proaspete sau pregătite ca deserturi și gemuri; sunt o bună sursă de vitamine A și C.

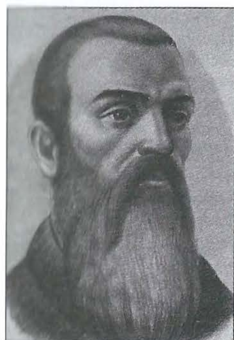

nectarine
(*Prunus persica var. nectarina*)
J.C. ALLEN & FIUL

Neculce, Ion

(cca 1672, Prigorenii Mici, azi Ion Neculce, Iași, Moldova - 1745, Prigorenii Mici)

Cronicar moldovean. Nepot după mamă al marelui vistiernic Iordache Cantacuzino, Neculce aparținea uneia dintre familiile boierești de seamă. Totuși, vitregit de moartea, pe rând, a tatălui său și a tatălui vitreg, cronicarul s-a aflat o vreme (până în 1690) în familia stolnicului Constantin

Ion Neculce, portret imaginar

Cantacuzino, unde, pe lângă deschiderea interesului față de cultură și istorie, a căpătat și o neclintită ură împotriva Cantacuzinilor. Întors în Moldova, a intrat în viața publică cu rangul de postelnic (1693) și a urcat ierarhic până la acela de caimacam (locțiitor de domn). Întărit în poziția de mare boier prin avere și înrudire, cunoaște o perioadă de restriște odată cu a doua venire pe tron a lui Mihai Racoviță (d. 1703–1705, 1707–1709, 1716–1726). Când a acces la tron Dimitrie Cantemir (d. 1710–1711), cu care se înrudise prin căsătorie, Neculce a fost numit mare spătar, ajungând sfetnicul cel mai apropiat al domnului. Conducător al oștirii moldovene în lupta de la Stănilești (1711), după înfrângerea suferită a pribegit nouă ani în Rusia și Polonia, revenind în țară abia în 1720. Spre bătrânețe a început redactarea unei cronici, *Letopisețul Țării Moldovei,* continuarea celui scris de Miron Costin, în care a înfățișat istoria Moldovei de la Dabija Vodă (1662) până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat (1743). Cronica s-a păstrat în mai multe copii, cea mai importantă fiind aceea în manuscris (aflată la Biblioteca Academiei Române), care poartă corecturile și adăugirile autografe ale lui Neculce. Ea este precedată de 42 de legende, intitulate *O samă de cuvinte,* scriere ce poate fi socotită prima culegere de folclor literar românesc. Neculce a fost înzestrat cu un excepțional talent de povestitor, conferind relief și strălucire vorbirii populare și reușind să creeze un stil narativ captivant, natural, expresiv, care a constituit un model pentru alți scriitori și un moment important în evoluția limbii române literare.

Needham, John Turberville

(10.09.1713, Londra, Anglia - 30.12.1781, Bruxelles, Belgia)

Naturalist britanic și preot romano-catolic. Observațiile sale despre organismele microscopice l-au îndreptat spre studierea științelor naturii în Londra și Paris (1746–1749). A devenit un susținător hotărât al teoriei că viața apare din materia anorganică (generație spontană) și că evoluția vieții nu poate fi explicată prin legile chimiei și ale fizicii (vitalism). În 1750 a prezentat o lucrare care explică teoria generației spontane și care încearcă să ofere o dovadă științifică în sprijinul acestei idei.

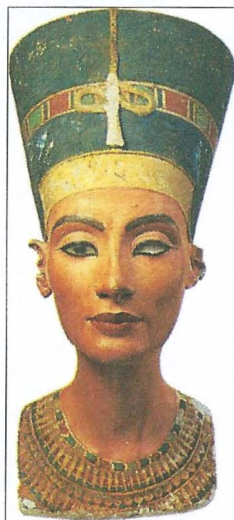
nefelin *sau* nefelită

Cel mai des întâlnit feldspat mineral, un aluminosilicat de sodiu și potasiu ($Na_3KAl_4Si_4O_{16}$). Este uneori folosit ca substitut pentru feldspați în fabricarea sticlei și a ceramicii.

Nefertiti

(sec. XIV î.Hr.)

Regină a Egiptului și soție a lui Akhenaton (d. 1353–1336 î.Hr.). Este cunoscută datorită bustului găsit la Tell el-Amarna, noua capitală a regelui. Se poate să fi fost o prințesă asiatică din Mitanni. Apare împreună cu Akhenaton în basoreliefurile de la Tell el-Amarna. A urmat cultul zeului soare Aton, inițiat de soțul ei. Dintre cele șase fiice ale sale, două au devenit regine ale Egiptului. În al doisprezecelea an al domniei lui Akhenaton, în urma pierderii favorurilor regelui, nu se știe dacă ea s-a retras de la curte sau a murit.

Nefertiti, bust din calcar pictat, cca 1350 î.Hr.; Muzeul Egiptean, Berlin

ARHIVA DE IMAGINI, PATRIMONIUL CULTURAL PRUSAC, MUZEUL EGIPTEAN, MUZEUL NAȚIONAL DIN BERLIN/ PATRIMONIUL CULTURAL PRUSAC, BERLIN; FOTO JURGEN LIEPE

nefrit

Piatră prețioasă, de obicei un silicat verde din seria amfibolilor tremolit-actinolit-ferotremolit. Este unul din cele două tipuri de jad. Este mai puțin valoros, dar mai des întâlnit decât celălalt tip, jadeitul. Se deosebește de acesta prin spărtura așchioasă și luciul gras. Nefritul apare în roci rezultate prin metamorfism regional de grad scăzut (temperaturi scăzute și presiune mică). Depozite importante sunt în China, Siberia, Noua Zeelandă, Alaska și Wyoming, SUA.

nefrită

Inflamație a rinichilor. Nefrita este de mai multe feluri, în funcție de țesutul afectat din rinichi. Cel mai comun tip este boala lui Bright. Simptomele variază după tipul de nefrită; cazurile severe pot duce la insuficiență renală. Printre cauzele bolii se

numără infecția, alergia sau boala autoimună, blocajul aparatului urinar și bolile ereditare. Tratamentul încearcă să elimine cauza, acolo unde este posibil.

nefrologie

Ramură a medicinei care se ocupă de funcțiile și bolile rinichilor. Înțelegerea fiziologiei rinichilor este importantă nu doar în tratarea bolilor de rinichi, ci și în cunoașterea efectelor medicamentelor, ale dietei și ale hipertensiunii în boala de rinichi și invers. Primele observații științifice despre rinichi au fost făcute pe la jumătatea sec. XVII de Lorenzo Bellini (1643–1704) și Marcello Malpighi; Carl Ludwig a fost primul care a prezentat detaliat adevărata lor funcție fiziologică (1844). O descoperire fundamentală în nefrologie a fost șuntarea arterio-venoasă permanentă (1960), care a făcut posibile hemodialize repetate, schimbând instantaneu perspectiva de viitor a pacienților cu boli cronice renale, de la moarte sigură la supraviețuire în 90% din cazuri. *Vezi și* dializă; insuficiență renală; nefron; piatră la rinichi; transplant de rinichi.

nefron

Unitate funcțională a rinichiului care înlătură pierderile și substanțele în exces din sânge și produce urina. Nefronii sunt în număr de minim un milion în rinichi. Fiecare nefron are forma unui mic tub de 30–55 mm lungime. La un capăt este închis, dilatat și încovoiat într-o structură asemănătoare unei cupe cu pereți dubli (capsula lui Bowman) care cuprinde în interiorul său o aglomerare de vase capilare (glomerule). Fluidul eliminat din sânge prin pereții vaselor capilare ale glomerulelor din capsula Bowman curge într-un tub renal adiacent, unde apa și substanțele nutritive sunt reabsorbite în mod selectiv din lichid înapoi în sânge, iar electrolitele, cum ar fi sodiul și potasiul, sunt împărțite în mod egal în secțiuni diferite de-a lungul său. Produsul concentrat final este urina. *Vezi și* aparat urinar.

neg *sau* verucă

Excrescență mică, bine definită, pe piele, de obicei cauzată de un virus *Papilloma*, care declanșează supraproducția de celule epidermice. Acesta poate cauza formarea unui singur neg de lungă durată, eczeme locale abundente (în special în zonele umede) sau negi în diverse părți ale corpului. Cel mai răspândit tip este o excrescență rotundă cu o suprafață uscată și aspră. Negii sunt de obicei nedureroși, exceptând zonele supuse presiunii, cum ar fi talpa piciorului (neg plantar). Negii din regiunea genitală devin supărători doar dacă sunt atât de mari sau numeroși încât să împiedice urinarea, defecarea sau nașterea normală; unele rădăcini virale sunt asociate cancerului cervical. Negii sunt considerați contagioși. Tratamentul de îndepărtare a negilor include aplicarea de acizi sau substanțe congelante (crioterapie), electrocauterizare sau intervenția chirurgicală. Uneori dispar spontan.

Negev *sau* Ha-Negev

Regiune deșertică din S Israelului. Limitată de peninsula Sinai și de valea Iordanului, are o suprafață de aproape 12 200 kmp. A fost o regiune prielnică pășunatului în timpurile biblice și o sursă importantă de grâne pentru Imperiul Roman. După cucerirea Palestinei de către arabi (sec. VII d.Hr.), a fost pustiită și mai bine de 1200 de ani a fost locuită doar de o mică populație de beduini. Dezvoltarea agrară modernă a început cu trei kibbutzuri (*vezi* kibbutz) în 1943; altele au fost fondate după Al Doilea Război Mondial (1939–1945), când au fost inițiate proiecte de irigare. Atribuită Israelului la divizarea Palestinei în 1948, a fost scena confruntărilor dintre forțele israelite și cele egiptene între 1948 și 1949. Reprezintă locul multor proiecte de așezări israelite, printre care orașul-port Elat, punctul de ieșire al Israelului la Marea Roșie. Beershaba este un important centru administrativ. Regiunea produce grâne, fructe și legume; printre resursele minerale se găsesc potasă, brom și cupru.

neglijență

Juridic, eșec de a exercita gradul de prudență care i se cere unei persoane obișnuite, astfel încât să-i protejeze pe ceilalți de riscul rănirii. Neglijența ar putea determina ca o persoană răspunzătoare de provocare de daune în civil sau în penal să fie trasă la răspundere în mod legal. Doctrina neglijenței nu cere eliminarea întregului risc, ci doar a riscului ce poate fi prevăzut sau a celui lipsit de logică. Astfel, producătorilor de explozibili li se impune un standard mai înalt decât producătorilor de chibrituri pentru bucătărie. De regulă, reclamantul trebuie să dovedească neglijența inculpatului cu mai multe dovezi. *Vezi și* neglijență culpabilă.

neglijență culpabilă

Juridic, acțiune care are ca rezultat autorănirea și nu se conformează unui comportament prudent pe care o persoană ar trebui să-l aibă pentru propria siguranță.

Neglijența culpabilă a reclamantului este frecvent invocată de apărare în cazurile de neglijență. În sistemul juridic englez și în cel al multor state americane, dacă din neglijență reclamantul și-a provocat singur răni, se pot totuși acorda despăgubiri, dar se iau măsuri pentru o reducere echitabilă a daunelor. Neglijența culpabilă a fost criticată de unele autorități deoarece o scutește de responsabilitate pe una din părți (pe inculpat), chiar dacă ambele părți au dat dovadă de neglijență.

negocierea capului de acuzare

Negociere a unei înțelegeri între acuzare și apărare, conform căreia acuzatul pledează vinovat pentru o acuzație mai mică sau (în cazul mai multor acuzații) pentru una sau mai multe acuzații, în schimbul unei sentințe mai puțin drastice sau al retragerii celorlalte capete de acuzare. Există voci care susțin această procedură, motivându-și poziția prin faptul că ea accelerează formalitățile judecătorești și garantează o condamnare, dar există și oponenți care consideră că practicarea ei împiedică bunul curs al justiției.

negocieri colective

Procese de negociere între reprezentanții angajaților (de obicei lideri sindicali) și conducerea unei societăți, pentru a conveni asupra condițiilor de angajare. Acordul la care se ajunge poate avea în vedere nu numai salariile, ci și modalitatea de angajare, de trimitere în șomaj temporar, de promovare, programul și condițiile de lucru, precum și beneficiile. Obiceiul de a duce astfel de tratative s-a dezvoltat în Anglia la sfârșitul sec. XVIII. Acordurile încheiate prin astfel de tratative sunt destul de răspândite acum în SUA și în Europa; sunt folosite mai puțin în țările în curs de dezvoltare cu forță de muncă în exces. Negocierile contractelor pot avea loc la nivel național, regional sau local, în funcție de structura industriei din fiecare țară. *Vezi și* sindicat; grevă.

Negoițescu, Ion

(10.08.1921, Cluj, România - 06.02.1993, München, Germania)

Poet, critic și istoric literar român. Tatăl său era ofițer de carieră, iar mama fiica unui preot ortodox memorandist. A urmat cursurile gimnaziale și liceale în orașul natal și în Aiud, încheindu-le în 1940. În timpul liceului a fost pentru scurtă vreme atras de mișcarea legionară. Debutul și l-a făcut în 1937, cu versuri publicate în ziarul local, *Națiunea română*. Ca student refugiat al Facultății de Litere și Filozofie din Cluj (1941–1946), după pronunțarea Dictatului de la Viena a ajuns la Sibiu și a devenit, ca și alți studenți ai lui Lucian Blaga (Radu Stanca, Cornel Regman, Ștefan Augustin Doinaș, Nicolae Balotă), membru al Cercului literar de la Sibiu. În numele grupării a redactat o scrisoare deschisă către Eugen Lovinescu, semnată sub pseudonim și publicată în *Viața* (13 mai 1943), ziar aflat sub conducerea lui Liviu Rebreanu. Gestul reprezenta o solidarizare cu Eugen Lovinescu și cu principiile acestuia privind preeminența criteriului estetic în evaluarea literaturii. Gestul acesta a provocat indignarea vehementă a publicațiilor naționaliste, care i-au acuzat pe tinerii de la Sibiu de antiromânism. Ion Negoițescu a fost redactor al *Revistei Cercului literar* (ianuarie-iunie 1945). În 1947 a obținut Premiul scriitorilor tineri al Fundațiilor Regale. A fost bibliotecar la filiala din Cluj a Academiei Române (1950–1952), a fost închis din motive politice (1961–1964), iar după eliberare a lucrat ca redactor la *Luceafărul* (1965–1967) și la *Viața Românească* (1968–1971). În 1968 a publicat în revista *Familia* sumarul unei proiectate *Istorii a literaturii române*, care a suscitat numeroase controverse și a trezit – prin insubordonarea față de punctul de vedere oficial – circumspecția autorităților. În 1977 s-a solidarizat, printr-o scrisoare deschisă, difuzată de postul de radio Europa Liberă, cu scriitorul Paul Goma. De teama unui scandal internațional, autoritățile comuniste nu i-au intentat un proces penal, ci l-au atacat pentru homosexualitate. Presiunile l-au făcut pe Negoițescu să revină asupra opiniilor exprimate, publicând un text de „spălare a păcatelor", *Despre patriotism*, în care își retrăgea afirmațiile inițiale. Doi ani mai târziu a reușit să plece din țară, iar în 1983 a hotărât să nu se mai întoarcă în țară și s-a stabilit în Germania. Proiectul *Autobiografiei* nu a fost încheiat, din ea reușind să termine numai primele două capitole, *Rochia de bal* și *Convocat la director*, care au apărut postum, sub titlul *Straja dragonilor* (1994). Opera sa cuprinde volume de critică literară (*Poezia lui Eminescu*, un reper important în exegeza modernă a operei poetului; *Scriitori români moderni*, 1966; *Lampa lui Aladin*, 1971), istorie literară (*Eugen Lovinescu*, 1970; *Istoria literaturii române*, 1991), poezie (*Sabasios*, 1968; *Moartea unui contabil*, 1972; *Viața particulară*, 1977), memorialistică (*Straja dragonilor*).

Negrea, Marţian

(29.01.1893, Vorumloc, azi Valea Viilor, Sibiu, România - 13.06.1973, Bucureşti)

Compozitor, profesor şi dirijor român, maestru emerit al artei. Şi-a început studiile muzicale la Sibiu (1910–1914) şi le-a continuat la Viena (1918–1921), unde a luat contact cu marea tradiţie muzicală germană şi cu tendinţele postromantice ale vremii, care îi vor influenţa din plin limbajul armonic. Întors în ţară, a ocupat mai multe posturi de profesor la Conservatorul din Cluj (1921–1941) şi apoi la cel din Bucureşti (1941–1963). Creaţia sa a abordat toate formele şi genurile muzicale distingându-se printr-o inspiraţie melodică personală, adesea de rezonanţă folclorică, printr-o dezvoltare armonic-orchestrală cu efecte coloristice. Dintre lucrările sale s-au remarcat o sonatină pentru pian, opera *Păcat boieresc* (denumită mai târziu *Marin Pescarul*, pe un libret propriu după nuvela lui Mihail Sadoveanu), suita simfonică *Poveşti din Grui, Cvartetul în mi bemol major*, două rapsodii, suita simfonică descriptivă *Prin Munţii Apuseni*, muzică de film, un recviem în memoria lui George Enescu, o simfonie, un concert pentru orchestră. A scris şi patru tratate de muzică: de forme muzicale (1932), de contrapunct şi fugă (1957) şi de armonie (1958).

Negri, Costache

(14.05.1812, Iaşi, România - 28.09.1876, Târgu Ocna)

Om politic, diplomat şi scriitor român. Fruntaş al mişcării revoluţionare de la 1848 din Moldova şi al luptei pentru Unirea Principatelor Române. A fost pârcălab al Galaţiului şi agent diplomatic al Moldovei (1855–1856) şi apoi al României (1859–1866) la Istanbul. A sprijinit politica reformatoare a lui Alexandru Ioan Cuza. În casa din Mânjina a lui Costache Negri se întâlneau patrioţii munteni şi moldoveni ca Nicolae Bălcescu, Ion Ghica, Mihail Kogălniceanu, Alexandru Ioan Cuza, Vasile Alecsandri şi alţii. A publicat puţin, prin reviste, iar scrierile sale - povestiri în proză, amintiri de călătorie, poezii - au fost reunite şi publicate sub îngrijirea lui Emil Gârleanu.

Négritude

(*în franceză*, negritudine)

Mişcare literară din anii 1930, 1940 şi 1950, care a început printre scriitorii africani şi caraibieni vorbitori de limbă franceză, care locuiau la Paris, ca protest împotriva guvernării coloniale a Franţei şi a politicii de asimilare. Personalităţile dominante, Léopold Sédar Senghor din Senegal, Aimé Cesaire din Martinica şi Léon Damas (1912–1978) din Guyana franceză, au început să analizeze critic valorile occidentale şi să reconsidere importanţa culturii africane. Gruparea considera că valoarea şi demnitatea tradiţiilor popoarelor africane trebuie exprimate, că africanii trebuie să se întoarcă spre propria moştenire pentru a găsi valori şi tradiţii şi că scriitorii ar trebui să folosească teme şi tradiţii poetice africane. Mişcarea s-a stins la începutul anilor 1960, după ce obiectivele sale au fost atinse în majoritatea ţărilor africane.

Negros

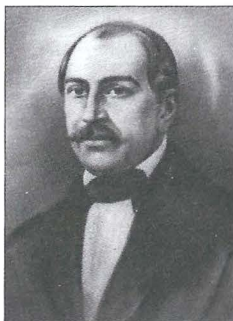
Insulă, 3 691 784 loc. (2000), din grupul Visayan, în centrul arhipelagului Filipinelor. A patra insulă ca mărime din arhipelag, are forma unei cizme. Are o lungime de cca 217 km şi o suprafaţă de 12 710 kmp. Produce cca 50% din zahărul din Filipine şi, din punct de vedere politic, este una dintre cele mai bogate şi cele mai importante regiuni din stat. Oraşul său cel mai mare, Bacolod, aşezat pe coasta nord-vestică, este un important exportator de zahăr.

Negruzzi, Constantin (Costache)

(1808, Trifeştii Vechi, Iaşi, Moldova - 24.08.1868, Iaşi, Principatele Române)

Scriitor român, prozator, poet, dramaturg, traducător. A început să studieze cu profesori particulari, mai întâi greceşte şi franţuzeşte, apoi să citească şi să scrie româneşte. În urma revoltei eteriste (1821) a fost obligat să părăsească Iaşiul, stabilindu-se la moşia Sărăuţi din ţinutul Hotinului. În 1822, viitorul scriitor l-a cunoscut pe Aleksandr Puşkin, exilat la Chişinău de autorităţile ţariste. Din această perioadă datează primele traduceri. Revenit la Iaşi (1823) a ocupat mai multe funcţii administrative (1825–1835), iar apoi a fost ales deputat de Iaşi. A fost, pe rând, spătar, agă, postelnic, prezident al Eforiei (primar al Iaşilor, 1840–1843), director al Departamentului Lucrărilor Publice (1850–1851). Între 1840–1842 a fost director al Teatrului Naţional din Iaşi (împreună cu Vasile Alecsandri şi Mihail Kogălniceanu). În timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza a fost, printre altele, ministru

Costache Negruzzi

interimar la finanțe (1861). Deschizător de drumuri în diverse genuri și specii literare în perioada pașoptistă (poemul istoric, epistola literară), fruntaș al acțiunii pentru promovarea teatrului în românește. A tradus în română din Hugo, Jukovski, Byron, Al. Dumas, Th. Moore. Între 1837 și 1844 a colaborat la principalele reviste ale vremii: *Albina românească*, *Curierul de ambe sexe*, *Dacia literară*, *Propășirea* etc. În 1853 a editat revista pentru țărani *Săptămâna* (46 de numere), pe care a distribuit-o gratuit în mediul rural. A votat Unirea Principatelor. Membru fondator al Societății Academice Române (1867). Negruzzi este creatorul nuvelei istorice românești. Capodopera sa, nuvela *Alexandru Lăpușneanu* (1840), publicată în primul număr al revistei *Dacia literară*, remarcabilă prin stilul narativ, compoziția riguroasă și veridicitatea personajelor, este un model de nuvelă istorică de factură romantică, inspirată din letopisețele cronicarilor moldoveni. Alte scrieri: poemul liric *Aprodul Purice* (1837), piesa de teatru *Muza de la Burdujeni* (1851), *Păcatele tinereților* (1857).

Negruzzi, Iacob

(31.12.1842, Iași, Moldova - 06.01.1932, București, România)

Scriitor român, fiu al lui Constantin Negruzzi. S-a bucurat la început de o atentă educație sub supravegherea tatălui său, apoi a plecat în Germania unde a urmat liceul (1853) și cursurile Facultății de Drept din Berlin. S-a întors în țară în 1863, după obținerea titlului de doctor în drept, și a devenit în 1864 profesor de drept comercial la Universitatea din Iași, apoi la Facultatea de Drept din București, începând din 1884. Din 1870 a fost deputat, apoi senator până la Primul Război Mondial. Îndată după întoarcerea din Germania i-a cunoscut pe P.P. Carp, Titu Maiorescu, Vasile Pogor și Theodor Rosetti, împreună cu care a înființat societatea literară Junimea. A devenit un membru de bază al acesteia, fiind ales secretar al societății și redactor principal al revistei *Convorbiri literare* (1867), iar apoi director al ei până în 1895. S-a dovedit un susținător energic și activ al literaturii române, încurajând tinerele talente și atrăgând scriitorii din toate provinciile românești. Opera sa literară numără poezii lirice și balade, satire și proză, fără însă prea mare valoare. Darul de observator și informațiile adunate de la membrii junimiști l-au ajutat în scrierea memorialistică *Amintiri din Junimea* (scrisă începând cu 1889, a fost publicată abia peste treizeci de ani). A fost membru al Academiei Române (1881), secretar general, vicepreședinte și președinte al acestei instituții.

Negulesco, Jean *născut* Iancu Negulescu

(26.02.1900, Craiova, România - 18.07.1993, Marbella, Andalusia, Spania)

Pictor, regizor, scenarist și producător român stabilit în America. Fiu al unui hotelier, a fost inițial interesat de pictură, iar la adolescență era deja un pictor în devenire. În timpul Primului Război Mondial, voluntar într-un spital militar, a făcut portretul lui George Enescu, iar maestrul i-a cumpărat lucrarea. Întâmplarea l-a încurajat să urmeze o carieră artistică. A plecat la Paris, unde a urmat cursurile Academiei Julian și i-a cunoscut pe Jules Pascin, Amedeo Modigliani și Constantin Brâncuși, pe Tristan Tzara și pe ceilalți reprezentanți ai dadaismului. În anii 1920 reputația sa ca pictor a crescut, iar artistul a început să lucreze și ca scenograf de platou. În 1927 s-a organizat la New York o expoziție în care au fost prezentate lucrări ale sale și, tot atunci, a început să lucreze pentru Studiourile Paramount. În același an, Asociația Muzeelor din Vest l-a ales pictorul străin al anului și i-a organizat o expoziție personală la Los Angeles. Apoi a hotărât să renunțe la pictură, se pare în urma unor critici nu prea favorabile venite după expoziția personală. Rămâne în Los Angeles și debutează ca regizor al unui film experimental produs chiar de el: *Trei și o zi* (Three and a Day). Între 1927 și 1940 a lucrat pentru Paramount și mai târziu Universal Pictures, ca regizor și scenarist. În 1940, Studiourile Warner Brothers l-au angajat ca regizor de scurtmetraje, regizând în următorii patru ani numeroase pelicule muzicale. În 1941 este ales ca regizor al lungmetrajului *Femeia din Singapore* (The Singapore Woman), dar adevărata lovitură o va da cu *Masca lui Dimitrios* (The Mask of Dimitrios, 1944), un film *noir* de succes, care l-a propulsat ca regizor de lungmetraj. A urmat o lungă listă de filme și colaborarea cu toate numele mari de la Hollywood: *Humoresque* (1946), *Casa plină* (O. Henry's Full House, 1952), *Titanic* (1953), *Scandal la Scourie* (Scandal at Scourie, 1953), *Râul fără întoarcere* (River of No Return,1954), *Trei monede în fântână* (Three Coins in the Fountain, 1954), *Tăticul Picioare Lungi* (Daddy Long Legs, 1955), *Ploile din Ranchipur* (The Rains of Ranchipur, 1955), *Valul negru* (The Dark Wave, 1956), *Numără-ți darurile* (Count Your Blessings, 1959), *Jessica* (1962), *Căutătorii de plăceri* (The Pleasure Seekers,

1964), *Cei șase invincibili* (The Invincible Six, 1968), *Bună și la revedere* (Hello-Goodbye, 1970). A fost unul dintre primii maeștri ai cinemascopului, tehnica de filmare pentru ecran lat, descoperită în anii 1950. În 1985 și-a publicat autobiografia sub titlul *Drum printre stele. Amintiri europene și hollywoodiene* (Things I Did and Things I Think I Did). O stea îi păstrează memoria pe faimosul bulevard al vedetelor de la Hollywood.

Negulescu, Petre P.

(26.10.1872, Ploiești, România - /?/.04.1951, Brașov)

Filozof și om politic român. După absolvirea studiilor liceale în orașul natal, s-a înscris la Facultatea de Științe din Universitatea București (1889), dar, după audierea unei prelegeri a lui Titu Maiorescu, s-a transferat la Facultatea de Litere, fiind remarcat ca student eminent de către Maiorescu. Profesorul îi mai alesese și pe Constantin Rădulescu-Motru, Simion Mehedinți, Mihail Dragomirescu, Ioan Al. Brătescu-Voinești, pe care îi îndruma într-un cenaclu anume organizat, pregătindu-i pentru a-i urma direcția și a le preda conducerea *Convorbirilor literare*. După obținerea licenței, la cererea lui T. Maiorescu a publicat în *Convorbiri literare* (și în 1895 în volum) studiul *Psihologia stilului*, în opoziție cu preceptele estetice ale lui Constantin Dobrogeanu-Gherea. Aflat la Paris, Negulescu a redactat, tot la sugestia lui Maiorescu, studiul *Impersonalitatea și morala în artă*, pe aceeași direcție anti-Gherea. A studiat în Germania și în Franța, apoi, întors în țară, a primit titlul de conferențiar de filozofie la Universitatea din Iași și va prelua, împreună cu ceilalți colegi de generație, conducerea *Convorbirilor literare* (1895), cea mai importantă revistă a țării. Tot în acel an a adunat în volum ultimele două studii de estetică antigheristă, cu titlul *Polemice*. În 1896 a publicat, tot în *Convorbiri literare*, studiul *Filosofia practică. Spiritul francez*, cu ajutorul căruia a devenit profesor titular la Catedra de istoria filosofiei și logică, la Universitatea din Iași. *Filosofia Renașterii* (1910, vol. I, 1914, vol. II) este considerată capodopera sa. În 1910, prin pensionarea din învățământ a lui Titu Maiorescu, s-a transferat la București, ocupând catedra fostului său profesor. Cel mai fidel dintre discipolii acestuia, P.P. Negulescu s-a impus prin rigurozitate și enciclopedism. Ca membru al Partidului Conservator, s-a disociat de politica acestui partid, favorabilă Puterilor Centrale, și a devenit membru fondator și fruntaș al unei noi formațiuni politice, Liga Poporului, devenită Partidul Poporului, sub conducerea generalului Alexandru Averescu (1917), fiind ales senator (1919), ministru al cultelor și instrucțiunii publice (1926), președinte al Camerei Deputaților (1927). Înlăturat abuziv de la Catedra de filozofie a Universității din București în 1940, de către guvernarea legionară, a fost persecutat apoi și de către regimul comunist. A fost membru al Academiei Române (1936). Scrieri: *Rolul ideilor în progresul social* (1900), *Reforma învățământului* (1922), *Partidele politice* (1927), *Istoria filozofiei contemporane* (4 vol., 1941–1944, vol. V, 1971, postum), *Geneza formelor culturii* (1934), *Destinul omenirii* (4 vol., 1938–1944).

Nehemia *sau* Neemia

(sec. V î.Hr.)

Conducător israelit care a dirijat reconstruirea Ierusalimului. Povestea lui este relatată în Vechiul Testament. A fost paharnicul conducătorului persan Artaxerxes I la puțin timp după încheierea exilului babilonian, când Templul din Ierusalim a fost reconstruit, dar comunitatea israelită era încă slăbită și fragmentată. În cca 444 î.Hr. i s-a încredințat reconstrucția Ierusalimului și a organizat reconstruirea zidurilor orașului. El a reînsuflețit aderarea la legea mozaică și a interzis căsătoriile cu persoane de altă naționalitate decât cea evreiască. Munca sa de reformator a fost mai târziu continuată de Ezra.

Nehru, Jawaharlal

(14.11.1889, Allahabad, India - 27.05.1964, New Delhi)

Primul prim-ministru al Indiei independente (1947–1964). Fiu al susținătorului independenței Motilal Nehru (1861–1931), Nehru a fost educat acasă și în Marea Britanie și a devenit avocat în 1912. Interesat mai mult de politică decât de drept, a fost impresionat de modul lui Mohandas K. Gandhi de abordare a independenței Indiei. Legătura sa strânsă cu Congresul Național Indian a început în 1919; în 1929 a devenit președintele lui, prezidând o sesiune istorică la Lahore care proclama independența totală (în locul statutului de dominion) ca scop politic al Indiei. A fost închis de nouă ori între 1921 și 1945 pentru activitatea sa politică. Când Indiei i s-a acordat autonomie limitată în 1935, Partidul Congresului sub conducerea lui Nehru a refuzat în mod nechibzuit să formeze guverne de coaliție cu Liga Musulmană în anumite provincii; înrăutățirea relațiilor dintre hinduși și musulmani care a urmat a dus în cele

Jawaharlal Nehru,
fotografie de Yousuf Karsh, 1956

din urmă la divizarea Indiei și la crearea Pakistanului. Cu puțin timp înainte de asasinarea lui Gandhi în 1948, Nehru a devenit întâiul prim-ministru al Indiei independente. El a încercat să ducă o politică externă de neaderare în timpul Războiului Rece, atrăgându-și critici dure atunci când lua partea oricăreia dintre cele două tabere. În timpul conducerii sale, India a intrat în conflict cu Pakistanul din cauza Kashmirului și cu China din cauza văii fluviului Brahmaputra. În aceeași perioadă, Goa a fost recâștigată de la portughezi. Pe plan local, a promovat democrația, socialismul, laicitatea și unitatea, adaptând valorile moderne la condițiile din India. Fiica sa, Indira Gandhi, a devenit prim-ministru la doi ani după moartea sa.

Neilson, James Beaumont

(22.06.1792, Shettleston, Lanark, Scoția - 18.01.1865, Queenshill, Kirkcudbright)

Inventator scoțian. În timp ce lucra la uzina de gaz din Glasgow (1817–1847) a introdus folosirea suflului de aer fierbinte pentru topirea minereului de fier. Se credea că suflul de aer rece era cel mai eficient pentru metoda de topire (*vezi* William Fairbairn); Neilson a demonstrat că opusul era adevărat, brevetându-și ideea în 1828. Folosirea suflului de aer fierbinte a triplat productivitatea fierului pe tona de cărbune, a permis recuperarea fierului din minereuri de calitate mai scăzută și a făcut posibilă folosirea eficientă a cărbunelui neprelucrat și a cărbunelui de calitate mai scăzută în locul cocsului, precum și construirea furnalelor de topire mai mari.

Neiman-Marcus

Lanț prestigios de magazine universale din Statele Unite. A fost înființat în Dallas în 1907 de către Herbert Marcus, sora lui, Carrie Marcus Neiman, și soțul ei, A.L. Neiman. De la început expunea mărfuri neobișnuite, extravagante și articole străine (printre care cămile și vechituri chinezești) cu intenția de a-i atrage pe cei bogați, alături de articole convenționale pentru consumatorii cu venit moderat. În 1987 compania a achiziționat magazinul de lux Bergdorf Goodman din New York. Face și vânzări la domiciliu cu comenzi prin catalog.

Neith

Zeiță egipteană antică, patroană a orașului Sais din delta fluviului Nil. Neith era venerată în timpurile predinastice (cca 3000 î.Hr.) și mai multe regine din prima dinastie au fost numite după ea. A devenit, de asemenea, o zeiță importantă în orașul Memfis. Era descrisă ca o femeie care purta o coroană roșie, ținând săgeți încrucișare și un arc. A fost mama lui Sebek și mai târziu a lui Ra.

Nejd *sau* Nadj

Regiune din centrul Arabiei Saudite. Cuprinde un podiș stâncos care este situat la poalele estice ale munților Hejaz. Este foarte puțin populată, cu excepția câtorva oaze fertile. A devenit centrul wahhabi, o mișcare fundamentalistă islamică, la mijlocul sec. XVIII, care până în 1803 s-a extins spre Meaprox. Din 1824, Nejd s-a aflat aproape fără întrerupere sub dominația dinastiei Saud. În 1932 s-a unit cu Hejaz și a devenit regatul independent al Arabiei Saudite.

Nelson

Fluviu în N provinciei Manitoba, Canada. Izvorăște din N lacului Winnipeg și se varsă în golful Hudson. Are o lungime de 644 km. A fost descoperit în 1612 de către exploratorul englez Thomas Button și acolo a fost stabilit un punct comercial al Companiei Golfului Hudson în cca 1670. Comercianții de blănuri foloseau râul ca rută interioară. Căile ferate Hudson Bay urmează astăzi o mare parte din cursul râului.

Nelson, Horatio, Viconte ~ *cunoscut ca* Lord Nelson

(29.09.1758, Burnham Thorpe, Norfolk, Anglia - 21.10.1805, pe mare, capul Trafalgar, Spania)

Comandant în marina britanică. A intrat în marină în 1770 și a activat în Indiile de Vest între 1777 și 1778. În 1793 a fost trimis să sprijine aliații britanici împotriva francezilor în Marea Mediterană. După victoria britanică împotriva spaniolilor și a francezilor în Bătălia de la Capul Sf. Vincent (1797), a fost promovat la gradul de contraamiral. În 1798 a urmărit flota lui Napoleon în Egipt, unde a câștigat Bătălia Nilului. În timpul unei șederi prelungite la Napoli pentru repararea navelor, s-a îndrăgostit de lady Emma Hamilton. Pentru că a contribuit la readucerea la putere a regelui napolitan Ferdinand I (1799), a fost numit duce di Bronte. Ca secund la comanda expediției pentru atacarea Danemarcei, a câștigat cu pricepere Bătălia de la Copenhaga (1801) și

a fost numit comandant suprem al marinei. În 1805 a fost trimis pe Mediterana să întâmpine pericolul ridicat de flota franceză, în planul lui Napoleon de a invada Anglia. În bătălia care a urmat la Trafalgar, Nelson a fost împușcat de un lunetist francez de pe vasul *Redoutable*, în timp ce se afla pe puntea navei sale amiral *Victory* și a murit exact când flota britanică dobândea victoria. Moartea sa a fost îndelung deplânsă, el devenind cel mai popular erou al Angliei. Comanda sa tactică strălucită a asigurat supremația navală britanică pentru mai mult de o sută de ani.

Nelson, (John) Byron

(n. 04.02.1912, Fort Worth, Texas, SUA)

Jucător american de golf. „Lordul Byron", cum era cunoscut în lumea golfului, a început ca băiat de mingi la vârsta de 12 ani și a devenit jucător profesionist în 1932. A câștigat U.S. Open (1936), Masters (1937, 1942) și campionatul PGA (1940, 1945) și a stabilit noi recorduri în 1945 când a câștigat 18 competiții din 30, dintre care 11 consecutive.

Nelson, Willie

(n. 30.04.1933, Fort Worth, Texas, SUA)

Cântăreț și compozitor american de muzică country. A învățat să cânte la chitară de la bunicul său și până la vârsta de zece ani a cântat la întrunirile locale. După ce a lucrat ca DJ, în 1961 s-a mutat în Nashville, Tennessee, unde a scris melodii de succes, printre care *Hello Walls*, *Night Life* și *Crazy*, pentru nenumărați cântăreți de muzică country, rhythm and blues și pop. Întorcându-se în Texas, a lansat albumul de succes *Red Headed Stranger* (1975), urmat de *Wanted: The Outlaws*, care a depășit în vânzări orice album anterior de muzică country, și *Stardust* (1978), cu cântece scrise de H. Carmichael și Irving Berlin. A înregistrat cu cel puțin 75 de alți cântăreți, printre care Waylon Jennings (n. 1937). În anii 1980 a organizat festivalurile Farm Aid (Ajutor pentru Ferme) pentru a strânge bani pentru fermieri. *Teatro* (1998), foarte bine primit de critici, se numără printre ultimele sale albume.

Neman *în lituaniană* Nemunas *în bielorusă* Nyoman

Râu în centrul Europei. Izvorăște din Belarus, la S de Minsk, curge spre V spre Lituania și între Lituania și regiunea Kaliningrad din Rusia, pentru a se vărsa în Marea Baltică. Are o lungime de 937 km și este navigabil pe aproape toată lungimea sa. În fosta Prusie era cunoscut ca râul Memel și ca Russ la 35 de km de la gura de vărsare. A fost scena mai multor bătălii între forțele rusești și cele germane în Primul Război Mondial.

Nemanja, Stefan

(m. 1200,/?/)

Fondator al statului sârb. A fost mare *župan* (șef de clan) sub domnia bizantină din 1169. S-a aliat cu Veneția, dar a fost înfrânt de bizantinii dornici de răzbunare; ulterior a fost iertat. După ce a extins teritoriul Serbiei, a abdicat în 1196 și s-a retras la o mănăstire.

nematocera

Denumire atribuită unor specii mici de diptere, a căror prezență sau înțepătură este supărătoare pentru oameni. În America de Nord, termenul mai este folosit și pentru a desemna musca neagră, drosofila și alte insecte mici care roiesc în jurul ochilor oamenilor și ai animalelor.

nematod *sau* limbric

Denumire comună pentru cele peste 15 000 de specii cunoscute și mult mai multe necunoscute de viermi din clasa *Nematode* (încrengătura *Aschelmithes*). Nematodele includ paraziți ai plantelor și ai animalelor, precum și forme libere care trăiesc în pământ, apă dulce, apă sărată și chiar în oțet și malț de bere. Au simetrie bilaterală și de obicei sunt ascuțiți la ambele capete. Unele specii au sexe separate, altele sunt hermafrodite. Ele variază de la forme microscopice la forme cu o lungime de aproape șapte metri. Nematodele parazite pot apărea în aproape orice organ al corpului, dar sunt cel mai des întâlnite în aparatul digestiv, în cel circulator sau în cel respirator. Viermii-cârlig, oxiurii și viermii-țipar sunt nematode. *Vezi și* filaria; trichina.

nematod sau limbric (*Ascaris lumbricoides*)

AGENȚIA JAVIER PALAUS SOLER–OSTMAN

Nemea, Bătălia de la ~

(394 î.Hr.)

Bătălie din Războiul corintian (395–387 î.Hr.). Conflictul a avut loc când coaliția orașelor-stat din Grecia a hotărât să distrugă influența Spartei după victoria acesteia în Războiul peloponesiac. Spartanii, deși depășiți numeric, au ieșit victorioși, zdrobindu-i întâi pe atenieni, apoi pe locuitorii Tebei, pe corintieni și pe locuitorii din Argive.

Nemerov, Howard

(01.03.1920, New York, New York, SUA – 05.07.1991, University City, lângă St. Louis, Missouri)

Poet american. A urmat cursurile Universității Harvard și a luptat ca pilot în Al Doilea Război Mondial înainte de a preda la diferite colegii, printre care Bennington. Versurile sale, adesea închinate naturii, sunt marcate de ironie, autocritică, ilustrate în volume ca *Imaginea și legea* (The Image and the Law, 1947) și *Poeme alese* (Collected Poems, 1977, Premiul Pulitzer, Premiul Național al Cărții). Printre scrierile sale în proză se numără *The Homecoming Game* (1957) și *A Commodity of Dreams and Other Stories* (1960). A fost poet laureat al Americii între 1988–1990. Sora lui, Diane Arbus, a fost un fotograf celebru.

Nemesis

Zeiță greacă a răzbunării. În religia greacă timpurie era venerată ca zeiță a fertilității. Legendele ulterioare povesteau cum Zeus, sub forma unei lebede, s-a împerecheat cu ea când avea înfățișarea unei gâște, apoi Nemesis a ouat oul din care s-a născut Elena din Troia (în alte versiuni mama Elenei se credea că ar fi fost Leda). Nemesis administra pedepsele care arătau dezaprobarea zeilor față de îngâmfarea oamenilor. Cultul ei era răspândit și la Roma, în special printre soldați.

Nemi *în Antichitate* Nemorensis

Lac format într-un crater din dealurile Alban, la SV de Roma, în Italia. Are o suprafață de aproape 1,7 kmp și o adâncime de 34 m. În apropierea lui existau un templu și o dumbravă sacră dedicată zeiței Diana. În anii 1920, două nave din timpul împăratului Caligula au fost scoase la suprafață de pe fundul lacului, dar au fost arse în 1944 de către armata germană în retragere.

LOUISE K. BROMAN/ROOT RESOURCES–EB INC.

nemțișor (pintenaș) (*Delphinium tricorne*)

nemțișor (de câmp) *sau* delphinium

Una dintre cele cca 300 de specii de plante ierboase care alcătuiesc genul *Delphinium*, din aceeași familie cu piciorul-cocoșului, multe dintre ele cultivate pentru inflorescențele deosebit de atrăgătoare. Nemțișorii anuali (diferențiați uneori ca genul *Consolida*) cuprind și nemțișorul comun de stâncă (*D. ajacis* sau *C. ambigua*) cu varietățile sale, înalt de până la 60 cm, cu flori albastre intens, roz sau albe. Nemțișorii pereni, deseori cu flori albastre, cuprind specii care cresc până la 1,4 m.

Nen *anterior* Nonni

Râu în NE Chinei, afluent principal al fluviului Songhua Jilin. Izvorăște între munții Da Hinggan și Xiao Hinggan din N provinciei Heilongjiang și curge spre S, formând o parte a graniței dintre Heilongjiang și Jilin și irigând secțiunea nordică fertilă a câmpiei manciuriene. Are o lungime de cca 1 170 km și este o rută importantă; o mare parte din el este navigabilă.

nene *sau* gâscă-havaiană

Specie de gâscă (*Branta sandvicensis*), pasăre simbol a statului Hawaii. Rudă apropiată a gâștei canadiene, nene este o specie care nu migrează, nonacvatică, cu aripi scurte și cu labele picioarelor pe jumătate palmate. Are aproape 65 cm lungime și corp dungat brun-cenușiu, cu cap negru. Se hrănește cu fructe de pădure și iarbă de pe versanții înalți ai munților vulcanici. Vânarea acestor păsări de către mamiferele introduse în insule (printre care câinii, pisicile, porcii și mangustele) și de către oameni a redus populația la câteva cârduri mici până în 1911; de atunci au fost crescute cu succes în captivitate, însă cârdurile eliberate în sălbăticie nu au reușit să formeze colonii care să se adapteze la noul mediu.

Nenni, Pietro (Sandro)

(09.02.1891, Faenza, Italia – 01.01.1980, Roma)

Om politic italian. În 1921 a intrat în Partidul Socialist Italian (PSI) și a publicat ziarul acestuia numit *Avanti!* (1922–1926). După ce i-a criticat pe fasciști și pe Benito Mussolini, a fost arestat și a fugit la Paris (1926). În timpul Războiului Civil Spaniol s-a numărat printre fondatorii brigăzii Garibaldi. A fost închis în Germania și Italia în Al Doilea Război Mondial, apoi a devenit conducătorul PSI; a condus aripa stângă în alianță cu Partidul Comunist până în 1956. În 1963 a unit PSI cu creștin-democrații și a fost vicepremier în trei guverne succesive și ministru de externe între 1968–1969.

neoclasicism

Vezi clasicism și neoclasicism

neoconfucianism

În China, renaștere raționalistă a confucianismului în sec. XI, care a influențat gândirea chineză de-a lungul a 800 de ani.

Mișcarea căuta să restabilească supremația moștenirii confuciene asupra budismului și daoismului, care se răspândeau tot mai mult. Cele două școli de bază ale sale au fost Li Xue (Școala Principiului), al cărei principal filozof a fost Zhu Xi, și Xin Xue (Școala Minții), reprezentată de Lu Xiangshan și Wang Yangming. Neoconfucianismul a fost introdus în Japonia de către budiștii zen în timpurile medievale și a devenit filozofia călăuzitoare a shogunatului Tokugawa (1603–1867) asigurând o schimbare în bine a ordinii din societatea existentă. Accentul pe literatura clasică al acestui curent filozofic a dus la renașterea interesului pentru clasicii japonezi și pentru studiile shintoiste.

neodarwinism

Teorie a evoluției ce reprezintă o sinteză a teoriei lui Charles Darwin referitoare la procesul de selecție naturală și la genetica modernă. Termenul a fost folosit pentru prima oară după 1896 pentru a descrie teoriile lui August Weismann (1834–1914), care afirma că teoria sa despre nucleul protoplasmei face imposibilă moștenirea unor caracteristici dobândite. El a susținut ideea că selecția naturală este singurul proces important care justifică evoluția biologică.

neoexpresionism

Curent artistic, adoptat în special de pictori, care a dominat arta europeană și americană în prima jumătate a anilor 1980. A fost controversat atât din cauza calității producțiilor sale, cât și datorită aspectului puternic comercial al prezentării lucrărilor. Adepții lui, printre care Julian Schnabel și Anselm Kiefer, s-au întors la pictura gestuală, care includea elemente figurative și simboluri recognoscibile, ca reacție la foarte intelectualizata artă abstractă a anilor 1970. Arta lor era caracterizată de reprezentarea tensionată și totuși jucăușă a obiectelor într-o manieră primitivistă, pictate la scară mare în culori vii armonioase, exprimând tensiune interioară și alienare. *Vezi și* expresionism.

neofascism

Filozofie politică și mișcare care a apărut în perioada de după Al Doilea Război Mondial și care, precum mișcările fasciste anterioare, pledează în favoarea naționalismului extrem, se opune individualismului liberal, este împotriva marxismului și a altor ideologii de stânga, încurajează învinovățirea pe motive rasiste și xenofobe și promovează programele economice populiste de aripă dreaptă. Spre deosebire de fasciștii anteriori, neofasciștii dau vina pentru problemele țării lor mai degrabă pe imigranții non-europeni decât pe radicali și evrei și manifestă puțin interes pentru cucerirea unui *lebensraum* (*în germană,* spațiu vital) prin invadarea altor state. Ei fac mari eforturi să se înfățișeze drept democrați sau drept principalul curent de gândire. Printre mișcările și partidele europene considerate de mulți a fi neofasciste sunt în Franța, Frontul Național, condus de Jean-Marie Le Pen și, în Rusia, Partidul Liberal-Democrat, condus de Vladimir Jirinovski.

neoimpresionism

Curent în pictura franceză de la sfârșitul sec. XIX, apărut ca reacție împotriva curentului impresionist. Inițiatorii neoimpresionismului au fost Georges Seurat și Paul Signac. Reprezentanții acestui curent aplicau vopsea pe pânze în puncte de culori contrastante, alese prin metode științifice, astfel încât punctele alăturate să dea iluzia, de la o anumită distanță, că sunt o singură culoare. Tehnica este cunoscută sub denumirea de poantilism. În timp ce impresioniștii surprindeau efectele fugitive ale culorii și luminii, neoimpresioniștii le-au cristalizat într-o monumentalitate imobilă.

neokantianism

Renaștere a kantianismului în universitățile germane, începând din 1860. Deși neokantianismul a fost la început o mișcare preponderent epistemologică, s-a extins cu timpul asupra întregului domeniu al filozofiei. Primul impuls decisiv în direcția unei renașteri a ideilor lui Immanuel Kant a venit din partea unor oameni de știință naturaliști. Hermann von Helmholtz a aplicat studiul fiziologic al simțurilor la problema de ordin epistemologic privind percepția spațiului, ridicată de *Critica rațiunii pure* (Kritik der reinen Vernunft, 1781). Neokantianismul a atins apogeul la începutul sec. XX odată cu școala de la Marburg, care cuprindea filozofi ca Hermann Cohen (1842–1918) și Paul Natorp (1854–1924). Ei respingeau naturalismul lui Helmholtz, reafirmând importanța metodei transcendentale. Ernst Cassirer, un alt reprezentant al Școlii de la Marburg, a aplicat principiile kantiene asupra întregului domeniu al fenomenelor culturale. Wilhelm Windelband (1848–1915) și Heinrich Rickert (1863–1936) au introdus kantianismul în filozofia istoriei. Neokantianismul a influențat de asemenea fenomenologia lui Edmund Husserl și lucrările de început ale lui Martin Heidegger.

Neolitic *sau* Epoca Nouă a Pietrei

Etapă finală a dezvoltării tehnologice sau a evoluției culturale printre oamenii preistorici, caracterizată prin folosirea uneltelor de piatră prelucrate prin șlefuire sau frecare, îmblânzirea animalelor și cultivarea plantelor, formarea satelor permanente și practicarea meșteșugurilor ca olăritul și țesutul. Neoliticul a urmat Paleoliticului (iar în NV Europei Mezoliticului) și a precedat Epoca Bronzului. Începuturile sale sunt asociate cu existența satelor care au apărut în Asia de Sud (cca 9000 î.Hr.) și au înflorit în văile fluviilor Tigru și Eufrat începând cu cca 7000 î.Hr. Agricultura s-a răspândit spre N de-a lungul Eurasiei, dar nu a ajuns în Insulele Britanice și în Scandinavia decât după 3000 î.Hr. Tehnicile neolitice s-au răspândit, de asemenea, pe valea fluviului Ind din India (cca 5000 î.Hr.) și spre valea fluviului Huang-He din China (cca 3500 î.Hr.). Termenul nu este folosit pentru America, deși moduri de viață neolitice s-au înregistrat aici în mod independent pe la 2500 î.Hr.

neon

Element chimic, simbolul Ne, număr atomic 10. Unul dintre gazele nobile, neonul este incolor, inodor, insipid și complet nereactiv. Apare în cantități foarte mici în atmosferă și este obținut prin distilarea fracționată a aerului lichefiat. La presiune mică și dacă un curent electric este trecut prin el, produce o lumină roșie spre portocaliu. A fost descoperit în 1898 și încă din anii 1920 a fost folosit în principal la producerea de tuburi luminoase și becuri.

neopăgânism

Denumire generică pentru mișcările care au încercat să reînvie religiile politeiste din Europa și Orientul Mijlociu. În mare parte un produs al anilor 1960, neopăgânismul contemporan a înflorit mai ales în Statele Unite, Marea Britanie și Scandinavia. Adepții săi au adesea preocupări puternic ecologice și atașament față de natură; mulți venerează o zeiță mamă a naturii și își concentrează ritualurile asupra schimbării anotimpurilor. De la sfârșitul anilor 1970, neopăgânismul a atras, de asemenea, feministele care acceptau ideea unei reprezentări feminine a zeității. Printre principalele grupări neopăgâne se numără Biserica Tuturor Lumilor, Feraferia, Modul Păgân, Druizii Reformați ai Americii de Nord, Biserica Eternei Surse și Frăția Vikingilor. *Vezi și* wicca.

neoplatonism

Formă de platonism dezvoltată de către Plotin în sec. III d.Hr. și modificată de succesorii săi. A devenit principala direcție teoretică a școlilor filozofice grecești și a fost predominantă până la sfârșitul sec. VI d.Hr., când filozofia a încetat să mai fie predată în rândul necreștinilor. Curentul postula o unitate suficientă sieși, Unul, din care emana Intelectul divin (sau logosul) și, de asemenea, Sufletul Lumii. Se credea că aceste realități transcendente constituie fundamentul lumii vizibile. Potrivit acestei teorii, toate lucrurile emană din Unu, iar sufletele individuale pot ajunge la o unitate mistică cu Unul prin intermediul contemplației. Deși opiniile lui Plotin semănau cu gnosticismul în unele privințe, el era un oponent înflăcărat al acestei doctrine.

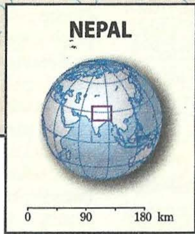
neopren

Compus din clasa elastomerilor (compuși organici sintetici cu mare greutate moleculară, asemănători cauciucului) creat prin polimerizarea monomerului 2-cloro-1,3-butadienă și vulcanizat (încrucișat, precum cauciucul) de către oxizi metalici, sulfurici și de alți agenți. Aceste cauciucuri sintetice, descoperite în 1931 (*vezi* W. H. Carothers), sunt în general prea scumpe pentru a fi folosite în fabricarea anvelopelor, dar, datorită rezistenței lor la produsele chimice și la oxidare (*vezi* oxidoreducere), sunt utilizate în produse speciale, printre care tălpi pentru pantofi, furtunuri, adezivi, garnituri, sigilii și articole din cauciuc spongios.

neorealism

Curent literar italian care a înflorit în special după Al Doilea Război Mondial și a căutat să trateze în mod realist evenimentele care au dus la declanșarea războiului și la problemele sociale care au rezultat. Înrădăcinat în anii 1920, a fost similar cu verismul, curentul realist din care a izvorât, dar a diferit de acesta prin faptul că dezvoltarea lui s-a datorat sentimentelor intense inspirate de represiunea fascistă, mișcarea de rezistență și de război. Cei mai importanți scriitori neorealiști sunt Italo Calvino, Alberto Moravia, Cesare Pavese. În perioada fascistă, mulți scriitori neorealiști s-au refugiat, au fost închiși sau exilați ori s-au alăturat Rezistenței. Curentul a reapărut în forță după război. În industria cinematografică, neorealismul s-a caracterizat printr-o obiectivitate similară cu cea a documentarelor; adesea actorii erau amatori și acțiunea se concentra pe situații obișnuite. Realizate uneori în grabă

și nefinisate, producțiile neorealiste contrastau puternic cu filmele tradiționale care evitau realitatea. Două exemple importante de filme neorealiste sunt *Roma, oraș deschis* (Roma, città aperta, 1945), regizat de Roberto Rossellini, și filmul lui Vittorio de Sica *Hoții de biciclete* (Ladri di biciclette, 1948).

Neosho *sau* Grand

Râu la SE de Kansas și NE de Oklahoma, SUA. Izvorăște în partea central-estică a statului Kansas și curge în Oklahoma, unde este cunoscut sub numele de Grand, pentru a se revărsa în râul Arkansas lângă Fort Gibson. Are un curs de aproape 740 km. Neosho este un cuvânt indian osage care înseamnă „apă limpede și abundentă". Traversarea râului la Council Grove a fost un punct de pornire în drumul Santa Fe.

neotomism

Renaștere modernă a sistemului filozofic și teologic dezvoltat de Toma d'Aquino și de comentatorii săi de mai târziu. Neotomismul îl urmează pe Toma, distingând între domeniile proprii naturii (în care rațiunea și filozofia au un rol dominant) și supranatural (în care credința și teologia au un rol predominant). Ideile lui Toma d'Aquino au fost prezentate mai ales în cadrul unor cursuri și manuale de filozofie și teologie destinate călugărilor dominicani, în sec. XVII și XVIII, deși majoritatea acestor lucrări erau inspirate de ideile altor învățați și rămâneau străine de problematica modernă. Revirimentul modern al tomismului autentic s-a datorat influenței iezuiților și a papalității, aflate în căutarea unei baze filozofice solide pe temeiul căreia să poată răspunde la problemele intelectuale și sociale ale contemporaneității. De la mijlocul sec. XX, neotomiștii au încercat să dezvolte o filozofie corespunzătoare a științei, ținând cont de descoperirile fenomenologiei și psihiatriei, precum și să evalueze ontologiile care stau la baza existențialismului și a naturalismului. *Vezi și* Jacques Maritain.

Nepal *denumire oficială* Regatul Nepal

Stat din Asia de Sud. Suprafața: 147 181 kmp; 28 563 000 loc. (2009). Capitala: Kathmandu. Majoritatea populației este nepaleză de origine indo-ariană; există o importantă minoritate de populații tibeto-nepaleze. Limba: nepaleză (oficială), engleză, numeroase alte limbi. Religia: hinduism (oficial); budism, islam. Monedă: rupia nepaleză. În Nepal se află câteva dintre cele mai mari masive muntoase din lume. Munții Himalaya, unde se află și vârful Everest, se întind în partea centrală și nordică a țării. Având în vedere anii de izolare, geografică și autoimpusă, Nepalul este una dintre cele mai puțin dezvoltate țări din lume. Economia de piață se bazează în special pe agricultură, inclusiv pe creșterea animalelor. Turismul este, de asemenea, o ramură importantă. Regiunea s-a dezvoltat sub influență budistă timpurie și sub un regim dinastic datând din sec. IV d.Hr. A fost unit într-un singur regat în 1769 și a avut conflicte teritoriale în sec. XVIII–XIX. Marea Britanie i-a recunoscut independența în 1923. Nepalul a funcționat ca o monarhie constituțională din 1959 și până la începutul sec. XXI. O nouă Constituție, votată în 1990, a restrâns autoritatea regală și a stabilit instituirea unei guvernări parlamentare alese în mod democratic. În 1997

a semnat tratate comerciale cu India. Țara a fost zguduită de sinuciderea, în 2001, a prințului moștenitor, după ce ucisese majoritatea membrilor familiei regale. În 2008, în urma votului istoric al Adunării Constituante, monarhia a fost abolită, iar Nepalul a devenit republică pluripartită, prim-ministrul îndeplinind atât rolul de șef al statului, cât și pe cel de șef al guvernului.

Neptun

A opta planetă de la Soare, descoperită în 1846 și numită după zeul roman al mării. Se găsește la o distanță medie de 4,5 miliarde de km de Soare, îi trebuie 165 de ani pentru a-și termina mișcarea pe orbită și are o mișcare de rotație la fiecare 16,11 ore. Neptun are de mai mult de 17 ori masa Pământului, de 58 de ori volumul Pământului și o gravitație cu 12% mai mare în partea superioară a atmosferei. Are un diametru ecuatorial de 49 528 km. Neptun este în cea mai mare parte alcătuit din hidrogen și heliu. Nu pare că ar avea o suprafață solidă, dar se crede că nucleul său este compus din roci, gheață și gaze. Atmosfera sa conține cantități imporante de gaz metan, a cărui absorbție de lumină roșie determină nuanța intensă de albastru-verzui a planetei. În 1989, sonda spațială *Voyager 2* a descoperit vânturi ce depășesc peste 700 m/s, cele mai rapide de pe oricare dintre planetele din sistemul solar, și pete negre care ar putea fi furtuni similare cu Marea Pată Roșie a planetei Jupiter. Neptun primește puține radiații solare, dar emite cu mult mai multă energie decât primește, ceea ce indică existența unei surse interne de căldură. Câmpul său magnetic slab atrage particule încărcate ce formează o centură în jurul planetei. Neptun are un sistem de inele alcătuite în mare parte din particule de mărimea celor de praf și cel puțin 13 sateliți naturali; cel mai mare este Triton, aproape la fel de mare ca Luna Pământului.

ALINARI/ART RESOURCE, NEW YORK

Neptun cu tridentul, sculptură clasică; Muzeul Laterano, Roma

Neptun

În religia romană, zeu al apei. Neptun era inițial zeul apelor dulci, dar din 399 î.Hr. a fost identificat cu zeul grec Poseidon și astfel a devenit o zeitate a mării. Echivalentul său feminin, Salacia, a apărut probabil ca zeiță a apei de izvor, dar a fost apoi identificată cu zeița greacă Amphitrite. Sărbătorile închinate lui Neptun (Neptunaliile) aveau loc la mijlocul verii (23 iulie), în perioada cea mai secetoasă a anului. În artă, Neptun apare adesea cu însemnele lui Poseidon, tridentul și delfinul.

neputință dobândită

Stare mentală în psihologie, în care un subiect forțat să îndure stimuli ostili devine neputincios sau nu mai dorește să evite aplicările ulterioare ale stimulilor, chiar dacă ele ar putea fi „ocolite", probabil pentru că a învățat că nu mai are control asupra situației. Experimentele efectuate inițial pe câini, apoi pe oameni i-au condus pe unii cercetători, precum Martin E.P. Seligman (n. 1942) în lucrarea *Neajutorare* (Helplessness, 1975), să creadă că eșecul cronic, depresia și stările similare sunt forme ale neputinței dobândite. Criticii au susținut că pot exista diferite concluzii în urma acestor teste și că generalizările extinse sunt riscante.

Nercinsk, Tratatul de la ~

(1689)

Acord de pace dintre Rusia și dinastia Qing din China, care ținea sub control expansiunea spre E a Rusiei. Rusia a pierdut accesul liber la Marea Ohotsk, dar a câștigat dreptul de trecere către Beijing pentru caravanele sale comerciale. Tratatul a câștigat, de asemenea, recunoașterea de către China a Rusiei ca națiune cu statut egal, lucru pe care alte țări europene nu l-au putut realiza. Tratatul de la Nercinsk a reprezentat baza relațiilor ruso-chineze până în anii 1858–1860.

nereidă

În mitologia greacă, oricare dintre fiicele zeului mării Nereu și ale lui Doris, fiica lui Okeanos. Nereidele, al căror număr era cuprins între 50 și o sută, erau descrise ca niște fete tinere, care locuiau în orice apă sărată sau dulce și erau binevoitoare față de oameni. În literatura greacă acestea erau figuri populare. Cele mai cunoscute sunt Amphitrite, consoarta lui Poseidon, Thetis, soția lui Peleu (rege al mirmidonilor) și mama lui Ahile, precum și Galatea, o nereidă din Sicilia iubită de ciclopul Polifem.

Nereus

Zeul grec al mării. Fiu al lui Pontus (o personificare a mării) și al Geei, era faimos pentru darul profeției și abilitatea de a-și

Nereus în luptă cu Herakles, detaliu de pe un vas grecesc de apă descoperit la Vulci, cca 490 î.Hr.; British Museum

PRIN AMABILITATEA CURATORILOR DE LA BRITISH MUSEUM

schimba forma. Locuia pe fundul mării cu fiicele sale, nereidele. Heracle s-a luptat cu Nereus, apărut sub diferite înfățișări, pentru a-l face să-i spună cum să ia merele de aur ale Hesperidelor.

Nergal

În religia mesopotamiană, zeu mai puțin important din panteonul sumero-akkadian. A fost identificat cu Irra, zeul pământului pârjolit și al războiului, și cu Meslamtea. Centrul cultului său era orașul Cuthah. În mileniul I î.Hr. era descris ca un binefăcător care asculta rugăciunile, readucea morții la viață și proteja agricultura și turmele. Apoi a fost numit flacără distrugătoare și a fost descris ca un zeu al molimelor, foametei și distrugerii. Celălalt domeniu al puterii lui Nergal era infernul, unde stăpânea ca rege și unde zeița Ereshkigal era regina lui.

Neri, Sfântul Filippo ~

(21.07.1515, Florența, Republica Florentină - 26.05.1595, Roma, Statele Papale; canonizat în 1622, sărbătorit pe 26 mai)

Mistic romano-catolic. A venit la Roma pentru a-și continua studiile religioase în 1533. În 1548 a fost membru cofondator al unei societăți de laici, dedicată îngrijirii pelerinilor, săracilor și bolnavilor. După hirotonisirea sa în 1551 s-a stabilit în comunitatea din San Girolamo della Carita în Roma. Din 1564 până în 1575 a fost parohul bisericii din San Giovanni, iar în 1575, Grigore XIII i-a încredințat biserica San Maria în Vallicella, unde a înființat Congregația Oratorienilor, un grup de preoți și clerici dedicați rugăciunii și activităților caritabile. A devenit faimos pentru elocința sa ca predicator, fiind unul dintre misticii reprezentativi ai Contrareformei.

Nernst, Walter Hermann

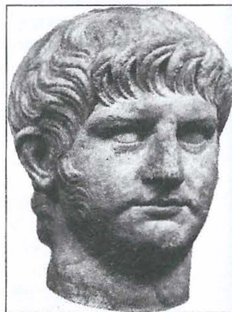
(25.06.1864, Briesen, Prusia - 18.11.1941, Muskau, Germania)

Om de știință german, unul dintre fondatorii chimiei fizice. A predat la universitățile din Göttingen și Berlin până în 1933, când a fost forțat de către regimul nazist să se retragă. Cercetările lui Nernst asupra teoriei celulelor electrice (*vezi* baterie), asupra proprietăților vaporilor la temperaturi înalte și ale solidelor la temperaturi joase și asupra mecanismului fotochimiei au avut aplicații importante. Formularea celei de a treia legi a termodinamicii i-a adus în 1920 Premiul Nobel. El a inventat lumina electrică îmbunătățită și un pian amplificat electronic.

Nero *nume complet* Nero Claudius Caesar Augustus (sau Drusus) Germanicus *născut* Lucius Domitius Ahenobarbus

(15.12.37, Antium, Latium, Imperiul Roman - 09.06.68 d.Hr., Roma)

Împărat roman (54–68 d.Hr.). A devenit fiul adoptiv al lui Claudius când împăratul s-a căsătorit cu mama lui Nero, Agrippina cea Tânără, și a urcat pe tron după moartea lui Claudius. A fost îndrumat de tutorele său, Seneca, și de către Agrippina până în momentul în care a ucis-o, scăpând astfel de sfătuitorii săi. Prin respectarea Senatului și neamestecul în administrarea imperială, el a devenit popular în E, dar revolta condusă de Boudicca în Britannia (61 d.Hr.), lipsa locurilor de muncă și dezgustul pentru neseriozitatea și excesele sale au cauzat nemulțumirea oamenilor. În 64 d.Hr., un foc, aprins probabil la ordinele lui, a distrus o mare parte din Roma; i-a persecutat pe creștini și a început să construiască un palat de prost-gust, Domus Aurea. Atunci când domnia lui intrase în declin, și-a ucis soția, Octavia, și pe succesoarea ei, Poppaea, i-a ordonat lui Seneca să se sinucidă și a executat senatorii care l-au criticat. Revoltele din Gallia și Spania au fost conduse de către Galba, care a fost declarat împărat de armata sa. Nero a ajuns să fie considerat nebun, jucând în piese de teatru și cântând la liră, spre dezaprobarea supușilor săi. Condamnat de Senat, s-a sinucis înaintea execuției.

Nero, portret; Muzeul Național, Roma

ANDERSON-ALINARI DIN ART RESOURCE, NEW YORK

Nerses I cel Mare, Sfântul ~

(cca 310, /?/ - cca 373 d.Hr., /?/; sărbătorit pe 19 februarie)

Patriarh al Bisericii Armene din cca 353 d.Hr. Descendent al Sf. Grigorie Iluminatorul (240–332 d.Hr.), Nerses a devenit cea mai importantă personalitate din Armenia în timpul patriarhatului său, înființând instituții caritabile, monastice și școli. A fost un susținător al regelui Pap al Armeniei, dar s-a certat cu acesta din cauza faptului că susținea legăturile

religioase cu curtea din Constantinopol, lucru care l-a determinat pe Pap să pună la cale uciderea lui Nerses.

Nerthus

Zeiță germanică antică. Tacitus se referă la ea ca la Zeița Mamă și spune că era venerată de șapte triburi. Era venerată într-un templu dintr-o dumbravă sacră pe o insulă din Marea Baltică. Se credea că-i plăcea să-și viziteze adepții. Prezența acesteia era dezvăluită de preotul ei și, cât timp ea era printre oameni, aceștia trăiau în pace. Identificarea sa cu zeul Njörd sugerează faptul că ar fi putut fi hermafrodită.

Neruda, Pablo
născut **Neftali Ricardo Reyes Basoalta**

(12.07.1904, Parral, Chile - 23.09.1973, Santiago)

Poet și diplomat chilian. A început să scrie poezii la zece ani și la 20 și-a publicat cea mai citită lucrare, *Douăzeci de poeme de dragoste și un cântec de disperare* (Veintre poemas de amor y una canción desesperada, 1924), fiind inspirat de o relație amoroasă nefericită. În 1927 a fost numit consul onorific și mai târziu a reprezentat Chile în mai multe țări asiatice și latino-americane; apoi a devenit ambasador în Franța. În Asia a început *Rezidența pe pământ* (Residencia en la tierra, 1933, 1935, 1947), un ciclu de versuri remarcabil pentru examinarea decadenței sociale și a izolării personale. În 1945 a fost ales senator și a intrat în Partidul Comunist; apoi a petrecut ani întregi în exil când guvernul a devenit de dreapta. *Cânt general* (Canto general, 1950), marele său poem despre continentele americane, a fost profund influențat de Walt Whitman și este expresia culminantă a credințelor sale politice. *Ode elementare* (Odas elementales, 1954) celebrează obiectele comune, de zi cu zi. I s-a acordat Premiul Nobel pentru literatură în 1971.

Pablo Neruda

CAMERA PRESS

Nerva *nume complet* Nerva Caesar Augustus *născut* Marcus Cocceius Nerva

(35,/?/ - 28.01.98 d.Hr.,/?/)

Împărat roman (96–98 d.Hr.), primul dintre cei cinci așa-numiți „împărați buni". Membru al unei distinse familii senatoriale, Nerva a fost de două ori consul (71, 90 d.Hr.). După o carieră obișnuită, a fost ales să-l succeadă pe Domițian, datorită vârstei sale, demnității și faptului că nu avea copii. El a respins tirania autocrată a lui Domițian, dar a încheiat proiectele de construcție inițiate de acesta și a instituit reformele sale administrative și financiare. L-a adoptat pe Traian ca moștenitor.

Nervi, Pier Luigi

(21.06.1891, Sondrio, Italia - 09.01.1979, Roma)

Inginer și antreprenor de construcții italian. A devenit cunoscut pe plan internațional pentru inventarea betonului armat, compus din beton dens, puternic întărit cu ochiuri de oțel distribuite egal, care împreună formau un material ușor și solid. Printre primele sale proiecte semnificative se numără o serie de hangare pentru avioane în Italia (1935–1941), concepute ca bolte de beton cu deschideri imense. În afară de proiectarea clădirilor, a reușit să construiască o barcă cu pânze cu partea exterioară de fier-beton de doar 1,25 cm grosime. Fier-betonul a jucat un rol important în proiectarea complexului pentru Expoziția de la Torino (1949–1950), o cupolă cilindrică ondulată, prefabricată, de 93 m. Nervi a lucrat la cartierele generale UNESCO din Paris (1950) cu Marcel Breuer și a contribuit la proiectarea primului zgârie-nori italian, clădirea Pirelli din Milano (1955–1959). Deși în proiectele sale esteticul nu a primat niciodată, multe dintre acestea au atins totuși o remarcabilă forță expresivă.

Nesiotes

Vezi Critius și Nesiotes

Ness, Eliot

(19.04.1903, Chicago, Illinois, SUA - 07.05.1957, Coudersport, Pennsylvania)

Luptător american împotriva nedreptății. A fost angajat la 26 de ani ca agent special în Departamentul american de Justiție, pentru a conduce biroul pentru prohibiție din Chicago, cu scopul precis de a destrăma rețeaua de contrabandă a lui Al Capone. El a format o echipă de nouă ofițeri devotați și foarte cinstiți supranumiți Incoruptibilii. Dovezile pe care le-au adunat aceștia l-au trimis în închisoare pe Capone, acuzat în 1931 de evaziune fiscală. După încheierea perioadei de prohibiție în 1933, Ness a propus Departamentului Trezoreriei SUA taxa pe alcool (1933–1935); a fost directorul securității publice în Cleveland, Ohio (1935–1941) și a condus o divizie a Agenției Federale de Securitate (1941–1945).

Nesselrode, Karl (Robert Vasilievici), Conte ~

(13.12.1780, Lisabona, Portugalia - 23.03.1862, Sankt Petersburg, Rusia)

Om de stat rus. După ce a activat în serviciul diplomatic rusesc, a fost ministru al afacerilor externe între 1822–1856 și cancelar între 1845–1862. A căutat să influențeze Imperiul Otoman prin Tratatul de la Unkiar Skelessi (1833) și Convenția Trecătorilor (1841). A sprijinit ajutorul către Austria pentru înăbușirea răscoalei maghiare (1848). Politica sa de promovare a influenței rusești în Balcani a grăbit izbucnirea Războiului Crimeii. El a negociat un tratat ulterior, în cadrul Congresului de la Paris.

Nestlé SA

Producător multinațional de produse alimentare. Sediul central din Vevey, Elveția, administrează ramuri și filiale în peste 70 de țări. Printre produsele sale se numără laptele condensat și laptele praf, mâncarea pentru bebeluși, ciocolata, brânza, cafeaua sau ceaiul instant, condimentele și mâncarea congelată. Istoria companiei datează din 1866, când au fost înființate două firme elvețiene, Compania anglo-elvețiană de lapte condensat și o companie fondată de către Henri Nestlé pentru a produce primul lapte pentru nou-născuți. În 1905 ele au fuzionat, devenind Compania Nestlé anglo-elvețiană de lapte condensat, care a creat prima ciocolată cu lapte, iar în 1937 prima cafea instant, pe care a fabricat-o sub numele Nescafé. A achiziționat alte firme, printre care Crosse & Blackwell în 1960, corporația Stouffer în 1973, compania Carnation în 1984 și Ralston Purino, producătorul de hrană pentru animale, în 2001. Aceste achiziții au ajutat compania să se mențină printre cei mai mari producători de alimente din lume. Numele actual a fost adoptat în 1977.

Nestor

În mitologia greacă, rege al Pilosului, cetate în Elis. Toți frații săi au fost uciși de Herakles, dar Nestor a supraviețuit. În *Iliada* lui Homer apare ca un om de stat vârstnic, care distra războinicii cu povești despre faptele sale vitejești din tinerețe. A venit cu 90 de nave pentru a-i ajuta pe greci în războiul împotriva Troiei. Când grecii navigau spre casă, la sfârșitul războiului, Nestor s-a dus într-o altă direcție și a scăpat de furtuna trimisă de Athena pentru a le împrăștia vasele. În *Odiseea*, Telemac, fiul lui Odiseu, a venit la Elis în căutarea tatălui său și Nestor l-a primit ca pe un oaspete de seamă.

Nestor, Ion

(25.08.1905, Focșani, România - 29.11.1974, București)

Istoric și arheolog român. Profesor universitar la București, membru corespondent al Academiei Române (1955). Specializat în perioada comunei primitive și a epocii migrației popoarelor, a realizat prima sinteză arheologică privind întreaga preistorie a României. A scris, printre altele, *Datele arheologice și problema formării poporului român* (Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain, 1964) și *Situația cercetării preistoriei în România* (Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien, 1932). A deschis și condus șantiere arheologice la Sărata-Monteoru, Bratei, Dridu, Suceava.

nestorian

Membru al unei secte creștine care a luat naștere în Asia Mică și Siria în sec. V d.Hr., inspirată de ideile lui Nestorie. Nestorienii accentuau distincția dintre natura umană și cea divină a lui Hristos. Învățații nestorieni au jucat un rol important în formarea culturii arabe după cucerirea arabă a Persiei; nestorianismul s-a răspândit și în India, China, Egipt și Asia Centrală, unde anumite triburi au fost în totalitate convertite. Astăzi nestorienii sunt reprezentați de Biserica Estului, sau Biserica Persană, numiți în Occident Biserica Asiriană sau Nestoriană. Cea mai mare parte dintre cei peste 179 000 de adepți trăiesc în Irak, Siria și Iran.

Nestorie

(sec. IV d.Hr., Germanicia, Syria Euphratensis, Asia Mică - cca 451 d.Hr., Panopolis, Egipt)

Fondator al creștinismului nestorian. Născut din părinți persani, a studiat în Antiohia și a fost hirotonisit preot. Ca episcop al Constantinopolului, începând cu 428 d.Hr., el a provocat controverse când a obiectat față de acordarea titlului de Theotokos (Născătoarea de Dumnezeu) Mariei de către Chiril din Alexandria, titlu despre care el credea că ar compromite întregul caracter omenesc al lui Hristos. În 431 d.Hr., Sinodul ecumenic din Efes a calificat predicile lui ca erezie pe motivul că nega realitatea întrupării lui Hristos, și Nestorie a fost exilat, prima dată în deșertul libian și apoi în Egiptul de Sus. Ideile sale au fost adoptate de către Biserica Persană, ai cărei adepți cred încă în ele.

nesupunere civică *sau* **rezistență pasivă**

Refuz de a îndeplini cerințele sau dispozițiile guvernului și lipsă de rezistență în cazul

arestării sau condamnărilor care decurg din această atitudine. Este o modalitate nonviolentă, de obicei colectivă, de a forța un guvern să facă niște concesii, fiind o tactică des folosită de mișcările naționaliste din Africa sau India, de mișcarea pentru drepturi civile din SUA și de mișcările muncitorești și antirăzboi din multe țări. Cei care folosesc această tactică încalcă o anumită lege în virtutea unui principiu mai înalt. Supunându-se pedepselor, adepții nesupunerii civice speră să ofere un exemplu moral care să provoace majoritatea sau guvernul să facă schimbări politice, sociale sau economice semnificative. Rădăcinile filozofice ale conceptului pot fi identificate la Cicero, Toma d'Aquino și John Locke, printre alții, care făceau apel la sistemele legii naturale, ce aveau prioritate în fața legilor create de comunități sau state (lege pozitivă). Apărători și practicanți ai nesupunerii civice în lumea modernă sunt Henry David Thoreau, Mohandas K. Gandhi și Martin Luther King, Jr.

Neto, (Antônio) Agostinho

(17.09.1922, Icolo e Bengo, Angola - 10.09.1979, Moscova, URSS)

Poet, medic și primul președinte al Angolei. În 1948, Neto s-a alăturat unei mișcări care avea ca scop redescoperirea culturii angoleze indigene. El a studiat medicina la Lisabona și s-a întors în Angola în 1959 ca medic. În 1960 a fost arestat în prezența pacienților săi de autoritățile coloniale, care au deschis focul atunci când pacienții au protestat. A fost întemnițat în Portugalia pentru doi ani, după care s-a alăturat Mișcării Populare Marxiste de Eliberare a Angolei (MPLA), al cărei președinte a devenit în 1962. Când Angola a devenit independentă în 1975, a fost numit președinte, deși nu a deținut niciodată controlul asupra întregului teritoriu al țării sale (*vezi* Jonas M. Savimbi). Poemele sale sunt cunoscute mai ales în țările vorbitoare de limbă portugheză.

Netzahualcóyotl

Oraș, 1 225 083 loc. (2000), în centrul statului Mexic, suburbie a orașului Ciudad de México. Este al treilea oraș ca mărime din Mexic. Popularea a început după 1900, când dimensiunea lacului Texcoco a fost redusă și suprafețe mari de pământ au fost asanate de-a lungul țărmului sudic. Construit în 1946 în partea nordică a lacului, barajul Xochiaca protejează orașul de inundații.

Neubradenburg

Oraș, 71 723 loc. (2000), în NE Germaniei, aproape de capătul nordic al lacului Tollense. A fost fondat în 1248 ca avanpost fortificat, a devenit parte din Mecklenburg la cca 1300, prosperând din industria textilă și ca piață de desfacere. În sec. XVII–XVIII, în timpul Războiului de Treizeci de Ani, a fost prădat și devastat de incendiu, apoi dărâmat în timpul războaielor napoleoniene. Fortificațiile sale medievale sunt bine păstrate, dar majoritatea clădirilor au fost distruse de bombardamentele din Al Doilea Război Mondial. O mare parte s-a reconstruit după 1952; are industrii alimentare, chimice și de construcții de mașini.

Neuchâtel

Lac în V Elveției. Cu o suprafață de 218 kmp, este cel mai mare din țară. Este rămășița unui vechi lac glaciar, de pe valea râului Aare, la baza munților Jura. Pe țărmul de N se află La Tène, o așezare preistorică, ce datează din perioada târzie a Epocii Fierului.

Neue Zürcher Zeitung

Cotidian editat în Zürich, Elveția, în genere considerat unul dintre cele mai bune ziare din lume. Înființat în 1780 ca săptămânal, cu denumirea *Zürcher Zeitung*, și-a luat numele actual în 1821. În 1868 a devenit o companie cu capital social, cu acțiuni deținute de cetățenii orașului Zürich. În 1869 se publicau deja două ediții pe zi, iar în 1894 numărul lor a crescut la trei. De la înființarea sa a atras cititorii interesați de știrile internaționale. Auster în conduită, este caracterizat prin relatare atentă, lipsită de senzațional, analiză profundă și completă și informație adițională furnizată drept context al subiectului prezentat în fiecare reportaj important.

Neuilly, Tratatul de la ~

(27 noiembrie 1919)

Tratat de pace încheiat între Bulgaria și Forțele Aliate după Primul Război Mondial, semnat la Neuilly-sur-Seine, Franța. Bulgaria a fost forțată să-și reducă armata la 20 000 de oameni, să cedeze teritorii Iugoslaviei și Greciei, ceea ce implica transferul a 300 000 de oameni, și să plătească despăgubiri Aliaților.

Neumann, (Johann) Balthasar

(1687, Eger, Boemia, domeniu al Austriei Habsburgice - 19.08.1753, Würzburg, Germania)

Arhitect german. Născut în Boemia, s-a mutat la Würzburg în 1711. În 1719 a

început lucrul la noul palat al prințului episcop, Johann Philipp Franz von Schönborn, clădire cunoscută în special pentru scara principală. În cele din urmă, Friederich Karl von Schönborn, ales prinț episcop al orașului Würtzburg în 1729, a devenit patronul lui Neumann și i-a încredințat toate proiectele de construcție importante din Würzburg și Bamberg, inclusiv palate, clădiri publice, poduri, un sistem hidraulic și mai multe biserici. Una dintre cele mai reușite realizări ale sale este biserica de pelerinaj din Vierzehnheiligen (1743–1753). Maestru al barocului târziu, el a folosit cu ingeniozitate cupole și bolți cilindrice pentru a crea secvențe de spații rotunde și ovale a căror eleganță diafană este luminată de ferestre imense; jocul viu al acestor elemente este accentuat de folosirea generoasă a ipsosului decorativ, a metodei auririi, artei sculpturale și a picturilor murale.

Neumann, John von *născut* János

(03.12.1903, Budapesta, Ungaria – 08.02.1957, Washington DC, SUA)

Matematician american de origine maghiară. După obținerea titlului de doctor la Universitatea din Budapesta a emigrat în SUA (1930), unde a predat la Universitatea din Princeton, fiind printre primii profesori ai Institutului de Studii Avansate (1933). A rezolvat una dintre cele 23 de probleme teoretice ale lui David Hilbert, colaborând la dezvoltarea unui inel algebric cu importante aplicații în fizica cuantică. În Al Doilea Război Mondial a luat parte la crearea bombei atomice. După război a contribuit la dezvoltarea computerelor (unul din computerele dezvoltate de el a jucat un rol esențial în crearea bombei cu hidrogen). În calitate de coautor al lucrării *Teoria jocurilor și a comportamentului economic* (Theory on Games and Economic Behavior, 1944), a fost unul dintre fondatorii teoriei jocului.

Neurath, Konstantin, (Baron) von ~

(02.02.1873, Klein-Glattbach, Germania – 14.08.1956, Enzweihingen, Germania de Vest)

Diplomat german. A intrat în diplomație în 1903 și a fost ambasador în Danemarca între 1919–1922, ambasador în Italia în perioada 1922–1930 și ambasador în Marea Britanie între 1930 și 1932. Ca ministru de externe al Germaniei (1932–1938) a dat demnitate politicii externe expansioniste a lui Adolf Hitler. Ca „protector" al Boemiei și Moraviei (1939–1941) a fost acuzat că s-a arătat prea indulgent și a fost înlocuit cu Reinhard Heydrich. După Al Doilea Război Mondial a fost judecat și închis pentru crime de război (1946–1954).

neurologie

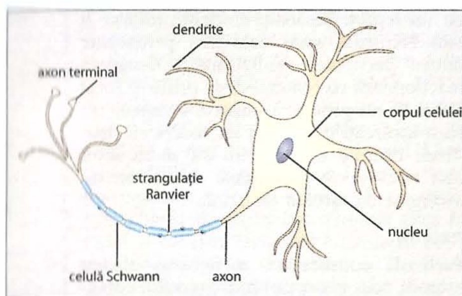
Disciplină medicală care se ocupă de funcțiile și dereglările sistemului nervos. Neurologia clinică a început să se dezvolte la jumătatea sec. XIX, când s-a făcut pentru întâia oară trasarea ariilor funcționale ale creierului și s-a aprofundat înțelegerea cauzelor unor boli cum ar fi epilepsia. Dezvoltarea encefalografului în anii 1920, precum și a tomografiei computerizate axiale în anii 1970 și a vizualizării prin rezonanță nucleară magnetică în anii 1980 a contribuit la diagnosticarea bolilor neurologice. Alături de tratarea dereglărilor fizice (de ex. tumori, traume), neurologia este unică între specializările medicale prin intersectarea cu psihiatria. O mai bună înțelegere a dereglărilor creierului, cum ar fi schizofrenia și depresia, a dus la producerea unei game largi de medicamente eficiente; totuși, acestea își fac efectul mai bine în corelație cu psihoterapia. Efectele secundare ale medicamentelor sau ale terapiei chirurgicale pot fi grave, iar multe dintre dereglările sistemului nervos nu au un tratament eficient.

neuromediator *sau* neurotransmițător

Substanță chimică eliberată de neuroni pentru a stimula neuronii învecinați, permițând impulsurilor să treacă dintr-o celulă în următoarea de-a lungul sistemului nervos. Un impuls nervos care ajunge la axonul terminal al unui neuron stimulează eliberarea de neuromediator, care traversează spațiul liber microscopic (*vezi* sinapsă) în milisecunde către dendrita neuronului învecinat. Se crede că multe substanțe chimice funcționează ca neuromediatori. Printre puținele care au fost identificate se numără acetilcolina, dopamina și serotonina. Unii neuromediatori activează neuronii, alții îi inhibă. Unele medicamente care afectează mintea acționează prin schimbarea activității sinaptice.

neuron *sau* nerv

Celulă a sistemului nervos. Neuronii senzitivi transmit informații de la organele de simț, neuronii motorii duc impulsurile la mușchi și glande, iar neuronii intercalari transmit impulsurile între neuronii senzitivi și cei motorii. Un neuron este format din dendrite (fibre nervoase care primesc stimulii și îi conduc spre interior), o celulă somatică (corp nucleat care primește informațiile de la dendrite) și un axon (o fibră nervoasă ce retransmite impulsul

Structura unui neuron. Dendritele, în general fibre ramificate, primesc şi conduc impulsurile la celula somatică, unde sunt integrate informaţiile sosite de la diferitele dendrite. Impulsurile nervoase sunt conduse de-a lungul axonului. Când un impuls ajunge la terminalele axonului, sunt eliberate substanţe chimice neurotransmiţătoare (mediatori neuronali) în spaţiul liber (sinapsă) dintre neuron şi celula învecinată, iar impulsul este transmis unui neuron adiacent sau celulei efectoare (a unui muşchi sau a unei glande). Celulele Schwann înconjoară filamentul axial, formând un înveliş de protecţie (teaca Schwann). Spaţiile (strangulaţiile Ranvier) dintre celulele Schwann servesc pentru conducerea rapidă a impulsului nervos de-a lungul axonului.

nervos de la celula somatică în afară spre terminațiile sale, nodulul sinaptic). Atât axonii, cât și dendritele pot fi numite fibre nervoase. Impulsurile sunt conduse de neuromediatorii chimici eliberați de nodulii sinaptici ai axonului de-a lungul sinapselor (legături între neuroni sau între un neuron și o celulă efectoare, cum ar fi o celulă musculară) sau, în unele cazuri, pot trece direct de la un neuron la următorul. Axonii de dimensiuni mari sunt protejați de o teacă de mielină formată din celule grase (celulele Schwann) care înconjoară axonul. Mănunchiurile de fibre nervoase de la neuroni unite prin țesut conjunctiv formează nervii.

neuropatie

Dereglare a sistemului nervos periferic. Poate fi moștenită sau dobândită, poate să evolueze rapid sau încet, să implice nervii motori, senzitivi și/sau fasciculele de fibre nervoase vegetative și afectează doar anumiți nervi sau pe toți. Poate cauza dureri sau pierderea percepției, slăbirea, paralizia, pierderea reflexelor, atrofierea mușchilor sau, în cazul neuropatiilor autonome, dereglări ale presiunii sângelui, ale frecvenței contracțiilor cardiace sau a funcțiilor vezicii urinare și a viscerelor, impotență și incapacitatea de a focaliza privirea. Unele tipuri de neuropatie provoacă dereglări ale neuronului, altele ale tecii de mielină care îl izolează. Printre exemple se numără sindromul de canal carpian, scleroza laterală amiotrofică, poliomielita și zona Zoster. Cauzele sunt bolile (de ex. diabet zaharat, lepră, sifilis), rănirea, toxinele și deficitul de vitamine (de ex. polinevrită alimentară). *Vezi și* nevralgie; nevrită.

neuropsihologie

Știință care se ocupă de integrarea observațiilor psihologice asupra comportamentului și a observațiilor neurologice asupra sistemului nervos central, inclusiv a creierului. Disciplina a apărut odată cu lucrările lui Paul Broca și ale lui Carl Wernicke (1848–1905), amândoi identificând locuri pe cortexul cerebral care sunt implicate în producerea sau înțelegerea limbii. De atunci au fost realizate progrese importante în descrierea sistemelor neuroanatomice și a relației lor cu procese mentale mai avansate. Neuropsihiatria, domeniu înrudit, analizează dereglări cum ar fi afazia, sindromul Korsakov, sindromul Tourette și alte afecțiuni ale sistemului nervos central. *Vezi și* lateralitate.

Neuschwanstein

Castel foarte decorat, construit pe o terasă stâncoasă deasupra defileului Pöllat din Alpii Bavarezi, lângă Füssen, Germania, din ordinul lui Ludwig II al Bavariei. Începută în 1869, această fortăreață somptuoasă este o reconstrucție romantică excentrică a unui castel medieval, îmbogățit cu o curte înconjurată de ziduri, sere, turnuri și o peșteră artificială. Sala tronului, cu două niveluri, are ca model o bazilică bizantină. Picturile de pe pereți înfățișează scene din operele lui Richard Wagner.

Neusiedler *în maghiară* Fertő-tó

Lac în E Austriei și NV Ungariei. Puțin adânc, se afla anterior în întregime pe teritoriul Ungariei. În 1922, două treimi nordice ale lacului au fost transferate Austriei. Format în Pleistocen, este cel mai jos punct al Austriei, situat la 115 m deasupra nivelului mării. Vegetația abundentă existentă de-a lungul țărmului său este habitatul multor specii de păsări protejate într-o rezervație internațională și o bază de cercetare biologică.

Neustria

În timpul dinastiei Merovingiene, partea vestică a regatului francilor, după cucerirea sa din sec. VI d.Hr. de către Clovis. Regatul de E era Austrasia. Neustria corespundea în mare teritoriului Franței de astăzi, aflat la V de Meuse și la N de Loara. Numele a desemnat ulterior o regiune mult mai mică; în sec. XI–XII termenul era uneori folosit ca sinonim al Normandiei.

Neutra, Richard (Joseph)

(08.04.1892, Viena, Austria – 16.04.1970, Wuppertal, Germania de Vest)

Arhitect american de origine austriacă. Educat la Viena și Zürich, Neutra s-a mutat în Statele Unite în 1923. Cea mai importantă lucrare din anii săi de început este Casa Lovell, Los Angeles (1927–1929), cu întinderile de sticlă și balcoanele suspendate cu cabluri. La scurt timp după încheierea celui de Al Doilea Război Mondial, Neutra a creat lucrările sale cele mai importante: casa Kaufmann, numită „a deșertului", Palm Springs, California (1946–1947), și casa Termaine, Santa Barbara, California (1947–1948). Lucrările sale ulterioare cuprind clădiri cu birouri, biserici, proiecte de case și centre culturale. Printre numeroasele sale scrieri este inclusă și *Supraviețuirea prin design* (Survival Through Design, 1945). Elegante și precise, acestea sunt considerate a fi exemple remarcabile ale stilului internațional, care a pătruns în SUA cu ajutorul lui Neutra. Așezate cu grijă în peisaj, casele lui Neutra au adesea curți interioare sau cerdacuri datorită cărora exterior pare să facă parte din clădire. El considera că arhitectura trebuie să-l aducă pe om în armonie cu natura și cu sine însuși și urmărea să proiecteze case care să reflecte personalitatea proprietarilor acestora.

neutralitate

Statut legal care apare odată cu refuzul unei țări de a participa la războiul dintre alte țări, păstrarea unei atitudini de imparțialitate față de beligeranți și recunoașterea de către beligeranți a abstenționismului și imparțialității țării respective. În trecut, printre drepturile unei țări neutre se numărau libertatea de a nu-și pune la dispoziție teritoriul și de a-l menține în afara ocupației de către oricare dintre părțile participante la război, menținerea relațiilor diplomatice cu alte țări neutre și cu beligeranții, libertatea cetățenilor săi de a-și continua afacerile și respectul țărilor beligerante față de intenția sa de a fi neutră. În cele două războaie mondiale, multe dintre conceptele fundamentale ale neutralității nu au mai fost respectate; libertatea țării neutre a fost redusă drastic în ultima parte a sec. XX.

neutrin

Particulă fundamentală fără sarcină electrică, cu masă mică sau inexistentă și cu valoarea de spin de 1/2. Neutrinii aparțin familiei leptonilor de particule subatomice. Există trei tipuri de neutrini, fiecare asociat cu un lepton încărcat: electron, miuon și tau. Neutrinii sunt cele mai penetrante dintre particulele subatomice, deoarece reacționează cu materia doar printr-o forță slabă. Ei nu produc ionizarea, deoarece nu sunt încărcați din punct de vedere electric. Toate tipurile de neutrini au masa mult mai mică decât particulele de același tip încărcate cu sarcină electrică.

neutron

Particulă constituentă a fiecărui nucleu atomic, cu excepția hidrogenului obișnuit. Descoperit în 1932 de către James Chadwick (1891–1974), neutronul nu are încărcătură electrică și masa lui este de aproape 1 840 ori mai mare decât masa unui electron. Neutronii liberi trec printr-un proces de dezintegrare beta cu o perioadă de înjumătățire de aproape 10 minute. Astfel, aceștia nu se găsesc liberi în natură decât în razele cosmice. Neutronii reprezintă o formă penetrantă de radiație. Când sunt bombardate cu neutroni, diferite elemente trec prin procesul de fisiune nucleară și eliberează mai mulți neutroni liberi. Dacă sunt produși suficienți neutroni liberi, apare o reacție în lanț. Acest proces a dus la descoperirea energiei nucleare și a bombei atomice. Razele de neutroni produse în ciclotroane și în reactoare nucleare joacă un rol important în studierea materiei, dezvăluind detalii ale structurii substanțelor organice și anorganice.

Neva

Fluviu în NV Rusiei. Curge pe o lungime de 74 km de la lacul Ladoga spre V până la Golful Finic al Mării Baltice. Este navigabil pentru vasele mari, dar de obicei este înghețat din noiembrie până în aprilie. Orașul Sankt Petersburg se află la gura de vărsare a fluviului. Țărmurile sale au fost scena bătăliei din 1240, în care Aleksandr Nevski, cneazul Novgorodului, a fost învins de suedezi.

Nevada

Stat din V Statelor Unite, vecin cu statele Oregon, Idaho, Utah, Arizona și California. Suprafața: 286 368 kmp; 1 988 257 loc. (2000). Centrul administrativ: Carson City. Deșertul Black Rock se află în NV; fluviul Colorado formează granița extremă sud-estică. Așezările umane din zonă datează de mai bine de 20 000 de ani, printre dovezile existenței locuitorilor preistorici numărându-se vestigiile locuințelor din piatră și de artă neolitică. Printre primii locuitorii au fost indienii shoshoni și paiute. Misionarii spanioli din sec. XVIII

și negustorii de blănuri din anii 1820 au ajuns acolo înainte de explorările principale și de cartografierea făcute de către John C. Fremont și Kit Carson (1843–1845). Nevada a constituit o parte din teritoriul cedat Statelor Unite de către Mexic în 1848 și a fost inclus în Teritoriul Utah (1850–1861). Așezările au înflorit după descoperirea filonului Comstock, un zăcământ bogat în argint din Virginia City, în 1859. A devenit Teritoriul Nevada în 1861 și cel de-al 36-lea stat american în 1864. Trecerea la o economie modernă a început în timpul Marii Depresiuni, când jocurile de noroc au fost legalizate. Construirea barajului Hoover a propulsat economia în partea de S a Nevadei. În anii 1950, statul a devenit principalul loc al experimentelor nucleare. Bazele tradiționale ale economiei sale, mineritul și agricultura, sunt eclipsate de activitatea guvernamentală și turism, acestea fiind concentrate în Las Vegas, Reno și lacul Tahoe.

Nevelson, Louise
născută **Lia Berliavskaia**

(23.09.1899/1900, Kiev, Rusia – 17.04.1988, New York, New York, SUA)

Sculptoriță americană de origine ucraineană. S-a stabilit cu familia ei în Maine în 1905. A studiat la Liga Studenților de la Arte din New York și cu Hans Hofmann la München (1931). Primele lucrări erau sculpturi figurative care înglobau materiale grosolane și obiecte găsite ce anticipau stilul său de la maturitate. Până în anii 1950 a lucrat aproape exclusiv în forme abstracte. Este cunoscută pentru sculpturile sale abstracte, masive, monocromatice din această perioadă, care constau din cutii de lemn deschise, stivuite pentru a forma pereți izolați. În interiorul cutiilor există colecții sugestive de obiecte în format abstract, amestecate cu fragmente de arhitectură, și alte obiecte găsite aranjate cu dibăcie pentru a produce o senzație de mister și apoi pictate într-o singură culoare, de obicei negru. Este cunoscută ca unul dintre sculptorii cei mai importanți ai sec. XX.

nevertebrat

Animal care nu are coloană vertebrală. Printre acestea se numără protozoarele, anelidele, cnidarii, echinodermele, viermii-plați, nematodele, moluștele și artropodele. Peste 90% dintre animalele existente în prezent sunt nevertebrate. Răspândite în toată lumea, ele au lungimi variabile, de la protozoarele minuscule până la caracatițele gigantice. Exceptând lipsa coloanei vertebrale, nevertebratele nu au foarte multe caracteristici în comun. Corpurile lor sunt de regulă moi și prezintă un schelet extern pentru prinderea mușchilor și pentru protecție. *Vezi și* vertebrat.

Neville, Richard

Vezi contele de Warwick

Nevins, Allan

(20.05.1890, Camp Point, Illinois, SUA – 05.03.1971, Menlo Park, California)

Istoric american. A lucrat aproape 20 de ani ca jurnalist (1928–1958) înainte de a se înscrie la facultate la Universitatea Columbia. Dintre cele mai bine cunoscute opere ale sale fac parte biografii ale personalităților politice și industriale americane, printre care se numără *Grover Cleveland* (1932, Premiul Pulitzer) și *Hamilton Fish* (1936, Premiul Pulitzer), precum și istoria sa în opt volume a Războiului Civil American, cuprinzând *Chinul Uniunii* (Ordeal of the Union, 1947), *Apariția lui Lincoln* (The Emergence of Lincoln, 1950) și *Războiul pentru Uniune* (The War for Union, 1959–1971). În 1948 a inaugurat la Universitatea Columbia primul program de cercetare a tradițiilor orale din Statele Unite.

nevralgie

Durere provocată de o cauză necunoscută în aria acoperită de nervul senzorial periferic. În nevralgia de trigemen (nevralgia facială), atacuri scurte de durere instantanee de-a lungul unei ramuri a nervului trigemen (în fața urechii) încep de obicei după vârsta mijlocie, mai des la femei. La început apar la distanță de săptămâni sau luni, dar devin mai frecvente și ușor de declanșat prin atingerea zonei afectate, prin vorbit, mâncat sau răceală. Analgezicele ajută, dar vindecarea totală cere intervenție chirurgicală. Nevralgiile glosofaringiene provoacă dureri grave periodice, mai ales la bărbații de peste 40 de ani. Durerile chinuitoare apar în gât și radiază spre urechi și în josul gâtului, cu sau fără stimul (de ex. strănut, căscat, mestecat). Manifestându-se, de obicei, la intervale lungi, atacurile își reduc intensitatea înainte ca analgezicele să-și facă efectul. Intervenția chirurgicală poate ajuta în cazuri extreme. *Vezi și* nevrită.

nevrită

Inflamare a unuia sau a mai multor nervi. Cauza poate fi mecanică, vasculară, alergică, toxică, metabolică sau virală. Simptomele – dureri usturătoare, arzătoare sau acute cauzate de nervii senzitivi, variind de la slăbirea mușchiului la paralizia nervilor motori – sunt de obicei restrânse la partea corpului

care este controlată de nervul inflamat. În paralizia facială, inflamarea nervului facial provoacă o distorsiune caracteristică a mușchilor faciali. Analgezicele pot ușura durerea. Odată ce cauza care provoacă durerea este tratată, recuperarea este de obicei rapidă, dar poate fi incompletă în cazurile grave, cu dereglări motorii și senzoriale reziduale. *Vezi și* nevralgie.

nevroză

Dereglare mentală și emoțională care afectează doar o parte a personalității; este însoțită de o percepție mai puțin distorsionată a realității decât în cazul psihozei și este caracterizată de diferite tulburări fiziologice și mentale (cum ar fi simptome viscerale și putere de concentrare redusă). Nevrozele includ atacuri de anxietate, anumite forme de depresie, ipohondrie, reacții isterice, tulburări obsesiv-compulsive, fobii, diferite disfuncțiuni sexuale și unele ticuri. În mod tradițional, acestea erau considerate ca fiind cauzate de un conflict emoțional, în care un impuls refulat căuta să se manifeste într-un răspuns sau un simptom deghizat. Psihologii behavioriști le consideră reacții inadecvate la stres, dobândite, care pot fi dezvățate.

Nevski, Aleksandr

Vezi Aleksandr Nevski, Sfântul ~

newar

Populație ce reprezintă peste jumătate dintre locuitorii din valea Kathmandu, în Nepal. Majoritatea sunt hinduși, dar unii dintre ei practică o formă indiană de budism. Populația newar practică foarte multe meserii; s-au remarcat din generație în generație ca arhitecți și artizani, constructori de temple și sanctuare faimoase din Kathmandu. Pictura și sculptura au înflorit în sec. X–XVI. Populația newar din Nepal este estimată la aproape 540 000 de persoane.

Newark

Oraș, 273 546 loc. (2000), și port de intrare, la NE de New Jersey și la V de New York, SUA. A fost înființat în 1666 de către puritani și a fost trecut pe hartă ca district în 1693. Aici a funcționat Colegiul din New Jersey (astăzi Universitatea Princeton) între 1748 și 1756. În 1776, orașul a funcționat ca bază de aprovizionare pentru generalul George Washington. A fost atestat documentar ca oraș în 1836. Este cel mai mare oraș din stat și a fost scena unor importante tulburări civile în 1967. Este un centru foarte diversificat pe plan industrial, al transporturilor și al asigurărilor. Aici s-au născut Aaron Burr și Stephen Crane.

Newbery, John

(1713, Waltham St. Lawrence, Berkshire, Anglia - 22.12.1767, Londra)

Editor englez. În 1744 a înființat o librărie și o editură la Londra și a devenit unul dintre primii editori care a publicat cărți pentru copii, printre care *A Little Pretty Pocket-Book* și *Little Goody Two-Shoes*. În 1781 a publicat prima antologie de versuri pentru copii cu Mother Goose (1781). Este comemorat prin Medalia Newbery, acordată anual începând cu 1922 de către Asociația Bibliotecilor Americane pentru cea mai importantă contribuție la literatura pentru copii din SUA. Aceasta este decernată împreună cu Medalia Caldecott (*vezi* Randolph Caldecott) pentru cea mai bună carte cu ilustrații pentru copii.

New Britain *anterior* Neu-Pommern

Cea mai mare insulă, 435 000 loc. (1999), din arhipelagul Bismark, Papua-Noua Guinee. A fost descoperită și numită astfel de exploratorul englez William Dampier în 1700. După perioade de stăpânire germană, australiană și japoneză, a devenit parte din Papua-Noua Guinee în 1975, când țara a obținut independența. Are formă de semilună, este foarte împădurită și pe ea se găsesc câțiva vulcani. Cel mai înalt, Vârful Sinewit, cu o altitudine de 2 438 m, a erupt violent în 1937. Produsele comerciale includ nucile de cocos, cacao și ulei de palmier. Principalele porturi sunt Talasea și cele din golfurile Blanche și Jacquinot.

New Brunswick

Provincie, 729 498 loc. (2001), una dintre cele patru Provincii Maritime din E Canadei. Învecinându-se cu SUA și cu provincia canadiană Québec, se află în golful St. Lawrence, între strâmtoarea Northumbeland (la E) și golful Fundy (la S), este legată de Nova Scotia prin istmul Chignecto. Centrul administrativ este Fredericton, unde se află cea mai veche universitate din Canada, fondată în 1785, care poartă numele provinciei. New Brunswick a făcut parte din vechiul teritoriu al Acadiei; a fost colonizată de francezi în sec. XVIII, apoi capturată de englezi, care i-au alungat în 1755 pe acadienii vorbitori de limbă franceză și au integrat regiunea în Nova Scotia. După Revoluția Americană, în jur de 14 000 de loialiști din SUA s-au stabilit acolo. Ca rezultat al acestui mare aflux, regiunea a fost separată de Nova Scotia, iar în 1784 a fost înființată provincia

New Brunswick. În 1867 a devenit unul dintre primii membri ai Dominionului Canadei. Pădurile acoperă 90% din suprafața provinciei, ale cărei orașe importante sunt Saint John și Moncton. Silvicultura și exploatarea forestieră sunt cele mai mari industrii, urmate de pescuitul comercial.

Newcastle *sau* Newcastle-upon-Tyne

Municipiu, 259 573 loc. (2001), în districtul metropolitan Tyne and Wear, din comitatul istoric Northumbeland, în NE Angliei, pe râul Tyne. Datează din perioada romană și își trage numele de la castelul normand construit în 1080 de către Robert II al Normandiei, fiul cel mare al lui William I Cuceritorul. La început un centru de bază pentru comerțul cu lână a devenit în sec. XVI un important centru minier și port pentru exportul cărbunelui. A fost unul dintre cele mai mari șantiere de reparații navale din lume; economia sa se bazează acum pe industriile afiliate de construcții de mașini grele și de nave maritime. Orașul este, de asemenea, un centru de învățământ și are o biserică din sec. XIV.

Newcastle (-under-Lyme), Primul duce de ~ *născut* Thomas Pelham *sau* Thomas Pelham-Holles

(21.07.1693,/?/ - 17.11.1768, Londra, Anglia)

Om politic englez. A moștenit pământuri de la tatăl și de la unchiul său, astfel că în 1714 era unul dintre cei mai bogați proprietari de pământ dintre liberalii din Anglia. A contribuit la urcarea pe tron a lui George I, fapt pentru care a primit titlul de duce (1715). A fost ales de Robert Walpole secretar de stat și a lucrat în această calitate din 1724 până în 1754, apoi i-a succedat fratelui său, Henry Pelham, ca prim-ministru (1754–1756, 1757–1762). Remarcat pentru abilitatea sa de a acorda favoruri, pentru asigurarea de sprijin parlamentar anumitor ministere, Newcastle a exercitat o mare influență politică în timpul domniei regilor George I și George II.

Newcastle (-under-Tyne), Primul duce de ~ *născut* William Cavendish

(1593,/?/ - 25.12.1676, Welbeck, Nottinghamshire, Anglia)

Comandant regalist englez în Războiul Civil Englez. Prin moșteniri și favoruri regale a devenit foarte bogat. În 1642 a comandat cele patru regiuni nordice engleze și a ridicat asediul provinciei York (1642). După înfrângerea regaliștilor în Bătălia de la Marston Moor a părăsit Anglia, plecând în Franța și Olanda. S-a întors în timpul Restaurației, când și-a recâștigat domeniile. Protector al poeților și dramaturgilor a scris și câteva comedii.

Newcomen, Thomas

(28.02.1663, Dartmouth, Devon, Anglia - 05.08.1729, Londra)

Inginer englez. În 1712 a construit un motor cu aburi cu piston, precursor al celui inventat de James Watt. La motorul cu aburi al lui Newcomen, presiunea atmosferică împingea pistonul în jos, după ce condensarea aburului crea un vid în cilindru. Mașinile cu aburi Newcomen au fost folosite un timp pentru drenarea apei din mine și la pomparea apei pentru a acționa roțile hidraulice.

New Deal

Program american al președintelui Franklin Roosevelt pentru a impulsiona dezvoltarea economică (1933–1939). Termenul a fost preluat din discursul lui Roosevelt rostit la nominalizarea pentru președinție din 1932, în care promitea „o nouă orientare pentru poporul american" (*în engleză, a new deal*). Legislația New Deal a fost aplicată în principal în primele trei luni ale anului 1933 („cele o sută de zile" ale lui Roosevelt) și a înființat organizații cum ar fi Administrația Muncii Civile și Corpurile de Protecție Civilă pentru a diminua șomajul, Administrația Națională pentru Reabilitare pentru a renaște producția industrială, Corporația Federală de Asigurare a Depozitelor și Comisia pentru Burse și Documente de Valoare pentru a reglementa instituțiile financiare, Departamentul pentru Agricultură pentru a sprijini producția de fermă și Direcția Tennessee Valley pentru a stimula autoritățile publice și regularizarea veniturilor. A doua perioadă a programului (1935–1936), adesea numită al doilea New Deal, a înființat Departamentul Național pentru Relații de Muncă, Departamentul pentru Dezvoltarea Muncii și sistemul de asistență socială. O parte din legislație a fost declarată neconstituțională de către Curtea Supremă a Statelor Unite, unele programe nu și-au atins scopurile, dar multe reforme au fost continuate de sistemele de guvernare ulterioare și au schimbat pentru totdeauna rolul guvernului în stat.

New Delhi

Oraș, 294 783 loc. (2001), capitala Indiei, pe malul vestic al râului Yamuna, la S de Old Delhi, în teritoriul federal Delhi. Construit între 1912 și 1929, a fost inaugurat oficial în 1931, când a devenit capitală. Spre

deosebire de planul de străzi întortocheate ale orașului Old Delhi, New Delhi are un model ordonat, diagonal și conferă un sentiment de deschidere și liniște. Pe axa principală E-V se află Parcul Central Vista, o magistrală cu clădiri guvernamentale, muzee și centre de cercetare.

Newell, Allen

(19.03.1927, San Francisco, California, SUA - 19.07.1992, Pittsburgh, Pennsylvania)

Cercetător american în domeniul științelor cognitive. A predat la Universitatea Carnagie Mellon din 1961 până la moarte. La sfârșitul anilor 1950 și începutul anilor 1960 a colaborat cu Herbert Simon la construirea unui model influent al demersului cognitiv al psihicului omenesc (*Soluționarea problemelor umane* - Human Problem Solving, 1972). Cercetările sale de mai târziu s-au concentrat asupra domeniului inteligenței artificiale și este cunoscut pentru dezvoltarea modelelor computerizate ale cunoașterii umane și pentru dezvoltarea unei *Teorii unificate a cunoașterii* (Unified Theories of Cognition, 1990). În 1992 a primit Medalia Națională pentru Știință.

New England

Regiune din partea de NE a Statelor Unite. Este alcătuită din statele Maine, New Hampshire, Vermont, Massachusetts, Rhode Island și Connecticut și are o suprafață de 172 668 kmp. Denumită de John Smith, care i-a explorat țărmurile în 1614, a fost apoi colonizată de puritanii englezi (*vezi* puritanism). Coloniile din New England, susținute de fermierii independenți, au adoptat forme de guvernământ reprezentative. Numeroasele porturi din regiune au promovat rapid dezvoltarea comerțului maritim și o industrie solidă de construcție de vase. În sec. XVIII a fost locul de desfășurare a mișcărilor pentru independență față de Marea Britanie, iar patrioții săi au jucat un rol important în Revoluția Americană.

New England, Confederația ~ *sau* Coloniile Unite din New England

Organizație formată din patru colonii americane. În 1643, delegații din Massachusetts, Connecticut, New Haven și Plymouth s-au întâlnit pentru a rezolva problemele legate de comerț, granițe și dispute religioase și pentru a se alia împotriva francezilor, olandezilor și indienilor. Ei au redactat articolele înțelegerii și au înființat un directorat format din opt reprezentanți. Confederația a fost slăbită de statutul său consultativ și de fuziunea din 1665 a statului Connecticut cu New Haven. A fost activă în timpul Războiului Regelui Philip, dar s-a dizolvat în 1684, când carta statului Massachusetts a fost abrogată.

New England, Munții ~

Regiune muntoasă la NE de New South Wales, Australia. Parte a lanțului muntos al Marii Cumpene de Ape, are o lungime de aproape 320 km, fiind paralelă cu coasta de E și formând cel mai mare podiș al Australiei. Vârful cel mai înalt, Round Mountain, are 1 615 m. Parcul Național New England, pe versantul de E al lanțului muntos, face parte din regiunile de păduri semitropicale și temperate declarate sit de Patrimoniu Mondial UNESCO în 1986.

Newfoundland and Labrador

Provincie, 512 930 loc. (2001), una dintre cele patru provincii atlantice din Canada. Este alcătuită din insula Newfoundland și peninsula Labrador și este mărginită de Québec; se extinde în Oceanul Atlantic de N și este regiunea cea mai de E a Americii de Nord. Centrul administrativ este Saint John. A fost inițial colonizată de către indieni și eschimoși. Vestigii ale vikingilor, care datează încă din cca 1000 d.Hr., au fost găsite în partea de N a insulei. John Cabot a revendicat insula în numele Angliei în 1497; prima colonie a fost înființată la Saint John în 1583. Franța și Anglia și-au disputat stăpânirea regiunii și, în ciuda faptului că Anglia a păstrat controlul încă de la Pacea de la Utrecht din 1713, controversele privind drepturile de pescuit au continuat până în sec. XIX. Este provincie încă din 1949. Cuprinde zonele de pescuit Grand Banks. Pescuitul, în special de cod, a fost singura industrie până la începutul sec. XX, când zăcămintele bogate de fier din partea vestică a Labradorului au început să fie exploatate.

Newfoundland Memorial, Universitatea ~

Universitate publică în St. John's, Newfoundland, fondată în 1925. Oferă cursuri universitare și postuniversitare în științe exacte, arte, filologie, științe sociale, administrarea afacerilor, educație, inginerie, medicină etc. Campusul universitar mai include centre de cercetare în domeniul resurselor oceanice, al istoriei maritime și al economiei politice. Cifra de școlarizare este, în medie, de 17 000 de studenți.

New Hampshire

Stat în NE Statelor Unite. Face parte dintre statele din New England. Suprafața:

24 043 kmp; 1 235 786 loc. (2000). Centrul administrativ: Concord. Se învecinează cu Canada și cu statele americane Maine, Massachusetts și Vermont, iar la SE cu Oceanul Atlantic. Fluviul Connecticut formează granița sa vestică cu statul Vermont. Munții Albi în zona centrală a statului includ Muntele Washington. Regiunea a fost locuită de triburile de indieni algonkin (*vezi* limbile algonkin), când primii englezi s-au stabilit în apropiere de Portsmouth în 1623. Regiunea a ajuns sub jurisdicția statului Massachusetts în 1641 și a devenit în 1679 colonie separată a coroanei. A fost prima colonie care și-a declarat independența de Marea Britanie în 1776. După înființarea națiunii, statul s-a dezvoltat rapid. Agricultura a înflorit și industria s-a dezvoltat de-a lungul râurilor. Portsmouth a devenit un centru principal de construcții de nave. Economia este acum bazată în primul rând pe industrie și turism, deși fermele de lapte și exploatarea granitului sunt, de asemenea, importante. Având în vedere că aici au loc primele întruniri preelectorale pentru președinție, a constituit terenul de testare pentru multe candidaturi. Colegiul Dartmouth și Universitatea New Hampshire sunt două dintre instituțiile de învățământ de elită ale statului.

New Hampshire, Universitatea ~

Universitate publică situată în Durham, New Hampshire. Singura universitate a statului, a fost înființată cu teren alocat de stat pe baza legilor land-grant, sea-grant și space-grant. Cuprinde colegii de științe umaniste, științe sociale și agricultură, inginerie și științele naturii; studiile postuniversitare cuprind Școala de Sănătate și de Asistență Socială și Școala Whittemore de Afaceri și Economie. Cifra de școlarizare depășește 13 000 studenți.

New Haven

Oraș, 123 626 loc. (2000), în S zonei centrale a statului Connecticut, SUA. Port de intrare în brațul Long Island, a fost colonizat în 1638 și a devenit parte din colonia Connecticut în 1664. A fost capitală împreună cu Hartford până la 1875. A fost jefuit de forțele loialiste în timpul Revoluției Americane (1779). În timpul Războiului Civil American a fost unul dintre centrele activității aboliționiste (*vezi* aboliționism). Un număr de inventatori celebri au făcut din acest oraș un centru al tehnologiei industriale, printre care Charles Goodyear, Eli Whitney și Samuel F.B. Morse. Aici se află Universitatea Yale și alte câteva instituții de învățământ și culturale.

Newhouse, familia ~

Familie americană, creatorii unui imperiu editorial din SUA la sfârșitul sec. XX. Familia a fost fondată de Samuel Irving Newhouse (1895–1979), care, ca funcționar la 17 ani, a transformat un ziar fără succes într-unul profitabil în Bayonne, New Jersey. Începând cu anii 1920, el a cumpărat și a îmbunătățit alte ziare; la moartea sa, compania Advance Publications Inc. deținea 31 de ziare, șapte reviste, cinci stații radio, șase stații de televiziune și 15 sisteme de televiziune prin cablu. Condusă de fiii săi, Samuel I. Newhouse, Jr. (n. 1928) și Donald E. Newhouse (n. 1930), Advance Publications s-a extins puternic, cumpărând câteva edituri, printre care Random House, și devenind unul dintre cei mai mari editori de reviste cu titluri ca *The New Yorker*, *Vanity Fair*, *Vogue*, *Glamour*, *Bride's* și *Gourmet*.

Ne Win, U *sau* Shu Maung

(24.05.1911, Paugdale, Birmania - 05.12.2002, Yangôn, Myanmar)

Conducător al statului Birmania (Myanmar) între 1962 și 1988. A fost implicat în mișcarea pentru independența Birmaniei de la mijlocul anilor 1930. În Al Doilea Război Mondial a luptat în armata sprijinită de japonezi, dar mai târziu a ajutat mișcarea ilegală de rezistență împotriva Japoniei. În 1962 l-a înlăturat pe prim-ministrul ales U Nu; regimul său a combinat dictatura militară cu un program economic socialist. Birmania a devenit un stat izolat și sărac sub Ne Win, care a demisionat în 1988, dar a continuat să-și exercite puterea din umbră.

New Jersey

Stat în partea de E a Statelor Unite, învecinat cu New York, Delaware și Pennsylvania. Suprafața: 20 176 kmp; 8 414 350 loc. (2000). Centrul administrativ: Trenton. Fluviul Hudson formează granița nord-estică și râul Delaware granița vestică. Înainte de colonizarea europeană, regiunea a fost populată de triburile de indieni delaware. Deși a fost vizitată de Giovanni Verrazzano și Henry Hudson, a fost prima dată colonizată de negustorii olandezi și suedezi. A fost locul a numeroase bătălii în timpul Revoluției Americane, printre care și cea condusă de generalul George Washington în 1776, după traversarea râului Delaware (*vezi* bătăliile de la Trenton și Princeton). A fost cel de-al treilea stat care a ratificat Constituția SUA, în 1787. În perioada dintre revoluție și războiul civil, a trecut printr-un proces uimitor

de industrializare, sprijinit de construirea de canale și mai apoi de căi ferate. Deși cunoscut sub numele de statul-grădină, denumire influențată de fertilitatea agrară din sec. XVIII, economia sa este bazată în special pe industrie. Are multe instituții de cercetare și laboratoare. Turismul este de asemenea important, un rol principal având-l Atlantic City. Orașele principale sunt Newark, Jersey, Paterson și Elizabeth.

Newman, Arnold (Abner)

(n. 03.03.1918, New York, New York, SUA)

Fotograf american. A studiat arta la Universitatea din Miami, apoi a lucrat într-un studio de fotografie al unui magazin universal din Miami. În 1946 și-a deschis propriul studio la New York, unde s-a specializat în portrete ale celebrităților, oamenii pozând într-un cadru asemănător celui în care munceau. Portretistica sa ambientală a influențat puternic fotografia portretistică din sec. XX. Printre portretele sale cele mai cunoscute se numără cele ale lui Max Ernst, Alfred Stieglitz, Georgia O'Keeffe, Igor Stravinski, Pablo Picasso și Jean Cocteau.

Newman, Barnett *născut* Baruch

(29.01.1905, New York, New York, SUA - 03.07.1970, New York)

Pictor american. Născut din părinți imigranți polonezi, a studiat la Liga Studenților de Arte și la City College. Împreună cu Robert Motherwell și Mark Rothko a înființat în 1948 școala numită Subiectul Artistului (*în engleză, Subject of the Artist*), care susținea seminarii și cursuri deschise pentru alți artiști. Și-a dezvoltat un stil de abstracție mistică și și-a asigurat succesul cu *Onement I* (1948), în care o singură dungă (sau zip) de portocaliu împarte pe verticală un câmp de roșu-închis. Stilul geometric auster a devenit marca sa, exercitând o mare influență asupra multor artiști, printre care Ad Reinhardt și Frank Stella.

Newman, John Henry *cunoscut drept* cardinalul Newman

(21.02.1801, Londra, Anglia - 11.08.1890, Birmingham, Warwick)

Cleric și scriitor englez. A urmat cursurile Universității Oxford, unde în 1833 a devenit conducătorul mișcării de la Oxford, care accentua elementele catolice din tradiția religioasă engleză și încerca să reformeze Biserica Angliei. A fost primit în Biserica Romano-Catolică în 1845, dar a început să fie suspectat de către membrii mai conservatori ai clerului din cauza spiritului său foarte liberal. O provocare din partea lui Charles Kingsley l-a determinat să scrie o cronică a evoluției sale spirituale, foarte admirata lucrare *Apologia pro Vita Sua* (1864). Opera i-a asigurat poziția în cadrul bisericii și în 1879 a devenit cardinal-diacon. A scris, de asemenea, mai multe imnuri, printre care *Condu, lumină regească* (Lead, Kingly Light), lucrări teologice și poezii religioase.

Newman, Paul

(26.01.1925, Cleveland, Ohio, SUA - 26.09.2008, Westpoint, Connecticut)

Actor american de film. A studiat arta dramatică la Universitatea Yale și la Actors Studio și a apărut pentru prima dată pe Broadway în spectacolul *Picnic* (1953). În 1954 a debutat pe ecran în *Potirul de argint* (The Silver Chalice), un film primit prost de critică, ce reda o poveste biblică. A primit recenzii favorabile pentru filmul *Cineva acolo sus mă iubește* (Somebody up There Likes Me, 1956) și *Lunga vară fierbinte* (The Long Hot Summer, 1958). Interpretarea sa în filme de succes cum ar fi *Pisica pe acoperișul fierbinte* (Cat on a Hot Tin Roof, 1958), *Escrocul* (The Hustler, 1961), *Hud* (1963), *Luke, mână rece* (Cool Hand Luke, 1967), *Butch Cassidy și Sundance Kid* (Butch Cassidy and the Sundance Kid, 1969), *Cacialmaua* (The Sting, 1973), *Fără răutate* (Absence of Malice, 1981), *Verdictul* (The Verdict, 1982) și *Culoarea banilor* (The Color of Money, 1986; Premiul Oscar) îl recomandă ca pe unul dintre cei mai importanți și mai longevivi actori din sec. XX. A regizat și produs filme ca *Rachel, Rachel* (1968) și *Menajeria de sticlă* (The Glass Menagerie) (1987), în ambele filme jucând soția sa, Joanne Woodward. În 1982 a lansat linia de produse alimentare de succes Newman's Own, ale cărei profituri sunt donate pentru realizarea de acțiuni caritabile.

New Mexico

Stat în partea de SV a SUA. Suprafața: 314 939 kmp; 1 819 046 loc. (2000). Centrul administrativ: Santa Fe. În partea de V, este traversat de la N la S de Cumpăna Continentală a Apelor. Rio Grande taie statul în două și pe o distanță scurtă formează granița cu statul Texas. Așezările umane din regiune datează probabil de 10 000 ani. Înainte ca indienii navajo și apașii să ajungă aici în sec. XV, o civilizație agricolă indiană a dezvoltat sistemele de irigare pueblo și locuințele în stâncă ale căror ruine se găsesc încă pe suprafața întregului stat. Spaniolii din Mexic au revendicat regiunea pentru Spania în sec. XVI, iar în 1540 aceasta a fost explorată de Francisco

Vasquez de Coronado. Prima colonie a fost Santa Fe în 1610. Misionarii erau deja aici în anii 1660. A devenit parte integrantă a Mexicului în 1812 și a fost cedat SUA în 1848, la sfârșitul Războiului Mexican. Teritoriul New Mexico a fost înființat de Congres în 1850. În 1912 a devenit cel de-al 47-lea stat al SUA și a păstrat statutul de stat de frontieră. Al Doilea Război Mondial a grăbit dezvoltarea economică și socială, inclusiv a centrelor de cercetare, printre care și cel de la Los Alamos. Astăzi, economia este în mare parte dependentă de exportul de materii prime și de bugetul guvernului federal; gazele naturale și petrolul sunt și ele importante. Universitatea din New Mexico și o comunitate artistică importantă se află în Albuquerque.

New Mexico, Universitatea din ~

Universitate publică în Albuquerque, fondată în 1889. Oferă o arie cuprinzătoare de studii universitare, postuniversitare și programe de specializare. Specializările academice includ studii culturale americane și studii latino-americane. Alte arii de cercetare cuprind studierea meteoriților, roboților, ceramicii și litografiei (în Institutul Tamarind). Există și alte cinci campusuri filiale. Cifra de școlarizare este în medie de 27 000 de studenți.

New Orleans

Oraș, 484 674 loc. (2000), în partea de SE a statului Louisiana, SUA. Situat între fluviul Mississippi și lacul Pontchartrain, este cel mai mare oraș al statului și un port important pentru nave oceanice de mare tonaj. Înființat în 1718 de către colonistul francez Jean-Baptiste Bienville, a fost cedat Spaniei în 1763. În 1803 a fost retrocedat Franței și apoi vândut Statelor Unite de către Napoleon. Integrat în 1805, a fost capitala statului între 1812 și 1849. În timpul Războiului Civil American, orașul a fost ocupat de forțele Uniunii (1862). Important centru turistic, atracțiile sale cuprind paradele de Mardi Gras și Cartierul Francez, o zonă turistică importantă pentru cluburile sale de noapte și arhitectura și bucătăria creole. Este, de asemenea, centru medical, industrial și de învățământ. În august 2005 a fost distrus de uraganul Katrina, în timpul căruia digurile care protejau orașul au fost sparte, inundându-l aproape în întregime.

New Orleans, Bătălia de la ~

(1815)

Confruntare între Statele Unite și Marea Britanie în Războiul din 1812. În 1814 o flotă britanică de peste 50 de nave comandate de generalul Edward Pakenham (1778–1815) a intrat în golful Mexic pregătită pentru a ataca New Orleans. Generalul Andrew Jackson, comandantul Armatei de SV a Statelor Unite, formată în cea mai mare parte din glotași și voluntari, a înfruntat militarii englezi care i-au atacat pozițiile la 8 ianuarie 1815. Trupele americane erau atât de bine fortificate, iar trupele britanice atât de expuse, încât bătălia a fost scurtă, încheindu-se cu victoria decisivă a Statelor Unite și retragerea armatelor britanice. Generalul Pakenham a fost ucis. Deoarece Tratatul de la Gand, care a pus capăt războiului, fusese semnat în luna decembrie, bătălia nu a avut valoare militară. Cu toate acestea, victoria a contribuit la starea de spirit a națiunii, sporind reputația de erou a lui Jackson și pregătindu-i drumul către președinție.

New Orleans, Bătălia de la ~

(24–25 aprilie 1862)

Bătălie navală în Războiul Civil American. O escadră unionistă de 43 de nave conduse de David Farragut a intrat pe fluviul Mississippi mai jos de New Orleans și a rupt lanțurile întinse de-a latul fluviului ca mijloc de apărare. Cei 3 000 de soldați confederați sub conducerea lui Mansfield Lovell s-au retras spre N și orașul a fost ocupat. Armata unionistă sub conducerea lui Benjamin Butler a intrat în oraș pe 1 mai și a început o ocupație care a durat până la sfârșitul războiului. Pierderea orașului New Orleans a fost o lovitură majoră pentru Confederație.

Newport

Oraș, 22 957 loc. (2001), și reședință districtuală a insulei Wight, în comitatul istoric Hampshire, Anglia. A fost probabil colonia romană Medina; nu există urme de așezări saxone. Primele privilegii au fost acordate între 1177 și 1184, iar orașul a fost atestat în 1608. Reprezintă centrul comercial și agrar al insulei.

Newport

Oraș, 137 017 loc. (2001), și port în SE Țării Galilor, în comitatul Monmouthshire, la gura de vărsare a râului Usk în canalul Bristol. Prin 1126 era o cetate medievală cu castel. Orașul a fost atestat în 1385. A fost industrializat în sec. XIX și a fost scena revoltelor cartiste (*vezi* cartism). Ramurile industriale includ prelucrarea cărbunelui, oțelului și a aluminiului.

Newport

Oraș, 180 150 loc. (2000), și port de tranzit în SE statului Rhode Island, SUA, la gura de

vărsare a golfului Narragansett. Înființat în 1639 de către coloniștii din Massachusetts, a devenit adăpost pentru cei persecutați religios. Împreună cu Province a fost capitala statului până în 1900. Newport a fost locul numeroaselor competiții de iahting Cupa Americii și este un centru educațional naval. Aici se află, de asemenea, una dintre vilele lui Cornelius Vanderbilt și sinagoga Touro, cea mai veche din SUA.

Newport News

Oraș, 180 150 loc. (2000), și port de tranzit în NE statului Virginia, SUA, la gura de vărsare a râului James. Locul a fost colonizat în 1621 de către 50 de irlandezi. Atestat ca oraș în 1896, a fost un important loc de îmbarcare în ambele războaie mondiale. Împreună cu Norfolk și Portsmouth, orașul constituie portul Hampton Roads. Deține unul dintre cele mai mari șantiere navale din lume, care produce pacheboturi de lux, portavioane și submarine nucleare.

New Republic, The ~

Săptămânal de opinie, înființat în 1914 de către Willard Straight, avându-l pe Herbert Croly ca redactor. Pentru mult timp a fost una dintre cele mai importante reviste liberale din Statele Unite, a reflectat încă de la început mișcarea progresistă și a căutat reforme în ceea ce privește guvernarea și societatea Statelor Unite; a decăzut în anii 1920, când liberalismul nu mai era la modă, dar a revenit în 1930. După ce inițial s-a opus administrației lui Franklin D. Roosevelt, a sprijinit apoi New Deal propus de acesta. Devenit redactor în 1946, fostul vicepreședinte Henry Wallace a orientat politic publicația mai mult spre stânga, până în momentul în care a fost forțat să demisioneze. La începutul anilor 1980, publicația a început să prezinte o serie de comentarii care reflectau renașterea conservatorismului în politica SUA.

New River

Râu, în partea de SV a Virginiei și de S a Virginiei de Vest, SUA. Izvorăște în Carolina de Nord și curge spre N de-a lungul Virginiei, până în Virginia de Vest, unde se varsă în râul Gauley pentru a forma râul Kanawha. Are aproape 410 km lungime și peste el este ridicat cel mai mare pod din arc de oțel din lume, podul New River Gorge de lângă Fayetteville, Virginia de Vest, a cărui deschidere este de 518 m.

Newry and Mourne

District, 87 058 loc. (2001), în SE Irlandei de Nord. Mărginit de Marea Irlandei și de Republica Irlanda, este împărțit în două de canalul Newry, primul mare canal din Insulele Britanice, construit între 1730 și 1741. Calcarul și granitul sunt exploatate în Munții Mourne. Capitala districtului este la Newry.

New School University
anterior New School for Social Research

Universitate particulară în orașul New York. A fost înființată în 1919 drept centru neoficial de învățământ pentru adulți și în scurt timp a devenit prima universitate americană care s-a specializat în educație continuă. În 1934 s-a înființat o facultate de științe politice și sociale, care avea ca profesori mai ales academicieni refugiați din Germania nazistă. Cuprinde, de asemenea, un colegiu de științe umaniste, o școală postuniversitară de management, Colegiul de muzică Mannes și Școala de design Parsons. Cifra de școlarizare este în medie de 7 000 studenți.

Newsday

Ziar de seară de scandal publicat în Long Island, New York, SUA. A fost înființat în 1940, pe măsură ce suburbiile din districtele Nassau și Suffolk au început să se extindă. Urmând o politică liberal-independentă, s-a specializat în reportaje despre evenimentele locale importante. Ziarul a câștigat trei Premii Pulitzer pentru serviciul public meritoriu, iar reporterii și scriitorii săi au câștigat multe alte premii. Face parte din grupul de companii The Times Mirror, editorul ziarului *Los Angeles Times*.

newsgroup

Forum pe internet dedicat dezbaterii pe anumite teme. Newsgroupurile sunt organizate pe subiecte (de ex. automobilele); fiecare forum are de obicei câteva subgrupuri (de ex. mașini clasice, mașini de cursă de Formula I). O persoană începe dezbaterea pe o anumită direcție prin expedierea (transmiterea unui fișier prin intermediul internetului) unui articol; replicile care urmează (incluzând replicile la replici) constituie dezbaterea. Numele unui newsgroup este de obicei constituit dintr-o prescurtare (de ex. „rec“ pentru newsgroupurile recreative), urmată de numele subgrupărilor separate prin puncte („rec.music.jazz“). Examinarea și trimiterea mesajelor necesită un news reader, un program care leagă utilizatorul de un server de știri. Majoritatea newsgroupurilor sunt legate prin Usenet, o rețea mondială care folosește un protocol de transfer al știrilor prin rețea (NNTP).

New South Wales

Stat în SE Australiei. Mărginit de Oceanul Pacific, Queensland, Victoria și South Australia. Suprafața: 800 640 kmp; 6 609 304 loc. (2001). Centrul administrativ: Sydney. Forma de relief dominantă este lanțul Marii Cumpene de Ape. Locuit din vremuri preistorice, a fost revendicat în numele Marii Britanii de căpitanul James Cook în 1770. Colonia cuprindea întregul teritoriu, cu excepția Australiei de Vest. Interiorul a fost explorat de-a lungul sec. XIX și au fost întemeiate colonii, separate de New South Wales. În 1901 a devenit membru al Commonwealthului din Australia. Statul a cedat zona Teritoriului federal al Canberrei începând cu 1911. Este centrul agriculturii, al industriei și al culturii din Australia.

New Sweden

Singura colonie suedeză din America de Nord, pe râul Delaware, care se întinde de la locul de amplasare al actualului Trenton, New Jersey, SUA, până la gura de vărsare a râului. A fost înființată de către Compania New Sweden, condusă de Peter Minuit, în 1638, când fortul Christina a fost construit pe locul actualului Wilmington, în Delaware. În 1655, colonia a fost ocupată de olandezi sub conducerea lui Peter Stuyvesant. Coloniștilor suedezi li s-a permis să-și păstreze pământurile și să-și păstreze tradițiile sub stăpânire olandeză.

Newsweek

Săptămânal american, publicat în New York. Înființat (cu denumirea *News-Week*) în 1933 de către Thomas J. C. Martyn, un fost editor al publicației *Time*, a fuzionat cu revista *Today* în 1937. Inițial oferea o combinație de prezentare seacă a știrilor și articole de analiză. După Al Doilea Război Mondial a devenit mai energic, mai ales după cumpărarea sa, în 1961, de către Philip Graham, editorul lui *Washington Post*. Are o excelentă reputație datorită modului exact, energic și plin de viață de prezentare a știrilor și, la fel ca *Times*, prezintă informațiile într-o formă concisă, clară, organizată pe secțiuni.

newton

Unitate absolută de măsură a forței, prescurtată N, în sistemul unităților fizice metru-kilogram-secundă (MKS) (*vezi* sistemul internațional al unităților de măsură). Este definit drept forța necesară pentru a asigura unui corp cu masa de un kg o accelerație de un m pe secundă. Un newton este echivalentul unei forțe de 100 000 dine în sistemul centimetru-gram-secundă (CGS) sau al unei forțe de aproape 0,2248 lb în sistemul (englez sau american) picior-livră-secundă. A fost numit astfel în onoarea lui Isaac Newton, care, în a doua lege a mișcării, descrie schimbările pe care o forță le poate produce în mișcarea unui corp.

Newton, Huey P(ercy)

(17.02.1942, Monroe, Louisiana, SUA - 22.08.1989, Oakland, California)

Activist american de culoare. Deși era încă analfabet la terminarea liceului, a învățat singur să citească, înainte de a se înscrie la colegiu. L-a întâlnit pe Bobby Seale (n. 1936) în timp ce urma cursurile Școlii de Drept din San Francisco și în 1966 au fondat Partidul Panterelor Negre. În 1974, Newton a fost acuzat de crimă și a fugit în Cuba; la întoarcerea sa în 1977 a fost eliberat după două procese care s-au încheiat cu recuzarea juraților. În 1980 a devenit doctor în filozofie socială al Universității California din Santa Cruz. În 1989 a fost condamnat la șase luni de închisoare pentru folosirea în alte scopuri a fondurilor destinate unei școli înființate de Panterele Negre; apoi în același an a fost găsit împușcat mortal pe o stradă din Oakland, California.

Newton, Sir Isaac

(04.01.1643, Woolsthorpe, Lincolnshire, Anglia - 31.03.1727, Londra)

Matematician și fizician englez, cel mai important savant al revoluției științifice din sec. XVII. În domeniul opticii, descoperirea sa referitoare la compoziția luminii albe a inclus fenomenul culorilor în știința luminii și a pus bazele fizicii optice moderne. În domeniul mecanicii, cele trei legi de mișcare a corpurilor descoperite de el, principiile de bază ale fizicii moderne, au condus la descoperirea formulei legii atracției gravitaționale. În matematică, a descoperit calculul infinitezimal. Lucrarea *Principiile matematice ale filozofiei naturale* (Philosophiae Naturalis Principia Mathematica), apărută în 1687, a constituit una dintre cele mai importante opere din istoria științei moderne.

Influențe formatoare

Născut într-un sătuc din Woolsthorpe, Newton era unicul fiu al unui fermier, Isaac Newton, care a murit cu trei luni înainte de nașterea matematicianului, și al soției acestuia, Hannah Ayscough. În același an, la Arcetri, lângă Florența, se stingea din viață Galileo Galilei; Newton avea să dezvolte ideile acestuia cu privire la mișcarea corpurilor și să-i fructifice descoperirile din domeniul matematicii. Deoarece la

naștere era foarte slab și plăpând, nimeni nu se aștepta ca Newton să trăiască nici măcar o zi, cu atât mai puțin 84 de ani. Orfan de tată, Newton avea să-și piardă și mama, care s-a măritat a doua oară când Newton avea doi ani; soțul ei, Barnabas Smith, un preot bogat, l-a lăsat pe tânărul Isaac în grija bunicii acestuia și s-a mutat în satul vecin împreună cu soția, fiul și cele două fiice. Timp de nouă ani, până la moartea lui Barnabas Smith, în 1653, Isaac a fost separat de mama sa, iar tendințele psihotice accentuate de care acesta avea să sufere mai târziu au fost puse pe seama acestui eveniment. De altfel, e sigur că și-a urât tatăl vitreg. În 1662, într-o perioadă de introspecție, a alcătuit o listă a păcatelor, amintindu-și că „i-am amenințat pe tatăl și mama Smith că-i ard împreună cu casa în care locuiau". Sentimentul acut de nesiguranță, care îl făcea excesiv de speriat când îi era publicată o lucrare și exagerat de violent când își susținea ideile, l-a însoțit pe Newton de-a lungul întregii vieți și datează din primii ani de viață.

Rămasă văduvă pentru a doua oară, mama sa a hotărât să-l lase pe Newton să se ocupe de averea familiei, care era destul de mare. Totuși, această decizie putea duce la un dezastru, atât pentru avere, cât și pentru Newton. Dacă era pus să aibă grijă de vite, Newton obișnuia să se ghemuiască sub un copac și să citească. Din fericire, greșeala a fost îndreptată, iar Newton a fost trimis înapoi la școala din Grantham, unde învățase până atunci, pentru a se pregăti pentru universitate. Ca mulți alți savanți ai epocii, a lăsat în urma sa o mulțime de anecdote cu privire la aptitudinile din domeniul mecanicii și la iscusința de care dădea dovadă în realizarea machetelor, precum ceasuri sau mori de vânt. La școală, Newton a învățat foarte bine limba latină, dar nu a primit decât noțiuni vagi de aritmetică. În iunie 1661, intra la Trinity College din Cambridge, însă era mai mare decât ceilalți studenți, deoarece educația sa fusese întreruptă.

Influențat de revoluția științifică

Când Newton a ajuns la Cambridge, revoluția științifică era deja în plină desfășurare și apăruseră multe dintre principalele lucrări pe care se bazează știința modernă. Astronomi precum Copernicus sau Kepler contribuiseră deja la împământenirea modelului heliocentric al sistemului solar, iar Galileo pusese fundamentele noii mecanici, bazate pe principiul inerției. Conduși de Descartes, filozofii dezvoltaseră o nouă teorie asupra naturii, conform căreia aceasta era o mașină complexă, impersonală și neînsuflețită. Totuși, din punctul de vedere al universităților din Europa, printre care și Cambridge, toate acestea puteau foarte bine să nu se fi întâmplat deloc. Ele continuau să susțină principiile învechite ale lui Aristotel, geocentrismul și natura privită mai degrabă în termeni calitativi, decât în termeni cantitativi.

Ca mii de alți studenți, Newton și-a început educația la colegiu prin aprofundarea lucrărilor lui Aristotel. Deși nu era cuprinsă în programă, noua filozofie plutea în aer. În studenție, Newton a descoperit lucrările filozofului francez René Descartes, precum și ale altor filozofi mecaniciști, care, spre deosebire de Aristotel, considerau că realitatea fizică este alcătuită în întregime din particule de materie aflate în mișcare și care susțineau că toate fenomenele din natură iau naștere din interacțiunea mecanică a acestora. O serie de observații, numite *Unele probleme filozofice* (Quaestiones Quaedam Philosophicae) la care începuse să lucreze în 1664, au fost transcrise pe paginile nefolosite ale unui caiet destinat exercițiilor scolastice; sub titlu se afla dictonul *Amicus Plato, amicus Aristoteles, magis amica veritas* („Platon îmi e prieten, Aristotel îmi e prieten, dar mai prieten îmi e adevărul"). Așa și-a început Newton cariera de om de știință.

Quaestiones a demonstrat că Newton asimilase operele lui Descartes, descoperise noua teorie despre natură care asigurase cadrul revoluției științifice și aflase că filozoful francez Pierre Gassendi reinventase teoria atomistă, o viziune mecanicistă asupra naturii. Mai mult, Newton era atras mai degrabă de filozofia acestuia, decât de filozofia naturală carteziană, care respingea existența unor particule indivizibile de bază. Cele mai importante lucrări din domeniul chimiei scrise de Newton le-au avut la bază pe cele ale lui Robert Boyle, un chimist din sec. XVII. Important este și faptul că citise lucrările lui Henry More, specialistul în Platon de la Cambridge, și fusese astfel introdus într-un alt univers intelectual, filozofia ermetică, prin care se explicau fenomenele naturale prin prisma noțiunilor de alchimie și de magie. Cele două concepții de filozofie naturală, mecanicistă și ermetică, deși se exclud reciproc, au continuat să-i influențeze gândirea și au constituit tema fundamentală a carierei sale științifice.

Deși nu vorbește despre aceasta în *Questiones*, Newton începuse, de asemenea, să-și aprofundeze cunoștințele de matematică: a studiat *Geometria* (La Géometrie)

de Descartes, de la care a ajuns la lucrările analizei moderne (aplicarea tehnicilor de algebră în geometria analitică). Apoi, înarmat cu aceste cunoștințe, s-a reîntors la geometria clasică. În mai puțin de un an, stăpânea teoria și, stabilindu-și linia proprie de analiză, se îndrepta către un nou teritoriu. Descoperă teorema binomului și inventează calculul diferențial, o formă de analiză mult mai eficientă care utilizează mărimile infinitezimale pentru a calcula lungimile unor curbe și ariile unor suprafețe curbilinii.

Newton și-a prezentat rezultatele muncii în două tratate: *De Analysi per Aequationes Numeri Terminorum Infinitas* (Despre analiză cu ajutorul seriilor infinite), apărut în 1669 (a circulat sub formă de manuscris într-un cerc restrâns și l-a făcut cunoscut pe autorul său), și *De methodis serierum et fluxionum* (Despre metodele seriilor și fluxiunilor), în 1671, o ediție revizuită a primului tratat, care avea să introducă în matematică termenul „fluxiune". Deși era cunoscut doar de un număr restrâns de savanți, Newton devenise cel mai important matematician din Europa.

Lucrările din perioada epidemiei de ciumă

Când și-a luat licența, în aprilie 1665, Newton a trecut, practic, neobservat. Pe cont propriu, fără a beneficia de îndrumarea cuiva, a continuat să studieze noile matematici și filozofii, să-și elaboreze propriile teorii și să încredințeze rezultatele muncii caietelor de notițe. În 1665, universitatea a fost închisă din cauza unei epidemii de ciumă și, în următorii doi ani, a fost nevoit să stea acasă, meditând în voie asupra a tot ce învățase. În această perioadă, Newton a pus bazele teoriei calculului diferențial și a dezvoltat o teorie mai veche în eseul *Despre culori* (On Colours), care cuprinde majoritatea ideilor pe care avea să le dezvolte în lucrarea *Optica* (Optiks). Tot în această perioadă, a studiat elementele mișcării circulare a corpurilor și a aplicat calculele în cazul planetelor și al Lunii, ajungând la concluzia că planetele sunt susținute pe orbite de o forță invers proporțională cu pătratul distanței dintre ele și Soare – teorie care avea să fie de o importanță crucială pentru elaborarea legii atracției gravitaționale. Lumea nu a aflat însă nimic despre aceste descoperiri.

Cariera, domeniul opticii și discursurile inaugurale de la Trinity College

În 1667, după redeschiderea universității, Newton a fost primit într-o frăție a colegiului. În 1669, Isaac Barrow, profesor lucasian de matematică, omul care-i trimisese lui John Collins (la Londra) lucrarea *De Analysi*, a demisionat pentru a se dedica religiei, propunându-l pe Newton ca succesor al său. Postul de profesor l-a scutit pe Newton de necesitatea de a lucra ca preparator, dar l-a obligat să țină anual un curs. Prima temă a prelegerilor a fost aleasă din lucrările sale în domeniul opticii; în următorii trei ani (1670–1672), prelegerile au condus la eseul *Despre culori*, o lucrare care avea să fie revizuită și să devină volumul întâi din *Optica*.

De la *Paralipomena* lui Kepler (1604), studierea opticii fusese o activitatea centrală a revoluției științifice. Legea refracției luminii a lui Descartes, conform căreia raportul dintre sinusul unghiului de incidență și sinusul unghiului de refracție este egal cu indicele de refracție relativ al mediului doi față de primul mediu, susținea ideea că universul este construit conform unor regularități matematice. Descartes pusese lumina în centrul filozofiei mecaniciste a naturii; lumina, susținea el, este mișcare transmisă printr-un mediu material. Newton a acceptat fără rezerve filozofia mecanicistă, deși a ales teoria atomistă și a susținut că lumina este alcătuită din corpusculi de materie aflați în mișcare. Această concepție corpusculară asupra luminii a constituit întotdeauna o teorie speculativă, aflată la periferia preocupărilor sale din domeniul opticii. Principala contribuție a lui Newton a fost în domeniul culorilor. O teorie mai veche, care data cel puțin din vremea lui Aristotel, susținea că un anumit spectru de culori, curcubeul de exemplu, se formează prin modificarea luminii, care, la origine, este albă. Descartes a aplicat această teorie în cazul culorilor spectrului solar și l-a explicat printr-un ansamblu de tehnici mecaniciste. În urma unor experimente întreprinse între 1665 și 1666, în cadrul cărora a studiat un fascicul îngust de raze care era proiectat pe peretele unei camere întunecate, Newton a respins conceptul de modificare și l-a înlocuit cu cel de descompunere. Practic, el respingea ideea că lumina este simplă și omogenă, susținând că este complexă și eterogenă și că fenomenul culorilor ia naștere prin descompunerea amestecului eterogen în componente simple: natura corpusculară a luminii este demonstrată prin faptul că razele de lumină, luate separat, au proprietăți constante; în viziunea sa, astfel de proprietăți presupun particule imuabile de materie. El susținea că fiecare

rază de lumină (particule de o anumită dimensiune) dă senzația de culoare atunci când intră în contact cu retina. A ajuns, de asemenea, la concluzia că razele de lumină se refractă sub unghiuri diferite – de unde și spectrul prismatic, un fascicul de raze eterogene, de exemplu, asemenea incidenței pe o muchie a prismei, separată sau descompusă de refracție în elementele sale constitutive – și că fenomene precum curcubeul iau naștere din descompunerea, prin refracție, a luminii albe în fascicule de lumină colorate. Deoarece considera că, în cazul lentilelor, aberația cromatică nu putea fi eliminată, Newton și-a îndreptat atenția către telescoapele cu reflexie, construind primul telescop de acest fel. Eterogenitatea luminii a constituit fundamentul fizicii optice de atunci încoace.

Nu există nici o dovadă care să ateste că descoperirile sale din matematică sau conținutul *Principiilor* și teoria culorilor (descrisă amănunțit de Newton în prelegerile inaugurale susținute la Cambridge) au avut vreun impact asupra publicului. Teoria culorilor, ca și celelalte lucrări, a fost făcută publică lumii prin Societatea Regală din Londra, care fusese fondată în 1660. Când Newton a fost numit profesor lucasian, numele său nu le spunea nimic membrilor Societății Regale; totuși, în 1671, aceștia auziseră de telescopul newtonian cu reflexie și au cerut să-l vadă. La începutul lui 1672, încântat de entuziasmul cu care fusese primit telescopul său și de faptul că fusese ales membru al Societății, Newton le-a prezentat celorlalți membri și o comunicare științifică despre teoriile sale cu privire la culori. Deși unii membri n-au fost de acord cu părerile lui, lucrarea a fost bine primită.

Controverse

Printre criticii lucrării lui Newton s-a numărat și Robert Hooke, un membru important al Societății Regale, care se considera expert în domeniul opticii. Prin urmare, acesta a scris o critică condescendentă la adresa noului membru, o lucrare care ar fi enervat orice om normal. Totuși, Newton nu a putut face față criticilor în mod rațional. În mai puțin de un an de la depunerea lucrării, era atât de tulburat de schimbul de păreri cu membrii societății, încât a rupt legăturile cu aceștia și s-a izolat.

În 1675, în timpul unei vizite la Londra, Newton a avut impresia că l-a auzit pe Hooke acceptând teoria sa referitoare la culori. Acest lucru l-a încurajat să înainteze o a doua lucrare, un studiu asupra fenomenelor culorilor în straturi subțiri, care era identică lucrării ce avea să apară în volumul al doilea din *Optica*. Scopul lucrării era de a explica culorile corpurilor solide, arătând modul în care lumina poate fi descompusă în elementele sale constitutive prin reflexie și prin refracție. Această teorie nu avea să reziste, însă lucrarea a fost importantă deoarece demonstra pentru prima dată existența fenomenelor optice periodice. El a descoperit inele colorate concentrice în pana de aer dintre o lentilă și o lamă de sticlă; distanța dintre aceste inele concentrice (inelele lui Newton) depinde de grosimea penei de aer. În 1704, combinând prelegerile despre optică cu lucrarea din 1675 și cu o serie de materiale adiționale, Newton și-a publicat *Optica*.

În 1675, Newton trimisese Societății Regale și o a altă comunicare; și aceasta a produs noi controverse. Intitulată *O ipoteză care explică proprietățile luminii* (An Hypothesis Explaining the Properties of Light), aceasta era o prezentare generală a fenomenelor din natură. Se pare că Hooke a susținut că Newton îl plagiase, fapt care l-a scos din nou din minți pe cel din urmă. Totuși, conflictul a fost soluționat repede printr-un schimb de scrisori formale și excesiv de politicoase care nu a reușit să ascundă disprețul pe care cei doi savanți îl simțeau unul față de celălalt.

Newton se angajase, de asemenea, într-un al doilea schimb (probabil cel mai important dintre toate) de scrisori cu un cerc de iezuiți englezi din Liège, pe tema teoriei culorilor. Deși obiecțiile acestora erau nefondate, faptul că afirmau că experimentele lui erau greșite l-a făcut pe Newton să-și piardă cumpătul. Corespondența a continuat până în 1678, când Newton a suferit o depresie nervoasă. Un an mai târziu, moartea mamei sale l-a făcut să se izoleze și mai mult. Timp de șase ani, a refuzat orice discuție pe subiecte științifice, cu excepția cazurilor în care corespondența era inițiată de alții, dar și pe aceasta o întrerupea cât mai curând posibil.

Influențat de tradiția hermetică

În această perioadă, Newton s-a îndreptat către filozofia hermetică, pe care și-o însușise încă din timpul studenției. Newton, care fusese mereu interesat de alchimie, se cufunda acum în ea, copiind de mână tratat după tratat și comparându-le pentru a desluși tehnicile sale misterioase. Influențată de hermetism, concepția sa despre natură a cunoscut o schimbare radicală. Până în acel moment, Newton fusese

un filozof mecanicist tipic sec. XVII, care explica fenomenele naturii prin mișcarea particulelor de materie. El susținea că, din punct de vedere fizic, lumina este un șuvoi de corpusculi mici al cărui curs este deviat de prezența mediilor mai dense sau mai rarefiate. El considera că atracția aparentă dintre bucățelele de hârtie și o lamelă de sticlă, care era în prealabil frecată cu o bucată de pânză, rezultă dintr-un efluviu care izvorăște din lamelă și poartă bucățelele de hârtie înapoi pe ea. Această filozofie mecanicistă excludea posibilitatea acțiunii la distanță; ca și în cazul electricității statice, explica atracțiile prin prisma unor procese eterice, invizibile. Lucrarea lui Newton din 1675, *Ipoteză asupra luminii* (Hypothesis on Light), în care își prezenta teoria eterului, reprezenta o interpretare a naturii specifică filozofiei mecaniciste. Totuși, unele fenomene, precum capacitatea unor substanțe chimice de a reacționa doar cu anumite substanțe din aceeași categorie, îl puneau pe gânduri, el vorbind de „un principiu secret" conform căruia unele substanțe se arătau „sociabile" sau „nesociabile" față de altele. În 1679, Newton a abandonat eterul și forțele sale invizibile și a început să cerceteze fenomene inexplicabile: afinitățile chimice, căldura degajată în urma reacțiilor chimice, tensiunea superficială a fluidelor, activitatea capilarelor, forța de atracție moleculară care se exercită între două corpuri aflate în contact, forțele de atracție și de respingere dintre particulele de materie etc. Peste 35 de ani, în cea de-a doua ediție în engleză a lucrării *Optica*, Newton aborda din nou teoria eterului, de data aceasta fiind vorba de un eter care presupunea conceptul de acțiune la distanță prin amplasarea unei forțe de respingere între particulele sale. Filozofii mecaniciști au susținut întotdeauna că forțele de atracție și de respingere din teoriile lui Newton erau transpuneri directe ale simpatiilor și antipatiilor de natură ocultă din filozofia ermetică. Totuși, Newton le considera modificări aduse filozofiei mecaniciste, prin care o supunea unui calcul matematic exact. În viziunea sa, forțele de atracție se defineau prin cantitate și ofereau o punte de legătură între două teme principale abordate de știința din sec. XVII: filozofia mecanicistă, care aborda o viziune mecanicistă asupra lumii, și filozofia pitagoreică, prin care se insista asupra naturii matematice a realității. Descrierea mișcării tuturor obiectelor, folosind conceptul de forță, a reprezentat cea mai importantă contribuție a lui Newton în știință.

Mișcarea planetelor

Inițial, Newton a aplicat principiul acțiunii și reacțiunii doar în cazul fenomenelor terestre menționate în paragraful precedent, dar, la sfârșitul lui 1679, Hooke i-a propus o nouă metodă de aplicare a principiului, într-o încercare de a relua corespondența dintre ei. Hooke menționa cercetarea sa cu privire la mișcarea planetelor: o deviere continuă a unei mișcări rectilinii printr-o atracție centrală. Newton a refuzat să corespondeze cu Hooke, dar i-a menționat, totuși, un experiment la care lucra și care demonstra mișcarea de rotație a Pământului: lua cazul unui corp aruncat dintr-un turn; deoarece viteza tangențială la vârful turnului este mai mare decât cea de la bază, corpul cădea ușor către est. El a schițat traiectoria căderii sub forma unei spirale care se termina în centrul Pământului. Așa cum bine observase Hooke, aceasta era o greșeală; conform teoriei lui Hooke cu privire la mișcarea planetelor, traiectoria căderii ar trebui să fie eliptică, astfel că, dacă Pământul ar fi fost despicat ori separat pentru a permite corpului să treacă, acesta s-ar fi întors înapoi, la locul de plecare. Lui Newton nu-i plăcea să fie corectat, cu atât mai puțin de Hooke, însă înțelesese ideea; totuși, a corectat schița lui Hooke, plecând de la premisa că valoarea accelerației gravitaționale este constantă. Deși era de acord cu el în această privință, Hooke i-a răspuns că, în viziunea sa, forța gravitațională este invers proporțională cu pătratul distanței. Câțiva ani mai târziu, pe baza acestei scrisori, Hooke avea să-l acuze pe Newton de plagiat. Greșea, însă. Cunoștințele sale cu privire la legea forței invers proporționale cu pătratul distanței erau pur intuitive; el o dedusese greșit din principiul forței centripete (care dezvoltă aspectul cantitativ) și din cea de-a treia lege a lui Kepler, care raporta perioadele mișcării planetelor la razele orbitelor. Mai mult, ceea ce el nu știa era că Newton dedusese astfel raportul cu zece ani înainte de corespondența lor. Totuși, Newton avea să admită că schimbul de scrisori cu Hooke l-a ajutat să demonstreze că forța care acționează asupra unui corp ce se rotește este invers proporțională cu pătratul distanței dintre acesta și punctul în jurul căruia se rotește – una din cele două teoreme cruciale pe care avea să se bazeze legea atracției gravitaționale. Mai mult, definiția lui Hooke cu privire la dinamica planetelor (forța de atracție constantă exercitată de un corp va trage în mod constant o planetă de pe traiectoria sa de inerție)

sugera că aceasta putea fi aplicată și la nivelul cosmosului, conform conceptului de forță al lui Newton, și oferea o explicație pentru traiectoriile planetelor. Între 1679 și 1680, Newton s-a ocupat doar cu studiul dinamicii planetelor; el nu ajunsese încă la definiția legii atracției gravitaționale.

Legea atracției gravitaționale

Cinci ani mai târziu, în august 1684, Newton primește vizita astronomului englez Edmond Halley, care era, la rândul său, preocupat de studiul orbitelor. După ce a aflat că Newton găsise rezolvarea la această problemă, i-a smuls promisiunea că-i va trimite demonstrația. Trei luni mai târziu, primește un scurt tratat intitulat *Despre mișcare* (De motu). Newton lucra, deja, la îmbunătățirea și extinderea acestuia. Doi ani și jumătate mai târziu, *De motu* devenise *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*, care nu este doar o capodoperă a lui Newton, ci și o lucrare fundamentală a științei moderne.

În mod semnificativ, *De motu* nu prezenta legea atracției gravitaționale. Deși era un tratat despre dinamica planetelor, nu conținea nici una dintre cele trei legi newtoniene ale mișcării. Abia după revizuirea tratatului, Newton a ajuns la prima lege (a inerției) și la cea de-a doua lege a mișcării, legea forței, care definea exact forțele ce acționează între corpurile care deveniseră personajele principale ale teoriei sale despre natură. Prin cuantificarea conceptului de forță, cea de-a doua lege finaliza mecanica exactă cantitativă care constituise paradigma științei naturale încă de la începuturile ei.

Elementele de mecanică cantitativă cuprinse în *Principii* nu trebuie confundate cu cele de filozofie mecanicistă, care încerca să explice fenomenele naturale prin prisma unor mecanisme imaginare care aveau la bază particule invizibile de materie. Mecanica redată în *Principii* reprezenta o descriere cantitativă exactă a mișcării corpurilor vizibile și se baza pe cele trei legi universale ale mișcării, stabilite de Newton: (1) un corp își menține starea de repaus atâta timp cât asupra sa nu acționează alte forțe; (2) schimbarea stării de repaus (produsul dintre viteză și masa corpului) este proporțională cu forța care acționează asupra ei; (3) pentru orice acțiune există o reacție egală și opusă. Aplicate unei mișcării circulare, aceste legi au condus la formula măsurării cantitative, în funcție de viteza și de masa unui corp, a forței centripete necesare pentru a devia un corp de pe traiectoria sa rectilinie într-un cerc dat. Când Newton a substituit această formulă celei de-a treia legi a lui Kepler, a descoperit că forța centripetă care ținea planetele pe orbitele lor în jurul Soarelui descrește odată cu pătratul distanței dintre acestea și Soare. Deoarece sateliții lui Jupiter se supun și ei celei de-a treia legi a lui Kepler, o forță centripetă invers proporțională cu pătratul distanței le atrage, prin urmare, către centrul orbitelor lor. Newton a reușit să arate că această lege se aplica și în cazul Pământului și al Lunii. Depărtarea față de Pământ a Lunii este de 60 de raze terestre. Newton a comparat forța care acționa asupra traiectoriei Lunii, deviind-o în timp de o secundă de la traiectoria sa tangențială, cu forța care acționa asupra unui corp care cade de pe suprafața Pământului pe distanța pe care o parcurge într-o secundă. Astfel, el a descoperit că forța care acționa asupra corpului care cade de pe suprafața Pământului este de 3 600 (60×60) de ori mai mare decât cea care acționa asupra traiectoriei Lunii, ajungând la concluzia că una și aceeași forță, guvernată de o lege de mișcare unică, se aplică în toate cele trei cazuri. Corelând traiectoria Lunii cu accelerația gravitațională de la suprafața Pământului, i-a aplicat cuvântul din latina veche *gravitas* (greutate). Legea atracției universale, pe care și-a confirmat-o studiind fenomenul mareelor și traiectoriile cometelor, afirmă că fiecare particulă de materie din univers exercită asupra alteia o forță de atracție proporțională cu masa particulelor și invers proporțională cu pătratul distanței dintre ele și centrele lor.

În 1686, când Societatea Regală a primit manuscrisul complet al volumului, Hooke l-a acuzat pe Newton de plagiat, o acuzație care nu se susține în nici un fel. Pe de altă parte, reacția lui Newton spune multe despre caracterul său. Hooke ar fi fost mulțumit dacă Newton i-ar fi recunoscut meritele; acesta ar fi fost un gest frumos și mărinimos din partea lui Newton față de un om bolnav, care-și trăia ultimii ani de viață. Dar reacția lui Newton a fost să-și revizuiască manuscrisul și să scoată aproape orice referire la Hooke. Furia sa a fost atât de mare, încât a refuzat să-și publice *Optica* ori să accepte funcția de președinte al Societății Regale până la moartea lui Hooke.

Recunoaștere internațională

Principiile i-a adus imediat lui Newton recunoașterea internațională. Timp de o generație, continuând să fie loiali idealului mecanicist, savanții europeni au respins ideea de acțiune la distanță, dar nu au putut

să nu admire expertiza tehnică prezentată în lucrarea sa. Tinerii savanți britanici l-au luat imediat drept model. Pe durata unei generații, puținele posturi plătite pentru oamenii de știință din Anglia, precum cele de președinte la Oxford, Cambridge sau la Colegiul Gresham, au fost monopolizate de tineri newtonieni. Newton, ale cărui contacte cu femeile se rezumau la relația nefericită cu mama sa, care îl făcuse să creadă că l-a abandonat, și la nepoata sa, al cărei tutore devenise ulterior, s-a bucurat de rolul de conducător al cercului tinerilor oameni de știință. Prietenia cu matematicianul elvețian Fatio de Duillier, care locuia în Londra și avea interese comune cu Newton, a constituit una dintre cele mai profunde experiențe din viața sa de adult.

Vistier al monetăriei

Imediat după publicarea *Principiilor*, Newton, un protestant fervent, a condus protestele profesorilor de la Cambridge împotriva încercărilor lui Iacob II de a face din această universitate o instituție catolică și a fost ales să reprezinte universitatea la convenția la care s-a semnat acordul revoluționar. În acest context, a cunoscut un mare număr de intelectuali, printre care și pe filozoful John Locke. Newton lua contact cu lumea intelectuală din Londra, imediat după publicarea *Principiilor*. Un capitol din viață se încheiase și nu avea să se mai simtă mulțumit de izolarea impusă de cercetare. Dorința de schimbare a fost influențată de Fatio, care i-a sugerat să-și găsească un post la Londra. Prin intermediul prietenului său, politicianul în ascensiune Charles Montague (devenit ulterior lord Halifax), Newton și-a căutat un post. În 1696, el devine vistierul monetăriei. Deși a demisionat din funcțiile pe care le deținea la Cambridge abia în 1701, Newton s-a mutat la Londra, care avea să devină din acel moment căminul său.

Între timp, relația dintre Newton și Fatio trecea printr-o criză. Acesta din urmă se îmbolnăvise și, din cauza problemelor familiale și financiare, era pe punctul de a se întoarce în Elveția. Suferința lui Newton nu a cunoscut limite. În 1693 i-a propus lui Fatio să se mute la Cambridge, însă această propunere nu se concretizează. La începutul lui 1693, Newton a început să-i scrie din ce în ce mai multe scrisori lui Fatio, pentru ca, mai apoi, fără nici o explicație, atât relația strânsă dintre cei doi, cât și schimbul de scrisori să se întrerupă. Patru luni mai târziu, fără nici un avertisment, Samuel Pepys și John Locke, ambii prieteni buni cu Newton, au primit de la acesta scrisori vehemente pline de acuzații. Pepys era informat că Newton nu dorea să-l mai vadă; Locke era acuzat că încercase să-l încurce cu femei. Ambii erau îngrijorați pentru sănătatea mintală a lui Newton; de fapt, Newton suferise a doua depresie nervoasă. Aceasta avea să treacă, iar Newton avea să-și revină. Totuși, el și-a reluat doar pentru scurtă vreme activitățile științifice, alegând să-și canalizeze energiile creatoare asupra funcției pe care o deținea la Londra.

În calitate de vistier și administrator al monetăriei, Newton primea un salariu mai mult decât satisfăcător, 2 000 de lire pe an. Adăugat averii personale, acest venit i-a asigurat un trai îndestulător până la sfârșitul vieții. Postul, considerat o sinecură, a fost luat în serios de Newton. În timpul marii rebateri a monedelor, postul a necesitat un efort mai mare din partea sa; totuși, chiar și după aceea, el și-a luat funcția în serios. S-a ocupat, înainte de toate, de contrafaceri. A devenit spaima falsificatorilor din Londra, trimițând pe mulți dintre aceștia la spânzurătoare, revărsându-și pe ei furia care continua să mocnească în el.

Interesul față de religie și teologie

Newton avea acum timp să se ocupe de alte domenii de care era interesat, precum religia și teologia. La începutul anilor 1690, îi trimisese lui Locke o copie a unui manuscris în care încerca să demonstreze că fragmentele din Biblie referitoare la Sfânta Treime reprezentau interpretări moderne ale textului original. Când Locke a făcut demersurile necesare pentru publicarea manuscrisului, Newton l-a oprit, de teamă că părerile sale împotriva Sfintei Treimi aveau să devină cunoscute. Mai târziu, avea să-și dedice mult timp studierii profețiilor făcute de Daniel și de Sf. Ioan și studiului aprofundat al vechii cronologii. Ambele lucrări au fost publicate după moartea sa.

Președinte al Societății Regale

În 1703, Newton a devenit președinte al Societății Regale din Londra. Cu patru ani în urmă, devenise unul dintre cei opt membri străini asociați ai Academiei Franceze de Științe. În 1705, regina Anne l-a ridicat în gradul de cavaler, prima dată când un savant se bucura de această onoare. Newton a condus Societatea Regală magistral. Totuși, John Flamsteed, astronomul regal, era de părere că o condusese tiranic. De-a lungul anilor în care se ocupase de Observatorul Regal din Greenwich, Flamsteed, un om cu un caracter dificil, adunase un număr fără precedent de date. Newton primise de la acesta informațiile de care avea nevoie

pentru *Principiile* și, în 1690, în timp ce lucra la teoriile sale, i-a cerut, din nou, date lui Flamsteed. Enervat că nu a primit în timp util toate informațiile de care avea nevoie, Newton a luat o atitudine dominatoare și condescendentă față de Flamsteed. Din calitatea sa de președinte al Societății Regale, s-a folosit de influența pe care o avea asupra guvernului pentru a fi numit director al grupului de „vizitatori" ai Observatorului Regal; apoi a încercat să forțeze publicarea catalogului de stele realizat de Flamsteed. Episodul rușinos a continuat timp de zece ani. Newton nu avea să accepte nici o obiecție, încălcând toate înțelegerile la care ajunsese cu Flamsteed. În ciuda protestelor sale, Flamsteed își vedea rodul unei munci de-o viață în mâinile dușmanului său de moarte, Edmond Halley, care se pregătea să publice catalogul. În final, printr-un ordin judecătoresc, Flamsteed a reușit să intre în posesia catalogului său în formă tipărită și să împiedice distribuirea lui. Flamsteed a ars foile printate, iar, după moartea sa, asistenții lui au publicat o versiune autorizată de el. Deși plătise un preț destul de mare, Flamsteed a fost unul dintre puținii care au reușit să câștige în fața lui Newton, care a încercat să se răzbune, eliminând sistematic orice referire la contribuția lui Flamsteed din edițiile ulterioare ale *Principiilor*.

În filozoful și matematicianul german Gottfried Wilhelm Leibniz, Newton a avut un adversar pe măsură. Se știe că Newton a dezvoltat calculul diferențial înainte ca Leibniz să se fi apucat serios de studiul matematicii. Leibniz a ajuns la același calcul independent de Newton. Newton nu a publicat niciodată metoda fluxiunilor; prin urmare, lucrarea lui Leibniz (1684) a fost cea care a făcut cunoscut publicului calculul diferențial. În *Principiile*, Newton a făcut aluzii la metoda sa, dar a publicat-o abia după ce a anexat alte două lucrări *Optica*, în 1704. În acel moment, începuseră deja să apară disputele cu privire la cine descoperise primul calculul. Chiar dacă ar fi avut vreo importanță, ar fi fost imposibil să se știe a cui a fost vina pentru tulburările ulterioare. Ceea ce începuse cu insinuări nevinovate a escaladat rapid în acuzații fără înconjur de plagiat de ambele părți. Încurajat de susținători, doritori să-și facă un nume sub oblăduirea sa, Newton s-a lăsat atras în mijlocul polemicilor, iar furia sa a devenit de necontrolat. Nici comportamentul lui Leibniz nu a fost unul tocmai plăcut. Newton a scris majoritatea articolelor apărute în apărarea sa, publicându-le sub numele tinerilor săi susținători, care nu au obiectat niciodată. Ca președinte al Societății Regale, a delegat o comisie „imparțială" care să se ocupe de caz, a redactat în secret raportul publicat oficial de academie și a scris o recenzie anonimă cu privire la acesta în revista *Philosophical Transactions*. Nici măcar moartea lui Leibniz nu i-a potolit furia lui Newton, care a continuat să-și urmărească dușmanul dincolo de mormânt. Disputa cu Leibniz și dorința de a scăpa de stigmatul plagiatului aveau să-l urmărească până la sfârșitul vieții. Aproape orice lucrare scrisă de savant în ultimii 25 de ani de viață cuprindea un paragraf plin de venin la adresa filozofului german. Până la urmă, doar moartea a putut pune capăt furiei sale.

Ultimii ani

În ultimii ani de viață, Newton a publicat și alte ediții ale principalelor sale lucrări. Prima ediție a *Opticii*, din 1704, care fusese publicată în schiță cu 30 de ani în urmă, a fost urmată de o ediție în latină (1706) și de o a doua ediție în engleză (1717–1718). Nici una dintre ediții nu prezenta modificări majore. Newton adusese îmbunătățiri *Chestionarului* din finalul lucrării, care cuprindea concluziile cu privire la natura universului. Cea de-a doua ediție a *Principiilor*, editată de Roger Cotes în 1713, cuprindea modificări mai ample. Cea de-a treia ediție, editată de Henry Pemberton în 1726, conținea și ea adăugiri. Newton a continuat să fie președintele Societății Regale (de multe ori ațipind în timpul întrunirilor) și vistierul monetăriei până la sfârșitul vieții. În ultimii ani din viață a locuit împreună cu nepoata sa, Catherine Barton Conduitt, și cu soțul acesteia.

Newton, legea gravitației a lui ~

Afirmație conform căreia orice particulă de materie din univers o atrage pe alta cu o forță (F) care este proporțională cu produsul maselor lor (m_1 și m_2) și invers proporțională cu pătratul distanței (R) dintre ele. În simboluri: $F = G(m_1\ m_2)/R^2$, unde G este constanta gravitațională. Isaac Newton a enunțat legea în 1687 și a folosit-o pentru a explica mișcarea planetelor și a sateliților lor naturali, observată de el și formulată matematic de către Johannes Kepler la începutul sec. XVII.

Newton, legile mișcării ale lui ~

Relații dintre forțele care acționează asupra unui corp și mișcarea lui, formulate de către Isaac Newton. Legile descriu doar mișcarea unui corp privit ca întreg și sunt valabile doar pentru mișcări comparate cu un sistem de referință. De obicei, sistemul

de referință este Pământul. Prima lege, numită legea inerției, afirmă că un corp care este în repaus ori se află într-o mișcare rectilinie și uniformă va rămâne în aceeași stare cât nu va acționa asupra lui o altă forță. Cea de a doua lege afirmă că forța *F* care acționează asupra unui corp este egală cu masa *m* a corpului înmulțită cu accelerația *a*, sau $F = ma$. Cea de a treia lege, numită legea acțiunii și a reacțiunii, afirmă că dacă un corp acționează asupra altui corp cu o anumită forță, celălalt corp reacționează cu o forță egală, dar de sens opus.

Newton Saint Boswells

Sat, 1 200 loc. (2004), în zona municipală Scottish Borders, comitatul istoric Roxburghshire, în SE Scoției. Este așezat pe calea ferată dintre Edinburgh și Carlisle. Înainte de 1929, populația sa era constituită din angajați ai căilor ferate. Astăzi este centrul districtual și administrativ al regiunii Borders, fiind locul unde se organizează importante târguri de animale și unde se află campusul Colegiului Borders. În abația Dryburg, înființată în anul 1150, se află mormântul lui Sir Walter Scott și cel al mareșalului Douglas Haig.

new town /oraș planificat/

Formă de proiectare urbană cu scopul de a muta populațiile din orașele mari, grupând casele, spitalele, centrele industriale, culturale, recreaționale și comerciale pentru a forma comunități în totalitate noi, relativ autonome. Mișcarea new town a fost anticipată de gânditorul utopist Ebenezer Howard la începutul sec. XX (*vezi* oraș-grădină). Primele orașe oficiale de acest tip au fost propuse în Marea Britanie prin Actul New Towns din 1946. Ideea a fost primită favorabil și în alte țări, în special în SUA, Europa Occidentală și Siberia sovietică. În orașele construite conform acestui model în afara Marii Britanii, nu s-a putut crea un liant social suficient de puternic care să le confere vitalitate. O creștere foarte mare a numărului de navetiști și folosirea mașinii au înlăturat nevoia de autonomie a acestor orașe.

Newtownabbey

Oraș și district, 79 995 loc. (2001), în partea de E a Irlandei de Nord, înființat în 1973. A fost format în 1958, din reunirea a șapte sate, și este o suburbie a orașului Belfast. Este înconjurat de complexuri industriale moderne care produc anvelope, telefoane și textile. Activitatea agrară pe scară redusă se desfășoară în jurul centrului administrativ Ballyclare.

Newtownards

Oraș, 24 301 loc. (1991), reședință de district din Ards, Irlanda de Nord. Înființat în 1608, pe locul ruinelor unei mănăstiri, este situat la E de Belfast. Astăzi este un centru industrial.

New York

Stat în E SUA, învecinat cu Canada și cu statele americane Vermont, Massachusetts, Connecticut, New Jersey și Pennsylvania, lacurile Erie și Ontario la V și Oceanul Atlantic la SE. Suprafața: 137 304 kmp; 18 976 457 loc. (2000). Centrul administrativ: Albany. Hudson, Saint Lawrence, Delaware și Niagara formează o parte din granițele sale. Munții Adirondack se află în partea de NE, iar Munții Catskill în E. Înainte de colonizarea europeană, regiunea a fost populată de indienii algonkin (*vezi* limbile algonkin) și irochezi. În 1524, Giovanni Verazzanno a vizitat golful New York. În 1609 explorările făcute de Henry Hudson și Samuel de Champlain au dus la înființarea de colonii. În 1664, New Netherland, colonia olandeză condusă de Peter Stuyvesant, s-a predat britanicilor și a fost redenumită New York. Războiul francez și indian a provocat ambuscade în partea de N și centrală a New Yorkului; sfârșitul lui a confirmat stăpânirea britanică în regiune. În Revoluția Americană a fost scena multor bătălii, printre care cele de la Ticonderoga și Saratoga și acea a trădării lui Benedict Arnold la West Point. New York a adoptat prima constituție de stat (1777). Capitala s-a mutat din New York la Albany în 1797. Deschiderea canalului Erie în 1825 a grăbit dezvoltarea părții vestice a statului. În sec. XIX, influența crescândă a grupării Tammany Hall în New York a cauzat tensiuni între oraș și stat. Economia era cândva bazată în mare parte pe industrie în orașe precum Buffalo, Rochester și Syracuse. Astăzi este dominată de industria serviciilor, concentrate în orașul New York.

New York

Oraș, 8 008 278 loc. (2000), în partea de SE a statului New York, SUA, la gura de vărsare a fluviului Hudson. Cel mai mare oraș din SUA și un important port maritim este alcătuit din cinci cartiere: Bronx, Brooklyn, Manhattan, Queens și Staten Island. Inițial locul unui punct comercial olandez pe insula Manhattan, a fost colonizat sub numele de New Amsterdam de către administratorul general olandez Peter Minuit, care l-a cumpărat de la indieni în 1626. Colonia s-a predat armatei britanice

în 1664 și a fost redenumită New York. A fost capitala statului între 1784 și 1797 și a Statelor Unite în perioada 1789–1790. Economia s-a dezvoltat după deschiderea canalului Erie în 1825 și orașul s-a extins rapid după Războiul Civil American, dezvoltând sistemele de transport și de comunicații. În 1898, cele cinci cartiere au fuzionat într-un singur oraș. Orașul a fost mult timp un magnet pentru imigranți. Astăzi este un centru mondial al comerțului și al finanțelor, al mass-media, al artei, al divertismentului și modei. Datorită importanței sale și rolului său central în comerțul mondial, orașul a reprezentat o țintă pentru actele de terorism. În septembrie 2001, teroriștii au direcționat intenționat avioane spre turnurile gemene ale clădirii World Trade Center, distrugându-le împreună cu alte câteva clădiri învecinate; atacurile s-au soldat cu cca 2 800 de victime. *Vezi și* atacurile din 11 septembrie.

New York, Biblioteca publică ~

Cea mai mare bibliotecă publică orășenească din SUA și una dintre cele mai mari biblioteci din lume. A fost înființată în 1895, iar clădirea centrală a fost deschisă în 1911. În proprietatea sa se află peste zece milioane de cărți și mai mult de zece milioane de manuscrise, precum și colecții extinse de imagini, hărți, cărți pentru nevăzători, filme și microfilme.

New York, Bursa de valori din ~

Cea mai mare piață de desfacere pentru acțiuni. Bursa a început ca o întâlnire neoficială a 24 de persoane în 1792, în locul unde astăzi se află Wall Street în orașul New York. A fost înființată inițial sub numele de Comisia de Acțiuni și Bursă New York în 1817, iar numele actual a fost adoptat în 1863. Din anul 1868, statutul de membru se obține prin cumpărarea unuia dintre locurile existente; numărul de membri a fost limitat la 1 366 din 1953. În sec. XIX bursa furniza capital pentru procesul de industrializare a SUA. După panica din 1837 a cerut companiilor să dezvăluie publicului informații despre finanțele lor, ca o condiție pentru vânzarea acțiunilor. Prăbușirea pieței de acțiuni din 1929 a dus la reglementarea ei de către Comisia de acțiuni și de schimb. Pentru a fi înregistrată la Bursă, o companie trebuie să câștige 2,5 milioane de dolari înainte de impozitare, să aibă cel puțin un milion de acțiuni în circulație, să dea deținătorilor de acțiuni drept de vot și să publice periodic extrase de cont privind finanțele sale. *Vezi și* bursă de valori; NASDAQ.

New York Central

Importantă cale ferată americană. A fost înființată în 1853 pentru a consolida cele 10 căi ferate care erau paralele cu canalul Erie între Albany și Buffalo, cele mai vechi fiind Mohawk și Hudson, prima cale ferată a statului New York (înființată în 1831). Cornelius Vanderbilt a preluat controlul asupra New York Central în 1867 și a unit-o cu căile sale ferate din New York și Hudson, care se întindeau de la Manhattan la Albany. Sistemul a crescut până la 16 000 km de șine, ce legau orașul New York de Boston, Montréal, Chicago și St. Louis. New York Central a intrat în declin după Al Doilea Război Mondial, iar în 1968 a fuzionat cu principalul competitor al său, Pennsylvania Railroad Co., pentru a forma Penn Central Transportation Co. Fuziunea a eșuat și căile ferate au dat faliment în 1970. Serviciile sale pentru pasageri au fost preluate de Amtrak în 1971 și alte bunuri ale căilor ferate au fost transferate Conrail-ului în 1976.

New York City Ballet

Cea mai importantă companie americană de balet. Își are originea în Baletul American, înființat de George Balanchine și Lincoln Kirstein în 1935, ce a renăscut sub numele de Societatea de Balet în 1946; compania a luat numele actual în 1948 și în 1964 s-a mutat la reședința permanentă, Teatrul de Stat New York, situat în Lincoln Center. Sub conducerea artistică a lui Balanchine, compania a devenit trupa cea mai importantă de balet din SUA, combinând baletul clasic european cu trăsături și inovații americane și exercitând o mare influență asupra dansului american. Directorii artistici care au urmat, Jerome Robbins și Peter Martins, au contribuit cu numeroase piese la repertoriul trupei. Printre dansatorii cei mai importanți se numără Maria Tallchief, Edward Villella, Jaques d'Amboise și Suzanne Farrell.

New York Daily News

Cotidian matinal monden editat în orașul New York. A fost înființat în 1919 de către Joseph Medill Patterson și vărul său, Robert McComick, ca filială a companiei Tribune din Chicago. Primul ziar de scandal de succes din SUA, a atras rapid un public cititor larg prin prezentarea senzațională a crimelor, scandalului și violenței în fotografii zguduitoare, caricaturi și alte metode de divertisment. A fost un utilizator timpuriu al serviciilor de fototelegrafie și a format o echipă mare de fotografi. În 1993 a fost cumpărat de Mortimer B. Zuckerman.

New York, Şcoala din ~

Grup de pictori care în anii 1940 şi 1950 au participat la dezvoltarea artei contemporane, în special a expresionismului abstract, în oraşul New York sau în jurul acestuia. În timpul şi după Al Doilea Război Mondial, centrul artei avangardiste s-a mutat din Europa distrusă de război în New York, iar Şcoala din New York a menţinut o poziţie dominantă în arta mondială până în anii 1980. Expresionismul abstract, minimalismul, pop art şi noile stiluri realiste de la sfârşitul anilor 1960 şi-au avut începuturile în New York.

New York Times

Cotidian matinal de referinţă, ziar american de exprimare a opiniei. De la înfiinţarea sa în 1851 a avut drept scop evitarea senzaţionalului şi se adresa cititorilor cultivaţi, intelectuali. În 1896 a fost cumpărat de Adolph Ochs, care l-a transformat într-un ziar respectat pe plan internaţional. Prestigiul său a fost sporit de reportajele despre scufundarea *Titanicului* şi de cele referitoare la cele două războaie mondiale. În anii 1970 devine controversat odată cu publicarea *Documentelor Pentagonului*. În acelaşi deceniu, sub conducerea lui Arthur Ochs Sulzberger, organizarea şi personalul său au suferit schimbări rapide, printre care introducerea unei ediţii naţionale tipărite local. Astăzi este probabil cel mai respectat şi mai important ziar din lume. Este publicaţia principală a companiei The New York Times, printre ale cărei investiţii se numără alte ziare *(Boston Globe)*, reviste, precum şi mijloace electronice de difuzare a informaţiei.

New York, Universitatea ~

Universitate particulară din oraşul New York, înfiinţată în 1831. Este alcătuită din 13 şcoli, colegii şi filiale în şase centre majore din Manhattan. Programele oferite sunt în artă şi ştiinţe, studii de licenţă, afaceri, administraţie publică, educaţie, sănătate, pregătire sanitară medie, stomatologie, drept, asistenţă socială şi arte frumoase. Filiala Gallatin, organizată în 1972, oferă diplome prin programe de studiu inovatoare. Cifra de şcolarizare este de aproape 30 000 de studenţi.

New York, Universitatea de stat din ~

Cel mai mare sistem universitar din SUA. Înfiinţată în 1948, constă în centre universitare în Albany, Binghamton, Buffalo şi Stony Brook, colegii de arte şi ştiinţă în Brockport, Buffalo, Cortland, Fredonia, Geneseo, New Paltz, Old Westbury, Oneonta, Oswego, Plattsburg, Potsdam şi Purchase; trei centre medicale (două în New York şi unul în Syracuse); câteva colegii tehnice şi agrare de doi ani; un program de şcoli complementare pentru cei din alte localităţi (Colegiul de Stat Empire); peste 30 de colegii locale; şi numeroase alte unităţi specializate. Cifra de şcolarizare este în medie de 400 000 de studenţi.

New Yorker

Revistă săptămânală din SUA, recunoscută pentru umorul şi diversitatea stilurilor literare. A fost înfiinţată în 1925 de către Harold Ross, care a fost redactorul-şef al revistei până în 1951. Deşi la început s-a concentrat asupra distracţiilor, a vieţii sociale şi culturale a oraşului New York, revista a căpătat treptat un scop mai larg, cuprinzând literatură, subiecte de actualitate şi alte teme. Având ca ţintă un public sofisticat, liberal, revista a devenit faimoasă prin nuvelele, benzile desenate şi fragmente importante de nonficţiune (uneori, chiar cărţi întregi) şi recenziile detaliate din domeniul artei. A fost vândută în 1985 lui Samuel I. Newhouse, Jr. (*vezi* familia Newhouse). I-au urmat ca redactori-şefi ai revistei William Shawn (1952–1987), Robert Gottlieb (1987–1992), Tina Brown (1992–1998) şi David Remnick (din 1998).

Ney, Michel, Duce de Elchingen

(10.01.1769, Sarrelouis, Franţa - 07.12.1815, Paris)

Ofiţer în armata franceză, cel mai cunoscut dintre mareşalii lui Napoleon. S-a remarcat în războaiele din timpul Revoluţiei Franceze şi a fost avansat la gradul de general în 1799. Adept al lui Napoleon, a fost numit mareşal al Franţei în 1804 şi duce de Elchingen în 1808, după victoriile câştigate în războaiele napoleoniene. El a condus forţele franceze în Bătălia de la Friedland (1807). În timpul retragerii armatei franceze din Moscova a comandat curajos ariergarda expusă şi a fost elogiat de Napoleon prin formula „cel mai viteaz dintre cei mai viteji". După abdicarea lui Napoleon, Ney l-a susţinut pe Ludovic XVIII, dar apoi a luptat pentru Napoleon în timpul celor O Sută de Zile şi a comandat trupele în Bătălia de la Waterloo. După Restauraţia Bourbonilor, a fost judecat de curtea marţială şi împuşcat de un pluton de execuţie.

Neyshabur *sau* Nishapur

Oraş, 158 847 loc. (1996), în partea de NE a Iranului. Numele provine de la fondatorul său, regele sassanid Şapur I. Unul

dintre cele patru mari orașe ale regiunii Khorasan, a fost reședința regelui sassanid Yazdegerd II din sec. V d.Hr. A decăzut la jumătatea sec. VII, dar a cunoscut o nouă perioadă de înflorire sub conducerea dinastiilor Tahirizilor (821–873) și Samanizilor (819–999 d.Hr.). În sec. XI a fost reședința lui Toghrïl Beg, dar a decăzut un secol mai târziu. Mormântul lui Omar Khayyam, precum și cel al poetului și misticului Farid od-Din Attar se află în apropiere.

nez percé

Populație amerindiană din America de Nord care trăiește mai ales în Idaho, SUA. Limba lor face parte din grupul limbilor penuțiene, iar zona de baștină se află în apropierea râului Anake din centrul statului Idaho, V statului Oregon și V statului Washington. Vânătorii canadieni vorbitori de franceză i-au botezat astfel (nasuri străpunse), ei înșiși numindu-se nimiipuu (oameni adevărați). Cultura lor era în special cea a indienilor de platou, cu influențe ale indienilor din câmpii. Trăiau în sate mici, situate lângă râuri bogate în somon; de asemenea, vânau animale mici și culegeau plante sălbatice. După ce au ajuns să aibă cai, au început să vâneze bizoni și au devenit mai războinici, ajungând în cele din urmă unul dintre triburile dominante din zonă. Printr-o serie de tratate, de la mijlocul anilor 1800, teritoriul lor străvechi a fost redus considerabil; rezultatul a fost tragicul război nez percé (1877), condus de șeful de trib Joseph. La începutul sec. XXI tribul număra cca 3 300 de membri.

Nẹzāmī *sau* Nizāmī *nume complet* Elyas Yusof Nezami Ganjavi

(1141, Ganja, Imperiul Seljuq - 1209, Ganja)

Cel mai mare poet din literatura persană. Se cunosc puține lucruri despre viața lui, petrecută în Ganja, pe locul actualului Azerbaidjan. Doar câteva dintre qasidele (ode) și gazelurile sale s-au păstrat; reputația sa se datorează marelui *Cvintet* (Khamsa), un grup de cinci poeme care au în total 30 000 distihuri, în care autorul a îmbogățit poemul eroic cu un stil realist și colocvial. Capodopera sa se consideră a fi cel de-al patrulea poem, *Cele șapte frumuseți* (Haft Paykar).

NFL

Vezi Liga Națională de Fotbal

Ngami

Lac puțin adânc, în partea de NV a Botswanei, la N de deșertul Kalahari. Când exploratorul David Livingstone l-a vizitat pentru prima oară, în 1849, acesta era un lac întins ce avea mai mult de 275 km în circumferință. Dimensiunile lacului variază proporțional cu masa de precipitații și, cu toate că astăzi este cu mult mai mic decât pe vremea lui Livingston, constituie habitatul multor specii de păsări.

Ngo Dinh Diem

(03.01.1901, provincia Quang Binh, Vietnam - 02.11.1963, Cho Lon, Vietnamul de Sud)

Președinte al Vietnamului de Sud (1955–1963). De origine nobilă, Diem avea relații de prietenie cu familia imperială vietnameză și a fost ministru de interne al împăratului Bao Dai (1933), dar a demisionat atunci când francezii nu i-au acceptat reformele legislative. El a refuzat invitația de a se alia forțelor lui Ho Chi Minh și s-a autoexilat până în 1954, când a fost chemat înapoi de către Bao Dai, pentru a deveni prim-ministru al Vietnamului de Sud. În 1955 l-a eliminat pe împărat și s-a autoproclamat președinte. A refuzat să organizeze alegerile cerute prin Acordurile de la Geneva din 1954, a condus în mod despotic și i-a favorizat pe adepții romano-catolicismului într-o țară eminamente budistă. Conducător antipatizat, Diem a fost asasinat de către generalii săi în 1963.

Ngugi wa Thiong'o *născut* James Thiong'o Ngugi

(n. 05.01.1938, Limuru, Kenya)

Romancier kenyan. Educat în Uganda și Anglia, a fost autorul primului roman important scris de un est-african în limba engleză; cunoscutul roman *Nu plânge, copile* (Weep Not, Child, 1964) este povestea unei familii atrase în lupta pentru independența Kenyei. Alte romane ale sale sunt *Un grăunte de făină* (A Grain of Wheat, 1967) și *Petale de sânge* (Petals of Blood, 1977). Pe măsură ce a devenit mai preocupat de efectele colonialismului, și-a reluat numele original și a scris în limba bantu, a poporului kikuyu. A scris și piese de teatru, precum și numeroase eseuri despre literatură, cultură și politică.

nguni

Grupuri etnice înrudite, care trăiesc în Africa de Sud, Swaziland și Zimbabwe, printre ele xhosa, zulu, swazi și ndebele, care vorbesc limbi bantu foarte apropiate, unele dintre ele unice între limbile niger-congo, prin plescăitul caracteristic, preluat în urma contactului cu vecinii vorbitori de khoisan. Populația nguni a fost strămutată de pe

pământurile ei în actuala zonă estică a provinciilor Capului și KwaZulu/Natal ca urmare a revoltelor mecane din anii 1820 și a extinderii puterii europene.

Nguyen, dinastia ~
(1802-1945)

Ultima dinastie vietnameză. În sec. XVI, în timp ce împărații dinastiei Le târzii erau oficial la putere, familia Nguyen a ajuns să conducă independent partea de S a Vietnamului. Împăratul Gia Long (1762–1820), fondatorul dinastiei, a cucerit tot Vietnamul în 1802; succesorii săi au administrat Vietnamul după modelul dinastiei chineze Qing (1644–1911/1912). Francezii i-au atacat în 1858 și în cele din urmă au preluat controlul asupra întregii țări, lăsându-i pe împărații Nguyen la conducerea regiunilor Annam (centrul Vietnamului) și Tonkin (N Vietnamului), dar nu și a Vietnamului de Sud (numit Cochinchina). Bao Dai, ultimul împărat, a abdicat în 1945, după proclamarea independenței de către naționaliștii vietnamezi.

NHL
Vezi Liga Națională de Hochei

Niagara
Fluviu care formează granița dintre SUA și Canada, între partea de V a statului New York și partea de S a statului Ontario. Debitul său și căderile mari de apă îl fac una dintre cele mai bune surse de energie hidroelectrică din America de Nord. Leagă lacul Erie de lacul Ontario și aproape la jumătatea cursului său se află cascada Niagara. Pe ambele maluri ale sale se află un oraș canadian și unul american cu același nume. Râul este navigabil de la lacul Erie până la cataractele din amonte.

Niagara Falls
Cascadă grandioasă pe fluviul Niagara, la granița dintre Canada și SUA. Cascada este separată de Insula Țapului în Cascada Potcoavă (sau Canadiană) și Cascada Americană. La poalele Cascadei Americane se află Peștera Vânturilor, o grotă mare, stâncoasă, formată prin eroziune. Râul de sub cascadă curge printre stâncile înalte, formând cataracte cu vârtejuri. Printre podurile care traversează râul se numără și Rainbow, care leagă orașul canadian de orașul american cu același nume de lângă cascada Niagara. Misionarul francez Louis Hennepin a vizitat cascada în 1678. Turismul reprezintă o ramură importantă a industriei. Cascada este, de asemenea, centru hidroelectric.

Niamey
Oraș, 850 000 loc. (2005) în zona metropolitană, capitala Nigerului, situat de-a lungului fluviului Niger. Inițial un sat cu îndeletniciri agricole format din populație maouri, zerma și fulani, a devenit apoi capitala coloniei Niger în 1926 și a cunoscut o dezvoltare rapidă după Al Doilea Război Mondial. Aflat la intersectarea drumurilor comerciale, are locuitori din alte părți ale Nigerului, precum și negustori yoruba și hausa, negutători, oficiali și artizani din Nigeria, Benin și Togo. Este centru comercial și tot aici se află Universitatea Abdou Moumouni (1971).

Nian, revolta ~
(cca 1852-1868)

Rebeliune în N Chinei, în timpul dinastiei Qing. Nian, o societate secretă, era probabil o nouă formă a Societății Lotusul Alb; a atras de partea sa țăranii săraci, contrabandiștii de sare și dezertorii din armată și a folosit tactici de gherilă pentru a-i ataca pe cei bogați, cu scopul de a le redistribui nevoiașilor bunurile furate. Ei au preluat controlul asupra milițiilor locale și au format propriile armate. Au fost, în cele din urmă, zdrobiți de Li Hongzhang, care i-a înfrânt folosind arme moderne și linii de blocade. *Vezi și* răscoala Taiping.

Niarchos, Stavros (Spyros)
(03.07.1909, Atena, Grecia - 15.04.1996, Zürich, Elveția)

Armator și magnat grec. A cumpărat inițial nave maritime pentru a transporta grâu pentru moara familiei sale, apoi a înființat propria societate navală, Niarchos Group, în 1939. Navele sale au fost folosite de forțele Aliaților în Al Doilea Război Mondial și după război a folosit banii de asigurare câștigați de pe urma vaselor scufundate în luptă pentru a cumpăra tancuri petroliere. El a preferat navele mari și multe dintre superpetrolierele sale (Niarchos Ltd. a avut în perioada sa de glorie mai mult de 80) au stabilit recorduri mondiale de mărime și capacitate. Rivalitatea lui de o viață cu Aristotel Onassis este celebră.

Nias
Insulă în V Indoneziei, în Oceanul Indian. Este cea mai mare insulă dintr-un arhipelag ce se întinde de-a lungul coastei vestice a insulei Sumatra. Are o suprafață de 4 064 kmp. Majoritatea populației este adeptă a animismului (*vezi* animism) și este vorbitoare de dialecte ale limbilor austroneziene. Principala așezare este

Gunungsitoli, situată pe coasta nord-estică. Pe insulă pot fi găsite monumente megalitice și sculpturi în lemn ridicate în cinstea morților, care simbolizează fertilitatea. Turismul din zonă este dezvoltat, mai ales pentru surfing. În 2004, în urma unui cutremur, un tsunami a distrus zonele de coastă ale insulei.

Nicaragua
denumire oficială
Republica Nicaragua.

Stat în America Centrală. Suprafața: 130 373 kmp; 5 487 000 loc. (2002). Capitala: Managua. Majoritatea locuitorilor sunt metiși. Limbile: spaniola (oficială), limbile indiene indigene, engleza. Religia: creștină (predominant romano-catolicism și protestantism). Moneda: córdoba oro. Partea vestică a Republicii Nicaragua este formată din lanțuri muntoase acoperite cu păduri dese și văi fertile. Paralel cu coasta Pacificului se află o fâșie formată din aproape 40 de vulcani activi și inactivi. Coasta estică de-a lungul insulelor Caraibe este cunoscută sub numele de Coasta Mosquito. Cutremurele sunt frecvente, putând fi uneori foarte puternice. Nicaragua are o economie de piață în curs de dezvoltare, bazată în special pe agricultură, industrie ușoară și comerț. Este o republică cu o singură cameră legislativă; șeful statului și al guvernului este președintele. Regiunea este locuită de mii de ani de mai multe populații, dintre care cea mai cunoscută este populația maya. Cristofor Columb a ajuns aici în 1502, iar exploratorii spanioli au descoperit lacul Nicaragua la scurt timp după aceea. Nicaragua a fost guvernată de Spania până în 1821, când și-a declarat independența. A făcut parte din Mexic (1822–1823) și apoi din Provinciile Unite ale Americii Centrale, până în 1938, când și-a dobândit independența totală. SUA s-a implicat în politica locală menținând trupe între 1912–1933. Țara a fost inițial condusă de familia dictatorială Somoza (1936–1979), apoi de către membrii partidului sandinist, în urma unei revolte populare. Începând cu 1981, acestora din urmă li s-au opus rebelii înarmați contras, sprijiniți de americani. Guvernul sandinist a naționalizat câteva sectoare ale economiei, dar a pierdut alegerile naționale din 1990. Noul guvern de coaliție a redat multe dintre activitățile economice controlului privat.

Nicaragua

Lac situat în SV statului Nicaragua. Are o lungime de 164 km și se întinde pe o suprafață de 8 000 kmp. Este cel mai mare lac de apă dulce situat între SUA și Perú, legat de lacul Managua prin râul Tipitapa, și este sursa de unde izvorăște râul San Juan. Este singurul lac cu apă dulce din lume în care se întâlnește faună oceanică (rechini, pești-spadă și tarpon). Cea mai mare insulă a sa, Ometepe, este principalul sit arheologic din perioada precolumbiană din Nicaragua.

Niceea

Principat independent (1204–1261) creat pe rămășițele Imperiului Bizantin. A fost înființat în 1204 de Teodor I Lascaris. A fost centrul politic și cultural de unde s-a ridicat un nou Bizanț, la jumătatea sec. XIII, sub conducerea lui Mihail VIII Paleologul. Se întindea de la țărmul Mării Negre, la E de râul Sangarius, spre SV, traversând partea de V a Anatoliei până la Milet și la

râul Menderes. A devenit un centru grec de învățământ, mai ales sub conducerea lui Teodor II Lascaris care a înființat o școală imperială. A intrat în declin începând cu 1261, când Mihail VIII s-a restabilit în capitala bizantină, Constantinopol.

Niceea, Sinodul de la ~

(325 d.Hr.)

Primul sinod ecumenic al Bisericii creștine, desfășurat în orașul Niceea (astăzi Iznik, Turcia). Întrunit de împăratul Constantin I, sinodul a condamnat arianismul și a redactat Crezul niceo-constantinopolitan. Nu a putut stabili o dată fixă pentru Paște.

niceo-constantinopolitan, Crezul ~

Declarație de credință creștină acceptată de bisericile romano-catolică, ortodoxă, anglicană și de principalele biserici protestante. Inițial redactat în limba greacă, s-a crezut mult timp că a fost conceput de Sinodul de la Niceea (325 d.Hr.), astăzi însă se crede că a fost elaborat de Sinodul de la Constantinopol (381 d.Hr.) având ca sursă un crez de botez care exista anterior.

nichel

Element chimic metalic, unul dintre elementele de tranziție, cu număr atomic 28. Nichelul are culoarea albă argintie, este dur, mai tare ca fierul, feromagnetic (*vezi* feromagnetism) și foarte rezistent la coroziune. Apare uneori singur și este destul de comun, dar adesea nu este concentrat în roci vulcanice. Ca metal pur, este folosit la acoperirea altor metale (*vezi* placare) sau drept catalizator. În aliaje, este folosit la confecționarea monedelor, la obținerea metalului Monel, a argentanului, a aliajului crom-nichel și a oțelurilor inoxidabile, a magneților permanenți și a tacâmurilor. Compușii săi, care, de cele mai multe ori, au valența 2, au o varietate de utilizări industriale, fiind folosiți drept catalizatori și mordanți (*vezi* colorant) și în galvanizare.

Nichiren *născut* Zennichi

(30.03.1222, Kominato, Japonia - 14.11.1282, Ikegami)

Profet budist japonez, întemeietorul budismului nichiren. Fiu al unui pescar. A intrat într-o mănăstire budistă la vârsta de 11 ani. După studierea în întregime a tuturor curentelor budiste principale care existau în Japonia, a tras concluzia, în 1253, că Sutra Lotusului era singura doctrină potrivită pentru epoca lui și a prezis calamități pentru Japonia în cazul în care nu erau desființate toate celelalte secte. Această declarație a cauzat expulzarea sa din mănăstire. El a susținut, de asemenea, că Japonia era țara aleasă a budismului, de unde salvarea budistă se va răspândi pe alte meleaguri. Ulterior a fost exilat pe o insulă din Marea Japoniei, unde, în 1272, a scris opera sa principală, *Deschiderea ochilor* (Kaimoku Shō).

Nicholas de Verdun

(perioada de glorie 1181-1205, Flandra)

Emailor și aurar francez, considerat unul dintre cei mai mari meșteșugari ai timpului. A fost o personalitate proeminentă în timpul tranziției de la stilul romanic târziu la cel gotic timpuriu. Cea mai cunoscută operă a sa este piesa de altar din biserica abației din Klosterneuburg, Austria (1181), care relevă măiestria în prelucrarea metalelor și în tehnica emailării în champlevé, ce constă în umplerea cu email sticlos a compartimentelor sculptate într-un suport metalic.

Nicholaus Cusanus

în germană **Nikolaus von Kues (Cusa)**

(1401, Kues, Trier, Germania - 11.08.1464, Todi, Umbria, Statele Papale)

Cardinal german, matematician, om de știință și filozof. Hirotonisit preot în 1440, a fost numit cardinal în Italia și a devenit episcop în 1450. În opera sa *Despre concordanța catolică* (1433) a susținut supremația conciliilor generale ale bisericii asupra autorității papale (*vezi* mișcarea conciliară). Cu toate acestea, după ce a asistat la eșecul Conciliului de la Basel de a unifica biserica sau de a pune în aplicare reforma, și-a schimbat poziția devenind un fervent susținător al papei. Foarte bun cunoscător al aproape tuturor ramurilor științei, a anticipat opera lui Nicolaus Copernicus, observând că mișcarea universului nu are drept centru Pământul. De asemenea, a făcut experimente în domeniul botanicii și a adunat manuscrise străvechi. În discursul său *Despre ignoranța învățată* (De docta ignorantia, 1440), a definit înțeleptul drept omul conștient de propria sa ignoranță.

Nichols, Mike

născut **Michael Igor Peschkowsky**

(n. 6.11.1931, Berlin, Germania)

Regizor american de film și teatru de origine germană. S-a născut la Berlin, într-o familie de evrei care s-a refugiat în SUA în 1938. După ce a studiat la Universitatea din Chicago și la Actors Studio, a înființat în Chicago un grup comic cu caracter de improvizație. El și Elaine May (n. 1932) au mers în turnee și au înregistrat o serie de secvențe fixe de strălucite satire sociale.

Mai târziu a regizat mai multe spectacole de succes pe Broadway, printre care *Desculț în parc* (Barefoot in the Park, 1963), *Luv* (1964), *Cuplul bizar* (The Odd Couple, 1965) și *Apartamentul de la Plaza* (Plaza Suite, 1968). Debutul său cinematografic, *Cui îi este frică de Virginia Woolf?* (Who's Afraid of Virginia Woolf?, 1966), a fost urmat de *Absolventul* (The Graduate, 1967, Premiul Oscar); dintre filmele sale de mai târziu fac parte *Aliniatul 22* (Catch-22, 1970), *Silkwood* (1983), *O femeie face carieră* (Working Girl, 1988) și *Culori primare* (Primary Colors, 1998).

Nicholson, Jack

(n. 22.04.1939, Neptune, New Jersey, SUA)

Actor de film american. A jucat în filme cu buget redus înainte de a-și câștiga renumele cu rolul din filmul *Easy Rider* (1969). Acesta a fost urmat de alte filme de succes, cum ar fi *Cinci piese ușoare* (Five Easy Pieces, 1970), *Cunoaștere carnală* (Carnal Knowledge, 1971), *Chinatown* (1974), *Zbor deasupra unui cuib de cuci* (One Flew over the Cuckoo's Nest, 1975, Premiul Oscar), *Strălucirea* (The Shining, 1980), *Vorbe de alint* (Terms of Endearment, 1983, Premiul Oscar), *Onoarea familiei Prizzi* (Prizzi's Honor, 1985), *Batman* (1989), *Hoffa* (1992) și *Mai bine nu se poate* (As good as it gets, 1997, Premiul Oscar). Remarcat pentru rânjetul său diabolic și întruchiparea de personaje grosolane și excentrice, este unul dintre cei mai populari și mai admirați actori ai timpului său.

Nicias

(470, /?/ - 413 î.Hr., Sicilia)

Conducător atenian. A fost renumit pentru averea sa enormă. Încercând să pună capăt Războiului peloponesiac, în 421 î.Hr. a negociat o alianță de 50 de ani (Pacea lui Nicias), care a durat șase ani, înainte ca ambițiosul Alcibiade să provoace un nou conflict armat. În 415 î.Hr., împotriva voinței sale, a împărțit comanda unei expediții siciliene cu Lamachos și Alcibiade. Când Alcibiade a fost rechemat și Lamachos a murit, Nicias, grav bolnav, a pierdut avantajul pe care îl câștigase în asedierea Siracuzei; când a încercat să scape, trupele sale erau deja depășite din punct de vedere numeric; a fost capturat și executat.

nickelodeon

Sală de proiecții în perioada de început a cinematografiei, numită astfel deoarece intrarea în sala de spectacol (*în engleză, odeon*) costa de obicei o monedă de 5 cenți (*în engleză, nickel*). Nickelodeonul oferea vizionarea continuă a uneia sau a două role de film, care durau de la 15 minute până la o oră și erau acompaniate de muzică de pian. Succesul nickelodeonului din Pittsburg înființat în 1905 de către Harry Davis a reprezentat modelul proliferării lor rapide de-a lungul Statelor Unite. Până în 1910, numărul lor era de cca 10 000, alimentând o cerere enormă de filme mute și echipamente de proiecție și determinând dezvoltarea industriei moderne de film.

Nicklaus, Jack (William)

(n. 21.01.1940, Columbus, Ohio, SUA)

Jucător de golf american, o personalitate dominantă în golful mondial, unul dintre cei mai mari jucători ai tuturor timpurilor. A câștigat de două ori Campionatul American pentru Amatori (1959, 1961) în timp ce frecventa cursurile Universității Ohio. După ce a trecut la profesioniști, în 1962, a câștigat U.S. Open de patru ori (1962, 1967, 1972, 1980), de șase ori Masters Tournament (1963, 1965, 1966, 1972, 1975, 1986), de cinci ori competiția PGA (1963, 1971, 1973, 1975, 1980) și de trei ori British Open (1966, 1970, 1978). A fost membru al echipei americane care a câștigat Cupa Mondială de șase ori și a înregistrat recordul de a fi de trei ori campionul Cupei Mondiale la individual (1963, 1964, 1971). Cariera sa a reflectat abilitatea sa de a combina priceperea și forța cu o concentrare remarcabilă și calm sub presiune. În 2005 s-a retras cu 75 de titluri PGA – palmares depășit doar de Sam Snead cu 82 de titluri – și un număr record de 18 titluri de campion profesionist.

Jack Nicklaus, 1982

FOCUS ON SPORTS INC.

Nicolae *în rusă* Nikolai Nikolaevici

(18.11.1856, Sankt Petersburg, Rusia - 05.01.1929, Antibes, Franța)

Mare duce al Rusiei. Nepot al lui Aleksandru II, s-a înrolat în armata imperială (1872) și a luptat în Războiul ruso-turc (1877–1878). Ca ofițer de seamă al cavaleriei (1895–1905) a introdus reforme în instruire și echipament. Din 1905 a comandat districtul militar Sankt Petersburg și în 1914 a fost numit comandantul forțelor armate rusești. Comandant popular,

a condus cu succes armata la începutul Primului Război Mondial, dar acțiunile sale au fost limitate de lipsuri. Demis în 1915 de către Nicolae II, el a slujit în Caucaz între 1915 și 1917, iar după Revoluția Rusă din 1917 s-a stabilit în Franța, unde a condus o organizație pentru a uni emigranții anticomuniști ruși.

Nicolae I *în rusă* Nikolai Pavlovici

(06.07.1796, Țarskoie Selo, lângă Sankt Petersburg, Rusia - 02.03.1855, Sankt Petersburg)

Țar al Rusiei (1825–1855). Fiu al lui Pavel I, s-a pregătit pentru a devenit ofițer. În 1825 i-a succedat la tron fratelui său, Aleksandru I, și a înăbușit răscoala decembristă. Regimul său a ajuns să simbolizeze autocratismul, militarismul și birocrația. Pentru a-și impune politica, a creat organizații precum Secția a treia (poliție politică). În politica externă, Nicolae a reprimat răscoala din Polonia (1830–1831) și a oferit ajutor Austriei împotriva revoltei maghiare (1849). Planurile sale legate de Istanbul au dus la războiul cu Turcia (1853) și au atras și alte puteri europene în Războiul Crimeii. A fost urmat la tron de fiul său, Aleksandru II.

Nicolae II *născut* Gérard de Burgundia

(/?/, Lorena - 19/26.07.1061, Florența)

Papă (1058-1061). Cunoscut drept susținător al reformei, a fost episcop al Florenței, înainte de a fi ales papă, în opoziție cu antipapa Benedict X. La Conciliul Lateran din 1509 a reformat procesul de alegere al papei, acordându-le răspundere cardinalilor, limitând astfel rolul jucat de împărat. Episcopii germani au anulat decretul său (1061), acest lucru reprezentând începutul disputei dintre regat și papalitate, Nicolae a declanșat o revoluție diplomatică, fapt care a înrăutățit relațiile cu Germania și cu regentul său slab, atunci când a căutat să se alieze cu normanzii în S Italiei și l-a numit pe Robert Guiscard duce de Apulia, Calabria și Sicilia (1059). Legile sale împotriva căsătoriei preoților și a simoniei au fost prevederi de reformare gregoriană.

Nicolae II *în rusă* Nikolai Aleksandrovici

(18.05.1868, Țarskoie Selo, lângă Sankt Petersburg, Rusia - 16/17.07.1918, Ekaterinburg)

Țar al Rusiei (1894–1917), fiu al lui Aleksandru III, a primit educație militară și i-a urmat tatălui său, ca țar, în 1894. A fost un conducător autocrat, dar nehotărât. A fost devotat soției sale, Aleksandra, care i-a influențat puternic modul de a conduce. Interesul său pentru Asia a dus la construirea căii ferate transsiberiene și, de asemenea, la izbucnirea Războiului ruso-japonez (1904–1905). După Revoluția Rusă din 1905 a consimțit, împotriva voinței sale, la organizarea unei Dume reprezentative, dar a limitat puterea acesteia și a făcut numai eforturi simbolice pentru a-i promulga deciziile legislative. Prim-ministrul său, Piotr Stolîpin, a încercat să adopte unele reforme, dar Nicolae, puternic influențat de Aleksandra și Grigori Rasputin, s-a opus. După ce Rusia a suferit înfrângeri în Primul Război Mondial, Nicolae l-a demis pe marele duce Nicolae, care era foarte iubit, din funcția de comandant al forțelor armate rusești și a preluat el însuși comanda, la rugămințile Aleksandrei și ale lui Rasputin. Absența sa din Moscova și conducerea defectuoasă a guvernului de către Aleksandra au cauzat nemulțumiri și au culminat cu Revoluția Rusă din 1917. Nicolae a abdicat în martie 1917 și a fost reținut împreună cu familia sa de guvernul provizoriu condus de către Grigore I. Lvov. Planurile familiei regale de a pleca în Anglia au fost anulate de bolșevici. Trimisă în orașul Ekaterinburg, familia regală a fost executată, într-o pivniță, în iulie 1918.

Nicolae V *născut* Tommaso Parentucelli

(15.11.1397, Sarzana, Republica Genova - 24.03.1455, Roma, Statele Papale)

Papă (1447–1455). Imediat după numirea sa a pus capăt schismei cauzate de rivalitatea dintre papi și conciliile bisericești. A restaurat pacea în Statele Papale, a câștigat loialitatea Poloniei și sprijinul Austriei, după ce a promis să-l încoroneze pe Frederic III ca împărat al Sfântului Imperiu Roman. A început demersurile pentru stabilirea Păcii de la Lodi (1455), cu scopul de a pune capăt conflictelor din Italia, și a încercat să oprească simonia și alte practici corupte din cadrul bisericii. Patron al artelor și al științelor umaniste, a reconstruit multe dintre comorile arhitecturale ale Romei și a înființat Biblioteca din Vatican. Deși a fost primul dintre papii Renașterii, eșecul său în promovarea unei adevărate reforme a religiei a dus la Reforma din sec. XVI.

Nicolae, Sfântul ~ *sau* Moș Crăciun

(sec. IV, Myra, Lycia, Asia Mică; sărbătorit pe 6 decembrie)

Sfânt asociat cu Crăciunul în țările anglo-saxone. A fost probabil episcop al Myrei în Asia Mică. Se crede că ar fi făcut rost de zestre pentru trei fete sărace, pentru a le salva de prostituție, și că ar fi readus la viață trei copii care fuseseră măcelăriți de un călău. A devenit sfântul protector al Rusiei și al Greciei, al frățiilor caritabile și

al brokerilor, dar și al copiilor, marinarilor, fetelor necăsătorite, negustorilor și cămătarilor. După Reformă, cultul său a dispărut în toate țările protestante din Europa, cu excepția Olandei, unde era cunoscut sub numele de Sinterklaas. Coloniștii olandezi au adus tradiția în New Amsterdam (astăzi orașul New York) și americanii vorbitori de limbă engleză l-au adoptat ca Moș Crăciun, care locuiește la Polul Nord și aduce daruri copiilor, de Crăciun. În România, Sf. Nicolae este primul care le aduce daruri copiilor, pe 6 decembrie, și nu se confundă cu Moș Crăciun.

Nicolaescu, Sergiu Florin

(n. 13.04.1930, Târgu Jiu, România)

Regizor român, scenarist, actor și producător de film, cu o carieră politică după 1989. La vârsta de cinci ani, familia sa s-a stabilit la Timișoara. La terminarea liceului (1948) fusese acceptat la mai multe facultăți și, deși inițial alese Școala de Ofițeri de Marină, din pricina condamnării politice a tatălui său, se mută la Politehnică. A absolvit Universitatea Politehnică din București, ca inginer mecanic, iar după doi ani (1954) a început să lucreze la filmări combinate în cadrul Studioul Cinematografic Alexandru Sahia, specializat pentru filme documentare și jurnale de actualități. În 1966 semnează regia filmului *Dacii* și marchează începutul unui lung șir de filme artistice, multe dintre ele de succes în epocă. După Revoluția română din 1989, în care a fost implicat, Sergiu Nicolaescu a susținut Frontul Salvării Naționale, fiind ales senator pe listele acestei formațiuni politice și a celor care au derivat din ea. La inițiativa lui s-a înființat Comisia Senatorială de cercetare a evenimentelor din decembrie 1989, inițial condusă chiar de el. În 2004 a fost numit membru în Colegiul Național al Institutului Revoluției Române. Filmografie: *Dacii* (1967), *Lupta pentru Roma* (1968), *Ultimul mohican* (1968), *Mihai Viteazul* (2 serii, 1971), *Atunci i-am condamnat pe toți la moarte* (1972), *Cu mâinile curate* (1972), *Ultimul cartuș* (1973), *Un comisar acuză* (1974), *Nemuritorii* (1974), *Zile fierbinți* (1975), *Osânda* (1976), *Pentru patrie* (2 serii, 1977), *Revanșa* (1978), *Nea Mărin miliardar* (1978), *Ultima noapte de dragoste* (1979), *Capcana mercenarilor* (1980), *Ciuleandra* (1985), *François Villon* (2 serii, 1987), *Mircea* (1989), *Coroana de foc* (1990), *Cucerirea Angliei* (2 serii, 1990), *Oglinda* (2 serii, 1994) *Triunghiul morții* (1999), *Orient Express* (2004), *Supraviețuitorul* (2008). În cele mai multe dintre filmele în care a semnat regia, a fost și coscenarist și uneori și actor.

Sergiu Nicolaescu

Nicolau, Ștefan

(15.02.1896, București, România - 15.10.1967, București)

Medic român. După absolvirea liceului Matei Basarab din București (1913) a devenit student la Facultatea de Medicină. Mobilizat în timpul Primului Război Mondial, a devenit mai întâi însoțitor medical al trenurilor cu răniți, apoi medic sublocotenent pe frontul din Moldova. A absolvit Facultatea de Medicină din Cluj (1920) și apoi a plecat la Paris, la Institutul Pasteur, unde a fost pe rând asistent, șef de laborator și șef de serviciu (1920–1939). Între timp și-a susținut doctoratul la Sorbona (1925) urmând apoi un stagiu prelungit la National Institute for Medical Research din Londra (1927–1931). Pe parcursul celor două decenii de activitate științifică în străinătate a publicat peste 250 articole și a primit importante premii ale Academiei de Științe din Paris. Revenit în țară în 1939 a fost numit profesor de microbiologie la Facultatea de Medicină din Iași și a fost ales membru al Academiei de Științe Medicale, iar apoi a devenit primul profesor titular al Catedrei de Inframicrobiologie creată la Facultatea de Medicină din București (1942). În 1950, la înființarea Institutului de Inframicrobiologie, a fost numit director al acestuia. Pasionat, minuțios și exigent, a reușit să dezvolte studii importante în domeniul unor boli virale cum sunt: herpesul, turbarea, poliomielita, infecțiile cu poxvirusuri, în febra aftoasă și altele. Între premierele recunoscute pe plan mondial se numără: prima evidențiere a incluziilor în febra galbenă, criteriu de diagnostic al acestei arboviroze; introducerea conceptului de sincronofilaxie, fapt ce îl promovează ca precursor al descrierii fenomenului de interferență; acțiunea fotodinamică a unor coloranți (astăzi mult folosită în lucrările de mutageneză virală); septinevrită și altele. Convins de importanța vaccinării ca mijloc profilactic, a testat noi posibilități de preparare a vaccinurilor virale. În 1922 a publicat, împreună cu Constantin Levaditi, o serie de lucrări care demonstrează proprietăți noi ale agenților virali:

ultrafiltrabilitatea (străbaterea porilor unei membrane de colodiu) și caracterul celular al imunității antivirale. Studiind ectodermozele neurotrope a observat capacitatea virusului vaccinal de a induce, într-o primă fază, o proliferare celulară rapidă, de tip tumoral. Relația virus–cancer a devenit o constantă a preocupărilor savantului care, inoculând neurovaccina în tumori grefate, descoperă oncoliza virală, ceea ce a sugerat ideea unei posibile bioterapii în cancer. Oncoliza virală este reluată în prezent prin utilizarea vectorilor virali în terapia genică a cancerului. Cu o remarcabilă intuiție, Nicolau a susținut o teorie amplu confirmată azi privind potențialul oncogen al acizilor nucleici virali și a dezvoltat conceptul de infravirus – formă autonomizată a acizilor nucleici virali care, în urma integrării în genomul celulei-gazdă, contribuie la apariția transformării virale și a unor variate alte stări morbide. Printre lucrările sale se numără *Poliomielita, Turbarea* (1962), *Herpesul, Cancer și virusuri* (1955). A fost membru al Academiei Române (1948).

Nicolesco, Mariana
născută Mariana Niculescu

(n. 28.11.1948, Găujani, Giurgiu, România)

Soprană româncă. Absolventă a Școlii de Muzică din Brașov, s-a înscris la Conservatorul din Cluj, unde a urmat cursuri de vioară și a dobândit o bursă de studii la Accademia Nazionale di Santa Cecilia din Roma. Aici a studiat canto cu Jolanda Magnoni și a lucrat cu Rodolfo Celletti și Elisabeth Schwarzkopf. A câștigat Concursul Internațional de canto Rossini și, ajutată de dirijorul Thomas Schippers, căreia îi datorează promovarea în carieră, a primit invitația de a merge la Cincinnati, SUA, unde și-a făcut debutul ca solistă de operă (1972) cu rolul Mimi din *Boema* de Giaccomo Puccini. Cu o voce de soprană drammatico d'agilità, plină și vibrantă, acompaniată de o puternică prezență scenică, a început astfel o remarcabilă carieră internațională. Revenită în Italia a avut apariții la operele din Trieste, Veneția, Florența și Roma, iar în 1978 a debutat la Metropolitan Opera cu rolul Violetta din *Traviata* de Giuseppe Verdi, un rol pe care îl va interpreta de peste 200 de ori, pretutindeni în lume. A continuat să joace pe scenele teatrelor de operă La Scala din Milano, Opéra din Paris, Opera de Stat din Viena, Opera de Stat din München, Liceo din Barcelona, Semperoper din Dresden, Opera de Stat din Berlin, Opera din Monte Carlo, precum și ale altor săli de concerte (Carnegie Hall din New York, Royal Festival Hall din Londra, Concertgebouw din Amsterdam, Musikverein din Viena, Conservatorul din Moscova) și festivaluri de muzică clasică (Festivalul de la Salzburg, Festivalul de Operă Rossini, Festivalul Pablo Casals). A susținut un repertoriu vast, de la cel baroc la verism, dar a arătat o afinitate deosebită față de creațiile lui Wolfgang Amadeus Mozart și față de belcanto italian. La invitația papei Ioan Paul II a cântat în primul Concert de Crăciun la Vatican, transmis în Mondovisione, vechile colinde românești, ascultate de un miliard de oameni. A interpretat în premieră mondială, sub bagheta lui Lorin Maazel, *Cele șapte porți ale Ierusalimului*, capodopera lui Krzysztof Penderecki dedicată celor 3 000 de ani ai Orașului Sfânt, în care partea sopranei a fost compusă pentru vocea sa. În 1991 a apărut pentru prima dată în fața publicului din România, la Ateneul Român din București, și ulterior a dat, în fiecare an, concerte extraordinare cu orchestra simfonică a Filarmonicii George Enescu. Este o susținătoare a promovării artei interpretative românești și a Concursului Internațional de Canto Haricleea Darclée, oferind laureaților cursuri de măiestrie artistică. Președintă a Fundației Darclée și a Concursului Internațional de Canto Haricleea Darclée, a creat The Romanian Atheneum International Foundation la New York și Fundația Internațională Ateneul Român, la București, organizații nonprofit menite să sprijine perpetuarea vechilor tradiții culturale românești.

Nicolescu, Miron

(27.08.1903, Giurgiu, România – 30.06.1975, București)

Matematician român. A urmat școala primară în orașul natal, unde tatăl său era institutor, apoi s-a mutat cu familia în București (1910). După absolvirea liceului Matei Basarab s-a înscris la Facultatea de Științe a Universității București, secția matematici, unde și-a trecut licența în matematici în 1924. A plecat apoi la Paris, unde a urmat cursurile Școlii Normale Superioare (1925–1928), cu o nouă licență în matematici (1926), și a obținut doctoratul la Sorbona (1928). Întors în țară a fost numit conferențiar suplinitor de matematici generale la Universitatea din Cernăuți, apoi a lucrat ca docent de analiză matematică, iar în 1931 a fost numit conferențiar definitiv. În 1933 a fost numit profesor titular la catedra de geometrie analitică iar în 1940

s-a mutat la Universitatea din București, inițial la catedra de geometrie analitică, apoi ca profesor titular la catedra de calcul diferențial și integral (1941). Din 1948 a fost profesor șef de catedră și din 1963 a fost directorul Institutului de matematică al Academiei. A reprezentat peste hotarele țării Academia și Matematica românească. Domeniul de predilecție a fost analiza matematică, în special teoria funcțiilor, domeniu în care s-a ocupat de funcții armonice, funcții poliarmonice, funcții policalorice. Alte contribuții importante privesc studiul analiticității eliptice, hiperbolice sau parabolice. A fost membru corespondent (1936) și titular al fostei Academii de Științe din România, devenind ulterior membru corespondent (1948) și membru titular (1955) al Academiei Române și președinte al acesteia (1966). A publicat studii ce reprezintă contribuții majore în domeniul analizei matematice (*Analiza matematică*, 3 vol., 1957–1960), funcțiile complexe și funcțiile armonice, *Funcțiile poliarmonice* (Les fonctiones polyharmoniques, 1936), *Funcții reale și elemente de topologie* (1962).

Nicolet, Jean

(1598, Cherbourg, Franța - 01.11.1642, Sillery, Québec, Canada)

Explorator francez în America de Nord. În 1618 a călătorit spre Noua Franță, unde a trăit alături de triburile indiene. A învățat câteva limbi indiene și a devenit traducător pentru colonia franceză de la Trois Rivières (1633). A călătorit pe teritoriul Huron, mergând în canoe cu câțiva indieni de-a lungul Strâmtorii Mackinac, fiind primul european care a văzut lacul Michigan (1634); mai târziu a explorat regiunea ce astăzi poartă numele de Wisconsin.

Nicolls, Richard

(1624, Ampthill, Bedfordshire, Anglia - 28.05.1672, în Marea Nordului, Suffolk, Anglia)

Guvernator colonial englez al New Yorkului. În 1664 a cucerit colonia olandeză New Amsterdam, dând atât provinciei, cât și principalului ei oraș numele protectoratului său, ducele de York, și devenind primul guvernator al coloniei engleze New York. Administrator eficient a emis primul cod de legi al statului New York (1665). S-a întors în Anglia în 1668 și și-a reluat îndatoririle de nobil din anticamera ducelui.

Nicopole *în greacă* Nicopolis (Actia)

Oraș antic în NV Greciei. Ruinele sale se află la cca 6 km la N de Préveza. A fost fondat în 31 î.Hr. de către Octavian (ulterior Augustus) pentru a comemora victoria sa asupra lui Marcus Antonius și a Cleopatrei în Bătălia de la Actium. A devenit capitala regiunii de pe coastă, cuprinzând Acarnania și Epirul, și era faimos pentru clădirile sale și pentru jocurile actiene. Distrus în sec. IV d.Hr. și reconstruit, a fost în cele din urmă distrus de către bulgari în sec. XI. Printre ruinele sale se numără o bazilică, un teatru roman și un apeduct.

Nicopole, Bătălia de la ~

(25 septembrie 1396)

Victorie turcă asupra unei armate de cruciați europeni. Când turcii otomani au asediat orașul Constantinopol (1395), Manuel II Paleologul a solicitat ajutorul Europei. Regele Ungariei a organizat o cruciadă ce avea drept scop eliminarea turcilor din Balcani și apoi avansarea spre Ierusalim. Cruciații au asediat Nicopole, cea mai importantă fortăreață a turcilor de pe Dunăre, dar forțele turce au sosit dinspre Constantinopol și au măcelărit majoritatea cruciaților. Bătălia a pus capăt eforturilor internaționale de a opri expansiunea turcilor în Balcani și Europa centrală.

Nicosia *sau* Lefkosia

Oraș, 219 200 loc., în sectorul grecesc, 39 972 loc. în sectorul turcesc, zona metropolitană (2004), capitala statului Cipru. Așezat pe râul Pedieos, este limitat de munți la N și la S. A fost regat în sec. VII î.Hr. și capitala insulei încă din sec. X d.Hr. A trecut în mod succesiv sub conducerea bizantină, venețiană și otomană; englezii l-au stăpânit din 1878 până în 1960. În sec. XX, orașul s-a întins în afara zidurilor circulare venețiene care îl înconjurau. Populația din regiunile înconjurătoare se ocupa în special cu agricultura. O zonă tampon a forțelor ONU a separat sectorul grecesc de cel turcesc al orașului încă din 1974.

nicotină

Principal alcaloid din tutun, prezent în toată planta, dar mai ales în frunze. Este un compus heterociclic ce conține un inel de piridină; formula sa chimică este $C_{10}H_{14}N$. Nicotina este ingredientul principal ce provoacă dependența (*vezi* toxicomanie) din țigări și filtru. Are un efect dublu unic: inhalat în prize scurte este un stimulent, dar inhalat încet și adânc poate fi tranchilizant. În doze mai mari, nicotina este o otravă extrem de toxică, folosită ca insecticid, fumigen și vermifug.

nicovală

Bloc de fier, utilizat la prelucrarea metalelor, operație ce se realiza în trecut prin lovituri

de ciocan. Nicovala este, de obicei, o bucată de fier prelucrată mecanic (uneori este obținută prin turnare), având o suprafață de lucru netedă, din oțel călit. Vârful metalic aflat la unul dintre capete este folosit la prelucrarea pieselor metalice curbate. Atunci când se folosește ciocanul pneumatic, nicovala este așezată pe un suport masiv, fixat la rândul lui pe o fundație construită din grinzi de lemn și din ciment. *Vezi* fierărit.

Nicoya

Peninsulă la V de Costa Rica. Este mărginită la V și la S de Oceanul Pacific, în partea de N de Cordilierii de Guanacaste și în partea de SE de golful Nicoya. Măsoară aproape 140 km de la NV la SE. Urmașii indienilor chorotega-mangues precolumbieni trăiesc în satele din peninsulă.

Nicoya, Golful ~

Gură de intrare a Oceanului Pacific în NV coastei Costa Rica. Se extinde spre N pe aproape 80 de km. Râurile Tempisque, Abangares și Tárcoles se varsă în golf. Are mai multe insule, printre care Chira, cea mai mare, și San Lucas. Cel mai mare port și oraș de pe malurile golfului este Puntarenas.

Niebuhr, Barthold Georg

(27.08.1776, Copenhaga, Danemarca - 31.01.1831, Bonn, Prusia)

Istoric german. A ocupat diferite funcții în serviciul statului în Danemarca și în Prusia, înainte de a demisiona pentru a deveni istoriograful statului. În 1810 a început o serie de prelegeri la Universitatea din Berlin, care au fost bazele măreței sale opere, de o mare influență, *Istoria Romei* (Romische Geschichte, 1811–1832). În această operă a introdus scepticismul în studierea istoriei, arătând cum să se analizeze sursele istorice, cum să fie eliminat materialul fără valoare și să se aștearnă elementele simple din care pot fi reconstituite faptele istorice, inițiind astfel o nouă eră în istoriografie.

Niebuhr, Reinhold

(21.06.1892, Wright City, Missouri, SUA - 01.06.1971, Stockbridge, Massachusetts)

Teolog american. Fiu al unui pastor evanghelist, a studiat la Seminarul Teologic Eden și la Școala Teologică Yale. A fost hirotonisit în Sinodul Evanghelic al Americii de Nord în 1915 și a slujit ca pastor al Bisericii Evanghelice Bethel din Detroit până în 1928. Anii petrecuți în acel oraș industrial l-au făcut să critice capitalismul și să susțină socialismul. Din 1928 până în 1960 a predat la Seminarul Teologic Unional din New York. Scrierile sale influente, care criticau cu putere credința liberal protestantă și puneau accent pe prezența răului în natura umană și în instituțiile sociale, includ *Omul moral și societatea imorală* (Moral Man and Immoral Society, 1932), *Natura și destinul omului* (The Nature and Destiny of Man, 2 vol., 1941–1943) și *Eul și dramele istoriei* (The Self and the Dramas of History, 1955).

Reinhold Niebuhr, 1963

DEPARTAMENTUL DE CĂRȚI RARE, BIBLIOTECA SEMINARULUI TEOLOGIC UNIONAL, NEW YORK

nielo

Aliaj de metal de culoare neagră din sulf cu argint, cupru sau plumb, folosit pentru a umple modelele gravate pe suprafața unui obiect de metal, de obicei din argint. Sulfurile negre sunt pulverizate și, după ce argintul gravat a fost umezit, praful este întins pe el. Când metalul este încălzit, nielo se topește și curge în canalele gravate. După ce excesul de nielo este îndepărtat, suprafața este lustruită. Contrastul dintre culoarea neagră a aliajului cu suprafața strălucitoare produce un efect decorativ atractiv. Nielo a fost la mare preț mai ales în perioada Renașterii, când tehnica era larg folosită atât pentru împodobirea obiectelor liturgice, cât și a celor utilitare. Nielurile (obiectele obținute prin nielare) erau produse în Roma antică și în Anglia sec. IX d.Hr. În Rusia, nielarea este cunoscută sub numele de tula.

Nielsen, Carl (August)

(09.06.1865, Sortelung, lângă Norre Lyndelse, Danemarca - 03.10.1931, Copenhaga)

Compozitor danez. A studiat vioara și trompeta de mic copil și a început să compună prin imitarea modelelor clasice. În 1890 a venit în Germania pentru a se familiariza cu noile tendințe în muzică și l-a întâlnit pe Johannes Brahms, a cărui muzică l-a influențat. Stilul său – o combinație de modele clasice cu un puternic cromatism însoțit de un ton melodic, liric – a devenit cunoscut după 1900. Ultimele cinci din cele șase simfonii (1902–1925) sunt esența operei sale, dar a compus și multe piese scurte pentru orchestră, muzică pentru pian și muzică de cameră, concerte pentru vioară, flaut și clarinet și un cvintet pentru instrumente de suflat.

Nielsen, rating ~

Audiențe naționale din SUA care indică popularitatea emisiunilor TV. Dezvoltat de A.C. Nielsen în 1950, sistemul monitorizează vizionarea TV în aproape 5 000 de locuințe. Un contor atașat fiecărui televizor înregistrează canalul care este urmărit și trimite datele la un computer central; butoanele individuale înregistrează care persoană din fiecare gospodărie urmărește un anumit program. Studii separate sunt realizate pentru multe zone țintă ale pieței. Ratele de popularitate observă audiența totală a fiecărui program; de ex., o audiență de 20 înseamnă că 20% din casele din SUA au deschis un canal anumit. Rețelele de televiziune comercială folosesc gradul de popularitate pentru a stabili ratele de vânzare pentru fiecare program, precum și pentru a hotărî ce programe vor continua și care vor fi anulate.

Niemeyer (Soares Filho), Oscar

(n. 15.12.1907, Rio de Janeiro, Brazilia)

Arhitect brazilian. Începând cu 1936 a lucrat în biroul lui Lúcio Costa, unul dintre primii reprezentanți ai Mișcării moderniste din Brazilia. Primul proiect independent major al lui Niemeyer a fost planul pentru Pampulha (1941), o suburbie din Belo Horizonte. Proiectul Niemeyer este remarcabil pentru formele curgătoare ale multora din clădirile realizate. Au urmat alte comenzi, iar în 1947 Niemeyer a reprezentat Brazilia în echipa de realizare a planurilor pentru clădirile ONU din New York. În 1956 lui Niemeyer i s-a cerut să realizeze planurile noii capitale, orașul Brasília; a fost de acord să proiecteze clădirile guvernamentale, dar a sugerat organizarea unui concurs național pentru alegerea planului general al orașului, concurs câștigat ulterior de mentorul său, Costa. Între 1956–1961, Niemeyer a fost arhitectul-șef al proiectului NOVA-CAP, autoritatea guvernamentală de contracții din Brasília. Printre clădirile din Brasília proiectate de el se numără palatul prezidențial, hotelul Brasília Palace, capela prezidențială și catedrala. Activ încă la cei nouăzeci de ani, a fost însărcinat să proiecteze Muzeul de Artă Contemporană din Niterói, Brazilia, în formă de ciupercă (1991). Prin formele lirice și sculpturale, opera sa dă senzația fluiditate și optimism. În 1988, Niemeyer a primit Premiul Pritzer pentru arhitectură.

Niemöller, (Friedrich Gustav Emil) Martin

(14.01.1892, Lippstadt, Germania - 06.03.1984, Wiesbaden, Germania de Vest)

Teolog german. Veteran de război, a fost comandantul unui submarin în Primul Război Mondial și a devenit preot în 1924. Când naziștii au ajuns la putere în 1933, a protestat împotriva amestecului lor în problemele bisericii și a combătut discriminarea creștinilor de origine evreiască. Ca întemeietor al Bisericii Mărturisirii, antinaziste, a luptat împotriva lui Adolf Hitler. Arestat în 1937, a fost întemnițat până în 1945. După război a dus la reconstruirea Bisericii Evanghelice. Deziluzionat de proiectele de demilitarizare, a devenit un pacifist controversat; pentru eforturile sale de a extinde relațiile de prietenie cu țările din blocul comunist, a primit Premiul Lenin pentru pace (1967) și Crucea de Merit a Germaniei de Vest (1971).

Niépce, (Joseph-) Nicéphore

(07.03.1765, Chalon-sur-Saône, Franța - 05.07.1833, Chalon-sur-Saône)

Inventator francez. În 1807, Niépce și fratele său au inventat un motor cu ardere internă (alimentat cu pulbere de licopadiu). În 1813 a început experimentele în domeniul litografiei. Este cunoscut pentru experimentele sale fotografice, pe care a numit-o heliografie. Între 1826 și 1827, folosind un aparat de fotografiat, a imprimat o imagine, de la fereastra camerei sale de lucru, pe o placă din aliaj de cositor și plumb – prima imagine din natură fixată permanent. În 1829 a început un parteneriat cu Louis-Jacques-Mandé Daguerre pentru a perfecționa și a exploata heliografia, dar a murit înainte de a obține rezultate.

Nietzsche, Friedrich (Wilhelm)

(15.10.1844, Röcken, Saxonia, Prusia, azi Germania - 25.08.1900, Weimar, Statul Liber Thuringia)

Savant, filozof și critic al culturii german, unul dintre cei mai influenți gânditori moderni. Lucrările sale, în care a încercat să arăte adevăratele motivele care stau la baza conceptelor tradiționale occidentale de religie, morală și filozofie, și-au pus amprenta asupra unor generații întregi de teologi, filozofi, psihologi, poeți, romancieri și dramaturgi. Gândirea lui a pornit de la consecințele secularismului iluminist, găsindu-și expresia în afirmația că „Dumnezeu a murit", oferind astfel căi de cercetare multora dintre succesorii săi. Deși era dușmanul de moarte al naționalismului, al antisemitismului și al politicii de forță, numele său avea să fie invocat mai târziu de către fasciști pentru a susține chiar teoriile pe care acesta le ura.

Copilăria

Casa lui Nietzsche era o fortăreață de pietate luterană. Bunicul din partea tatălui

publicase cărți în care apăra protestantismul și deținea poziția ecleziastică de administrator; bunicul din partea mamei era pastor într-o parohie de la țară; tatăl său, Carl Ludwig Nietzsche, fusese numit pastor la Röcken, din ordinul regelui Frederic Wilhelm IV al Prusiei (Friedrich Nietzsche poartă numele său). Tatăl său a murit în 1849, înainte ca Nietzsche să fi împlinit cinci ani, acesta petrecându-și copilăria într-o casă în care erau cinci femei: mama sa, Franziska, sora lui mai mică, Elisabeth, bunica din partea mamei și două mătuși necăsătorite.

În 1850, familia se mută la Naumburg, un oraș de pe malurile râului Saal. Aici, Nietzsche învață la o școală pregătitoare particulară. În 1858 obține o bursă la Schulpforta, cea mai importantă școală protestantă cu internat din Germania. Nietzsche excelează din punct de vedere academic, primește o educație umanistă excepțională și, în 1864, după absolvirea școlii, devine student la Universitatea din Bonn, unde studiază teologie și filologie clasică. În ciuda eforturilor de a lua parte la activitățile desfășurate la universitate, cele două semestre de la Bonn au fost un eșec, în special din cauza disputelor ironice dintre cei doi principali profesori ai săi: Otto Jahn și Friedrich Wilhelm Ritschl. Nietzsche a căutat refugiu în muzică, scriind o serie de compoziții influențate de compozitorul romantic german Robert Schumann. În 1865 s-a transferat la Universitatea din Leipzig, alăturându-i-se lui Ritschl, care acceptase un post în oraș.

La Leipzig, sub tutela lui Ritschl, Nietzsche s-a bucurat numai de succese. A fost singurul student care a publicat în ziarul lui Ritschl, *Muzeul Renan* (Rheinisches Museum). În octombrie 1867, și-a început serviciul militar în compania de cavalerie a unui regiment de artilerie. În martie 1868 s-a rănit grav la piept în timp ce încerca să se suie pe un cal. Primește o permisie prelungită pe caz de boală și, în octombrie, își reia studiile la Leipzig. De-a lungul anilor petrecuți la Leipzig, Nietzsche descoperă lucrările filozofice ale lui Arthur Schopenhauer, îl cunoaște pe celebrul compozitor de operă Richard Wagner și se împrietenește cu un alt coleg clasicist, Erwin Rohde (autorul lucrării *Psyché*).

La Universitatea din Basel (1869–1879)

În 1869, Ritschl îl recomandă călduros pe Nietzsche pentru un post de profesor rămas vacant la Catedra de filologie clasică de la Universitatea din Basel (Elveția). Deși Nietzsche nu își susținuse nici teza de doctorat, nici disertația aferentă, lucrări necesare pentru obținerea unui grad în Germania, Ritschl i-a asigurat pe profesorii de la Universitatea din Basel că nu mai avusese un student ca Nietzsche în cei 40 de ani de când era profesor și că talentele sale nu cunoșteau limite. În 1869, Universitatea din Leipzig îi oferă titlul de doctorand pe baza lucrărilor publicate, iar Universitatea din Basel îl numește profesor extraordinar la Catedra de filologie clasică. În 1870, Nietzsche devenea cetățean elvețian și profesor cu drepturi depline în cadrul universității.

Friedrich Nietzsche, 1888

LOUIS HELD/DEUTSCHE FOTOTHEK, DRESDEN

În august, după izbucnirea Războiului franco-prusian, Nietzsche obține permisiunea de a servi ca infirmier voluntar într-o campanie militară. În mai puțin de o lună, în timp ce însoțea un transport de răniți, se îmbolnăvește de dizenterie și de difterie, boli care i-au marcat sănătatea pentru totdeauna. În octombrie, se întoarce la Basel și își reia postul de profesor, însă, în 1871, este nevoit să renunțe din cauza sănătății precare și a volumului mare de lucru; aplică pentru postul vacant de profesor de la Catedra de filozofie și îl propune pe Rohde în locul său, fără succes însă.

În această perioadă, Nietzsche devenise din ce în ce mai apropiat de Wagner, profitând de fiecare ocazie pentru a-l vizita pe acesta și pe soția sa, Cosima. Wagner aprecia calitățile extraordinare de profesor ale lui Nietzsche, însă șovinismul și antisemitismul compozitorului, precum și faptul că începuse să folosească din ce în ce mai mult teme creștine (în *Parsifal*) au devenit insuportabile pentru Nietzsche. În 1878, legătura dintre cei doi s-a rupt definitiv.

Prima carte a lui Nietzsche, *Nașterea tragediei din spiritul muzicii* (Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik, 1872), a marcat emanciparea scriitorului. În această lucrare, mai degrabă teoretică decât exegetică, Nietzsche susține că tragedia greacă s-a născut din fuziunea „elementelor apolinice și dionisiace" (primele reprezentând măsura, cumpătarea, armonia, iar ultimele pasiunea neîngrădită) și că raționalismul și optimismul lui Socrate au marcat sfârșitul tragediei grecești. Ultimele

zece capitole ale cărții cuprind discursuri emfatice despre renașterea tragediei din spiritul muzicii lui Wagner. Întâmpinată la început cu o tăcere de mormânt, lucrarea avea să devină subiectul unor controverse aprinse în rândul celor care au confundat-o cu un manual clasic. Era, fără îndoială, „o lucrare care denotă o înțelegere profundă și complexă a legilor de funcționare a psihicului uman și care pune în umbră învățăturile unei generații", scria, în 1912, clasicistul britanic F.M. Cornford. Este considerată în continuare o operă clasică a literaturii inversale.

În octombrie 1876, Nietzsche a cerut și a primit un concediu de un an de zile pe caz de boală. În 1877 s-a mutat cu sora sa și cu Peter Gast. În 1878 apare culegerea de aforisme *Omenesc, prea omenesc* (Menschliches, Allzumenschliches). Pe 14 iunie 1879, deoarece starea de sănătate se înrăutățise, își dă demisia de la Catedra de filozofie și, timp de șase ani, primește o pensie anuală de 3 000 de franci elvețieni.

Zece ani de izolare și de creativitate (1879–1889)

În afară de volumele scrise între 1879 și 1889, viața lui Nietzsche a fost lipsită de evenimente importante. Grav bolnav, pe jumătate orb și având dureri puternice, a trăit izolat în pensiuni din Elveția, de pe Riviera franceză și din Italia. În 1882, prietenia sa cu Paul Rée s-a destrămat din cauza sentimentelor (nemărturisite) pe care ambii le nutreau față de scriitoarea Lou Salomé (viitoarea soție a orientalistului F.C. Andreas, amantă a poetului Rainer Maria Rilke și confidentă a lui Sigmund Freud), precum și din cauza geloziei lui Elisabeth Nietzsche.

Scrisă într-o formă narativă biblică, opera *Așa grăit-a Zarathustra* (Also sprach Zarathustra), o capodoperă a literaturii și filozofiei, a fost publicată între 1883 și 1885 în patru volume, costurile publicării ultimului volum fiind suportate de Nietzsche. Ca și celelalte lucrări ale sale, și aceasta a trecut aproape neobservată. Încercările de a-și expune ideile filozofice în proză în volumele *Dincolo de bine și de rău* (Jenseits von Gut und Böse, 1886) și *Genealogia moralei* (Zur Genealogie der Moral, 1887) nu s-au bucurat nici ele de foarte multă atenție.

1888, ultimul an de luciditate al lui Nietzsche, a constituit o perioadă de creație febrilă. A scris și a publicat *Cazul Wagner* (Der Fall Wagner) și și-a rezumat ideile filozofice în *Amurgul idolilor* (Die Götzen-Dämmerung), *Anticristul* (Der Antichrist), *Nietzsche contra Wagner* și *Ecce Homo*, o reflecție asupra propriilor lucrări și a importanței acestora. *Amurgul idolilor* a apărut în 1889, *Anticristul* (considerată anterior, în mod eronat, a fi volumul 1 al cărții *Voința de putere*) și *Nietzsche contra Wagner* abia în 1895, iar *Ecce Homo* abia în 1908, la 20 de ani de la scrierea sa.

Sfârșitul și abuzul

În ianuarie 1889, Nietzsche leșină pe străzile din Torino (Italia), pierzându-și total controlul asupra facultăților mintale. Scrisorile scurte și bizare pe care i le trimite lui Franz Overbeck îl determină pe acesta să plece imediat în Italia și să-l aducă pe Nietzsche la Basel. Și-a petrecut ultimii 11 ani din viață mai întâi la un azil din Basel și apoi în Naumburg, sub îngrijirea mamei sale, iar după moartea acesteia (1897), a fost îngrijit până la sfârșitul vieții de sora sa, la Weimar. A murit în 1900. Diagnosticul oficial a fost paralizie generală atipică, provocată de sifilis terțiar.

Asocierea numelui lui Nietzsche cu cel al lui Adolf Hitler și cu fascismul se „datorează" în mare parte surorii sale și modului în care aceasta a înțeles să dispună de operele lui. Ea se măritase cu Bernhard Förster, șovin și antisemit. În 1889, după ce acesta s-a sinucis, Elisabeth a început să reconstruiască imaginea lui Nietzsche după cea a lui Förster. Elisabeth a deținut controlul absolut asupra bunurilor literare ale lui Nietzsche și, mânată de lăcomie, a publicat colecții ale „operelor sale" care reprezentau culegeri de însemnări, printre care *Voința de putere* (Der Wille zur Macht, 1901). La acestea s-a adăugat și o serie de falsuri mărunte. Generații întregi de critici au fost induși în eroare. La fel de important a fost faptul că admirația lui Elisabeth față de Hitler avea să lege numele lui Nietzsche de cel al dictatorului în mintea publicului.

Filozofia și maturitatea lui Nietzsche

Lucrările lui Nietzsche se încadrează în trei perioade. În primele lucrări, *Nașterea tragediei* și cele patru volume ale operei *Considerații inactuale* (Unzeitgemässe Betrachtungen; 1873), predomină perspectiva romantică, acestea fiind influențate de scrierile lui Schopenhauer și Wagner. Operele din perioada de mijloc, care începe cu *Omenesc, prea omenesc* și se termină cu *Știința veselă* (Die fröhliche Wissenschaft), se înscriu în tradiția aforismelor scriitorilor francezi și marchează eliberarea lui Nietzsche de sub influența romantismului care caracterizase primele lucrări. El aduce laude rațiunii și științei și experimentează genurile literare.

Forma matură a filozofiei lui Nietzsche avea să vină abia după *Știința veselă*.

În lucrările din perioada de maturitate, Nietzsche a fost preocupat de originea și de modul de funcționare a valorilor umane. Dacă viața nici nu posedă, nici nu duce lipsă de valoare intrinsecă și, totuși, continuă să fie evaluată, înseamnă că astfel de evaluări pot să fie considerate manifestări ale condiției evaluatorului. Prin urmare, el face o analiză bazată pe cercetare și pe evaluare a valorilor culturale occidentale fundamentale cu privire la filozofie, religie și morală, pe care le caracterizează drept expresii ale idealului ascetic.

Idealul ascetic ia naștere atunci când suferința este investită cu o semnificație fundamentală. Nietzsche este de părere că religia iudeo-creștină, de exemplu, a lansat conceptul de suferință tolerabilă, interpretând-o ca fiind voința lui Dumnezeu și un prilej pentru păcătos de a se căi. Prin urmare, creștinismul și-a datorat triumful doctrinei măgulitoare a imortalității individului, conform căreia viața și moartea fiecărui individ au o importanță cosmică. În mod similar, filozofia explica idealul ascetic prin faptul că sufletul era mai important decât trupul, rațiunea era mai importantă decât simțurile, adevărul avea o valoare mult mai mare decât aparența, iar cele veșnice aveau o valoare mult mai mare decât cele lumești. În timp ce creștinismul promitea salvarea păcătosului care se căiește, filozofia promitea același lucru celor înțelepți. Ceea ce aveau în comun religia și filozofia era conceptul (nemenționat, însă extrem de puternic și de motivant) conform căruia existența necesită explicații, justificări și suferințe. Ambele denigrau experiența, în favoarea altei lumi, considerate „adevărată". Ambele pot fi considerate drept simptome ale unei vieți decadente sau ale unei vieți marcate de suferință.

Criticile lui Nietzsche la adresa moralității au plecat de la morala de tip stăpân-sclav. Analizând etimologia cuvintelor din limba germană *gut* (bine), *schlecht* (prost) și *böse* (rău), Nietzsche a susținut că distincția dintre bine și rău era inițial de natură descriptivă, o referință nemorală la cei care erau privilegiați (stăpânii) în opoziție cu cei care se aflau la baza societății (sclavii). Opoziția dintre bine și rău s-a accentuat atunci când sclavii s-au răzbunat și au transformat atributele stăpânilor în vicii. Dacă favorizații de soartă, „cei buni", erau puternici, se spunea că umilii vor stăpâni pământul. Mândria a devenit un păcat. Dragostea creștină, smerenia și supunerea au înlocuit competitivitatea, mândria și libertatea de acțiune. Crucial pentru triumful moralei sclavilor a fost conceptul potrivit căruia aceasta era singura și adevărata morală. Această insistență asupra găsirii adevărului absolut era esențială în gândirea filozofică și religioasă. Deși Nietzsche a propus o origine istorică a moralei de tip stăpân-sclav, el a susținut că a prezentat o tipologie umană universal valabilă.

„Nihilismul" a fost termenul pe care Nietzsche l-a folosit pentru a descrie degradarea celor mai înalte valori postulate de idealul ascetic. El considera epoca în care trăia drept una caracterizată printr-un nihilism pasiv, cu oameni care încă nu-și dăduseră seama de un lucru important: curentele filozofice și politice idealiste începuseră să dispară odată cu apariția pozitivismului din sec. XIX. După prăbușirea fundațiilor și a pedepselor metafizice și teologice cu privire la morală, nu avea să rămână decât lipsa de sens și de scop. Iar triumful lipsei de sens a marcat triumful nihilismului: „Dumnezeu e mort." Totuși, Nietzsche credea că mulți nu vor accepta sfârșitul conceptului de ideal ascetic și lipsa de sens implicită a existenței și că vor căuta să înlocuiască adevărurile incontestabile pentru a da un sens vieții. El era de părere că apariția naționalismului reprezenta o divinitate surogat de rău augur, în care statul-națiune va fi învestit cu valoare și scop transcedentale. În momentul în care conceptul de adevăr absolut a început să fie folosit în religie și în filozofie, acesta a fost atașat imediat, cu o fervoare misionară, celui de stat-națiune. Masacrarea dușmanilor și cucerirea teritoriilor aveau să continue sub deviza conceptelor universale de frăție, democrație și socialism. Previziunile lui Nietzsche erau extrem de puternice, iar felul în care lucrările sale au fost folosite ulterior l-au făcut foarte urât. În timpul Primului Război Mondial, de exemplu, două cărți erau nelipsite din ranițele soldaților germani: *Așa grăit-a Zarathustra* și *Evaghelia după Ioan*. E greu de spus care autor a avut mai mult de pierdut din cauza aceasta.

Prin operele sale, Nietzsche a luptat împotriva nihilismului și, în afară de criticile la adresa religiei, filozofiei și moralei, a dezvoltat concepte noi precum perspectivismul, voința de putere, „eterna reîntoarcere a lucrurilor" și supraomul, care au atras atenția cititorilor.

Perspectivismul este un concept care susține că, de fapt, cunoașterea ține întotdeauna de perpectivă, că nu există percepții

obiective și că și cunoașterea abstractă este o noțiune fără sens, indiferent din ce punct de vedere este privită. De asemenea, perspectivismul neagă posibilitatea existenței unei perspective atotcuprinzătoare, care le-ar putea conține pe toate celelalte. Conceptul unei astfel de perspective atotcuprinzătoare este la fel de abstract precum cel care se referă la posibilitatea de a vedea un obiect din cele mai avantajoase unghiuri în același timp.

Perspectivismul lui Nietzsche a fost adeseori confundat cu relativismul și cu scepticismul. Totuși, se pune întrebarea în ce fel trebuie interpretată teza lui Nietzsche potrivit căreia valorile dominante din moștenirea culturală apuseană au fost determinate de idealul ascetic. Este acest concept un adevăr absolut sau este adevărat doar dintr-o anumită perspectivă? Se ridică, de asemenea, întrebarea dacă perspectivismul poate fi afirmat în mod absolut fără contradicție internă, din moment ce se presupune că perspectivismul este adevărat la modul absolut, adică într-un mod care nu presupune nici o perspectivă. Astfel de întrebări au generat discuții extrem de fructuoase asupra conceptelor lui Nietzsche, precum și lucrări care dezbăteau teoria cunoașterii.

Nietzsche a caracterizat viața însăși ca fiind „voință de putere", mai exact ca instinct de a crește și de a supraviețui. Totuși, acest concept oferă un alt mod de interpretare a idealului ascetic, deoarece, așa cum afirma filozoful însuși, „tuturor valorilor supreme ale omenirii le lipsește această voință... care poartă cele mai sfinte nume, în spatele cărora se ascund valori care se degradează, valorile nihiliste". Prin urmare, conceptele tradiționale de filozofie, religie și morală au purtat tot atât de multe măști pe cât a purtat lipsa de voință de putere. Valorile pe care se susține civilizația occidentală au fost măști ale decadenței, deoarece idealul ascetic susține conceptul de viață trăită în durere și în suferință. Unii critici au încercat să extindă conceptul lui Nietzsche de voință de putere, care se referea la om, la sferele organice și anorganice, atribuindu-i acestuia metafizica voinței de putere. Totuși, astfel de interpretări nu se susțin dacă analizăm lucrările sale.

„Eterna reîntoarcere a lucrurilor", conceptul de bază din *Așa grăit-a Zarathustra*, ridica întrebarea „Cum ar trebui să arate viața unui om și ce însușiri ar trebui să dețină el pentru a nu-și mai dori nimic altceva decât repetarea la infinit, fără nici o schimbare, a fiecărui lucru și a tuturor momentelor trăite?" Mulți ar considera, sau ar trebui să considere, o astfel de întrebare zguduitoare, deoarece ar însemna întotdeauna repetarea unei vieți din care lipsesc greșelile pe care le-au făcut în locul uneia în care acestea s-ar repeta. Individul care ar accepta recurența lucrurilor fără să se autoamăgească sau fără să se eschiveze ar fi un supraom *(Übermensch)*, iar diferența dintre el și un om obișnuit ar fi mai mare decât cea dintre un om și o maimuță, spunea Nietzsche. Însă criticii nu s-au pus încă de acord cu privire la trăsăturile de caracter care ar defini un astfel de individ.

Importanța operelor

Nietzsche a scris, cândva, că unii oameni se nasc postum; cu siguranță că acesta a fost și cazul său. Istoria filozofiei, a teologiei sau a psihologiei din sec. XX nu poate fi înțeleasă fără contribuția sa. Printre susținătorii săi s-au numărat filozofii germani Max Scheler și Karl Jaspers, precum și filozofii francezi Albert Camus, Jacques Derrida și Michel Foucault. Existențialismul și deconstructivismul (un curent în filozofie și în critica literară) i se datorează în mare parte. Teologii Paul Tillich, Lev Șestov și Thomas J.J. Altizer (adept al nihilismului) au recunoscut valoarea operelor sale; Martin Buber (gânditor din sec. XX care a pus bazele regândirii valorilor iudaice) a recunoscut că Nietzsche a fost unul dintre cei trei scriitori care i-au influențat viața și a tradus în polonă prima parte a cărții *Așa grăit-a Zarathustra.* Operele lui Nietzsche au avut o influență hotărâtoare și asupra psihologilor Alfred Adler, Carl Jung și Sigmund Freud (care spunea despre Nietzsche că s-a înțeles pe sine mai bine decât a făcut-o orice alt om care a trăit sau care va mai trăi vreodată). Romancieri precum Thomas Mann, Hermann Hesse, André Malraux, André Gide și John Gardner s-au inspirat din lucrările sale și au scris despre el, la fel cum au făcut și poeții și dramaturgii George Bernard Shaw, Rainer Maria Rilke, Stefan George și William Butler Yeats, printre mulți alții. Nietzsche este cu siguranță unul dintre cei mai importanți filozofi care au trăit vreodată; iar acest lucru s-a datorat nu numai originalității sale, ci și faptului că a fost cel mai mare autor de proză din literatura germană.

Niger *denumire oficială* **Republica Niger**

Stat în partea de V a Africii, la marginea sudică a deșertului Sahara. Suprafața: 1 189 546 kmp; 12 161 000 loc. (2005). Capitala: Niamey. Mai mult de jumătate din populație este hausa; există și

populații songhai-zerma și kanuri. Limbi: franceza (limba oficială), hausa și araba. Religii: islam (predominant sunnit), credințe tradiționale. Monedă: francul CFA. Țară fără ieșire la mare, cu savană în S și deșert în centru și N; majoritatea populației locuiește în S. În SV curge fluviul Niger, în partea de N a țării se află regiunea muntoasă a masivului Aïr. Niger are o economie în curs de dezvoltare, care se bazează în mare parte pe agricultură și minerit. Este o republică cu o singură cameră legislativă; șeful statului și al guvernului este președintele, secondat de prim-ministru. Există dovezi ale prezenței unor culturi neolitice în regiune. Au existat și câteva regate precoloniale. Prima dată a fost explorată de europeni la sfârșitul sec. XVIII și a fost integrată în Africa Occidentală Franceză în 1904. A devenit colonie a Franței în 1946, câștigându-și independența în 1960. Primele alegeri pluripartite s-au desfășurat în 1993. În 1996 a avut loc o lovitură de stat pusă la cale de Ibrahim Baré Maïnassara, dar după asasinarea acestuia în 1999 în țară a fost reinstalat un guvern democratic.

Niger *sau* Joliba *sau* Kworra

Fluviu principal din V Africii. Al treilea ca lungime de pe continent, izvorăște în Guineea, lângă granița cu Sierra Leone, și ajunge în Nigeria și la golful Guineea. Are o lungime de 4 183 km și cursul mijlociu al fluviului este navigabil pe o lungime de aproape 1 600 km. Populațiile care locuiesc de-a lungul fluviului Niger sunt bambara, malinke și songhai. A fost explorat de către Mungo Park, începând cu 1796.

niger-congo, limbi ~

Familie ce cuprinde cca 1 400 de limbi din Africa, considerate a fi limbi distincte, nu dialecte. Dialectele acestora sunt în număr de câteva mii, fără a lua în calcul și variantele de denumiri ale lor. Limbile niger-congo sunt vorbite de cca 85% din populația Africii, din V, de la Dakar, în Senegal, până la Momasa, în Kenya, în E, și în S, la Cape Town, în Africa de Sud. Numele niger-congo a fost dat în 1955 de către Joseph H. Greenberg. Se crede că familia limbilor niger-congo se împarte în nouă ramuri: mande, kordofanian, atlantic (inițial atlantic de V), kru, gur, kwa, ijoid, adamawa-ubangi (inițial adamawa de E) și benue-congo.

Nigeria *denumire oficială* Republica Federală a Nigeriei

Stat situat în V Africii. Suprafața: 923 768 kmp; 131 530 000 loc. (2005). Capitala: Abuja. Există mai mult de 250 de grupuri etnice, printre care hausa, fulani, yoruba și igbo. Limbi: engleza (limba oficială), hausa. Religii: islam, creștinism (protestanți, alți creștini, romano-catolici), animism. Monedă: naira. Nigeria este alcătuită din platouri și depresiuni, care sunt importante bazine, alimentate în special de fluviul Niger. Are o economie mixtă, în curs de dezvoltare, bazată în mare parte pe producția de petrol și agricultură. Industria manufacturieră este în dezvoltare. Serviciile, comerțul și transportul concentrează mai mult de două cincimi din forța de muncă. Nigeria este o republică federală cu două corpuri legislative: președintele este șeful statului și al guvernului. Locuită de mii de ani, regiunea a fost centrul culturii nok, începând cu 500 î.Hr. până în 200 d.Hr., și au existat mai multe imperii precoloniale, printre care Kanem-Bornu, Benin și Oyo.

De asemenea, au existat și statele Hausa și Fulani. Vizitat în sec. XV de europeni, a devenit centru al comerțului cu sclavi. Regiunea a intrat sub stăpânire britanică în 1861, în 1914 devenind o colonie britanică. Nigeria și-a obținut independența în 1960 și a devenit republică în 1963, avându-l ca președinte pe Nnamdi Azikiwe. Conflictele interetnice au dus la lovituri de stat și grupările militare au condus țara între 1966–1979 și din 1983 până în 1999. Războiul civil dintre guvernul central și fosta regiune de E, Biafra, în 1967–1970, s-a încheiat cu capitularea acestei regiuni, după moartea prin înfometare a cca un milion de locuitori. În 1991, capitala a fost mutată de la Lagos la Abuja. Executarea lui Ken Saro-Wiwa de către guvern, în 1995, a atras sancțiuni internaționale și conducerea civilă a fost, în cele din urmă, restaurată în 1999. Statul cu cei mai mulți locuitori din Africa, Nigeria suferă din cauza creșterii rapide a populației, a instabilității politice, a datoriilor externe, a dezvoltării lente a economiei, a ratei crescute a violenței și a corupției guvernamentale crescânde.

Nightingale, Florence

(12.05.1820, Florența, Italia – 13.08.1910, Londra, Anglia)

Asistentă medicală britanică de origine italiană; a inițiat pregătirea medicală ca profesie pentru femei. În timp ce era asistentă voluntară, i s-a încredințat îngrijirea soldaților din Turcia în timpul Războiului Crimeii. Prima problemă a fost igiena: locul destinat îngrijirii pacienților era neigienic, plin de șobolani și purici, porția de apă era de o jumătate de litru pentru fiecare pacient pe zi, pentru toate scopurile. Și-a folosit propriile economii pentru a face rost de provizii. A petrecut, de asemenea, multe ore în salon; turele sale de noapte pentru a da îngrijire medicală răniților au făcut-o faimoasă, fiind numită „Doamna cu lampa“. Eforturile ei de a îmbunătăți starea soldaților au dus la înființarea Școlii Medicale și a unei secții sanitare în India. A inițiat prima școală de pregătire pentru asistente organizată pe baze științifice, a jucat un rol primordial în pregătirea pentru meseria de moașă și asistentă în azilurile pentru săraci și a contribuit la îmbunătățirea acestor aziluri. A fost prima femeie căreia i s-a acordat Ordinul de Merit (1907).

nihilism

Atitudine filozofică prin care se neagă existența unor fundamente obiective ale sistemelor de valori umane. În Rusia sec. XIX, termenul era atribuit unei filozofii sceptice care combătea toate formele de estetism, susținând utilitarismul și raționalismul științific; a fost popularizat prin imaginea lui Bazarov din romanul lui Ivan Turgheniev *Părinți și copii* (Otțî i deti, 1862). Respingând științele sociale, sistemele filozofice clasice și ordinea socială stabilită, nihilismul nega autoritatea statului, a bisericii și a familiei. A devenit treptat asociat cu teroarea politică și a degenerat într-o filozofie a violenței.

Nijinska, Bronislava
născută **Bronislava Fominicina Nijinskaia**

(08.01.1891, Minsk, Rusia – 21.02.1972, Pacific Palisades, California, SUA)

Dansatoare, coregrafă și profesoară americană de origine rusă. A studiat la Școala Imperială de Balet din Sankt Petersburg și s-a alăturat companiei Teatrului Mariinski în 1908. Din 1909 a dansat cu Ballets Russes, la fel ca fratele său, Vaslav Nijinski.

A fost coregrafa mai multor spectacole de balet pentru companie, printre care *Nunta* (Les noces, 1923), *Trenul albastru* (Le train bleu, 1924) și *Căprioarele* (Les biches, 1924). În anii 1920 și 1930 a creat opere și pentru alte companii, inclusiv pentru propria companie (1923–1937). S-a mutat la Los Angeles în 1938, unde a înființat o școală și a continuat cu intermitențe cariera de coregraf, până la începutul anilor 1960.

Nijinski, Vaslav

nume complet **Vaslav Fomici Nijinski**

(12.03.1889, Kiev, Ucraina, Imperiul Rus - 08.04.1950, Londra, Anglia)

Balerin rus. În copilărie a primit lecții de la părinți, dansatori faimoși care aveau propria companie. El și sora lui, Bronislava Nijinska, au studiat la Sankt Petersburg și au intrat în compania Teatrului Marinski în 1907. Cu săriturile sale spectaculoase și grația inegalabilă, a devenit faimos în scurt timp, dansând în roluri principale în *Giselle, Lacul Lebedelor* și *Frumoasa din pădurea adormită*, adesea alături de Anna Pavlova și Tamara Karsavina. În 1909 s-a alăturat noului Ballets Russes și a interpretat multe roluri în baletele lui Mihail Fokin, printre care *Carnaval, Silfidele* (Les Sylphides), *Spectrul trandafirului* (Le spectre de la rose), *Petrușka* și *Dafnis și Chloe* (Daphnis et Chloé). În perioada 1912–1913 a realizat coregrafia pentru *După-amiaza unui faun* (L'après-midi d'un faune), *Jocuri* (Jeux) și *Ritualul primăverii* (Le rite du printemps), toate provocând scandaluri. Căsătoria din 1913 a dus la alungarea lui din companie de către mentorul său, Serghei Diaghilev. A continuat să danseze, dar cu mai puțin succes. Boala psihică de care suferea s-a agravat și a dus la retragerea sa în 1919, petrecându-și aproape tot restul vieții în sanatoriile din Elveția, Franța și Anglia. Reputația sa legendară rămâne încă neegalată în istoria dansului.

Vaslav Nijinski
în *Spectrul trandafirului*

BIBLIOTECA PUBLICĂ DIN NEW YORK, COLECȚIA DANS, CENTRUL LINCOLN, COLECȚIA ROGER PRYOR DODGE

Nijmegen, Tratatele de la ~

(1678-1679)

Tratate de pace care au încheiat Războiul franco-olandez. În tratatul dintre Franța și Republica Olanda, Franța a consimțit să înapoieze Maastrich și să suspende taxele antiolandeze de la 1667. În tratatul dintre Franța și Spania, Spania a cedat regiuni Franței, ceea ce i-a asigurat o frontieră nord-vestică protejată și securitatea Parisului. Prin negocierea tratatelor separat, Franța a obținut avantaje asupra inamicilor săi în război.

Nijni Novgorod

anterior (1932-1990) **Gorki**

Oraș, 1 311 200 loc. (2002), în centrul Rusiei. Este așezat pe malul de S al fluviului Volga la confluența sa cu râul Oka. Înființat în 1221, a fost anexat cnezatului Moscova în 1392. A avut importanță strategică în cucerirea fluviului Volga de către ruși, la mijlocul sec. XVI. În 1932 a fost redenumit după Maxim Gorki, care s-a născut acolo. În timpul regimului sovietic, a fost locul exilului intern al lui Andrei Saharov. Orașul are câteva clădiri datând din sec. XVI–XVII și este unul dintre centrele industriale principale ale Rusiei.

Nike

Zeiță greacă a victoriei. Era fiica uriașului Pallas și a râului Styx. Nike a fost inițial simbolul atât al Atenei, cât și al lui Zeus, reprezentată ca o siluetă ținută în mână de către aceștia. Treptat a ajuns să fie considerată un mediator între zei și muritori, și era reprezentată purtând o ramură de palmier, o cunună sau un toiag, ca mesager al victoriei. Când era reprezentată singură, era de obicei o fecioară înaripată, care plutea deasupra învingătorilor, într-o competiție. La Roma era venerată sub numele Victoria.

Nike, sculptură pe un vas de bronz realizat probabil într-un oraş grecesc din S Italiei, cca 490 î.Hr.; British Museum

PRIN AMABILITATEA CURATORILOR DE LA BRITISH MUSEUM

Nike Inc.

Companie americană de echipament sportiv. A fost înființată în 1964 sub numele de Blue Ribbon Sports, de către Bill Bowerman (n. 1911), antrenor de atletism de la Universitatea din Oregon, împreună cu fostul său student Phil Knight (n. 1938). Ei au inaugurat prima piață de desfacere cu amănuntul, în 1966, au lansat pantofii marca Nike în 1972 și au redenumit compania Nike Inc. în 1978. În 1979 deținea 50% din piața de vânzare a pantofilor de sport americani. În 1980, compania a început

să vândă acțiuni publicului. O parte din succesul companiei se datorează susținerii sale de către atleți ca John McEnroe, Michael Jordan și Mia Hamm. În anii 1990 a avut de suferit din cauza dezvăluirii condițiilor de lucru din fabricile de peste hotare, dar a rămas în topul producătorilor de încălțăminte și îmbrăcăminte sportivă.

Nikephoros II Focas

(912 d.Hr., Cappadocia - 10/11.12.969 d.Hr., Constantinopol)

Împărat bizantin (963–969 d.Hr.). Puternic lider militar, a luptat cu arabii în E, a eliberat Creta de sub stăpânirea conducătorilor arabi (961 d.Hr.) și a preluat controlul asupra E Mediteranei. După moartea lui Romanus II, Nikephoros a fost implicat într-un complot pentru a pune stăpânire pe tron, acceptând coroana (963 d.Hr.) și căsătorindu-se cu Teofana, regenta a doi moștenitori legitimi. Și-a continuat atacurile împotriva arabilor, în timp ce în țară era înconjurat de intrigă și nemulțumire; s-a retras într-un palat fortificat, unde a fost ucis de foștii prieteni, conduși de soția lui și de principalul său locotenent.

Nikolais, Alwin

(25.11.1910, Southington, Connecticut, SUA - 08.05.1993, New York, New York)

Dansator și coregraf, compozitor și designer american. A studiat dansul modern cu diferiți profesori, printre care și Hanya Holm, al cărei asistent a devenit ulterior. În 1948 a devenit directorul teatrului Henry Street din New York și în 1951 a înființat teatrul de dans Nikolais pentru a-și prezenta producțiile de mișcare, sunet, formă și culoare. Nikolais a condus Centrul pentru Dans Contemporan din Angers, Franța (1979–1981). În 1989, compania lui s-a contopit cu alta pentru a forma compania de dans Nikolais și Murray Louis.

Alwin Nikolais

MARTHA SWOPE

Nikon *născut* Nikita Minin

(1605, Valdemanovo, Rusia - 27.08.1681, în drum spre Moscova)

Conducător al Bisericii Ortodoxe Ruse. Născut într-o familie de țărani, a urcat în ierarhia bisericească, devenind patriarhul Moscovei și al întregii Rusii în 1652. I s-a acordat putere de monarh absolut în timpul absențelor țarului Aleksei Mihailovici ca urmare a campaniilor militare; a scos din cărțile și practicile religioase rusești tot ceea ce considera a fi eroare și i-a exilat pe oponenții săi. Reformele sale i-au derutat pe o parte din credincioși și au condus la apariția unei schisme în cadrul bisericii (*vezi* credincioșii vechi), ca și a unei neîncrederi generale în biserică (*vezi* duhobori), iar aroganța sa l-a înstrăinat pe Aleksei de el. În 1666, un sinod al patriarhilor greci, convocat de către Aleksei Mihailovici, l-a excomunicat, dar reformele sale au fost păstrate.

Nil *în arabă* Bahr al-Nil

Fluviu situat în E și NE Africii. Cel mai lung fluviu din lume, parcurgând aproape 6 650 km, de la izvorul său, în lacul Victoria la Marea Mediterană. După ce părăsește lacul, curge prin Uganda, Sudan și Egipt. Are numeroși afluenți printre care Nilul Albastru, râul Al-Gharal (Gazda) și râul Atbara, care se varsă în Nil, înainte ca acesta să ajungă la lacul Nasser, lângă granița dintre Egipt și Sudan. După barajul de la Assuan, care îndiguiește lacul, fluviul continuă să curgă spre N spre delta sa, aflată în apropierea orașului Cairo, unde se varsă în Marea Mediterană. În Egipt, prima utilizare a apei Nilului pentru irigare a început când semințele erau plantate în nămol, după ce apele rezultate din inundațiile anuale se retrăgeau. A fost un bun suport pentru așezările umane în timp de cel puțin 5 000 de ani, iar din sec. XIX pe el s-au construit rețele de canale și hidrocentrale. Marele baraj de la Assuan, construit în perioada 1959–1970, protejează împotriva inundațiilor, furnizează energie hidroelectrică și alimentare cu apă pentru recolte și populație. Nilul este, de asemenea, o rută fluvială vitală pentru transportul de oameni și mărfuri.

Nilului, Bătălia ~

(1 august 1798)

Bătălie între flotele britanice conduse de Horatio Nelson și forțele revoluționare franceze de la golful Abu Qir, în apropiere de Alexandria, Egipt. În planul de a restrânge rutele comerciale englezești prin invadarea Egiptului, Napoleon a ordonat flotei franceze să navigheze din portul Toulon spre Alexandria. Francezii au ajuns la golful Abu Qir, unde au ancorat în linie defensivă. Nelson a descoperit prezența francezilor la asfințit și a ordonat un atac imediat. Într-o bătălie care a durat întreaga noapte, britanicii au distrus sau capturat 11 dintre cele 13 nave franceze. Victoria decisivă a izolat armata lui Napoleon în Egipt și a asigurat controlul britanic în Marea Mediterană.

nilo-sahariene, limbi ~

Familie ce include probabil 115 limbi africane vorbite de peste 27 de milioane de oameni, din Mali până în Ethiopia și din S Egiptului până în Tanzania. Conceptul de nilo-saharian ca trunchi comun, care îmbină un număr de grupări anterioare, a fost introdus în 1963 de către Joseph H. Greenberg; cei mai mulți dintre cercetătorii limbilor africane îl acceptă doar ca pe o ipoteză de lucru. Luând în calcul numărul de vorbitori, cea mai importantă subdiviziune a limbilor nilo-sahariene include familiile sudanică centrală, fur, nilotică, nubiană, sahariană, songhai și surmică. Songhai este vorbită de peste două milioane de oameni în Mali și Niger, iar kanuri (o limbă sahariană) are cca 4,5 milioane de vorbitori în NE Nigeriei și în țările învecinate (Ciad și Niger). Familia limbilor sudanice centrale include limbile din S Ciadului, S Sudanului și NV Republicii Congo (Kinshasa). Limbile nubiene (inclusiv singura limbă nilo-sahariană cu veche tradiție scrisă) sunt vorbite de-a lungul Nilului în Sudanul de Nord și Egiptul de Sud. Limbile nilotice sunt vorbite de aproape 14 milioane de oameni (*vezi* niloți), printre care populațiile dinka, nuer, luo, turkana, kalenjin și masai.

niloți

Grup de populații africane estice centrale care locuiesc în S Sudanului, N Ugandei și V Kenyei. Numele se referă la regiunea Nilului Superior și a afluenților săi, unde sunt așezate cele mai multe dintre ele. Limbile nilotice aparțin grupului de limbi sudanice de E ce face parte din familia nilo-sahariană. O trăsătură fizică remarcabilă comună este statura lor înaltă, bărbații ajungând în medie 2,10 m înălțime. Populațiile acholi, dinka, luo, masai, nandi, nuer și shilluk sunt clasificate ca aparținând grupului nilot. Populația care face parte din acest grup este estimată la cca șapte milioane de oameni.

Nilsson, Birgit
născut **Märta Birgit Svennson**

(17.05.1918, Västra Karup, Suedia - 25.12.2005, Västra Karup)

Soprană suedeză. A debutat la Stockholm în anul 1946 și a interpretat pentru prima oară rolul Brunhildei într-un spectacol din ciclul *Inelul Nibelungilor* (Der Ring des Nibelungen) al lui Richard Wagner la München (1954–1955). A continuat să interpreteze majoritatea rolurilor principale de soprană din operele lui Wagner la Bayreuth, între 1959 și 1970, fiind considerată cea mai mare soprană wagneriană a timpului, datorită puterii și amplitudinii uimitoare a vocii sale. Din 1959 a fost o prezență des întâlnită la Metropolitan Opera din New York, în roluri ca Electra și Salomeea ale lui Richard Strauss, Turandot a lui Giaccomo Puccini și Leonora lui Ludwig van Beethoven, alături de repertoriul wagnerian, până la retragerea sa din 1984.

Nilul de Vest, virusul ~

Virus aparținând familiei *Flaviviridae* care poate produce encefalită (inflamarea creierului). Virusul este letal mai ales pentru păsări, dar, prin intermediul țânțarilor, poate fi transmis și la oameni. Majoritatea infecțiilor umane sunt clinic nedetectabile și se manifestă prin simptome ușoare, producând o boală care durează câteva zile, asemănătoare gripei. Encefalita apare la un procent mic de persoane infectate și se caracterizează prin dureri de cap, febră, redoare a cefei și slăbiciune musculară, uneori putând fi mortală. Cazurile severe necesită terapie intensivă, tratamentul constând în perfuzii și susținerea respirației (ventilare). Virusul este originar din Africa, Orientul Mijlociu și Asia de Sud-Est, dar s-a răspândit și în Europa și în America de Nord.

Nilul Victoria

Parte dinspre izvor a fluviului Nil. Având o lungime de cca 420 km, izvorăște din capătul de N al lacului Victoria, formează digul de la cascada Owen, curge prin lacul Kyoga și se varsă apoi în cascada Kabalega (36 m) înainte de a se vărsa în lacul Albert. Are o lungime de cca 480 km.

Nimbarka

(sec. XIII, S Indiei)

Yoghin indian, fondatorul unei secte religioase numite Nimbarka sau Nimanda. Se știu puține despre viața lui, în afară de faptul că a fost brahman și un remarcabil astronom. Ca și Ramanuja, el credea că spiritul creator și sufletele create de acesta sunt diferite, dar au la bază aceeași substanță, și a accentuat faptul că venerarea lui Krishna este singura metodă de a ieși din ciclul renașterii. Secta Nimanda a înflorit în sec. XIII–XIV în E Indiei.

Nimeiri, Gaafar Mohammad el-

(01.01.1930, Wad Nubawi, Omdurman, Sudan - 30.05.2009, Omdurman)

Președinte al Sudanului (1971–1985). În 1969 a contribuit la răsturnarea regimului civil al lui Ismail al-Azhari. Guvernarea lui Nimeiri a fost temporar înlăturată în 1971,

dar acesta și-a reluat funcția în urma unui plebiscit. A acordat autonomie Sudanului de S în 1972, a inițiat unul dintre cele mai mari proiecte din lume privitor la construirea unor fabrici de zahăr (1981) și a căutat să dezvolte agricultura. Încercărilor sale de a impune legile islamice li s-au opus populația creștină și alți locuitori din S, ceea ce l-a adus în situația de a pierde puterea.

Nîmes *în Antichitate* Nemausus

Oraș, 144 092 loc. (2006), în S Franței. A fost capitala unui trib galic care a fost cucerit de Roma în 121 î.Hr. Împăratul Augustus a întemeiat aici o nouă așezare care timp de cinci secole a fost unul dintre cele mai importante orașe ale Galliei romane. A fost jefuit de către vandali și vizigoți în sec. V d.Hr. și a fost ocupat de către mauri în sec. VIII d.Hr. A trecut sub coroana franceză în 1229. Distrus parțial în 1815, în timpul conflictelor dintre regaliști și bonapartiști, a prosperat din nou odată cu construirea căilor ferate, la sfârșitul sec. XIX. Este remarcat prin ruinele romane, printre care un amfiteatru, un apeduct și Maison Carée (un templu antic restaurat în 1789).

Tour Magne, ruinele unui turn roman, Nîmes, Franța

ART RESOURCE - EB INC.

nimfă

În entomologie, insectă cu dezvoltare sexuală imatură, care trece printr-o metamorfoză incompletă (de ex. greierii). Nimfa este asemănătoare adultului, dar diferă în proporțiile corpului (în cazul speciilor cu aripi). În loc de aripi, are doar niște proeminențe asemănătoare unor muguri, care se vor transforma în aripi după primele năpârliri (*vezi* năpârlire). Pe parcursul fiecărei etape succesive de dezvoltare, nimfa începe să semene din ce în ce mai mult cu adultul. Nimfele speciilor acvatice (denumite și naiade), precum libelulele, prezintă branhii și alte asemenea adaptări la mediul acvatic. La maturitate, plutesc la suprafața apei sau ies din apă pe uscat, trecând printr-o năpârlire finală din care rezultă adulți cu aripi.

nimfă

În mitologie, zeitate feminină de importanță secundară din mitologia greacă. Nimfele erau în general asociate cu elemente ale naturii precum copacii și apa. Deși muritoare, aveau o viață foarte îndelungată și puteau veni în ajutorul oamenilor. Erau grupate în diverse categorii, în funcție de elementele naturii cu care erau asociate.

nimfeum

Sanctuar din Roma și Grecia antică construit în cinstea nimfelor acvatice. Aceste sanctuare funcționau și ca rezervoare de apă și săli de reuniune în cadrul ceremoniilor nupțiale. Inițial, termenul făcea trimitere la o peșteră naturală cu izvoare, ulterior ajungând să desemneze o peșteră sau o construcție artificială împodobită cu plante, sculpturi, fântâni și picturi. Asemenea construcții existau în Corint, Antiohia și Constantinopol, ruine fiind descoperite și în Roma, Asia Mică, Siria și N Africii.

Nimitz, Chester W(illiam)

(24.02.1885, Fredericksburg, Texas, SUA - 20.02.1966, lângă San Francisco, California)

Ofițer al marinei americane. A absolvit Academia Navală în 1905 și a luptat în Primul Război Mondial în cadrul forței militare submarine americane. A devenit comandantul Biroului de navigație al marinei americane în 1939. După atacul japonez de la Pearl Harbor, a fost numit comandant suprem al flotei Pacificului, care a ieșit victorioasă în bătăliile de la Midway și din Marea Coralilor. A condus operațiunile navale ulterioare din Pacific, din insulele Solomon (1942–1943), insulele Gilbert (1943) și Iwo Jima și Okinawa (1945), care s-au încheiat cu capitularea japonezilor, semnată la bordul navei sale amiral, *USS Missouri*. A fost comandantul operațiunilor navale între anii 1945–1947.

Nin, Anaïs

(21.02.1903, Neuilly, Franța - 14.01.1977, Los Angeles, California, SUA)

Scriitoare americană de origine franceză. Fiică a compozitorului cubanez Joaquín Nin (1878–1949). Și-a început cariera literară la Paris în 1932. În anii 1940 s-a stabilit la New York, unde a publicat romane și nuvele pe cheltuială proprie. Scrierile ei, printre care romanul *Orașele interioare* (Cities of the Interior, 5 vol., 1959), sunt influențate de suprarealism și de psihanaliză. A cunoscut celebritatea târziu, în 1966, odată cu publicarea primului volum din jurnalele sale personale, după care au urmat alte șapte volume. Povestea relației sale incestuoase, de lungă durată, cu tatăl ei a fost publicată postum.

Niña, La ~

Corespondent ciclic al lui El Niño, constând într-o răcire a apelor de suprafață din

Oceanul Pacific, de-a lungul coastei vestice a Americii de Sud. Deși efectele locale asupra vremii și climei sunt, în general, opuse celor asociate cu El Niño, efectele sale globale pot fi mai complexe. Deseori, fenomenele La Niña le urmează pe cele El Niño, care se repetă la intervale neregulate de cca 5–10 ani.

Ningxia (Huizu) *sau* **Ningsia** *denumire completă* **Regiunea Autonomă Hui Ningxia**

Regiune autonomă din N Chinei. Este învecinată cu provinciile Gansu, Shanxi și cu regiunea autonomă Mongolia Interioară. Suprafața: 66 400 kmp; 5 720 000 loc. (2002). Centrul administrativ: Yinchuan. Marele Zid Chinezesc se află de-a lungul graniței sale de NE. Se află cam pe teritoriul ocupat de poporul antic tangut, a cărui capitală a fost cucerită de Genghis-Han, la începutul sec. XIII. Regiunea este, în cea mai mare parte, deșertică și așezările sunt rare, însă valea Fluviului Galben (Huang He), în N, a fost irigată de secole; de-a lungul timpului, aici au fost construite multe canale.

Ninhursag

În religia mesopotamiană, zeiță a orașelor Adab și Kiș. Venerată în special de către păstorii din N Mesopotamiei, era zeița ținuturilor stâncoase și avea puterea de a crea viață sălbatică pe colinele de la poalele munților și în deșert. Imagine maternă, era considerată zeița nașterii; apărea și sub forma unei mame îndurerate care plângea după fiul ei, un mânz tânăr. Soțul ei era zeul Shulpae și unul dintre copiii ei era Mululil și un zeu care murea, a cărui dispariție era jelită în ritualuri anuale.

Ninive *în Antichitate* **Ninus**

Cel mai vechi și cel mai populat oraș din străvechiul Imperiu Asirian, pe malul de E al fluviului Tigru, în partea opusă a orașului de astăzi Mosul, din Irak. A cunoscut cea mai mare dezvoltare sub conducerea lui Sennacherib și a lui Assurbanipal, în sec. VII î.Hr. A fost cucerit și distrus de către Nabopolassar din Babilon împreună cu aliații săi, sciții și mezii, în 612 î.Hr. Săpăturile arheologice efectuate între 1845 și 1851 au scos la iveală palate, o bibliotecă, zidurile orașului, multe porți și clădiri.

Niño, El ~

În oceanografie și climatologie, încălzire neobișnuită, o dată la câțiva ani, a apelor de suprafață ale Oceanului Pacific de-a lungul coastei tropicale vestice a Americii de Sud. Fenomenul afectează pescuitul, agricultura și condițiile meteorologice din Ecuador până în Chile; poate cauza anomalii ale climei globale în Pacificul ecuatorial, în Asia și America de Nord. Numele său (*în spaniolă*, pruncul) a fost inițial folosit de pescarii peruani din sec. XIX pentru a descrie fluxul anual de ape ecuatoriale calde către S, în perioada Crăciunului. Termenul este folosit astăzi pentru o încălzire intensă a oceanului care se întinde din V Pacificului până în America de Sud. Acest eveniment este provocat de o slăbire neobișnuită a vânturilor care suflă înspre V și permit regulat apei de suprafață să se deplaseze spre E. *Vezi și* La Niña.

Ninsun

În religia mesopotamiană, zeiță a orașului Kullab. Venerată în special de către păstorii din S Mesopotamiei, era reprezentată inițial prin imaginea unei bivolițe și era considerată divinitate care putea să confere animalelor trăsăturile pe care păstorii doreau ca turma lor să le posede. Era reprezentată și sub formă umană și putea naște copii. Fiul ei era boul sălbatic Dumuzi, pe care îl jelea într-un rit anual, și soțul ei era legendarul erou Lugalbanda. Printre echivalenții săi sumerieni se numără și Ninhursag.

Ninurta

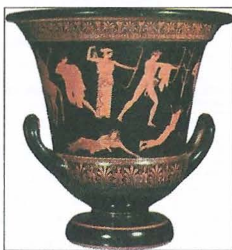
În religia mesopotamiană, zeu al orașului Girsu. Fiu al lui Enlil și Ninlil, a fost zeul tunetului, al ploilor și inundațiilor de primăvară și zeul aratului. Numele său inițial era Imdugud (Nor de ploaie) și imaginea lui inițială era aceea a unui nor de furtună reprezentat ca o pasăre neagră imensă care scotea un zgomot asurzitor din capul său de leu. În cele din urmă, Ninurta a început să fie reprezentat cu formă umană, iar forma sa originală a fost atribuită dușmanului său străvechi. Sărbătoarea sa marca începutul sezonului aratului.

Niobe

În mitologia greacă, imagine a mamei care și-a pierdut copiii. Fiică a lui Tantal, s-a căsătorit cu regele Amfion al Tebei și i-a născut șase fii și șase fiice. A făcut greșeala de a se mândri cu fertilitatea sa față de titanida Leto, care avea doar doi copii, Apollo și Artemis. Ca pedeapsă pentru mândria ei, Apollo i-a ucis toți fiii și Artemis toate fiicele.

CLICHE MUSEES NATIONAUX, PARIS

Apollo și Artemis ucigând copiii lui Niobe, amforă cu figuri roșii, pictată de Niobid, cca 455-450 î.Hr.; Muzeul Luvru, Paris

Niobe a fost atât de copleșită de durere, încât zeii au transformat-o într-o stâncă, pe Muntele Sipylos (lângă Izmirul actual, în Turcia), care plânge fără încetare, în timp ce zăpada ce o acoperă se topește.

Niobid

(cca 475–459 î.Hr., Grecia)

Pictor grec de vase, faimos pentru o amforă care ilustrează moartea copiilor lui Niobe. Deoarece Niobid a făcut un efort vizibil să împartă spațiul și adâncimea, prin dispunerea personajelor pe diferite niveluri, se consideră că vasul reflectă tehnica inovatoare a picturilor murale lucrate de Polygnotus, astăzi pierdute.

Niobrara

Râu în Wyoming și Nebraska, SUA. Curge spre E, de-a lungul podișurilor din Wyoming și a dunelor de nisip și câmpiilor din Nebraska și se unește cu râul Missouri în satul Niobrara, din Nebraska, la granița cu statul Dakota de Sud. Are o lungime de 694 km. Monumentul național al straturilor fosile de agat este situat pe râu, la N de Scottsbluff, Nebraska.

Nipigon

Lac în statul Ontario, SUA. Situat la N de Lacul Superior și la NE de golful Thunder, are cca 110 km lungime, 80 km lățime și o suprafață de 4 840 kmp. Este așezat la o altitudine de 320 m și are adâncimea maximă de 165 m. Numele său indian înseamnă „apă curată, adâncă". Este presărat cu multe insule împădurite și malurile sale sunt caracterizate prin golfuri mari. Scurgerea se face prin râul Nipigon, care se varsă în Lacul Superior.

Nipissing

Lac în SE statului Ontario, SUA. Așezat la jumătatea distanței dintre râul Ottawa și Golful Georgian, are 80 km lungime și 48 km lățime și o suprafață de 832 kmp. Reprezintă o rămășiță a lacului glacial Algonquin și este presărat cu multe insule. Râul French este un canal de scurgere al lacului spre V în golful Georgian. A fost descoperit de către Étienne Brûlé în cca 1610 și a reprezentat mai târziu o rută pentru comerțul cu blănuri care lega râul Ottawa de Marile Lacuri de sus.

Nippur

Oraș străvechi din Mesopotamia, astăzi în SE Irakului, la SE de locul unde a fost Babilonul. A fost inițial așezat pe fluviul Eufrat, care și-a modificat mai târziu traiectoria. Până în 2500 î.Hr. a fost un centru important al cultului zeului sumerian al furtunii, Enlil (*vezi* Sumer). Construcții ale parților (*vezi* Partia) au acoperit mai târziu templul lui Enlil, iar orașul a decăzut în sec. III d.Hr. A fost abandonat prin sec. XII–XIII. Săpăturile arheologice au descoperit vestigiile unor temple, un zigurat și mii de tăblițe de lut care reprezintă o sursă de cunoaștere a străvechii culturi sumeriene. De asemenea, a fost scos la iveală și un mormânt akkadian (*vezi* Akkad) și un templu măreț înălțat zeiței mesopotamiane a vindecării.

Siluetă feminină sculptată în ghips, cu o mască de aur; era așezată în altarul unui templu din Nippur; cca 2700 î.Hr. Muzeul din Irak, Bagdad

MUZEUL DIN IRAK, BAGDAD; FOTO DAVID LEES

Nipru *în rusă* Dnepr *în Antichitate* Borysthenes

Fluviu în E Europei Centrale. Este unul dintre cele mai lungi din Europa. Izvorăște la V de Moscova și curge pe o distanță de 2 285 km spre S, prin Belarus și Ucraina, vărsându-se în Marea Neagră. În bazinul Niprului se află peste 300 de centrale hidroelectrice și câteva baraje uriașe. Este navigabil pe cca 1 677 km, în timpul celor zece luni ale anului când nu este înghețat. Niprul este una dintre arterele importante de navigație în Europa de E.

Nirenberg, Marshall Warren

(10.04.1927, New York, New York, SUA – 15.01.2010, New York)

Biochimist american. Și-a susținut doctoratul la Universitatea din Michigan. A demonstrat că orice triplet posibil (codon) din cele patru tipuri diferite de baze care conțin nitrogen și se găsesc în ADN și (în cazul unor virusuri) în ARN (cu trei excepții) provoacă încorporarea unui aminoacid specific în proteina celulei. A luat Premiul Nobel în 1968, împreună cu Robert William Holley și Har Gobind Khorana, a căror cercetare, la fel ca a lui Nirenberg, a contribuit la demonstrarea modului în care informațiile genetice din nucleele celulelor controlează alcătuirea proteinelor.

nirvana

(*în sanscrită*, dispariție)

În gândirea religioasă indiană, stare transcendentă de libertate realizată prin dispariția dorinței și a conștiinței individuale. Nirvana reprezintă țelul suprem al

disciplinelor de meditație, în mod special în budism. Eliberarea de dorință (și implicit de suferința pe care o provoacă) și de ciclul continuu al renașterii reprezintă iluminarea sau experiența nirvanei. Budismul theravada concepe nirvana ca o stare de liniște și pace; budismul mahayana o aseamănă cu *sunyata* (goliciunea), *dharma-kaya* (esența lui Buddha) și cu *dharma-datu* (realitatea fundamentală).

Niš

Oraș, 182 583 loc. (2000), la SE de Belgrad, în Serbia. Anticul oraș roman a fost menționat de Ptolemeu în sec. II d.Hr. Aici s-a născut Constantin cel Mare (cca 280 d.Hr.), care l-a împodobit cu multe clădiri. Bombardamentele din Al Doilea Război Mondial și reconstrucția de după război au determinat dispariția în mare măsură a stilului turco-bizantin. A fost stăpânit în perioade diferite de către bulgari, unguri și turci. În timpul stăpânirii turcești a devenit un oraș important pe drumul dintre Istanbul și Ungaria. A fost cedat Serbiei prin Tratatul de la Berlin din 1878 și a fost capitala acestui stat până în 1901. Este nod feroviar și centru comercial.

Nisa *în Antichitate* Niceaea

Oraș, 339 000 loc. (2004), situat în SE Franței. Este așezat pe Coasta de Azur a Mării Mediterane, în apropierea graniței cu Italia. Orașul a fost înființat de greci, în cca 350 î.Hr., și a fost cucerit de romani în sec. I d.Hr. A devenit centru comercial. A fost stăpânit de către conții de Provence, în sec. X d.Hr. În 1388 a trecut sub stăpânirea conților de Savoia. Orașul a fost cedat Franței în 1860. Adăpostit de dealuri pitorești, Nisa are un climat plăcut și este cea mai importantă stațiune de pe Riviera franceză.

nisip

Rocă sedimentară neconsolidată, alcătuită din particule minerale cu un diametru de 0,02–2 mm. Cele mai multe minerale care alcătuiesc rocile se găsesc în nisip, dar cuarțul este de departe cel mai des întâlnit. Majoritatea nisipurilor conțin o cantitate mică de feldspat sau de mică. Toate nisipurile conțin cantități mici de minerale grele, cum sunt granatul, turmalina, zirconiul, rutilul, topazul, piroxeni și amfiboli. În industria olăritului și a sticlei se utilizează nisipuri cuarțoase foarte pure ca sursă de siliciu. Nisipuri asemănătoare sunt folosite pentru căptușirea vetrei furnalelor. Matrițele utilizate la turnarea metalului sunt făcute din nisip amestecat cu un liant din argilă. Nisipurile cuarțoase și cele granatifere sunt folosite pe scară largă ca abrazivi. Pe lângă multiplele utilizări ale nisipului, acesta este un ingredient de bază al mortarului, al cimentului și al betonului. *Vezi și* nisip bituminos.

nisip bituminos

Depozit de nisip neconsolidat sau de gresie parțial consolidată, saturată cu bitum vâscos. Petrolul extras din nisipuri bituminoase, numit de obicei țiței sintetic, reprezintă o formă potențial importantă de combustibil fosil. Cele mai mari depozite cunoscute se află pe valea râului Athabasca, în Canada, unde sunt în desfășurare proiecte comerciale pentru producerea de petrol sintetic din nisipul bituminos.

nisip negru

Acumulare de fragmente de minerale cu mare stabilitate chimică, de regulă închise la culoare și grele (au o densitate mai mare decât cea a cuarțului). Aceste acumulări pot fi întâlnite în aluviunile sau pe plajele unde viteza curentului și energia valurilor sunt suficient de mari încât să poată îndepărta particulele cu densitate scăzută, dar nu și mineralele grele. Astfel, mineralele grele, rezistente la alterare și la abraziune, se concentrează în aceste zone, deși ele pot fi doar constituenți minori ai rocilor de pe uscat. Prin exploatarea acestor depozite se pot obține magnetit, casiterit, zirconiu, precum și aur, platină și alte metale rare.

nisipuri mișcătoare

Stare în care nisipul este saturat cu apă, își pierde capacitatea de susținere și capătă caracteristicile unui lichid. Nisipurile mișcătoare se găsesc de obicei în gropi la gura fluviilor sau de-a lungul unui curent, al unei plaje acoperite parțial de nisip, unde pungi de apă se umplu cu nisip, iar stratul de deasupra este alcătuit din argilă tare sau din alt material dens care împiedică evaporarea apei. Amestecurile de nisip, noroi și vegetație din mlaștini acționează deseori ca niște nisipuri mișcătoare. Orice nisip poate deveni mișcător dacă greutatea sa efectivă este saturată cu apa dintre granule. În acest caz, chiar și mersul unui om poate să ducă la prăbușirea acestei structuri. Suspensia nisip-apă este mai densă decât corpul unui animal sau alt corp, altfel că acesta nu se poate scufunda în nisip, dar efortul de a se elibera duce la pierderea echilibrului și la înec.

Nissan Motor Co., Ltd.

Corporație industrială japoneză constructoare de mașini. Având centrul în Tokyo,

Nissan produce mașini, camioane și echipamente comerciale. Formată prin fuziunea a două firme mai mici în 1925, a adoptat numele actual în 1934. În Al Doilea Război Mondial, compania a fabricat vehicule militare; capturată de forțele aliate în 1945, nu a mai avut producția obișnuită până în 1955. Productivitatea și vânzările companiei Nissan au crescut rapid după ce s-a lansat pe piața mondială în anii 1960 și a înființat sucursale de asamblare în mai multe țări, printre care Australia, Germania, Mexic și Statele Unite. În 1999, compania franceză Renault, producătoare de mașini, a cumpărat 37% din acțiunile companiei.

Nistru *în rusă* Dnestr *în Antichitate* Tyras

Fluviu în S Europei Centrale. Izvorăște în partea nordică a munților Carpați și curge pe o distanță de 1 352 km spre S și E către Marea Neagră, lângă Odessa. Este al doilea fluviu ca mărime din Ucraina și principala arteră de apă din Republica Moldova. Este navigabil pe 1 200 km.

nișă

Cea mai mică unitate dintr-un habitat care este ocupată de un organism. O nișă habitat este spațiul ocupat de un organism; nișa ecologică reprezintă rolul pe care îl joacă un organism în comunitatea de organisme ce se găsesc în habitat. Activitățile unui organism și relațiile sale cu celelalte organisme sunt determinate de structura sa specifică, de fiziologia și de comportamentul său.

nitrat

Sare sau ester de acid azotic (HNO_3). Sărurile sunt compuși anorganici cu valențe ionice, care conțin ion de azotat (NO^-_3) și orice cation. Multe dintre ele, în special nitratul de amoniu, sunt folosite ca îngrășăminte în agricultură. Scurgerea lor în apele de suprafață și în cele subterane poate cauza apariția unor boli grave la oameni. Esterii sunt compuși organici cu legături covalente, având structura R—O—NO_2, unde R reprezintă un grup organic precum metilul, etilul și fenilul.

nitrat de argint

Compus anorganic ($AgNO_3$), incolor, sub forma unor cristale transparente care au gust amărui, metalic și înțepător. Este cel mai important compus al argintului, fiind folosit la prepararea altor săruri de argint, la argintarea oglinzilor și ca reactiv pentru analize chimice. Este foarte solubil în apă; soluțiile diluate sunt eficiente în cazul bateriei gonococe și pot fi folosite în tratamentul ocular împotriva orbirii provocate de gonoree. Înghițirea nitratului de argint produce dureri abdominale violente și gastroenterită.

nitrit *sau* azotit

Sare sau ester de acid azotos (HNO_2). Sărurile sunt compuși anorganici cu valențe ionice, care conțin ion nitrit (NO^-_2) și orice cation. Esterii sunt compuși organici cu legături covalente, care au structura R—O—N—O, unde R reprezintă un grup combinatoriu ce conține carbon și valența se face de la carbon la oxigen. Acești nitriți de covalență sunt izomeri organici (*vezi* izomerie) ai nitrocompușilor, ai derivaților de acid azotic (R—NO_2), unde legătura se face de la carbon la nitrogen (azot). Nitriții sunt folosiți în alimente drept conservanți și intensificatori de culoare, deși sunt atât de toxici încât pot cauza moartea și, combinați cu amine, pot produce cancerigeni. Sunt folosiți în medicină pentru dilatarea vaselor sangvine.

nitrocompus

Clasă a compușilor chimici în care grupul nitro (—NO_2) face parte din structura moleculară. Exemplele cel mai des întâlnite sunt compușii organici, esterii izomerilor de nitrit, unde un atom de carbon este legat, printr-o valență covalentă, de atomul de azot (nitrogen) al unui grup nitro. Mulți nitrocompuși sunt folosiți în scop comercial ca explozivi, solvenți sau materie primă și mediator chimic. Sunt în mod general produși printr-o reacție între acidul azotic și un compus organic.

nitroglicerină *sau* trinitrat de glicerină

Compus organic, explozibil puternic și ingredient în majoritatea formelor de dinamită. Este un lichid incolor, uleios și oarecum toxic, cu un gust dulce, înțepător. Utilizarea lui ca explozibil a devenit posibilă după ce Alfred P. Nobel a inventat dinamita, în anii 1860, cu ajutorul unui material inert poros (moderator) cum ar fi cărbunele și diatomitul. Nitroglicerina este folosită, de asemenea, în amestec în carburanții rachetelor. În medicină este folosită pentru a dilata vasele de sânge, în special pentru a ameliora angina pectorală.

nivel hidrostatic

Suprafață a unui corp de apă freatică sub care solul sau rocile sunt în permanență saturate cu apă. Nivelul hidrostatic separă zona de apă freatică (zonă de saturație), aflată sub el, de zona de aerare, aflată deasupra. Nivelul hidrostatic are fluctuații

atât de la un anotimp la altul, cât și de la un an la altul, deoarece este influențat de variațiile climatice și cantitatea de precipitații. El este, de asemenea, afectat de extragerea excesivă de apă din puțuri sau de realimentarea sa artificială. *Vezi și* acvifer.

nivelă

Instrument folosit la stabilirea unui plan orizontal. Este compus dintr-un mic tub de sticlă închis etanș, conținând lichid și o bulă de aer; tubul este fixat orizontal pe o suprafață exterioară netedă. Când bula de aer se află în mijlocul tubului, instrumentul se găsește pe o suprafață orizontală; devierea de la planul orizontal este indicată de mișcarea bulei. Tubul de sticlă este ușor arcuit, iar precizia nivelei este proporțională cu raza curburii.

Nivernais

Regiune istorică în centrul Franței. Inițial a făcut parte din Burgundia, dar a devenit o regiune separată a Franței prin sec. X d.Hr. Francisc I al Franței l-a transformat în ducat în 1539, pentru François de Clèves. În 1659 a fost vândut cardinalului Jules Mazarin. Urmașii săi au stăpânit regiunea până la Revoluția Franceză, când a devenit ultimul mare fief ce a fost adăugat coroanei Franței. În Vechiul Regim era administrată din Nevers.

Nixon, Richard M(ilhous)

(09.01.1913, Yorba Linda, California, SUA - 22.04.1994, New York, New York)

Al 37-lea președinte al SUA (1969–1974); audiat și pus sub acuzare de către Camera Reprezentanților în scandalul Watergate, a devenit primul președinte american care a demisionat din funcție. A fost vicepreședinte al SUA (1953–1961) în timpul mandatului lui Dwight D. Eisenhower.

Copilăria și cariera politică

Nixon era al doilea dintre cei cinci copii ai soților Nixon: Frank Nixon, proprietarul unui atelier de reparații și al unei băcănii, și Hannah Milhous Nixon, al cărei devotament față de credința quackerilor avea să exercite o influență puternică asupra fiului ei. Nixon a absolvit Colegiul Whittier din California în 1934 și Facultatea de Drept a Universității Duke din Durham (Carolina de Nord) în 1937. S-a întors la Whittier pentru a practica avocatura. Acolo a cunoscut-o pe Thelma Catherine („Pat") Ryan (Pat Nixon), profesoară și actriță amatoare, când au fost distribuiți în aceeași piesă, jucată la un teatru din cadrul unei comunități locale. Cei doi s-au căsătorit în 1940.

În august 1942, după un stagiu la Biroul de Control al Prețurilor din Washington DC, Nixon a intrat în serviciul militar, fiind detașat în Pacific în calitate de ofițer de aviație civilă și avansat mai apoi la gradul de locotenent-colonel. În 1946, la întoarcerea din armată, a fost ales membru al Camerei Reprezentanților din SUA, învingându-l pe congresmanul democrat-liberal Jerry Voorhis (care deținuse 5 mandate) într-o campanie care s-a bazat în special pe insinuări la adresa așa-ziselor preferințe comuniste ale lui Voorhis. Candidând din nou la alegeri în 1948, Nixon a câștigat întrunirile preelectorale atât cu votanții democrați, cât și cu cei republicani, astfel că nu a mai fost nevoit să participe la alegerile generale. Între 1948 și 1950, ca membru al Comitetului Parlamentar pentru Investigarea Activităților Nonamericane (House Un-American Activities Committee, HUAAC), a condus investigațiile asupra lui Alger Hiss, un fost oficial în cadrul Departamentului de Stat al SUA, acuzat de spionaj în favoarea Uniunii Sovietice. În timpul unei audieri dramatice în fața comitetului, Whittaker Chambers, jurnalist și fost spion, a susținut că, în 1937, Hiss îi dăduse documente clasificate care aparțineau Departamentului de Stat pentru a le preda unui agent sovietic. Hiss a negat vehement acuzațiile, însă mai târziu avea să fie acuzat de sperjur. Prin interogatoriul ostil la care l-a supus pe Hiss în timpul audierilor, Nixon și-a câștigat reputația națională de anticomunist fervent.

În 1950, Nixon a câștigat alegerile pentru Senatul SUA împotriva democratei Helen Gahagan Douglas. După ce membrii echipei sale au distribuit „fluturași roz" comparând voturile pentru Douglas cu cele pentru Vito Marcantonio – un reprezentant de stânga din New York –, *Independent Review*, un ziar cu un tiraj mic din sudul Californiei, l-a poreclit „Tricky Dick" (Șiretul Dick). Acest epitet avea să devină apelativul preferat al adversarilor lui Nixon.

Vicepreședinte al SUA

La convenția republicanilor din 1952, în tandem cu Dwight D. Eisenhower, Nixon a fost ales candidat la funcția de vicepreședinte al SUA, în mare parte datorită vederilor sale anticomuniste, dar și deoarece republicanii credeau că el poate să câștige încrederea votanților din vestul țării. La jumătatea campaniei, *New York Post* a publicat un articol în care susținea că Nixon deținea „un cont murdar" secret, alimentat de un grup de oameni de afaceri

din sudul Californiei. Eisenhower era dispus să-i acorde lui Nixon șansa de a-și apăra reputația, însă a subliniat că Nixon va trebui să iasă din această situație „mai curat ca lacrima". Pe 23 septembrie 1952, Nixon a susținut un discurs televizat în toată țara, așa-numitul „discurs Checkers", în cadrul căruia a recunoscut existența contului, însă a negat folosirea inadecvată a fondurilor. Pentru a demonstra că nu se îmbogățise în timpul mandatului, el a enumerat toate activele și bunurile financiare ale familiei, intrând în detalii stânjenitoare și subliniind faptul că soția sa, Pat, spre deosebire de celelalte soții de politicieni democrați, nu deținea o haină de blană, ci doar una „din stofă, de republican respectabil". Discursul a rămas celebru în special datorită finalului emoționant, în care Nixon admitea că acceptase un singur cadou politic: un cocker spaniel pe care fiica lui în vârstă de șase ani, Tricia, îl botezase Checkers. „Indiferent ce vor spune despre el", a declarat Nixon, „noi avem de gând să-l păstrăm." Deși Nixon a crezut inițial că discursul său a fost un eșec, publicul a răspuns pozitiv și, calmat, Eisenhower i-a spus: „Ești de-al meu". Tandemul Eisenhower–Nixon i-a învins pe candidații democrați Adlai E. Stevenson și John Sparkman, cu 34 de milioane de voturi la 27,3; voturile în colegiul electoral au fost de 442 la 89.

Ministerul Apărării al SUA

De-a lungul celor două mandate de vicepreședinte, Nixon s-a implicat activ în campaniile candidaților republicani, însă nu și-a asumat și alte responsabilități importante. (Rugat în cadrul unei conferințe de presă să enumere contribuțiile lui Nixon la politicile administrației sale, Eisenhower a replicat: „Dacă mă lăsați să mă gândesc o săptămână, s-ar putea să-mi vină una în minte".) Cu toate acestea, randamentul său în funcția pe care a deținut-o a contribuit la îmbunătățirea imaginii vicepreședintelui și a rolului său constituțional. Între 1955 și 1957, Eisenhower s-a confruntat cu o serie de boli grave, printre care o criză cardiacă, una de ileită și un atac cerebral. În timp ce Eisenhower se afla în incapacitatea de a-și exercita funcția, Nixon a trebuit să conducă mai multe sesiuni ale cabinetului și întâlnirile Consiliului Național de Securitate, deși puterea de decizie se afla în mâinile unui cerc restrâns de consilieri ai lui Eisenhower, din care Nixon fusese mereu exclus. După atacul cerebral suferit, Eisenhower a semnat un acord cu Nixon cu privire la puterea și responsabilitățile vicepreședintelui în cazul în care președintele se află în incapacitatea de a-și exercita funcția; acordul a fost respectat și de administrațiile ulterioare, până în 1967, când a fost adoptat al 21-lea Amendament la Constituția SUA. În timpul mandatelor sale, Nixon s-a remarcat și prin numărul mare de călătorii întreprinse în străinătate, cărora li s-a făcut multă publicitate, printre care una în America Latină în 1958 (o călătorie pe care jurnalistul Walter Lippmann a catalogat-o drept „un Pearl Harbor diplomatic") – în timpul căreia protestatarii antiamericani i-au lovit cu pietre mașina și au scuipat asupra ei –, și una la Moscova, în Uniunea Sovietică, în 1959, care s-a remarcat printr-un schimb neașteptat de replici usturătoare, „o discuție ca la piață" între premierul sovietic Nichita Hrușciov și Nixon.

Alegerile din 1960

În 1960, Nixon a fost nominalizat de către partidul său pentru a candida la președinția SUA împotriva democratului John F. Kennedy. Campania a rămas celebră datorită numărului fără precedent de dezbateri televizate (patru) între cei doi candidați. Deși Nixon s-a remarcat prin capacitățile oratorice, Kennedy a reușit să ofere o imagine plină de farmec în care se îmbinau tinerețea, energia și o înaltă ținută, care i-a făcut pe mulți să creadă că va câștiga alegerile. În cadrul celei mai strânse curse prezidențiale, de la cea dintre Grover Cleveland și James G. Blaine din 1884, Nixon a pierdut în fața lui Kennedy la o diferență de mai puțin de 120 000 de voturi. Citând anumite neregularități care avuseseră loc în Illinois și în Texas, mulți observatori au pus la îndoială câștigarea alegerilor de către Kennedy și unii republicani de marcă – printre care și Eisenhower – l-au îndemnat pe Nixon să conteste rezultatul alegerilor. Totuși, acesta nu a făcut-o, susținând că dezbaterile cu privire la încercările de fraudă la urne și însăși ideea că funcția de președinte poate fi obținută prin fraudă electorală reprezintă cel mai prost exemplu pe care SUA l-ar putea da celorlalte țări în care au loc primele alegeri democratice.

Criticii și susținătorii lui Nixon, atât la acel moment, cât și mai târziu, l-au lăudat pentru demnitatea și altruismul de care a dat dovadă când și-a acceptat înfrângerea și a dezmințit zvonurile conform cărora ar fi pierdut funcția de președinte din cauza fraudelor electorale.

Nixon s-a retras apoi în California, unde a scris bestsellerul *Șase momente de răscruce*

(Six Crises, 1961). În 1962 s-a hotărât, nefiind foarte convins să candideze la funcția de guvernator al Californiei, însă a pierdut, așa cum se așteptase, în fața democratului Edmund G. („Pat") Brown. Într-o conferință postelectorală memorabilă, el și-a anunțat retragerea din politică și a lansat o critică la adresa presei, declarând că ziariștii „nu îl vor mai vedea pe Dick Nixon umblând de colo până colo fără rost". S-a mutat la New York pentru a practica avocatura și, în anii următori, și-a câștigat reputația de expert în afaceri externe și de conducător capabil să colaboreze atât cu moderații, cât și cu conservatorii din partidul său.

Președinte al SUA

În 1968, Nixon a fost nominalizat de Partidul Republican pentru a candida la președinția SUA și a pus bazele unei coaliții care îi includea pe conservatorii din Sud, conduși de senatorul Strom Thurmond, guvernatorul Carolinei de Sud. În schimbul susținerii, Nixon le-a promis că va desemna „construcționiști severi" în sistemul judecătoresc federal, că va numi un sudist la Curtea Supremă și că va propune pentru funcția de vicepreședinte un candidat agreat de cei din Sud. Alături de guvernatorul statului Maryland, Spiro Agnew (care candida pentru postul de vicepreședinte), Nixon și-a făcut campanie împotriva democraților Hubert H. Humphrey și George Wallace promițând încheierea Războiului din Vietnam – Nixon susținea că are „un plan secret" care avea să pună capăt războiului –, reinstaurarea legii și a ordinii publice în orașe, înăsprirea măsurilor cu privire la drogurile ilegale și neobligativitatea stagiului militar. Humphrey, care, în calitate de vicepreședinte, purta povara politicilor nepopulare adoptate de președintele Lyndon B. Johnson pentru Războiul din Vietnam, a cerut încetarea bombardamentelor în Vietnamul de Nord, catalogându-le drept „un risc de neacceptat în vederea obținerii păcii". Johnson însuși a ordonat încetarea bombardamentelor pe 31 octombrie, cu aproape o săptămână înainte de alegeri, în vederea pregătirii negocierilor cu guvernul de la Hanoi. Dacă ar fi luat această măsură mai devreme, Humphrey ar fi câștigat alegerile, sondajele preliminare arătând că strânsese foarte multe voturi în timpul ultimelor zile de campanie. Nixon a câștigat cu un scor strâns: 31,7 milioane de voturi față de cele aproape 30,9 milioane ale lui Humphrey; în colegiul electoral, scorul a fost de 301 la 191.

Politicile interne

Richard M. Nixon, 1970
UPI

În ciuda scepticismului unor analiști, care erau de părere că Nixon va fi un președinte care „nu va face nimic", administrația sa a întreprins o serie de reforme importante cu privire la politicile de asistență socială, drepturi civile, aplicare a legii, mediu etc. Programul de asistență familială (Family Assistance Program, FAP) propus de Nixon intenționa să înlocuiască programul Ajutorul pentru familiile cu copii în întreținere (Aid to Families with Dependent Children, AFDC) și ar fi oferit familiilor sărace un venit anual sigur (Nixon prefera să-l numească „impozit negativ pe venit"). Deși programul nu a trecut de Senat, eșecul său a dus la apariția unui număr din ce în ce mai mare de amendamente, care conțineau idei asemănătoare: Venitul suplimentar din asigurări (Supplemental Security Income, SSI), care garanta un venit persoanelor în vârstă, nevăzătorilor și persoanelor cu dizabilități; Ajustări automate ale costului vieții (Automatic Cost-of-living Adjustments, COLAs), pentru cei care beneficiau de ajutor social. Mai mult, a determinat extinderea și îmbunătățirea programelor deja existente, precum cele cu privire la bonurile de masă și la asigurările de sănătate pentru familiile cu venituri mici. În ce privește drepturile civile, administrația Nixon a instituit așa-numitele politici „rezervate": un anumit număr de locuri de muncă era destinat minorităților prin proiecte imobiliare finanțate cu bani de la stat (primul program care denota „o măsură concretă" luată de guvern). Deși Nixon s-a opus programului care susținea transportul copiilor la școală cu autobuze speciale și a întârziat luarea unor măsuri pentru eliminarea segregării rasiale din școli până când a fost obligat să o facă (în urma unui ordin federal), în timpul mandatului său, numărul studenților afro-americani care învățau în școli speciale s-a redus drastic. Mai mult, au crescut simțitor fondurile guvernamentale alocate numeroaselor fundații care apărau drepturile cetățenilor, ca în cazul Comisiei pentru Egalitatea Șanselor în Domeniul Muncii (EEOC). Ca răspuns la presiunile exercitate de organizațiile care se ocupau cu apărarea drepturilor consumatorului și cu protecția mediului, Nixon a propus un

set de legi care a dus la crearea Agenției pentru Securitate și Sănătate în Muncă (OSHA) și a Agenției pentru Protecția Mediului (EPA). Programul său Noul federalism, care presupunea împărțirea veniturilor încasate între statele federale, a oferit guvernelor locale miliarde de dolari proveniți din taxe federale.

Înainte de 1973, cele mai importante probleme interne cu care se confruntase Nixon erau cele economice. Pentru a reduce inflația, a încercat inițial să reducă cheltuielile federale, însă, începând cu 1971, propunerile sale de buget cuprindeau deficite de mai multe miliarde de dolari (cele mai mari din istoria SUA până la acel moment). Noua politică economică a lui Nixon, anunțată în august 1971 ca răspuns la creșterea inflației, a numărului de șomeri și a deficitului comerțului, cuprindea o devalorizare de 8% a monedei, noi taxe asupra produselor de import și controale fără precedent asupra prețurilor și salariilor. Aceste politici au dus la o îmbunătățire temporară a economiei până la sfârșitul lui 1972, însă, odată cu sistarea controlului asupra prețurilor și salariilor, inflația a cunoscut o creștere și mai mare, atingând 8,8% în 1973 și 12,2% în 1974.

Războiul din Vietnam

Căutând să încheie „o pace onorabilă" cu Vietnamul, Nixon a început prin a reduce numărul personalului militar detașat în Vietnam. Sub politica sa de „vietnamizare", răspunderea luptelor a fost transferată trupelor din Vietnamul de Sud care depindeau, totuși, în continuare de sprijinul aerian și de proviziile acordate de americani. În același timp însă, Nixon a reluat atacurile cu bombe asupra Vietnamului de Nord (atacuri sistate de președintele Johnson în octombrie 1968) și a înmulțit atacurile aeriene și la sol asupra țărilor vecine, Cambodgia și Laos. În primăvara lui 1970, trupele americane și sud-vietnameze au atacat sanctuarele nord-vietnameze din Cambodgia, atacuri care au declanșat proteste în toate statele americane; un astfel de protest, care a avut loc la Universitatea de Stat din Kent pe 4 mai 1970, s-a încheiat tragic atunci când soldații din Garda Națională din Ohio au tras asupra grupului format din cca 2 000 de demonstranți, omorând patru persoane și rănind alte nouă.

După un lung șir de negocieri între consilierul pe probleme de securitate națională Henry Kissinger și ministrul de externe nord-vietnamez Le Duc Tho, cele două părți au ajuns la un acord în octombrie 1972, iar Kissinger a anunțat că „pacea era aproape". Dar sud-vietnamezii au ridicat obiecții, iar acordul a eșuat. Campania de 11 zile de bombardamente intensive care a vizat Hanoiul, precum și alte orașe nord-vietnameze, de la sfârșitul lunii decembrie (așa-numitele Bombardamente de Crăciun), a fost urmată de alte negocieri și, în ianuarie 1973, s-a ajuns la un nou acord, care a fost semnat la Paris. Acordul prevedea încetarea imediată a focului, retragerea personalului militar american, eliberarea tuturor prizonierilor de război și detașarea de trupe internaționale care să mențină pacea în zonă. Pentru colaborarea lor la acest acord de pace, Kissinger și Tho au primit, în 1973, Premiul Nobel pentru pace (Tho a refuzat însă premiul).

China și Uniunea Sovietică

Cea mai mare realizare a lui Nixon în afacerile externe a fost reluarea (după o pauză de 21 de ani) relațiilor diplomatice cu Republica Populară Chineză. După un șir de contacte diplomatice care au avut loc în 1970 și după ridicarea restricțiilor impuse Chinei în ce privește comerțului și vizele (1971), guvernul chinez s-a arătat interesat de discuții la nivel înalt, iar Nixon l-a trimis pe Henry Kissinger în China pentru negocieri secrete. Îmbunătățirea relațiilor a devenit evidentă odată cu „diplomația ping-pong", dusă de echipele de tenis de masă ale Americii și Chinei în vizitele reciproce dintre 1971 și 1972. Vizita lui Nixon în China din lunile februarie–martie 1972, prima vizită făcută de un președinte american în funcție, s-a încheiat cu Comunicatul de la Shanghai, în urma căruia SUA recunoșteau conceptul de „o singură Chină" și că Taiwanul face parte din teritoriul chinez.

Relațiile bune cu China, menținute de SUA și pentru a profita de pe urma conflictului sino-sovietic de la finele anilor 1960, i-au oferit lui Nixon un avantaj în discuțiile cu Uniunea Sovietică; în 1971, aceasta din urmă dădea semne că ar fi dorit să-și îmbunătățească relațiile cu SUA. În mai 1972, Nixon a făcut o vizită oficială la Moscova pentru a semna zece acorduri oficiale, printre cele mai importante fiind tratatele pentru limitarea armelor nucleare, cunoscute sub numele de SALT I (Strategic Arms Limitation Talks), și tratatele asupra reducerii armamentelor strategice, bazate pe discuțiile purtate între SUA și Uniunea Sovietică (care începuseră încă din 1969) și pe un memorandum – Principiile de bază

ale relațiilor americano-sovietice (Basic Principles of U.S.-Soviet Relations) –, care rezuma noua relație dintre cele două țări ce intrau într-o nouă epocă, desfășurată sub semnul „relaxării".

Orientul Mijlociu și America Latină

Nixon nu s-a bucurat de același succes în Orientul Mijlociu, acolo unde planul amplu pentru pace întocmit de administrația sa și denumit Planul Rogers (după numele primului secretar de stat al lui Nixon, William Rogers) a fost respins atât de Israel, cât și de Uniunea Sovietică. După Războiul arabo-israelian din 1973 (numit și Războiul de Yom Kippur), vizitele dese făcute de Kissinger între statele arabe și Israel, poreclite „diplomație de tip navetă", au condus la negocierea unor acorduri de dezarmare, însă nu au reușit să îmbunătățească relațiile dintre SUA și statele arabe.

Temându-se de o revoluție comunistă în America Latină, administrația Nixon a ajutat la subminarea coaliției guvernamentale a președintelui marxist al statului Chile, Salvador Allende, ales în 1970. După ce Allende a naționalizat companiile miniere deținute de americani, administrația Nixon a restricționat accesul statului Chile la ajutor economic internațional, a descurajat investițiile private, a mărit numărul ajutoarelor către armata chiliană, a încercat să dezvolte parteneriate secrete cu oficialii militari și politici care erau împotriva lui Allende și a întreprins numeroase măsuri de destabilizare, printre care finanțarea cu milioane de dolari a grupărilor de opoziție chiliene între 1970 și 1973. În septembrie 1973, guvernul lui Allende a fost răsturnat printr-o lovitură militară condusă de comandantul-șef al armatei, generalul Augusto Pinochet.

Scandalul Watergate și alte scandaluri

Renominalizat alături de Agnew în 1972, Nixon l-a învins pe contracandidatul său, senatorul democrat-liberal George S. McGovern, cu o majoritate zdrobitoare de voturi, una dintre cele mai mari victorii de acest gen din istoria alegerilor din SUA: 46,7 milioane la 28,9 (vot popular) și 520 la 17 (votul electorilor). În ciuda victoriei răsunătoare, Nixon avea să demisioneze în mod rușinos din funcție în urma celui mai urât scandal politic din istoria SUA.

Scandalul Watergate a scos la iveală activități ilegale întreprinse de Nixon și de consilierii săi: spargerea sediului și interceptarea convorbirilor telefonice care au avut loc la sediul național al Partidului Democrat de la complexul de birouri Watergate din Washington DC; ulterior, aceștia au fost acuzați și de alte delicte minore comise atât înainte, cât și după spargere. Cei cinci bărbați implicați în spargere, angajați de Consiliul pentru realegerea președintelui (Committee to Re-elect the President) al Partidului Republican, au fost arestați și trimiși în judecată pe 17 iunie 1972. În zilele care au urmat arestării, Nixon l-a însărcinat în secret pe consilierul juridic al Casei Albe, John Dean, să mușamalizeze situația și să ascundă urmele care conduceau la administrația prezidențială. Mai mult, Nixon a obstrucționat ancheta FBI și a autorizat furnizarea unor sume de bani spărgătorilor, într-un efort de a-i împiedica să implice administrația în afacere.

Mai multe ziare importante au investigat posibila implicare a Casei Albe în spargere. În fruntea lor se aflau *Washington Post* și cei doi reporteri vânători de știri ai ziarului, Carl Bernstein și Bob Woodward, ale căror articole s-au bazat pe informații primite de la o sursă cu numele de cod Deep Throat („Gâtlej Adânc"). Identitatea misteriosului Deep Throat a devenit o știre în sine și a dus la o mulțime de speculații timp de zeci de ani. (W. Mark Felt, ofițer de rang superior în cadrul FBI la momentul investigațiilor, s-a autodeconspirat în 2005.) În februarie 1973, a fost desemnată o comisie specială a Senatului, condusă de senatorul Sam Ervin, pentru a investiga scandalul Watergate. În cadrul audierilor televizate, Dean l-a acuzat pe președinte de implicare în mușamalizarea afacerii, iar alți martori au descris activități ilegale comise de organizatorii campaniei și din administrația prezidențială, printre care folosirea agenților federale pentru a-i hărțui pe „dușmanii" lui Nixon (numele lor figurând pe „o listă a dușmanilor" care număra politicieni importanți, jurnaliști, artiști, academicieni etc.) și acte de spionaj politic întreprinse de o unitate specială de investigații de la Casa Albă, alcătuită din „instalatori", cum erau numiți membrii ei (deoarece se ocupau cu investigarea scurgerilor de informații în presă).

În iulie, comisia a descoperit că, în 1969, Nixon dispusese instalarea unui sistem de înregistrare la Casa Albă și că toate conversațiile pe care președintele le avusese în Biroul Oval fuseseră înregistrate. Când înregistrările au fost cerute oficial de către Archibald Cox, procurorul desemnat să investigheze Afacerea Watergate, Nixon a refuzat să le predea, oferind în schimb un rezumat al stenogramelor. Cox a refuzat însă oferta președintelui. Apoi, într-o serie

de episoade care aveau să devină cunoscute sub denumirea "masacrul de sâmbătă seara", Nixon i-a ordonat procurorului general Elliot Richardson să-l concedieze pe Cox, iar Richardson a preferat să demisioneze decât să se supună ordinului. Nixon l-a concediat mai apoi pe asistentul lui Richardson, William Ruckelshaus, după ce și acesta, la rândul său, refuzase să-l concedieze pe Cox. Acesta a fost, în cele din urmă, înlăturat din funcție de către ministrul adjunct al justiției, generalul Robert Bork, deși o curte districtuală federală avea să decreteze acțiunea ca fiind ilegală.

În timp ce mulți cereau inițierea procedurii de demitere *(impeachment)* din funcție a președintelui, Nixon a fost de acord cu numirea unui alt procuror special, Leon Jaworski, și a promis că nu-l va concedia fără acordul Congresului. După ce a susținut, în timpul unei conferințe de presă, că „nu este un escroc", Nixon a făcut publice șapte dintre cele nouă casete cerute de Cox (de pe una dintre casete lipsea un fragment de 18 minute și 30 de secunde). Deși incriminatoare, casetele nu conțineau „arma crimei" care să poată dovedi că președintele însuși a ordonat spargerea sau că ar fi încercat să obstrucționeze justiția. Jaworski avea să ceară 64 de casete, pe care Nixon a refuzat în continuare să le predea citând „privilegiul executiv". În iulie 1974, Curtea Supremă a declarat în unanimitate că motivele erau neîntemeiate. La acel moment, Comitetul Judiciar al Camerei Reprezentanților începuse deja investigațiile asupra inițierii procedurii de demitere din funcție a președintelui, în baza a trei articole care se refereau la obstrucționarea justiției, abuzul de putere și la refuzul de a respecta citațiile emise de Congres. Pe 5 august, în conformitate cu decizia Curții Supreme, Nixon a trimis transcrierile stenogramelor unei conversații înregistrate pe data de 23 iunie 1972, în timpul căreia el pusese la cale un plan de a se folosi de CIA pentru a bloca investigațiile demarate de FBI cu privire la spargerea care avusese lor la Watergate. „Arma crimei" fusese, în sfârșit, găsită.

În seara zilei de 8 august 1974, confruntându-se cu perspectiva aproape sigură a demiterii de către Camera Reprezentanților, precum și cu cea a condamnării din partea Senatului, Nixon și-a anunțat demisia, care intra în vigoare a doua zi la prânz. Exemplul său a fost urmat de Gerald Ford, pe care Nixon îl numise vicepreședinte în 1973, după ce Agnew demisionase în urma acuzațiilor de comitere a infracțiunilor de dare de mită, șantaj și evaziune fiscală, în timpul exercitării funcției de guvernator al statului Maryland. Nixon a fost grațiat de președintele Ford pe 8 septembrie 1974.

Retragerea și ultimii ani din viață

Împreună cu soția, Nixon s-a retras pe proprietatea din San Clemente, California. Aici, a scris *RN: Memoriile lui Richard Nixon* (RN: The Memoirs of Richard Nixon, 1978) și mai multe cărți despre modul de funcționare a afacerilor internaționale și despre politica externă a SUA, reabilitându-și imaginea în fața publicului și făcându-și reputația de politician respectat și de expert în politică externă. Și-a petrecut ultimii ani din viață pledând pentru acordarea de sprijin politic și financiar Rusiei, precum și celorlalte țări ex-sovietice. A murit în urma unei puternice comoții cerebrale la New York, în aprilie 1994, la zece luni după ce soția sa murise de cancer la plămâni. În cadrul ceremoniilor funerare care au urmat, președintele Bill Clinton, printre mulți alți demnitari, i-a adus elogii, amintind de realizările sale din diplomație. A fost înmormântat alături de soția sa, în Yorba Linda.

Nizam al-Mulk
născut Abu Ali Hasan ibn Ali

(1018/1019, Tus, Khorasan, Iran - 14.10.1092, Nahavand)

Vizir persan în timpul dinastiei sultanilor turci Selgiucizi. A slujit dinastia Ghaznavizilor înainte de a-l sluji pe Alp-Arslan, ca guvernator al regiunii Khorasan. În 1063 a fost numit vizir, poziție pe care a ocupat-o timp de 30 de ani, slujindu-l pe fiul lui Alp-Arslan, Malik-Șah, din momentul urcării acestuia pe tron. Crezând că puterea unui conducător ar trebui să fie absolută și conducătorul ar trebui să păstreze stabilitatea și tradițiile imperiului, și-a notat ideile în *Cartea guvernului* (Seyasat-nameh). Este considerat întruchiparea noțiunii de vizir și de musulman sunnit credincios. A promovat madrasa drept centru de învățătură, mai ales pentru a combate propaganda șiită. A fost asasinat probabil de un asasin ismailit, după ce a pierdut favorurile lui Malik-Șah.

Njáls saga *sau* saga Njála *sau* saga Burnt Njáll

Sagă a islandezilor, una dintre cele mai lungi și probabil cea mai valoroasă. Acțiunea se desfășoară într-o societate unde legăturile de sânge impun obligații inevitabile și onoarea cere răzbunare

pentru nedreptățile din trecut. Saga prezintă cea mai clară imagine a vieții islandeze din timpurile mitice. Starea de spirit care stăpânește întreaga operă este pesimismul tragic. Personajele sale puternic redate, care variază de la ipostazele comice la cele sinistre, includ doi eroi - Gunnar (Gunther), un tânăr viteaz, inocent și generos, și Njál, un bărbat înțelept și prudent, înzestrat cu darul profeției.

Njörd

Zeu scandinav al vântului, al mării și al bogățiilor acesteia. Ajutorul său era invocat în călătoriile pe mare și la vânătoare și era considerat, de asemenea, zeul prosperității. Era tatăl lui Freyr și Freya, concepuți cu sora lui. Tribul lui Njörd, Vanii, l-a oferit ca ostatic tribului rival al Asenilor și uriașa Skadi l-a ales drept soț. Căsătoria s-a destrămat deoarece Njörd a preferat să locuiască la Naótún, casa sa de pe malul mării, în timp ce Skadi era mai fericită în locuința de la munte a tatălui său. Câteva tradiții susțin că Njörd a fost conducătorul divin al suedezilor.

Nkomo, Joshua (Mqubuko Nyongolo)

(n. 19.06.1917, rezervația Semokwe, Matabeleland, Rhodesia - 01.07.1999, Harare, Zimbabwe)

Naționalist zimbabwian (inițial rhodesian) de culoare. Nkomo a contribuit la ducerea războiului de gherilă împotriva stăpânirii albe din Rhodesia, dar forțele sale au jucat un rol mai puțin important decât cele ale lui Robert Mugabe. Ca lider al Uniunii Zimbabwiane a Poporului African (ZAPU) a devenit rivalul de durată al lui Mugabe. Ei au făcut parte dintr-un guvern de coaliție între 1980–1982, dar Nkomo a fost înlăturat în urma ruperii relațiilor dintre ei. ZAPU și Uniunea Națională Africană din Zimbabwe (ZANU) condusă de Mugabe au fuzionat în 1987, pentru a forma Frontul Patriotic-ZANU, iar Nkomo a devenit vicepreședinte în guvernul lui Mugabe în 1990.

Nkrumah, Kwame

(09.1909, Nkroful, Coasta de Aur - 27.04.1972, București, România)

Lider naționalist și președinte al Ghanei (1960–1966). Nkrumah a fost profesor înainte de a merge în Statele Unite pentru a studia literatura și socialismul (1935–1945). În 1949 a format Partidul Adunării Poporului, care susținea protestele pasive, grevele și întreruperea cooperării cu autoritățile britanice. Ales prim-ministru al Coastei de Aur (1952–1960) și apoi președinte al Ghanei independente (1960–1966), Nkrumah a avansat o politică de africanizare și a construit drumuri, școli și spitale noi. După 1960 a acordat o mare parte din timpul său Mișcării Panafricane, în detrimentul economiei Ghanei. După o lovitură de stat eșuată, în 1962, a sporit controlul autoritar, s-a retras din viața publică, a intensificat legăturile cu țările comuniste și a scris cărți despre filozofia politică. Deoarece țara se confrunta cu un colaps economic, a fost destituit în 1966, în timp ce vizita orașul Beijing.

Kwame Nkrumah, 1962

MARC ȘI EVELYNE BERNHEIM/WOODFIN CAMP & ASOCIAȚII

no, teatru ~

Formă de artă teatrală clasică japoneză. Una dintre cele mai vechi forme teatrale existente, drama no are o temă eroică, un cor, o acțiune,* costume și scenarii foarte stilizate. Interpreții, în exclusivitate bărbați, sunt povestitori care se folosesc de înfățișările lor fizice și de mișcări pentru a-și sugera povestea mai degrabă decât să o joace. No (care înseamnă talent sau îndemânare) s-a dezvoltat din forme antice de teatru-dans și a devenit o formă separată în sec. XIV. Cele cinci tipuri de dramă no sunt: *kami* (zeu) care conține o poveste sacră despre un altar shintoist; *shura mono* (piese despre lupte) care se centrează asupra luptătorilor; *katsura mono* (piesa cu peruci) care are ca protagonist o femeie; *gendai mono* (piesă contemporană) sau *kyojo mono* (piesa femeii nebune) care variază în conținut; și *kiri* sau *kichiku* (final sau demon), care include demoni și bestii ciudate. Kanami (1333–1384) și fiul său, Zeami (1363–1443), au scris multe dintre cele mai frumoase texte ale teatrului no; peste 200 au rămas în repertoriul no modern.

noaide

În religia sami, șaman care face legătura între oameni și diferite forțe sau ființe supranaturale. Pentru a ajuta oamenii care suferă de boli sau alte probleme grave, noaide ține o ședință de spiritism foarte teatrală, care include previziunea, transa, confruntarea ființelor supranaturale și tratarea rituală a pacientului. Șamanii noaide pot face atât bine, cât și rău, în trecut lumea temându-se de puterile lor.

Noaptea Cuţitelor Lungi
(30 iunie 1934)

Eliminare a liderilor nazişti de către Adolf Hitler. Temându-se că organizaţia sa paramilitară SA devenise prea puternică, Hitler a ordonat gărzilor de elită SS să-i ucidă pe liderii organizaţiei, inclusiv pe Ernst Röhm. Tot în aceeaşi noapte au fost ucişi şi sute de indivizi suspectaţi a fi adversari ai lui Hitler, printre care Kurt von Schleicher şi Gregor Strasser.

Noaptea de Cristal *sau* Kristallnacht
Noapte de violenţe comise împotriva evreilor, conduse de către membri ai Partidului Naţional-Socialist, pe 9–10 noiembrie 1938, denumită astfel din cauza sticlei sparte rezultate în urma evenimentelor. Violenţele, instigate de către Joseph Goebbels, au dus la uciderea a 91 de evrei şi la rănirea gravă a altor câteva sute. Au fost distruse cca 7 500 de firme evreieşti, iar cca 1 000 de sinagogi au fost arse sau avariate. Gestapo a arestat 30 000 de evrei bogaţi, permiţându-le eliberarea doar în urma predării averilor şi a emigrării imediate. Incidentul a marcat o escaladare a programului nazist de persecuţie a evreilor, prefigurând Holocaustul.

Noaptea Sfântului Bartolomeu, masacrul din ~
(24–25 august 1572)

Ucidere a hughenoţilor francezi din Paris de către catolici. În timpul războaielor religioase, Caterina de Medici a consimţit la un complot al familiei Guise (*vezi* Casa de Guise) în vederea asasinării hughenotului Gaspard II de Coligny. Deoarece acesta a fost doar rănit, Caterina s-a temut să nu se descopere complicitatea ei şi, de aceea, i-a îndemnat în secret pe nobilii ce-i erau fideli să-i asasineze pe toţi şefii hughenoţi care se aflau la Paris pentru nunta viitorului Henric IV. Masacrul a început în noaptea de 24 august şi s-a extins cu repeziciune; după ce liderii au fost ucişi, casele şi prăvăliile hughenoţilor au fost prădate, iar aceştia omorâţi şi aruncaţi în Sena. Chiar şi după emiterea ordinului regal (din 25 august) de încetare a masacrului, atrocităţile au continuat şi s-au răspândit în Rouen, Lyon, Bourges, Orléans şi Bordeaux. Până în octombrie fuseseră ucişi cca 3 000 de hughenoţi numai în Paris şi probabil alte zeci de mii în provinciile Franţei.

Nobel, Alfred (Bernhard)
(21.10.1833, Stockholm, Suedia – 10.12.1896, San Remo, Italia)

Chimist, inginer şi industriaş suedez. Încercările sale de a găsi un mod de prelucrare a nitroglicerinei în condiţii de siguranţă au avut ca rezultat inventarea dinamitei şi a substanţelor explozibile. A construit o reţea de fabrici pentru a produce dinamită şi corporaţii pentru a produce şi lansa pe piaţă explozibilii săi. A continuat să experimenteze explozibili mai puternici, să construiască şi să perfecţioneze detonatori pentru explozibilii care nu explodau la foc (de ex. când erau aprinşi cu un chibrit). Nobel a înregistrat peste 350 de brevete, multe dintre ele fără nici o legătură cu explozibilii (de ex., pielea artificială). O personalitate complexă, atât dinamică, cât şi singuratică, a fost un pacifist, dar a fost etichetat drept „neguţătorul morţii", pentru inventarea explozibililor folosiţi în război. Poate pentru a contrabalansa această denumire, a dedicat cea mai mare parte din imensa lui avere, rezultată din acţiunile industriilor cu explozibilii şi petrol la scară mondială, înfiinţării Premiului Nobel, care a devenit cel mai important dintre toate premiile internaţionale.

Nobel, Premiul ~
Premiu acordat anual de către patru instituţii (trei instituţii suedeze şi una norvegiană) dintr-un fond stabilit conform testamentului lui Alfred B. Nobel. Testamentul cerea ca premiile să fie date „celor care, în timpul anului precedent, au adus cel mai mare beneficiu umanităţii". Din 1901, premiile s-au acordat pentru fizică, chimie, fiziologie sau medicină, literatură şi pace; din 1969, un al şaselea premiu, înfiinţat de către Banca Suediei, s-a acordat pentru ştiinţe economice. Aceste premii sunt considerate cele mai prestigioase din lume.

nocturnă
Piesă pentru pian din sec. XIX. Numele a fost folosit pe la 1812 de către compozitorul scoţian John Field (1782–1837) pentru piese ce aveau o melodie lirică peste acompaniamentul de acorduri întrerupte. Cele mai renumite sunt nocturnele romantice ale lui Frédéric Chopin, asemănătoare ca stil.

nod
În botanică, ţesut moale care se formează pe suprafaţa tăiată sau rănită a unei plante, favorizând vindecarea. Un nod ia naştere din celulele cambiului. La formarea unui nod, unele dintre celulele sale se organizează în zone de creştere, altele dau naştere rădăcinilor, iar altele tulpinilor sau frunzelor. Astfel, un nod poate să regenereze o plantă întreagă.

Laureați ai Premiului Nobel[5]

	fizică		chimie		literatură		psihologie sau medicină		pace		științe economice
1901	Wilhelm Röntgen	Ger.	Jacobus van't Hoff	Olanda	Sully Prudhomme; poet	Franța	Emil von Behring	Ger.	Jean-Henri Dunant Frédéric Passy	Elveția Franța	premiul a fost înființat în 1969
1902	Hendrick Antoon Lorentz Pieter Zeeman	Olanda Olanda	Emil Fischer	Ger.	Theodor Mommsen; istoric	Ger.	Ronald Ross	M.B.	Élie Ducommun Charles-Albert Gobat	Elveția Elveția	
1903	Henri Becquerel Pierre Curie Marie Curie	Franța Franța Franța[2]	Svante Arrhenius	Suedia	Bjørnstjerne Bjørnson; romancier, poet, dramaturg	Norv.	Niels R. Finsen	Dan.	Randal Cremer	M.B.	
1904	Lord Rayleigh	M.B.	Sir William Ramsay	M.B.	Frédéric Mistral; poet José Echegaray y Eizaguirre; dramaturg	Franța Spania	Ivan Pavlov	Rusia	Institutul Internațional al Dreptului	(fondat în 1873)	
1905	Philipp Lenard	Ger.	Adolf von Baeyer	Ger.	Henryk Sienkiewicz; romancier	Polonia	Robert Koch	Ger.	Bertha von Suttner	Austria	
1906	J.J. Thomson	M.B.	Henri Moissan	Franța	Giosuè Carducci; poet	Italia	Camillo Golgi Santiago Ramón y Cajal	Italia Spania	Theodore Roosevelt	SUA	
1907	A.A. Michelson	SUA[2]	Eduard Buchner	Ger.	Rudyard Kipling; poet, romancier	M.B.	Alphonse Laveran	Franța	Ernesto Teodoro Moneta Louis Renault	Italia Franța	
1908	Gabriel Lippmann	Franța	Ernest Rutherford	M.B.	Rudolf Eucken; filozof	Ger.	Paul Ehrlich Ilia Mecinikov	Ger. Rusia	Klas Pontus Arnoldson Fredrik Bajer	Suedia Dan.	
1909	Guglielmo Marconi Ferdinand Braun	Italia Ger.	Wilhelm Ostwald	Ger.	Selma Lagerlöf; romancier	Suedia	Emil Kocher	Elveția	Baron d'Estournelles de Constant Auguste Beernaert	Franța Belgia	
1910	Johannes van der Waals	Olanda	Otto Wallach	Ger.	Paul von Heyse; poet, romancier, dramaturg	Ger.	Albrecht Kossel	Ger.	Biroul Internațional al Păcii	(fondat în 1891)	
1911	Wilhelm Wien	Ger.	Marie Curie	Franța[2]	Maurice Maeterlinck; dramaturg	Belgia	Alvar Gullstrand	Suedia	Tobias Asser Alfred Fried	Olanda Austria	
1912	Nils Gustaf Dalén	Suedia	Victor Grignard Paul Sabatier	Franța Franța	Gerhart Hauptmann; dramaturg	Ger.	Alexis Carrel	Franța	Elihu Root	SUA	
1913	Heike Kamerlingh Onnes	Olanda	Alfred Werner	Elveția[2]	Rabindranath Tagore; poet	India	Charles Richet	Franța	Henri-Marie Lafontaine	Belgia	
1914	Max von Laue	Ger.	Theodore Richards	SUA	neacordat	-	Robert Bárány	Austria	neacordat	-	
1915	William Bragg Lawrence Bragg	M.B. M.B.	Richard Willstätter	Ger.	Romain Rolland; romancier	Franța	neacordat	-	neacordat	-	
1916	(neacordat)	-	neacordat	-	Verner von Heidenstam; poet	Suedia	neacordat	-	neacordat	-	
1917	Charles Barkla	M.B.	neacordat	-	Karl Gjellerup; romancier Henrik Pantoppidan; romancier	Dan. Dan.	neacordat	-	Comitetul Internațional al Crucii Roșii	(fondat în 1863)	
1918	Max Planck	Ger.	Fritz Haber	Ger.	Erik Axel Karlfeldt refuzat	Suedia	neacordat	-	neacordat	-	
1919	Johannes Stark	Ger.	neacordat	-	Carl Spitteler; poet, romancier	Elveția	Jules Bordet	Belgia	Woodrow Wilson	SUA	
1920	Charles Guillaume	Elveția	Walther Nernst	Ger.	Knut Hamsun; romancier	Norv.	August Krogh	Dan.	Léon Bourgeois	Franța	
1921	Albert Einstein	Elveția[2]	Frederick Soddy	M.B.	Anatole France; romancier	Franța	neacordat	-	Karl Branting Christian Lous Lange	Suedia Norv.	
1922	Niels Bohr	Dan.	Francis Aston	M.B.	Jacinta Benavente y Martínez; dramaturg	Spania	A.V. Hill Otto Meyerhof	M.B. Ger.	Fridtjof Nansen	Norv.	
1923	Robert Millikan	SUA	Fritz Pregl	Austria	William Butler Yeats; poet	Irlanda	F.G. Banting J.J.R. Macleod	Canada M.B.	neacordat	-	
1924	Manna Siegbahn	Suedia	neînmânat	-	Wladyslaw Reymont; romancier	Polonia	Willem Einthoven	Olanda	neacordat	-	
1925	James Franck Gustav Hertz	Ger. Ger.	Richard Zsigmondy	Austria	George Bernard Shaw; dramaturg	Irlanda	neacordat	-	Sir Austen Chamberlain Charles G. Dawes	M.B. SUA	
1926	Jean Perrin	Franța	The Svedberg	Suedia	Grazia Deledda; romancier	Italia	Johannes Fibiger	Dan.	Aristide Briand Gustav Stresemann	Franța Ger.	
1927	Arthur Holly Compton C.T.R. Wilson	SUA M.B.	Heinrich Wieland	Ger.	Henri Bergson; filozof	Franța[2]	Julius Wagner-Jauregg	Austria	Ferdinand Buisson Ludwig Quidde	Franța Ger.	

Laureați ai Premiului Nobel[1] (continuare)

	fizică		chimie		literatură		psihologie sau medicină		pace		științe economice
1928	Owen Richardson	M.B.	Adolf Windaus	Ger.	Sigrid Undset; romancier	Norv.	Charles Nicolle	Franța	neacordat	-	
1929	Louis-Victor de Broglie	Franța	Arthur Harden	M.B.	Thomas Mann; romancier	Ger.	Christiaan Eijkman	Olanda	Frank B. Kellogg	SUA	
			Hans von Euler-Chelpin	Suedia[2]			Sir Frederick Hopkins	M.B.			
1930	Sir Chandrasekhara	India	Hans Fischer	Ger.	Sinclair Lewis; romancier	SUA	Karl Landsteiner	SUA[2]	Nathan Söderblom	Suedia	
	Raman										
1931	(neacordat)	-	Carl Bosch	Ger.	Erik Axel Karlfeldt; poet	Suedia	Otto Warburg	Ger.	Jane Addams	SUA	
			Friedrich Bergius	Ger.	(acordat post-mortem)				Nicholas Murray Butler	SUA	
1932	Werner Heisenberg	Ger.	Irving Langmuir	SUA	John Galsworthy;	M.B.	Edgar D. Adrian	M.B.	neacordat	-	
					romancier		Sir Charles Sherrington	M.B.			
1933	P.A.M. Dirac	M.B.	neacordat	-	Ivan Bunin; poet,	URSS	Thomas Hunt Morgan	SUA	Sir Norman Angell	M.B.	
	Erwin Schrödinger	Austria			romancier						
1934	(neînmânat)	-	Harold Urey	SUA	Luigi Pirandello;	Italia	George R. Minot	SUA	Arthur Henderson	M.B.	
					dramaturg		William P. Murphy	SUA			
							George H. Whipple	SUA			
1935	James Chadwick	M.B.	Frédéric Joliot-Curie	Franța	neacordat	-	Hans Spemann	Ger.	Carl von Ossietzky	Ger.	
			Irène Joliot-Curie	Franța							
1936	Victor Hess	Austria	Peter Debye	Olanda	Eugene O'Neill; dramaturg	SUA	Sir Henry Dale	M.B.	Carlos Saavedra Lamas	Arg.	
	Carl Anderson	SUA					Otto Loewi	Ger.			
1937	Clinton Davisson	SUA	Norman Haworth	M.B.	Roger Martin du Gard;	Franța	Albert Szent-Györgyi	Ungaria	Vicontele Cecil de	M.B.	
	George Paget Thomson	M.B.	Paul Karrer	Elveția	romancier				Chelwood		
1938	Enrico Fermi	Italia	Richard Kuhn (refuzat)[3]	Ger.	Pearl Buck; romancier	SUA	Corneille Heymans	Belgia	Oficiul Internațional	(fondat	
									al Refugiaților Nansen	în 1931)	
1939	Ernest Lawrence	SUA	Adolf Butenandt	Ger.	Frans Eemil Sillanpää;	Fin.	Gerhard Domagk	Ger.	neacordat	-	
			(refuzat)[3]		romancier		(refuzat)[3]				
			Leopold Ruzicka	Elveția[2]							
1943	Otto Stern	SUA[2]	George de Hevesy	Ungaria	neacordat	-	Henrik Dam	Dan.	neacordat	-	
							Edward A. Doisy	SUA			
1944	Isidor Rabi	SUA[2]	Otto Hahn	Ger.	Johannes V. Jensen;	Dan.	Joseph Erlanger	SUA	Comitetul Internațional	(fondat	
					romancier		Herbert S. Gasser	SUA	al Crucii Roșii	în 1863)	
1945	Wolfgang Pauli	Austria	Artturi Virtanen	Fin.	Gabriela Mistral; poet	Chile	Sir A. Fleming	M.B.	Cordell Hull	SUA	
							Ernst Boris Chain	M.B.[2]			
							Sir Howard Florey	Austral.			
1946	P.W. Bridgman	SUA	James Sumner	SUA	Hermann Hesse; romancier	Elveția[2]	Hermann J. Muller	SUA	Emily Greene Balch	SUA	
			John Northrop	SUA					John R. Mott	SUA	
			Wendell Stanley	SUA							
1947	Sir Edward Appleton	M.B.	Sir Robert Robinson	M.B.	André Gide; romancier,	Franța	Carl F. Cori	SUA[2]	American Friends Service	SUA	
					eseist		Gerty T. Cori	SUA[2]	Committee		
							Bernardo Houssay	Argen.	Friends Service Council	M.B.	
1948	Patrick Blackett	M.B.	Arne Tiselius	Suedia	T.S. Eliot; poet, critic	M.B.[2]	Paul Müller	Elveția	(neacordat)	-	
1949	Yukawa Hideki	Japonia	William Giauque	SUA	William Faulkner;	SUA	Walter Rudolf Hess	Elveția	Lord Boyd-Orr	M.B.	
					romancier		Antonio Egas Moniz	Port.			
1950	Cecil Powell	M.B.	Otto Diels	Ger.	Bertrand Russell;	M.B.	Philip S. Hench	SUA	Ralph Bunche	SUA	
			Kurt Alder	Ger.	filozof		Edward C. Kendall	SUA			
							Tadeus Retchstein	Elveția[2]			
1951	Sir John Cockcroft	M.B.	Edwin McMillan	SUA	Pär Lagerkvist; romancier	Suedia	Max Theiler	RSA	Léon Jouhaux	Franța	
	E.T.S. Walton	Irlanda	Glenn Seaborg	SUA							
1952	Felix Bloch	SUA[2]	A.J.P. Martin	M.B.	François Mauriac; poet,	Franța	Selman A. Waksman	SUA[2]	Albert Schweitzer	Alsacia	
	E.M. Purcell	SUA	R.L.M. Synge	M.B.	romancier, dramaturg						
1953	Frits Zernike	Olanda	Hermann Staudinger	Ger.	Sir Winston Churchill;	M.B.	Fritz A. Lipmann	SUA[2]	George C. Marshall	SUA	
					istoric, orator		Hans A. Krebs	SUA[2]			
1954	Max Born	M.B.[2]	Linus Pauling	SUA	Ernest Hemingway;	SUA	John F. Enders	SUA	Înaltul Comisariat ONU	(fondat	
	Walther Bothe	Ger.			romancier		Thomas H. Weller	SUA	pentru Refugiați	în 1951)	
							Frederick Robbins	SUA	neacordat		
1955	Willis Lamb, Jr.	SUA	Vincent Du Vigneaud	SUA	Halldór Laxness;	Islanda	Axel Hugo Theorell	Suedia		-	
	Polykarp Kusch	SUA[2]			romancier						

Laureați ai Premiului Nobel[1] (continuare)

	fizică		chimie		literatură		psihologie sau medicină		pace		științe economice	
1956	William Shockley John Bardeen Walter H. Brattain	SUA SUA SUA	Nikolai Semionov Sir Cyril Hinshelwood	URSS M.B.	Juan Ramon Jimenez; poet	Spania	Werner Forssmann Dickinson Richards André F. Cournand	Ger. SUA SUA[2]	(neacordat)	–		
1957	Tsung-Dao Lee Chen Ning Yang	China China	Sir Alexander Todd	M.B.	Albert Camus; romancier, dramaturg	Franța	Daniel Bovet	Italia[2]	Lester B. Pearson	Canada		
1958	Pavel A. Cerenkov Ilia M. Frank Igor Y. Tamm	URSS URSS URSS	Frederick Sanger	M.B.	Boris Pasternak; romancier, poet (refuzat)	URSS	George W. Beadle Edward L. Tatum Joshua Lederberg	SUA SUA SUA	Dominique Georges Pire	Belgia		
1959	Emilio Segrè Owen Chamberlain	SUA[2] SUA	Jaroslav Heyrovsky	Cehosl.	Salvatore Quasimodo; poet	Italia	Severo Ochoa Arthur Kornberg	SUA[2] SUA	Philip Noel-Baker	M.B.		
1960	Donald Glaser	SUA	Willard Libby	SUA	Saint-John Perse; poet	Franța	Sir Macfarlane Burnet Peter B. Medawar	Austral. M.B.	Albert Lutuli	RSA		
1961	Robert Hofstadter Rudolf Mössbauer	SUA Ger.	Melvin Calvin	SUA	Ivo Andric; romancier	Iugosl.	Georg von Békésy	SUA[2]	Dag Hammarskjöld	Suedia		
1962	Lev D. Landau	URSS	John C. Kendrew Max F. Perutz	M.B. M.B.[2]	John Steinbeck; romancier	SUA	Francis H.C. Crick James D. Watson Maurice Wilkins	M.B. SUA M.B.	Linus Pauling	SUA		
1963	J. Hans D. Jensen Maria Goeppert Mayer Eugene Paul Wigner	Ger. SUA[2] SUA[2]	Giulio Natta Karl Ziegler	Italia Ger.	George Seferis; poet	Grecia	Sir John Eccles Alan Lloyd Hodgkin Andrew Huxley	Austral. M.B. M.B.	Comitettul Internațional al Crucii Roșii Liga Societăților de Cruce Roșie	(sediile lor centrale la Geneva)		
1964	Charles H. Townes Nikolai G. Basov Aleksandr M. Prohorov	SUA URSS URSS	Dorothy M.C. Hodgkin	M.B.	Jean-Paul Sartre; filozof, dramaturg (refuzat)	Franța	Konrad Bloch Feodor Lynen	SUA[2] Ger.	Martin Luther King, Jr.	SUA		
1965	Julian S. Schwinger Richard P. Feynman Tomonaga Shin'ichiro	SUA SUA Japonia	R.B. Woodward	SUA	Mihail Șolohov; romancier	URSS	François Jacob Jacques Monod André Lwoff	Franța Franța Franța	Fondul ONU pentru Copii (UNICEF)	(fondat în 1946)		
1966	Alfred Kastler	Franța	Robert S. Mulliken	SUA	Shmuel Yosef Agnon; romancier Nelly Sachs; poet	Israel[2] Suedia[2]	Charles B. Huggins Francis Peyton Rous	SUA[2] SUA	(neacordat)	–		
1967	Hans A. Bethe	SUA[2]	Manfred Eigen Ronald G.W. Norrish George Porter	Ger. M.B. M.B.	Miguel Ángel Asturias; romancier	Guat.	Haldan Keffer Hartline George Wald Ragnar A. Granit	SUA SUA Suedia	(neacordat)	–		
1968	Luis W. Alvarez	SUA	Lars Onsager	SUA[2]	Kawabata Yasunari; romancier	Japonia	Robert W. Holley Har Gobind Khorana Marshall W. Nirenberg	SUA SUA[2] SUA	René Cassin	Franța		
1969	Murray Gell-Man	SUA	Derek H.R. Barton Odd Hassel	M.B. Norv.	Samuel Beckett; romancier, dramaturg	Irlanda	Max Delbrück A.D. Hershey Salvador E. Luria	SUA[2] SUA SUA[2]	Organizația Internațională a Muncii	(fondat în 1919)	Ragnar Frisch Jan Tinbergen	Norv. Olanda
1970	Hannes Alfvén Louis Néel	Suedia Franța	Luis F. Leloir	Argen.[2]	Aleksandr Soljenițîn; romancier	URSS	Julius Axelrod Sir Bernard Katz Ulf von Euler	SUA M.B.[2] Suedia	Norman E. Borlaug	SUA	Paul A. Samuelson	SUA
1971	Dennis Gabor	M.B.[2]	Gerhard Herzberg	Canada[2]	Pablo Neruda; poet	Chile	Earl W. Sutherland, Jr.	SUA	Willy Brandt	Ger.	Simon Kuznets	SUA[2]
1972	John Bardeen Leon N. Cooper John R. Schrieffer	SUA SUA SUA	Christian B. Anfinsen Stanford Moore William H. Stein	SUA SUA SUA	Heinrich Böll; romancier	Ger.	Gerald M. Edelman Rodney Porter	SUA M.B.	(neacordat)	–	Sir John Hicks Kenneth J. Arrow	M.B. SUA
1973	Leo Esaki Ivor Giaever Brian D. Josephson	Japonia SUA[2] M.B.	Ernst Fischer Geoffrey Wilkinson	Ger. M.B.	Patrick White; romancier	Austral.	Karl von Frisch Konrad Lorenz Nikolaas Tinbergen	Austria Austria M.B.[2]	Henry Kissinger Le Duc Tho (refuzat)	SUA Vietnam de Nord	Wassily Leontief	SUA
1974	Sir Martin Ryle Antony Hewish	M.B. M.B.	Paul J. Flory	SUA	Eyvind Johnson; romancier Harry Martinson; romancier, poet	Suedia Suedia	Albert Claude Christian R. de Duve George E. Palade	SUA[2] Belgia SUA[2]	Sato Eisaku Seán MacBride	Japonia Irlanda	Gunnar Myrdal Friedrich von Hayek	Suedia M.B.
1975	Aage N. Bohr Ben R. Mottelson L. James Rainwater	Dan. Dan.[2] SUA	John W. Cornforth Vladimir Prelog	M.B. Elveția	Eugenio Montale; poet	Italia	Renato Dulbecco Howard M. Temin David Baltimore	SUA[2] SUA SUA	Andrei D. Saharov	URSS	Leonid V. Kantorovici Tjailing C. Koopmans	URSS SUA[2]

Laureați ai Premiului Nobel[1] (continuare)

	fizică		chimie		literatură		psihologie sau medicină		pace		științe economice	
1976	Burton Richter	SUA	William N. Lipscomb	SUA	Saul Bellow; romancier	SUA[2]	Baruch S. Blumberg	SUA	Mairead Corrigan	Irl. N.	Milton Friedman	SUA
	Samuel C.C. Ting	SUA					D. Carleton Gajdusek	SUA	Betty Williams	Irl. N		
1977	Philip W. Anderson	SUA	Ilya Prigogine	Belgia	Vicente Aleixandre; poet	Spania	Rosalyn S. Yalow	SUA	Amnesty International	(fondat	Bertil Ohlin	Suedia
	Sir Nevill F. Mott	M.B.					Roger Guillemin	SUA		în 1961)	James Meade	M.B.
	John H. Van Vleck	SUA					Andrew Schally	SUA				
1978	Piotr L. Kapița	URSS	Peter D. Mitchell	M.B.	Isaac Bashevis Singer;	SUA[2]	Werner Arber	Elveția	Menachem Begin	Israel	Herbert A. Simon	SUA
	Arno A. Penzias	SUA[2]			romancier		Daniel Nathans	SUA	Anwar el-Sadat	Egipt		
	Robert W.Wilson	SUA					Hamilton O. Smith	SUA				
1979	Sheldon Glashow	SUA	Herbert C. Brown	SUA[2]	Odysseus Elytis; poet	Grecia	Allan M. Cormack	SUA[2]	Maica Teresa din Calcutta	India[2]	Sir W. Arthur Lewis	M.B.
	Abdus Salam	Pak.	Georg Wittig	Ger. V.			Godfrey N. Hounsfield	M.B.			Theodore W. Schultz	SUA
	Steven Weinberg	SUA										
1980	James W. Cronin	SUA	Paul Berg	SUA	Czeslaw Milosz; poet	SUA[2]	Baruj Benacerraf	SUA[2]	Adolfo Perez Esquivel	Argen.	Lawrence R. Klein	SUA
	Val Logsdon Fitch	SUA	Walter Gilbert	SUA			George D. Snell	SUA				
			Frederick Sanger	M.B.			Jean Dausset	Franța				
1981	Kai M. Siegbahn	Suedia	Fukui Kenichi	Japonia	Elias Canetti;	Bulg.	Roger W. Sperry	SUA	Înaltul Comisariat ONU	(fondat	James Tobin	SUA
	Nicolaas Bloembergen	SUA[2]	Roald Hoffmann	SUA[2]	romancier și eseist		Torsten N. Wiesel	Suedia	pentru Refugiați	în 1951)		
	Arthur L Schawlow	SUA					David H. Hubel	SUA[2]	Alva Myrdal			
1982	Kenneth G. Wilson	SUA	Aaron Klug	M.B.[2]	Gabriel García	Columbia	Sune K. Bergström	Suedia	Alfonso Garcia Robles	Suedia	George Stigler	SUA
					Marquez; romancier,		Bengt I. Samuelsson	Suedia		Mexic		
					jurnalist, critic social		John R. Vane	M.B.	Lech Walesa			
1983	Subrahmanyan	SUA	Henry Taube	SUA	William Golding;	M.B.	Barbara McClintock	SUA		Polonia	Gerard Debreu	SUA
	Chandrasekhar				romancier							
	William A. Fowler	SUA							Desmond Tutu			
1984	Carlo Rubbia	Italia	Bruce Merrifield	SUA	Jaroslav Seifert; poet	Cehosl.	Niels K. Jerne	M.B.-Dan.		RSA	Sir Richard Stone	M.B.
	Simon van der Meer	Olanda					Georges J.F. Köhler	Ger. V.				
							César Milstein	Argen.	Organizația internațională			
1985	Klaus von Klitzing	Ger. V.	Herbert A. Hauptman	SUA	Claude Simon; romancier	Franța	Michael S. Brown	SUA	a fizicienilor pentru	(fondat	Franco Modigliani	SUA
			Jerome Karle	SUA			Joseph L. Goldstein	SUA	prevenirea războiului	în 1980)		
									nuclear			
1986	Ernst Ruska	Ger. V.	Dudley R. Herschbach	SUA	Wole Soyinka;	Nigeria	Stanley Cohen	SUA	Elie Wiesel	SUA[2]	James M. Buchanan	SUA
	Gerd Binnig	Ger. V.	Yuan T. Lee	SUA	dramaturg; poet		Rita Levi-Montalcini	Italia				
	Heinrich Rohrer	Elveția	John C. Polanyi	Canada								
1987	J. Georg Bednorz	Ger. V.	Donald J. Cram	SUA	Joseph Brodsky;	SUA[2]	Tonegawa Susumu	Japonia	Oscar Arias Sánchez	Costa Rica	Robert M. Solow	SUA
	K. Alex Müller	Elveția	Charles J. Pedersen	SUA	poet și eseist							
			Jean-Marie Lehn	Franța								
1988	Leon M. Lederman	SUA	Johann Deisenhofer	Ger. V.	Naguib Mahfouz;	Egipt	Sir James W. Black	M.B.	Forțele ONU de menținere		Maurice Allais	Franța
	Melvin Schwartz	SUA	Robert Huber	Ger. V.	romancier		Gertrude B. Elion	SUA	a păcii			
	Jack Steinberger	SUA	Hartmut Michel	Ger. V.			George H. Hitchings	SUA				
1989	Norman F. Ramsey	SUA	Sidney Altman	SUA	Camilo José Cela;	Spania	J. Michael Bishop	SUA	Dalai Lama	Tibet	Trygve Haavelmo	Norv.
	Hans G. Dehmelt	SUA	Thomas R. Cech	SUA	romancier		Harold E. Varmus	SUA				
	Wolfgang Paul	Ger. V.										
1990	Jerome I. Friedman	SUA	Elias James Corey	SUA	Octavio Paz;	Mexic	Joseph E. Murray	SUA	Mihail Sergheievici	URSS	Harry M. Markowitz	SUA
	Henry W. Kendall	SUA			poet și eseist		E. Donnall Thomas	SUA	Gorbaciov		Merton H. Miller	SUA
	Richard E. Taylor	Canada									William F. Sharpe	SUA
1991	Pierre-Gilles de Gennes	Franța	Richard R. Ernst	Elveția	Nadine Gordimer;	RSA	Erwin Neher	Ger.	Aung San Suu Kyi	Myanmar	Ronald H. Coase	SUA
					romancier		Bert Sakmann	Ger.				
1992	Georges Charpak	Franța	Rudolph A. Marcus	SUA[2]	Derek Walcott; poet	St.Lucia	Edmond H. Fischer	SUA	Rigoberta Menchú	Guat.	Gary S. Becker	SUA
							Edwin G. Krebs	SUA				
1993	Russell A. Hulse	SUA	Kary B. Mullis	SUA	Toni Morrison; romancier	SUA	Richard J. Roberts	M.B.	F.W. de Klerk	RSA	Robert W. Fogel	SUA
	Joseph H. Taylor, Jr.	SUA	Michael Smith	Canada			Phillip A. Sharp	SUA	Nelson Mandela	RSA	Douglass C. North	SUA
1994	Bertram N. Brockhouse	Canada	George A. Olah	SUA	Oe Kenzaburo; romancier	Japonia	Alfred G. Gilman	SUA	Yasser Arafat	Pales-	John C. Harsanyi	SUA[2]
	Clifford G. Shull	SUA					Martin Rodbell	SUA		tina	John F. Nash	SUA
									Shimon Peres	Israel	Reinhard Selten	Ger.
									Yitzhak Rabin	Israel		

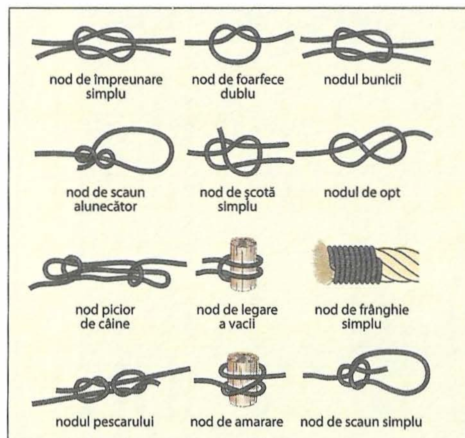
Laureați ai Premiului Nobel[1] (continuare)

	fizică		chimie		literatură		psihologie sau medicină		pace		științe economice	
1995	Martin L. Perl	SUA	Paul Crutzen	Olanda	Seamus Heaney; poet	Irlanda	Edward B. Lewis	SUA	Joseph Rotblat	M.B.[2]	Robert E. Lucas, Jr.	SUA
	Frederick Reines	SUA	Mario Molina	SUA[2]			Christiane Nüsstein-	Ger.	Conferințele Pugwash	(fondat		
			F. Sherwood Rowland	SUA			Volhard		despre Știință și Afaceri	în 1957)		
							Eric F. Wieschaus	SUA	mondiale			
1996	David M. Lee	SUA	Robert F. Curl, Jr.	SUA	Wislawa Szymborska;	Polonia	Peter C. Doherty	Austral.	Carlos Ximenes Belo	Timorese	James A. Mirrlees	M.B.
	Douglas D. Osheroff	SUA	Sir Harold W. Kroto	M.B.	poet		Rolf M. Zinkernagel	Elveția	José Ramos-Horta	Timorese	William Vickrey	SUA
	Robert C. Richardson	SUA	Richard E. Smalley	SUA								
1997	Steven Chu	SUA	Paul Boyer	SUA	Dario Fo; dramaturg,	Italia	Stanley B. Prusiner	SUA	Campania Internațională	(fondat	Robert C. Merton	SUA
	Claude Cohen-Tannoudji	Franța[2]	Jens C. Skou	Dan.	actor				pentru interzicerea	în 1992)		
	William D. Phillips	SUA	John E. Walker	M.B.					minelor de teren		Myron S. Scholes	SUA
1998	Robert B. Laughlin	SUA	Walter Kohn	SUA[2]	José Saramago;	Port.	Robert E. Furchgott	SUA	Jody Williams	SUA	Amartya Sen	India
	Horst L. Störmer	SUA[2]	John A. Pople	SUA	romancier		Louis J. Ignarro	SUA	John Hume	Irl. N.		
	Daniel C. Tsui	SUA[2]					Ferid Murad	SUA	David Trimble	Irl. N.		
1999	Gerardus t'Hooft	Olanda	Ahmed H. Zewail	Egipt/	Günter Grass; romancier	Ger.	Günter Blobel	SUA[2]	Doctors Without Borders	(fondat	Robert A. Mundell	Canada
	Martinus J.G. Veltman	Olanda		SUA						în 1971)		
2000	Zhores I. Alferov	Rusia	Alan J. Heeger	SUA	Gao Xingjian; romancier,	Franța[2]	Arvid Carlsson	Suedia	Kim Dae Jung	Cor. S.	James J. Heekman	SUA
	Jack S. Kilby	SUA	Alan G. MacDiarmid	SUA[2]	dramaturg		Paul Greengard	SUA			Daniel L McFadden	SUA
	Herbert Kroemer	Ger.	Shirakawa Hideki	Japonia			Eric Kandel	SUA[2]				
2001	Eric A. Cornell	SUA	William S. Knowles	SUA	Sir V.S. Naipaul,	Trin.	Leland H. Hartwell	SUA	ONU	(fondat	George A. Akerlof	SUA
	Wolfgang Ketterle	Ger.	Noyori Ryoji	Japonia	romancier		R. Timothy Hunt	M.B.		în 1945)	A. Michael Spense	SUA
	Carl E. Wieman	SUA	K. Barry Sharpless	SUA			Sir Paul M. Nurse	M.B.	Kofi Annan	Ghana	Joseph E. Stiglitz	SUA
2002	Davis, Raymond, Jr.	SUA	Fenn, John B.	SUA	Kertész, Imre; romancier	Ung.	Brenner, Sydney	M.B.	Carter, Jimmy	SUA	Kahneman, Daniel	SUA/
	Giacconi, Riccardo	SUA	Tanaka Koichi	Japonia			Horvitz, H. Robert	SUA				Israel
	Koshiba Masatoshi	Japonia	Wüthrich, Kurt	Elveția			Sulston, John E.	SUA			Smith, Vernon L.	SUA
2003	Abrikosov, Alexei A.	SUA	Agre, Peter	SUA	Coetzee, J.M.; romancier	RSA	Lauterbur, Paul	SUA	Ebadi, Shirin	Iran	Engle, Robert F.	SUA
	Ginzburg, Vitali L.	Rusia	MacKinnon, Roderick	SUA			Mansfield, Sir Peter	M.B.			Granger, Clive W.J.	M.B.
	Leggett, Anthony J.	SUA										
2004	Gross, David J.	SUA	Ciechanover, Aaron	Israel	Jelinek, Elfriede;	Austria	Axel, Richard	SUA	Maathai, Wangari	Kenia	Kydland, Finn E.	Norv.
	Politzer, H. David	SUA	Hershko, Avram	Israel	romancier, dramaturg		Buck, Linda B.	SUA			Prescott, Edward C.	SUA
	Wilczek, Frank	SUA	Rose, Irwin	SUA								
2005	Glauber, Roy J.	SUA	Chauvin, Yves	Franța	Pinter, Harold; dramaturg	M.B.	Marshall, Barry J.	Austral.	ElBaradei, Mohamed	Egipt	Aumann, Robert J.	Israel
	Hall, John L.	SUA	Grubbs, Robert H.	SUA			Warren, J. Robin	Austral.	Agenția Internațională	(fondată	Schelling, Thomas C.	SUA
	Hänsch, Theodor W.	Ger.	Schrock, Richard R.	SUA					pentru Energie Atomică	în 1957)		
2006	Mather, John C.	SUA	Kornberg, Roger D.	SUA	Pamuk, Orhan;	Turcia	Fire, Andrew Z.	SUA	Grameen Bank	(fondată	Phelps, Edmund S.	SUA
	Smoot, George F.	SUA			romancier		Mello, Craig C.	SUA		în 1976)		
									Yunus, Muhammad	Banglad.		
2007	Fert, Albert	Franța	Ertl, Gerhard	Ger.	Lessing, Doris; romancier	SUA	Capecchi, Mario R.	SUA	Gore, Al	SUA	Hurwicz, Leonid	SUA
	Grünberg, Peter	Ger.					Evans, Sir Martin J.	M.B.	Conferința	(fondată	Maskin, Eric S.	SUA
							Smithies, Oliver	SUA	Interguvernamentală	în 1988)	Myerson, Roger B.	SUA
									despre schimbarea climei			
2008	Kobayashi Makoto	Japonia	Chalfie, Martin	SUA	Le Clézio, Jean-Marie	Franța	Barré-Sinoussi, Françoise	Franța	Ahtisaari, Martti	Finl.	Krugman, Paul	SUA
	Maskawa Toshihide	Japonia	Shimomura, Osamu	SUA	Gustave; romancier, eseist		Montagnier, Luc	Franța				
	Nambu, Yoichiro	SUA	Tsien, Roger Y.	SUA			zur Hausen, Harald	Ger.				
2009	Boyle, Willard	SUA	Ramakrishnan,		Müller, Herta,	Ger.	Blackburn, Elizabeth	SUA	Obama, Barack	SUA	Ostrom, Elinor	SUA
	Smith, George E.	SUA	Venkatraman	SUA	romancier		Szostak, Jack	SUA			Williamson, Oliver	SUA
			Steitz, Thomas A.	SUA			Greider, Carol	SUA				
			Yonath, Ada E.	Israel								

[1] Naționalitatea menționată reprezintă cetățenia laureatului la momentul decernării premiului.
[2] Cetățean naturalizat.
[3] Adolf Hitler le-a interzis germanilor să accepte premiile Nobel (ianuarie 1937).
[4] Între 1940-1942 nu s-au decernat premii.

nod

Intersecție a unor părți dintr-una sau mai multe sfori, corzi sau alte materiale pliabile, legate într-una sau mai multe bucle. Este folosit în general pentru a lega obiectele unele de altele. Nodurile au existat de când oamenii au folosit pentru prima dată liane și fibre în formă de corzi, pentru a fixa sau atașa de un lemn capete de piatră, formând astfel topoare primitive; de asemenea, se foloseau în realizarea plaselor și a capcanelor. Nodurile au devenit mai sofisticate atunci când au început să fie folosite la frânghiile sau parâmele care controlau catargele navelor, astfel meșteșugul devenind o artă a marinarilor. Nodurile sunt folosite și de excursioniști, alpiniști, escaladori, pescari și țesători.

Exemple de noduri obișnuite

nodul

În geologie, concrețiune minerală rotunjită, care diferă de formațiunea unde apare și poate fi separată de aceasta. Nodulii sunt de obicei alungiți și au o suprafață neregulată; sunt, în general, orientați paralel cu stratificația rocii-gazdă. Silexurile (cremenea), sideritele și fosforitele apar în mod obișnuit ca noduli. Nodulii bogați în mangan se găsesc pe fundul oceanelor.

nodul limfatic

În anatomie, masă mică, rotundă de țesut limfoid depozitat în țesutul conjunctiv. Nodulii se întâlnesc de-a lungul vaselor limfatice, grupate în unele zone (de ex. gâtul, zona inghinală și axilară). Filtrează bacteriile și alte materiale străine din limfă și le predau limfocitelor și macrofagelor, care le absorb; celulele se multiplică în funcție de acumularea acestor materiale, astfel încât nodulii limfatici se umflă în timpul infecțiilor. Nodulii produc, de asemenea, limfocite și anticorpi, cu ajutorul cărora transportă aceste materiale prin limfă în întregul sistem limfatic. În cazul maladiei Hodgkin și al altor limfoame, celulele maligne ale limfei se înmulțesc, cauzând umflarea nodulului limfatic. Alte forme de cancer invadează deseori vasele limfatice, care pot transporta celulele de la tumoare la nodulii limfatici, unde sunt izolate și se dezvoltă în tumori secundare. De aceea nodulii limfatici sunt îndepărtați în cadrul chirurgiei cancerului, pentru a detecta sau preveni extinderea tumorii.

Noe

Personaj biblic din Geneză. Fiu al lui Lameh și al nouălea descendent al lui Adam, a fost un om de o evlavie fără pată, care a fost ales de Dumnezeu să perpetueze specia umană, după ce contemporanii săi păcătoși urmau să piară în potop. Urmând instrucțiunile lui Dumnezeu, Noe a construit o arcă și a luat în ea câte un mascul și câte o femelă din fiecare specie de animale din lume. După ce apele s-au retras, Dumnezeu a trimis un curcubeu pe cer drept garanție a promisiunii sale de a nu mai pedepsi omenirea vreodată prin potop. Noe a fost tatăl lui Sem, Ham și Iafet, din care se presupune că a descins întreaga rasă umană. Noe este considerat a fi și cel care a descoperit cultivarea viței-de-vie.

Noel-Baker, Philip John
ulterior Baron Noel-Baker (din orașul Derby) *născut* Philip John Baker

(01.11.1889, Londra, Anglia - 08.10.1982, Londra)

Om de stat britanic, susținător al dezarmării. A lucrat pentru secretariatul Ligii Națiunilor în perioada 1919–1922 și a predat relații internaționale la Universitatea din Londra între 1924–1929. A fost membru al Camerei Comunelor (1929–1931 și 1936–1970) și ministru între 1945 și 1961. A contribuit la redactarea cartei Națiunilor Unite și s-a angajat în campanii vaste de susținere a păcii, prin dezarmarea multilaterală. Alergător olimpic în 1912, 1920 și 1924, a fost apoi președinte al Consiliului Internațional UNESCO pentru Sport și Recreare Fizică (1960–1982). În 1959 i s-a acordat Premiul Nobel pentru pace.

Nogi Maresuke

(12.1849, Edo, azi Tokyo, Japonia - 13.09.1912, Tokyo)

General japonez din perioada Meiji. A fost guvernatorul provinciei Taiwan (în perioada ocupației japoneze) și a luptat în Războiul ruso-japonez. La moartea împăratului Meiji, Nogi și soția sa au făcut actul suprem de loialitate al samurailor, seppuku. Această acțiune a afectat în mare măsură scriitorii din perioada Meiji, printre care și pe Natsume Soseki și Mori Ogai (1862–1922), și a arătat contrastul dintre trecutul feudal al Japoniei și prezentul ce trecea printr-un proces rapid de modernizare.

Noguchi, Isamu

(17.11.1904, Los Angeles, California, SUA - 30.12.1988, New York, New York)

Sculptor și designer american. Și-a petrecut primii ani din viață în Japonia. După ce a urmat un an pregătitor la Facultatea de Medicină, în cadrul Universității Columbia, a devenit asistentul lui Constantin Brâncuși, la Paris. A fost influențat și de Alberto Giacometti, Alexander Calder, Pablo Picasso și Joan Miró. Studiile sale din primul an de medicină i-au sugerat relația dintre os și piatră, după cum se observă în *Kouros* (1945). Mare parte din opera sa constă în forme rotunjite, de o eleganță abstractă, în piatră lustruită. Îndelungata sa colaborare cu Martha Graham s-a materializat în decoruri pentru numeroase piese de balet. A proiectat, de asemenea, multe sculpturi publice, grădini sculpturale, terenuri de joacă, precum și piese de mobilier.

Noica, Constantin

(12.06.1909, Vitănești, Teleorman, România - 04.12.1987, Păltiniș)

Filozof și eseist român. Format ca tânăr student în climatul spiritual universitar din jurul lui Nae Ionescu, a evoluat, asemenea altor colegi de generație (Emil Cioran, Mircea Eliade), către o filozofie a autenticității cu accente naționaliste (trăirismul): *Mathesis sau bucuriile simple*, 1934, *Concepte deschise în istoria filozofiei la Descartes, Leibniz și Kant*, 1936. Condamnat în anii stalinismului la domiciliu forțat (1949–1958) și la închisoare politică (1958–1964), a revenit în spațiul publicistic la începutul anilor 1970, impunându-se cu autoritate ca mentor și antrenor spiritual al unui grup de elită al tinerei intelectualități românești, numit ulterior „Școala de la Păltiniș" (printre aceștia, Andrei Pleșu, Gabriel Liiceanu, Sorin Vieru). Lansează ideea rezistenței prin cultură la agresiunea dizolvantă a ideologiei comuniste: o disciplină intelectuală de fier și o instrucție filozofică de bază (învățarea limbilor greacă veche și germană și contactul viu și permanent cu marile texte ale gândirii universale). După propriul său model (a tradus și comentat o serie de texte filozofice importante, din presocratici, Platon, Aristotel, comentatori aristotelici, Immanuel Kant, René Descartes etc.), le cerea discipolilor să citească în original marile texte. Fie că tratează teme de istoria filozofiei, de ontologie (*Devenirea întru ființă*, 1981) sau logică (*Scrisori despre logica lui Hermes*, 1986), de gnoseologie sau filozofia culturii (*Douăzeci și șapte trepte ale realului*, 1969, *Rostirea filozofică românească*, 1970, *Sentimentul românesc al ființei*, 1978, *Despărțirea de Goethe*, 1976, *Eminescu sau gânduri despre omul deplin al culturii românești*, 1975), militează pentru „înfăptuiri culturale" majore; lucrările sale sunt scrise într-un stil care îmbină strălucirea expresiei cu rigoarea demonstrației euristice, neologismul cel mai recent cu termeni vechi sau populari, cărora li se conferă o nouă demnitate. Inspirat în parte de fenomenologia heideggeriană, Noica a intenționat conturarea sau detașarea unui „mod de a fi" românesc, implicat în structurile lexicale ale limbii române. A fost un strălucit eseist (*Șase maladii ale spiritului contemporan*, 1978, *Jurnal de idei*, 1990, *Eseuri de duminică*, 1992).

Constantin Noica

nökhör

(în mongolă, tovarăș de arme)

În Mongolia, în timpul domniei lui Genghis-Han (cca 1160–1227), persoană care renunța la loialitatea față de familie și clan pentru a urma un conducător. Mulți mari generali ai lui Genghis-Han erau nökhöri. Astăzi, cuvântul este folosit cu sens mult mai larg.

Noland, Kenneth

(10.04.1924, Asheville, Carolina de Nord, SUA - 05.01.2010, Port Clyde, Maine)

Pictor american. Noland a studiat la Colegiul Black Mountain din Carolina de Nord și apoi la Paris (1948–1949), cu sculptorul francez Ossip Zadkine. Influențat de Helen Frankenthaler și de opera sa, a lucrat, împreună cu Morris Louis, la elaborarea unei tehnici de întindere pe pânză a culorilor

Kenneth Noland,
fotografie de Arnold Newman, 1967

diluate. Această metodă prezintă culorile pure, saturate, ca fiind parte integrală din pânză. Culorile erau utilizate în cercuri concentrice și paralele ale căror forme și proporții corespundeau formei pânzei. Noland a predat la Institutul de Artă Contemporană (1950–1952) și la Universitatea Catolică (1951–1960), ambele din Washington DC, și la Colegiul Bennington (1968) din Vermont.

Nolde, Emil (Hansen)
născut **Emil Hansen**

(07.08.1867, Nolde, lângă Bocholt, Germania – 15.04.1956, Seebüll, lângă Niebüll, Germania de Vest)

Pictor expresionist, gravor și acuarelist german. Născut într-o familie de țărani, își câștiga existența sculptând în lemn. Mai târziu s-a apucat de pictat. Cu toate că a fost, pentru scurt timp, membru al cercului Die Brücke (1906–1907), el rămâne în primul rând un pictor solitar. Un credincios fervent și obsedat de sentimentul păcatului, a creat picturi ca *Dans în jurul vițelului de aur* (Tanz um das Goldene Kalb, 1910), unde frenezia erotică și fețele demonice ale personajelor sunt grosolan desenate, în culori stridente. Într-o expediție etnologică în Indiile de Est (1913–1914) a fost impresionat de puterea artei din acea zonă. La întoarcerea în Europa a realizat peisaje tulburătoare (de ex. *Peisaj din mlaștină* – Marschlandshaft, 1916) și flori viu colorate. Ca artist grafic a fost remarcat în special pentru efectul puternic alb-negru al xilogravurilor sale. Deși a fost nazist, partidul i-a numit opera „degenerată" și i-a interzis să picteze. Operele târzii, de după război, sunt expresia dezamăgirii sale.

nomadism

Mod de viață al populațiilor care nu trăiesc continuu în același loc, ci se mută ciclic sau periodic. Se bazează pe centre temporare a căror stabilitate depinde de existența resurselor de alimente și de posibilitatea de a le exploata. O societate agrară și vânătorească este un tip de grup nomad. Păstorii nomazi, care depind de animale domestice, migrează într-un teritoriu stabilit pentru a găsi pășune pentru animalele lor. Spoitorii sau negustorii nomazi, cum ar fi țiganii și nomazii irlandezi și scoțieni, trăiesc alături de societăți mai vaste, dar își mențin modul de viață nomad. Nomadismul s-a redus în sec. XX, odată cu dezvoltarea centrelor urbane și datorită faptului că guvernele au încercat să normalizeze ori să elimine acest proces.

Nome

Port maritim, 3 505 loc. (2000), situat în partea de V a statului Alaska, în S peninsulei Seward, SUA. Înființat ca tabără minieră, denumită Anvil City, după ce în 1898 a fost descoperit aur în apropiere, la Anvil Creek, a devenit centru al goanei după aur din Alaska, între 1899–1903. Populația sa, estimată în 1900 la 20 000 de locuitori, a scăzut la 852 până în 1920. Extracția aurului a rămas ocupația principală până când terenurile dragate au fost închise, în 1962. Fiind punct final al cursei de sănii Iditarod, este și un centru de provizii pentru NV statului Alaska.

nomenclatură binară

Sistem de denumire a speciilor în care fiecare individ dintr-o specie are o denumire alcătuită din doi termeni: numele genului (cu literă mare) și numele speciei (cu literă mică), ambele fiind scrise cursiv. De exemplu, trandafirul-de-ceai este denumit științific *Rosa odorata*; calul este denumit științific *Equus caballus*. Sistemul a fost dezvoltat de către Carolus Linnaeus la mijlocul sec. XVIII. Numărul denumirilor binomiale a crescut pe măsură ce s-au stabilit noi specii și s-au format mai multe categorii. La sfârșitul sec. XIX nomenclatura mai multor grupuri de organisme era neclară. Comitetele internaționale din domeniul zoologiei, botanicii, bacteriologiei și virusologiei au stabilit de atunci reguli pentru clarificarea acestei situații. *Vezi* taxonomie.

noncognitivism

Negare a teoriilor cognitiviste care afirmă că sentințele morale exprimă judecăți cu privire la stări de fapt. Noncognitiviștii au propus diferite teorii alternative pentru a explica judecățile morale. În *Limbaj, adevăr și logică* (Language, Truth and Logic, 1936), A.J. Ayer a introdus teza emotivistă conform căreia judecățile morale nu sunt nicidecum afirmații (*vezi* emotivism). În *Limbajul moralei* (The Language of Morals, 1952), Richard M. Hare (n. 1919) își exprima acordul cu privire la faptul că în luarea deciziilor morale nu căutăm să descriem nimic, dar a susținut că, prin intermediul lor, noi nu exprimăm doar propriile noastre

atitudini; în schimb, a sugerat că judecățile morale au caracter prescriptiv – adică sunt forme ale unor propoziții imperative (*vezi* prescriptivism).

nonconformist

Protestant englez care nu se conformează doctrinelor sau practicilor Bisericii Angliei. Termenul a fost prima dată folosit după Restaurația monarhiei, în 1660, pentru a descrie congregațiile care s-au separat de biserica națională. Astfel de congregații, numite și separatiste sau disidente, au respins adesea ritualurile sau doctrinele anglicane, ca fiind prea apropiate de catolicism. La sfârșitul sec. XIX, nonconformiștii din confesiuni diferite s-au unit pentru a forma Sinodul Federal al Bisericii Libere. În Anglia și Țara Galilor, termenul este folosit, în mod general, pentru toate cultele protestante din afara anglicanismului, printre care baptiști, congregaționaliști, unitarieni, presbiterieni, metodiști, quakeri sau Bisericile lui Hristos.

Nono, Luigi

(29.01.1924, Veneția, Italia - 08.05.1990, Veneția)

Compozitor italian. Deși a fost student la drept, el a studiat și muzica, avându-i profesori pe Gian Francesco Malipiero (1882–1973), Bruno Maderna (1920–1973) și Herman Scherchen (1891–1966). Operele sale de început *Variațiuni canonice* (Variazioni canoniche), variațiuni orchestrale pe o temă în douăsprezece tonalități a lui Arnold Schönberg, cântate la Darmstadt, în 1950, au atras atenția internațională. În 1955 s-a căsătorit cu fiica acestuia, Nuria. A fost comunist, idealurile sale politice fiind reflectate în titlurile și în textele sale, dintre care multe au provocat controverse și au stârnit reacții. A folosit tehnici aleatorii și serialismul, uneori fragmentând limbajul și folosind sunete prelucrate electronic. Cea mai cunoscută operă a sa este *Intolleranza* (1961).

nootka *sau* nuu-chaf-nulth

(din 1980)

Populație amerindiană de pe coasta de NV a insulei Vancouver, Canada, și din NV statului Washington, SUA. Denumirea nun-cha-nulth, pe care au adaptat-o, în locul denumirii nootka (folosită de alții pentru a-i numi), înseamnă „de-a lungul munților". Vorbesc o limbă wakashan. Înrudiți cultural cu kwakiutl, nootka aveau ca principală ocupație vânătoarea de balene. Migrau periodic, întorcându-se la așezările principale în timpul iernii. Grupurile locale erau de obicei independente din punct de vedere social și politic. Cea mai importantă ceremonie religioasă era dansul șamanului, o reconstituire a temelor mitologice, care se încheia cu un potlatch. Astăzi, populația nootka este alcătuită din aproape 6 000 de persoane.

Nootka, Controversa din strâmtoarea ~

(1790)

Conflict între Spania și Marea Britanie referitor la stăpânirea vaselor de pe coasta de V a Canadei. Pretențiile Spaniei cu privire la coasta de V a Americii de Nord au dus la capturarea a patru nave comerciale britanice în strâmtoarea Nootka, un mic golf din insula Vancouver, Canada. Marea Britanie a amenințat cu războiul, susținând că dobândirea suveranității a necesitat ocuparea de drept a pământului. Spania a cedat în fața cererilor britanice și a semnat o înțelegere prin care recunoștea dreptul fiecărei țări la comerț și la stabilirea de colonii pe un teren neocupat.

noptiță *sau* barba-împăratului

Plantă erbacee perenă ornamentală (*Mirabilis jalapa*; familia *Nictaginaceae*), numită și minunea-din-Perú sau frumusețea-nopții, originară din America tropicală. Este o specie cu creștere rapidă, ce atinge înălțimea de 1 m, cu frunze ovate și pețiol scurt. Tulpinile prezintă umflături în dreptul articulațiilor. În limba engleză, planta se numește „four o'clock" (ora patru), deoarece florile ei, a căror culoare variază de la alb și galben la roz și roșu, uneori în dungi sau cu pete, se deschid după-amiaza târziu (și seara se închid).

nor

Masă vizibilă de picături mici de apă, cristale de gheață sau o combinație din ambele suspendată în aer, de obicei la mare înălțime. În general, norii sunt produși și sunt susținuți în aer de curenții ascendenți. Meteorologii au clasificat norii în primul rând după înfățișarea acestora. Cele zece tipuri principale de nori se împart în trei grupe, în funcție de altitudinea la care se află. Norii înalți, care se găsesc la înălțimi între 13–5 km, sunt, de la cei mai înalți la cei mai joși: cirus, cirocumulus și cirostratus. Norii medii, situați la altitudini de 7–2 km sunt: altocumulus, altostratus și nimbostratus. Norii din grupa cea mai joasă, aflați la 2–0 km, sunt: stratocumulus, stratus, cumulus și cumulonimbus. Stratul de nori superficiali de la nivelul solului sau puțin deasupra acestuia se numește ceață.

nor arzător

(*în franceză, nueé ardente*)

Masă de particule incandescente și gaze asociată cu erupțiile vulcanice. Cu viteze de 160 km/h, aceste avalanșe incandescente, cum sunt uneori denumite, se pot deplasa chiar și pe unele pante puțin înclinate. Temperatura gazelor poate atinge 600–700°C. Norii arzători au o forță distructivă extraordinară, ucigând orice ființă pe care o întâlnesc în calea lor. Majoritatea pot fi întâlniți în zona Cercului de Foc, din Oceanul Pacific. *Vezi și* tuf.

Nora

Oraș antic la SV de Cagliari, în Sardinia. Vestigii din sec. VII î.Hr. indică faptul că locul a fost inițial colonizat de către fenicieni. A fost capitala Sardiniei după cucerirea romană din sec. I d.Hr. Săpăturile arheologice au scos la suprafață vestigiile unui bogat oraș imperial roman, cu un teatru, un apeduct, un templu al Iunonei, un nimfeum și vile particulare așezate într-un port tipic fenician.

Nordenskjöld, (Nils) Adolf Erik *ulterior* Frihere (Baron) Nordenskjöld

(18.11.1832, Helsinki, Finlanda - 12.08.1901, Dalbyö, Suedia)

Geolog, mineralog, geograf și explorator finlandez-suedez. În 1858 s-a stabilit în Stockholm și a devenit profesor și custode la Muzeul Suedez de Stat. A condus mai multe expediții pe Insula Arctică din Spitsbergen între 1864 și 1873; în 1870 a condus o expediție în V Groenlandei. În 1878–1879 a navigat pe vasul cu aburi *Vega* din Norvegia în Alaska, în prima expediție care a traversat cu succes Pasajul de Nord-Est. A fost făcut baron la întoarcerea din această expediție. În 1883 a devenit primul care a trecut de marile bariere de gheață de pe coasta de SE a Groenlandei.

nordici

Vezi vikingi

norepinefrină *sau* noradrenalină

Unul dintre cei doi hormoni catecolaminici (epinefrina sau adrenalina fiind cel de-al doilea) secretat de glandele suprarenale, precum și de terminațiile nervoase, sub formă de neuromediator. Se aseamănă cu adrenalina din punct de vedere chimic, precum și al acțiunii sale asupra organismului, stimulând activitatea sistemului nervos simpatic. Are efect de îngustare a lumenului majorității vaselor de sânge, ca medicament fiind administrat în anumite tipuri de șoc. Noradrenalina este formată din tirozină și poate fi transformată în epinefrină. Hormonul a fost descoperit la mijlocul anilor 1940 de către Ulf von Euler-Chelpin (1905–1983).

Norfolk

District administrativ, 796 733 loc. (2001), în E Angliei. Mărginit de Marea Nordului la N și E și de districtele Suffolk la S, Cambridgeshire și Lincolnshire la V, este situat la o altitudine joasă și are mlaștini cu stuf, printre care și faimoasa Broads, rezultată din exploatarea de turbă din perioada medievală, determinând și o modificare ulterioară a nivelului mării. Aici au fost găsite obiecte datând din Paleolitic, Mezolitic și Neolitic, printre care impresionantele mine de silex din Epoca Pietrei, din Breckland. În Evul Mediu, prosperitatea regiunii a depins în mare parte de lână. Orașele districtului includ și reședința districtuală Norwich. Economia este astăzi în mare parte agrară.

Norfolk

Oraș, 234 403 loc. (2000), în SUA, în SE statului Virginia. Port la râul Elizabeth, este situat chiar la S de Hampton Roads. Înființat în 1682, a fost integrat ca orășel în 1736. Distrus de foc în 1776 și 1799. Febra galbenă a ucis 10% din populație în 1855. În timpul Războiului Civil American, orașul a fost ocupat de trupele unioniste. Prosperitatea a reînceput după 1870, când căile ferate au făcut legătura dintre port și alte centre comerciale. Alături de Newport News și Portsmouth alcătuiește portul Hampton Roads. Navigația, construcția de nave și industria ușoară sunt cele mai importante activități economice. Norfolk este sediul Flotei Atlantice Americane și sediul NATO pentru Comandamentul Aliat Suprem din Atlantic.

Norfolk

Insulă din S Pacificului, teritoriu al Australiei. Situată la jumătatea distanței dintre Noua Caledonie și Noua Zeelandă, are o suprafață de 35 kmp. Descoperită de către căpitanul James Cook în 1774, a devenit colonie penitenciară britanică (1788–1814, 1825–1855). Populația insulei Pitcairn a fost mutată aici în 1856 și mulți rezidenți sunt descendenții membrilor echipajului vasului HMS *Bounty*. Insulă de origine vulcanică, are cu precădere teren accidentat cu păduri de pin Norfolk. Industria principală este turismul.

Norfolk, Thomas Howard, Al doilea duce de ~

(1443,/?/ - 21.05.1524, Framlingham, Suffolk, Anglia)

Nobil englez important din timpul domniilor lui Henric VII și Henric VIII. Fiu al primului duce de Norfolk, a fost numit administratorul moșiei regale și conte de Surrey în 1483. În timp ce lupta pentru Richard III, a fost luat prizonier (și tatăl lui a fost ucis) în Bătălia de la Bosworth Field. După eliberarea sa în 1489 a comandat apărarea granițelor scoțiene și, mai târziu, i-a înfrânt pe scoțieni în Bătălia de la Flodden. Norfolk și-a reluat apoi postul de lord trezorier și consilier particular și a contribuit la căsătoria dintre Margareta Tudor și Iacob IV al Scoției. În 1520 a fost protectorul Angliei, în timpul vizitei lui Henric VIII în Franța.

Norfolk, Thomas Howard, Al treilea duce de ~

(1473 - 25.08.1554, Kenninghall, Norfolk, Anglia)

Nobil englez de seamă în timpul domniei lui Henric VIII. Fiu al celui de-al doilea duce de Norfolk, a fost numit amiral suprem în 1513 și a contribuit la înfrângerea scoțienilor, în Bătălia de la Flodden. Devenind duce după moartea tatălui său (1552), a continuat vrajba cu cardinalul Wolsey, pe care l-a înlocuit din funcția de președinte al consiliului regal, în 1529. A susținut căsătoria nepoatei sale Anne Boleyn cu Henric (1533), dar, mai târziu, ca lord intendent suprem, a prezidat procesul acesteia (1536). A înăbușit cu îndemânare rebeliunea Pelerinajul Grației și în 1540 era cel mai influent dintre consilierii lui Henric. Poziția lui s-a zdruncinat după ce nepoata sa Catherine Howard a fost condamnată la moarte (1542) și propriul fiu, Henry Howard (1517–1547), a fost executat pentru trădare. Închis sub motivul de complicitate cu fiul său, a fost eliberat de regina Maria în 1553.

Norfolk, Thomas Howard, Al patrulea duce de ~

(10.03.1538, Kenninghall, Norfolk, Anglia - 02.06.1572, Londra)

Nobil englez executat pentru intrigile sale împotriva reginei Elisabeta I. A fost nepotul celui de-al treilea duce de Norfolk pe care l-a succedat în 1554. Aflat atât în grațiile reginei Maria, cât și în cele ale reginei Elisabeta, Norfolk a comandat forțele engleze care au invadat Scoția în 1559–1560. A fost delegat să rezolve divergențele dintre Maria, regina Scoției, și nobilimea protestantă a Scoției (1568). A fost implicat într-un plan de eliberare a Mariei din închisoare, căsătorindu-se cu ea, și a fost arestat după o revoltă eșuată a nobililor catolici (1569). Eliberat în 1570, Norfolk a fost atras într-un alt complot cu scopul încoronării Mariei pe tronul Angliei printr-o invazie spaniolă în Anglia; descoperirea acestui complot a dus la arestarea și execuția lui.

Noricum

Regat și provincie antică romană, în partea central-vestică a Europei. Era situată la S de Dunăre și la N de Italia de azi. A fost inițial administrată de o confederație celtică, apoi a fost anexată de Augustus, în cca 15 î.Hr. Avea mine bogate de fier și aur, exploatate de romani. Inscripțiile latine de pe monede indică o cultură romanizată. Împăratul Claudius a sporit importanța câtorva orașe din Noricum și a recrutat soldați din această zonă pentru garda pretoriană în cca 50 d.Hr. Francii s-au stabilit aici la sfârșitul sec. V d.Hr.

Noriega (Morena), Manuel (Antonio)

(n. 11.02.1938, Panama City, Panama)

General panamez care a reprezentat puterea propriu-zisă din spatele președintelui civil. Născut într-o familie săracă, a urmat școala militară din Perú și, la întoarcere, a intrat în Garda Națională a statului Panama. Având funcția de comandant al serviciilor secrete de informații în anii 1970, a cooperat cu Agenția Centrală a Serviciilor Secrete și a negociat eliberarea echipajelor cargobotului american reținut de Cuba, dar cariera sa a fost pătată de rapoarte insistente referitoare la trafic de droguri și brutalitate. În 1989, în funcția de comandant al forțelor armate, a anulat rezultatele alegerilor, care nu i-au fost pe plac. Ca urmare, guvernul american a invadat statul Panama, cu scopul de a-l captura pe Noriega. A fost adus în America pentru proces și acuzat de înșelăciune, trafic de droguri și spălare de bani, fiind condamnat la 40 de ani de închisoare. Ulterior, pedeapsa i-a fost redusă.

Norman, Greg(ory John)

(n. 10.02.1955, Mount Isa, Australia)

Jucător de golf australian. După ce a pierdut turneul U.S. Open din 1984 a câștigat competiția British Open în 1986 și a repetat această victorie în 1993. Poreclit și „Marele rechin alb“, datorită păruui său foarte deschis la culoare și stilului agresiv, a avut în cariera sa 78 de victorii individuale, până în 1998.

Norman, Jessye

(n. 15.09.1945, Augusta, Georgia, SUA)

Soprană americană. A câștigat Concursul Internațional de Muzică de la München în 1986 și a debutat la Berlin, în rolul Elisabetei din *Tannhäuser* (1969). În 1972 a cântat la opera La Scala și a susținut recitaluri de debut în Londra și New York, în cursul anului următor. Culegând laude ani de zile, a apărut pentru prima dată la Metropolitan Opera în *Troienii* (Les Troyens), în 1983, confirmându-și astfel reputația de, probabil, cea mai mare soprană a generației sale. Având o prezență scenică impozantă, cu o voce vibrantă și expresivă, are un repertoriu de operă și concert care variază atât în planul pertinenței, cât și al muzicalității, în cadrul unei arii excepțional de vaste.

normandă, cucerirea ~

(1066)

Cucerire militară a Angliei de către William, duce al Normandiei (ulterior William I), în special prin victoria acestuia împotriva lui Harold II, în Bătălia de la Hastings. Eduard Confesorul l-a numit pe William succesorul său în anul 1051, dar în 1066, când Harold, duce de Wessex, a fost încoronat rege al Angliei în locul său, William a adunat o armată formată din 5 000 de cavaleri normanzi pentru a invada Anglia. După ce a înfrânt armata lui Harold lângă Hastings și a înaintat spre Londra, a fost încoronat rege la Westmister Abbey, în ziua de Crăciun 1066. Revoltele localnicilor au continuat până în 1071, mai ales în Northumbria. Cucerirea normandă a adus puternice schimbări sociale și politice în Anglia, apropiind țara mai mult de Europa apuseană, consolidând feudalismul și înlocuind aristocrația engleză cu cea normandă. Limba engleză a fost supusă unei perioade îndelungate de influență din partea dialectului anglo-francez, care a fost folosit în literatură și la curte până în timpul domniei lui Eduard III și în raporturile legale până în sec. XVII.

Normande, Insulele ~

Grup de insule în Marea Britanie. Situate în Canalul Mânecii, la 16–48 km de coasta vestică a Franței, insulele acoperă o suprafață de 194 kmp. Alcătuite din insulele Jersey, Guernsey, Alderney, Sark și alte câteva insulițe, sunt dependente de guvernul britanic, cu statut autonom. Structuri precum menhirele reprezintă o dovadă a ocupației preistorice. Parte a Normandiei în sec. X d.Hr., insulele au devenit posesiuni britanice în timpul cuceririi normande, în 1066. Insulițele Ecrehous și Les Minquiers au fost motiv de dispută între Franța și Anglia până în 1953, când Curtea Internațională de Justiție a confirmat suveranitatea britanică. Disputa s-a reaprins la sfârșitul sec. XX, deoarece suveranitatea presupunea și drepturi asupra exploatării economice (în special a petrolului). A fost singurul teritoriu ocupat de Germania în Al Doilea Război Mondial. Insulele sunt renumite pentru hergheliile de cai, inclusiv rasele Jersey și Guernsey.

Normandia *în franceză* Normandie

Regiune istorică și culturală, în partea de NV a Franței. Capitala era Rouen. Locuită încă din Paleolitic, populația sa celtică a fost cucerită de romani în cca 56 î.Hr., când intra în componența provinciei Gallia Lugdunensis. Invadată de vikingi la mijlocul sec. IX d.Hr., provincia a fost cedată comandantului acestora, Rollo, în 911 d.Hr., de către Carol III cel Simplu al regatului franc. Vikingii au devenit cunoscuți sub numele de normanzi, de aici venind și numele regiunii. William, duce de Normandia, a unit această regiune cu Anglia (cucerirea normandă, 1066), devenind astfel William I (Cuceritorul) al Angliei. A devenit provincie a Franței în 1450 și a fost împărțită în mai multe regiuni după Revoluția Franceză. În Al Doilea Război Mondial a fost locul invaziei forțelor aliate în Franța ocupată de germani în 1944 (*vezi* campania din Normandia). În ciuda dezvoltării turismului de-a lungul văii înfloritoare a Senei, regiunea și-a păstrat caracteristicile rurale.

Normandia, campania din ~

(6 iunie 1944)

Invazie a forțelor aliate din N Europei în Al Doilea Război Mondial care a început în Normandia, Franța. Numită și Operațiunea Overlord, a fost cea mai mare debarcare atât pe uscat, cât și pe apă din istorie, care a transportat cca 156 000 de militari americani, britanici și canadieni, de-a lungul Canalului Mânecii, în mai mult de 5 000 de nave și 10 000 de avioane. Conduse de generalul Dwight D. Eisenhower, forțele aliate au debarcat pe cinci plaje de pe coastele Normandiei, stabilindu-și poziții pe uscat în ciuda puternicei rezistențe germane și a numeroaselor pierderi suferite pe plajele cu numele de cod Omaha și Juno. Supremația aeriană a aliaților a împiedicat sosirea întăririlor germanilor, iar conflictul dintre Adolf Hitler și generalii săi a întârziat contraatacurile cruciale. Deși au fost întârziate de luptele intense din

jurul orașului Caen și de lângă Cherbourg, trupele aliate au reușit să părăsească pozițiile de pe coastă la jumătatea lunii iulie, începând să traverseze rapid N Franței. Se consideră că eliberarea Parisului la 25 august 1944 marchează sfârșitul campaniei din Normandia.

normanzi

Vikingi sau nordici care s-au stabilit în N Franței (sau în regatul franc) precum și urmașii acestora. Ca pirați păgâni din Danemarca, Norvegia și Islanda, ei au colindat coasta europeană, în sec. VIII. S-au stabilit în partea inferioară a văii Senei în jurul anului 900. În 911 d.Hr., regele Carol III le-a acordat terenuri în zona în care se află azi orașul Rouen, ei extinzându-și teritoriul spre V. Au înființat ducatul Normandiei, ce era guvernat de o dinastie de conducători care se autointitulau conți și duci ai Normandiei. Deși normanzii s-au convertit la creștinism și au adoptat limba franceză, ei au continuat să afișeze cutezanța și dorința de a cuceri caracteristică strămoșilor vikingi. În sec. XI au cucerit Anglia (*vezi* cucerirea normandă) și au colonizat S Italiei și Sicilia. Normanzii au luat parte și la recucerirea Spaniei și la cruciade, iar cei stabiliți în Italia și Sicilia au fost rivalii împăraților bizantini.

Norodom *născut* Vody

(1834, Cambodgia - 24.04.1904, Phnom Penh)

Rege al Cambodgiei (d. 1860–1904). Cambodgia s-a aflat sub vasalitatea unită a Vietnamului și a Siamului (Thailanda) încă din 1802. După moartea tatălui lui Norodom în 1860, Siamul s-a declarat unicul stăpân al Cambodgiei, refuzându-le vietnamezilor participarea la încoronarea lui Norodom. Franța s-a opus pretențiilor siameze asupra țării și l-a forțat pe Norodom să accepte protecția franceză. A fost încoronat în 1864 și, în timpul domniei sale, Franța a ținut sub influența sa afacerile de stat ale Cambodgiei.

Norodom Sihanouk *nume complet* Preah Bat Samdech Preah Norodom Sihanouk

(n. 31.10.1922, Phnom Penh, Cambodgia)

Rege al Cambodgiei între 1941–1955 și 1993-2004; a deținut și alte funcții. A abdicat în favoarea tatălui său, în 1955, devenind prim-ministru al acestuia; a devenit șeful statului la moartea tatălui său în 1960. În timpul Războiului din Vietnam a adoptat o poziție neutră între dreapta radicală și stânga atât în politica externă, cât și în cea internă. Răsturnat de la putere de către Lon Nol în 1970 a organizat o campanie pentru Khmerii Roșii, dar a fost închis după ce aceștia au ajuns la putere, iar majoritatea membrilor familiei sale au fost uciși. Eliberat înaintea unei invazii vietnameze (1979), i-a condamnat atât pe vietnamezi, cât și pe khmerii roșii. În 1982 a devenit președintele unei coaliții fragile de grupări de rezistență. După alegerile susținute de Națiunile Unite din 1993, Adunarea Națională a Cambodgiei a votat pentru reinstaurarea monarhiei și Sihanouk a devenit din nou rege. A abdicat la 7 octombrie 2004; fiul său, Norodom Sihamoni, ales ca succesor, a fost încoronat la 29 octombrie.

Norris, B(enjamin) Frank(lin)

(05.03.1870, Chicago, Illinois, SUA - 25.10.1902, San Francisco, California)

Romancier și nuvelist american. Inițial, Norris a fost corespondent în străinătate, apoi în activitatea editorială. A devenit primul autor american care a adoptat stilul naturalist. Romanul *McTeague* (1899) portretizează o societate lacomă. A revenit la un ideal mai umanist după capodopera sa *Caracatița* (The Octopus, 1901), primul roman dintr-o trilogie proiectată să prezinte forțele economice și sociale implicate în industria grâului. A doua parte, *Groapa* (The Pit), a apărut în 1903, iar cea de-a treia parte a rămas neterminată la moartea autorului. În ciuda tendințelor de a da o aură romantică faptelor, operele sale prezintă imaginea vie, autentică a vieții din California timpului său.

Norris, George W(illiam)

(11.07.1861, Sandusky, Ohio, SUA - 02.09.1944, McCook, Nebraska)

Om politic american. A fost membru în Camera Reprezentanților între 1903–1913. În Senatul american (1913–1943) a redactat cel de-al 20-lea amendament din Constituție, desființând sesiunea realegerii membrilor Congresului. A introdus proiectul de lege prin care stabilea Autoritatea Văii Tennessee și a fost coautor al Actului Norris–La Guardia, care a limitat aplicarea hotărârii judecătorești de suspendare în cazul conflictelor de muncă. Republican independent, afirma despre sine că ar fi „mai degrabă cinstit decât exact".

Nor Roșu *născut* Mahpiua Luta

(1822, pe râul Platte, Teritoriul Nebraska, SUA - 10.12.1909, Agenția Pine Ridge, Dakota de Sud)

Conducător amerindian din Statele Unite. Nor Roșu, cel mai mare șef de trib al indienilor oglala teton dakota (sioux), i-a condus pe indienii sioux și cheyenne în

mişcarea împotriva construirii de către autorităţile americane a drumului Bozeman destinat accesului la zăcămintele aurifere din Teritoriul Montana (1865–1867). A dus o campanie neobosită de atacuri asupra muncitorilor care lucrau pe traseul de la Fort Laramie (în statul Wyoming de astăzi) spre Montana şi a refuzat să poarte negocieri până ce autorităţile americane nu au fost de acord să întrerupă proiectul, moment în care a depus armele şi a acceptat să fie instalat definitiv în Agenţia Nor Roşu din Nebraska.

North, Alex

(04.12.1910, Chester, Pennsylvania, SUA - 08.09.1991, Pacific Palisades, California)

Compozitor de muzică de film şi dirijor american. A studiat la institutele Curtis şi Juilliard. La începutul anilor 1930 a călătorit la Moscova şi a devenit unicul membru american al Uniunii Compozitorilor din Uniunea Sovietică. A compus partituri de balet pentru Martha Graham şi alţii, iar apoi a studiat şi dirijat în Ciudad de México. Partitura lui North pentru *Un tramvai numit dorinţă* (A Streetcar Named Desire, 1951), prima muzică de film bazată pe jazz, l-a făcut cunoscut. Printre zecile de filme pentru care a compus muzica, în peste 30 de ani, se numără şi *Spartacus* (1960), *Cui îi este frică de Virginia Woolf?* (Who's Afraid of Virginia Woolf, 1966) şi *Onoarea familiei Prizzi* (Prizzi's Honor, 1985).

North, Simeon

(13.07.1765, Berlin, Connecticut, SUA - 25.08.1852, Middletown, Connecticut)

Producător american de arme de foc. Încă din 1799 a aprovizionat guvernul american cu pistoale şi puşti. A dezvoltat utilizarea părţilor interşanjabile în fabricare (*vezi* producţie de masă) şi prima maşină de frezat cunoscută. În 1825 a construit o armă care se încărca pe la culasă, cu toate componentele interşanjabile.

North (din Kirtling), Frederick *ulterior* Conte de Guilford

(13.04.1732, Londra, Anglia - 05.08.1792, Londra)

Prim-ministru englez (1770–1782). Ales în parlament la vârsta de 22 de ani, a fost lord al trezoreriei între 1759 şi 1765 şi cancelar al vistieriei între 1767 şi 1770. Ca prim-ministru a susţinut ezitant atât măsurile aspre, cât şi pe cele conciliatorii, referitoare la coloniile americane în anii premergători Revoluţiei Americane. Deşi susţinător şovăielnic al războiului, a fost un agent flexibil al regelui George III. A demisionat la auzul veştii despre înfrângerea lui Charles Cornwallis în timpul asediului de la Yorktown. În 1783 a format o coaliţie de scurtă durată cu vechiul său oponent din Partidul Liberal, Charles James Fox.

Northallerton

Oraş, 10 000 loc. (1981), reşedinţa districtuală a comitatului North Yorkshire din Anglia. A fost locul Bătăliei de la Standard din 1138, în care forţele engleze i-au înfrânt pe susţinătorii scoţieni ai împărătesei Sfântului Imperiu Roman, Matilda, conduşi de unchiul acesteia, regele David I al Scoţiei.

Northampton

Oraş, 194 477 loc. (2001), reşedinţa comitatului Northamptonshire din centrul Angliei. Fiind construit în cca 1100 ca oraş fortificat ce conţinea un castel, existenţa sa a fost confirmată în 1189. În 1460, în timpul Războiului celor Două Roze, aici a fost capturat regele Henric VI de către partizanii casei de York. Zidurile oraşului au rezistat până la Restauraţie, când au fost doborâte din ordinul regelui Carol II, drept pedeapsă pentru faptul că orăşenii i-au susţinut pe partizanii sistemului parlamentar. În prezent este centru comercial şi are, de asemenea, industrie uşoară.

Northampton, Henry Howard, Conte de ~

(25.02.1540, Shottesham, Norfolk, Anglia - 15.06.1614, Londra)

Nobil englez cunoscut pentru intrigile sale din timpul domniei reginei Elisabeta I şi a regelui Iacob I. Fiu mai mic al celui de-al patrulea duce de Norfolk a fost implicat în eforturile de a o elibera pe Maria, regina Scoţiei. A reuşit să intre în graţiile regelui scoţian Iacob VI, care, la urcarea pe tron ca Iacob I al Angliei, l-a numit pe Howard consilierul său privat (1603) şi conte de Northampton (1604). Ca judecător în procesele lui Walter Raleigh (1603) şi Guy Fawkes (1605), i-a declarat vinovaţi.

Northamptonshire

District, 629 676 loc. (2001) în E regiunii centrale a Angliei. Există vestigii ale primelor colonizări preceltice şi romane. Clădirile în stilurile normand şi englez timpuriu se găsesc alături de conace şi case de la ţară ce datează încă din sec. XIII. Comitatul a fost, în cea mai mare parte, susţinător al parlamentului în timpul războaielor civile engleze. Combină viaţa rurală tradiţională cu o economie modernă, alcătuită din ramuri industriale variate, în

centre ca reședința districtuală a comitatului Northampton și Corby.

North Canadian

Râu în S zonei centrale a statului Oklahoma, SUA. Izvorăște dintr-un platou înalt din New Mexico și curge spre E, traversând fâșia de graniță dintre Texas și Oklahoma dincolo de Oklahoma City, pentru a se uni cu Râul Canadian în lacul de acumulare Eufaula. Are o lungime de 1 287 km. Cursul din amonte de râul Wolf, unul dintre afluenții săi, este cunoscut sub numele de râul Beaver.

North Cascade, Parcul Național ~

Parc național, la NV de Washington. Înființat în 1968 pentru a proteja câmpiile acoperite cu zăpadă ale munților, ghețarii, pajiștile alpine și lacurile din partea de N a lanțului Cascade, acoperă o suprafață de 204 436 hectare. Zona Națională de Agrement a lacului Ross împarte parcul în două părți; cea de nord se întinde până la granița canadiană, iar cea de S se unește cu Zona Națională de Agrement a lacului Chelan.

Northcliffe (din Saint Peter), Viconte ~ *născut* Alfred Charles William Harmsworth

(15.07.1865, Chapelizod, lângă Dublin, Irlanda - 14.08.1922, Londra, Anglia)

Editor britanic. După o copilărie săracă și câteva încercări de a se îmbogăți peste noapte, s-a asociat cu fratele său, Harold Sidney Harmsworth (1868–1940), în publicarea unor periodice populare, care au reprezentat punctul de pornire al Tipografiei Amalgamated, la acel timp cel mai mare imperiu tipografic din lume. În 1896 a apărut *Daily Mail*, unul dintre primele ziare englezești care a publicat reportaje accesibile publicului. A fondat, de asemenea, ziarul *Daily Mirror* (1903) și a cumpărat *The Times* (1908), pe care l-a transformat într-un ziar modern. Influența sa a fost foarte puternică în schimbarea rolului presei de la cel pur informativ la cel de exploatator comercial și mijloc de amuzament pentru publicul larg. Este considerat cel mai faimos redactor din istoria presei britanice.

North Down

District, 76 323 loc. (2001), în partea de E a Irlandei de Nord. Situat pe malurile sudice ale lacului Belfast, a fost înființat în 1973, cu Bangor ca sediu administrativ. Majoritatea populației lucrătoare este angajată în Belfast. Turismul este înfloritor, Bangor fiind o cunoscută stațiune maritimă.

North Island/Insula de Nord

Insulă, 2 849 724 loc. (2001), în Noua Zeelandă. Cea mai mică dintre cele două insule principale ale statului, este separată de South Island (Insula de Sud) prin strâmtoarea Cook. Are o suprafață de 115 777 kmp. Majoritatea populației este concentrată pe această insulă și locuiește în orașele Wellington și Auckland.

Northern Pacific Railway Co.

Cale ferată importantă din SUA, care se întinde între St. Paul și Seattle. Congresul a autorizat în 1864 construirea unei căi ferate de la Lacul Superior la coasta pacifică. Finanțată de Jay Cooke până în 1873, lucrarea a fost terminată cu sprijinul lui Henry Villard. Din cauza problemelor financiare din anii 1890, compania a fost reorganizată de J.P. Morgan. Împreună cu James J. Hill, a cărui companie - Great Northern Railway - reprezenta concurența, a încercat să unească cele două căi ferate cu Chicago, Burlington și Quincy din cadrul Companiei Northern Securities. În 1904, Curtea Supremă a declarat că acest lucru reprezintă o violare a legilor antitrust. Cu toate acestea, cele trei companii de căi ferate au întreținut în continuare strânse legături financiare, iar în 1970 li s-a permis să fuzioneze ca Burlington Northern, Inc. În 1980, Burlington Northern a achiziționat Compania St. Louis–San Francisco Railway, iar în 1995, Corporația Santa Fe Pacific.

North Platte *sau* Platte de Nord

Râu ce traversează statele americane Colorado, Wyoming și Nebraska. Una dintre cele două ramificații principale ale râului Platte izvorăște în N statului Colorado, curge spre N în statul Wyoming și apoi se îndreaptă spre E și SE traversând granița statului Nebraska, pentru a se uni cu Platte de Sud și a forma râul Platte. Are o lungime de 1 094 km și face parte din proiectul de irigare, energie și control al inundațiilor din bazinul fluviului Missouri. Are vaste lacuri de acumulare și baraje.

Northrop, John Howard

(05.07.1891, Yonkers, New York, SUA - 27.05.1987, Wickenberg, Arizona)

Biochimist american. Cea mai mare parte din cariera sa a fost membru al Institutului Rockefeller pentru Cercetări Medicale (1916–1962). Primele sale cercetări referitoare la procesele de fermentație au dus la studiul enzimelor esențiale pentru digestie, respirație și pentru procesele comune ale vieții. A stabilit că enzimele

se supun regulilor reacţiilor chimice şi a izolat sub formă cristalină pepsina, tripsina şi chimotripsina şi zimogenii. A împărţit Premiul Nobel, conferit în 1946, cu James B. Sumner şi Wendell M. Stanley.

Northumberland

District administrativ şi istoric, 317 186 loc. (2001), în NE Angliei. Cuprinde câteva insule, printre care Lindisfarne (Insula Sfântă) şi străvechiul regat anglo-saxon al Northumbriei. Relieful este variat, cu câmpii de coastă în E, neregulatele Coline Cheviot şi terenuri mlăştinoase în V, precum şi zone industriale în partea de S a văii râului Tyne. A fost locul colonizărilor preistorice dinainte de începerea stăpânirii romane din 122 d.Hr., când a fost construit Zidul lui Hadrian. A fost scena bătăliilor de la graniţa cu Scoţia până la unirea Scoţiei cu Anglia, în 1603. Pământul pentru agricultură este limitat; complexele industriale produc instalaţii mecanice grele.

Northumberland, John Dudley, Duce de ~

(1502, /?/ - 22.08.1553, Londra, Anglia)

Om politic englez. După ce a ocupat funcţia de viceguvernator în Calais, în timpul ocupaţiei engleze (1538), şi de lord amiral suprem (1542), a luat parte la invazia Scoţiei (1544) şi a capturat oraşul francez Boulogne (1544). A fost numit conte de Warwick (1546), iar în 1547 a devenit membru al consiliului de regenţă care a guvernat pentru tânărul Eduard VI. După ce a pus la cale căderea ducelui de Somerset, Warwick a preluat controlul asupra consiliului de regenţă, (1550). S-a autointitulat duce de Northumberland în 1551 şi a ordonat arestarea şi execuţia lui Somerset, în 1552. A impus respectarea cu stricteţe a doctrinei protestante pentru susţinerea Reformei. În 1553 l-a convins pe regele Eduard VI, care era pe moarte, să-i lase prin testament tronul nurorii lui Northumberland, lady Jane Grey; învins de partizanii Mariei Tudor (Maria I), a fost arestat şi executat pentru trădare.

Northumbria

Regat anglo-saxon din Marea Britanie. Situat între râul Humber şi Firth of Forth, se întindea de la Marea Irlandei la Marea Nordului. Realizările sale religioase, artistice şi intelectuale din sec. VII–IX d.Hr. sunt ilustrate de centre ca Lindisfarne şi în mănăstirile din Wearmouth şi Jarrow. În Jarrow, cunoscut pentru biblioteca sa aleasă, a locuit Sfântul Beda. După expansiunea Northumbriei în sec. VII d.Hr. a devenit cel mai puternic dintre regatele anglo-saxone, înainte de a fi distrus de danezi, care au capturat Yorkul, în 866 d.Hr. În 944 d.Hr., ultimul domnitor de origine scandinavă al Yorkului a fost izgonit şi Northumbria a devenit provincie condusă de un conte în interiorul regatului englez.

North-West Co.

(1783-1821)

Companie canadiano-britanică de comerţ cu blănuri. Operaţiunile se desfăşurau în regiunea Lacului Superior şi în văile râurilor Red, Assiniboine şi Saskatchewan. Mai târziu s-a extins spre N şi V către oceanele Arctic şi Pacific. Când firma concurentă, Compania Golfului Hudson, şi-a înfiinţat o colonie pe Red River (1811–1812), muncitorii companiei North West au distrus-o în timpul masacrului de la Seven Oaks. Muncitorii de la Compania Golfului Hudson s-au răzbunat distrugând filiala companiei North West de la Fort Gibraltar. Guvernul britanic a insistat ca aceste două companii să fuzioneze, în 1821, sub numele de Hudson's Bay Co.

Northwestern, Universitatea ~

Universitate particulară în Evanston, Illinois, înfiinţată în 1851. Este o instituţie de cercetare multilaterală care cuprinde un colegiu de arte şi ştiinţă, şcoli de muzică, educaţie, ştiinţe sociale, studii postuniversitare, drept, medicină şi stomatologie. De asemenea, cuprinde Şcoala Medill de Jurnalism, Şcoala de Inginerie şi Ştiinţe Aplicate McCormick şi Şcoala Postuniversitară de Management Kellogg. Printre facilităţile de studiu se numără centre de predare, afaceri, politică urbană şi de superconducţie. Cifra de şcolarizare este în medie de 12 000 de studenţi.

North York

Fost oraş, 608 288 loc. (2001), în SE provinciei Ontario, Canada. În 1998 a format municipiul Toronto, împreună cu oraşele Etobicoke, Scarborough, Toronto, York şi cu orăşelul East York. North York a avut administraţie proprie din 1967 şi a devenit oraş în 1979. O suprafaţă de peste 1 620 ha de parcuri şi spaţii libere este protejată printr-o industrie şi dezvoltare urbanistică planificate. Printre punctele de interes ale oraşului se numără satul pionierilor de la Black Creek şi Universitatea York.

North Yorkshire

District administrativ şi geografic ce face parte din comitatul istoric Yorkshire, 569 660 loc. (2001) în N Angliei.

Reședința districtului este Northallerton. Siturile preistorice sunt dovada ocupației militare romane. În Evul Mediu, era o regiune periferică a Angliei, cu numeroase castele ce aparțineau familiilor marilor proprietari de pământ. Ordinele monastice, printre care cel cistercian, s-au îmbogățit din creșterea oilor. Teritoriul a avut un rol important în timpul Războiului celor Două Roze și al Războiului Civil Englez. Economia modernă se bazează în special pe agricultură.

Norton, Charles Hotchkiss

(1851, Plainville, Connecticut, SUA - 1942,/?/)

Inventator american al unei mașini-unealtă. A construit o puternică mașină de polizat, capabilă de mare precizie și a cărei viteză a transformat polizarea într-un proces de serie; mașina sa putea să polizeze vilbrochenul unui automobil în 15 minute, proces care cerea înainte 5 ore. A obținut 150 de brevete de invenție pentru îmbunătățirile aduse unei întregi game de mașini de polizat.

Norton, Edwin

(1845, Illinois, SUA - 1914,/?/)

Inventator și fabricant american. În 1868 a început să fabrice cutii de conserve din metal. Împreună cu fratele său a înființat fabrici Norton din ce în ce mai mari și mai diversificate. Până în 1890 și-a terminat prima linie automată de fabricare a cutiilor. A inventat primul capac sudat și mașina pentru fabricarea lui, revoluționând astfel metoda de fabricarea a cutiilor de conservă. A primit mai mult de 300 de brevete de invenție. Pe plan social a fost un susținător important al programului redus de lucru al muncitorilor.

Norvegia *denumire oficială* Regatul Norvegiei

Stat în V Peninsulei Scandinave, din N Europei. Suprafața: 323 758 kmp; 4 617 000 loc. (2005). Capitala: Oslo. Norvegienii formează majoritatea populației, deși există câteva minorități etnice, printre care 30 000–40 000 de sami (laponi). Limba oficială: norvegiana. Religia oficială: luteranismul evanghelic. Moneda: coroana norvegiană. Norvegia este printre cele mai mari țări din Europa. Are un relief alcătuit din munți cu podișuri vaste în partea sud-vestică și centrală. Deși, în mod tradițional, ocupațiile erau pescuitul și prelucrarea lemnului, activitățile de minerit și cele industriale s-au dezvoltat începând cu Al Doilea Război Mondial. Are o economie dezvoltată, bazată în mare măsură pe servicii, extracție de petrol și gaze naturale, industrie grea și ușoară. Rata de alfabetizare este de 100%. Norvegia este o monarhie constituțională cu o singură cameră legislativă; regele este șeful statului, guvernul fiind condus de un prim-ministru. Mai multe principate s-au unit în Regatul Norvegiei în sec. XI. A avut același rege ca Danemarca din 1380 până în 1814, când a fost cedată Suediei. Uniunea cu Suedia a fost desfăcută în 1905; ulterior, economia Norvegiei a cunoscut o dezvoltare rapidă. În timpul Primului Război Mondial a dus o politică de neutralitate, deși industria norvegiană de construcție a navelor a avut un rol vital în conflict. Norvegia s-a declarat neutră și în Al Doilea Război Mondial, dar a fost invadată și ocupată de trupele germane. Susține un sistem generalizat de bunăstare socială și este membră NATO. În 1994 a refuzat calitatea de membră a Uniunii Europene.

norvegiană, limba ~

Limbă germanică de N din familia de limbi scandinave de V, vorbită de cca cinci milioane de oameni în Norvegia și în Statele Unite. Norvegiana veche a devenit o limbă separată la sfârșitul sec. XII. Norvegiana medie a devenit limba majorității vorbitorilor băștinași aproximativ în sec. XV. Norvegiana modernă are două forme concurente. Dano-norvegiana (bokmål sau riksmål), cea mai răspândită, își are originea în daneza scrisă, folosită în timpul uniunii dintre Danemarca și Norvegia (1380–1814). Se folosește în ziarele naționale și în majoritatea scrierilor literare. Norvegiana nouă (nynorsk), care are ca bază dialectele rurale de V, a fost creată de către Ivar Aasen (1813–1896), la mijlocul sec. XIX, pentru a continua tradiția limbii norvegiene vechi. Ambele limbi sunt folosite în guvern și educație. Ideea de a le uni treptat într-o limbă comună, samnorsk, a fost abandonată oficial în 2002.

norvegiană veche, limba ~

Limbă germanică clasică, folosită în perioada 1150–1350, fiind limba literară folosită în saga islandeze, a poeziei scalde și a poemelor *Edda*. Termenii norvegiana veche și islandeza veche sunt folosiți uneori pentru a desemna același lucru, deoarece există mai multe documente în islandeză care datează din acea perioadă. Acestea au o valoare artistică mai mare decât cele din alte limbi scandinave. Norvegiana veche cuprinde și vechile limbi din care au evoluat norvegiana, daneza, suedeza și limba din Insulele Feroe.

Norvegiei, Marea ~

Mare deschisă din emisfera nordică. Este mărginită de Groenlanda, Islanda, Spitsbergen și Norvegia. Un prag submarin, care leagă Groenlanda, Islanda și Insulele Feroe și N Scoției, separă Marea Norvegiei de Oceanul Atlantic. Marea este străbătută de Cercul Polar Arctic, dar curentul Norvegiei cald care suflă la NE de coasta Norvegiei determină lipsa gheții. Curenții reci care se îmbină cu această apă caldă creează condiții excelente pentru pescuit.

Norwich

Oraș, 121 553 loc. (2001), reședința districtuală a comitatului Norfolk, Anglia. Situat pe râul Wensum, la NE de Londra, a devenit un important centru comercial. A fost devastat și ocupat de danezi în sec. XI. A fost timp de secole unul dintre cele mai prospere orașe provinciale engleze; economia a fost susținută de Eduard III, care i-a convins pe țesătorii flamanzi să se stabilească aici, și de afluența de imigranți din timpul domniei reginei Elisabeta I. Unul dintre cele mai mari centre de fabricare a încălțămintei din Anglia, are un castel și o catedrală normandă. Este, în mod tradițional, capitala regională a Angliei de Est. La scurt timp după cucerirea normandă, aici a fost ridicată o catedrală.

Nossob *sau* Nosop

Râu în Africa de Sud. Izvorăște în partea centrală a Namibiei, curge spre SE prin V deșertului Kalahari și formează o parte a graniței dintre Botswana și Africa de Sud, împărțind în două Parcul Național Kalahari Gemsbock, care în prezent face parte din Parcul Transfrontalier Kgalagadi. Se unește cu râul Auob, înainte de a se vărsa în râul Molopo, care la rândul lui se varsă în Oceanul Atlantic. Are aproape 800 km lungime. Din cauza precipitațiilor neregulate, în sec. XX albia inferioară a râului a fost traversată de apă curgătoare doar de câteva ori.

nostoc

Cianobacterii care formează specia *Nostoc*. Celulele sale sunt aranjate în structuri în formă de mărgele, grupate împreună într-o masă gelatinoasă. Variind de la mărimi microscopice la dimensiunile unei nuci, masele de nostoc pot fi găsite pe sol sau plutind în ape stătătoare. O anumită celulă cu pereții groși are capacitatea de a nu se deshidrata pentru perioade lungi de timp. După 70 de ani de stagnare în formă uscată, atunci când sunt umezite, celulele unei anumite specii pot germina sub formă de filamente. Ca multe alte cianobacterii, nostoc conțin doi pigmenți și sunt capabili să provoace fixarea azotului.

Nostradamus
născut Michel de Notredame

(14.12.1503, Saint-Rémy, Franța - 02.07.1566, Salon)

Astrolog și medic francez cunoscut pentru profețiile sale. Din 1529 a practicat medicina în S Franței și și-a câștigat reputația datorită tratamentelor sale ingenioase aplicate victimelor ciumei din 1546–1547. A început să emită profeții în 1547, iar în 1555 acestea au fost publicate într-o carte intitulată *Centuriile* (Centuries). A scris profețiile în catrene rimate, folosind un stil criptic care combina franceza, latina, spaniola și limba ebraică. Caterina de Medici l-a

portativ şi linii de măsură
- portativ
- linie de măsură
- măsură

măsuri
- 3/4 măsură de trei pătrimi
- C măsură de patru pătrimi
- ¢ măsură de două doimi

chei
- cheia sol, sau înaltă
- cheia fa, sau gravă
- cheia do, sau alto

notaţii speciale
- ♯ diez
- ♭ bemol
- ♮ becar
- × dublu diez
- 𝄫 dublu bemol

note
- notă întreagă
- doime cu punct
- doime
- pătrime
- optime
- şaisprezecime

pauze
- pauză întreagă
- jumătate de pauză
- pauză de o pătrime
- pauză de o optime
- pauză de o şaisprezecime

Simboluri tradiţionale utilizate în notaţia muzicală modernă

invitat la curtea sa ca astrolog şi în 1560 a fost numit doctorul lui Carol IX. Profeţiile sale sunt încă citite pe scară largă; cititorii au descoperit preziceri evidente ale unor evenimente mondiale cum ar fi Revoluţia Franceză sau Primul Război Mondial.

notar public

Funcţionar public care certifică şi atestă autenticitatea documentelor (de ex. testamente) şi înregistrează depoziţii sub jurământ, declaraţii şi proclamaţii referitoare la instrumente negociabile. Notarul este împuternicit de stat şi poate acţiona doar în teritoriul autorizat de contextul legal al statului. Majoritatea statelor stabilesc taxe maxime pentru serviciile notariale şi cer ca ştampila sau sigiliul notarial să fie imprimate pe documentele autentificate de către un notar public. În statele de drept civil din Europa de V, în America Latină şi în zonele de influenţă franceză din America de Nord notarul are un rol mai important, având un statut echivalent cu cel al avocatului specializat în mobiliare, vânzări, ipoteci şi succesiunea averilor, însă nu are dreptul să apară în instanţă.

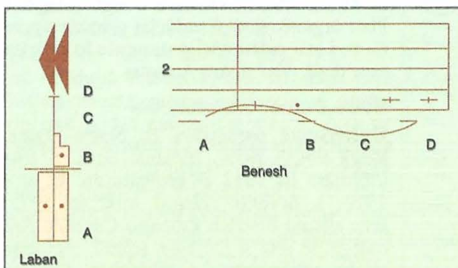
notaţie muzicală

Reprezentări vizuale ale muzicii, scrise, tipărite sau de alt tip. Există două abordări în notarea muzicală. Tabulatura (în diagramele pentru chitară) descrie mişcarea pe care trebuie să o execute interpretul (de ex., arată unde să pună degetele pentru a produce un anumit sunet). Notaţia simbolică descrie sunetele propriu-zise şi se face în mai multe feluri, fie asociind sunete de înălţimi diferite cu litere din alfabet, fie reprezentând o anumită combinaţie de note printr-un semn grafic. Sistemul occidental combină notaţia pentru ritm (forma notei arată durata ei) cu notaţia pentru înălţime (linia sau spaţiul de pe portativ unde se află nota arată înălţimea ei). Astfel, o singură notă arată în acelaşi timp înălţimea şi durata, iar un şir de astfel de note redă atât melodia, cât şi ritmul. (Vezi planşa alăturată.)

notaţiile dansului

Consemnare a mişcărilor dansului. Cele mai vechi însemnări, de la sfârşitul sec. XV, erau formate din litere-simbol. Mai multe încercări au fost făcute în secolele următoare pentru a descrie paşii de dans, însă niciun sistem nu combina atât ritmul, cât şi paşii, până în anii 1920, când Rudolf Laban a proiectat sistemul care a primit ulterior numele său. În anii 1950 a fost folosit sistemul competitiv al notaţiei Benesh, sau coreologie, proiectat de Rudolf şi Joan Benesh.

Comparaţie între sistemele de notaţie Laban şi Benesh: (A) Stând cu picioarele apropiate. (B) Pas înainte pe piciorul drept (notare 1). (C) Salt în aer. (D) Aterizare pe piciorul stâng, picioarele apropiate, genunchii îndoiţi (notare 2).

notătiţă

Denumire comună pentru cele trei specii de păsări de ţărm (genul *Phalaropus*, familia *Scolopacidae*) cu lungimea de 25 cm, cu gât zvelt, lung, cu degete lobate şi cioc subţire şi drept. În timpul verii, penajul lor alb-cenuşiu are pete roşii. Femelele se luptă pentru a-şi stabili teritoriul de cuibărit. Tot ele sunt cele care curtează masculii. Mai mici şi mai greoi, aceştia se ocupă de pui, iar toamna îi duc spre S. Există două specii care se reproduc în apropierea Cercului Polar Arctic şi iernează în apele oceanelor tropicale, unde sunt cunoscute ca becaţina-de-mare. Notătiţa-lui-Wilson (*P. tricolor*) trăieşte în V Americii de Nord şi migrează spre pampasurile argentiniene.

Noto

Peninsulă în Honshū, Japonia. Aflată în N, este o proeminenţă ce se prelungeşte în Marea Japoniei, îngrădind golful Toyama. Cea mai mare peninsulă de pe coasta nordică a insulei Honshū, se întinde 80 km spre N şi are o lăţime de aproape 30 km. Oraşul Wajima, la extremitatea nordică a peninsulei, este cunoscut pentru femeile-scafandri care caută perle pentru bijuterii şi pentru industria uşoară. Părţi din peninsulă au fost desemnate teritoriu de parc naţional în 1968.

Notre-Dame, Şcoala de la ~

Compozitorii de muzică pentru orgă de la catedrala Notre-Dame de Paris de la sfârşitul sec. XII şi începutul sec. XIII. Lui Léonin (cca 1135–1201?) îi sunt atribuite două piese pentru orgă şi voce, caracterizate de câte o „melisa“ (o serie de note cântate cu o silabă) cu modele ritmice, adăugată la fiecare notă susţinută din tema principală (*vezi* cânt gregorian). Se pare că ar fi inventat sistemul de notaţie ritmică (ligaturile) care a făcut posibil acest lucru, sau cel puţin a codificat importantul sistem al tonalităţilor ritmice. Se crede că Pérotin (cca 1200), contemporanul său mai tânăr, ar fi redactat, extins şi adăugat părţi la opera lui Léonin, *Marea carte a orgii* (Magnus liber organi), şi ar fi redactat primele opere cu trei sau patru voci cunoscute în muzica mondială. *Vezi şi* Ars Antiqua.

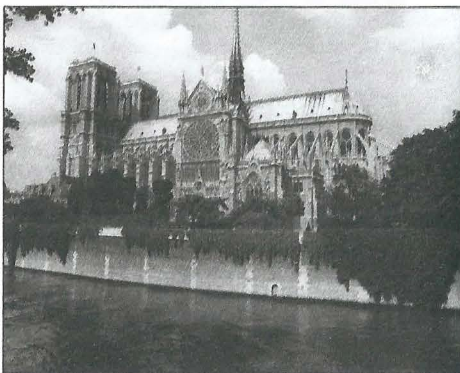
Notre Dame, Universitatea ~

Universitate particulară în Notre Dame, lângă South Bend, Indiana, SUA. A fost înfiinţată în 1842 şi reorganizată în anii 1920; a devenit colegiu mixt în 1972. Este afiliată Bisericii Romano-Catolice. Are colegii de artă şi filologie, ştiinţă, inginerie şi de administrare a afacerilor. Are, de asemenea, o şcoală postuniversitară şi o facultate de drept.

Notre-Dame de Paris, catedrala ~

(1163 - cca 1350)

Catedrală gotică situată pe Île de la Cité, în Paris. Probabil cea mai faimoasă catedrală gotică, Notre-Dame este un exemplu superb al stilului gotic raionant. Două turnuri masive în stil gotic timpuriu (1210–1250) încoronează faţada vestică, care este împărţită în trei etaje şi are uşi împodobite cu sculpturi în stil gotic timpuriu şi acoperite cu un rând de chipuri ale regilor din Vechiul Testament. Stâlpii cu un singur arc care sprijină cupola din colţul estic sunt remarcabili pentru graţia şi caracterul lor pronunţat. Cele trei maiestuoase rotunde, de tip rozasă, cu vitralii, datând din sec. XIII, sunt de o frumuseţe remarcabilă.

Catedrala Notre-Dame din Paris

Nottara, Constantin

(05.06.1859, Bucureşti, România - 16.10.1935, Bucureşti)

Actor şi om de teatru român, una dintre personalităţile cele mai de seamă ale teatrului românesc. A fost elevul lui Ştefan Vellescu. În 1877 a început să joace pe scena Teatrului Naţional, sub îndrumarea lui Mihail Pascaly. Posesor al unei voci unice prin sonorităţile şi timbrul său, a impus în epocă un stil de interpretare caracterizat prin patos romantic şi expresivitate realistă maximă. Filonul realist al interpretării sale a fost susţinut de contactul cu dramaturgia originală, îndrumarea lui Ion Luca Caragiale şi colaborarea cu actori de orientare realistă, cum au fost Aristizza Romanescu şi Grigore Manolescu. Jocul său, care emoţiona, susţinut de glasul modulat şi expresiv prin frazare se întemeia

Constantin Nottara

pe construirea gândită și precisă a rolului, în care fiecare detaliu interpretativ era justificat. S-a afirmat ca protagonist în rolurile lui Shylock, Hamlet și Lear din teatrul shakespearian, dar și în *Oedip rege* de Sofocle, *Ruy Blas* de Victor Hugo, *Medicul în dilemă* de George Bernard Shaw, *O scrisoare pierdută* și *Năpasta* de Ion Luca Caragiale, *Vlaicu-Vodă* de Alexandru Davila, *Apus de Soare* și *Hagi Tudose* de Delavrancea etc. A avut și o intensă activitate ca regizor și ca profesor la Conservatorul dramatic din București. În această poziție a contribuit decisiv la conturarea unei tradiții solide a artei actoricești în România, ca profesor și magistru al unor mari actori precum Maria Filotti, Tony Bulandra, Maria Ventura, Velimir Maximilian, Ion Manolescu. A fost tatăl compozitorului Constantin C. Nottara.

Notte, Gherardo delle

Vezi Gerrit van Honthorst

Nottingham

Oraș, 266 995 loc. (2001), și prefectură în comitatul istoric Nottinghampshire, în partea central-nordică a Angliei. Situat pe valea râului Trent, la NE de Birmingham, a fost inițial un oraș saxon stăpânit de danezi în sec. IX d.Hr. și apoi a devenit parte din Danelaw. A fost locul de acțiune a trei parlamente, în sec. XIV. În 1642, pe colina Standard Hill, regele Carol I și-a înălțat stindardul la izbucnirea războaielor civile engleze. Castelul Nottingham este ridicat pe acel loc. Legătura dintre castelul Nottingham și Robin Hood este amintită printr-o statuie ridicată la Castle Green. În oraș există un întreg cartier al dantelei și Universitatea din Nottingham.

Nottinghamshire

District administrativ, geografic și istoric, 748 503 loc. (2001), în partea central-nordică a Angliei. La V se găsesc bazine carbonifere și rute de transport feroviar, iar în centru, o centură lată, nefertilă, formată preponderent din gresie. Pe acest loc, la N de orașul Nottingham, se întindea în Evul Mediu pădurea Sherwood, locul unde se ascundea Robin Hood. Pământul fertil se găsește în văile Trent și Belvoir, unde au fost construite o serie de ferme de produse lactate. Râul principal este Trent, de-a lungul căruia se găsesc numeroase centrale termoelectrice. Partea de SV a districtului este foarte populată și puternic industrializată.

Noua Caledonie

Colonie a Franței în SV Pacificului, 237 000 loc. (2007). Este formată din insulele Noua Caledonie și Walpole, insula Pines și alte câteva grupuri de insule mici; centrul administrativ este Nouméa. Insula principală, Noua Caledonie, are zăcăminte bogate de nichel, care se numără printre cele mai mari din lume. Săpăturile arheologice indică o prezență austroneziană în regiune între 2000–1000 î.Hr. Insulele au fost vizitate de căpitanul James Cook în 1774 și de către alți navigatori și negustori în sec. XVIII–XIX. Ocupate de Franța în 1853, au fost transformate în colonie penitenciară între 1864 și 1894. Caledonienii s-au alăturat cauzei Franței Libere a lui Charles de Gaulle în 1940; insulele au fost sediul bazelor Aliaților în timpul războiului din Pacific (1942–1944). Ele au devenit colonie franceză în 1946. În 1987, locuitorii au decis prin referendum să rămână în continuare teritoriu de peste mări al Franței.

noua comedie

Formă a teatrului grecesc de pe la 320 î.Hr. până pe la mijlocul sec. III î.Hr. care prezintă o imagine ușor satirică a societății ateniene din acea vreme. Spre deosebire de comedia veche, care parodiază personalități publice și evenimente (*vezi* Aristofan), comedia nouă înfățișează personaje fictive obișnuite în viața cotidiană. Corul, care reprezintă forțele divine, este redus la câțiva muzicieni și dansatori. Piesele prezintă de obicei situația convențională a iubiților îndărătnici și conține personaje tip. Menandru a introdus comedia nouă și a devenit cel mai de seamă exponent al ei; Plaut și Terențiu i-au transpus piesele pentru scena romană. Elementele comediei noi au influențat teatrul european până în sec. XVIII.

noua critică *sau* formalism

Școală de teorie literară anglo-americană de după Primul Război Mondial care insista asupra valorii intrinsece a operei de artă și și-a concentrat atenția doar pe opera individuală ca unitate independentă de sens. Noii critici se opuneau folosirii datelor istorice și bibliografice în sprijinul interpretării operei. Principala tehnică critică era citirea analitică (sau „de aproape") a textului, concentrându-se pe limbajul

său, pe imagini și pe tensiunile emoționale sau intelectuale. Printre criticii din cadrul acestui curent se numără I. A. Richards, William Empson, John Crowe Ransom și R.P. Blackmur (1904–1965).

Noua Franță

Posesiuni ale Franței în America de Nord din 1534 până la Tratatul de la Paris, din 1763. După prima revendicare a pământului în numele Franței de către Jacques Cartier (1534) a fost înființată Compania Noii Franțe în 1627. Cu explorările făcute de Samuel de Champlain, Jacques Marquette, René-Robert La Salle, Louis Jolliet și alții, granițele Noii Franțe s-au extins dincolo de fluviul Saint Lawrence, pentru a include regiunea Marilor Lacuri și valea fluviului Mississippi. Din 1689 rivalitatea dintre Anglia și Franța a afectat posesiunile acestora din America de Nord. Războiul francez și indian (1754–1763) a cauzat cesionarea Canadei și a teritoriului de la E de fluviul Mississippi către Anglia, iar a teritoriului de la V de Mississippi către Spania, Franța rămânând doar cu insulele St. Pierre și Miquelon din largul coastei peninsulei Newfoundland.

Noua Gândire

Mișcare pentru vindecarea minții care a apărut în Statele Unite în sec. XIX. Primul ei susținător, Phineas P. Quimby (1802–1866), a fost un hipnotizator care susținea faptul că toate bolile sunt de natură mintală. Mișcarea a fost influențată de diverși filozofi, de la Platon la Emanuel Swedenborg, Georg Wilhelm Friedrich Hegel și Ralph Waldo Emerson, care la rândul lor au influențat Știința Creștină a lui Mary Baker Eddy. Alianța Internațională Noua Gândire (formată în 1914) afirmă că păcatul și boala izvorăsc din gândirea incorectă. Doctrina grupurilor Noua Gândire este centrată pe ideea unui Iisus văzut ca învățător și tămăduitor și proclamă că regatul său este în fiecare persoană.

Noua Goa

Vezi Panaji

Noua Granadă, viceregența ~

Viceregență spaniolă în NV Americii de Sud în timpul perioadelor coloniale. Cucerită de către spanioli în sec. XVI, a aparținut inițial viceregenței din Perú. Apoi a devenit o viceregență separată, creată temporar în 1717 și devenită definitivă în 1739 - care includea Columbia, Panama, Venezuela și Ecuador de astăzi. Capitala ei a fost Santa Fé (Bogotá de azi). A fost eliberată de sub dominația Spaniei în 1823.

Noua Guinee *în indoneziană* Irian

Insulă la E de Arhipelagul Malaysian, situată în V Pacificului, la N de Australia. Împărțită aproape egal între Indonezia în jumătatea vestică și Papua-Noua Guinee în jumătatea estică, este a doua insulă ca mărime din lume (după Groenlanda). Are o lungime de aproape 2 400 km și o lățime de 650 km în zona sa cea mai lată, cu o suprafață de aproape 800 000 kmp. Terenul variază de la păduri tropicale în ținuturile joase la ținuturi înalte fertile; climatul este tropical. Cuprul și aurul sunt principalele resurse minerale. Majoritatea populației este constituită din fermieri independenți.

Noua Irlandă *anterior* Neu-Mecklenburg

Insulă și provincie, 111 906 loc. (1999), în arhipelagul Bismark, Papua-Noua Guinee. Suprafața: 8 651 kmp; lungimea: cca 320 km. Relieful este în mare parte muntos. Provincia include multe insule mai mici apropiate. A fost descoperită de navigatorii olandezi în 1616, dar a fost puțin cunoscută până în 1884, când a devenit parte componentă a protectoratului german. După Primul Război Mondial a fost mandatată Australiei. Insula a fost ocupată de către japonezi în Al Doilea Război Mondial. Când Papua-Noua Guinee și-a câștigat independența în 1975, insula a intrat în componența acesteia. Majoritatea locuitorilor trăiesc în N. Producția de copră domină dezvoltarea comercială.

Nouakchott

Oraș, 743 500 loc. (2005), capitala Mauritaniei. Este situat pe un podiș în apropiere de coasta de V a continentului african la Oceanul Atlantic și la NE de Dakar, Senegal. A fost un sat mic până în momentul în care Franța a acordat Mauritaniei independența, în 1960. Apoi Nouakchott s-a dezvoltat ca o capitală a noului stat. A fost un centru important pentru refugiați în timpul secetelor sahariene din anii 1970, dezvoltându-se rapid. În apropierea sa a fost construit un port pentru exportul de petrol și cupru.

noua mișcare religioasă

Religii care au apărut în ultimele secole, având trăsături caracteristice, printre care eclectismul și sincretismul, existența unui lider care pretinde posesia unei puteri extraordinare și un aspect „anticultural". Privite ca exterioare curentului de gândire al societății (noile mișcări religioase) din Occident, sunt extrem de diverse, includ mișcările milenariste (de ex. Martorii lui

Iehova), mișcările hinduse și cele budiste occidentalizate (de ex. mișcarea Hare Krishna), așa-numitele grupuri științifice (de ex. Biserica Scientologică) și religiile naturii (*vezi* neopăgânism). Printre mișcările din Orient se numără Taiping din sec. XIX din China (*vezi* revolta Taiping) și mișcarea contemporană Falun Gong, mișcările Tenrikyo și PL Kyodan din Japonia și ch'ondogyo și Biserica Unificării din Coreea. Unele mișcări religioase noi au dispărut sau au sfârșit în mod tragic; altele, cum ar fi Biserica mormonilor, au fost în cele din urmă acceptate drept curent principal.

Noua Obiectivitate

(*în germană*, Neue Sachlichkeit)

Mișcare în pictura germană din anii 1920 și începutul anilor 1930 care reflecta cinismul și resemnarea din perioada ce a urmat Primului Război Mondial. Termenul a fost inventat de Gustav Hartlaub, director al Mannheim Kunsthalle, pentru o expoziție care includea opere de George Grosz, Otto Dix și Max Beckmann, exponenții principali ai mișcării. Aceștia lucrau într-un stil realist, opus stilurilor abstract și expresionist predominante, folosind detaliul meticulos pentru a înfățișa răul în imagini statice, reci, calme, derivate din pictura metafizică italiană, pentru a realiza o violentă satiră socială. Mișcarea s-a stins în anii 1930, odată cu ascensiunea nazismului.

Noua politică economică

Politica economică a Uniunii Sovietice, între 1921 și 1928. Reprezentând o retragere temporară din politica eșuată a comunismului de război de centralizare extremă și socialism doctrinar, noile măsuri includeau întoarcerea agriculturii, a comerțului cu amănuntul și a industriei ușoare sub proprietatea privată (deși statul deținea controlul asupra industriei grele, a sistemului bancar, a transportului și a comerțului extern) și reintroducerea banilor în economie. Noua politică permitea economiei să-și revină după anii de război. În 1928 deficitul de grâne l-a determinat pe Iosif Stalin să înceapă desființarea proprietății private asupra pământului și colectivizarea agriculturii sub controlul statului, încheind astfel Noua politică economică. Până în 1931 controlul statului a fost impus din nou asupra întregii industrii și a comerțului.

Noua Siberie

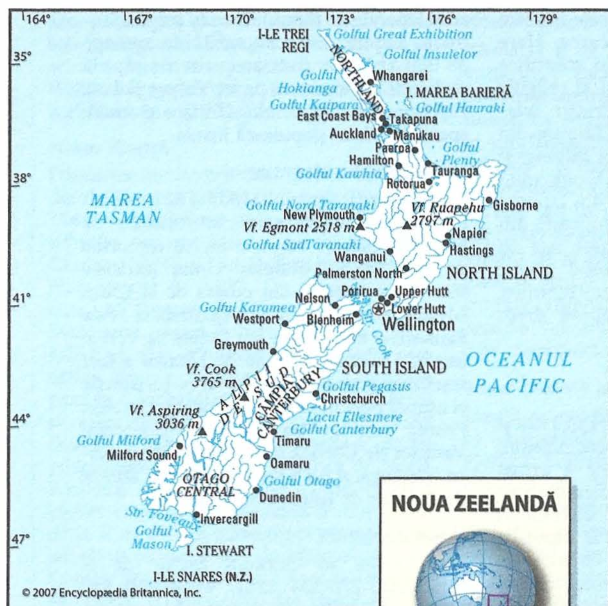
Grup de insule din Oceanul Arctic, în N Siberiei orientale, Rusia de NE. Insulele sunt separate de țărmul siberian prin strâmtoarea Laptev. Cu o suprafață de aproape 38 000 kmp, ele sunt acoperite de zăpadă mai mult de nouă luni pe an. Vulpea polară, căprioara nordică, lemingul mare și multe specii de păsări populează insula.

Noua Spanie, viceregatul ~

Fost viceregat spaniol (1535–1821), situat în cea mai mare parte în America de Nord; în diferite etape, a inclus teritoriile de azi din SV Statelor Unite (inclusiv Florida și porțiuni din coasta de la golful Mexic), Mexicul, America Centrală la N de Panama, o mare parte din Indiile de Vest și insulele Filipine. Ciudad de México a fost reședința guvernului, care avea jurisdicție și asupra posesiunilor spaniole din Caraibe. Primul vicerege l-a trimis pe Francisco Vazquez de Coronado în expedițiile nordice. Viceregatul nu a rezistat coaliției făurite de Agustin de Iturbide în 1821.

Noua Zeelandă

Stat insular în Oceanul Pacific de S. Suprafața: 270 534 kmp; 4 096 000 loc. (2005). Capitala: Wellington. Majoritatea populației este de origine europeană; aproape 10% sunt maori, restul sunt insulari din Pacific și chinezi. Limbi: engleză și maori (limbi oficiale). Religia: creștinism (protestantism, romano-catolicism); budism, hinduism. Monedă: dolarul din Noua Zeelandă. Țara este alcătuită din două insule mari: Insula de Nord (North Island) și Insula de Sud (South Island), care sunt separate de strâmtoarea Cook, precum și din câteva insule mai mici. Ambele insule principale sunt divizate de lanțuri muntoase. Noua Zeelandă a dezvoltat o economie de piață bazată în mare măsură pe agricultură, dominată de creșterea oilor, industrii și servicii la scară restrânsă. Este o monarhie constituțională cu o singură cameră legislativă; șeful statului este monarhul britanic reprezentat de un guvernator general, iar șeful guvernului este prim-ministrul. Stăpânirea polineziană a durat până în cca 1000 d.Hr. Descoperite de exploratorul danez Abel Janszoon Tasman în 1642, insulele principale au fost cartografiate de către căpitanul James Cook în 1769. Numită colonie a coroanei britanice în 1840, regiunea a fost scena războiului dintre coloniști și băștinașii maori în anii 1860. Capitala a fost mutată de la Auckland la Wellington în 1865, iar în 1907 colonia a devenit Dominionul Noua Zeelandă. A administrat partea de V a insulei Samoa în perioada 1919–1962 și a participat la

NOUA ZEELANDĂ

0 150 300 km

ambele războaie mondiale. Când Marea Britanie a intrat în Comunitatea Economică Europeană la începutul anilor 1970, influența sa a dus Noua Zeelandă la extinderea pieței de export și la diversificarea economiei sale. A devenit mai independentă în relațiile externe și a avut o poziție fermă împotriva proliferării armelor nucleare. Rata de alfabetizare este de aproape 100%. Ambianța culturală este predominant europeană, deși s-a înregistrat o renaștere a culturii și artei maori, iar activismul social și economic maori este în centrul evenimentelor politice din Noua Zeelandă începând de la sfârșitul sec. XX.

noul naționalism

Tactică politică americană expusă de Theodore Roosevelt. Influențat de opera lui Herbert Croly, *Promisiunea vieții americane* (The Promise of American Life, 1910), Roosevelt a folosit expresia într-un discurs prin care a încercat să împace aripile liberală și conservatoare ale Partidului Republican. Noul naționalism cerea intervenția federală pentru promovarea dreptății sociale și a bunăstării celor defavorizate. El a reprezentat baza platformei-program a Partidului Progresist în campania prezidențială fără succes a lui Roosevelt, din 1912. *Vezi și* Robert La Follette.

Noul Partid Democrat

Partid politic canadian minor. Format în 1961 din Cooperative Commonwealth Federation, a favorizat o asociație pentru muncă organizată. Majoritatea membrilor partidului erau fermieri din Manitoba și Saskatchewan și muncitori din mediul urban din Columbia Britanică și Ontario. Împreună cu predecesorul său a format intermitent guverne provinciale încă din anii 1940.

noul realism

Curent de la începutul sec. XX în metafizică și epistemologie care se opunea idealismului dominant în universitățile britanice și americane. Printre inițiatorii curentului se numără William James, Bertrand Russell și G. E. Moore, care au adoptat termenul realism pentru a-și semnala opoziția față de idealism. În 1910, William Pepperel Montague, Ralph Barton Perry și alții au semnat un articol intitulat *Programul și prima platformă a șase realiști*, urmat de un volum comun, *Noul Realism* (The New Realism, 1912). În apărarea existenței de sine stătătoare a lucrurilor pe care le cunoaștem, noul realism afirma că în cadrul procesului cognitiv conținutul cunoașterii, adică acel ceva care se află înăuntrul sau dinaintea minții atunci când are loc actul cunoașterii, este identic din punct de vedere numeric cu lucrul cunoscut (aceasta fiind o formă de realism direct). Pentru unii realiști, acest monism epistemologic părea incapabil să dea o explicație satisfăcătoare a predispoziției minții spre eroare.

Noul Testament

A doua dintre cele două părți principale ale Bibliei creștine. Creștinii privesc Noul Testament ca îndeplinirea promisiunii din Vechiul Testament. Cuprinde viața și învățăturile lui Iisus și interpretează semnificația lor pentru biserica timpurie, concentrându-se în special pe noul legământ dintre Dumnezeu și adepții lui Iisus. Sunt 27 de cărți în Noul Testament: patru Evanghelii, sau relatări despre viața și învățăturile lui Iisus; Faptele Apostolilor,

o narațiune istorică despre primii ani ai Bisericii Creștine; 21 de epistole, sau scrisori cu învățături pentru primii creștini; și *Apocalipsa Sfântului Ioan*, o descriere a apocalipsei ce va urma. Majoritatea au fost scrise la sfârșitul sec. I d.Hr., deși nici una dintre aceste părți nu poate fi datată precis. Doar doi autori sunt cunoscuți în mod sigur: Sfântul Pavel, căruia i se atribuie 13 scrisori, și Sfântul Luca, autorul celei de-a treia evanghelii și a *Faptelor Apostolilor*. În ceea ce privește celelalte părți, textul variază de la autori cât se poate de verosimili (pentru celelalte trei evanghelii) la autori complet necunoscuți (pentru *Epistola către evrei*). Aceste documente au circulat printre bisericile de la început și erau folosite ca surse pentru propovăduire și învățătură. Prima listă cunoscută a canonului actual al Noului Testament datează din 367 d.Hr., într-o operă scrisă de Sfântul Atanasie. Canonul actual a fost adoptat într-un sinod bisericesc în 382 d.Hr.

Noul Val *în franceză* nouvelle vague

Grup de regizori de film francezi de la sfârșitul anilor 1950, printre care Claude Chabrol, François Truffaut, Jean-Luc Godard, Louis Malle, Eric Rohmer, Alain Resnais și alții. Majoritatea regizorilor din Noul Val au colaborat cu importanta revistă de film *Cahiers du Cinéma*, în care au elaborat foarte importanta teorie a autorului, cerând ca filmele să exprime viziunea personală a regizorului. Filmele lor erau caracterizate printr-o măiestrie a tehnicii care uneori eclipsa subiectul. Printre cele mai importante filme din Noul Val au fost *Fără suflare* (A bout de souffle, 1959) al lui Godard, *Cele 400 de lovituri* (Les 400 coups, 1959) al lui Truffaut și *Hiroshima dragostea mea* al lui Resnais (Hiroshima mon amour, 1959).

Nouméa *anterior* Port-de-France

Oraș, 76 293 loc. (1996), port și capitală a teritoriului Noua Caledonie. Situat pe coasta sud-vestică a insulei Noua Caledonie, a fost înființat în 1854 sub numele Port-de-France. Este situat într-un port excelent, de apă adâncă, protejat de insula Nou și de un recif. În oraș se află clădiri moderne, o piață publică mare și catedrala Sf. Iosif, o veche construcție de piatră.

nouvelle cuisine

Stil în arta culinară internațională răspândit în Franța în anii 1960 și 1970 care pune accent pe prospețime, pe mâncărurile ușoare, pe claritatea savoarei, în contrast cu gastronomia clasică de înalt rafinament, care era mai bogată și mai încărcată de calorii. Printre felurile de mâncare se numără sosurile făcute din legume și piureuri de fructe, combinații inovatoare de mâncăruri în cantități mici și expunerea detaliilor atent reliefate de textură și culoare.

Nova Scotia

Provincie, 943 000 loc. (2001), din Canada, una dintre Provinciile Maritime. Cuprinde peninsula Nova Scotia, insula Cape Breton și câteva insule învecinate și este cuprinsă între strâmtoarea Northumberland, golful St. Lawrence, Oceanul Atlantic, golful Fundy și New Brunswick. Centrul administrativ: Halifax. Regiunea a fost pentru prima dată vizitată de vikingi în cca 1000 d.Hr. și era populată de indienii micmac, când John Cabot a pretins-o pentru Anglia în 1497. Coloniștii francezi au adoptat numele micmac Acadia pentru această regiune în 1605. Până în 1621 au venit aici coloniști englezi și scoțieni. Conflictul dintre Franța și Anglia asupra controlului regiunii s-a încheiat în 1713 cu Pacea de la Utrecht, care acorda zona Angliei. În anii 1970, britanicii i-au expulzat pe majoritatea coloniștilor francezi. După Revoluția Americană, mulți loialiști au emigrat aici. Provincia s-a alăturat Dominionului Canadei în 1867, fiind astfel unul dintre primii membri ai săi. Cele mai importante ramuri ale economiei sunt pescuitul, construcția navelor și transporturile navale transatlantice.

Novalis *născut* Friedrich Leopold, Freiherr (Baron) von Hardenberg

(02.05.1772, Oberwiederstedt, Saxonia Prusacă - 25.03.1801, Weissenfels, Saxonia)

Poet romantic și teoretician german. Născut într-o familie de nobili, și-a luat pseudonimul de la un nume de familie anterior. A studiat dreptul și apoi exploatările miniere și în 1799 a devenit inspector minier. Frumoasele sale *Imnuri închinate nopții* (Hymnen an die Nacht, 1880) exprimă durerea la moartea tinerei sale logodnice. În ultimii ani de viață, înainte de moartea survenită la 28 de ani, din cauza tuberculozei, a schițat un sistem filozofic bazat pe idealism și a scris cele mai importante opere. Romanul mistic

MUZEUL NAȚIONAL DIN BERLIN, GERMANIA; FOTO WALTER STEINKOPF

Novalis,
gravură de Eduard Eichens, 1845

în versuri *Heinrich von Ofterdingen* (1802) descrie căutările mistice și romantice ale unui tânăr poet.

Novara, Bătălia de la ~

(23 martie 1849)

Bătălie din primul război italian de independență, la Novara, Italia, lângă Milano. Trupele austriece sub comanda lui Joseph Radetzky au învins forța italiană mai numeroasă comandată de Carol Albert, regele Sardiniei-Piemont. Înfrângerea a arătat lipsa de sprijin a provinciei Piemont din partea statelor italiene mai mici și a dus la abdicarea lui Carol Albert.

Novartis AG

Vezi Ciba-Geigy

novă

Corp ceresc dintr-o familie de stele a căror luminozitate crește periodic de la câteva mii de ori până la un milion de ori peste cea normală. Majoritatea sunt stele duble, dintre care una este o stea pitică albă care își ia materia de la altă stea, până ce devine instabilă, cauzând o explozie în care stratul exterior este răspândit în spațiul din jur. O nova atinge gradul maxim de luminozitate în timp de câteva ore după explozia sa și poate străluci intens timp de mai multe zile sau chiar de câteva săptămâni; apoi se întoarce încet la nivelul său anterior. Acest proces se poate repeta la intervale cuprinse între câteva zeci și sute de mii de ani. Stelele care devin nova sunt de obicei prea mici pentru a putea fi văzute cu ochiul liber până în momentul în care cresc în luminozitate, uneori atât de mult încât devin vizibile pe cer noaptea. Pentru observatori, astfel de obiecte par să fie stele noi; de aici provine și numele lor (*în latină, nova,* nou). *Vezi și* supernovă.

Noverre, Jean-Georges

(29.04.1727, Paris, Franța - 19.10.1810, Saint-Germain-en-Laye)

Dansator și coregraf francez. Tratatul său din 1760, *Scrisori despre dans și balet* (Lettres sur la danse, et sur les ballets), accentua necesitatea unei structuri dramatice unitare prin reunirea poveștii, muzicii, coregrafiei și a decorurilor, spre deosebire de episoadele prea puțin unite din suita de dans care predominau în balet. Această metodă inedită – numită *ballet d'action* sau „baletul cu o poveste" – a adus schimbări majore în balet. *Ballet d'action* a fost îmbunătățit de Gasparo Angiolini, care a dezvoltat o abordare mai simplă a noii forme. În 1776, Noverre a devenit maestru de balet la Opera din Paris.

Novgorod

Oraș, 217 200 loc. (2002), în partea de NV a Rusiei. Situat pe valea râului Volhov, la N de lacul Ilmen, este unul dintre cele mai vechi orașe rusești. Menționat pentru prima dată în cronici în 859 d.Hr., a ajuns sub stăpânirea lui Rurik în cca 862 d.Hr. A avut un rol de seamă în sec. XI–XV, când a fost capitala cnezatului Novgorod. A prosperat prin comerțul cu Asia Centrală, Bizanț și cu Liga Hanseatică. Școala din Novgorod de pictură a fost condusă de Aleksandr Nevski în sec. XIII. A devenit orașul rival al Moscovei, a fost distrus de către Ivan IV în 1570 și a intrat în declin odată cu ascensiunea orașului Sankt Petersburg. A fost ocupat de germani în Al Doilea Război Mondial și a suferit mari distrugeri. Multe clădiri istorice au fost apoi reconstituite, și incluse în 1992 în Patrimoniul Mondial UNESCO. Constituie, de asemenea, un important centru turistic.

Novgorod, Școala din ~

Cunoscută școală rusească de icoane și picturi murale, care a înflorit în jurul orașului Novgorod în sec. XIII–XIV. Centru cultural al Rusiei în această perioadă, când aproape tot restul țării era ocupat de către tătari, Novgorod a păstrat tradițiile bizantine care au constituit bazele artei rusești, dar a introdus culorile mai deschise și mai luminoase, formele mai netede, atenuând trăsăturile faciale și utilizând mai mult liniile grațioase, ritmice pentru a defini forma. Până la începutul sec. XIV, activitatea artistică era dominată de pictura murală. Un nou impuls artistic a fost dat de introducerea iconostasului. Când icoanele erau așezate împreună pe iconostas și nu răspândite pe pereții bisericii, se cerea o narațiune generală coerentă, care era dată și de contururile regulate și armoniile de culori. Fețele au luat o formă alungită, care a devenit standardul în arta rusă. În sec. XVI, Școala de la Moscova a câștigat notorietate.

Sf. Gheorghe omorând balaurul, icoană de artist anonim aparținând Școlii de la Novgorod, tempera cu emulsie de ou pe lemn, începutul sec. XV; Galeria de Stat Tretiakov, Moscova, Colecția I.A. Ostrukov

AGENȚIA DE PRESĂ NOVOSTI

Novi Sad *în maghiară* Úvidék

Oraș, 179 626 loc. (2000), în Serbia. Capitala regiunii autonome Vojvodina, este

un port de trecere peste Dunăre, la NV de Belgrad. Înființat în sec. XVII, a făcut parte din Ungaria până la formarea Iugoslaviei în 1918. Orașul este un centru agrar, diversificat din punct de vedere etnic; economia sa a suferit mult în timpul războaielor din Balcani din anii 1990.

Novosibirsk
anterior (1895-1925) **Novonikolaievsk**

Oraș, 1 393 200 loc. (2001), în partea central-sudică a Rusiei asiatice. Centru administrativ al provinciei Novosibirsk, este orașul principal din V Siberiei și se situează pe valea fluviului Obi, unde acesta este traversat de Calea Ferată Transsiberiană. Orașul a fost înființat în 1893 și a fost numit după țarul Nicolae II în 1895. În Al Doilea Război Mondial, multe fabrici rusești din V au fost mutate aici. Este renumit pentru activitatea de cercetare industrială și științifică. Fiind centru cultural și academic al Siberiei, a dezvoltat orașul satelit Akademgorodok, unde există institute de cercetare și o universitate.

Noyce, Robert (Norton)
(12.12.1927, Burlington, Iowa, SUA - 03.06.1990, Austin, Texas)

Inginer american. Și-a luat doctoratul la MIT. În 1957 a înființat Fairchild Semiconductor, una dintre primele firme de electronice, pe locul numit apoi Silicon Valley. În mod simultan, dar independent, el și Jack Kilby au inventat circuitele integrate pentru cipul de computer în 1959. Împreună cu colegul său Gordon Moore a înființat în 1968 Intel Corp. În 1988 Noyce a devenit președintele Sematech Inc., un consorțiu de cercetare format și finanțat în egală măsură de industrie și de guvernul SUA, pentru a menține industria de semiconductori în fruntea tehnologiei de fabricare a semiconductorilor.

Noyes, John Humiphrey
(03.09.1811, Brattleboro, Vermont, SUA - 13.04.1886, cascada Niagara, Ontario, Canada)

Adept american al reformei sociale. A studiat pentru a deveni preot la Yale și și-a declarat credința în perfecționism, anunțând că ar fi atins o stare de sfințenie. Deoarece opiniile sale erau în contradicție cu cele dominante, ale calvinismului, a fost obligat să plece de la Yale. În 1836 a organizat o comunitate de comuniști ai Bibliei în Putney, Vermont, unde propovăduia iubirea liberă și căsătoria complexă ca opusă celei simple sau monogame. Arestat pentru adulter în 1846, a fugit la Oneida, New York, unde a înființat comunitatea Oneida, pe care a condus-o până în 1879, când a fugit în Canada pentru a scăpa de acuzațiile legii. A scris mai multe cărți pe tema perfecționismului și o istorie a comunităților utopice americane.

Nu, U *născut* Thakin Nu
(25.05.1907, Wakema, Birmania - 14.02.1995, Yangon, Myanmar)

Lider birmanez al luptei pentru independență și prim-ministru al Myanmarului (1948–1958, 1960–1962). Activist naționalist de marcă încă din timpul studenției sale, U Nu a devenit întâiul prim-ministru al statului independent Birmania (numit apoi Myanmar) în 1948. Deși a fost un politician abil, conducerea sa a suferit din cauza rebeliunilor minorităților etnice și a dificultăților economice. A demisionat în 1958, revenind apoi în 1960, fiind apoi răsturnat și arestat de către U Ne Win în 1962. După eliberare a organizat mișcarea de opoziție împotriva lui Ne Win. A avut o tentativă fără succes de a pune mâna pe putere după răsturnarea guvernului Ne Win în 1988.

Nubia

Regiune antică pe valea fluviului Nil, în partea de NE a Africii. S-a extins spre N pentru a include provincia Assuan și prima cataractă a Nilului în Egiptul de Sus, înainte de terminarea barajului de la Assuan. Astăzi face parte din Sudan și din partea de S a Egiptului, cuprinzând Deșertul Nubian în partea de NE. Timp de aproape 1 800 de ani, în timpuri antice, a fost supusă Egiptului, deși în timpul Dinastiei XXV, pe tronul acestuia au stat regi nubieni. Cultura și populația kush erau concentrate în partea sudică. În sec. VI–XIV Nubia a fost centrul unui stat puternic, cu capitala la Dongala, dar a fost ulterior cucerită de arabi. Regiunea a fost recucerită de Egipt în 1820-1822.

Nubian, Deșertul ~

Deșert în NE Sudanului. În partea de V este separat de Deșertul Libian prin valea fluviului Nil. Stâncos și neuniform, presărat cu dune, este în primul rând un platou de gresie, fragmentat de o rețea de văi uscate (ueduri) care dispar înainte ca deșertul să întâlnească Nilul. Cantitatea de precipitații este mai mică de 13 cm pe an.

nuc

Denumire comună pentru cele cca 20 de specii de arbori cu frunze căzătoare, din genul *Juglans*, familia *Juglandaceae*. Nucul-negru (*J. nigra*), originar din E Americii de Nord, nucul-englezesc sau

persan (*J. regia*), originar din Iran, sunt arbori de esență valoroasă care produc nuci comestibile. Nucul-cenușiu (*J. cinerea*) din E Americii de Nord produce și el fructe cu semințe comestibile. Familia nucului conține mai multe genuri de plante cu flori, care se găsesc în special în zonele nordice, temperate, într-o varietate de habitate. Nucul-pecan și nucul-american sunt câteva dintre numeroasele specii apreciate pentru nucile comestibile și lemnul tare și estetic, cu un luciu deosebit. Frunzele acestor arbori au formă de pană; solzii minusculi, rășinoși, de forma unor puncte galbene pe dosul frunzelor, dau arborilor *Juglans* o aromă înțepătoare.

nuc-american

Denumire comună pentru cele cca 18 specii de foioase folosite pentru cherestea și nuci, care alcătuiesc genul *Carya*, din familia nucului. În jur de 15 specii se găsesc în E Americii de Nord, iar restul în E Asiei. Fructul este o nucă în formă de ou, încapsulată într-o coajă cărnoasă. Fructele unor specii – mai ales *Carya ovata*, *Carya laciniosa*, *Carya tormentosa* și pecan – conțin semințe mari, comestibile, cu gust dulce. Nucul-pecan, cu cea mai mare importanță economică, este cultivat pentru fructele sale aromate și lemnul deschis la culoare. Lemnul celorlalte specii de *Carya* se întrebuințează drept combustibil și pentru confecționarea cozilor pentru unelte, echipamentelor sportive, mobilei și parchetului.

nucă

Fruct uscat, de consistență dură, alcătuit dintr-un miez (sămânța) de obicei foarte uleios, învelit într-o coajă tare sau sfărâmicioasă, care nu crapă la maturitate. Familia nucilor include și castanele, alunele și alunele-de-pădure. Din aceeași familie mai fac parte și alte așa-zisele nuci, care sunt, de fapt, semințe (nucile-de-Brazilia, fisticul), legume (arahidele) sau drupe (migdalele și nucile-de-cocos; *vezi* cocotier). Mare parte dintre acestea sunt cunoscute și ca alune pentru desert. Din unele nuci se extrage ulei sau grăsime. Nu toate nucile sunt comestibile; unele sunt folosite doar ca ornamente.

nucă-de-Brazilia

Fruct comestibil al unui copac sud-american de dimensiuni mari, *Bertholletia excelsa* (familia *Lecytidaceae*). Este una dintre cele mai comercializate nuci din lume. Fructul cu înveliș tare, asemănător unei nuci-de-cocos mai mari, conține între 8 și 24 de nuci, semințe aranjate precum feliile unei portocale. Fiecare nucă are un înveliș solid, în trei muchii. Nucile-de-Brazilia sunt bogate în grăsimi și proteine și au un gust asemănător migdalelor sau nucii-de-cocos. Copacul crește în sălbăticie în bazinul fluviului Amazon, atingând înălțimi de peste 45 m.

nuc-cenușiu

Arbore foios care produce nuci (*Juglans cinerea*), din familia *Juglandaceae*, originar din E Americii de Nord. Un arbore matur are scoarța de culoare gri, cu brazde adânci. Fiecare frunză prezintă între 11 și 17 foliole de culoare verde-gălbuie, acoperite de puf pe partea interioară. Nervuri cafenii împart frunza în mai multe porțiuni. Fructul, în formă de ou, este învelit într-o coajă lipicioasă, de culoare verde-cafenie. Nuca tare, lemnoasă, prezintă numeroase crestături și conține o sămânță dulce, uleioasă. Copacul are importanță economică datorită nucilor sale comestibile și vopselei galbene sau portocalii care se obține din coaja fructelor. Anumite substanțe ce se găsesc în scoarța rădăcinii sunt folosite la fabricarea medicamentelor.

nucleofil

Atom sau moleculă care conține o pereche de electroni ce sunt liberi să formeze legături și care, prin urmare, în reacții chimice, caută un centru pozitiv, cum ar fi nucleul unui atom sau capătul pozitiv al unei molecule polare (*vezi* legătură covalentă, dipol electric). În teoria electronului (*vezi* teoria acid-bază), propusă în 1923 de chimistul american Gilbert Lewis (1875–1916), nucleofilii sunt prin definiție baze Lewis. Printre exemple se numără ionul hidroxil (OH^-), ionii de halogen, clor, brom și iod (Cl^-, Br^- și I^-), amoniac (NH^3) și apă (H_2O). *Vezi și* bază; electrofil.

nucleoproteină

Complex macromolecular alcătuit dintr-o proteină legată de un acid nucleic, ADN sau ARN. Proteinele care se combină cu ADN aparțin, în general, unor clase caracteristice, numite histone sau protamine. Nucleoproteinele rezultate (deoxinucleoproteine) intră în alcătuirea cromozomilor celulelor vii. Cele mai multe virusuri nu sunt decât aglomerații organizate de deoxinucleoproteine. De asemenea, există numeroase nucleoproteine legate specific de ARN, care au diverse funcții celulare.

nucleosinteză

Producere pe scară largă a elementelor chimice din unul sau două tipuri simple de nuclee atomice (*vezi* nucleu), cele de

hidrogen și de heliu. Elementele diferă prin numărul de protoni, iar izotopii fiecărui element prin numărul de neutroni din nucleu. Un tip de nucleu poate fi transformat în alt tip prin adăugarea sau înlăturarea protonilor, neutronilor sau a ambilor, procese care au loc în stele. Prezența în abundență în nucleele stelare a multe din primele 26 de elemente (până la fier), începând cu hidrogenul, poate fi datorată reacțiilor succesive de fuziune nucleară. Se crede că elementele mai grele se creează la moartea stelelor în timpul exploziei unei supernove, prin capturări succesive de neutroni de către nucleele mai ușoare și prin descompunerea unora dintre acești neutroni în protoni (de fiecare dată, cu emiterea unui electron și a unui neutrin).

nucleotidă

Substanță aparținând claselor de compuși organici care alcătuiesc unitățile structurale de bază ale acizilor nucleici. Fiecare asemenea substanță conține o nucleozidă și una sau mai multe grupări fosfat. În macromolecula acizilor nucleici, fosfatul dintr-o nucleozidă se leagă de zahărul din următoarea nucleozidă, formând o catenă. Printre nucleotidele importante, care însă nu fac parte din clasa acizilor nucleici, se numără cele din structura ATP-ului (adenozin trifosfat) și a AMP-ul ciclic (adenozin monofosfat) necesar în glicogenoliză, precum și cele prezente în unele coenzime.

nucleozidă

Element dintr-o clasă de compuși organici ce includ și subunitățile structurale ale acizilor nucleici. Fiecare este alcătuit din molecule formate din pentoze (riboză în ARN, dezoxiriboză în ADN) și o bază azotată, purinică sau pirimidinică. Baza uracil apare în ARN, timina în ADN și adenina, guanina și citozina în ambele, ca parte a nucleozidelor cum ar fi uridina, dezoxitimidina, adenozina sau dezoxiadenozină, guanozină sau dezoxiguanozină și citidină sau dezoxicitidină. Nucleozidele au în mod normal un grup fosfat atașat, formând nucleotidele. Obținute de obicei prin descompunerea acizilor nucleici, nucleozidele au un rol important în cercetarea fiziologică și medicală. Printre cele care nu fac parte din acizii nucleici se numără puromicina și anumite antibiotice produse de ciuperci.

nucleu

Parte centrală a atomului, având sarcină electrică pozitivă. Un nucleu este compus din protoni, cu sarcină pozitivă, și din neutroni, neutri din punct de vedere electric, cunoscuți sub denumirea colectivă de „nucleoni" și uniți de o forță nucleară tare. Numărul nucleonilor poate varia de la 1 la 270, în funcție de elementul respectiv. Izotopii sunt atomi ai aceluiași element, care au un număr egal de protoni, dar un număr diferit de neutroni. Unele nuclee, în special cele cu sarcină grea, sunt instabile sau radioactive (*vezi* radioactivitate), emițând energie sub formă de radiații alfa (*vezi* dezintegrare alfa), radiații beta sau raze gama. Nucleul reprezintă aproape toată masa atomului, însă doar un procent foarte redus din volumul acestuia.

nucleu

În anatomie, structură specializată prezentă în majoritatea celulelor (cu excepția bacteriilor), separată de restul celulei printr-o membrană nucleară. Această membrană pare a fi continuarea reticulului endoplasmatic intracelular și prezintă pori care permit trecerea moleculelor de dimensiuni mari. Nucleul controlează și reglează activitățile celulei (de ex. creșterea și metabolismul) și este purtătorul genelor. Nucleolii sunt corpusculi de dimensiuni reduse, adesea prezenți în nucleu, cu rol important în sinteza de ARN și în proteine. O celulă obișnuită conține, de obicei, un singur nucleu.

nucleu *sau* miez

În studiul Pământului, acea parte a Pământului care începe la cca 2 900 km adâncime și se extinde în jos, până în centrul planetei. Constă, în mare, dintr-un aliaj metalic bogat în fier și se presupune că are o structură formată din două părți: o regiune externă fluidă și o regiune internă solidă, foarte densă, care măsoară doar cca 2 400 km în diametru. Compoziția aliajului este, în special, din fier cu mici cantități de nichel. Această compoziție este dedusă din chimia meteoriților feroși, care probabil provin din fragmentarea unui corp planetar care, de asemenea, avea un nucleu din fier. *Vezi* crustă, manta.

nucleu galactic

Vezi nucleu galactic activ

nucleu galactic activ

Regiune de mici dimensiuni din centrul unei galaxii care emite o cantitate enormă de energie sub formă de radiații radio, optice, gamma sau raze X ori sub formă de jeturi de particule de mare viteză. Au fost identificate multe clase de galaxii active; ele par a fi similare sub multe aspecte cu

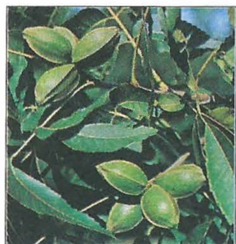
quasarii. Astronomii bănuiesc că energia observată este generată în timp ce materia intră în acrețiune, gravitând spre o gaură neagră supramasivă cu o masă de milioane sau chiar miliarde de ori mai mare decât cea a Soarelui. Materia acrescentă poate depăși în strălucire restul galaxiei în timp ce este încălzită prin coliziuni cu viteză foarte mare (frecări ale inelelor din componența structurii discoidale a materiei), în afara orizontului de eveniment al găurii negre. Se crede că multe galaxii adăpostesc aceste găuri negre centrale și că e posibil ca ele să fi fost quasari la începutul istoriei lor, deși acum par a fi latente, cu excepția situației în care materia ce orbitează evoluează în acrețiune spre gaura neagră.

nuclid *sau* specie nucleară

Tip de atom caracterizat de numărul de protoni și neutroni și de starea energiei nucleului. Un nuclid este caracterizat de numărul de masă și de numărul atomic. Pentru a fi considerat distinct, un nuclid trebuie să aibă un conținut energetic suficient pentru durata unei vieți, de obicei mai mult de 10^{-10} secunde. Izomerii nucleari, care au același număr de protoni și neutroni, dar care diferă în conținut energetic și radioactivitate, sunt, de asemenea, nuclizi distincți. Nuclizii sunt asociați cu dezintegrarea radioactivă și pot fi stabili sau instabili. Există în jur de 1 700 de nuclizi cunoscuți, dintre care cca 300 sunt stabili, restul fiind radioactivi.

nuc-pecan

Pom (*Carya illinoinensis*) din familia nucului, originar din zona temperată a Americii de Nord. Uneori atinge o înălțime de cca 50 m; pomul are o coajă adânc brăzdată și prezintă frunze penate. Miezul de nucă-pecan, bogat, cu gust și textură aparte, are cel mai mare conținut de grăsimi dintre toate produsele vegetale, având o valoare calorică apropiată de cea a untului. Producția de pecan este o industrie importantă în SE SUA, unde plăcinta cu pecan și pralinele cu pecan sunt dulciuri tradiționale.

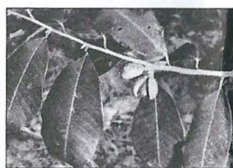

nuci-pecan (*Carya illinoinensis*)

GRANT HEILMAN

nucșoară

Mirodenie obținută din sământa unui arbore tropical peren (*Myristica fragrans*), originară din insulele Moluce, din Indonezia. Are o aromă specială, puternică, fiind folosită drept condiment sau ca înlocuitor al tămâii. Copacul produce fructe abia după opt ani de la plantare, ajunge la maturitate în 25 de ani și rodește timp de 60 de ani sau chiar mai mult. Termenul nucșoară se folosește în diverse țări pentru a desemna și alte fructe sau semințe, printre care și nucșoara-braziliană (*Cryptocarya moschata*), nucșoara-peruviană (*Laurelia aromatica*) și nucșoara-californiană (*Torreya californica*).

nucșoară (*Myristica fragrans*)

G.R. ROBERTS

nudibranhiate *sau* limax-de-mare

Denumire generică pentru gasteropode marine din ordinul *Nudibranchia*. Majoritatea nudibranhiatelor sunt lipsite de cochilie, de cavitatea mantalei (*vezi* moluscă) și de branhii; respiră prin suprafața corpului. Corpul delicat colorat atinge o lungime de 43 cm și are niște organe de apărare speciale, numite „cerata", care descarcă nematocistele ingerate din prada cnidariană. Organe asemănătoare unor antene pornesc de la nivelul capului. Nudibranhiatele trăiesc la suprafața apelor oceanice, unde se hrănesc, de obicei, cu alte nevertebrate, în special cu anemone-de-mare. Unele specii se deplasează prin înot, în timp ce altele se târăsc. Denumirea limax-de-mare este atribuită și tuturor membrilor subclasei *Opisthobranchia*.

nuer

Populație care trăiește în mlaștinile și savana de pe ambele maluri ale Nilului, în S Sudanului și care vorbește o limbă est-sudaneză, din familia nilo-sahariană. Membrii acestei populații se ocupă în principal cu creșterea animalelor și a peștelui-spadă, dar și cu agricultura (o ramură importantă o reprezintă cultivarea meiului). Petrec sezonul ploios în așezări permanente, construite pe terenuri înalte, iar pe cel uscat în tabere așezate pe malurile fluviului. Certurile între clanuri sunt frecvente, ca și conflictele cu populația dinka. Numărul lor se ridică la 1,5 milioane. *Vezi și* niloți.

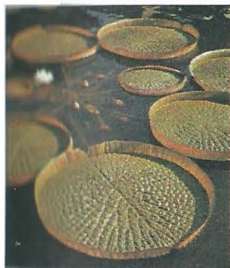
Nuevo León

Stat din NE Mexicului. Suprafața: 64 924 kmp; 3 834 141 loc. (2000). Centrul administrativ: Monterrey. Lanțul estic al munților Sierra Madre traversează statul de la NV spre SE. Regiunea a devenit stat în 1824 și a fost ocupată de trupele americane în timpul Războiului Mexican. Industriile

oțelului și fierului din regiune au reprezentat primele ramuri ale industriei grele din America Latină. Tot aici se întâlnesc și ramuri ale industriei textile și ale agriculturii.

nufăr

Plantă erbacee de apă dulce din cele opt genuri care alcătuiesc familia *Nymphaceae*, răspândită în regiunile tropicale și temperate. Toate speciile sunt perene, cu excepția celor din genul *Euryale*. Majoritatea au frunze rotunde, plutitoare, cerate, care cresc în vârful unor codițe lungi ce conțin cavități cu aer. Tulpinile groase, cărnoase, subacvatice sunt îngropate în mâl. La unele specii, și frunzele se află sub apă. Florile solitare, în formă de cupă, cu numeroase petale aranjate în spirală, sunt susținute de tulpini lungi la suprafața apei. Genul *Nymphaea* include nuferii comuni (sau nimfele-de-apă); nufărul-alb comun din America de Nord, nufărul-de-lac sau nufărul-broaștei-râioase, este numit *N. odorata*. Lotusul din vechea artă egipteană era de obicei lotusul-albastru (*N. caerulea*). Nuferii cei mai mari sunt două specii care formează genul sud-american tropical *Victoria*; nufărul-de-Santa-Cruz (*V. cruziana*) are frunze de 60–180 cm diametru. Nuferii constituie sursă de hrană pentru pești și alte organisme, dar uneori cauzează probleme la drenarea apei, datorită dezvoltării lor rapide. Multe specii sunt folosite în scop ornamental în piscine și sere.

nufăr-de-Santa-Cruz (*Victoria cruziana*)

HAMPFLER, ELLIOT LEVINE–SHOSTAL/EB INC.

Nu Gua *sau* Nu Kua

În mitologia chineză, patroană a pețitoarelor. Ca soție sau soră a împăratului legendar Fu Xi, ea a înlesnit stabilirea regulilor pentru căsătorie (printre care și folosirea intermediarilor) și a normat conduita dintre sexe. Este reprezentată cu cap de om și corp de șarpe sau pește. A reparat stâlpii cerurilor și colțurile stricate ale pământului, care au fost distruse de către rebelul Gong Gong într-un acces de mânie, iar frumosul său palat este considerat modelul desăvârșit pentru orașele fortificate din China.

Nujoma, Sam(uel Shofiihuma)

(n. 12.05.1929, Owambo, S Africii de Vest)

Primul președinte (1990–2005) al statului independent Namibia. În a doua jumătate a anilor 1950, Nujoma a susținut formarea Organizației Populare din Owambo, care a precedat înființarea Organizației Populare din Africa de Sud-Vest (*abreviere în engleză*, SWAPO). A devenit primul președinte al SWAPO în 1960 și, după ani în care a solicitat Națiunilor Unite să constrângă Africa de Sud să acorde independența Africii de Sud-Vest, a autorizat rezistența armată (1966). În 1989, după 30 de ani de exil, a condus SWAPO spre victorie în alegerile monitorizate de ONU.

Nuku'alofa

Oraș, 34 058 loc. (2006), capitală și port principal al statului Tonga. Situat pe țărmul de N al insulei Tongatapu, în S Oceanului Pacific, orașul este un port cu ape foarte adânci, protejat de recife. Comerțul se bazează pe exportul de banane și de copra. Printre punctele de atracție ale orașului se numără palatul regal din sec. XIX, o capelă și mormintele regale.

nulificare

Doctrină care susține dreptul unuia dintre statele SUA de a declara nul și neavenit un act al guvernului federal. Enunțată pentru prima dată în rezoluțiile statelor Virginia și Kentucky (1798), a fost preluată de John C. Calhoun ca reacție la Legea Taxelor din 1828. Calhoun susținea că „rezistența" unui stat ar putea bloca punerea în aplicare a unei legi federale. Guvernul din Carolina de Sud și-a manifestat acordul prin votarea Ordonanței de Nulificare (1832), amenințând cu secesiunea în cazul în care guvernul federal ar fi impus colectarea taxelor pe 1828. Președintele Andrew Jackson a subliniat supremația guvernului federal. Congresul SUA a votat o taxă de compromis, reducând impozitele vamale, dar a emis în același timp Legea Forței, care autoriza punerea în aplicare a legii federale. Carolina de Sud și-a anulat ordonanța, dar acest conflict a evidențiat pericolul nulificării.

Nullarbor, câmpia ~

Întins platou de calcar, în S Australiei. Câmpia se întinde de-a lungul coastei sudice a Australiei de Vest și în E Australiei de Vest, prelungindu-se către N, de la Marele Golf Australian la Marele Deșert Victoria. Ocupă 260 000 kmp de suprafață plată. Denumirea provine de la *nullus arbor* (*în latină*, fără copaci). În Parcul Național Nullarbor se găsesc exemplare rare de floră și faună. Câmpia este presărată cu numeroase peșteri de calcar, printre care peștera Koonalda, care este și un important

sit arheologic. Parcul este traversat de cea mai lungă cale ferată în linie dreaptă din lume (530 km).

nu-mă-atinge

Denumire comună pentru cele două specii de plante impatiens din America de Nord, cunoscute și sub numele de bijuterie sau mușcătură, care cresc pe suprafețele umede. *Impatiens capensis*, numită și *I. biflora*, are flori portocalii cu picățele roșii-aprins; *I. pallida* are flori galbene până la albe, uneori cu picățele roșii-cafenii. Sunt plante erbacee obișnuite în regiunile întinse în partea de E a Americii de Nord. Se spune că sucul acestora este un remediu pentru erupțiile provocate de iedera-otrăvitoare.

număr

Element de bază în matematică, folosit pentru a număra, a măsura, a rezolva ecuații și a compara cantități. Numerele se clasifică în câteva grupe. Numerele naturale sunt cele bine cunoscute, adică 1, 2, 3 ... și zero. Numerele întregi includ numerele naturale, numerele negative și pe zero. Clasa numerelor raționale include totalitatea câturilor numerelor întregi posibile, inclusiv fracțiile. Aceste numere pot fi reprezentate simbolic prin zecimale periodice sau finite. Numerele iraționale nu pot fi reprezentate de fracții ale numerelor întregi sau zecimale periodice, ci trebuie prezentate prin intermediul unor simboluri speciale precum $\sqrt{2}$, *e* și π. Împreună, numerele raționale și cele iraționale formează clasa numerelor reale, care, asemeni numerelor complexe, alcătuiesc o structură numerică (*vezi* teoria câmpului). În timp ce numerele naturale și cele raționale reprezintă instrumente de calculat, numărat și măsurat, celelalte sunt utilizate în rezolvarea ecuațiilor. *Vezi și* număr transcendent.

număr atomic

Număr al unui element chimic dintr-o secvență sistematică, ordonată, numită tabelul periodic al elementelor. Elementele sunt aranjate în ordinea crescătoare a numărului de protoni din nucleul atomului (egal cu numărul de electroni ai atomului neutru), acesta fiind numărul atomic al fiecărui element.

număr complex

Număr care este format atât din numere reale, cât și din numere imaginare. Are forma $a + bi$, unde a și b sunt numere reale, iar $i = \sqrt{-1}$; a se numește partea reală, iar bi partea imaginară. Deoarece a sau b pot fi egale cu 0, orice număr real sau imaginar este un număr complex. Inventate ca o extensie a numerelor reale pentru ca anumite ecuații algebrice cum ar fi $x^2 + 1 = 0$ să aibă soluții, numerele complexe formează o mulțime algebrică, adică respectă legea comutativității și legea asociativității (în ceea ce privește adunarea și înmulțirea), dar și alte reguli, la fel ca și numerele reale (*vezi* teoria mulțimilor).

număr imaginar

Număr de tipul bi, unde b este un număr real, i este rădăcina pătrată a lui -1 și b nu este egal cu zero. *Vezi și* număr complex.

număr irațional

Tip de numere reale care nu pot fi reprezentate sub formă de rapoarte de numere întregi. În formă zecimală, numerele iraționale apar sub forma unor zecimale infinite care nu se repetă. Ca exemple, s-ar putea indica radicalii numerelor prime și numerele transcendente, precum π și e.

număr întreg

Număr cu valoare integrală, pozitivă sau negativă, ori zero. Numerele întregi sunt cele din șirul numerelor 1, 2, 3,... sau care rezultă din operația de scădere. Atunci când se scade dintr-un număr întreg valoarea sa, rezultatul este zero. Dacă un număr mai mare este scăzut din unul mai mic, rezultatul este un număr întreg negativ. Astfel, fiecare număr întreg poate fi derivat din numerele existente, ajungând la un șir de numere observabil prin operația de scădere (*vezi* teoria mulțimilor).

număr prim

Număr întreg mai mare decât 1 și divizibil doar cu 1 și cu el însuși. Șirul numerelor prime începe cu 2, 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19, 23, 29..., dar nu urmează nici o logică precisă. Particularitățile regularităților și neregularităților în distribuirea numerelor prime sunt printre cele mai importante probleme din teoria numerelor. Numerele prime au fost cunoscute încă din timpul lui Pitagora. Se știa încă din timpul lui Euclid că acestea sunt în număr infinit. Factorii primi ai unui întreg sunt numerele prime al căror produs este numărul întreg (*vezi* teorema fundamentală a aritmeticii).

număr rațional

Număr care poate fi exprimat sub forma câtului a două numere întregi (adică numitorul nu poate fi egal cu zero). Șirul numerelor raționale cuprinde toate numerele întregi, precum și toate fracțiile. În formă zecimală, numerele raționale sunt fie fracții zecimale periodice, fie fracții zecimale finite.

număr real

În matematică, cantitate care poate fi exprimată ca un șir finit sau infinit de zecimale. Numerele care pot fi numărate, numerele întregi, numerele raționale și numerele iraționale sunt numere reale. Numerele reale sunt utile pentru a măsura cantități care variază continuu (de ex. dimensiunile, timpul), spre deosebire de măsurarea prin numărare. Termenul „real" le distinge de numerele imaginare.

număr transcendent

Număr care nu este algebric, în sensul că nu este soluția unei ecuații algebrice care are coeficienți raționali. Numerele *e* și π, ca și orice număr algebric ridicat la puterea unui număr irațional sunt numere transcendente.

numărul/dreptunghiul/secțiunea de aur

Raport numeric considerat a fi un ideal estetic în arhitectura clasică. Reprezintă raportul dintre lungimea și lățimea unui dreptunghi sau împărțirea unui segment în două părți, astfel încât raportul dintre partea scurtă și cea lungă să fie egal cu cel dintre partea lungă și lungimea completă a segmentului. Este aproximativ egal cu 1,61803:1. Un dreptunghi construit din secțiuni de aur (segmente care respectă acest raport) se numește dreptunghi de aur.

nu-mă-uita

Denumire comună pentru cele 50 de specii de plante erbacee ce formează genul *Myosotis*, din familia plantei limba-mielului, originare din regiunile temperate ale Eurasiei și Americii de Nord și din zonele montane tropicale ale Europei. Unele dintre ele sunt cultivate ca flori decorative pentru buchetele lor de flori albastre. Nu-mă-uita de pădure (*M. sylvatica*), la fel ca majoritatea speciilor, își schimbă culoarea de la roz la albastru, pe măsură ce florile lor tubulare, cu cinci petale, ajung la maturitate.

nu-mă-uita (*Myosotis sylvatica*)

HOLMASEN

nume

Unul sau mai multe cuvinte ce desemnează o entitate individuală. Se scriu cu literă mare numele proprii, adică numele anumitor persoane, ale locurilor și ale lucrurilor specificate. Tipuri de nume: nume de persoană (Christopher, Maria), nume de locuri (Londra, Nairobi), titlurile operelor de artă (*Mona Lisa, Paradisul pierdut*), nume de mărci (Sanka, Vaseline), nume de perioade sau evenimente istorice (Războiul celor Două Roze, Renașterea). Numele personale pot trece de la o cultură la alta, schimbându-și adesea forma: Johanan (ebraică), Johann (germană), John (engleză), Ian (scoțiană), Ion (română) etc. Numele de familie au o origine mai recentă, convențiile ce le guvernează există abia din sec. XI. Multe nume de familie, moștenite, vin de la prenume – de exemplu, Alfred, fiul lui John (*în engleză, son*), poate fi numit Alfred Johnson. Alte nume vin de la nume de locuri sau ocupații: Henri din orașul Avignon se numește Henri d'Avignon, iar Robert, un fierar (în engleză, *blacksmith*) ia numele de Robert Smith.

nume de domeniu

Adresă a unui computer, a unei organizații sau a altei entități dintr-o rețea TCP/IP, ca, de pildă, internetul. Numele de domenii au de obicei o compoziție pe trei niveluri, de tipul „server.organizație.tip". Cel mai înalt nivel desemnează tipul de organizație, ca de pildă „com" (pentru paginile comerciale) sau „edu" (pentru paginile educaționale); al doilea nivel este primul nivel plus numele organizației (de ex. „britannica.com" pentru *Encyclopædia Britannica*); al treilea nivel numește serverul-gazdă al adresei, ca, de pildă, serverul „www" (WWW) pentru „www.britannica.com". Un nume de domeniu este situat la o adresă IP, dar două sau mai multe nume de domeniu pot fi înregistrate la aceeași adresă IP. Un nume de domeniu trebuie să fie unic pe internet, de aceea trebuie atribuit de către un înregistrator acreditat de către Corporația Internet pentru Nume și Numere Atribuite (Internet Corporation for Assigned Names and Numbers, ICANN). *Vezi și* URL.

numerologie

Utilizare a numerelor pentru a interpreta caracterul unei persoane sau pentru a prezice viitorul. Se bazează pe afirmația lui Pitagora conform căreia toate lucrurile pot fi exprimate în termeni numerici pentru că, în fond, ele pot fi reduse la numere. Folosind o metodă similară celei a alfabetelor grec și ebraic (în care fiecare literă reprezenta și un număr), numerologia modernă atașează o serie de cifre unui nume și le utilizează, coroborate cu data nașterii, pentru a descoperi caracterul și viitorul unei persoane.

Numidia

Țară din Antichitate, din N Africii, care se întindea, cu aproximație, pe actualul teritoriu al Algeriei. În timpul celui de-al doilea război punic, cele două triburi principale numide s-au separat, unul susținându-i pe romani, iar celălalt pe cartaginezi. Masinissa, șeful tribului, a fost declarat rege al Numidiei după victoria romană din 201 î.Hr. După distrugerea Cartaginei, mii de oameni au migrat către Numidia, devenită provincie romană în 46 î.Hr. Capitala era Cirta, iar cel mai important oraș se numea Hippo, episcopia Sfântului Augustin. După cucerirea Numidiei de către vandali în 429 d.Hr., civilizația romană din zonă a cunoscut un declin rapid; elemente autohtone au rezistat însă cuceririi arabe din sec. VIII d.Hr.

numismatică

Colecționare și studiu al monedelor, a amuletelor, a bancnotelor și a obiectelor cu forme și scopuri similare. Deși mult timp s-a crezut că numismatica a început în timpul Renașterii italiene, numeroase dovezi au arătat că este o ocupație mult mai veche. Există numeroase mărturii literare din surse grecești și romane despre colecționarea monedelor, iar dovezi arheologice atestă colecționarea lor cel puțin din perioada romană. În Evul Mediu, numismatica nu era considerată foarte importantă, dar în sec. XV–XVI popularitatea sa a crescut din nou, mai ales în rândul aristocraților europeni. În sec. XVII colecționarea obiectelor a evoluat spre o cercetare serioasă. În consecință, s-au format colecții vaste, care au fost studiate și catalogate. În sec. XX muzeele au preluat sarcina de a forma colecții variate și amănunțite. În această perioadă s-a dezvoltat o piață largă de numismatică. Anterior, numai persoanele foarte bogate cumpărau monede vechi, iar numărul furnizorilor era redus. Londra a devenit piața numismatică cea mai mare din lume, servind interesele colecționarilor publici și particulari din multe țări. Internetul a căpătat o importanță deosebită în numismatică la sfârșitul anilor 1990, pentru că pune la dispoziție o piață virtuală ce le permite cumpărătorilor și vânzătorilor de oriunde din lume să comercializeze monede, și datorită efectului educativ al numeroaselor situri web dezvoltate în jurul acesui hobby. *Vezi și* filatelie.

Nun *sau* Nu

Cel mai bătrân dintre zeii egipteni și tatăl lui Ra, zeul Soarelui. Nun simboliza apele întunecate, învolburate din care a fost creat cosmosul. Întrucât se credea că oceanul primordial a continuat să înconjoare cosmosul deja creat, actul creației se repeta în fiecare zi, atunci când soarele răsărea din apă. Egiptenii credeau, de asemenea, că Nun exista sub formă de apă subterană și că era responsabil pentru inundațiile anuale produse de Nil.

Nun

Râu din S Nigeriei. Considerat a fi continuarea directă a fluviului Niger, acesta curge către SV, spre golful Guinea, la Akassa. A reprezentat o importantă rută comercială în sec. XIX, atunci când regatul Igbo controla comerțul în zonă. În 1963 pe malurile râului s-a descoperit petrol, care se extrage astăzi de pe câmpiile petrolifere de-a lungul Rețelei Transnigeriene.

Nunavut

Teritoriu din N Canadei, 26 745 loc. (2001). Nunavut (*în dialect inuit*, pământul nostru) este rezultatul acordului de cedare a celei mai mari suprafețe de teren, semnat pentru a le oferi inuiților (*vezi și* eschimoși) o pondere mai mare în guvernul Canadei, proporțională cu procentul lor din populația Canadei (85%). Teritoriul ocupă o cincime din teritoriul acestei țări, întinzându-se pe o suprafață de două milioane kmp. Cuprinde regiunile centrale și estice ale fostelor Teritorii de Nord-Vest, inclusiv insulele Baffin și Ellesmere. Centrul administrativ este Iqaluit. Teritoriul a fost locuit de inuiți din 4500 î.Hr. până în 1000 d.Hr. În Evul Mediu, se pare că regiunea ar fi fost vizitată de vikingi, dar primele dovezi ale unei explorări datează din 1576, atunci când Martin Frobisher a pornit în căutarea Pasajului de Nord-Vest. Între 1770–1772, teritoriul a fost explorat de către englezul Samuel Hearne. După ce s-a aflat sub dominația Imperiului Britanic, Nunavut a fost înapoiat Canadei în 1870. În 1976 o organizație politică a solicitat delimitarea unui spațiu care să răspundă pretențiilor teritoriale inuite în Teritoriile de Nord-Vest. Propunerea a fost acceptată de către guvernul canadian în 1993. Primele alegeri din Nunavut au avut loc în februarie 1999, iar teritoriul a fost inaugurat pe 1 aprilie 1999.

Nur al-Hilmi, Burhanuddin bin Muhammad

(1911, Kota Bharu, Malaya – 25.10.1969, Taiping, Malaysia)

Lider naționalist malaysian. După ce în timpul războiului a lucrat ca funcționar

în administrația ocupanților japonezi, Nur al-Hilmi a devenit un proeminent lider de stânga, implicându-se în lupta pentru un stat independent și multirasial. În 1956 a fost numit președinte al Partidului Islamic Pan-Malaysian, care a devenit principalul partid de opoziție din Malaysia. Reținut în 1965 pentru acuzații de activitate pro-indoneziană, a fost eliberat în 1966; până la moartea sa a rămas președinte simbolic al partidului.

nurcă

Denumire comună pentru cele două specii de carnivore semiacvatice, nocturne din familia mustelidelor, vânate sau crescute pentru blană. Vizonul (*Mustela vison*) răspândit în America de Nord, exceptând regiunile aride din SV SUA, are lungimea între 43 și 74 cm și ajunge până la 1,6 kg. Specia eurasiatică, nurca (*Mustela lutreola*), este puțin mai mică. Blana deasă, brună intens, este formată din puf moale acoperit de peri de contur lucioși. Cu excepția blănurilor obținute de la mutantele rare, rezultate prin încrucișări, blana de nurcă sălbatică este mai valoroasă decât cea provenită de la animale de fermă.

Nureev, Rudolf (Hametovici)

(17.03.1938, Irkutsk, URSS - 06.01.1993, Paris, Franța)

Balerin rus. A studiat la Leningrad (1955–1958) și a devenit solist al trupei de balet Kirov. A renunțat la colaborarea cu acesta în 1961, în timpul turneului de la Paris al companiei. De la acea dată a dansat în calitate de invitat, alături de numeroase companii, mai ales Royal Ballet. Din 1962 și până la mijlocul anilor 1970 i-a fost partener lui Margot Fonteyn. Stilul său strălucitor, care îmbina o sensibilitate de un romantism profund cu o musculatură și o tehnică surprinzătoare, l-a transformat într-o adevărată vedetă, bucurându-se de un succes internațional imens. A pregătit coregrafia pentru versiuni moderne ale spectacolelor *Romeo și Julieta*, *Manfred* și *Spărgătorul de nuci*. De asemenea, a avut apariții în filme și la televiziune. Din 1983 până în 1989 a fost directorul artistic al Baletului Operei din Paris.

Rudolf Nureev și Margot Fonteyn

KEYSTONE

Nurhachi

(1559, Manciuria - 30.09.1626, /?/)

Căpitan al unor trupe juchen (devenite mai târziu manciuriene). Atacul său din 1618 asupra Chinei din timpul dinastiei Ming a anunțat campania de cucerire de mai târziu a fiului său, Dorgon. Nurhachi și-a învins mai întâi un rival din propriul trib, după care a supus și celelalte patru triburi juchen din vecinătate. A întemeiat apoi un stat manciurian și l-a însărcinat pe savantul Erdeni cu elaborarea unui sistem de scriere manciurian. Și-a organizat trupele conform sistemului steagului. În 1616 s-a autoproclamat han, intitulându-și dinastia Jin, după modelul dinastiei juchen Jin, din sec. XII. În 1626 a fost învins de chinezi și a murit în urma unor răni primite în luptă. *Vezi și* Hongtaiji; dinastia Qing.

Nuri al-Said

(1888, Bagdad, Irak - 14.07.1958, Bagdad)

Soldat și prim-ministru irakian. S-a înrolat în armata turcă în 1909, pe când Irakul era provincie a Imperiului Otoman. Deși a fost capturat de către englezi în Primul Război Mondial (1914–1918), s-a alăturat revoltei arabe împotriva turcilor, susținută de britanici. După război a făcut parte din guvernul irakian din timpul regelui hașemit Faisal I. Prim-ministru de 14 ori, a manifestat o atitudine probritanică și a susținut dinastia hașemită. În 1958 a sprijinit unirea cu Iordania, acțiune care a întâmpinat opoziția armatei; a fost linșat de mulțime în urma unei lovituri de stat organizate de armată.

Nurmi, Paavo (Johannes)

(13.06.1897, Turku, Finlanda - 02.10.1973, Helsinki)

Atlet finlandez. Cel mai bun alergător pe distanțe lungi al generației sale, a obținut nouă medalii de aur și trei de argint la trei ediții ale Jocurilor Olimpice (1920, 1924, 1928). La Olimpiada din 1924 a stabilit două recorduri într-o oră. A deținut recordul mondial la maraton timp de opt ani (1923–1931). A fost supranumit „Finlandezul Zburător".

UPI

Paavo Nurmi, 1931

Nürnberg

Oraș, 491 307 loc.; 1 018 211 loc. în zona metropolitană (2002), din Bavaria, în S Germaniei, pe râul Pegnitz. S-a dezvoltat în sec. XI în jurul unui castel, iar atestarea sa documentară datează din 1219. A devenit unul dintre cele mai importante orașe libere imperialiste din Germania, atingând apogeul în sec. XVI. În 1806 a fost alipit regatului Bavariei. În anii 1930 a fost cartierul general al Partidului Național-Socialist; a reprezentat locul unde se desfășurau anual paradele de la Nürnberg, iar în 1935 a dat numele Legilor antisemite de la Nürnberg. A fost grav avariat în Al Doilea Război Mondial. După război a fost scena Proceselor de la Nürnberg. Reconstruit, orașul este astăzi un centru comercial și industrial. Printre monumentele sale istorice se numără palatul regal din sec. XI. Academia de Arte din Nürnberg (fondată în 1662) este cea mai veche din Germania. Este orașul natal al lui Albrecht Dürer.

Nürnberg, Legile de la ~

(1935)

Două măsuri propuse de către Adolf Hitler și aprobate la Nürnberg, Germania, la 15 sept. 1935, în cadrul unei convenții a Partidului Național-Socialist. Legile refuzau evreilor cetățenia germană și interziceau căsătoria sau relațiile sexuale între evrei și „cetățeni germani sau de același sânge". O serie de acte adiționale defineau drept evreu acea persoană care avea cel puțin un bunic evreu și declarau că evreii nu au dreptul să voteze și să ocupe funcții publice.

Nürnberg, Paradele de la ~

Manifestații anuale impresionante, organizate de Partidul Național-Socialist la Nürnberg, Germania, cu scopul de a face dovada puterii politice a partidului. Primele asemenea manifestații au avut o amploare mai redusă și au avut loc în cadrul congreselor Partidului Național-Socialist din 1923 și 1927. Cea dintâi paradă la scară mare a fost organizată în 1929. Fastul prin care s-a caracterizat aceasta a continuat și la următoarele (1933–1938). Având sute de mii de participanți din rândurile membrilor partidului, paradele erau regizate până la cel mai mic detaliu. Ele aveau ca scop să transmită o stare de entuziasm prin cântece războinice, expuneri de drapele de dimensiuni impresionante, marșuri, procesiuni cu torțe, dar și prin discursuri lungi ținute de Adolf Hitler și de ceilalți conducători naziști.

Nürnberg, Procesele de la ~

(1945-1946)

Procese ale liderilor Partidului Național-Socialist, care au avut loc la Nürnberg, în Germania. La sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial, SUA, Marea Britanie, Franța și Uniunea Sovietică au instituit Tribunalul Militar Internațional pentru a-i judeca și a-i condamna pe foștii naziști. Tribunalul i-a găsit vinovați de încălcarea păcii (planificarea și desfășurarea războiului prin violarea tratatelor), crime împotriva umanității (exterminare, deportare și genocid) și crime de război. După cele 216 procese, trei dintre cei 22 de inculpați au fost achitați, patru (printre care Karl Dönitz și Albert Speer) au fost condamnați la închisoare între zece și 20 de ani, trei (inclusiv Rudolf Hess) au fost condamnați la închisoare pe viață și 12 (printre care Wilhelm Keitel, Joachim von Ribbentrop, Alfred Rosenberg, Arthur Seyss-Inquart și Julius Streicher) au fost condamnați la moarte prin spânzurare. Hermann Göring s-a sinucis înainte de a fi executat, iar Martin Bormann a fost condamnat *in absentia*.

Nut

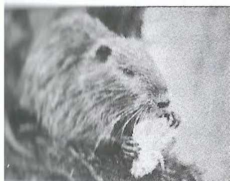
Zeiță a cerului în religia egipteană. Nut simboliza bolta cerească și era adesea reprezentată sub forma unei femei ce se arcuiește peste zeul pământului, Geb. Legendele spuneau că Nut înghițea soarele seara și îi dădea naștere din nou dimineața. Uneori era înfățișată și sub forma unei vaci, animal în care se transforma pentru a-l purta pe spate, către cer, pe Ra, zeul soarelui. În cele cinci zile dinaintea Anului Nou, Nut a dat naștere succesiv zeilor Osiris, Horus, Set, Isis și Neftis.

nutreț verde

Plante furajere, precum porumbul, legumele, ierburile, recoltate până a ajunge la maturitate, mărunțite și împachetate strâns pentru a nu permite circulația aerului, apoi depozitate în gropi, silozuri înalte, șanțuri. Nutrețul însilozat în mod adecvat fermentează ușor și poate fi păstrat câteva luni. Este folosit ca hrană pentru animale.

nutrie

Rozător semiacvatic (*Myocastor coypus*) sud-american din familia *Capromyidae*. Nutria are urechi mici, coadă lungă, rotundă și solzoasă, degetele membrelor posterioare prinse în palmatură, incisivi lați, portocalii. Atinge cca 1 m lungime, incluzând coada, și poate cântări opt kg. Blana sa roșcată-maronie prezintă țepi de

Nutrie hrănindu-se (*Myocastor coypus*)

protecție ce îi acoperă puful moale. Nutria trăiește în vizuini, pe malurile lacurilor sau ale râurilor și se hrănește în special cu plante acvatice. Deoarece blana lor este valoroasă, nutriile au fost introduse în America de Nord și în Europa. În unele zone însă au devenit animale dăunătoare care distrug culturile, intrând în competiție cu alte specii.

nutriție

Termen generic care se referă la totalitatea proceselor de ingerare și asimilare a substanțelor conținute în alimente. Prin nutriție, organismul își asigură atât necesarul de energie, cât și substanțele specifice proceselor de creștere, dezvoltare și reproducere. Caloriile provin din carbohidrați (zaharuri și amidonuri), lipide și proteine. Alte elemente cu valoare nutritivă (nutrienți) sunt mineralele, vitaminele și fibrele dietetice. Mineralele sunt utilizate în scopuri variate: fierul pentru hemoglobină, calciul pentru oase, dinți, dar și pentru desfășurarea proceselor celulare, sodiul și potasiul pentru reglarea homeostaziei, iodul pentru producerea de hormoni tiroidieni. Mineralele aflate în concentrații foarte mici (oligoelemente) au funcții mai puțin cunoscute. Fibrele nu sunt descompuse chimic în organism, dar ușurează digestia, reduc colesterolul din sânge și ajută la prevenirea hipertensiunii și a unor forme de cancer. Aceste elemente nutritive sunt prezente în toate tipurile de hrană, însă concentrația lor diferă de la un aliment la altul. Un regim alimentar echilibrat poate asigura cantitățile necesare din fiecare tip de nutrient. Suplimentele nutritive nu compensează un regim alimentar nesănătos. Apa în cantități suficiente este întotdeauna esențială în procesul de nutriție. Absorbția deficitară sau lipsa elementelor nutritive duce la malnutriție și la apariția diverselor afecțiuni.

Nuuk *sau* Godthåb

Oraș, 13 838 loc. (2000), centrul administrativ al Groenlandei. Situat pe coasta de SV, aproape de gura golfului Godthåb, este principalul port al țării. Orașul modern datează din 1721, când un misionar norvegian a pus bazele unei colonii aproape de Vesterbygden, o așezare norvegiană din sec. X. În acest oraș își au sediul Parlamentul și Curtea Supremă. Tot aici se află consulatele străine, un colegiu pedagogic și diverse institute de cercetare. Majoritatea locuitorilor lucrează în domeniul administrației guvernamentale, ocupându-se însă și cu vânătoarea, pescuitul și agricultura. Transportul în zonă se efectuează în special cu vaporul sau cu elicopterul.

nuvelă

Povestire cu subiect concis, adesea realist sau satiric. A apărut pentru prima oară în Italia în Evul Mediu; se baza adesea pe evenimente locale; nuvelele individuale erau adesea adunate în colecții. Nuvela s-a dezvoltat într-o structură psihologică și subtilă, scriitorii folosind povestiri scurte pentru a le uni în jurul unei teme, cum este *Decameronul* lui Giovanni Bocaccio. Termenul este adesea folosit pentru a descrie o operă de ficțiune mai complexă și mai amplă decât schița, dar mai simplă și mai scurtă decât romanul. Printre exemple se numără *Însemnări din subterană* de Feodor Dostoievski, *Moarte la Veneția* de Thomas Mann (1912) și *Manuscrisele clubului Aspern* de Henry James.

nyakyusa *sau* ngonde

Populație vorbitoare de limbă bantu din familia celor niger-congoleze, care trăiește în N lacului Malawi, în Tanzania și în Malawi. În trecut, membrii populației trăiau în sate organizate pe vârste. Băieții între 11–13 ani părăseau căminele părintești și își construiau o nouă așezare, mai târziu căsătorindu-se și ducându-și soțiile acolo. Când fondatorii unui sat mureau de bătrânețe, satul respectiv dispărea. Din cauza lipsei de spațiu, această practică a fost abandonată. Însumând peste un milion de persoane, populația ngonde se ocupă în special cu agricultura, pe care o practică cu metode primitive.

nyala-de-câmpie

Antilopă mică (*Tragelaphus angasi*) din Africa de Sud. Are o coamă care se întinde de la ceafă și până la coadă; atinge 110 cm înălțime. Masculul este brun-închis cu nuanțe brune-roșcate pe părțile inferioare ale membrelor, are fața și gâtul albe, dungi verticale albe pe corp, coarne slab spiralate și coamă lungă pe gât și pe piept. Femela este roșcată-maronie, cu dungi mai pronunțate. Antilopele nyala trăiesc în păduri, izolate sau în grupuri mici. Nyala-de-munte (*T. buxtoni*) se întâlnește rar, fiind răspândită mai ales în centrul Ethiopiei. Ea este brună-cenușie.

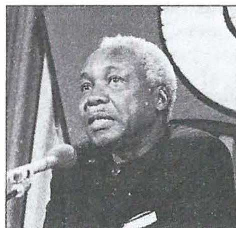
nyaya

Unul dintre cele șase *darshan* (sisteme religioase) din filozofia indiană, care se caracterizează prin analizele logice și epistemologice, dar și prin modelul detaliat al metodei inferenței. Ca și celelalte darshan, nyaya este, în același timp, atât filozofie, cât și religie. Principalul său scop este de a pune capăt suferinței umane care derivă din ignorarea realității. Nyaya recunoaște patru mijloace valide de cunoaștere: percepția, inferența, comparația și revelația.

Nyerere, Julius (Kambarage)

(03.1922, Butiama, Tanganyika - 14.10.1999, Londra, Anglia)

Cel dintâi prim-ministru al statului independent Tanganyika (1961), primul președinte al Tanzaniei (1964–1985) și cea mai importantă figură care a sprijinit Organizația Uniunii Africane (în prezent Uniunea Africană). A predat în mai multe școli catolice, după care a studiat istoria și economia în Marea Britanie. Ca lider al Uniunii Naționale Africane din Tanganyika (TANU), a pledat în favoarea schimbărilor realizate pe cale pașnică, a egalității sociale și a înțelegerii etnice. În alegerile din 1958–1960, TANU a obținut numeroase locuri în administrație. În calitate de președinte, a colectivizat pământurile de la sate, s-a implicat în mai multe campanii de educare în masă și a instituit învățământul general. Intenția sa era de a transforma Tanzania într-o țară independentă din punct de vedere economic. Din păcate, proiectul său a eșuat. În 1979 a autorizat invazia Ugandei pentru a-l detrona pe Idi Amin. În cadrul Organizației Uniunii Africane a susținut ideea eliminării guvernelor albe din Africa de Sud, Rhodesia și Africa de Sud-Vest. După ce s-a retras din politică în 1990 s-a implicat în proiecte diplomatice și agricole.

Julius Nyerere, 1981

AGENȚIA HANOS-LIAISON

Nyiragongo

Vulcan activ din Munții Virunga, în regiunea central-estică a Africii. Este situat în zona vulcanică a Parcului Național Virunga, în E statului Congo (Kinshasa), aproape de granița cu Rwanda. Are o altitudine de 3 470 m, un crater principal cu diametrul de 2 km și adâncimea de 250 m, plin cu lavă lichidă. Unele cratere mai vechi sunt cunoscute pentru vegetația care crește în zonă.

Nykvist, Sven

(03.12.1922, Moheda, Suedia - 20.09.2006, Stockholm)

Cameraman suedez. S-a alăturat companiei suedeze de film Sandrews în 1941. A turnat primul film în 1945 și a colaborat pentru prima dată cu Ingmar Bergman în 1953. A devenit colaboratorul permanent al lui Bergman la Svensk Filmindustri în 1960. Cunoscut mai ales pentru efectele subtile, luminoase, obținute în mai multe din filmele lui Bergman, a câștigat Oscarul pentru *Șoapte și strigăte* (Viskningar och rop, 1972) și *Fanny și Alexander* (Fanny och Alexander, 1983). A colaborat cu diverși regizori americani pentru filmele *Insuportabila ușurătate a ființei* (The Unbearable Lightness of Being, 1988) și *Delicte și fărădelegi* (Crimes and Misdemeanor, 1989).

Nymphenburg, porțelan de ~

Porțelan de origine germană, din pastă dură, produs în Bavaria, începând cu mijlocul sec. XVIII și până în prezent. Porțelanul de Nymphenburg a ajuns celebru datorită figurinelor realizate din acest material, mai ales celor executate în stilul rococo și modelate de către Franz Anton Bustelli (1723–1763) în perioada 1754–1763. Serviciile de masă și vasele realizate în fabrica din Nymphenburg, de la periferia orașului München, includ adesea rămurele de răchită, împletituri, iar marginile vaselor sunt ornamentate cu desene.

nyoro *sau* bunyoro

Populație vorbitoare de limbă bantu din regiunea central-vestică a Ugandei. Până în sec. XVIII, regatul Bunyoro cuprindea actuala Uganda în granițele sale. A intrat în declin în sec. XVIII–XIX, când s-a aflat sub stăpânirea regatului Buganda. A fost adus sub protectoratul Ugandei de către englezi. În prezent, populația numără cca 700 000 de membri, care locuiesc în așezări împrăștiate. Principala lor ocupație este cultivarea meiului, a sorgului și a bananierilor.

Oahu

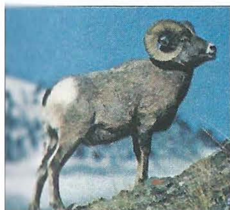
Insulă, 876 165 loc. (2000), din Hawaii, SUA. Situată între insulele Kauai și Molakai, are 1 574 kmp și este a treia insulă din Hawaii ca suprafață și densitate a populației. De origine vulcanică, cuprinde două șiruri paralele de munți, lanțurile muntoase Koolau și Waianae, unite de un platou central. Aici se află Honolulu, Pearl Harbor și Waikiki. Economia insulei se bazează pe fabricarea de echipamente militare, turism, producția de zahăr și ananas.

oaie

Bovid rumegător (genul *Ovis*) care prezintă glande odorante pe față și pe picioarele posterioare, iar coarnele, când există, sunt mai divergente decât la capră. Diferitele specii de oi cântăresc între 35–180 kg. Blana speciilor sălbatice este formată dintr-un strat exterior de păr sub care se află lâna. Oile pasc în turme, de preferință ierburi scurte și fine sau plante cu păstaie. Au fost domesticite cu cel puțin 5 000 de ani î.Hr. în Orientul Mijlociu, Europa și Asia Centrală. Majoritatea raselor domesticite produc o lână fină; cele câteva care produc doar păr lung sau lână lungă, aspră, sunt în general crescute pentru carne. Animalele tinere se numesc miei.

HARRY ENGELS - COLECȚIA SOCIETĂȚII NAȚIONALE AUDUBON/PHOTO RESEARCHERS

oaie-canadiană (*Ovis canadensis*)

oaie-canadiană
sau **oaia-Munților-Stâncoși**

Mamifer copitat (*Ovis canadensis*) scund, cățărător, din V Americii de Nord. Atât masculul cât și femela au coarne care se curbează într-o spirală care depășește 1 m. Blana este de obicei brună, cu o pată albicioasă pe crupă. Se aseamănă foarte mult cu ruda sa cu coarne mai subțiri, oaia-lui-Dall (*O. dalli*), originară din Alaska și Canada. Ambele specii au cca 1 m înălțime la greabăn, însă oaia-canadiană are o greutate mai mare, atingând chiar 136 kg. Oaia-canadiană trăiește în turme mici, în zone montane, inaccesibile omului, și se hrănește cu ierburi. Oaia-lui-Dall este răspândită din Alaska până în Columbia Britanică.

Oakland

Oraș, 397 067 loc. (2006), din V Californiei, SUA, în zona de E a golfului San Francisco. Întemeiată de către spanioli în 1820, localitatea a devenit oraș în 1854. În 1869 a devenit punctul terminus al primei rețele transcontinentale de cale ferată, ceea a dus la dezvoltarea portului maritim. Cutremurul din 1989 a produs grave pagube materiale și umane, distrugând Bay Bridge, podul care lega orașul de San Francisco. Lacul Merritt, situat nu departe de centrul de afaceri, este un rai al păsărilor sălbatice, înconjurat de un parc. În Oakland există câteva colegii importante.

Oakley, Annie
născută **Phoebe Anne Oakley Moses**

(13.08.1860, Darke, Ohio, SUA - 03.11.1926, Greenville, Ohio)

Trăgătoare americană de elită. Născută într-o familie de quakeri, a devenit renumită încă din tinerețe, datorită calităților sale de bun ochitor. A traversat țara organizând turnee de vodevil împreună cu soțul ei, Frank Butler, care avea aceeași ocupație. În 1885, cei doi s-au alăturat lui Buffalo Bill în spectacolul „Vestul Sălbatic", alături de care au încântat publicul timp de 17 ani. Reprezentația lui Oakley includea ochirea unei țigări aflate între buzele lui Butler, ochirea marginilor unei cărți de joc de

la 30 de pași și a unei ținte la distanță, uitându-se doar în oglindă.

Oastea Domnului

Cea mai importantă confesiune penticostală din SUA. A fost creată în 1914 la Hot Springs, Arkansas, prin unirea unor grupuri penticostale mai mici. Oastea Domnului scoate în evidență Biblia ca nucleu al credinței și cultului religios creștin. Confesiunea a înlocuit sacramentele (tainele) cu două ritualuri, botezul prin cufundare totală și Sfintele Daruri. Sanctificarea individului se realizează gradat și nu instantaneu. Sunt foarte importante doctrinele care anunță a doua venire a lui Hristos și întemeierea Împărăției lui Dumnezeu. Oastea Domnului are o importanță misionară în SUA și pe plan internațional. *Vezi și* milenarism; penticostalism.

Oates, Joyce Carol

(n. 16.06.1938, Lockport, New York, SUA)

Scriitoare americană. A predat la Universitatea din Windsor (1967–1978) și la Universitatea Princeton (din 1978). După publicarea colecției de nuvele *Lângă poarta dinspre nord* (By the North Gate, 1963) și a romanului *Căderea* (With Shuddering Fall, 1964), a devenit o scriitoare prolifică. Operele ei înfățișează adesea oameni ale căror experiențe de viață sfârșesc prin vărsare de sânge și autodistrugere din cauza unor forțe pe care nu le pot controla. Printre romanele ei se numără: *O grădină a plăcerilor lumești* (A Garden of Earthly Delights, 1967), *Lor* (Them, 1969) și *Fă ce vrei cu mine* (Do with Me What You Will, 1973).

Oates, Titus

(15.09.1649, Oakham, Rutland, Anglia - 12/13.07.1705, Londra)

Inițiator al complotului papal. Fiu al unui predicator baptist, a fost hirotonisit în cadrul Bisericii Anglicane. Deși a fost arestat pentru sperjur în 1674, în 1677 a devenit capelan protestant pe domeniul celui de-al șaselea duce catolic de Norfolk. În 1678, odată cu fanatica mișcare anticatolică, a condus o conspirație iezuită pentru a-l ucide pe Carol II și pentru a-l aduce pe tron pe fratele catolic al acestuia, Iacob (devenit mai târziu Iacob II). Mărturia lui Oates a dus la moartea a 35 de persoane, dar pe măsură ce au început să apară inadvertențe în declarațiile lui, a fost acuzat de sperjur și întemnițat în 1685. A fost eliberat în 1688 și a murit în anonimat.

Oaxaca

Stat din S Mexicului. Suprafața: 95 364 kmp; 3 229 000 loc. (2000). Centrul administrativ: Oaxaca (de Juárez). Situat la Oceanul Pacific, cuprinde majoritatea istmurilor de la Tehuantepec. Istmul reprezintă limitele Munților Sierra Madre del Sur. În Mitla și Monte Albán se găsesc rămășițe ale civilizațiilor precolumbiene mixtecă și zapotecă. Are cea mai mare populație de origine indiană din Mexic. Principalele ocupații sunt agricultura și mineritul.

Oaxaca (de Juárez)

Oraș, 251 846 loc. (2000), centrul administrativ al statului Oaxaca din S Mexicului. Este situat în fertila vale Oaxaca, la o altitudine de 1 550 m deasupra nivelului mării. Întemeiat în 1486, ca garnizoană aztecă și cucerit de către spanioli în 1521, orașul are un rol important în istoria Mexicului și este locul de naștere al lui Benito Juárez și Porfirio Díaz. Este renumit pentru arhitectura din sec. XVI și obiectele artizanale.

oază

Zonă cu sursă permanentă de apă proaspătă și vegetație, situată în mijlocul unui pustiu nisipos. Oazele au dimensiuni variate, de la un hectar în jurul unor izvoare până la zone întinse de pământ irigat. Oazele sunt în general frecvente în zonele în care există surse subterane de apă; izvoarele și puțurile din oaze se alimentează din pânzele freatice ale căror surse se pot afla la distanțe de până la 800 km. Două treimi dintre locuitorii deșertului Sahara trăiesc în oaze, unde curmalii reprezintă principala sursă de hrană. Aceștia oferă și umbra necesară dezvoltării citricelor, smochinelor, piersicilor, caiselor, legumelor și cerealelor.

Obadia

(între sec. IX–VI î.Hr.)

Unul dintre cei 12 profeți minori din Vechiul Testament. Cartea sa este cea mai scurtă din *Vechiul Testament*, fiind alcătuită dintr-un singur capitol cu 21 de versete (face parte dintr-o carte mai cuprinzătoare, *Cei doisprezece apostoli*, după canonul iudaic). Nu se știe nimic despre Obadia, al cărui nume înseamnă în traducere „slujitor al lui Yahveh (Dumnezeu)". L-a blestemat pe Edom pentru că nu a ajutat Israelul să-i învingă pe invadatorii străini și a propovăduit venirea Judecății de Apoi pentru toate neamurile. Versetele finale prezic întoarcerea evreilor pe pământul natal.

Obama, Barack *nume complet* **Barack Hussein Obama, Jr.**
(n. 04.08.1961, Honolulu, Hawaii, SUA)

Al 44-lea președinte al SUA (din 20 ianuarie 2009). A absolvit cursurile Școlii de Drept de la Harvard (1991), fiind primul afro-american care a devenit președintele publicației *Harvard Law Review*. Apoi s-a stabilit la Chicago, unde a lucrat ca mobilizator comunitar și avocat specializat în drepturile civile, înainte de a fi ales în senatul statului Illinois, în 1996, din partea Partidului Democrat. În 2004 a fost ales senator al SUA (2005–2008), ajungând rapid o figură politică de prim rang. În 2008 a câștigat competiția cu fosta primă-doamnă a SUA, Hillary Clinton, devenind candidatul Partidului Democrat la alegerile prezidențiale. Pe 4 noiembrie 2008 a fost ales al 44-lea președinte al Statelor Unite, învingându-l pe republicanul John McCain. Obama este primul afro-american care ocupă această funcție. În 2009 a primit Premiul Nobel „pentru eforturile extraordinare privind întărirea relațiilor diplomatice și a cooperării între popoare".

obelisc

Pilon cu patru laturi, de formă conică, construit inițial în perechi la intrarea în templele egiptene antice. Obeliscul egiptean era sculptat dintr-o singură bucată de piatră, de obicei din granit, și era împodobit cu hieroglife. Avea baza lată, pătrată sau dreptunghiulară și vârful sub formă de piramidă. Putea atinge 30 m înălțime. În timpul Imperiului Roman, numeroase obeliscuri au fost transportate din Egipt în Italia. Un bine-cunoscut obelisc modern este Monumentul Washington.

Oberlin, Colegiul ~

Colegiu privat de arte din Oberlin, Ohio, SUA. Înființat în 1833, a fost primul colegiu care a admis fetele și afro-americanii. În primii ani de existență a funcționat într-un imobil din rețeaua clandestină prin care se făcea tranzitarea sclavilor evadați, din S către N (cu numele generic de relee clandestine). Cuprinde facultăți de științe, comunicare, arte, limbi străine, drept, litere, matematică, psihologie, servicii publice, științe sociale și un conservator.

obezitate

Țesut adipos în exces. Obezitatea apare în general la persoanele sedentare și cu un regim alimentar bogat în grăsimi, alcool sau calorii. Caloriile în exces sunt depozitate sub formă de grăsimi. Cauze rare sunt endocrinopatiile și excesul de steroizi (*vezi* sindromul Cushing). Obezitatea crește riscul apariției bolilor cardiovasculare și a diabetului zaharat. Tratamentul constă în modificarea stilului de viață, respectiv reducerea consumului de calorii și creșterea efortului fizic sub îndrumarea medicului.

Obi

Fluviu din V Rusiei. Traversează V Siberiei către NV, de la Munții Altai din centrul Asiei, și se varsă prin golful Obi în Marea Kara a Oceanului Arctic. Are o lungime de 3 680 km. Pe cursul mediu se află taigaua, pădure mlăștinoasă de conifere. În N se întind spații vaste de tundră stearpă și înghețată. Pe cursul său există numeroase hidrocentrale, fluviul fiind una dintre principalele rute de transport din Siberia în cele șase luni pe an când nu este înghețat.

obia *sau* **obea**

În folclorul vest-african, animal gigantic trimis de vrăjitoare pentru a răpi fetele noaptea. În unele culturi din Caraibe, termenul este folosit pentru a desemna forme de vrăjitorie și magie neagră. Obiectele vrăjite, îngropate cu scopul de a face rău cuiva, sunt numite *obia*. O persoană care folosește puterea unui astfel de obiect se numește *obiama* sau *obiaman*.

obiect lăcuit

Obiect sau suprafață decorativă, de obicei din lemn, căruia i s-a aplicat un tip de vernis colorat, foarte lustruit și opac, numit lac. Tehnica lăcuirii provine din China și Japonia; ea a fost copiată în Europa, unde a fost cunoscută drept japonizare, însă lacurilor europene le lipsesc duritatea și strălucirea lacurilor asiatice. Lacul veritabil este seva purificată și deshidratată a arborelui *Rhus vernicifera*, originar din China și cultivat în Japonia. Lacul devine extrem de tare, dar nu se sfărâmă la contactul cu aerul, căpătând un luciu deosebit. Sunt aplicate multe straturi subțiri, apoi păstrate la uscat și netezite, înainte ca suprafața să fie aptă pentru decorare prin sculptare, gravare sau încrustare.

obiecție

În drept, pledoarie ca răspuns la o afirmație nedovedită, al cărei adevăr este recunoscut, dar despre care se susține că nu este suficientă pentru a fi folosită. În SUA, obiecțiile nu mai sunt folosite în procedura federală (au fost înlocuite de cererile de respingere sau de cereri pentru o formulare mai clară), dar sunt încă folosite în unele state. O obiecție generală atacă insuficienta substanță a alegației.

obiecţie de conştiinţă

Refuz al efectuării stagiului militar din motive religioase, filozofice sau politice. Trăsătură a societății occidentale încă de la începuturile creștinismului, refuzul de a satisface stagiul militar a apărut ca doctrină a menoniților (sec. XVI), a Societății Prietenilor (sec. XVII) și a altor grupări. Scutirea de serviciu militar poate fi necondiționată, condiționată de muncă în folosul comunității sau se poate limita la datoria de a lupta. Cei care refuză recrutarea sunt pasibili de închisoare. În multe țări europene, scutirea de satisfacere a stagiului militar se admite pe motive politice sau filozofice. În SUA, condiția obligatorie pentru o asemenea scutire este apartenența la un grup religios care sprijină pacifismul.

obligaţiune

Împrumut contractual acordat de guverne locale, statale sau naționale și de către corporații particulare, cu specificarea obligației de a returna fondurile împrumutate. Emitentul se angajează să plătească o dobândă la termen (de obicei bianual) la un procent din valoarea nominală stipulat anterior și să răscumpere obligațiunea la valoarea nominală a acesteia prin instrumente de plată legale. Obligațiunile reflectă, de obicei, o datorie substanțială și sunt emise în modalități mai formale decât cambiile, de obicei conform unui protocol. Obligațiunile de stat sunt susținute prin taxe sau pot să fie obligațiuni instituționale cu venit variabil, susținute numai de venitul provenit dintr-un anumit proiect (drumuri, aeroporturi etc.) pentru care au fost emise. Obligațiunile sunt evaluate pe baza capacității de creditare a emitentului. Valorile, stabilite de agenții de rating independente, se situează între AAA și D; obligațiunile evaluate între AAA și BBB sunt considerate investiții cu risc minim. *Vezi și* obligațiune speculativă.

obligaţiune instituţională cu venit variabil

Titlu financiar emis de o municipalitate, de stat sau de altă instituție publică, autorizate să construiască, să achiziționeze sau să amelioreze o proprietate care generează profit, de ex. sisteme de alimentare cu apă, uzine electrice sau căi ferate. Spre deosebire de obligațiunile instituționale cu venit fix, care sunt plătibile din diferitele resurse fiscale ale emitentului (provenind, de ex., din încasarea impozitelor), obligațiunile cu venit variabil plătesc dobânzi numai din realizările obținute de investiția publică pentru care au fost emise. Obligațiunile cu venit variabil generează, de obicei, o rată a dobânzii mai ridicată decât cele cu venit fix. Distincția clară între obligațiunile cu venit variabil și alte obligațiuni emise de către o municipalitate îi oferă acesteia posibilitatea de a se sustrage limitărilor impuse de legislație privind datoriile.

obligaţiune speculativă

Obligațiune a cărei cotă este sub limita pragului BBB. Deși gradul de risc al obligațiunilor speculative este foarte mare, ele oferă dobânzi mult mai mari decât alte tipuri de obligațiuni mai sigure. Obligațiunile speculative sunt considerate prea nesigure de marile companii de investiții (casele de economii și consemnațiuni, fondurile de pensii, companiile de asigurări și fondurile mutuale) care oferă companiilor din SUA capital pentru investiții. Astfel de obligațiuni sunt deseori emise de companiile mai mici și mai noi pe piață.

oboi

Instrument de suflat cu ancie dublă. Oboiul a evoluat la începutul sec. XVII din shawm, un instrument mai puternic. Spre deosebire de acesta din urmă, oboiul este un instrument de interior, având un ton mai blând și mai puțin pătrunzător decât shawm. Inițial, putea fi folosit în doar două chei. Astăzi are în jur de 13 chei. Datorită sunetului său cu inflexiuni dulci, până la sfârșitul sec. XVII, a fost principalul instrument de suflat din orchestre și fanfare militare și, după vioară, cel mai important instrument solo al timpului. Odată cu pierderea interesului pentru fanfarele militare, oboiul a pierdut oarecum din popularitate. În prezent, într-o orchestră există în general două oboaie. Oboiul d'amore, cu tonalitatea înaltă și prevăzut cu un clopoțel în formă de pară, era renumit în sec. XVIII. Echivalentul său modern se numește corn englez.

oboseala metalului

Vezi îmbătrânirea metalelor

Obote, (Apollo) Milton

(28.12.1924, satul Akoroko, Lango, Uganda - 10.10.2005, Johannesburg, RAS)

Cel dintâi prim-ministru (1962–1970) și președinte (1966–1971, 1980–1985) al Ugandei. Ales în consiliul legislativ în 1958, a obținut independența Ugandei în 1962. În calitate de prim-ministru a acceptat o constituție prin care acorda statut federal unui număr de cinci regate tradiționale, printre care și Buganda, dar în 1966 a trimis

Milton Obote

PETER KEMP/AP

trupe sub comanda generalului Idi Amin pentru a-l detrona pe regele Bugandei, Mutesa II, și a abolit statutul federal al tuturor regatelor. În 1971 a fost înlăturat de la putere printr-o lovitură de stat pusă la cale de Amin, dar a revenit în 1979, după îndepărtarea acestuia, instaurând un regim totalitar. În 1985 a pierdut din nou puterea și s-a stabilit în Zambia.

Obrazțov, Serghei (Vladimirovici)

(05.07.1901, Moscova, Rusia - 08.05.1992, Moscova)

Păpușar rus. În timp ce lucra ca actor la Moscova (1922–1931), dădea și reprezentații de marionete. În 1931 a devenit primul director al Teatrului Național de Stat de Păpuși din Moscova. Printre producțiile sale se numără *Lampa fermecată a lui Aladin* (1940), *Un concert neobișnuit* (1946) și *Don Juan* (1976).

Obrecht, Jakob

(22.11.1450, Bergen-op-Zoom, Brabant - 1505, Ferrara)

Compozitor flamand. Există puține informații referitoare la viața sau la educația sa, dar se știe că în 1484 a fost numit dirijor al corului de băieți de la catedrala Cambrai și ulterior a avut o slujbă la Bruges. Are un stil muzical plăcut, grațios cu armonii clare. Este cunoscut pentru cele 29 de mise, 30 de motete și câteva piese de muzică bisericească. În ciuda celebrității sale, influența asupra compozitorilor de mai târziu a fost nesemnificativă, deoarece compozițiile sale nu erau foarte răspândite, iar muzica lui a părut demodată în comparație cu lucrările lui Josquin des Prés.

Obregón, Álvaro

(19.02.1880, Alamos, Mexico - 17.07.1928, Ciudad de México)

Președinte al Mexicului (1920–1924). Lider militar talentat, a luptat de partea președinților Fracisco Madero și Venustiano Carranza în timpul Revoluției Mexicane, jucând totodată un rol important în redactarea constituției liberale din 1917. Drept răspuns la politica din ce în ce mai reacționară a lui Carranza, Obregón a participat la revolta în urma căreia acesta a fost înlăturat de la putere. Obregón a fost ales președinte în 1920. A reușit să instituie pace și o stare de relativă prosperitate într-o țară secătuită de războaie. A fost reales în 1928, dar a fost împușcat mortal înainte de instalarea ca președinte.

Obrenović, dinastia ~

Familie care a dat Serbiei cinci conducători între 1815 și 1903. Fondatorul dinastiei, Miloš (1780–1860), a fost principe al Serbiei în perioadele 1815–1839 și 1858–1860. Fiul său cel mare, Milan III, a condus țara doar 26 de zile înainte de a muri, în 1839. Cel de-al doilea fiu al lui Miloš, Mihai III, a fost principe al Serbiei în două perioade (1839–1842, 1860–1868). Un văr al acestuia, Milan IV (1854–1901), a fost ridicat la rangul de principe în 1868 și a devenit rege al Serbiei între 1882–1889. Fiul său, Alexandru (1876–1903), i-a urmat la tron în 1889, dar a fost asasinat în 1903.

O'Brien, Flann *născut* Brian Ó Nuallain

(05.10.1911, Strabane, ținutul Tyrone, Irlanda - 01.04.1966, Dublin)

Romancier, dramaturg și jurnalist irlandez. Sub pseudonimul Myles na Copaleen a scris editoriale pentru ziarul *Irish Times* timp de 26 de ani. Este cunoscut mai ales datorită romanului *La doi lebădoi* (At Swim-Two-Birds, 1939), un experiment literar care combină elemente de folclor, legendă, umor, poezie și jocuri de cuvinte. Alte romane sunt *O viață grea* (The Hard Life, 1961) și *Arhiva Dalkey* (The Dalkey Archive, 1964).

O'Brien, Lawrence *nume complet* Lawrence Francis O'Brien Jr.

(07.07.1917, Springfield, Massachusetts, SUA - 28.09.1990, New York, New York)

Diplomat american. A fost directorul campaniilor electorale ale lui John F. Kennedy pentru Senat (1952, 1958) și pentru președinție (1960), apoi a fost pe rând consilierul lui Kennedy (1961–1965), director general al Poștei Americane (1965–1968), președinte al Comitetului Democrat Național (1968–1969, 1970–1973) și membru al NBA (1975–1984).

O'Brian, Patrick *născut* Richard Patrick Russ

(12.12.1914, lângă Londra, Anglia - 02.01.2000, Dublin, Irlanda)

Scriitor englez. Provine dintr-o familie cu nouă copii. A divorțat de prima soție, iar după Al Doilea Război Mondial s-a recăsătorit, și-a schimbat numele și s-a retras într-un orășel de pe coasta franceză a Mediteranei, în apropierea graniței cu

Spania. Critica i-a acordat puțină atenție până la vârsta de 54 de ani, când a început să publice un ciclu de cărți de aventuri a căror acțiune se petrece pe mare, cândva în sec. XVIII. Personajele sunt căpitanul Jack Aubrey și medicul vasului, Stephen Maturin. Ciclul cuprinde 20 de cărți (1969–1999) și a fost comparat cu operele lui Herman Melville, Anthony Trollope și Marcel Proust.

O'Brien, William Smith

(17.10.1803, Dromoland, ținutul Clare, Irlanda - 18.06.1864, Bangor, Caernarvonshire, Țara Galilor)

Revoluționar irlandez. Născut în Irlanda, a făcut parte din Camera Comunelor din Marea Britanie între 1828–1848 și a susținut inițial uniunea legislativă cu Irlanda (*vezi* Actul de unire). În 1843 a devenit membru al Organizației Antiunioniste. În 1846 s-a separat de Daniel O'Connell pentru a conduce mișcarea radicală Tânăra Irlandă. În 1848, în cadrul campaniei Tipperary, a inițiat o revoltă violentă care s-a soldat însă cu un eșec. A fost acuzat de înaltă trădare, condamnat la moarte, sentință comutată cu exil în Tasmania. A fost eliberat în 1854 și grațiat în 1856.

William Smith O'Brien, litografie de H. O'Neill după un dagherotip de Glukman, 1848

PRIN AMABILITATEA CURATORILOR DE LA BRITISH MUSEUM; FOTO I.R. FREEMAN & CO. LTD

obscenitate

Acțiune, afirmație sau material ofensator care contravine standardelor de moralitate și decență ale societății contemporane. Deși în cele mai multe societăți există restricții în ce privește conținutul lucrărilor scrise sau vizuale, abia relativ de curând sexualitatea a devenit o problemă majoră pentru societate. Primele eforturi sistematice de a interzice cărțile considerate imorale sau eretice au fost făcute de Biserica Romano-Catolică în sec. XVI. Legile moderne privind obscenitatea sunt răspunsuri directe la schimbările tehnologice și sociale (tiparul și internetul) care permit o răspândire ușoară și pe scară largă a unor materiale explicit sexuale. Curtea Supremă a SUA a decretat ca fiind obscene orice materiale care suscită interes pur sexual, prezintă, în scris sau grafic, comportament sexual agresiv, fără ca aceste reprezentări să aibă valoare literară, artistică, politică sau științifică. Materialele declarate obscene prin această definiție nu sunt protejate prin lege (în SUA, prin Primul Amendament care garantează libera exprimare). *Vezi și* pornografie.

observator

Structură care conține telescoape și alte instrumente folosite în scopul observării corpurilor cerești. Observatoarele se clasifică în funcție de zona de spectru electromagnetic pe care o pot recepționa. Majoritatea observatoarelor sunt optice, în interiorul și puțin în afara spectrului vizual. Datorită dotărilor sofisticate, unele pot detecta și undele radio. Altele (observatoarele astronomice de pe orbită) sunt sateliți ai Pământului, dotați cu telescoape și detectoare speciale pentru studierea surselor de energie (de ex. raze gamma, radiații ultraviolet, radiații X) din afara atmosferei. Unii cercetători susțin că Stonehenge ar fi fost un observator astronomic primitiv. Probabil că primul observator care a folosit instrumente pentru a măsura cu acuratețe poziția corpurilor cerești a fost construit prin 150 î.Hr., de către Hiparh. Primul observator european premodern a fost cel din Uraniborg, construit pentru Tycho Brahe în 1576. Observatorul din Slough, Anglia, construit și utilizat de către Herschel, a fost una dintre minunile tehnicii sec. XVIII. În prezent, cele mai multe telescoape optice se află pe vârful munților Mauna Kea, în Hawaii, și pe Cerro Tololo, în Chile. Printre cele mai importante observatoare din lume se numără Observatorul din Arecibo, Observatorul Mount Wilson, Observatorul Palomar și Observatorul Regal Greenwich.

obsidian

Sticlă naturală de origine vulcanică, formată prin răcirea rapidă a lavei riolitice vâscoase. Are un luciu sticlos și o duritate mai mare decât sticla de geam. În mod obișnuit este negru-închis, dar prezența hematitului (oxid de fier) produce varietăți roșii și maronii. Bule mici de gaz în interior pot da irizații aurii. Este folosit uneori ca piatră semiprețioasă. Populațiile primitive foloseau obsidianul la confecționarea de arme, instrumente, unelte și ornamente, în timp ce aztecii și grecii îl foloseau ca oglindă.

obsigă

Denumire comună pentru cele cca 100 de specii anuale și perene de plante furajere, din genul *Bromus*, familia *Gramineae*. Obsiga crește în zone temperate și răcoroase, având frunze plate, subțiri și ciorchini deschiși de flori, care se întind, drepți sau aplecați. În SUA există peste 40 de specii; aproape jumătate sunt plante indigene. De

cea mai mare importanță economică sunt *B. catharticus*, iarbă furajeră și de pășune, și *B. inermis*, plantă furajeră și liant pentru sol. Speciile *B. tectorum*, *B. diandrus* și *B. rubens* sunt periculoase pentru animalele care pasc; spinii lor pot înțepa ochii, gura sau intestinele animalelor, producând infecții sau chiar moartea acestora.

obstetrică și ginecologie

Specializare chirurgicală care se ocupă cu supravegherea evoluției sarcinii și a nașterii și cu starea de sănătate a aparatului de reproducere feminin. Obstetrica, practicată inițial de moașe, s-a transformat într-o disciplină medicală distinctă în sec. XVII–XIX, prin apariția forcepsului, a anestezicelor și a antisepticelor. Astfel a fost posibilă cezariana ca metodă de naștere. Obstetricienii confirmă prezența sarcinii, diagnostichează sarcina ectopică, se ocupă de îngrijirea prenatală, efectuează amniocenteza, asistă nașterile și realizează chiuretaje. În cea de-a doua jumătate a sec. XX, un puternic curent împotriva medicalizării excesive a nașterilor a avut ca rezultat reapariția moașelor și încurajarea nașterilor naturale. Ginecologii efectuează controale de rutină, colectează probe pentru testul Babeș-Papanicolau, recomandă folosirea anticoncepționalelor și tratează bolile sistemului reproducător (de ex. dezechilibrele hormonale, problemele legate de menstruație și menopauză). De asemenea, aceștia folosesc metode chirurgicale pentru a împiedica fertilizarea (legarea trompelor uterine), tratează afecțiunile organelor genitale și de reproducere, îndepărtează chisturile și tumorile de pe uter, colul uterin și ovare. Ambele specializări se ocupă cu diagnosticarea și tratarea sterilității. *Vezi și* histerectomie.

obstrucție

Metodă de a amâna intrarea în vigoare a unei legi, prin discuții suficient de îndelungate pentru a dezorienta majoritatea, astfel încât să se ajungă la un compromis sau pentru a forța abrogarea legii supuse discuției. Această strategie este folosită de o grupare ce nu poate obține suficiente voturi pentru a respinge o lege. Obstrucționarea este posibilă în Senatul SUA, deoarece nu este prevăzută o limită de timp pentru adoptarea sau respingerea unei măsuri legislative. Un obstrucționist poate face parte dintr-un grup sau poate fi un singur individ, iar discursul său nu trebuie să aibă în mod necesar ca temă prevederile ce se discută în momentul intervenției sale. Chemarea la vot pentru a încheia dezbaterile – pentru adoptarea unei măsuri sunt necesare 60 de voturi, care reprezintă voturile a trei cincimi din numărul total de membri ai Senatului SUA – sau ținerea unor ședințe prelungite pentru a-i obosi pe vorbitori sunt măsurile de contracarare a obstrucționiștilor.

Obuchi, Keizo

(25.06.1937, Nakanojô, Japonia - 14.05.2000, Tokyo)

Om politic japonez. Absolvent al Universității Waseda, a fost ales pentru prima dată în Dietă în 1963, funcție pe care a deținut-o 12 ani. A fost președinte al Comisiei Financiare (1976) și ministru de externe (1997). Ca prim-ministru al Japoniei (1997–2000), Obuchi s-a confruntat cu situația economică stagnantă a țării în contextul crizei economice din Asia.

O'Casey, Sean *născut* John Casey

(30.03.1880, Dublin, Irlanda - 18.09.1964, Torquay, Devon, Anglia)

Dramaturg irlandez. Născut într-o familie protestantă săracă, a fost un autodidact și a început să-și câștige existența încă de la 14 ani. A devenit adept al cauzei naționale irlandeze, a adoptat varianta irlandeză a numelui său și s-a înrolat în mișcarea laburistă și în organizația paramilitară Armata Populară Irlandeză (IRA). În 1915 a renunțat la cariera politică pentru a se dedica scrierii unor tragicomedii realiste despre locuitorii din suburbiile orașului Dublin. La Abbey Theatre s-au pus în scenă trei dintre primele sale piese, de altfel și cele mai bune. Acestea sunt *Umbra unui luptător* (The Shadow of a Gunman, 1923), *Juno și Păunul* (Juno and the Peacock, 1924) și *Plugul și stelele* (The Plough and the Stars, 1926). Ele au stârnit revolte în rândul patrioților irlandezi. Atunci când *Cupa de argint* (The Silver Tassie), piesa care milita împotriva războiului, a fost respinsă, O'Casey s-a mutat în Anglia, unde aceasta a fost pusă în scenă. Printre ultimele sale scrieri se numără și *Trandafiri roșii pentru mine* (Red Roses for Me, 1946). A publicat și o autobiografie în șase volume (1939–1956).

Sean O'Casey, fotografie de J. Bown
CAMERA PRESS

ocazionalism

Formă a dualismului spirit-corp potrivit căruia interacțiunea aparentă dintre evenimentele mentale și cele fizice este, de fapt, rezultatul intervenției cauzale permanente a divinității. Pornind de la dualismul spirit-corp al lui Descartes, ocazionaliștii, ai căror reprezentanți sunt Nicolas de Malebranche și Arnold Geulincx, au ajuns la concluzia că între spirit și corp nu poate exista nici o interacțiune, orice cauzalitate fiind imanentă uneia sau alteia dintre cele două ordini, astfel încât orice acțiune a corpului asupra spiritului, sau invers, trebuie explicată ca fiind rezultatul intervenției speciale a lui Dumnezeu, care, atunci când au loc modificări într-una dintre substanțe, produce modificări asemănătoare în cealaltă.

occitană, limba ~ *sau* limba provensală

Limbă romanică vorbită în Occitania, regiune din S Franței. În viața de zi cu zi 15 milioane de vorbitori folosesc dialectul occitan și franceza ca limbă oficială și de cultură. Denumirea langue d'oc, sub care mai este cunoscută, provine din folosirea cuvântului *oc* care înseamnă „da" în această limbă. Termenul de „provensală" desemna inițial dialectele vorbite în regiunea Provence, fiind limba folosită de trubadurii medievali, dar și limba literară în Franța și N Spaniei în sec. XII–XIV. În prezent, dialectele principale sunt cele din Limousin, Auvergnat, Provence și Languedoc. Gascona, vorbită în SV Franței, este considerată un dialect al occitanei sau chiar o limbă distinctă. Occitana se înrudește strâns cu catalana și, în pofida influenței franceze, are mai multe elemente comune cu spaniola decât cu franceza.

ocean

Porțiune întinsă, continuă de apă sărată. Oceanele acoperă aproape 71% din suprafața Pământului. Cele trei oceane principale, Atlantic, Pacific și Indian, sunt delimitate de uscat și de granițe topografice submarine. Toate sunt unite cu Oceanul de S, adică apele care înconjoară Antarctica. Mările marginale, importante mai ales în emisfera nordică, sunt delimitate de continente sau de insule. Cele mai mari sunt Oceanul Arctic și mările învecinate, Marea Caraibilor și apele din jur, Marea Mediterană, Marea Bering, Marea Ohotsk, Marea Galbenă, Mările Chinei și Marea Japoniei.

Oceania

Nume generic atribuit insulelor din Oceanul Pacific. Se referă în special la insulele din centrul și S Pacificului, printre care Micronezia, Melanezia, Polinezia și, uneori, Australia și Noua Zeelandă. În sens strict, excluzând Australia, dar incluzând Papua-Noua Guinee, Oceania cuprinde peste 10 000 de insule, cu o suprafață totală de cca 821 000 kmp și cu o populație de 9 400 000 locuitori (1990).

oceanice, arte ~

Literatură, teatru și arte vizuale din insulele Oceaniei, inclusiv din Australia, Polinezia, Micronezia și Melanezia. Izolarea și varietatea condițiilor de mediu au dus la dezvoltarea unei multitudini de stiluri artistice. Ritualurile și religia influențează puternic viața în Oceania și asocierea cu arta este strânsă. Simbolurile religioase se regăsesc în obiecte, dans, incantațiile care însoțesc ritualurile, precum și în materialele și uneltele care le creează. Literatura din Oceania este atât orală, constând în tradiții complexe, cât și scrisă, în special în engleză. Transmiterea orală a literaturii tradiționale necesită o cadență ritmică și o serie de formule mnemotehnice, care îi sunt de ajutor naratorului. Subiectele predilecte sunt cele legate de zei, spirite și mituri ale creației. Stilurile muzicale sunt foarte variate. Instrumentele muzicale sunt rudimentare, dar frumos decorate, și sunt oferite drept cadouri sau au funcții religioase. Cântecele și dansurile polineziene își au originea în structura socială și slăvesc conducătorii locali sau musafirii, iar dansatorii realizează o narare a semnificației. Dansurile australiene și malaysiene au o funcție istorică, descriind evenimentele sacre sau faptele strămoșilor, în acest ultim caz dansatorii purtând măști și costume specifice. În toate insulele, mișcările semnificative se realizează cu partea superioară a corpului, iar picioarele bat ritmul. Artele vizuale sunt foarte ingenioase, folosind o varietate uluitoare de materiale: argilă, scoici, piatră. Cele mai importante lucrări sunt măștile de lemn, precum și efigiile religioase, sculpturile în piatră, veșminte din pene, din pânză sau din scoarță de copac, acoperite cu desene geometrice. Cele mai cunoscute monumente din Oceania sunt sculpturile uriașe în piatră din Insula Paștelui. Odată cu venirea europenilor, arta din aceste regiuni a început să reflecte stiluri și tradiții europene.

oceanice, religii ~

Religii păgâne practicate în Oceania. Religiile tradiționale din Melanezia, care încep să dispară sub presiunea creștinismului și a capitalismului, consideră că fantomele

OCEANIA / I-LE PACIFICULUI DE SUD

0 400 800 km

I-LE DAITO (JAPONIA)
I-LE BONIN (JAPONIA)
I-LE VULCANICE (JAPONIA)
I. MARCUS (JAPONIA)
I-LE MIDWAY (S.U.A.)
HAWAII (S.U.A.)
Tropicul Racului
MAREA FILIPINELOR
I-LE MARIANE
I-LE MARIANE DE NORD (S.U.A.)
Saipan
I. GUAM (S.U.A.)
Hagåtña
I. WAKE (S.U.A.)
I-LE MARSHALL
RALIK CHAIN
RATAK CHAIN
Majuro
(Luni) Linia internațională de schimbare a datei (Duminică)
I-LE HAWAII
Honolulu
OAHU
MAUI
HAWAII
ATOLUL JOHNSTON (S.U.A.)
OCEANUL PACIFIC DE NORD
MICRONEZIA
POLINEZIA
MELANEZIA
Koror
PALAU
Weno
I-LE CAROLINE
Palikir
STATELE FEDERATIVE ALE MICRONEZIEI
Tarawa (Bairiki)
ATOLUL PALMYRA (S.U.A.)
I. HOWLAND (S.U.A.)
I. BAKER (S.U.A.)
I. JARVIS (S.U.A.)
I-LE LINE
Ecuatorul
I. NAURU
NAURU
Tabiang
I-LE GILBERT
Nabari
KIRIBATI
I-LE PHOENIX
INDONEZIA
I. NOUA GUINEE
Wewak
ARHIPELAGUL BISMARCK
Rabaul
Sohano
Lae
NOUA BRITANIE
I-LE SOLOMON
MAREA SOLOMON
Port Moresby
PAPUA NOUA GUINEE
Samarai
I. GUADALCANAL
Honiara
I-LE SANTA CRUZ
Peu
Funafuti
TUVALU
TOKELAU (N.Z.)
Fakaofo
SAMOA
SAMOA AMERICANĂ (S.U.A.)
Apia
Pago Pago
WALLIS ȘI FUTUNA (FRANȚA)
Matautu
I-LE COOK
I-LE COOK (N.Z.)
I-LE MARCHIZE
Atuona
MAREA ARAFURA
Golful Carpentaria
Marea Barieră de Corali
MAREA CORALILOR
VANUATU
Luganville
Port-Vila
Lautoka
Suva
VITI LEVU
GRUPUL LAU
FIJI
TONGA
Alofi
I. NIUE (N.Z.)
Nuku'alofa
Avarua
Apataki
Uturoa
TAHITI
Papeete
I-LE SOCIETĂȚII
ARHIPELAGUL TUAMOTU
NOUA CALEDONIE (FRANȚA)
I. NOUA CALEDONIE
Dumbéa
Nouméa
Moerai
Rikitea
Tropicul Capricornului
I-LE AUSTRALIEI
POLINEZIA FRANCEZĂ (FRANȚA)
Ahurei
I-LE BASS
Adamstown
PITCAIRN (M.B.)
AUSTRALIA
I. NORFOLK (AUSTRALIA)
I-LE KERMADEC (N.Z.)
I. LORD HOWE (AUSTRALIA)
Linia internațională de schimbare a datei
OCEANUL PACIFIC DE SUD
Canberra
NORTH ISLAND
MAREA TASMANIEI
NOUA ZEELANDĂ
Wellington
SOUTH ISLAND
I. TASMANIA
20°N
10°N
0°
10°S
20°
30°
40°

110° 100°V
20°
OCEANUL PACIFIC DE SUD
Tropicul Capricornului
SALA Y GÓMEZ (CHILE)
I. PASTELUI (RAPA NUI) (CHILE)
30°

strămoșilor și alte spirite participă la viața cotidiană. Prezența acestora se manifestă în vise, în divinație și în succesele și eșecurile oamenilor. Magia este o practică frecventă, iar vrăjitoria este considerată principala cauză a morții și a îmbolnăvirilor. Religiile tradiționale din Micronezia, dispărute în mare parte, recunoșteau existența câtorva zei și a mai multor spirite, inclusiv cele ale strămoșilor și ale morților. Magia avea un rol important. În Polinezia, fiecare zeu avea practici și ritualuri caracteristice, pe care preoții aveau obligația să le oficieze. Se credea că toate lucrurile posedă mana, care trebuia protejată prin reguli și tabuuri complicate. La ocazii importante, precum numirea oficială a unui preot sau a unui conducător, se ofereau adesea jertfe umane. Odată cu pătrunderea bunurilor moderne, locuitorii acestor insule au devenit adepții unor culturi cargo.

oceanografie

Disciplină care se ocupă cu studiul mărilor și oceanelor lumii, inclusiv cu proprietățile lor fizice și chimice, originea, geologia și formele de viață existente. Activitatea de cercetare implică obținerea de probe ale faunei și florei marine și oceanice, observarea de la distanță a fenomenelor oceanice cu ajutorul sateliților și al avioanelor și explorarea fundului mării. Oceanografia are un rol important în stabilirea prognozei meteo, în exploatarea resurselor Pământului și în cunoașterea efectelor poluării. *Vezi și* ecologie.

Oceanside

Oraș și stațiune balneară, 161 029 loc. (2000), din SV Californiei, SUA. Este situat pe coasta Pacificului, în golful Santa Catalina, la N de San Diego. Întemeiat în 1888, orașul a înflorit în urma inaugurării unei baze marine militare americane, Pendleton, în 1942, în regiunea de N. În apropiere se află sediul restaurat al Misiunii San Luis Rey (fondată în 1798).

ocelot

Specie de felină (*Leopardus pardalis*) răspândită în pădurile și zonele de prerie ale celor două Americi, în arealul cuprins între Texas și N Argentinei. Are o lungime între 90–130 cm, excluzând coada, lungă de 30–40 cm; are 45 cm înălțime și cântărește 11–16 kg. Partea superioară a corpului are un colorit care variază de la alb-gălbui până la galben-brun și cenușiu. Pe cap, gât și corp prezintă desene specifice, cu pete și dungi negre: pete negre pe cap, două dungi negre pe fiecare obraz, pete alungite dispuse în lanț, pe tot corpul, iar pe coadă are dungi sau pete negre. Ocelotul vânează noaptea, prada sa fiind constituită din mici mamifere, păsări, reptile și pești. În SUA este o specie pe cale de dispariție.

ocelot (*Leopardus pardalis*)

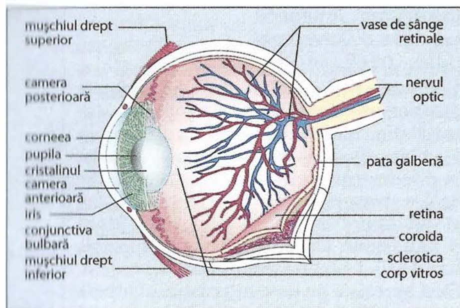
WARREN GARST/TOM STACK ȘI ASOCIAȚII

ochelari

Lentile montate în rame, purtate în fața ochilor, pentru a îmbunătăți vederea sau pentru a corecta defecte ale acesteia (*vezi* oftalmologie, optometrie). Au fost folosite încă din Evul Mediu pentru a corecta miopia și prezbitismul. În 1784, Benjamin Franklin a inventat lentilele bifocale, cu secțiuni pentru vederea de aproape și la distanță. Ochelarii pot corecta și astigmatismul. Majoritatea lentilelor sunt confecționate din sticlă sau din plastic (acestea din urmă sunt mai subțiri și mai rezistente decât cele de sticlă, dar se zgârie mai ușor). Ochelarii de soare au lentile colorate, pentru a reduce luminozitatea, și tratate, pentru a reduce expunerea la radiațiile ultraviolet. *Vezi și* lentile de contact.

ochi

Organ ce receptează lumina și imaginile vizuale. Viermii, moluștele, celenteratele, echinodermele și alte nevertebrate au ochi ce nu percep imaginile sau au ochi doar pentru orientare; anumite moluște, majoritatea artropodelor și aproape toate vertebratele au ochi ce percep imaginile. Artropodele sunt unicele care posedă ochi compuși, ceea ce determină receptarea unei imagini multiple, parțial integrată în creier. Vertebratele inferioare, cum ar fi peștii, au ochii situați pe ambele părți ale capului, ceea ce creează o zonă mare de vizibilitate, dar produce două câmpuri vizuale diferite. La păsările și mamiferele de pradă, vederea binoculară este foarte importantă. Modificările evolutive în ce privește situarea ochilor au condus la o suprapunere mai mare a celor două câmpuri vizuale, dând naștere liniei paralele și directe a privirii la mamiferele superioare. Ochiul uman are o formă aproape sferică. Lumina traversează partea sa anterioară, transparentă, și stimulează celulele receptoare de pe retină (conuri pentru vederea colorată, bastonașe pentru vederea alb-negru în lumină slabă) care, la rândul lor, trimit impulsuri spre

Structura ochiului uman. Porţiunea externă (tunica externă) constă din sclerotică (scleră), membrană albă, dură şi opacă, şi corneea transparentă, membrană de natură epitelial-conjunctivă, prin care pătrunde lumina. Tunica mijlocie (vasculară) include coroida (în structura căreia predomină vase sangvine şi celule pigmentare) şi irisul pigmentat. Lumina care pătrunde în interior prin pupilă este reglată de muşchii care controlează mărimea pupilei. Retina reprezintă tunica internă (nervoasă), cuprinzând celule receptoare (conuri şi bastonaşe) care transformă undele luminoase în impulsuri nervoase. Cristalinul, situat imediat înapoia irisului, focalizează lumina pe retină. Pata galbenă (*macula lutea*), din centrul retinei, corespunde părţii celei mai groase a retinei şi pe ea se formează imaginile cele mai clare, fiind o regiune de înaltă acuitate vizuală şi de diferenţiere a culorilor. Fibrele nervoase trec prin nervul optic spre centrul vizual al creierului. Camerele anterioară şi posterioară ale ochiului conţin un lichid transparent şi incolor, numit umoarea apoasă, care hrăneşte corneea şi cristalinul. Umoarea sticloasă ajută la menţinerea formei ochiului. Conjunctiva (tunica conjunctivă) este o membrană mucoasă foarte subţire, transparentă, care acoperă partea anterioară a globului ocular şi apoi, îndoindu-se, căptuşeşte pleoapele. Ea protejează suprafaţa expusă a ochiului. Muşchii extrinseci ai globului ocular, incluzând patru muşchi drepţi (drept superior, drept inferior, drept intern, drept extern) şi doi muşchi oblici (oblic mare, superior şi oblic mic, inferior), conectează şi mişcă ochiul în orbita sa.

© MERRIAM-WEBSTER INC.

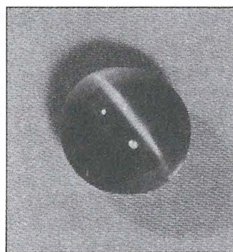
creier prin nervul optic. Printre disfuncțiile oculare se numără miopia, prezbitismul și astigmatismul (ce pot fi corectate cu ajutorul ochelarilor sau al lentilelor de contact), daltonismul și nictalopia. Alte afecțiuni ale ochiului (cum ar fi dezlipirea de retină și glaucomul) pot provoca defecte de câmp vizual sau orbire. *Vezi și* oftalmologie; fotorecepție.

ochi apotropaic

Pictură, reprezentând unul sau mai mulți ochi de dimensiuni mari, care oferea protecție împotriva răului. Simbolul apare frecvent pe vasele de apă grecești din sec. VI î.Hr. și avea probabil rolul de a împiedica pătrunderea în trup a spiritelor rele, odată cu vinul băut. Simbolul apare și în arta turcă, precum și în cea egipteană.

ochi-de-pisică

Piatră semiprețioasă care prezintă o bandă luminoasă asemănătoare ochiului de pisică. Varietatea cuarțoasă gri-verzuie sau verde este cea mai răspândită. Cu toate că provine din Orient, este adesea numit ochi-de-pisică occidental, pentru a putea fi deosebit de mult mai rarul și valorosul ochi-de-pisică oriental, care este o varietate verzuie de crisoberil. Varietatea crocidolit (ochiul-de-pisică african) este mai cunoscută sub numele de ochi-de-tigru.

ochi-de-pisică, varietate de crisoberil cu o bandă galbenă pe piatra cafenie

JOHN H. GERARD

ochi-de-tigru

Varietate semiprețioasă de cuarț, care prezintă irizații verticale, asemănătoare ochiului de felină. Benzile paralele, din fibre de azbest albastru (crocidolit), sunt întâi transformate în oxizi de fier și apoi înlocuite de silice. Această piatră semiprețioasă are culoare strălucitoare, de la galben la galben-maroniu sau chiar maro, și un luciu auriu, mătăsos, atunci când este lustruită. Cele mai frumoase eșantioane provin din Africa de Sud. *Vezi și* ochi-de-pisică.

ochii-șoricelului

Denumire a uneia dintre cele cca 300 de specii de plante erbacee, din genul *Saxifraga,* familia *Saxifragaceae,* compusă din 36 de genuri de plante, în cea mai mare parte perene. Aceste plante sunt cunoscute pentru capacitatea de a crește și a se dezvolta pe vârfurile stâncoase și în crăpăturile rocilor. Sunt adaptate la condiții de umezeală, dar cele mai multe cresc în pădurile umbroase și umede din regiunile nordice reci și temperate. Frunzele cresc de o parte și de alta a tulpinii, iar uneori sunt lobate adânc sau formează rozete. Florile sunt, în general, grupate în ciorchini ramificați și au o gamă de culori ce variază de la verzui la alb sau galben, și de la roz sau roșu la purpuriu. Fructul este o capsulă. Speciile de *Saxifraga* sunt plantate în grădini, pe sol pietros sau ca ornament de bordură. Sunt prețuite pentru florile mici, viu colorate, pentru frunzișul cu textură fină și pentru faptul că înfloresc primăvara devreme. Alte genuri cunoscute din familia *Saxifragaceae* sunt *Astilbe, Heuchera și Mitella.*

ochiul-boului

Plantă erbacee de toamnă (*Aster* și genurile înrudite) cu o tulpină prevăzută cu multe frunze, făcând parte din familia *Compositae,* cu flori mari, albe sau viu colorate. Sub acest nume sunt incluse și unele flori sălbatice, precum și sute de varietăți decorative.

ochiul-boului *sau* pănțăruș

Denumire comună pentru cele 59 de specii (familia *Troglodytidae*) de păsări cântătoare care trăiesc în emisfera vestică. O specie,

Troglodytes troglodytes, s-a răspândit în Lumea Veche. Reprezentativă pentru întreaga familie, atinge o lungime de cca 10 cm; are culoare maronie cu dungi negre, cioc scurt, ușor curbat în jos, aripi scurte, rotunjite și coadă scurtă. Ochiul-boului de casă este specie comună în toată emisfera vestică. Cea mai mare specie din SUA (20 cm lungime) este ochiul-boului de cactus din deșerturile din SV. Vânează insectele din mlaștini, coline stâncoase și tufișuri, demascându-și prezența prin triluri și cântece. Își fac cuibul în scorburi, tufișuri și în locuri înalte.

Ochoa, Severo

(24.09.1905, Luarca, Spania - 01.11.1993, Madrid)

Specialist american în biologie moleculară, de origine spaniolă. Înainte de a emigra în SUA în 1941, a studiat în Germania și în Marea Britanie, unde și-a obținut masteratul. A predat în special la Universitatea New York. În 1955, în timpul cercetărilor privind fosfații cu conținut energetic mare, a descoperit în bacterii o enzimă care a permis sinteza de ARN. În mod normal, enzima descompune ARN-ul, dar izolând-o într-o eprubetă, Ochoa a obținut inversul reacției. Descoperirea a avut un rol important în înțelegerea și recrearea proceselor prin care informațiile ereditare conținute în gene se transformă în enzime care determină caracterul și funcțiile fiecărei celule. Împreună cu Arthur Kornberg a fost distins cu Premiul Nobel în 1959.

Ochs, Adolph Simon

(12.03.1858, Cincinnati, Ohio, SUA - 08.04.1935, Chattanooga, Tennessee)

Publicist american. A crescut în Tennessee, unde a colaborat la diverse publicații. În vârstă de numai 20 de ani, a făcut un împrumut de 250 de dolari și a cumpărat ziarul *Chattanooga Times*, aflat în pragul falimentului. L-a transformat într-unul dintre cele mai importante ziare din S SUA. În 1896 a cumpărat și *New York Times*, aflat în aceeași situație financiară. Disprețuind ziarele de scandal, a adoptat sloganul „Toate știrile potrivite pentru tipar" și a pus accentul pe obținerea de informații credibile și reale. Sub conducerea sa, *New York Times* a devenit unul dintre cele mai importante ziare din lume. Din 1900 a fost directorul agenției de știri Associated Press. Arthur H. Sulzberger, ginerele lui Ochs, a fost primul dintre moștenitorii familiei care a fost președintele New York Times Co.

Ockeghem, Johannes *sau* Jean d'Ockeghem

(1410 - 06.02.1497, Tours, Franța)

Compozitor și cântăreț flamand. Primele mențiónări referitoare la persoana sa datează din 1443, când este înregistrat ca membru al unui cor din Anvers. A predat la diverse universități din Franța și Țările de Jos. Numele său a fost asociat cu cel al lui Gilles Binchois (cca 1400–1460) și Guillaume Dufay, iar Antoine Busnois (cca 1430–1492) i-a fost, probabil, student. Deși apreciată pe plan internațional, opera sa este redusă ca dimensiuni, cuprinzând 14 cicluri de cântări liturgice, 10 motete și 20 de alte piese. Creațiile sale, cu o sonoritate foarte bogată, reflectă principii structurale complexe.

Ockham, briciul lui ~

Principiu metodologic de economie în explicațiile științifice. Atribuit în mod tradițional lui William de Ockham, acest principiu stipulează că nu trebuie folosite mai multe entități decât sunt necesare. În practică, acest lucru înseamnă că, dacă un fenomen poate fi explicat fără a se lua în considerație existența unei entități, atunci aceasta nu trebuie presupusă. Istoria științei oferă numeroase exemple ale funcționalității acestui principiu (de ex., negarea ipotezei unui eter luminifer drept răspuns la teoria relativității lui Albert Einstein). *Vezi și* materialism.

Ockham, William de *sau* William de Occam

(1285, Ockham, Surrey?, Anglia - 1347/1349, München, Bavaria)

Filozof franciscan, teolog și scriitor politic englez. Gânditor scolastic din perioada târzie, este considerat fondatorul unei forme de nominalism, curent care neagă faptul că universaliile au o realitate diferită față de lucrurile obișnuite. Fiind un pasionat al logicii, avea mare încredere în rațiunea umană. Ca teolog, a pus accentul pe importanța credinței în Dumnezeu, care prin omnipotența sa va mântui omenirea. Considera că grația divină înseamnă a da fără nici o obligație, ceea ce s-a și concretizat din plin în actul creației naturii. A fost excomunicat de papa Ioan XXII, din cauză că susținuse ideea de sărăcie promovată de Sfântul Francisc și drepturile Sfântului Imperiu Roman, împotriva papalității. *Vezi și* briciul lui Ockham.

ocluzie intestinală

Întrerupere a tranzitului intestinului subțire sau gros ca rezultat al absenței

peristaltismului sau al unei obstrucții mecanice (de ex. stenozare, corpuri străine sau hernie). Obstrucția la capătul proximal al intestinului subțire poate provoca voma. Spre capătul distal sau în intestinul gros, materiile fecale și gazele provoacă distensie intestinală; presiunea rezultată poate provoca necroză intestinală. Bacteriile pot pătrunde în sânge. Simptomele și tratamentul depind de locul de producere al obstrucției și de natura ei.

Ocoee

Râu care izvorăște din Munții Blue Ridge, în NE statului Georgia și traversează SE statului Tennessee, SUA. În N Georgiei, unde este cunoscut sub numele de Toccoa, se află barajul Blue Ridge care formează lacul Toccoa. Alte trei baraje construite de-a lungul râului se află pe teritoriul statului Tennessee. Cele patru baraje sunt administrate de Administrația Văii Tennessee. Râul are o lungime de cca 115 km.

O'Connell, Daniel
cunoscut ca **Eliberatorul**

(06.08.1775, lângă Cahirciveen, ținutul Kerry, Irlanda - 15.05.1847, Genova, regatul Sardinia)

Lider naționalist irlandez. De profesie avocat, s-a implicat în lupta pentru emanciparea catolică, organizând în întreaga țară reuniuni ale catolicilor irlandezi care își cereau drepturile stabilite prin lege. În 1823 a fost cofondatorul Asociației Catolice, care a obținut sprijinul liderilor politici și religioși irlandezi. A susținut votarea Legii Emancipării în 1829, care acorda catolicilor irlandezi dreptul de a fi reprezentați în Parlamentul Marii Britanii, și a fost ales membru al Camerei Comunelor. A sprijinit Partidul Liberal în semn de recunoștință pentru ajutorul acestuia în problema reformelor din Irlanda, dar s-a arătat profund nemulțumit de pasivitatea autorităților. În 1839 a fondat Asociația de Anulare în scopul anulării Actului de Unire anglo-irlandez. În 1843 a fost arestat pentru instigare la revoltă din cauza unor reuniuni ilegale pe care le organizase în Irlanda. După ce a fost eliberat în 1844, a întâmpinat rezistență din partea mișcării radicale Tânăra Irlandă, condusă de William Smith O'Brien.

O'Connor, Feargus Eduard

(18.07.1796, Connorville, ținutul Cork, Irlanda - 30.08.1855, Londra, Anglia)

Lider irlandez din cadrul mișcării cartiste. A fost avocat și membru al Parlamentului Marii Britanii între 1832 și 1835. A participat la revoltele radicale din Anglia, fiind cunoscut în cadrul mișcării cartiste drept un bun orator. Și-a răspândit convingerile în întreaga țară prin intermediul ziarului său, *Northern Star* (1837). A devenit liderul cartiștilor în 1841, dar în 1848 n-a reușit să obțină semnăturile pentru votarea petiției cartiste. În 1852 a făcut o cădere nervoasă și a fost declarat bolnav mintal.

O'Connor, Frank
născut **Michael O'Donovan**

(1903, Cork, ținutul Cork, Irlanda - 10.03.1966, Dublin)

Scriitor irlandez. Născut într-o familie săracă, a devenit bibliotecar și apoi director al Abbey Theatre din Dublin. A devenit cunoscut în SUA datorită nuvelelor sale, în care incidente aparent nesemnificative înfrumusețează viața irlandezului de rând. Nuvelele sale au apărut în volumele *Oaspeții națiunii* (Guest of the Nation, 1931), *Jeleu de mere* (Crab Apple Jelly, 1944) și în revista *New Yorker*. A scris și o serie de studii critice asupra culturii și literaturii irlandeze, realizând și traduceri ale epopeilor gaelice (irlandeze) din sec. IX-XX, inclusiv binecunoscuta satiră din sec. XVII, *Curtea de la miezul nopții* (The Midnight Court, 1945).

O'Connor, (Mary) Flannery

(25.03.1925, Savannah, Georgia, SUA - 03.08.1964, Milledgeville, Georgia)

Scriitoare americană. Și-a petrecut mare parte din viață la ferma mamei sale din Milledgeville, Georgia. Extrem de credincioasă, a scris o serie de romane a căror acțiune se desfășoară în zona rurală din S SUA. Acestea analizează relația dintre om și Dumnezeu, iar personajele sunt puse în situații grotești și extreme. Primul său roman, *Sfetnicul din sânge* (Wise blood, 1952), este caracterizat de un ascuțit simț al limbii, o imaginație religioasă caustică și un fler al absurdului. Colecțiile de nuvele *Un om cumsecade e greu de găsit* (A Good Man Is Hard to Find, 1955) și *Tot ce există trebuie să aibă un scop* (Everything That Rises Must Converge, 1965) au impus-o drept o maestră a genului. Celălalt roman al său este *Cei violenți câștigă* (The Violent Bear It Away, 1960). Bolnavă de lupus, a murit la vârsta de 39 de ani, după o suferință îndelungată. Premiul Flannery O'Connor pentru nuvelistică este cel mai important premiu american în domeniu.

O'Connor, Sandra Day
născută **Sandra Day**

(n. 26.03.1930, El Paso, Texas, SUA)

Juristă americană. A studiat dreptul la Universitatea Stanford, terminând ca șefă

de promoție. A început să profeseze în Arizona. A fost procuror general adjunct (1965–1969), apoi membră a Senatului în 1969, devenind prima femeie din SUA care a fost liderul majorității (1972–1974). A lucrat la Curtea Superioară a tribunalului din Maricopa și la Curtea de Apel. În 1981 a fost numită de președintele Ronald Reagan la Curtea Supremă a SUA. A fost prima femeie-președinte din istoria Curții Supreme de Justiție. S-a dovedit o persoană moderată și pragmatică, în mai multe rânduri implicându-se în probleme sociale de partea minorității liberale (drepturile privind avortul). Este recunoscută pentru opiniile sale imparțiale și bine argumentate. S-a retras din activitate în 2006.

ocultism

Teorii, practici și ritualuri care se bazează pe cunoașterea ezoterică a universului spiritelor și a forțelor necunoscute. Gama largă a practicilor și credințelor oculte include astrologia, alchimia, divinația, magia și vrăjitoria. Inițiații în ocultism încearcă să exploreze misterele spiritului prin forțele superioare ale minții. Tradiția occidentală a ocultismului își are originile în magia și alchimia elenă (în special în scrierile ermetice atribuite lui Thoth) și în misticismul iudaic asociat Kabbalei.

oculus

(*în latină*, ochi)

În arhitectură, element asemănător ochiului, cum ar fi ferestrele rotunde sau ovale ori arcadele din vârful unor domuri (*vezi* Panteon). Caracteristica principală a unei coloane dorice este un disc numit „oculus“, situat în centrul fiecărei spirale.

Oda Nobunaga

(1534, provincia Owari, Japonia - 21.06.1582, Kyoto)

Unul dintre cei trei unificatori ai Japoniei, alături de Toyotomi Hideyoshi și Tokugawa Ieyasu. A ajuns să stăpânească provincia natală, Owari, învingând ulterior trupele unui daimyo din vecinătate. În 1562 s-a aliat cu Tokugawa Ieyasu, împreună cu care a asediat Kyoto. Din 1573, orașul a intrat astfel sub conducerea lui Nobunaga, care a pus capăt shogunatului Ashikaga (*vezi* perioada Morumachi). A distrus rezistența călugărilor tendai din Enryaku-ji, nimicindu-le sediul în 1571. În următorii zece ani a luptat împotriva sectei fanatice ikko, reușind să le distrugă mănăstirea-fortăreață Osaka în 1580. Eforturile sale de a diminua influența templelor budiste au mers până la a permite misionarilor iezuiți să construiască o biserică în Kyoto. Interesul pe care l-a manifestat pentru creștinism era strict de natură politică. În 1582 cucerise deja centrul Japoniei și încerca să-și extindă controlul și asupra regiunii din V țării, dar a fost rănit de un general nemulțumit, iar apoi s-a sinucis.

odă

Poem liric ceremonios, scris pentru un eveniment important, în care se regăsesc sentimente personale și teme universale. Oda poate fi recunoscută după stilul și tonul înălțător, lungimea variată a versului și formele complexe ale strofei. Termenul *odă* derivă dintr-un cuvânt grecesc care desemnează un cântec pentru cor, în general însoțit de dans. Formele odei includ oda pindarică, scrisă pentru a omagia evenimente publice precum jocurile olimpice, și forma atribuită poetului Horațiu, ale cărui ode intime, reflexive, au strofe de 2–4 versuri și un metru savant. Ambele au redevenit populare în perioada Renașterii și au influențat lirica occidentală până în sec. XX. Oda a avut succes și în lirica arabă preislamică.

Odense

Oraș, 183 912 loc. (2000), din N insulei Fyn, Danemarca. În perioada precreștină era considerat sanctuarul lui Odin, zeul viking al războiului și, implicit, un loc sacru. Orașul este pentru prima dată menționat într-un document din 1000 î.Hr. Sediu episcopal din sec. X d.Hr. a devenit loc de pelerinaj la mormântul lui Canut. În ciuda incendiului din 1247, s-au păstrat multe structuri medievale. S-a dezvoltat după construirea portului și inaugurarea Canalului Odense în 1804. Al treilea oraș ca mărime din Danemarca, este un important centru de construcții navale. Casa lui Hans Christian Andersen, născut la Odense, a fost transformată în muzeu.

odeon

Teatru de dimensiuni reduse, cu acoperiș semicircular, din Grecia și Roma antică, folosit pentru reprezentații muzicale. Un odeon aflat încă în stare de funcționare este cel construit de Irod la baza Acropolei din Atena (161 d.Hr.). Odeoanele erau construite în majoritatea orașelor din Imperiul Roman ca săli pentru adunări publice, dar și pentru reprezentații culturale. *Vezi și* amfiteatru.

Oder *sau* Odra *în Antichitate* Viadua

Fluviu din N Europei. Izvorăște din N Munților Oder, din Republica Cehă,

traversează V Poloniei, apoi formează granița dintre Polonia și Germania. Fiind al doilea mare curs de apă care se varsă în Marea Baltică, are importanță economică deosebită ca rută comercială. Navigabil pe 765 km, comunică cu fluviul Vistula și cu sistemul fluvial din V Europei printr-un canal. Prin Tratatul de la Versailles din 1919 s-a acceptat statutul său ca fluviu aflat sub jurisdicție internațională. Considerat german până la Tratatul de la Potsdam 1945, Germania de Est l-a recunoscut oficial ca graniță polono-germană în 1950, iar Germania de Vest în 1970.

Oder-Neisse, Linia ~

Graniță polono-germană de-a lungul cursurilor de apă Oder și Neisse, propusă de Aliați la sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial. În urma discuțiilor neconcludente de la Conferința de la Ialta privind restabilirea graniței dintre Polonia și Germania prin care se acorda Poloniei un teritoriu mai vast, Uniunea Sovietică a ocupat singură întregul teritoriu de la E liniei Oder–Neisse. SUA și Marea Britanie, nemulțumite de dominația sovietică asupra unei Polonii extinse, s-au opus acestei acțiuni. În final au fost de acord cu granița provizorie care nu a fost, însă, recunoscută de Germania de Vest decât după semnarea tratatelor cu Uniunea Sovietică și Polonia în 1970.

Odessa

Oraș, 1 029 000 loc. (2001), din SV Ucrainei. În sec. XIV, aici s-a construit o fortăreață tătară. Orașul a fost cedat Rusiei în 1791 și a devenit al doilea port important al Rusiei, după Sankt Petersburg. A fost scena unor revolte în 1905 (*vezi* Revoluția Rusă din 1905). A fost grav avariat în Al Doilea Război Mondial, dar a rămas un important port la mare și un mare centru industrial (construcții navale, industrie grea și rafinării de petrol) și cultural, aici existând o universitate, muzee și teatre.

Odets, Clifford

(18.07.1906, Philadelphia, SUA - 14.08.1963, Hollywood, California)

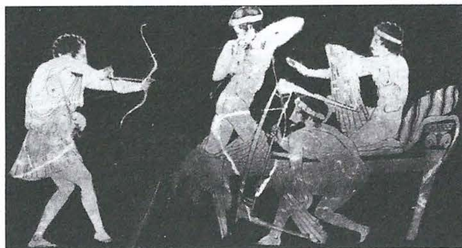
Dramaturg american. A colaborat cu diverse companii între 1923 și 1928 și s-a alăturat Teatrului Grup în 1931. Prima lui piesă, cu accente de protest social, *În așteptarea lui Lefty* (Waiting for Lefty, 1935) i-a adus celebritate. Au urmat piesele *Trezește-te și cântă!* (Awake and Sing, 1935) și *Băiatul de aur* (The Golden Boy, 1937). La sfârșitul anilor 1930 s-a mutat la Hollywood unde a fost scenarist și regizor.

Odin *sau* Wotan

Unul dintre principalii zei vikingi, stăpânul Walhallei. Zeu al războiului încă din cele mai vechi timpuri, Odin apare în literatura eroică scandinavă drept protector al eroilor. Conform legendei, războinicii care mureau se duceau în Walhalla. Odin era și zeul magiei, fiind asociat cu inventarea scrierii runice. Se spune că Sleipnir, calul său cu opt picioare, zbura prin văzduh și mergea pe apă. Odin era înfățișat ca un bătrân înalt, cu barbă mătăsoasă și cu un singur ochi (se spune că la celălalt ar fi renunțat în schimbul înțelepciunii). Purta o mantie lungă, pălărie cu boruri largi și lance. Lupul și corbul erau supușii săi loiali.

Odiseu *în latină* Ulise

Erou al *Odiseei* lui Homer. Potrivit acestuia, Odiseu era regele insulei Itaca. Șiretenia, inventivitatea și răbdarea l-au ajutat să cucerească Troia (cu ajutorul calului troian). S-a reîntors în Itaca, unde îl așteptau soția sa, Penelopa, și fiul său, Telemac, după ce a reușit să treacă peste obstacolele cu care a trebuit să se confrunte în cei nouă ani de călătorii și peregrinări. Opiniile clasicilor erau împărțite: unii îl caracterizau ca fiind un politician lipsit de scrupule, alții îl descriau ca pe un om de stat înțelept și onorabil. Odiseu este una dintre figurile proeminente ale mitologiei și literaturii. Astfel, îl întâlnim la poeții greci și romani, dar și la scriitorii de mai târziu precum William Shakespeare (în *Troilus și Cresida*), Nikos Kazantzákis (*Odiseea: o continuare modernă*), James Joyce (*Ulise*) și Derek Walcott (*Homer*).

Odiseu ucigându-i pe pețitorii Penelopei, detaliu de pe o cupă cu figuri roșii, din Tarquinii, aprox. 450 î.Hr.; Muzeul Național din Berlin, Germania

MUZEUL NAȚIONAL DIN BERLIN, GERMANIA

Odoacru

(433 d.Hr./?/ - 15.03.493 d.Hr., Ravenna)

Primul rege barbar al Italiei (476–493 d.Hr.). Soldat german în armata romană, a condus o revoltă împotriva regelui uzurpator Oreste (475 d.Hr.). A fost proclamat rege de trupele sale în 476 d.Hr., dată care, de altfel,

marchează și sfârșitul Imperiului Roman de Apus. Deși Odoacru s-a supus conducătorului Imperiului Roman de Răsărit, Zenon, și-a susținut dreptul de a conduce Italia. A cucerit Dalmația (482 d.Hr.), a învins triburile de rugi (487–488 d.Hr.) și a recucerit Sicilia de la vandali. Atacând Imperiul Roman de Răsărit, l-a îndepărtat pe Zenon, care l-a încurajat pe regele ostrogot, Teodoric, să invadeze Italia (489 d.Hr.). Teodoric a cucerit aproape întreaga peninsulă și l-a ucis pe Odoacru în timpul unui banchet la care îl invitase.

Odobescu, Alexandru

(23.06.1834, București, România - 10.11.1895, București)

Scriitor, istoric și arheolog român. Fiu al unei familii boierești cu tradiție cărturărească, descendent pe filieră maternă din familia Filitti, a fost un spirit enciclopedic și un estet al limbii române literare. Și-a început instrucția acasă, cu profesori particulari, apoi la Colegiul Sf. Sava din București (1844). A continuat studiile la Collège de France (1851), unde și-a format o serioasă cultură clasică, și la Sorbona. Deși pasionat de studiu, nu a reușit să obțină licența, din pricină că și-a risipit atenția în prea multe direcții. Întors în țară (1855), s-a dedicat literaturii, arheologiei, artelor, învățământului. A ocupat întâi câteva funcții administrative mărunte la Secretariatul de Stat (1857) și Curtea de Apel (1859). În 1863 a fost numit ministru al cultelor și ministru ad-interim la Ministerul de Externe. A fost delegat al României la Expoziția Universală de la Paris (1865–1867), a călătorit mult prin Europa, atras în special de orizontul lumii antice, pe care o cunoștea foarte bine. Cariera publicistică a început-o în revistele *Junimea română*, *România literară*, *Românul*, *Revista Carpaților*, cu studii culturale, literare și de folclor, dar și cu două nuvele istorice, de factură romantică, inspirate din cronici și influențate de tehnica narativă a lui Constantin Negruzzi: *Mihnea-Vodă cel Rău* (1857) și *Doamna Chiajna* (1860). A publicat și basme, *Jupân Rănică Vulpoiul*, fiind cel mai cunoscut. Opera cea mai valoroasă este *Pseudo-cynegeticos* (*în greacă*, Fals tratat de vânătoare, 1874), o epistolă care, inițial, avea menirea de a fi așezată ca precuvântare la cartea *Manualul vânătorului* de C. C. Cornescu. Proiectata prefață a devenit o scriere cu totul originală despre vânătoare. A inițiat o campanie publicistic-filologică antilatinizantă împotriva dicționarului academic al lui Ion C. Massim și August Treboniu Laurian. A fost preocupat constant de cercetarea istorico-arheologică, dar și de cea etnografică și a contribuit, cu studii, la punerea în valoare a monumentelor istorice din România, *Istoria arheologiei* (vol. 1, 1877), *Tezaurul de la Pietroasa* (Les trésor de Pétrosa, 3 vol., 1899–1900), și a folclorului, *Cântecele poporane ale Europei răsăritene, mai ales în raport cu țara, istoria și datinile românilor* (1861). Bun cunoscător al clasicismului greco-latin, a considerat importantă formarea unei literaturi și a unor arte naționale după modelul clasicist, exigență estetică prin care a devenit premergătorul orientării junimiste. Finalul vieții sale este unul tragic, Odobescu sinucigându-se din cauza unor complexe împrejurări de ordin social și familial. A fost membru al Academiei Române (1870).

Odo de Bayeux *sau* Contele de Kent

(1036,/?/ - 02.1097, Palermo)

Episcop de Bayeux, Normandia, și frate vitreg al lui William I Cuceritorul. A luptat în Bătălia de la Hastings și se pare că el este cel care ar fi comandat realizarea tapiseriei din Bayeux. Ridicat la rangul de conte de Kent în 1067, a apărat SE Angliei și a condus țara (împreună cu alți nobili) în lipsa lui William. Acesta l-a întemnițat (1082–1087) pentru că a mobilizat trupele fără permisiune regală. Mai târziu, contele s-a alăturat unor rebeli care îl susțineau pe Robert II. A fost unul dintre organizatorii primei cruciade și a murit în drum spre Țara Sfântă.

Odum, Howard W(ashington)

(24.05.1884, lângă Bethlehem, Georgia, SUA - 08.11.1954, Chapel Hill, Carolina de N)

Sociolog american. A urmat cursurile Universității Clark și ale Universității Columbia. A devenit profesor la Universitatea din Carolina de Nord în 1920, unde a fondat departamentul de sociologie și administrație publică și cotidianul *Social Forces* (1922). Și-a manifestat interesul în domeniul sociologiei maselor, mai ales a celei a afro-americanilor din S SUA, pentru care solicita drepturi egale cu ale albilor.

Oedip

În mitologia greacă, rege al Tebei, care și-a ucis tatăl fără să știe și s-a căsătorit cu mama sa. Conform celei mai cunoscute versiuni a mitului, Laios, regele Tebei, a fost avertizat de un oracol că va fi ucis de fiul său. Atunci când soția lui, Iocasta, i-a născut un fiu, copilul a fost lăsat pe munte, dar a fost salvat de un păstor și adoptat de regele Corintului. În timp ce călătorea spre Teba, Oedip s-a întâlnit cu Laios.

În urma unei altercații, Oedip și-a ucis propriul tată, așa cum prezisese oracolul. Tânărul a eliberat apoi Teba de diabolicul Sfinx, dezlegând ghicitoarea acestuia. Drept recompensă, i-a fost oferit tronul cetății și mâna reginei văduve, mama sa. Cei doi au avut patru copii, printre care și pe Antigona. Când au aflat adevărul despre identitățile lor, Iocasta s-a sinucis, iar Oedip s-a automutilat, scoțându-și ochii, și a luat calea exilului. Oedip a fost personaj principal în numeroase tragedii, cele mai cunoscute fiind cele ale lui Sofocle, *Oedip rege* (Oidipos tyrannos) și *Oedip la Colonos* (Oidipos epi Colonou).

Oedip, complexul lui ~

În psihanaliză, dorință sexuală manifestată de copil (băiat) față de părintele de sex opus și sentimentul de rivalitate față de părintele de același sex. Termenul a fost lansat de Sigmund Freud în lucrarea sa *Interpretarea viselor* (Die Traumdeutung, 1899) și are la bază mitul lui Oedip, care și-a omorât tatăl și s-a căsătorit cu propria mamă. Corespondentul său la femei este complexul Electrei. Considerat o etapă normală în dezvoltarea copiilor între 3 și 5 ani, complexul ia sfârșit atunci când copilul începe să se identifice cu părintele de același sex și își reprimă instinctele sexuale. Freud considera că procesul depășirii acestui complex a dat naștere conceptului de supraeu.

Oehlenschläger, Adam Gottlob

(14.11.1779, Vesterbro, Danemarca - 20.01.1850, Copenhaga)

Poet și dramaturg danez, considerat poetul național al Danemarcei. A devenit cel mai important reprezentant al romantismului din literatura daneză odată cu publicarea poemului *Coarnele de aur* (Guldhornene, 1802). Între 1802 și 1805 a publicat câteva colecții de poezii. Printre piesele sale inspirate din istoria și mitologia nordică se numără *Contele Haakon* (Hakon Jarl, 1807). Opera reprezentativă din ultima parte a creației este poemul epic *Zeii Nordului* (Nordens Guder, 1819), care este o eddă modernă.

Oe Kenzaburo

(n. 31.01.1935, Shikoku, Japonia)

Romancier japonez. Kenzaburo și-a făcut studiile la Universitatea din Tokyo, atrăgând atenția criticii încă din studenție. Operele sale, caracterizate de un stil voit nefinisat ce fragmentează pe alocuri topica limbii japoneze, conțin elemente autobiografice și exprimă starea de revoltă a generației postbelice. Romanul *O problemă personală* (Kojinteki na taiken, 1964) pornește de la povestea nașterii unui copil anormal și se concentrează în jurul unui subiect foarte sensibil: problema tinerilor dezrădăcinați din punct de vedere cultural. Alte romane sunt *Gânduri de la Hiroshima* (Hiroshima nōto, 1965) și *Strigătul mut* (Man'en gannen no futoboru, 1967). A obținut Premiul Nobel în 1994.

Oersted, Hans Christian

Vezi Hans Christian Ørsted

Oerter, Al(fred)

(n. 19.09.1936, Astoria, New York, SUA)

Discobol american. A obținut medalii de aur la patru ediții consecutive ale Jocurilor Olimpice (1956, 1960, 1964, 1968) și a stabilit patru recorduri mondiale între 1962 și 1964. A fost primul care a aruncat discul la peste 61 m. A înregistrat cea mai bună aruncare (64,78 m) la Olimpiada din 1968.

O'Faolain, Sean
născut John Francis Whelan

(22.02.1900, Cork, ținutul Cork, Irlanda - 20.08.1991, Dublin)

Scriitor irlandez. S-a implicat în mișcări antibritanice în timpul insurecției irlandeze (1918–1921) și a lucrat ca profesor în perioada 1926–1933. După succesele obținute de prima sa colecție de povestiri, *Nebunia unei nopți de vară* (Midsummer Night Madness, 1932), și de romanul *O casă de oameni simpli* (A Nest of Simple Folk, 1933), s-a dedicat în întregime scrisului. Este cunoscut pentru nuvelele sale rafinate, lirice, care înfățișează clasa de mijloc și cea inferioară irlandeză și care analizează declinul luptei naționaliste sau provincialismul opresiv al catolicismului irlandez. Alte opere ale sale sunt *Bird Alone* (Pasărea solitară, 1936), *A Life of Daniel O'Connell* (Viața lui Daniel O'Connell, 1938) și *Vive moi!* (1964), operă autobiografică.

Offa

(m. 796 d.Hr.)

Unul dintre cei mai influenți regi din perioada anglo-saxonă. A devenit rege în Mercia (757–796 d.Hr.) după ce obținuse puterea în urma unui război civil. Și-a extins controlul asupra teritoriilor din S Angliei, căsătorindu-și fiicele cu conducătorii regatelor Wessex și Northumbria. Dorind să stabilească legături diplomatice și cu restul Europei, Offa a semnat un tratat comercial cu Carol cel Mare și i-a permis papei să-și extindă controlul asupra Bisericii Angliei. A construit valul de

apărare al lui Offa pentru a separa Mercia de teritoriile galeze.

Offa, valul de apărare al lui ~

Construcție din V Angliei. Se întinde pe o lungime de 270 km, de la râul Severn, lângă Chepstow, până la capătul dinspre mare al estuarului râului Dee. A fost ridicat de către Offa din Mercia pentru a întări granița dintre regatul său și teritoriile galeze. Timp de secole, valul a constituit granița dintre Anglia și Țara Galilor. Este format dintr-o bucată de pământ (pe alocuri cu înălțimea de 18 m) și un șanț (cu o adâncime de 3,7 m). Se mai păstrează încă porțiuni din acesta, de-a lungul său existând chiar și un drum public.

Offenbach, Jacques *născut* Jacob

(20.06.1819, Cologne, Franța - 05.10.1880, Paris)

Compozitor francez de origine germană. Fiu al unui cântăreț de cor, a studiat la Conservatorul din Paris, dar a trebuit să abandoneze studiile din lipsa banilor. A compus mai întâi muzică de teatru, fiind dirijorul orchestrei Teatrului Francez (din 1850). Mai târziu și-a deschis propriul teatru pentru care a compus 22 de piese într-un singur act (1855–1858). A început să compună piese mai lungi de operetă, iar unele dintre ele au înregistrat un succes imediat: *Orfeu în infern* (1858), *Frumoasa Elena* (1864), *Barbă Albastră* (1866), *Viața pariziană* (1866) și *Marea ducesă de Gérolstein* (1868). Are un stil elegant și fluent și un excelent simț al satirei. Și-a petrecut ultimii ani compunând unica sa operă de anvergură, *Povestirile lui Hoffmann*, prezentată pe scenă la un an după moartea autorului (1881).

oficiu de cliring

Instituție înființată de firme cu domenii de activitate similare pentru a le permite să-și compenseze reciproc tranzacțiile și pentru a limita decontările la soldurile nete. Oficiul de cliring joacă un rol important în decontarea plăților internaționale, în tranzacțiile băncilor, rețelelor de căi ferate și ale burselor de acțiuni și de mărfuri. Oficiile de cliring bancar sunt asociații voluntare de bănci locale, înființate pentru a simplifica schimbul de cecuri, ordine de plată și bancnote, dar și pentru decontări. Ideea de oficiu de cliring a fost aplicată în diverse tipuri de comerț, de foarte timpuriu. Amsterdam Exchange Bank, fondată în 1609, a devenit cea mai mare instituție de decontare din Europa și a făcut din oraș un important centru financiar internațional. Primul oficiu de cliring bancar modern a fost înființat la Londra în 1773. Primul oficiu de cliring bancar american a fost înființat în 1853.

ofit

Membru al sectelor gnostice apărute în Imperiul Roman în sec. II d.Hr. care au reușit să supraviețuiască timp de câteva secole. Adepții acestor secte promovau o teologie dualistă, care pune în opoziție o Ființă Supremă benefică, prin excelență spirituală, cu un univers material, haotic și diabolic. Ofiții credeau că dilemele oamenilor rezultau din combinația elementelor materiale și spirituale din natura umană. Omul se poate elibera de constrângerile materiei doar prin cunoașterea ezoterică a binelui și a răului. *Vezi și* dualism; gnosticism.

O'Flaherty, Liam

(28.08.1896, Inishmore, insulele Aran, ținutul Galway, Irlanda - 07.09.1984, Dublin)

Romancier și nuvelist irlandez. Și-a abandonat studiile teologice și s-a înrolat ca soldat în Al Doilea Război Mondial, apoi a fost muncitor în America de Nord și de Sud și în Orientul Mijlociu, apoi revoluționar în Irlanda. Reprezentant de marcă al renașterii literaturii irlandeze, operele lui sunt o combinație de naturalism violent cu analiză psihologică, poezie, satiră acidă și respect pentru poporul irlandez. Printre romanele sale se numără *Soția vecinului* (The Neighbour's Wife, 1923), *Denunțătorul* (The Informer, 1925, ecranizat 1935), *Skerrett* (1932), *Foametea* (Famine, 1937) și *Insurecția* (Insurrection, 1950).

oftalmologie

Ramură a medicinei apărută în 1805, care se ocupă cu afecțiunile ochiului. În 1864 progresele lui Frans C. Donders în domeniul opticii au permis ca ochelarii să fie folosiți mai eficient. Folosirea oftalmoscopului corelează patologia oculară cu alte disfuncționalități ale organismului. Progresele recente înregistrate în acest domeniu permit examinarea ochiului și tratarea precoce a bolilor congenitale. Au apărut bănci de cornee pentru transplanturi. Medicii oftalmologi testează funcția vizuală și examinează ochiul pentru a descoperi eventuala dezvoltare deficitară a acestuia, bolile, leziunile, degenerescența, îmbătrânirea sau viciile de refracție. Se prescriu tratamente pentru bolile de ochi, se recomandă ochelari și se efectuează intervenții chirurgicale atunci când se impun. *Vezi și* optometrie.

Ogaden

Regiune din E Ethiopiei. Situată în zona care se învecinează cu Somalia, este o câmpie aridă, populată pe alocuri de păstori nomazi vorbitori de somaleză. Cucerită la sfârșitul sec. XIX de către împăratul etiopian Menelik II, a fost invadată de italieni în 1935 și a devenit regiune a Africii de E, care aparținea Italiei. Eliberată în 1941, a rămas sub administrație britanică până în 1948. A fost invadată de Somalia în 1977 și a fost recâștigată de Ethiopia în 1978, cu ajutorul Cubei și al Uniunii Sovietice.

ogar-afghan

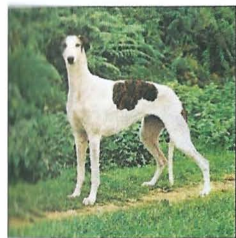
Rasă de câini crescută pentru vânătoare în regiunea muntoasă a Afghanistanului. A fost adus în Europa la sfârșitul sec. XIX de către soldații britanici care se întorceau din războaiele de la granițele indo-afghane. Are văzul foarte bun, în Afghanistan fiind folosit pentru a hăitui leoparzii și gazelele. Înălțimea picioarelor și osatura lată a șoldurilor sunt adaptate terenului accidentat. Are înălțimea de 61–71 cm și greutatea de 23–27 kg, urechi lăsate în jos și o blană lungă și mătăsoasă, în diferite culori.

ogar-afghan de vânătoare
SALLY ANNE THOMPSON

ogar-cenușiu

Cel mai rapid câine și una dintre cele mai vechi rase (3000 î.Hr., Egipt); a fost vreme îndelungată un simbol al aristocrației. Are cap îngust, gât lung, piept dezvoltat, membre posterioare lungi și musculoase, coadă lungă și subțire și blană scurtă, moale, de diverse culori. Atinge o lungime de 64–69 cm și cântărește 27–32 kg. Grațios și zvelt, când fuge poate atinge o viteză de 73 km/h. Ca toți ogarii, și ogarii-cenușii vânează bazându-se pe văz și pot fi folosiți la vânătoarea de iepuri, căprioare, vulpi și animale mici. Sunt adesea antrenați pentru curse sportive.

ogar-cenușiu
SALLY ANNE THOMPSON

Ogata Kenzan *născut* Ogata Shinsei

(1663, Kyoto, Japonia - 03.06.1743, Edo)

Olar, caligraf și pictor japonez. Multe dintre lucrările sale reflectă solida sa educație tradițională chineză și japoneză. Tehnica *iro-e* (pictură în culori) aplicată pe ceramică este deosebit de rafinată, iar caligrafia de pe vase și pânze este aparte. Printre cele mai cunoscute lucrări ale sale există o farfurie cu o pictură reprezentând un cedru și *Coșuri cu flori* (Hana-kago), o stampă în acuarelă.

Ogbomosho

Oraș, 730 000 loc. (1996), din SV Nigeriei. La mijlocul sec. XVII a fost capitala Imperiului Oyo, până la cuceririle musulmanilor fulani, de la începutul sec. XIX. În calitate de centru al rezistenței antimusulmane, orașul-fortăreață era un adevărat adăpost pentru refugiații oyo. Situat la NE de Ibadan, este unul dintre cele mai mari orașe din Nigeria. Este, de asemenea, un important centru comercial și un nod de cale ferată.

Ogilvy, David M(ackenzie)

(23.06.1911, West Horsley, Surrey, Anglia - 21.07.1999, lângă Bonnes, Franța)

Director englez din domeniul publicității. După ce a urmat cursurile Universității Oxford, a fost bucătar și agent de vânzări, apoi s-a angajat într-o agenție de publicitate. A petrecut un an în SUA, însușindu-și tehnicile publicitare americane. În 1948, împreună cu Anderson Hewitt, a pus bazele agenției Hewitt, Ogilvy, Benson & Mather, care a devenit una dintre cele mai importante firme de publicitate din lume. Originalul său slogan, „Consumatorul nu este un idiot", a rămas celebru. Spoturile sale pentru firme precum Schweppes sau Rolls-Royce sunt apreciate pentru inventivitate.

Oglethorpe, James (Edward)

(22.12.1696, Londra, Anglia - 30.06./01.07.1785, Cranham Hall, Essex, Anglia)

Ofițer în armata engleză. A fost soldat în armata Marii Britanii (1712–1722), apoi a devenit membru al Parlamentului, manifestând interes pentru reforma referitoare la închisori. În 1732 a propus o lege ce viza colonia care avea să devină actualul stat Georgia, lege care permitea debitorilor să înceapă o viață nouă și protestanților persecutați să-și practice religia în mod liber. I-a însoțit pe primii coloniști care au întemeiat Savannah (1733) și a condus apărarea teritoriului împotriva atacurilor spaniolilor (1739, 1742), întorcându-se în Anglia în 1743.

Ögödei

(1185, Mongolia - 1241, Karakorum)

Fiu al lui Genghis-Han, care a preluat puterea de la tatăl său în 1229, extinzând

Imperiul Mongol. Și-a stabilit capitala în centrul Mongoliei, unde a construit orașul Karakorum. Ca și tatăl său, a inițiat campanii simultane, bazându-se pe generali care acționau independent, dar care-i erau supuși. În urma formării unei alianțe cu dinastia Song din S Chinei, a atacat dinastia Juchen din N Chinei, cucerind capitala acesteia în 1234. În același timp, nepotul său, Batu, învingea Rusia, iar alți generali mongoli atacau Iranul și Irakul. Doar moartea lui Ögödei (survenită în timpul unei întreceri de băut) a împiedicat invazia Europei Occidentale. *Vezi și* Hoarda de aur; Kubilai-Han.

Ogooué *sau* Ogowe

Râu din zona central-vestică a Africii, care străbate în mare parte teritoriul Gabonului. Izvorăște din Gabon și curge către NV, apoi către V, vărsându-se în Oceanul Atlantic, la S de Port-Gentil, după un curs de 1 200 km. Este navigabil pe o porțiune de 400 km și este o importantă rută comercială pentru transportul diverselor mărfuri, inclusiv al cherestelei, către Coasta Atlanticului.

O'Hara, John (Henry)

(31.01.1905, Pottsville, Pennsylvania, SUA – 11.04.1970, Princeton, New Jersey)

Romancier și nuvelist american. O'Hara și-a format un stil obiectiv, realist, lucrând ca reporter și critic în New York. Operele sale reprezintă o pagină de istorie socială a americanilor aflați în ascensiune în perioada 1920–1940. Cele mai cunoscute romane ale sale sunt *Întâlnire la Samara* (Appointment in Samarra, 1934), *Butterfield 8* (1935, ecranizat 1960), *Poe Joey* (1940), adaptat ca o comedie muzicală de succes.

O'Higgins, Bernardo

(20.08.1776/1778, Chillán, Chile, viceregatul de La Plata – 10.1842, Perú)

Conducător revoluționar sud-american și primul președinte chilian (1817–1823). Fiu nelegitim al unui ofițer spaniol de origine irlandeză, și-a făcut studiile în Perú, Spania și Anglia, devenind un naționalist convins. Când Napoleon a invadat Spania (1808) și controlul spaniol asupra statului Chile a slăbit, a fost ales membru în noul congres al țării. A condus forțele de apărare când Chile a fost invadat de regaliștii din Perú în 1814. Învins, s-a refugiat în Argentina. S-a reîntors în Chile în 1817, împreună cu José De San Martin, și i-a învins pe spanioli. Ales conducător suprem al țării, a organizat o formațiune guvernamentală activă, dar a fost nevoit să demisioneze deoarece reformele sale erau în opoziție cu principiile partidului conservator.

Ohio

Stat situat în partea central-nordică a SUA. Suprafața: 106 765 kmp; 11 353 140 loc. (2000). Centrul administrativ: Columbus. Granița de N este formată de lacul Erie, iar râul Ohio constituie o parte din granița de S și SE. În trecut, Ohio a fost locuit de constructorii preistorici din cultura Hopewell, care au dispărut în jurul anului 400 d.Hr. Primii exploratori europeni au găsit regiunea ocupată de triburile indiene miami, shawnee și altele. După Războiul francez și indian, Franța a cedat regiunea Marii Britanii. În 1803 a devenit al optsprezecelea stat și primul stat separat de Teritoriul de la NV (*vezi* Ordonanțele Nord-Vest). În sec. XIX a devenit unul dintre cele mai mari state industriale datorită așezării sale, mijloacelor de transport și resurselor naturale (cărbune, petrol și gaze naturale). Deși fabricarea produselor industriale este cea mai importantă activitate economică, aproape două treimi din suprafața statului este reprezentată de terenuri agricole. Este locul de naștere sau reședința a opt dintre președinții SUA: William H. Harrison, Ulysses S. Grant, Rutherford B. Hayes, James Garfield, Benjamin Harrison, William McKinley, William H. Taft și Warren G. Harding. Cele mai mari orașe ale statului sunt Columbus, Cleveland, Cincinnati, Toledo, Akron și Dayton.

Ohio

Râu, principal curs de apă din regiunea central-estică a SUA. Format prin confluența râurilor Allegheny și Monongahela, iese de pe teritoriul statului Pennsylvania prin NV, curgând către V și SV pentru a forma granițele statelor Ohio-Virginia de V, Ohio-Kentucky, Indiana-Kentucky și Illinois-Kentucky. Având o lungime de 1 569 km, se varsă în fluviul Mississippi la Cairo, Illinois. Este navigabil și a fost o rută comercială încă de la începuturi. Importanța sa strategică a fost recunoscută în 1750. După Războiul francez și indian, englezii au preluat controlul asupra văii fluviului.

Ohio, propunerea statului ~

Propunerea de răscumpărare a obligațiunilor cu bancnote în loc de aur din Războiul Civil American. Acest plan, care a fost motivul unor aprige controverse între susținătorii monedelor și cei ai bancnotelor sau Mișcarea pentru Bancnotele Verzi, a fost susținut de George Pendleton și a înregistrat un mare succes în Vestul Mijlociu. Aprobată de Partidul Democrat

în 1868, propunerea a căzut odată cu alegerea lui Ulysses S. Grant ca președinte și cu votarea Legii creditului public (1869), care prevedea ca guvernul să achite în aur obligațiile financiare pe care le are.

Ohio, Universitatea de Stat din ~

Sistem universitar de stat format dintr-un sediu universitar central în Columbus și sedii secundare în alte cinci localități. A fost înființată în 1870, cu ajutorul unor subvenții guvernamentale. Centrul principal al universității cuprinde un institut de cercetare, colegii de agricultură, stomatologie, drept, medicină umană și veterinară. Activitatea de cercetare se desfășoară într-un centru de cercetare al transporturilor, un laborator situat în afara orașului, un centru ultrainformatizat și un centru de cercetări polare. Filiala din Columbus are cel mai mare număr de studenți, cca 48 000.

Ohio, Universitatea ~

Universitate particulară din Atena, Ohio, SUA, cu filiale în Chillicothe, Ironton, Lancaster, St. Clairsville și Zanesville. Oferă o gamă variată de diplome universitare și cursuri doctorale în medicină osteopatică. Spațiile pentru cercetare includ Acceleratorul Edwards, un centru de cercetare geotehnică și ecologică și un institut pentru administrație locală și dezvoltare rurală. În momentul înființării (1804) era prima instituție de învățământ superior din Teritoriile de la NV. Numărul studenților este de cca 20 000.

Ohio Co.

Organizație a coloniștilor englezi din Virginia, înființată în 1748 pentru a promova comerțul cu amerindienii și pentru a asigura controlul britanic asupra văii fluviului Ohio în vederea întemeierii unei așezări. Agitațiile din această zonă revendicată și de Franța au dus la declanșarea ultimului Război francez și indian (1754). O altă organizație, Corporația Asociaților din Ohio (1786), a întemeiat Marietta, prima așezare de la N fluviului Ohio.

Ohm, Georg Simon

(16.03.1789, Erlangen, Bavaria - 06.07.1854, München)

Fizician german. În perioada în care a fost profesor la Colegiul Iezuit din Köln (1817–1827), a descoperit că intensitatea curentului electric printr-un conductor este direct proporțională cu diferența de potențial sau tensiunea și invers proporțional cu rezistența. A demisionat fiindcă teoria sa (legea lui Ohm) a fost primită cu reticență. Curând însă, teoria lui a fost unanim acceptată și el a revenit în învățământ, predând la Nürnberg (1833–1849) și München (1849–1854). Unitatea fizică care măsoară rezistența electrică a primit numele fizicianului, *ohm*.

Georg Simon Ohm, litografie

HISTORIA-PHOTO

Ohm, legea lui ~

Relație dintre diferența de potențial (tensiunea), curentul electric și rezistența dintr-un circuit electric. În 1827, Georg Simon Ohm a descoperit că, la o temperatură constantă, curentul I dintr-un circuit este direct proporțional cu diferența de potențial U, și invers proporțional cu rezistența R sau $I = U/R$. Rezistența se măsoară, în general, în ohmi (Ω). Legea lui Ohm poate fi exprimată, în cazul unui circuit cu sursă de curent electric (de ex., o baterie electrică), în funcție de forța electromotoare E a sursei, prin relația $E = IR$. Într-un circuit de curent alternativ, atunci când combinația dintre rezistență și reactanță, numită impedanță, Z, este constantă, se aplică legea lui Ohm prin relația $U/I = Z$.

Ohotsk, Marea ~

Mare din NV Oceanului Pacific. Mărginită de coasta siberiană, peninsula Kamceatka și insulele Kurile, Hokaido și insula Sahalin, are o suprafață de 1,58 milioane de kmp. Porturile din E îndepărtat al Rusiei au ieșire la această mare. Iarna, navigația este împiedicată de banchizele de gheață, iar vara, de ceața deasă.

Oise

Râu din N Franței. Se formează prin confluența altor două râuri, unul care izvorăște din apropiere de Chimay, Belgia, iar celălalt din localitatea Rocroi, Franța. Râul curge spre SV, se varsă în Sena și are o lungime de 302 km. Face legătura între Sena și canalele din N Franței. În timpul Primului Război Mondial a fost teatrul mai multor bătălii.

Oistrah, David (Feodorovici)

(30.09.1908, Odessa, Ucraina, Imperiul Rus - 24.10.1974, Amsterdam, Olanda)

Violonist rus. După debutul din 1928 a câștigat numeroase premii la competiții prestigioase. A cântat pentru trupele

sovietice de pe front în Al Doilea Război Mondial. În Occident și-a făcut debutul abia în anii 1950. Dimitri Șostakovici i-a dedicat ambele concerte pentru vioară. A fost profesor la Conservatorul din Moscova din 1934, unde l-a avut student chiar pe fiul său, Igor (n. 1931), care a intrat la Conservator în 1958.

ojibwa *sau* chippewa

Populație indiană care trăiește în S Canadei și N SUA. Ojibwa este o limbă algonkin. Numele populației, scris ojibwe în Canada și chippewa în documentele SUA, provine din cuvântul ojib-ubway (*în algonkin*, îndoitură, încrețitură), cu referire probabilă la un tip de mocasini. Ei își spun anishinaabe sau anishinabek, cel creat întâi sau primul om. Mai de mult au locuit în N Marilor Lacuri, dar în sec. XVII–XVIII au migrat către V, pe actualul teritoriu al statului Minnesota. Fiecare trib ojibwa era împărțit în grupuri migratoare. Toamna, pentru sezonul de vânătoare, familiile se despărțeau, iar vara se reuneau în zonele de pescuit. Cultivau porumb și culegeau orez-sălbatic. Organizația Midewiwin sau Societatea Marilor Vraci era principala asociație religioasă a populației ojibwa. În prezent, această populație reprezintă unul dintre cele mai mari grupuri de amerindieni, numărul lor ridicându-se la 50 000 în SUA și peste 100 000 în Canada.

Ojukwu, Odumegwu

(n. 04.11.1933, Nnewi, Nigeria)

Guvernator al Regatului de Est din Nigeria (1966–1967) și conducătorul statului secesionist Biafra (1967–1970). Membru al populației igbo, Ojukwu a urmat cursurile Universității Oxford. A fost numit conducător al regatului tradițional Igbo din regiunea de E imediat după răsturnarea guvernului nigerian de către liderii militari igbo. A ocupat această funcție chiar și după ce membrii grupărilor de opoziție hausa și yoruba au organizat o lovitură de stat. Presiunile secesioniste din ce în ce mai pronunțate l-au determinat să declare Regatul de Est stat independent în 1967. După conflictul cu Biafra, Ojukwu s-a refugiat pe Coasta de Azur. S-a întors în Nigeria în 1982.

Oka

Curs de apă din V Rusiei. Cel mai important râu de pe malul drept al fluviului Volga, parcurge un traseu de 1 500 km la N de Kaluga, apoi se îndreaptă către E, pentru a se vărsa în Volga la Nijni Novgorod. Navigabil pe aproape toată lungimea sa, mai puțin iarna, este o importantă rută de transport pentru cherestea și grâne.

okapi

Specie de rumegător (*Okapia johnstoni*) din familia girafei, care trăiește izolată în pădurile tropicale din Congo, hrănindu-se cu frunze și fructe. Are gâtul și picioarele mai scurte decât ale girafei. Femelele sunt mai mari decât masculii, atingând 1,5 m la greabăn. Blana netedă are culoarea brună-închis pe piept. Partea superioară a membrelor are dungi albe și negre; partea inferioară este albă, cu inele negre deasupra copitelor. Coarnele scurte ale masculului sunt acoperite cu piele, cu excepția vârfurilor.

okapi (*Okapia johnstoni*)

KENNETH W. FINK–ROOT RESOURCES

Okavango *în angoleză* Cubango

Râu din zona central-sud-vestică a Africii. Este al patrulea râu ca lungime din regiune. Izvorăște din centrul Angolei și formează o parte din granița cu Namibia. Se varsă în mlaștina Okavango, o vastă zonă mlăștinoasă din N lacului Ngami, în N Botswanei, după ce parcurge un traseu de 1 600 km. Este navigabil doar pentru ambarcațiuni mici, iar malurile sunt puțin populate. Musca-țețe este principala problemă cu care se confruntă locuitorii care trăiesc pe malurile lui. Rezervația Naturală Moremi din partea de NE a mlaștinii are floră și faună bogate.

Okeechobee

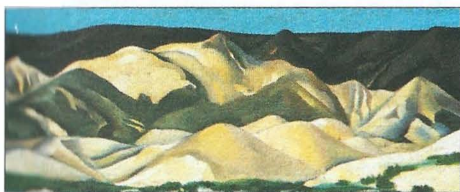
Lac din regiunea central-sudică a Floridei, SUA. Este cel mai mare lac din S SUA și al treilea mare lac aflat în întregime pe teritoriul țării. Se scurge către mare prin regiunea mlăștinoasă Everglades. Rămășiță a mării preistorice Pamlico, numele său înseamnă „apă mare“ în limba indienilor seminole. Aceștia populează și astăzi malul nord-vestic al lacului.

O'Keeffe, Georgia

(15.11.1887, Sun Prairie, Wisconsin, SUA – 06.03.1986, Santa Fe, New Mexico)

Pictoriță americană. A studiat arta la Chicago și New York, unde l-a cunoscut pe fotograful Alfred Stieglitz, cu care s-a căsătorit. La începutul anilor 1920 se făcuse deja remarcată prin stilul său original, exemplificat de lucrări precum *Irisul negru* (1926). Subiectele abordate sunt adesea

studii de cranii și alte oase de animale, plante, scoici, roci, munți și alte forme din natură. Imaginile misterioase, cu o puternică forță sugestivă, reprezentând oase și flori așezate într-un spațiu fără perspectivă, au dat naștere unor interpretări de natură erotică, psihologică și simbolică. Lucrările târzii sunt un omagiu adus cerului senin și peisajelor deșertice din New Mexico, unde s-a mutat în 1946, după moartea soțului. Este considerată de critici unul dintre cei mai importanți artiști americani, iar operele ei se bucură de mare popularitate în rândurile publicului.

Lângă Abiquiu, New Mexico, ulei pe pânză de Georgia O'Keeffe, 1930, Muzeul Metropolitan de Artă, New York

Okefenokee, mlaştina ~

Mlaștină și refugiu natural din SE statului Georgia și NE statului Florida, SUA. Se întinde pe o suprafață de 1 550 kmp. Situată la 80 km de coasta Atlanticului, este limitată de zona de uscat Trail Ridge, care împiedică drenarea apei direct în ocean. Cu o faună și floră bogate, abundă în specii rare de orhidee. În 1937, o mare parte a mlaștinii, aflată aproape în întregime pe teritoriul Georgiei, a fost transformată în Rezervația Națională Okefenokee.

Okinawa

Insulă din Japonia situată în arhipelagul Ryukyu din Marea Chinei. Cea mai mare insulă din acest arhipelag, are o lungime de cca 112 km și o lățime de 111 km, întinzându-se pe o suprafață de 1 199 kmp. A fost scena unor lupte importante între SUA și Japonia în Al Doilea Război Mondial. În aprilie 1945, trupele americane au încercat să debarce pe insula puternic apărată de japonezi. Într-o campanie care a durat trei luni, ambele părți au suferit pierderi grele, până când forțele americane au câștigat controlul asupra insulei. În 1972, SUA au redat insula Japoniei, deși instalațiile militare americane au rămas.

Oklahoma

Stat din regiunea central-sud-vestică a SUA. Suprafața: 181 186 kmp; 3 450 654 loc. (2000). Centrul administrativ: Oklahoma City. Granița de S este formată de Red River, iar râul Arkansas traversează regiunea de NE a statului. Cel mai înalt punct este Black Mesa (1 516 m) și se află în Panhandle. Aici s-au descoperit urme ale culturilor Clovis și Folsom, care au existat în urmă cu 15 000–10 000 de ani. Ceva mai recent, până la expediția lui Francisco Vazquez de Coronado din 1541, regiunea a fost locuită succesiv de cel puțin trei civilizații de amerindieni. Dominația spaniolă a durat până în 1800, când regiunea a revenit Franței. În 1803 a devenit parte a SUA, odată cu Achiziția Louisiana. În 1828, Congresul SUA a hotărât transformarea statului Oklahoma în rezervație pentru amerindieni. Zona a devenit cunoscută sub numele de Teritoriul Indian. În 1890, partea de V a fost organizată ca Teritoriul Oklahoma. Cele două s-au unit, iar în 1907 au format împreună al 46-lea stat al SUA. Creșterea animalelor și agricultura sunt principalele ramuri ale economiei. Resursele minerale sunt gazele naturale, petrolul, cărbunele și piatra. Muzeele păstrează dovezi ale moștenirii culturale lăsate de indieni și de cowboy. Un sistem de canale leagă al doilea mare oraș din Oklahoma, Tulsa, de golful Mexic.

Oklahoma, Universitatea ~

Universitate publică din Norman, înființată în 1890. Centrul principal cuprinde 19 colegii, printre care cel de arhitectură, administrarea afacerilor, educație, politehnică, drept, arte și științe. Printre alte laboratoare de cercetare există un centru meteorologic și unul de comunicare. Numărul studenților este de 20 000. Filiala din Oklahoma City are o facultate de medicină și un centru pentru științe medicale.

Oklahoma City

Oraș, 506 132 loc. (2000), centrul administrativ al statului Oklahoma. Înființat în 1889 în timpul goanei după pământ din Oklahoma, a fost declarat oraș în 1890 și a devenit capitala statului în 1910. S-a dezvoltat rapid după 1928, când în zonă a fost descoperit petrol. Fiind cel mai mare oraș al statului, este și principalul său centru comercial, financiar, industrial și al transporturilor, constituind totodată și o mare piață de desfacere a animalelor. Aici se află Muzeul Național al Cowboyilor Celebri, Grădinile Myriad și tot aici se organizează anual o competiție de rodeo. În 1995, orașul a fost scena unui atac terorist local, atunci când a fost atacată cu bombă clădirea federală Alfred P. Murrah.

Atacul s-a soldat cu moartea a 168 de persoane și rănirea a altor 500.

Oktoberfest

Festival anual organizat în München, Germania, care durează două săptămâni și ia sfârșit în prima duminică din octombrie. Prima ediție a fost organizată în 1810, sub forma unui concurs hipic în onoarea căsătoriei prințului moștenitor al Bavariei, ulterior regele Ludovic I (1786–1868). În anii următori, a fost organizat și un târg de produse agricole unde se serveau mâncare și băuturi. La sfârșitul sec. XX, fabricile de bere din München au început să sărbătorească Oktoberfest organizând mari prezentări de bere, la care participă între 3 000 și 5 000 de persoane. Se angajează orchestre pentru crearea unei atmosfere agreabile. Cantitățile de bere consumate în timpul festivalului sunt considerabile, depășind 45 000 000 de litri.

Okubo Toshimichi

(26.09.1830, Kagoshima, Japonia - 14.05.1878, Tokyo)

Samurai japonez, stăpân al domeniului Satsuma, care, împreună cu Saigo Takamori, a format o alianță cu domeniul Choshu în vederea răsturnării shogunatului Tokugawa și a reinstaurării monarhiei. După Restaurația Meiji din 1868, Okubo a devenit o figură proeminentă a noului guvern. A călătorit în Occident și s-a întors convins că Japonia avea nevoie de modernizare și de o dezvoltare economică rapidă pentru a supraviețui. A susținut înființarea de școli tehnice, acordarea de credite pentru afacerile particulare și dezvoltarea fabricilor sponsorizate de guvern. În 1873 s-a opus celor care propuneau invadarea Coreei și a avut câștig de cauză. A fost ucis în 1878 de către samuraii nemulțumiți. *Vezi și* Kido Takayoshi; perioada Meiji.

Okuma Shigenobu

(11.03.1838, Saga, Japonia - 10.01.1922, Tokyo)

Om politic japonez din perioada Meiji care a fost de două ori prim-ministru. Prima sa activitate ca membru al guvernului a fost monitorizarea reorganizării sistemului fiscal japonez. Mai târziu, propunerile sale radicale privind o nouă constituție, precum și denunțarea corupției de la nivelul vânzărilor proprietăților guvernului i-au atras excluderea din guvern. În 1882 a înființat Rikken Kaishinto (Partidul Progresist) care susținea o administrație parlamentară de tip englezesc. În 1898, împreună cu Itagaki Taisuke, a fondat un nou partid, Kenseito (Partidul Constituțional). Cei doi au organizat un guvern care a supraviețuit o foarte scurtă perioadă de timp, în care prim-ministru a fost Okuma. A fost din nou prim-ministru între 1914–1916. A fost fondator al Universității Waseda (1882). *Vezi și* Constituția Meiji.

Okumura Masanobu
sau Genpachi *născut* Okumura Shinmyo

(1686, Edo, Japonia - 1764/1768, Edo)

Pictor japonez și editor de cărți ilustrate. Stilul său se remarcă prin strălucire și rânduri de scriere grațioase, dar sobre. A fost unul dintre primii artiști japonezi care au adoptat perspectiva occidentală, cu care a intrat în contact prin intermediul gravurilor chinezești. A realizat gravuri de dimensiuni mari care înfățișează scene din interiorul teatrelor sau magazinelor. Astfel de gravuri erau numite *uki-e* (picturi estompate) datorită perspectivei reduse. Este considerat creatorul formatului *habahiro hashira-e* sau gravuri verticale de mari dimensiuni.

Okuninushi

Erou principal în mitologia grupului izuma a shintoiștilor din Japonia. Okuninushi a creat lumea cu ajutorul zeului pitic Sukunahikona și i-a condus pe izumi până la nașterea nepotului divin, Ninigi. Potrivit credințelor populare moderne japoneze, Okuninushi este un zeu tămăduitor care aduce fericire în căsnicie.

Olaf I Triggvason

(964 d.Hr.-1000)

Rege viking al Norvegiei (995–1000). Fiu al unei căpetenii norvegiene, a participat la atacurile vikingilor asupra Angliei în 991 d.Hr. și 994 d.Hr. S-a întors în Norvegia și a fost încoronat rege la moartea lui Haakon cel Mare, în 995 d.Hr. Deși Olaf a impus creștinismul pe coastele Norvegiei, nu a mai reușit aceeași performanță și în interiorul țării. Misionarii trimiși de el au introdus creștinismul în insulele Shetland, Feroe și Orkney, precum și în Islanda și Groenlanda. A fost ucis în Bătălia de la Svolder, glorificată în poezia medievală scandinavă.

Olaf II Haraldsson *sau* Sfântul Olaf

(995 d.Hr. - 29.07.1030, Stiklestad, Norvegia)

Rege al Norvegiei (1016–1028). Ca războinic viking, a luptat împotriva englezilor în perioada 1009–1011 și l-a ajutat pe Ethelred II în luptele împotriva danezilor din 1013. S-a întors în Norvegia după convertirea la creștinism și a preluat puterea în

1016. Olaf şi-a răspândit misionarii în tot regatul, iar codul său religios (1024) a pus bazele Bisericii Norvegiei. A fost alungat din ţară de Canut cel Mare (1028) şi a fost ucis doi ani mai târziu, în timp ce încerca să-şi recâştige tronul. A devenit erou naţional şi patronul religios al Norvegiei.

Olaf V *în norvegiană* Olav Alexander Edward Christian Frederik

(02.07.1903, Appleton House, lângă Sandringham, Norfolk, Anglia - 17.01.1991, Oslo, Norvegia)

Rege al Norvegiei (1957–1991). Fiu al regelui Haakon VII, Olaf şi-a câştigat renumele de mare sportiv după obţinerea medaliei de aur la concursul de iahting din cadrul Olimpiadei din 1928. În Al Doilea Război Mondial a trăit împreună cu familia în Anglia, iar în 1944 a fost numit conducător al forţelor militare norvegiene. Din 1955 a fost regent al tatălui său, căruia i-a urmat la tron în 1957. Ca şi în cazul altor monarhii constituţionale, atribuţiile sale erau preponderent ceremoniale.

Olaf V, 1973

KNUDSENS FOTOSENTER

Olahus, Nicolaus

(10.01.1493, Sibiu, România - 15.01.1568, Pojon, Ungaria)

Erudit umanist, prelat şi om politic maghiar de origine română. A îndeplinit funcţii înalte în ierarhia bisericească şi în stat: secretar şi consilier la curtea regelui Ungariei (din 1522), episcop de Zagreb (din 1543), arhiepiscop de Strigoniu şi primat al Ungariei (din 1553) şi regent al Coroanei maghiare (din 1562). Deschis către ideologia umanistă (a purtat o bogată corespondenţă erudită cu Desiderius Erasmus), s-a angajat, ca înalt ierarh al Bisericii Romano-Catolice, în acţiunea Contrareformei. A scris versuri în limba latină, iar în lucrarea sa *Hungaria*, un eseu istoric cu elemente etnografice, se găsesc abundente referiri la români.

Nicolaus Olahus

Olanda *denumire oficială* Regatul Ţărilor de Jos (Nederland)

Stat în NV Europei. Suprafaţa: 41 526 kmp; 16 300 000 loc. (2005). Capitala: Amsterdam. Reşedinţa de guvern: Haga. Majoritatea populaţiei este olandeză. Limbi: olandeza (limba oficială), engleza. Religii: creştină (romano-catolicismul, protestantismul). Monedă: euro. Regiunile de S şi E ale Olandei sunt câmpii şi dealuri puţin înalte; regiunile de V şi N sunt mai joase şi cuprind Zuiderzee şi delta comună a fluviilor Rin, Maas (Meuse) şi Schelde. Suprafeţele de coastă, aproape în întregime sub nivelul mării, sunt protejate de dune şi diguri artificiale. Deşi dens populată, rata natalităţii este scăzută. Ţara are o economie de piaţă dezvoltată, bazată în primul rând pe servicii financiare, industrii uşoară şi grea şi comerţ. Este o monarhie constituţională cu un parlament care conţine două camere legislative; şeful statului este monarhul, iar şeful guvernului este prim-ministrul. În perioada cuceririi romane, regiunea era locuită de triburi celtice şi germanice. Sub stăpânirea romanilor, comerţul şi industria au înflorit, dar pe la jumătatea sec. III d.Hr. puterea romană a intrat în declin, fiind slăbită de triburile germanice rebele şi de atacurile de pe mare. O invazie germanică (406–407 d.Hr.) a pus capăt stăpânirii romane. Dinastia Merovingienilor a urmat romanilor, dar a fost înlocuită de dinastia Carolingienilor, care a convertit regiunea la creştinism. După moartea lui Carol cel Mare în 814 d.Hr., regiunea a fost tot mai des ţinta atacurilor vikingilor. A devenit o parte din regatul medieval al Lotharingiei (*vezi* Lorena), care a evitat încorporarea în Sfântul Imperiu Roman prin învestirea episcopilor şi a stareţilor săi cu puteri seculare, acest lucru ducând la înfiinţarea unei Biserici Imperiale. În sec. XII–XIV, mari suprafeţe de pământ au devenit disponibile pentru agricultură prin construirea a numeroase diguri; Flandra s-a dezvoltat ca un important centru textil. Ducii de Burgundia au preluat controlul la sfârşitul sec. XIV. Pe la începutul sec. XVI, Ţările de Jos erau conduse de către Habsburgii spanioli. Olandezii şi-au dezvoltat pescuitul, construcţiile de nave, punând bazele prosperităţii remarcabile a Olandei din sec. XVII. Pe plan cultural, aceasta a fost perioada lui Jan van Eyck, Thomas a Kempis şi Desiderius Erasmus. Calvinismul şi doctrinele anabaptiştilor au atras mulţi adepţi. În 1581, cele şapte provincii din N, conduse de calvinişti, şi-au declarat independenţa faţă de Spania, iar în 1648, în

urma Războiului de Treizeci de Ani, Spania a recunoscut independența Olandei. Sec. XVII a reprezentat perioada de aur a civilizației olandeze. Benedict de Spinoza și René Descartes s-au bucurat de libertatea intelectuală a țării, iar Rembrandt și Johannes Vermeer și-au pictat capodoperele. Datorită acaparării coloniilor asiatice de către Compania Olandeză a Indiilor de Est, nivelul de trai al populației olandeze s-a deteriorat. În sec. XVIII, puterea maritimă a Olandei a intrat în declin; regiunea a fost cucerită de către francezi în timpul războaielor revoluționare franceze (1792–1802) și a devenit Republica Batavă sub conducerea lui Napoleon (1806). Olanda s-a declarat neutră în Primul Război Mondial. În Al Doilea Război Mondial și-a proclamat neutralitatea, dar a fost ocupată de Germania. După război a pierdut Indiile Olandeze, care au devenit Indonezia (1949), și Noua Guinee Olandeză (1962). În 1949 a intrat în NATO și a fost membru fondator al Comunității Economice Europene (redenumită ulterior Comunitatea Europeană). Este membru al Uniunii Europene. La începutul sec. XXI, Olanda se bucură de o economie puternică și diferențiată, dar are probleme economice și sociale din cauza imigrației puternice.

olandeză, artă veche ~

Lucrări de arhitectură, pictură, sculptură și alte arte vizuale realizate în Flandra între sfârșitul sec. XIV și XV, sub domnia ducilor de Burgundia. În 1384, Filip II cel Viteaz a primit prin căsătorie titlul de conte al Flandrei, iar alianța politică dintre Flandra și Burgundia a rămas intactă până în 1482. Filip a înfrumusețat bisericile și mănăstirile din capitala sa, Dijon, cu picturi și sculpturi, dintre care se remarcă cele de Claus Sluter. Nepotul său, Filip III cel Bun, a patronat arta la un nivel mai ridicat, prin angajarea lui Jan van Eyck și a lui Rogier van der Weyden. Printre maeștrii activi până la destrămarea alianței s-au numărat Robert Campin, Petrus Christus, Dirck Bouts, Hugo van der Goes și Hans Memling.

olandeză, limba ~

Limbă din ramura de V a limbilor germanice, vorbită de peste 20 de milioane de oameni în Olanda, în N Belgiei și într-o mică zonă din N Franței; este și limbă oficială în Surinam și Antilele Olandeze. Deși se vorbește despre limba germanică a Olandei ca olandeză și despre cea a Belgiei ca flamandă, cele două sunt una și aceeași limbă. Se fac eforturi pentru unificarea ortografiei și a limbii literare. Mulți vorbitori de olandeză stăpânesc atât dialectul local, cât și olandeza standard, bazată pe limba vorbită în centrele urbane mari din N și S Olandei. Flamanda (sau olandeza din Belgia) are caracteristici fonetice și lexicale distincte.

Olandeză, Republica ~

denumire oficială **Republica Independentă a Provinciilor Unite ale Țărilor de Jos**

Fost stat (1581–1795), cam de mărimea Olandei de astăzi. Includea cele șapte provincii olandeze de N care au format Uniunea de la Utrecht, în 1579, și care și-au declarat independența față de Spania în 1581 (obținută în 1648). Controlul politic a fost deținut alternativ de provincia Olandei și de prinții de Orania. În sec. XVII, Republica Olandeză s-a transformat într-un imperiu colonial de dimensiuni mult mai mari decât îi permiteau resursele sale, devenind centru

financiar internațional și capitală culturală a Europei. În sec. XVIII, imperiul colonial al republicii a fost eclipsat de cel englez. În 1795, republica s-a prăbușit în urma unei revoluții democratice olandeze și a invaziei armatelor Franței.

Olbers, paradoxul lui ~

De ce se vede cerul întunecat pe timp de noapte? Dacă Universul este nesfârșit și este populat în mod uniform cu stele luminoase, fiecare traiectorie de lumină trebuie să se termine la contactul cu suprafața altei stele, iar cerul ar trebui să fie luminat noaptea, fără spații întunecate între stele. Acest paradox îi este atribuit lui Heinrich Wilhelm Olbers (1758–1840), care a pus această problemă în 1823, deși Johannes Kepler abordase pentru prima dată același paradox în 1610, ca un contraargument la conceptul de univers nelimitat, populat cu un număr infinit de stele. Paradoxul a fost însă rezolvat între timp: nu putem vedea decât pe distanța, măsurată în ani-lumină, cuprinsă în vârsta universului, iar apoi lumina se deplasează spectral spre roșu și devine invizibilă.

Olbia *anterior* Terranova Pausania

Oraș, 40 746 loc. (2001), din NE Sardiniei, Italia. Inițial colonie grecească, zona a fost cucerită de romani și a devenit locul victoriei acestora asupra generalului cartaginez Hano din 259 î.Hr. A fost reconstruit de coloniștii din Pisa în 1198 și a primit numele de Terranova Pausania. Redenumit Olbia în 1939, orașul este principalul port de pasageri pentru Italia continentală. Aici se păstrează ruine feniciene și romane.

Oldenbarnevelt, Johan van

(14.09.1547, Amersfoort, Țările de Jos Spaniole - 13.05.1619, Haga, Provinciile Unite)

Om politic olandez și unul din cei care au adus independența Olandei. În 1579, în calitate de avocat în provincia Olanda, l-a ajutat pe Wilhelm I în negocierile Uniunii de la Utrecht. Numit mare general al Olandei, a mobilizat forțele militare olandeze pentru a-l sprijini pe Maurice de Nassau în acțiunile sale. Ca ministru de externe al celor șapte provincii ale Uniunii a negociat o triplă alianță cu Franța și Anglia împotriva Spaniei (1596). Ulterior a încheiat Armistițiul de 12 Ani cu Spania (1609), lucru care a confirmat rolul dominant al provinciei Olanda în cadrul republicii. În 1617 i-a sprijinit pe arminieni, o grupare moderată, în confruntările lor religioase cu calviniștii (cunoscuți sub denumirea de contrareformiști), mult mai rigizi decât arminienii. De asemenea, l-a ajutat și pe prințul Maurice. A fost arestat în 1618, acuzat de activități subversive de natură religioasă și decapitat.

Oldenburg

Fost stat german care din 1946 face parte din Saxonia Inferioară, Germania. A fost stăpânit de conții de Oldenburg din cca 1100 până în 1667, când a fost cedat Danemarcii. La sfârșitul sec. XVIII era condus de episcopul de Lübeck, care a fost învestit duce de Oldenburg de împăratul Sfântului Imperiu Roman, Iosif II. A devenit mare ducat la începutul sec. XIX și s-a aliat cu Rusia în Războiul austro-prusian din 1866. În 1871 s-a unit cu Imperiul German. Ultimul mare duce care a condus statul a abdicat în 1918. Palatul marilor duci, datând din sec. XVII, se află în orașul Oldenburg, 155 908 loc. (2002), și este în prezent muzeu de artă și cultură.

Oldenburg, Claes (Thure)

(n. 28.01.1929, Stockholm, Suedia)

Sculptor american de artă pop de origine suedeză. Fiu de diplomat, și-a petrecut o mare parte din viață în SUA. A absolvit cursurile Universității Yale și pe cele ale Institutului de Artă din Chicago înainte de a începe să lucreze pe cont propriu ca grafician pentru diverse reviste. În 1956, după ce s-a mutat la New York, și-a îndreptat atenția către sculptură. Ca și alți artiști de artă pop, și-a ales subiecte din cultura de consum. Pentru sculpturile sale plastice, cum ar fi *Cârligul de rufe uriaș* (1976) sau *Fluturele de badminton uriaș* (1995), a ales subiecte din existența cotidiană. Prin textura sa moale, materialul folosit, vinilinul, conferă obiectelor un aspect uman, cu aluzii sexuale.

Old Point Comfort

Zonă istorică din orașul Hampton, în SE statului Virginia, SUA. Se află la intrarea pe Hampton Roads, în fața orașului Norfolk. A fost botezată astfel în 1607 de coloniștii din Jamestown. Aici se găsesc unele fortificații din 1609, printre care forturile George și Monroe. Acesta din urmă a servit ca bază trupelor unioniste în timpul Războiului Civil American. A fost o importantă stațiune la mare în sec. XIX și începutul sec. XX.

Olduvai, cultura ~

Cultură a uneltelor de piatră din Paleoliticul inferior (începând cu cca 2,5 m.a.u.), caracterizată prin prezența uneltelor de piatră, rudimentar cioplite din cuarț, cuarțit sau

bazalt și subțiate la ambele capete, folosite la decojit, scrijelit și tăiat. Această cultură este asociată cu primii hominizi, cum ar fi *Homo habilis* și, probabil, *Australopithecus robustus*. Descoperiri ale unor obiecte aparținând acestei perioade s-au făcut în defileul Olduvai, situat în apropierea lacului Turkana (*vezi* vestigiile de la lacul Turkana), și în regiunea Afar din Ethiopia. Uneltele din perioada culturii Olduvai au fost realizate cu 1,5 milioane de ani înainte de apariția industriei acheulene.

Olduvai, defileul ~

Sit arheologic situat în E câmpiei Serengeti din N Tanzaniei. Este o vâlcea cu pante abrupte, cu o lungime de 48 km și o adâncime de 90 m. Straturile geologice de pe versanții pasului datează de 2 100 000 până la 15 000 de ani. Aici au fost descoperite rămășițele a peste 50 de hominizi, precum și cea mai completă serie de unelte de piatră. Situl a atras atenția specialiștilor pentru prima dată atunci când, după 30 de ani de muncă, familia Leakey a scos la iveală primele rămășițe de *Paranthropus*, un hominid înrudit cu *Australopithecus*. De atunci au mai fost descoperite și urme de *Homo habilis*, *Homo erectus* și *Homo sapiens*. *Vezi și* cultura Olduvai.

Old Vic

Companie teatrală londoneză. Teatrul companiei a fost inaugurat în 1818, sub numele de Royal Coburg. Redenumit Royal Victoria în 1833, a devenit cunoscut ca Old Vic. Compania, condusă de Lilian M. Baylis, a debutat în 1914 cu o stagiune cu piese shakespeariene. Începând cu anii 1930 este renumit pentru remarcabilele puneri în scenă ale pieselor lui Shakespeare și ale altor autori clasici. Rolurile au fost interpretate de actori precum John Gielgud, Laurence Olivier și Ralph Richardson. Compania s-a desființat în 1963, devenind nucleul noului Teatru Național. Piesele au continuat să fie jucate pe scena teatrului Old Vic până în 1976, când compania s-a mutat într-un nou sediu.

olefine *sau* alchene

Nume dat hidrocarburilor nesaturate cu una sau mai multe perechi de atomi de carbon uniți printr-o legătură dublă (*vezi* saturație). Olefinele pot fi clasificate în funcție de forma legăturii duble – respectiv dacă aceasta este un cerc (ciclică), un lanț (aciclică sau alifatică) – sau în funcție de numărul de legături duble (monoelefină, diolefină etc.). Rar întâlnite în natură, olefinele sunt obținute prin cracarea petrolului la temperaturi înalte. Cele mai simple olefine (etilena, propilena, butilena, butadiena și izoprenul) stau la baza industriei petrochimice. Dacă se adaugă agenți chimici la dubla legătură se formează derivați sau polimeri.

Olga, Sfânta ~ *sau* Sfânta Helga

(890 d.Hr. - 11.07.969 d.Hr., Kiev)

Cneaghină a Kievului. Prima femeie conducător din Rusia, a fost mai întâi regenta Kievului (945–964 d.Hr.) în urma asasinării soțului ei, Igor I (877?–945 d.Hr.). I-a răzbunat moartea ucigându-i pe asasini prin opărire. Botezată probabil la Constantinopol (cca 957 d.Hr.), a fost primul membru al familiei regale din Kiev care s-a convertit la creștinism. A fost canonizată ca primul sfânt al Bisericii Ortodoxe Ruse.

oligarhie

Formă de conducere a statului, în care puterea este deținută de un grup restrâns de persoane, scopul fiind obținerea de beneficii strict personale. Aristotel a folosit termenul în sens peiorativ, pentru a desemna conducerea statului de persoane nepotrivite, situând oligarhia în opoziție cu forma de conducere a aristocrației. Majoritatea oligarhiilor clasice au apărut în urma alegerii unei elite de guvernare exclusiv din rândurile unei singure clase, care își folosește puterea în scopuri proprii. Astăzi termenul este depășit, deoarece sintagma „grup restrâns de persoane“ nu oferă nici o informație despre natura grupului aflat la conducere.

Oligocen

Subdiviziune a Terțiarului, cu 33,7–23,8 m.a.u. Precede Miocenul și succede Eocenului. Termenul provine din cuvântul grecesc care înseamnă „forme recente“ și face trimitere la micul număr de animale din perioada modernă care își au originile în această epocă. Clima din perioada oligocenă era temperată, în unele regiuni aproape tropicală. Câmpiile se extindeau, regiunile împădurite deveneau din ce în ce mai puține. Vertebratele de pe continentele din emisfera de N semănau cu cele de azi. Vertebratele arhaice au dispărut la sfârșitul Eocenului.

oligopol

Piață în cadrul căreia numărul producătorilor este atât de redus, încât acțiunea fiecăruia dintre ei are un impact puternic asupra prețului și concurenței. Fiecare

producător trebuie să ia în considerare efectul pe care o modificare a prețului o are asupra celorlalți. O reducere de preț făcută de un producător duce la o reducere făcute de un alt producător. Secțiunea de piață rămâne neschimbată, dar profitul e mai mic. Din acest motiv, concurența în cadrul oligopolurilor tinde să se manifeste la un alt nivel, cum ar fi publicitatea și diferențierea produselor. În SUA, oligopolurile sunt prezente în special în industria fierului, aluminiului și automobilelor. *Vezi și* cartel; monopol.

oligozaharide

Nume dat carbohidraților cu trei până la șase-zece unități de zaharuri simple (monozaharide). Puținele oligozaharide care se formează pe cale naturală sunt produse în marea lor majoritatea în plante. Oligozaharidele din animale tind să intre în compoziția glicoproteinelor.

Olimp

Vârf muntos din NE Greciei. Ajungând la o altitudine de 2 917 m, este cel mai înalt vârf din Grecia. Face parte din lanțul muntos Olimp care se întinde la granița dintre Macedonia și Tesalia, în apropierea golfului Salonic. Este mereu acoperit de zăpadă și, uneori, învăluit în nori. În Grecia antică era considerat lăcașul zeilor peste care domnea Zeus.

Olint

Oraș antic grec din Macedonia, în peninsula Halkidiki din NE Greciei. Încă din sec. V î.Hr. a fost reședința unei puternice confederații a orașelor grecești, cunoscută sub numele de Liga din Halkidiki. A fost distrus de Filip II în 348 î.Hr. Săpăturile arheologice au scos la lumină planul orașului vechi, precum și informații privind relația dintre arta clasică greacă și arta elenistică.

Oliver, King *născut* Joseph

(11.05.1885, Abend, Louisiana, SUA - 08.04.1938, Savannah, Georgia)

Cornetist și conducător de orchestră american, una dintre figurile proeminente ale jazzului. Oliver a crescut în New Orleans și s-a impus ca cel mai bun cornetist din oraș. Înainte de a se muta la Chicago în 1918, a condus o trupă de jazz împreună cu trombonistul Kid Ory. În 1922, King l-a angajat pe protejatul său din New Orleans, Louis Armstrong, în formația sa Creole Jazz Band din Chicago. Înregistrările lor, printre care *Dipper Mouth Blues,* sunt piese de referință ale jazzului.

Olivetti & C. SpA

Companie italiană de produse electronice și de comunicații. Înființată de Camillo Olivetti (1868–1943) în 1908, firma a produs la început mașini de scris. Adriano, fiul lui Camillo, a studiat ingineria în SUA în anii 1920. Din 1938, în calitate de președinte al companiei, a transformat firma în cea mai importantă producătoare de aparatură de birotică din Europa. Mai târziu, compania a produs calculatoare, microcalculatoare și copiatoare. În 1982, filiala din SUA a fuzionat cu Corporația Docutel, devenind astfel Corporația Docutel/Olivetti. La sfârșitul anilor 1990, Adriano Olivetti a vândut firma producătoare de calculatoare, care nu îi aducea mari profituri, punând bazele unei companii de telecomunicații care se ocupă cu telefonia fixă și mobilă. În 1993 a devenit filială a Telecom Italia.

Olivier, Laurence (Kerr) *ulterior* Baron Olivier (de Brighton)

(22.05.1907, Dorking, Surrey, Anglia - 11.07.1989, lângă Londra)

Actor, regizor și producător britanic. A debutat în 1926 și a intrat în compania Old Vic în 1937, interpretând numeroase roluri din piesele lui Shakespeare. Împreună cu Ralph Richardson, a condus compania Old Vic (1944–1950) și a jucat în câteva dintre cele mai importante producții ale acesteia: *Richard al III-lea, Henric al IV-lea* și *Oedip rege*. În 1947 a fost ridicat la rangul de cavaler. Din 1950 a fost regizor și actor în propriile producții, memorabile rămânând *Antoniu și Cleopatra* și *Cabotinul*. A fost fondator și director al Teatrului Național (1962–1973). Una dintre filialele acestuia îi poartă numele. În 1970 a fost înnobilat, fiind primul actor care s-a bucurat de această onoare. Printre numeroasele sale filme se numără *La răscruce de vânturi* (Wuthering Heights, 1939), *Rebecca* (1940), *Hamlet* (1948, Premiul Oscar), *Cabotinul* (The Entertainer, 1960) și *Othello* (1965). A fost căsătorit cu actrițele Vivien Leigh și Joan Plowright (n. 1929). Cu aceasta din urmă s-a căsătorit în 1961.

olivină

Nume dat compușilor dintr-un grup de silicați naturali de magneziu și fier cu formula generală $(Mg, Fe)_2SiO_4$. Olivinele se găsesc în multe roci magmatice și sunt componentele principale ale mantalei superioare a Pământului. Au fost, de asemenea, descoperite în unele roci selenare și în numeroși meteoriți. Olivinele formează

cristale galbene și galbene-verzui și sunt uneori folosite la fabricarea cărămizilor refractare. Olivina verde transparentă (olivina prețioasă) se mai numește peridot.

olmeci

Amerindieni din prima cultură precolumbiană superioară din America Centrală. Olmecii trăiau în ținuturile joase din S coastei golfului Mexic. Datorită relațiilor lor comerciale dezvoltate, influența lor culturală s-a răspândit la N, către valea râului Mexic, și la S, către America Centrală. Religia și iconografia dezvoltate mai târziu în America Centrală au rădăcini în cultura olmecă. Cea mai veche așezare olmecă descoperită, San Lorenzo, datează din cca 1150 î.Hr. și se remarcă prin imensele sculpturi de piatră care înfățișau capete umane. Motivul dominant în arta olmecă este figura unui zeu pe jumătate jaguar, pe jumătate copil. Un centru ceremonial olmec târziu, La Ventra, este marcat de tumuli, o piață îngustă și câteva spații ceremoniale. În sec. XXI s-au mai găsit în același loc o serie de scrijelituri în piatră, care sugerează scrierea maya. Clădirile, monumentele și arta olmecilor sunt tot atâtea dovezi ale unei societăți complexe și ierarhizate.

Olmsted, Frederick Law

(26.04.1822, Hartford, Connecticut, SUA - 28.08.1903, Brookline, Massachusetts)

Arhitect peisagist american. A călătorit în S SUA în 1850, câștigându-și faima datorită unor cărți care tratau tema sclavagismului în regiune. În timpul unei vacanțe prelungite în Europa, a fost profund impresionat de peisajele Angliei pe care le-a descris în *Călătoriile și discuțiile unui țăran american în Anglia* (Walks and Talks of an American Farmer in England, 1852). În 1857 a fost numit director al proiectului pentru construirea unui parc (ulterior Central Park) din New York. Împreună cu arhitectul Calvert Vaux (1824–1895) a câștigat concursul pentru realizarea planului parcului și a devenit arhitectul principal al acestuia în 1858. Rezultatul a fost un paradis al iubitorilor de natură, cu pajiști, porțiuni de pădure, lacuri și alei șerpuitoare. A fost una dintre primele încercări din SUA de a folosi arta pentru înfrumusețarea naturii într-un parc public. Alte parcuri proiectate de Olmsted sunt Parcul Prospect din Brooklyn, Cascada Niagara, un vast sistem de parcuri și alei din Boston și Expoziția Universală Columbiană (denumită mai târziu Parcul Jackson) din Chicago. În calitate de președinte al primei comisii de administrare a rezervației Yosemite, a avut o contribuție importantă la transformarea zonei într-un parc public permanent.

Olmütz, Tratatul de la ~

(1850)

Acord semnat la Olmütz (astăzi Olomouc, Republica Cehă) între Prusia și Austria. Drept răspuns la solicitarea electorului din Hesse, care cerea ajutor în lupta împotriva rebelilor, Prusia și Austria au trimis trupe în Cehia. Acestea amenințau să intre în conflict, iar când Rusia a luat partea Austriei, Prusia s-a retras. Prin acordul de la Olmütz, Prusia renunța la planurile sale de a crea o uniune a statelor germane fără Austria și accepta reconstituirea Confederației Germane. Prusia a dezaprobat această schimbare de situație și s-a considerat umilită în urma semnării tratatului.

Olney, Richard

(15.09.1835, Oxford, Massachusetts, SUA - 08.04.1917, Boston, Massachusetts)

Om politic american. A fost procuror general al SUA în timpul mandatului președintelui Grover Cleveland și a stabilit un precedent prin folosirea unei hotărâri judecătorești de amânare, pentru a pune capăt grevei Pullman (1894). Ca secretar de stat al SUA (1895–1897), s-a confruntat cu cererea de ajutor a Venezuelei în conflictul cu Marea Britanie asupra graniței cu Guyana Britanică. Prin documentul adresat Marii Britanii, Corolarul Olney, reamintea acesteia suveranitatea SUA în emisfera vestică, consolidând astfel Doctrina Monroe. Problema a fost rezolvată prin arbitraj, la doi ani după retragerea lui Olney.

Olt

Județ, situat în partea de S a României, la granița cu Bulgaria, în bazinul inferior al râului Olt. Suprafața: 5 498 kmp; 506 297 loc. (2001). Centrul administrativ: Slatina. *Diploma cavalerilor Ioaniți* (1247) consemnează existența în zonă a voievodatului lui Ioan, iar în sec. XIV apar și se dezvoltă numeroase târguri și orașe. Județul a fost centru al revoluției conduse de Tudor Vladimirescu (1821). A fost conturat în limitele sale actuale în 1968. Relief predominant de câmpie, aparținând sectorului central al Câmpiei Române. În S este prezentă lunca Dunării, iar în N și NV apar unități ale Podișului Getic. Economia are un caracter industrial-agrar. Se remarcă ramurile energiei electrice și ale metalurgiei neferoase (aluminiu).

Agricultura pune accentul pe cultura cerealelor și a plantelor tehnice. Turismul este legat de obiective cultural-istorice (cetatea Sucidava), de prezența unor mănăstiri cum sunt cele de la Brâncoveni (sec. XV), Oboga (sec. XVI), de centrul de ceramică populară Oboga, de complexul memorial Nicolae Titulescu și biserica din Stoicănești, pictată de Gheorghe Tattarescu.

Olt

Râu în partea centrală și de S a României, afluent de stânga al fluviului Dunărea. Cel mai lung râu care își are cursul în întregime între granițele țării, 370 km, are un bazin hidrografic de 24 050 kmp. Izvorăște din SE masivului Hășmașu Mare, direcția de curgere se schimbă de mai multe ori, ajungând în depresiunea Făgăraș, apoi traversează Carpații Meridionali între Turnu Roșu și Cozia, pe direcția N–S, și primește ca afluent râul Lotru. Străbate apoi Podișul Getic și Câmpia Română. Se varsă în Dunăre în apropiere de orașul Turnu Măgurele. Este amenajat hidroenergetic (24 de hidrocentrale cu o putere totală instalată de 940 MW, cu 7 lacuri de acumulare).

Olympia

Sanctuar antic și loc de desfășurare al Jocurilor Olimpice, situat în NV Peloponesului, în S Greciei. Se află la 16 km distanță de Marea Ionică, pe malul de N al râului Alfeus. Era principalul centru religios al Greciei, aici desfășurându-se concursurile de atletism organizate din patru în patru ani în onoarea lui Zeus. Tradiția lor a început în 776 î.Hr. În templul lui Zeus, construit în cca 460 î.Hr., se afla statuia lui Zeus realizată de Fidias, una dintre cele șapte minuni ale lumii. Săpăturile arheologice au scos la lumină numeroase ruine, inclusiv cele ale templului lui Zeus și ale stadionului.

Olympia

Oraș, 42 514 loc. (2000), centrul administrativ al statului Washington, SUA. Se află în S golfului Puget Sound, la SV de Tacoma. Numit inițial Smithfield, a fost redenumit după Munții Olimp situați în apropiere, și a fost declarat oraș în 1859. Și-a dezvoltat numeroase facilități portuare și o economie a cărei materie primă este cheresteaua, la care se adaugă creșterea scoicilor. Portul adăpostește o impresionantă flotă comercială. Situat la baza peninsulei Olympia, este poarta de intrare în Parcul Național Olympia.

Olympic, Parcul Național ~

Parc național situat în NV statului Washington, SUA. A fost înființat în 1938 pentru a proteja Munții Olympic, pădurile și fauna acestora. Se întinde pe o suprafață de 3 735 kmp. Cuprinde și o fâșie din coasta nord-vestică a Oceanului Pacific, separată de restul parcului. În parc există peste 60 de ghețari. În regiunea vestică se află păduri tropicale, pe pantele estice există numeroase lacuri, iar porțiunea de țărm oceanic cuprinde plaje și trei rezervații indiene.

Olympus Mons

Vulcan de mari dimensiuni de pe planeta Marte, cel mai mare vulcan din sistemul solar. Este constituit dintr-o structură centrală, care se ridică la 21 km peste raza medie a planetei și care, la bază, are o lățime de 540 km. Vulcanul este înconjurat de un lanț muntos cu o altitudine de 10 km deasupra zonei înconjurătoare și cu versanți abrupți spre exterior. Diametrul la vârf al vulcanului este de 85 km. Prin comparație, cel mai mare vulcan de pe Terra, Mauna Loa, are o lățime la bază de 120 km și o altitudine de 9 km, măsurată de la fundul oceanului.

Olympus, Munții ~

Segment al lanțului muntos de pe coasta Pacificului, la NV de orașul Washington, SUA. Se întinde de-a lungul peninsulei Olympus, la S strâmtorii Juan de Fuca și la V golfului Puget Sound, în perimetrul Parcului Național Munții Olympus. Principalele vârfuri sunt Olympus, care are o înălțime de 2 428 m altitudine, și Constance, 2 360 m. Ploile au favorizat dezvoltarea pădurilor, unde cele mai întâlnite specii de copaci sunt pinul din specia Douglas și molidul din specia Sitka. Unii copaci ating o înălțime de 90 m și un diametru de 2,5 m.

om *sau* aum

În hinduism și în alte religii indiene, silabă sacră, considerată cea mai puternică dintre mantre. Silaba „om“ este alcătuită din trei sunete, *a-u-m* (în sanscrită, vocalele a și u alăturate se pronunță o) care reprezintă cele trei triade esențiale: prima era formată din pământ, atmosferă și cer, a doua desemna zeii hinduși principali, Brahma, Vishnu și Shiva, iar ultima făcea trimitere la scrierile vedice sacre, *Rig*, *Yajur* și *Sama* (*vezi* religie vedică). Astfel, „om“ simbolizează în mod mistic esența universului. Este rostită la începutul și la sfârșitul rugăciunilor,

cântecelor și meditațiilor, fiind prezentă, de asemenea, în ritualurile budiste și jainiste.

Omagh

District, 47 735 loc. (2001), și oraș, 18 000 loc. (1991), din Irlanda de Nord. Făcând parte inițial din regatul Tyrone, Omagh a fost declarat district în 1973. S-a aflat sub stăpânirea străvechii familii O'Neill (sec. XV–XVI), până în momentul în care a trecut sub dominație engleză, după izgonirea lui Hugh O'Neill în 1607. Teritoriul este format în general din pășuni pentru vite și oi, iar râurile abundă în somon și păstrăv. Orașul Omagh, reședința districtului, este un centru de producție și desfacere a produselor din industria ușoară.

Omaha

Oraș, 390 007 loc. (2000), din E statului Nebraska, SUA, de-a lungul fluviului Missouri, la N nodului de confluență cu râul Platte. Denumirea orașului (în traducere, oamenii din amonte) vine de la numele populației băștinașe, indienii omaha. Orașul a fost înființat în 1857. În 1863 a devenit punctul terminus al primei căi ferate transcontinentale construite de Union Pacific Railroad Co. Construirea acestei căi ferate a generat o rapidă dezvoltare a economiei. Fiind cel mai mare oraș din stat, este o piață importantă de vite și grâne, conserve de carne, dar are și o activitate în domeniul asigurărilor, fiind totodată și un nod feroviar. Aici se află Universitatea Nebraska și Muzeul de Artă Joslyn.

O'Mahony, John

(1816, lângă Mitchelstown, ținutul Cork, Irlanda - 06.02.1877, New York, New York, SUA)

Lider politic american de origine irlandeză. Conducător al rezistenței irlandeze, a emigrat în New York în 1853. Aici a înființat și a condus filiala americană a frăției Fenian (1858–1866), o organizație revoluționară irlandeză secretă. În 1865, gruparea americană devenise puternică și prosperă și a început să trimită bani și arme în Irlanda. O'Mahony s-a opus deciziei grupării de a efectua raiduri militare în Canada îndreptate împotriva Marii Britanii, cu scopul sprijinirii mișcării de eliberare a Irlandei prin capturarea Canadei. Acțiunea a eșuat, iar O'Mahony a demisionat, dar a fost mai târziu rechemat în cadrul grupării (1872–1877). *Vezi și* John O'Neill.

Oman *denumire oficială* Sultanatul Oman *anterior* Muscat și Oman

Stat din regiunea de SE a coastei peninsulei Arabia. Suprafața: 309 500 kmp; 2 522 000 loc. (2002). Capitala: Muscat sau Masqat. Populația este predominant arabă și are o organizare tribală. În Oman lucrează mulți muncitori din SE Asiei și din Africa de E. Limba: arabă (oficială), baluchi. Religii: islam (oficială), budism. Moneda: rialul omani. Oman este o țară tropicală, aridă, dar cu un grad ridicat de umiditate de-a lungul coastelor. Munții Al-Hajar sunt paraleli cu coasta golfului Oman și ating o înălțime de peste 3 000 m. Către SV se întinde o regiune vastă de deșert, care ocupă trei pătrimi din suprafața țării. Economia este mixtă, în curs de dezvoltare, cel mai important sector fiind exploatarea și exportul petrolului. Statul este o monarhie cu un consiliu consultativ. Șeful statului și al guvernului este sultanul. Teritoriul este locuit de peste 10 000 de ani. Migrația arabă către Oman a început în sec. IX d.Hr.

Disputele tribale au continuat până la convertirea la islam în sec. VII d.Hr. A fost condus de imamii din tribul ibadi până în 1154, când tronul a fost preluat de o dinastie regală. Portughezii au controlat zonele de coastă din 1507 până în 1650, când au fost alungați. Dinastia Al Bu Said, fondată la mijlocul sec. XVIII, se află încă la conducerea țării. Regatul s-a extins în E Africii în sec. XVIII–XIX, iar capitala a fost stabilită la Zanzibar. În 1964, în zonă s-au descoperit zăcăminte de petrol. În 1970, sultanul a fost detronat de fiul său, care a inițiat o politică de modernizare, intrând în Liga Arabă și în Organizația Națiunilor Unite. În Războiul din Golful Persic, Oman a fost de partea forțelor aliate, luptând împotriva Irakului. În anii 1990 a continuat să-și extindă relațiile diplomatice.

Oman, golful ~

Braț din NV Mării Arabiei, situat între regiunea de E a peninsulei Arabia și Iran. Are o lățime de 370 km și o lungime de 545 km și se leagă de Golful Persic prin strâmtoarea Hormuz. Este singura poartă de acces către Golful Persic dinspre Marea Arabiei și Oceanul Indian, și reprezintă o rută navală importantă pentru regiunile cu mari resurse de petrol din jurul Golfului Persic.

Omar, Moscheea lui ~

Cel mai vechi monument musulman. Este situat pe Muntele Templului, fostul loc al Templului din Ierusalim. Stânca pe care este construit este considerată sacră atât de musulmani, cât și de evrei. În islam se crede că Mahomed ar fi urcat la cer din acest loc. În iudaism este locul unde Avraam s-a pregătit să-l sacrifice pe fiul său, Isaac. Construită între 685–691 d.Hr. ca loc de pelerinaj, construcția octogonală are decorații bogate pe pereți și o boltă acoperită cu aur deasupra unui cerc de piloni și coloane.

Omar Khayyam *în persană* Abu ol-Fath Omar ibn Ebrahim ol-Khayyami

(18.05.1048, Neyshâbûr, Khorâsân – 04.12.1131, Neyshâbûr)

Poet, matematician și astronom persan. Studiase știința și filozofia și era celebru în țara sa pentru realizările științifice. Din păcate, foarte puține din lucrările sale în proză s-au păstrat. Versurile sale au atras atenția abia după ce rubaiatele (catrenele) au fost traduse în engleză de Edward Fitzgerald, în 1859. Se pare că multe dintre catrenele atribuite lui Omar Khayyam nu erau de fapt scrise de el. Fiecare catren în parte poate fi considerat o poezie separată. Majoritatea oamenilor de litere consideră că numai 50 dintre acestea îi aparțin lui Khayyam.

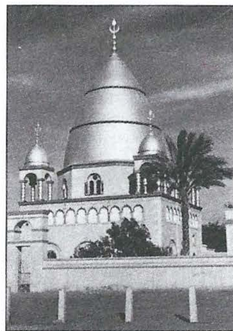
ombudsman

(*în suedeză*, reprezentant)

Reprezentant desemnat de o organizație importantă sau de guvern pentru a investiga reclamațiile cetățenilor și pentru a da soluții pentru rezolvarea lor. Această funcție a fost instituită prin Constituția suedeză din 1809. Ideea a fost îmbrățișată și de alte țări scandinave și, mai târziu, de Noua Zeelandă, Marea Britanie, Germania, Israel și unele state sau provincii din Australia și Canada. Responsabilitățile unui ombudsman sunt de a înregistra reclamațiile cetățenilor, de a investiga legitimitatea lor și de a recomanda, în calitate de moderator imparțial și independent, măsurile ce se impun în situațiile respective. Funcția în sine a fost foarte bine primită, asemenea reprezentanți fiind în prezent întâlniți în universități, corporații, dar și la nivel de municipalități și spitale.

Omdurman

Oraș, 1 267 000 loc. (1993), din partea central-estică a Sudanului. Este situat pe malul stâng al fluviului Nil, în avalul confluenței dintre Nilul Albastru și Nilul Alb. Până la victoria lui al-Mahdi asupra englezilor (1885), a fost un oraș puțin important. A cunoscut o dezvoltare rapidă după ce a fost declarat capitală de către al-Mahdi și succesorul său, Abdallah. A fost cucerit de trupele anglo-egiptene în 1898, dar a continuat să se dezvolte ca un centru cultural, religios și comercial al Sudanului. Obiectivele de interes turistic includ casa lui Abdallah (transformată acum în muzeu) și mausoleul lui al-Mahdi.

Mausoleul lui al-Mahdi din Omdurman, Sudan

CHARLES BEERY/SHOSTAL/EB INC.

Omega Centauri

Cel mai luminos roi globular din constelația Centaurului. Are o magnitudine de 3,7 și este vizibil cu ochiul liber sub forma unei pete luminoase slabe. Fiind unul dintre cele mai apropiate roiuri globulare (aflat la o distanță de 17 000 de ani-lumină), conține sute de mii de stele și câteva

sute de stele variabile. John Herschel (*vezi* familia Herschel) a fost primul care l-a detectat și care a susținut că este un roi de stele, nu o nebuloasă.

Omeiazilor, dinastia ~

(661–750 d.Hr.)

Prima mare dinastie musulmană. A fost fondată de Muawiyah I, care l-a învins pe ginerele lui Mahomed, Ali, devenind al cincilea calif. Acesta a mutat capitala la Damasc și s-a folosit de armata Siriei pentru a extinde imperiul arab. Cea mai înfloritoare perioadă a acestei dinastii a fost în timpul lui Abd al-Malik (d. 685–705 d.Hr.), când imperiul s-a extins din Spania până în Asia Centrală și India. Declinul a început în 717 d.Hr., odată cu înfrângerea de către bizantini; organizațiile intertribale și colapsul sistemului economic au dus la detronarea ei de către dinastia Abbasizilor. *Vezi și* Abd al-Rahman III, Abu Muslim, al-Husayn ibn Ali.

Ometecuhtli

Zeu aztec, considerat Stăpânul Dualității sau Stăpânul Vieții. Împreună cu partenera sa, Omecíhuatl (Stăpâna Dualității), locuia în Omeyocan, al treisprezecelea și cel mai înalt cer aztec. Era reprezentat prin simboluri ale fertilității, iar imaginea sa era împodobită cu frunze de porumb. Era singurul zeu aztec fără un templu și fără nici un cult oficial. Știindu-l atât de departe în cer, aztecii considerau că nu se va implica niciodată direct în viața lor, dar susțineau că îi simt prezența în timpul ritualurilor și în ritmurile naturii.

omidă

Larvă de fluture sau de molie. Omizile au un corp cilindric format din 13 segmente, cu trei perechi de picioare pe torace și apendice abdominale, precursoare ale picioarelor. Capul are câte șase ochi pe fiecare parte, antene scurte și fălci foarte puternice. Deși nu sunt viermi, multe omizi sunt numite astfel (de ex. vierme-tăietor). Larve asemănătoare omizilor există și în alte grupe de insecte (de ex. muștele-scorpion, viespile-ferăstrău).

omidă-de-cort

Denumire comună pentru omida oricărei specii din genul *Malacosoma* (familia *Lasiocampidae*). De obicei sunt viu colorate. Omida-de-Est (*M. americanum*), din E Americii de Nord, își țese cuiburi comune, foarte mari, în formă de colibă, la bifurcarea ramurilor copacilor. Din ouăle pe care le depune molia în copac la mijlocul verii ies omizi în primăvara următoare. Acestea migrează la bifurcația unei ramuri și construiesc un cort de mătase, pe care o părăsesc în fiecare zi, pe tot parcursul verii, pentru a se hrăni cu frunzele din jur. *M. disstria* este foarte întâlnită în S SUA.

O mie și una de nopți

în arabă **Alf laylah wa laylah**

Culegere de povestiri orientale cu autor necunoscut. Povestirea-cadru, în care planul răzbunătorului șah Riar de a se căsători în fiecare zi și de a-și executa soția după o noapte, este zădărnicit de inventiva Șeherezada, este probabil de origine indiană; poveștile prin care Șeherezada îl ademenește pe Riar, amânându-și și reușind chiar să-și anuleze execuția, provin din India, Iran, Irak, Egipt, Turcia și posibil Grecia. Astăzi se crede că această carte este o lucrare compozită, la început transmisă pe cale orală și dezvoltată de-a lungul câtorva secole. Prima versiune publicată a fost o traducere europeană din sec. XVIII.

omnivor

Animal care se hrănește atât cu material vegetal, cât și animal. Majoritatea speciilor de omnivore nu au structuri de digerare specializate și nici nu-și fac stocuri de hrană. Numeroase animale considerate carnivore sunt, de fapt, omnivore. De exemplu, vulpea roșcată se hrănește cu mamifere și cu păsări, dar și cu fructe și boabe. *Vezi și* erbivor.

omologie

Asemănare de structură, fiziologie și dezvoltare a unor specii diferite de organisme, bazată pe descendența dintr-un strămoș comun. Prin contrast, analogia reprezintă asemănarea funcțională a unei structuri care are la bază nu o origine evolutivă comună, ci o similitudine de folosire. Membrele anterioare ale unor mamifere diferite, ca oamenii, liliecii și cerbii, sunt omoloage; forma structurii, numărul de oase la fiecare specie amintită sunt identice și reprezintă modificări adaptive ale structurii membrului anterior al strămoșului lor comun. Pe de altă parte, aripile păsărilor și ale insectelor sunt analoage; ele sunt folosite la zbor de ambele tipuri de organisme, dar nu au origine comună.

Omsk

Oraș, 1 138 400 loc. (2001), din SV Rusiei, situat la confluența cursurilor de apă Om și Irtîș. Întemeiat în 1716 ca fortăreață militară, Omsk a devenit oraș în 1804. A rămas cartierul general al cazacilor siberieni până

la sfârșitul sec. XIX. Între 1918 și 1919 a fost reședința guvernului antibolșevic condus de Aleksandr Kolceak. Obstacolele care au intervenit în calea dezvoltării orașului au fost construirea Căii Ferate Transsiberiene și izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial. Conductele zăcămintelor petrolifere Volga–Ural și din V Siberiei furnizează materia primă pentru rafinării și industria petrochimică a orașului.

omucidere

Ucidere a unei ființe umane de către alta. Omuciderea este un termen general; desemnează crima din culpă, omorul prin imprudență sau alte infracțiuni care duc la curmarea vieții omului, dar și omorurile din culpă. Omuciderea reprezintă infracțiunea de ucidere a unei persoane, în mod intenționat și fără justificare. Crima de gradul întâi (omorul calificat) este omuciderea comisă premeditat sau în timpul comiterii unei infracțiuni grave (de ex. răpire). Crima de gradul doi sau trei implică grade diferite de intenționalitate. Omorul din imprudență este în mod obișnuit împărțit în omor voluntar (sau de gradul întâi) și involuntar (sau de gradul doi și trei). Primul tip de omor din imprudență cuprinde orice omucidere spontană, săvârșită fără intenție sau premeditare, precum crimele pasionale sau ca reacție la provocări. Cel de-al doilea tip este definit diferit, în funcție de jurisdicție, dar implică adesea existența unui element de neglijență gravă. Omorurile din culpă cuprind omuciderile în cazurile de legitimă apărare sau de protejare a unei alte persoane și decesul unor oameni în accidente produse de alte persoane angajate în acțiuni legale. *Vezi și* autoapărare; crimă; infracțiune.

Omul-Elefant
născut **Joseph (Carey) Merrick**

(05.08.1862, Leicester, Leicestershire, Anglia - 11.04.1890, Londra)

Englez desfigurat de o boală care provoacă excrescențe ale pielii și ale oaselor. Capul său, de care atârnau saci voluminoși de piele, avea o circumferință de 0,9 m, iar mandibula îi era atât de deformată, încât nu putea articula bine cuvintele. Unul dintre brațe se termina cu o încheietură a mâinii ce măsura 0,3 m și o palmă în formă de aripioară de pește. Membrele inferioare prezentau deformări similare și șchiopăta din cauza unor deficiențe la un șold. La 21 de ani a părăsit azilul și s-a angajat la un circ ambulant cu ciudățenii. Aici a fost descoperit de medicul londonez Frederick Treves, care l-a internat la spitalul din Londra. La 27 de ani a murit accidental în somn, probabil prin sufocare. Se crede că suferea de sindromul extrem de rar al lui Proteu. Viața lui Merrick a inspirat o piesă de teatru și un film de succes.

Omul Zăpezii *în tibetană* Yeti

Monstru mitic despre care se crede că trăiește în Himalaya, aproape de limita inferioară a zăpezilor veșnice. Se crede că Yeti seamănă cu un om supradimensionat, acoperit cu blană țepoasă. Semnalările sunt rare; dovezile existenței sale constau în mare măsură în urme neobișnuite lăsate pe zăpadă, probabil urme de urs. Uneori ursul așază laba din spate parțial peste urma labei din față, creând astfel urme foarte mari, care seamănă cu cele ale unui primat care se deplasează în direcția opusă.

Onassis, Aristotel (Socrate)

(20.01.1906, Smirna, Turcia - 15.03.1975, Neuilly-sur-Seine, lângă Paris, Franța)

Armator și om de afaceri grec. Fiu al unui vânzător de tutun, a pus bazele unei afaceri de import cu tutun în Buenos Aires, Argentina. A fost numit consul general în urma negocierii unui acord comercial pentru guvernul grec. Devenit milionar până la vârsta de 25 de ani, și-a cumpărat primul vas comercial în 1932. În anii 1950 și 1960 flota sa a crescut, devenind mai mare decât flota multor state. Avea afaceri și în Monte Carlo, iar din 1957 până în 1974 a deținut și a condus Liniile Aeriene Olimpia, liniile grecești de transport aerian. A avut o relație îndelungată cu Maria Callas, iar în 1968 s-a căsătorit cu Jacqueline Kennedy (*vezi* Jacqueline Kennedy Onassis).

Onassis, Jacqueline Kennedy
născută **Jacqueline Bouvier**

(28.07.1929, Southampton, New York, SUA - 19.05.1994, New York, New York)

Primă Doamnă a Americii, editor de carte. După ce a absolvit Universitatea George Washington în 1951, s-a angajat ca reporter-fotograf la *Washington Times-Herald*. În 1953 s-a căsătorit cu senatorul John F. Kennedy, care în 1961 a fost ales președinte. Ca Primă Doamnă a țării a restaurat Casa Albă, redându-i stilul federal în care fusese construită și a fost gazda unor tururi televizate ale reședinței prezidențiale. Grația, eleganța și frumusețea sa au transformat-o într-o persoană publică foarte îndrăgită. Cultura sa vastă și ușurința cu care se exprima în spaniolă și franceză i-au fermecat pe diplomații străini. După asasinarea soțului său s-a mutat la New

York împreună cu cei doi copii ai săi, Caroline (n. 1957) și John Jr. (1960–1999). În 1968 s-a căsătorit cu omul de afaceri grec Aristotel Onassis. În 1975, după moartea acestuia, s-a reîntors la New York, unde a devenit cunoscută ca editor de carte.

Oñate, Juan de

(1550, Noua Spanie - 1630,/?/)

Conchistador spaniol. Provenit dintr-o familie înstărită din Zacatecas, Noua Spanie, s-a căsătorit cu nepoata lui Hernán Cortés. A primit permisiunea de a guverna colonia New Mexico pe care a fondat-o în 1598. A trimis exploratori în SV Americii pentru a căuta aur, iar în 1601 a condus o expediție pe actualul teritoriu al statului Kansas. A explorat regiunile din V fluviului Colorado și S golfului California (1604). A demisionat în 1607. Judecat pentru tratament brutal aplicat băștinașilor și coloniștilor în perioada în care a deținut funcția de guvernator, a fost găsit vinovat și exilat în afara coloniei în 1614.

onchocerciază

Boală umană cauzată de un vierme cilindric, care se găsește în Africa, dar și în unele părți din America tropicală, transmisă prin câteva specii de muște care transmit boala dezvoltându-se în proximitatea râurilor și afectându-i în special pe locuitorii din preajmă. Orbirea este cauzată de microfilarii - larve care pot fi produse de viermi adulți timp de 15–18 ani - în interiorul ochiului. Boala este adesea întâlnită în regiunile de savană din Africa, în Guatemala și Mexic. În 1987, Organizația Mondială a Sănătății a început să distribuie medicamentul ivermectină (inițial creat pentru a fi utilizat împotriva paraziților bovini), care elimină microfilaria, deși nu distruge parazitul adult.

Onciul, Dimitrie

(26.10.1856, Straja, Suceava, Bucovina, Imperiul Austriac, azi România - 20.03.1923, București)

Istoric român. Născut în Bucovina, pe atunci parte din Imperiul Austriac, și-a făcut studiile la universitățile din Cernăuți și din Viena. Deși a fost atras și de filologie, a ales cariera de istoric. În 1884 și-a susținut doctoratul în filologie, cu teza *Despre începuturile ființei de stat românești*. A fost profesor la Universitatea din București. De asemenea, a ocupat postul de director al Arhivelor Statului, dar și pe cel de prim președinte al Comisiei consultative heraldice. La Universitatea din București, a fost titularul Catedrei de istoria și literatura românilor până la Mihai Viteazul, iar din 1919, decan al Facultății de Litere. În același an a devenit și președinte al Comisiei monumentelor istorice. Din 1900 a fost membru al Academiei Române. Prin studiile sale s-a remarcat ca unul dintre fondatorii istoriografiei române moderne. Opera sa cea mai importantă este teoria formării interne a statelor române medievale, pe baza structurilor prestatale existente deja, care o combate pe cea a „descălecatului", susținută, printre alții, de Bogdan Petriceicu Hasdeu. În plus, o altă contribuție foarte interesantă a fost aceea a cercetării tradiției ca sursă de informații istorice. Printre cele mai importante lucrări ale sale se numără *Originile principatelor române* (1899), *Tradiția istorică în chestiunea originilor române* (1906–1907) și *Ideea latinității și a unității naționale* (1919).

Dimitrie Onciul

Ondaatje, (Philip) Michael

(n. 12.09.1943, Colombo, Ceylon)

Romancier și poet canadian de origine srilankeză. A emigrat la Montréal la vârsta de 19 ani, unde a urmat cursurile Universității din Toronto și ale Universității Regale. Fascinația sa pentru Vestul Sălbatic l-a determinat să scrie pastișa *Operele complete ale lui Billy the Kid* (The Collected Works of Billy the Kid, 1970), una dintre cele mai cunoscute cărți ale sale. Romanul *Pacientul englez* (The English Patient, 1992, Premiul Booker, ecranizat 1996) i-a adus faima internațională. A urmat romanul *Fantoma lui Anil* (Anil's Ghost, 2000). Poezia și proza pline de muzicalitate sunt un amestec de mit, istorie, jazz, amintiri și alte elemente. A semnat și regia câtorva filme.

ondulație ripple mark

Structură sedimentară născută în mediul marin și lacustru sau pe fundul apelor curgătoare, care constă în mici ridicături repetate, sub formă de unde cu pante simetrice sau asimetrice, creste ascuțite și depresiuni rotunjite. Ondulațiile se formează pe fundurile nisipoase prin oscilația valurilor, în care doar forma valului avansează rapid, mișcarea apei fiind aproape verticală. La limita apă-nisip mișcarea devine ritmică, înainte și înapoi, după orbite eliptice aplatizate. Dacă viteza orizontală maximă este suficientă pentru

ca particulele de nisip să fie antrenate, se formează ondilații ripple mark. *Vezi și* val.

Onega

Lac din NV Rusiei, situat între lacul Ladoga și Marea Albă. Este cel de-al doilea lac din Europa, ca dimensiune. Se întinde pe o suprafață de 9 720 kmp și are o lungime de 248 km. Se varsă în râul Svir și este înghețat aproape jumătate de an. Se leagă de Marea Baltică și Marea Albă printr-un canal artificial și de bazinul fluviului Volga printr-o cale navigabilă, poziție care îi conferă importanță semnificativă în transportul comercial internațional.

oneida

Populație băștinașă din America de Nord, vorbitoare de irocheză, care trăia pe teritoriul actual al orașului New York. Era una dintre cele cinci națiuni care intrau în componența Confederației Irocheze. Amerindienii oneida duceau o viață semisedentară, principala lor ocupație fiind cultivarea porumbului. Familiile înrudite pe linie maternă trăiau în așa-numitele case lungi. Fiecare comunitate avea o adunare locală care îl susținea pe șeful tuturor comunităților. Au sprijinit cauza coloniștilor în timpul Revoluției Americane și au fost atacați de triburile irocheze cu orientare probritanică conduse de Joseph Brant. Până la mijlocul sec. XIX, întreaga populație oneida s-a dispersat. În prezent, populația numără cca 5 000 de persoane, comunitățile fiind concentrate în Canada, Wisconsin și centrul statului New York.

Oneida, comunitatea ~

Comunitate religioasă utopică, fondată în 1847 de John H. Noyes în Oneida, New York. Noyes și discipolii săi și-au înființat prima comunitate religioasă în Putney, Vermont, în 1841, dar practica mariajului comun a stârnit oprobriul cetățenilor orașului, motiv pentru care aceștia au fost nevoiți să se mute în Oneida. Comunitatea a trăit în prosperitate timp de 30 de ani, câștigându-și existența din producerea capcanelor pentru animale și a obiectelor din argint și alte materiale. După desființarea grupării în 1879, membrii acesteia s-au reorganizat într-o societate comercială care era cunoscută pentru confecționarea vaselor de argint.

O'Neill, Eugene (Gladstone)

(16.10.1888, New York, New York, SUA - 27.11.1953, Boston, Massachusetts)

Dramaturg american. Fiu al unui actor ambulant. În tinerețe a fost marinar, dar din cauza băuturii a ajuns să trăiască pe străzi. A început să scrie piese de teatru în timpul convalescenței, după ce se îmbolnăvise de tuberculoză (1912). Piesa într-un act *La est, către Cardiff* (Bound East for Cardiff, 1916) a fost montată de experimentata companie Provincetown Players, care i-a preluat și alte piese (1916–1920). Montarea de pe Broadway din 1920 a piesei *Dincolo de zare* (Beyond the Horizon) i-a adus primul Premiu Pulitzer. Scriitor prolific, a abordat adesea subiectul tensiunilor din cadrul familiei, aplecându-se asupra conflictului dintre idealism și materialism. Odată cu recunoașterea sa ca dramaturg de mare clasă, piesele sale au început să fie montate și traduse în întreaga lume. Printre numeroasele piese scrise în anii 1920 se numără și *Împăratul Jones* (The Emperor Jones, 1921), *Maimuța păroasă* (The Hairy Ape, 1922), *Anna Christie* (1922, Premiul Pulitzer), *Patima de sub ulmi* (Desire under the Elms, 1925), *Marele zeu Brown* (The Great God Brown, 1926) și *Straniu interludiu* (Strange Interlude, 1928, Premiul Pulitzer). Piesele din cea de-a doua etapă a creației includ *Din jale se întrupează Electra* (Mourning Becomes Electra, 1931), *Ah! Sălbăticia!* (Ah! Wilderness!, 1933, singura lui comedie), *Sosește omul cu gheața* (The Iceman Cometh, 1946) și piesa autobiografică *Lungul drum al zilei către noapte* (Long Day's Journey into Night, montată în 1956, Premiul Pulitzer), considerată de altfel și capodopera sa. A primit Premiul Nobel pentru literatură în 1936, fiind primul dramaturg american căruia i s-a acordat această distincție.

O'Neill, John

(08.03.1834, ținutul Monaghan, Irlanda - 07.01.1878, Omaha, Nebraska, Tennessee)

Lider politic american de origine irlandeză. A emigrat în SUA în 1848 și s-a stabilit în Tennessee, unde a devenit membru al organizației Fenian. A sprijinit planul acesteia de a invada Canada pentru a obține eliberarea Irlandei. Astfel, în 1866, a trecut cu 600 de persoane fluviul Niagara, și a ocupat fortul Erie, dar a fost obligat să se întoarcă în SUA. În 1870 a condus un atac la granița statului Vermont, dar a fost respins. A inițiat un alt atac asupra provinciei Manitoba în 1871. *Vezi și* John O'Mahony.

Onești

Municipiu, 60 147 loc. (2001), în județul Bacău, situat în depresiunea Tazlău-Cașin, în zona de confluență a râurilor Oituz și Cașin cu râul Trotuș. Orașul a luat naștere în 1952, pe vatra vechiului sat Onești, și

a fost declarat municipiu în 1968. Între 1965 și 1996 a purtat numele de Gheorghe Gheorghiu-Dej. Este un important nod rutier. Din punct de vedere economic menționăm termocentralele Borzești I și II, industria constructoare de mașini, industria chimică. Importantă școală de gimnastică feminină în care s-a format în anii 1970 gimnasta Nadia Comăneci. Monumente - biserica Adormirea Maicii Domnului, ctitorie a lui Ștefan cel Mare, stejarul secular din localitatea Borzești.

ONG /organizație neguvernamentală/

Organizație care nu face parte din nici o formă de guvernământ. Scopurile organizațiilor de tip ONG acoperă întreaga arie a intereselor umane și acestea pot fi internaționale sau naționale. Unele dintre ele îndeplinesc funcții cvasi-guvernamentale pentru grupurile etnice care nu au un stat propriu. Organizațiile neguvernamentale pot fi finanțate prin donații particulare, de guverne sau de o combinație a acestora. În Marea Britanie, organizațiile neguvernamentale cvasiautonome sau „quangos" sunt organizații cu comitete alese prin vot și care primesc fonduri publice pe care le administrează. *Vezi și* Amnesty International; Greenpeace.

Onin, Războiul ~

(1467-1477)

Război civil care s-a desfășurat în Japonia și care a distrus autoritatea guvernamentală centrală. A fost urmat de un șir de conflicte care au durat o sută de ani. Războiul a izbucnit dintr-o dispută legată de succesiunea la funcția de shogun. Shogunul în funcție era susținut de un clan foarte puternic, în timp ce un alt clan era de partea fiului minor al acestuia. S-a ajuns la un impas, iar celelalte clanuri japoneze au început să spere că își vor extinde teritoriile printr-o victorie. Națiunea a fost în final unificată sub conducerea lui Oda Nobunaga, Toyotomi Hideyoshi și Tokugawa Ieyasu. *Vezi și* familia Ashikaga; Perioada războaielor interne.

onix

Varietate semiprețioasă a mineralului silicat agat, cu benzi albe și negre. Printre celelalte tipuri de onix se numără onixul carnelian, cu dungi albe și roșii, și sardonixul, cu dungi albe și maronii. Are aceleași proprietăți ca și cuarțul. Este folosit la fabricarea de bijuterii precum camee sculptate sau la gravuri, deoarece straturile sale colorate pot fi secționate astfel încât să fie în contrast cromatic cu natura materialului folosit drept suport. Se găsește peste tot în lume, dar mai ales în India și în America de Sud.

Onnes, Heike Kamerlingh

Vezi Heike Kamerlingh Onnes

Onsager, Lars

(27.11.1903, Oslo, Norvegia - 05.10.1976, Coral Gables, Florida, SUA)

Chimist american de origine norvegiană. A emigrat în SUA și a fost profesor la Universitatea Yale. În 1968 a primit Premiul Nobel pentru elaborarea unei teorii generale privind procesele chimice ireversibile, denumite a patra lege a termodinamicii. A aplicat legile termodinamicii la sistemele care nu se află în echilibru. Teoria sa, potrivit căreia mișcarea ionilor în soluție se datorează turbulențelor și densității fluidelor a avut un rol major în dezvoltarea chimiei fizice.

Ontario

A doua provincie ca mărime din Canada. Suprafața este de 1 068 580 kmp; 11 874 400 loc. (2001). Centrul administrativ: Toronto. Este delimitată de golful Hudson și golful James, pe de o parte și de lanțul format de fluviul St. Lawrence și Marile Lacuri, pe de alta. Pe uscat se învecinează cu SUA și provinciile canadiene Québec și Manitoba. Înainte de venirea europenilor, zona a fost locuită de triburi de indieni irochezi și algonkini. În sec. XVII, aici au început să vină exploratori și misionari francezi. În 1763, după Războiul francez și indian regiunea a trecut sub control britanic. A fost scena mai multor bătălii în Războiul din 1812. Cunoscută sub numele de Canada West (după Far West) între 1841–1867, a devenit una dintre cele patru provincii ale dominionului Canada. În partea de N a provinciei Ontario terenul este stâncos și aspru, cu păduri dese, mlaștini, lacuri și uriașe bogății minerale. Partea de S este propice agriculturii și industriei, fiind centrul de dezvoltare urbană și umană din Canada. Ottawa, capitala națională, este situată tot în provincia Ontario.

Ontario

Cel mai mic dintre Marile Lacuri din America de N, situat în punctul estic extrem. Aflat între New York și Ontario, este traversat de granița dintre SUA și Canada. Axa sa principală, cu o lungime de 311 km, se întinde de la E către V, lățimea lacului fiind de 85 km. Principalul fluviu care se varsă în lacul Ontario este Niagara. La extremitatea sa estică se află cinci insule, în regiunea în care lacul comunică cu fluviul

Sf. Lawrence, în apropiere de Kingston, Ontario. La SV, canalul Welland și fluviul Niagara fac legătura cu lacul Erie. Samuel de Champlain a vizitat zona lacului în 1615. Primul nume, în franceză, era lacul Frontenac. Porturile lacului sunt Toronto și Hamilton în statul Ontario și Rochester și Oswego în statul New York.

ontologie

Teorie asupra ființei ca atare. Aristotel a numit-o filozofie primă. În sec. XVIII, Christian Wolff opunea ontologia, înțeleasă ca metafizică generală, metafizicilor speciale, cea a sufletului, cea a corpurilor și cea a lui Dumnezeu, susținând că ontologia ar fi o disciplină deductivă care relevă esența lucrurilor. Acest punct de vedere a fost sever combătut de David Hume și de Immanuel Kant. Ontologia a fost revigorată în sec. XX de adepții fenomenologiei și ai existențialismului, în special de Edmund Husserl și de elevul său, Martin Heidegger. În lumea anglo-saxonă, interesul pentru ontologie a fost retrezit pe la mijlocul sec. XX de W.V.O. Quine; către sfârșitul aceluiași secol, ontologia a devenit o disciplină de bază a filozofiei analitice. *Vezi și* idealism; realism universal.

ONU

Vezi Organizația Națiunilor Unite

ONU, Administrația pentru Ajutor și Reconstrucție ~

Organism administrativ (1943–1947) care avea în vedere un program de îmbunătățire a condițiilor sociale în țările afectate de război. S-a ocupat cu distribuirea de provizii și servicii, cum ar fi adăpost sau mâncare și a contribuit la reabilitarea agricolă și economică. Funcțiile sale au fost preluate mai târziu de Biroul Înaltului Comisariat ONU pentru Refugiați; Organizația Mondială a Sănătății și UNICEF.

ONU, Adunarea Generală ~

Unul dintre cele șase organisme principale ale Organizației Națiunilor Unite și singurul în care sunt reprezentați toți membrii ONU. Se reunește anual sau în sesiuni speciale. Acționează mai ales ca un corp deliberativ; poate discuta sau poate face recomandări privind orice problemă care are legătură cu conținutul statutului ONU. Președintele său este ales anual prin rotație din cinci grupuri geografice de membri.

ONU, Agenția pentru Ajutor în caz de Dezastre ~

Agenție a Secretariatului ONU fondată în 1972 pentru a coordona ajutorul internațional acordat țărilor lovite de dezastre naturale sau de alt tip. În 1992, Departamentul Acțiunilor Umanitare a fost fondat cu scopul de a coordona asistența acordată de ONU în cazuri de criză. Ca parte a programului de reforme al secretarului general, departamentul a fost redenumit în 1998 Biroul pentru Coordonarea Acțiunilor Umanitare (OCHA).

ONU, Consiliul de Securitate

Diviziune a ONU, a cărei principală responsabilitate este aceea de a menține pacea și securitatea la nivel internațional. La început a avut cinci membri permanenți – Taiwan (înlocuit în 1971 de China), Franța, Anglia, SUA și Uniunea Sovietică (înlocuită în 1991 de Rusia) – și șase membri aleși prin rotație de către Adunarea Generală a Națiunilor Unite, pe termen de doi ani. În 1965, numărul membrilor nepermanenți a fost mărit la zece. Când sunt primiți în organizație, membrii ONU acceptă să susțină rezoluțiile Consiliului de Securitate. Acesta investighează dispute care ar putea produce conflicte internaționale și propun o cale de rezolvare a acestora. Pentru a preveni sau a stopa agresiunile, poate impune sancțiuni diplomatice sau economice sau poate autoriza folosirea forței militare. Fiecare dintre membrii permanenți are dreptul de veto atunci când sunt în discuție probleme grave (cum ar fi impunerea de sancțiuni). Pentru a se lua o hotărâre într-o problemă importantă este necesar votul afirmativ al tuturor celor cinci membri permanenți; chiar dacă un membru se abține, decizia este, totuși, valabilă.

ONU, Consiliul de Tutelă

Unul dintre principalele organisme ale ONU, compus din cei cinci membri permanenți ai Consiliului de Securitate. Supraveghează administrarea teritoriilor aflate sub tutelă (care nu au guvern propriu), printre care fostele colonii din Africa și din Oceanul Pacific. Funcțiile Consiliului sunt de a trimite misiuni de inspecție pe teren, de a examina cereri, de a revizui rapoarte și de a face recomandări. Și-a suspendat activitatea după ce ultimul teritoriu aflat sub tutelă, Palau, și-a câștigat suveranitatea în 1994.

ONU, Programul pentru Dezvoltare ~

Organizație a ONU formată în 1965 pentru a promova dezvoltarea umană în condiții de protecție a mediului în țările sărace. Cu sediul la New York, organizația are un Consiliu Executiv alcătuit din 36 de membri și condus de un administrator.

Programele recente au în vedere reducerea sărăciei, strategiile de dezvoltare având ca scop tratarea și combaterea HIV/SIDA, promovarea surselor de energie alternativă, politici economice și dezvoltarea infrastructurii tehnologice și de comunicații. Reprezentanții stabili ai organizației în peste 125 de țări în curs de dezvoltare contribuie la coordonarea activităților locale a altor agenții și programe ONU și susțin acțiunile organizațiilor neguvernamentale.

ONU, Secretariatul ~

Corp administrativ care coordonează activitățile Organizației Națiunilor Unite. Personalul său, recrutat pe baza meritelor personale, este format din câteva mii de experți din statele membre, printre care translatori, funcționari, tehnicieni, administratori, directori de proiecte și negociatori, care derulează operațiunile de zi cu zi ale ONU și administrează politicile și programele stabilite de celelalte organisme. Li se cere să depună un jurământ de loialitate față de ONU și să nu accepte instrucțiuni de la guvernele din țările ai căror cetățeni sunt.

Onychophora

Clasă, considerată adesea o încrengătură, din care fac parte 90 de specii de nevertebrate terestre libere. Sunt denumiți și viermi-de-catifea, datorită pielii moi. Genul comun, *Peripatus*, se întâlnește în America Centrală insulară, America Centrală și N Americii de Sud. Sunt subțiri și segmentați. Fiecare segment de corp are o pereche de picioare scurte. Speciile variază în lungime, de la 14 la 150 mm. Trăiesc în locuri umede, izolate, în litiera pădurilor, în crăpăturile din lemn, în mușuroaie de furnici sau în pământ, uneori la adâncimi de peste 1 m. Își folosesc maxilarele pentru a desface prada (adesea insecte mici) și a extrage conținutul.

OOP /object-oriented programming/

(programare orientată pe obiecte)

Limbaj de programare care pune în evidență structura datelor și asocierea acestora cu procedurile care acționează asupra lor. Este o etapă superioară programării tradiționale sau procedurale. Limbajele de programare conțin obiecte care sunt colecții de proceduri de programare și structuri de date. Programele pot fi elaborate prin asamblarea seturilor de obiecte predefinite într-o perioadă mult mai scurtă decât dacă s-ar utiliza limbaje procedurale convenționale. OOP a devenit extrem de populară datorită productivității sale ridicate. C ++ și Obiectiv-C (apărute la începutul anilor 1980) sunt versiuni orientate către obiect ale limbajului de programare C. Ele s-au bucurat de o mare popularitate. *Vezi și* Java.

Oort, norul ~

Nor sferic de dimensiuni mari format din particule mici de gheață care gravitează în jurul Soarelui la distanțe cuprinse între 0,1 până la 1 an-lumină și despre care se crede că ar reprezenta sursa cometelor. În 1950, astronomul olandez Jan Hendrik Oort (1900–1992) a observat că nici o cometă nu are o orbită care să indice o posibilă origine interstelară. A lansat teoria conform căreia Soarele este înconjurat de miliarde de astfel de corpuri, care pot fi detectate doar ocazional, atunci când intră în sistemul solar. Se presupune că norul Oort este alcătuit din corpuri primordiale ce datează din perioada formării sistemului solar (*vezi* nebuloasă solară). Nu se știe dacă se unește cu partea interioară a centurii Kuiper, care se prezintă sub formă de disc.

opal

Varietate amorfă de dioxid de siliciu hidratat, folosită la realizarea bijuteriilor. Compoziția sa chimică este asemănătoare cu cea a cuarțului, singura diferență fiind cantitatea de apă din cele două tipuri de minerale. Opalul pur este incolor, dar impuritățile creează o întreagă paletă de culori, de la galben și roșu până la negru. Opalul negru se întâlnește foarte rar și este foarte prețios. Cele mai frecvente sunt varietățile de opal alb și roșu cu striații galbene, portocalii și roșii. Unele varietăți de opal comun sunt folosite pe scară largă ca abrazivi, material izolator și adaosuri la producerea ceramicii. Opalul se găsește cel mai adesea în rocile vulcanice, în special în zonele cu un mare număr de gheizere. Cele mai prețioase varietăți de opal au fost descoperite în Australia. Alte regiuni în care se găsesc opaluri se află în Japonia, Mexic, Honduras, India, Noua Zeelandă și SUA.

opal negru din Australia; Colecția Departamentului de Științe ale Pământului, Universitatea Washington, St. Louis, Missouri

JOHN H. GERARD

op art *sau* artă optică

Ramură a artei geometrice abstracte de la mijlocul sec. XX, care se bazează pe iluzia

optică. Reprezentanții acestui curent creează spații optice complexe prin manipularea formelor repetitive cum ar fi linii paralele, modele în carouri și cercuri concentrice sau prin crearea unei tensiuni cromatice. Aceasta se obține prin juxtapunerea culorilor complementare ce creează senzația de mișcare. Cei mai cunoscuți reprezentanți ai acestui gen artistic din perioada 1950–1960 sunt Victor Vasarely, Bridget Riley (n. 1931) și Larry Poons (n. 1937).

OPEC /Organisation of the Petroleum Countries/

(Organizația Țărilor Exportatoare de Petrol)

Organizație multinațională înființată în 1960 pentru a coordona politicile membrilor săi, referitoare la petrol. Primii membri au fost Iran, Irak, Arabia Saudită și Venezuela. Li s-au alăturat Qatar (1961), Indonezia și Libia (1962), Abu Dhabi (1967, apoi Emiratele Arabe Unite), Algeria (1967) și Nigeria (1971). Ecuadorul (1973) și Gabonul (1975) nu mai sunt membri OPEC. Deciziile sunt luate de comun acord, la sediul din Viena. În 1973, membri OPEC au ridicat prețul petrolului ca reacție la sprijinul acordat Israelului de către Occident în Războiul de Șase Zile. Veniturile membrilor OPEC au crescut considerabil. Controversele interne, dezvoltarea unor surse alternative de energie și exploatarea resurselor de petrol din afara OPEC au dus la reducerea influenței organizației. Țările OPEC furnizează cca două cincimi din consumul mondial de petrol și dețin cca două treimi din rezervele mondiale de petrol.

operare multisarcină

Mod de operare a computerului, prin care acesta execută mai multe operații în același timp. O operație este un program (sau parte dintr-un program) ce poate rula ca o entitate separată. Într-un sistem cu un singur procesor, CPU este multioperaținal într-un mod preferențial (numit și timp împărțit sau timp divizat) în care execută o parte dintr-un program, începe apoi un alt program și, în sfârșit, se întoarce la programul inițial. În sistemele de multiprocesare, fiecare procesor poate îndeplini o sarcină separată.

operator diferențial

În matematică, o combinație de derivate aplicate la o funcție. Aceasta ia forma unui polinom de derivate, cum ar fi $D^2_{xx} - D^2_{xy} \times \times D^2_{yx}$, unde D^2 semnifică derivata de ordinul doi, iar indicii de la bază arată variabilele după care se face derivarea parțială. Operatorii diferențiali speciali sunt gradientul, divergența, rotorul și operatorul Laplace (*vezi* ecuația Laplace). Operatorii diferențiali oferă un mod generalizat de a privi diferențierea ca pe un întreg, dar și ca pe un cadru pentru discutarea teoriei ecuațiilor diferențiale.

opera bufa

Operă comică din sec. XVIII, în care cântecele și interludiile muzicale, formate de obicei din melodii populare sau din melodii de operă cu libretul schimbat, sunt intercalate cu dialoguri vorbite. Prima operă bufă, *Opera cerșetorului* (The Beggar's Opera, 1728), de John Gay și J.C. Pepusch (1667–1752), era o piesă satirică ce a devenit foarte populară și a fost imitată de alți autori. Opera bufă engleză a condus direct la germanul singspiel și apoi la musicalul modern.

operație cezariană

Intervenție chirurgicală prin care este scos fătul din uter printr-o incizie abdominală, la sfârșitul sau înaintea termenului de naștere. De obicei, se face atunci când nașterea normală ar pune în pericol viața și sănătatea mamei și a copilului. Sarcinile care urmează se pot termina prin naștere pe cale naturală. Cezariana prezintă aceleași riscuri ca o operație majoră. Folosite cândva în mod excesiv, de teama de malpraxis, numărul acestora s-a redus foarte mult odată cu încurajarea nașterii pe cale naturală.

operație pe cord deschis

Procedură chirurgicală care constă în deschiderea inimii și a uneia sau mai multor cavități ale acesteia, cel mai adesea pentru a trata o disfuncție valvulară sau pentru a corecta malformațiile inimii. Acest procedeu este posibil datorită invenției dispozitivului de circulație extracorporală (*vezi* inimă artificială) care permite încetarea activității inimii pe durata operației. Prima operație pe cord deschis reușită a fost efectuată de dr. John H. Gibbon, Jr. în SUA, în 1953. Procedeul a fost folosit pentru corectarea unui defect al septului atrial.

operații cu vectori

Extindere a legilor algebrei elementare în domeniul vectorilor. Operațiile cu vectori includ adunarea, scăderea și trei tipuri de înmulțire. Suma a doi vectori este un al treilea vector, reprezentat ca diagonala paralelogramului care are ca laturi pe cei doi vectori care trebuie adunați. Când un vector este înmulțit printr-un scalar pozitiv (de ex., număr), mărimea sa este

înmulțită cu valoarea acelui scalar, iar direcția rămâne neschimbată (dacă scalarul este negativ, sensul se schimbă). Înmulțirea unui vector *a* cu un vector *b* da naștere unui produs scalar, scris *a* · *b*, și unui produs vectorial, scris *a* × *b*. Produsul scalar este un număr scalar real, egal cu produsul dintre lungimile vectorilor *a* (|*a*|) și *b* (|*b*|) și cosinusul unghiului (θ) dintre ei: $a \cdot b = |a|\ |b| \cos \theta$. Acesta este egal cu 0 dacă cei doi vectori sunt perpendiculari (*vezi* ortogonalitate). Produsul vectorial este un al treilea vector (*c*), perpendicular pe planul vectorilor înmulțiți. Valoarea lui *c* este egală cu produsul dintre lungimile vectorilor *a* și *b* și sinusul unghiului (θ) dintre aceștia: $c = |a|\ |b| \sin \theta$. Legea asociativității și a comutativității sunt valabile pentru adunare și produs scalar. Produsul vectorial este asociativ dar nu și comutativ.

operaționalism

În filozofia științei, încercare de a defini toate conceptele științifice în termeni de observație și măsurare descrise în mod specific. De exemplu, lungimea unei vergele poate fi definită ca un multiplu al unei anumite lungimi, așezată cap la cap pe lângă vergea. Afirmațiile care nu pot fi supuse verificării prin măsurare sau observare sunt respinse ca fiind fără sens (*vezi și* pozitivism logic). Operaționaliștii au respins ideea de *natură ca lucru în sine* care există în spatele observațiilor experimentului. Operaționalismul este asociat cu activitatea fizicianului american Percy W. Bridgman (1882–1961).

operațiuni la termen

Contracte comerciale care prevăd cumpărarea sau vânzarea unor cantități de bunuri la o dată viitoare, stabilită prin contract. Respectivele bunuri pot fi cereale, vite, metale prețioase sau mijloace financiare, precum bonurile de tezaur. Contractul poate fi speculat până la data precizată pentru livrarea bunurilor. Operațiunile la termen își au originea în comerțul cu produse agricole; de ex., producătorii americani de cereale aveau posibilitatea de a-și vinde recoltele în avans, la Camera de Comerț din Chicago sau la Bursa de Mărfuri.

operațiuni pe piață deschisă

Cumpărare sau vânzare a garanțiilor și a documentelor comerciale guvernamentale de către o bancă centrală, cu scopul de a regulariza rezerva monetară și condițiile de creditare. Operațiunile pe piață deschisă pot fi folosite și pentru a stabiliza prețurile titlurilor de valori guvernamentale. Atunci când banca centrală cumpără titluri pe piața deschisă, ea determină creșterea rezervelor băncilor comerciale, care au astfel ocazia de a-și lărgi aria de investiții și împrumuturi. Această achiziție a titlurilor ridică prețul titlurilor guvernamentale și scade rata dobânzilor, încurajând astfel investițiile. Dacă banca centrală vinde titluri, efectele sunt inverse. Operațiunile pe piața deschisă se efectuează de obicei cu titluri guvernamentale emise pe termen scurt, cum ar fi bonurile de tezaur.

operă

Compoziție muzicală alcătuită din partituri vocale, acompaniament orchestral, uverturi și interludii. Opera a fost inventată la sfârșitul sec. XVI de Camerata (academia poeților, muzicienilor și savanților din Florența), în încercarea de a imita modelul tragediei grecești care era, în mare parte, cântată sau scandată. Deoarece nu existau partituri de muzică greacă antică, compozitorii își permiteau toată libertatea în încercarea de a o recrea. Primele librete de operă erau imitații ale poeziilor pastorale grecești. Primele opere, *Dafne* de Jacomo Peri (1561–1663), scrisă în 1598, și una de Giulio Caccini, compusă cam în aceeași vreme, s-au pierdut; prima operă care a supraviețuit este *Euridice* (1600), a lui Jacomo Peri. Ele aveau o melodie vocală care imita destul de bine un text articulat. Claudio Monteverdi, cea mai emblematică figură din perioada timpurie a operei, a compus prima capodoperă, *Orfeu*, în 1607; spre deosebire de lucrările predecesorilor, este orchestrată. Odată cu această lucrare recitativul începe să se distingă mai clar de arie, un pas care se va dovedi esențial pentru dezvoltarea ulterioară a operei. În Franța, Jean-Baptiste Lully creează prototipul operei de curte, care a influențat opera franceză la mijlocul sec. XVIII. Jean-Philippe Rameau, Georg Friedrich Händel și Cristoph Willibald Glück au fost cei mai importanți compozitori de operă din primii 70 de ani ai sec. XVIII; operele lor au fost depășite de superbele opere ale lui Wolfgang Amadeus Mozart. La începutul sec. XIX, Gioacchino Rossini și Gaetano Donizetti au dominat opera italiană. În a doua jumătate a sec. XIX, personalitatea muzicală a lui Giuseppe Verdi a fost concurată doar de Richard Wagner, ale cărui inovații muzicale îndrăznețe au avut o mare influență asupra compozitorilor de operă. Richard Strauss și Giacomo Puccini au scris cele mai cunoscute și îndrăgite

opere de la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX. Deși se afirmă că, odată cu moartea lui Puccini în 1924, epoca „marii opere" s-a încheiat, noi lucrări experimentale în domeniu, scrise de Alban Berg, Benjamin Britten, Gian Carlo Menotti, John Adams și Philip Glass, s-au bucurat de atenția publicului și a criticii. Opera a intrat în sec. XXI ca o formă de artă vibrantă și universală. *Vezi* opera bufă; operetă.

operetă

Compoziție muzicală asemănătoare operei, a cărei intrigă este de obicei de natură sentimentală și care combină cântecele, dansurile și interludiile orchestrale cu dialogurile. Istoria modernă a operetei debutează cu Jacques Offenbach, care a compus 90 de operete și a pus bazele unei adevărate tradiții vieneze în domeniu, care începe cu lucrările lui Franz von Suppé (1819–1885) și Johann Strauss Jr. În Marea Britanie, majoritatea celor 14 operete comice (1871–1896) compuse de W.S. Gilbert și Arthur Sullivan continuă să se bucure de succes. În SUA, operetele unor compozitori europeni emigranți precum Victor Herbert și Rudolf Friml erau foarte apreciate la începutul sec. XX. *Vezi și* music-hall.

operon

Sistem genetic de reglare prezent la organisme unicelulare (procariote) și la virusuri, alcătuit dintr-o grupare de gene dispuse de-a lungul moleculei de ADN, care codifică funcțional anumite proteine înrudite, capabile să se exprime genetic în funcție de necesitățile metabolice ale celulei. Având proprietatea de a induce sinteza proteinelor doar atunci și acolo unde acestea sunt necesare, operonul permite celulei să-și conserve energia. Un operon tipic este alcătuit dintr-un grup de gene structurale care codifică enzimele implicate într-o anumită cale metabolică precum biosinteza unui aminoacid. Genele operonului sunt transcrise unitar, într-o singură moleculă de ARNm și apoi translatate în proteine specifice. Operonii sunt controlați de diverse mecanisme de reglare care răspund la stimulii de mediu. Sistemul operon a fost descoperit de François Jacob și Jacques Monod la începutul anilor 1960.

Opet

Festival în Egiptul antic care marca Anul Nou. În timpul festivalului, statuile zeilor Amon, Mut și a fiului lor, Khons, erau purtate în bărci în josul Nilului, simbolizând o călătorie ritualică de la altarele lor din Karnak până la templul din Luxor. Statuile rămâneau acolo timp de 24 de zile, perioadă în care întregul Luxor era în sărbătoare. Statuile se întorceau la Karnak pe același traseu. Apariția lor în public pentru a doua oară marca încheierea festivalului.

Ophüls, Max *născut* Max Oppenheimer

(06.05.1902, Saarbrücken, Germania - 26.03.1957, Hamburg, Germania de Vest)

Regizor german. Actor, regizor de teatru și producător în Germania și Austria (1921–1930), și-a câștigat renumele ca regizor de film cu *Dragoste și durere* (Liebelei, 1933). A părăsit Germania nazistă și a regizat filme banale, dar cu succes la public în Franța, Rusia, Italia, Olanda, până în 1940, când a plecat în SUA. Aici a regizat *Exilul* (The Exile, 1947), *Scrisoare de la o necunoscută* (Letter from an Unknown Woman, 1948) și *Clipa de nesăbuință* (The Reckless Moment, 1949). S-a reîntors în Franța pentru a turna *Caruselul* (La Ronde, 1950), *Plăcerea* (Le Plaisir, 1952) și *Lola Montes* (1955), capodopera sa. Fiul său, Marcel, (n. 1927) a lucrat în Franța ca documentarist. Controversatul său film *Amărăciunea și mila* (Le Chagrin et la Pitié, 1971), care analizează comportamentul francezilor aflați sub ocupație germană, i-a adus recunoașterea mondială, ca și filmul *Hotel Terminus* (1988, Premiul Oscar).

Opie, Eugene Lindsay

(05.07.1873, Stanton, Virginia, SUA - 12.03.1971, Bryn Mawr, Pennsylvania)

Anatomopatolog american. A obținut diploma de medic la Universitatea John Hopkins. La începutul carierei a observat că modificările degenerative din insulele Langerhans sunt responsabile de apariția diabetului zaharat și a descoperit că stenoza papilei duodenale poate produce pancreatită acută. Ulterior, a demonstrat că tuberculoza se transmite prin contact fizic, inclusiv de la un membru al familiei la altul. Activitatea sa de cercetare a dus la utilizarea filmelor cu raze X pentru detectarea tuberculozei asimptomatice. Este, de asemenea, cel care a folosit testul de salivă pentru a aproxima gradul de contagiune al bolii și vaccinul cu bacili tuberculoși aplatizați pentru a preveni infectarea cu TBC.

opiu

Compus organic, narcotic, cunoscut încă din perioada Greciei antice, obținut din latexul extras din capsulele de mac. Opiul are unele utilizări medicale legale, fiind materia primă pentru fabricarea codeinei alcaloide, a morfinei și a altor derivați ai acestora. Este folosit și ilegal, nerafinat sau

ca praf, sub formă de alcaloizi și derivați ai lor (inclusiv heroină). Primul tip de alcaloizi de opiu (de ex. morfina, codeina) acționează asupra sistemului nervos, creând un efect asemănător cu cel al endorfinelor. Au efect analgezic, narcotic și pot duce la dependență (*vezi* toxicomanie). Alcaloizii din a doua categorie, inclusiv papaverina și novocaina, sunt antispastice și nu au aceleași efecte analgezice, narcotice și de dependență. Utilizarea frecventă de opiu duce la degradare fizică și mentală și scurtează viața. Supradozele pot produce moartea prin efectul asupra respirației.

oposum

Denumire comună pentru cele 66 de specii de marsupiale arboricole nocturne din America (familia *Didelphidae*). Cu o mare capacitate de adaptare și reproducere, oposumii au suferit foarte puține modificări în ultimele milioane de ani. Specia din America de Nord sau oposumul-de-Virginia (*Didelphis marsupialis*), cu corp scurt și gros, atinge 100 cm lungime. Are blană de culoare albă și fiecare membru posterior este prevăzut cu câte un deget opozabil lipsit de gheară. Cu coada lungă, lipsită de păr, prehensibilă, seamănă cu un șobolan de mari dimensiuni. Naște până la 25 de pui. Aceștia seamănă cu niște viermi și cântăresc numai două grame la naștere. Puii se hrănesc cu laptele de la cele 13 mameloane aflate în marsupiul mamei. Ei rămân acolo timp de patru, cinci săptămâni. Următoarele opt, nouă săptămâni și le petrec agățați de spatele mamei. În caz de primejdie, oposumul se poate preface mort. La maturitate se hrănește cu animale mici, insecte, fructe și uneori cu păsări de casă și cereale.

oposum-comun, sau oposum-de-Virginia (*Didelphis virginiana*)

ROBERT J. ELLISON–COLECȚIA SOCIETĂȚII NAȚIONALE AUDUBON/PHOTO RESEARCHERS

Opoziția Muncitorilor

(1920–1921)

Grupare în interiorul Partidului Comunist din Uniunea Sovietică, care apăra drepturile muncitorilor și asigura controlul sindicatului muncitoresc asupra industriei. A fost fondată în 1919 pentru a rezista creșterii controlului partidului central asupra partidelor locale și asupra sindicatelor. În 1920 s-a opus planurilor lui Lev Troțki de a transforma sindicatele în organe de stat. Condusă de Aleksandra Kollontai și alții, gruparea susținea că sindicatele, ca reprezentante reale ale proletariatului, trebuie să controleze economia națională. La Congresul X al Partidului Comunist (1921) platforma ei a fost respinsă și scoasă în afara legii.

Oppenheimer, J(ulius) Robert

(22.04.1904, New York, New York, SUA - 18.02.1967, Princeton, New Jersey)

Specialist american în fizică teoretică. A urmat cursurile Universității Harvard, a devenit cercetător la Universitatea Cambridge și a luat doctoratul la Universitatea Göttingen. S-a întors în SUA pentru a preda la Caltech (1929–1947). Activitatea sa de cercetare s-a axat pe analizarea proceselor de eliberare a energiei din particulele subatomice. A format o întreagă generație de fizicieni. În Al Doilea Război Mondial a fost numit coordonator al proiectului militar privind bomba atomică, mai târziu cunoscut sub denumirea de Proiectul Manhattan. A organizat un laborator în Los Alamos, care a rămas de atunci cel mai important centru de cercetare în domeniul armamentului. În perioada 1947–1966 a fost directorul Institutului de Studii Avansate din Princeton. S-a opus cu vehemență creării bombei cu hidrogen, iar în 1953 a fost înlăturat din echipa de cercetare nucleară, ca simpatizant al comuniștilor și un potențial pericol pentru proiecte. Cazul său a devenit celebru în întreaga lume, mai ales datorită înfruntării cu Edward Teller. În 1963 a fost repus în funcții și i s-a acordat premiul Enrico Fermi.

optică

Știință care se ocupă atât cu studiul producerii și propagării lumini, al modificărilor pe care aceasta le suferă și le produce, cât și cu fenomene asociate. Optica fizică studiază natura și proprietățile luminii. Optica geometrică se concentrează pe formarea imaginilor cu ajutorul oglinzilor, al lentilelor și al altor dispozitive care folosesc lumina. Procesarea datelor optice implică manipularea conținutului informațional al unei imagini formate de sisteme optice coerente (o singură lungime de undă). Optica a făcut posibilă producerea unor dispozitive precum ochelarii, lentilele de contact, telescoapele, microscoapele, camerele foto, binoclurile, laserul și fibrele optice.

optimates și populares

Reprezentanți ai unor poziții ideologice din Roma antică consolidate la începutul

sec. I î.Hr. Ambele grupări proveneau din clasele înstărite. Cei care își spuneau *optimates* (*în latină*, cei mai buni, aristocrații) susțineau supremația senatului și echilibrul în alegerea membrilor acestuia. Gruparea cunoscută sub denumirea de *populares* (*în latină*, demagogii, populiștii) utiliza și apăra puterea adunărilor populare și poziția de tribun. Propuneau măsuri precum împărțirea pământurilor, anularea datoriilor și subvenții agricultorilor. Cele două poziții opuse au generat o serie de războaie civile (în special cele dintre Iulius Caesar și Pompei, pe de o parte, și dintre Octavian Augustus și Marcus Antonius, pe de alta), și căderea republicii odată cu ascensiunea lui Augustus.

optimizare

Ramură a matematicii aplicate ale cărei principii și metode sunt folosite pentru a rezolva probleme cantitative în fizică, biologie, inginerie și economie. Problemele maximizării sau minimizării funcțiilor pot fi abordate cu ajutorul acelorași instrumente matematice (*vezi* maximum, minimum). Scopul unei probleme de optimizare este de a găsi valorile factorilor care pot fi controlați și care determină comportamentul unui sistem (de ex. un proces de producție, o schemă de investiție), dar și care maximizează producția, reducând pierderile. Cele mai simple probleme implică funcții (sisteme) cu o singură variabilă (factorii de introducere a datelor) și pot fi rezolvate cu ajutorul calculului diferențial. Programarea liniară a fost dezvoltată pentru a rezolva asemenea probleme cu două sau mai multe variabile. *Vezi și* metoda simplex.

optometrie

Profesiune care se ocupă cu examinarea ochilor pentru a stabili vicii de refracție. Optometriștii recomandă dispozitive de corectare a acestor disfuncții (de ex. ochelari, lentile de contact), supraveghează programul de exerciții pentru tratarea anumitor afecțiuni și identifică boli cum ar fi glaucomul și cataracta. Nu au dreptul să prescrie medicație și să efectueze intervenții chirurgicale. *Vezi și* oftalmologie.

optsprezece școli

Diviziuni ale budismului care au apărut în India în primele trei secole după moartea lui Buddha (cca 483 î.Hr.). Numărul școlilor (sau al sectelor) era probabil mai apropiat de 30 decât de 18. Prima diviziune în cadrul comunității budiste a avut loc ca urmare a celui de-al doilea conciliu, ce s-a ținut la Vaishali în sec. IV î.Hr., unde diferențele de opinie dintre discipoli cu privire la natura lui Buddha au dat naștere școlii numite Mahasanghika. Printre celelalte școli se mai numărau staviravadi și ramurile acesteia (sec. III î.Hr.), inclusiv theravada.

opțiune

Acord contractual ce conferă deținătorului dreptul de cumpărare și vânzare a unei părți din acțiune la un preț prestabilit pe o anumită perioadă, indiferent de schimbările survenite în prețul de piață. Diversele tipuri includ opțiuni de tip plasament și cu strigare, care pot fi cumpărate ca urmare a autorepetării unei modificări în prețul acțiunilor, ca mijloc de speculație sau de protecție împotriva riscului. Opțiunea de tip plasament conferă deținătorului dreptul de a vinde acțiuni unei alte părți la un preț fix, chiar dacă prețul pieței scade. Opțiunea cu strigare conferă dreptul de a cumpăra acțiuni la un preț fix, chiar dacă prețul pieței crește. Corporațiile americane emit adesea opțiuni membrilor executivi, ca o compensație pe lângă salariu, având în vedere că opțiunea este un stimulent pentru dezvoltarea afacerilor companiei, crescând astfel și valoarea acțiunilor sale; astăzi opțiunile pot fi mult mai valoroase decât salariul în sine.

opuntia

Plantă din genul *Opuntia*, cel mai bine reprezentat gen din familia *Cactaceae*. De origine americană, aceste plante au țepi mici, iar vârful frunzelor este îndreptat în jos. Subgrupele sunt clasificate în funcție de forma segmentelor de tulpină: cilindrice sau late. Au diferite dimensiuni, de la plantele mici, rezistente la frig, până la varietățile de dimensiunea unor arbori. În emisfera nordică, *Opuntia* este specia care se întâlnește la latitudini mai mari decât cele la care crește oricare alt cactus.

Opus Dei

(*în latină*, lucrarea lui Dumnezeu)

Organizație romano-catolică în care sunt reuniți reprezentanți laici și clerici, ale căror acțiuni și principii au fost deopotrivă criticate și apreciate. Membrii săi doresc să atingă desăvârșirea creștină. Din acest motiv, ei încearcă să introducă idealurile creștine în ocupația pe care o au și în societatea umană ca un tot. Organizația, a cărei denumire completă este Episcopia Sfintei Cruci și a Lucrării Domnului, a fost înființată în 1928, în Spania, de către Josemaría Escrivá de Balaguer y Albá (sanctificat în 2002). Este foarte conservatoare din punct de vedere teologic și acceptă pe deplin autoritatea

Bisericii. În 1982, papa Ioan Paul II a recunoscut-o ca prima și singura episcopie individuală din cadrul Bisericii. Organizația a înființat numeroase școli și universități. Existența sa a fost îndelung controversată, principalele acuzații care i s-au adus fiind caracterul său secret, practicile ritualice de atragere de noi membri și ambițiile politice exagerate. Femeile și bărbații fac parte din organizații separate care, din 1982, sunt conduse de un episcop ales de către toți membrii. La sfârșitul sec. XX, preoții reprezentau un procent foarte scăzut în cadrul organizației, numărul lor fiind de numai 1 600 dintre cei aproape 84 000 de membri răspândiți în 80 de țări.

oracol

Formă de comunicare cu divinitatea care consta într-un răspuns trimis de zei la solicitarea unei persoane. În Grecia și Roma antice existau foarte multe oracole. Cel mai cunoscut era oracolul lui Apollo de la Delfi, unde preoteasa care putea descifra mesajele divine era numită Pythia, o femeie trecută de 50 de ani. Pentru a putea intra în comuniune cu divinitatea, aceasta urma un ritual sacru. Mai întâi se scălda în izvorul Castalia, apoi cobora într-o grotă, după care se urca pe un trepied și mesteca frunze de laur, copacul sacru al lui Apollo. Cuvintele pe care le rostea, adesea ambigue, erau interpretate de preoți. Alte oracole, inclusiv cele de la Claros (Apollo), Amphikleia (Dionysos), Olympia (Zeus) și Epidaur (Asclepios) erau consultate prin alte metode. De exemplu, oracolul lui Zeus de la Dodona, cel mai vechi dintre oracole, comunica prin intermediul foșnetului frunzelor unui stejar sacru. La unele altare, persoana care solicita ajutorul oracolului se culca lângă templu și primea răspunsul în vis.

Oradea

Municipiu, 221 487 loc. (2001), în NV României, reședința județului Bihor, situat pe cursul inferior al Crișului Repede. Este atestat documentar în 1113 (*Episcopus Waradiensis*) și consemnat ca oraș în 1449. În sec. XVI, cetatea este reconstruită, devenind una dintre cele mai însemnate fortificații de apărare ale principatului. În sec. XVII devine sediul unui pașalâc turcesc. În sec. XVIII–XIX, orașul intră sub dominație habsburgică, ulterior austro-ungară. Este municipiu din 1968, nod feroviar și rutier. Cele mai importante ramuri industriale prezente sunt cea constructoare de mașini, chimică, textilă, cea a materialelor de construcție. Are aeroport internațional. Printre monumentele interesante se numără Cetatea Oradei (sec. XII), numeroase biserici (sec. XVIII–XIX), clădirea Teatrului de Stat, palatul Vulturul Negru, Muzeul Episcopiei Ortodoxe.

Oran

Oraș, 692 516 loc. (1998), din NV Algeriei. Situat pe țărmul Mării Mediterane, se află la jumătatea distanței dintre Tanger, Maroc și Alger. Se învecinează cu orașul port Mers el-Kebir și este al doilea mare port al țării. Înființat în sec. X de către spaniolii andaluzi drept centru pentru comerțul cu țările din N Africii, orașul s-a aflat sub dominație spaniolă până în 1708, când a fost cucerit de turci. A fost distrus de un cutremur în 1790. În 1792, turcii au înființat aici o colonie evreiască. În 1831, orașul a fost ocupat de francezi, care l-au transformat în port și centru maritim modern. În Al Doilea Război Mondial s-a aflat sub stăpânirea forțelor aliate. Majoritatea europenilor au părăsit Oranul după ce Algeria și-a cucerit independența în 1962. Orașul este organizat pe două niveluri: pe de o parte se află portul, iar pe de altă parte se impun orașul vechi și cel nou, ambele construite deasupra portului, în trepte.

Orange

Fluviu din S Africii. Izvorăște din Munții Lesotho, sub numele de râul Sinqu, și curge către V ca fluviul Orange, traversând Africa de Sud. Înainte de a se vărsa în Oceanul Atlantic pe teritoriul Africii de Sud, străbate regiunea de S a deșertului Kalahari și șerpuiește prin Deșertul Namib. Formează granița naturală dintre Africa de S și Namibia. Are o lungime de 2 100 km. Constituie o importantă sursă de apă pentru câteva regiuni irigate. De-a lungul fluviului au fost construite numeroase diguri, dar nici un mare oraș.

Orange, Statul Liber ~

Fostă provincie din centrul Africii de Sud. Înainte de sosirea europenilor, regiunea era locuită de o populație vorbitoare de limbă bantu. Burii au emigrat aici în număr mare în timpul Marii Migrații din 1830. Teritoriul s-a aflat sub dominație britanică în perioada 1848–1854. Ulterior, a fost înființat Statul Liber Orange. În urma Războiului cu burii din 1902 a fost reintrodusă administrația britanică, deși, mai târziu, a fost înființat un guvern autohton. În 1910 a devenit provincie, numită Statul Liber Orange, a Uniunii Sud-Africane (din 1961 Republica Africa de Sud). În 1994, în

urma alegerilor din Africa de S, a devenit provincie a Statului Liber. Optzeci la sută din populație este alcătuită din persoane de culoare. Majoritatea albilor vorbesc dialectul afrikaans. Centrul administrativ al provinciei este Bloemfontein.

Orania-Nassau, dinastia de ~

Dinastie princiară și familie regală din Olanda. Primul care a deținut acest titlu a fost Wilhelm I Taciturnul, prinț de Orania-Nassau, care a fost vicerege al Olandei, funcție pe care au ocupat-o și descendenții săi până în 1795. În 1815 Wilhelm IV a devenit Wilhelm I, rege al Olandei. Până în 1890, când Wilhelmina, fiica lui Wilhelm III, a devenit regină, descendența în cadrul dinastiei s-a transmis numai pe linie masculină. În 1908, Wilhelmina a hotărât că descendenții săi vor primi titlul de prinți și prințese de Orania-Nassau.

Oranjestad

Port maritim, 26 355 loc. (2000), principalul centru administrativ din Aruba, Antilele Olandeze. Este situat pe coasta de V a acestei insule din Caraibe. Este un port cu intrare liberă, și centru de prelucrare a petrolului. În zonă există mai multe șantiere de reparații navale.

oraș

Centru populat relativ permanent și bine organizat, de dimensiune și importanță economico-administrativă superioare comunei. Primele orașe au apărut în Neolitic, când dezvoltarea tehnicilor în agricultură a putut asigura un surplus de recolte, suficient pentru a întreține o populație permanentă. Orașul-stat datează din perioada elenistică, fiind o formă de conviețuire care a jucat un rol important atât în crearea Imperiului Roman, cât și a centrelor comerciale medievale italiene, cum ar fi Veneția, Geneva și Florența. După Evul Mediu, orașele au început să fie controlate politic de autorități centralizate, servind intereselor națiunii-stat. Revoluția industrială a continuat transformarea vieții orașelor, căci orașele industriale au înflorit repede în Anglia, Europa de NV și NE Americii. Până la mijlocul sec. XX, 30–60% din populația unei țări locuia în cele mai mari centre urbane. Odată cu creșterea popularității automobilului s-au dezvoltat și extins suburbiile, pe măsură ce fabricile, birourile și locuințele construite înainte s-au învechit sau demodat. În prezent, multe orașe suferă de lipsă de locuințe, nu au condiții optime de salubritate, nu beneficiază de suficient spațiu verde și de mijloace de transport adecvate și se confruntă cu probleme de degradare urbană sau cu existența unor cartiere de tip mahala. Consiliile locale încearcă să rezolve aceste probleme prin planificarea urbană.

oraș-grădină

Proiect urban ideal, inventat de arhitectul britanic Ebenezer Howard (1850–1928). Proiectul propunea un oraș mic, care îmbina avantajele vieții urbane și rurale; era compact, cu dezvoltare lentă. În centrul său urma să fie situată o grădină, înconjurată de un complex civic și cultural, un parc, cartiere și zone industriale, împrejmuite la rândul lor de o centură verde reprezentată de zone agricole. Traficul s-ar desfășura de-a lungul unor străzi radiale și concentrice. Primul oraș-grădină a fost construit la Letchworth, Anglia, în 1903. Deși ideile lui Howard au avut o mare influență, urmașii săi au ignorat adesea principiul său conform căruia orașul trebuie să fie autonom, o veritabilă comunitate mixtă, cu funcții multiple.

oraș-stat

Sistem politic constând dintr-un oraș independent, cu suveranitate asupra teritoriului din împrejurimi, investit cu rol de conducere în viața politică, religioasă, economică și culturală. Termenul a fost creat în sec. XIX, pentru a descrie așezările grecești și feniciene din Antichitate, care se deosebeau de sistemele tribale sau statale prin mărime, exclusivitate, patriotism, ca și prin capacitatea de a se opune integrării lor în alte comunități. Se presupune că s-au dezvoltat atunci când sistemele tribale din perioadele anterioare s-au destrămat și grupările care au rezultat s-au stabilit ca nuclee independente, pe la 1000–800 î.Hr.; până în sec. V î.Hr. existau câteva sute de astfel de așezări, cele mai importante fiind Atena, Sparta și Teba. Din cauza imposibilității de a se constitui într-o formațiune sau federație durabilă, în cele din urmă au căzut victime macedonenilor, cartaginezilor și Imperiului Roman. În sec. XI, orașul-stat a înflorit din nou în Italia. Celebritatea orașelor-stat medievale italiene, cum ar fi Pisa, Florența, Veneția și Genova, s-a datorat prosperității obținute prin comerțul cu Orientul; unele dintre aceste state au supraviețuit până în sec. XIX. Printre orașele-stat medievale germane se numărau Hamburg, Bremen și Lübeck. Singurul oraș-stat existent în ziua de astăzi este Vatican.

Oraşul Interzis

Complexul Palatului Imperial din Beijing, format din sute de clădiri şi 9 000 de camere. A fost reşedinţa împăraţilor chinezi între 1421 şi 1911. Nici un om de rând sau străin nu avea voie să intre în palat fără permisiune specială. Palatele, înconjurate de şanţuri cu apă, cu acoperişuri din ţiglă galbenă şi cu stâlpi de susţinere roşii, sunt împrejmuite de ziduri înalte cu câte un turn în fiecare colţ. Reşedinţele imperiale sunt formate din săli ale tronului care înconjoară o curte interioară, fiecare palat în parte formând o construcţie unitară. La N de poarta principală se află cinci poduri de marmură, care duc către o mare curte. Mai spre N, înălţată pe o terasă de marmură, se află Sala Armoniei Desăvârşite, în trecut sala tronului, una dintre cele mai mari construcţii de lemn din China. După revoluţia comunistă, palatele au devenit muzee publice.

oratoriu

Compoziţie muzicală de dimensiuni mari, cu subiect religios, pentru voce, cor şi orchestră. Termenul derivă de la *oratorii*, care erau edificii folosite ca loc de rugăciune şi înfiinţate de Sfântul Filippo Neri la mijlocul sec. XVI, în încercarea Contrareformei de a oferi comunităţilor locale edificii religioase în afara jurisdicţiei bisericii. De atunci, oratoriul a rămas o formă aliturgică de spectacol muzical cu mesaj moralizator. Primul oratoriu, de fapt o piesă de operă religioasă, a fost compus în 1600 de Emilio de' Cavalieri (cca 1550–1602). Evoluţia oratoriului a fost relativ asemănătoare cu cea a operei. Giacomo Carissimi a compus un număr impresionant de oratorii italiene, iar prin intermediul lui Marc Antoine Charpentier, la sfârşitul sec. XVII, oratoriul a pătruns şi în Franţa. În Germania, operele lui H. Schutz au anticipat oratoriile lui Johann Sebastian Bach, *Patimile*. Cel mai cunoscut compozitor de oratorii a fost Georg Friedrich Händel. Printre operele sale în engleză se numără şi capodopera *Mesia* (1742). Händel l-a inspirat pe Franz Joseph Haydn în compunerea minunatei piese *Creaţie* (1798) şi a exercitat o influenţă remarcabilă asupra oratoriilor din sec. XIX. Alţi compozitori care s-au remarcat în acest gen muzical sunt Hector Berlioz, Felix Mendelssohn şi Franz Liszt. Deşi acest gen de muzică a intrat în declin spre sfârşitul sec. XX, muzicieni ca Edward Elgar, Igor Stravinski, Arthur Honegger şi Krzysztof Penderecki au continuat să compună oratorii.

oră de vară

Sistem de decalare a timpului pe vreme de vară, pentru a mări numărul orelor cu lumină naturală. În emisfera nordică ceasurile sunt de obicei date în avans cu o oră, la sfârşitul lui martie sau în aprilie, şi sunt date în urmă cu o oră, la sfârşitul lui septembrie sau în octombrie. În SUA şi în Canada, ora de vară începe în prima duminică din aprilie şi se termină în ultima duminică din octombrie. În Europa, trecerea la ora de vară se face în ultima duminică a lunii martie, iar la ora de iarnă în ultima duminică din octombrie.

oră oficială *sau* legală

Oră locală a unei regiuni sau ţări. Timpul solar mediu local depinde de longitudine, avansând cu patru minute pentru fiecare grad spre E. Pământul poate fi astfel divizat în 24 de fusuri orare, fiecare de cca 15° longitudine. Limitele reale ale fiecărui fus orar sunt stabilite de autorităţile locale şi în multe locuri există abateri importante de la cele 15°. Orele oficiale din diferite regiuni diferă, în general, printr-un număr întreg de ore; minutele şi secundele sunt aceleaşi. *Vezi* GMT sau oră universală.

oră universală

Timp mediu (solar) al meridianului Greenwich (0° longitudine). Ora universală a înlocuit în 1928 termenul Greenwich Mean Time (oră standard Greenwich); din 1972, se bazează pe timpul internaţional atomic, un timp uniformizat, calculat în funcţie de frecvenţele anumitor tranziţii atomice şi măsurat de un ceas atomic. În cea mai mare parte a utilizării lui este echivalent cu timpul standard Greenwich (GMT).

Orăscu, Alexandru

(30.07.1817, Bucureşti, România – 16.12.1894, Bucureşti)

Arhitect român. A fost profesor universitar şi rector al Universităţii din Bucureşti (1885–1894), ministru al cultelor şi artelor (1876), preşedinte-fondator al Societăţii Arhitecţilor Români (1891–1894). Socotit unul dintre creatorii şcolii româneşti de arhitectură, a realizat lucrări reprezentative: clădirea veche a Universităţii, biserica Domniţa Bălaşa, Hotel Bulevard (în Bucureşti), Hotel Continental din Constanţa, Mitropolia din Iaşi.

orbire

Incapacitate de a vedea cu unul sau cu ambii ochi. Orbirea temporară poate fi cauzată de acceleraţia verticală care produce forţe gravitaţionale mari; de nefrita

glomerulară (o boală a rinichilor) sau de un cheag în vasele de sânge ale ochiului. Orbirea permanentă se poate produce ca urmare a unor traumatisme sau boli ale ochilor (glaucom, cataractă) sau ale retinei, ale nervului optic sau ale centrilor vizuali localizați în creier. Multe boli sistemice infecțioase, neinfecțioase sau parazitare pot cauza orbirea. Bolile transmise pe cale sexuală și rubeola la femeia gravidă pot produce orbirea fătului. *Vezi* degenerescență maculară; defect al câmpului vizual.

Orbison, Roy

(23.04.1936, Vernon, Texas, SUA – 06.12.1988, Hendersonville, Tennessee)

Cântăreț și compozitor american. A debutat la vârsta de opt ani, cântând la chitară într-o emisiune radio. Primul album, *Ooby, Dooby* (1956), a fost urmat de o întreagă serie de hituri cum ar fi: *Only the Lonely*, *I Can't Stop Loving You*, *Crying*, *In Dreams* și *Oh, Pretty Woman*. Cariera sa a intrat într-un con de umbră după moartea soției sale într-un accident de motocicletă (1966) și decesul celor doi fii într-un incendiu (1968). A revenit pe scena muzicală în anii 1980. Împreună cu Bob Dylan, George Harrison și Tom Petty, a întemeiat formația Traveling Wilburys.

orbital

Expresie matematică numită funcție de undă, care descrie proprietățile caracteristice a maximum doi electroni din apropierea unui nucleu sau a unei molecule atomice. Un orbital este considerat un spațiu tridimensional în care există o probabilitate de 95% de a descoperi un electron. Orbitalii atomici sunt desemnați printr-o combinație de cifre și litere (de ex., 1s, 2p, 3d, 4f). Cifra indică numărul cuantic principal și se referă la valența elementului și la distanța față de nucleu. Literele indică momentul cinetic al orbitalului, prin urmare, forma acestuia. Un orbital *s* cu momentul cinetic net zero este sferic. Un orbital *p* cu moment cinetic de valoare $\hbar$, are o formă asemănătoare unei haltere ($\hbar$ este constanta lui Planck, adică, h împărțit la 2π). Forma altor orbitali este mai complexă. Orbitalii moleculari au geometrii determinate de suprapunerea a doi sau mai mulți orbitali atomici și sunt reprezentați prin simboluri grecești, cum ar fi σ și π.

Orcagna, Andrea *născut* Andrea di Cione

(1308, Florența?, Republica Florența – 1368, Florența)

Pictor, sculptor și arhitect florentin. Fiu al unui bijutier, a fost un membru marcant al unei familii de pictori și cel mai cunoscut artist florentin de la mijlocul sec. XIV. Decorația de altar din capela Strozzi din catedrala Santa Maria Novella din Florența (1354–1357) demonstrează îndemânarea în asamblarea icoanelor pe lemn care formează un poliptic. Ca sculptor, este cunoscut pentru o singură lucrare, tabernacolul din oratoriul breslei Ordinului Sfântul Mihail (1352–1360), structură decorativă de mare complexitate, una dintre piesele reprezentative ale unei arte expresive dezvoltate în Toscana după Moartea Neagră. În 1357 și în intervalul 1364–1367 a lucrat ca arhitect la catedrala din Florența.

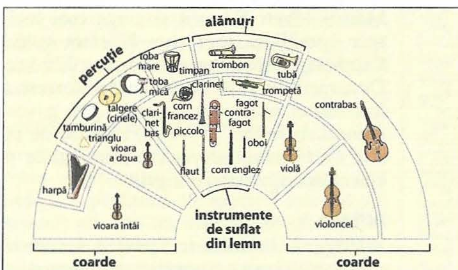
orchestrație

Artă și știință de a selecta instrumentele necesare pentru o anumită piesă muzicală. Dacă în trecut această selecție era condiționată de instrumentele disponibile sau la modă, odată cu dezvoltarea orchestrei moderne în a doua jumătate a sec. XVIII, compozitorii au început să exploateze potențialul muzical al combinațiilor de instrumente. La început, secțiunile orchestrei erau separate: instrumentele cu coarde erau folosite în interior, cele de suflat în exterior, cornii la vânătoare, pe când trompetele și tobele erau folosite în lupte sau la ceremoniile regale. Prima mare compoziție orchestrală îi aparține lui Hector Berlioz (1843).

orchestră

Ansamblu instrumental de diferite dimensiuni pentru compoziții variate. În prezent, termenul *orchestră* se referă, în general, la ansamblul occidental tradițional, alcătuit din instrumente cu coarde, alămuri, instrumente de suflat, instrumente de percuție, unele instrumente cu coarde dispuse în părțile laterale ale orchestrei. Evoluția orchestrei coincide cu începuturile operei. Organizarea orchestrei moderne este

Dispunerea standard a instrumentelor într-o orchestră simfonică modernă

asemănătoare celei de la curtea Franței de la mijlocul sec. XVII, în special cea stabilită de Jean-Baptiste Lully. Orchestra era atunci alcătuită din 24 de instrumente cu coarde și de suflat. Trompetele, cornii și timpanele au fost introduse la începutul sec. XVIII și erau deja frecvent folosite în momentul în care Franz-Joseph Haydn își compunea capodoperele. În sec. XIX, orchestra s-a lărgit considerabil, mai ales în ceea ce privește numărul și varietatea instrumentelor de suflat și de percuție. Pentru unele compoziții era nevoie de 100 de muzicieni. Componența orchestrei simfonice s-a modificat foarte puțin în sec. XX. *Vezi și* orchestrație.

Orchomenos

Oraș antic din N Beoției, Grecia. În perioada miceniană era fortăreața din punctul cel mai de N și controla o mare parte a Beoției. În cca 550 î.Hr. a devenit unul dintre primele orașe care au bătut monedă, câștigându-și astfel faima pentru bogăția sa. Era frecvent atacat, în cele din urmă, în sec. IV î.Hr. fiind distrus de Teba. În urma săpăturilor s-a descoperit că a existat încă din Neolitic și din Epoca Bronzului. Ruinele orașului vorbesc de un templu și un palat în formă de stup.

Orczy, Emmuska (Magdalena Rosalia Marie Josepha Barbara), Baroană ~

(23.09.1865, Tarnaörs, Ungaria - 12.11.1947, Londra, Anglia)

Scriitoare britanică de origine maghiară. Fiică a unui renumit muzician, și-a făcut studiile la Bruxelles și la Paris, studiind arta la Londra. A devenit celebră datorită romanului *Scânteioara roșie* (The Scarlet Pimpernel, 1905), care prezintă aventurile unui justițiar în perioada Revoluției Franceze. Continuarea romanului nu a înregistrat același succes. A scris și povestiri polițiste.

Ord

Râu din NE Australiei de V. Izvorăște din Munții Albert Edward și curge mai întâi spre spre E și apoi spre N către golful Cambridge. Are o lungime de cca 320 km. Descoperit în 1879 de Alexander Forrest, a fost numit astfel după Harry Ord, guvernatorul Australiei de Vest. Proiectul de pe râul Ord vizează prevenirea inundațiilor și colectează apa pentru irigații.

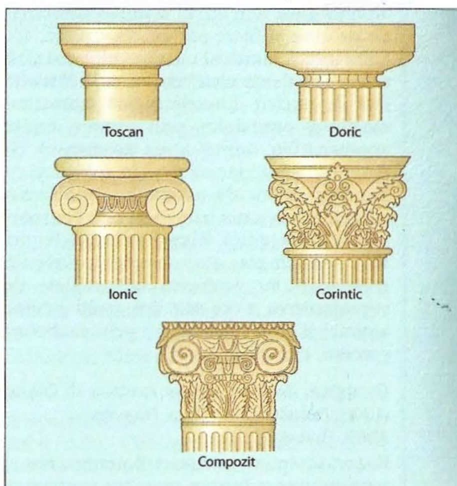
ordalie

În dreptul cutumiar, test pentru dovedirea nevinovăției sau a vinovăției unei persoane, în cadrul căreia acuzatul este supus unor probe periculoase sau dureroase, despre care se credea că ar fi fost controlate de o forță supranaturală. Cele mai obișnuite sunt probele prin foc sau apă. Arsurile suferite la trecerea prin foc (cum este cazul obiceiurilor hinduse) sau ridicarea la suprafață a corpului scufundat într-un vas cu apă (ca în procesele vrăjitoarelor) erau considerate un semn de vinovăție. În cadrul luptelor în genul turnirelor medievale, se credea că învingătorul nu câștiga prin propriile puteri, ci datorită unor puteri supranaturale care interveneau de partea celui nevinovat.

ordin

În arhitectura clasică, nume dat celor câteva stiluri caracterizate printr-un anumit tip de coloană, bază, capitel și antablament, care le reprezintă. Există cinci ordine principale: doric, ionic și corintic (apărute în Grecia), toscan și compozit (apărute în Roma). Forma capitelului este cea care face distincția între ordine. Ordinele doric și ionic își au originea în templele de lemn. Capitelul doric este plat și simplu. Capitelul ionic are forma literei I mare de tipar și prezintă spirale sau volute. Capitelul corintic are numeroase ornamente, cu foi de acantă și spirale sculptate. Romanii au modificat ordinele grecești pentru a crea ordinul toscan (o formă simplificată a ordinului doric) și cel mixt (o combinație de ionic și doric). *Vezi și* ordin colosal.

Stiluri de capitel pentru cele cinci ordine principale din arhitectura clasică

ordin colosal

Ordin arhitectural în care coloanele sunt mai înalte decât un nivel al clădirii, adesea ridicându-se pe mai multe etaje. Deși coloanele de dimensiuni foarte mari au fost folosite încă din Antichitate, ele au fost pentru prima dată aplicate la fațadele diverselor construcții în Italia renascentistă. Oricare ordin ar putea fi tratat în această manieră. Acest tip de arhitectură a fost revigorat în Europa, în sec. XVIII.

Ordinul colosal: fațada palatului Blenheim, Oxfordshire, Anglia (vedere din curtea interioară); proiectat de Sir John Vanbrugh și început în 1705

A.F. KERSTING

ordin de plată

Certificat care obligă emitentul să plătească o anumită sumă de bani, la cerere, unei persoane sau unei organizații. Ordinele de plată sunt un mijloc rapid, sigur și convenabil de transfer de bani în sume mici. Statul (de obicei prin poștă), băncile și alte instituții autorizate le pun în circulație pentru cumpărătorii care plătesc emitentului suma de pe ordin plus comisionul pentru serviciu. Deoarece ele sunt plătibile la cerere, sunt o modalitate curentă de plată. American Express Co., care a început să emită ordine de plată în 1882, este cel mai mare emitent de ordine de plată în afara băncilor; nouă ani mai târziu a emis cecuri de călătorie. *Vezi și* valută.

ordinea ciocănirii

Organizare socială în cadrul unui stol de păsări, în care fiecare pasăre o ciocănește fără frică de răzbunare pe cea din rangul inferior și se supune ciocănirii celei de rang superior. În cazul mamiferelor (de ex. babuinul, lupul) sau al altor specii este folosit termenul „ierarhie", conform căreia există o anumită ordine, întotdeauna respectată, la hrană și pentru împerechere.

Ordinul Jartierei

Ordin cavaleresc englezesc, instituit de Eduard III în 1348 și considerat cea mai înaltă distincție britanică. Potrivit legendei, a fost înființat în urma unui incident survenit când Eduard dansa cu contesa de Salisbury, iar acesteia i-a căzut o jartieră. Cei din preajmă au început să râdă, dar Eduard, galant, a ridicat jartiera și și-a prins-o pe picior, admonestându-și curtenii în limba franceză printr-o replică devenită deviza ordinului: „Honi soit qui mal y pense" (*în franceză,* Rușine celui care gândește de rău). Șefii ordinului sunt suveranul Marii Britanii și prințul de Wales, fiecare având câte 25 de cavaleri însoțitori.

ordinul teutonic

Vezi teutoni

Ordjonikidze, Grigori (Konstantinovici)

(24.10.1886, Goreșa, Rusia - 18.02.1937, Moscova, URSS)

Conducător comunist sovietic. După Revoluția Rusă din 1917, a devenit președinte al Cabinetului Caucazian (1921) și a sprijinit Armata Roșie în cucerirea Georgiei, pe care a alipit-o Armeniei și Azerbaidjanului, rezultând Republica Federală Transcaucaziană, inclusă ulterior în Uniunea Sovietică. A ajuns membru al Biroului Politic (1930), fiind însărcinat cu economia industriei grele (1932), dar la mijlocul anilor 1930 s-a opus politicii industriale a lui Iosif Stalin. Deși inițial moartea lui subită a fost pusă pe seama unor cauze naturale, ulterior Nikita Hrușciov l-a acuzat pe Stalin (1956) că l-ar fi determinat pe Ordjonikidze să se sinucidă.

ordonanță a Consiliului

În Marea Britanie, lege emisă de către suveran la propunerea Consiliului de Coroană. În perioada modernă, o ordonanță se emite doar după consultarea miniștrilor, iar ministrul departamentului pentru care s-a emis ordonanța răspunde în fața Parlamentului pentru conținutul acesteia. Majoritatea ordonanțelor sunt emise pentru a implementa legile votate de Parlament.

ordonanță de asistență

Mandat de percheziție generală utilizat în coloniile americane de către guvernul britanic. Ordonanțele autorizau ofițerii vamali însoțiți de șerif să percheziționeze oricare casă sau ambarcațiune în scopul găsirii de bunuri ilicite, fără a specifica locul sau bunurile. În anii 1760, legalitatea acestor ordonanțe a fost pusă în discuție de coloniști, existența lor reprezentând un motiv major de nemulțumire în anii premergători Revoluției Americane. *Vezi și* James Otis.

ordonanță judecătorească

În dreptul cutumiar, ordin acordat în numele suveranului sau al unei curți care obligă o persoană să execute sau nu un anumit act. Era un instrument oficial vital în sistemul juridic al Vechii Anglii. Un reclamant intenta un proces, alegea forma

potrivită de acțiune și obținea o hotărâre judecătorească potrivit soluției cerute; emiterea ordinului îl obliga pe apărător să se supună și să apară în fața Curții. Hotărârile erau, de asemenea, folosite în mod constant pentru scopurile financiare și politice ale guvernului. Deși hotărârile judecătorești nu mai guvernează susținerea civilă, pierzându-și utilitatea, hotărârile judecătorești extraordinare, în special habeas corpus, mandamus (obligația îndeplinirii unui act ministerial), interdicția (obligația unei curți inferioare de a se afla sub jurisdicție) și certiorari reflectă importanța ei istorică de instrument al autorității judiciare.

Ordonanțele Nord-Vest /Northwest Ordinances/

(1784, 1785, 1787)

Serie de măsuri legislative luate de către Congresul SUA pentru împărțirea și colonizarea Teritoriului din NV, regiune de frontieră extinzându-se la nord de râul Ohio, până la Marile Lacuri și la V de statul Pennsylvania, până la fluviul Mississippi. Decretele originale, scrise de Thomas Jefferson, împărțeau teritoriul în districte autonome și stabileau un număr minim de locuitori pentru a primi suveranitatea statală. Decretul final, scris parțial de către Rufus King, stabilea mărimea teritoriului și prețul terenurilor, oferea spațiu public pentru școli, declara ilegalitatea sclaviei și garanta libertățile civile. A introdus și principiul admiterii de noi state cu drepturi egale față de cele 13 existente.

Ordovician

Perioadă geologică datând de acum 490–443 m.a.u., a doua ca vechime din Paleozoic. Urmează Cambrianului și precede Silurianul. În timpul Ordovicianului, multe dintre plăcile tectonice erau plasate de-a lungul tropicelor. Formele de viață predominante erau nevertebratele marine, dar este posibil ca, la mijlocul perioadei, să fi apărut și unele specii de plante de uscat. În rocile care datează din această perioadă s-au descoperit spori, care indică existența unui mediu terestru tropical. La sfârșitul Ordovicianului, răcirea rapidă și glaciațiunea, combinate cu o semnificativă scădere a nivelului oceanului planetar au produs o importantă extincție în masă a organismelor vii, a doua ca amploare după cea de la sfârșitul Permianului.

oregano

Plantă din familia mentei (*Labiatae*), în special *Origanum vulgare*, de la care se folosesc frunzele uscate sau inflorescențele parfumate. În SUA, oregano a început să fie folosită mai ales în sec. XX, în mare parte datorită popularității de care se bucură pizza. Originare din regiunile mediteraneene și din V Asiei, aceste plante aromatice sunt naturalizate în prezent și în unele zone din Mexic și SUA.

Oregon

Stat din NV SUA. Suprafața: 251 419 kmp; 3 421 399 loc. (2000). Centrul administrativ: Salem. Fluviul Columbia formează granița sa de N, în timp ce râul Snake constituie granița de S. Lanțul muntos Cascade, cu vârful Hood, se află în zona central-estică a statului. Explorată pentru prima dată de spanioli, regiunea a fost vizitată de Francis Drake în 1579 și de James Cook în 1778. Zona a fost locuită de triburi de amerindieni până în 1792, când căpitanul Robert Gray a explorat fluviul Columbia, emițând pretenții teritoriale din partea SUA. În 1805, expediția Lewis și Clark a ajuns până la gurile fluviului. Prima așezare a albilor a fost Astoria, înființată în 1811 de către negustorul de blănuri John J. Astor. Creșterea demografică s-a intensificat în jurul anului 1843, odată cu migrarea pe traseul Oregon. A făcut parte din teritoriul Oregon și a fost acceptat în Uniune în 1819, ca al 33-lea stat. Economia se bazează pe exploatare forestieră, agricultură și creșterea animalelor, somonul și scoicile stând la baza industriei pescuitului. Centrele culturale și educaționale cu mari aglomerări de populație sunt Portland, Eugene și Medford.

Oregon, Monumentul Național Speologic ~

Monument național din regiunea de SV a statului Oregon. Este format dintr-o singură peșteră, în care se află câteva încăperi legate prin coridoare subterane, dispuse pe patru niveluri. Situat în Munții Siskiyou, în apropierea graniței cu statul California, monumentul a fost înființat în 1909. Are o suprafață de 197 hectare. În peșteră există stalactite, stalagmite și alte formațiuni.

Oregon, problema ~

Dispută privind proprietatea asupra regiunii Pacificului de NV. Spania, Rusia, SUA și Marea Britanie emiteau deopotrivă pretenții teritoriale, pornind de la realitatea unor așezări întemeiate în acea zonă și de la explorările întreprinse în teritoriu de fiecare dintre ele. În urma controversei din Nootka Sound și a semnării unui tratat cu SUA în 1819, Spania a renunțat la pretențiile sale. În 1818, SUA și Marea Britanie

emiteau fiecare pretenții asupra Regiunii Oregon. Rusia a renunțat și ea la cererile sale prin semnarea unor tratate cu SUA (1824–1825). Tratatul Oregon, o soluție de compromis între SUA și Marea Britanie, stabilea granița terestră SUA–Canada la 49° latitudine nordică.

Oregon, traseul *sau* pista ~

Principala rută comercială din NV SUA în sec. XIX. Se întindea pe 3 200 km, din orașul Independence, Missouri, până la fluviul Columbia din regiunea Oregon. Folosită la început de negustorii de blănuri și de misionari, în 1840 a ajuns să fie foarte circulată de locuitorii Oregonului, inclusiv de coloniștii din perioada Marii Migrații, conduși de Marcus Whitman. Dintre toate rutele din V, aceasta a durat cel mai mult, în ciuda competiției făcută de căile ferate. Motivul era simplu: putea fi folosită și de turmele de vite care se îndreptau către E.

Oregon, Universitatea ~

Universitate publică din Eugene, fondată în 1876. Cuprinde colegii de artă, științe, administrarea afacerilor și educație, precum și școli de arhitectură, drept, muzică, jurnalistică și comunicare. Printre facilitățile universității se numără un centru de cercetare solară, un institut de biologie marină și un observator. Campusul universitar se află în mijlocul unui parc dendrologic. Numărul studenților este de 17 000.

oreion *sau* parotidită epidemică

Boală virală contagioasă acută, care se manifestă prin inflamarea glandelor salivare. Pot apărea epidemii, mai ales la copiii cu vârste între 5 și 15 ani. Starea febrilă moderată este urmată de inflamarea regiunii din fața urechii, adesea în ambele părți, cu extinderea rapidă spre gât și sub mandibulă și înroșirea pielii. Durerea devine rareori severă, dar pacientul mestecă și înghite greu. La pacienții adulți, în timpul convalescenței poate apărea inflamarea ușoară a altor glande. Testiculele se atrofiază uneori, dar cazurile de sterilitate sunt extrem de rare. Există cazuri frecvente de inflamație a creierului și a meningelui, dar rata de vindecare este foarte mare. Oreionul nu necesită tratament special, iar pacienții capătă imunitate. Se poate preveni prin vaccinare.

Oreste

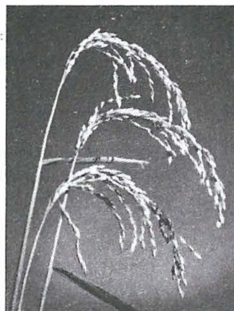
În mitologia greacă, fiu al lui Agamemnon și al Clitemnestrei. Potrivit lui Homer, Oreste nu se afla în regat când tatăl său, abia întors din Troia, a fost ucis de Egist, iubitul mamei sale. Devenit adult, Oreste și-a răzbunat tatăl ucigându-i pe Egist și pe Clitemnestra. *Orestia*, trilogia dramatică a lui Eschil, prezintă crimele săvârșite de Oreste și urmărirea lui de către Furii pentru a-l pedepsi. În tragedia *Ifigenia în Taurida*, Euripide îl prezintă pe Oreste alături de sora sa, Ifigenia, și arată cum aceștia recâștigă regatul tatălui lor.

Øresund

Strâmtoare aproape fără maree între insula Sjaelland, Danemarca și Suedia, legând în același timp strâmtoarea Kattegat de Marea Baltică. Este unul dintre cele mai circulate trasee maritime din lume, deși banchizele de gheață împiedică navigația în timpul iernilor grele. Strâmtoarea este împărțită în canale de trei mari insule. Principalele porturi de pe țărmul danez sunt Copenhaga și Helsingar, iar de pe țărmul suedez, Malmö și Hälsingborg.

orez

Cereală comestibilă cu un mare conținut de amidon și planta anuală (*Oryza sativa,* familia *Poaceae* sau *Gramineae*) care o produce. Reprezintă alimentul de bază pentru cca jumătate din populația lumii, mai ales din Asia de Est și de SE. Cultivat pentru prima dată în India, acum mai bine de 4 000 de ani, orezul s-a răspândit treptat către V și se cultivă acum pe mari întinderi, pe suprafețe inundabile (orezării) și în delte de râu din regiunile tropicale, subtropicale și temperate. Ajungând la o înălțime de până la 1,2 m, orezul are frunze lungi, plate și o inflorescență formată din spiculețe ce poartă florile din care se formează fructul și sământa. Prin simpla îndepărtare a cojii se obține orezul-brun, care conține 8% proteine și este o sursă de fier, calciu și vitamina B. Prin îndepărtarea tegumentului se produce orezul-alb, care are calități nutritive reduse. Orezul-alb îmbogățit are adaos de vitamine B și de minerale. Așa-numitul orez-sălbatic (*Zizania aquatica)* este o plantă anuală din aceeași familie, a cărei sământă, în prezent considerată o delicatesă, a fost un aliment important în hrana amerindienilor.

orez (*Oryza sativa*)

GRANT HEILMAN

orez-sălbatic

Plantă erbacee macrogranulară (*Zizania aquatica*) din familia *Poaceae* sau *Gramineae*, al cărei bob, considerat adesea o delicatesă, a fost multă vreme alimentul de bază al amerindienilor. În ciuda numelui, planta nu se înrudește cu orezul. Orezul-sălbatic crește în mod normal în apele puțin adânci, în mlaștini și pe malul râurilor și al lacurilor din N și centrul Americii de Nord. Varietăți cultivate se cresc acum în Minnesota și California. Planta, cu o înălțime de cca 1–3 m, poartă în vârful tulpinii o inflorescență mare. Boabele coapte, de culoare maro-închis spre negru, sunt înguste, de 1–2 cm lungime.

Orfeu

Erou legendar grec. Cânta atât de frumos din liră, încât toate animalele, copacii și pietrele dansau în jurul lui. Când soția sa, Euridice, a fost ucisă de un șarpe, Orfeu a făcut o călătorie în Infern în căutarea ei. Muzica și suferința sa l-au impresionat pe Hades, care i-a îngăduit lui Orfeu să o ia pe Euridice înapoi în lumea oamenilor. Hades le-a pus celor doi o singură condiție: în timp ce părăseau Infernul, nici unul dintre ei nu avea voie să privească în urmă. Fericit la vederea soarelui, Orfeu a uitat de ceea ce îi spusese zeul morții, întorcându-se spre Euridice pentru a-și împărtăși bucuria cu aceasta, pierzând-o astfel pentru totdeauna. Mai târziu, Orfeu a fost sfâșiat de Menade. Capul său, care încă mai cânta, a fost aruncat în mare și a plutit până la insula Lesbos, unde s-a ridicat un oracol în cinstea sa. Începând cu sec. V î.Hr. a apărut religia misterelor orfice, care avea la bază cântecele și învățăturile lui Orfeu. Povestea sa a devenit subiectul unora dintre primele opere.

Orff, Carl

(10.07.1895, München, Germania - 29.03.1982, München)

Compozitor și pedagog german. Și-a făcut studiile la Academia din München, fiind apoi profesor acolo. În anii 1920 s-a interesat de muzica barocă și de asocierea muzicii cu dansul. Din 1924 a fost cofondatorul unei școli pentru care a creat un program complet de educație muzicală (Orff Schulwerk), care includea și improvizații la instrumentele de percuție special create. Programul său este folosit de atunci în întreaga lume. Folosește ritmuri repetitive, armonia și vocea umană, ca în cea mai cunoscută lucrarea a sa, *Carmina Burana* (1937).

orfism

Tendință în cadrul cubismului care pune accentul pe culoare. Denumirea, propusă în 1912 de Guillaume Apollinaire, nu se referă doar la legendarul Orfeu, ci și la pictura simbolistă a lui Paul Gauguin, o adevărată armonie de culori pe care Apollinaire o considera „artă orfică". Printre pictorii care au realizat tablouri în acest stil se numără și Robert Delaunay, Fernand Léger, Francis Picabia și Marcel Duchamp. Cel mai cunoscut exemplu este creația abstractă a lui Delaunay, *Compoziție simultană: discuri solare* (1912–1913), în care cercurile suprapuse de culoare au propriul ritm și propria mișcare.

Organ Pipe Cactus, Monumentul Național ~

Monument național din SV statului Arizona, SUA, la granița cu Mexic. Înființat în 1937 și întinzându-se pe o suprafață de 133 929 hectare, sunt socotite zone muntoase ale deșertului Sonora. Este denumit astfel după cactusul tubular. Fauna cuprinde monștri gila, antilope, coioți și o mare varietate de păsări.

organigramă

Reprezentare grafică a unor procese, cum ar fi cele tehnologice sau computerizate, care indică etapele tehnice care trebuie parcurse până la obținerea produsului finit, sau operațiile pe care le efectuează un computer pentru a soluționa o problemă. Fiecare etapă poate fi reprezentată printr-o căsuță, iar săgețile trasate între căsuțe indică pașii următori sau căile care trebuie urmate, în funcție de rezultatele dorite.

Organizația Internațională a Muncii (OIM)

Agenție specializată a sistemului ONU. A fost înființată prin tratatul de la Versailles, ca o agenție a Ligii Națiunilor, cu scopul de a îmbunătăți nivelul de trai mondial prin atenția acordată condițiilor de desfășurare a muncii. În 1946 a devenit prima agenție specializată afiliată la ONU. Printre activitățile sale se numără realizarea de statistici despre muncă, protecția muncitorilor care lucrează în alte țări și apărarea drepturilor sindicale. Delegații provin din guvernele membre (50%), din câmpul muncii (25%) și din rândul angajatorilor (25%). În prezent, peste 150 de state au reprezentanți în această organizație. OIM a primit Premiul Nobel pentru pace în 1969.

Organizația Internațională pentru Standardizare/ International Organization for Standardization (ISO)/

Organizație al cărei obiectiv constă în determinarea standardelor în majoritatea

domeniilor tehnice și nontehnice. Înființată la Geneva în 1947, această organizație are peste 100 de membri. Fiecare țară este reprezentată de un corp de specialiști. Standardizarea privește unitățile de măsură, alfabetizarea și scrierea în diferite alfabete, specificațiile pentru piesele de schimb, materiale, suprafețe, unelte, metode de testare, mașini. ISO prezintă rezultatul studiilor sale în publicația *International Standards* (SI). Rezultatele sunt revizuite din cinci în cinci ani.

Organizația Mondială a Comerțului (OMC)

Organizație internațională cu sediul la Geneva care supraveghează comerțul internațional. A fost creată în 1995, în locul Acordului Internațional pentru Tarife și Comerț (GATT). La fel ca predecesorul său, OMC are drept scop înlăturarea barierelor și încurajarea comerțului internațional. Monitorizează respectarea acordurilor GATT de către membrii săi și negociază noi acorduri. Criticii OMC, dintre care mulți se opun procesului de globalizare, au afirmat că se subminează suveranitatea națională prin promovarea intereselor unor corporații multinaționale și că liberalizarea economică pe care o încurajează duce la distrugerea mediului și scăderea standardului de trai al muncitorilor necalificați din țările în curs de dezvoltare. La începutul sec. XXI, OMC avea peste 145 de membri.

Organizația Mondială a Muncitorilor din Industrie /Industrial Workers of the World (IWW)/ *cunoscuți ca* „the Wobblies"

Organizație muncitorească radicală, înființată la Chicago, SUA, în 1905. Fondatorii ei, adversari ai politicii moderate a Federației Americane a Muncii (American Federation of Labor; *vezi* AFL-CIO), au fost William Haywood, membru al Federației de Vest a Minerilor, Daniel De Leon, membru al Partidului Socialist al Muncii, și Eugene V. Debs. În 1908, IWW s-a divizat, iar grupul condus de Haywood, caracterizat de o atitudine militantă agresivă, a rămas cel mai influent. Pentru a-și atinge obiectivul principal, exercitarea de către muncitori a controlului asupra mijloacelor de producție, organizația a încurajat declanșarea de greve generale, boicoturile și sabotajele. Aceste măsuri radicale au dus la arestarea unor membri și crearea unei imagini publice negative a IWW, deși organizația a câștigat în popularitate în industria minieră și în industria lemnului, prin grevele organizate. IWW s-a opus intrării SUA în Primul Război Mondial. În anii 1920, numărul membrilor a scăzut dramatic.

Organizația Mondială a Sănătății (OMS)

Agenție de sănătate publică a ONU, înființată la Geneva în 1948, care a succedat altor două agenții. Scopul ei este de a promova cel mai înalt standard de sănătate pentru toată lumea. Activitatea ei se împarte în trei categorii: oferă informații la zi despre ultimele descoperiri medicale, stabilește standarde internaționale sanitare și măsuri de carantină. Sponsorizează acțiunile de control epidemic și endemic (inclusiv campaniile de vaccinare și acordă asistență în furnizarea apei potabile). De asemenea, încurajează consolidarea programelor de sănătate publică în cazul națiunilor membre. Un mare succes al acestei organizații a fost combaterea variolei (1980).

Organizația Națională a Femeilor

Organizație americană pentru drepturile femeii. A fost înființată în 1966, de Betty Friedan, pentru a combate discriminarea sexuală din societate, mai ales din politica de angajare. Organizația are aproape o jumătate de milion de membri (bărbați și femei) și militează, prin acțiuni publice și apeluri la guvern, pentru drepturi legate de îngrijirea copilului, concediul de maternitate, avort și pensie. În anii 1970 s-a concentrat în direcția introducerii în Constituție a amendamentului referitor la drepturi egale. În schimb, a câștigat teren în alte probleme, cum este legislația pentru egalitatea salariilor.

Organizația Națiunilor Unite (ONU)

Organizație internațională fondată la sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial (1945) pentru a menține pacea și securitatea internațională, pentru a dezvolta relațiile de prietenie dintre state pornind de pe poziții egale și pentru a încuraja cooperarea internațională în rezolvarea problemelor umane dificile. Câtorva dintre agențiile ONU li s-a acordat Premiul Nobel pentru pace și organizația însăși a primit acest premiu, împreună cu Kofi Annan, în 2001. La început, denumirea se referea la țările aliate împotriva puterilor Axei. Formarea unei organizații internaționale a fost discutată la Conferința de la Ialta, iar carta ONU a fost adoptată la Conferința de Organizare Internațională a ONU din 1945. Ea cuprinde șase organisme principale: Consiliul Economic și Social, Adunarea Generală ONU, Curtea Internațională de Justiție,

State membre ONU

1945	Argentina, Belarus, Brazilia, Chile, China, Cuba, Danmarca, Republica Dominicană, Egipt, El Salvador, Franța, Haiti, Iran, Liban, Luxembourg, Noua Zealandă, Nicaragua, Paraguay, Philippine, Polonia, Federația Rusă[3], Arabia Saudită, Siria, Turcia, Ucraina, Marea Britanie, Statele Unite ale Americii, Iugoslavia, Grecia, India, Peru, Australia, Costa Rica, Liberia, Columbia, Mexic, Africa de Sud, Canada, Ethiopia, Panama, Bolivia, Venezuela, Guatemala, Norvegia, Olanda, Honduras, Uruguay, Ecuador, Irak, Belgia
1946	Afghanistan, Islanda, Suedia, Thailanda
1947	Pakistan, Yemen[6]
1948	Birmania (Myanmar)
1949	Israel
1950	Indonezia
1955	Albania, Austria, Bulgaria, Cambodgia, Finlanda, Ungaria, Irlanda, Italia, Iordania, Laos, Libia, Nepal, Portugalia, România, Spania, Sri Lanka
1956	Maroc, Sudan, Tunisia, Japonia
1957	Ghana, Malaysia
1958	Guineea
1960	Benin, Volta Superioară (Burkina Faso), Camerun, Republica Centrafricană, Ciad, Congo, Republica Democrată Congo, Coasta de Fildeș, Cipru, Gabon, Madagascar, Niger, Somalia, Togo, Mali, Senegal, Nigeria
1961	Sierra Leone, Mauritania, Mongolia, Tanzania[5]
1962	Burundi, Jamaica, Ruanda, Trinidad și Tobago, Algeria, Uganda
1963	Kuwait, Kenya
1964	Malawi, Malta, Zambia
1965	Gambia, Maldive, Singapore
1966	Guyana, Botswana, Lesotho, Barbados
1968	Mauritius, Swaziland, Guineea Ecuatorială
1970	Fiji
1971	Bahrain, Bhutan, Qatar, Oman, Emiratele Arabe Unite
1973	Bahamas, Germania[2]
1974	Bangladesh, Grenada, Guinea-Bissau
1975	Capul Verde, Mozambic, Sao Tome și Principe, Papua Noua Guinea, Comoros, Surinam
1976	Seychelles, Angola, Samoa
1977	Djibouti, Vietnam
1978	Insulele Solomon, Dominica
1979	Saint Lucia
1980	Zimbabwe, Saint Vincent și Grenadine
1981	Vanuatu, Belize, Antigua și Barbuda
1983	Saint Kitts și Nevis
1984	Brunei Darussalam
1990	Namibia, Liechtenstein
1991	Estonia, Coreea de Nord, Coreea de Sud, Letonia, Lituania, Insulele Marshall, Micronezia
1992	Armenia, Kazahstan, Kirgîzstan, Moldova, San Marino, Tadjikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, Azerbaidjan, Bosnia și Herțegovina, Croația, Slovenia, Georgia
1993	Republica Cehia[1], Slovacia[1], Macedonia[4], Eritrea, Monaco, Andorra
1994	Palau
1999	Kiribati, Nauru, Tonga
2000	Tuvalu, Serbia
2002	Elveția, Timorul de Est
2006	Muntenegru

[1] Cehoslovacia a fost membru din 1945. Republica Cehia și Republica Slovacia au obținut separat statutul de membre în 1992;
[2] Germania de Est și Germania de Vest au fost admise ca state membre, separat, în 1973; cele două s-au reunificat în 1990;
[3] Locul deținut de Uniunea Sovietică, membră din 1945, a fost preluat de Rusia în 1991;
[4] În cadrul ONU Macedonia este cunoscută drept „Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei" până la rezolvarea disputei cu privire la numele ei.
[5] Tanganyika, stat membru din 1961, s-a unit în 1964 cu Zanzibar, stat membru din 1963, formând noul stat Tanzania;
[6] Yemenul de Nord, stat membru din 1947, s-a unit în 1990 cu Yemenul de Sud, stat membru din 1967.

Secretariatul ONU, Consiliul de Securitate ONU și Consiliul pentru Tutelă ONU. Are 14 agenții specializate – unele moștenite de la predecesorul său, Liga Națiunilor (de ex. Organizația Internațională a Muncii) – și un număr de birouri speciale (de ex. Biroul Înaltului Comisariat ONU pentru Refugiați), programe și fonduri (de ex. UNICEF). ONU se implică în activități economice, culturale și umanitare și în coordonarea și regularizarea serviciilor internaționale de poștă, de aviație civilă, cercetări meteorologice, telecomunicații, navigație internațională și proprietate intelectuală. Trupele sale de menținere a păcii pot fi trimise într-o regiune pe termen lung (așa cum s-a întâmplat în disputa asupra regiunii Kashmir dintre India și Pakistan, din 1949) sau pe termen limitat. Sediul general al ONU se află la New York, iar cel european se află la Geneva. În 2005, ONU cuprindea 191 de țări membre. Principalul funcționar administrativ al ONU este secretarul general, ales pe un termen de cinci ani, cu posibilitatea de realegere, de către Adunarea Generală la recomandarea Consiliului de Securitate. De la fondarea organizației, secretarii săi generali au fost: Trygve Lie (1946–1953), Dag Hammarskjöld (1953–1961), U Thant (1961–1971), Kurt Waldheim (1972–1981), Javier Pérez de Cuéllar (1982–1991), Boutros Boutros Ghali (1992–1996) și Kofi Annan (din 1997).

Organizația Pactului Central (CENTO) *inițial* Organizația Tratatului pentru Orientul Mijlociu *sau* Organizația Pactului de la Bagdad

Organizație mutuală de securitate, din care, la început, făceau parte Turcia, Iran, Irak, Pakistan și Marea Britanie, formată la cererea SUA și a Marii Britanii pentru a contracara extinderile sovietice pe terenurile petrolifere din Orientul Mijlociu. Coeziunea internă a acesteia nu a fost niciodată puternică. Irak s-a retras în 1959, după răsturnarea monarhiei antisovietice din această țară. În acel an, SUA au devenit membru asociat, iar sediul organizației s-a mutat la Ankara. După căderea lui Mohammad Reza Pahlavi, în 1979, Iranul s-a retras, iar CENTO s-a dizolvat.

Organizația pentru Agricultură și Alimentație (FAO)

Instituție din cadrul ONU, cu sediul la Roma, ce are ca scop îmbunătățirea alimentației și eliminarea foametei, prin coordonarea activităților guvernelor în domeniul agriculturii, silviculturii și în industria piscicolă. De asemenea, vine în sprijinul țărilor prin programe de cercetare, specializare, dezvoltare și aplicații practice și acordă ajutor în cazuri de dezastru. Din anii 1960 și-a concentrat eforturile în vederea obținerii unor producții mai mari de grâu, pentru eliminarea deficitului de proteine, sprijinirea dezvoltării zonelor rurale și încurajarea exporturilor în agricultură. Este guvernată de o conferință bianuală a statelor membre, care aleg un consiliu alcătuit din reprezentanții acestora. *Vezi și* Programul Mondial de Alimentație.

Organizaţia pentru Cooperare şi Dezvoltare Economică (OCDE) /Organization for Economic Cooperation and Development (OECD)/

Organizaţie internaţională înfiinţată în 1961, pentru a stimula progresul economic şi comerţul internaţional. Cu sediul la Paris, OCDE funcţionează ca adunare consultativă şi oficiu de clearing pentru date economice, coordonând în acelaşi timp şi ajutorul economic către statele în curs de dezvoltare. Actualii săi membri sunt Australia, Austria, Belgia, Canada, Republica Cehă, Coreea de Sud, Danemarca, Elveţia, Finlanda, Franţa, Germania, Grecia, Irlanda, Islanda, Italia, Japonia, Luxemburg, Marea Britanie, Mexic, Norvegia, Noua Zeelandă, Olanda, Polonia, Portugalia, Spania, Statele Unite ale Americii, Suedia, Turcia şi Ungaria.

Organizaţia pentru Protecţia Naturii

Organizaţie nonprofit înfiinţată în 1951, care are ca scop conservarea mediului şi protejarea florei şi faunei, şi care dirijează cel mai mare sistem particular de rezervaţii naturale din lume. Deţine şi conduce mai mult de 1 500 de rezervaţii pe tot cuprinsul SUA, însumând mai mult de 3,8 milioane hectare de pământ important din punct de vedere ecologic. Organizaţia s-a extins şi în America Latină şi Pacific. Cu ajutorul programelor administrate de guvern, este identificată abundenţa de specii de plante, animale şi habitatele de care acestea au nevoie ca să supravieţuiască. Organizaţia achiziţionează apoi zonele care reprezintă mediul speciilor ameninţate – prin donaţii, schimburi, facilităţi, schimburi în natură, achiziţii şi alte înţelegeri paşnice.

Organizaţia Statelor Americane /Organization of American States (OAS)/

Organizaţie internaţională înfiinţată în 1948, pentru a înlocui Uniunea Panamericană. Obiectivele sale vizează consolidarea păcii şi a securităţii în regiune printr-o politică proamericană, anticomunistă, aplanarea conflictelor dintre membrii săi, asigurarea siguranţei colective şi încurajarea cooperării socioeconomice. În perioada următoare Războiului Rece, organizaţia a promovat democraţia în cadrul statelor membre (de ex., prin monitorizarea alegerilor şi respectarea drepturilor omului), printre care se numără majoritatea statelor din emisfera vestică. *Vezi şi* Alianţa pentru Progres, Banca Interamericană de Dezvoltare.

Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord

Vezi NATO

organizaţie internaţională

Instituţie care are ca membri cel puţin trei state, care îşi desfăşoară activitatea în mai multe ţări şi ai cărei membri sunt uniţi de un acord oficial. Înainte de 1850 existau numai câteva asemenea organizaţii; la începutul sec. XXI erau active câteva mii. Unele sunt organizaţii interguvernamentale (de ex. Organizaţia Naţiunilor Unite), altele, nonguvernamentale (de ex. Amnesty International). Unele au obiective multiple la nivel mondial sau regional (de ex. Uniunea Europeană), altele nu au decât un singur scop (de ex. Organizaţia Mondială pentru Proprietatea Intelectuală). Un efect important al proliferării acestor instituţii este sporirea sentimentului de interdependenţă între statele lumii, care, la rândul său, a stimulat recunoaşterea necesităţii cooperării pentru a rezolva problemele apărute la nivel internaţional şi global.

organum

Compoziţie polifonică a unui psalm (*vezi* cânt gregorian), prima formă de contrapunct. Cel mai vechi organum scris (cca 900 d.Hr.) reflectă o evidentă practică bazată pe improvizaţie şi constă în două linii melodice de sine stătătoare, linia adiţională mergând în paralel cu linia psalmului, dar mai jos cu o pătrime sau o cincime. Mai târziu, linia adiţională a căpătat mai multă individualitate şi independenţă melodică. Organumul alcătuit din mai multe înşiruiri de note (organum florid sau melismatic) a apărut la începutul sec. XII. Organumul pentru trei sau patru voci a fost compus pentru prima dată la Şcoala de la Notre Dame. Organumul a dispărut odată cu apariţia motetului, în sec. XIII.

orgă

Instrument cu clape în care aerul sub presiune produce note muzicale prin intermediul unui sistem de tuburi acordate. Orgile sunt instrumente complexe, cu cea mai mare varietate de timbre, tonuri şi modele, având atât un repertoriu foarte vechi, cât şi o istorie bogată. Cele mai simple orgi sunt alcătuite dintr-un singur rând de tuburi, fiecare corespunzând unei singure chei muzicale. Sunt dispuse pe un cadru şi sunt legate de chei printr-un sistem de valve, alimentate de foale manevrate electric sau mecanic. Prin atingerea butoanelor, organistul activează noi şiruri de tuburi. În general se folosesc două tipuri de tuburi: flue pipes (deschise şi închise), care produc sunete prin direcţionarea aerului printr-un orificiu, şi cobuzele, care emit sunete prin intermediul unei lame

Orga Bruckner, sec. XVIII; biserica abației Sankt Florian, Austria

TONI SCHNEIDERS

de metal din interiorul tubului, care vibrează la contactul cu o altă lamă, fixă. Formele și modelele diferite produc o varietate de tonuri. O orgă mare poate avea cinci sau mai multe claviaturi, fiecare controlând un grup diferit de tuburi. Majoritatea orgilor pot fi acționate cu ajutorul pedalelor. Tuburile sonore ale unei orgi au lungimi între 2,5 cm și 10 m, rezultatul fiind o cheie muzicală imensă, cu nouă octave. Prima orgă cunoscută (cca 250 î.Hr.) a fost cea grecească, numită *hydraulis*, în care vântul era direcționat cu ajutorul presiunii apei. Orga alimentată cu ajutorul foalelor a apărut în sec. VII d.Hr. A început să fie asociată cu religia, în sec. X d.Hr. Pe măsură ce orgile s-au răspândit, s-au inventat diverse modele și s-a încercat obținerea unei diversități de tonuri. Orga germană barocă este ideală pentru redarea polifoniei, în timp ce gustul francez pentru varietatea timbrelor a cunoscut apogeul odată cu apariția imenselor orgi orchestrale ale lui Aristide Cavaille-Coll. *Vezi și* armoniu.

Orheiul Vechi

Sit arheologic și rezervație, pe malul râului Răut, în județul Orhei, Republica Moldova. Aici au fost descoperite vestigii ale istoriei omenirii din cele mai vechi epoci (Paleolitic, cultura Cucuteni-Tripolie, Epoca Bronzului), vestigii ale culturii materiale getice; un oraș din perioada Hoardei de Aur, sec. XIV, dar și un oraș medieval (sec. XIV–XVI), fortificat cu două valuri de pământ și șanțuri, fundațiile a două biserici ortodoxe, două băi, case de locuit, cimitire, unelte, arme, monede din sec. XV–XVI. Distrus de tătari în sec. XVI, în prezent pe teritoriul sitului se află un muzeu.

SVEN SAMELIUS

orhidee (*Polystachya bella*)

orhidee

Denumire comună pentru cele 15 000–35 000 de specii ale celor 400–800 de genuri de plante perene erbacee care alcătuiesc familia *Orchidaceae*. Având foarte frumoase, orhideele cresc în majoritatea regiunilor din afara zonelor polare, în special în regiunile tropicale, pe sol sau pe alte plante, ca plante epifite. Hibrizii, cu flori cu nuanțe puternice, larg comercializate, aparțin genurilor *Cattleya*, *Cymbidium*, *Vanda* și *Laelia*. Florile au culori, dimensiuni și forme variate, dar toate prezintă simetrie bilaterală, caracterizându-se prin faptul că au doar trei sepale. Majoritatea orhideelor sunt plante fotosintetizatoare, dar unele se hrănesc cu materie organică moartă sau își extrag hrana dintr-o ciupercă anumită care crește în rădăcinile lor. Vanilia se extrage din păstăile cu semințe ale orhideelor din genul *Vanilla*. Unele părți ale acestor plante sunt folosite la prepararea de medicamente naturiste, de băuturi sau de diverse feluri de mâncare.

orhită

Inflamație a testiculelor produsă de o infecție (cel mai adesea oreion) sau de acțiunea unui agent fizic sau chimic. Dacă nu intervine un traumatism sever, vascularizația bogată și drenajul limfatic din testicule realizează o protecție locală eficientă împotriva infecțiilor. Simptomele obișnuite sunt febră mare, durere în testicule cu debut acut, stare de greață și vomă, indurarea și creșterea sensibilității glandei. Scrotul este în general roșu și dur, putând acumula puroi sau sânge. Tratamentul se bazează pe antibiotice, odihnă la pat, comprese și operații chirurgicale sau drenaj.

Orhon *sau* Orkhon

Râu din N Mongoliei. Are o lungime de 1 123 km și izvorăște din Munții Hangayn. Curge către E, apoi spre N, pe lângă ruinele din Karakorum. Pietrele funerare din sec. XVIII, descoperite pe valea râului în 1889, conțin unele dintre cele mai vechi scrieri turcice și sunt cunoscute sub numele de inscripțiile de pe Orhon. Râul este navigabil pentru vasele cu pescaj redus doar în lunile iulie și august.

orientare

În arhitectură, poziționare a unei clădiri în spațiu. În Mesopotamia și Egipt, precum și în America Centrală din perioada precolumbiană, elementele importante ale unei clădiri, cum ar fi ușile și holurile, erau îndreptate către răsărit. Moscheile sunt construite în așa fel încât mihrabul să fie orientat cu fața către Mecca. De obicei, bisericile creștine au altarul sau absida dispuse către E. Motivația acestei orientări este de a profita din plin de variațiile luminii solare, în funcție de momentele zilei și de anotimpuri. Orientarea optimă a unei structuri este, în general, un compromis între funcție, loc și factorii de

mediu importanți, radiația solară, lumina, umiditatea și vântul, toate alcătuind microclimatul acelui spațiu.

Orient Express

Tren de lux care a parcurs ruta Paris–Constantinopol (Istanbul) timp de 80 de ani (1883–1977). Construit de omul de afaceri belgian Georges Nagelmackers, s-a impus ca simbol al opulenței societății europene prin vagoanele sale luxoase. A fost primul tren expres transcontinental din Europa și străbătea o distanță de 2 740 km. După 1919, această rută se derula între Calais și Paris la Lausanne și, prin Pasul Simplon, la Milano, Veneția și Zagreb. A fost suspendat în perioada celor două războaie mondiale. A fost reintrodus în 1982, pentru a face legătura între Londra și Veneția, sub denumirea Veneția Simplon Orient Expres. Orient Expresul parcurge astăzi doar sectorul Strasbourg–Viena, dar ruta veche se poate parcurge cu patru trenuri, Paris–Strasbourg, Strasbourg–Viena, Viena–Belgrad, Belgrad–Istanbul în cca 60 de ore. Pe vechiul traseu, vechea garnitură mai circulă o singură dată pe an, în scopuri turistice.

Orientul Mijlociu *sau* Orientul Apropiat

Regiune geografică unde se întâlnesc țări din Europa, S Asiei și N Africii. Este o denumire neoficială și imprecisă, ce desemnează astăzi teritoriul dintre țărmurile sudic și estic ale Mării Mediterane, adică Egiptul, Iordania, Israelul, Libanul, Siria, dar și Iranul, Irakul și țările din peninsula Arabia. Afghanistan, Libia, Turcia și Sudan sunt uneori incluse aici. Geografii din Occident foloseau acest termen pentru a se referi la spațiul dintre Golful Persic și SE Asiei. Orientul Apropiat este folosit uneori pentru a desemna aceeași arie.

Orientul Mijlociu, muzica din ~

Muzică din lumea islamică turcă, arabă și persană. Trei limbi și trei culturi diferite ale islamului sunt unite de muzică. Faptul că muzica nu a fost niciodată întru totul aprobată de islam a făcut ca manifestările religioase să conțină extrem de puține piese muzicale. Comunitatea laică, în schimb, și-a îmbogățit repertoriul cu importante influențe religioase. Doar unele secte, de ex. sufismul, au folosit muzica (și dansul) în serviciul religios; în general, în moschee, muzica se limita la chemarea la rugăciune și la psalmodierea versetelor din Coran. Aici există mult mai puține diferențe între muzica populară și cea cultă decât la alte popoare, deoarece numai profesioniștii fac muzică (bărbați și femei), iar elementele folclorice prelucrate sunt de fapt baza muzicii culte. Interpreții sunt soliști, acompaniați sau nu de un grup mic. Ritmul ține de principiile prozodiei și ambele lasă loc improvizațiilor nonmetrice. Modurile (*maqam*) sunt aceleași în muzica populară și în cea cultă și se aseamănă cu raga din muzica indiană. Principiul formal dominant este o alternanță de secțiuni compuse și improvizate, cele compuse fiind acompaniate de unul dintre modelele de percuție tradiționale. Instrumentele ce acompaniază cântă la unison cu linia solo în timpul secțiunilor compuse și în ison cu o bătaie sau două în secțiunile improvizate. După 1950 mai ales, influența tot mai mare pe care a exercitat-o muzica pop occidentală a afectat muzica tradițională din Orientul Mijlociu, ceea ce a dus la scurtarea pieselor, diminuarea improvizațiilor și păstrarea liniei la unison între secțiuni. Orientul Mijlociu are o zestre bogată de instrumente muzicale ce au fost preluate și în alte părți ale lumii: cimpoiul, chitara, lăuta, oboiul, tamburina, viola și țitera.

origami

Artă de a confecționa obiecte din hârtie, fără a o tăia, lipi sau decora. Originea sa este necunoscută, dar se pare că s-a dezvoltat din vechea artă de împăturire a pânzei. Origami a atins gradul cel mai înalt de dezvoltare în Japonia, unde există sute de modele tradiționale și o literatură vastă în domeniu. Există două tipuri de împăturire în Japonia: origami, folosită în ceremonii, și cea utilizată la fabricarea unor figurine reprezentând animale, flori, mobilier și oameni. Unele obiecte sunt amuzante: cea mai cunoscută este pasărea care dă din aripi atunci când este trasă de coadă. Origami s-a mai dezvoltat în Spania, America de S și în Germania.

Origene *născut* Oregenes Adamantius

(185 d.Hr., Alexandria?, Egipt – 254 d.Hr., Tyr, Fenicia)

Teolog grec, unul dintre Părinții Bisericii. Probabil fiu al unui martir creștin, Origene a studiat filozofia în Alexandria și a fost director al unei școli de catehism timp de 20 de ani. Ulterior s-a stabilit în Palestina, unde a înființat o școală de filozofie și teologie. A călătorit mult ca predicator, a fost încarcerat și torturat în 250 d.Hr., în timpul persecuțiilor lui Decius; a supraviețuit acestora, dar a murit câțiva ani mai târziu. Lucrarea sa magistrală, *Hexapia*, este o sinteză a șase cărți sfinte ebraice.

Cea mai importantă lucrarea a sa, *Hexapla*, este o ediție critică având șase versiuni din Vechiul Testament. Ideea centrală a operelor sale, influențate de neoplatonism și stoicism, este aceea că providența încearcă să readucă sufletele la starea lor originară de grație, iar Cuvântul (*vezi* logos) este considerat centrul universului. Susținea că până și Satana se putea pocăi și, astfel, mântui, opinie care a atras însă oprobriul lumii teologice a timpului. Origene a marcat prin gândirea sa nu numai Antichitatea târzie, ci și Evul Mediu.

originea matematicii

Investigație științifică cu privire la natura teoriilor matematice și scopul metodelor matematice. A început cu *Elementele* lui Euclid, ca o cercetare a bazelor logice și filozofice ale matematicii – în esență, se caută răspunsul la întrebarea dacă axiomele unui sistem oarecare (geometria euclidiană sau analiza matematică) pot asigura integritatea și coerența acestuia. În epoca modernă, această discuție a condus la crearea a trei școli de gândire diferite: logicismul, formalismul și intuiționismul. Logiciștii presupun că obiectele matematice abstracte pot fi dezvoltate în totalitate, pornind de la ideile de bază ale categoriilor și de la gândirea rațională, sau de la logică; o altă variantă, cunoscută sub numele de platonism matematic, consideră aceste obiecte ca existând independent în exteriorul observatorului. Formaliștii considerau matematica drept manipularea unor configurații de simboluri, conform unor reguli prestabilite, un „joc" independent de orice interpretare fizică a simbolurilor. Intuiționiștii respingeau anumite concepte ale logicii și ideea că noțiunea de metodă axiomatică este suficientă pentru a explica întreaga matematică, socotind matematica mai mult o activitate intelectuală care tratează construcții mintale (*vezi* constructivism) independente de limbă sau realitatea externă. În sec. XX, teorema lui Gödel a pus capăt oricărei speranțe de a găsi o bază axiomatică a unei matematici care să fie nu numai completă, ci și lipsită de contradicții.

Orinoco

Fluviu important din America de S. Izvorăște de pe versantul de V al Munților Sierra Parima, la granița dintre Venezuela și Brazilia. Cursul său face un arc imens pe teritoriul Venezuelei, străbătând o distanță de 2 740 km, și apoi se varsă în Oceanul Atlantic, în apropierea insulei Trinidad. Formează o parte din granița dintre Columbia și Venezuela. Împreună cu afluenții săi, este situat în punctul cel mai de N dintre toate cele patru fluvii principale ale Americii de Sud. Fauna sa acvatică include peștii piranha și caimanul-de-Orinoco. Bazinul fluviului este locuit de o populație numeroasă de aborigeni.

Orion

În mitologia greacă, vânător puternic. Se presupunea că este fiul lui Poseidon. A alungat monștrii de pe insula Chios și s-a îndrăgostit de Merope, fiica regelui. Înfuriat de îndrăzneala lui, regele a poruncit ca lui Orion să-i fie luată lumina ochilor, dar razele soarelui i-au redat vederea. Mai târziu a plecat în Creta unde a trăit și a vânat alături de Artemis. Unele legende susțin că a fost ucis de Artemis sau de Apollo, din gelozie. Conform altora, ar fi murit din cauza mușcăturii unui scorpion. După moartea sa, zeii l-au transformat într-o constelație și l-au așezat pe bolta cerului.

Orion, nebuloasa ~

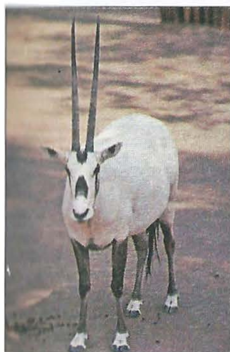
Nebuloasă strălucitoare, aproape imposibil de deslușit cu ochiul liber, reprezentând spada vânătorului din constelația Orion. La 1 500 de ani-lumină de Pământ, conține sute de stele foarte fierbinți, reunite în jurul unui grup alcătuit din patru stele mari, cunoscute sub denumirea de Trapezium. Radiațiile emise de cele patru stele dau strălucire corpurilor din jur. Descoperită în sec. XVII, a fost prima nebuloasă fotografiată (1880).

Orissa

Stat din E Indiei. Este așezat în golful Bengal și este înconjurat de statele Andhra Pradesh, Chhattisgarh, Jharkhand și Bengalul de Vest. Suprafața: 155 861 kmp; 36 706 920 loc. (2001). Centrul administrativ: Bhubaneshwar. Cuttack este cel mai mare oraș din stat. Fostă regiune a regatului Kalinga în perioada antică și medievală, Orissa a fost centrul hinduismului până la cucerirea sa de către conducătorii afghani din Bengal în 1568. Atunci a devenit teritoriu al Imperiului Mogul. S-a aflat sub dominație britanică din 1803 până în 1947, când India și-a proclamat independența, fiind recunoscut ca stat în 1950. Situat într-o zonă de savană tropicală cu o frecvență ridicată a cicloanelor, statul are o populație rurală, principala ocupație fiind agricultura. Se cultivă orezul, iuta și trestia-de-zahăr. Are o bogată moștenire culturală, reprezentată de arte plastice și arhitectură.

orix

Denumire comună pentru cele patru specii (din genul *Oryx*) de antilope cu corpul robust, care trăiesc în turme în deșerturile și câmpiile din Africa și Asia. Au o înălțime de 102–120 cm, coama și coada se termina cu un smoc de peri. Blana este cenușie-roșcată, albicioasă sau albă, în funcție de specie, cu pete negre pe bot și pe frunte, o dungă neagră de ambele părți ale ochilor și diferite modele negre pe corp și pe picioare. Atât masculii, cât și femelele au coarne lungi, ascuțite, drepte sau curbate.

orix alb (*Oryx leucoryx*)

RED MOON - COLECȚIA SOCIETĂȚII NAȚIONALE AUDUBON/PHOTO RESEARCHERS

orizont

În pedologie, strat de pământ care formează o parte din secțiunea verticală a unei mostre de sol. Fiecare orizont diferă de cel de deasupra sau de cel de dedesubt prin culoare, compoziție chimică, textură și structură. Orizonturile se diferențiază în funcție de diverși factori, care se schimbă odată cu adâncimea. În general, orice secțiune verticală de sol este alcătuită din trei straturi, denumite, de la suprafață spre adâncime, orizonturi A, B și C. Orizontul A conține mai mult materie organică; este modelat de schimbările climaterice și este spălat. Orizontul B este o zonă de acumulare, deoarece toate componentele minerale ale materiei din orizontul A sunt depozitate aici, prin filtrarea diferitor soluții din primul strat. Orizontul C este alcătuit din materialele din care s-au format straturile A și B și sunt numite materiale de bază, deoarece sunt puțin alterate de schimbări și nu participă direct la procesele de formare a solului.

orizontul evenimentelor

Suprafață a unei găuri negre. În această zonă, viteza de evadare a particulelor este egală cu viteza luminii. Din moment ce teoria generală a relativității afirmă că viteza luminii nu poate fi depășită, nici o particulă din interiorul orizontului evenimentelor nu poate depăși acest prag pentru a evada, nici măcar lumina. În consecință, nici o particulă care intră într-o gaură neagră nu mai poate ieși și nu poate fi observată din afara orizontului evenimentelor. De asemenea, nici o radiație generată în interiorul orizontului nu poate ieși în afara găurii negre. În cazul unei găuri negre fără mișcare de rotație, radiația Schwarzschild delimitează un orizont sferic. Găurile negre care au mișcare de rotație au un orizont distorsionat, a cărui formă nu este sferică. Din moment ce orizontul evenimentelor nu este o suprafață materială, ci mai degrabă o linie de demarcație delimitată matematic, materia și radiațiile nu sunt împiedicate să pătrundă într-o gaură neagră, dar sunt împiedicate să iasă. Deși găurile negre în sine nu iradiază energie, pot exista radiații electromagnetice și particule de materie radiate chiar la marginea orizontului evenimentelor prin radiația Hawking.

Orkney *sau* Orcade

Grup insular din Scoția, 19 245 loc. (2001). Situate la N de Scoția, insulele fac parte din regiunea administrativă Orkney. Sunt insulele Orcade din literatura clasică veche. Din cele cca 70, numai 20 sunt locuite. În zonă există numeroase vestigii ale unor așezări preistorice. Invadatorii vikingi au ajuns în aceste locuri în sec. VIII d.Hr. și au colonizat insulele în sec. IX d.Hr. De la acea dată, insulele s-au aflat sub jurisdicția Norvegiei și a Danemarcii, până la anexarea lor la teritoriile Scoției în 1472. Reprezintă o regiune agricolă prosperă. Centrul administrativ se află la Kirkwall.

Orkney de Sud *sau* Orcade de Sud

Grup insular din S Oceanului Atlantic, în SE Americii de Sud. Compus din două insule principale (Coronation și Laurie) și multe alte insule mai mici, face parte din Teritoriul Antarctic Britanic. Insulele, sterpe și nelocuite, au o suprafață totală de 620 kmp. Au făcut parte din posesiunea britanică a insulelor Falkland până în 1962. Insula Signy este folosită ca bază pentru explorarea Antarcticii.

Orlando

Oraș, 185 951 loc. (2000), din centrul statului Florida. A fost fondat prin 1844, în jurul unui fort militar. A fost denumit Orlando în 1857, în onoarea lui Orlando Reeves, o santinelă ucisă în timpul războaielor seminole. După 1950, când a fost construită baza aerospațială de la Cape Canaveral și după 1971, anul inaugurării complexului Disney World, populația și economia orașului au cunoscut o dezvoltare rapidă. Orlando este și centrul unei regiuni cu tradiție în cultivarea citricelor.

Orlando, Vittorio Emanuele
(19.05.1860, Palermo, Italia – 01.12.1952, Roma)

Politician și prim-ministru (1917–1919) italian. A fost ales în Camera Deputaților în 1897 și a deținut diverse funcții în cadrul guvernului începând din 1903. Ca prim-ministru a condus delegația italiană la Conferința de pace de la Paris, dar nu a reușit să obțină concesiuni din partea aliaților în privința pretențiilor teritoriale ale Italiei și a demisionat. Între 1919 și 1925 a fost președinte al Camerei Deputaților, dar a demisionat din această funcție ca protest împotriva fraudei electorale comise de partidul fascist al lui Mussolini. A fost președintele Adunării Constitutive în 1946–1947.

Orléans *în Antichitate* **Aurelianum**

Oraș, 113 130 loc. (2006), din regiunea central-nordică a Franței. A fost cucerit de Iulius Caesar în 52 î.Hr. și a devenit un important centru de cultură sub Carol cel Mare. A continuat să fie centru de cultură și în perioada medievală și a devenit ducat sub Filip IV, în 1344. În 1429, în timpul Războiului de 100 de Ani, orașul a fost eliberat de sub asediul englez de către Ioana d'Arc și trupele ei. Situat pe valea fertilă a fluviului Loara, Orléans produce legume și fructe și este un centru horticol și textil important.

Orléans, casa de ~

Denumire a ramurii mai tinere a dinastiilor franceze de Valois și de Bourbon. Dintre cele patru dinastii de prinți, Filip I (1336–1375) a murit fără a avea moștenitori. Descendenții celei de-a doua dinastii, începând cu Ludovic I (1372–1407), au deținut acest titlu până în 1545. A treia dinastie a început odată cu Gaston (1608–1660), al cărui titlu, 1626, a trecut la a patra dinastie sub Filip I (1640–1701), fratele mai mic al lui Ludovic XIV. Descendenții lui Filip sunt Ludovic Filip-Joseph, duce de Orleans, și Ludovic Filip, rege al Franței în perioada 1830–1848.

Orléans, Ludovic Filip, Duce de ~ *cunoscut ca* **Philippe Égalité**
(13.04.1747, Saint-Cloud, Franța – 06.11.1793, Paris)

Prinț francez din casa de Bourbon, care a susținut democrația populară în timpul Revoluției Franceze. Văr al lui Ludovic XIV, a fost în conflict cu Maria-Antoaneta și a trăit departe de curtea regală de la Versailles. În 1787 a fost exilat pe domeniul său pentru că l-a înfruntat pe rege. În 1789 a fost ales membru al Stărilor Generale, la scurt timp după aceea alăturându-se celei de-a Treia Stări. După ce a devenit iacobin (1791) a renunțat la titlul nobiliar (1792) și a adoptat numele „Philippe Égalité" în onoarea Comunei din Paris. În cadrul Convenției Naționale i-a sprijinit pe radicali, dar, după ce fiul său, Ludovic Filip, a dezertat la austrieci, a fost acuzat de conspirație, arestat și ghilotinat.

Orlov, Aleksei (Grigorievici), Conte ~
(05.10.1737, Liutkino, provincia Tver, Rusia – 05.01.1808, Moscova)

Ofițer rus. A devenit ofițer al gărzilor ruse și consilier al fratelui său, contele Grigori G. Orlov. Împreună au plănuit să-l detroneze pe țarul Petru III (1762) și să o înscăuneze împărăteasă pe Ecaterina II. Promovat la gradul de general, i s-a oferit comanda flotei ruse în Războiul ruso-turc.

Orlov, Grigori (Grigorievici), Conte ~
(17.10.1734, Liutkino, provincia Tver, Rusia – 24.04.1783, Neskucinoie, lângă Moscova)

Ofițer rus și amantul Ecaterinei II. Ca ofițer de artilerie, a luptat în Războiul de Șapte Ani. Pe când se afla la Sankt Petersburg, l-a cunoscut pe marele duce Petru (mai târziu Petru III), ca și pe soția acestuia, Ecaterina, al cărei amant a devenit prin 1760. După ce Petru a devenit țar (1762), Orlov și fratele său (contele Aleksei G. Orlov) au pus la cale o lovitură de stat prin care l-au detronat pe Petru și au proclamat-o pe Ecaterina împărăteasă a Rusiei. Fiind consilierul apropiat al Ecaterinei, a propus reforme agrare care să îi ajute pe iobagi, dar rezultatele acestora au fost nesemnificative. Și-a pierdut influența la curte în 1772.

Ormandy, Eugene *născut* **Jenö Blau**
(18.11.1899, Budapesta, Austro-Ungaria – 12.03.1985, Philadelphia, Pennsylvania, SUA)

Dirijor american de origine maghiară. Talent înnăscut, a devenit profesor de vioară la Academia Regală din Budapesta la numai 17 ani. A plecat la New York în 1921, ca violonist și director de orchestră, apoi a fost dirijor al Orchestrei Simfonice din Minneapolis (1931–1936). Împreună cu Leopold Stokowski s-a aflat la pupitrul orchestrei din Philadelphia timp de doi ani, înainte de a rămâne singurul dirijor al acesteia în 1978. A ocupat această funcție până în 1980, când a fost premiat pentru întreaga activitate. Experiența sa ca violonist l-a ajutat să imprime orchestrei un sunet plin și catifelat, renumitul „sunet Philadelphia". Sub bagheta sa, orchestra a realizat numeroase înregistrări.

Ormonde, Duce de *născut* James Butler
(19.10.1610, Londra, Anglia - 21.07.1688, Kingston Lacy, Dorset)

Om politic anglo-irlandez. Născut în renumita familie de origine irlandeză Butler, a devenit conte de Ormonde în 1632. Aflat în serviciul coroanei regale engleze în Irlanda din 1633, a luptat împotriva revoltei catolicilor din 1641. În 1649 a încheiat pacea cu confederația catolică, acordându-i sprijin lui Carol II. A fost nevoit să părăsească Irlanda după ce trupele lui Oliver Cromwell au acostat la Dublin. A fost consilierul regelui în exil (1650–1660). După Restaurație a fost numit lord guvernator al Irlandei (1662–1669, 1677–1684), unde a încurajat dezvoltarea comerțului și a industriei irlandeze. A primit rangul de duce în 1682.

ornament perforat
În arhitectură, bare sau nervuri folosite decorativ la ferestre, mai ales la deschiderea ornamentală a ferestrelor gotice. În faza de început, două sau trei ferestre înguste arcuite erau plasate una lângă alta sub o singură arcadă mare, cu secțiunea peretelui între arcadele mici și mari străpunse de o deschidere circulară sau în patru lobi. Această trăsătură arhitecturală a devenit tot mai complexă, ajungând un punct central în realizarea ferestrelor magnifice de la catedrala din Chartres. După 1220 ferestrele au început să fie împărțite de șipci verticale, de bare în partea de sus, care au continuat să se ramifice la capătul ferestrei și să formeze modelele pe bară. Bara elaborată a devenit curând unul din cele mai importante elemente de arhitectură gotică și una dintre realizările ei cele mai fine, la fel ca și la rozetele din stilul francez reionant. Bara stilului englez decorat forma modelele bazate pe cerc, arcadă, trifoi în patru foi. La sfârșitul sec. XIV, stilul perpendicular a înlocuit ornamentele traforate curbliniare cu șipci drepte, extinzându-se până la vârful arcadei principale, fiind conectate la intervale cu bare orizontale.

ornamentație
În muzică, adăugare de note în scopuri expresive și eufonice. De exemplu, o notă prelungită poate fi îmbogățită prin repetiția sau alternarea cu o notă alăturată (tremolo). Pauza dintre două note poate fi înlocuită cu celelalte note; de asemenea, rezoluția unei disonanțe (*vezi* consonanță și disonanță) poate fi amânată, crearea acesteia fiind inevitabilă.

ornamentație arhitecturală
Ornament creat în diverse stiluri, întâlnit pe fațadele clădirilor, pe unele piese de mobilier sau pe diverse decorațiuni interioare. Ornamentațiile arhitecturale se aplică pe coloane, pe fațada etajelor superioare ale clădirilor, în jurul ușilor și al ferestrelor, în special sub formă de muluri. Din Antichitate și până în Renaștere și chiar mai târziu, pentru clădirile cu funcții religioase, ornamentele aplicate erau foarte importante, având adesea valoare simbolică. Motivul petalei de anteră era foarte apreciat pe mulurile cornișelor din Grecia antică. Alte motive din Antichitate sunt reprezentate de cartușul egiptean (oval), capitelul sculptat și coloanele canelate sau sculptate sub formă de trestie, muluri în basorelief „egg-and-dart" (cu o alternanță a formelor ovale și ascuțite) și ornamentele cu cartușe asemănătoare celor de pe capitelurile ionice sau canelurilor. O altă caracteristică erau ornamentele continue amplasate în partea superioară a pereților, stil frecvent folosit în perioada gotică, și motivele geometrice și suprafețele cu motive minuscule, repetate. Caracteristice pentru arhitectura și mobilierul în stil manierist sunt canelurile întrețesute, care au început să fie folosite odată cu ornamentele din metal de origine islamică.

ornamente de turtă dulce
În arhitectură și design, ornamentație elaborată, deseori exagerată și nepotrivită. Deși termenul se folosește uneori cu referire la stiluri decorative bogate în detalii, precum rococo, el desemnează de obicei ornamentele din lemn lucrate manual specifice stilului gotic Carpenter.

Orne
Râu din NV Franței. Are o lungime de 152 km și traversează ținuturile Orne și Calvados, vărsându-se în Canalul Mânecii, în apropierea orașului Caen. În iunie 1944, în timpul campaniei din Normandia din Al Doilea Război Mondial, podurile peste Orne au fost luate de forțele aliate.

ornitischian
Denumire generică dată speciilor de dinozauri erbivori (din ordinul *Ornithischia*), cu oasele bazinului asemănătoare păsărilor moderne, iar capătul ascuțit al osului pubian îndreptat posterior. Multe specii aveau cioc cornos, lipsit de dinți, dar prezentau dinți puternici în regiunea obrajilor. Această ramură a înflorit din

Triasicul târziu până în Cretacicul târziu (cu peste 227–65 m.a.u.). Numeroase specii (din subordinul *Cerapoda*) erau bipede, cu cap masiv și aveau pe cap structuri ornamentale. Alte patrupede (din subordinul *Thyreophora*) prezentau cap mic și erau protejate de plăci sau de o armură de-a lungul spatelui sau aveau armură pe flancuri și pe cap. *Vezi și* protoceratops; saurischian; stegosaur; triceratops.

ornitologie

Ramură a zoologiei care se ocupă cu studiul păsărilor. Primele scrieri despre păsări aveau, în mare parte, caracter anecdotic (inclusiv scrierile din folclor) sau strict practic (de ex., tratatele despre dresarea șoimilor sau organizarea jocurilor cu păsări). De la mijlocul sec. XVIII, ornitologia a evoluat de la stadiul simplei descrieri și clasificări a noilor specii descoperite pe parcursul expedițiilor științifice, la studiul anatomiei și rolului păsărilor în ecosistem. Ornitologia este una dintre puținele discipline științifice în cadrul căreia amatorii au o contribuție importantă. Observațiile de teren ale iubitorilor de păsări oferă informații valoroase despre comportamentul, ecologia, distribuția și migrația păsărilor. Alte informații sunt obținute prin intermediul aparatelor radar, al transmițătoarelor radio, al echipamentului audio portabil și al marcării păsărilor, metodă ce furnizează informații privind durata de viață și deplasările lor.

ornitorinc

Mamifer amfibiu, din ordinul monotremelor (*Ornithorhynchus anatinus*) care trăiește în lacurile și râurile Australiei de E și în Tasmania. Lung de cca 60 cm, ornitorincul are corp îndesat, bot ca de rață, picioare scurte, labe membranate și coadă ca de castor. Cantitatea de hrană consumată zilnic echivalează cu greutatea sa. Se hrănește cu pești, crustacee, broaște, moluște, mormoloci și râme. Pentru că nu are dinți, sfărâmă hrana între striurile ciocului. Femela depune 1–3 ouă într-un cuib, deasupra nivelului apei. După eclozare, puii sunt îngrijiți și alăptați timp de cca patru luni. Călcâiul masculului este prevăzut cu un ghimpe aflat în legătură cu o glandă veninoasă. Peștii foarte mari și șerpii se hrănesc cu ornitorinci. Vânați în trecut pentru blana lor moale și deasă, în prezent sunt protejați prin lege.

orogeneză

Fenomen de creare a munților, care are loc, în general, într-o regiune de geosinclinal. Orogeneza se desfășoară într-un timp geologic relativ scurt. Este, de obicei, însoțită de cutarea și falierea stratelor și de formarea depozitelor de sedimente în regiunile din apropierea lanțului orogenic. Orogeneza poate fi rezultatul coliziunii plăcilor continentale, al subducerii marginilor plăcilor oceanice sub cele continentale, al încălecării lanțurilor muntoase oceanice de către continente, etc. *Vezi și* orogeneză acadiană.

orogeneză acadiană

Proces de formare a unor munți care a afectat porțiunea nordică a geosinclinalului Munților Apalași, din zona New York de astăzi până la Newfoundland (Terra Nova), în Devonian. Orogeneza a fost mai intensă în N regiunii New England. Originile sale sunt atribuite coliziunii porțiunii de NE a plăcii nord-americane cu Europa de V. Dovezile orogenezei sunt deformările rocilor predevoniene sau devoniene.

oromo *sau* galla

Grup etnic majoritar din Ethiopia, cu peste 20 de milioane de oameni. Reprezintă aproape jumătate din populația țării și ocupă o mare parte a regiunii sale centrale și central-sudice. Triburile oromo vorbesc o limbă kușită din familia afro-asiatică. Reprezintă un grup diversificat, în cadrul căruia relațiile și schimburile maritale cu alte popoare se practică încă din sec. XVI. Inițial, membrii săi erau păstori nomazi, dar în prezent se ocupă cu agricultura și locuiesc în așezări permanente. Din punct de vedere politic sunt conduși de populația amhara. Credințele religioase se împart între islam, ortodoxism și religii tradiționale.

Orontes

Râu din SV Asiei. Izvorăște din valea Bekaa, din Liban, și curge către N, între Munții Liban și Antiliban. Traversează orașele Homs și Hamah din Siria, unde a fost construit și un baraj pentru a forma lacul Hims. Iese din orașul Hamah prin zona de NV, pentru a intra în Turcia, unde curge spre V, pe lângă Antakya, orașul antic grec Antiohia și se varsă în Marea Mediterană. Are o lungime de 571 km, dar este navigabil pe o porțiune mică. Reprezintă însă o importantă sursă de apă pentru irigații.

Orozco, José Clemente

(23.11.1883, Ciudad Guzmán, Mexic – 07.09.1949, Ciudad de México)

Pictor mural mexican. La 17 ani, după ce și-a pierdut mâna stângă, a renunțat la studiile de arhitectură în favoarea picturii,

abordând în special teme cu specific mexican. Caricaturist pentru o publicație revoluționară, a explorat periferiile capitalei Ciudad de México, și a pictat o serie de acuarele, intitulate *Casa lacrimilor* și inspirate din viața prostituatelor. Reacția dură a moraliștilor l-a obligat să emigreze în SUA în 1917, dar a revenit în Mexic în 1919, odată cu instalarea guvernului lui Alvaro Obregon. Împreună cu Diego Rivera și David A. Siqueiros a creat picturi murale de dimensiuni mari pentru diverse clădiri publice, lucrări ce reflectă viziunea sa critică radicală asupra societății. Fiind iarăși nevoit să părăsească Mexicul în 1927, a lucrat în SUA până în 1934, timp în care stilul său s-a maturizat, ceea ce se reflectă în operele create de la o coastă a Americii la alta. În 1934, fiind deja un pictor celebru, s-a întors în Mexic, realizând și cele mai reușite lucrări ale sale din punct de vedere tehnic și emoțional. Printre acestea se numără și *Catharsis* (1934), expusă în Palatul Artelor Frumoase. A fost o personalitate proeminentă a țării sale, ridicând arta mexicană la cele mai înalte culmi și făcând-o cunoscută pe plan internațional.

Ørsted, Hans Christian *sau* Hans Christian Oersted

(14.08.1777, Rudkøbing, Danemarca - 09.03.1851, Copenhaga)

Chimist și fizician danez. În 1820 a observat că la trecerea unui curent electric printr-un conductor acul magnetic se mișcă, fenomen care a dus la elaborarea teoriei electromagnetice. În 1820, descoperirea piperidinei, una dintre componentele picante ale piperului, s-a dovedit că avea o importanță deosebită în chimie. De asemenea, un punct de cotitură l-a reprezentat și tehnica sa de obținere a aluminiului metalic, elaborată în 1825. În 1824 a înființat o societate al cărei scop era popularizarea informațiilor științifice. În 1932, termenul oersted a fost adoptat pentru a desemna unitatea fizică a forței câmpului magnetic.

Ortega (Saavedra), Daniel

(n. 11.11.1945, La Libertad, Nicaragua)

Președinte al statului Nicaragua (1984–1990). În 1963 a devenit membru al Frontului Sandinist de Eliberare Națională și a organizat rezistența în fața dictaturii corupte instaurate de familia Somoza. Arestat și ulterior exilat, s-a întors în secret în Nicaragua și a unificat grupările de opoziție. După victoria în alegeri a sandiniștilor din 1979, a coordonat organizarea guvernului. În 1984 a fost ales președinte al țării. Eforturile SUA de a destabiliza guvernul s-au soldat cu o criză economică națională și cu un război prelungit. Ortega și-a pierdut dreptul de a candida încă o dată la președinție în alegerile succesive din 1990, 1996 și 2001. *Vezi și* Violeta Chamorro; contras.

Ortega y Gasset, José

(09.05.1883, Madrid, Spania - 18.10.1955, Madrid)

Filozof spaniol. A fost profesor la Universitatea din Madrid din 1911, iar în perioada 1931–1946 a locuit în străinătate. Deși influențat de neokantianism, detașarea față de această doctrină filozofică este evidentă în lucrări precum *Adam în Paradis* (Adán en el Paraíso, 1910), *Meditațiile lui Don Quijote* (Meditaciones del Quijote, 1914) și *O temă modernă* (El tema de nuestro tiempo, 1923). El considera viața individuală drept realitate fundamentală; adevărul absolut este înlocuit în filozofia sa cu percepția fiecărui individ în parte. Manifestând interes pentru problemele Spaniei, a înființat ziarele *España* (1915), *El sol* (1917) și *Revista de Occidente* (1923). Cele mai cunoscute lucrări ale sale sunt *Spania nevertebrată* (España Invertebrada, 1922) și *Revolta maselor* (La rebelión de las masas, 1929), care au prevestit Războiul Civil Spaniol. A avut o mare influență asupra renașterii culturale și literare din Spania sec. XX.

ortoclaz

Mineral din grupul feldspaților, aluminosilicat de potasiu ($KAlSi_3O_8$), prezent în rocile granitice sub formă de granule colorate. Ortoclazul este folosit la fabricarea sticlei și a ceramicii. În unele cazuri, cristalele transparente sunt considerate pietre semiprețioase. Este un mineral cu o importanță deosebită în formarea rocilor și apare mai ales în componența rocilor magmatice, a pegmatitelor și a rocilor metamorfice. Mineralele din grupul feldspaților conțin sodiu, potasiu și aluminosilicați de calciu, fiecare feldspat putând fi clasificat din punct de vedere chimic în funcție de procentajul fiecăruia dintre cei trei termeni finali (Na, K, Ca). Ortoclazul este termenul final cu cel mai ridicat conținut de potasiu din seria feldspaților. Microclinul este o formă structurală de temperatură scăzută, dar cu o compoziție chimică asemănătoare cu a ortoclazului.

ortoclaz (*feldspat potasic*) din Serra de Peneda, Portugalia

EMIL JAVORSKY/EB INC.

ortodoxism
sau **Biserica Ortodoxă de Răsărit**

Una dintre cele trei mari ramuri ale credinței creștine. Majoritatea adepților săi trăiesc în Grecia, Rusia, Balcani, Ucraina și Orientul Mijlociu, dar și în America de Nord și Australia. Conducătorul simbolic al ortodoxismului este patriarhul ecumenic al Constantinopolului (Istanbul), dar numeroasele sale biserici teritoriale (inclusiv marea Biserică Ortodoxă Rusă, Biserica Ortodoxă Greacă, Biserica Ortodoxă Română etc.) sunt conduse autonom, de arhiepiscopi sau de mitropoliți, care trebuie să fie celibatari sau văduvi, chiar dacă ordinele preoțești inferioare se pot căsători. Ortodoxismul se mândrește și cu o puternică tradiție monahală. Ruperea bisericilor răsăritene de ramura occidentală, latină, a început odată cu împărțirea în două a Imperiului Roman, în perioada domniei lui Constantin I. Ruptura oficială a avut loc în 1054 (*vezi* Marea Schismă). Din punctul de vedere al doctrinei, ortodoxia diferă de romano-catolicism prin aceea că nu acceptă primatul papei și nici partea din crezul occidental care afirmă că Sfântul Duh purcede atât din Dumnezeu Tatăl, cât și din Fiul (Iisus). Biserica Ortodoxă acceptă hotărârile celor șapte concilii ecumenice, precum și unele dintre cele ulterioare. Continuă să creadă în cele șapte taine și are un serviciu divin bogat atât din punct de vedere spiritual, cât și teologic. La începutul sec. XXI, ortodoxismul avea peste 200 de milioane de credincioși în toată lumea.

ortogonalitate

În matematică, proprietate similară cu perpendicularitatea, atunci când se aplică vectorilor, dar care se folosește mai ales în cazul funcțiilor. Două elemente din spațiul produsului intern sunt perpendiculare atunci când produsul lor intern (pentru vectori, produs scalar; *vezi* operații cu vectori, pentru funcții, integrale) este zero. Un set de vectori sau funcții ortogonale poate servi ca bază pentru spațiul produsului intern, adică fiecare element al spațiului poate fi alcătuit dintr-o combinație liniară (*vezi* transformare liniară) a elementelor unui astfel de set.

Orton, Joe *născut* John Kingsley

(01.01.1933, Leicester, Leicestershire, Anglia - 09.08.1967, Londra)

Dramaturg britanic. A debutat ca actor, dar pentru că nu a avut succes, și-a îndreptat atenția către scris. Succesul a venit în 1964, odată cu difuzarea la BBC a piesei radiofonice *Banditul de pe scări* (The Ruffian on the Stair). Cele trei comedii *Amuzându-l pe domnul Sloane* (Entertaining Mr. Sloane, 1964), *Jaf* (Loot, 1965) și *Ce a văzut majordomul* (What the Butler Saw, montată postum în 1969) au scandalizat publicul prin analiza realistă a corupției morale, a violenței și a libidoului fără margini. Cariera lui Orton s-a încheiat brusc, el fiind omorât chiar de către K.L. Halliwell, partenerul său de viață, care apoi s-a sinucis.

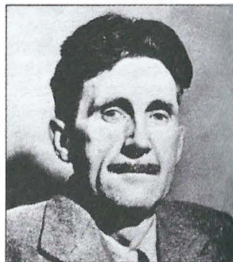
ortopedie *sau* chirurgie ortopedică

Specializare medicală care se ocupă cu scheletul și structurile asociate. Ortopezii tratează fracturi, întinderi musculare, rupturi de ligamente și tendoane, precum și alte leziuni. De asemenea, tratează și deformările dobândite sau congenitale ale scheletului și efectele unor boli degenerative precum osteoartrita. Inițial, se foloseau atelele și bretelele fixe, dar în prezent se utilizează tijele, grefele osoase, protezele (*vezi* proteză), încălțămintea specială și bretelele, pentru a crește gradul de mobilitate. Ortopedia recurge la tehnicile fizioterapiei și ale medicinei recuperatorii și la alte terapii ocupaționale, în afara metodelor medicale și chirurgicale tradiționale.

Orwell, George
pseudonimul lui **Eric Arthur Blair**

(1903, Motihari, Bengal, India - 21.01.1950, Londra, Anglia)

Romancier, eseist și critic britanic. După ce a refuzat o bursă universitară, Orwell a plecat în Birmania pentru a se înrola în poliția imperială indiană în perioada 1922–1927, experiență care l-a transformat într-un rebel politic și literar. Reîntors în Europa, a trăit într-o sărăcie autoimpusă, culegând material pentru cartea *Viață de câine la Paris și la Londra* (Down and Out in Paris and London, 1933). Tot în aceeași perioadă a îmbrățișat idealurile socialiste. A plecat în Spania ca reporter în Războiul Civil Spaniol și s-a alăturat forțelor republicane. Experiența războiului i-a inspirat ura împotriva comuniștilor, motiv pentru care mai târziu a oferit serviciilor de informații britanice liste cuprinzând numele altor membri comuniști englezi. Clipele trăite pe front sunt prezentate în *Omagiu Cataloniei*

George Orwell

BBC, COPYRIGHT

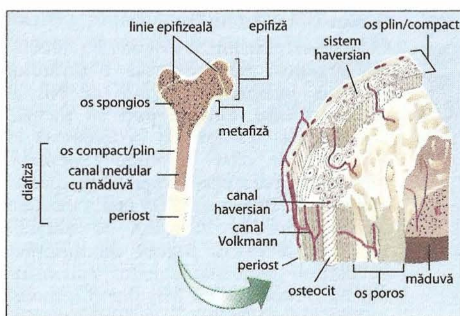
(Homage to Catalonia, 1938). Romanele sale portretizează indivizi solitari, cu trăiri emoționale intense, aflați în contradicție cu un mediu social opresiv și corupt. Cele mai cunoscute opere semnate de Orwell sunt fabula satirică *Ferma animalelor* (Animal Farm, 1945) și romanul politic *1984* (1949), care oferă o perspectivă distopică asupra totalitarismului. De o mare apreciere se bucură și eseurile sale. A murit de tuberculoză.

orz

Cereală din genul *Hordeum*, familia *Gramineae*, și bobul acesteia. Cele trei specii cultivate sunt *Hordeum vulgare, H. distichum* și *H. irregulare*. Orzul se adaptează la orice tip de climă mai ușor decât celelalte cereale. Aproape jumătate din recolta mondială este folosită ca furaj, restul fiind folosit de oameni ca hrană și malț. Cele mai multe mărci de bere se fac din malț de orz, care se mai folosește și pentru băuturile distilate (*vezi* malț). Orzul are o aromă asemănătoare nucii și o mare concentrație de hidrați de carbon, cu cantități mici de proteine, calciu și fosfor. Făina de orz se folosește pentru a face pâine nedospită și păsat. Semințele de orz, foarte folosite în anumite zone ale lumii, se pot adăuga la supe.

os

Țesut conjunctiv rigid al vertebratelor, alcătuit din celule aflate într-o matrice dură. Oasele alcătuiesc cadrul de sprijin al corpului, asigură punctele de prindere ale mușchilor, pentru a se putea realiza mișcarea corpului, și protejează organele interne. Ele sunt locul de formare a celulelor sângelui (*vezi* măduvă osoasă) și conțin aproape 99% din cantitatea de calciu necesară diverselor procese anatomice. Osul este alcătuit dintr-o matrice de calciu, fosfați, cristale de carbon și fibre de colagen, care îi asigură forță și elasticitate, precum și din celule osoase (mai puțin de 5% din volumul său). Un strat compact de os învelește o zonă centrală de os spongios, cu excepția cavității măduvei. Oasele nu cresc prin diviziune celulară; în schimb, diferite tipuri de celule osoase generează matricea osului, o rup și o mențin. Osul este remodelat prin acest proces, care îl întărește în zonele unde este realizată cea mai mare presiune, permițând vindecarea fracturilor și ajutând la reglarea nivelului de calciu din fluidele corpului (*vezi* lipsă/carență de calciu). Același proces conduce la atrofierea oaselor, dacă membrele sunt multă vreme imobilizate. Bolile oaselor sunt artrita reumatoidă, osteoartrita, rahitismul, osteoporoza și tumorile. Oasele se pot fractura brusc sau în timp, cum se întâmplă în cazul fracturilor cauzate de presiunea exercitată pe un anumit punct, pe o perioadă mai mare de timp.

Structura internă a unui os uman lung, cu secțiunea transversală a interiorului său mărită. Regiunea centrală tubulară a osului, numită diafiză, se lățește în exterior spre extemități, formând metafiza, cu un interior spongios abundent. La extremitatea osului se află epifiza, care la tineri este separată de metafiză printr-un disc cartilaginos (cartilaj de creștere). Periostul este o membrană conjunctiv-fibroasă care acoperă suprafața exterioară a osului. Sistemul haversian, constând în substanțe anorganice dispuse în inele concentrice în jurul canalelor Havers, furnizează osului compact suportul structural și contribuie la metabolismul celulelor osoase. Osteocitele (celule osoase mature) se găsesc în mici cavități între inelele concentrice. Canalele conțin capilare care aduc fibrelor oxigen și nutrienți și elimină reziduurile. Sistemele lamelare (fundamentale) sunt lipsite de canale Havers. În ele se găsesc niște canale mult mai fine, cu direcție oblică față de axul diafizei, numite canale Volkmann.

osage

Amerindieni din America de Nord, din familia indienilor vorbitori de limbi sioux, care trăiau pe platourile Piedmont și Ozark, în preriile din V statului Missouri și SE statului Kansas. Se ocupau în special cu agricultura și vânătoarea de bizoni. Satele lor erau alcătuite din case lungi, iar corturile *(tepee)* erau folosite în timpul sezonului de vânătoare. În cadrul ceremoniilor religioase, clanurile erau împărțite în grupuri simbolice reprezentând cerul și pământul. La sfârșitul sec. XIX, populația osage a fost mutată într-o rezervație din Oklahoma. În urma descoperirii zăcămintelor de petrol în regiune, membrii tribului au devenit niște oameni foarte prosperi. În prezent, numărul lor se ridică la 8 000.

Osage

Râu din V statului Missouri. Format prin confluența râurilor Marais des Cygnes și Micul Osage, are o lungime de 800 km și este cel mai mare afluent al râului Missouri. Curge către E și NE, traversând lacul din Munții Ozark, și intră pe teritoriul statului Missouri prin regiunea de E a orașului Jefferson, Montana.

Osaka *în Antichitate* Naniwa

Oraș și port maritim, 2 598 589 loc. (2000), din regiunea central-sudică a ținutului Honshū, Japonia, pe țărmul de NE al golfului Osaka. Oraș și port cu tradiție, Osaka a fost transformat în fortăreață în sec. XVI, de către Toyotomi Hideyoshi. A fost principalul oraș comercial al Japoniei în perioada medievală și cel mai important centru industrial începând cu sfârșitul sec. XIX. A suferit pagube semnificative în timpul bombardamentelor americane din Al Doilea Război Mondial. Cunoscut cândva pentru bogata sa industrie textilă, Osaka este în prezent un important centru financiar, cu numeroase ramuri ale industriei grele: industria constructoare de mașini, industria chimică, industria fierului și a oțelului. Alături de Kyoto și Kobe este a doua mare aglomerare urbană și industrială din Japonia. Este, de asemenea, un centru cultural și educațional de vază, aici existând câteva universități și teatre.

Osborne, John (James)

(12.12.1929, Londra, Anglia - 24.12.1994, Shropshire)

Dramaturg englez. Și-a început cariera ca actor și a scris prima piesă, *Răul din el* (The Devil Inside Him, 1950), împreună cu Stella Linden. Drama *Privește înapoi cu mânie* (Look Back in Anger, 1956, ecranizată în 1959) a deschis seria unor piese profund realiste, pline de vigoare, despre viața clasei muncitoare britanice. Osborne a devenit astfel primul reprezentant al curentului „Tinerii Furioși" din perioada postbelică. Următoarea sa piesă, *Cabotinul* (The Entertainer, 1957, ecranizată în 1960), istoria unui actor ratat de musical, a fost comandată de actorul Laurence Olivier, care a interpretat rolul principal atât pe scenă cât și pe ecran. A semnat scenariul producției *Tom Jones* (1963, Premiul Oscar). Printre ultimele sale piese se numără *Luther* (1961) și *Probe inadmisibile* (Inadmissible Evidence, 1964).

John Osborne

UPI/BETTMANN NEWSPHOTOS

oscă, limba ~

Limbă italică vorbită în trecut în S și centrul Italiei, înrudită cu limba umbriană și mai vag cu latina. Era, probabil, limba maternă a samniților, care locuiau în regiunea muntoasă centrală a Italiei. Osca a fost treptat înlocuită cu latina și se pare că a dispărut până la sfârșitul sec. I d.Hr. Atestările lingvistice referitoare la oscă sunt reprezentate de cele 250 de inscripții scrise în alfabet latin colonial, alfabet grec și un alfabet creat după modelul celui etrusc.

Oscar, Premiile ~ *sau* Premiile Academiei

Premii anuale de merit oferite de Academia de Artă și Știință Cinematografică a SUA. Academia a fost fondată în 1927, de Louis B. Mayer și de alții, pentru a ridica standardele producției de film, iar primele premii au fost oferite în 1929. Premiile Oscar (o poreclă, în fapt) recunosc excelența în actorie, regie, scenariu și alte activități legate de producția de film.

Osceola

(1804, Georgia, SUA - 30.01.1838, Carolina de Sud)

Șef indian din tribul seminole care s-a remarcat în timpul celui de-al doilea război seminol. Conflictul a debutat în 1835, atunci când guvernul SUA a încercat să-i mute cu forța pe amerindienii seminole de pe teritoriile lor din Florida pe un teritoriu din V fluviului Mississippi. Osceola și aliații săi au recurs la tactici de gherilă și au forțat astfel încheierea unui armistițiu. În timpul negocierilor, Osceola a fost arestat și transferat într-un fort militar din Charleston, Carolina de Sud, unde a și murit.

Osceola, litografie de George Catlin, 1838

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

oscilator

Dispozitiv mecanic sau electronic care produce o mișcare periodică oscilatorie. Un pendul este un oscilator mecanic simplu care se balansează cu o amplitudine constantă, solicitând un supliment de energie pentru fiecare oscilație, pentru a compensa energia pierdută din cauza rezistenței aerului sau a forței de frecare. La oscilatoarele electronice, perioada de oscilație a electronilor este constantă, dar și în acest caz este nevoie de energie suplimentară pentru a înlocui energia pierdută. Oscilatoarele electronice sunt folosite pentru a genera curent alternativ și curent de înaltă frecvență pentru undele

radio, făcând parte dintr-o mare varietate de echipamente electronice.

oscilaţie

Mişcare oscilatorie periodică (*vezi* mişcare periodică) a unui corp, a particulelor unui corp sau ale unui mediu elastic. Este rezultatul deplasării unui obiect din starea de echilibru, urmat de răspunsul forţelor care tind să restabilească echilibrul. Oscilaţiile libere se întâlnesc când sistemul este scos din echilibru şi i se permite să se mişte fără restricţii, ca o greutate suspendată de un arc, trasă în jos şi lăsată liber. Oscilaţiile întreţinute se întâlnesc atunci când sistemul este acţionat continuu, ca un scrânciob împins la fiecare balans. Deoarece toate sistemele sunt supuse frecării, ele sunt supuse şi amortizării. De exemplu, oscilaţiile libere ale unui arc se vor amortiza, până când sistemul se opreşte. *Vezi şi* rezonanţă.

osciloscop *sau* osciloscop catodic

Dispozitiv electronic folosit pentru a surprinde pe un monitor anumite imagini care nu sunt altceva decât reprezentările grafice ale semnalelor electrice. Timpul este plasat, în general, pe axa orizontală, iar pe axa verticală se află funcţia tensiunii generate de semnalul de intrare în osciloscop. Pot fi indicate simultan două sau chiar mai multe semnale. Deoarece aproape fiecare fenomen fizic poate fi convertit în tensiunea electrică corespunzătoare, osciloscoapele au diverse utilizări comerciale şi ştiinţifice în domenii precum cercetarea acustică, ingineria producţiei televizate şi designul electronic.

Osea

(sec. VIII î.Hr.)

Primul dintre cei 12 profeţi minori din Vechiul Testament, autorul tradiţional al *Cărţii lui Osea*. (În canonul evreiesc, profeţia sa face parte dintr-o carte mai mare, *Cei doisprezece apostoli*.) A început să profeţească în timpul domniei lui Ieroboam II şi a continuat până aproape de prăbuşirea regatului de N al Israelului, în 721 î.Hr. Cartea este o alegorie în care profetul este prezentat ca un om căsătorit cu o prostituată sau cu o femeie adulteră. Această relaţie dificilă simbolizează trădarea lui Dumnezeu de către Israel, care s-a purtat ca o prostituată, cochetând cu religia canaaneenilor.

Oshogbo

Oraş, 476 800 loc. (1996), din Nigeria. Este situat la NE de Ibadan şi se întinde de-a lungul râului Oshun. Primii locuitori au fost triburile Ilesha din Ibokun. A fost un oraş mic până la începutul sec. XIX, când în zonă au migrat foarte mulţi membri ai populaţiei yoruba, care se retrăgeau din calea cuceritorilor fulani. În 1840, regiunea a fost scena unei lupte câştigate de locuitorii din Ibadan, eveniment care a constituit un moment decisiv în războaiele yoruba–fulbe. În 1976, oraşul a fost anexat statului Oyo, devenind capitala statului Osun, înfiinţat în 1991. Este un centru comercial de desfacere a produselor din industria uleiului de cocos şi de palmier. Alte ocupaţii locale sunt ţesutul şi vopsitul pânzei de bumbac şi cultivarea tutunului.

Osiris

În mitologia egipteană, zeu al morţilor. Conform legendei, a fost ucis de zeul Seth. Acesta i-a tăiat corpul în bucăţi şi le-a împrăştiat pe întregul teritoriul Egiptului. Zeiţa Isis, soţia lui, împreună cu sora sa, Neftis, au găsit toate bucăţile şi l-au readus la viaţă pe Osiris, acesta devenind stăpânul lumii de dincolo. Isis şi Osiris i-au dat naştere lui Horus. Egiptenii credeau că, la moartea sa, orice rege devenea Osiris, deci căpăta statut divin, în timp ce noul rege era identificat cu Horus. Osiris întruchipa şi energia vitală. În oraşele de pe teritoriul Egiptului se organizau festivaluri anuale care celebrau moartea şi învierea lui Osiris.

Osler, William *ulterior* Sir William

(12.07.1849, Bond Head, Ontario, Canada – 29.12.1919, Oxford, Oxfordshire, Anglia)

Medic şi profesor canadian. A fost primul care a identificat prezenţa trombocitelor în sânge (1873). A predat la Facultatea de Medicină din cadrul Universităţii McGill (1875–1884) şi, mai târziu, la noua şcoală medicală a Universităţii Johns Hopkins (1889–1905). Aici a revoluţionat metodele de predare în medicină. Studenţii examinau pacienţii în spitale, analizând apoi cazurile în laborator. Specialiştii susţineau conferinţe publice pentru pacienţi şi studenţi. Lucrarea lui Osler, *Principii şi practica în medicină* (Principles and Practice of Medicine, 1892), a devenit cel mai important manual de medicină al timpului său. A colaborat la fondarea a două asociaţii ale medicilor şi a

BIBLIOTECA OSLER, UNIVERSITATEA MCGILL, MONTRÉAL

William Osler examinând un pacient, pe când era profesor de medicină la Universitatea Johns Hopkins, 1888–1904

înființat revista *Quarterly Journal of Medicine*. Unele afecțiuni cardiace sunt însoțite de apariția nodulilor Osler la nivelul mâinilor. Alte două boli ale sângelui îi poartă numele.

Oslo *anterior (1624-1925)* Christiania *sau* Kristiania

Oraș, 512 589 loc. (2002), capitala Norvegiei. Este situat la capătul de N al fiordului Oslo și constituie o unitate administrativă separată. A fost înființat de regele Harald III Sigurdsson în jurul anului 1050. Haakon V a construit fortăreața de la Akershus în cca 1300. După distrugerea acesteia în incendiul din 1624, regele Christian II al Danemarcii și al Norvegiei a construit un oraș nou, pe care l-a numit Christiania. S-a dezvoltat mai ales în sec. XIX, în parte datorită faptului că s-a unit cu orașele din vecinătate, eclipsând astfel Bergen, considerat până atunci cel mai important oraș al Norvegiei. A primit numele de Oslo în 1925 și s-a dezvoltat rapid după Al Doilea Război Mondial. Este principalul centru național comercial, industrial și al transporturilor, portul său fiind cel mai mare și mai aglomerat din Norvegia.

osmoză

Trecere spontană sau difuziune a apei sau a altui solvent printr-o membrană semipermeabilă. Dacă o soluție este separată de un solvent aflat în stare pură printr-o membrană permeabilă pentru solvent, dar nu și pentru substanța dizolvată, aceasta va manifesta tendința de a deveni din ce în ce mai diluată, absorbind solventul prin membrană. Presiunea produsă de trecerea solventului prin membrană se numește presiune osmotică.

Osroene *sau* Osrhoene

Regat antic din NV Mesopotamiei. Situat între Tigru și Eufrat, se întindea pe granița actuală dintre Turcia și Siria, având capitala la Edessa. Fondat către anul 136 î.Hr., a controlat rutele strategice comerciale și militare între sec. I î.Hr.–II d.Hr. S-a aliat, în perioade diferite, atât cu Partia, cât și cu Roma. În 216 d.Hr., regatul a fost desființat de împăratul roman Caracalla. Între sec. IV–VII d.Hr. a fost scena războaielor dintre Bizanț și Persia. În perioada dominației arabe a devenit centrul opoziției față de elenism și centru al literaturii și educației siriene caldeene. A capitulat în fața musulmanilor în 638 d.Hr.

Osservattore Romano, L' ~

Cotidian publicat la Vatican, unul dintre cele mai importante ziare din Italia și oficial al Sfântului Scaun. Fondat în 1861, a fost subvenționat de Vatican încă de la primele apariții, fiind cumpărat în 1890 de papa Leon XIII. Oferă informații despre activitatea papei și publică predicile acestuia. De asemenea, semnalează și comentează evenimente politice, analizează știrile publicate și indică implicațiile religioase și morale ale unor evenimente, mișcări și instituții.

Ossian *în gaelică* Oisín

Poet și războinic irlandez din Ciclul Fenian. Numele său a devenit cunoscut în întreaga Europă în perioada 1762–1763, când poetul scoțian James Macpherson (1736–1796) a publicat poemele epice *Fingal* și *Temora*, pe care le-a prezentat drept traduceri ale operelor poetului Ossian din sec. III d.Hr. Poemele s-au bucurat de un succes imens și au exercitat o mare influență în perioada romantică. Paternitatea operei a fost pusă la îndoială de Samuel Johnson (1775), care a demonstrat că poemele fuseseră scrise, în cea mai mare parte, de Macpherson însuși.

Ossory

Regat antic din Irlanda. A devenit stat semiindependent prin sec. I d.Hr., în timpul domniei lui Leinster. În sec. IX d.Hr., regele său, Cerball, s-a aliat cu vikingii. Descendenții săi irlandezi au fost cunoscuți sub numele de Fitzpatrick. Teritoriul actual al diocezei Ossory, cu reședința episcopală la Kilkenny, are aproape aceeași suprafață ca și statul antic.

Ostade, Adriaen van

(10.12.1610, Haarlem, Provinciile Unite ale Țărilor de Jos - 02.05.1685, Haarlem)

Pictor și gravor olandez. Cunoscut pentru picturile sale care surprind scene din viața rurală, Ostade a abordat și subiecte religioase, portrete și peisaje. Stilul său a fost influențat în special de pictorul Adriaen Brouwer. Ca și Brouwer, era atras de scene precum încăierările din cârciumi, fundalul fiind, de obicei, un interior slab luminat, ca în lucrarea *Țărani cheflii într-un interior* (cca 1638). Avea o tehnică viguroasă și folosea o paletă de culori închise. După ce în 1640 a adoptat o paletă cromatică mai deschisă, personajele sale au devenit mai puțin triviale, iar începând cu 1650 a pictat doar personaje în natură.

Ostende, manifestul de la ~

(1854)

Document secret redactat de diplomații americani la Ostende, Belgia, în vederea elaborării unui plan de a obține Cuba de la spanioli. La indicațiile secretarului de

stat american William Marcy, trei diplomaţi americani, ambasadorul SUA în Marea Britanie, James Buchanan, ambasadorul SUA în Franţa, John Y. Mason, şi ambasadorul SUA în Spania, Pierre Soulé, au elaborat un plan de răscumpărare sau preluare forţată a Cubei de SUA. Publicarea acestui document agresiv, precum şi pledoaria lui Soulé pentru sclavie l-au determinat pe Marcy să denunţe manifestul.

osteoartrită

Cea mai frecventă boală a articulaţiilor, care afectează peste 80% dintre persoanele cu vârste de peste 70 de ani. Nu implică întotdeauna un proces inflamator şi, cel puţin în fază incipientă, nu prezintă nici un simptom. Cartilajul suferă modificări degenerative şi este înlocuit de un ţesut osos, modificând suprafaţa articulaţiilor şi provocând dureri, rigiditate, mişcări îngreunate, în special în cazul articulaţiilor care susţin greutăţi (vertebre, genunchi, şolduri). Tratamentul constă în administrare de analgezice, odihnă, scădere în greutate, administrare de corticosteroizi şi/sau medicină fizică şi recuperatorie sau exerciţii fizice. Uneori se impune folosirea unor proteze de şold sau genunchi ori îndepărtarea ţesuturilor afectate pe cale chirurgicală.

osteogeneză imperfectă

Afecţiune ereditară a ţesuturilor, în care oasele sunt foarte fragile. Există câteva forme care reflectă, probabil, diferite faze ale aceleiaşi boli. În cazul în care nu se nasc morţi, nou-născuţii cu osteogeneză imperfectă congenitală prezintă fracturi care duc la infirmităţi grave. Aceşti copii nu ajung la maturitate decât în cazuri rare. Persoanele cu osteogeneză imperfectă tardivă sunt sănătoase la naştere, dar fracturarea oaselor are loc cu o frecvenţă mai mare. În cazul sindromului van der Hoeve, sclerele sunt albăstrui, iar deformaţiile oaselor craniului produc surditate. De asemenea, acest sindrom se caracterizează şi prin apariţia de articulaţii duble şi piele anormal de subţire.

osteopatie

Boală a sistemului osos. Apariţia acestei afecţiuni a dus la dezvoltarea unei profesiuni în domeniul medical, iniţiată de medicul american Andrew Taylor (1828–1917) ca reacţie la medicamentele şi tehnicile chirurgicale primitive folosite în sec. XIX. Profesia pune accentul pe relaţia dintre sistemul muscular şi cel osos şi funcţiile organelor interne. Medicii osteopaţi învaţă să recunoască şi să corecteze afecţiunile structurale prin manipulare şi alte terapii şi obţin o diplomă de doctor în osteopatie. Clinicile de osteopatie oferă îngrijire medicală generală sau specializată, inclusiv primul ajutor în cazuri de maternitate sau urgenţă.

osteoporoză

Pierdere generalizată de masă osoasă care cauzează fragilitatea scheletului. În jurul vârstei de 40 de ani, rata resorbţiei osoase la oameni începe să depăşească rata formării oaselor. Femeile suferă o pierdere accelerată a masei osoase după instalarea menopauzei. Atunci când cantitatea ţesutului osos scade sub un anumit nivel, se produc fracturi, însoţite sau nu de infirmităţi. Prevenirea osteoporozei începe din tinereţe, atunci când se formează masa osoasă, printr-un consum corespunzător de calciu şi trebuie să continue apoi pe parcursul întregii vieţi. Exerciţiile cu greutăţi şi administrarea de vitamine sunt importante la orice vârstă. La femei, terapia hormonală este o metodă eficientă în prevenirea osteoporozei, deoarece deficienţa de estrogen este o cauză majoră a pierderii accelerate de masă osoasă. Biofosfaţii încetinesc resorbţia oaselor şi împiedică pierderea masei osoase la pacienţii care nu suferă încă de osteoporoză.

Ostia

Oraş antic roman. Situat iniţial la gura fluviului Tibru, se află astăzi la cca 6 km în amonte. Staţiunea maritimă modernă din Ostia este amplasată în apropierea oraşului vechi. A fost înfiinţat, probabil, în sec. IV î.Hr. şi s-a dezvoltat ca staţiune navală, port şi centru al comerţului cu cereale. În sec. II d.Hr., când număra o populaţie de 50 000 de locuitori, a atins apogeul. A suferit pagube serioase din cauza declinului economiei romane din sec. III d.Hr. şi a invaziilor barbare din sec. V d.Hr. Vestigiile romane au furnizat materiale de construcţie în perioada medievală şi marmură în epoca Renaşterii. Săpăturile arheologice au început în sec. XIX, în prezent două treimi din oraşul roman fiind scoase la vedere.

Ostpolitik

(*în germană*, politică răsăriteană)

Politică externă vest-germană implementată la sfârşitul anilor 1960. Iniţiată de Willy Brandt pe când ocupa funcţia de prim-ministru şi, mai apoi, de cancelar, era o politică de destindere faţă de ţările din blocul sovietic. Recunoştea validitatea guvernului est-german şi asigura extinderea relaţiilor comerciale cu alte ţări din blocul sovietic. În 1970 au fost semnate tratate

cu Uniunea Sovietică, prin care se renunța la utilizarea forței în relațiile dintre cele două țări. Tratatul cu Polonia recunoștea pierderile teritoriale suferite de Germania de V în 1945, la E Liniei Oder–Neisse. Politica a fost continuată de cancelarul Helmut Schmidt.

Ostrava

Oraș, 319 293 loc. (2001), din NE Republicii Cehe, la confluența râurilor Opava și Odra, în apropierea trecătoarei Moravia. Inițial a fost o fortăreață, înființată în 1267 de Bruno, episcop de Olomouc, pentru a apăra intrarea dinspre N a regiunii Moravia. Castelul a fost dărâmat în 1495. Printre clădirile istorice se remarcă o biserică din sec. XIII.

ostrogoți

Ramură a goților (ostrogot, got din răsărit). Aceștia au fondat un imperiu la N Mării Negre în sec. III d.Hr. și au înființat un regat în Italia la sfârșitul sec. V d.Hr. În perioada de maximă înflorire, în sec. IV d.Hr., Imperiul Ostrogot se întindea de la Don la Nistru (pe teritoriul actualei Ucraine) și de la Marea Neagră până în S Belarus. După cucerirea lor de către huni (cca 370 d.Hr.), unele triburi ostrogote s-au stabilit de-a lungul Dunării (cca 450 d.Hr.). La căderea Imperiului Hun (455 d.Hr.), ostrogoții au invadat Italia sub conducerea lui Teodoric, acesta autoproclamându-se împărat (493 d.Hr.). Teodoric a păstrat relații bune cu populațiile din zonă și cu aristocrația, pe toată perioada domniei, și a promovat revitalizarea culturală. Tulburările din Italia după moartea lui Teodoric i-au oferit șansa lui Iustinian I al Bizanțului să invadeze peninsula. Războiul care a urmat a durat aproape 20 de ani și a pus capăt existenței ostrogoților ca națiune.

Ostrovski, Aleksandr (Nikolaevici)

(12.04.1823, Moscova, Rusia – 14.06.1886, Șcelikovo)

Dramaturg rus. Cea de-a doua piesă a sa, *Falitul* (Bankrut, 1850), a dezvăluit un caz de fals faliment, motiv pentru care a fost concediat din serviciu. Piesele de mai târziu au avut în centru personaje inspirate din clasa negustorilor ruși; printre acestea se numără comediile *Sărăcia nu este o rușine* (1853), *Furtuna* (Groza, 1859) și feeria folclorică *Fata zăpezii* (Snegúrocika, 1873). Cea din urmă a fost adaptată pentru operă de Nikolai Rimski-Korsakov. Cu cele 47 de piese, Ostrovski a creat un repertoriu național rus. Este considerat cel mai de seamă reprezentant al perioadei realiste ruse.

Ostwald, (Friedrich) Wilhelm

(02.09.1853, Riga, Letonia – 04.04.1932, Leipzig, Germania)

Chimist și fizician german de origine rusă. A emigrat în Germania în 1887. A scris *Manualul de chimie generală* (2 vol., 1885–1887), care s-a bucurat de o mare apreciere în epocă. În 1887, împreună cu Jacobus H. van't Hoff, a înființat publicația *Zeitschrift für physikalische Chemie*, care a fost mulți ani cea mai importantă revistă în domeniu. Activitatea sa la Universitatea din Leipzig (1887–1906) a consacrat această instituție drept o școală importantă în domeniul chimiei fizice. În 1888 a descoperit legea diluției unui electrolit. În 1894 a dat prima definiție modernă a unui catalizator, iar în 1909 a primit Premiul Nobel pentru activitatea din domeniul catalizării. Procedeul său de conversie a amoniacului în acid azotic s-a dovedit a avea o mare importanță industrială. Este considerat unul dintre fondatorii chimiei fizice.

O'Sullivan, Timothy H.

(1840, New York, New York, SUA – 14.01.1882, Staten Island)

Fotograf american. A deprins tainele artei fotografice în studioul lui Mathew B. Brady. În timpul Războiului Civil American a făcut parte din echipa de fotografi trimiși de Brady pe front. Cea mai cunoscută fotografie a sa este *Harvest of Death* (1863), care surprinde trupele Confederației ucise la Gettysburg. A luat parte la expediția din Panama și la expedițiile din V și SV SUA, fiind numit fotograf-șef în cadrul Ministerului de Finanțe în 1880.

O Sută de Zile *în franceză* Cent Jours

(1815)

În istoria Franței, perioadă dintre sosirea lui Napoleon la Paris, după ce a fugit din exilul de pe Elba, și întoarcerea lui Ludovic XVIII la Paris. Napoleon a pus piciorul pe pământul francez pe 1 martie și a ajuns la Paris pe 20 martie. Austria, Anglia, Prusia și Rusia au încheiat rapid o alianță împotriva lui Napoleon și au inițiat o serie de mișcări militare care au dus la Bătălia de la Waterloo. La data de 22 iunie, Napoleon a abdicat a doua oară și a fost trimis pe insula Sf. Elena; Ludovic a revenit la Paris pe 8 iulie.

Oswald, Lee Harvey

(18.10.1939, New Orleans, SUA – 24.11.1963, Dallas, Texas)

Asasin al președintelui John F. Kennedy. A fost soldat în infanteria marinei, SUA, în perioada 1956–1959. Deoarece

adoptase ideile socialiste sovietice, a emigrat în Uniunea Sovietică și a încercat, fără succes, să devină cetățean rus. S-a întors în SUA în 1962 împreună cu fiica și soția sa, rusoaică, fără a exprima, însă, idei politice radicale. În aprilie 1963 a încercat să-l împuște pe Edwin Walker, un general în rezervă cu orientare de dreapta. În octombrie s-a angajat la Depozitul de carte școlară din Dallas, Texas. Se presupune că, pe 22 noiembrie, de la fereastra etajului șase al clădirii, a tras trei focuri, ucigându-l pe Kennedy și rănindu-l pe guvernatorul John B. Connally. Imediat după aceea a ucis un paznic care îl reținuse, dar în scurt timp a fost prins și încătușat. Pe 24 noiembrie, în timp ce era transferat într-un birou de interogatoriu, a fost împușcat mortal de Jack Ruby, proprietarul unui club de noapte.

Otis, Harrison Gray

(08.10.1765, Boston, Massachusetts, SUA - 28.10.1848, Boston, Massachusetts)

Om politic american. Nepot al lui James Otis, a fost avocat și a lucrat în administrația statului Massachusetts (1796-1797, 1802–1805), în Camera Reprezentanților (1797–1801), în Senatul statului (1805-1813, 1814–1817), în Senatul SUA (1817-1822) și a fost primar al orașului Boston (1829–1832). Cu convingeri federaliste, s-a opus Războiului din 1812 și a fost unul dintre liderii Convenției de la Hartford.

Otis, James

(05.02.1725, West Barnstable, Massachusetts - 23.05.1783, Andover, Massachusetts)

Om politic și revoluționar american. A combătut Ordonanțele de asistență (1761) impuse de către englezi în fața Curții Coloniale. El afirma că „impozitarea cetățenilor fără ca aceștia să fie reprezentați în guvern este tiranie". A făcut parte din administrația provinciei (1761–1769) și, alături de Samuel Adams, s-a opus Legii timbrului. A scris pamflete politice susținând cauza coloniștilor, printre care și *Drepturile exprimate și dovedite ale coloniilor britanice* (The Rights of the British Colonies Asserted and Proved, 1764). În 1769 a rămas cu traumatisme psihice în urma unei lovituri primite în cap într-o încăierare cu un ofițer englez.

otită

Inflamare a urechii. Otita externă, provocată de o bacterie, este, de fapt, dermatita canalului auditiv și, uneori, a urechii externe. Poate fi însoțită de secreții, durere, febră și hipoacuzie temporară. Otita medie este produsă de alergii sau infecții virale sau bacteriene ale urechii medii. Forma produsă de bacterii poate fi acută (este însoțită de dureri, febră, puroi și necesită un tratament pe bază de antibiotice) sau cronică. Dacă afectează osul (mastoidită) se impune intervenția chirurgicală. Otita localizată în urechea internă (labirintită) poate apărea ca urmare a unei infecții respiratorii, a sifilisului sau a unei otite medii. Simptomele sunt vertij, vomă și hipoacuzie. Bolnavul se recuperează repede dacă nu există și secreții purulente care să distrugă structura urechii interne, producând surditate permanentă.

otolaringologie *sau* otorinolaringologie

Specializare medicală care studiază și tratează afecțiunile urechii, nasului și gâtului (*vezi* laringe, faringe). Legătura dintre aceste trei structuri a devenit cunoscută la sfârșitul sec. XIX. Medicii ORL-iști folosesc otoscopul pentru a examina timpanul și laringoscopul (perfecționat în 1855) pentru a examina laringele. De asemenea, testează auzul și prescriu aparate auditive. Microscopul chirurgical (perfecționat în 1921) și endoscopia flexibilă permit efectuarea de intervenții la nivelul structurilor interne.

Otoman, Imperiul ~

Imperiu fondat de turci, cu centrul în Asia Mică. Denumirea provine de la prințul musulman Osman I (1259–1326), din Bithynia. Acesta a cucerit ținuturile învecinate, aflate sub stăpânirea dinastiei Selgiucizilor, și și-a fondat propria dinastie în cca 1300. Oștile otomane au invadat Europa, pentru prima dată, în 1345, ajungând până în Balcani. În 1402 au fost învinse de Timur. Până în 1453 însă, Mahomed II Cuceritorul (1429–1481) a nimicit Imperiul Bizantin și a ocupat capitala acestuia, Constantinopol (Istanbul). Sub conducerea lui Selim I (1467–1520) și a fiului său, Soliman I Magnificul, imperiul a devenit cel mai mare din lume (Soliman cucerise Persia, Arabia, Ungaria și Balcanii). La începutul sec. XVI, otomanii învinseseră mamelucii din Siria și Egipt. Vasele lor, aflate sub comanda lui Barbarossa, au preluat controlul asupra unei regiuni însemnate de pe Coasta Berberă. Începând cu Selim, sultanii otomani și-au luat și titlul de calif (conducător spiritual al islamului). Puterea otomană a intrat în declin la sfârșitul sec. XVI, odată cu distrugerea flotei imperiale, în 1571, în Bătălia de la Lepanto. În 1683, armatele

otomane au asediat Viena. Înfrângerea și pierderile suferite i-au făcut să se retragă pe teritoriile ungare, în 1699. Corupția și decadența au subminat progresiv guvernul otoman. În sec. XVIII, războaiele ruso-turce, precum și conflictele cu Austria și Polonia au slăbit imperiul. În sec. XIX, acesta era numit „bolnavul Europei". O mare parte a teritoriilor sale europene au fost pierdute în războaiele balcanice (1912–1913). În Primul Război Mondial s-a aliat cu Germania. Tratatele postbelice au desființat imperiul. Sultanatul a fost abolit în 1922 de către Mustafa Kemal Atatürk, care a proclamat Republica Turcă. *Vezi și* ieniceri; turci; Junii Turci.

otomanguene, limbi ~

Familie care conține peste 20 de limbi și dialecte amerindiene întâlnite în regiunile centrale și de S din Mexic și care numără peste un milion de vorbitori. Câteva dintre aceste dialecte, cum ar fi otomi (răspândit în zona central-estică a Mexicului), chinantecano, mixtecano și zapotecano (toate vorbite în statul Oaxaca), sunt foarte diferite unele de altele și pot fi considerate ele însele familii de limbi. Caracteristicile acestor limbi le diferențiază de alte limbi amerindiene: accentul tonic joacă un rol important, morfologia este simplă, silabele pot fi închise doar de un sunet glotal, iar grupurile de consoane inițiale prezintă câteva particularități.

otomi

Populație de origine amerindiană care trăiește în regiunea platoului central din Mexic. În trecut, aceștia practicau agricultura pe terenuri defrișate, ocupându-se totodată și cu creșterea animalelor. Printre artele lor meșteșugărești se numără torsul, țesutul, olăritul și împletitul coșurilor, iar stilul vestimentar este o combinație de tradițional și modern. Compadrazgo, relația de rudenie fictivă bazată pe legătura naș–fin, are o importanță deosebită în comunitatea lor. Obligațiile ritualice stabilesc o legătură foarte strânsă între părinții și nașii copilului. Sunt practicanți romano-catolici, dar identifică majoritatea sfinților cu zeități precreștine.

O'Toole, Peter (Seamus)

(n. 02.08.1932, Connemara, ţinutul Galway, Irlanda)

Actor britanic. A studiat arta dramatică la Academia Regală de Artă Dramatică și a lucrat în marină. A debutat la Londra în 1956 și l-a interpretat pe Hamlet în producția inaugurală a Teatrului Național din 1963. În cinematografie a debutat cu filmul *Răpirea* (Kidnapped, 1960) și a devenit celebru pe plan internațional odată cu rolul din *Lawrence al Arabiei* (Lawrence of Arabia, 1962). Recunoscut pentru inteligența sa și pentru intensitatea interpretării, a abordat adesea roluri de personaje excentrice și controversate, apărând în producții cum ar fi *Becket* (1964), *Leul în iarnă* (The Lion in Winter, 1968), *Clasa conducătoare* (The Ruling Class, 1972), *Cascadorul* (The Stunt Man, 1980), *Anul meu preferat* (My Favorite Year, 1982) *Ultimul împărat* (The Last Emperor, 1987), și *Fantome* (Phantoms, 1998). Stilul său actoricesc cuprinde o gama larga de roluri, de la teatrul clasic la farsa contemporană. A primit Premiul Emmy pentru interpretarea episcopului Cauchon in miniseria de televiziune *Ioana d'Arc* (Joan of Arc, 1999).

otravă

Substanță (naturală sau sintetică) care, într-o anumită cantitate, distruge țesuturile vii, provoacă leziuni sau ucide. Otrăvurile produse de organisme vii sunt, deseori, numite toxine sau veninuri (dacă sunt produse de animale). Otrăvurile pot fi ingerate, inhalate, injectate sau absorbite prin piele. Nu au întotdeauna efect letal; unele sunt mai toxice decât altele (de ex., o cantitate infimă de cianură de potasiu poate provoca moartea, dar sarea de bucătărie trebuie luată în cantități mari, ca să aibă același efect). Otrăvirea poate fi acută (o singură doză provoacă leziuni severe) sau cronică (dozele repetate având efect cumulativ, cum ar fi în cazul carcinogenelor chimice). Efectele otrăvirii pot fi locale (iritații ale pielii, pustule, inflamații) sau sistemice (hemoragie, convulsii, vomă, diaree, desensibilizare, paralizie, stop cardio-respirator). Pesticidele folosite în agricultură sunt adesea otrăvitoare pentru om. Unele substanțe chimice industriale pot fi foarte toxice sau cancerigene. De asemenea, consumate în exces, majoritatea medicamentelor și produselor farmaceutice pot fi otrăvitoare. Cele mai multe forme de radiație pot fi toxice (*vezi* leziune provocată de radiații). *Vezi și* antidot; intoxicație cu ciuperci; otrăvire cu arsenic.

otrăţel-de-apă

Denumire comună pentru cele 120 de specii de plante carnivore terestre sau acvatice, răspândite în întreaga lume. Aparține genului *Utricularia* (familia *Lentibulariaceae*). Se caracterizează prin prezența unor săculeți pe părțile submerse ale plantei, care

capturează și digeră animalele minuscule care le ating, inclusiv larve de insecte, viermi acvatici, muște de apă și chiar pești foarte mici. O rudă apropiată a otrățelului-de-apă este o plantă carnivoră terestră (*Pinguicula*), care are 35 de specii și care capturează insectele cu ajutorul unor glande lipicioase aflate pe suprafața frunzelor.

otrăvire cu arsenic

Efecte nocive ale compușilor arsenicului (în pesticide, medicamente chimioterapeutice, vopsele) produse de expunerea îndelungată la insecticide. Sensibilitatea organismelor variază. Se presupune că arsenicul se combină cu anumite enzime, având efecte asupra metabolismului celular. Simptomele otrăvirii cu arsenic sunt greață și dureri abdominale urmate de colaps circulator. Expunerea acută la arsenic gazos produce distrugerea globulelor roșii și îmbolnăvirea rinichilor; expunerea de durată produce debilitate, probleme dermatologice, anemie și dereglări ale sistemului nervos. Diagnosticul este indicat cu precizie de urmele de arsenic din urină, din structura firelor de păr și a unghiilor. Tratamentul constă din spălături stomacale și administrarea antidotului (dimercaprolului).

ottava rima

Strofă italiană alcătuită din versuri a câte 11 silabe fiecare, cu rima abababcc. A apărut către sfârșitul sec. XIII–începutul sec. XIV și a fost impusă de Giovanni Boccaccio ca formă standard pentru poemele epice și narative. Atunci când acest tip specific de strofă a fost introdus și în limba engleză, versurile au fost scurtate la 10 silabe. Între sec. XVII–XVIII, acest gen de poezie era scris în pentametrul iambic și folosit în special pentru poemele eroice. Exemple remarcabile de ottava rima în lirica engleză sunt poemele *Beppo* (1818) și *Don Juan* (1819–1824), scrise de Byron. Printre alți scriitori care au abordat această formă lirică se numără Edmund Spenser, John Milton, John Keats, Percy B. Shelley, Robert Browning și William Butler Yeats.

Ottawa

Oraș, 774 072 loc. (2001), capitala Canadei. Este situat în SE regiunii Ontario, la confluența râurilor Ottawa, Gatineau și Rideau. Zona era locuită de amerindieni atunci când a fost explorată de Samuel de Champlain în 1613, iar râurile din vecinătate au fost folosite ca trasee de acces de către exploratori și negustori timp de două secole. Așezarea a cunoscut o dezvoltare rapidă după construirea Canalului Rideau, în 1826. Denumită la început Bytown, așezarea a fost declarată oraș în 1855. Pentru a pune capăt disputelor dintre orașele Toronto, Québec, Montréal și Kingston, în 1857 regina Victoria a declarat Ottawa capitala Canadei. Majoritatea locuitorilor lucrează în administrația federală. Aici se află și sedii ale unor asociații comerciale și financiare, precum și câteva instituții culturale și educaționale, cum ar fi Centrul Național de Artă și Galeria Națională a Canadei.

Ottawa

Râu din regiunea central-estică a Canadei, principalul afluent al fluviului St. Lawrence. Izvorăște din platoul Munților Laurențieni din V orașului Québec. Înainte de a se vărsa în fluviul St. Lawrence, la V de Montréal, se îndreaptă spre V pentru a forma granița Québec–Ontario. Parcurge un traseu de 1 271 km și formează numeroase lacuri. Explorat în 1613 de Samuel de Champlain, a devenit principala cale de acces către Marile Lacuri, fiind folosit de exploratori, negustori de blănuri și misionari. În sec. XIX au fost finalizate lucrările la canalul Rideau, care face legătura între Ottawa și lacul Ontario. Astfel, transportul de cherestea a devenit o activitate foarte importantă în zonă, iar râul este o sursă de hidroenergie.

Otter, William Dillon *ulterior* Sir William

(1843, Clinton, Ontario - 1929, /?/)

Ofițer canadian. S-a înrolat în armată și a participat la înăbușirea revoltei din NV (1885). A devenit primul ofițer comandant al regimentului canadian regal de infanterie (1893) și a condus forțele militare canadiene în timpul Războiului cu burii. Numit șef al comandamentului general (1908) și inspector general al armatei canadiene (1910–1912), a condus operațiunile de luare de ostatici în timpul Primului Război Mondial.

Otto I *cunoscut ca* Otto cel Mare

(23.11.912 d.Hr. -
07.05.973 d.Hr., Memleben, Thuringia)

Duce de Saxonia (936–961 d.Hr.), monarh german (936–973 d.Hr.) și împărat al Sfântului Imperiu Roman (962–973 d.Hr.). A extins granițele regatului Germaniei către E, cucerind teritoriile slavilor, obligând populația din Bavaria să-i plătească tribut (950 d.Hr.) și obținând o mare influență în Danemarca și Burgundia. În 951 d.Hr., Otto a devenit rege al longobarzilor și s-a căsătorit cu regina Italiei. A înăbușit o revoltă condusă de fiul său în 955 d.Hr. și i-a

învins pe maghiari în Bătălia de la Lechfeld. Încoronat împărat de papa Ioan XII în 962 d.Hr., l-a înlăturat pe acesta în 963 d.Hr. și l-a înlocuit cu papa Leon VIII. S-a întors în Italia (966–972 d.Hr.) pentru a cuceri Roma și și-a logodit fiul, pe Otto II, cu o prințesă bizantină (972 d.Hr.).

Otto III

(07.980 d.Hr., /?/ - 23.01.1002, lângă Viterbo, Italia)

Monarh german (983–1002) și împărat al Sfântului Imperiu Roman (996–1002). A fost ales rege al Germaniei la vârsta de numai trei ani, avându-le regente pe mama și bunica sa până în 994 d.Hr., când a devenit major. S-a deplasat la Roma pentru a pune capăt unei revolte (996 d.Hr.) și l-a instalat pe vărul său papă – primul papă de origine germanică – sub numele de Grigore V. S-a întors la Roma în 997 d.Hr. pentru a înăbuși o altă revoltă, transformând Roma în capitala imperiului său. Se considera stăpân al creștinătății și spera să reînvie gloria Romei antice prin fondarea unui stat creștin universal. Atunci când populația Romei s-a ridicat împotriva sa (1001), a solicitat ajutorul Bavariei, dar a murit înainte de a-l primi.

Otto IV *sau* Otto de Brunswick

(1175/1182 - 19.05.1218, castelul Harzburg, Saxonia Inferioară)

Monarh german și împărat al Sfântului Imperiu Roman. Deși a fost ales împărat al Germaniei (1198) de către gruparea guelfă (*vezi* guelfi și ghibelini), încoronarea sa nu a fost recunoscută de casa Hohenstaufen, care l-a preferat pe Filip de Suabia. Între cele două grupări au existat conflicte timp de câțiva ani, dar după uciderea lui Filip în 1208, tronul i-a revenit lui Otto. Acesta a fost încoronat împărat (1209) de papa Inocențiu III, după ce a renunțat la pretențiile teritoriale asupra Siciliei. Atunci când a încălcat acest pact și a cucerit Italia de Sud (1210), prinții germani i-au propus lui Frederic II să-l înlocuiască. Împreună cu unchiul său, John de Anglia, Otto a invadat Franța, care îl sprijinea pe Frederic. Învins în Bătălia de la Bouvines, a fost detronat în 1215.

Otto, Nikolaus August

(10.06.1832, Holzhausen, Nassau - 26.01.1891, Köln, Germania)

Inginer german care a construit motorul cu ardere internă în patru timpi. A creat primul motor pe benzină în 1861, iar în 1876 a construit un motor cu ardere internă folosind un ciclu în patru timpi, care a reprezentat prima alternativă practică ca sursă de energie la motorul cu aburi. Deși motorul cu ciclu în patru timpi a fost patentat în 1862 de Alphonse Beau de Rochas (1815–1893), acesta este cunoscut sub denumirea ciclul Otto, deoarece Otto a fost primul care a construit un astfel de motor.

Otto, Rudolf

(25.09.1869, Peine, Prusia - 06.03.1937, Marburg, Germania)

Teolog, istoric al religiilor și filozof german. A predat la universitățile din Göttingen și Breslau, apoi s-a stabilit în Marburg, în 1917. Teoriile sale privind religia au fost influențate de călătoriile întreprinse în Africa și Asia pentru a studia credințele păgâne, dar și de operele lui Immanuel Kant și ale lui Friedrich Schleiermacher. În *Sacrul* (Das Heilige, 1917), Otto a inventat termenul de „numinos" pentru a desemna elementul irațional al experienței religioase: teama, fascinația și exaltarea binecuvântării inspirate de percepția divinului. Considera că religia oferă o cale de înțelegere a universului diferită și superioară celei furnizate de știință. Alte opere ale sale sunt *Mistica Orientului și mistica Occidentului* (West-Östliche Mystik, 1926), *Religia indiană a harului și creștinătatea* (Die Gnadenreligion Indiens und das Christentum, 1930) și *Împărăția lui Dumnezeu și a Fiului Omului* (Reich Gottes und Menschensohn, 1938).

Rudolf Otto, 1925

FOTO-JANNASCH, MARBURG

ottoniană, artă ~

Pictură, sculptură și alte arte vizuale realizate în perioada împăraților germani ottonieni și a primilor succesori ai acestora din casa Salică (950–1050). Deși își are originile în arta carolingiană, și-a dezvoltat un stil propriu, în special în pictură și în sculptură. Pictorii miniaturiști erau mai puțin interesați de reprezentarea fidelă a realității cât de modul de exprimare dramatic, sobru și de cromatica nobilă. Crucifixele mari și relicvariile din lemn, acoperite cu foiță de aur, au marcat întoarcerea către sculptura cu forme rotunjite. Obiectele turnate în bronz, o artă veche practicată

de artiștii carolingieni, erau foarte apreciate. Arhitectura ottoniană avea norme mai riguroase decât cele ale arhitecturii carolingiene, cu spații interioare simple și dispuse mai sistematic. Arhitecții ottonieni au impulsionat realizarea operelor monumentale în stilul arhitecturii romanice.

Otway, Thomas

(03.03.1652, Trotton, lângă Midhurst, Sussex, Anglia - 14.04.1685, Londra)

Dramaturg și poet englez. Din cauza eșecurilor înregistrate în cariera de actor a început să scrie și s-a bucurat de un succes imens cu piesa *Don Carlos* (1676), considerată cea mai reușită dintre piesele sale eroice în versuri. A mai scris *Orfana* (The Orphan, 1680), o tragedie în versuri albe, comedia *Norocul soldatului* (The Soldier's Fortune, 1680) și capodopera *Veneția salvată* (Venice Preserv'd, 1682), una dintre cele mai apreciate piese ale epocii. Fiind un precursor al dramei sentimentale, Otway se remarcă prin prezentarea convingătoare a emoțiilor umane într-o perioadă dominată de tragediile eroice, dar artificiale. *Plângerea poetului către muză* (The Poet's Complaint of his Muse, 1680) este un poem autobiografic profund, cu accente dramatice.

Ötzi *sau* Omul ghețurilor

Denumire dată unui bărbat al cărui trup conservat într-un ghețar din Alpii tirolezi, în valea Ötz (de unde îi vine și numele), a fost descoperit în 1991 și care datează din cca 3300 î.Hr. Descoperirea a clarificat o serie de detalii importante despre viața cotidiană din Neolitic. Omul ghețurilor (numit și Omul Similaun, după numele ghețarului în care a fost găsit) avea pe corp mai multe tatuaje și părul tăiat. Până la descoperirea acestuia, se credea că tatuarea și tăierea părului au apărut mult mai târziu în Europa. Purta haine din piele de cerb foarte bine cusute, o pelerină împletită din fibre vegetale și încălțări din piele căptușite cu iarbă, pentru a-l apăra de frig. Avea două ciuperci, prinse de fâșii din piele, folosite probabil în scopuri medicale, iar proviziile de hrană erau ținute într-o cutie din scoarță de mesteacăn. Purta cu el un topor din aramă, un pumnal de silex, un arc din lemn de tisă și o tolbă din piele de cerb în care își ținea săgețile foarte bine cizelate. Deși inițial s-a crezut că a murit degerat, în urma unei examinări cu raze X, făcută în 2001, s-a văzut că avea în umărul stâng un vârf de săgeată, ceea ce sugerează că a murit din cauza hemoragiei.

oțel

Aliaj al fierului cu o cantitate de carbon de 2% sau mai puțin. Fierul pur este moale, dar un adaos de carbon îl întărește mult. Există mulți compuși fier-carbon cu compoziții și/sau structuri cristaline diferite: austenita, ferita, perlita, cementita și martensita care pot coexista în amestecuri și combinații complexe, în funcție de temperatură și de conținutul de carbon. Fiecare microstructură are propriile caracteristici de duritate, rezistență mecanică, rezistență la coroziune și rezistivitate electrică, astfel încât, ajustând conținutul de carbon, proprietățile oțelurilor pot fi modificate. Tratamentele termice, prelucrarea mecanică la rece sau la cald ori adăugarea unor elemente de aliere pot conferi, de asemenea, proprietăți superioare. Cele trei clase importante sunt oțelurile-carbon, oțelurile slab aliate și înalt aliate. Oțelurile slab aliate (cu până la 8% elemente de aliere) sunt deosebit de rezistente și sunt folosite pentru piese de mașini, trenuri de aterizare pentru avioane, axe, unelte de mână și roți dințate și în construcții de clădiri și poduri. Oțelurile înalt aliate, cu mai mult de 8% elemente de aliere (de ex. oțelurile inoxidabile), conferă proprietăți aparte. Obținerea oțelului implică topirea, purificarea (rafinarea) și alierea, desfășurate la temperaturi de cca 1 600°C. Oțelul se obține prin prelucrarea minereului de fier (într-un cuptor) sau a fierului vechi prin procedeul de bază cu convertizor cu oxigen, în cuptoare cu vatră sau în cuptorul cu arc electric, urmată de îndepărtarea excesului de carbon și a impurităților, adăugarea de elemente de aliere. Oțelul topit poate fi turnat în matrițe și solidificat în lingouri; acestea se reîncălzesc și se aduc la forma de produse semifinite care, apoi, se prelucrează pentru obținerea produsului finit. Unii pași din procesul de obținere a lingourilor pot fi eliminați prin procedeul turnării continue. Obținerea formei definitive din produsele semifinite se poate face prin două metode majore: prelucrarea la cald, constând în principal din ciocănire și presare (numite împreună forjare), extrudare și laminare la temperaturi înalte; prelucrarea la rece, care include laminarea, extruderea și trefilarea (*vezi* tragerea în fire), este utilizată în general la obținerea barelor, sârmelor, țevilor, tablelor și benzilor. Oțelul topit se poate turna direct în forme pentru a obține produsul finit. Unele produse, mai ales tablele de oțel, sunt protejate împotriva coroziunii prin galvanizare, zincare sau stanare.

oţel-carbon
Aliaj de fier și carbon în care conținutul de carbon poate varia de la mai puțin de 0,015% până la puțin peste 2%. Adăugarea acestei cantități mici de carbon are drept rezultat producerea unui material robust, dur și cu alte proprietăți mecanice importante. Oțelul aliat cu carbon însumează cca 90% din producția mondială de oțel. Este folosit în mare măsură la caroseriile mașinilor, la dispozitive de uz casnic, diverse mecanisme, vapoare, containere și la structura de rezistență a clădirilor. Oțelul aliat cu carbon, pe vremuri obținut prin procedeul Bessemer, prin procedeul creuzetului sau prin procedeul siderurgiei Martin, este astăzi produs prin procedeul oxibazic sau în cuptor cu arc electric.

oţel inoxidabil
Denumire dată materialelor care fac parte din familia oțelurilor aliate, cu un conținut de 10–30% crom. Prezența cromului, precum și conținutul scăzut de carbon le dau o rezistență remarcabilă la coroziune și temperatură înaltă. Se pot adăuga și alte elemente, ca nichelul, molibdenul, titanul, aluminiul, niobiul, cuprul, azotul, sulful, fosforul și seleniul, pentru a mări rezistența la coroziune în anumite condiții de mediu, rezistența la oxidare (*vezi* oxidoreducere) și pentru obținerea unor caracteristici speciale.

oţel rapid
Aliaj de oțel fabricat în 1900. A dublat sau triplat capacitatea de lucru a mașinilor, prin faptul că a permis funcționarea la viteze de două sau trei ori mai mari decât a celor construite din oțel-carbon (care își pierd calitățile când temperatura depășește 210°C). Cel mai răspândit aliaj de oțel rapid conține 18% wolfram, 4% crom, 1% vanadiu și numai 0,5–0,8% carbon. *Vezi și* tratament termic, oțel inoxidabil.

oţeluri speciale
Specialități de oțel produse în cantități mici, care conțin aliaje scumpe și sunt deseori vândute numai la kilogram și doar cu numele lor individual de comerț. În general sunt foarte dure, rezistente, nereactive la supraîncălzirea locală și trebuie să răspundă anumitor cerințe speciale. Trebuie să fie stabile dimensional în timpul călirii și al durificării. Conțin formatori puternici de carburi precum tungsten, molibden, vanadiu și crom în diferite combinații și deseori cobalt sau nichel pentru a îmbunătăți performanța la temperatură înaltă. *Vezi* oțel rapid.

oţet
Lichid acru obținut prin fermentarea aerobă a unor lichide cu conținut de alcool. Inițial a fost obținut din vin (*în franceză, vinaigre*, vin acru); oțetul poate fi făcut și din orz, orez sau alte substanțe. Lichidul folosit ca bază, și care conține zahăr, fermentează cu ajutorul drojdiei, pentru a produce alcool. Bacteria care produce fermentația se numește acetobacter. Oțetul este folosit la conservarea cărnii, a peștelui, a fructelor, a legumelor, la prepararea produselor marinate și a sosurilor.

oţetar-otrăvitor
Arbust sau arbore de mici dimensiuni, cu un aspect plăcut (*Rhus vernix* sau *Toxicondendron vernix*), originar din E Americii de Nord, unde se dezvoltă în soluri acide mlăștinoase. Spre deosebire de mănunchiurile de fructe drepte, roșiatice, scurte ale altor specii de oțetari, fructul oțetarului-otrăvitor este albicios, cerat, de dimensiuni mici și atârnă pe vrejuri. Seva sa se înnegrește în contact cu aerul și este foarte toxică, iritând pielea.

Oţetea, Andrei
(24.07.1894, Sibiel, Sibiu, România - 21.03.1977, Paris)

Istoric român, profesor universitar la Iași și București. Specialist în istoria Evului Mediu și a epocii moderne, a elaborat numeroase lucrări: *Francesco Guicciardini – viața publică și gândirea politică* (teza de doctorat, 1926), *Contribuții la problema Orientului* (1930), *Renaștere și Reforma* (1941), *Tudor Vladimirescu* (1945), *Renașterea* (1964). A fost redactor responsabil al volumelor II și III din *Istoria României* și director al Teatrului Național din Iași (1939–1940; 1946) și al Institutului de Istorie Nicolae Iorga din București (1947–1948, 1956–1970). A fost membru al Academiei Române (1955).

ou
În biologie, celulă sexuală sau gamet feminin. În zoologie, termenul ovul (*din latină, ovum*) este adesea folosit cu referire la celula în sine, în timp ce cuvântul ou se poate referi la întreaga structură sau capsulă specializată care este alcătuită din ovul, diversele sale membrane protectoare și substanțele nutritive care îl pot însoți. Ovulul, ca și gametul masculin (sperma), este purtătorul unui singur set (haploid; *vezi* ploidie) de cromozomi. Când gameții feminini și masculini se unesc în timpul fertilizării, în zigotul rezultat se regăsește setul dublu (diploid) de cromozomi. La

oameni, ovulul se maturizează în interiorul unuia dintre foliculii ovarieni (grup de celule cavitare) și este eliberat atunci când foliculul este pus în libertate prin ruperea tecii foliculare (ovulație). Ovulul trece în trompa uterină și, dacă nu este fertilizat în 24 de ore, va degenera. La animale, cantitatea de substanțe nutritive (gălbenuș) depozitate într-un ou depinde de durata timpului necesar, scurs până când embrionul în curs de dezvoltare se poate hrăni singur sau, în cazul mamiferelor, până când fătul începe să primească hrană din circulația maternă. La majoritatea animalelor, ovulul este învelit în una sau mai multe membrane. La insecte, oul este acoperit de o membrană exterioară groasă și dură, iar la amfibieni are un înveliș gelatinos. Termenul se referă și la conținutul formațiunii reproducătoare, prevăzută cu coajă tare, produs de o pasăre sau de o reptilă.

Ouachita *anterior* Washita

Râu din SV statului Arkansas și E statului Louisiana. Izvorăște din Munții Ouachita și se îndreaptă spre SE pentru a se uni cu Red River, după ce parcurge 973 km. Cursul inferior este cunoscut sub numele de Black River (Râul Negru). Este o rută navigabilă încă de la sfârșitul sec. XVIII. Până în 1924, pe cursul râului s-au construit șase diguri și stăvilare.

Ouagadougou

Oraș, 690 000 loc. (1993), capitala statului Burkina Faso din V Africii. A fost capitala regatului istoric Mossi din Wagadugu, fondat în sec. XV. Regele mossi locuiește încă în oraș, deși responsabilitățile sale au fost preluate de administrația franceză din timpul perioadei coloniale și respectiv a celei ulterioare cuceririi independenței. Centru industrial, este cel mai mare oraș al statului și se leagă de orașul Abidjan din Côte d'Ivoire printr-o linie de cale ferată.

Oudh

Fostă provincie a Indiei Britanice. Situată în regiunea de NE a statului Uttar Pradesh, a fost denumită astfel după Ayodhya, capitala regatului antic Kosala, care se întindea cu aproximație pe actualul teritoriu al provinciei Oudh. A fost cucerită de invadatorii musulmani în sec. XII, inclusă în Imperiul Mogul în sec. XVI și anexată Imperiului Britanic în 1856. În 1877 s-a unit cu Agra pentru a forma Provinciile Unite Agra și Oudh. După câștigarea independenței Indiei în 1947 a devenit provincie în cadrul statului Uttar Pradesh.

Oudry, Jean-Baptiste

(17.03.1686, Paris, Franța - 30.04.1755, Beauvais)

Pictor, creator de tapiserii și ilustrator francez care a lucrat în stilul rococo. Atât picturile, cât și tapiseriile sale erau foarte apreciate pentru subtilitatea culorilor și reprezentarea vie a naturii. Serviciile sale au fost solicitate de Petru I cel Mare al Rusiei, dar și de regina Suediei. Ludovic V i-a cerut să-i surprindă câinii într-un tablou, numindu-l pictor oficial al vânătorilor regale.

Ouida *născută* Maria Louise Ramé *sau* Maria Louise de la Ramé

(01.01.1839, Bury St. Edmunds, Suffolk, Anglia - 25.01.1908, Viareggio, Italia)

Scriitoare britanică. Romanele sale sunt în general aventuri galante, extravagante și melodramatice care prezintă episoade din viața mondenă a epocii. Printre acestea se numără: *În lanțuri* (Held in Bondage, 1863), *Strathmore* (1865), *Chandos* (1866), *Slujind sub două steaguri* (Under Two Flags, 1867) și *Molii* (Moths, 1880). A scris și bestiarii, cea mai cunoscută lucrare de acest gen fiind *Un câine din Flandra* (A Dog of Flanders, 1872). În 1874 s-a stabilit în Florența, unde și-a trăit restul vieții în sărăcie din cauza vieții extravagante din tinerețe.

ouija *sau* planșetă de spiritism

Dispozitiv folosit pentru transcrierea mesajelor din lumea spiritelor, utilizat uneori de mediu în timpul unei ședințe de spiritism. Termenul provine din îmbinarea cuvintelor *oui* și *ja* din franceză și respectiv germană, ambele însemnând „da". Planșeta este un dispozitiv oval din lemn sau din carton, care are înscrise pe margini literele alfabetului. Deasupra planșetei se așază un obiect mic, sub formă de inimă. Fiecare participant atinge cu degetul obiectul, pe care se presupune că spiritele îl deplasează pe suprafața planșetei. Literele pe care le indică pot forma cuvinte sau propoziții.

Ouse

Râu din NE Angliei. Izvorăște din ținutul North York și curge prin York și Selby pentru a se vărsa în râul Aire. Se unește cu râul Trent, formând râul Humber. Cursul său inferior este o rută importantă de transport pentru produse industriale și materii prime, precum oțel, cărbune și textile.

Ouse *sau* Marele Ouse

Râu din regiunea central-estică a Angliei. Izvorăște din Northamptonshire și parcurge un traseu de 251 km, trecând pe

lângă orașele Buckingham și Bedford, Huntington și St. Ives, îndreptându-se către Earith și Marea Nordului. Digurile fac râul navigabil în amonte, până la Bedford.

Outer Banks

Lanț de insule lângă coasta statului Carolina de Nord. Se desfășoară către S pe o distanță de 282 km de-a lungul coastei și se întind de la granița cu statul Virginia până la capul Lookout. Acoperite în general cu dune de nisip, insulele au înălțimi variate, de la câțiva metri până la 160 m. Majoritatea sunt legate între ele prin șosele și diguri rutiere. Datorită numeroaselor sale plaje, Outer Banks este o stațiune balneară apreciată. Cândva ascunzătoare pentru pirați și locul a numeroase naufragii, în prezent pe insule există câteva atracții turistice, mai ales pe insulele Roanoke și Kitty Hawk, locul primului zbor cu motor al fraților Wright (*vezi* Wilbur și Orville Wright).

Ouyang Xiu *sau* Ou-yang Hsiu

(1007, Mianyang, provincia Sichuan, China – 1072, Yingzhou, provincia Anhui)

Poet, istoric și politician chinez. A ocupat diverse funcții oficiale, dar a fost demis în mod repetat din cauza franchețea sale. Se numea pe sine Zuiweng (Bețivanul); a construit un pavilion pe care l-a numit la fel, descriindu-l într-un eseu care a devenit una dintre cele mai cunoscute lucrări din literatura chineză. Ulterior a fost numit corector. În această funcție îi favoriza pe cei care scriau în stilul simplu, tradițional, numit *guwen*, și îi pica pe cei care adoptau un stil prețios, impunând astfel o nouă direcție în literatura chineză. Cea mai importantă operă a sa scrisă în stilul *guwen* este *Noua istorie a dinastiei Tang* (Xintangshu, 1060), un model literar care a fost foarte imitat. După terminarea acestei opere a avansat rapid, ajungând în cele mai înalte funcții în stat și înregistrând un record remarcabil în afacerile sociale, financiare și militare. Apoi a fost acuzat pe nedrept că ar avea o legătură adulterină cu nora sa, iar această acuzație i-a pătat prestigiul. A cerut în repetate rânduri să fie eliberat din funcțiile pe care le deținea, însă a fost trimis, succesiv, ca magistrat în Anhui, Shandong și Henan. Șef al mișcării de înnoire a poeziei și prozei din dinastia Song de Nord, Ouyang a devenit celebru datorită lucrărilor sale, care au deschis noi căi în literatură, fiind introdus în rândul celor Opt Mari Maeștri din dinastiile Tang și Song.

ovar

În zoologie, organ reproducător feminin care produce ouă și hormoni sexuali (estrogen, progesteron). Femeia are două ovare în formă de migdală, de cca 4 cm. Sunt alcătuite din niște sfere cu celule (foliculi), care conțin ovulele imature. La naștere, ovarele conțin cca 15 000–500 000 de foliculi, dintre care, la maturitate mai rămân cca 34 000. Ei continuă să scadă până la menopauză, când cei câțiva foliculi rămași se atrofiază, ovarele diminuează în dimensiune și produc mai puțin estrogen. Doar 300–400 de foliculi ating maturitatea și eliberează un ovul care se transformă într-un embrion, dacă este fertilizat. Dacă fertilizarea nu are loc, ovulul este eliminat în momentul menstruației. În botanică, ovarul este baza organului femeiesc al florii (pistil). Conține ovule care se transformă în semințe atunci când sunt fertilizate și se maturizează sub formă de fructe.

ovăz

Cereală (*Avena sativa)* viguroasă cultivată în regiunile temperate, care se poate dezvolta pe soluri sărace în nutrienți. Sămânța comestibilă este folosită în special ca hrană pentru animale, dar este consumată și de oameni sub formă de fulgi sau făină. Cu un conținut ridicat de carbohidrați, ovăzul mai conține grăsimi, proteine, calciu, fier și vitamina B. Paiele de ovăz sunt folosite ca hrană și așternut pentru animale.

Ovett, Steve *născut* Stephen Michael

(n. 09.10.1955, Brighton, Sussex, Anglia)

Alergător britanic. A câștigat o medalie de aur la cursa de 800 m și una de bronz la Jocurile Olimpice din 1980. În decursul carierei, Ovett a stabilit șase recorduri mondiale; cele mai bune curse le-a făcut alături de rivalul său, Sebastian Coe.

Ovidiu *în latină* Publius Ovidius Naso

(20.03.43 î.Hr., Sulmo, Imperiul Roman – 17 d.Hr., Tomis, Moesia)

Poet latin. Membru al clasei aristocrate, Ovidiu și-a început cariera în administrație, dar a renunțat la ea în favoarea poeziei. Prima sa operă, *Iubiri* (Amores), a înregistrat un succes imediat. Au urmat *Scrisorile eroinelor legendare* (Epistulae Heroidum), *Arta frumuseții* (Medicamina Faciei Feminae), *Arta iubirii* (Ars Amatoria), una dintre cele mai cunoscute, și *Remediile iubirii* (Remedia Amoris). Pornind de la tema iubirii și a intrigilor amoroase, poetul prezintă societatea sofisticată, mereu în căutare de plăceri, în care el însuși și-a dus existența. Era deja consacrat atunci când și-a scris capodopera, *Metamorfozele* (Metamorphoses). Aceasta este un compendiu de legende în care se

vorbește despre transformarea oamenilor în forme nonumane de către zei. *Fastele* (Fasti), o altă operă a sa, este o prezentare a anului roman și a sărbătorilor religioase. Poezia sa a influențat puternic literatura, atât datorită interpretărilor originale ale miturilor clasice, cât și grație realizărilor tehnice deosebite. Din motive încă neclare, în 8 d.Hr., Augustus l-a exilat pe Ovidiu la Tomis, pe țărmul Mării Negre. În pofida numeroaselor rugăminți, lui Ovidiu nu i s-a permis niciodată să se întoarcă la Roma. Viața trăită la Tomis este descrisă în poemul autobiografic *Tristele* (Tristia). Citit și imitat de foarte mulți autori în perioada Renașterii, Ovidiu a exercitat mare influență asupra multor poeți.

Oviedo *anterior* Asturias

Oraș, 201 154 loc. (2001), centrul administrativ al regiunii Asturia din NV Spaniei. Este situat pe o colină înconjurată de munți și de o vale fertilă. Înființat ca mănăstire în 757 d.Hr., a devenit capitala regatului Asturia în 810 d.Hr. Este unul dintre puținele orașe care nu au fost niciodată cucerite de mauri și păstrează numeroase vestigii medievale, printre care o catedrală din sec. XIV. A fost puternic avariat în timpul Războiului Civil Spaniol. Este centrul unei regiuni miniere de unde se extrag cărbune și fier.

ovimbundu

Populație vorbitoare de limbă bantu din regiunea centrală a Angolei. Populația ovimbundu (cca 4 000 000 loc.) a reprezentat gruparea majoritară care l-a susținut pe Jonas M. Savimbi și Uniunea Națională pentru Independența Totală a Angolei (UNITA). În trecut, principala lor ocupație era comerțul. În prezent se ocupă cu agricultura, vânătoarea și creșterea animalelor.

Owen, Robert

(14.05.1771, Newtown, Montgomeryshire, Țara Galilor - 17.11.1858, Newtown)

Comerciant și filantrop englez. În New Lanark, la fabricile sale de bumbac deținute împreună cu Jeremy Bentham, a implementat programe sociale și industriale inovatoare, îmbunătățind totodată condițiile de viață și educația copiilor. În cartea *O nouă perspectivă asupra societății* (A New View of Society, 1813), afirma că mediul de trai modelează în totalitate caracterul unei persoane. În 1817, ideile sale anunțau conceptele socialiste și mișcarea de cooperare pe care le-a susținut toată viața. A sponsorizat câteva comunități utopice experimentale de proprietari în Marea Britanie și SUA, respectiv la New Harmony, Indiana (1825–1828). Cu toate acestea, comunitățile au avut o existență foarte scurtă. A susținut cu tărie formarea sindicatelor, care s-au desființat, însă, în scurt timp din cauza opoziției și a represiunii. Toate aceste evenimente au avut loc cu mult înainte de organizarea mișcărilor sindicale socialiste. A fost tatăl lui Robert Dale Owen.

Owen, Robert Dale

(09.11.1801, Glasgow, Scoția - 24.06.1877, Lake George, New York, SUA)

Reformator social american de origine scoțiană. În 1825 a emigrat împreună cu tatăl său, Robert Owen, pentru a înființa o organizație în New Harmony, Indiana. S-a stabilit apoi la New York, unde a fondat ziarul *Free Inquirer*, care pleda în favoarea exprimării libere, radicale. A cunoscut-o pe Fanny Wright și au devenit membri activi ai Partidului Muncitoresc. În 1832, Owen s-a întors în New Harmony. A fost membru în Camera Reprezentanților din SUA (1843–1847), propunând o lege pentru înființarea Institutului Smithsonian. A fost ambasador al SUA în Italia (1855–1858). Fiind și un susținător înfocat al emancipării, a solicitat abolirea sclaviei printr-o scrisoare adresată lui Abraham Lincoln.

Owen, Wilfred

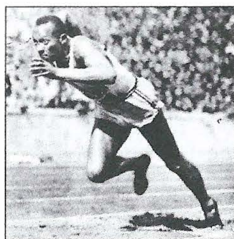
(18.03.1893, Oswetry, Shropshire, Anglia - 04.11.1918, Franța)

Poet britanic. Owen scria versuri încă din 1915, când s-a înrolat în armată. Experiențele dureroase ale vieții în tranșee l-au maturizat repede, iar poeziile incisive scrise după ianuarie 1917 denotă revoltă față de cruzimea războiului și compasiune pentru victime. Cu o săptămână înainte de semnarea armistițiului, a murit în luptă la vârsta de 25 de ani. Singurul său volum de poezii, publicat postum, este apreciat pentru experimentele de asonanță pe care le conține. Apreciata operă a lui Benjamin Britten, *Recviem pentru război* (War Requiem, 1962), este o prelucrare muzicală a poeziei lui Owen.

Owens, Jesse *născut* James Cleveland

(12.09.1913, Oakville, Alabama, SUA - 31.03.1980, Phoenix, Arizona)

Atlet american. S-a remarcat încă din perioada liceului ale cărui cursuri le-a urmat în Cleveland, Ohio. În 1935, la Universitatea de Stat din Ohio, a egalat sau doborât patru recorduri mondiale într-o singură zi, stabilind un nou record la săritura în lungime, care nu a fost doborât timp de 25 de ani. În 1936 a obținut patru medalii de

Jesse Owens, 1936
AP

aur la Olimpiada de la Berlin. A stabilit recordul la cursa de 100 m, a doborât recordul la cursa de 200 m, a alergat în ultimul schimb al ștafetei de 400 m pentru echipa SUA, care deținea recordul mondial, și a doborât recordul la săritura în lungime. Intenția lui Adolf Hitler de a folosi Jocurile Olimpice pentru a evidenția superioritatea rasială a arienilor a fost astfel zădărnicită. A stabilit singur sau împreună cu alți atleți recorduri la cursele de sprint, recunoscute de Federația Internațională a Atleților Amatori.

Oxenstierna (af Södermöre), Axel (Gustafsson), Conte ~

(16.06.1583, Fånö, lângă Uppsala, Suedia - 28.08.1654, Stockholm)

Politician suedez. Născut într-o familie nobilă, a devenit membru al consiliului de stat, iar în 1612 Gustav II Adolf l-a numit cancelar. A colaborat cu regele la punerea în practică a reformelor administrative. Ca diplomat a negociat tratatele de pace cu Danemarca (1613) și Polonia (1622). În timpul Războiului de Treizeci de Ani a fost numit guvernator general al Prusiei (1626) și comandant militar în Germania (1631). A reprezentat interesele Suediei în Germania până în 1636, când s-a întors în țară. Ca regent al reginei Christina (1636–1644) a condus țara cu multă înțelepciune.

Oxford *în Evul Mediu* Oxonia

Oraș, 134 248 loc. (2001), reședința diviziunii administrative Oxfordshire, Anglia. Situat pe râul Tamisa, este renumit pentru Universitatea Oxford. În perioada saxonă era cunoscut ca o localitate de tranzit. Ulterior a fost transformat în oraș și construit pentru a apăra granița de N a regiunii Wessex de atacurile danezilor. A fost menționat pentru prima dată în Cronica anglo-saxonă din 912 d.Hr. Există puține vestigii ale orașului din perioada ocupației normande. Este cunoscut, în general, ca „orașul turnurilor" datorită turnurilor sale care datează din sec. XV–XVII. Majoritatea turnurilor și clopotnițelor gotice se află pe clădirile Universității. A fost sediul central al regaliștilor în perioada războaielor civile. Economia sa este variată și se bazează, pe lângă instituțiile de educație, pe industria tipografică, edituri și fabrici de automobile.

Oxford

Regiune, 605 492 loc. (2001), din zona central-sudică a Angliei. Ținutul este format din două coline despărțite de o vale largă. Urme ale existenței umane pe acest teritoriu datează din Paleolitic, Mezolitic și Neolitic. Orașul Dorchester a fost o importantă așezare romană. În perioada următoare, așezările saxone s-au concentrat de-a lungul văii fluviului Tamisa. A fost scena unor lupte în timpul războaielor civile. Economia sa se bazează pe agricultură, creșterea animalelor și producția de lână. Cowley, o suburbie a capitalei ținutului, este principalul centru industrial. Orașul Oxford este reședința ținutului.

Oxford, Contele de ~ *născut* Edward de Vere

(12.04.1550, castelul Hedingham, Essex, Anglia - 24.06.1604, Newington, Middlesex)

Poet englez. Deși lingvist talentat și una dintre figurile culturale marcante ale epocii, contele de Oxford avea un caracter nechibzuit, vulcanic și era extrem de cheltuitor. A fost patronul companiei teatrale Oxford's Men și, mai târziu, probabil, și al companiei Lord Chamberlain's Men, dar și patronul lui John Lyly și a lui Edmund Spenser. În tinerețe a scris poeme și piese de teatru apreciate, dar nu a supraviețuit nici una. În 1920, J. Thomas Looney a publicat un studiu în care îl propune pe contele de Oxford, alături de Shakespeare însuși, drept autor al pieselor shakespeariene, argumentând că producția literară a lui Oxford a încetat atunci când au început să apară capodoperele marelui Will. Un mare neajuns al acestei teorii este faptul că, totuși, contele de Oxford a murit în 1604. Potrivit cronologiei oficiale, 14 dintre cele mai importante piese ale lui Shakespeare au apărut după această dată. Dezbaterea continuă însă, chiar și la începutul sec. XXI.

Oxford, Hotărârile de la ~

(1258)

Plan de reformă acceptat de Henric II al Angliei. Aflat în pragul colapsului financiar, Henric a solicitat Parlamentului o subvenție, aprobând, în schimb, un program de reformă elaborat de o comisie regală. Considerate prima constituție scrisă a Angliei, Hotărârile subordonau guvernul regelui și unui consiliu format din 15 baroni. De asemenea, stabileau că Parlamentul trebuia să se reunească de trei ori pe an și inițiau reforme în administrație. Hotărârile de la Oxford au fost anulate de Dictatul de la Kenilworth (1266).

Oxford, mişcarea de la ~ *sau* mişcarea tractariană

(1833-1845)

Mişcare în cadrul Bisericii Angliei, care urmărea să scoată în evidenţă moştenirea catolică a bisericii ca sursă de legitimitate şi spiritualitate profundă. Intenţia sa era de a apăra Biserica Angliei ca instituţie divină de ameninţările teologiei liberale, ale raţionalismului şi politicii. Deşi unii adepţi ai acestui curent (în special John Henry Newman şi Henry E. Manning) s-au convertit într-un târziu la catolicism, majoritatea nu au făcut acest pas. Preocuparea lor pentru practicarea religiei la un standard ridicat a influenţat nu doar Biserica Angliei, ci şi unele secte protestante britanice. Mişcarea a avut un rol important în înfiinţarea mănăstirilor şi a schiturilor anglicane.

Oxford, Universitatea ~

Universitate autonomă din Oxford, Anglia. A fost fondată în sec. XII, după modelul Universităţii din Paris. Cuprindea facultăţi de teologie, drept, medicină şi arte liberale. Primele colegii au fost Colegiul Universitar, înfiinţat în 1249, Colegiul Balliol, în cca 1263, şi Colegiul Merton, în 1264. Printre primii profesori care au predat la Universitatea Oxford se numără Roger Bacon, John Duns Scotus, William de Ockham şi John Wycliffe. În perioada Renaşterii, Desiderius Erasmus şi Thomas Morus au contribuit la consolidarea reputaţiei de care Universitatea se bucura deja. S-au înfiinţat facultăţi de ştiinţe exacte, ştiinţe politice şi altele. Primul colegiu pentru fete, Lady Margaret Hall, a fost înfiinţat în 1878. În cadrul universităţii există alte 32 de colegii şi institute de educaţie. La Oxford se află Biblioteca Bodleiană şi Muzeul de Artă şi Arheologie Ashmolean. Oxford University Press (1478) este cea mai veche, cea mai mare şi cea mai cunoscută editură universitară. Universitatea Oxford este asociată cu numele a numeroase personalităţi din istoria Marii Britanii.

Oxford English Dictionary (OED) /Dicţionarul Oxford al Limbii Engleze/

Dicţionarul de bază al limbii engleze. A fost elaborat de Societatea Filologică Londoneză în 1857 şi a început să fie publicat în 1879, graţie eforturilor lui James Murray. Publicat în zece volume între 1884 şi 1928, a apărut cu titlul său actual în 1933. Definiţiile sunt aranjate în mare parte în ordinea apariţiei cronologice a cuvintelor şi sunt exemplificate cu citate din documente şi texte literare din limba engleză. În 1989 a fost publicată a doua ediţie în 20 de volume.

oxiclorură de carbon

Vezi fosgen

oxid

Compus chimic în care oxigenul se combină cu un alt element. Oxizii de metal conţin un cation de metal şi un anion de oxigen (O_2^-). În general, intră în reacţie cu apa pentru a forma baze şi cu acizii pentru a forma săruri. Oxizii elementelor nemetalice sunt compuşi volatili, în care o legătură covalentă se alipeşte oxigenului şi elementului nemetalic. Intră în reacţie atât cu apa, formând acizi, cât şi cu bazele pentru a forma săruri. Un număr redus de substanţe (de ex. aluminiu, zinc) formează oxizi amfoteri care, la rândul lor, produc săruri atât cu acizii cât şi cu bazele. Unii compuşi organici formează oxizi în care oxigenul este legat printr-o legătură covalentă de atomul de azot (amino-oxizi), de fosfor (fosfo-oxizi) sau de sulf (sulfoxizi) în interiorul moleculei organice.

oxid de azot

Gaz toxic, incolor (NO), format din azot şi oxigen sub acţiunea scânteilor electrice sau a temperaturilor ridicate sau, mai uşor, prin acţiunea acidului azotic diluat asupra cuprului sau a mercurului. Preparat pentru întâia oară pe la 1620, de Jan Baptista van Helmont, a fost studiat în 1772, de Joseph Priestley, care l-a numit „aer nitros". O procedură industrială pentru fabricarea hidroxilaminei se bazează pe reacţia oxidului de azot cu hidrogenul în prezenţa unui catalizator. Formarea oxidului de azot din acid azotic şi mercur se aplică ca măsură volumetrică de analiză a acidului azotic sau a sărurilor acestuia. Prin reacţii catalizate de enzime, gazul este sintetizat în corpul uman sau al animalelor unde serveşte ca moleculă de semnal. Printre numeroasele sale roluri biologice, el produce dilatarea vaselor de sânge, fiind astfel un important regulator al presiunii sangvine. Oxidul de azot este un element poluant al aerului, produs de motoarele cu ardere internă.

oxid mineral

Compus anorganic natural cu o structură alcătuită din atomi de oxigen, care conţine ioni de metal sau alte tipuri de ioni de dimensiuni mici, cu sarcină pozitivă. Oxizii minerali se găsesc în toate tipurile de roci, magmatice, sedimentare sau metamorfice.

oxidoreducere *sau* proces redox

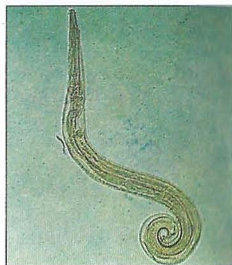
Reacție chimică în care se implică transfer de electroni. Reducerea reprezintă reacția prin care se adaugă hidrogen sau electroni unui compus, în timp ce îndepărtarea acelorași elemente produce oxidarea (la început se aplica reacțiilor cu oxigen, dar acum include transferul de hidrogen sau electroni). Aceste două procese au loc simultan: o substanță este oxidată de către cealaltă, pe care o reduce. Stările substanțelor înainte și după aceste procese se numesc stări de oxidare, sunt numerotate și sunt folosite la efectuarea de calcule. (Valența este un concept similar, dar nu identic.) Ecuația chimică necesară pentru a descrie transferul electronilor poate fi transcrisă sub forma a două jumătăți de reacție care pot avea loc, teoretic, în compartimentele separate ale unei celule electrolitice (*vezi* electroliză) prin intermediul electronilor care trec printr-un conductor ce face legătura între compartimentele celulei. Printre agenții de oxidare puternici se numără fluorina, ozonul și chiar oxigenul. Agenții de reducere puternici sunt metalele alcaline, cum ar fi sodiul și litiul.

oxigen

Element chimic gazos, cu simbol O și număr atomic 8. Reprezintă 21% din volumul aerului și peste 46% din greutatea scoarței Pământului, în care este elementul preponderent. Este un gaz incolor, inodor, insipid și formează molecula diatomică O_2. În procesul de respirație, este asimilat de animale și de unele bacterii (ca și de plante, în absența luminii) care produc dioxid de carbon (CO_2). În fotosinteză, plantele verzi asimilează CO_2 în prezența luminii și produc oxigen. Cantitatea redusă de oxigen care se dizolvă în apă este necesară pentru respirația peștilor și a altor animale acvatice. Oxigenul participă la procesul de combustie și coroziune, dar fără a arde. Are valența 2 în compuși, dintre care cel mai important este apa. Formează oxizi și intră în compoziția altor molecule și grupuri funcționale precum nitrați, sulfați, fosfați, carbonați, alcooli, aldehide, acizi carboxilici, cetone și peroxizi. Obținut în industrie prin procedeul de distilare a aerului lichefiat, oxigenul este folosit la fabricarea oțelului, în diverse alte procese metalurgice și în industria chimică. Inhalarea de oxigen este folosită în terapiile respiratorii, incubatoare și anestezie. Oxigenul intră în compoziția tuturor amestecurilor de gaze folosite în funcționarea avioanelor, de către scafandri sau în camerele hiperbarice. De asemenea, are rol de oxidant în motoarele rachetelor și în procesele de tratare a apei sau a reziduurilor.

oxiur

Vierme comun (*Enterobius* sau *Oxyuris vermicularis*), parazit din clasa nematodelor, care se găsește în intestinul uman, în special la copii. Femelele pot avea 13 mm lungime; masculii sunt mult mai mici. Oxiurii au strobila foarte lungă, ceea ce le dă o înfățișare de ac. Se împerechează în tractul gastro-intestinal, de obicei în intestinul gros; femelele migrează spre anus, își depun ouăle fertilizate pe piele, lângă orificiul anal, și mor. Deplasarea viermelui produce prurit; când persoana purtătoare de paraziți se scarpină în regiunea anală, ouăle ajung sub unghii, putând fi apoi introduse în cavitatea bucală, după cum pot fi inhalate odată cu praful din aer, ajungând astfel din nou în intestin, iar ciclul se reia.

oxiur (*Enterobius vermicularis*)

WALTER DAWN

Oxyrhynchus

Sit arheologic din Egipt, amplasat pe malul de V al fluviului Nil. La sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX, aici au fost descoperite numeroase papirusuri antice din 250 î.Hr.–700 d.Hr. Papirusurile, scrise mai ales în greacă și latină, conțin texte religioase și capodopere ale literaturii clasice grecești. Unele texte, considerate cândva pierdute, aparțin lui Pindar și lui Calimah. Pe teritoriul sitului se află satul Al-Bahnasa.

Oyo, Imperiul ~

Stat yoruba, situat în SV Nigeriei actuale, care a stăpânit teritoriul dintre fluviile Niger și Volta în perioada 1650–1750. Două valuri de imigranți au ajuns probabil aici prin 700–1000 d.Hr., al doilea val fondând un stat în Oyo. Această formațiune a căpătat întâietate printre celelalte state yoruba, datorită poziției avantajoase pentru comerț, resurselor naturale, precum și locuitorilor săi pricepuți. Deși inițial statul nu era la fel de puternic ca vecinii săi, la sfârșitul sec. XVI conducătorul său, Orompoto, a folosit avuțiile strânse din comerț pentru a întreține o armată regulată. În sec. XVIII, Imperiul Oyo a cucerit regatul Dahomey, începând să facă negoț cu europenii în porturile din Dahomey.

Imperiul era din ce în ce mai bogat, însă Abiodun (d. cca 1770–1790) a neglijat armata și nu a luat în calcul posibilitățile de expansiune teritorială, lăsându-i succesorului său o autoritate centrală destul de slăbită. La puțin timp după 1800, Imperiul Oyo a fost cucerit de musulmanii fulani din Hausaland. *Vezi și* hausa.

Oz, Amos *născut* Amos Klausner
(n. 04.05.1939, Ierusalim, Israel)

Romancier, nuvelist și eseist israelian. Între 1950 și 1980, Oz a trăit într-un kibbutz. A fost soldat în armata israeliană (1957–1960, 1967 și 1973), ulterior devenind un pacifist convins. Operele sale sunt profund simbolice și prezintă conflictele din interiorul societății israeliene. Câteva exemple ar fi *Unde urlă șacalii și alte nuvele* (1965), *Soțul meu, Michael* (1968), poate cel mai cunoscut roman al său, și *Cutia neagră* (1987).

Özal, Turgut
(13.10.1927, Malatya, Turcia - 17.04.1993, Ankara)

Prim-ministru (1983–1989) și președinte (1989–1993) al Turciei. După absolvirea cursurilor Facultății de Politehnică a elaborat programul de electrificare a Turciei în anii 1950 și 1960. După ce a lucrat ca economist al Băncii Mondiale pe parcursul anilor 1970, ca președinte al Partidului Național, a fost ales prim-ministru în 1983 și 1987. În 1989 a convins parlamentul să-l numească președinte, o poziție apolitică până atunci, și a făcut ca Turcia să joace un rol important în Războiul din Golful Persic (1990–1991).

Ozark
Lac din regiunea central-sudică a statului Missouri. Unul dintre cele mai mari lacuri artificiale din SUA, se află în Munții Ozark. Are o lungime de 200 km și o suprafață de 242 kmp. Este format de barajul Bagnell de pe râul Osage. Aici se desfășoară activități recreative, cum ar fi pescuitul și sporturile pe apă. Este o stațiune foarte apreciată. În vecinătate se află câteva peșteri săpate în calcar.

Ozark, Munții ~ *sau* Platoul Ozark
Munți foarte împăduriți din regiunea central-sudică a SUA. Se întind către SV, de la Saint Louis până la râul Arkansas și ocupă o suprafață de 130 000 kmp pe teritoriul statelor Missouri, Arkansas, Illinois și Kansas. Are numeroase vârfuri care depășesc 600 m. Turismul este una dintre cele mai importante ramuri economice din regiune. Lacul Ozark este o sursă de curent electric și activități recreative. Denumirea Ozark se trage, probabil, de la centrul comercial al comunității franceze Aux Arcs, stabilită în regiune în 1700.

Ozawa, Seiji
(n. 01.09.1935, Hoten, Manchukuo)

Dirijor american de origine manciuriană. După o carieră dirijorală în Japonia și studii efectuate la Tanglewood, a plecat în Europa pentru a studia cu Herbert von Karajan. A devenit asistentul lui Leonard Bernstein la Filarmonica din New York (1961–1965), apoi a fost dirijor în Toronto (1965–1969), San Francisco (1970–1976), după care a devenit director muzical al Orchestrei Simfonice din Boston în 1973. A avut o carieră dirijorală foarte apreciată și în Europa.

Ozick, Cynthia
(n. 17.04.1928, New York, New York, SUA)

Romancieră și nuvelistă americană. A absolvit cursurile Universității New York și a obținut diploma de master la Universitatea de Stat din Ohio. A scris frecvent pe teme iudaice, iar lucrările sale transmit mesajul că o creație artistică trebuie să fie o încercare de a rivaliza cu opera Creatorului. Cele mai cunoscute romane ale sale sunt *Încrederea* (Trust, 1966), *Leviatanul* (Leviathan, 1982), *Mesia din Stockholm* (Messia from Stockholm, 1987), *Șalul* (The Shwal, 1990) și *Documentele Puttermesser* (The Puttermesser Papers, 1997). Printre colecțiile de eseuri se numără *Metaforă și memorie* (Metaphor and Memory, 1985) și *Faimă și nebunie* (Fame and Folly, 1996).

Ozma, Proiectul ~
Încercare din 1960 de a detecta semnalele radio transmise de posibile ființe inteligente de pe alte plante. Frank D. Drake (n. 1930), directorul proiectului, a preluat denumirea de la prințesa ținutului imaginar Oz, imaginat de L. Frank Baum. S-a folosit un receptor special, atașat unui radiotelescop aflat la Observatorul Național de Radio-Astronomie din Green Bank, Virginia de Vest, SUA. Cu toate acestea, în cele 150 de ore de observație, desfășurate pe o perioadă de peste patru luni, nu s-a înregistrat nici un semnal. *Vezi și* ecuația Drake; Seti.

OZN /obiect zburător neidentificat/
Obiect aerian sau fenomen optic pe care observatorul nu și-l poate explica. Interesul pentru OZN-uri a crescut odată

cu dezvoltarea aeronauticii și a astronauticii după Al Doilea Război Mondial. O comisie guvernamentală care a investigat asemenea apariții în anii 1950 a raportat că 90% dintre acestea erau fenomene astronomice sau meteorologice, sau reprezentau aparate de zbor, păsări, gaze fierbinți, observate în condiții meteorologice neprielnice. Unele au rămas neexplicate, iar la mijlocul anilor 1960, câțiva oameni de știință au afirmat că unele indică prezența vizitatorilor extratereștri. Această ipoteză senzațională, promovată de presă, a fost contrazisă de alți cercetători. Un studiu al Forțelor Aeriene ale SUA dedicat fenomenului OZN, început în 1968, a respins ferm ipoteza prezenței extratereștrilor, dar o mare parte a populației din SUA și un mic număr de oameni de știință nu au renunțat la ea. Credibilitatea fenomenelor este mică. Ochiul liber poate fi ușor înșelat; radarul, mai credibil, poate confunda obiectele fizice cu traiectoriile de meteoriți, cu ploaia sau cu variațiile termice și este expus interferențelor cu undele radio. *Vezi și* SETI.

ozon

Gaz (O_3) de culoare albăstruie, iritant, exploziv și toxic. Ca și oxigenul (O_2), conține atomi de oxigen, dar legătura de trei atomi într-o moleculă îi conferă proprietăți diferite. Se formează la descărcările electrice și produce mirosul specific din aer în timpul furtunilor cu tunete sau din apropierea rețelelor electrice. Obținut, de obicei, instantaneu printr-o descărcare electrică într-un mediu cu oxigen sau în aer, O_3 este folosit la purificarea apei, ca dezodorizare, la înălbire și la diverse reacții chimice care necesită un agent oxidant puternic (*vezi* oxidoreducere). Cantitățile reduse de ozon care se găsesc în mod natural în stratul de ozon (*vezi* ozonosferă) absorb radiațiile ultraviolet, care altfel ar dăuna organismelor vii. La nivelul suprafeței Pământului, contribuie la poluarea aerului, deoarece ozonul produs de țevile de eșapament în prezența luminii solare este unul dintre componentele smogului. Accelerează deteriorarea cauciucului.

ozonosferă *sau* strat de ozon

Regiune din atmosfera superioară, aflată la o altitudine de 10–15 km, cu o concentrație importantă de ozon, formată prin efectul radiațiilor ultraviolet solare asupra oxigenului. Ozonul este prezent în cantități reduse și în alte straturi ale atmosferei Pământului. Ozonul absoarbe radiațiile solare ultraviolet, determină creșterea temperaturii până la 0° în regiunea superioară a stratului și împiedică o mare parte a radiațiilor să ajungă la suprafața Pământului, unde ar avea un efect nociv asupra organismelor vii. Clorofluorocarbonul (CFC) și alți agenți poluanți care se răspândesc în stratul de ozon distrug ozonul. La mijlocul anilor 1980, savanții au descoperit că deasupra Antarcticii există o „gaură", adică o regiune în care ozonul este cu 50% mai subțire decât ar fi normal. Fenomenul apare periodic, dar este agravat de CFC, care au dus la creșterea numărului de cazuri de cancer de piele provocat de expunerea la razele ultraviolet. Din 1978 s-au impus restricții privind fabricarea și producerea de CFC și alți poluanți care distrug ozonul.

Ozu, Yasujiro

(12.12.1903, Tokyo, Japonia – 12.12.1963, Tokyo)

Regizor de film japonez. În 1923 a început să colaboreze pe post de cameraman cu studioul de cinema Shochiku, regizând primul său film trei ani mai târziu. A inaugurat genul numit *shomin-geki* (filmul oamenilor obișnuiți), care prezintă viața de familie a clasei de mijloc japoneze. Câteva exemple ar fi comediile mute *Am absolvit, dar...* (Daigaku wa deta keredo, 1929), *M-am născut, dar...* (Umarete wa mita keredo, 1932) și *Toda și surorile lui* (Todake no kyodai, 1941). Printre filmele ulterioare, apreciate pentru analiza detaliată a personajelor, ca și pentru frumusețea și atmosfera contemplativă pe care le transmit, se numără *Primăvară târzie* (Banshun, 1949), *Povestiri din Tokyo* (Tokyo monogatari, 1953), *Primăvară timpurie* (Soshun, 1956), *Toamnă târzie* (Akibiyori, 1960), *Sfârșitul verii* (Kohayagawa-ke no aki, 1961) și *O după-amiază de toamnă* (Sanma no aji, 1962).

P-47 *sau* Thunderbolt

Avion de vânătoare și bombardier folosit de Aliați în Al Doilea Război Mondial. Prevăzut cu un singur loc și având un singur motor, P-47 a fost construit în SUA pentru a suplini nevoia unui avion de luptă cu viteză superioară și rază mare de acțiune. Primul zbor a avut loc în 1941; era dotat cu opt mitraliere de calibru 50 mm și cu o încărcătură maximă de bombe de 1 100 kg. Putea transporta zece rachete de 127 mm pe partea interioară a aripilor. Viteza maximă atinsă era de 700 km/h și avea un plafon de zbor de 12 000 m. Aliații au folosit cu precădere dispozitivele P-47 (în număr de 15 683), lăsând restul avioanelor de luptă pe un loc secund.

P-51 *sau* Mustang

Avion de vânătoare folosit în Al Doilea Război Mondial. Prevăzut cu un singur loc și având un singur motor, a fost proiectat pentru Forțele Aeriene Britanice (RAF). A fost lansat în 1941 și a fost folosit ulterior de Forțele Aeriene Militare ale SUA. Mustangul inițial era dotat cu patru mitraliere de calibrul 30 mm și un aparat foto de detecție. Viteza maximă era de 630 km/h. Dispozitivul P-51D, un model mai nou, era prevăzut cu șase mitraliere de calibru 55 mm și putea atinge o viteză maximă de 700 km/h. Fiind un avion de luptă superb, cu rază mare de acțiune, P-51 a jucat un rol important în înfrângerea aviației germane (Luftwaffe).

Paar, Jack

(01.05.1918, Canton, Ohio, SUA - 27.01.2004, Greenwich, Connecticut)

Moderator american de talk-show. A debutat în lumea radioului la sfârșitul anilor 1940, ulterior lansându-se și în televiziune, cu emisiunea *Up to Paar,* în 1952. Ca gazdă a talk-show-ului de noapte *Tonight,* devenit ulterior *Jack Paar Show* (1957–1962), a impus formatul standard actual al interviurilor, monologurilor și varietăților cu celebrități. Era apreciat pentru discursul său inteligent, manierele impecabile și temperamentul vulcanic. Mai târziu, a devenit gazda emisiunii săptămânale *Jack Paar Program* (1962–1965).

Paasikivi, Juho Kusti

(27.11.1870, Tampere, Finlanda - 14.12.1956, Helsinki)

Om politic finlandez. Membru al Parlamentului finlandez (1907–1913); a deținut funcția de ministru de finanțe (1908–1909). În 1918 a devenit cel dintâi prim-ministru al Finlandei independente. După Primul Război Mondial s-a remarcat ca bancher și om de afaceri. Ca ambasador în Suedia (1936–1939) a negociat semnarea unui tratat pentru a pune capăt Războiului de Iarnă (1940). După Al Doilea Război Mondial a fost prim-ministru al Finlandei (1944–1946), ulterior devenind chiar președintele țării (1946–1956). Deși accepta ideea necesității întreținerii unor relații cordiale cu Uniunea Sovietică, a fost tranșant în apărarea independenței Finlandei și s-a opus răspândirii ideilor comuniste în Finlanda.

Pabst, G(eorg) W(ilhelm)

(27.08.1885, Raudnice, Boemia, Austro-Ungaria - 29.05.1967, Viena, Austria)

Regizor austriac. Fiu al unui funcționar de la căile ferate, a plecat în turnee prin Europa ca actor de la vârsta de 20 de ani și, în 1912 regiza deja piese de teatru. Ulterior, la Berlin, a regizat filmele *Comoara* (Der Schatz, 1923), *Ulița durerii*

(Die freudlose Gasse, 1925), *Misterele unui suflet* (Geheimnisse einer Sede, 1926) și *Dragostea lui Jeanne Ney* (Die Liebe der Jeanne Ney, 1927). Capodoperele sale, *Cutia Pandorei* (Der Büchse der Pandora, 1929) și *Jurnalul unei femei pierdute* (Tagebuch eine Verlorenen, 1929), au avut-o ca protagonistă pe Louise Brooks. Printre producțiile de mai târziu se numără *Camaraderie* (Kameradschaft, 1931) și *Opera de trei parale* (Die Dreigroschenoper, 1931). A emigrat în Franța în 1933, după terminarea războiului stabilindu-se în Austria. Filmele sale sunt considerate mari realizări artistice ale anilor 1920, fiind caracterizate de preocupări sociale și politice și analize psihologice complexe.

PAC

Vezi Comitetul de Acțiune Politică

Pacea lui Dumnezeu

Mișcare în cadrul Bisericii Catolice medievale ca răspuns la încălcarea ordinii publice. Mișcarea a luat naștere la Conciliul din Lehuy, în 975 d.Hr., dar alte concilii, mai importante, au avut loc în S și centrul Franței la sfârșitul sec. X d.Hr. și începutul sec. XI. Autoritățile regionale laice și religioase participau la concilii, adesea însoțite de mari mulțimi venite să venereze relicvele expuse la întruniri. Decretele conciliilor interziceau, sub pedeapsa excomunicării, atacurile și violența persoanelor particulare împotriva bisericilor, clericilor, pelerinilor, negustorilor, femeilor, țăranilor și vitelor. Participanții la conciliu jurau pe moaștele sfinte să susțină deciziile luate în cadrul acestora. Pacea lui Dumnezeu a mai fost decretată și la conciliile de la Charoux (989 d.Hr.), Limoges (994 d.Hr.), Poitiers (999 d.Hr.) și Bourges (1038).

pacemaker

Sursă de impulsuri electrice ritmice care produc contracții ale inimii. În sistemul electric al inimii, impulsurile generate într-un anumit ritm sunt direcționate către atrii și ventricule. Operațiile pe cord sau unele afecțiuni pot provoca un blocaj al acestui sistem de generare și conducere a impulsurilor, situație care necesită utilizarea temporară sau permanentă a unui pacemaker artificial. Generatorul electric subcutanat produce impulsuri electrice regulate pentru a menține constant ritmul cardiac. Impulsurile electrice sunt transmise cordului prin intermediul unui electrod introdus prin sistemul venos. Dispozitivele pacemaker pot fi implantate și pe suprafața inimii.

Pachacamac

Loc unde s-a aflat un oraș din perioada preincașă, situat în SE orașului Lima, Perú. Aici se află ruinele unui templu închinat zeului Pachacamac, un alt templu incaș, mai târziu închinat Soarelui, precum și vestigii ale orașului vechi. Primul templu și piramida terasată din argilă datează din perioada 200 î.Hr.–600 d.Hr. Orașul a fost prădat de soldații spanioli aflați sub comanda lui Francisco Pizarro, în cca 1523. În prezent, aici se află satul La Mamacoma.

Pachelbel, Johann

(botezat 01.09.1653, Nürnberg – 03.03.1706, Nürnberg)

Compozitor și organist german. De orientare conservatoare, Pachelbel a fost prietenul lui Dietrich Buxtehude și profesorul lui Johann Christoph Bach (1671–1721), cel care, mai târziu, i-a dat lecții fratelui său mai mic, Johann Sebastian Bach. Deși a compus un număr foarte mare de piese, printre care se remarcă variațiunile corale pentru orgă și seria *Magnificat*, este cunoscut în special pentru o singură compoziție foarte populară, *Canon în do major*, pe care este posibil să nu o fi compus el.

Pacher, Michael

(1435, comitatul Tirol – 1498, Salzburg?, arhiepiscopia Salzburg)

Pictor și sculptor austriac. Lucrarea sa, altarul Bisericii Pelerinajului Sf. Wolfgang din Austria Superioară (1479–1481), este o capodoperă a picturii, sculpturii și arhitecturii gotice din perioada târzie. Picturile pe lemn, cu perspectiva lor arhitecturală profundă, dezvăluie familiarizarea artistului cu opera lui Andrea Mantegna. Părțile sculptate, cu detalii complicate, paleta policromă și draperiile impetuoase denotă atașamentul artistului față de tradiția nordică. Elementele arhitecturale reprezintă o interpretare extravagantă a stilului gotic târziu. Pacher a fost unul dintre primii artiști care au introdus principiile picturii renascentiste în regiunile vorbitoare de limbă germană.

Pachuca (de Soto)

Oraș, 231 602 loc. (2000), centrul administrativ al statului Hidalgo, din centrul Mexicului. Înființat în 1534, a fost una dintre primele așezări din viceregatul Noua Spanie. Este situat într-o bogată regiune

minieră din Sierra Madre Oriental, la o altitudine de 2 484 m. Minele sale de argint datează din sec. XVI, atunci când a fost perfectat procesul mexican de separare a argintului de minereu prin amalgamarea cu mercur. Industria locală cuprinde producția de obiecte din metal și fabricile de reducere a minereului metalic.

Pacific, Oceanul ~

Suprafață de apă sărată care se întinde din regiunea antarctică până la Cercul Polar Arctic, între Asia și Australia la V și cele două Americi la E. Ocupă aproape o treime din suprafața Pământului și este cel mai mare dintre oceanele lumii. Suprafața sa, fără mările învecinate, este de cca 165 250 000 kmp, de două ori mai mare decât suprafața Oceanului Atlantic, depășind suprafața de uscat a globului. Adâncimea medie atinge 4 280 m. În partea de V are un mare număr de mări periferice.

Pacific, Războiul din ~

(1879-1883)

Conflict între Bolivia, Chile și Perú, privind teritoriile bogate în resurse naturale de pe coasta Pacificului. Granițele naționale nu erau stabilite definitiv, astfel că, în 1870, Chile controla minele de nitrați revendicate de Perú și Bolivia. Odată cu creșterea cererii de nitrați, a izbucnit și conflictul cu privire la proprietatea asupra acestor teritorii. Chile a învins Bolivia și Perú și a preluat controlul asupra regiunilor miniere din ambele țări. Bolivia a pierdut întreaga regiune de coastă. Un tratat semnat în 1904 oferea comerțului bolivian permis de tranzit pe teritoriul chilian, dar Bolivia a continuat să încerce să-și schimbe statutul de țară fără deschidere la mare. După război, Perú a intrat într-o perioadă de declin economic, care a durat câteva decenii. Un acord final între Perú și Chile, mediat de SUA, a fost semnat abia în 1929.

Pacificului, Munții Coastei ~

Lanțuri muntoase de-a lungul coastei Pacificului, în America de Nord. Încep din S Californiei, trec prin Oregon și Washington, ajungând în Columbia Britanică și Alaska. Altitudinea medie a lanțului muntos este de 1 000 m deasupra nivelului mării, dar unele vârfuri și câțiva versanți depășesc 2 000 m. Pădurile de-a lungul coastelor din S Oregonului și din N Californiei sunt dominate de prezența uriașilor arbori sequoia. Munții Coastei din Columbia Britanică nu sunt o continuare a lanțurilor muntoase de coastă din Statele Unite, ci a Munților Cascadei.

Pacificului, Teritoriul sub tutelă al Insulelor ~

Fostă tutelă a Organizației Națiunilor Unite, administrată de SUA în perioada 1947–1986. Însuma peste 2 000 de insule, răspândite pe o suprafață de cca 7 770 000 kmp în regiunea tropicală din V Pacificului, la N de ecuator. Acestea se întindeau pe teritoriile Microneziei și includeau trei grupuri principale: insulele Mariane, Caroline și Marshall. Sediul administrației se afla pe insula Saipan, în Insulele Mariane de Nord. În 1986, SUA au declarat că acordurile privind administrarea acestor teritorii nu mai sunt în vigoare. Federația statelor din Micronezia și Republica Insulelor Marshall au devenit state independente, iar insulele Mariane de Nord au devenit teritoriu american. Republica Palau și-a proclamat independența în 1994

Pacificului de Est, Munții ~

Lanț muntos submarin, liniar, aflat pe fundul Pacificului de Sud, relativ paralel cu coasta de V a Americii de Sud. Principala porțiune a lanțului se află la cca 3 200 km distanță de coastă și la cca 1 800–2 700 m deasupra fundului oceanic. Munții Pacificului de E au în general o suprafață plată și netedă ce coboară brusc la extremități. Lanțul este alcătuit în mare parte din scoarță vulcanică primară, acoperită sau completată de sedimente dispuse mai mult sau mai puțin orizontal.

pacifism

Doctrină ce consideră incorecte din punct de vedere moral războiul și violența ca mijloace de abordare a conflictelor. Prima mișcare cu adevărat pacifistă a fost budismul, al cărui fondator a cerut discipolilor săi abstinență totală de la orice act de violență împotriva oricărei creaturi. Conceptul roman *pax*, pace, era o convenție între state, bazată pe recunoaștere reciprocă. El se aplica doar „lumii civilizate“, nu și popoarelor considerate „barbare“. Deși cuvintele lui Iisus, așa cum au fost înregistrate de Vechiul Testament, pot fi interpretate ca un fel de pacifism (și, într-adevăr, așa le-au interpretat mulți dintre discipolii săi), de la începutul sec. III d.Hr. până în Evul Mediu, Biserica a ridicat armate folosite la combaterea necredincioșilor sau demonilor. În sec. XVII–XVIII, gândirea pacifistă s-a

concentrat pe ideea că transferul puterii de la suveran la popor ar duce la perioade de pace, deoarece se credea că războiul era produsul ambițiilor și al orgoliului personal al suveranilor. În sec. XIX–XX, pacifismul s-a concretizat în interesul privind dezarmarea la nivel mondial și înființarea unor organizații internaționale precum Liga Națiunilor și Organizația Națiunilor Unite. La nivel național, pacifismul trebuie să rezolve problema agresorilor care nu se supun standardelor morale ale societății. La nivel individual, pacifismul îi poate transforma pe oameni în persoane care se opun războiului. Lev Tolstoi, Mohandas K. Gandhi și Martin Luther King sunt bine-cunoscuți pentru convingerile lor pacifiste.

Pacino, Al(fredo James)

(n. 25.04.1940, New York, New York, SUA)

Actor american. A debutat ca actor de teatru, obținând Premiul Tony pentru rolul din piesa *Poartă tigrii cravată?* (Does a Tiger Wear a Necktie?, 1969) și, mai târziu, pentru *Instruirea de bază a lui Pavlo Hummel* (The Basic Training of Pavlo Hummel, 1977). A interpretat rolul lui Michael Corleone în *Nașul* (The Godfather, 1972) și în episoadele următoare ale filmului (1974, 1990). Datorită interpretării intense și explozive a fost distribuit și în producțiile *Serpico* (1973), *După-amiază de câine* (Dog Day Afternoon, 1975), *Dreptate pentru toți* (And Justice for All, 1979), *Scarface* (1983), *Când dragostea ucide* (1989), *Parfum de femeie* (Scent of a Woman, 1992, Premiul Oscar), *Intrusul* (The Insider, 1999) și *Insomnia* (2002), fiind considerat unul dintre cei mai buni actori americani.

Paciurea, Dimitrie

(23.11.1873, București, România - 14.07.1932, București)

Sculptor român. Profesor la Școala de Arte Frumoase din București. După studii de specialitate la București, în Franța, Italia și Germania, s-a impus ca unul dintre cei mai importanți și originali sculptori români, mai ales prin numeroasele figuri fantastice (himere, sfincși) și prin reprezentări simbolice (*Zeul războiului*) de mare expresivitate. A realizat lucrări monumentale (*Gigantul*) și portrete (*Beethowen, Ibsen, Ștefan Luchian*).

Pactul Anti-Comintern

Înțelegere semnată inițial de Germania și Japonia (25.11.1936), iar ulterior și de Italia (16.11.1937). Pactul, inițiat de Adolf Hitler, a fost orientat în mod ostentativ împotriva Cominternului, însă ținta sa directă era Uniunea Sovietică. Face parte din seria de înțelegeri care a condus la formarea Puterilor Axei. Japonia a renunțat la acest pact în 1939, aderând ulterior la Pactul Tripartit din 1940, prin care Germania, Japonia și Italia se angajau să-și acorde sprijin reciproc.

Pactul de Oțel

Alianță încheiată între Germania și Italia. Semnat de Adolf Hitler și Benito Mussolini pe 22 mai 1939, pactul a oficializat acordul din 1936 al Axei Roma–Berlin, care a stabilit legăturile politice și militare dintre cele două state.

Pad *în italiană* Po *în Antichitate* Padus

Fluviu în N Italiei. Cel mai lung curs de apă al țării, are cca 652 km lungime. Izvorăște din Alpii Cotieni, la granița de V, și curge spre NE, spre Torino, apoi spre E prin Piemont și Lombardia, vărsându-se în Marea Adriatică. Delta sa este una dintre cele mai mari delte ale fluviilor europene, având cel puțin 14 guri de vărsare. Este navigabil de la gura sa și până la Pavia. Printre orașele industriale de pe valea sa se numără Milano, Padova și Verona. A fost afectat de inundații devastatoare specifice toamnei, memorabile rămânând cele din 589 d.Hr., 1438, 1951 și 1966.

paddle tennis

Joc asemănător tenisului de câmp, jucat cu o rachetă rectangulară cu care este lovită o minge de cauciuc. Se joacă pe un teren de mici dimensiuni. Frank B. Beal l-a impus la începutul deceniului 1920. În SUA continuă să se organizeze și astăzi turnee.

Paderewski, Ignațiu Ian

(06.11.1860, Kurykówka, provincia Podolia, Polonia Rusă - 29.06.1941, New York, New York, SUA)

Pianist, compozitor și politician polonez. După ce a predat la Conservatorul din Varșovia (1878–1883), perioadă în care a compus majoritatea pieselor care l-au făcut celebru (inclusiv bine-cunoscutul *Menuet în cheia sol*), din 1884 a studiat la Viena sub îndrumarea lui Theodor Leschetizky. Debutul său în SUA a avut loc la Carnegie Hall (1891) și a fost urmat de un turneu de 117 spectacole în America de Nord. Pe parcursul turneului, talentul său de pianist și alura romantică i-au asigurat un succes imens. În timpul Primului Război Mondial a luptat pentru independența Poloniei. În

1919 a ocupat, pentru o scurtă perioadă, funcția de prim-ministru al noului stat, pe care l-a și reprezentat la Conferința de pace de la Paris.

Padova *în Antichitate* Patavium

Oraș din N Italiei, 203 350 loc. (2001). Legenda spune că orașul ar fi fost înființat de eroul troian Antenor. Menționat pentru prima dată în 302 î.Hr., a prosperat ca oraș roman și s-a aflat sub stăpânire longobardă în sec. VII–VIII d.Hr. Important oraș italian în sec. XI–XIII, a intrat sub administrația Veneției, din 1405 până în 1797. Aflat sub stăpânire austriacă în perioada 1815–1866, orașul a jucat un rol activ în Risorgimento. A fost grav afectat de bombardamentele din Al Doilea Război Mondial, dar a fost reconstruit. Clădirile sale istorice adăpostesc lucrări ale unor artiști renumiți, printre care Giotto, Tițian, Donatello și Andrea Mantegna. Universitatea din Padova (1222), a doua ca vechime din Italia, l-a avut ca profesor pe însuși Galileo Galilei, iar printre studenții săi s-au numărat Dante, Francesco Petrarca și Torquato Tasso. Grădina botanică din oraș (1545) este cea mai veche din Europa. În prezent, Padova este un important centru industrial și comercial.

Padre

Insulă din S statului Texas, SUA. Are o lungime de 182 km și o lățime de 5 km, întinzându-se de-a lungul coastei golfului Texas. Se întinde de la Corpus Christi, către S, până la Port Isabel și este separată de continent de laguna Madre. Oferă spații pentru activități recreative și pescuit. Insula beneficiază de o plajă întinsă, fiind și habitatul unei mari varietăți de păsări.

Paekche

Unul dintre cele trei regate în care a fost divizată Coreea înainte de 660 d.Hr. Se presupune că a fost înființat în 18 î.Hr. de legendarul conducător Onjo. În sec. III d.Hr., Paekche s-a dezvoltat, devenind un adevărat regat. Până în sec. IV d.Hr. își extinsese deja teritoriile de la marginea de SV a peninsulei Coreea până la bazinul râului Han din centrul țării. Era un stat centralizat aristocratic. Confucianismul și budismul erau în plină dezvoltare, iar artele vizuale dădeau dovadă de o mare sensibilitate și de maturitate tehnică. În sec. V d.Hr. a fost forțat să se retragă spre S de către regatul coreean din N, Koguryo, iar în 660 d.Hr. a făcut parte din alianța dintre statul Silla, din S Coreei, și China, alianță condusă de dinastia Tang.

Paestum

Oraș antic din S Italiei cu ieșire la golful Salerno (fostul golf Paestum). A fost înființat în sec. VI î.Hr. de coloniștii greci din Sibaris, care l-au numit Poseidonia. A fost cucerit de lucani, o populație italică, în sec. IV î.Hr. Aceștia au controlat orașul până în 273 d.Hr., când a fost cucerit de romani. A fost părăsit în urma jafurilor musulmanilor din 871 d.Hr. Vestigiile orașului abandonat au fost descoperite abia în sec. XVIII. Este celebru pentru cele trei temple în stil doric și zidurile din blocuri de travertin.

Templul zeiței Athena de la Paestum
ALINARI/ART RESOURCE, NEW YORK

Pagan

Sat din centrul statului Myanmar (Birmania). Se întinde de-a lungul malului stâng al fluviului Irrawaddy din SV orașului Mandalay și a fost înființat în cca 849 d.Hr. Între sec. XI și XIII a fost capitala unei puternice dinastii. Centru budist, constituie un important loc de pelerinaj. Aici se găsesc altare budiste restaurate, redecorate și încă folosite. O mare parte a satului este acoperită de ruinele altor altare și pagode. În 1975, un cutremur a afectat grav jumătate dintre clădirile importante. Satul are o școală de fabricare a obiectelor lăcuite care au făcut celebră regiunea.

Templul Ananda din Pagan; etajul superior, restaurat, s-a prăbușit în timpul cutremurului din 1975
VAN BUCHER–PHOTO RESEARCHERS

Paganini, Niccolò

(27.10.1782, Genova, Republica Genova – 27.05.1840, Nisa, Franța)

Violonist și compozitor italian. Și-a manifestat geniul încă de la vârsta de nouă ani, când a debutat ca muzician într-o orchestră. A făcut un turneu în Italia în perioada 1810–1828, fiind considerat cel mai mare violonist din lume, deși mulți muzicieni consacrați nu împărtășeau aceeași opinie. În 1820 a urmat un tratament cu mercur pentru sifilis, tratament care i-a imprimat

Niccolò Paganini, gravură de Luigi Calamatta după un desen de J.-A.-D. Ingres, 1818

COLECȚIA GRANGER, NEW YORK

un aer romantic. Până la organizarea turneului său internațional care a fost mult timp amânat (1830–1834), expresivitatea sa ajunsese să-i egaleze tehnica, astfel că turneul a produs o adevărată frenezie în rândul audienței. Apăruseră chiar unele legende care spuneau că Paganini ar fi încheiat un pact cu diavolul pentru talentul extraordinar pe care îl avea. Paganini a avut un rol semnificativ în dezvoltarea tehnicilor interpretării la vioară. Numeroasele sale compoziții includ *24 Capricii* (1801–1807) pentru vioară solo și șase concerte pentru vioară.

Page, Geraldine

(22.11.1924, Kirsville, Missouri, SUA - 13.06.1987, New York, New York)

Actriță americană. A studiat arta dramatică la Chicago și New York. Și-a câștigat celebritatea pe Broadway cu rolul Alma Winemiller din *Vară și fum* (Summer and Smoke, 1952, ecranizat în 1961). Apreciată pentru interpretarea rolurilor de eroine fragile și excentrice, a jucat în piesele *Omul care aduce ploaia* (The Rainmaker, 1954–1955), *Mese separate* (Separate Tables, 1957–1958), *Interludiu straniu* (Strange Interlude, 1963) și *Agnes a lui Dumnezeu* (Agnes of God, 1982). Printre filmele sale se numără producțiile *Hondo* (1953), *Dulcea pasăre a tinereții* (Sweet Bird of Youth, 1962) și *Călătorie la Bountiful* (The Trip to Bountiful, 1985, Premiul Oscar). A obținut premii Emmy pentru rolurile din *O amintire de Crăciun* (A Christmas Memory, 1966) și *Vizitatorul de Ziua Recunoștinței* (The Thanksgiving Visitor, 1968).

Paget, boala ~ *sau* osteitis deformans

Boală cronică ce apare la vârsta mijlocie, descoperită de James Paget. Implică distrugerea locală necontrolată a oaselor care alternează cu creșterea dezordonată a țesutului osos (în urma căreia apar oase dense și casante și diformități care pot comprima structurile interne). Oasele lungi, vertebrele, pelvisul și craniul sunt cele mai afectate, cel mai adesea la bărbați. Riscul de cancer, în special de osteosarcom, e ridicat. Tratamentul constă în administrarea de calcitonină (care reglementează creșterea oaselor) și de biofosfați (care blochează distrugerea excesivă a masei osoase).

Paget, James *ulterior* Sir James

(11.01.1814, Great Yarmouth, Norfolk, Anglia - 30.12.1899, Londra)

Chirurg și fiziolog britanic. În 1834 a descoperit parazitul care produce trichineloza. A oferit descrieri amănunțite ale cancerului mamar, ale bolii Paget a sânului (o tumoare canceroasă cu manifestări la nivelul mamelonului) și ale bolii lui Paget (1877). A fost unul dintre primii medici care au recomandat îndepărtarea tumorilor osului medular prin metode chirurgicale, în locul amputării membrului.

Pago Pago

Oraș, 4 278 loc. (2000), și aglomerație de orășele care formează capitala statului Samoa Americană. Situat pe țărmul sudic al insulei Tutuila, Oceanul Pacific de Sud, în 1872 a devenit stație de aprovizionare cu cărbune a Forțelor Aeriene Americane. A funcționat ca bază navală activă până în 1951, în prezent fiind doar port comercial. Aeroportul, inaugurat în 1964, a stimulat traficul turistic și modernizarea orașului.

pagodă

Clădire asemănătoare unui turn cu mai multe etaje, construită din piatră, cărămidă sau lemn, specifică de obicei templelor budiste și care conține relicve sfinte. Pagoda s-a dezvoltat din stupa indiană. Pagoda are formă de sticlă în Tibet și este piramidală sau conică în Myanmar (Birmania), Thailanda, Cambodgia și Laos. În China, Coreea și Japonia, o pagodă este un turn înalt în care se repetă o structură de bază, la proporții diminuate. Etajele pot fi circulare, pătrate sau poligonale. De obicei, pagoda este construită cu scopul de a fi un monument, spațiul funcțional din interiorul său fiind foarte limitat.

Pahang

Fluviu din Malaysia, cel mai lung din peninsula Malacca. Izvorăște din regiunea nord-vestică a statului și se îndreaptă spre S și E, către Marea Chinei de Sud. Are o lungime de 459 km și este navigabil pentru bărci pe aproape tot cursul său. Ca rezultat al despăduririlor din bazinul lui, în timpul musonului se produc inundații grave.

Pahlavi, Mohamed Reza, Şah ~

(26.10.1919, Teheran, Iran - 27.07.1980, Cairo, Egipt)

Șah al Iranului (1941–1979), cunoscut pentru orientarea sa prooccidentală și pentru conducerea de tip autocrat. Educat în Elveția, l-a înlocuit pe tatăl său, Reza Șah Pahlavi, atunci când acesta a fost silit de britanici să plece în exil. Guvernarea sa a fost marcată de lupta pentru putere cu premierul țării, Muhammad Mosaddeq, care, în 1953, a reușit să-l detroneze pentru o scurtă perioadă. Anul următor și-a recâștigat poziția cu ajutorul intervenției serviciilor de informații britanice și americane. Inițial, programul său de modernizare rapidă și dezvoltare a industriei exploatării petroliere i-a adus sprijin popular, dar stilul dictatorial și eliminarea sistematică a disidenților, împreună cu gradul ridicat de corupție și distribuirea inegală a nou-obținutei bogății din petrol au dus la apariția unei puternice mișcări de opoziție, conduse de clericul exilat, ayatollahul Ruhollah Khomeini. În 1979 a fost obligat să plece în exil.

Pahlavi, Reza, Şah ~

(16.03.1878, Alasht, Qâjâr Iran - 26.07.1944, Johannesburg, Africa de Sud)

Șah al Iranului (1926–1941). Ofițer în armată, a urcat în ierarhia militară, iar în 1921 a condus o lovitură de stat care a înlăturat de la conducere dinastia Qajar. Scopul era de a pune capăt haosului politic din Iran, precum și dominației britanice și sovietice care a urmat Primului Război Mondial. A construit șosele, școli și spitale, a înființat o universitate și Calea Ferată Transsiraniană. A contribuit la procesul de emancipare a femeilor, permițându-le să apară în public fără văl, a naționalizat unele sectoare economice și a redus puterea clerului. A folosit deseori metode represive, care, în final, i-au scăzut popularitatea. În Al Doilea Război Mondial, SUA și Marea Britanie au ocupat Iranul, temându-se că Pahlavi s-ar putea alia cu Germania. Aliații l-au obligat pe șah să abdice în favoarea fiului său, Mohamed Reza Șah Pahlavi.

Pai

Vezi Bai

pai

Tulpină articulată, cu noduri vizibile și internoduri goale, a unor ierburi, în special a unor cereale precum grâu, ovăz, secară, orz. Folosit la plural, termenul desemnează baloții și căpițele adunate după uscarea și treierarea cerealelor. Încă din timpuri străvechi, oamenii au folosit paiele ca așternut și nutreț pentru animale, pentru saltele de pat și chiar pentru confecționarea de haine. De asemenea, pot fi împletite pentru a confecționa coșuri, pălării, rogojini. Acoperișurile din paie constau într-un strat de paie de cca 30 cm, asigurat cu corzi rezistente, firele de pai fiind așezate în direcția scurgerii apei. Celuloza sau pasta de paie este folosită la producerea hârtiei brute și a preșpanului, un tip de carton utilizat la confecționarea de cutii ieftine.

Päijänne

Lac din S Finlandei. Măsoară 121 km lungime și 23 km lățime. Pe lac se găsesc mii de insule. Apele lacului sunt drenate la sud, către Golful Finic, de râul Kymi. Pe țărmul neregulat al lacului se întind păduri dese, care au făcut posibilă dezvoltarea unei prospere industrii de cherestea. În cadrul acesteia, lacul este folosit drept rută de transport. De-a lungul țărmului există numeroase sate, iar la capătul sudic s-au construit mai multe vile.

Paik, Nam June

(20.07.1932, Seul, Coreea - 29.01.2006, Miami, Florida, SUA)

Sculptor și artist american de origine coreeană. A studiat muzica la universitățile din Tokyo și München, emigrând în SUA în 1964. Influențat de Joseph Beuys și John Cage, a intrat în grupul Fluxus. Este considerat părintele artei video. Creațiile sale video sofisticate, precum *Buddha TV* (1974), o instalație care îl prezintă pe Buddha contemplându-se la televizor, se încadrează perfect în era informaticii, în care fascinația față de media a înlocuit spiritualitatea drept centru al vieții. La sfârșitul sec. XX i-au fost organizate multe expoziții retrospective.

Paine, Robert Treat

(11.03.1731, Boston, Massachusetts, SUA - 11.05.1814, Boston)

Jurist american. A practicat dreptul în orașul său natal din 1757. A devenit cunoscut ca procuror în procesul soldaților britanici implicați în masacrul din Boston. A fost membru al Congresului Continental și s-a aflat printre semnatarii Declarației de Independență. A fost primul procuror general al statului Massachusetts (1777–1790) și judecător la Curtea Supremă de Justiție (1790–1804).

Paine, Thomas

(29.01.1737, Thetford, Norfolk, Anglia - 08.06.1809, New York, New York, SUA)

Scriitor și pamfletar politic anglo-american. După o serie de eșecuri în Anglia l-a cunoscut pe Benjamin Franklin care i-a sugerat să emigreze în SUA. A ajuns în Philadelphia în 1774 și a fost unul dintre redactorii *Pennsylvania Gazette*. În ianuarie 1776 a scris *Bunul-simț* (Common Sense), un pamflet de 50 de pagini în favoarea independenței Statelor Unite, din care au fost vândute peste 500 000 de exemplare. Pamfletul a avut rolul de a întări hotărârea coloniștilor. În timpul Revoluției Americane, a lucrat voluntar ca ajutor al generalului Nathanael Greene și a scris un ciclu de 16 articole intitulate *Criza* (1776–1783), fiecare semnat Common Sense (Bunul-simț). Primul dintre ele începe cu propoziția: „Există momente care pun la încercare sufletele oamenilor" și a fost citit trupelor la Valley Forge, la ordinul lui George Washington. Paine a călătorit în Anglia în 1787 și s-a implicat în dezbaterile provocate de Revoluția Franceză. Cartea *Drepturile omului* (Human Rights, 1791–1792) apăra revoluția și făcea apologia principiilor republicane. Fiind considerată un atac la adresa monarhiei, aceasta a fost interzisă, autorul ei fiind declarat *persona non grata* în Anglia. În consecință, Paine a plecat în Franța, unde a fost ales în Convenția Națională (1792–1793). A criticat Teroarea instaurată aici și, ca urmare, a fost arestat de Maximilien Robespierre (1793–1794). *Vârsta rațiunii* (The Age of Reason, 1794, 1796), o lucrare a cărei primă parte a fost publicată în timp ce se afla încă în închisoare, i-a adus reputația de ateu, deși de fapt este consacrată deismului. S-a întors în SUA în 1802. Criticat pentru scrierile sale deiste și ignorat, în ciuda serviciilor aduse Revoluției, a murit în sărăcie.

Thomas Paine, portret de John Wesley Jarvis; Casa Memorială Thomas Paine, New Rochelle, N.Y.

ASOCIAȚIA ISTORICĂ NAȚIONALĂ THOMAS PAINE

Painted Desert /Deșertul Colorat/

Regiune din zona central-nordică a statului Arizona, SUA. Se întinde pe o lungime de 240 km, de la Marele Canion până la Parcul Național Pădurea Pietrificată, și are o suprafață de 19 425 kmp. Denumirea *(în engleză, painted,* colorat) a fost folosită pentru prima dată în 1858 de către un explorator guvernamental pentru a descrie suprafețele viu colorate ale rocilor erodate. O mare parte a deșertului se află în interiorul rezervațiilor triburilor navajo și hopi. Triburile navajo folosesc nisipul colorat în picturile ceremoniale.

Painter, Theophilus Shickel

(22.08.1889, Salem, Virginia, SUA - 05.10.1969, Fort Stockton, Texas)

Zoolog și biolog american. Și-a luat doctoratul la Universitatea Yale în 1913. A fost primul care și-a dat seama că celulele neobișnuit de mari din glandele salivare ale musculiței de oțet, *Drosophila,* se pretau foarte bine la studiul genelor și al cromozomilor. În 1933 a publicat schema secțiunii unui cromozom al musculiței de oțet, care prezenta peste 150 de benzi, ceea ce a permis pentru prima dată determinarea cu precizie a pozițiilor genelor.

pairi

Nobilime cu rang din Marea Britanie. Cele cinci ranguri, în ordine descrescătoare, sunt: duce, marchiz, conte, viconte și baron. Până în 1999, pairii aveau dreptul să stea în Camera Lorzilor și erau scutiți de îndatoririle de jurați. Titlurile pot fi moștenite sau acordate pe viață.

Paisiello, Giovanni

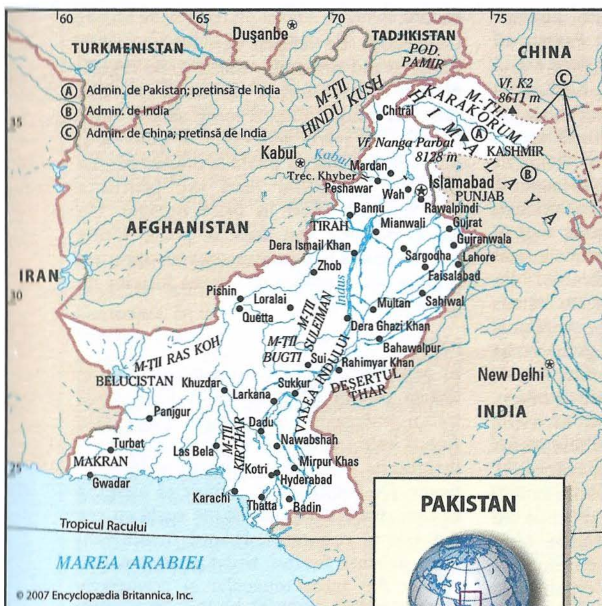
(09.05.1740, Taranto, Regatul Napoli - 05.06.1816, Napoli)

Compozitor italian. Și-a făcut studiile la Napoli și a fost capelmaistrul Ecaterinei II la Sankt Petersburg (1776–1784), perioadă în care a compus numeroase opere scurte. A repurtat primul succes la Viena în 1784, apoi s-a întors la Napoli pentru a deveni compozitor la curtea lui Ferdinand IV. În 1802 a fost invitat de Napoleon să lucreze la Paris, dar după doi ani s-a întors la Napoli, unde, în ciuda schimbării de regim, și-a păstrat poziția la curte până în 1815. A compus peste 80 de opere, printre care și capodopera *Bărbierul din Sevilla* (Il barbiere di Siviglia, 1782).

Paisley, Ian (Richard Kyle)

(n.6.04.1926, Armagh, Armagh County, Irlanda de Nord)

Lider protestant din Irlanda de Nord. După hirotonisirea sa în cadrul Bisericii Reformate Presbiteriene (1946) a fost unul dintre fondatorii unui nou cult, Biserica Independentă Presbiteriană din Ulster

© 2007 Encyclopædia Britannica, Inc.

(1951), în cadrul căreia s-au construit 30 de lăcașuri de rugăciune într-un timp foarte scurt. În anii 1960 a devenit purtătorul de cuvânt al poziției radicale protestante în conflictul dintre secte din Irlanda de Nord, care se opunea oricărei concesii față de catolici. A condus demonstrații pe întreg teritoriul Irlandei de Nord și a fost arestat de câteva ori pentru organizarea de adunări ilegale. Ales în Camera Comunelor în 1970, a fost unul dintre fondatorii Partidului Democrat Unionist în 1971 și a organizat o grupare paramilitară de luptători protestanți numită A Treia Armată. În 1998 s-a opus Acordului din Vinerea Mare, care propunea împărțirea puterii între romano-catolici și protestanți. A fost ales în Adunarea Irlandei de Nord, înființată prin acest Acord, dar a continuat să refuze negocierile cu Sinn Fein, aripa politică a Armatei Republicane Irlandeze.

paiute

Nume dat celor două grupuri de amerindieni care locuiesc în California, Nevada, Arizona și Utah. Limbile lor fac parte din ramura numică a familiei uto-aztece. Populația paiute de sud ocupa teritoriile din S statului Utah, NV statului Arizona, S statului Nevada și SV Californiei. Populația paiute de nord trăia în regiunea central-estică a statului California, V statului Nevada și E statului Oregon. Se hrăneau cu plante sălbatice și cu vânat de dimensiuni mici. Trăiau în adăposturi temporare construite din arbuști, se îmbrăcau cu haine din piei de iepure și confecționau coșuri de nuiele în care adunau hrana. Erau organizați în bande cu o structură mobilă. Majoritatea au fost aduși în rezervații în sec. XIX. În prezent, numărul lor se ridică la 7 500. *Vezi și* ute.

Pakistan *denumire oficială* Republica Islamică Pakistan

Stat din S Asiei. Suprafața: 796 095 kmp; 145 960 000 loc. (2002). Capitala: Islamabad. Locuitorii sunt un amestec de populații indigene care au intrat în contact cu valurile succesive de arieni, persani, greci, pashtuni, mongoli și arabi. Limbi: urdu (limba oficială), punjabi, pashtu, sindhi, beluciană. Religii: islam (religia oficială), hinduism, creștinism. Moneda: rupia pakistaneză. Pakistanul se împarte în patru regiuni: zona muntoasă de N, platoul Balucistan, câmpia Indului și zonele deșertice. Lanțurile muntoase himalayene și transhimalayene constituie zona muntoasă din partea de N a țării. Printre cele mai înalte vârfuri se numără K2 și Nanga Parbat. Țara are o economie mixtă în curs de dezvoltare, bazată în principal pe agricultură, industrie ușoară și servicii. Banii trimiși acasă de pakistanezii care lucrează în străinătate constituie o importantă sursă de valută. Pakistanul este un regim constituțional-militar cu două camere legislative. Șeful statului este președintele, iar șeful guvernului este prim-ministrul. Regiunea este locuită de pe la 3500 î.Hr. Din sec. III î.Hr. până în sec. II d.Hr., Pakistanul a făcut parte din imperiile Maurya și Kush. Primele cuceriri ale musulmanilor au avut loc în sec. VIII d.Hr. Compania Britanică a Indiilor de Est a supus dinastia mogulilor în 1757. În perioada administrației coloniale britanice,

teritoriul actual al Pakistanului (musulman) aparținea Indiei (hinduse). Pakistanul a devenit stat în 1947, printr-o lege emisă de Parlamentul Marii Britanii. Kashmir a rămas un teritoriu disputat între Pakistan și India, care a dus la confruntări militare și, în 1965, la război. Războiul civil din 1971 dintre Pakistanul de Vest și Pakistanul de Est a dus la proclamarea independenței Bangladeshului (fostul Pakistan de Est) în 1972. Numeroși refugiați afgani au migrat în Pakistan în perioada Războiului din Afghanistan din anii 1980 și au rămas acolo în perioada talibană și posttalibană. În 1988, Benazir Bhutto a câștigat alegerile prezidențiale, devenind astfel prima femeie care a condus un stat islamic modern. A fost înlăturată de la putere în 1990, când partidul care o susținea a fost învins de o coaliție conservatoare. În anii 1990, situația politică din Pakistan s-a înrăutățit. Confruntările de la granița cu India au continuat, iar Pakistanul a inițiat teste nucleare. Situația politică a continuat să se înrăutățească, iar armata a organizat o lovitură de stat în 1999.

Pakula, Alan J.

(07.04.1928, New York, SUA - 19.11.1998, Melville, New York)

Producător și regizor american. A lucrat la Hollywood din 1949. A înființat o companie de producție împreună cu regizorul Robert Mulligan (n. 1925), pentru a face filmul *Să ucizi o pasăre cântătoare* (To Kill a Mockingbird, 1962) și multe altele. Debutul regizoral, pelicula *Pookie* (1969), a fost urmat de *Klute* (1971), *Toți oamenii președintelui* (All the President's Men, 1976), *Alegerea Sophiei* (Sophie's Choice, 1982), *Presupus nevinovat* (Presumed Innocent, 1990) și *Dosarul Pelican* (The Pelican Brief, 1993).

Palacký, František

(14.06.1798, Hodslavice, Moravia, Imperiul Austriac - 26.05.1876, Praga, Boemia)

Istoric și politician ceh. Lucrarea sa *Istoria Boemiei* (5 vol., 1836–1867) l-a impus drept fondatorul istoriografiei moderne cehe. Adept al unei Austrii federale alcătuite din naționalități cu drepturi egale, a fost președinte al Congresului Slav din 1848, organizat pentru promovarea panslavismului. Din 1861 a fost deputat în Adunarea Generală austriacă. Ideile sale privind naționalismul liberal au fost ulterior adoptate de Tomáš Masaryk.

palan

Combinație de scripeți care are atașată o frânghie sau un cablu, utilizată, de regulă, pentru a mări forțele de tracțiune. Doi sau mai mulți scripeți sunt atașați unui bloc fix, iar restul scripeților se pot roti și mișca liber. Palanul poate fi utilizat pentru ridicarea greutăților mari sau pentru a exercita forțe mari în orice direcție. Un raport de forțe mai mare se poate obține prin utilizarea mai multor scripeți, dar acest avantaj poate scădea din cauza forțelor de frecare crescute.

palat

În anatomie, cer al gurii, care separă cavitatea bucală de cea nazală. Cele două treimi anterioare se numesc palat dur. Acesta este un os acoperit cu o mucoasă, membrana având rol în fonație și în masticație. De asemenea, el trebuie să mențină în cavitatea bucală o presiune egală cu cea din tractul respirator. Palatul moale (sau vălul palatin), flexibil, situat posterior, este format din țesut muscular și conjunctiv și se termină cu uvula sau „omușorul", o excrescență cărnoasă. Palatul moale are rol în închiderea cavității nazale (*vezi* nas) și a părții superioare a faringelui pentru a permite deglutiția. Fisura palatină, o afecțiune congenitală, care constă în prezența unui orificiu în palat, poate fi corectată prin intervenție chirurgicală.

palat

Reședință regală și, uneori, sediu al guvernului sau centru religios. Termenul derivă din numele colinei Palatin din Roma, unde își aveau reședințele împărații romani. Primele palate cunoscute sunt cele ale faraonilor egipteni, ridicate la Teba. Acestea aveau un zid exterior care împrejmuia un adevărat labirint de camere și curți interioare. Și în cadrul altor culturi antice se construiau palate impresionante (de ex. palatele asiriene de la Nimrod, Khorsabad și Ninive; palatul lui Minos de la Knossos și palatele persane de la Persepolis și Susa). La Roma și Constantinopol, palatele au atins apogeul, fiind centre ale puterii. În Europa Occidentală, de la sfârșitul Evului Mediu, palatele au început să fie constituite dintr-o singură clădire. În Italia renascentistă, fiecare prinț avea palatul său, de obicei cu o curte interioară împrejmuită de o arcadă. Curtea palatului Pitti din Florența (1560) este un exemplu relevant de arhitectură manieristă. Reprezentative pentru

Franța sunt palatele Luvru și Versailles, iar pentru Spania, El Escorial și Alhambra. În contrast cu stilul tradițional occidental, palatele din Asia de E, precum palatele japoneze și cele din Orașul Interzis din Beijing, sunt formate din mai multe clădiri (în cazurile menționate au pavilioane joase, alcătuite din construcții de lemn, decorate) situate în interiorul unor grădini vaste, înconjurate de ziduri.

Palatinat *în germană* Pfalz

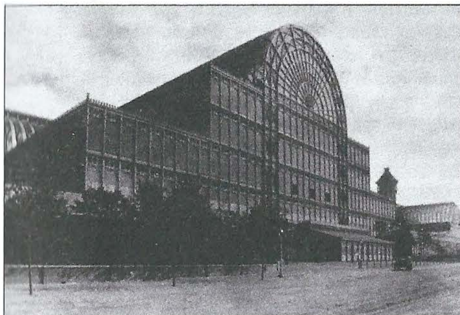
Regiune istorică, în prezent parte din Germania. În trecut s-a aflat sub jurisdicția conților palatini, care, în sec. XIV, au devenit electori ai Sfântului Imperiu Roman. În sec. XVI–XVII, a fost un bastion al protestantismului. A fost împărțit în două: Palatinatul Inferior sau Renan, care se întindea pe ambele maluri ale Rinului, la S de râul Main, și Palatinatul Superior, în N Bavariei, situat în jurul orașelor Amberg și Regensburg. Întinderea Palatinatului a variat în funcție de soarta politică și dinastică a conților palatini.

Palatul de Cristal /Crystal Palace/

Galerie enormă din fier și sticlă, din Hyde Park, Londra, ce a găzduit Marea Expoziție din 1851. A fost demolată și reconstruită (1852–1854) la Sydenham Hill, unde a rezistat până a fost distrusă de un incendiu, în 1936. Proiectată de constructorul de sere Sir Joseph Paxton (1801–1865), reprezintă o remarcabilă îmbinare de componente prefabricate. Structura ei complicată, formată din tije de fier ce susțin pereții din sticlă transparentă, a inaugurat un standard arhitectural pentru expozițiile internaționale de mai târziu, de asemenea găzduite în sere din sticlă.

BIBLIOTECA BBC HULTON PICTURE

Palatul de Cristal de la Sydenham Hill, Londra. Proiectat de Sir Joseph Paxton pentru Marele Târg de Mostre din 1851 și construit în 1852–1854 la Sydenham Hill, a fost distrus în 1936

Palau *sau* Belau *denumire oficială* Republica Palau *anterior* Pelew

Stat insular în V Oceanului Pacific. Suprafața: 487 kmp; 21 100 loc. (2005). Capitala: Koror. În 2006, aceasta s-a mutat pe insula Babelthuap. Populația este alcătuită din malaysieni, melanezieni, filipinezi și polinezieni. Limbi: palau, sonsorolez-tolsiană, engleză (toate oficiale). Religia: romano-catolicism, protestantism, alte confesiuni creștine. Moneda: dolarul american. Insulele din grupul Palau au câmpii mlăștinoase de mangrove de-a lungul coastelor, cu un sol fertil. Înspre interiorul insulei se întind savane și regiuni cu palmieri, iar dealurile sunt acoperite cu păduri tropicale. Principala sursă de locuri de muncă este serviciul guvernamental. În regiunile rurale, principalele ocupații sunt agricultura și pescuitul. Palau este o republică cu două camere legislative. Șeful statului și al guvernului este președintele. Insulele au fost vândute Germaniei în 1899, anterior aflându-se în posesia Spaniei. Au fost cucerite de Japonia în 1914 și preluate de Forțele Aliate în 1944, în Al Doilea Război Mondial. Din 1947, Palau a făcut parte din Teritoriul sub tutelă al Insulelor Pacificului, administrat de SUA, și a devenit stat independent în 1994. SUA oferă sprijin economic țării și menține trupe militare în teritoriu.

Palawan

Insulă din SV Filipinelor. Este o fâșie lungă și îngustă ce se întinde dinspre NE către SV, între Marea Chinei și Marea Sulu. Este traversată de la un capăt la altul de un lanț muntos, cel mai înalt vârf fiind Muntele Mantalingajan (2 085 m). Reședința insulei este Puerto Princesa. Asemănarea dintre vegetația de pe Palawan și cea din Borneo se explică prin rămășițele unui pod de uscat care, în Pleistocen, lega cele două insule. Majoritatea locuitorilor insulei trăiesc într-o câmpie de pe coastă, care este și principala regiune agricolă. Predomină așezările risipite și rotația culturilor, orezul fiind principala plantă cultivată. Activitatea de extracție a petrolului de pe coasta de N a insulei a început în 1922.

Palembang

Oraș, 1 352 000 loc. (1995), port fluvial din Indonezia. Se întinde pe ambele maluri ale râului Musi. A fost capitala unui regat budist între sec. VII și XIV d.Hr. Ulterior, a fost cucerit de Imperiul Majapahit. Compania Olandeză a Indiilor de Est a

stabilit aici un punct comercial și, în 1659, a construit un fort. Ocupat de Japonia în Al Doilea Război Mondial, orașul a fost capitala statului Sumatra de Sud până în 1950, când a trecut sub administrația Republicii Indonezia. Portul este accesibil transportului oceanic și întreține numeroase raporturi comerciale cu alte porturi din peninsula Malacca, Thailanda și China.

Palenque

Oraș antic maya din perioada clasică târzie (cca 600–900 d.Hr.), situat pe actualul teritoriu al statului Chiapas, Mexic, considerat cea mai frumoasă așezare mayașă. Constructorii orașului ridicau temple sub formă de piramide, palate cu acoperișuri terasate și ziduri ornamentate cu delicate stucaturi reprezentând conducători, zei și ceremonii. Principala structură arhitecturală este palatul, un labirint de galerii cu numeroase curți interioare și un turn pătrat cu patru etaje. Marele Templu al Inscripțiilor este celebru pentru hieroglifele de pe ziduri, dar și pentru cripta funerară imensă, cu obiecte din jad, descoperită în 1962. În 1987, orașul a fost desemnat parte a Patrimoniului Mondial UNESCO.

Paleocen

Prima diviziune a Terțiarului, datată cu 65–54,8 m.a.u. Precede Eocenul și urmează Cretacicului. Paleocenul era caracterizat de o climă în încălzire, cu înghețuri puține sau chiar absente. Variațiile anotimpurilor constau în alternarea sezonului uscat cu cel ploios. Până în această epocă, dinozaurii și alte grupuri de reptile care au dominat Cretacicul dispăruseră, Paleocenul fiind perioada proliferării și evoluției rapide a mamiferelor.

paleoclimatologie

Studiu al condițiilor climatice în timpul erelor geologice trecute. Paleoclimatologii caută explicații pentru variațiile climei din toate regiunile globului în cursul oricărei perioade geologice, începând cu momentul formării Pământului. Principalele date sunt furnizate de geologie și paleobotanică. Explicațiile speculative privind variațiile climatice din trecut se bazează pe astronomie, fizica atmosferei, meteorologie și geofizică.

paleogeografie

Geografie a unor porțiuni ale suprafeței Pământului, într-o anumită perioadă a trecutului geologic. Cea mai simplă formă de paleogeografie o reprezintă o hartă care indică localizarea porțiunilor străvechi de uscat și apă. Hărțile paleogeografice pot reprezenta și distribuția fosilelor, a florei și faunei, dar și mediile de sedimentare (de ex. delte, recife, deșerturi sau bazine oceanice), zonele de ridicare și eroziune sau de subsidență (scufundare) și sedimentare, precum și principalele zone climaterice.

paleogeologie

Geologie a unei regiuni într-o anumită perioadă din trecutul îndepărtat. Reconstituirile paleogeologice sub formă de hartă oferă informații referitoare nu doar la topografia preistorică a unei regiuni, ci și la distribuția rocilor din subsol și la caracteristici structurale precum falii sau cute. Astfel de hărți îi ajută pe cercetători să determine existența fenomenelor de deformare într-o regiune, modelul rețelelor hidrografice îngropate astăzi sub straturi de sedimente sau întinderea oceanelor și a mărilor din trecut. Ele reprezintă un instrument util pentru geologii petroliști, indicând structurile geologice care pot conține petrol sau gaze naturale.

paleohidrologie

Disciplină care se ocupă cu studiul sistemelor hidrologice din perioadele preistorice ale istoriei Pământului. Modificările condițiilor hidrologice sunt deduse cu ajutorul informațiilor furnizate de fenomenele de alterare, depozitare sau eroziune a rocilor. Paleohidrologia se ocupă și cu studiul schimbărilor suferite de plante și animale în diverse perioade geologice, schimbări ce au fost determinate, în mare parte, de modificările regimului hidrologic.

Paleolitic

(*din greacă*, Epoca veche a pietrei)

Stadiu tehnologic sau cultural preistoric, caracterizat de utilizarea instrumentelor rudimentare din piatră cioplită. În timpul Paleoliticului inferior (cca 2,5 milioane–200 000 ani în urmă), primii strămoși ai omului foloseau instrumente simple, confecționate din pietre de râu sau din pietre brute, pe care le utilizau pentru tăiat. Acum 700 000 de ani a apărut primul topor primitiv de mână, care a fost ulterior cioplit și apoi utilizat împreună cu alte unelte în industria acheuleană. În Paleoliticul mijlociu s-a dezvoltat o tradiție a instrumentelor din piatră subțiri, așa cum rezultă din probele ce datează din industria musteriană. În Paleoliticul superior (40 000–10 000 î.Hr.) au apărut diverse unelte, mai specializate și cu un plus de complexitate, precum cele din

culturile aurignaciană, solutreană și magdaleniană. Cele două forme principale de artă paleolitică constau în sculpturi de mici dimensiuni, cum ar fi așa-numitele figurine Venus și diverse animale, sculptate sau modelate, și în picturile monumentale, desenele incizate în piatră și basoreliefurile de pe pereții unor peșteri precum Altamira (în Spania) și Lascaux (în Franța). Sfârșitul Paleoliticului este marcat de apariția așezărilor agricole din Neolitic.

Paleologu, Alexandru

(14.03.1919, București - 02.09.2005, București)

Eseist, diplomat și om politic român, descendent al unei vechi familii boierești de origine bizantină. A urmat liceul Spiru Haret din București, apoi și-a obținut licența (1943) la Facultatea de Drept din București. Între 1948 și 1950 a făcut trei ani de studii la Facultatea de Teatru din București, Secția regie și teatrologie. A fost referent la Comisia Română de Aplicare a Armistițiului (1944), iar între 1946 și 1948 a fost atașat de legație la Ministerul Regal al Afacerilor Externe al României. De la instaurarea regimului comunist și până în 1956 a trăit la Râmnicu Vâlcea, sub o identitate falsă. Arestat în 1959, împreună cu Constantin Noica, și condamnat la 14 ani de muncă silnică, a fost grațiat în 1964. În închisoare a semnat (sub presiunea torturii) un angajament de colaborare cu Securitatea, lucru pe care l-a recunoscut și l-a făcut public imediat după 1990. După eliberare a fost cercetător la Institutul Academiei Române pentru Istoria Artei, apoi a fost secretar literar la Teatrul C.I. Nottara (1967–1970) și între 1970 și 1976 a fost redactor la editura Cartea Românească. Tot în 1967 a devenit și membru al Uniunii Scriitorilor din România. După Revoluția română din 1989 a devenit ambasador al României în Franța (1990), pentru o foarte scurtă perioadă. Din solidaritate cu mișcările de protest ce au avut loc în Piața Universității din București (primăvara lui 1990), a renunțat la funcție și a dezavuat acțiunile guvernului. S-a înscris în Partidul Alianța Civică, iar apoi a devenit membru al Partidului Național Liberal (1995) și senator de Vrancea (1996–2000) și de București (2000–2004), membru al Comisiei pentru Cultură, Culte, Artă și Mass-media a Parlamentului României (2000–2004). A debutat cu *Spiritul și litera* (1970), un volum de eseuri neconvenționale despre literatura română, pentru care a primit Premiul Uniunii Scriitorilor. Tot în aceeași zonă, a privirii critice proaspete, se încadrează și volumul dedicat lui Mihail Sadoveanu, *Treptele lumii sau calea către sine a lui Mihail Sadoveanu* (1978), în care explorează filonul ezoteric care străbate opera acestui scriitor. Prin felul lui de a fi, demn și necruțător în verdicte, prin literatura sa de ordin moral (*Bunul-simț ca paradox. Eseuri*, 1972; *Minunatele amintiri ale unui ambasador al golanilor*, 1993; *Despre lucruri cu adevărat importante*, 1997), a exercitat o mare influență asupra societății românești de după 1989, considerat un model de urmat, atât din punct de vedere literar, cât și moral și politic. Fiul său, Theodor Paleologu, este eseist și diplomat, fiind pe rând ambasador al României la Copenhaga și Reykjavik, precum și ministru al culturii.

Alexandru Paleologu

paleomagnetism
sau magnetism remanent

Magnetism permanent existent în roci, care rezultă din orientarea câmpului magnetic al Pământului în perioada formării rocilor din trecutul geologic. Reprezintă o sursă de informații pentru studiile paleomagnetice ale migrației polilor și ale tectonicii plăcilor.

paleontologie

Studiu al formelor de viață din trecutul geologic, care implică analiza fosilelor de plante și animale prezente în roci. Se ocupă cu toate aspectele biologiei formelor de viață preistorice: formă și structură, tipare evolutive, relații taxonomice dintre acestea și speciile moderne, distribuție geografică și interrelaționare cu mediul. Paleontologia a jucat un rol important în reconstituirea istoriei Pământului și a furnizat probe pentru teoria evoluționistă. Datele provenite din studiile paleontologice i-au ajutat pe inginerii petroliști să localizeze depozitele de petrol și gaze naturale, care sunt asociate frecvent cu prezența fosilelor unor anumite forme de viață preistorice.

paleosiberiene, limbi ~
sau limbi paleoasiatice

Grup cuprinzând patru familii de limbi neînrudite, vorbite în NE Asiei. Se presupune

că, în trecut, au fost vorbite pe teritorii mai întinse din Siberia și, probabil, Manciuria, dar au pierdut teren în fața limbilor uralice și altaice și, mai recent, în fața rusei (*vezi* populații siberiene). Dintre limbile eniseice, singurele care au supraviețuit sunt ket, vorbită de mai puțin de 500 de persoane, și yug, care este aproape o limbă moartă. Cele două limbi iukaghir existente, iukaghir din N sau din tundră și iukaghir din S sau din Kolîma, sunt folosite de mai puțin de o sută de vorbitori. Familia limbilor ciukot-kamceatka (luoravetlan, ciukotă) cuprinde limbile ciukci, cu zece mii de vorbitori în N extrem al Siberiei; koriak, cu mai puțin de 5 000 de vorbitori, la S de Ciukcii, și itelmen, vorbită în peninsula Kamceatka de mai puțin de o sută de persoane. Cele două varietăți de nivkhi (ghiliak), respectiv nivkhi din Amur și nivkhi din insulele Sahalin, au împreună sub o mie de vorbitori.

Paleozoic

Interval major al timpului geologic, cuprins între cca 543 și 248 m.a.u. Denumirea provine din limba greacă, însemnând viață străveche. Paleozoicul este prima eră din eonul Fanerozoic, fiind urmat de era Mezozoică. Este împărțit în șase perioade. În ordine cronologică, acestea sunt: Cambrian, Ordovician, Silurian, Devonian, Carbonifer și Permian. În timpul Paleozoicului timpuriu, teritoriul Americii de Nord era acoperit în majoritate de o mare caldă, puțin adâncă, cu numeroase recife de corali. Din această perioadă s-au găsit fosile ale unor nevertebrate marine și pești primitivi. Cele mai frecvente plante erau algele, unele tipuri de mușchi și ferigile. În Paleozoicul târziu, majoritatea teritoriilor continentale din emisfera nordică erau acoperite de păduri întinse, mlăștinoase. A fost perioada în care s-au dezvoltat mult flora și fauna. Amfibienii au părăsit oceanele pentru a trăi pe uscat, reptilele s-au dezvoltat ca forme de viață integral terestre și au început să apară insectele. Ferigile atingeau dimensiunile copacilor și au apărut primele forme de conifere.

Palermo *în Antichitate* Panormus

Oraș-port, 652 640 loc. (2001), centrul administrativ al Siciliei, situat în golful Palermo. Întemeiat de negustorii fenicieni în sec. VIII î.Hr., a devenit apoi așezare cartagineză. A intrat sub stăpânire romană în 254 d.Hr. Cucerit de trupele arabe ale dinastiei Aghlabizilor, a înflorit drept centru al comerțului cu Africa de N. Era un oraș prosper în 1072, când a intrat sub stăpânirea cavalerilor normanzi Roger I și Robert Guiscard. Epoca de dominație normandă care a urmat (1072–1194) a fost apogeul pentru Palermo, mai ales după 1130, când Roger II a întemeiat Regatul Siciliei. În 1194, împăratul german Frederic II a preluat controlul asupra orașului. În 1266, Palermo a fost cucerit de francezii conduși de Carol I (de Anjou), însă, în 1282, opresiunea angevină a fost curmată printr-o revoltă populară, cunoscută sub numele Vecerniile Siciliene. După 1412, coroana Siciliei a fost unită cu cea a Aragonului, apoi cu cea a Spaniei. În lunga perioadă de stăpânire spaniolă, Palermo a decăzut. În 1860, orașul a fost cucerit de patriotul italian Giuseppe Garibaldi și integrat regatului Italiei. A fost grav afectat de bombardamentele celui de-Al Doilea Război Mondial. A fost capturat de Aliați în 1943. Printre clădirile remarcabile din perioada normandă și din cele ulterioare se numără catedrala, care conține mormintele lui Roger II și Frederic II. Palermo este principalul port al Siciliei, iar una dintre industriile importante o constituie repararea navelor.

Palestina *în Biblie* Canaan

Regiune situată în E Mării Mediterane. Este delimitată la E de fluviul Iordan, la N de granița dintre Israel și Liban, la V de Marea Mediterană și la S de deșertul Negev, până la golful Aqaba. Statutul politic și zona geografică cunoscute sub numele Palestina s-au schimbat considerabil pe parcursul a trei milenii. Granița de E a fost foarte mobilă, situându-se oriunde între E Iordaniei și marginea Deșertului Arabiei. Teritoriu al contrastelor, Palestina cuprinde Marea Moartă, punctul cu cea mai mică elevație naturală de pe glob, și vârfuri muntoase cu altitudini de peste 610 m. În sec. XX a reprezentat mobilul conflictului dintre mișcările naționaliste arabe și israeliene. Este o regiune sfântă pentru iudaism, creștinism și islam. Locuită din timpuri preistorice, în special de grupuri semitice, în timpurile biblice s-a aflat sub stăpânirea regatelor lui Israel și Iuda. Ulterior, teritoriul s-a aflat sub stăpânirea aproape a tuturor puterilor din Orientul Mijlociu, inclusiv a asirienilor, perșilor, romanilor, bizantinilor, cruciaților și otomanilor. De la sfârșitul Primului Război Mondial și până în 1948, când a fost proclamat statul Israel, regiunea a fost guvernată de Marea Britanie prin mandatul

acordat de Națiunile Unite. Imediat după proclamarea Israelului, acesta a fost atacat de Egipt, Iordania, Siria și Irak. Atacurile au fost respinse de armata israeliană. Pentru perioada modernă a regiunii, *vezi și* Israel, Iordania, Fâșia Gaza.

Palestinei, Organizația pentru Eliberarea ~ *în arabă* Munazzamat al-Tahrir al-Filastiniyyah /OEP/

Organizație politică reprezentând poporul palestinian în lupta pentru formarea unui stat palestinian. A fost înființată în 1964, pentru a-i reuni pe liderii diverselor grupări naționaliste. După Războiul de Șase Zile din 1967, organizația și-a stabilit priorități palestiniene. În 1969, Yasser Arafat, liderul grupării Fatah, cea mai mare facțiune din cadrul organizației, a devenit și președintele acesteia. De la sfârșitul anilor 1960, OEP s-a implicat în atacuri de gherilă împotriva Israelului, care au fost dirijate de la bazele militare din Iordania. În 1971, regele Hussein a interzis existența acestor baze pe teritoriul iordanian, astfel că sediul OEP s-a mutat în Liban. În 1974, Arafat a propus limitarea activității la atacuri directe împotriva Israelului, iar comunitatea arabă a recunoscut-o drept singura grupare legală care îi reprezintă pe toți palestinienii. Organizația a fost acceptată în Liga Arabă în 1976. În 1982, Israelul a invadat Libanul și a distrus bazele OEP. În 1988, administrația acesteia, cu sediul în Tunis, a declarat independența statului Palestina, iar în anul următor l-a ales pe Arafat președinte al acestuia. Se recunoștea dreptul Israelului la existență, deși câteva facțiuni militante nu au fost de acord cu această poziție. În 1993, Israelul a recunoscut OEP prin semnarea unui acord care garanta guvernarea independentă a Palestinei în unele regiuni din Fâșia Gaza și Cisiordania. În prezent, Organizația pentru Eliberarea Palestinei face parte din Autoritatea Națională Palestiniană. *Vezi și* Palestina, Războiul Civil Libanez, Hamas și intifada.

Palestrina

Vezi Praeneste

Palestrina, Giovanni Pierluigi da

(1525, Palestrina, lângă Roma – 02.02.1594, Roma)

Compozitor italian. A cântat într-un cor din Roma, apoi a fost organist în orașul învecinat, Palestrina. A fost numit director al corului Cappella Giulia de la Vatican de către papa Iulius II în 1551, iar apoi a lucrat în alte mari biserici din Roma. A fost pe urmă timp de patru ani în slujba familiei d'Este din Tivoli, dar s-a întors la Cappella Giulia în 1571, rămânând acolo pentru tot restul vieții. A scris 104 piese liturgice, aproape 400 de motete și cel puțin 140 de madrigaluri. După moarte, muzica lui echilibrată și senină a fost un model pentru compozitorii catolici. Studiul modern al contrapunctului datează din perioada codificării tehnicii sale, în sec. XVIII.

Paley, William S(amuel)

(28.09.1901, Chicago, Illinois, SUA – 26.10.1990, New York, New York)

Jurnalist american. S-a ocupat de afacerea cu trabucuri a familiei, din 1922. Creșterea vânzărilor prin intermediul publicității radiofonice i-a trezit interesul pentru acest domeniu. A investit într-o rețea radio, Columbia Phonographic Broadcasting System (ulterior Columbia Broadcasting System, *vezi* CBS) a devenit președintele acesteia în 1928 și apoi a extins rețeaua. A transformat CBS într-una dintre cele mai importante rețele de radio și televiziune, al cărei director a fost în perioada 1928–1946, fiind și președinte al consiliului director din 1946 până în 1990. În 1933 a lansat canalul de știri CBS, cu un personal profesionist, și a angajat personalități din domeniul divertismentului pentru celelalte emisiuni de radio și televiziune.

Palgrave, Francis Turner

(28.09.1824, Great Yarmouth, Norfolk, Anglia – 24.10.1897, Londra)

Critic și poet englez. A lucrat mulți ani în departamentul național de educație și a predat un curs de poezie la Oxford. Cuprinzătoarea antologie lirică intitulată *Comoara liricii britanice* (Golden Treasury of English Lyrics, 1861), o culegere amplă, bine aleasă și îngrijit aranjată, a influențat gustul poetic al câtorva generații. A jucat un rol semnificativ în popularizarea operelor lui William Wordsworth.

pali, limba ~

Limbă indo-ariană din sec. V î.Hr., în care sunt scrise cele mai importante documente ale budismului theravada. Din perspectivă lingvistică, pali este o omogenizare a dialectelor indo-ariene mijlocii, folosite pentru a păstra și a transmite pe cale orală învățăturile lui Buddha. Conform tradiției menționate de cronicile din Sri Lanka, canonul theravada a fost scris pentru prima dată în sec. I î.Hr., deși transmiterea sa pe cale orală a continuat

mult după aceea. Nu a fost creat nici un alfabet pentru limba pali. Scribii foloseau alfabetele limbilor proprii pentru a copia textele și comentariile canonice (*vezi* sisteme indiene de scriere). Majoritatea manuscriselor pe foi de palmier scrise în pali sunt de dată relativ recentă.

Palikir

Oraș, 6 277 loc. (2000), capitala Statelor Federative ale Microneziei. Se află pe insula Pohnpei, denumită anterior Ponape, 34 486 loc. (2000). Se învecinează cu orașul Kolonia, 5 681 loc. (2000), celălalt oraș important al Microneziei.

Palissy, Bernard

(1509, St. Avit, Franța - 1590, Paris)

Olar și scriitor francez. Cunoscut pentru vasele sale rustice, acoperite cu un smalț colorat pe bază de plumb, în 1565 a fost supranumit „inventator al ceramicii rustice a regelui și reginei-mamă". Prelegerile sale publice pe teme de istorie naturală, publicate în 1580, l-au impus ca un adevărat gânditor, om de știință și pionier al metodei științifice. Pentru că era hughenot, a fost întemnițat în 1588 la Bastilia, unde a și murit.

Palladio, Andrea

născut **Andrea di Pietro della Gondola**

(30.11.1508, Padova, Republica Venețiană - 08.1580, Vicenza)

Arhitect italian. În tinerețe, pe când lucra ca zidar, a fost remarcat de un erudit italian care l-a inițiat în studiul matematicii, muzicii, filozofiei și literaturii clasice. Din 1514 a întreprins câteva călătorii la Roma pentru a studia ruinele antice. Primul său proiect pentru un palat, Palazzo Civena (1540–1546), aducea o inovație prin folosirea unei arcade care susținea construcția principală, după modelul forului roman antic. În vilele pe care le-a construit, Palladio a încercat să recreeze stilul vilelor romane, pornind de la descrieri mai vechi ale acestora. Prima dintre ele, Villa Godi de la Lonedo (cca 1540–1542), s-a făcut remarcată prin elemente care i-au adus celebritatea: aripi simetrice și o curte împrejmuită de un zid. Cea mai imitată construcție este Villa Rotonda (1550–1551), din apropiere de Vicenza. Palladio a fost primul care a sistematizat planul unei case și a folosit frontonul templelor greco-romane ca portic. La reconstrucția bazilicii din Vicenza (începută în 1549) a folosit o arcadă pe două niveluri, cu un motiv care a ajuns să se numească palladian: arcade rotunde flancate de deschideri rectangulare. Fațadele pe care le-a creat pentru San Francesco della Vigna (cca 1565), San Giorgio Maggiore (începută în 1566) și Il Redentore (începută în 1576), toate în Veneția, au devenit prototipuri pentru tehnica utilizării frontoanelor templelor clasice în construirea bisericilor. Deși Palladio a încorporat motive manieriste, planurile și elevațiile lui păstrează o ordine și o seninătate ce nu sunt considerate specifice arhitecturii manieriste. Lucrarea *Patru cărți de arhitectură* (I Quattro Libri dell'Architettura) a fost probabil cel mai important manual în domeniu al tuturor timpurilor. În sec. XVIII, în perioada reînvierii clasicismului, influența sa a atins apogeul. Stilul lui s-a răspândit ulterior în întreaga Europă și în SUA.

Pallady, Theodor

(11/12.04.1871, Iași, România - 16.08.1956, București)

Pictor român. După studii de inginerie la Dresda și de pictură la Paris, și-a constituit un stil inconfundabil prin rafinamentul formelor și al volumelor, esențializarea liniilor și discreția regimului cromatic. Asimilând elemente ale artei moderne abstracte, a evitat programatic orice formă de discursivitate și de pitoresc. A pictat naturi statice (*Natură moartă cu lămâi*), numeroase nuduri feminine (*Femeia în fotoliu de paie, Nud în șezlong*), precum și peisaje (*Peisaj pe Sena, Pod pe Sena, Peisaj la Bucium*).

Palma (de Mallorca)

Oraș, 333 801 loc. (2001), centrul administrativ al Insulelor Baleare și a insulei Mallorca, Spania, din V Mării Mediteraneene. Se află pe coasta de SV a insulei Mallorca, în golful Palma. Romanii au cucerit Mallorca în 123 î.Hr. Înainte de a fi preluată de Juan I de Aragon în 1229, s-a aflat sub stăpânire bizantină și arabă. Partea veche a orașului cuprinde numeroase locuințe construite între sec. XVI–XVIII. Printre clădirile istorice se numără catedrala gotică și castelul Bellver. Economia este variată, fiind bazată pe turism și pe industria ușoară.

Palma, Arturo Alessandri

Vezi Arturo Alessandri Palma

Palme, (Sven) Olof (Joachim)

(30.01.1927, Stockholm, Suedia - 28.02.1986, Stockholm)

Prim-ministru suedez (1969–1976, 1982–1986). După absolvirea studiilor efectuate

în Suedia și SUA a fost ales în Parlamentul suedez (1958) și a devenit președinte al Partidului Muncitoresc Social Democrat Suedez. A lucrat în administrația guvernamentală din 1963 și a devenit prim-ministru în 1969. Pacifist convins, a atacat cu virulență politica SUA în Războiul din Vietnam. Ulterior, a fost numit trimis special al ONU pentru a media războiul dintre Iran și Irak. După realegerea sa în 1982 a încercat să reinstaureze în Suedia politicile economice socialiste. A fost împușcat mortal în 1986. Moartea sa a rămas neelucidată.

Palmer, Samuel

(27.01.1805, Londra, Anglia - 24.05.1881, Redhill, Surrey)

Pictor și gravor britanic. A început să expună peisaje convenționale la Academia Regală, la vârsta de 14 ani. După ce s-a convertit la anglicanismul radical și a descoperit arta medievală, a dezvoltat un stil vizionar, exprimând o viziune a naturii mistică, dar precisă, și o revărsare de intensitate religioasă, reunite de o vie recreare a convențiilor pastorale. În aceste lucrări a fost încurajat și influențat de William Blake. Pe măsură ce fervoarea sa religioasă s-a stins, după 1830, echilibrul precar dintre realism și viziune s-a pierdut.

Palmerston (de Palmerston), John Temple, Al treilea viconte ~

(20.10.1784, Broadlands, Hampshire, Anglia - 18.10.1865, Brocket Hall, Hertfordshire)

Om politic, prim-ministru englez (1855–1858, 1859–1865). A intrat în Parlament în 1807 din partea Partidului Conservator și a devenit ministru de război (1809–1828). Intrând în Partidul Liberal în 1830, a fost mulți ani ministru de externe (1830–1834, 1835–1841, 1846–1851) și a susținut interesele britanice și cauzele liberale în străinătate. A avut un rol-cheie în stabilirea independenței Belgiei (1830–1831) și a Greciei (1832) și a asigurat integritatea Turciei în fața Franței (1840). După ce a fost numit prim-ministru în 1855, a pus capăt Războiului din Crimeea, a fost de acord cu crearea regatului independent al Italiei și a susținut o politică de neutralitate în Războiul Civil American. Poreclit „Pam", a fost un simbol al naționalismului britanic și unul dintre cei mai îndrăgiți conducători ai Angliei.

palmier

Denumire generică pentru cele cca 2 800 de specii de arbori, arbuști și plante agățătoare tropicale, cu flori, care alcătuiesc familia *Arecaceae* (sau *Palmae*). Multe au importanță economică. Palmierii au întrebuințări multiple. Ei constituie o sursă de hrană, adăpost, îmbrăcăminte, cherestea, combustibil, material de construcții, fibre, amidon, uleiuri, ceară și vin pentru populațiile care trăiesc la tropice. Multe specii cresc în zone foarte limitate; unele cresc doar pe o singură insulă. Creșterea rapidă și diversitatea produselor derivate fac din exploatarea pădurilor tropicale de palmieri o afacere profitabilă. Trunchiul înalt, fără ramuri, asemănător unei coloane, are în vârf o coroană de frunze mari, crestate, sub formă de evantai sau de pană, cu pețiolul țepos, a căror bază rămâne pe trunchi după căderea frunzelor, protejându-l. Înălțimea și diametrul trunchiului, lungimea frunzelor și dimensiunile semințelor înregistrează o mare varietate. Florile mici cresc sub formă de buchete. Printre cele mai importante specii din punct de vedere economic se numără palmierul-de-zahăr (*Arenga pinnata* sau *saccharifera*), cocotierul, curmalul și palmierul-pitic.

palmier-pitic

Arbore din familia *Palmaceae* (*Sabal palmetto*), care crește în SE SUA și în Indiile de Vest. De obicei este plantat pentru umbra pe care o oferă și ca ornament de-a lungul străzilor; poate ajunge până la o înălțime de 24 m și are frunze în formă de evantai. Trunchiul rezistent la apă este folosit ca pilon pentru pontoane. Din frunze se confecționează rogojini și coșuri, iar din tulpină se fac perii aspre. Mugurii sunt comestibili. *S. texana* este o specie similară și se găsește în SE SUA și în Mexic.

palmier-pitic-ferăstrău

Arbust din familia *Palmaceae*, care crește în special în S Statelor Unite și în V Indiei, cu frunze cu pețiolul lung, dințat-țepoase; mai ales un palmier obișnuit (*Serenoa repens*) din SE Statelor Unite care are, de obicei, tulpina târâtoare. Palmierii-pitici-ferăstrău reprezintă o parte din vegetația din mlaștinile Everglades din Florida. Dacă sunt lăsați să crească în voie, se dezvoltă în mase dense de frunziș. Recent, s-a descoperit că un extract din fructele palmierului-pitic-ferăstrău ar putea fi folosit ca tratament împotriva cancerului de prostată.

Palm Springs

Stațiune, 42 807 loc. (2000), în S statului California, SUA. Se află în Coachella Valley.

Cunoscută sub denumirea Agua Caliente datorită izvoarelor sale fierbinți, a fost stație de poștă până în 1872. În 1884, John C. McCallum a înființat aici colonia Palm Valley. Declarat oraș în 1938, s-a dezvoltat ca o stațiune de lux și zonă rezidențială frecventată de celebrități, inclusiv de staruri de la Hollywood. În apropiere se află Parcul Național Joshua Tree.

palmtop

Computer suficient de mic pentru a încăpea în palmă. De cele mai multe ori, pentru introducerea de date, palmtopurile (denumite și computere de mână sau asistent personal de date) folosesc stilusuri în locul tastaturii. Au o capacitate de memorare limitată și nu posedă dispozitive periferice (de ex. unități de disc și modemuri), deși astfel de dispozitive pot fi anexate. Au un set limitat de aplicații, cum ar fi calendare, agende sau adrese.

Palmyra *în Biblie* Tadmor

Oraș antic în Siria, la NE de Damasc, în apropierea orașului modern Tadmur. Se spune că a fost construit de regele Solomon; s-a remarcat în sec. III î.Hr., când dinastia Seleucizilor a transformat drumul care trece prin Palmyra într-una din rutele comerciale care legau Orientul de Occident. Sub ocupație romană în timpul lui Tiberius, orașul și-a recâștigat autonomia în sec. III d.Hr., sub domnia reginei arabe Zenobia. A constituit principala bază militară pe drumul ce lega Damascul de fluviul Eufrat și a fost cucerit de musulmani în 634 d.Hr. Inscripțiile în limba aramaică furnizează informații despre comerțul pe care orașul îl dezvoltase cu India, trecând prin Golful Persic, dar și cu Egiptul, Roma și Siria. Ruinele antice dezvăluie planul orașului.

Templul Bel, Palmyra, Siria

H. ROGER-VIOLLET

Palomar, Observatorul ~

Observator astronomic de pe Muntele Palomar, situat lângă San Diego, în California, SUA, gazdă a faimosului telescop Hale, un telescop reflector cu apertura de 5 m, care s-a dovedit esențial în cercetarea cosmologică. Construit în 1948 și numit astfel în onoarea lui George Ellery Hale (1868–1938), telescopul respectiv a fost cel mai mare instrument de acest tip timp de aproape 30 de ani. Înființat în 1948 de către Caltech (Institutul de Tehnologie din California), observatorul a funcționat în colaborare cu Observatorul Mount Wilson, sub numele Observatoarele Hale, nume ce s-a păstrat până în 1980.

palomino

Tip de colorit al cailor, crem, galben sau auriu cu o coamă de culoare albă sau argintie. Caii cu un astfel de colorit sunt prezenți în special în parade și festivaluri. Palomino este asemănător cu alte câteva rase ușoare, printre care pursânge arab și rasa americană quarter horse.

Pamir

Regiune muntoasă în Asia Centrală, ocupând zone din mai multe state: Tadjikistan, Kîrgîzstan, China, Afghanistan. Lanțul include vârfuri care ating peste 6 100 m înălțime și mulți ghețari. Vârful Imeni Ismail Samani (Vârful Comunismului) se înalță în partea de NV până la o altitudine de 7 495 m. Regiunea este foarte puțin populată, majoritatea locuitorilor fiind de origine tadjikă. Este un lanț muntos central din care se extind câteva masive cunoscute, precum munții Karakorum și Hindukush.

Pamlico, Strâmtoarea ~

Întindere de apă de mică adâncime, pe țărmul estic al Carolinei de Nord, SUA. Lanțul de insule Outer Banks o separă de Oceanul Atlantic. Se întinde pe o distanță de 130 km, la S de insula Roanoke, având o deschidere de 13–48 km. Numeroase păsări de apă își fac cuiburile în apele de coastă; se practică pescuitul comercial, mai ales al stridiilor.

pampas

Câmpie vastă, acoperită de ierburi, situată la V de coasta atlantică, la poalele munților Anzi, cea mai mare parte a sa găsindu-se în Argentina. Pampasul argentinian acoperă 760 000 kmp și coboară ușor dinspre NV spre SE. Partea vestică este uscată și aridă; partea estică, mai umedă, este centrul economic al țării. Cirezile de vite și hergheliile de cai sălbatici aduși de spanioli și îmblânziți de faimoșii gauchos argentinieni au cutreierat pampasul până în sec. XIX, când pământul a fost împărțit în uriașe *estancias* (ferme). Regiunea este cunoscută în literatura argentiniană despre gauchos și în muzica populară.

Pamplona *în bască* **Iruña**
în Antichitate **Pompaelo**

Oraș, 183 964 loc. (2001), centrul administrativ al Navarrei, în N Spaniei. Conform tradiției, orașul a luat ființă în 75 î.Hr., când Pompei cel Mare și-a stabilit aici o așezare militară. A fost aproape abandonat după invaziile maurilor și ale francilor din sec. V d.Hr. A fost recucerit de Carol cel Mare în 788 d.Hr. de la mauri și a devenit capitala regatului Navarra sub Sancho III. În 1512, armatele regelui Ferdinand de Aragon-Castilia au intrat în Pamplona, iar Navarra de la S de Pirinei a fost încorporată în Spania. Citadela construită de regele Filip II al Spaniei în 1571 a făcut din Pamplona cel mai fortificat oraș din N Spaniei. În 1841 a devenit capitala noii provincii Navarra. Cea mai mare atracție turistică este sărbătoarea numită Fiesta de San Fermin, când este sărbătorit primul episcop al orașului, sărbătoare celebrată prin organizarea de coride și de alergări de tauri pe străzile orașului. Această sărbătoare este descrisă în romanul *Fiesta* (The Sun Also Rises) al lui Ernest Hemingway.

Pan

În mitologia greacă, zeu pastoral, protector al turmelor și al păstorilor și simbol al fertilității, jumătate om, jumătate animal. În mitologia romană îi corespundea Faunus. Pan era considerat fiul lui Hermes. Era reprezentat ca o ființă viguroasă și plină de senzualitate, având coarne, picioare și urechi de țap; ulterior, în artă a fost evidențiată mai mult latura sa omenească. Câteva descrieri creștine ale diavolului sunt foarte asemănătoare cu cele ale lui Pan. El sălășluia pe dealurile înalte, ocupându-se mai ales de turme și cirezi. Asemenea unui păstor, Pan cânta din fluier și se odihnea la amiază. El putea inspira oamenilor o teroare aproape irațională, cuvântul *panică* provenind chiar de la numele său.

panafricanism

Mișcare dedicată stabilirii independenței națiunilor africane și cultivării unității între oamenii de culoare din întreaga lume. A apărut ca urmare a conferințelor organizate la Londra (1900, 1919, 1921, 1923) și în alte orașe. W.E.B. Du Bois a fost unul dintre principalii lideri ai mișcării. La cea de-a șasea conferință panafricană (la Manchester, 1945) au participat și Jomo Kenyatta și Kwame Nkrumah. Prima conferință interguvernamentală a avut loc la Accra, în Ghana, în 1958, Patrice Lumumba fiind atunci unul dintre cei mai importanți oratori. Congresul Panafrican (Pan-Africanist Congress, PAC) a fost organizat de Robert M. Sobukwe și de alții, în Africa de Sud, în 1959, ca o alternativă politică la Congresul Național African, în care se infiltraseră influențe neafricane. Înființarea Organizației Africane pentru Unitate (Organisation of African Unity, OAU) de către Julius Nyerere și de alții, în 1963, a reprezentat un moment important, aceasta devenind în scurt timp cea mai importantă organizație panafricană

Panaitescu, Petre P.
(13.03.1900, Iași, România - 14.11.1967, București)

Istoric român, considerat unul dintre specialiștii de seamă ai culturii vechi românești, important reprezentant al școlii istoriografice din perioada interbelică, promotoare a unui spirit critic. A făcut studii la București (1918–1922), Cracovia (1923–1924) și la Școala Română din Franța (1924–1926), pregătindu-se în domeniul slavisticii. A devenit profesor la Universitatea din București (1927–1941). Asemenea multor tineri intelectuali din perioada interbelică, a fost apropiat al Mișcării Legionare (*vezi* Garda de Fier), epurat din Universitate (1944) și arestat (1945), dar s-a orientat spre o colaborare cu comuniștii. Petre P. Panaitescu a desfășurat o susținută activitate științifică de substanță. Concepția sa este axată pe structurile materiale, sociale și culturale, opunându-se istoriei exclusiv politice și strict personalizate. În lucrările sale a fost preocupat de problemele bazei economice a statelor feudale românești, ale instituțiilor feudale și de legăturile externe ale acestora. Autor a peste 160 de lucrări privind istoria poporului român, editor de cronici și documente, a avut o contribuție importantă la redactarea unor tratate de istorie a României și de istorie a literaturii române. Contribuțiile sale la istoria literaturii române se întind de la perioada veche (sec. X–XVI) până în sec. XVIII. Acestora li s-au adăugat monografii dedicate unor personalități ale istoriei românești (Nicolae Milescu, Petru Movilă, Dimitrie Cantemir, Grigore Ureche și Miron Costin, Mihai Viteazul, Mircea cel Bătrân) și un studiu sintetic, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orânduirea feudală* (1964). S-a ocupat și de viața și activitatea lui Nicolae Bălcescu, din ale cărui scrieri a alcătuit câteva ediții și căruia i-a dedicat o amplă monografie, *Contribuții la o biografie a lui*

Nicolae Bălcescu (1924). A fost membru corespondent al Academiei Române (1934).

Panaji *sau* New Goa

Oraș, 58 785 loc. (2001), port și centru administrativ al statului Goa, din V Indiei. Este situat pe țărmul Mării Arabiei, la gura fluviului Mandabi. A înlocuit Old Goa, devenind reședința viceregelui în 1759 și capitala Indiei Portugheze în 1843. Aici pot fi admirate case și piețe din perioada colonială și reprezintă o importantă atracție turistică.

Panamá, Canalul ~

Canal navigabil din Panamá. Se extinde de-a lungul istmului Panamá și leagă oceanele Atlantic și Pacific. Are cca 82 km lungime, o lățime între 150 și 300 m și o adâncime minimă de 13 m. În 1879, o companie franceză a început construirea canalului, dar proiectul a fost abandonat în 1889. În urma unui tratat din 1903, Panamá a acordat SUA Zona Canalului Panamá a statului Panamá și drepturile de a construi și de a administra canalul. Lucrările au început în 1904; deși s-a izbit de nenumărate obstacole, George Washington Goethals a coordonat lucrările de construcție din 1907 și canalul a fost deschis pe 15 august 1914. Canalul a permis navelor ce navighează între cele două oceane să evite ocolirea Americii de Sud și a dus la înflorirea comerțului mondial. După dispute îndelungate privind suveranitatea asupra canalului, o convenție din 1977 a prevăzut ca Panamá să preia controlul asupra acestuia, din 2000; preluarea a avut loc în 1999. Cu excepția ambarcațiunilor mici, nici un alt vas nu poate trece prin canal propulsat de propriul motor. Navele sunt remorcate de locomotive electrice, iar traversarea canalului durează între 15 și 20 de ore. Ecluzele duble permit ca navele să poată trece în direcții opuse în același timp.

Panamá
denumire oficială
Republica Panamá

Stat situat în America Centrală. Suprafața: 74 979 kmp; 3 140 000 loc. (2002). Capitala: Panamá. Este mărginit de Marea Caraibilor, Columbia, Oceanul Pacific și Costa Rica. Majoritatea locuitorilor sunt de origine metisă (în special indo-europeană și afro-europeană). Limbi vorbite: spaniola (oficială), engleza și dialecte indiene locale. Religia: creștină (predominant romano-catolică). Moneda națională: balboa. Teritoriul este alcătuit din trei zone distincte: zona depresionară sau ținuturile tropicale (peste 85% din suprafața țării); ținuturile temperate și regiunile muntoase sau ținuturile reci. Are o economie de piață, bazată pe servicii. Majoritatea serviciilor o reprezintă transportul, comunicațiile și depozitarea, toate în strânsă legătură cu Canalul Panamá, precum și turismul și activitatea bancară internațională. Este o republică cu o singură cameră legislativă; conducătorul statului și al guvernului este președintele, asistat de vicepreședinți. Când spaniolii au ajuns aici în 1501, teritoriul era locuit de indieni. Prima așezare permanentă a spaniolilor a fost întemeiată de Vasco Nuñez de Balboa, în 1511. Panamá a făcut parte din viceregatul Noii Granade până când și-a declarat independența față de Spania în 1821, pentru a se uni cu Columbia. În 1903 s-a răsculat împotriva Columbiei și a fost

recunoscut de SUA, căreia i-a cedat Zona Canalului Panamá. Canalul a fost deschis în 1914; jurisdicția sa a trecut sub controlul unei comisii mixte americano-panameze în 1979. O invazie a trupelor americane în 1989 s-a finalizat cu răsturnarea conducătorului de facto, generalul Manuel Noriega. În 1999, poporul a ales prima femeie președinte a statului, pe Mireya Moscoso, și, în același an, canalul a intrat sub controlul exclusiv al Republicii Panamá.

Panamá *sau* Panamá City

Oraș, 415 964 loc. (2000), capitala statului Panamá. Situat la intrarea dinspre Pacific în Canalul Panamá, în golful Panamá, așezarea a fost la început un sat indian de pescari. Orașul vechi a fost fondat în 1519, dar a fost complet distrus de piratul englez Henry Morgan, în 1671. A fost reconstruit în 1674, puțin mai la V de vechiul oraș. În 1751, ținutul a devenit parte a Noii Granade și, mai târziu, parte a Columbiei. A fost inima revoltei panameze împotriva Columbiei în 1903, când a devenit capitala statului Panamá. După deschiderea canalului, în 1914, orașul a cunoscut o dezvoltare rapidă, devenind centrul comercial și de transport al țării. Economia depinde în mare parte de veniturile din traficul de pe canal și din serviciile aferente.

Panamá, Zona Canalului ~

Fâșie de uscat, unitate istoric-administrativă în Panamá, asupra căreia SUA și-au exercitat drepturile juridice din 1903 până în 1979. Regiunea a fost înființată în 1904, când Panamá a acordat SUA, în schimbul unor plăți anuale, dreptul deplin de a folosi și de a controla Canalul Panamá, împreună cu o fâșie teritorială de 16 km lățime de-a lungul canalului, cuprinsă între Pacific și Atlantic și intersectând istmul Panamá. S-a renunțat la ea în urma tratatului din 1979, iar controlul civil a revenit Republicii Panamá. Potrivit aceluiași tratat, America și Panamá aveau drepturi egale în folosirea canalului, până în anul 2000, când Panamá a preluat controlul deplin.

panamericană, autostrada ~

Sistem internațional de autostrăzi care leagă America de Nord de cea de Sud. Construită în 1923, ca unică șosea, autostrada s-a dezvoltat incluzând și autostrada interamericană ce leagă Nuevo Laredo, Mexic, de orașul Panamá. Întregul sistem, ce se extinde din Alaska și Canada până în Chile, Argentina și Brazilia, are o lungime de aproape 48 000 km. Autostrada a rămas neterminată pe o lungime de cca 400 km, la granița dintre Panamá și Columbia.

Panamericană, Uniunea ~

Organizație ce promovează cooperarea între țările Americii Latine și SUA. A fost fondată (cu numele Uniunea Internațională a Republicilor Americane) în 1890, cu ocazia primei Conferințe Panamericane, inițiată de secretarul de stat american James Blaine, cu scopul de a ajunge la înțelegeri asupra diverselor probleme economice, sociale și culturale comune națiunilor Americii. În 1948 a fost reconstituită ca Organizația Statelor Americane.

Panamericane, Jocurile ~

Eveniment sportiv cvadrienal la care participă țările din emisfera vestică, organizat după modelul Jocurilor Olimpice și aprobat de Comitetul Olimpic Internațional. Jocurile, concepute în 1940, dar având prima ediție abia în 1951, sunt conduse de Organizația Sportivă Panamericană (Organizacion Deportiva Panamericana, ODEPA), cu sediul central în Ciudad de México. Toate sporturile internaționale principale și alte câteva evenimente specializate sunt incluse în programul obișnuit. Se desfășoară în anul dinaintea Jocurilor Olimpice, în diverse orașe-gazdă.

Pan American World Airways, Inc. *cunoscută ca* Pan Am

Fostă companie americană de transport aerian. Fondată în 1927 de Juan Trippe, fost pilot în timpul Primului Război Mondial, care a obținut un contract de expediere a poștei prin intermediul liniilor aeriene între Key West, Florida și Havana. În 1929, Pan Am a pus bazele serviciului pentru pasageri către America Centrală și Caraibe. A inaugurat primele zboruri transpacifice (San Francisco–Manila) în 1936, primele zboruri transatlantice (New York–Lisabona) în 1939 și primele zboruri în jurul lumii în 1947 și a fost pionier al zborurilor de linie cu avioane cu reacție, în anii 1950. Afacerea a intrat în declin în anii 1960 și 1970, iar achiziționarea National Airlines în 1980 nu a reușit să-i îmbunătățească poziția. În 1988, o bombă amplasată la bordul unui Boeing 747 al Pan Am a făcut ca avionul să se prăbușească la Lockerbie, în Scoția, făcând 270 de victime. Deși a vândut rutele asiatice și cele din S Pacificului companiei United Airlines, Inc., iar cursele transatlantice, europene și

din Orientul Apropiat companiei Delta Air Lines, a fost obligată să declare faliment în 1991. La sfârșitul anilor 1990, un alt grup a răscumpărat drepturile asupra numelui Pan Am și a început să efectueze zboruri sub numele Pan American Airways (Liniile Aeriene Panamericane).

panarabism

Concept naționalist de unitate culturală și religioasă între țările arabe. Acesta își are originile la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX, când alfabetizarea a dus la o renaștere culturală și literară a arabilor din Orientul Apropiat. Acestea au dus în cele din urmă la independența majorității statelor arabe față de Imperiul Otoman (1918) și față de puterile europene (la jumătatea sec. XX). Un eveniment important a fost înființarea Partidului Baas, în 1943, care a creat filiale în multe țări, fiind partidul conducător în Siria și Irak. Un alt eveniment a fost înființarea Ligii Arabe, în 1945. Cel mai charismatic și eficient susținător al conceptului a fost Gamal Abdel Nasser din Egipt. De la moartea lui Nasser, Hafez al-Assad al Siriei, Saddam Hussein al Irakului și Muammar al-Gaddafi al Libiei au încercat să se erijeze în conducătorul tuturor arabilor.

Panatenee

În religia greacă, foarte vechi festival atenian. La început un eveniment anual, era apoi sărbătorit din patru în patru ani, fiind probabil intenționat în concurență cu Jocurile Olimpice. Cu acest prilej aveau loc jertfe și se îndeplineau ritualuri specifice anotimpului (mijlocul lunii august) în onoarea zeiței Athena, protectoarea orașului. La eveniment participau reprezentanți din toate coloniile orașului Atena. Marea procesiune, formată din eroii Bătăliei de la Marathon, este subiectul frizelor de pe Partenon. Participanții îi ofereau Athenei o robă brodată și îi sacrificau animale; de asemenea, se recitau poeme (care au fost mai târziu înlocuite de un concurs muzical) și se organizau competiții atletice.

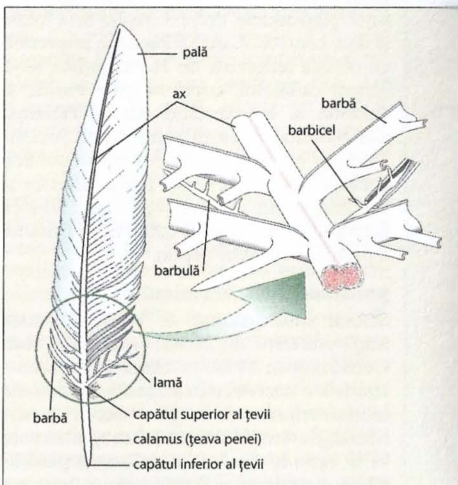
Panay

Cea mai vestică insulă din grupul de insule Visayan, în centrul arhipelagului Filipine. Suprafața: 11 515 kmp; 3 643 016 loc. (2000). Este înconjurată de mările Sibuyan, Visayan și Sulu, iar strâmtoarea Guimaras o desparte de insula Negros. Un lanț muntos accidentat, aproape nepopulat, se întinde paralel cu coasta sa vestică. Între lanțul muntos și zona deluroasă estică, se întinde de la N la S o câmpie dens populată și fertilă, intens cultivată. Cel mai important oraș al insulei este Iloilo.

pană

Structură componentă a învelișului extern și a suprafețelor de zbor pentru toate păsările moderne. Specifice păsărilor, penele par să fi evoluat din solzii strămoșilor reptilieni. Ca și părul, penele sunt alcătuite din cheratină, o proteină fibroasă. Îndeplinesc roluri specializate: izolare termică, zbor, formarea conturului corpului, sensibilitate. Penele de contur acoperă cea mai mare parte a corpului păsării, conferindu-i forma aerodinamică și deseori impermeabilizându-l. Porțiunea de la bază poate fi pufoasă, acționând ca izolator. Penele majore de contur ale aripilor (remige) și ale cozii (rectrice) au funcții legate de zbor. Penele de contur cresc pe anumite suprafețe (pterile) care alternează cu suprafețe goale (apterii) și se dezvoltă din foliculi ai pielii. Puful are barbe moi slab unite, toate pornind de la vârful unui ax scurt. Au rol izolator și se găsesc atât în pterile, cât și în apterii, la păsările adulte. Ele constituie

Structura unei pene tipice de contur. O pană se compune dintr-un ax central longitudinal care are două părți: una bazală, goală în interior, fixată în tegument, numită calamus („țeavă de pană"), și alta externă, plină în interior, rahisul. Pe rahis sunt inserate, de-o parte și de alta, oblic și paralele între ele, niște ramificații perechi numite barbe. Ansamblul barbelor unei pene constituie vexilul, numit și steag sau stindard. Barbele au de-o parte și de alta barbule, structuri fine care nu se observă cu ochiul liber. Barbulele care se inserează pe partea superioară a barbelor (orientate spre vârful penei) se numesc barbule distale. Ele conțin niște cârlige (croșete) care se prind de barbulele proximale (netede), dispuse pe partea inferioară a barbei adiacente.

primul înveliș al majorității păsărilor tinere. Filoplumele (penele filiforme) sunt pene asemănătoare cu firul de păr, prezentând câteva barbe moi aproape de vârf. Ele se asociază cu penele de contur, îndeplinind funcție decorativă ori senzorială. Pene asemănătoare perilor rigizi, lipsite de barbe, se găsesc în jurul gurii, ochilor și nărilor. Unele funcționează ca gene pentru păsările terestre sau ca filtre, dacă se află în jurul nărilor.

pană *sau* ic

În mecanică, dispozitiv care se termină în vârf cu o muchie ascuțită, confecționat din metal sau lemn și utilizat la despicare, ridicare sau strângere, de ex. la fixarea unui cap de ciocan pe mâner. Pana este considerată unul din cele cinci mecanisme simple. Penele au fost folosite din cele mai vechi timpuri la despicarea buștenilor sau a pietrelor; pentru pietre se folosesc penele din lemn, care se umflă prin umezire. Din punctul de vedere al funcției mecanice, șurubul poate fi considerat un tip de pană înfășurat în jurul unui cilindru.

panchayat raj

În India, autoritate reprezentată de consiliul satului sau panchayat. Una dintre condițiile acordării independenței Indiei a fost ca guvernul „să ia măsuri pentru a organiza panchayate sătești". Primul panchayat a fost înființat în 1959 în Rajasthan, iar în 1993 acest tip de organizare a fost inclus în Constituția Indiei. Membrii săi sunt aleși prin vot, o treime dintre ei trebuind să fie femei. Castelor și triburilor inferioare (anterior „cei de neatins") le este garantată reprezentarea în raport proporțional cu populația. Astăzi, rolul și succesul acestor panchayate constituie subiectul unor discuții aprinse. *Vezi* Congresul Național Indian.

Panchen-Lama

Persoană din șirul de lama reîncarnați, care conduc mănăstirea Tashilhunpo din Tibet, al doilea ca autoritate spirituală, după Dalai Lama, în budismul tibetan. Un Panchen-Lama, înscăunat de guvernul chinez, a rămas în Tibet după ce al paisprezecelea Dalai Lama a plecat în exil, în 1959. El a refuzat să-l stigmatizeze pe Dalai-Lama și să-l declare trădător, fiind de aceea întemnițat de chinezi în 1964. A fost eliberat la sfârșitul anilor 1970 și a murit în 1989. Ulterior, Dalai Lama și guvernul au ales succesori diferiți.

Panciatantra

(*în sanscrită,* Cinci Tratate *sau* Cinci Capitale)

Culegere indiană de povești, fabule, parabole și sentințe, scrisă mai întâi în sanscrită, care a circulat peste tot în lume. Opera originală, acum pierdută, a fost creată între 100 î.Hr. și 500 d.Hr. Este un manual de instruire a celor trei fii ai unui rege, ce conține aforisme care glorifică viclenia și istețimea mai mult decât altruismul. În sec. XI, o versiune a Panciatantrei a ajuns în Europa, unde a fost cunoscută sub numele *Fabulele lui Bidpai* (după numele naratorului indian).

pancreas

Glandă mixtă, care are o funcție exocrină (cu secreție externă) și una endocrină (cu secreție internă). Secretă în permanență suc pancreatic (ce conține apă, bicarbonat, enzime necesare digestiei hidrocarbonaților, a grăsimilor și a proteinelor), care se varsă prin canalul pancreatic în duoden. Printre celulele producătoare de enzime sunt împrăștiate insulele Langerhans, care secretă insulină și glucagon, care se varsă direct în sânge. Printre afecțiunile pancreasului se numără inflamațiile (pancreatită), infecțiile, tumorile și chisturile. Când mai mult de 80–90% din pancreas trebuie eliminat, pacientul trebuie să-i suplinească funcțiile cu ajutorul insulinei și al extractelor pancreatice. *Vezi* diabet zaharat, hipoglicemie.

pancreatită

Inflamație acută sau cronică a pancreasului, cauzată de alcool, traume sau obstrucționarea canalului pancreatic. Enzimele activate care pătrund în țesuturile pancreatice provoacă iritații și inflamații. Dacă acestea nu dispar, pot apărea sângerări, țesuturile mor sau se distrug parțial, se formează puroi sau infecții. Simptomele includ dureri acute (mai severe în poziția întins pe spate), febră scăzută, greață și hipertensiune. Cazurile acute sunt tratate prin controlarea durerii, prevenirea sau tratarea șocului, inhibarea secreției de suc pancreatic (inclusiv eliminarea ingestiei de hrană), evitarea infectării și hidratarea. Pancreatita cronică poate distruge o parte suficient de mare a pancreasului pentru a provoca insuficiența sucului pancreatic și diabetul zaharat. Tratamentul poate include o dietă fără grăsimi, evitarea abuzului alimentar și de alcool, extracte pancreatice și administrarea de insulină.

panda *sau* panda-uriaș

Mamifer din specia *Ailuropoda melanoleuca*, familia *Ursidae*, care sălășluiește în pădure, este alb cu negru și poate fi întâlnit în China central-vestică. Se hrănește aproape exclusiv cu bambus. Pentru că nu pot digera celuloza, panda sălbatici (care se găsesc în număr de cca 1 600 de exemplare) petrec până la 16 ore din zi mâncând chiar și 18 kg de frunze de bambus, tulpini și muguri, pentru a obține nutrienții necesari. Mai mult de 120 de exemplare trăiesc în captivitate, majoritatea în China. Panda mascul poate ajunge până la 1,8 m înălțime și cântărește peste 100 kg. Femelele sunt de obicei mai mici. Aceste animale duc o viață solitară, exceptând perioada de înmulțire. Din cauza faptului că au un ciclu reproductiv lent, se înmulțesc cu greu în captivitate.

panda-uriaș (*Ailuropoda melanoleuca*)

TOM MCHUGH/PHOTO RESEARCHERS

panda-roșu *sau* pisică-urs *sau* urs-pisică

Mamifer carnivor nocturn, cu coadă lungă, asemănător ratonului (*Ailurus fulgens*, familia *Procyonidae*), care trăiește în pădurile din Munții Himalaya și din E Asiei. Are o lungime de 50–65 cm, fără coada stufoasă de 30–50 cm. Cântărește 3–4,5 kg și are o blană moale, deasă, roșcată. Fața este albă, cu o dungă roșie-cafenie pornind de la ochi spre gură. Se hrănește cu plante, în special bambus, cu fructe și insecte. Deși este un cățărător rapid, se hrănește mai ales la sol.

pandant

În arhitectură, ornament sculptat, suspendat de o boltă sau de un tavan, în special o bosă alungită (cheie de boltă sculptată), adăugată la îmbinarea nervurilor bolții în evantai, asociată cu stilul perpendicular englez. La tavanele din piatră, folosirea bolții cu pandant a constituit o soluție, având în vedere dificultatea adaptării bolții în evantai la navele bisericilor foarte spațioase. Lățimea navei era acoperită de bolți transversale solide, care, la rândul lor, susțineau cheile de boltă elongate.

pandantiv

În arhitectură, segment triunghiular al unei suprafețe sferice, realizând trecerea de la planul circular al unui dom la planul poligonal al structurii sale de susținere. Dificultatea așezării unui dom rotund pe o bază pătrată a căpătat o importanță crescândă în rândul constructorilor romani, însă arhitecții bizantini și-au dat seama de posibilitățile pandantivului și l-au dezvoltat în totalitate (*vezi* Hagia Sofia). Una dintre cele mai însemnate invenții arhitectonice din toate timpurile, pandantivul a devenit deosebit de important în Renaștere și în epoca barocă. Ca rezultat al influenței bizantine, pandantivele sunt, de asemenea, frecvente și în arhitectura islamică. Forma boltită, în care curba pandantivului se continuă cu cea a domului, este cunoscută sub denumirea de dom pandantiv.

pandantiv

Ornament suspendat de o brățară, cercel sau lănțișor, avându-și originea în practica primitivă de a purta amulete sau talismane în jurul gâtului. Obiceiul datează din Epoca Pietrei, când pandantivele erau reprezentate de obiecte precum dinți, pietre sau scoici. Pandantivele comemorative și decorative erau des întâlnite în Egiptul antic, Grecia și Roma. În Evul Mediu, relicvariile sau pandantivele religioase și cruciulițele erau împodobite cu pietre prețioase. De la începutul sec. XVI, artiștii Renașterii au început să creeze pandantive cu întrebuințare îndeosebi decorativă și mai puțin religioasă. Mișcarea Art Nouveau de la sfârșitul sec. XIX a reprezentat pe pandantive siluete de femei, fluturi sau flori.

Pandantiv stil Art Nouveau, realizat de L. Gautrait, cca 1900; Muzeul bijuteriilor, Pforzheim, Germania

MUZEUL BIJUTERIILOR, PFORZHEIM, GERMANIA

Pandora

În mitologia greacă, femeia primordială. După ce Prometeu a furat focul din cer și l-a dăruit muritorilor, Zeus a decis să contrabalanseze această binecuvântare și l-a însărcinat pe Hefaistos să-i modeleze din lut o femeie pe care zeii au înzestrat-o cu cele mai alese daruri. După ce s-a căsătorit cu fratele lui Prometeu, Pandora a deschis o cutie ce conținea toate relele omenești, care au scăpat și au umplut pământul. Într-una dintre versiunile legendei, singura care rămâne în cutie este Speranța, capacul fiind închis înainte ca aceasta să poată scăpa.

panegiric

Scriere sau discurs elogios. Inițial, panegiricul constituia o cuvântare ținută la o adunare generală (*în greacă, panegyris*) în Grecia antică, cum ar fi Olimpiadele și festivalurile panatenee. Oratorii îndemnau adesea la unitatea elenilor prin expuneri pe tema gloriei trecute a orașelor grecești; de aici, conotațiile elaborate și bombastice ale termenului. Vorbitorii romani de mai târziu lăudau și flatau în panegirice persoanele eminente, mai ales pe împărați. Această formă s-a folosit și în Evul Mediu european, în Renaștere și perioada barocă.

Pangeea *sau* Pangaea

Protocontinent ipotetic propus de Alfred Wegener în 1912, ca parte a teoriei sale despre deriva continentelor. Se presupune că Pangeea (*în greacă, pangaia*, tot pământul) acoperea cam jumătate din planeta Pământ și era complet înconjurată de un ocean planetar, numit Panthalassa. Mai târziu, în Triasic (248–206 m.a.u.), Pangeea a început să se rupă. Segmentele sale, Laurasia (ce se compunea din toate continentele nordice din zilele noastre) și Gondwana (toate continentele sudice din prezent), s-au retras treptat, formându-se astfel Oceanul Atlantic.

pangermanism

Mișcare de unificare politică a tuturor vorbitorilor de limbă germană. Dorința de unificare a germanilor s-a născut la începutul sec. XIX și a fost promovată de Ernst Moritz Arndt și de alți naționaliști timpurii. Liga Pangermană a fost organizată în 1894 de Ernst Hasse (1846–1908), pentru a întări conștiința națională germană, mai ales printre vorbitorii de limbă germană din afara Germaniei. Mișcarea, care a stimulat expansiunea germană în Europa, a câștigat sprijin după Primul Război Mondial, în Republica de la Weimar, și a fost promovată activ de Adolf Hitler și Partidul Național-Socialist. După înfrângerea Germaniei din 1945 și expulzarea germanilor din fostele teritorii germane din Europa de E, mișcarea a intrat în declin.

Pangkor, Angajamentul ~

(1874)

Tratat încheiat între guvernul britanic și conducătorii malaysieni, numit după insula unde a fost semnat. În schimbul sprijinului englezesc într-o complicată dispută de succesiune perakă, Raja Abdullah a acceptat la curtea sa prezența unui consilier britanic rezident cu mare putere de decizie, acesta fiind primul pas al stabilirii dominației britanice asupra statelor malaysiene.

pangolin *sau* furnicar-solzos

Denumire comună pentru cele opt specii de mamifere placentare cu cuirasă (genul *Manis*, ordinul *Pholidota*) din Asia și Africa tropicală. Solzii, formați din peri cimentați, acoperă partea superioară a corpului, picioarele și coada. Pangolinii au o lungime de 60–180 cm și cântăresc 5–27 kg. Au cap de formă conică, nu au dinți, însă au o limbă lungă, au picioare scurte și o coadă lungă, prehensivă. Unele specii sunt arboricole; speciile terestre trăiesc în vizuini. Fiind animale nocturne, pangolinii localizează prada, în special termite, cu ajutorul mirosului, sfărâmând mușuroaiele cu ghearele din față. Când se simte amenințat, pangolinul (cuvântul malaysian pentru „rostogolit“) se încolăcește sau emite o secreție odorantă. *Vezi* furnicar, echidna.

Pan Gu *sau* P'an Ku

În mitul chinezesc taoist, om primordial. El ar fi apărut din haos (închipuit ca un ou gigantic), având două coarne, doi colți și un trup păros. Și-a folosit cunoștințele despre yin-yang pentru a separa cerul și Pământul, pentru a așeza Soarele, Luna, stelele și planetele la locul lor și pentru a despărți cele patru mări. El ar fi modelat Pământul, dăltuind văile și stivuind munții. O altă legendă spune că universul își are originea în cadavrul gigantic al lui Pan Gu. Ochii lui au devenit Soarele și Luna, sângele lui a format râurile, părul s-a transformat în copaci și plante, iar rasa umană a izvorât din paraziții care îi infestau corpul. În artă, el este adeseori înfățișat ca un pitic învelit în frunze.

panică

În economie, perturbare economică severă, cum ar fi falimente bancare în serie, speculații febrile ale bursei, urmate de o cădere a pieței, sau climat marcat de teama unei crize economice sau de anticiparea unei astfel de crize. Termenul se aplică numai fazei inițiale, violente, a procesului financiar, nu întregului declin al ciclului de afaceri (*vezi* depresiune economică și recesiune). Până în sec. XIX, fluctuațiile economice se aflau în strânsă legătură cu lipsa bunurilor, expansiunea pieței și speculațiile (ca în balonul de săpun South Sea). Panica, în societățile industrializate din sec. XIX–XX, reflectă complexitatea crescândă a economiilor avansate. Panica din 1857 din SUA își are rădăcinile în incapacitatea căilor

ferate de a-și achita creanțele și în scăderea valorii titlurilor feroviare; efectele au fost complexe, incluzând nu numai închiderea mai multor bănci, ci și o acută rată a șomajului în SUA și panică pe piața financiară europeană. Panica din 1873, care a început cu crize financiare la Viena și New York, a marcat începutul unei diminuări pe termen lung a economiei mondiale. Cea mai mare panică s-a declanșat odată cu prăbușirea Bursei de Valori americane din 1929 (*vezi* Marea Depresiune).

panjabi, limba ~
Vezi limba punjabi

Pankhurst, Emmeline
născută Emmeline Goulden
(14.07.1858, Manchester, Anglia - 14.06.1928, Londra)

Feministă britanică. În 1879 s-a căsătorit cu Richard Pankhurst (1834–1898), autorul primei legi cu privire la dreptul de vot al femeilor britanice și al legilor proprietăților femeilor căsătorite (1870, 1882). În 1889, ea a înființat Liga pentru dreptul la vot al femeilor, care în 1894 a obținut dreptul de vot în alegerile locale pentru femeile căsătorite. După ce a deținut funcții municipale în Manchester, în 1903 a înființat Uniunea Socială și Politică a Femeilor (Women's Social and Political Union, WSPU). Din 1912 a susținut militantismul extremist, în special sub forma incendierii premeditate, și a fost arestată de douăsprezece ori într-un an. Cu câteva săptămâni înainte de moartea ei, în 1928, Anglia a adoptat o lege prin care tuturor femeilor le era acordat dreptul la vot. Fiica sa, Dame Christabel H. Pankhurst (1880–1958), a organizat tacticile de luptă ale WSPU și a coordonat acțiuni care au inclus greva foamei și mitinguri uriașe. Ulterior, a devenit evanghelistă și s-a stabilit în SUA.

Emmeline Pankhurst
în hainele de la închisoare, 1908

BIBLIOTECA BBC HULTON PICTURE

Pann, Anton
(cca 1796, Sliven, Bulgaria - 04.11.1854, București, România)

Muzician, scriitor și folclorist român. Profesor de muzică bisericească. Este socotit unul dintre fondatorii balcanismului literar, prin culegeri de proverbe și alte opere de înțelepciune populară. Scrieri literare: *Poezii deosebite sau Cântece de lume* (1831), *Fabule și istorioare* (1839), *Poezii populare* (1840), *Înțeleptul Archir cu nepotul său Anadam* (1850), *Culegere de proverburi sau Povestea vorbii* (1852–1853), *Năzdrăvăniile lui Nastratin Hogea* (1853). Scrieri de muzicologie: *Cântece liturgice, Bazul teoretic și practic al musicii bisericești sau gramatica melodică* (1845).

Anton Pann

Pannini, Giovanni Paolo
(1691, Piacenza, ducatul Parma și Pianceza - 1765, Roma)

Pictor italian. După ce a devenit cunoscut pentru pictura sa în frescă, s-a specializat în topografia romană și a devenit principalul artist în acest domeniu din sec. XVIII. Perspectivele sale reale și imaginare asupra ruinelor antice romane încorporează observația precisă și nostalgia blândă, îmbinând elemente ale barocului târziu cu romantismul timpuriu. Opera sa a fost cunoscută atât printre turiști, cât și printre contemporanii săi: a fost admis în Academia Franceză în 1732, devenind aici profesor de perspectivă.

Pannonia *sau* Panonia
Provincie în Imperiul Roman, corespunzătoare Ungariei vestice moderne, părții estice a Austriei, Sloveniei și N Serbiei. Băștinașii erau în majoritate iliri, iar în partea de V se aflau triburi celtice. Cucerită de Roma încă din 35 î.Hr., s-a răsculat în 6 d.Hr., devenind cea mai mare amenințare pentru Imperiul Roman de după invazia lui Hannibal. A fost împărțită în două în 106 d.Hr., iar Pannonia Superior s-a aflat în centrul războaielor romane sub Marc Aureliu. Romanii s-au retras după 395 d.Hr.

Panofsky, Erwin
(30.03.1892, Hanovra, Germania - 14.03.1968, Princeton, New Jersey, SUA)

Istoric de artă american de origine germană. Profesor la Universitatea din Hamburg (1926–1933), a fugit din Germania nazistă în SUA, iar în 1935 a început să predea la Institutul pentru Studii Avansate din

Princeton. A devenit cunoscut datorită studiilor de iconografie, studiului simbolurilor și al temelor în operele de artă. Scrierile sale se disting prin varietatea subiectelor, prin critica acidă, prin erudiție și trimiterile la literatură, filozofie și istorie. Printre operele sale majore se numără *Studii în iconologie* (Studies in Iconology, 1939), *Albrecht Dürer* (1943) și *Pictura olandeză timpurie* (Early Netherlandish Painting, 1953).

panoramă

Scenă narativă sau peisaj pictat pe un suport curb sau plan, ce înconjoară privitorul sau este desfășurat în fața acestuia. Gen răspândit la sfârșitul sec. XVIII și la începutul XIX, a constituit un precursor al picturilor stereoptice și al filmelor. Panorama reală este expusă pe pereții unui cilindru larg, iar privitorul stă pe o platformă în centrul cilindrului și se rotește pentru a vedea toate punctele orizontului. Prima panoramă, o vedere a orașului Edinburgh, a fost executată în 1788 de pictorul scoțian Robert Barker (1739–1806). Pe la mijlocul sec. XIX, panorama pe pânză rulată a devenit foarte cunoscută: o pictură pe o bucată de pânză groasă era înfășurată între două bastoane și era desfășurată progresiv, în spatele unei rame, sau era dezvăluită pe secțiuni.

Pan-p'o

Vezi Banpo

panseluță

Denumire comună pentru speciile cultivate de violete (genul *Viola*). Panselutele au fost cultivate de atât de mult timp, în condiții atât de diferite și în culori și forme atât de variate, încât originea lor nu poate fi precizată. Panselutele de grădină (*V. wittrickiana*) sunt o formă cultivată de *V. tricolor*, o buruiană din culturile de cereale europene. Anuale sau perene, panselutele cresc cam 15–30 cm înălțime, au frunze în formă de inimă la baza tulpinii și frunze alungite pe tulpină. Florile catifelate au petalele cu diferite combinații de albastru, galben și alb. Specia sălbatică, mai mică și, de obicei, violet, mai este cunoscută sub numele pansea, trei-frați-pătați, toporaș sau panseluță sălbatică.

KITTY KOHOUT/ROOT RESOURCES

panseluțe (*Viola tricolor*)

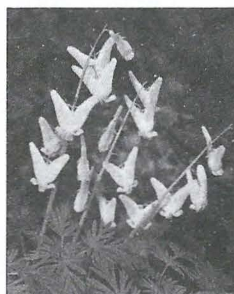

panslavism

Mișcare pentru unificarea popoarelor slave din Europa Centrală și de E. A luat ființă la începutul sec. XIX, când intelectualii slavi și-au studiat culturile comune. Țelurile politice de unitate slavă s-au accentuat în 1848, când un congres slav organizat de František Palacký s-a reunit la Praga pentru a cere drepturi egale sub conducerea austriacă. În anii 1860, mișcarea a devenit populară în Rusia, unde panslavii căutau protecție împotriva dominației turce și austro-ungare; acest lucru a dus Rusia și Serbia către războiul împotriva Imperiului Otoman din 1876–1877. În sec. XX, rivalitățile naționaliste dintre popoarele slave au împiedicat colaborarea eficientă între ele.

pantalonii-olandezului

Plantă (*Dicentra cucullaria*) din familia *Fumariaceae*, numită astfel după crengutele sale cu flori tremurătoare, albe cu vârful galben, ce pot fi asemănate cu pantalonii largi, tradiționali, purtați de bărbații olandezi. Planta este răspândită pe întreg teritoriul estic și central al Americii de Nord, de obicei în spații împădurite deschise. Frunzișul gri-verzui crește din tuberculi albi și este mai mic decât tulpina purtătoare de flori care crește tot direct din pământ.

pantalonii-olandezului (*Dicentra cucullaria*)

JOHN H. GERARD

pantă

Măsură numerică a înclinației unei linii față de orizontală. În geometria analitică, panta unei linii, raze sau segment de linie este proporția dintre distanța verticală și cea orizontală între oricare două puncte de pe acestea („panta este egală cu creșterea pe distanță"). În calculul diferențial, panta unei linii tangente la graficul unei funcții este dată de derivata funcției și reprezintă raportul momentan între schimbarea funcției și schimbarea variabilei independente. În graficul unei funcții de poziție (reprezentând coordonata obiectului în raport de timp), panta unei linii tangente reprezintă viteza momentană a obiectului.

pantă continentală *sau* taluz *sau* povârniș continental

Porțiune dinspre apă a platformei continentale. Lungimea totală a pantelor continentale din întreaga lume este de cca 300 000 km și au un unghi mediu de coborâre de cca 4°, de la marginea platformei continentale, până la locul unde încep bazinele oceanice, la adâncimi de 100–3 200 m. Panta se adâncește progresiv în cazul coastelor regulate și fără râuri mari, dar este foarte abruptă atunci când platforma continentală este îngustă și este situată în apropierea coastelor cu lanțuri muntoase tinere. Pantele din apropierea coastelor muntoase și cu platformă îngustă au aflorimente stâncoase. Sedimentele predominante ale pantelor continentale sunt nămolurile. Se găsesc și sedimente de nisip sau pietriș, dar în cantități mai mici.

panteism

Doctrină potrivit căreia universul este Dumnezeu și invers, nefiind posibil ca Dumnezeu să existe separat de substanța, forțele și regulile manifestate în univers. Panteismul este caracteristic multor doctrine budiste și hinduse și poate fi observat în opere hinduse, cum ar fi Vedele și *Bhagavad-Gītā*. Numeroși filozofi greci au contribuit la punerea bazelor panteismului vestic. În Evul Mediu și în Renaștere, tradiția a fost continuată în neoplatonism și în misticismul iudeo-creștin. În sec. XVII, Benedict de Spinoza a formulat cel mai panteist sistem filozofic, argumentând că Dumnezeu și Natura nu sunt decât două nume desemnând aceeași realitate.

Panteon

Templu din Roma, început în 27 î.Hr., probabil în formă dreptunghiulară obișnuită, fiind complet reconstruit de Hadrian (118–128 d.Hr.). Este impresionant prin mărime și plan; nu a fost niciodată descoperită metoda exactă de construcție a templului. Este o clădire circulară din cărămidă, cu o cupolă de 43 m diametru și un portal de coloane corintice cu un fronton triunghiular. Spațiul imens este luminat doar de un oculus de 8 m, din centrul cupolei. Interiorul este acoperit cu marmură colorată, dar de jur împrejur sunt dispuse șapte firide adânci, flancate de perechi de coloane.

Panteonul, Roma, început de Agrippa în 27 î.Hr., complet reconstruit de Hadrian, cca 118–128 d.Hr.

FREDERICO ARBORIO MELLA

panteră

Vezi leopard, pumă

pantof

Acoperământ exterior pentru laba piciorului, de obicei din piele, având talpă și toc rigide și în general nedepășind glezna (spre deosebire de gheată). Primele exemplare găsite în Mesopotamia erau niște învelitori din piele gen mocasin; pantofii au început să fie bogat decorați abia în epoca elenistică. Romanii au inventat pantofii potriviți pentru fiecare picior și i-au diferențiat în funcție de sex și rang. În sec. XIV–XV, pantofii au devenit foarte lungi și ascuțiți, vârfurile atingând o lungime de 45 cm sau chiar mai mult. În sec. XVI, vârfurile pantofilor erau foarte late, asemănătoare cu ciocul de rață. În sec. XVII, pantofii aveau tocuri moderate ca înălțime și erau deseori împodobiți cu rozete din dantelă sau cu funde, care au deschis drumul pentru cataramele din aur sau argint din sec. XVIII. Prima fabrică de pantofi din SUA s-a deschis în 1760 în Massachusetts, dar pantofii au devenit ușor de fabricat și ieftini abia odată cu dezvoltarea mașinilor moderne din sec. XIX.

pantomimă

Vezi mimă și pantomimă

panturcism

Mișcare politică de la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX, care a avut ca scop unirea politică a tuturor popoarelor vorbitoare de limbă turcă din Imperiul Otoman, Rusia, China, Iran și Afghanistan. Mișcarea, ce a început printre turcii din Crimeea și de pe malul Volgăi, căuta inițial să unească turcii din Imperiul Otoman și din cel rus împotriva dominației rusești aflate în creștere. Mustafa Kemal Atatürk a descurajat mai târziu panturcismul, încurajând naționalismul turcesc doar pe teritoriul Turciei.

Pánuco

Râu în centrul Mexicului. Izvorăște în statul Hidalgo și curge în direcția NE, vărsându-se în golful Mexic, mai jos de Tampico, având o lungime de 160 km și o importanță economică considerabilă. Ajută la drenarea lacului Texcoco și a altor lacuri interne, printr-un sistem de tuneluri și canale. Apele lui irigă zonele joase fertile, numite La Huasteca, iar cursul său inferior este navigabil.

panzer division /divizie blindată/

(*în germană, panzer*, blindat)

Unitate militară autonomă aparținând armatei germane, formată din vehicule blindate. În Al Doilea Război Mondial era formată dintr-o brigadă de tancuri cu patru batalioane, o brigadă motorizată de infanterie cu patru unități cu arme automate, un regiment de artilerie, batalioane de cercetare, unități antitanc și de geniu, precum și unități auxiliare. Germanii au avut șase divizii de tancuri blindate în 1939 și 20 până în 1941, acestea fiind pricipalul element ofensiv al armatei germane.

Paoli, Pasquale

(26.04.1725, Stretta di Morosaglia, Corsica - 05.02.1807, Londra, Anglia)

Patriot corsican. Fiu al lui Giacinto Paoli, care i-a condus pe corsicani împotriva Genovei în 1735, a trăit alături de tatăl său în exil, la Napoli, din 1739 până în 1755. Întorcându-se din exil a învins facțiunea genoveză și a fost ales conducător al statului Corsica. El a suprimat sistemul vendettei, instaurând ordinea și dreptatea și înființând școli naționale. A continuat lupta pentru independență, însă după invazia franceză în Corsica, în 1769, a fugit în Anglia, unde a trăit până în 1790. Rechemat în Corsica pentru a ocupa funcția de comandant militar, i-a alungat pe francezi cu ajutorul navelor engleze (1794) și a obținut suveranitatea insulei pentru Anglia. S-a retras în Anglia în 1795.

Paolo, Giovanni di

Vezi Giovanni di Paolo

Papacostea, Victor

(21.01.1900, Viziru, Brăila, România - 20.06.1962, București)

Istoric român. Profesor universitar la București, doctor în litere (1933), fondator al Institutului de Studii și Cercetări Balcanice (1938) și al revistei *Balcania* al cărei director a fost (1938–1945). Fruntaș liberal, a fost subsecretar de stat în Ministerul Educației Naționale în guvernele Sănătescu și Rădescu. După instaurarea regimului comunist a fost închis de două ori, sub acuzația de uneltire contra ordinii sociale. Scrieri: *Civilizație românească și civilizație balcanică* (1983).

Papadat-Bengescu, Hortensia

(08.12.1876, Ivești, Galați, România - 05.03.1955, București)

Scriitoare română. A debutat la revista ieșeană *Viața românească* cu proză lirică, de introspecție a sufletului feminin. Are o contribuție importantă la modernizarea romanului interbelic de factură psihologică și citadină, în special prin ciclul Hallipilor, format din romanele *Fecioarele despletite* (1926), *Concert din muzică de Bach* (1927), *Drumul ascuns* (1933), *Rădăcini* (1938) și *Străina*. Orientarea artistică și-a însușit-o în cenaclul bucureștean Sburătorul, condus de Eugen Lovinescu. Tehnica sa narativă se caracterizează prin adâncimea dimensiunii realist-obiective și psihologice, rafinament în construirea unei fresce sociale cu snobi și parveniți, introducerea procedeului personajului-reflector, precum și subtilitate ironică în analiza „trupului sufletesc" al eroilor. Experiența trăită în Primul Război Mondial ca soră de caritate a fost valorificată în romanul *Balaurul* (1923), ca și cea a societății postbelice (*Logodnicul*, 1935). Scrieri de notație și introspecție a psihologiei feminine: *Ape adânci* (1919), *Femeia în fața oglinzii* (1921), *Sfinxul*. Piese de teatru: *Bătrânul* (1920).

Hortensia Papadat-Bengescu

Papadima, Ovidiu

(23.06.1909, Sinoe, Constanța, România - 26.05.1996, București)

Folclorist și istoric literar român. Scrieri: *O viziune românească asupra lumii* (1941), *Literatura populară română. Din istoria și poetica ei* (1968), *Anton Pann: „Cântecele de lume" și folclorul Bucureștilor* (1963), *Ipostaze ale iluminismului românesc* (1975), *Cezar Bolliac* (1966), *Ion Pillat* (1974).

papagal

Denumire comună pentru cele 333 de specii de păsări din familia *Psittacidae*. În jur de 220 specii de papagali veritabili (subfamilia *Psittacinae*) se găsesc în regiunile tropicale (*vezi* psitacine). Mulți sunt viu colorați. Au limbă turtită și se hrănesc cu semințe, muguri și cu unele fructe și insecte. Aparatul vocal le permite multor specii să imite cu mare acuratețe vorbirea umană. Papagalul-cenușiu african, jako (*Psittacus erithacus*), extrem de inteligent și vorbitor neîntrecut, are o lungime de cca 33 cm, având culoarea gri, cu excepția cozii roșii și a feței albe; trăiește până la 80 de ani. Cele 31 de specii de papagali amazonieni (genul

papagal-curcubeu sau lorius-curcubeu (*Trichoglossus haematodus*)

BRUCE COLEMAN LTD.

Amazona), de asemenea buni imitatori, au 25–40 cm lungime și sunt predominant verzi. Alte patru subfamilii se găsesc mai ales în Noua Zeelandă și Australia, precum cacadu și papagalul-nimfă (familia *Cacatuidae*); aceștia sunt, adesea, considerați papagali și pentru că sunt clasificați alături de *Psittacidae* în ordinul *Psittaciformes*. *Vezi* kea, pasărea-dragostei (inseparabilii).

papagal-nimfă

Papagal mic, cenușiu, cu creastă, răspândit în Australia (*Nymphicus hollandicus*), cu cap galben, pete roșii în dreptul urechilor și cioc solid, folosit pentru spargerea nucilor. Papagalul-nimfă face parte din aceeași subfamilie (*Cacatuidae*) ca și cacaduul. Acesta din urmă este de dimensiuni mai mari. Având cca 32 cm lungime, papagalul-nimfă trăiește în zone deschise și consumă semințele ierburilor. Fiind o specie des întâlnită în casele oamenilor, este reprodus pentru a se obține exemplare de diverse culori.

papagal-de-mare

Vezi pinguin

papago

Populație amerindiană din America de Nord care locuiește în zona frontierei SUA cu Mexic. Vorbesc o limbă ce aparține grupului de limbi uto-aztece. În anii 1980 au refuzat să fie numiți papago, deoarece termenul provenea dintr-un cuvânt piman, „papahvi-o-otam", ce însemna mâncători de fasole; și-au luat numele fohono o'odham, care înseamnă „poporul deșertului". Înrudiți îndeaproape cu populația pima, se spune că se trag din populațiile antice hohokam din teritoriile tradiționale ale unor întinse zone deșertice din Arizona (SUA) și Sonora (Mexic). Populația papago practica agricultura. Din cauza ogoarelor foarte dispersate, cea mai extinsă unitate politică era cel mult o grupare de sate înfrățite provizoriu. Au avut mai puține contacte cu albii decât alte grupări indiene și și-au păstrat elemente din cultura tradițională. Astăzi, numărul lor este de cca 15 000 și trăiesc mai ales în rezervații în S Arizonei.

Papahagi, Pericle

(20.10.1872, Avdela, Pind, Grecia - 20.01.1943, Silistra, Bulgaria)

Folclorist și lingvist român de origine aromână. Membru corespondent al Academiei Române. A publicat studii monografice despre dialectele sud-dunărene ale limbii române și culegeri de literatură populară aromână. Scrieri: *Românii din Meglenia. Texte și glosar* (1900), *Megleno-românii. Studiu etnografico-filologic* (1902), *Din literatura poporană a aromânilor* (1900), *Basme aromâne și glosar* (1905), *Jocuri copilărești*.

Papahagi, Tache

(06.10.1892, Avdela, Pind, Grecia - 17.01.1977, București, România)

Lingvist și folclorist român de origine aromână, profesor universitar la București. Specializat în dialectologie (*Graiul din Țara Hațegului*); este autorul unui valoros *Dicționar al dialectului aromân, general și etimologic* (1963, 1974). Culegeri și studii de folclor (*Folclor român comparat,* 1929; *Graiul și folclorul Maramureșului,* 1925; *Antologie aromânească*, 1922).

papalitate

Sistem de guvernare centrală a Bisericii Romano-Catolice. La începuturi, biserica era condusă de episcopi, până la sfârșitul sec. I d.Hr. ajungând ca episcopului Romei să-i fie acordat un respect aparte, și pentru că era considerat urmașul Sfântului Petru. Sfântul Ciprian a contestat această funcție de onoare în sec. III d.Hr., iar în sec. IV d.Hr. și V d.Hr. puterea episcopiei din Constantinopol a crescut, ajungând să rivalizeze cu cea a Romei; rivalitatea va culmina cu Schisma din 1054, care a separat Biserica Răsăriteană de cea Apuseană. După prăbușirea Imperiului Roman, papalitatea a găsit protecție sub Carol cel Mare și succesorii acestuia; în sec. IX-X d.Hr. s-a aflat sub controlul împăraților germani. În 1059, papa Nicolae II a ripostat, acordând dreptul de a numi un nou papă exclusiv Colegiului Cardinalilor. Pentru a stabili supremația papalității în societatea creștină, Grigorie VII l-a excomunicat pe Henric IV al Germaniei, care nesocotise poruncile papale, apoi a promulgat o lege conform căreia conducătorii laici nu-i puteau învesti pe clerici cu puteri laice (*vezi* controversa învestiturii). În secolele următoare, papalitatea a devenit una dintre cele mai importante și influente instituții din Europa, printre papii marcanți ai perioadei numărându-se Urban II, Inocențiu III și

Grigore IX. Corupția și înclinația spre lucrurile lumești, precum și „Captivitatea babiloniană" a papalității la Avignon (*vezi* papalitatea de la Avignon) au dus la Schisma Apuseană și, în cele din urmă, la Reformă. Conciliul de la Trento a inițiat Contrareforma. În sec. XIX, papalitatea și-a pierdut și ultimele rămășițe de putere laică, atunci când Statele Papale au fost încorporate în noul regat al Italiei. Papalitatea și-a menținut o poziție religioasă conservatoare, proclamând infailibilitatea în probleme doctrinare și adoptând ideea că papa este conducătorul absolut al Bisericii. Conciliul Vatican II a acordat episcopilor, clericilor și laicilor dreptul la opinie. *Vezi* romano-catolicism.

Papandreu, Andreas (Ghiorghios)

(05.02.1919, Chios, Grecia - 23.06.1996, Ekáli, lângă Atena)

Pedagog și prim-ministru grec (1981–1989, 1993–1996). Fiu al lui Ghiorghios Papandreu, a predat la Universitatea Berkeley între 1955 și 1963, apoi s-a întors în Grecia, atunci când tatăl său a devenit premier (1963), fiind ales în Parlamentul grec. După lovitura de stat militară din 1967 a plecat în exil. S-a întors în 1974, pentru a forma Mișcarea Socialistă Panelenică de stânga (Pasok). Partidul său a obținut majoritatea în 1981, Papandreu devenind premier. A susținut programe sociale foarte generoase, însă guvernul său a fost slăbit de scandalurile financiare și deficitele bugetare în creștere; a demisionat în 1989, dar a rămas lider al Pasok. A devenit din nou prim-ministru în 1993, dar sănătatea precară l-a forțat să se retragă în 1996.

Papandreu, Ghiorghios

(13.02.1888, Kaléntzi, Grecia - 01.11.1968, Atena)

Prim-ministru grec (1944, 1963, 1964–1965). Și-a început cariera politică de partea liberalilor, în 1915, și a servit ca ministru al educației între 1929 și 1933. În 1935 a înființat Partidul Socialist Democratic, apoi a plecat în exil. A condus pentru scurt timp un guvern de coaliție în 1944, apoi a ocupat posturi ministeriale în perioada 1946–1952. Partidul său a fuzionat cu Partidul Liberal, formând Uniunea de Centru în 1961. În calitate de prim-ministru, în 1964 a introdus importante reforme sociale, însă a fost demis din funcție de către rege, în 1965. După lovitura de stat militară din 1967, a fost întemnițat, pentru puțin timp, alături de fiul său, Andreas Papandreu.

Papanicolau, testul ~ *sau* testul Babeș-Papanicolau

Probă de celule recoltată din vagin și din colul uterin, examinată în laborator în vederea detectării herpesului genital sau a unei faze incipiente de cancer, în special a celui de col. Dezvoltată de medicul grec Georges Nicolas Papanicolaou (1883–1962), această metodă poate fi aplicată și celulelor obținute de pe alte suprafețe.

Papaveraceae, familia ~

Familie de plante care cuprinde cca 200 de specii de plante erbacee, câțiva arbuști lemnoși și tufe. Cele mai multe dintre speciile aceastei familii sunt folosite în aranjamentele ornamentale de grădină (în special cele care fac parte din genul *Papaver*), având totodată și întrebuințări farmaceutice. Acestea sunt întâlnite în emisfera nordică. Toate au flori în formă de cupă, un fruct în formă de capsulă, frunze adânc crestate sau divizate în altele mai mici și sevă colorată. Familia include macul-de-grădină și macul-roșu (*P. rhoeas*), ale căror semințe pot sta inactive ani întregi. Macul-roșu a devenit simbolul Primului Război Mondial, deoarece înflorea pe câmpurile unde avuseseră loc lupte. *Vezi și* mac-californian.

papaw *sau* pawpaw *sau* banană-de-prerie

Arbore sau arbust foios (*Asminia triloba*) din familia magnoliei, originar din partea estică și central-vestică a SUA. Poate crește până la 12 m înălțime, având frunze ascuțite, alungite, care atârnă, lungi de 30 cm. Florile violacee au un miros neplăcut și înfloresc primăvara, înaintea apariției frunzelor. Fructul comestibil arată ca o banană scurtă și groasă; coaja acestuia se înnegrește pe măsură ce se coace. Dacă sunt atinse, fructele de papaw produc o iritație a pielii la persoanele alergice. Acest nume desemnează și fructul de papaya.

papaya

Plantă mare, asemănătoare palmierului (*Carica papaya*; familia *Caricaceae*), cultivată la tropice și în zonele subtropicale calde, producând un fruct suculent. Este un fruct servit mai ales la micul dejun în multe țări, dar este folosit și la prepararea salatelor, a plăcintelor, a șerbeturilor, a sucurilor și a produselor de patiserie. Sucul rezultat din fructul necopt conține o enzimă folosită la tratarea indigestiei și la frăgezirea cărnii.

papă

Titlu ecleziastic purtat de episcopul Romei, capul Bisericii Romano-Catolice. Inițial, în special în sec. III–V d.Hr., era o formă de adresare respectuos-afectuoasă pentru orice episcop. Este încă folosit pentru patriarhul ortodox al Alexandriei și pentru preoții ortodocși (în forma popă). În sec. IX d.Hr., în Occident a început să fie folosit exclusiv pentru episcopul Romei. Doctrina catolică îl consideră pe papă succesorul Sfântului Apostol Petru și îi acordă supremă jurisdicție asupra Bisericii în chestiuni de credință și morală, ca și în probleme de disciplină și guvernarea Bisericii. Infailibilitatea papală în materie de doctrină a fost impusă de primul Conciliu de la Vatican în 1870. *Vezi și* papalitate, romano-catolicism.

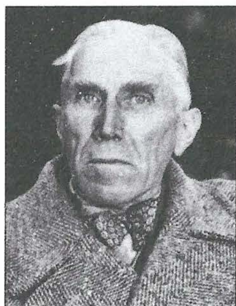
Papeete

Oraș-port, 25 353 loc. (1996), capitala Polineziei Franceze, situat pe coasta de NV a statului Tahiti. Oraș tropical, cu palmieri înalți și flori exotice, Papeete este unul dintre cele mai mari centre urbane și comerciale din Pacificul de S. Până în 1829 portul său excelent a transformat orașul într-un loc propice comerțului și o escală pentru baleniere. În 1880 a fost anexat de către francezi. Este o importantă bază turistică și un centru comercial major de pe coasta Pacificului.

Papen, Franz von

(29.10.1879, Werl, Germania – 02.05.1969, Obersasbach, Germania de Vest)

Om politic german. A fost atașat militar în Washington DC (1913–1915), însă a fost revocat în urma unor acuzații de spionaj. Membru monarhist al Reichstagului german (1921–1932), a fost ales cancelar în 1932, dar curând a fost eliminat de Kurt von Schleicher. Drept răzbunare, Papen l-a convins pe Paul von Hindenburg să-l numească pe Adolf Hitler cancelar, el devenind vicecancelar. Papen a demisionat în 1934, când nu a mai fost capabil să împiedice ascensiunea la putere a naziștilor. În calitate de ambasador în Austria (1934–1938) a contribuit la anexarea Austriei la Germania. A fost ambasador în Turcia în perioada 1939–1944. Arestat în 1945, a fost judecat și achitat în cadrul Procesului de la Nürnberg; condamnat la închisoare, ca nazist, de un tribunal german, a făcut recurs și a fost eliberat în 1949.

Franz von Papen

CAMERA PRESS

Paphlagonia *sau* Paflagonia

Teritoriu antic, în N Asiei Mici, la Marea Neagră. A fost supus de Alexandru cel Mare în 333 î.Hr. În sec. III î.Hr. și II î.Hr. a fost treptat absorbit de Regatul Pontului, vecinul său de la E. În 65 î.Hr. zona de coastă, incluzând capitala, Sinope, a fost atașată Bithyniei romane. Zona a fost incorporată provinciei romane Galatia în 6 î.Hr.; regiunile din interior au fost lăsate sub conducerea băștinașilor. A fost parte a Imperiului Bizantin, apoi întreg teritoriul său, cu excepția zonei de coastă, a fost invadat de populațiile turce, după Bătălia de la Manzikert (1071).

Papilian, Victor

(17.06.1888, Galați, România – 15.08.1956, Cluj)

Medic și scriitor român. Profesor universitar la Cluj. Anatomist important, a publicat un *Tratat de anatomie umană* (1923). Nuvelele sale orientează spre analiza psihologică a unor trăiri obsesive (*Sufletul lui Faust, 1928; Manechinul lui Igor*, 1938); a scris romane de factură psihologică (*Fără limită*) și de observare a mediului universitar (*Chinuiții nemuririi*, 1976).

papillon

Rasă de câini miniaturali, cunoscută din sec. XVI, când se chema prepelicar pitic. Favoritul Mariei-Antoaneta, a apărut în picturi făcute de vechii maeștri. Originea numelui (*în franceză*, fluture) pornește din sec. XIX, când era la modă o varietate cu urechi mari, ridicate și fluturânde. O altă varietate are urechile pleoștite. Este un câine zvelt și grațios, cu o coadă stufoasă, atingând până la 28 cm înălțime la umăr și cântărind până la 5 kg. Blana sa fină și deasă este, de obicei, de culoare albă, cu pete mai întunecate.

papilomavirus *sau* virus papiloma

Virus care cauzează la om producerea negilor (verucilor) sau a altor tumori benigne. Sunt cunoscute peste o sută de tipuri distincte, dintre care unele produc negi pe mâini, negi plantari (la picioare) sau localizați pe gât. Vegetațiile veneriene (din zona genitală) sunt cauzate de alte virusuri, cu transmitere sexuală. Activitatea unor papilomavirusuri, care produc infecții genitale,

Papi și antipapi[1] (antipapii cu caractere italice)

Petru	?-cca 64	Ioan IV	640-642	Ioan XVIII (sau XIX)[5]	1004-1009	Inocențiu VI (la Avignon)	1352-1362
Linus	cca 67-76/79	Teodor I	642-649	Sergius IV	1009-1012	Urban V (la Avignon)	1362-1370
Anacletus	76-88 sau 79-91	Martin I	649-655	*Grigore (VI)*	1012	Grigore XI (la Avignon,	
Clement I	88-97 sau 92-101	Eugen I	654-657	Benedict VIII	1012-1024	apoi la Roma din 1377)	1370-1378
Evaristus	cca 97- cca 107	Vitalian	657-672	Ioan XIX (sau XX)[5]	1024-1032	Urban VI	1378-1389
Alexandru I	105-115 sau 109-119	Adeodatus II	672-676	Benedict IX *(prima oară)*	1032-044	*Clement (VII) (la Avignon)*	1378-1394
Sixtus I	cca 115-cca 125	Donus	676-678	Silvestru III	1045	Bonifaciu IX	1389-1404
Telesphorus	cca 125-cca 136	Agatho	678-681	Benedict IX *(a doua oară)*	1045	*Benedict (XIII) (la Avignon)*	1394-1423
Hyginus	cca 136-cca 140	Leon II	682-683	Grigore VI	1045-1046	Inocențiu VII	1404-1406
Pius I	cca140-155	Benedict II	684-685	Clement II	1046-1047	Grigore XII	1406-1415
Anicetus	cca 155-cca 166	Ioan V	685-686	Benedict IX *(a treia oară)*	1047-1048	*Alexandru (V) (la Bologna)*	1409-1410
Soter	cca 166-cca 175	Conon	686-687	Damasus II	1048	*Ioan (XXIII) (la Bologna)*	1410-1415
Eleutherius	cca 175-189	Sergius I	687-701	Leon IX	1049-1054	Martin V[5]	1417-1431
Victor I	cca 189-199	*Teodor*	687	Victor II	1055-1057	*Clement (VIII)*	1423-1429
Zephirinus	cca 199-217	*Pascal*	687	Ștefan IX (sau X)[3]	1057-1058	Eugen IV	1431-1447
Calixtus I	217?-222	Ioan VI	701-705	*Benedict X*	1058-1059	*Felix (V) (numit și Amadeus VIII*	
Hippolytus	217, 218-235	Ioan VII	705-707	Nicolae II	1059-1061	*de Savoia)*	1439-1449
Urban I	222-230	Sisinnius	708	Alexandru II	1061-1073	Nicolae V	1447-1455
Pontian	230-235	Constantin	708-715	*Honorius (II)*	1061-1072	Calixtus III	1455-1458
Anterus	235-236	Grigore II	715-731	Grigore VII	1073-1085	Pius II	1458-1464
Fabian	236-250	Grigore III	731-741	*Clement (III)*	1080-1100	Paul II	1464-1471
Cornelius	251-253	Zaharia	741-752	Victor III	1086-1087	Sixtus IV	1471-1484
Novatian	251	Ștefan (II)[3]	752	Urban II	1088-1099	Inocențiu VIII	1484-1492
Lucius I	253-254	Ștefan II (sau III)[3]	752-757	Pascal II	1099-1118	Alexandru VI	1492-1503
Ștefan I	254-257	Paul I	757-767	*Theodoric*	1100-1102	Pius III	1503
Sixtus II	257-258	*Constantin (II)*	767-768	*Albert (Aleric)*	1102	Iuliu II	1503-1513
Dionysius	259-268	*Filip*	768	*Silvestru (IV)*	1105-1111	Leon X	1513-1521
Felix I	269-274	Ștefan III (sau IV)[3]	768-772	Ghelasie II	1118-1119	Adrian VI	1522-1523
Euthychian	275-283	Adrian I	772-795	*Grigore (VIII)*	1118-1121	Clement VII	1523-1534
Gaius	283-296	Leon III	795-816	Calixtus II (Callistus)	1119-1124	Paul III	1534-1549
Marcellinus	291/296-304	Ștefan IV (sau V)[3]	816-817	Honorius II	1124-1130	Iuliu III	1550-1555
Marcellus I	308-309	Pascal I	817-824	*Celestin (II)*	1124	Marcellus II	1555
Eusebius	309/310	Eugen II	824-827	Inocențiu II	1130-1143	Paul IV	1555-1559
Miltiades (Melchiades)	311-314	Valentin	827	*Anacletus (II)*	1130-1138	Pius IV	1559-1565
Silvestru I	314-335	Grigore IV	827-844	*Victor (IV)*	1138	Pius V	1566-1572
Marcu	336	*Ioan*	844	Celestin II	1143-1144	Grigore XIII	1572-1685
Iuliu I	337-352	Sergius II	844-847	Lucius II	1144-1145	Sixtus V	1585-1590
Liberius	352-366	Leon IV	847-855	Eugen III	1145-1153	Urban VII	1590
Felix (II)	355-358	Benedict III	855-858	Anastasie IV	1153-1154	Grigore XIV	1590-1691
Damasus I	366-384	*Anastasie (Bibliotecarul)*	855	Adrian IV	1154-1159	Inocențiu IX	1591
Ursinus	366-367	Nicolae I	858-867	Alexandru III	1159-1181	Clement VIII	1592-1605
Siricius	384-399	Adrian II	867-872	*Victor (IV)*	1159-1164	Leon XI	1605
Anastasie I	399-401	Ioan VIII	872-882	*Pascal (III)*	1164-1168	Paul V	1605-1621
Inocențiu I	401-417	Marinus I	882-884	*Calixtus (III)*	1168-1178	Grigore XV	1621-1623
Zosimus	417-418	Adrian III	884-885	*Inocențiu (III)*	1179-1180	Urban VIII	1623-1644
Bonifaciu I	418-422	Ștefan V (sau VI)[3]	885-881	Lucius III	1181-1185	Inocențiu X	1644-1655
Eulalius	418-419	Formosus	891-896	Urban III	1185-1187	Alexandru VII	1655-1667
Celestin I	422-432	Bonifaciu VI	896	Grigore VIII	1187	Clement IX	1667-1669
Sixtus III	432-440	Ștefan VI (sau VII)[3]	896	Clement III	1187-1191	Clement X	1670-1676
Leon I	440-461	Romanus	897	Celestin III	1191-1198	Inocențiu XI	1676-1689
Ilarie	461-468	Teodor II	897	Inocențiu III	1198-1216	Alexandru VIII	1689-1691
Simplicius	468-483	Ioan IX	898-900	Honorius III	1216-1227	Inocențiu XII	1691-1700
Felix III (sau II)[2]	483-492	Benedict IV	900-903	Grigore IX	1227-1241	Clement XI	1700-1721
Ghelasie I	492-496	Leon V	903	Celestin IV	1241	Inocențiu XIII	1721-1724
Anastasie II	496-498	*Cristofor*	903-904	Inocențiu IV	1243-1254	Benedict XIII	1724-1730
Symmachus	498-514	Sergius III	904-911	Alexandru IV	1254-1261	Clement XII	1730-1740
Laurențiu	505/507	Anastasie III	911-913	Urban IV	1261-1264	Benedict XIV	1740-1758
Hormisdas	514-523	Lando	913-914	Clement IV	1265-1268	Clement XIII	1758-1769
Ioan I	523-526	Ioan X	914-928	Grigore X	1271-1276	Clement XIV	1769-1774
Felix IV(sau III)[2]	526-530	Leon VII	936-939	Inocențiu V	1276	Pius VI	1775-1799
Dioscorus	530	Ștefan VII (sauVIII)[3]	929-931	Adrian V	1276	Pius VII	1800-1823
Bonifaciu II	530-532	Ioan XI	931-935	Ioan XXI5	1276-177	Leon XII	1823-1829
Ioan II	533-535	Leon VIII	963-965	Nicolae III	1277-1280	Pius VIII	1829-1830
Agapetus I	535-536	Benedict V	964-966?	Martin IV6	1281-1285	Grigore XVI	1831-1846
Silverius	536-537	Ioan XIII	965-972	Honorius IV	1285-1287	Pius IX	1846-1878
Vigilius	537-555	Benedict VI	973-974	Nicolae IV	1288-1292	Leon XIII	1878-1903
Pelagius II	579-590	*Bonifaciu VII (prima oară)*	974	Celestin V	1294	Pius X	1903-1914
Grigore I	590-604	Benedict VII	974-983	Bonifaciu VIII	1294-1303	Benedict XV	1914-1922
Sabinian	604-606	Ioan XIV	983-984	Benedict XI	1303-1304	Pius XI	1922-1939
Bonifaciu III	607	*Bonifaciu VII (a doua oară)*	984-985	Clement V		Pius XII	1939-1958
Bonifaciu IV	608-615	Ioan XV (sau XVI)[5]	985-996	(la Avignon, din 1309)	1305-1314	Ioan XXIII	1958-1963
Deusdedit (numit și Adeodatus)	615-618	Grigore V	996-999	Ioan XXII[5] (la Avignon)	1316-1334	Paul VI	1963-1978
Bonifaciu V	619-625	*Ioan XVI (sau XVII)[5]*	997-998	*Nicolae (V) (la Roma)*	1328-1330	Ioan Paul I	1978
Honorius I	625-638	Silvestru II	999-1003	Benedict XII (la Avignon)	1334-1342	Ioan Paul II	1978- 2005
Severinus	640	Ioan XVII (sau XVIII)[5]	1003	Clement VI (la Avignon)	1342-1352	Benedict XVI	2005-

[1] Până în sec. IV d.Hr., papii aveau doar titulatura de episcop al Romei.

[2] Numărul mai mare este folosit dacă Felix (II), care și-a avut pontificatul între 355 și 358 d.Hr. și este de obicei clasificat printre antipapi, este considerat papă.

[3] Cu toate că a fost ales pe 23.03.752 d.Hr., Ștefan XI a murit cu două zile înainte de consacrare și de aceea nu este numărat printre papi. Această situație a dus la o numărătoare neregulată a următorilor papi care au purtat numele Ștefan.

[4] Fie Leon VIII, fie Benedict V poate fi considerat antipapă.

[5] O confuzie în numărătoarea papilor numiți Ioan, după Ioan XIV (d. 983-984), a apărut deoarece unii istorici au crezut în mod greșit că a existat un papă numit Ioan între antipapa Bonifaciu VII și adevăratul Ioan XV (985-986 d. Hr.). Din această cauză, ei au numărat în mod greșit adevărații papi, de la Ioan XV la Ioan XIX, ca Ioan XVI, până la Ioan XX. Acești papi au fost apoi numărați normal, de la XV la XIX, dar Ioan XXI și Ioan XXII au continuat să poarte numele pe care și le luaseră, pornind de la presupunerea că înaintea lor fuseseră în mod real 20 de papi cu numele Ioan. În numărătoarea obișnuită, nu există, de aceea, un papă cu numele Ioan XX. În secolul XIII, cancelaria papală a transcris greșit numele a doi papi numiți Marinus, spunându-le Martin, iar din cauza acestei greșeli, Simon de Brie și-a luat în 1281 numele de papa Martin IV, în loc de Martin II. Eroarea nu a fost corectată, astfel că nu există papi cu numele Martin II și Martin III.

a fost corelată cu formarea diferitelor tumori maligne, mai ales cu cancerul de col uterin; prezența lor poate fi identificată prin intermediul unui test Papanicolau.

Papineau, Louis Joseph
(07.10.1786, Montréal, Québec - 23.09.1871, Montebello, Québec, Canada)

Om politic canadian. În 1808 a fost ales în corpul legislativ al Canadei Inferioare (actualul Québec), devenind președintele acestuia în 1815. Ca șef al Partidului Canadian de Limbă Franceză, s-a opus guvernului dominat de britanici al Canadei Inferioare. În 1834 a contribuit la redactarea celor 92 de Rezoluții, cererile și nemulțumirile canadienilor francofoni. Când guvernatorul englez a respins aceste cereri, au izbucnit ostilitățile. Papineau a fugit în SUA, apoi în Franța, unde a trăit în perioada 1839–1844. S-a întors în Canada sub amnistie, devenind membru al Camerei Comunelor canadiene (1848–1854), dar nu a mai redevenit liderul francofonilor canadieni.

papirus
Material pentru scris, folosit din timpurile străvechi, și planta din care provine acesta, *Cyperus papyrus* (familia rogozului), numită și plantă de hârtie. Este o plantă acvatică, asemănătoare ierbii, are tulpina lemnoasă, triunghiulară și tăioasă și crește până la 4,6 m înălțime, în ape curgătoare liniștite, adânci de până la 90 cm. Egiptenii antici foloseau tulpina plantei pentru a fabrica pânze pentru bărci, țesături, rogojini, funii, dar mai ales hârtie. Hârtia obținută din papirus era materialul principal de scris în Antichitatea egipteană, greacă și romană. În sec. VIII d.Hr. și IX d.Hr., alte fibre obținute din plante au înlocuit papirusul în confecționarea hârtiei. Planta este adeseori folosită în prezent ca ornament în bazinele din zonele calde sau în sere.

Papiu-Ilarian, Alexandru
(27.09.1828, Bezded, Sălaj, Transilvania, [România] - 23.10.1877, Sibiu)

Om politic, istoric și jurist român, profesor universitar la Iași, membru fondator al Societății Academice Române. Afirmându-se ca unul dintre capii Revoluției de la 1848 din Transilvania, a militat ulterior pentru unirea Principatelor și promovarea reformelor inițiate de Alexandru Ioan Cuza. Scrieri: *Istoria românilor din Dacia Superioară* (1851–1852), *Tesaur de monumente istorice pentru România* (1862–1864).

Papp, Joseph *născut* Joseph Papirofsky
(22.06.1921, Brooklyn, New York, SUA - 31.10.1991, New York, New York)

Regizor și producător de teatru american. A studiat actoria și regia, devenind regizor pentru postul de televiziune CBS. În 1954 a organizat Festivalul Shakespeare din New York, în cadrul căruia oferea spectacole gratuite cu piesele lui Shakespeare, în parcurile orașului. El a fost producătorul și regizorul majorității pieselor. În 1962, Teatrul Delacorte a fost construit în Central Park, devenind sediul permanent al companiei. În 1967 a înființat New York Shakespeare Public Theatre, care se axa pe piese contemporane, experimentale. Câteva producții au ajuns pe Broadway: *Hair* (1967) și *A Chorus Line* (1975). Papp a fost unul dintre producătorii off-Broadway ai anilor 1980, concurând cu mulți dramaturgi și actori tineri. A fost director artistic al Festivalului Shakespeare și al Teatrului Public până la sfârșitul vieții.

Papu, Edgar
(13.09.1908, București, România - 30.03.1993, București)

Eseist, critic și istoric literar român. Situându-se constant într-o perspectivă comparatistă, a abordat monografic forme, genuri sau specii literare, încercând uneori să surprindă aspecte noi ale operei unor scriitori români. Unele dintre interpretările sale de acest tip au contribuit în anii 1970–1980 la conturarea curentului protocronist. Studii de teorie literară (*Evoluția și formele genului liric*, 1968), de literatură universală (*Călătoriile Renașterii și noile structuri literare*, 1967; *Barocul ca tip de existență*, 1977). Interpretări ale unor opere majore din literatura română (*Poezia lui Eminescu*, 1971; *Din clasicii noștri*, 1977), eseuri (*Fețele lui Ianus*, 1970; *Arta și umanul*, 1974).

Papua *anterior* Irian Jaya *sau* Irianul de Vest
Provincie, 1 697 980 loc. (2000), din Indonezia. Ocupă jumătatea de V a insulei Noua Guinee și insulele adiacente și grupurile de insule Schouten și Raja Ampat. Munții Maoke ating înălțimi de 5 030 m în Puncak Jaya. Descoperită de portughezi în 1526, Papua a fost ocupată de olandezi în 1828. Cedată Indoneziei în 1963, a devenit provincie în 1969, iar capitala a fost stabilită la Jayapura. La sfârșitul anilor 1990, rebelii au condus o mișcare separatistă, Papua reușind să câștige o autonomie sporită în 2001. Partea

de V a fost desemnată mai târziu ca provincia Papua de Vest (Papua Barat), de către guvernul indonezian.

Papua-Noua Guinee

denumire oficială **Statul Independent Papua-Noua Guinee**

Stat insular, în Pacificul de S. Suprafața: 462 840 kmp; 5 887 000 de loc. (2002). Capitala: Port Moresby. Majoritatea locuitorilor sunt papuași (patru cincimi) și melanezieni; minoritățile sunt: polinezieni, chinezi și europeni. Limbi vorbite: engleza (oficială), tok pisin, motu și dialecte. Religia: creștină (protestantă, romano-catolică). Moneda națională: kina. Cca 85% din suprafața totală a statului se află pe insula Noua Guinee; statul include și insula Bougainville și arhipelagul Bismarck. Relieful variază de la câmpii mlăștinoase în S și N, la munți înalți în zonele din NV și SE. O mare parte a teritoriului este acoperită de păduri tropicale. Unele insule periferice sunt de natură vulcanică. Statul are o economie mixtă, în curs de dezvoltare, bazată mai ales pe agricultura de subzistență și pe exportul de minerale. Este o monarhie constituțională, cu o singură cameră legislativă; șeful statului este monarhul britanic, reprezentat de un guvernator general, iar prim-ministrul este șeful guvernului. Zona a fost populată încă din timpuri preistorice, agricultura practicându-se încă din 7000 î.Hr. Portughezii au descoperit insula în 1512, iar în 1545 spaniolii au revendicat-o. Prima colonie a fost stabilită în 1793 de englezi. În 1828, olandezii au pretins jumătatea vestică a teritoriului, ca fiind parte a Indiilor de Est Olandeze. În 1884, Anglia și-a alipit partea sud-estică, iar Germania a preluat sectorul nord-estic. În 1906, partea britanică, redenumită Teritoriul Papu, a revenit Australiei, care a guvernat și sectorul german, după Primul Război Mondial. După Al Doilea Război Mondial, Australia a guvernat ambele sectoare sub numele Teritoriul Papua și Noua Guinee. Noua Guinee olandeză a fost anexată de Indonezia în 1969, devenind provincia Irian Jaya. Papua-Noua Guinee și-a obținut independența în 1975 și s-a alăturat Commonwealthului britanic. La mijlocul anilor 1990, guvernul a încercat să rezolve un îndelungat conflict cu luptătorii pentru independență din Bougainville, iar în 2001 cele două părți au încheiat un tratat de pace. În 2005, Bougainville a devenit regiune autonomă.

papuașe, limbile ~

Grup de cca 750 limbi, vorbite de populațiile băștinașe din Noua Guinee și din câteva insule învecinate, printre care Alor, Bougainville, Halmahera, New Britain, New Ireland și Timor. Vorbite de cca cinci milioane de oameni, limbile papuașe provin din cca 60 de familii a căror relație genetică este încă nesigură. Această diversitate de limbi, îmbinată și cu limbile austroneziene vorbite în regiuni mai mici din Noua Guinee și pe câteva insule învecinate, face din această regiune cea mai eterogenă zonă de pe glob din punct de vedere lingvistic. Majoritatea limbilor papua nu au mai mult de o sută de mii de vorbitori fiecare; printre cele cu mai mulți vorbitori se numără limbile chibu și enga, vorbite în zonele înalte din Papua-Noua Guinee.

papucul-doamnei

Denumire comună pentru numeroasele specii de *Orchidaceae*, la care una dintre petalele florii are formă de papuc. Genul *Cypripedium* conține cca 50 de specii răspândite în zona temperată și subtropicală. Două specii bine cunoscute, papucul-doamnei-galben (*C. calceolus*) și papucul-doamnei-roz, sau floarea-mocasin (*C. acaule*), se găsesc în pădurile temperate de conifere, primăvara devreme. Alte genuri sunt *Phragmipedium* și *Selenipedium* din zona tropicală a Americilor, alături de *Paphiopedilum* din Asia tropicală. Au fost realizați mulți hibrizi.

papucul-doamnei (*Cypripedium*)

GRANT HEILMAN

papură

Denumire comună pentru plantele erbacee acvatice înalte și subțiri (*vezi* trestie) cu spice stufoase, de culoare maro, din genul *Typha* (familia *Typhaceae*), îndeosebi *T. latifolia*, ale căror frunze turtite și lungi sunt folosite îndeosebi pentru confecționarea rogojinilor și a scaunelor. Cresc mai ales în zonele temperate și reci din ambele emisfere. De mare importanță pentru fauna sălbatică, mai sunt cultivate și în scopuri ornamentale, ca plante de lac și pentru aranjamente florale. Frunzele uscate, care se umflă când sunt ude, se folosesc pentru a astupa spărturile din butoaie și bărci.

Pará

Canal al fluviului Amazon, situat în SE insulei Marajo, în NE statului Pará, din N Braziliei. Are cca 320 km lungime și 64 km lățime la gura de vărsare. Duce o mică parte a debitului Amazonului spre NE, către Oceanul Atlantic, și este navigabil pe întreaga sa lungime.

parabolă

În geometrie, curbă deschisă, una dintre secțiunile prin con. Este rezultatul intersectării unui con circular vertical cu un plan paralel cu o latură a conului. Reprezintă, de asemenea, traiectoria descrisă de un corp astfel ca distanța de la o linie fixă (curbă dreaptă directoare) să fie întotdeauna egală cu distanța de la un punct fix (focar). În geometria analitică, ecuația care o descrie este $y = ax^2 + bx + c$ (funcție polinomială de gradul al doilea). O astfel de curbă are proprietatea potrivit căreia orice dreaptă paralelă cu axa ei de simetrie se reflectă prin focarul ei și invers. Rotind o parabolă în jurul axei sale, se produce o suprafață (paraboloid) cu aceeași proprietate de reflecție, fapt pentru care parabola este într-o formă ideală pentru antenele de satelit și reflectoarele farurilor. Parabolele se produc natural ca traiectorii ale proiectilelor. Aceeași formă se întâlnește în construcțiile podurilor și ale arcurilor.

Paracel *în chineză* Xisha Qundao *în vietnameză* Quan Dao Hoang Sa

Grup de cca 130 insule mici și recife de corali din Marea Chinei, la E de Vietnam și la SE de insula chineză Hainan. În insulele joase și neroditoare, nici una cu o suprafață mai mare de 2,5 kmp, lipsește apa potabilă și nu există așezări omenești permanente. În 1932, insulele au fost pretinse de Indochina Franceză; Japonia a ocupat câteva dintre insule în Al Doilea Război Mondial. China, Taiwanul și Vietnamul pretind și ele aceste insule. În 1974, China a preluat controlul asupra lor, dar apartenența acestora rămâne încă o problemă controversată.

Paracelsus *născut* Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim

(11.11/17.12.1493, Einsiedeln, Elveția - 24.09.1541, Salzburg, arhiepiscopia orașului Salzburg)

Doctor și alchimist elvețian de origine germană. Susținea că și-a luat doctoratul la Universitatea Ferrara. Și-a luat numele „para-Celsus" – însemnând „deasupra lui Celsus" (autoritatea romană în medicină) și a cutreierat Europa și Orientul Mijlociu studiind cu alchimiști. A prețuit mai mult simțul practic al oamenilor simpli decât învățăturile lui Aristotel, Galenus și Avicenna și a pus mereu accentul pe puterea de vindecare a naturii. Oricine era binevenit la prelegerile sale (pe care le ținea în limba germană, nu în latină) la Universitatea din Basel, însă orizontul său mult prea larg a scandalizat autoritățile, fiind în cele din urmă nevoit să părăsească orașul. Printre scrierile lui se numără *Marea carte de chirurgie* (Der grossen Wundartzney, 1536). El a anticipat cu câteva secole tratarea sifilisului cu compuși de mercur sau descoperirea că inhalarea prafului cauzează silicoza la mineri, dar și

homeopatia și a fost primul care a asociat gușa cu mineralele din apa potabilă.

paradă

Producție teatrală sau procesiune de dimensiuni grandioase. În Evul Mediu, termenul desemna scena pe care se jucau piesele religioase, precum misterele. Deoarece piesele erau asociate cu ideea de ceremonie sau de spectacol, termenul face trimitere la orice eveniment teatral extravagant sau ceremonie plină de culoare. Spectacolul reprezintă adesea identitatea unei comunități sau a unui grup religios. Paradele laice constau în încoronări și nunți regale. Exemple moderne de parade sunt spectacolele organizate cu ocazia sărbătorii Mardi Gras și a altor procesiuni de carnaval.

paradox

Afirmație aparent contradictorie, al cărei înțeles profund este descoperit doar printr-o cercetare minuțioasă. Scopul său este să atragă atenția și să îndemne la reflecție. În poezie, paradoxul funcționează ca un mijloc de a pune în lumină tensiunile adevărului și ale falsului deopotrivă, însă nu neapărat prin juxtapuneri surprinzătoare, ci mai mult prin modificarea continuă, dar subtilă, a sensului obișnuit al cuvintelor. Atunci când un paradox este restrâns la doar două cuvinte, precum în expresia „întuneric luminos", avem de-a face cu un oximoron.

paradoxul mincinosului

Paradox derivat din afirmația atribuită clarvăzătorului cretan Epimenide (sec. VI î.Hr.), conform căreia toți cretanii sunt mincinoși. Dacă declarația lui Epimenide este interpretată în sensul că toate afirmațiile făcute de cretani sunt false, atunci, întrucât Epimenide este cretan, și afirmația sa este falsă (de unde rezultă că nu toți cretanii sunt mincinoși). Cea mai simplă formă a paradoxului apare atunci când analizăm propoziția „Această propoziție este falsă". Dacă ea este adevărată, atunci este falsă, iar dacă este falsă, înseamnă că este adevărată. Studierea acestor paradoxuri semantice i-a făcut pe logicieni să diferențieze limbajul-obiect de metalimbaj, conchizând că nici un limbaj nu poate conține o teorie semantică completă cu privire la propriile sale propoziții.

parafină

Amestec de compuși organici, obținut în mod tradițional din petrol, dar și prin sinteză. Este formată dintr-un amestec de hidrocarburi de tip alcani și este folosită pentru acoperire și sigilare, la lumânări, ceară de parchet, lubrifianți, agenți de impermeabilizare și în cosmetică. *Vezi* alcan.

Paragua

Vezi Palawan

Paraguaná

Peninsulă în NV Venezuelei, între Marea Caraibilor și golful Venezuelei. Are o altitudine joasă, un sol nefertil și o populație redusă. A devenit importantă în anii 1950 și 1960, odată cu dezvoltarea industriei petrolului. Conductele fac legătura între câmpurile cu petrol și marile rafinării din partea vestică a peninsulei, care este accesibilă tancurilor petroliere.

Paraguay

denumire oficială **Republica Paraguay**

Stat situat în regiunea central-sudică a Americii de Sud. Suprafața: 406 741 kmp; 5 905 000 loc. (2005). Capitala: Asunción. Majoritatea locuitorilor sunt metiși; există și grupuri mai mici de amerindieni, negri, caucazieni și asiatici. Limbi vorbite: spaniolă și guarani (ambele oficiale). Religia: creștină (predominant romano-catolică). Moneda națională: guarani. Paraguay este o țară fără ieșire la mare, cu multe câmpii și terenuri mlăștinoase. Râul Paraguay, care curge de la N la S, împarte țara în două regiuni geografice: regiunea estică, o prelungire a platoului brazilian, și regiunea vestică, ce formează partea nordică a câmpiei Gran Chaco. Are o economie de piață în continuă dezvoltare, bazându-se în special pe agricultură, comerț și industria ușoară. Este o republică cu două camere legislative; șeful statului și al guvernului este președintele. Triburile seminomade, vorbitoare de limbă guarani, se aflau pe acest teritoriu cu mult înainte de venirea spaniolilor în sec. XVI și XVII. Paraguay a făcut parte din viceregatul Río de la Plata până la dobândirea independenței, în 1811. A avut de suferit din cauza guvernărilor dictatoriale din sec. XIX și a războiului în care a luptat cu Brazilia, Argentina și Uruguay (1864, 1865–1870). Războiul Chaco, împotriva Boliviei (1932–1935), în care au fost disputate teritorii din Gran Chaco, s-a încheiat favorabil pentru Paraguay prin Tratatul de pace din 1938. Guvernele militare, inclusiv cel condus de Alfredo Stroessner, au predominat în a doua jumătate a sec. XX, până la alegerea

unui președinte civil, Juan Carlos Wasmosy, în 1993. Țara a suferit de instabilitate politică și a trecut printr-o criză financiară la sfârșitul anilor 1990, care a continuat în sec. XXI.

Paraguay

Râu în America de Sud. Este al cincilea din America de Sud, cu o lungime de 2 550 km, fiind principalul afluent al fluviului Paraná. Izvorăște din regiunea Mato Grosso din Brazilia, la 300 m deasupra nivelului mării, și traversează statul Paraguay până la confluența cu Paraná, în apropiere de granița cu Argentina. Câmpia Gran Chaco se întinde la V de râu.

paraguayan, Războiul ~ *sau* Războiul Triplei Alianțe

(1864/1865-1870)

Conflictul cel mai sângeros din istoria Americii Latine, între Paraguay și țările aliate Argentina, Brazilia și Uruguay. Nefiind de acord cu intervențiile Braziliei în politica statului vecin Uruguay, dictatorul paraguayan Francisco Solano López (1827–1870) a declarat război Braziliei în 1864. În anul următor, Argentina a format Tripla Alianță, cu Brazilia și cu Uruguay. După trei ani de lupte, aliații au anihilat forțele paraguayene, dar Solano López a continuat un război de gherilă, până când a fost ucis, în 1870. Țara a fost devastată, populația a fost înjumătățită, iar un teritoriu de 140 000 kmp a fost anexat Braziliei și Argentinei.

Paraiba do Sul

Fluviu în E Braziliei. Este format din unirea râurilor Paraitinga și Paraibuna, la E de São Paulo. Curge spre NE pe o distanță de 965 km și constituie, înainte de a se vărsa în Oceanul Altantic, o parte din granița dintre statele Minas Gerais și Rio de Janeiro. Cursul său inferior este navigabil și joacă un rol esențial în viața social-economică a Braziliei.

paralaxă

Diferență de poziționare a unui corp ceresc, percepută de doi observatori din două puncte foarte depărtate unul de celălalt. Pozițiile celor doi observatori și cea a obiectului formează un triunghi: unghiul din vârful triunghiului (dinspre obiect) este dublul paralaxei, care se micșorează prin mărirea distanței. Observațiile efectuate pentru calcularea paralaxei solare pot fi făcute simultan, din două locuri diferite de pe suprafața Pământului, atingând o maximă de 8,794 secunde de arc, pentru observatorii aflați în puncte diametral opuse. Măsurarea distanțelor prea mari pentru a fi estimate din două puncte de pe Pământ (de ex. stelele) se poate face prin observarea poziției unui corp ceresc pe orbită, la un interval de șase luni (paralaxă stelară sau anuală). Cel mai apropiat sistem solar, Alpha Centauri, are o paralaxă stelară de 0,76 secunde de arc. Datele colectate de satelitul *Hipparcos* al Agenției Spațiale Europene (lansat în 1989) au permis calcularea extrem de precisă a paralaxei și, ca atare, a poziției a peste zece mii de stele din apropierea Soarelui.

paralele inegale

Probă în gimnastica feminină în care două bare orizontale, aflate deasupra podelei la înălțimi diferite, sunt folosite pentru diverse mișcări acrobatice. Acest aparat permite o mare varietate de mișcări, dar

predomină exercițiile de prindere și răsucire. Este sport olimpic din 1936.

paralizie

Pierdere sau deteriorare a abilității de mișcare voluntară a unuia sau a mai multor mușchi. Paralizia poate fi flască (pierderea tonusului muscular) sau spastică (înțepenire). Hemiplegia (paralizie pe o singură parte) este, de obicei, cauzată de un atac cerebral sau de o tumoare pe creier, pe partea opusă mușchilor afectați. Diplegia (paralizie bilaterală, cum este paralizia cerebrală) este cauzată de o îmbolnăvire a întregului creier. Vătămarea măduvei spinării (cauzată de boli ale oaselor sau încheieturilor, fracturi sau tumori ce afectează vertebrele, boli inflamatorii și degenerative sau de anemie pernicioasă) paralizează corpul de la nivelul afectat în jos (paraplegie dacă este vorba doar de picioare și partea inferioară a corpului; cvadriplegie dacă implică mâinile și picioarele). Poliomielita și polinevrita (nevrită la mai mulți nervi) pot duce la paralizie cu pierderea mușchilor. Paralizia Bell (un tip de nevrită) paralizează mușchii feței doar pe o parte. Distrofia musculară atacă mușchii, provocând paralizia. Printre cauzele metabolice se numără *Myastenia gravis*. Paralizia poate avea și cauze psihiatrice (*vezi* isterie).

paralizie infantilă

Vezi poliomielită

paramagnetism

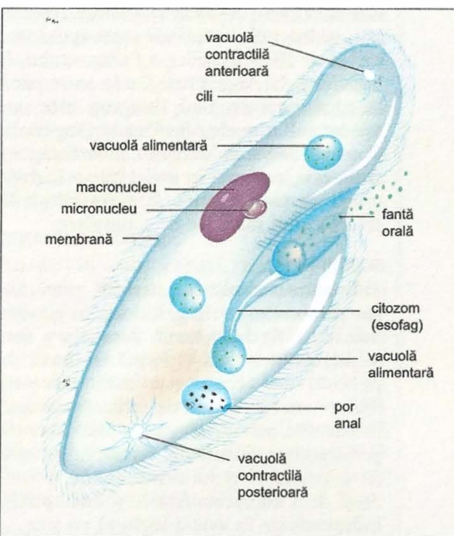
Magnetism care apare în corpurile slab atrase de un magnet puternic. Compușii care conțin fier, paladiu, platină și elemente rare manifestă un paramagnetism puternic, deoarece conțin atomi cu înveliș electronic incomplet. Electronii liberi determină atomii să se comporte ca mici magneți permanenți, care se aliniază cu un câmp magnetic aplicat, întărindu-l. Pe măsură ce temperatura crește, paramagnetismul scade, din cauza creșterii vitezei mișcării haotice a atomilor. Paramagnetismul slab, întâlnit în multe elemente metalice solide, este independent de temperatură.

Paramaribo

Oraș portuar, 242 946 loc. (2004), capitala statului Surinam, situat pe fluviul Surinam, lângă Oceanul Altantic. Inițial un sat indian, a devenit o așezare franceză în 1640. În 1651 a devenit colonie britanică. A fost cedat olandezilor în 1667. Este construit pe un recif, aflat la o înălțime de 5 m deasupra fluviului la reflux. Aproape toată arhitectura olandeză specifică și un sistem de canale s-au păstrat până astăzi. Din 1945, orașul a început să se dezvolte considerabil, datorită turismului și industriilor.

parameci

Protozoar unicelular, aparținând genului *Paramecium*, care trăiește liber, fiind ușor de întreținut în laborator. Majoritatea sunt de mărimea punctului de la sfârșitul acestei propoziții. Au forme variate și sunt înconjurați de un strat rigid de proteine (peliculă), acoperit cu sute de cili care efectuează mișcări ritmice pentru a propulsa organismul, dar și pentru a direcționa bacteriile sau alte asemenea surse de hrană spre cavitatea bucală. Particulele de hrană sunt colectate în vacuole digestive, acolo unde are loc procesul de digestie. Două (rar trei) vacuole contractile aflate mai aproape de suprafața celulei, spre extremitățile acesteia, expandează și se contractă, eliminând astfel resturile metabolice și surplusul de lichide. Paramecii au două tipuri de nuclee: un macronucleu (centrul tuturor activităților metabolice) și cel puțin un micronucleu (care înmagazinează materialul genetic necesar pentru reproducerea sexuală).

Parameci – structură generală

Paramount Communications

Corporație de comunicații și media. A fost înființată (sub numele Paramount Pictures Corp.) de W.W. Hodkinson, în 1914, ca

distribuitoare de filme. S-a transformat în companie de producție doi ani mai târziu și a devenit cunoscută după ce a început să lucreze cu vedete precum Mary Pickford, Gloria Swanson și Rudolph Valentino. La sfârșitul anilor 1920 și 1930, studioul îi avea angajați și pe Claudette Colbert, Gary Cooper și Marlene Dietrich. Obligată să declare falimentul, când lanțul său de cinematografe a suferit mari pierderi în timpul tranziției la filmele sonore, compania a fost reorganizată doi ani mai târziu sub numele Paramount Pictures Inc. Printre succesele sale din anii 1940 și 1950 s-au numărat și filmele lui Preston Sturges și Billy Wilder. În 1966, Gulf and Western Industries a preluat controlul asupra Paramount, iar noua companie și-a schimbat ceva mai târziu numele în Paramount Comunications. În 1994 a fost achiziționată de Viacom Inc., care a fuzionat în 2000 cu CBS.

Paraná

Fluviu în America de Sud, al doilea ca lungime după fluviul Amazon. Izvorăște din platoul de SE al Braziliei și curge înspre S, pe o distanță de 4 880 km, pentru a se uni cu fluviul Uruguay, formând estuarul Río de la Plata, la Oceanul Atlantic. Bazinul său hidrografic cuprinde aproape toată partea de SE a Braziliei, a Paraguayului, E Boliviei și N Argentinei. De la izvor până la confluența cu râul Paraguay este cunoscut sub numele Alto Paraná (Superior). Construcția barajului Itaipú, între Paraguay și Brazilia, realizată în anii 1980, a înghițit uriașa cascadă Guaíra și a contribuit la crearea unui mare lac de acumulare.

paranoia

Tulburare mentală caracterizată prin mania persecuției sau a grandorii, în general neînsoțită de halucinații. Paranoia a fost inițial clasificată ca o formă distinctă de psihoză, însă acum este tratată ca una dintre variatele forme de schizofrenie sau, în cazurile mai ușoare, ca o tulburare de personalitate. Paranoicul suferă, în general, de o exagerată autoreferențialitate, o tendință de a interpreta faptele și întâmplările independente ca având legătură cu sine.

parapet

Crenelură de deasupra unui zid exterior al unei fortificații, constând din porțiuni joase (ambrazuri) alternând cu porțiuni înalte (merloane, sau dinți). Apărătorii aflați pe acoperiș pot trage cu arma, adăpostindu-se după merloane, în timpul asediului. Parapetele medievale erau adesea construite în afară (*vezi* consolă) pentru a forma o proeminență cu găuri în podea prin care se puteau arunca obiecte asupra intrușilor de dedesubt.

parapsihologie

Disciplină care se ocupă cu cercetarea evenimentelor care nu pot fi explicate de legile naturale sau care nu s-au produs în limitele senzoriale obișnuite. Parapsihologia studiază fenomenele cognitive numite percepție extrasenzorială, prin intermediul cărora o persoană poate dobândi cunoștințe despre gândurile altor oameni sau despre evenimente viitoare, pe canale aflate, aparent, în afara celor cinci simțuri. Parapsihologia mai analizează și fenomene fizice precum levitația obiectelor și îndoirea metalelor prin psihokinezie. Deși credința în astfel de fenomene datează din timpuri străvechi, parapsihologia, ca disciplină serioasă, a luat ființă la sfârșitul sec. XIX, parțial ca reacție împotriva dezvoltării mișcării spiritualiste. Societatea de cercetări în parapsihologie a fost înființată la Londra în 1882, iar alte societăți similare au fost înființate mai târziu în SUA și în mai multe țări europene. În sec. XX, cercetări de parapsihologie au fost întreprinse și în câteva universități, în special la Duke, sub coordonarea lui J.B. Rhine.

Paraschivescu, Miron Radu

(12.10.1911, Zimnicea, România - 17.02.1971, București)

Poet, publicist, memorialist și traducător român. Colaborator la reviste de stânga în perioada interbelică, iar după război, reprezentant de frunte al proletcultismului, cu un discurs poetic patetic și declamativ, în stilul realismului socialist. Singurul volum care are o valoare reală este *Cântice țigănești* (1941), conținând poeme inspirate de poetul spaniol Federico García Lorca, dar și de folclorul lăutăresc și de lumea pitorească a mahalalelor bucureștene; a scris și texte de factură clasică (*Ultimele,* 1971). Printre volumele de versuri tributare realismului socialist se numără *Declarația patetică* (1960) și *Drumuri și răspântii* (1967).

parașută

Dispozitiv asemănător unei umbrele, folosit la încetinirea coborârii unui corp prin atmosferă. Clinurile cusute unul de celălalt formează un acoperiș care este atașat, cu ajutorul frânghiilor suspendate, de harnașamentul purtat de cel care o folosește.

Inițial, parașutele au fost concepute pentru a oferi scăpare dintr-un avion în derivă, însă în prezent sunt folosite atât pentru aprovizionare, cât și pentru încetinirea aterizării capsulelor care se întorc din cosmos. Parașuta a fost creată în sec. XIV, dar demonstrațiile practice au avut loc abia în anii 1780 în Franța, ducând în 1797 la săritura din balon a lui André-Jacques Garnerin (1769–1823) de la 1 000 m înălțime; în 1802, el a efectuat o săritură de la 2 400 m înălțime. La început, materialul folosit la construirea parașutelor era canavaua, înlocuită mai târziu de mătase și apoi de nailon. *Vezi* parașutism.

parașutism

Sport în care se execută o săritură cu parașuta din avion la o altitudine moderată (de ex. 1 800 m) executând diverse mișcări înainte de a deschide parașuta. Competițiile sportive includ sărituri artistice, aterizare la punct fix și sărituri în grup (de ex. formații în cădere liberă). Parașuta folosită în acest sport poate fi manevrată mai ușor decât cea de siguranță.

Parașutism, sărituri în cădere liberă - lansare în grup de șapte

GUY SAUVAGE–AGENCE VANDYSTADT/PHOTO RESEARCHERS

parazitism

Relație dintre două specii, în care una trage foloase de pe urma celeilalte. Ectoparaziții trăiesc pe suprafața corpului gazdei; endoparaziții trăiesc în organele, țesuturile sau celulele gazdelor lor și, deseori, necesită un al treilea organism (purtătorul sau vectorul), care să le asigure transportul în organismul gazdă. Cucul și mierla practică un parazitism de reproducere, deoarece își depun ouăle în cuiburile altor păsări, pentru ca puii lor să fie crescuți de părinți adoptivi. În parazitismul social, un tip de animale parazitează animale de același tip (de ex., o specie de furnici trăiește pe seama altei specii de furnici). Hiperparazitismul apare atunci când paraziții sunt, la rândul lor, parazitați (de ex., protozoarele hiperparazitează un purice care parazitează un câine).

Parâng

Masiv muntos din România, în partea central-vestică a Carpaților Meridionali. Alcătuit predominant din roci cristalino-mezozoice, conține frecvente urme ale glaciațiunii cuaternare. Este un important nod orografic. Altitudinea maximă este de 2 519 m, pe vârful Parângu Mare. Este o importantă zonă turistică.

parc

Zonă în aer liber rezervată activităților de recreere. Primele parcuri au fost zonele de vânătoare ale regilor perși; aceste rezervații au fost configurate pe baza traseelor de călărie și a adăposturilor. Un al doilea tip de parc derivă din locurile pentru întâlniri în aer liber din Grecia, unde funcțiunile unei zone pentru exercițiu, interacțiune socială și antrenament al atleților erau combinate cu elemente ale unei galerii de sculptură și ale unui centru religios. Parcurile postrenascentiste erau alcătuite din păduri foarte întinse, galerii suspendate și, adesea, complicate voliere și cuști pentru animale sălbatice. Ceea ce, adeseori, diferențiază parcurile din zilele noastre de cele din trecut este adaptarea lor la o recreere activă; parcurile moderne pot include teatre în aer liber, grădini zoologice, scene de concert, restaurante și ringuri de dans, zone de divertisment, lacuri și terenuri de sport. *Vezi* parc național.

parc dendrologic

Spațiu în care copaci, arbuști, uneori și plante erbacee sunt cultivate în scop științific sau educațional. Un asemenea parc poate fi un ansamblu de sine stătător sau o porțiune a unei grădini botanice. Printre parcurile dendrologice importante din Statele Unite se numără Parcul Dendrologic Arnold al Universității Harvard (Jamaica Plain, Massachusetts) și Parcul Dendrologic Național al Statelor Unite din Washington DC.

parc național

Zonă declarată de stat interzisă exploatării, în vederea conservării mediului. Majoritatea parcurilor naționale sunt păstrate în starea lor naturală. Cele din SUA și Canada sunt profilate pe conservarea peisajului și faunei, cele din Anglia se axează pe peisaje, iar cele din Africa

protejează cu precădere animalele. Primul parc național din lume a fost Yellowstone, instituit de președintele Ulysses S. Grant, în 1872. Primul parc național din Canada, Banff, a fost înființat în 1885. Japonia și Mexic și-au înființat primele parcuri naționale în anii 1930; în Anglia, ele au apărut începând din 1949. Serviciul Național al Parcurilor din SUA, înființat în 1916, administrează acum și monumentele naționale, rezervațiile, zonele de agrement, precum și zonele de coastă marine și lacustre, locurile istorice, parcurile, monumente ale naturii și câmpiile de bătălie. *Vezi și* pădure națională.

Parcul Național al Istoriei Coloniale

Rezervație istorică din SE Virginiei, SUA. Întins pe cca 38 kmp și amplasat pe o peninsulă situată între râurile York și James, a fost declarat monument național în 1930 și include situri din perioada colonială și din vremea Revoluției Americane. Capul Henry, așezările Jamestown și Yorktown fac parte din acest parc ce include și Colonial Parkway, un drum care traversează o zonă cu peisaje foarte frumoase, pe o distanță de 37 km. Acest drum face legătura dintre Jamestown, Williamsburg și Yorktown.

Parcul Național Pădurea Pietrificată

Parc național din E Arizonei, SUA. Declarat monument național în 1906 și parc național din 1962, are o suprafață de 378 kmp. Aici se găsesc o serie de exponate din lemn pietrificat, frunze, plante și bușteni rupți fosilizați. Tot aici se află și Painted Desert. Printre celelalte exponate care pot fi admirate se numără petroglifele și ruinele antice ale construcțiilor indienilor pueblo.

Parcul Național Peștera Mamutului /Mammoth Cave/

Parc național situat în partea sud-vestică a centrului statului Kentucky, SUA. Parcul, planificat din 1926 și înființat în 1941, ocupă o suprafață de 212 kmp, fiind format dintr-un sistem de peșteri de calcar. În 1972 a fost descoperită o cale de acces între Peștera Mamutului și sistemul de peșteri Flint Ridge; pasajele subterane explorate au o lungime totală de cca 530 km. Peșterile sunt populate de diverse animale, adaptate, de-a lungul evoluției, la întuneric. Printre acestea se numără greieri-de-peșteră, raci-de-râu și diverse specii de raci orbi. În peșteri au fost găsite corpuri mumificate de indieni, posibil de origine precolumbiană.

pardo

(*în spaniolă*, maroniu)

În Venezuela, persoană de origine mixtă: africană, europeană și indiană. În perioada coloniilor, pardo, ca toate persoanele de culoare, trăiau în sclavie, neavând nici o speranță de a face avere sau de a deține putere politică. Totuși, majoritatea indivizilor pardo au rămas regaliști în timpul Războiului de independență, deoarece se bazau pe protecția Spaniei în conflictele lor cu albii originari din Venezuela, față de care spaniolii europeni adoptau o atitudine de superioritate. În Brazilia, un pardo este o persoană de descendență europeană și africană.

Paré, Ambroise

(1510, Bourg-Horsent, Franța - 20.12.1590, Paris)

Chirurg francez. Angajat chirurg în armată în 1537, Paré era adeptul unor proceduri mai puțin drastice decât cele practicate în vremea sa (incluzând castrarea în operația de hernie și cauterizarea arterelor mari pentru a opri sângerarea în timpul amputării), realizând operații numai atunci când era necesar. El este cel care a introdus implantarea dinților de aur și de argint, a membrelor artificiale și a ochilor artificiali (*vezi* proteză) și a inventat multe instrumente, a realizat suspensorul, celebru în operațiile de hernie, și a fost primul care a sugerat că sifilisul poate cauza anevrism. A publicat cărți despre variate subiecte medicale; lucrările sale chirurgicale au avut un impact hotărâtor în medicină.

Pareto, Vilfredo

(15.07.1848, Paris, Franța - 19.08.1923, Geneva, Elveția)

Economist și sociolog italian. A studiat la Universitatea din Torino, a lucrat ca inginer și apoi ca director al unei mari companii feroviare italiene. A predat la Universitatea din Lausanne din 1893. Teoria sa privind distribuția venitului utiliza o formulă matematică complexă pentru a urmări modelele istorice de distribuție a averii. În 1906 a pus bazele economiei bunăstării, fondată pe principiul Pareto Optimum, care susținea că resursele unei societăți nu sunt alocate optim atât timp cât este posibil ca măcar o persoană să devină mai înstărită, în timp ce altele rămân în aceeași stare ca mai înainte.

parfum

Preparat fluid folosit pentru mirosul său plăcut și compus din esențe naturale

sau sintetice și un fixativ. Parfumurile sunt fabricate prin dozarea atentă a unor substanțe frumos mirositoare. Arta parfumeriei le era în mod evident cunoscută chinezilor, hindușilor, egiptenilor, israeliților, cartaginezilor, arabilor, grecilor și romanilor, încă din Antichitate. Referiri la parfumuri există și în Biblie. Printre substanțele folosite în parfumerie se numără produsele naturale de origine animală sau vegetală și materialele sintetice. Parfumurile fine pot fi amestecuri din peste o sută de ingrediente.

Parhae *în chineză* Bohai

Stat întemeiat în sec. VIII d.Hr, în N Manciuriei și N Coreei. Înfiinţat de un fost general coreean, Tae Cho-yang, a fost considerat un succesor al statului Koguryo, care ocupase cam același teritoriu înainte de cucerirea sa de către regatul Silla, în 668 d.Hr. Ca și Silla, Parhae plătea tribut Chinei conduse de dinastia Tang. Avea relații comerciale cu triburile nomade din N, cu China și cu Japonia. Parhae a fost cucerit în 926 d.Hr. de triburile Khitan, la aproape 20 de ani după ce acestea întemeiaseră dinastia Liao la granița de N a Chinei.

Parhon, Constantin I.

(15.10.1874, Câmpulung Muscel, România - 09.08.1969, București)

Medic și om politic român. Profesor universitar la Iași și la București, membru al Academiei Române. Fondator al școlii românești de endocrinologie și al celei de gerontologie; a publicat cercetări privitoare la funcțiile glandelor endocrine, la psihozele afective, patologia bătrâneții, encefalita epidermică și patogenia epilepsiei (*Manual de endocrinologie,* 3 vol., 1945–1949; *Bătrânețea și tratamentul ei,* 1948; *Biologia vârstelor*, 1955). Autor al primului tratat de endocrinologie din lume (în colaborare): *Secrețiile interne* (1909). A fost președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale a Republicii Populare Romîne (1947–1952).

paria

Denumire dată în trecut persoanelor din clasele sociale inferioare sau celor din afara sistemului de caste hinduse din societatea indiană. Astăzi, pentru a desemna asemenea persoane este folosit termenul *dalit* (preferat celui propus de Mohandas K. Gandhi, *harijan,* considerat înjositor de către daliți), iar condiția lor este recunoscută de Constituția și legislația indiană. Grupurile considerate în mod tradițional paria (sau „cei de neatins") includ persoane ale căror ocupații și mod de viață implică activități considerate poluante, cum ar fi uciderea altor viețăți pentru hrană (de ex. pescarii); uciderea sau prelucrarea animalelor moarte sau prelucrarea pielii acestora; contactul cu dejecțiile umane (de ex. măturătorii) și consumarea cărnii de vită, porc sau pui. Mulți paria s-au convertit la alte religii pentru a scăpa de discriminare. Legea indiană acordă acum anumite privilegii castei *dalit.*

Paria

Mic golf la Marea Caraibilor, între Venezuela și Trinidad. Se întinde pe 160 km de la E la V și pe 65 km de la N la S; este legat de Caraibe în N și de Oceanul Atlantic în S. Porturile lui, inclusiv Port-of-Spain, din Trinidad, primesc transporturi de petrol, minereu de fier și produse agricole. În 1498, în a treia sa călătorie spre emisfera vestică, Cristofor Columb a văzut probabil prima dată America de Sud când a intrat în acest golf.

Parilia

Sărbătoare romană antică, celebrată anual pe data de 21 aprilie, în onoarea zeiței Pales, protectoarea turmelor și a cirezilor. A fost sărbătorită mai întâi de primii regi ai Romei, iar apoi de pontifex maximus (*vezi* pontif). Vestalele deschideau sărbătoarea împărțind paie și cenușa și sângele animalelor sacrificate. Urmau curățarea, ungerea și împodobirea rituală a cirezilor și a staulelor. Participanții la sărbătoare săreau peste un foc de trei ori, pentru a împlini ritul purificării.

Paris

În mitologia greacă, unul dintre fiii regelui Priam al Troiei și ai soției acestuia, Hecuba. O prevestire rea i-a făcut pe părinții lui să-l abandoneze de mic copil. Fără ca aceștia să știe, el a fost crescut ca păstor și a fost reprimit acasă, după ce a câștigat un concurs de box împotriva celorlalți fii ai lui Priam. Zeus l-a pus să aleagă care dintre cele trei zeițe - Hera, Athena sau Afrodita - este cea mai frumoasă. În faimoasa „judecată a lui Paris", el a ales-o pe Afrodita, pentru că ea s-a oferit să-l ajute să o cucerească pe cea mai frumoasă femeie din lume. Seducerea Elenei de către Paris a dus la izbucnirea războiului troian. Aproape de sfârșitul războiului, Paris a tras săgeata care l-a ucis pe Ahile, fiind apoi el însuși omorât.

Paris

Oraș, 9 644 507 loc. (1999) în zona metropolitană, port fluvial, capitala Franței. Se întinde pe ambele maluri ale fluviului Sena. Așezarea inițială din care s-a dezvoltat Parisul, Lutetia, exista încă din sec. III î.Hr., pe o insulă de pe Sena. Lutetia a fost capturată și fortificată de romani în 52 î.Hr. În cursul sec. I d.Hr. s-a extins pe malul stâng al Senei. La începutul sec. IV d.Hr., orașul era deja cunoscut sub numele Paris. A rezistat mai multor asedii ale vikingilor (885–887 d.Hr.) și a devenit capitala Franței în 987 d.Hr., când Hugo Capet, conte de Paris, a devenit rege. Orașul s-a dezvoltat în timpul domniei lui Filip II, care a recunoscut oficial Universitatea din Paris în 1200. În sec. XIV–XV, dezvoltarea sa a fost împiedicată de epidemia de ciumă (*vezi* Moartea Neagră) și de Războiul de 100 de Ani. În sec. XVII–XVIII a fost extins și înfrumusețat. Evenimentele premergătoare Revoluției Franceze au avut loc aici în 1788–1789. Napoleon III l-a desemnat pe Georges-Eugène Haussmann să modernizeze infrastructura orașului și să adauge câteva poduri peste Sena. Aici s-a desfășurat Conferința de pace care a pus capăt Primului Război Mondial. În Al Doilea Război Mondial a fost ocupat de trupele germane. Acum este centrul financiar, comercial, de transport, artistic și intelectual al Franței. Printre numeroasele atracții ale orașului se numără turnul Eiffel, catedrala Notre-Dame de Paris, palatul Luvru, Panteonul, Centrul Pompidou și Opera din Paris, precum și numeroase bulevarde, parcuri publice și grădini.

Paris, Arcul de Triumf din ~

Cel mai mare arc de triumf din lume, o capodoperă a clasicismului romantic, unul dintre cele mai cunoscute monumente ale Parisului. Este situat în centrul Pieței Charles de Gaulle, la capătul vestic al bulevardului Champs-Élysées. Ideea construirii i-a aparținut lui Napoleon, iar proiectul a fost realizat de Jean-François-Thérèse Chalgrin. A fost ridicat în perioada 1806–1836, în cinstea victoriilor militare ale lui Napoleon. Arcul de Triumf are o înălțime de 50 m și o lățime de 45 m. Suprafața sa este decorată cu basoreliefuri realizate de François Rude, Jean-Pierre Cortot și Antoine Etex.

Paris, Comuna din ~

(18 martie - 28 mai 1871)

Insurecție a locuitorilor Parisului împotriva guvernului francez. După înfrângerea Franței în Războiul franco-prusian și după colapsul celui de-Al Doilea Imperiu, parizienii republicani s-au temut că majoritatea conservatoare din Adunarea Națională va restaura monarhia. Pe 18 martie, Garda Națională s-a opus ordinelor de dezarmare, iar după ce alegerile municipale au fost câștigate de către revoluționari, aceștia au format guvernul Comunei. Printre facțiunile incluse s-au numărat și iacobinii, care doreau ca revoluția să fie controlată de Comuna din Paris, proudhoniștii, adepți socialiști ai lui Pierre-Joseph Proudhon, care susțineau înființarea unei federații a Comunelor, și blanquiștii, adepții socialiști ai lui Louis Auguste Blanqui, care susțineau acțiunile violente. Forțele guvernului au reprimat imediat Comunele în celelalte părți ale Franței, apoi au intrat în Paris pe 21 mai. În decursul unei săptămâni de lupte aprige, ei i-au zdrobit pe comunarzi, care ridicaseră baricade pe străzi și incendiaseră clădirile publice, inclusiv palatul Tuileries. Aproximativ 20 000 de insurgenți și 750 de soldați ai guvernului au fost uciși. Ca urmare, guvernul a luat măsuri represive dure; 38 000 de suspecți au fost arestați și peste 7 000 au fost deportați.

Paris, Conferința de pace de la ~

(1919-1920)

Întâlnire ce a inaugurat seria înțelegerilor internaționale de după Primul Război Mondial. În prima zi a conferinței, pe 12 ianuarie 1919, au participat reprezentanți din peste 30 de țări. Principalii delegați au fost Georges Clemenceau din Franța, David Lloyd George din Marea Britanie, Woodrow Wilson din SUA și Vittorio Emanuele Orlando din Italia. Aceștia, împreună cu miniștrii lor de externe, au format Consiliul Suprem. Au fost desemnate comisii pentru a studia problemele financiare și teritoriale specifice, inclusiv daunele de război. Principalele rezultate ale conferinței au fost înființarea Ligii Națiunilor, Tratatul de la Versailles, privind Germania, Tratatul de la Saint-Germain, privind Austria, și Tratatul de la Neuilly, privind Bulgaria. Inaugurarea Ligii Națiunilor, pe 16 ianuarie 1920, a încheiat conferința. Ulterior au fost încheiate tratate și cu Ungaria (Tratatul de la Trianon, 1920) și cu Turcia (Tratatul de la Sèvres, 1920 și Tratatul de la Lausanne, 1923).

Paris, Congresul de la ~

(1856)

Conferință ținută la Paris, în cadrul căreia s-a redactat tratatul care a pus capăt

Războiului Crimeii. Tratatul a fost semnat între Rusia de o parte și Franța, Marea Britanie, Sardinia-Piemont și Turcia, de cealaltă parte. El a garantat independența și integritatea teritorială a Turciei. Conform tratatului, Rusia a fost forțată să cedeze Moldovei Basarabia, navelor de război li s-a interzis navigația pe Marea Neagră, iar Dunărea a fost deschisă pentru comerț. Congresul a adoptat, de asemenea, primul cod de legi reglementând navigația pe mare, prin care se interzicea pirateria și se definea blocada navală din punct de vedere legal.

Paris, Opera din ~ *sau* Opera Garnier

Clădirea Operei din Paris, proiectată de Charles Garnier (1825–1898). Clădirea extraordinar de somptuoasă, considerată una dintre operele de artă ale celui de-Al Doilea Imperiu (stilul Beaux-Arts), a fost începută în 1861 și terminată în 1875. Planul interior este la fel de elaborat ca și exteriorul clădirii. Interiorul, cu generosul său spațiu pentru circulație, inclusiv o scară monumentală și numeroase galerii, foaiere și coridoare bogat decorate, este un obiectiv turistic foarte atractiv, dar mai ales un splendid spațiu pentru spectacole de operă.

Paris, Pactul de la ~

Vezi Pactul Kellogg-Briand

Paris, Tratatul de pace de la ~
(1229)

Tratat prin care Raymond VII de Toulouse recunoștea înfrângerea în fața lui Ludovic IX al Franței, după cruciada albigenză. Stipula căsătoria fiicei lui Raymond cu fratele lui Ludovic și a asigurat întoarcerea provinciei Languedoc sub coroana Franței, distrugând astfel independența prinților din S.

Paris, Tratatul de pace de la ~
(1259)

Tratat de pace semnat de Henric III al Angliei și de Ludovic IX al Franței. Tratatul acorda Angliei dreptul de a păstra Aquitania și teritoriile din jur, însă îl obliga pe Henric să se recunoscă vasalul regelui francez. Înțelegerea a păstrat pacea dintre Anglia și Franța până la izbucnirea Războiului de 100 de Ani, în 1337.

Paris, Tratatul de pace de la ~
(1763)

Tratat ce a încheiat Războiul de Șapte Ani (inclusiv Războiul francez și indian). A fost semnat de Marea Britanie și Hanovra, de o parte, și de Franța și Spania de cealaltă parte. Franța a cedat Marii Britanii teritoriul din America de Nord situat la E de Mississippi, cuceririle făcute în India începând din 1749 și patru insule din Indiile de Vest. Marea Britanie a restituit Franței alte patru insule din Indiile de Vest și colonia Goree (Senegal) din Africa de V. În schimbul recuperării Havanei și a Manilei, Spania a cedat Florida Marii Britanii și a primit Louisiana de la Franța.

Paris, Tratatul de pace de la ~
(1814)

Tratat semnat la Paris, ce a încheiat războaiele napoleoniene dintre Franța și Sfânta Alianță (Austria, Marea Britanie, Prusia, Rusia, Spania, Suedia și Portugalia). Condițiile au fost generoase pentru Franța, din moment ce Napoleon abdicase, iar dinastia Bourbon a fost restaurată. Franței i s-a permis să-și păstreze granițele din 1792 și a cedat doar câteva insule Marii Britanii. Alte condiții au fost amânate, pentru a fi discutate la o dată ulterioară.

Paris, Tratatul de pace de la ~
(1815)

Al doilea tratat semnat între Franța și aliați, urmând Celor o Sută de Zile ale lui Napoleon și înfrângerii finale a acestuia. Acest tratat a fost mai dur decât cel din 1814, Franța fiind obligată să revină la granițele din 1790 și să renunțe la regiunile Saar și Savoia; de asemenea, a fost obligată să plătească peste 700 de milioane de franci și să susțină o armată de ocupație de 150 000 de oameni, timp de trei până la cinci ani.

Paris, Universitatea din ~ *sau* Sorbona

A doua universitate europeană ca vechime (după Universitatea din Bologna), înființată în 1170. S-a dezvoltat din școlile de la catedrala Notre-Dame și, cu ajutor din partea papei, a devenit curând un mare centru al învățăturii creștine tradiționale. În Evul Mediu, printre profesorii universității s-au numărat Sfântul Bonaventura, Albertus Magnus și Toma d'Aquino. Cel mai vestit dintre primele sale colegii a fost Sorbona, înființat în 1257. Universitatea a cunoscut o perioadă de declin sub impactul Reformei și al Contrareformei. Odată cu Revoluția Franceză și cu reformele lui Napoleon, educația academică a devenit tot mai independentă de religie și de politică. Către mijlocul sec. XX, universitatea

devenise din nou un important centru intelectual și științific. În mai 1968, un protest studențesc organizat la Sorbona a degenerat într-o criză națională. Aceasta a dus la reforme descentralizatoare, vechea universitate fiind înlocuită în 1970 de un sistem, în Paris și suburbiile acestuia, numit Universitățile Paris I–XIII.

Paris-Match

Săptămânal ilustrat, publicat în Franța începând cu 1949, ca succesor al publicației *L'Illustration* (1843–1944). O revistă de știri și de evenimente curente, destinată clasei mijlocii, prezintă povestiri ilustrate, având subiecte diverse, cum ar fi afacerile publice, divertismentul, moda și produsele de larg consum. Formatul ei se aseamănă cu cel al revistei *Life*, remarcându-se, ca și aceasta, și datorită fotografiilor excepționale și de actualitate. Sub patronajul lui Jean Prouvost (decedat în 1978), și-a dobândit prestigiul și succesul financiar. Acum este editată de Hachette Filipacchi Medias, una dintre cele mai mari edituri de reviste din lume.

paritate

În economie, egalitate de preț, rată de schimb sau putere de cumpărare. În schimbul internațional, paritatea există atunci când rata de schimb dintre două valute face ca puterile de cumpărare ale ambelor valute să fie egale. Ajustările pentru a menține paritatea pot apărea pe piață pe măsură ce prețurile se schimbă, ca răspuns la cerere și ofertă, sau datorită intervenției guvernelor naționale ori a agențiilor internaționale, cum ar fi Fondul Monetar Internațional. În economia agricolă americană, termenul paritate este folosit pentru a desemna un sistem de reglare a prețurilor la produsele agricole, de obicei prin introducerea unor indemnizații din partea guvernului și a unor limite de producție, cu scopul de a garanta fermierilor puterea de cumpărare pe care au avut-o într-o perioadă anterioară de referință. Paritatea este, de asemenea, folosită în administrarea personalului, la stabilirea salariilor pentru diferite clase de angajați.

paritate

În fizică, proprietate legată de simetria funcției de undă ce reprezintă un sistem de particule fundamentale. Joacă un rol important în mecanica cuantică, în descrierea unui sistem fizic. Transformarea parității înlocuiește un sistem cu un tip de imagine în oglindă, în care coordonatele spațiale care descriu sistemul sunt inversate, astfel încât coordonatele *x*, *y* și *z* sunt înlocuite cu *–x*, *-y* și *–z*. Dacă un sistem este identic cu cel original după transformarea paritară, atunci paritatea sa este egală. Dacă imaginea este negativul originalului, paritatea sa este inversată. În ambele cazuri, observabilele fizice ale sistemului rămân neschimbate. În 1957, Chien-Shiung Wu (1912–1997) și colaboratorii săi au făcut o descoperire uimitoare, observând că reacțiile de dezintegrare beta nu conservă paritatea; cu alte cuvinte, imaginea inversată a procesului nu există în natură. Aceasta este o proprietate generală a forței slabe.

pariu

Joc de noroc ce constă în estimarea șanselor și plata pe baza rezultatelor diverselor competiții sportive sau de alt gen. Cursele de cai sunt cel mai adesea asociate cu practica pariurilor, dar și boxul, baseballul, fotbalul, baschetul și alte sporturi prezintă interes pentru agenții de pariuri și clienții lor. Cotele de pariuri, stabilite de agenții de pariuri legali, sunt publicate în paginile sportive ale revistelor. Operații de pariuri ilegale au fost de multe ori legate de crima organizată. *Vezi* handicap.

pariu mutual

Pariu cu miză în care cei care pariază pe competitorii câștigători ai primelor trei locuri împart întreaga sumă aflată în joc, minus un procentaj pentru management. Introdus pentru prima dată în Franța, în 1870, a devenit imediat una dintre cele mai populare metode de pariu în cursele internaționale de cai. Astăzi, computerele calculează pariurile cu mize mari și șansele curente pentru fiecare cal și afișează cifrele pentru public la intervale regulate. Sistemul este folosit în mare parte pentru pariul din afara pistelor. Pariul mutual este practicat și la cursele de câini sau la cursele jai alai.

pariu sportiv

Punere în joc a unor mize valoroase înainte de un eveniment sportiv sau meci. Pariurile sportive sunt asociate de obicei cu cursele de cai, meciuri de box, numeroase jocuri de cărți și de zaruri, lupte de cocoși, Jai Alai, biliard și ținte. Bingo și loteria sunt de asemenea forme ale pariului sportiv. În majoritatea jocurilor de noroc se exprimă ideea de probabilitate în termeni de șanse de câștig. Pariurile în cazinouri, strict interzise în SUA în trecut, sunt în prezent legalizate în multe state, unele organizând loterii

pentru a-și mări veniturile. Internetul a devenit, de asemenea, o modalitate de plasare a pariurilor. *Vezi și* pariu; cazinouri.

Park, Mungo
(10.09.1771, Fowlshiels, Selkirk, Scoția - 01.1806, lângă Bussa, pe Niger)

Explorator scoțian al fluviului Niger. Chirurg talentat, Park a călătorit în Indiile de Est, apoi a fost ales de Asociația Africană să conducă o expediție pentru a găsi izvorul fluviului Niger (1795–1797). Pe drum a pierdut majoritatea echipajului și a proviziilor, a fost întemnițat și torturat timp de patru luni de răzvrătiții arabi. S-a îmbolnăvit grav, ajungând în Segou (acum în Mali), dar nu la izvorul fluviului. Cartea sa, *Călătorie în ținuturile din interiorul Africii* (Travels in the Interior Districts of Africa, 1797), a devenit un mare succes. În timpul celei de-a doua expediții (1805–1806) a ajuns la Bamako, dar a fost ucis la întoarcere.

Park, Robert E(zra)
(14.02.1864, Harveyville, Pennsylvania, SUA - 07.02.1944, Nashville, Tennessee)

Sociolog american. După unsprezece ani ca reporter la un ziar, Park a urmat cursuri la diferite universități, având ca profesori personalități precum John Dewey, William James, Josiah Royce și Georg Simmel. Apoi a lucrat pentru Booker T. Washington, iar ulterior a predat la Universitatea din Chicago, unde a fost un lider al Școlii de sociologie de la Chicago, caracterizată de cercetare empirică și folosirea modelelor ecologiei umane, și la Universitatea Fisk. Este cunoscut pentru cercetarea asupra grupurilor etnice, mai ales asupra afro-americanilor și asupra ecologiei umane, un termen al cărui creator este. Park a scris *Introducere în știința sociologică* (Introduction to the Science of Sociology, 1921) și *Orașul* (The City, 1925), împreună cu Ernest W. Burgess; *Rasă și cultură* (Race and Culture, 1950) și *Comunități umane* (Human Communities, 1952), care au fost publicate post-mortem.

Parker, Alton B(rooks)
(14.05.1852, Cortland, New York, SUA - 10.05.1926, New York, New York)

Jurist american. A practicat dreptul în Kingston, New York, și a fost ales locțiitor la conducerea comitatului Ulster în 1877. A ajuns la Curtea Supremă din New York în 1885, la Curtea de Apel a statului în 1889 și la divizia de apel a Curții Supreme a statului, în 1896. Din 1898 până în 1904 a fost șeful curților de apel din New York. A fost remarcat pentru că susținea dreptul la muncă. În calitate de candidat la președinție din partea Partidului Democrat în 1904 a reprezentat aripa partidului ce susținea etalonul-aur. Învins cu o mare diferență de voturi de către președintele Theodore Roosevelt, s-a întors la profesia sa anterioară.

Parker, Charlie
născut **Charles Christopher**
(29.08.1920, Kansas City, Kansas, SUA - 12.03.1955, New York, New York)

Saxofonist și compozitor american, unul dintre inițiatorii bebopului, numărându-se printre cei mai mari improvizatori din jazz. Parker a cântat împreună cu formația lui Jay McShann (1940–1942), Earl Hines (1942–1944) și Billy Eckstine (1944), apoi și-a înființat propriile grupuri, în New York. (O poreclă primită la începutul anilor 1940, Yardbird, a fost prescurtată, Parker devenind Bird și folosind acest nume de-a lungul întregii cariere.) Parker a avut o intensă colaborare cu Dizzy Gillespie pe la mijlocul anilor 1940, producând o serie de înregistrări cu formații mici ce prevesteau apariția bebopului, ca rezultat al improvizației din epoca târzie a swingului. Tonul său direct, tăios și dexteritatea fără precedent la saxofonul alto au făcut din tempourile rapide și înfloriturile notelor marca bebopului, iar înțelegerea sa complexă, subtil armonică, a adus un cu totul alt sunet în muzică. De departe cel mai important muzician de jazz al generației sale, dependența cronică de droguri și moartea timpurie au contribuit la transformarea sa într-o legendă.

Charlie Parker, 1949
AP

Parker, Dorothy
născută **Dorothy Rothschild**
(22.08.1893, West End, lângă Long Beach, New Jersey, SUA - 07.06.1967, New York, New York)

Nuvelistă și poetă americană. Provenea dintr-o familie bogată din New York. A fost critic de artă la revista *Vanity Fair*

Dorothy Parker, 1939
CULVER PICTURES

și a scris recenzii de carte pentru *The New Yorker* (1927–1933). Printre volumele sale de poezie se numără *Destulă sfoară* (Enough Rope, 1926) și *Moartea și impozitele* (Death and Taxes, 1931). Nuvelele sale au fost adunate în culegerea *Plângerile celor vii* (Laments for the Living, 1930) și *După așa plăceri* (After such Pleasures, 1933). A fost și scenaristă de film, reporter în Războiul Civil din Spania și a colaborat la crearea câtorva piese de teatru. Membră a Mesei Rotunde Algonquin, este cunoscută în special datorită ascuțimii spiritului său.

Parkinson, maladia ~

Tulburare neurologică având ca rezultat pierderea progresivă a controlului mișcărilor. A fost pentru prima dată descrisă în 1817, de către medicul englez James Parkinson (1755–1824). Cauza principală a bolii este necunoscută. Media de vârstă la care se instalează boala este de 57 de ani, dar se cunosc și cazuri de Parkinson juvenil. Neuronii care în mod normal produc dopamină în creier se deteriorează. Când 60–80% dintre aceștia sunt distruși, semnalele care suprimă mișcările neintenționate sunt dereglate, apărând simptomele, inclusiv tremur în repaos, rigiditate musculară, greutate în inițierea mișcărilor și pierderea echilibrului. Printre cauzele cunoscute se numără boala somnului, anumite otrăvuri, lovituri repetate la cap, cum ar fi cele din box, și neurotoxina MPTP. Toxinele din mediu sau susceptibilitatea genetică pot constitui și ele cauze ale bolii. Tratamentul pe bază de medicamente cere etapizare și combinare atente pentru a întârzia dezvoltarea toleranței și apariția efectelor secundare. Palidotomia chirurgicală (distrugerea globului *pallidus*, o structură a creierului implicată în controlul motor) și transplantul de țesut fetal producător de dopamină sunt încă în faza experimentală.

Parkinson, C(yril) Northcote

(30.07.1909, castelul Barnard, Durham, Anglia - 09.03.1993, Canterbury, Kent)

Istoric și scriitor britanic. Și-a luat doctoratul la Kings College din Londra, iar ulterior a predat la diferite școli în Anglia și în Malaysia. Este cunoscut pentru formularea satirică din 1955 a legii lui Parkinson, care susținea că „munca se expandează pentru a acoperi timpul disponibil pentru îndeplinirea ei". În *Legea profiturilor* (The Law and the Profits, 1960), el a discutat o a doua lege, conform căreia „cheltuielile cresc pentru a egala venitul".

Parkman, Francis

(16.09.1823, Boston, Massachusetts, SUA - 08.11.1893, Jamaica Plain, Massachusetts)

Istoric american. Parkman a absolvit Universitatea Harvard, apoi a pornit, în 1846, într-o călătorie spre V, care a avut ca rezultat scrierea cărții *Drumul Californiei și Oregonului* (The California and Oregon Trail, 1849). Este cunoscut pentru istoria în șapte părți *Franța și Anglia în America de Nord* (France and England in North America), care acoperea perioada colonială de la începuturi până în 1763; volumele sale includ *Pionierii Franței în Lumea Nouă* (Pioneers of France in the New World, 1865); *Montcalm și Wolfe* (Montcalm and Wolfe, 1884), care demonstrează cum biografia poate penetra spiritul unei perioade; *Jumătate de secol de conflict* (A Half-Century of Conflict, 1892), care exemplifică talentul său literar.

Parks, Gordon

(30.11.1912, Fort Scott, Kansas, SUA - 07.03.2006, New York, New York)

Scriitor, fotograf și regizor de film american. A fost primul afro-american angajat ca fotograf de revista *Life* (1948–1972), devenind cunoscut pentru reprezentarea vieții din ghetou, a naționaliștilor de culoare și a mișcării pentru drepturile civile. Prima sa lucrare de ficțiune a fost *Copacul învățăturii* (The Learning Tree, 1963), un roman despre un adolescent negru din Kansas, în anii 1920. A combinat poezia și fotografia în colecții precum *Un poet și aparatul său foto* (A Poet and His Camera, 1968) și *Privire către infinit* (Glimpses Toward Infinity, 1996). În 1968, adoptând pentru ecran *Copacul învățăturii*, a devenit primul afro-american care a regizat un film artistic. Ulterior, a regizat *Shaft* (1971). Parks a fost și compozitor.

Parks, Rosa *născută* Rosa McCauley

(04.02.1913, Tuskegee, Alabama, SUA - 24.10.2005, Detroit, Michigan)

Activistă pentru drepturile civile din SUA. A fost cusătoreasă în Montgomery, unde era membră a organizației NAACP

(1943–1956). În 1955 a fost arestată, după ce a refuzat să cedeze locul unui bărbat alb într-un autobuz. Boicotul sistemului de transport în comun care a rezultat a fost organizat de un grup condus de Martin Luther King și a scos în evidență Mișcarea pentru Drepturile Civile. În 1957, Parks s-a stabilit în Detroit, unde a devenit asistentă (1965–1988) a republicanului american John Conyers. I s-a acordat Medalia de Aur a Congresului în 1999.

parlament

Adunare legislativă a Angliei și a altor guverne, după modelul englez. Parlamentul britanic este alcătuit din monarh, Camera Lorzilor și Camera Comunelor și își are rădăcinile în unirea (1300) dintre Marele Consiliu și Curtea Regală, două grupări care îl sfătuiau pe rege. În sec. XIV, Parlamentul a fost împărțit în două camere, lorzii reprezentând puterea spirituală și seculară (de ex. nu doar nobilimea, ci și înalții oficiali ai Bisericii) într-una dintre camere, iar cavalerii și burghezia de cealaltă parte. Tot în sec. XIV, Parlamentul a început să întocmească petiții către rege, care, odată aprobate, deveneau legi. Robert Walpole a fost primul șef de partid care a condus guvernarea ca prim-ministru (1721–1742). *Vezi* democrație parlamentară.

Parlamentul cel Lung /Long Parliament/

Sesiune a Parlamentului englez, convocată în noiembrie 1640 de Carol I, numită astfel pentru a o deosebi de Parlamentul cel Scurt (Short Parliament) din aprilie–mai 1640. Carol urmărea obținerea de bani pentru susținerea războiului împotriva scoțienilor. Parlamentul s-a împotrivit, cauzând demisia consilierilor regali, și a votat o lege care-i interzicea dizolvarea fără acordul membrilor săi. Tensiunile între rege și Parlament s-au intensificat, până când a izbucnit Războiul Civil Englez (1642). În urma înfrângerii regelui (1646), armata, condusă de Thomas Pride, și-a însușit puterea politică și, în 1648, a alungat toți membrii Parlamentului celui Lung, cu excepția a 60 dintre ei. Grupul rămas l-a judecat și l-a executat pe Carol (1649); a fost apoi îndepărtat prin forță, în 1653. După protectoratul lui Oliver Cromwell, Parlamentul a fost restabilit în 1659, cei demiși în 1648 fiind repuși în funcție. Parlamentul s-a autodizolvat în 1660.

Parlamentul Europei

Adunarea legislativă a Uniunii Europene (UE), fondată în 1958. Inițial, membrii săi au fost selectați de forurile legislative ale țărilor membre; din 1979 au fost aleși prin vot universal direct, pentru mandate de cinci ani. Numărul parlamentarilor europeni ai unui stat membru variază în funcție de populația țării, iar în prezent, Parlamentul Europei are peste 700 de membri. Conducerea activităților parlamentare este asigurată de un președinte și de 14 vicepreședinți, aleși pe o durată de 30 de luni. Consiliul de Miniștri al UE, care reprezintă statele membre, se consultă cu Parlamentul, care are puterea de a dezbate orice problemă dorește. Parlamentul, ale cărui atribuții au fost extinse prin intrarea în vigoare a Tratatului de la Maastricht (1993), este subordonat Consiliului de Miniștri și nu funcționează cu autoritatea unui legislativ național, cum ar fi Congresul SUA sau Camera Comunelor din Marea Britanie.

Parlamentul cel Scurt

Vezi Parlamentul cel Lung

parlement

(*în franceză*, parlament)

Curte Supremă în Vechiul Regim din Franța. S-a dezvoltat din *curia regis* (curtea regelui), în care regii Capețieni chemau căpeteniile vasalilor și prelații pentru a pune în discuție problemele feudale și politice. La mijlocul sec. XIII, această instituție judiciară a devenit cunoscută ca „parlament“ și a jucat rolul unei curți de apel împotriva judecăților oficialilor regali. Parlamentele ulterioare verificau edictele emise de regi, pentru a stabili dacă erau drepte și în concordanță cu legea. Parlamentul principal se afla la Paris, altele erau stabilite în provincii. Parlamentele au fost abolite în timpul Revoluției Franceze.

Parma

Oraș, 156 172 loc. (2001), situat în regiunea Emilia-Romagna, Italia. Râul Parma trece prin el. Fondat de romani în 183 î.Hr., a devenit eparhie episcopală în sec. IV d.Hr. A fost distrus de ostrogoții conduși de Teodoric I, dar a fost reconstruit în Evul Mediu. Devenind parte a ducatului Parma și Piacenza în 1545, orașul a fost deținut de familia Farnese și mai târziu cedat austriecilor. În 1815, Napoleon a dăruit orașul celei de-a doua soții, Maria-Luiza. În 1861 a devenit parte a Italiei unite.

Orașul a fost grav distrus în Al Doilea Război Mondial, dar a fost reconstruit. Este centrul comercial al unei zone agricole și este cunoscut pentru fabricarea brânzei parmezan. Printre obiectivele turistice se numără catedrala romanică din sec. XII, baptisteriul din sec. XIII și universitatea (fondată în sec. XI).

Parmenide

(n. 515 î.Hr.)

Filozof grec, conducător al Școlii eleate. Tezele sale au fost reconstituite cu ajutorul puținelor fragmente păstrate din lucrarea sa amplă, numită *Despre natură*. El susținea că mulțimea lucrurilor existente, formele lor schimbătoare și mișcarea lor nu reprezintă decât aspecte ale unei realități eterne și unice, numită Ființa. Doctrina sa, formulată pe principiul potrivit căruia „totul este unul", duce la concluzia că orice afirmație privitoare la schimbare sau la neființă este ilogică. Deoarece a introdus ideea de a verifica afirmațiile cu privire la aparențe pe baza unui concept logic al ființei, este considerat unul dintre fondatorii metafizicii. Dialogul lui Platon, *Parmenide*, are drept subiect sistemul său de gândire.

Parmigianino *născut* Girolamo Francesco Maria Mazzola

(11.01.1503, Parma, ducatul Milano - 24.08.1540, Casalmaggiore, Cremona)

Pictor și gravor italian. Parmigianino a pictat câteva dintre frescele timpurii ale bisericii San Giovanni Evangelista; acestea au fost influențate de Correggio, care lucrase înaintea lui în aceeași biserică. Originalitatea sa poate fi observată în *Autoportret într-o oglindă convexă* (1524). *Madonna cu gâtul lung* (1534) este tipică pentru opera sa ulterioară, caracterizată de ambiguitatea compoziției spațiale, chipul uman alungit și căutarea unei frumuseți ritmice și senzuale, dincolo de natură. Unul dintre cei mai remarcabili pictori de portrete din vremea sa, a fost printre primii artiști care au dezvoltat versiunea elegantă și sofisticată a manierismului ce a influențat următoarea generație de pictori, fiind, de asemenea, unul dintre primii artiști italieni care au practicat gravura.

Parnaiba

Fluviu din NE Braziliei. Izvorăște din Munții Tabatinga și curge spre NE pe o lungime de 1 700 km, pentru a se vărsa în Oceanul Atlantic, formând o deltă. Are o importanță economică majoră. Este navigabil pentru ambarcațiuni ușoare, de la gura lui și până la confluența cu râul Canindé. Portul Parnaiba, 128 100 loc. (2002), situat în apropierea gurii fluviului, este centru comercial.

Parnas

Masiv muntos în centrul Greciei. Parte a lanțului muntos Pind, atinge o înălțime de 2 457 m. În Antichitate era dedicat lui Apollo și nimfelor coriciane, probabil datorită apropierii de Delfi și de oracol. Pentru poeții romani, izvorul Castalia din Parnas reprezenta o sursă de inspirație, muntele fiind considerat căminul muzelor.

parnasieni, poeții ~

Membri ai școlii de poezie franceză din a doua jumătate a sec. XIX, condusă de Charles-Marie-René Leconte de Lisle (1818–1894) și de Théophile Gautier. Parnasienii au pus accentul pe sobrietate, obiectivitate, perfecțiune tehnică și descriere precisă, ca reacție la sensibilitatea și excesul verbal al Romantismului. Numele lor derivă de la antologia la care au contribuit, *Parnasul contemporan* (Le Parnasse contemporain, 1866, 1871, 1876). Influența lor a fost evidentă în mișcări precum modernismul, conducând la experimente în ce privește metrica și forma versurilor și la revitalizarea sonetului.

Parnell, Charles Stewart

(27.06.1846, Avondale, comitatul Wicklow, Irlanda - 06.10.1891, Brighton, Sussex, Anglia)

Lider naționalist irlandez. După studii la Universitatea Cambridge a revenit în Irlanda și a intrat în Parlamentul britanic (1875–1891), introducând tactici legislative obstrucționiste pentru a atrage atenția asupra nevoilor Irlandei. În 1877 a devenit președintele Confederației Autoguvernării. A fost închis deoarece a ținut discursuri violente împotriva noii legi funciare (1881–1882), apoi a fost eliberat, pentru a limita valul de acte teroriste. Reacțiile împotriva crimelor din Phoenix Park i-au dat posibilitatea să unească facțiunile din Irlanda spre a câștiga sprijin pentru activitățile parlamentare, cum ar fi propunerea de autoguvernare irlandeză (*vezi* Irish Home Rule) a lui William E. Gladstone. A cunoscut o mare popularitate în Irlanda, până când a fost citat în procesul de divorț al amantei sale, Katherine O'Shea (1890).

parodie

În literatură, lucrare în care stilul unui autor este imitat îndeaproape, pentru a

obține un efect comic sau pentru a fi ridiculizat. Fiind diferită atât de satiră (prin profunzimea sa tehnică), cât și de caricatură (care tratează subiecte serioase într-o manieră ușuratică), parodia demască fără milă artificiile de comportament și de gândire ale victimei sale și, de aceea, nu poate fi scrisă fără o cunoaștere profundă a textului parodiat. Parodiile datează încă din Grecia antică și apar în aproape toate literaturile și în toate perioadele.

Parra, Nicanor

(n. 05.09.1914, San Fabian, Chile)

Poet chilian. Absolvent de matematică și fizică, Parra a început să predea fizică teoretică la Universitatea din Chile, în 1952. Unul dintre cei mai importanți poeți latino-americani ai sec. XX, este cunoscut pentru a fi inventat așa-numita antipoezie (poezie ce se opune tehnicilor și stilurilor poetice tradiționale). În volumul *Poeme și antipoeme* (Poemas y antipoemas, 1954), el a căutat să facă poezia accesibilă maselor tratând probleme cotidiene ale unei lumi grotești, folosind un limbaj clar, cu umor negru și viziune ironică. În lucrările ulterioare, a făcut experimente lingvistice și și-a continuat tehnicile antipoetice.

Parrhasius *sau* Parrhasios

(a trăit în sec. V î.Hr., Atena, Grecia)

Pictor grec. Originar din Efes (astăzi în Turcia), s-a stabilit la Atena, fiind lăudat de critici și considerat un maestru al schiței. Se pare că a reușit să redea diferite stări psihologice printr-o incredibilă reprezentare a feței. Multe dintre desenele sale pe lemn și pe pergament s-au păstrat, fiind foarte apreciate ca material de studiu de pictorii de mai târziu. Portretul său înfățișându-l pe Tezeu împodobea Capitoliul din Roma; alte lucrări reprezentau în special grupuri mitologice. Nu s-a păstrat nici o lucrare sau copie a acestora.

Parrish, (Frederick) Maxfield

(25.07.1870, Philadelphia, Pennsylvania, SUA - 10.03.1966, Plainfield, New Hampshire)

Grafician și pictor american. Instruit la Academia de Arte Frumoase a Pennsylvaniei și la Institutul de Artă Drexel, a fost cel mai bine plătit artist plastic și muralist din SUA în anii 1920. Este cunoscut în special pentru reprezentările peisajelor fantastice populate de tinere atrăgătoare. A folosit contururi meticulos definite și fundaluri naturale cu detalii complicate; culorile sale neobișnuite, în special luminosul „albastru Parrish", conferă picturilor sale un aspect oniric. Deși popularitatea sa a scăzut spre sfârșitul anilor 1930, lucrările sale au fost din nou apreciate în anii 1960 și 1970.

pars

Credincios zoroastrian din India. Parșii, al căror nume înseamnă „persani", coboară din zoroastrienii persani care au imigrat în India pentru a scăpa de persecuția musulmanilor. Migrația a avut loc între sec. VIII–X d.Hr. S-au stabilit în Gujarat și au format o comunitate de fermieri. Când Compania Britanică a Indiilor de Est a preluat controlul regiunii din jurul Bombay-ului (actualul Mumbay), la sfârșitul sec. XVII, și a instaurat libertatea religioasă, mulți parși s-au mutat acolo și, până în sec. XIX, deveniseră o clasă de negustori bogați. Parșii trăiesc și azi acolo, mai ales în regiunea Mumbay, deși există și alte comunități în Bangalore (India) și Karachi (Pakistan). *Vezi* zoroastrism și parsism.

parsec

Unitate de măsură folosită de astronomi pentru a exprima distanța până la stele și galaxii. Este distanța la care raza orbitei Pământului subîntinde un unghi de o secundă de arc, astfel încât un obiect la o distanță de un parsec ar avea o paralaxă de o secundă. De ex. Alpha Centauri, cu o paralaxă de 0,76 secunde, este la 1,33 parseci de la Soare și Pământ. Un parsec este egal cu 3,26 ani-lumină sau $3{,}09 \times 10^{13}$ km.

Parshvanatha

(sec. VIII d.Hr.)

În jainism, cel de-al doisprezecelea Tirthankara, sau sfânt, al epocii actuale. A înființat un ordin religios și a formulat patru legăminte pe care adepții săi trebuie să le respecte (să nu ucidă, să nu fure, să nu mintă și să nu dețină proprietăți; porunca legată de celibat a fost introdusă ulterior de Mahavira). Potrivit legendei, Parshvanatha a salvat odată o familie de șerpi prinsă într-un buștean din focul unui ascet. Unul dintre șerpi, mai târziu reîncarnat în Dharana, stăpânul regatului nagașilor (șerpilor) de sub pământ, i-a oferit lui Parshvanatha adăpost împotriva unei furtuni trimise de un demon dușman. În sculptură și în pictură, Parshvanatha este reprezentat cu un baldachin format din șerpi deasupra capului.

Parsifal

Erou din legendele regelui Arthur. Inocența sa de copil l-a protejat de ispitele lumești.

În *Povestea Graalului* (Le conte du Graal) a lui Chrétien de Troyes, Parsifal vizitează castelul Regelui Pescar care era rănit și vede Graalul, dar nu-l cere, motiv pentru care nu poate să-l vindece pe Regele Pescar. Mai târziu pornește în căutarea Graalului într-un drum inițiatic și se îmbogățește spiritual. În legendele ulterioare ale Graalului a fost înlocuit de Galahad, ca erou pornit în căutarea Graalului, însă a continuat să joace un rol important. Povestea lui face subiectul scrierii lui Wolfram von Eschenbach, *Parzifal,* care a stat la baza operei lui Richard Wagner, *Parsifal* (1882).

Parson, cauza lui ~

Dispută cu privire la plata salariilor, ce a avut loc în Virginia colonială și în care au fost implicați clericii britanici. Când britanicii au respins prin veto legile coloniale care înlocuiau moneda curentă cu tutun - pentru plata salariilor clericilor (1759) - aceștia au deschis procese pentru plata retroactivă. În cel mai mediatizat caz (1763), Patrick Henry a apărat o parohie din colonii într-un proces împotriva unui cleric, citând intervenția Angliei și convingând juriul să plătească pagube de numai un penny. Clericii au renunțat curând la protest.

Parsons, Elsie
născută **Elsie Worthington Clews**
(27.11.1875, New York, New York, SUA - 19.12.1941, New York)

Sociolog, antropolog și folclorist american. A urmat studii de sociologie. Printre primele sale lucrări, care veneau în sprijinul drepturilor femeilor, se numără *Familia* (The Family, 1906) și *Femeia de modă veche* (Old Fashioned Woman, 1913). Sub influența lui Franz Boas și a lui Alfred L. Kroeber s-a îndreptat spre antropologie. Lucrările sale *Religia indienilor pueblo* (Pueblo Indian Religion, 1936) și *Mitla* (1936) rămân studiile standard ale culturilor indiene pueblo și zapotec. De asemenea, a adunat impresionante colecții folclorice vest-indiene și afro-americane.

Parsons, Sir Charles Algernon
(13.06.1854, Londra, Anglia - 11.02.1931, Kingston Harbour, Jamaica)

Inginer mecanic englez. Și-a început cariera la uzinele mecanice Armstrong din Newcastle upon Tyne în 1877 și și-a întemeiat propria companie de fabricare a turbinelor și a altor mașini grele în 1889. A elaborat turbina cu mai multe trepte în 1884 și, până în 1891, a introdus-o în centralele electrice. Centralele termoelectrice și nucleare moderne încă folosesc turbine de acest tip pentru a-și porni generatoarele. El și-a expus turbina maritimă pe *Turbinia,* un vas care a atins o viteză de 34 de noduri, în 1897; turbinele lui Parson au făcut posibilă crearea pacheboturilor oceanice de mare viteză.

Parsons, Talcott
(13.12.1902, Colorado Springs, Colorado, SUA - 08.05.1979, München, Germania de Vest)

Sociolog american. Parsons a predat la Universitatea Harvard din 1927 până în 1973. A susținut o analiză structural-funcțională, un studiu despre căile prin care unitățile aflate în legătură și în interacțiune și care formează structurile unui sistem social contribuie la dezvoltarea și menținerea acestuia. Lui i se datorează în mare parte introducerea lucrărilor lui Émile Durkheim și ale lui Max Weber în sociologia americană. Lucrarea sa cea mai importantă este *Structura acțiunii sociale* (The Structure of Social Action, 1937). *Vezi* funcționalism.

Pärt, Arvo
(n. 11.09.1935, Paide, Estonia)

Compozitor estonian. După mulți ani de experimentare a început să-și producă propria muzică, la sfârșitul anilor 1970. Creștin devotat, el a dezvoltat un stil bazat pe modularea lentă a sunetelor, cum ar fi cele produse de clopote sau de tonurile pure ale vocii, tehnică ce amintește de Școala de la Notre-Dame și de muzica religioasă a ortodoxiei orientale. Printre lucrările sale de referință se numără concertul pentru vioară *Tabula Rasa* (1977), *Cantus in Memoriam Benjamin Britten* (1977), *Magnificat-Antiphones* (1988), *The Beautitudes* (1991) și *Summa* (1991).

Partch, Harry
(24.06.1901, Oakland, California, SUA - 03.09.1974, San Diego, California)

Compozitor și producător de instrumente muzicale american. A crescut în Arizona și, din punct de vedere muzical, a fost un autodidact. A călătorit, muncind într-un loc sau altul, multe dintre ideile sale venindu-i în această perioadă. În jurul anilor 1930 a început să construiască instrumente originale de percuție și cu coarde, acordabile la 43 de diviziuni ale octavei. Lucrările lui includ adesea și elemente teatrale, reflectând interesul său pentru ritualurile africane, japoneze și cele

ale americanilor băștinași. Printre acestea amintim: *Barstow – 8 Hitchhiker Inscriptions from a Highway Railing at Barstow, California* (1941), *US Highball* (1943) și *And on the 7th Day Petals Fell on Petaluma* (1966).

parteneriat

Asociere a două sau mai multe persoane sau entități care administrează o afacere pentru obținerea unui profit, sub formă de coacționari. Cu excepția parteneriatului cu responsabilitate limitată, care împărtășește cu corporația caracteristica de a fi tratat ca entitate individuală ai cărei membri au o răspundere personală limitată, un parteneriat este, în mod tradițional, privit mai mult ca o asociere a unor indivizi decât ca o entitate cu o existență separată și independentă. Un parteneriat nu poate exista dincolo de viețile partenerilor. Partenerii sunt taxați ca indivizi și sunt responsabili personal în cazul prejudiciilor și al obligațiilor contractuale. Fiecare dintre ei este considerat reprezentant al celorlalți și, în mod tradițional, toți sunt responsabili pentru prejudiciile aduse de oricare dintre parteneri.

Partenon

Principalul templu al Athenei de pe Acropole, în Atena. Construit în perioada 447–432 î.Hr. de Ictinos și Callicrates, sub guvernarea lui Pericle, este considerat încununarea stilului doric. Deși templul din piatră albă a suferit stricăciuni de-a lungul secolelor, inclusiv pierderea majorității sculpturilor, structura sa de bază a rămas intactă. Colonada sprijină un antablament alcătuit dintr-o arhitravă simplă, o friză cu triglife alternante (lespezi brăzdate) și metope (pietre simple cu sculpturi în relief) și, la ambele capete, câte un fronton triunghiular. Colonada este alcătuită din opt coloane la capete și 17 pe lateral, închizând un spațiu dreptunghiular; la început, în interior exista o statuie mare, din aur și fildeș, sculptată de Fidias. Procedee arhitectonice cum ar fi entasisul coloanelor și lărgirea în partea de sus a bazei sunt folosite pentru a corecta iluziile optice. Sculpturile sale rivalizau cu arhitectura. Sculpturile de pe fronton reprezentau nașterea Athenei și lupta ei cu Poseidon; o întreagă friză înfățișa procesiunea anuală a Panateneelor, a cetățenilor care o venerau pe Athena. Întreaga lucrare este o adevărată minune a armoniei și a clarității. *Vezi* marmurile Elgin.

ALISON FRANTZ

Partenonul de pe Acropole, Atena, de Ictinus și Callicrates, 447–432 î.Hr.

parter de flori *în franceză* parterre

Împărțire a răsadurilor din grădină, după un model ornamental. Răsadnița a apărut din grădina de tip „knot", o formă de amenajare horticolă medievală în care diferite tipuri de plante erau separate unele de altele de gărdulețe vii. În sec. XVI, gărdulețele vii au fost înlocuite de forme de lemn sau din plumb ori de rânduri de scoici sau cărbune, iar spațiul dintre ele era umplut cu nisip colorat sau pietricele. Grădina engleză naturalistă a sec. XVIII a înlocuit complicatele grădini de tip parter.

particulă elementară

Vezi particule subatomice

particulă W

Particulă subatomică încărcată electric, care transmite forța slabă ce determină scăderea radioactivității (*vezi* radioactivitate) în unele nuclee de atomi, precum și interacțiunile între nucleele de hidrogen care inițiază fuziunea nucleară pe Soare și pe alte planete. Teoria electroslabă explică faptul că forța electromagnetică și forța slabă sunt manifestări ale aceleiași interacțiuni. Forța slabă este schimbată prin intermediul a trei tipuri de particule, două încărcate și una neutră. Particulele încărcate sunt numite W^+ și W^-, în funcție de tipul de energie. Particula W are o masă de cca 90 de ori mai mare decât cea a protonului, ceea ce face ca forța slabă să aibă o rază scurtă de acțiune. *Vezi și* particulă Z.

particulă Z

Purtător, neutru din punct de vedere electric, al forței slabe și partener neutru al particulei W. Este de o sută de ori mai mare decât protonul și are o durată de existență de doar 10^{-25} s. Particulele Z au fost observate pentru prima dată în 1983, de către Carlo Rubbia și Simon van der Heer, la CERN. Studiul dispariției particulelor Z

arată o variație naturală a masei, care se leagă de durata de existență a particulei datorită principiului incertitudinii. Măsurătorile arată că atunci când particulele Z se reduc la perechea neutrin-antineutrin (*vezi* producție de perechi), produc doar trei tipuri de neutrini de categorie ușoară, ceea ce indică faptul că sunt doar câte trei seturi de leptoni și quarci.

particule subatomice *sau* elementare

Diverse unități autonome ale materiei sau energiei. Descoperirea electronului în 1897 și a nucleului atomic în 1911 demonstrează că atomul este, de fapt, compus dintr-un nor de electroni ce înconjoară un centru mic, dar greu. Pe la începutul anilor 1930 se fundamentează ideea că nucleul este compus din particule chiar mai mici, numite protoni și neutroni. Prin anii 1970 se descoperă că aceste particule sunt alcătuite din mai multe tipuri de unități de bază și mai mici, numite quarcuri, care, împreună cu cele câteva tipuri de leptoni, constituie structura de bază a materiei. Un al treilea grup important de particule subatomice cuprinde bozonii ce transmit forțele universului. Peste 200 de particule subatomice au fost detectate până acum și majoritatea par să aibă drept corespondent o antiparticulă. *Vezi* antimaterie.

partid politic

Grup de persoane organizat pentru a obține și exercita puterea politică. Partidele politice structurate au apărut, în forma lor modernă, în Europa și SUA în sec. XIX. Partidele pot fi de mase (acestea apelează la întreg electoratul pentru a obține sprijin) sau de cadre (formate din membri care aparțin unei elite active). Cele mai multe partide prezintă trăsături ale ambelor tipuri. Toate partidele își creează un program politic ce le definește ideologia și un plan de măsuri prin care să câștige alegerile sau să obțină puterea prin mijloace extraparlamentare. Majoritatea țărilor au în prezent sisteme unipartide, bipartide sau pluripartide (*vezi* sistem de partide).

Partidul Baas *sau* Partidul Ba'th

Partid politic arab, care susține formarea unui stat arab socialist unic. Înființat în 1943 la Damasc, de către Michel Aflaq și Salah al-Din al-Bitar, a fuzionat în 1953 cu Partidul Socialist Sirian, formând Partidul Socialist Baas. A militat pentru nealiniere și s-a opus imperialismului și colonialismului. În 1963 a obținut controlul asupra Siriei, după eșecul unei uniuni de scurtă durată cu Egiptul, și asupra Irakului în 1968, după o serie de lovituri de stat. Ca urmare a celui de-al doilea război din Golful Persic (2003), ramura irakiană a partidului a fost înlăturată de la putere. Partidul are filiale și în alte țări din Orientul Mijlociu. *Vezi* pan-arabism; Saddam Hussein.

Partidul Bharatiya Janata (PBJ)

Partid politic prohindus din India. PBJ își are rădăcinile în Bharatiya Jana Sangh (înființat în 1951), care susține reconstruirea Indiei conform culturii hinduse. Partidul a luat oficial ființă în 1980. În 1989 a înregistrat primul succes electoral important, însă distrugerea moscheii lui Babur (Babri Masjid) din Ayodhya, din 1992 i-a umbrit reputația. În 1996, PBJ a alcătuit un guvern, însă pentru scurt timp. Doi ani mai târziu, partidul condus de Atal Bihari Vajpayee și aliații săi au alcătuit majoritatea în cadrul guvernului. Acesta a mai deținut o dată funcția de prim-ministru, în 1999, ca șef al coaliției dintre PBJ și alte partide.

Partidul Comunist

Partid politic înființat pentru a facilita tranziția societății de la capitalism la comunism prin socialism. Rusia a fost prima țară în care comuniștii au venit la putere (1917). În 1918, Partidul Bolșevic a fost numit Partidul Comunist al Tuturor Rușilor. Numele a fost adoptat pentru a-și distinge membrii de socialiștii Internaționalei a II-a, care sprijiniseră guvernele capitaliste în timpul Primului Război Mondial. Unitatea de bază a acestui partid era Consiliul Muncitorilor (soviet), iar unitățile supraordonate erau comitetele de cartier, orășenești, regionale și republicane. Organul suprem era Congresul Partidului, care se întrunea o dată la câțiva ani. Delegații alegeau membrii Comitetului Central, care la rândul său alegea membrii Biroului Politic și ai Secretariatului. Procedurile erau formale, în fapt membrii acestor organizații rămânând aceiași. Uniunea Sovietică a dominat partidele comuniste din întreaga lume pe parcursul celui de-Al Doilea Război Mondial. În 1948, Iugoslavia i-a pus la îndoială hegemonia. China și-a croit propriul drum în anii 1950–1960. Partidele comuniste au supraviețuit destrămării Uniunii Sovietice (1991), dar au avut o influență politică redusă. Partidul din Cuba a rămas la putere, ca și Partidul Comunist din Coreea de Nord.

Partidul Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS)

Partid politic important în Uniunea Sovietică, aflat la conducere de la Revoluția Rusă din 1917 și până în 1991. S-a format din aripa bolșevică a Partidului Social-Democrat Muncitoresc din Rusia. Din 1918 și până în anii 1980 a fost un partid monolitic și monopolist, care a dominat viața politică, economică, socială și culturală a Uniunii Sovietice. Constituția și alte documente juridice care ar fi trebuit să reglementeze activitatea guvernului erau de fapt subordonate PCUS, care domina, de asemenea, Cominternul și Cominformul. Eforturile lui Mihail Gorbaciov de a reforma economia și politica țării au slăbit puterea partidului, iar în 1990, Partidul Comunist a votat pentru renunțarea la monopolul pe care îl exercita în mod constituțional asupra puterii. Desființarea Uniunii Sovietice, survenită în 1991, a marcat sfârșitul oficial al Partidului Comunist.

Partidul Comunist Chinez (PCC)

Partid politic, fondat în China în 1921, de Chen Duxiu, Li Dazhao, Mao Zedong și de alții. S-a format direct din Mișcarea de la 4 Mai, orientată spre reforme, și a fost ajutat de la început de organizatorii ruși. Îndrumat de Uniunea Sovietică, PCC a ținut primul său congres în 1921; rușii au invitat mulți membri ai acestui partid în Uniunea Sovietică pentru a studia și au încurajat cooperarea cu naționaliștii chinezi. Această cooperare a durat până în 1927, când comuniștii au fost alungați. Șansele PCC au scăzut vertiginos, mai ales după mai multe încercări nereușite de revoltă, astfel că puținii membri care au mai rămas s-au refugiat, pentru a se regrupa, în centrul Chinei, unde au format un guvern după modelul sovietic, la Jiangxi. Hărțuite de armata naționalistă condusă de Chiang Kai-shek (*vezi* Jiang Jieshi), forțele PCC au organizat Marșul cel Lung către NV Chinei, când Mao Zedong a devenit șeful de necontestat al partidului. Războiul cu Japonia a izbucnit în 1937, ducând la încheierea unei alianțe temporare între PCC și naționaliști. După Al Doilea Război Mondial, PCC a luat parte la convorbirile cu naționaliștii, conduse de SUA, dar în 1947 convorbirile au fost abandonate, iar războiul civil a reînceput. PCC își consolidase deja puternica bază rurală, redistribuind pământul, iar în 1949 a preluat controlul asupra Chinei continentale. În anii ce au urmat, membrii radicali conduși de Mao și aripa moderată condusă inițial de Liu Shaoqi și-au disputat controlul partidului și conducerea Chinei. După moartea lui Mao în 1976, partidul s-a deplasat constant către o liberalizare economică. Astăzi, PCC stabilește politica, iar guvernul o implementează. Organele de conducere ale PCC sunt Biroul Politic, Comitetul Permanent al Biroului Politic și Secretariatul PCC, modul de împărțire al puterii schimbându-se constant între acestea. *Vezi și* Lin Biao, Liu Shaoqi.

Partidul Comunist Francez

Ramura franceză a mișcării comuniste internaționale. A fost înființat în 1920 de aripa stângă a Partidului Socialist Francez, dar nu a avut o influență prea mare până la coaliția cu Frontul Popular, în guvernul lui Léon Blum din 1936. Din 1945 până în 1968 a câștigat peste 25% din voturi în fiecare campanie electorală, fiind bine reprezentat în Adunarea Națională. A devenit un partid minor odată cu alegerea ca președinte al lui Charles de Gaulle în 1958, dar din 1965 a format o alianță cu alte partide din aripa stângă. La începutul anilor 1980 a format o alianță cu Partidul Socialist, dar de atunci a pierdut susținerea clasei muncitoare.

Partidul Comunist Italian

Vezi Partidul Democrat al Stângii

Partidul Comunist Român (PCR)

Partid politic din România, activ în sec. XX. A fost înființat la 8 mai 1921, prin separarea aripii de extremă stânga a Partidului Socialist (fostul Partid Social Democrat Român, PSDR). S-a constituit apoi în Partidul Socialist-Comunist, redenumit curând Partidul Comunist din România (PCdR), sub conducerea lui Gheorghe Cristescu. Inițial nu a fost o forță politică de anvergură, activând ca o secție a Comintern, subordonată URSS și care susținea interesele acesteia. De exemplu, a susținut Pactul Ribbentrop-Molotov care, în secret, se pronunța în favoarea cedării de teritorii românești către Uniunea Sovietică și care s-a opus reintegrării în statul român a Basarabiei și Bucovinei. Acuzat de guvernul liberal pentru acțiuni antiromânești, PCdR a fost interzis în 1924, rămânând în ilegalitate până în 1944. În pofida propagandei regimului comunist, PCdR a fost un partid cu foarte puțini membri (probabil sub 1 000 în anii celui de Al Doilea Război Mondial); la sfârșitul anilor 1930, majoritatea acestora fuseseră arestați sau se

refugiaseră în URSS. Ascensiunea la putere a PCR a început după actul de la 23 august 1944, când PCdR a contribuit, alături regele Mihai I, de Partidul Național Țărănesc, Partidul Național Liberal și Partidul Social Democrat Român, la înlăturarea regimului progerman al mareșalului Ion Antonescu, România trecând în tabăra Aliaților. Ulterior, reprezentanți ai PCdR au devenit membri în guvern, iar după 6 martie 1945, odată cu formarea guvernului Petru Groza, PCdR și partidele satelit au deținut întreaga putere. Cu sprijinul direct al trupelor sovietice, PCR și-a eliminat treptat adversarii, iar după abdicarea lui Mihai I (30 decembrie 1947) a proclamat Republica Populară Română. În 1948 s-a realizat fuziunea dintre PCdR și PSDR, noul partid numindu-se Partidul Muncitoresc Român (PMR), rămas partid politic unic în România. La începutul anilor 1950, în interiorul partidului a avut loc o luptă pentru putere, câștigată de Gheorghe Gheorghiu-Dej, poziția de lider suprem al PMR fiind păstrată până la moartea sa (1965). Din punct de vedere politic perioada a marcat „dictatura proletariatului“, în care, pe lângă impunerea forțată a modelelor economice sovietice (sisteme cooperatiste de producție agricolă, industrializarea industrială etc.), s-a procedat și la distrugerea sistematică a structurilor politice anterioare lui 1946 și a liderilor lor. Consecința imediată a acestei politici a fost decimarea elitei intelectuale și tehnocrate române interbelice, eliminarea clasei politice românești, înlăturarea totală a industriașilor, a proprietarilor companiilor economice, lichidarea tuturor celor care îndrăzneau să conteste sau să-și exprime rezerve față de politicile partidului. În 1965, odată cu moartea lui Gheorghiu-Dej și preluarea puterii în partid de către Nicolae Ceaușescu, Partidul Muncitoresc Român și-a schimbat numele în Partidul Comunist Român. Timp de peste 40 de ani, PCR a reprezentat singura forță politică din România, ajungând să fie partidul comunist cu efectivul cel mai numeros din țările europene socialiste (cca 4 milioane de membri în 1989). După Revoluția română din 1989, PCR a fost scos în afara legii și dizolvat prin decret-lege.

Partidul Conservator *denumire oficială* Uniunea Națională a Asociațiilor Conservatoare și Unioniste

Partid politic englez, ale cărui principii de guvernare se bazează pe promovarea proprietății private și a întreprinderilor particulare, menținerea unei politici militare și externe puternice, păstrarea valorilor și a instituțiilor culturale tradiționale. Este moștenitorul vechiului Partid Conservator cunoscut sub denumirea tory, ai cărui membri au început să formeze asociații conservatoare după ce, în 1832, clasa de mijloc a primit drepturi electorale. Partidul modern (ai cărui membri sunt adesea cunoscuți sub numele tory) este, în esență, o coaliție de două grupări. Trebuie să păstreze echilibrul între cele două aripi: cea tradiționalistă și comunitaristă, respectiv cea individualistă. De asemenea, există divergențe la nivel de partid în ceea ce privește relația Angliei cu Uniunea Europeană. Deși partidul se bazează foarte mult pe sprijinul claselor de mijloc și al celor deținătoare de pământ, baza sa electorală s-a extins, înglobând cca o treime din clasa muncitoare. După Primul Război Mondial, Partidul Conservator și Partidul Laburist au dominat scena politică britanică.

Partidul Conservator

Partid politic din România, una din cele două forțe politice principale, alături de Partidul Național Liberal, în perioada 1880–1918. Membrii partidului erau mai ales marii proprietari funciari, dar și reprezentanți ai burgheziei sau intelectuali (printre care și Mihai Eminescu). Programul îngloba toate temele esențiale ale doctrinei conservatoare: evoluția organică a societății, susținerea unui progres echilibrat și continuu, necesitatea unei acțiuni concrete și coerente la guvernare (dar fără tentațiile unor construcții politice abstracte), respectarea valorilor tradiționale. Primul președinte a fost Manolache Costache Epureanu, politician cu poziții importante în ierarhia politică, deputat, senator și ministru de mai multe ori. După moartea sa (1880), în fruntea partidului a fost ales Lascăr Catargiu, care l-a condus până în 1889, fiind de două ori prim-ministru al României (martie–noiembrie 1889 și 1891–1895). Având un profil ideologic și cultural foarte bine definit, din 1881, în interiorul partidului s-a conturat gruparea junimiștilor, care în 1891 s-a desprins de Partidul Conservator și a înființat Partidul Constituțional, sub președinția lui Petre P. Carp. Între membrii marcanți ai acestei facțiuni se aflau Titu Maiorescu, Alexandru Marghiloman, Iacob Negruzzi, Theodor Rosetti. Partidul Constituțional și-a susținut cauza în jurnale precum *Constitutionalul* (1889–1900) sau *Era nouă* (1899–1900) și

a participat la guvernarea conservatoare din 1891–1895. În 1900 s-a reintegrat în Partidul Conservator. După moartea lui Lascăr Catargiu, Partidul Conservator i-a avut ca președinți pe Gheorghe Gr. Cantacuzino (1899–1907), Petre P. Carp (1907–1913), Titu Maiorescu (1913–1914) și Alexandru Marghiloman (1914–1925). Până în 1918, la conducerea României s-au succedat nu mai puțin de șapte guverne aflate sub coordonarea acestor mari personalități politice. Printre reușitele notabile ale guvernărilor conservatoare se numără realizările cabinetului Petre P. Carp în domeniul rural și al meseriilor sau girarea benefică a „crizei balcanice" sub guvernul Titu Maiorescu, care a mediat pacea între Grecia și Turcia, conferind României statutul de factor politic important în zonă. În 1908, o altă facțiune, gruparea condusă de Take Ionescu, s-a desprins și a format Partidul Conservator Democrat, iar în 1909, Nicolae Iorga și A.C. Cuza au format Partidul Național Democrat. Reforma electorală, care a impus votul universal, ca și cea agrară, ce au urmat încheierii Primului Război Mondial (1918), au afectat serios partidele conservatoare care au pierdut masiv din electorat. Partidul Conservator, aflat sub conducerea lui Alexandru Marghiloman, a intrat în declin. Și-a schimbat denumirea în Partidul Conservator Progresist, dar în alegerile parlamentare din 1919 a obținut doar 19 mandate, iar în alegerile din 1922 nu a mai primit nici un loc în parlament. În 1925, conservatorii au votat fuziunea cu Partidul Poporului, condus de Alexandru Averescu. În 1932, Grigore Filipescu, fiul cunoscutului lider conservator Nicolae Filipescu, fonda un partid care se declara continuatorul tradiției instituite în 1880. Noul Partid Conservator, care a existat în viața politică a României până prin 1938, nu a avut vreo influență notabilă. La începutul sec. XXI, pe scena politică românească a reapărut un Partid Conservator prin schimbarea numelui fostului Partidul Umanist (2005).

Partidul Conservator Progresist din Canada

Fost partid politic în Canada. S-a format în 1854 ca Partid Liberal-Conservator, ca rezultat al uniunii dintre facțiunile conservatoare și moderat-liberală; până în 1942, când și-a luat denumirea Partidul Conservator Progresist din Canada, titulatura inițială a fost păstrată, cu excepția unei perioade din timpul și de după Primul Război Mondial. Primul său conducător a fost John Macdonald. Între 1854 și 1873 și din nou din 1878 până în 1896 a fost partidul de guvernământ. A redevenit dominant în coaliție cu naționaliștii din Québec în 1911, dar a suferit o înfrângere severă în 1921. De atunci și până în 1957, partidul a mai fost la putere doar de două ori, pentru scurt timp în 1926 și apoi din 1930 până în 1935. Sub conducerea lui John G. Diefenbaker, partidul a fost la guvernare în 1958–1963, în perioada 1979–1980 sub Joe Clark și din 1984 până în 1989, sub Brian Mulroney. În 1993 mai avea doar două locuri în Camera Comunelor canadiană. În 2003, partidul a fuzionat cu Alianța Canadiană, formând Partidul Conservator din Canada. A fost în favoarea reducerii intervenției guvernamentale în problemele economice și sociale; având puternice convingeri federaliste, a fost mai puțin tolerant decât alte partide cu mișcarea separatistă din Québec.

Partidul Constituțional Democrat *sau* Kadet

Partid politic din Rusia ce milita pentru o schimbare radicală în guvernarea Rusiei, care să conducă la o monarhie constituțională precum cea din Anglia. A fost înființat în octombrie 1905 de Uniunea pentru Eliberare și de alți liberali asociați cu zemstva. Membrii acestora, numiți kadeți, au dominat prima Dumă în 1906, dar ulterior au avut mai puțin succes. După venirea la putere a bolșevicilor în 1917, partidul a fost scos în afara legii și a încetat să mai funcționeze.

Partidul de Centru

Partid politic german format pentru a susține interesele Bisericii Catolice. A activat începând cu anii 1870, în timpul celui de-al Doilea Reich, când a intrat în conflict cu Otto von Bismarck, în Kulturkampf, până în 1933, când guvernul nazist l-a dizolvat. A fost primul partid din Germania imperială care a depășit granițele sociale și geografice, dar, din cauză că îi reprezenta pe catolici, concentrați în S Germaniei, nu a obținut niciodată majoritatea parlamentară.

Partidul de Credit Social

Partid politic canadian. A fost fondat în 1935 de William Aberhart și se bazează pe teoria creditului social, emisă de economistul britanic Clifford Douglas (1879–1952). Pe la sfârșitul anilor 1930, partidul a pledat

pentru împărțirea profitului angajaților și pentru distribuirea pachetelor de acțiuni. A fost la guvernare între 1935 și 1971 în Alberta și a câștigat câteva locuri în Parlament în perioada 1935–1980. S-a dizolvat la începutul anilor 1980.

Partidul Democrat

Unul dintre cele două partide politice majore din SUA, aparținând prin tradiție muncitorilor, minorităților și reformatorilor progresiști. În anii 1790, un grup de susținători ai lui Thomas Jefferson s-a autointitulat „republicani democrați" sau „republicani jeffersonieni", pentru a-și arăta încrederea în principiul guvernării populare și opoziția față de monarhie. Partidul a adoptat numele său de astăzi în anii 1830, sub conducerea lui Andrew Jackson. Între anii 1836 și 1860, democrații au câștigat aproape toate alegerile, dar problema sclaviei a dezbinat partidul. Democrații din Sud cereau instituirea sclaviei în noile teritorii, în timp ce nordiștii, conduși de Stephen A. Douglas, susțineau dreptul fiecărui teritoriu de a decide prin suveranitate populară dacă să permită sau nu sclavia. Drept urmare, noul Partid Republican antisclavagist condus de Abraham Lincoln a câștigat alegerile din 1860. Din 1861 până în 1913, singurul președinte democrat a fost Grover Cleveland; în tot acest timp, partidul a fost în esență conservator și agrarian, iar membrii lui se opuneau tarifelor protecționiste. S-a întors la putere sub conducerea lui Woodrow Wilson, care a instituit o mai mare reglementare federală a industriei și a băncilor, dar sprijinul fățiș acordat marilor companii de Partidul Republican i-a atras pe votanți în anii 1920. Democrații au început să domine din nou în 1932, prin alegerea lui Franklin D. Roosevelt. O coaliție alcătuită din muncitori din orașe, mici fermieri, liberali și alții i-a susținut pe democrați la putere până în 1953, iar partidul a recucerit președinția, prin alegerea lui John F. Kennedy, în 1960. A deținut președinția în anii 1970 și 1980, prin unicul mandat al lui Jimmy Carter (1976–1981), și controlul majorității în Camera Reprezentanților. În 1992 a recâștigat președinția, odată cu alegerea lui Bill Clinton, însă a pierdut controlul în Cameră și în Senat în 1994. La alegerile prezidențiale din 2000, vicepreședintele lui Clinton, Al Gore, a fost învins de republicanul George W. Bush. În 2004, candidatul partidului, John Kerry, a fost învins de Bush și democrații au pierdut locuri în Congres. Partidul Democrat modern susține ideea unui guvern federal puternic, cu puteri de reglementare a industriei și afacerilor în folosul public; servicii sociale finanțate de stat pentru cei săraci, șomeri, vârstnici și alte categorii și protejarea drepturilor cetățenești.

Partidul Democrat (PD)

Formațiune politică din România, care și-a asumat istoria Frontului Salvării Naționale (FSN). Succesor al acestuia, s-a consolidat prin fuziunile succesive cu Partidul Democrat al Muncii, Partidul Unității Social Democrate, Frontul Democrat Român, Partidul Alianța Națională și Partidul Pensionarilor și al Protecției Sociale. Actul de înființare datează din 11 mai 1993, data la care FSN și-a schimbat numele în Partidul Democrat. Președinte a fost ales Petre Roman (1993–2000) care fusese și în conducerea FSN. Lansat cu o doctrină social-democrată, a cunoscut, în timp, o anumită repoziționare, mai ales în raport cu evoluția celorlalte partide importante: Partidul Democrației Sociale din România (PDSR), Partidul Național Liberal (PNL), Partidul Național Țărănesc (PNȚ). Alegerile parlamentare din 1996 au înregistrat victoria partidelor de opoziție. În consecință, PD a intrat la guvernare alături de Convenția Democrată, Uniunea Democrată a Maghiarilor din România și PDSR. După 2000, în urma eșecului lui Petre Roman la alegerile prezidențiale, conducerea partidului a fost preluată de Traian Băsescu. Discursul partidului a devenit unul puternic de opoziție, ceea ce l-a transformat, treptat, în unul dintre cele mai importante partide ale momentului. În 2003 a format, împreună cu PNL, Alianța DA, structură care i-a permis obținerea unor importante succese politice și electorale și care a condus la victoria în alegerile din 2004, însoțită și de victoria prezidențială a lui Traian Băsescu. Conducerea partidului a fost preluată de Emil Boc. În 2005, PD a abandonat doctrina social-democrată și afilierea la Internaționala Socialistă (în care intrase în 1996) și a optat pentru afilierea la Partidul Popular European. Disensiuni profunde între președintele Traian Băsescu, liderii PD, pe de o parte, și premierul desemnat, liderul PNL Călin Popescu-Tăriceanu, pe de altă parte, au dus la ieșirea partidului din guvern și, ulterior (2007), la fuziunea cu Partidul Liberal Democrat (PLD), o fostă facțiune a PNL. Noul partid, Partidul

Democrat-Liberal (PDL), se declară un partid de centru-dreapta, republican, care promovează o doctrină populară europeană modernă ale cărei principii sunt: o economie de piață eficientă, umană, solidară, servicii publice moderne, performante, protecție socială extinsă, activă și bine orientată, în acord cu o justiție independentă și accesibilă. La alegerile parlamentare din decembrie 2008, noua formațiune a câștigat o bună parte din sufragii și a format guvernul împreună cu Partidul Social Democrat, oponentul său tradițional până la acel moment

Partidul Democrat al Stângii
anterior **Partidul Comunist Italian**

Partid politic italian important. Fondat în 1921, sub numele Partito Comunista Italiano (PCI), de disidenți din aripa stângă a Partidului Socialist Italian, a fost scos în afara legii, alături de alte partide politice, de fasciștii lui Benito Mussolini, în 1926, și a intrat în ilegalitate. A participat la Rezistența italiană, în Al Doilea Război Mondial. După război a intrat în diferite coaliții guvernamentale și a avut constant succes în alegeri. În 1956, după dezvăluirea crimelor lui Iosif Stalin, Palmiro Togliatti a încercat să delimiteze PCI de Uniunea Sovietică. Enrico Berlinguer, șeful partidului în perioada 1972–1984, a devenit un susținător de frunte al eurocomunismului. În 1991, pentru a consolida forțele de stânga și a-și lărgi baza populară, și-a schimbat numele în Partidul Democrat al Stângii; a devenit al doilea partid politic ca mărime din Italia și cel mai mare partid comunist din Europa de V.

Partidul Elanul

Facțiune politică americană disidentă, care l-a nominalizat pe fostul președinte Theodore Roosevelt la președinție, în 1912. A fost înființat de senatorul Robert La Follette, în 1911, sub numele Liga Națională Republicană Progresistă, ca opoziție la conservatorismul Partidului Republican, controlat de președintele William H. Taft. Partidul și-a luat numele de la trăsăturile de caracter (putere și vigoare) pe care Roosevelt le folosea pentru a se descrie pe sine. În 1912, Roosevelt a obținut numai 25% din votul popular, ceea ce i-a permis democratului Woodrow Wilson să câștige alegerile. Partidul s-a dizolvat treptat, iar republicanii s-au reunit în 1916. *Vezi* Partidul Progresist.

Partidul Federalist

Unul dintre primele partide politice americane ce susțineau necesitatea unui puternic guvern central. Termenul „federalist" a fost folosit pentru prima oară în 1787, pentru a-i numi pe cei care sprijineau Constituția SUA, care punea accent pe uniunea federală; *Articolele federaliste* (Federalist Papers) erau o serie de 85 de articole (1787–1788) publicate de Alexander Hamilton, James Madison și John Jay, pentru a-i convinge pe cetățenii din New York să voteze ratificarea Constituției. În anii 1790, partidul urmărea alte strategii politice, printre care programul fiscal al lui Hamilton, înființarea unei bănci centrale, un sistem de taxe, un regim favorabil pentru flota comercială a SUA, relațiile de prietenie cu Marea Britanie și o politică externă bazată pe neutralitate. John Adams a fost ales președinte în 1796, dar după 1801, partidul nu a reușit să se organizeze eficient. A pierdut simpatizanți din cauza opoziției față de Legea Embargoului și de Războiul din 1812; o scindare internă între facțiunile din New England (*vezi* convenția de la Hartford) a slăbit și mai mult partidul. În anii 1820, multe dintre principiile sale au fost adoptate de Partidul Democrat din opoziție, iar Partidul Federalist a dispărut. Printre membrii săi marcanți se numără John Marshall, Rufus King, Timothy Pickering și Carol Pinckney.

Partidul Israelian al Muncii

Partid politic israelian întemeiat în 1968 prin unificarea a trei partide socialist-laburiste. Partidul Muncii și grupările anterioare acestuia au condus coalițiile de guvernare din 1948 până în 1977. Din 1977 a concurat cu Partidul Conservator Likud. Printre cei mai de seamă membri ai săi se numără David Ben-Gurion, Moshe Dayan, Golda Meir, Shimon Peres și Yitzhak Rabin.

Partidul Know-Nothing
sau **Partidul American**

Partid politic american din anii 1850. Organizația precursoare înființării partidului, Ordinul Secret al Drapelului Împodobit cu Stele, a fost înființată în 1849 în New York, în urma mișcării antiimigraționiste și antiromano-catolice, iar loji ale sale au apărut curând și în alte orașe importante. Membrii erau instruiți să răspundă la întrebările privind activitatea grupului lor prin afirmația „Eu nu știu nimic"(*în engleză*, I know nothing). Pe măsură ce numărul membrilor și importanța organizației

creșteau, grupul a renunțat treptat la caracterul clandestin, devenind oficial Partidul American. Partidul a cerut restricții în domeniul imigrării și în cel al acordării de cetățenie prin naturalizare. Mulți candidați locali și de stat au câștigat posturi în urma alegerilor din 1852, iar până în 1855 existau 43 de membri ai partidului în Congres. La convenția sa din 1856, partidul s-a destrămat din cauza problemei sclaviei; cei care-și exprimau sprijinul pentru sclavie au plecat în rândurile democraților, iar ceilalți, opunându-se, au aderat la republicani. În 1859, influența partidului era limitată la statele de graniță.

Partidul Laburist

Partid politic britanic, ale cărui legături istorice cu sindicatele muncitorești l-au condus spre promovarea unui rol activ al statului în crearea prosperității economice și asigurarea serviciilor sociale. În opoziție cu Partidul Conservator a constituit cel mai important partid democratic socialist al Marii Britanii începând cu sec. XX. În 1900, Congresul Sindicatelor Muncitorești împreună cu Partidul Laburist Independent (fondat în 1893) au constituit Comitetul Laburist de Reprezentare, care, în 1906, a luat numele Partidul Laburist. În 1918 a devenit un partid socialist cu o orientare democratică și, până în 1922 a înlocuit Partidul Liberal ca partid oficial de opoziție. În 1924, James Ramsay MacDonald a format primul guvern laburist, cu sprijin liberal. Partidul a fost absent de la guvernare începând cu 1935, până când o revenire spectaculoasă (1945) a adus la putere guvernul lui Clement R. Attlee (până în 1951), care a introdus un sistem de asistență socială, cuprinzând Serviciul Național de Sănătate și o naționalizare extinsă a industriei. Laburiștii au revenit la putere sub Harold Wilson (1964–1970) și apoi sub James Callaghan (1974–1979), dar au eșuat din cauza problemelor economice și a relațiilor deteriorate cu aliații sindicaliști. În 1983, programul radical al lui Michael Foot a condus la o masivă înfrângere a laburiștilor. Neil Kinnock (n. 1942) a deplasat partidul spre centru, dar abia în 1997 Tony Blair și noua platformă New Labour au reușit să-i readucă pe laburiști la guvernare.

Partidul Laburist American

Partid politic minor, înființat la New York în 1936 de liderii laburiști Sidney Hillman și David Dubinsky, împreună cu democrații liberali și socialiștii conservatori. Partidul a sprijinit programul de reforme al Noii Administrații (New Deal) al președintelui Franklin Roosevelt și a susținut candidații care promovau o doctrină social-liberală. Partidul a fost influent în alegerile din New York, dar după 1940 s-a scindat în facțiuni pro- și anticomuniste. S-a desființat în 1956.

Partidul Liber Democrat

Partid politic de centru din Germania, ce susține individualismul și competiția economică liberă. A fost fondat în 1948 de delegații liberali din zonele de ocupație aflate sub controlul SUA, al Marii Britanii și al Franței. Deși este un partid relativ mic, a format și a dizolvat guverne, prin formarea unor coaliții cu partide mai mari, cum ar fi Uniunea Creștin-Democrată și Partidul Social Democrat.

Partidul Liberal

Partid politic american minoritar, în statul New York. A fost fondat în 1944 de moderații din Partidul Laburist American, ca protest față de o pretinsă infiltrație comunistă în acel partid. A contribuit la campania electorală din New York a lui Franklin Roosevelt (1944), ulterior continuând în general să sprijine candidați democrați. A înregistrat cei mai mulți membri în New York, unde a influențat mai ales alegerile pentru primarul orașului.

Partidul Liberal

Partid politic britanic, apărut la mijlocul sec. XIX, ca succesor al politicienilor Whig. A fost până în 1918 cel mai important partid în opoziție cu conservatorii, apoi a fost înlocuit de Partidul Laburist. S-a bucurat inițial de sprijinul clasei de mijloc, care căpătase dreptul de vot odată cu Legea reformei electorale din 1832. Administrația contelui Russel din 1846 este uneori privită ca fiind prima guvernare liberală, însă primul guvern cu adevărat liberal s-a format în 1868, fiind condus de William E. Gladstone. Sub Gladstone, ținta principală a partidului a fost, până în 1894, reforma; după 1884 a sprijinit Autoguvernarea Irlandeză (*vezi* Irish Home Rule). A apărat individualismul, întreprinderile private, drepturile omului și promovarea dreptății sociale; circumspect în privința expansiunii imperialiste, a avut un caracter pacifist și internaționalist. În timpul Primului Război Mondial s-a scindat în două tabere, în jurul lui H.H. Asquith și David Lloyd George. A fost partid minoritar până în 1988,

când s-a unit cu Partidul Social Democrat, pentru a forma Partidul Liberal Democrat.

Partidul Liberal Canadian

Unul dintre cele două partide politice importante din Canada. Își are originile în două grupări de opoziție reformiste care au apărut în provinciile Québec și Ontario. Primul guvern liberal a fost condus de Alexander Mackenzie (1873–1878). Partidul a revenit la putere sub Wilfred Laurier (1896–1911) și a rămas la guvernare aproape întregul sec. XX, sub prim-miniștri precum W.L. Mackenzie King, Louis Saint Laurent, Lester Pearson, Pierre Trudeau și Jean Chrétien.

Partidul Liberal-Democratic (PLD)

Cel mai mare partid politic din Japonia, aflat la putere aproape fără întrerupere, începând de la fondarea lui în 1955 până în 1993. A fost creat prin amestecarea și transformarea diferitelor facțiuni ale partidelor antebelice, Rikken Seiyukai și Minseito. Conservatorul PLD a părut amenințat de-a lungul anilor 1970, însă a rezistat; sfârșitul boomului economic din anii 1980 („bubble economy"), crizele financiare și scandalurile politice au cauzat, în cele din urmă, pierderea majorității în Dietă (1993). A revenit la putere în cadrul unui guvern de coaliție (1994), iar de atunci, printre prim-miniștrii PLD se numără Obuchi Keizo și Koizumi Junichiro.

Partidul Liberal Italian (PLI)

Partid politic conservator moderat, care a dominat politica italiană de după unire (1861) timp de mai multe decenii. După Al Doilea Război Mondial și-a pierdut din importanță. A fost fondat de Camillo Benso, conte de Cavour, ca grup parlamentar, în 1848; adepții săi susțineau o guvernare centralizată, un număr limitat de sufragii, taxe reduse și libertatea comerțului. Liberalii de stânga au preluat conducerea partidului în 1876. Puterea partidului a slăbit după Primul Război Mondial, dar în 1944 a reapărut ca partener minor în guvernele de coaliție creștin-democrate. Sprijinit în special de micii afaceriști, a fost în favoarea inițiativei private și a susținut intrarea Italiei în NATO. A fost ținta mai multor scandaluri de corupție după 1992 și desființat la mijlocul anilor 1990. Majoritatea foștilor liberali s-au alăturat partidului de centru-dreapta Forza Italia, al lui Silvio Berlusconi.

Partidul Libertății

(1840-1848)

Partid politic american format dintr-un grup de aboliționiști. A fost creat de Arthur Tappan și Theodore Dwight Weld, în opoziție cu William Lloyd Garrison, care nu considera acțiunea politică drept o cale de a eradica sclavia. În cadrul primei convenții a partidului (1840), James Birney a fost nominalizat candidat la funcția de președinte al SUA. Până în 1844, partidul a influențat în campaniile locale mulți politicieni indeciși, îndemnându-i să adopte poziții aboliționiste. În 1848, partidul s-a destrămat, când mulți dintre membrii săi s-au alăturat grupului Barnburners (*vezi* hunkeri și Barnburneri) pentru a forma Partidul Pământului Liber.

Partidul Libertății Inkatha

Partid politic din Africa de Sud cu o majoritate de membri din populația zulu. A fost fondat în 1924, în timpul domniei regelui Dinizulu, ca mișcare culturală. În 1974, după desprinderea de Congresul Național African (CNA), nepotul lui Dinizulu, Mangosuthu G. Buthelezi, a resuscitat organizația ca partid politic. În timpul lui Buthelezi, Inkatha a promovat o politică antiapartheid, dar s-a arătat dispusă să accepte formule de împărțire a puterii care să nu respecte strict regula majorității. De la sfârșitul anilor 1980, membrii Inkatha și adepții CNA au fost adesea implicați în confruntări sângeroase, cu accente etnice (zulu împotriva alte triburi). În 1991, guvernul alb sud-african a recunoscut că a finanțat în secret partidul Inkatha.

Partidul Likud

Coaliție a partidelor de dreapta din Israel. A fost creată prin unirea din 1973 a Partidului Herut (1948) cu Partidul Liberal (1961), care la rândul lui era un produs al uniunii dintre Sioniștii Generali și Progresiști. De la sfârșitul anilor 1970 a alternat la putere cu Partidul Muncii din Israel. Likud a fost considerat în general mai sceptic decât Partidul Muncii cu privire la procesul de pace cu palestinienii și cu vecinii arabi ai Israelului, dar odată ajunși la putere, unii prim-miniștri ai săi au făcut concesii importante pe ambele fronturi. Conducătorii partidului au fost politicieni precum Menachem Begin, Yitzhak Shamir și Ariel Sharon. *Vezi și* Războaiele arabo-israeliene.

Partidul Locofoco

Aripă radicală a Partidului Democrat, organizată în New York în 1835. Compus în mare parte din muncitori și reformiști, se opunea băncilor de stat, monopolurilor, impozitelor și dobânzilor speciale. Numele provine de la chibriturile care se aprindeau prin frecare (*locofocos*), cu care radicalii au aprins lumânări, atunci când moderații din Partidul Democrat au încercat să-i scoată din Tammany Hall stingând lămpile cu gaz, la convenția de nominalizare. Fără a ajunge vreodată partid național, Locofoco a atins apogeul influenței sale când Congresul a promulgat Legea Independenței Trezoreriei (1840), separând astfel guvernul de sistemul bancar. A fost reabsorbit de Partidul Democrat în anii 1840.

Partidul Muncitorilor

Primul partid politic muncitoresc din SUA. A fost înființat în Philadelphia (1828) și New York (1829) de meșteșugari, calfe și reformatori care cereau ziua de lucru de zece ore, educație publică gratuită, abolirea pedepsei cu închisoarea pentru datornici și renunțarea la contractele de muncă împovărătoare. Printre liderii acestui partid se numără Thomas Skidmore, Fanny Wright, Robert Dale Owen și George Henry Evans. În anii 1830, disputele facționare au dus la scindarea partidului și mulți din membrii din New York s-au alăturat reformelor promovate de Partidul Locofoco.

Partidul Muncitorilor din Kurdistan (PKK)

Partid naționalist kurd. A fost înființat în 1978 în Kurdistanul turc, încercând să formeze un stat independent kurd în Turcia de SE. A atacat interesele turcești și pe kurzii bănuiți de colaborare cu guvernul turc, adeseori folosindu-se de baze din Irak și Siria. Conducătorul partidului, Abdullah Öcalan, a fost arestat de Turcia în 1999, fiind apoi judecat și condamnat pentru trădare. Numărul maxim de membri este estimat între 5 și 10 mii. *Vezi și* kurzi.

Partidul Național al Africii de Sud

Partid politic din Africa de Sud, care a condus țara din 1948 până în 1994. Printre adepții lui se numără mulți albi vorbitori de limbă engleză și numeroși afrikanderi. A fost fondat în 1914 de J.B.M. Hertzog, pentru a atrage populația afrikander împotriva politicii de anglicizare a guvernului condus de Louis Botha și de Jan Smuts. După câștigarea alegerilor din 1948 și promulgarea unei legislații rasiale, partidul și-a numit politica apartheid. În 1961 a desprins Africa de Sud din Commonwealth, declarând-o republică. Sub conducerea lui F.W. de Klerk, din anii 1990, a început să abroge legile rasiale. A pierdut primele alegeri multirasiale din 1994, dar a participat la coaliția guvernamentală alături de vechiul rival, Congresul Național African. La votarea noii Constituții în 1996, naționaliștii s-au retras din guvern în semn de protest. În 1998, partidul și-a schimbat numele în Noul Partid Național. După ani de lipsă de popularitate, în 2005, consiliul federal al partidului a votat dizolvarea acestuia. *Vezi și* P.W. Botha.

Partidul Național Liberal

Partid politic activ în Prusia și Confederația nord-germană din 1867, apoi în Germania în perioada 1871–1918. Din 1871 până în 1879, național-liberalii l-au sprijinit pe cancelarul Otto von Bismarck în Parlament, constituind practic un partid de guvernământ și câștigând mai multe locuri în Reichstag decât orice alt partid. După ce a pierdut multe locuri în alegerile din 1879, partidul s-a scindat din cauza unor divergențe de opinie referitoare la controlul Parlamentului asupra veniturilor. Noul partid a format o coaliție cu conservatorii în 1890, dar a pierdut ulterior din influență.

Partidul Național Liberal (PNL)

Partid politic din România, prezent pe scena politică atât până în 1947, cât și după Revoluția română din 1989. Reprezintă una din cele două forțe politice importante în istoria partidismului românesc, alături de Partidul Conservator și, ulterior, de Partidul Național Țărănesc (PNȚ). Perioada imediat următoare Unirii Principatelor și instalării regelui Carol I a fost una de disensiuni între diferitele grupări liberale reprezentate parlamentar și în guvern. Reprezentanții cei mai de seama ai acestora au fost Mihail Kogălniceanu, exponentul politicilor moderat liberale, și Ion C. Brătianu și Constantin A. Rosetti, care coordonau gruparea liberalilor radicali. În 24 mai 1875, I. C. Brătianu a reușit unirea aproape a tuturor grupărilor liberale în Coaliția de la Mazar Pașa, care a constituit baza Partidului Național Liberal. Programul partidului menționa necesitatea respectării legilor și a principiilor regimului constituțional, apărarea libertății personale, organizarea învățământului și a armatei. Programul economic susținea inițiativa particulară și întărirea rolului statului, prin legiferarea monopolului

acestuia asupra unor ramuri de activitate, cu sprijinul Băncii Naționale (înființată în 1880). Președinte a fost ales I. C. Brătianu (1875–1891) care a fost și prim-ministru între 1876 și1888. După dispariția liderilor C. A. Rosetti (1885), I. C. Brătianu și Mihail Kogălniceanu (ultimii doi în 1891), PNL a adoptat un nou program (1892), în care se cerea pentru prima oară sufragiul universal și realizarea treptată a reformelor. Anii primelor decenii ale sec. XX au înregistrat perioade de reușită guvernare PNL, atât în plan economic cât și în cel al politicii externe. O nouă etapă a fost marcată de personalitatea lui Ion I. C. Brătianu, preferat al casei regale, președinte PNL între 1909 și 1923 și președinte al Consiliului de Miniștrii între 1908–1910, 1914–1916 și 1918–1919. Guvernarea din 1922–1926, tot sub Ion I. C. Brătianu, considerată una dintre cele mai benefice pentru țară, a înregistrat adoptarea Constituției (1923). Moartea lui Ion I. C. Brătianu (1927) a determinat o nouă schimbare de putere, PNL pierzând în favoarea PNȚ; a revenit la putere în 1933, cu I. G. Duca prim-ministru, însă acesta a fost asasinat în același an și conflictele interne au reizbucnit. Pe lângă grupările lui Gheorghe Tătărescu (prim-ministru în 1934) și Dinu Brătianu (președinte PNL), va apărea și cea condusă de Gheorghe I. Brătianu, care s-a desprins din partid în 1931. Intrarea decisivă a regelui Carol II în politica românească a dus la căderea guvernului liberal și la dizolvarea acestuia, alături de celelalte partide din România, în 1938. În urma alegerilor din 1946, doar trei membri PNL au fost acceptați în guvern, totul ducând la desființarea Partidului Național Liberal, în 1947, datorită măsurilor represive ale regimului comunist. Mulți liberali au murit în închisoare. În 15 ianuarie 1990, PNL a fost reînființat, legitimându-se ca partid istoric și continuator al unei tradiții democratice și s-a orientat către un mesaj anticomunist și anti-FSN (*vezi* Frontul Salvării Naționale). Primul președinte al PNL după 1989 a fost Radu Câmpeanu, fost președinte al studenților liberali, fost deținut politic, plecat apoi în exil la Paris. După „reinventarea“ liberalismului din 1990, a urmat o perioadă de succesive scindări (1990–1998), de coagulări în afara „trunchiului“ central, având ca rezultat o slabă performanță politică și electorală a PNL. Începând cu 1998, formațiunile de factură liberală s-au reunificat, în mare parte. Unificarea în jurul PNL și consolidarea partidului la dreapta scenei politice a continuat și în anii următori prin absorbția altor formațiuni. În perioada 2001–2003 au avut loc trei congrese extraordinare de fuziune: cu Alianța pentru România (ApR) în ianuarie 2001, cu Uniunea Forțelor de Dreapta (UFD) în aprilie 2003 și cu PNL-C (aripa Câmpeanu) în august 2003. În august 2003, PNL a format împreună cu Partidul Democrat, Alianța Dreptate și Adevăr, câștigătoare a alegerilor parlamentare din 2004. Președintele PNL, Călin Popescu-Tăriceanu, a devenit prim-ministru al României. Din 2008, PNL este partid de opoziție.

Partidul Național Republican

Partid politic din SUA înființat după ce republicanii jeffersonieni s-au scindat, în 1825. Din partid făceau parte John Quincy Adams, Henry Clay și opozanții lui Andrew Jackson. Adams a fost candidatul partidului în alegerile prezidențiale din 1828, dar fără succes. Candidatul republican la președinție în 1832 a fost Clay, al cărui program politic era în favoarea taxelor mari și a înființării Băncii SUA. Când a pierdut din nou în fața lui Jackson, partidul s-a unit cu conservatorii și alți opozanți de-ai lui Jackson pentru a forma Partidul Whig.

Partidul Național Țărănesc (PNȚ)

Partid politic din România, prezent pe scena politică atât până în 1947, cât și după Revoluția română din 1989. A luat ființă pe 10 octombrie 1926, prin fuziunea Partidului Țărănesc (PȚ) cu Partidul Național Român din Transilvania (PNR), condus de Iuliu Maniu. În prima parte a existenței lor, cele două partide au luptat în numele unor majorități ale căror drepturi naturale și politice nu reușiseră să se materializeze. În timp ce Partidul Național Român a militat pentru afirmarea politică și națională a majorității românești din Transilvania, aflată sub stăpânire străină, Partidul Țărănesc și-a asumat sarcina de a emancipa clasa țărănească, majoritară, dar subjugată economic sistemului latifundiar. Începuturile Partidului Național Român se regăsesc în nevoia de închegare a unui partid românesc, impusă de încorporarea Transilvaniei la Ungaria (1865) și de constituirea monarhiei bicefale austro-ungare (1867). PNR s-a constituit în 24 februarie 1869, programul său vizând dobândirea unor drepturi fundamentale, printre care libertatea, egalitatea și independența națională, independența bisericii, asigurarea

libertății individuale, înființarea de școli românești de toate gradele. În 1892, fruntașii PNR au elaborat și înaintat împăratului Franz Joseph un *Memorandum* (*vezi* Memorandumul din 1892), care susținea revendicările românilor și denunța politica de asuprire națională și de intoleranță practicată de guvernul de la Budapesta. Rezultatul a fost condamnarea la închisoare a semnatarilor și conducătorilor acțiunii, în frunte cu liderul partidului, Ioan Rațiu. La alegerile din 1905, partidul a reușit să trimită 15 deputați în Parlamentul de la Budapesta, printre care Iuliu Maniu și Alexandru Vaida-Voievod. Cu toate tratativele purtate, în mai multe rânduri, între PNR și reprezentanții guvernamentali, lipsa unor rezultate concrete pozitive au determinat liderii partidului să supună Parlamentului de la Budapesta Declarația de autodeterminare a românilor din Imperiul Habsburgic, în conformitate cu principiile autodeterminării și egalității în drepturi pentru toate națiunile (octombrie 1918). Actul a fost urmat de Marea Adunare de la Alba Iulia (*vezi* Marea Unire din 1918). Intrat pe scena politică a României reunite, PNR a decis fuzionarea cu Partidul Țărănesc. Acesta fusese fondat în 1918 de Ion Mihalache. Programul PȚ avea ca obiectiv fundamental eliberarea economică, politică și culturală a țăranilor, o nouă repartiție a pământului, dezvoltarea învățământului rural și asigurarea votului universal. Partidul a polarizat în jurul său grupări sau cercuri social-culturale cu vederi democratice și s-a bucurat de adeziunea unor intelectuali ca Virgil Madgearu (1919) și Ion Răducanu. Deși primele alegeri pe baza votului universal (1919) au înregistrat victoria PȚ, guvernul lansând proiectul de lege agrară al lui Ion Mihalache, în 1920 a intrat în opoziție. Între 1922 și 1926 s-a realizat apropierea politică și doctrinară între PȚ și PNR. Prin fuziunea celor două partide, sub denumirea de Partidul Național Țărănesc, funcția de președinte a revenit lui Iuliu Maniu (1926–1933, 1937–1947), iar Ion Mihalache a devenit vicepreședinte și, ulterior, președinte (1933–1937). Partidul a alternat perioadele de guvernare (1928–1931, 1932–1933) cu cele în care s-a aflat în opoziție (1931–1932, 1933–1938). Deși aflat în opoziție și scos în afara legii, în timpul dictaturilor lui Carol II sau Ion Antonescu, partidul a reușit să continue activitatea politică. Alături de Partidul Național Liberal, Partidul Social Democrat și Partidul Comunist Român, a contribuit la actul de la 23 august 1944 și se bucura de o mare susținere electorală. Instalarea guvernului Petru Groza a însemnat începutul procesului, inițiat de comuniști, pentru desființarea partidelor politice democratice și eliminarea liderilor acestora, proces încheiat pentru PNȚ în 1947, când a fost desființat. Iuliu Maniu și Ion Mihalache au fost arestați și închiși. Partidul s-a refăcut în 1990, sub numele de Partidul Național Țărănesc Creștin și Democrat, sub autoritatea lui Corneliu Coposu, fost lider al tinerilor țărăniști în 1946 și supraviețuitor al regimului comunist de detenție politică. A fost un factor important pe scena politică românească în perioada 1992–1996 (când a fost principalul partid de opoziție) și între 1996 și 2000, când a participat la guvernare în cadrul coaliției Convenției Democrate din România. După alegerile din 2000 nu a mai reușit să treacă pragul electoral, a rămas fără reprezentare parlamentară și a scăzut treptat în semnificație, nereușind să mai joace un rol politic important.

Partidul Naționalist *sau* Kuomintang *sau* Guomindang

Partid politic ce a guvernat în cea mai mare parte a Chinei continentale, în perioada 1928–1949, iar apoi a preluat puterea și în Taiwan. Fondat de Song Jiaoren (1882–1913) și condus de Sun Yat-Sen, s-a transformat dintr-o ligă revoluționară care căuta să răstoarne dinastia Qing. La începutul anilor 1920, partidul a primit îndrumări din partea partidului bolșevic sovietic; până în 1927 a colaborat cu Partidul Comunist Chinez. Programul lui Sun, ce promova naționalismul, democrația și creșterea nivelului de viață al poporului, a fost implementat insuficient de către succesorul lui, Chiang Kai-shek (*vezi* Jiang Jieshi), care devenea din ce în ce mai conservator și dictatorial. În Al Doilea Război Mondial, Chiang s-a concentrat pe suprimarea comuniștilor chinezi, neglijând apărarea țării împotriva japonezilor. În 1949, naționaliștii au fost alungați în Taiwan, unde au deținut monopolul puterii politice până în 1989, când primul partid de opoziție legal a câștigat locuri în legislativ. Primul președinte din afara Partidului Naționalist a fost ales în 2000. *Vezi și* Wang Jingwei.

Partidul Național-Socialist

Partid politic german de orientare național-socialistă. Înființat în 1919 ca Partidul

Muncitorilor Germani, și-a schimbat numele în Partidul Național Socialist al Muncitorilor Germani atunci când Adolf Hitler a preluat conducerea (1920–1921). Denumirea naziști a fost luată de la primul cuvânt al denumirii sale complete, Nationalsozialistische Deutsche Arbeiter-Partei. Partidul s-a extins de la baza locală din Bavaria, atrăgând membri din cadrul populației nemulțumite din întreaga Germanie. A organizat grupuri armate puternice (ulterior SA) pentru a-și proteja adunările. Deși lovitura eșuată numită Puciul de la berărie a diminuat influența partidului, efectele Marii Depresiuni au adus milioane de noi membri și în 1932 partidul a devenit cel mai mare bloc în Reichstag. În 1933, Adolf Hitler a fost numit cancelar și a obținut adoptarea Actului de Împuternicire, iar guvernul său a declarat Partidul Național-Socialist singurul partid politic din Germania și a impus funcționarilor să devină membri. Partidul a controlat efectiv toate activitățile din Germania până la înfrângerea Germaniei în Al Doilea Război Mondial (1945), după care a fost interzis.

Partidul Panterelor Negre (pentru autoapărare)

Partid revoluționar afro-american din SUA, fondat în 1966 de Huey Newton și Bobby Seale (n. 1936) în Oakland, California, pentru a proteja rezidenții negri de brutalitatea poliției. S-a transformat apoi într-o grupare revoluționară de tip marxist, care pleda pentru înarmarea negrilor, scutirea lor de serviciul militar, eliberarea tuturor prizonierilor negri și acordarea de plăți compensatorii negrilor pentru secolele de exploatare de către americanii albi. La sfârșitul anilor 1960, gruparea număra 2 000 de membri, cu sedii în mai multe orașe importante; unul dintre primii oratori ai acestei grupări a fost Eldridge Cleaver (1935–1998). Conflictele cu poliția de la sfârșitul anilor 1960 și începutul anilor 1970 au dus la o serie de schimburi de focuri în California, New York și Chicago și, în cele din urmă, la arestarea lui Newton pentru uciderea unui polițist. Acuzații privind hărțuirea din partea poliției au condus la anchete ale Congresului. Pe la mijlocul anilor 1970, gruparea a pierdut mulți membri și nu a mai fost sprijinită de liderii afro-americani, transformându-se într-o organizație care oferea servicii sociale în cadrul comunității. La începutul anilor 1980, practic a încetat să existe.

Partidul Pământului Liber

Partid politic mic, dar influent, ce s-a opus extinderii sclaviei în teritoriile din V SUA. În 1846, susținătorii lui Wilmot Proviso și alte facțiuni aboliționiste au format un partid; în 1848, candidat la președinție din partea acestui partid a fost ex-președintele Martin Van Buren. Deși Van Buren a pierdut alegerile, mulți susținători ai partidului au fost aleși în Camera Reprezentanților a SUA. În 1854 a fost absorbit de Partidul Republican.

Partidul Poporului German

Partid politic liberal de dreapta, fondat în 1918 de Gustav Stresemann, ai cărui membri erau majoritatea oameni educați și cu proprietăți. Deoarece Stresemann avea convingeri de monarhist, s-a decis să coopereze cu Republica de la Weimar, motiv pentru care a fost inițial exclus din partid, fiind considerat membru al „opoziției naționale". În 1923, când Stresemann a fost numit cancelar, Partidul Poporului a devenit membru al Marii Coaliții, alcătuită din reprezentanți ai social-democraților, ai partidelor de centru și ai democraților germani. Prin 1927, influența partidului s-a diminuat, multe dintre subdiviziunile sale căpătând o orientare de extremă dreapta.

Partidul Popular Italian (PPI)
anterior (până în 1993) **Partidul Creștin Democrat**

Partid politic de centru, ale cărui facțiuni sunt unite de credința catolică și de convingerile anticomuniste. Susține diferite programe, de la reforma socială la apărarea antreprenoriatului privat. Partidul a fost înființat în 1919 sub numele de Partidul Popular Italian și a câștigat rapid popularitate, dar în 1926 fasciștii au interzis toate partidele politice. După capitularea Italiei în Al Doilea Război Mondial, foștii conducători ai partidului, împreună cu organizațiile catolice, au format Partidul Creștin Democrat, care a deținut puterea (de obicei în coaliție cu alte partide) în aproape întreaga perioadă postbelică. În 1992–1993 a fost zguduit de implicarea unora dintre membrii săi în scandaluri financiare și de corupție politică. În 1993 a revenit la numele originar, dar în alegerile din 1994 a pierdut puterea și a fost redus la statutul de partid minor. La sfârșitul anilor 1990 a participat la alegeri, ca parte a coaliției La Margherita (Margareta), ce reprezenta un element al coaliției de stânga Olivo (Măslinul).

Partidul Popular Naţional German (PPNG)

(1919-1933)

Partid politic radical de orientare de dreapta, activ în Reichstagul Republicii de la Weimar. Ostil ideii de republică, acesta sprijinea restaurarea monarhiei și unificarea Germaniei. În timpul unei controverse (1929–1930) legate de plătirea despăgubirilor de război către aliați, partidul, condus de Alfred Hugenberg, s-a aliat cu Partidul Național-Socialist, susținând încetarea plăților. În 1933 s-a alăturat unei coaliții care îl susținea pe Adolf Hitler pentru funcția de cancelar și a aprobat Actul de Împuternicire. Trei luni mai târziu, partidul a fost scos în afara legii, împreună cu toate celelalte partide, cu excepția celui nazist.

Partidul Progresist

Partid politic independent din SUA, care a activat pentru scurt timp, în trei perioade. Primul Partid Progresist, cunoscut sub denumirea Partidul Elanul, a fost constituit în 1911. Al doilea a fost format în 1924, avându-l candidat prezidențial pe Robert La Follette, care a primit 17% din voturile naționale, cu o platformă numită „curățenia generală", prin care promitea controlul public asupra resurselor naturale, proprietatea publică asupra căilor ferate și reducerea impozitelor. S-a dizolvat în 1925, după moartea lui La Follette. Al treilea Partid Progresist a fost fondat în 1947 de Henry Wallace. S-a deosebit de formele anterioare, punând accentul pe schimbările din politica externă și favorizând o politică de conciliere față de Uniunea Sovietică. Wallace a câștigat peste un milion de voturi în alegerile din 1948, dar partidul nu și-a mai recăpătat influența politică.

Partidul Prohibiționist

Cel mai vechi partid politic minoritar din SUA, care există și în prezent. A fost fondat în 1869 pentru a susține legea prohibiției. Partidul a avut succes în regiunile rurale și în rândurile alegătorilor din orașele mici care erau afiliați la bisericile evanghelice protestante. A propus candidați pentru funcții statale și locale și a câștigat putere națională în alegerile prezidențiale din 1888 și 1892, în urma cărora candidații săi au strâns 2,2% din voturi. Din 1900 a fost activ în special la nivel local.

Partidul Québécois ~

Partid politic canadian minoritar, fondat în 1968 de René Levesque și alți canadieni francezi separatiști din provincia Québec. În 1976, la alegerile provinciale, a câștigat majoritatea în Parlamentul din Québec, iar apoi a declarat limba franceză singura limbă oficială a provinciei în guvern și în mediul de afaceri. După ce un referendum separatist pentru dobândirea independenței (1980) a eșuat, partidul a pierdut un număr semnificativ de membri. Și-a revenit în anii 1990 și a câștigat alegerile provinciale din 1994. În 1995, partidul a mai organizat un referendum privitor la secesiune, dar a fost învins cu o mică diferență.

Partidul Radical-Socialist

Partid politic francez. Cel mai vechi dintre partidele politice franceze, a fost fondat în 1901, dar își are originile în anii 1870, în aripa reformatoare a Partidului Republican Francez, condusă de Georges Clemenceau și cunoscută sub numele de radicali. A fost în mod tradițional un partid de centru, devenind important în Republicile A Treia și A Patra. În anii 1920 și 1930 s-a alăturat Partidului Socialist Francez în coaliția guvernamentală. După 1945 a condus alte grupuri de centru pentru a forma coaliții importante din punct de vedere politic. La sfârșitul sec. XX însă, a devenit un partid minor. În 1998 și-a schimbat numele în Partidul Radical de Stânga.

Partidul Refah *sau* Partidul Prosperităţii

Partid politic religios din Turcia, fondat de Necmettin Erbakan în 1983. După succesele repurtate în alegerile locale de la începutul anilor 1990 a câștigat cel mai mare procent de locuri în Parlament (29%) în alegerile legislative naționale din 1995, devenind astfel primul partid religios din Turcia care câștigă alegerile generale. Partidul Refah a ajuns la putere în 1996, în fruntea unei coaliții de guvernământ, după desființarea coaliției de opoziție de centru-dreapta, la numai câteva luni de la înființare. Ca urmare a politicii sale proislamiste, partidul a intrat în conflict cu armata și alte organizații laice din țară și a pierdut puterea în 1997, fiind ulterior interzis.

Partidul Reformei

Mișcare politică din Canada între anii 1830 și 1840. Adepții reformei din Canada Superioară (ulterior Ontario), sub conducerea lui Robert Baldwin, solicitau ca guvernele provinciale să răspundă în fața adunărilor legislative constituite prin alegeri generale (guvernare responsabilă). Un grup extremist condus de William L.

Mackenzie s-a ridicat împotriva guvernului în revolta din 1837. Reformatorii din Canada Inferioară (ulterior Québec) s-au alăturat lui Louis Papineau și Partidului Patrioților. O serie de candidați ai Partidului Reformei au fost aleși premieri (1842–1843, 1848–1854) ai provinciei Canada (uniunea dintre Canada Superioară și Inferioară). În anii 1850, partidul s-a scindat în două: de o parte un grup moderat, care s-a aliat cu Partidul Progresist Conservator din Canada, condus de John Macdonald, de cealaltă parte facțiunea radicală, care își spunea Clear Grits (*în engleză*, nisip fin, după nisipul cu cea mai fină granulație utilizat de zidarii scoțieni emigrați în Canada) și din care s-a format ulterior Partidul Liberal din Canada.

Partidul Republican *sau* GOP /Grand Old Party/

Unul dintre cele două mari partide politice din Statele Unite ale Americii. Fondat în 1854 de foști membri ai Partidelor Liberal, Democrat și al Pământului Liber, partidul a preluat numele „Republican" de la republicanii jeffersonieni, care puneau interesele națiunii mai presus decât interesele locale sau decât drepturile statelor componente. Noul partid se opunea sclaviei și extinderii acesteia în teritoriile din V Statelor Unite, conform prevederilor Actului Kansas-Nebraska. Primul candidat la președinție din partea republicanilor, John C. Fremont, a câștigat în 11 state în 1856; al doilea candidat al partidului, Abraham Lincoln, a câștigat alegerile din 1860, fiind votat de 18 state. Menținerea la putere a Partidului Republican pentru o lungă perioadă de timp s-a datorat și victoriei Uniunii în Războiul de Secesiune, deși în sudul SUA a fost lipsit de popularitate mai mult de un secol după război. Candidații republicani au câștigat 14 din 18 alegeri prezidențiale între 1860 și 1932, bucurându-se de sprijinul unei alianțe între marii industriași și fermierii din statele nordice și central-vestice. În 1912, partidul s-a scindat într-o aripă progresistă, condusă de Theodore Roosevelt, și una conservatoare, condusă de președintele William Howard Taft; scindarea a permis candidatului democrat Woodrow Wilson să câștige alegerile prezidențiale. De asemenea, incapacitatea Partidului Republican de a contracara impactul Marii Depresiuni economice din anii 1930 a determinat excluderea lui de la guvernare (1933–1953), până când mandatul președintelui Dwight D. Eisenhower a promovat în prim plan o aripă moderată a partidului. Platforma acestuia a rămas conservatoare, accentuând o poziție anticomunistă extrem de dură, limitarea intervenției statului în economie, reducerea impozitelor și opoziția față de mișcarea drepturilor civile. Partidul a câștigat noi susținători în rândurile clasei mijlocii din suburbii și ale locuitorilor albi din statele din Sud, care erau deranjați de politica integraționistă a democraților în anii 1960. Richard Nixon a pierdut cursa alegerilor din 1960; apoi a câștigat, cu o mică diferență în 1968 și, detașat, în 1972, fiind forțat să demisioneze în 1974, din cauza scandalului Watergate. Ronald Reagan, care a preluat conducerea aripii conservatoare a partidului în 1964, a fost ales președinte în 1980 și 1984; a redus mult impozitele și a întărit puterea militară a țării. Vicepreședintele lui Reagan, George Bush, a fost ales în 1988 și s-a bucurat de o imensă popularitate după victoria în Primul Război din Golf, dar economia slăbită i-a provocat înfrângerea în fața democratului Bill Clinton. Alegerea, în 1992, a președintelui democrat William Jefferson Clinton a fost echilibrată de recâștigarea controlului asupra Congresului de către republicani (1994), pentru prima oară în 40 de ani.

Partidul Revoluționar Instituțional (PRI)

Partid politic care a dominat scena politică mexicană timp de 71 de ani, din 1929, anul fondării partidului, până în 2000. A fost înființat imediat după Revoluția Mexicană din 1910–1920, ca rezultat al transferului de putere de la conducătorii politico-militari către unitățile partidului de stat. Până la sfârșitul anilor 1990, nominalizarea unui candidat pe listele PRI aproape că garanta alegerea acestuia, dar, în 1997, locuitorii din Ciudad de México au ales primul primar care nu era membru PIR. La nivel național, președintele, în calitate de lider al partidului, obișnuia să aleagă următorul candidat la funcția de președinte, desemnându-și astfel succesorul. Președintele Ernesto Zedillo a rupt cu această tradiție în 1999, iar în anul următor, Vicente Fox, candidatul Partidului Acțiunea Națională (PAN), a câștigat alegerile prezidențiale, deși PRI a păstrat controlul asupra guvernării în câteva state ale federației.

Partidul România Mare (PRM)

Grupare politică apărută în 1991, fost Partidul Popular România Mare, fondată de Corneliu Vadim Tudor care este și

președintele partidului. A apărut ca formațiune naționalistă de stânga, pe golul lăsat prin desființarea Partidului Comunist, după Revoluția română din 1989, cu un discurs politic concentrat asupra presupusului pericol al revizionismului maghiar, o temă sensibilă în acea perioadă. Deși se declară creștin-democrat, programul economic promovat este unul de factură social-democrată. Pe de altă parte, atitudinea naționalistă, xenofobă și antisemită, promovate mai ales prin publicația *România Mare*, și puseurile creștin-justițiare, cel puțin la nivel declarativ, o plasează mai degrabă către extrema eșichierului politic. Pe de altă parte, lipsa de inițiative politice, inexistența unor figuri politice importante, altele decât cea a liderului, nu au fost benefice. Partidul a ajuns să se identifice cu Corneliu Vadim Tudor, aflat în centrul a numeroase scandaluri, fie în urma afirmațiilor sale, fie în urma acuzațiilor ce i-au fost aduse. După alegerile parlamentare din 2008, partidul nu a mai trecut pragul electoral, pierzând toate locurile din Parlament și o parte dintre membri, care s-au orientat spre formațiuni politice mai viabile.

Partidul Social Democrat (PSD)

Partid politic din România prezent pe scena politică atât până în 1947, cât și după Revoluția română din 1989. Formațiunea s-a constituit în urma unificării partidelor socialiste, în 7 mai 1927. Ideile europene ale socialismului au pătruns în România sec. XIX mai ales în mediile intelectuale, prin intermediul tinerilor care își făceau studiile în străinătate. Mai ales după Revoluția de la 1848, ele au fost propagate prin intermediul presei muncitorești și socialiste, reprezentate de *Telegraful român* (1865), *Uvrierul* și *Lucrătorul român* (1872), în jurul cărora s-au format cercuri socialiste. În 1886, Constantin Dobrogeanu-Gherea a publicat primul program al mișcării socialiste din România, intitulat *Ce vor socialiștii români?* Până la începutul sec. XX, mișcarea socialistă a cunoscut etape de coagulare și dispersare. În 1893 a fost fondat Partidului Social Democrat al Muncitorilor din România (PSDMR), condus, printre alții, de Constantin Dobrogeanu-Gherea și Ion C. Frimu. În 1899, la destrămarea PSDMR, s-au desființat și cluburile muncitorești, cu excepția celui de la București, dar în 1910 a fost înființat Partidul Social Democrat Român (PSDR). Un rol important a continuat să îl joace Dobrogeanu-Gherea, a cărui lucrare, *Neoiobăgia*, a avut o influență importantă asupra orientării partidului. În decembrie 1918, PSDR și-a schimbat denumirea în Partidul Socialist, dar din rândurile sale s-au desprins mai multe facțiuni și grupuri disidente. Congresul din 7 mai 1927 a hotărât centralizarea întregii mișcări socialiste prin constituirea Partidului Social Democrat (PSD), iar printre membrii săi se numărau George Grigorovici, Constantin Titel Petrescu, Ilie Moscovici, Ștefan Voitec. A urmat o nouă perioadă de scindări. În timpul dictaturii regale a lui Carol II, PSD și-a continuat activitatea în ilegalitate, sub conducerea lui Constantin-Titel Petrescu. În 1944, deși se aflau în tratative cu comuniștii pentru organizarea luptei împotriva fascismului, social-democrații români au întrerupt legăturile cu aceștia, din cauza divergențelor legate de Basarabia și Bucovina de Nord. După actul de la 23 august 1944, PSD a fost implicat în constituirea primelor cabinete provizorii, dar Constantin-Titel Petrescu și alți lideri regionali ai PSD au refuzat să participe la guvernul Petru Groza (martie 1945), constituind Partidul Social-Democrat Independent (PSDI, mai 1946). În 1948, PSD a fuzionat cu Partidul Comunist din România, în cadrul Partidului Muncitoresc Român (PMR). Două luni mai târziu, liderii PSD au fost arestați, fapt ce a condus la dispariția partidului din viața politică. După 1989, pe scena politică românească a reapărut Partidului Social Democrat Român (PSDR, 17 ianuarie 1990), care s-a declarat continuator al social-democrației românești interbelice. Partidul nu a reușit, totuși, să obțină o legitimitate electorală. De aceea, a realizat alianța cu Partidul Democrat (PD), ceea ce l-a adus la guvernare, între 1996–2000 (în cadrul Convenției Democrate din România). Dezamăgit de colaborarea cu PD și confruntat cu riscul de a nu mai intra în Parlament, PSDR a decis, în 2001, fuziunea cu Partidul Democrației Sociale din România (PDSR) și formarea Partidului Social Democrat (PSD). PDSR, la rândul său, își avea originea în Frontul Salvării Naționale, structură politică rezultată din Revoluția română din 1989, autodeclarat ca partid de centru-stânga care se inspira din valorile social-democrației moderne europene. Deși a câștigat alegerile din 1990, diferențele de viziune au determinat divizarea FSN, în 1992. Noul partid, Frontul Democrat al Salvării Naționale, a obținut primul loc la alegerile din același an, iar liderul lui, Ion Iliescu, a devenit

președintele României. În 1993, partidul și-a reafirmat orientarea social-democrată, și și-a schimbat denumirea în Partidul Democrației Sociale din România. Aflat la guvernare în legislatura 1992–1996, PDSR a suferit un proces accentuat de erodare și a pierdut următoarele alegeri. În 2000, PDSR împreună cu PSDR și Partidul Umanist Român au constituit Polul Democrației Sociale din România, câștigând alegerile legislative din același an. În iunie 2001 a avut loc o importantă clarificare a zonei de centru-stânga, prin constituirea Partidului Social Democrat, rezultat din unificarea celor două partide. Aflat din nou în opoziție între 2004 și 2008, a susținut un guvern minoritar, iar după alegerile din 2008, a intrat într-o coaliție de guvernare cu Partidul Democrat-Liberal.

Partidul Social Democrat (PSD)

Partid politic german. Fondat în 1875, ca Partidul Socialist al Muncitorilor, redenumit în 1890, este cel mai vechi și mai mare partid unitar. Influența acestuia a crescut treptat până la Primul Război Mondial, atunci când politicienii de centru, conduși de Karl Kautsky, au format Partidul Social Democrat Independent, iar cei de stânga, conduși de Rosa Luxemburg și Karl Liebknecht, au format spartachiștii. Aripa dreaptă, condusă de Friederich Ebert, a contribuit în 1918 la înăbușirea în Germania a revoltelor de tipul revoluției sovietice și a câștigat 37% din voturi în alegerile din 1919. Acceptarea Tratatului de la Versailles și problemele economice severe ale Germaniei au atras o scădere a popularității partidului în anii 1920. Scos în afara legii de naziști în 1933, a renăscut după Al Doilea Război Mondial în Germania de Vest, s-a dezvoltat, iar în 1972 a câștigat cca 46% din voturile electoratului. A format guverne de coaliție cu Uniunea Creștin-Democrată (1966–1969) și cu Partidul Liber Democrat (1969–1982). În 1990 s-a reunit cu noul Partid Social Democrat Independent din fosta Germanie de Est. Partidul s-a reîntors la putere în 1998, sub Gerhard Schröder, care a fost cancelar al Germaniei până în 2005.

Partidul Social Democrat al Muncitorilor din România (PSDMR)

Partid politic din România, constituit ca formațiune de ideologie socialistă în 31 martie 1893. Ideea europeană a socialismului a pătruns în România sec. XIX mai ales în mediile intelectuale, cu primele cluburi înființate la București și Iași. În 1886, Constantin Dobrogeanu-Gherea, unul dintre cei trei lideri ai partidului, încă de la înființare, publica primul program al mișcării socialiste din România, intitulat *Ce vor socialiștii români?* Programul adoptat de PSDMR, inspirat din scrierile lui Dobrogeanu-Gherea și de programul de la Erfurt al social-democraților germani, definea rolul PSDMR ca reprezentant al proletariatului român. Principalele direcții de acțiune ale partidului erau instituirea votului universal, adoptarea unei legislații a muncii și reforma radicală a sistemului agrar în favoarea țărănimii, organizarea învățământului gratuit obligatoriu, garantarea dreptului la întrunire, instituirea impozitului progresiv pe venit, descentralizarea și autonomia comunală. În ciuda titulaturii, la constituire partidul nu era unul al muncitorilor. România era la acea vreme slab industrializată, iar muncitorii nu aveau încă o conștiință de clasă, așa cum se întâmpla în țările cu industrie extinsă. Între membrii partidului, cei mai mulți erau intelectuali care credeau că ideile de stânga reprezentau soluții pentru rezolvarea problemelor societății românești și care se ocupau mai ales cu dezbateri de idei și nu cu acțiuni politice propriu-zise. Printre militanții socialiști de seamă s-au numărat Ion C. Frimu, Ștefan Gheorghiu, Ioan Nădejde și cercurile din jurul ziarelor *Adevărul* și *Contemporanul*. Partidul a avut o slabă aderență în corpul electoral. După ce, în 1899, doi deputați ai săi au trecut la PNL (acțiune cunoscută ca „trădarea generoșilor"), convinși de Ionel Brătianu să facă o politică socialistă în interiorul partidului liberal, PSDMR a dispărut. În 1910 a fost înființat Partidul Social Democrat Român, continuatorul PSDMR.

Partidul Social-Democrat Muncitoresc Rus

Partid revoluționar marxist care a precedat Partidul Comunist al Uniunii Sovietice. A fost înființat la Minsk în 1898; a susținut teza conform căreia în Rusia socialismul se putea dezvolta numai prin crearea unei societăți burgheze și a unui proletariat urban. S-a divizat în 1903 în urma unei dispute între aripa bolșevicilor, condusă de Vladimir Ilici Lenin, și aripa menșevicilor, condusă de L. Martov, din cauza propunerilor lui Lenin de a înființa un partid compus din revoluționari profesioniști. Membrii partidului au participat activ la Revoluția Rusă din 1905. În tumultul Revoluției Ruse din 1917, bolșevicii s-au separat definitiv

de menșevici și și-au schimbat numele în Partidul Comunist Rus (Bolșevic).

Partidul Socialist Francez
anterior (1905-1969) **Secţiunea Franceză a Internaţionalei Muncitoreşti**

Partid politic francez înființat în 1905, ce sprijinea naționalizarea pe scară largă a economiei. În Franța, socialismul a evoluat pornind de la teoreticienii din sec. XIX, precum Henri de Saint-Simon, Charles Fourier, Louis Auguste Blanqui și Louis Blanc și de la activitățile marxiștilor francezi. Condus de Jean Jaurès, partidul s-a dezvoltat rapid, deși a suferit un regres din cauza scindării aripii de stânga, ce a format Partidul Comunist Francez (1920). În anii 1930 a deținut un rol central în guvernul Frontului Popular al lui Léon Blum. În Al Doilea Război Mondial a luat parte la Rezistență și a colaborat cu Charles de Gaulle, iar după război era al doilea partid al țării ca importanță. La scurt timp a pierdut acest statut; în alegerile din 1969 a primit doar 5% din voturi. În 1969 și-a schimbat numele în Partidul Socialist, a fost reimpulsionat de către François Mitterrand și a adoptat o politică mai moderată, dar în anii 1990 și-a pierdut poziția dominantă. Alegerile din 2002 s-au dovedit dezastruoase pentru socialiști, care au obținut mai puțin de un sfert din locurile din Adunarea Națională. Însă, în 2007, au obținut aproape un sfert din locuri. Tot în 2007, socialista Ségolène Royal a devenit prima femeie din Franța care a ajuns în turul doi al alegerilor prezidențiale. A pierdut în fața conservatorului Nicolas Sarkozy și, în 2008, a pierdut și șefia partidului. Victoria strânsă a lui Martine Aubry în această ultimă confruntare a accentuat diviziunile dintre socialiști.

Partidul Socialist Italian (PSI) *din 1998* Socialiştii Italieni Democraţi (SID)

A fost înființat în 1893 de sindicatele din comerț și de socialiști. La începutul sec. XX, aripa de stânga a luptat pentru a prelua puterea de la reformiști și s-a desprins, formând Partidul Comunist Italian (1921). În 1934, PSI a încheiat o alianță cu comuniștii, care a durat până la mijlocul anilor 1950, când a condamnat invadarea Ungariei de către Uniunea Sovietică. Din 1963 a format sau a susținut guvernele de centru-stânga. În 1983, Bettino Craxi a devenit primul prim-ministru socialist, dar după scandalurile politice din anii 1990, PSI a devenit un partid minoritar. Partidul s-a dizolvat în 1994 și mare parte din membrii săi s-au alăturat unui nou partid, Socialiștii Italieni. În 1998, Socialiștii Italieni au fuzionat cu două alte partide pentru a forma Socialiștii Italieni Democrați. La începutul sec. XXI, partidul a contestat alegerile, fiind parte din coaliția Olivo (Măslinul).

Partidul Socialist Revoluţionar (PSR)

Partid politic rus. Moștenitor ideologic al narodnicilor din sec. XIX, a fost înființat în 1901 de socialiștii agrarieni și s-a adresat în mod special țărănimii. A fost principala alternativă la Partidul Social Democrat Muncitoresc Rus, la începutul sec. XX. S-a bazat pe tactici teroriste, fiind implicat în sute de asasinate politice. În 1917 era cel mai mare grup socialist rus, printre membrii lui numărându-se Aleksandr Kerensky, Viktor M. Cernov și Ecaterina Brejkovski. Partidul s-a divizat după Revoluția Rusă din 1917, iar aripa radicală s-a alăturat guvernării bolșevice. A fost interzis de Vladimir Ilici Lenin, după Războiul Civil Rus.

Partidul Whig
(1834-1854)

Partid politic american. S-a format din oponenții președintelui Andrew Jackson, pe care îl numeau Regele Andrew; și-a luat numele de la partidul antimonarhic britanic. Partidul Whig american a elaborat programul de dezvoltare națională și a lansat ideea celei de-a Doua Bănci a Americii susținută de Henry Clay. A preluat, de asemenea, membri ai fostului Partid Antimasonic. Candidatul partidului, William Harrison, a câștigat alegerile prezidențiale din 1840, dar din cauza morții sale premature aprobarea programului naționalist a fost oprită. Clay a fost candidatul partidului, care a pierdut alegerile din 1844. În 1848 a fost nominalizat Zachary Taylor, care a câștigat alegerile. Partidul a început să se împartă între „conștiință" (antisclavie) și „bumbac" (prosclavie); s-a divizat și mai mult în urma Compromisului din 1850. Nominalizatul său la alegerile din 1852, Winfield Scott, nu a mai beneficiat de susținerea majorității sudiștilor din partid, care s-au alăturat Partidului Democrat. În 1854, majoritatea nordiștilor din partid s-au alăturat Partidului Republican; alții au intrat în Partidul Know-Nothing.

partitură

În muzică, părțile tuturor instrumentelor și ale cântăreților dintr-un ansamblu, notate

cu sunete simultane aliniate vertical, pe un sistem de linii paralele așezate una deasupra celeilalte. Muzica polifonică a început să fie compusă cu cca 600 de ani înainte ca partitura să intre în uzul curent, în sec. VI–VII d.Hr. Exemple de partituri timpurii există pentru lucrări ale Școlii de la Notre-Dame, iar primii compozitori au folosit, probabil, partituri temporare în timpul compoziției, scrise cu cretă pe table, de pe care părțile cântăreților individuali erau apoi copiate.

Partizanii Covenantului

Prezbiterieni scoțieni din sec. XVII care au făcut legământ să mențină anumite forme ale cultului și de conducere a bisericii. După semnarea Legământului Național (National Covenant) din 1638, Adunarea Scoțiană a abolit sistemul episcopal. În Războaiele Episcopilor dintre 1639 și 1940, scoțienii s-au luptat cu Anglia pentru a-și menține libertatea religioasă. În Anglia, cheltuielile pentru aceste războaie au influențat cursul Războiului Civil Englez, iar în cadrul Ligii Legământului Solemn din 1643, scoțienii au promis să ajute facțiunea parlamentară, cu condiția ca Biserica Anglicană să fie reformată după regulile presbiteriene. Angajamentul lui Cromwell nu a reușit să-i mulțumească pe presbiterieni, iar situația lor s-a înrăutățit considerabil după ce Carol II a urcat pe tron, în 1660. Episcopia a fost reinstaurată și partizanii au îndurat persecuții severe. Abia în 1688, după Revoluția Glorioasă, presbiterianismul a fost restabilit în Scoția.

Parția

Ținut antic în SV Asiei. Corespunzând parțial regiunii de NE a Iranului modern, a fost o provincie a Imperiului Persan și mai apoi a imperiului condus de Alexandru cel Mare. După destrămarea Imperiului Seleucizilor în 250 î.Hr., un nou regat parțian a fost fondat de către Arsaces. El a fost primul din dinastia Arsacizilor care a ajun pe tron, până când această dinastie a fost răsturnată de dinastia sassanidă în 226 d.Hr. La apogeul său, la începutul sec. I î.Hr., Parția includea zona dintre fluviile Eufrat și Ind și zona dintre Amu-Daria și Marea Arabiei. Însă Imperiul a fost slăbit de frământările interne și de conflictele cu Roma din sec. I î.Hr. Una dintre capitalele sale de mai târziu a fost Hecatompylos. Ruinele Ctesifonului, un alt mare oraș part, se află în Irakul de astăzi. Parții erau recunoscuți ca buni călăreți și arcași.

parulidă
sau cântăreț-de-pădure

Denumiri generice pentru cele 120 de specii de păsări cântătoare din familia *Parulidae*, care trăiesc în America de Nord și America Centrală. Seamănă puțin cu silvia din Eurasia, dar, de obicei, sunt mai intens colorate (cel puțin în sezonul împerecherii) și mai mici (cca 13 cm lungime). În mod obișnuit, trăiesc în păduri și uneori în mlaștini și crânguri. Cântecul lor este asemănător unui zumzăit monoton. De obicei, cuibul este o cupă așezată într-un copac sau tufiș. Depun două până la cinci ouă pestrițe. *Vezi și* cântărețul-cu-creștet-negru; codroș.

Parvati

Soție a zeului hindus Shiva. Parvati este aspectul pozitiv al lui Shakti, zeița supremă hindusă (*vezi* shaktism). Conform legendei despre căsătoria ei, Parvati a câștigat atenția lui Shiva abia după o severă disciplină ascetică. Cuplul a avut doi copii, Ganesha, zeul cu cap de elefant, și Skanda, cea cu șase capete. În sculptură, Parvati este înfățișată ca o femeie frumoasă și matură. Tantrele sacre sunt prezentate sub forma unei discuții între Parvati și Shiva.

Parvati, statuetă din bronz, începutul perioadei Cola, sec. X d.Hr.; Galeria de Artă Freer, Washington DC

INSTITUTUL SMITHSONIAN, GALERIA DE ARTĂ FREER, WASHINGTON DC

Pasadena

Oraș, 133 936 loc. (2000), în SE Californiei, SUA, la poalele Munților San Gabriel. Fondat în 1874, a fost atestat în 1886. S-a dezvoltat ca stațiune de iarnă și centru de recoltare a citricelor, după construirea căii ferate Santa Fe și a sistemului de autostrăzi ce-l leagă de Los Angeles, în partea de SV. Este un centru de cercetări științifice, găzduind Institutul Tehnologic din California și Laboratorul de cercetări în domeniul propulsiei cu reacție. Aici se află colegiul de fotbal Rose Bowl și se desfășoară Turneul de Anul Nou al Rozelor, un festival al florilor ce datează din 1890.

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

Un nou instrument de lucru, amplu şi bine documentat, conceput în 16 volume

Mii de articole relevante, în aproape 6 000 de pagini

Peste 1 000 de articole care vizează realităţi româneşti

Portrete de personalităţi, reproduceri de artă alb-negru şi color, hărţi detaliate, planşe cu ilustraţii, grafice şi desene sugestive ce dau viaţă vizual informaţiei

O lucrare de referinţă pentru întreaga familie, care răspunde rapid şi precis nevoii de informare

Cumpărătorii volumului 16
vor avea acces gratuit la
Encyclopædia Britannica on-line
până la sfârşitul anului 2010

Pentru detalii despre
Enciclopedia Universală Britannica vizitaţi
www.enciclopediabritannica.ro

JURNALUL NAȚIONAL

www.litera.ro

ISBN 978-973-675-779-2

Tipărit la G. Canale, Bucureşti